

ВЛАДИСЛАВ РЕЙМОНТ СЕЛЯНИ

Превод от полски: Христо Вакарелски, 1979

chitanka.info

I ЧАСТ ЕСЕН

I

... Да бъде похвален Исус Христос!^[1]

— Во веки веков, моя Агато, накъде така?

— По света, по хората, мили отче — свят широк... — И тя описа с тояжката си дъга от изток към запад.

Свещеникът погледна неволно в далнините и бързо сви очи, тъй като на запад висеше ослепителното слънце, а после попита по-тихо и някак плахо:

— Изпъдиха ли те Клембови, а? Може би не сте се погодили?... Може би...

Тя не отговори веднага, поизправи се, пошари тежко със старите си избелели очи по заесенелите и пусти нивя и по покривите на потъналото в градини село.

— Ех... не ме изпъдиха... може ли... добри хора са и роднини. Па и погаждахме си се... Току самичка си пресметнах, че е време да се махна... Чуждото си е чуждо — взема се и насред път. Време е, нямаха вече работа за мене... па зима иде, ами... нима току-така ще ме хранят или подслон ще ми дадат?

Па ето на, отбиха и телето от кравата... и гъските... че нощите позастудяха, та и те трябва да се затварят вече — затова им сторих място... ами как... жалко е за добиченцата, нали и те са божи гадинки... А хората са добри, нали барем лете ме прибират, не им се свиди ни подслона, ни мъничкото ядене — като господарка се ширех у тях...

А през зимата по света, по просия.

Малко ми стига на мене, ще си изпрося от добри хора и до пролет, добър е господ, ще преживея, па и някоя пара ще си прикътам — тъкмо да им се намери за гладните дни... свои нали сме си...

То преблагия наш Исусец няма да остави сиромашта.

— Няма, няма да я остави — извика разпалено свещеникът и свенливо сложи в ръката ѝ една злотувка^[2].

— Благодетелю, добрички благодетелю!

И тя се хвърли в краката му с разтресена глава и град от сълзи се посипа по сивото ѝ и набръчкано като есенна оран лице.

— Иди си сбогом... иди си — шепнеше той смутен, като я вдигаше от земята.

Тя пое с разтреперани ръце торбите и тояжката си с шип на края, прекръсти се и тръгна по широкия изровен път към гората; само час по час се обръщаше към селото и към нивите, из които хората вадеха картофите, поглеждаше жално към повлечените из стърнищата пушеци на пастирски огньове, докато се скри зад крайпътните храсти.

А свещеникът пак седна на количката на плуга, смръкна енфие и разтвори молитвеника, но очите му отскачаха от червените букви и летяха по просторните, потънали в есенен унес земи, блуждаеха по бледното небе или се спираха на наведения над плуга ратай.

— Валек... браздата е крива... ето... — извика той, понадигна се и следеше с поглед всяка крачка на угоените сиви кобили, които шумно теглеха плуга.

Отново почна неволно да поглежда червените букви на молитвеника и да движи устни, но често хвърляше око към кобилите и към ятото врани, които неспокойно, с протегнати човки подскачаха из браздата и при всяко пляскане на камшика или при всяко обръщане на плуга се вдигаха тежко и веднага падаха върху изораната нива и остреха човки о твърдите изсъхнали буци.

— Валек! Я фрасни по хълбока дясната, че остава надире!

И се усмихна, защото след удара кобилата потегли вече равно, а когато конете стигнаха до пътя, той стана бързо, потупа ги галено по шиите, а те протегнаха муцуни към него и приятелски душеха лицето му.

— Стооой! — викна проточено Валек, изтегли блесналия като сребро плуг, вдигна го леко и дръпна конете за юздите, та заобиколиха малко, заби лъскавото острие в стърнището, плесна с камшика и те отведнъж потеглиха, та чак кобиличките на плуга заскърцаха. И продължаваше да оре дългата нива, която се намираще под прав ъгъл на пътя по наклона, простряна като дълга ивица от изорана пръст чак до селото, разположено ниско, сякаш потопено в червеникавите и жълтеникави градини.

Беше тихо, топло и малко възсънно време.

Макар че беше вече краят на септември, слънцето все още припичаше. То бе застанало на средата между пладне и залез и камъните, храстите и крушите по нивите, дори изсъхналите твърди бурени хвърляха вече зад себе си хладни вечерни сенки.

Беше тихо по опустелите ниви и упоителна сладост се носеше из замъгления от слънчева омара въздух; тук-там по високия блед небосвод бяха разхвърляни грамадни бели облаци, сякаш навеяни от вихри и разпокъсани снежни лавини.

А под тях, докдето око види, се стелеха посивелите поля като някоя грамадна тава със сини ръбове от гори — тава, през която като блеснала на слънцето сребърна нишка полъскваше на завоите си реката между крайбрежните елхи и ракити. Насъбрала водите си в сред село в огромен продълговат вир, тя се спущаше като в понор между хълмовете на север. В дъното на котловината около вира бе разположено селото и трептеше на слънцето с есенните багри на градините като жълто-червена гъсеница, свита върху сив лопянов лист. От нея към горите се стелеше дългото пооплетено предиво на продълговатите ниви, ивиците на сиви лехи, гайтаните на слоговете, отрупани с къпини и храсти. Тук-там из тази сребриста сивота се разливаха струи от злато, жълтееха с дъхавите си цветове лупините, ту се белееха замрелите сухи легла на потоци или се простираха задрямали песъчливи пътища, а край тях редица мощни тополи се въземаха полека въз хълмовете и пак се снишаваха към горите.

Свещеникът се сепна от този унес, защото нейде наблизко се разнесе продължително и жаловито мучене, от което дори враните литнаха с грак и полегато се понесоха към разкопаните картофища, а игривата им черна сянка ги следваше по стърницата и угарите.

Той прислони очи с ръка и загледа срещу слънцето: по пътя откъм гората една подявка теглеше за въже едра червена крава. Като мина покрай него, тя поздрави и поиска да свърне, за да му целуне ръка, но кравата я дръпна настрана и пак зарева.

— Ще я продавате ли?

— Не... водя я на воденичарския бик... чакай, лудетино... да не си побесняла! — викаше запъхтяна подявката и се силеше да се запре, но кравата я помъкна, та и двете се затичаха със ситни крачки и се скриха в цял облак от прах.

Подир тях по песъчливия път се мъкнеше еврейин вехтошар. Той буташе пред себе си тежко натоварена количка, затова час по час сядаше и тежко дишаше.

— Какво ново, Мошек?

— Какво ново?... Комуто си е добре, той и новини добри си има... Картофите, слава богу, се народиха, ръжта е много, зеле ще има. Който си има картофи, който си има ръж, който си има зеле — у него и новини добри има.

Той целуна ръкава на свещеника, нахлузи ремъка на количката през врата си и пак продължи да тика, но по-леко, защото беше нанадолнище.

След него тътреше крака посред пътя и вдигаше прах сляп просяк, воден от вързано с връв охранено куче.

А след това откъм гората тичаше момче с бутилка, но щом видя до пътя свещеника, заобиколи го отдалече и припна пряко през нивите към кръчмата.

И пак селянин от съседно село взеше жито на воденицата или пък еврейка караше стадо купени гъски.

Всеки поздравяваше с „Да бъде похвален“, разменяше по някоя приказка и продължаваше пътя си, изпратен с благата реч и поглед на свещеника. Понеже слънцето падаше все по-ниско, той стана и извика на Валек:

— Доори до брезичките и си ела... за нищо работа ще се уморят конете.

И тръгна полека по междите, шепнеше полугласно молитви и с ясен, пълен с любов поглед обгръщаше нивята...

Редици жени се червенееха по картофищата... картофи с грохот се изсипваха в колите... нейде още оряха за сеитба... черди шарени крави пасяха по угарите... дълги пепеляви лехи пъстрееха вече от гъсто поникналото жито... или пък гъски като снежни кръпки се белееха по окосените пожълтели ливади... някъде крава промучаваше... огньовете горяха и дълги сини плетеници от дим се носеха над нивите... Кола затропаше, плуг драснеше о камък... ту отново тишина обгръщаше за миг земята, та се чуваше дори глухият шум на реката и тракането на воденицата, скрита в гъсталака от пожълтели дървета зад селото... ту пък песенчица се понасяше или незнайно откъде изникнал вик политаше ниско, блъскаше се о бразди и

долчини и се губеше без ехо в есенната сивота, по оплетените със сребърни паяжини стърнища, из запустелите сънни пътища, над които навеждаха тежки червени глави офиките... ту брануваха нива и облак от сив прах се вдигаше след браната срещу слънцето, провлечаше се и падаше по хълма, а изпод него, сякаш из облака, бос, гологлав, с превързано през рамо платнище, вървеше полека мъж, загребваше семе от платнището и сееше с еднообразен, набожен и благославящ земята размах, стигаше до края на нивата, насипваше семе от чувала, обръщаше се и бавно се приближаваше към хълма, така че на слънцето се виждаше най-напред разчорлената му глава, след това раменете и най-сетне изпъкваше цял — все със същото благославящо движение, със същия този свещен замах той пръскаше житото, което като златен прах се извиваше и падаше на земята.

Свещеникът вървеше все по-бавно. Понякога спираше да си почине, ту се обръщаше към своите сиви коне, вглеждаше се в момчетията, които замеряха с камъни една голяма круша, а те, щом го зърнаха, припнаха като пилци към него да целуват ръкава на расото му със скрити отзад ръце.

Той ги погали по главите и наставнически рече:

— Но не чупете клоните, защото догодина няма да берете круши.

— Ние не брулим круши, ами там има гардже гнездо — обади се най-смелото.

Свещеникът се усмихна благо и наскоро пак се спря при копачите.

— Помага бог!

— Дал бог добро, благодарим! — отговориха те в хор, изправиха се и тръгнаха всички да целунат ръка на любимия свещеник.

— Даде господ това лято картофи, а? — каза той, като подаваше на мъжете отворената си табакера с енфие. Те взимаха скромно с пръсти, но се стесняваха да го смръкнат пред него.

— Така си е, картофи като котешки глави... и по много на гнездо.

— Хм, затова пък свинете ще поскъпнат, че всеки ще поиска да си храни.

— Вече и без това са си скъпи, измряха от болест през лятото, па и прусаците ги търсят.

— Така е, така е. Ами чии картофи вадите?

— На Борина са тия картофи.

— Няма го тука, та не мога да позная.

— Тате отиде с човека ми в гората.

— Ах, ти ли си, Ханко, какво правиш? — обърна се той към младата хубава жена с червена забрадка на глава. Тя хвана през престилката си ръката му и я целуна, понеже ръцете ѝ бяха зацапани с пръст.

— Какво прави момченцето, дето го кръстих по жътва?

— Благодаря ти, отче, здраво е и гълчоли това-онова.

— Хайде, останете си със здраве.

— Благодарим на бога.

И свещеникът свърна надясно към гробищата, отвъд селото, при пътя с тополите.

Дълго и мълчаливо гледаха нататък неговата стройна, малко наведена фигура и чак когато премина ниската каменна ограда на гробищата и тръгна между гробовете към параклиса всред пожълтели брези и червени кленове, езиците им се развързаха.

— По целия свят няма по-добър — подхвана една от жените.

— Ех, искаха да го отведат в града... ако тате и кмета не ходиха да молят епископа, нямаше да го имате... Копайте, бре хора, копайте, че скоро ще се мръкне, а картофите са множко! — думаше Ханка, като изсипваше коша си върху жълтналите се на земята сухи картофени стъбла.

Бързо и мълком се заеха за работа, та се чуваше само забиването на мотиките в твърдата пръст, а понякога и сухият звън на желязото о камък. Сегиз-тогиз някой изправяше наведена и оболяла снага, въздъхваше дълбоко, поглеждаше безсмислено към сеяча пред тях и отново копаеше, избираше жълтите картофи из сивата пръст и ги хвърляше в изправения пред себе си кош.

Бяха петнайсетина души, най-вече стари жени и коморници^[3], а зад тях се белееха две дървени триножни, под които час по час проплакваха увити в пелени деца.

— Та така си тръгна старицата по света — подхвана Ягустинка.

— Коя? — попита Ханка, като се изправи.

— Е па старата Агата.

— По просия...

— По просия... не на веселба, то се знае, по просия! Нароботи се у роднини, послугува им през лятото, па сега я пуснаха да иде, къде ѝ

очи видят.

— Ще се върне напролет, ще им надонесе в торбичките и захар, и чай, и някоя и друга пара — тогава ще я обикнат, ще ѝ дадат легло да си легне, пухов юрган да се завие, няма да ѝ дават да работи, ще я гледат да си почине... И вуйно, и лельо ѝ казват, дорде пипнат и последната ѝ паричка. Па наесен пак няма място за нея ни в къщи, ни в обора. Гадове такива, кучешки род... полудели са — избухна Ягустинка и такъв яд я обзе, че старото ѝ лице посиня.

— На сиромаха, дето се вика, все не му върви — подхвърли един от коморниците, стар, изнемоощял мъж с изкривена уста.

— Копайте бе, хора, копайте — подканваше Ханка, недоволна от тоя разговор.

Като не можеше дълго да трае без бърбрене, Ягустинка току погледна сеяча и рече:

— Тия, Пачешовите, вече стари мъже станаха, главите им взеха да оголяват...

— Но барем са си все ергени — прибави друга жена.

— На, толкова моми стареят или ходят да търсят работа...

— Е па цели петнайсет морги^[4] ниви имат и ливада зад воденицата.

— Я не думай, ще ли даде майка им да се женят?

— Ами кой ще ѝ дои кравите, кой ще пере, кой ще тича около стоката, па и по свинете...

— Шетат на мама и на Ягуша... Ягна като някоя кокона, като някоя дворянка току се докарва... па се мие, па се оглежда в огледалцето, па си плете плитките...

— И току гледа кого да вкара под юргана си, по-якичък да е някой — подхвърли отново със зlobен смях Ягустинка.

— Юзек Банаховия ѝ пращал годежари, не искала.

— Е-е... дворянка извеяна.

— А майка ѝ току седи в черква и с книжка се моли, и на изповед ходи!

— Истина, па е и магьосница! На Вавжоновите крави кой обра млякото, а? А като казала някаква лоша дума за Адамовото момче, дето ѝ брало сливите в градинчето, отведнъж такава топка му заседнала в гърлото и така го завъртяло, че боже-е!

— Па отгоре искаме и господ да ни обича, като има такива в селото...

— Едно време, още като пасях кравите на тате, помня, че такива ги пропъждаха от село — добави пак Ягустинка.

— Нищо няма да ѝ стане на нея, че има кой да я брани... — и като понижи гласа си и гледаше под око към Ханка, която копаеше първа на първия ред от края, Ягустинка зашепна на съседките:

— Ами, навярно Ханкиния мъж пръв ще я отбрани... зарад Ягна като куче се зъби.

— Божичко!... Що думаш... чудесии разправяш... Как може! Та това би било грях и богохулство... — шепнеха си двете, като копаеха и не вдигаха глави.

— Та само той ли?... Като по кучка летят и ергените по нея.

— А че е хубава, хубава е; охранена като яловица, лицето ѝ бяло, а очите ѝ също като цъфнал лен... па е яка, пущината, мнозина мъже не ще ѝ устоят насреща...

— Па какво ли ми работи, току само си яде и си отспива, че няма да е хубава?...

Помълчаха доста, защото трябваше да изсипят картофите на камарата.

След това вече само от време на време си казваха по нещо, докато замлъкнаха, понеже едната забеляза, че откъм село през стърнищата тичаше Южка Боринова.

И щом долетя запъхтяна, още отдалече извика:

— Ханко, хайде си ела у дома, че на кравата нещо ѝ стана.

— Господи, света Богородице, ами на коя?

— Ох, на шарената... ох... душата си не мога да поема...

— Божичко, чак дори ме задуши, помислих, че на моята... — извика с облекчение Ханка.

— Витек току-що я докара, че горския го изгонил от гората. Запъхтяла се кравата, че е кръвена... и отведнъж падна пред обора... не ще ни да пие, ни да яде, току само се мята и мучи, божичко!

— А тате няма ли го?

— Няма го, тате още не се е върнал. Господи Иусе Христе, хубава крава, на едно доене цяло ведро даваше. Върви по-скоро!

— Ето на, тичам, тичам!

И взе детето от пелената, сложи му шапчицата с пискюлчетата, уви го с престилката си и бързо тръгна. И така се бе разтревожила от новината, че дори не спусна предницата на вълненика си, забрави, та оголените ѝ крака се белееха през нивата. Южка тичаше пред нея.

А копачите, всеки разкراчен на своя ред, почнаха да копаят по-мързеливо, понеже никой не ги наглеждаше и не ги подканяше.

Слънцето вече се претъркулваше към залез и сякаш разкалено от луд бяг, се червенееше като огромно колело и се спущаше зад черните високи гори. Тъмнината се сгъстяваше и вече пълзеше по нивите, хлъзгаше се по браздите, дебнеше по рововете, тълпеше се по гъсталаците и бавно се разливаше по земята, затъмняваше, обхващаше и поглъщаше багрите, само върхарите на дърветата, камбанарията и покривът на черквата горяха като пламъци.

Някои вече си тръгваха от нивите към дома.

Човешки гласове, цвилене, мучене, тропот на коли все по-ясно се чуваха в тихия здрачен въздух.

Черковната камбанка зачурулика вечерня, хората се спираха и молитвен шепот като шум на капещи листа падаше в мрачината.

С песни и весели гласове подкарваха от паша говедата, които вървяха нагъсто из замъглените от прах пътища, а в дрезгавината на праха понякога се показваха мощните глави и вирнати рога на добитъка.

Тук-там поблейваха овце, ту оставили пашата гъски на ята хвърчеха, потънали в лъчите на залеза, та само пронизителният им крясък показваше къде са.

— Ех, жалко, харна беше шарената крава.

— Е... не е на някой сиромах.

— Няма си Борина домакиня, така се и разсипва всичко като през сито.

— Ами Ханка не е ли домакиня?

— За нея си... като ратаи са при баща си, току гледат да откъснат нещо за себе си, а бащиното кучета го яли.

— А Южка какво може да стори, сополана е още.

— Ами, ами, нима Борина не може да отдели земя на Антек, а?

— А после да остане на техни ръце да го хранят, а?... Стар си, Вавжеко, а още си много глупав — захвана живо Ягустинка. — Охо,

Борина е още як, може да се ожени, да не е глупав да припише на децата си?

— За як, як е, но вече шейсет лазарника има.

— Не се грижи, Вавжеко, всяка млада ще се ожени за него, само да рече.

— Две жени е вече погребал.

— И трета ще погребее, ако е рекъл господ. Ама докато е жив, не дава на децата си ни петдесет разкрача земя, ни лехичка, ни стъпка. Проклетници! Ще изядат и него, както мене моите. Ще го хранят едно хубаво, та ще ходи по чужди къщи, отглади ще си мре и по просия ще тръгне. Дай си, що имаш, на децата, па те ще ти дадат тъкмо колко да ти стигне за въже и за камък на шията.

— Хора, време е вече да си ходим, смрачава се.

— Време е, време е! Слънцето вече зайде.

Събраха набързо мотиките, кошниците, празните грънци за храна, тръгнаха полека като гъски по междата и си продумваха това-онова. Само старата Ягустинка все крещеше разярено за децата си, а после и на всички си изливаше гнева.

А заедно с тях едно момиче караше свинка с прасенца и с тънък гласец пееше:

*Хей, не ходи при колата,
хей, от оста отпусни се,
хей, на ерген буза не давай,
хей, нека ти се моли, залисва.*

— Пък тая щуруша врещи, като че ли я дерат.

[1] Народен поздрав у католиците поляци. — Б.пр. ↑

[2] Полска монета, равна на 15 тогавашни копейки. — Б.пр. ↑

[3] Безимотни селяни, които нямат дори свои къщи. — Б.пр. ↑

[4] Мярка за земя, равна на 5,6 декара. — Б.пр. ↑

II

В Бориновия двор, обиколен от три страни със стопански сгради, а от четвъртата с градина, която го отделяше от пътя, се бе насъбрал вече много народ; няколко жени приказваха и се вайкаха над едрата червено-бяла крава, просната пред обора върху торището.

Старото куче, малко куцо и с проскубана по хълбоците козина, тичаше около Червенуша, душеше я, лаеше или пък се спущаше към плета и подгонваше навън децата, които се катереха по оградата и надзъртаха любопитно в двора, или отиваше при свинката, която се бе излегла до къщи и тихо грухтеше, защото я бозаеха малките бели прасета.

Ханка дотърча запъхтяна, наведе се над кравата и я загали по муцуната и челото.

— Червенушо, сирота Червенушо! — викаше насълзена тя, дори се разплака и сърдечно зариде.

А жените даваха все по-нови съвети за спасяване на болната: ту разтопена сол ѝ наливаха в гърлото, ту разтопен восък от осветена свещ с мляко, някой казваше сапун със суроватка, друга пък казваше кръв да ѝ пуснат. Но нищо не помагаше на кравата — тя все повече се протягаше, понякога вдигаше глава и промучаваше дълго, болезнено, сякаш за спасение, дори хубавите ѝ очи с розови белки се замъгляваха и тежката ѝ рогата глава падаше от пресилване. Тя изплезваше език и облизваше Ханкините ръце.

— Може би Ямброжи ще каже нещо? — предложи една.

— Наистина той разбира от болести — повториха.

— Тичай, Южо. Ей сега би камбаната, може още да е в черквата. Божичко, ами като дойде тате, ще ни даде да разберем, ще... Па какво сме криви ние! — редеше разплакана тя.

После Ханка седна на прага на обора, даде бялата си гръд на момченцето, което проплакваше, и със силно вълнение поглеждаше хъркащата крава или се ослушваше през плета към пътя.

Не след много Южа се върна с крясък, че Ямброжи вече иде.

В тоя миг пристигна старец, може би стогодишен, прав като свещ, макар че бе с един дървен крак и с тояга, със сухо, набръчкано като картоф напролет и някак сиво лице, обръснато и порязано на резки. Бялата му като сняг коса падаше на кичури по челото и врата му, защото беше гологлав.

Той отиде право при кравата и грижливо я прегледа.

— Охо, виждам, че ще ядете прясно месо.

— Ами помогни ѝ нещо, излекувай я, крава за триста злоти, па е и с малко теленце, помогни ѝ, Ямброжи! О, божичко мой, божичко! — развика се Южа.

Ямброжи извади из джоба си ножче за пуцане на кръв, заглади го на ботуша си, вгледа се внимателно в острието му срещу светлината и проряза артерията на корема на кравата — но кръвта не бликна, а потече бавно черна, пенеста.

Всички наоколо стоеха наведени и гледаха със затаен дъх.

— Много късно! Охо, добичето вече умира — каза тържествено Ямброжи. — Нищо не става, пакостник някой или нещо друго... трябвало веднага, щом заболяла... но тия жени, те само за плач са умни, а когато трябва да посъветват нещо, като овце бляят.

Той плюна с презрение, заобиколи кравата, погледна я в очите, вгледа се в езика ѝ, изтри окървавените си ръце о меката ѝ лъскава кожа и се затъкми да си иде.

— На това погребение няма да бия камбаната; сами си позвънете с тенджерите.

— Татко и Антек! — изкряска Южа и изтича на пътя да ги срещне, защото се раздаде глух тежък тропот отвъд вира, където в червените на запад зари се чернееше дълга кола с коне.

— Татенце... Червенуша вече умира — викаше тя, като дотича до баща си, който тъкмо възвиваше към отсамната страна на вира. Антек вървеше отдире и подкрепяше, защото возеха дълъг бор.

— Пепел ти на езика — измърмори Борина, като удари конете.

— Ямброжи и кръв ѝ пуца, и нищо... и разтопен восък ѝ сипваха в гърлото, и нищо... и сол... трябва някой пакостник... Витек каза, че горския ги изгонил от гората и че Червенуша веднага се завалила и запъхтяла, едвам я докарал...

— Червенуша, най-добрата крава, дано дяволите да ви вземат, никаквици недни, като не умеете да пазите — захвърли той юздите на

сина си и с камшик в ръка припна напред.

Жените се разстъпиха, а Витек, който през всичкото време най-спокойно майстореше нещо под стряхата, прескочи в градината от страх и се изгуби. Дори Ханка стана от прага и стоеше развълнувана, безпомощна.

— Съсипаха ми добичето! — изкряска най-после старият, като огледа кравата. — Триста злоти на вятъра! За ядене готованци много, а да наглежда — никой. Такава крава, такава крава! Не може човек от дома да мръдне, веднага щета, загуба...

— Па аз още от пладне бях на картофите — оправдаваше се тихо Ханка.

— Та ти кога ли виждаш нещо! — изкрещя ѝ той яростно. — Нали аз те храня!... Такава крава... планина. Като нея не у всеки дворянин има!

Старият се вайкаше все по-жалостно и обикаляше кравата, опитваше да я повдигне, дърпаше я за опашката, заглеждаше се в зъбите ѝ, но тя дишаше хрипкаво и все по-тежко. Кръвта спря да тече и се съсирваше на черни локвички. Виждаше се, че умира.

— Няма що, току да се заколи, поне това да се спаси! — рече най-сетне той, донесе една коса от плевнята, наточи я на точилото под капчука на обора, съблече сакото си, засука ръкавите на ризата и захвана да коли...

Ханка и Южа се разреваха, защото Червенуша сякаш усети смъртта, повдигна с мъка глава, зарева глухо и... падна с прерязано гърло, като риеше с крака...

Кучето ближеше съсирващата се на въздуха кръв, после скочи към ровниците за картофи и залая конете, които стоеха впрегнати край оградата, защото там ги бе оставил Антек, а сам той спокойно наблюдаваше клането.

— Стига си бучала, мари глупачко! На баща ни е кравата, не е наша щета! — каза той ядосано на жена си и се залови да разпряга конете, които Витек теглеше вече за гривите към обора.

— Много ли са картофите на нивата? — пробъбра Борина, като миеше ръцете си при кладенеца.

— Как да са малко, ще има близо двайсет чувала.

— Днеска трябва да ги прекараме.

— Прекарай си ги сам, аз не усещам нито пищялите си, нито кръста... па и единият кон куца с предния крак.

— Южке, извикай Куба от нивата. Нека впрегне жребицата вместо куция. Днеска трябва да ги прекараме, може да завали.

Той кипеше от яд и мъка. Спираше се постоянно пред кравата и люто псуваше, после ходеше по двора, назърташе ту в обора, ту в плевнята, ту под навеса и не знаеше що търси — ядеше го тая голяма загуба.

— Витек! Витек! — развика се той и откопчаваше широкия ремък от кръста си, но момчето не се яви.

Хората се разотидоха, защото разбраха, че такава щета и такова ядосване ще доведе до бой, на какъвто Борина често налиташе, но старият днес само псуваше и тръгна към къщи.

— Ханко, я ми дай да ям! — викна на снаха си през отворения прозорец и се отдръпна.

Къщата бе обикновена, селска, разделена напреки с голям коридор — отвод; лицето ѝ с четири прозореца бе обърнато към градината и улицата, а калканът към двора.

Половината откъм градината заемаха Борина и Южа, а другата държеха Антекови. Ратаят и краварчето спяха при конете.

В стаята бе вече сумрачно, защото през заслонените от стряхата и от овошките малки прозорчета се промъкваше оскъдна светлина, па и във мръкваше, така че проблясваха само стъклата на иконите, които се чернееха в редици по варосаните стени. Стаята беше широка, но притисната от черния потон и от грамадните греди под него и толкова бе отрупана с различни съдини, че само около голямото огнище с издадена над него полица откъм стената на пруста имаше малко нещо свободно място.

Борина се събу и отиде в тъмния килер, като затвори след себе си вратата, отмести дъската от малкото прозорче и светлина от залеза заля килера с кървав блясък.

Килерът бе пълен с различни стари вещи и домакински оръдия; кожуси, червени, шарени на ивици вълненици и дълги бели клашници висяха на върлини, цели връзки от кълба сива прежда и навити на валма непрани овчи руна и чували с перушина. Борина измъкна бял дълъг клашник и червен пояс, после дълго тършува из пълните с жито каци и в ъгъла под камарата стари ремъци и железарии и като чу в

първата стая Ханка, намести дъската на прозорчето и пак дълго време рови в житото.

А на масата в къщи до прозореца вече бе сложено топло ястие; от големия тиган със зеле миришеше на сланина, а от една голяма чиния — на пържени яйца.

— Къде е пасъл Витек кравите? — попита старият, като режеше голям резен хляб, който бе колкото едно решето.

— По дворянските шумаци и горския го изпъдил оттам.

— Гадове проклети, разсипаха ми добичето.

— Ами! Такава крава, разбила се е от бягане, нещо се е запалило в нея.

— Просяци. Пасищата са наши, на табелата е писано с грамадни букви, а те постоянно пъдят и думат, че са техни.

— И други изпъдил и здравата набил Валековото момче.

— Охо! В съд трябва да се дадат или на комисаря да се обади. Триста злоти струва като нищо.

— Ами, ами — потвърждаваше Ханка, доволна до немай-къде, че свекър ѝ е омекнал.

— Кажи на Антек, щом докарат картофите, да се захване с кравата, трябва да се одере и насече. Като се върна от кмета, ще ви помогна. Накачете месото по гредата в хамбара — там е запазено от кучета и от други гадини...

Той привърши набързо яденето и стана да си оправи дрехата, но усети такава тежина в себе си, такива тръпки в костите, такава сънливост, че щом стана, се хвърли на леглото да отпочине малко.

Ханка отиде в своята стая, въртеше се из нея и току се подаваше през прозореца да види Антек, който се хранеше в пруста пред къщи. Седнал по навик далечко от паницата, той пренасяше полека лъжица след лъжица, стържеше шумно по ръбовете ѝ и поглеждаше от време на време към вира пред себе си. Бе залез и върху водата се образуваха златочервени дъги и пламнали кръгове, през които като бели облачета плуваха с гакане гъски и разливаха с човките си наниз от кървави бисери.

Селото ставаше вече шумно и закипяваше от движение. По пътя от двете страни на вира се вдигна прахоляк, затропаха коли и мукаха крави, които нагазваха до колене в него, пиеха бавно, повдигаха тежки

чела и тънки струи вода се стичаха от широките им муцуни като броеници от кристали.

Нейде от другата страна на вира се чуваше шум от бухалки на перачки и глухо еднообразно тупане от очукване на снопи.

— Антек, я ми нацепи дърва, че не мога — обади се Ханка колебливо и плахо, защото той много лесно кипваше, па и хокаше, и биеше за нищо.

Антек дори не отвърна, сякаш не бе чул. Тя не посмя да повтори и тръгна сама да дялка трески от пъницата, а той мълчеше сърдит, уморен от цял ден работа, и гледаше към вира, към голямата къща на срещния бряг, която светеше с белите си стени и със стъклата на прозореца, тъй като залезът се отразяваше в нея. Кичури от червени гургини се навеждаха от зида и ярко горяха спроти стените, а пред къщата или между оградите се мяркаше висока фигура, но лицето не можеше да се разпознае, защото постоянно изчезваше или в къщи, или под дърветата.

— Спи си като дворянин, па ти, робе, работи — измърмори Антек с яд, защото хъркането на баща му се разнасяше чак до пруста.

Той отиде на двора и още веднъж загледа кравата.

— Крава на баща ни, но и ние губим — обърна се той към жена си, която бе спряла да дялка трески, и отиде към колата, защото Куба докара картофи.

— Ровниците още не са приготвени, та трябва да ги изтърсим на гумното.

— Ами тате каза на гумното да одереш с Куба кравата и там да я разчистиш.

— Ще се смести и кравата, ще се сместят и картофите — шепнеше Куба, като отваряше и двете крила на вратата на плевнята.

— Да не съм касапин, та аз да дера кравата — подхвърли Антек.

Всички млъкнаха. Чуваше се само шумът от изсипваните на гумното картофи.

Слънцето угасна, мръкваше се, само зарите още светеха като отблясъци от съсирена кръв и от изстинало злато и се изливаха по вира като меден прах, та водите трепкаха тихо с ръждива лъскавина и сънен шум.

Селото потъваше в мрачините и в дълбоката мъртва тишина на есенната вечер. Къщите ставаха по-малки, сякаш се приплескваха до

земята, сякаш се криеха до сънно наведените дървета, до сивите плетища.

Антек и Куба превозиха картофите, а Ханка и Южа шетаха около дома — нали гъските трябваше да се натъкмят на леговището им, свинете да се нахранят, защото с квик се втурваха чак в къщи и въвираха лакомите си рила в чебърите с вода за добитъка. И кравите трябваше да се издоят, защото Витек бе докарал от паша и останалите и им слагаше в яслите по жъмка сено, за да стоят мирно, като ги доят.

Когато Южа взе да дои първата, Витек излезе от яслите и попита тихо и плахо:

— Южо, сърдит ли е господаря?

— Божичко, ще те бяхта, бедното, ще те бяхта... така ти се заканваше — отговори тя, като подаваше глава към по-светлото и засланияше лице с ръка, защото кравата размахваше опашка, да се пази от мухи.

— Ами крив ли съм аз... ами... горския ме изгони, па отгоре искаше и с тояга да ме бие, ама избягах... а Червенуша току взе да пада и да мучи, да пъхти, та я докарах дома...

И момчето млъкна, но се чуваше тихо хлипане и подсмърчане.

— Витек... я не реви като теле я! Да не ти е първица да те бие тате?...

— Ех, не е първица, ама така ме е страх... Не мога да издържам на бой...

— Глупак, толчав мъж, а се бои... Аз ще раздумам тате, хайде!...

— Ще го раздумаш ли, Южо? — извика зарадван Витек. — Ами горския ме изгони с кравите, ами...

— Ще го раздумам, Витек, да не се боиш вече!...

— Щом е така... на ти това пиле — прошепна той зарадван и извади из пазвата си една дървена дяволийка. — Я виж как само шава.

Турна го на прага на обора, курдиса го и пилето започна да маха глава, да повдига дългите си крака и да се разхожда...

— Щъркелче, господи, мърда като живо! — извика тя учудена, остави настрана ведрото, приклепна пред прага и с най-голяма радост и почуда гледаше пилето.

— Господи! Та ти си цял механик! Самичко шава, а?

— Самичко, Южо, като го курдисам, и то се разхожда като господар след ядене — ето на... — Той го завъртя и пилето важно и

смешно повдигаше едновременно дългата си шия и краката и вървеше.

Започнаха от сърце да се смеят и да се забавляват с движенията му, а Южа понякога поглеждаше момчето, в погледа ѝ имаше възхищение и учудване.

— Южо! — разнесе се гласът на Борина пред къщи.

— Що е?... — обади се тя.

— Я ела.

— Нали доя кравите.

— Наглеждай тука, че аз отивам при кмета — каза той и пъкна главата си в тъмния обор. — Няма ли го тук тоя изнамирач?

— Витек ли?... Не, отиде за картофи с Антек, че Куба остана да нареже слама за конете... — отговори тя бързо и малко неспокойно, защото Витек се бе снишил изплашено зад нея.

— Ах тоя негодник, с кремък да го дере човек, умори такава крава — мърмореше той на връщане към къщи, където си облече нов бял клашник, обшит по всички ръбове с черни шнулове, сложи си високата черна капела, опаса червен пояс и тръгна по пътя покрай вира към воденицата.

„Толкова работа още... дърва да се докарат... сеитбата не е свършена... зелето неприбрано... постилка несъбирана... трябва да се подоре за картофи... па и за овеса... а на това отгоре ходи по съдилища... бога ми, човек никога не може да свърши работата, като вол все в ярема... и да си отспи няма кога, ни да си почине... — мислеше си той. — Па отгоре и по съдилище... Шафрантия такава... спал съм бил с нея... дано ти езика изсъхне... курва такава... кучка...“ — плюна той от яд, натъпка луличката си с махорка и дълго търка о панталоните си овлажнелия кибрит, докато го запали.

Той пухкаше от време на време с лулата и се тътреше полека; всички кости го боляха, па и мъката за кравата всеки миг го ядосваше и разкъсваше.

— А тук няма на кого да се облегнеш, ни да се оплачеш, ни нищо... сам като гол пръст; сам да мислиш за всичко, сам с главата си да обсъждаш, сам за всичко да тичаш като куче... а с никого дума не можеш продума, и съвет от никъде, нито помощ... а загуби и вреди... и всички като вълци след овца... току скубят и гледат кога да те разкъсат на парчета...

Възтъмно бе вече в село. През непритворените врати и прозорци, понеже бе топла вечер, лумваха ивици светлина и се носеше миризма на варени картофи и скроб с пръжки. Тук-там вечеряха в къщи или във пред къщи, та се чуваше бърбрене и тракане на лъжици о паниците.

Борина вървеше все по-полека, понеже раздражението му го спъваше, а после и споменът за покойната, която погребана през пролетта, го сграбчи за гърлото...

— Ех!... Да беше жива... дето вечерно време на добро я споменувам... не би се случило това на Червенуша... Стопанка беше тя, стопанка!... Ех, беше и бърбрива, и проклета, добра дума никому не казваше и се караше с жените, но жена и стопанка беше! — Той въздъхна набожно за нея и още по-голяма скръб го задуши, защото си спомни как беше...

Доиде си от работа уморен, а тя и тлъстичко му даде да хапне, и често суджучец скришом от децата му сложи... И как всичко вървеше... и телета, и гъски, и прасета... че на всеки панаир имаше с какво да иде и пари винаги можеше да отдели от самия приплод... А зеле с грах друга не би могла да стотви като нея...

А сега какво е?...

Антек тегли на своя страна, ковача също все гледа какво да пипне, а Южка? Глупаво дете, още му жълто около устата, па и така си е, едва в десетата година е момичето... Ханка се щура като сянка и току си боледува, работа от нея колкото от куче на нивата...

И всичко се разсипва... ето Червенуша трябваше да заколят... по жътва шипарче умря, враните така разрешиха гъските, че наполовина останаха!... Такава разсипия, такива загуби!... Като през сито всичко изтича, като през сито...

— Но няма да дам! — извика почти гласно той. — Докато ходя на тия крака, нито морга не ще ви припиша и няма да тръгна по вашия ум...

А като се върне от войниклъка Гжеля, нека тогава Антек отиде на жениния си имот... няма да дам...

— Да бъде похвален! — прозвуча нечий глас.

— Во веки... — отвърна Борина машинално и се отби от пътя между широки и дълги огради, защото къщата на кмета бе малко навътре.

Прозорците светеха и малките кученца залаяха. Борина влезе право в стаята.

— Тук ли си е кмета? — попита той една пълна жена, която бе приклепнала до люлка и кърмеше дете.

— Ей сегичка ще се върне, отиде за картофи. Седни, Мачей, ето и тоя го чака — показа тя с брадата си един просяк, който седеше при огнището. Това бе стар слепец, воден от куче. Червеникава светлина от треските заливаше голямото му бръснато лице, голия му череп и широко отворените му, замрежени от перде и неподвижни под сивите рунтави вежди очи...

— Откъде те господ носи? — попита Борина, като седнаше от другата страна на огъня.

— Откъде... от широкия божи свят, господарю — отговори старецът полека с проточен, плачлив, истински умолителен глас и наостри уши, па подаде кутийка с енфие. — Шмръкни си, господарю.

Мачей шмръкна хубаво и кихна три пъти наред, та чак сълзи изскочиха от очите му.

— Люто, дявол да го вземе! — и потриваше с ръкав насълзените си очи.

— Наздраве ти. Петербургско е, добре е на очите от него.

— Свърни утре у дома, все ще се намери за вас двамата парченце.

— Бог да ти заплати... Борина, чини ми се, а?

— Аха! Позна ли ме?...

— По гласа, по приказката.

— Какво ново по света? Ти все си скиташ.

— Какво да кажа! И добро, и лошо, и различно, като по свят. Па всички плачат и се оплакват, щом дойде да дадат милостиня на просяк или на друг, но за водка все има.

— Право казваш, така си е.

— Хо, хо! Толкова години се тътрузи човек по тая света земя, различни работи се научават.

— Ами къде се дяна онова куче, дето те водеше лани? — попита кметицата.

— Избяга, проклето да е, избяга, хубаво ми опразни торбите... Имах някой грош от милостиви хора, та ги носех да ги подаря на света Богородица Ченстоховска, а то, звяра му, измъкна и тях и се пръждоса

някъде! Стой мирно, Бурек! Май че кмета иде! — Дръпна той кучето с връвта и то престана да ръмжи.

Той отгатна. Наистина кметът влезе, захвърли в ъгъла бастуна и още от прага извика:

— Жено, давай да ям, че съм гладен като вълк... как си, Мачей, а ти, дядо, какво те носи насам?...

— Аз дойдох по моята работа, Петре, дето утре ще се гледа.

— Пък аз ще почакам, господин кмете. Ако ми кажеш да отида в отвода — и там ще бъде добре, ако ме оставиш при огъня, нали съм стар, ще остана, па ако ми дадете паничка картофи и резен хлебец, ще прочета за вас една-две молитви... па ако дадете грошец или десетак...

— Седи си там, ще ти се даде и вечеря, а ако искаш, остани и да спиш...

И кметът седна при паницата, замъглена от парата на прясно обелените сварени картофи и залети обилно с мас и пръжки, а в друга паница имаше кисело мляко.

— Седни, Мачей, при нас, хапни каквото има — приканяше кметицата, като слагаше трета лъжица.

— Да наспори господ. Върнах се от гората и си хапнах хубавичко...

— Я си кусни я, не вреди, сега са така дълги вечерите.

— Дълга молитва и голяма паница — от това още никой не е умрял — подхвърли старецът.

Борина отказваше, но най-сетне, понеже сланината му дразнеше носа, приближи се и, както бе обичай, почна да яде бавно, деликатно.

А кметицата все ставаше и дотуряше картофи или досипваше мляко.

Кучето на стареца се въртеше и мляскаше при вида на яденето.

— Мирно, Бурек, господарите ядат... и на тебе ще дадат, не бой се... — успокояваше го просякът, поемаше с нос вкусната миризма и грееше ръце на огъня.

— Изглежда, че Йевка се е оплакала от тебе — захвана кметът, като подхапна.

— А, тя! Уж не съм й платил за службата! Платих й, кълна се в бога, и надплатих, на драго сърце дадох на свещеника чувал овес за кръщенката...

— Тя казва, че това дете...

— Господи, боже! Да не е полудяла?

— Хе, хе! Стар си, но още си майстор! — засмяха се кметът и кметицата.

— Старият по-лесно върши работа, защото е опитен и знае! — шепнеше просякът.

— Лъже като циганка, не съм я ни побарнал. Може ли, такава мешина... ей тъй, умираше при плета и скимтеше да я прибера само на завет и за чорбица, че зима идеше. Не я исках, но покойната вика: „Да я приберем, вика, все ще ни слуша, защо да ценяваме друга? Своя ще ни служи...“ — Аз не исках, каква ти работа зиме, а на яденето едно гърло повече. Но покойната вика: „Не се грижи, знае да тъче шаяци и платно, вика, ще я сложа, па нека там провира, все нещо ще изтъче.“ — Така си и остана при нас, охрани се, па веднага замисли и за приплод... Нали живеехме заедно, започнаха и да приказват...

— От тебе се оплаква.

— Ще я утрепя, мръсницата, кучка ниедна, циганка!

— Ще трябва да идеш в съда.

— Ще ида, благодаря ти, че ми каза. Аз знаех, че ме съди, ама за заплата — но съм ѝ платил, имам и свидетели! Ах, извеяна бърбица, ах, тая просякиня. Боже господи, такива грижи ми са на главата, че не ще изтрая — па и крава ми се бикна, та трябваше да я коля, работите по къра още не са привършени и съм самотия, ей на, като тоя пръст.

— Вдовеца е като овца между вълци — каза пак просякът.

— Научих се още на нивата за кравата...

— Дворянска работа е това, на чифлика, нали горския ги изпъдил из шумака. Най-добрата крава! Триста злоти чинеше, пресилила се, каквато беше тежка, запалило се в корема ѝ, трябваше да я заколя... Ама няма да му простя на дворянина аз... Под съд ще го дам.

Но кметът, който беше на страната на чифлика, захвана да му обяснява и да го увещава да потрае, че в първия си яд все нещо може да сбърка, а после, за да обърне разговора в друга посока, смигна на жена си и каза:

— Да беше се оженил, Мачей, ще има кой да се грижи за стоката.

— Шегуваш ли се, или?... Та аз на Голяма Богородица сторих петдесет и осем години. Ти що мислиш, още предишната не съм забравил...

— Вземи си жена според възрастта и всичко скоро ще заздравее — добави кметицата и се зае да раздига трапезата.

— Добрата жена е венец за мъжовата глава — подхвърли просякът, като топеше в паниците, които кметицата сложи пред него.

Борина се сепна неприятно, но дълбоко се замисли, че не му е дошло на ум това. Все пак каквато и жена да бъде, по-друго ще е, отколкото сам да се мъчи човек...

— Една е глупава и несръчна, друга заядлива, та коса от глава скубе, трета пък смахната и все след музиканти и по кръчми се влачи, но каквато и да е, все е по-добре на човека с нея и голямо улеснение е — продължаваше просякът и ядеше.

— Едва тогава ще има свят да се чуди — каза Борина.

— Ех, ще ти върне ли света кравата, ще тръгне ли да ти работи у дома, или пък ще те съжали ли някой — забъбра кметицата разпалено.

— Или ще ти нареди някой топла завивка — засмя се кметът. — А толкова моми имаме, че като минаваш покрай къщите, отвсякъде пъкат...

— Я го гледай женкаря какво му се приискало...

— Да речем, Зошка Гжегожовата, стройна, хубава и зестра хубавичка.

— Ами да не би на Мачей да му трябва зестра, не е ли първия в селото?

— Богатство и земя никога не стигат — намеси се просякът.

— Не, Гжегожовата не е за него — обади се кметът, — слабичка и младичка е още.

— А Йендрековата Каша? — зареди по-нататък кметицата.

— Годена е. Вчера Адам Раховия праща годежници.

— Ето на, Веронка Стаховата.

— Бъбрица е и скитница й едната й кълка е по-дебела.

— Ами Томековата вдовица какво й е?... Още си е за женене.

— С три деца, четири морги земя, две мършави крави и вехт кожух от покойния.

— А Улиша Войтековата, оная там зад черквата?

— И... тя е за ергенин... с приплод, момчето й вече би могло да пасе добитъка, но на Мачей не му трябва, той си има пастир.

— Има още, има, много са момите, но избирам сгодни за Мачей.

— А знаеш ли коя е тъкмо за него?

— Коя?

— Ами Ягна Доминиковата.

— Истина, съвсем забравих за нея.

— Яка мома и едра — през плет не може мина, прътите се кършат под нея... а пък хубава, бяла в лицето и снажна като юница.

— Ягна — повтори Борина, който слушаше мълчаливо всичко това, — па за нея думат, че била примамка на ергените.

— Ех, та кой ли е видял! Бъбрици, дай им само да дрънкат и всичко е от завист — разпалено я защищаваше кметицата.

— Не го казвам от мене си, така хората разправят. Но време е да си вървя. — И той си оправи пояса, сложи въгленче в лулата и изпусна няколко кълба дим.

— В колко часа на съдилището? — попита спокойно.

— В девет е писано на призовката. Пред съмнало трябва да станеш, ако вървиш пеш.

— Не... с жребицата ще ида полекичка. Ха останете си сбогом, благодаря ви за хляба и за съседския съвет.

— Хай със здраве, па помисли, дето си приказвахме... Щом речеш, ще ида девосноб при майка й и преди Коледа ще му дръпнем една сватба...

Борина нищо не отговори, мигна само с очи и излезе.

— Когато стар взима млада, дявола се радва, че печели от това — каза просякът сериозно, като стържеше шумно с лъжицата по дъното на паницата.

Борина вървеше полека и прекарваше сериозно през ума си онова, което го съветваха. Не се издаде у кметови, че тая мисъл му много допадна, ами как, стопанин човек, не е някой хлапак, комуто устата още на мляко мирише и като му заприказват за сватба, да почне да квичи и да подскача от радост.

Нощта бе вече обхванала земята, звездите като сребърна роса светеха от тъмните и глухи висини, селото бе тихо, само кучета някъде полавнуваха, а тук-там през дърветата мъждукаха слаби светлинки... понякога влажен полъх идеше откъм лъките, та дърветата леко се залюляваха и тихичко зашумяваха с листа.

Борина не се върна по същия път, а тръгна надолу, мина по моста, под който водата с шум се втичаше в реката и падаше глухо във воденицата, па сви по другата страна на вира. Спокойна бе водата и

лъщеше възчерна, крайбрежните дървета хвърляха черни сенки на земята и като рамка обхващаха бреговете, а към средата на вира, където бе най-ясно, звездите се отразяваха като в сребърно огледало.

Мачей сам не знаеше защо избра по-дългия път, дали за да мине покрай Ягнини, или за да събере мислите си и да пообсъди.

„То се знае, няма да бъде лошо! То се знае! А дето там говорят за нея, истина си е. — И той плюна. — Яка жена!“ — Тръпки го побиха, защото влажна хладина идеше откъм вира, а у кмета беше много топло.

„А без жена... трябва да се разоря или да припиша имота на децата — мислеше си, — па едра е пущината и като изписана. Най-добрата крава се разсипа, а кой знае утре какво ще стане?... Може и да трябва да се подири жена? Що дрехи останаха след смъртта на сиротата... като харизани ще дойдат. То старата Доминковица каквато е кучка... е какво, имат си и къща, и земя, ще си остане у тях си. Трина са, а имат петнайсет морги, значи, на Ягна ще се паднат пет и откуп за къщата и покъщнината! Пет морги, тъкмо тия, дето са зад моето картофище, чини ми се, че лятоска ги засеяха с ръж... Пет морги и моите... без малко нещо трийсет и пет! Много земя!...“

Той потри ръце и попристегна пояса си. — „Само воденичаря има повече... хайдук, с грабеж и с лихви толкова нещо е събрал... А догодина бих наизкарал тор, бих я изорал и на цялата нива пшеница бих насял; трябва да се купи кон, па и крава на мястото на Червенуша... Ех, колкото за крава, тя ще си докара...“

Така размисляше той, пресмяташе, мечтаеше си като селски стопанин, па понякога се и запъваше от трудна мисъл. А той беше умен селянин, всичко имаше пред вид и здраво обмисляше, за да не изпусне и да не забрави нещо.

„Ще има да крякат, да врякат проклетниците му!“ — Той помисли за децата си, но вълна от сигурност и сила заля сърцето му и подкрепи още глухите и колебливи решения.

„Земята е моя, кой друг може да ми се меси. Па ако не щете...“ Той не завърши мисълта си, защото се спря пред Ягнината къща.

Още светеше у тях. През отворения прозорец падаше широк сноп светлина, който пронизваше гъстите гергини и ниските сливови дръвчета и достигаше чак до пътя.

Борина се спря в сянката и се вгледа в къщи.

Лампичка гореше над огнището, но навярно гореше и добър огън, защото се чуваше прасък на смърчови цепеници и червеникава светлина изпълваше грамадната, мрачна по ъглите стая; старата, превила се пред огнището, гласно четеше нещо, а Ягна срещу нея седеше с лице към прозореца; беше само по риза и със засукани ръкави — проскубваше гъска.

„Хубава е, дяволицата, хубава е!“ — мислеше си той.

Тя вдигаше понякога глава, слушаше майка си, въздъхваше изтежко и отново се заемаше да скубе перушина, докато гъската загака болезнено и с крясък се задърпа из ръцете ѝ, заудря с крила, та пухът се разлетя като бяла мъгла по стаята. Ягна скоро я успокои и стисна между коленете, та гъската тихо и болезнено погакваше, а другите ѝ отговаряха някъде от отвода или от двора.

„Хубава жена“ — помисли той и си отиде бързо, защото нещо му хрумна, дори се почеса по главата, закопча се и попритегна пояса си.

Беше вече на своята порта и влизаше в двора, когато погледна към нейния дом, който беше срещу него, само че на отсрещния бряг. Тъкмо в тоя момент някой излизаше, защото през отворената врата лумна струя светлина, затрептя като светкавица и падна чак на вира, после затупаха силни стъпки и се раздаде плисък на разбълникана вода. Най-сетне през тъмнината и през мъглите, които пъплеха откъм лъките, се понесе тихо пеене:

*Нас разделя ни вода —
как ли буза да ти дам?...
Ще ти я подам на клонче,
мое мило вихрогонче...*

Дълго слуша той, но гласът бързо се изгуби и светлината изгасна.

Месецът се измъкваше по небето цял иззад гората, посребряваше кичурите на дърветата, сееше през клоните светлина въз вира и назърташе в прозорците на отсрещните къщи. Дори кучетата се спотаиха, бездънна тишина обзе цялото село и всяка живина.

Борина обиколи двора, намина при конете: те пръхтяха и хрупаха храната; пъхна глава при кравите, защото вратата поради топлото бе

оставена откrehната. Кравите лежаха, преживяха и попъшкваха, както правят говедата. Притвори вратата на плевнята.

Свали шапка, тръгна към къщи и зашепна полугласно молитвата си.

А понеже всички спяха, събу се тихо и веднага си легна.

Но не можеше да заспи: ту му пареше завивката, та изваждаше краката си навън от нея, ту различни работи му се виеха в главата — и безпокойства, и размисли... ту пък на корема му дотежаваше, та попъшкваше и мърмореше.

— Винаги съм казвал, че киселото мляко издува стомаха, вечер да не го слагат...

После взе да мисли за Ягна; как би било добре, че е хубава и домакиня е, и толкова земя... Ту отново си спомняше за децата, ту приказките за Ягна, така че се бъркаха разни мисли в ума му и не знаеше за кое по-напред да мисли. Той се поунасяше и както биваше обикновено, искаше му се да извика към другото легло и да се посъветва:

— Маришо! Да се ожения ли, или да не се женя за Ягна?...

Но веднага си припомни, че Мариша още от пролетес е в гробищата, а отсреща спи Южка и хърка, и той е сирак, който няма с кого да се посъветва, па току въздъхна тежко, прекръсти се и взе да чете молитва за умрялата и за всички души в чистилището.

III

Утрото вече избели покривите и с власата сива кърпа заслони нощта, звездите побледняха и у Боринови се раздвижиха.

Куба се свлече от високия одър и погледна пред конярника. Имаше слана по земята и беше още сиво, но зората вече се запалеше откъм изток и върхарите на осланените дървета почервенияха. Той се протегна от удоволствие, прозина се няколко пъти и отиде към обора да извика на Витек, че трябва вече да става; Витек повдигна сънливо глава и прошепна:

— Ей сега, Куба, ей сега! — и пак се сгуши в леглото си.

— Поспи си, бедното, поспи си! — рече Куба, позави го с кожата и направи няколко крачки куцешком, тъй като кракът му бе някога стрелян в коляното, та силно куцаше и го повличаше. Той се уми на кладенеца, приглади с длан рядката си и окапала коса, която се бе усукала на фитили, и коленичи на прага на обора да си прочете молитвата.

Господарят още спеше, в прозорците на къщата се запалваха кървавите блясъци на зората, а гъсти бели мъгли се повличаха полека от езерата, люлееха се тежко и на разпокъсани парцали се вдигаха нагоре.

Куба прекарваше през пръсти броеницата и дълго се моли, а с очи шареше по двора, по прозорците, по градината, още тъмна надолу, по ябълките, отрупани с плодове като пестници, хвърли с нещо по кобилата до самата врата, удари Лапа по бялото чело, та кучето дори изквича, но пак се сви и заспа.

— Е-е, до слънце ще спиш, мързелан такъв! — И той хвърли още веднъж по него. Кучето излезе, протегна се, прозина се, замаха опашка, приклепна до него и се зае да се чеше и да подрежда със зъби гъстите си кичури.

... И принасям тая молитва на тебе и на всички светии. Амин! — Той дълго се би по гърдите и като ставаше, рече на Лапа:

— Ех, че легантен, дявола му, чисти си бълхите като жена за сватба!

А понеже бе работен, зае се да почисти добитъка; изтегли от плевнята колата, намаза я, напои конете и им притури още сено, та те дори запръхтяха и затропаха с копита; после донесе от хамбара малко бурени, измесени с доста овес, и ги изтърси в яслите на кобилата, която беше в отделна преградка.

— Яж, дърто, яж, жребче ще имаш, трябва да се подсилиш, яж!
— Той я поглади по ноздрите и тя дори сложи глава на рамото му и галено залови с бърните си кичурите му.

— До пладне ще превозим картофите, а надвечер ще идем за постилка^[1] в гората — не бой се, постилката е лека, няма да те пресия...

— А ти, ленивецо, ще ядеш камшика, виж го ти, замириса му овеса на мързелана — каза той на коня, дето бе наблизил и тикаше глава между дъските на преградата към яслите на кобилата, и го мушна с пестница по задницата, та конят подскочи настрана и запръхтя.

— Хей, чифутино! Колкото за ядене, и чист овес би ял, ама за работа те няма, без камшик, негоднико, не мърдаш от място!

Куба го отмина и назърна към жребицата, която стоеше досам стената и още отдалеко протягаше към него кестенявата си с бяла стрелка на челото глава и тихо ръжеше.

— Мирно, малката, мирно! Хапни си, че ще идеш с господаря в града! — Па уви гушка сено и изчисти изцапания ѝ хълбок. — Толчава кобила си, време е на жребец да те водим вече, а си цяло прасе. Все така ще се оплескаш като свиня — току бърбореше той, па отиде към кочината да пусне свинете, че квичеха, а Лапа вървеше подире му и го гледаше в очите.

— И ти би си хапнал, а? На̀, на̀ ти хлебец, на̀! — извади той от пазвата си коматче и му хвърли. Кучето го взе и се скри в колибата си, защото свинете се втурнаха да му го вземат.

— Ех, тия свине, като някой човек току да докопат чуждото и да го излапат...

Назърна в плевнята и дълго гледа увисналата на гредата крава.

— Глупаво добиче си е и най-сетне му дошло. Чини ми се, че утре ще готвят месце... Толко ти е от тебе, сирото, дето човек в неделя ще си хапне.

Той въздъхна при мисълта за това ядене и се потътрузи да събуди Витек.

— Слънцето скоро-скоро ще се покаже... Кравите трябва да се изкарат!

Витек нещо мърмореше, дърпаше се, завиваше се с кожата, но най-сетне трябваше да стане и се потътра по двора.

Господарят днес се успа. Слънцето се показа и почерви сланата, запали блясъци във водите и в стъклата на прозорците, а от къщи никой не се показваше...

Витек седеше на прага на обора, чешеше се усилено и се прозяваше, но понеже врабците захванаха да се спущат от покривите към кладенеца и да се пъхат в коритото, той принесе стълбата и се покатери под стряхата да надзърне в ластовичите гнезда, защото някак си там беше тихо.

— Дали не са измръзнали?

И взе да измъква полекичка примрелите пиленца и да ги слага в пазвата си.

— Куба, не са живи, на да видиш! — затича се той към ратая и му показва твърдите бездушни ластовички.

Куба ги взе в ръка, сложи ги до ухото си, духна в очите им и рече:

— Вдървили са се, здравата си е студено. Но и те глупави, та още не са отишли в топлите страни, ой-ой... — и отиде да си гледа работата.

А Витек седна до къщи откъм калкана, където слънцето вече достигаше и обливаше белосаните стени, по които почваха да лаят мухи. Той измъкна от пазвата си позатоплените от тялото му ластовички, започна да им духа, да им разтваря човките, да ги пои с устата си, докато най-сетне те се съживиха, отваряха очи и се дърпаха да бягат. Тогава той задебваше по стената с дясната си ръка, хващаше мухи, туряше ги в устата на ластовичките и така ги пуцаше една по една.

— Ха идете при маминка си, хайде — шепнеше той, като гледаше как ластовиците кацваха по покрива на обора, оправяха перата си с клюнчетата и чуруликаха, сякаш изказваха благодарност.

Лапа седеше на задницата си пред тях, скимтеше радостно и щом някое от пилетата литваше, спущаше се подире му няколко крачки и пак се връщаше да стои на стража.

— Ха, гони вятъра в полето — мърмореше Витек и тъй се бе залисал да стопля ластовичките, че не видя кога Борина излезе иззад къщи и се изправи отпреде му.

— С пилета си играеш ти, келеш такъв!

Витек се спусна да бяга, но господарят го хвана яко за врата, а с другата ръка бързо отпаса широкия си корав ремък.

— Олеле, не ме бий! — успя само да извика Витек.

— Такъв си ти пастир, а? Така гледаш ти, а? Най-харната крава се разсипа, а... Ти, негоднико, ти, безделнико варшавски, ти! — удряше той немилостиво, където завърнеше, та ремъкът плющеше, а момчето се виеше като риба и врещеше:

— Не ме бий, божичко! Ще ме утрепеш, господарю! Ох, божичко... отървете ме!...

Дори Ханка погледна от къщи да види какво става, а Куба плюна и се скри в конюшната.

Борина го налагаше здравата, изкара си от кожата му загубата тъй жестоко, че лицето на Витек посиня и от носа му потече кръв. Той викаше до бога и като по чудо се отърва, хвана с двете ръце панталоните си отзад и полетя към портата.

— Божичко, утрепа ме, утрепа ме! — реवेशе той и така тичаше, че останалите ластовички изпаднаха от пазвата и се посяха по пътя.

Борина пак му се закани, опасаше се, върна се към къщи и надзърна у Антекови.

— Слънцето вече е на два остена, а ти още се излежаваш! — кресна той на сина си.

— Изморих се вчера като вол, та трябва да си почина.

— Аз ще ида до съдилището... Прекарай картофите, а като свършат копачите, накарай ги да сгрибат постилка, па ти би могъл да понабиеш колчета за запълване на стените.

— Запълни си ги сам, на нас тук не ни духа.

— Така ли... тогава ще си запълня своята стена, пък ти бери студа като просяк.

Тресна вратата и отиде по работата си.

Южа вече бе запалила огъня и отиваше да дои кравите.

— Скоро ми дай да ям, че ще отивам...

— Та няма да се разкъсам, две работи наведнъж на мога — рече тя и излезе.

„Миг спокоен няма, само току се заяждай с всички! — мислеше той и взе да се облича, но беше ядосан и опечален. — Ами как, постоянно война със сина, дума не можеш да му кажеш, веднага ще ти извади очите или ще ти каже нещо, та чак корем да те заболи. Никому не можеш да се облегнеш, току само работи и работи!“

Ядът му се засилваше, дори попсуваше тихичко и хвърляше парцали и обуца из стаята.

„Трябва да слушат, а не щат! Защо е това? — мислеше си той. — Струва ми се, че без тояга с тия хора не ще се кара, и то яка тояга! Отдавна трябваше това, веднага след смъртта на покойната, когато захванаха да се заяждат за имот, ама се въздържах да не ме одумват хората. Нали бях стопанин не кой да е, с трийсет морги, и от коляно съм не какво да е — Борина, знаят ме хората. Но с добром не ще се разбере с тях, не!...“ Тук той се сети за зет си, ковача, който тихичко подстрекаваше всички, пък и сам често искаше да му припише шест морги ниви и морга гора, а за останалото щял да почака...

„С други думи, когато умра! Чакай ти, сине майчин, чакай — мислеше си Борина с яд. — Дорде мърдам, ни леха не ще помиришеш! Гледай го ти, умника!“

Картофите вече силно вряха на огнището, когато Южка се върна от доенето на кравите и веднага натъкми закуската.

— Южке! А месото ти ще продаваш. Утре е неделя, хората вече се научиха, та ще налетят, само че никому на вересия... Задницата остави за нас; ще извикам Ямброжи, ще го насоли и уреди!...

— Па и ковача умее...

— Е, да! Ще го раздели той като вълк с овца.

— На Магда ще ѝ е мъчно, че кравата е наша, а тя нищо няма да види.

— Колкото за Магда, изрежи някое парченце и ѝ занеси, но ковача не викай тук.

— Ти, татко, си добър, добър си.

— Хайде, момичето ми, хайде! Наглеждай тука, па ще ти донеса симид или нещо друго.

Хапна си хубавичко Борина, опасана се, приглади с наплюнчена ръка развезаната си рядка коса, взе камшика и се заоглежда по стаята...

„Да не забравя нещо.“ Искаше му се да надзърне в килера, но се въздържа, защото Южка гледаше, та се прекръсти и тръгна.

И вече от седалката на колата, поел в ръка възжените юзди, каза на Южка, която бе пред къщи:

— Като свършат картофите, веднага да отидат да събират постилка. Позволителното е зад иконата. Нека отсекаат и някой габър, па и някое борче, ще послужи за нещо.

Колата тръгна и беше вече при портата, когато Витек се мярна под ябълките.

— Забравих... тпру... Витек! — тпру! Витек, изкарай кравите по ливадите, но си отваряй очите, че ще те бия, та ще ме запомниш, негоднико!

— А-а, ще ме хванеш за... — обади се непослушно Витек и се загуби зад плевнята.

— Ще запееш другояче, като сляза, ще видиш ти...

И той зави от портата наляво по пътя към черквата, фрасна с камшика кобилката и тя заситни в тръс по изровения каменлив път.

Слънцето бе вече доста високо над къщите и грееше все по-топло. От осланените стрехи се вдигаше пара и капеше вода; само в сенките зад плетищата в градините и в рововете още седеше сива слана. По вира вече се влачеха последните проредели мъгли и водата захващаше да лъщи изпод мъглата и да отразява слънцето.

Селото се раздвижваше като всяка утринна. Утрото бе ясно и хладно. Студът бе освежил въздуха и хората вървяха по-весело и по-приказливо. Те излизаха по нивите на групи: едни да вадят картофи с кошници и мотички в ръка, като си дояждаха по пътя, други с плугове бързаха към стърнищата, трети караха коли, натоварени с брани и пълни със семе чували, четвърти пък свръщаха към гората с гребла на рамо, за да сгрибат постилка. Така че от двете страни на вира се вдигаше шум и крясък, защото пътищата бяха задръстени с изкарван на паша добитък. От време на време се чуваше кучешки лай и прозвучаваха викове из тежкия прахуляк, който се бе вдигнал над оросените пътища.

Борина внимателно отминаваше стадата, понякога удряше по вълната някое глупаво агне, което не се отстраняваше пред кобилката, или пък някое теле, докато ги измина и при черквата, засълната зад гъста ограда от пожълтели липи и кленове, излезе на широкото шосе, засадено от двете страни с грамадни тополи.

А понеже в черквата имаше служба, тъй като камбаната звънеше за утринна и органът звучеше с притихнал глас, той свали шапката си и набожно въздъхна.

Пътят беше безлюден и тъй обилно засипан с окапали листа, че дупките и дълбоко врязаните следи от колелата бяха покрити с ръждиво-златен килим, насечен от гъсти ивици сенки, които хвърляха дънерите на тополите, понеже слънцето светеше отстрани.

— Дий, малката, дий! — плесна той с камшика и кобилката тръгна по-бързо, но след малко се отпусна и тръгна пак полека, защото пътят, макар и незабелязано, вървеше въз хълма, на който се чернееха горите.

Тъй като тази глухота го приспиваше, Борина поглеждаше през колонадата от тополи към полето, което се къпеше розово утринно сияние, или правеше усилие да мисли за Йевкината работа или за Червенуша, но не можеше да се опомни, така го мъчеше дрямка...

Птичета чуруликаха в клонака. Понякога сякаш вятър погалваше с леки пръсти кичурите на дърветата, та някой листец като златна пеперуда се откъсваше от майката, падаше с извивки на пътя или на прашните бодили, които гледаха в слънцето надменно с разпалените очи на цветовете си. Тополите загълчаваха, зашумяваха тихичко с клончета и пак се умълчаваха като жени, които във време на пренос поглеждат към небето, разгъват ръце, въздъхват набожно и скоро пак падат в праха пред величието на светите дарове.

Едва при гората той напълно се опомни и спря коня.

— Добре никне — прошепна, като се взря срещу слънцето в сивите ниви, зачервени от ниската четка на поникналата ръж.

— Хубава нива и се долепила до моята, като че нарочно. Чини ми се, че вчера я посяха. — Той обгърна с лаком поглед завлечените лехи, въздъхна и навлезе в гората.

Често подкарваше кобилката, че пътят беше равен и твърд, само дето начесто се показваха корени, та колата подскачаше и тракаше.

Но облъхнат от влажния и хладен дъх на гората, той вече не дремеше.

Едра беше и стара боровата гора. Изправила се с всичкото величие на своята гъстота; възраст и сила — дърво до дърво, току-речи само борове, често и някой разклонен и посивял от старост дъб, а понякога и брези в бели ризи с разплетени жълти косичници, защото

беше есен. По-долните храсти като лески, заръснали габъри или треперливи осики се криеха до червените и мощни дънери, така сблизени с корените си и взаимно преплетени с клони, че само тук-там се промъкваше слънце и пълзеше като златни паяци по мъховете и по зелените почервенели папрати.

— Рано-късно тук има четири морги мои! — мислеше си той и изглеждаше лакомо гората и вече с поглед избираше най-хубавата. — Та нали Исус Христос няма да позволи да ни оцетят, па и сами няма да се дадем, не... На дворянина се вижда, че е много, а на нас — малко. Така е... четири на мене, а на Ягуша морга... четири и една... Дий, щура такава, от свраките се боиш! — И той удари кобилката с камшика, защото на едно сухо дърво, на което висеше разпятие, така сърдито се караха свраки, че тя наостряше уши и се спираше.

— Сврача сватба — дъжд ще има — помисли си той и шибна няколко камшика на кобилката, та тя тръгна тръс.

Трябва да беше вече по-късно от осем часа, защото по нивите хората сядаха и слагаха пред себе си ръкатките с храната, когато той влезе в Тимов, в пустите му улички с поразкривени къщурки отстрани като приклекли стари продавачки над канавките, пълни със смет, кокошки, окъсани евреи и прасета.

Щом влезе в града, заобиколиха го евреи и еврейки. Те оглеждаха коша на колата, тършуваха под граховата слама, за да видят дали не кара нещо за продан.

— Махайте се, чифути! — изръмжа той, като навлезе в пазарището, под сянката на старите побелели вече и борещи се със смъртта кестени, където имаше десетина-двайсет коли с разпрегнати коне.

И той остави там своята бричка, намести в коша ѝ главата на кобилата, сипа ѝ в кофата овес, скри камшика под седалката на дъното на коша, отърси се от сламата и отиде в бръснарницата, над чиято врата блестяха три месингови легена, за да се обръсне. Не след дълго той излезе гладко обръснат и само на едно място на брадата порязан. На порязаното бе залепена хартийка, през която избиваше кръв.

Съдът още не бе започнал.

Но пред съдебното здание, което бе до самия пазар, срещу грамадната, някога манастирска черква, чакаше много народ. Седяха по изтритите стъпала на стълбата или се трупаха под прозорците и

току назъртаха вътре, а жените, приклекли до белосаните стени, бяха смъкнали на раменете червените забрадки от главите си и разговаряха.

Борина съзря Йевка, застанала между свидетелите си с детето на ръце, ядоса се изведнъж, понеже лесно го прихващаха, плюна и влезе в другия коридор на съдилището, който беше напреки на зданието.

Отляво беше съдебната зала, а отдясно живееше секретарят; тъкмо оттам Яцек изнесе самовар, сложи го на самия праг и тъй усърдно го раздухваше с един ботуш, че пушеше като фабричен комин, а всеки миг остър сърдит глас крещеше откъм дъното на задимения коридор:

— Яцек! Обущата на госпожиците!

— Сега, сега!

Самоварът като вулкан шумеше и бухаше пламъци.

— Яцек, вода да се измие господаря!

— Ей сега всичко ще бъде, всичко! — И изпотен, замаян, той тичаше по коридора, та чак бумтеше, и пак духаше, и пак тичаше, защото госпожата викаше:

— Яцек, дъртако такъв, къде ми са чорапите!...

— Ах проклетия, не самовар!

Всичко това продължи доста дълго, докато най-сетне вратата на съда се отвори и народът заизпълня голямата белосана зала.

Яцек, сега вече като прислужник в съда, бос, със сини панталони и също такава куртка с жълти пулове, с червено потно лице, което постоянно изтриваше с ръкава си, сновеше зад челната преграда, която разделяше залата на две половини, и мърдаше глава като кон, когато го ухапе щръклица, понеже русата коса падаше като грива над очите му, или пък поглеждаше внимателно към съседната стая, а после сядаше за миг при зелената камина.

А народ се събра, та яйце нямаше къде да падне, и се натискаха все по-силно на преградата, че тя дори пращеше; глъчката, отначало тиха, се засилваше, растеше, носеше се по стаята, понякога гръмваше, дори избиваше на караница, тъй като от време на време някой изтърваваше по-силен израз.

Евреи дърдореха под прозорците, а някои жени разправяха високо неволите си и още по-високо си поплакваха, но не можеше да се познае кой и къде, защото се бяха страшно натъпкали. Главите бяха

една до друга като нива от червени макове и житни класове, разлюляна от вятъра: бърбят, шумят, а после пак утихват — клас до клас. По едно време Йевка, като съгледа Борина, опрял се до преградата, захвана да му надумва и подвиква, но той остро ѝ отвърна:

— Млъкни, кучко, че ще ти потроша кокалците, та и майка ти няма да те познае!

Това разсърди Йевка и тя току запротяга през тълпата нокти към него, забрадката от главата ѝ падна и детето се разрева. Не се знае как би свършило, ако в тоя момент Яцек не бе скочил, отворил вратата и извикал:

— Тихоте, простаци, че съда иде!...

Влязоха съдиите; най-напред вървеше дебел, висок дворянин от Рачиборовци, а след него двама заседатели и секретарят. Той седна при прозореца на страничната масичка, разтвори книжа и гледаше съдиите, които бяха застанали при голямата, покрита с червено сукно маса, и окачиха на дебелите си вратове златните верижки...

Стана тихо, та се чуваха онези, които говореха под прозорците отвън.

Дворянинът разтвори книгите, изкашля се, погледна секретаря и с дебел важен глас обяви, че заседанието започва.

След това секретарят прочете дневния ред, пошепна нещо на първия заседател, а той го предаде на съдията, който кимна одобрително с глава.

Съдът започна.

Първо бе оплакването на един пазач от един гражданин за безредие в двора му.

Осъдиха го задочно.

След това съдиха едного за побой на момче, чиито коне опасли детелина.

Спогодиха се. Майката получи пет рубли, а момчето нови панталони и куртка.

Дело за преораване на чуждо.

Отложиха го по липса на доказателства.

Дело за кражба на дърва от гората на съдията; ищец беше председателят, а подсъдими — селяни от Рокичани.

Осъдиха ги на глоба или да излежат в затвора по две седмици.

Не се съгласиха с присъдата, ще апелират.

И така високо се развикаха срещу несправедливата присъда, понеже гората била обща, сервитутска, че съдията кимна на Яцек и той изгърмя:

— Тихоте, ей, тихоте, тук е съд, не е кръчма!

И така вървеше дело след дело, както бразда след бразда, доста спокойно, понякога само се понадигаха оплаквания или хлипане, па и клетви, но Яцек бързо ги усмиряваше.

Някои напуснаха залата, но на тяхно място дойдоха толкова други, че всички стоеха притиснати като в сноп и никой не можеше да се помръдне. Стана тъй топло, че дъха си не можеше да поеме човек, дори съдията каза да отворят прозорците.

Разглеждаше се делото на Бартек Козела от Липци за кражба на свиня от Марциана Антоновна Пачещ. Свидетели: същата тази Марциана, синът ѝ Шимон, Барбара Песекова и т.н.

— Свидетелите тук ли са? — попита единият заседател.

— Тука сме — викнаха те в един глас.

Борина, който дотогава самотно и мълчаливо стоеше до преградката, се поприблжи до Пачешова, за да се здрависа, защото това беше Доминиковица, майката на Ягна.

— Обвиняемия Бартек Козела, по-близо, до преградата.

Нисък селянин се измъкна така бързо изсред навалищата, та някои почнаха да протестират, че ги настъпил по краката и дрехите им скъсал.

— Тихоте, бре негодници, светлейшият съд говори! — извика Яцек и го пусна до преградата.

— Вие ли сте Бартоломей Козела?

Селянинът загрижено се чешеше по гъстата и равно подстригана коса. Възглупава усмивка изкриви сухото му избръснато лице, а малките му кафяви очи хитро като катерички скачаха по съдиите.

— Вие ли сте Бартоломей Козела? — попита повторно съдията, тъй като селянинът не отговаряше.

— Ами как, та той е Бартоломей Козела, моля, господин съдия! — изписка една грамадна жена, която се натискаше със сила зад решетката.

— Ами вие какво искате?

— Моля ви се, па аз съм жена на тоя сиромас, на Бартек Козела — рече тя и се кланяше доземи, та с тръбовидната си шапка достигаше

до съдийската маса.

— Свидетелка ли сте?

— Ами... свидетелка? Не, ами, моля ви...

— Разсилния, изхвърли я зад преградата.

— Излизай, жено, тук не ти е мястото. — Яцек я хвана за раменете и я изтласка заднишком.

— Моля светлейшия съд, ами моя човек например недочува... — крещеше тя.

— Излизайте, докато е с добром — и тя изохка, като я дръпна към преградата, защото не искаше да отстъпи доброволно нито крачка.

— Излезте, ще говорим силно, та макар че е Козел, ще чуе!

Най-сетне се захвана разпитът.

— Как се казваш?

— А?... Аха, как ме викат?... Ами викаха ме, то нима знаят нещо...

— Глупак. Как се казваш? — разпитваше неумолимо съдията.

— Бартек Козела, светлейши господин съдия — изтърси жена му.

— На колко си години?

— А?... Аха, години?... Нима помня! Жено, та колко ли години ще имам?

— Петдесет и две, чини ми се, напролет ще ги свърши.

— Стопанин ли си?...

— Аха... три морги пясъци и една мършава крава... голям стопанин.

— Наказван ли си?

— А?... Наказван?...

— В дранголника седял ли си?

— В затвора ли?... Наказван?... Жено, бил ли съм в затвора, а?...

— Беше, Бартко, беше, нали ония дворянски кучета те караха за едно умряло агне...

— Ами, ами... намерих на къра едно умряло агне... и го взех да не го разръфат псетата... обадиха ме, заклеха се, че съм го бил откраднал... осъди ме съдията... затвориха ме и лежах... Не е право това, не е право... — говореше той понижено и поглеждаше крадешком жена си.

— Даден си под съд, че си откраднал свинката на Марциана Пачеш! Взел си я от къра, закарал си я у дома си, заклал си я и си я

изял! Какво ще кажеш за свое оправдание?...

— А? Изял съм я! Дано бог да отвърне лице от мене, като умра, не съм я изял!... Да прости ваша милост, изял съм я!... О боже, боже, аз съм я изял! — викаше той жално.

— Какво ще кажеш за свое оправдание?

— Оправдание?... Жено, щях ли нещо да кажа!... Ами, ще видя; не съм виновен, не съм изял свинката, а Марциана Доминикова например лае като кучка, да я хванеш за проклетия ѝ сурат, та да я пребиеш... а...

— О хора, хора!... — изпъшка Доминиковица.

— Това после ще уреждате, сега кажи как се намери свинята на Пачешова у вас?...

— Свиня на Пачешова... у мене?... Жено, какво казва негова светлост?

— Бартко, за онова прасе ще да е, дето дойде по тебе до къщи...

— Помня, наистина помня, ама то беше прасе, не свиня. Моля за милост благородния съд да чуе що казах и ще повторя: прасе беше, прасе беше, а не свиня; бяло прасе, около опашката и малко по-отдолу с черни шарки.

— Добре, но откъде дойде то у вас?

— У мене ли?... Ей сегичка всичко ще кажа, каквото е било, та да види ваша светлост, да видят и тия хора тук, че аз не съм виновен, а Доминиковица е лъжкиня, клюкарка и смахната дърдорка!

— Аз ли лъжа! Дано тая света Богородичка да те тресне, и то неизповядан да те тресне! — каза тихо Доминиковица към окачената в ъгъла света Богородица, па след това, понеже не можеше да се стърпи, показа сухата си стисната пестница към него и изсъска:

— Ти, свинекрадецо, ти, разбойнико, ти!... — и разпери пръсти, сякаш искаше да го сграбчи.

Но Бартековица се нахвърли с вик към нея.

— А, искаш да го удариш, гиди кучко, да го удариш, вещице, душеваднице, ти!

— Млъкнете! — извика съдията.

— Затворете уста, когато съдията говори, да не ви изпухам насаме! — добави Яцек и повдигна панталоните си, като че имаше нещо скъсано.

Веднага настана тишина, а жените, които насмалко щяха да се хванат за косите, млъкнаха, но се гледаха кръвнишки и сумтяха от злина...

— Казвай, Бартоломей, казвай всичко истина!

— Истина?... Самата истина като роса чиста ще кажа, всичко ще кажа като на изповед, като стопанин на стопани, като свой на свои, че аз съм стопанин от дядо и прадыдо, а не съм голтак, нито някакъв търчи-лъжи или друг градски скубач. Ето тъй беше.

— Опичай си ума нещо да не забравиш — съветваше го жена му.

— Няма да забравя, Магдо, няма. Е, така беше. Вървах си... и гледам, то беше пролетес... и зад Вълчия дол, спроти Бориновата детелина... вървя си и си чета молитва, че например заби камбаната за вечерня... мръкваше се... вървя си... па току слушам: като че ли е глас?... Ай, господи, мисля си: като че ли нещо покръхнува и не покръхнува... Обърнах се — нищо не се види, съвсем тихо. Дали дявол някой ме изкушава, или що?... Вървя си аз по-нататък и като ме полазиха тръпки от страх, започнах „Радвай се, Богородице.“ Пак покръхнува! Ха — мисля си — не е друго, току свиня или прасе. Отбих се в детелината и се огледах... ето че нещо се мъкне подире ми. Спрях се, спря се и то, па бяло, ниско и дълго... а очите му светеха като на дива котка или на таласъм... Прекръстих се и като ми настръхна кожата, забързах към дома — ами знае ли човек какво ходи по нощите?... А в Липци всички знаят колко е страшно при Вълчите долове.

— Ами истина е: нали лани, кога Шикора минал там през нощта, нещо го сграбчило за гръцмула и го ударило оземи и тъй го било, та две недели лежа болен човека — обясни жена му.

— Мълчи, Магдо, мълчи! Вървя, вървя, вървя... а то току се мъкне по менели покръхнува. Па ето ти че изгрея месечината, гледам, — прасе било, не таласъм. Хвана ме яд, че какво ли си мисли това глупаво прасе — да ме плаши ли, па хвърлих тоягата по него и си тръгнах за дома. Вървах по слога между Михаловото цвекло и Бориновата пшеница, а после между летницата на Томек и овеса на Яшек, оня, дете лани отиде войник, а жена му вчера роди... Прасето все по мене като куче, ту върви отстрани, ту влезне в картофицето на Доминикова, ту ровне тук, ровне там, покръхне, квикне и все по мене...

Свих по пътеката напреко — то пак по мене. Изби ме в огън, че — да простите — такава свиня може и да не е свиня! Свърнах по пътя към кръста, и прасето по мене... Видях го, беше бяло, около опашката отдолу с черни шарки! Прескочих през рова, и свинята по мене. Изскочих на могилките, дето са зад кръста на пътя, и тя по мене, отидох при трънките, а тя едва ми се не хвърли в краката — проснах се наземи и се изпънах, колкото съм дълъг. Дали па не е бясна?... Едва можах да стана, а тя без да помръдне опашка, и хоп пред мене! Ха, бягай сега, лудосийо — помислих си. Но не избяга, току все пред мене чак до дома — чак до дома, пресветли господин съдия, — чак в двора влезна, па нали вратата на стаята беше отворена, влезна и в стаята... Това е, кълна се в бога. Амин!

— А после я заклахте и изядохте, нали? — каза развеселен съдията.

— А! Заклахме и изядохме?... Ами какво да правим? Мина ден, а прасето не си отива; мина неделя — седи си, не можеш да го изгониш, че квичешком се връща!... Жената му подтуряше по нещо, че можеше така да умре от глад, нали и то душа носи... Пресветлият господин съдия е умен, справедливо ще види, че какво аз, беден сиромаш, можех да сторя с него? Никой си го не подирва, а у дома е сиромашия, па лапаше повече от две други... За един месец и нас би ни изяло с парцалите... Нямахме спасение! Вместо то нас — ние го изядохме и пак не цялото, защото се разчу по селото и Доминковица се оплакала, дойде с кмета и взе всичко...

— Всичко ли?... А задната половина къде е? — изсъска злобно Доминковица.

— Къде? Питай Кручек и другите кучета. Изнесохме я през нощта в плевнята. Кучетата нали лесно надушват, па и на вратата има дупка, измъкнали я и си направили гощавка с моята кървавица, та ходеха преяли като дворяни.

— Брей! Свинята самичка отишла по него, който е глупав, ще повярва, ама не и съдията. Крадец такъв, ами овена на воденичаря, а поповите гъски, тях кой открадна, а?...

— Видяла ли си, а? Видяла ли си? — изкрещя жената на Козела, като подскочи с ноктите си.

— А картофите от ровника на органиста, тях кой?... И постоянно се губят неща на хората: или гъска, или кокошка, или нещо друго —

продължаваше безжалостно Доминиковица.

— Ти, кучко! А ти, когато беше млада, какво не правеше, а щерка ти Ягна сега какво не прави с ергените, това никой не ти казва, а ти като кучка...

— Ягна не бъркай тука! Не бъркай, че... муцуната ти ще смажа... Не бъркай!... — избухна Доминиковица със силен глас, улучена в болното място.

— Мълчете, брей врескала, че ще ви изхвърля из вратата — усмиряваше ги Яцек, като повдигаше панталоните си.

Захванаха да се изказват свидетелите.

Най-напред свидетелствуваше потърпевшата Доминиковица. Тя говореше с тих, набожен глас и се кълнеше постоянно пред иконата на света Богородица Ченстоховска, че свинята е нейна, кръстеше се и се удряше в гърдите, че е истина, че Козела я откраднал от къра, и не искаше от пресветлия съдия да го наказва за това, нека милият Исус Христос да го накаже и му забрани чистилището, но искаше най-наистоятелно съдията да го накаже, задето така е опозорил и нея, и Ягна пред всички хора.

После говори свидетелят Шимек, синът на Доминиковица, окачил шапка на ръцете си, скръстени като за молитва, не махваше очи от съдията и казваше със запънат и слаб глас, че свинята била на майка му, че била цялата бяла и имала около опашката черно петно, а ухото ѝ било разкъсано, защото Бориновото куче Лапа я ухапало пролетес, та тя така квичела, че той я чул чак в плевнята...

След това извикаха Барбара Песекова и други.

Изказваха се поред и се кълняха, а Шимек все стоеше с окачена на ръцете си шапка, вторачен набожно в съдията; Козеловица се късаше зад оградата с крясък от отричания и злоречия, а Доминиковица само въздишаше срещу иконата и поглеждала Козела, който мятал поглед, слушваше се и поглеждала към своята Магда.

Народът внимателно слушаше, от време на време се разнасяше шум или тихи подигравателни подмятания или смях, та дори трябваше Яцек да ги усмирява със заплашване.

Делото се проточи чак до почивката, през което време съдът се оттегли в съседната стая на съвещание, а народът се измъкна към коридора и навън да си отдъхне, кой нещо да похапне, кой да се поразговори със свидетелите си, кой да си поизкаже болките, някой

пък да понегодува срещу несправедливостта, да се позаканва — както обикновено бива в съдилище.

След отдиха и като се прочетоха присъдите, дойде ред и на Бориновото дело.

Йевка се изправи пред масата и като полюляваше детето си, увито в престилката, почна да излага плачливо своите болки и жалби: как слугувала у Боринови и работила, та чак краката ѝ се откъсвали, а никога не чула добра дума, не дали ѝ кът да спи, нито достатъчно храна, та по съседите трябвало да се храни, па после не ѝ заплатил за слугуването и с неговото си дете я натирил по света... накрай избухна в силен плач и се хвърли на колене пред съдиите с вик:

— Това ми е болката, това! А детето е негово, пресветли съдия!

— Лъже като циганка — измърмори застрашително Борина.

— Аз ли лъжа?! Та нали всички, нали цялото Липци знае, че...

— Че си кучка и миткало...

— Височайши съдии, а преди това ми викаше Йевка, Йевуша и още по-галено, маниста ми донесе, постоянно ми носеше и бял хлебец от пазара: на ти, Йевушо, на, ти ми си най-милата... а сега, о божичко!... — и зарева.

— Лъжкиня мръсна, да не би и с пухов юрган да съм те завивал и да съм ти викал: поспи си, Йевушо, поспи си!...

Залата се залюля от смях.

— Па не е ли така? Не скимтеше ли като куче пред врата, малко ли ми обещаваше, а?

— Бога ми, хора, защо я гръм не тресне такава чума? — извика той смаян.

— Благородни съдии, цял свят знае как беше, цяло Липци е свидетел, че казвам истината. Слугувах у тях и той никога не ми даваше мира. О, сирота аз, сирота... О ти, моя злочеста съдбо!... Та можех ли да се браня от толчав мъж?... Виках, а той ме наби и си направи, каквото си искаше... А къде да се дяна с това детенце, къде?... Свидетелите ще кажат, ще докажат! — викаше тя с плач и крясъци.

Но свидетелите в същност нищо не потвърдиха освен клюки и измислици, та тя захвана отново да доказва и уверява, докато най-сетне, като последно доказателство, разви детето и го положи пред съдиите; детето риташе с голите си крачета и крещеше, та се цепеше.

— Благородните съдии сами ще видят чие е то; ето на, същия тоя нос като картоф, същите тия кафяви и гнойливи очи... Цял Борина, никой друг, одрало му кожата!... — викаше тя.

Но и съдиите не можеха вече да се въздържат да не се засмеят, а хората вече ревяха от смях, вираха се ту в детето, ту в Борина и току някой се обадише:

— Същи бащичко, като одрано куче!

— Борина е вдовец, да се ожени за нея, детето тъкмо да му пасе кравите...

— Тя се скубе като крава напролет.

— И хубава е! Само да я обвинеш с грахова слама и да я оставиш в просото — всички гарги ще избягат...

— И така кучетата бягат, когато Йевуша върви през селото!...

— Па едно лице — като с помия измито...

— И пестовница е, мие се по веднъж в годината да не хаби сапуна...

— Пали на евреите печките^[2], няма време, та не е чудно!

Приказваха все по-страшно и язвително и тя млъкна със замаяни като на подгонено куче очи, гледаше хората и нещо кроеше в себе си...

— Тихоте, бе! Грехота е така да се присмивате на бедната жена! — извика Доминковица тъй силно, та млъкнаха и някои се започесваха засрамени по челото.

До нищо не доведе това дело.

Борина усети голямо облекчение, защото ако и да не беше виновен, все пак се страхуваше от людски одумки, па се боеше и от друго — че може да го осъдят да плаща — такъв е законът, никой не знае кого ще хванат за яката, дали кривия, или правия. А случвало се е така, неведнъж, не дважд, не десет пъти... случвало се е.

Излезе той веднага от съдилището и докато чакаше Доминковица, взе да размисля върху всичката тази разправия. Не можеше да разбере защо и по каква причина го е дала в съд.

— Не, нейния патешки ум това не може да скрои, някой друг се бърка, ама кой?...

Отидоха с Доминковица и с Шимек в кръчма да пийнат и да хапнат по нещо, защото бе късно след пладне, и макар че Доминковица му загатваше излеко, че цялата тая Йевкина разправия

все трябва да е работа на ковача, на неговия зет, той не можеше да повярва.

— Какво ще спечели от това?

— Това, да си имате караници в къщи, да те направи за присмех, да те измъчи. Има хора, та само за един кеф одират кожата на човека.

— Чудя се на тоя инат на Йевка! Когато нищо не съм й напакостил, а отгоре за кръщенето на това копеле дадох на свещеника един чувал овес.

— Тя работи у воденичаря, а той все с ковача ходи... разбираш ли сега?!...

— Разбирам, току нищо не мога да си обясня! Да пийнем още!

— Бог да ти наспори, пий по-напред ти, Мачей!

Пийнаха по едно и още по едно, изядоха второ полвин кило колбаси с половин бял хляб, старият купи няколко бели хлебчета за Южка и се тъкмяха да си вървят.

— Седни, Доминиковице, с мене, тежко ми е самичък, ще си побъбрем...

— Добре, само ще прескоча до манастира да се помоля.

И тя отиде, но след малко се върна и веднага тръгнаха и двамата с бричката.

Шимек се влачеше полека след тях, защото колата му беше само с една кранта, па и страшен пясък беше по пътя. Освен това той се беше отпуснал, тъй като не беше свикнал да пие и бе замаян от съдилището, та току климаше сънливо в коша на каруцата, стряскаше се от време на време, смъкваше шапка от главата си, кръстеше се набожно и загледан унесено в опашката на кобилата, сякаш в охраненото лице на съдията, мърмореше: „... Свинята е мамина, цялата бяла, само около опашката имаше черно петно...“

Слънцето вече се спущаше към залез, когато навлязоха в гората.

Сега те вече по-малко приказваха, макар че седяха един до друг на предната седалка.

От време на време си продумваха, защото не бе хубаво да седят като немтури, продумваха си, колкото сън да ги не мори и езикът им да не пресъхва!...

Понеже кобилчето вървеше бавно, Борина го подкарваше, така че от умора и топлина то се изпоти до половината на хълбоците. Понякога той подсвиркваше и мълчеше, и нещо си дъвчеше, нещо

кроеше на ума си, нещо смяташе и често поглеждаше крадешком към старата, към сухото ѝ, сякаш от избелен восък лице, цялото състинало се в надлъжни бразди. Тя движеше беззъбата си уста, като че ли безгласно се молеше; понякога опъваше по към челото червената си забрадка, защото слънцето светеше право в очите ѝ. Седеше тя неподвижно, само тъмните ѝ очи горяха.

— Извадихте ли вече картофите? — подхвана той най-сетне.

— Ами извадихме ги. Народиха се това лято добре.

— Лесно ще охраните.

— Затворих едно шипарче да се угоява, може по заговезни да потрябва...

— Сигурно, сигурно... Говореха, че Валек Рафалов пращал годещари?...

— Та той само той ли е?... Напрасно си хабят парите... Не е за такива моя Ягуша, не е.

И тя вдигна глава и впи ястребовите си очи в Борина, но той като възрастен човек, а не някой ветрогон, показа студено и спокойно лице, та нищо не можеше да се познае. Дълго ни дума не продумаха, сякаш се бореха помежду си с мълчание.

Неудобно бе на Борина пръв да подхване, па и как ли? Беше вече в напреднала възраст и пръв стопанин в Липци. Та можеше ли да каже така направо, че Ягуша му се харесва?... Нали имаше той своя чест и разсъдък — но понеже по рождение бе с гореща кръв, късаше го яд, че трябва тъй да се пази, да заобикаля и така да се домогва.

Доминиковица го пронизваше понякога с поглед и си размисляше върху загрижеността му, но не му помогна нито с думица, ами поглеждаше сегиз-тогиз ту него, ту наоколо и към сините далечини и току неволно рече:

— Горещо като по жътва.

— Право е.

Па и така си беше, защото от двете страни на пътя се изправяха яките стени на боровата гора, та ни вятър, ни полъх можеше да се промъкне от полето, а слънцето висеше право над главите и тъй прежуряше, че напечените дървета стоеха неподвижно, навеждаха премалелите си кичури над пътя и от време на време пущаха кехлибарените си иглички, които се въртяха във въздуха и падаха по

пътя. Гъбената миризма на мочурите и на дъбовата шума чак дразнеше носа.

— Знаеш ли, чудно ми е, па и на други хора е чудно, че такъв стопанин, дето и ум има не какъв да е, и толкова имот, па и народа го слуша, като тебе, да речем, а не го влече към управление...

— Право каза, никак не ме влече. Какво ще ми придойде от това? Бях помощник три години и от свои пари харчех. Па що коне си съсипах, що припкане... повече от ловджийско куче... А загуба в домашната работа и пакости такива, че жената постоянно ми се караше...

— И тя е имала ум в главата. Ама да бъдеш управител все пак е и чест, и полза има.

— Благодаря. Кланяй се на стражари, прегръщай краката на данъчния агент и на нищо и никакъв опърпан чиновник — също... Голяма чест! Данъци не плащат, мост се развали, куче побеснее, някой ударен с климия по главата — кой крив?... Кмета крив, хайде глоба на кмета! Харна полза! Малко ли кокошки, яйца, гъски изпренесох на данъчния агент в града...

— Истина си е, но на Петрек не му омръзва кметуването, не; накупи си вече земя, па и плевня си сгради, и коне има едни големи!...

— Има, ама не се знае какво ще му остане от това, като му се свърши кметството...

— Мислиш ли?

— Та нали имам очи и виждам...

— Горделив си е той и със свещеника се заяжда.

— Върви му, ама все покрай жена му; той си кметува, а тя всичко управлява.

Пак помълчаха някое време.

— Ами ти не ще ли да пращаш на някоя годежници?... — попита предпазливо тя.

— Не... не ме влече към жените вече, доста съм стар...

— Не думай такова нещо!... Стар е оня, дето не може да се помести от тук до там, дето не може да поднесе лъжицата до устата си и ще си свърши при печката... Видях те кога носеше чувал с ръж.

— Това е вярно, як съм още, ама коя ли ще ме вземе?...

— Ти пък отде знаеш? Ще видиш!

— Стар съм, децата вече израстват... а пък не ми се ще коя да е.

— Само да припишеш, и най-първите няма да се откажат...

— Зарад приписване! Свине такива! За една морга и най-честната девица ще дойде, па ако ще би и за просяк пред черквата...

— А мъжете не правят ли сметка за зестра, а?

Той не отговори, само удари кобилата с камшика и тя веднага полетя в галоп.

Дълго мълчаха.

Едва когато излязоха от гората на полето между крайпътните тополи, Борина, който през всичкото време се ядосваше на себе си със стиснати зъби, избухна:

— Кучешки живот! За всичко плащай, та дори и за добрата дума! Толкова е лошо, та по-лошо не е било. Дори и децата са против баща си, никой не те слуша и всички се ядат като кучета.

— Защото са глупави, не виждат, че всички еднакво ще отидем в тая черната.

— Едва някой се понавдигнал над земята и току се озъби на баща си дял да му дава. На старите само се надсмиват! Келеши, тясно им в селото, не им се харесват старите наредби, някои дори се срамуват от носията.

— Всичко е от това, че нямат страх от бога...

— От това ли е, не е ли от това, но зле върви.

— Не е, не е на добро.

— Така ще си върви, кой ще го спре?

— Божие наказание! Ама ще дойде часът на божия съд, ще дойде той.

— Но дотогава колко народ ще се развали, това никой не ще предварди.

— Такива са времената, че по-добре е да дойде някой мор.

— Времената! Така е, ама и хората са си криви. А ковача какво? А кмета? Ядат се със свещеника, бунтуват хората и ги мамят, а глупавите вярват.

— Тоя ковач, той ми трови душата, та макар че ми е зет...

И така одумваха те заедно света, като поглеждаха към селото, което се виждаше все по-близо през тополите.

При гробищата още отдалече се червенееше редица наведени жени, прикрити от тънка димна мъглица, а след малко ветрецът от

време на време почна да донася и глухото еднообразно тупане на мелици, което идваше откъм ливадите в низината.

— Хубаво време за мънене. Ще слеза при тях, че и моята Ягуша е там.

— Не е бог знае колко път, ще те закарам до там...

— Колко си добър, Мачей, чудно ми е дори — засмя се тя дяволито.

Той свърна от тополите по черния път, който водеше до портата на гробищата, и я закара под сивия каменен зид в сянката на брезите, кленовете и на наведените към нивите кръстове, дето петнайсетина жени усърдно мънеха сух лен, та чак мъгла от прах висеше над тях и дълги влакна се залавяха по жълтите листчета на брезите и увисваха по черните рамене на кръстовете; до тях, на прострени върху трапове пръти се сушеше на огън още мокрият лен.

Мелиците клепеха силно, целият ред жени току се навеждаше с къси и бързи движения и само сегиз-тогиз някоя се изправяше, изтърсваше хватка лен от последния паздер, свиваше я на сплитка или на кичур и я хвърляше на простряното пред нея платнище.

А слънцето бе вече преминало над горите и светеше право в лицата им, но що от това — работата, смеховете, шегите не преставаха нито за миг.

— Помага бог! — извика Борина на Ягна, която мънеше току на края. Беше облечена с риза и червен вълненик, а главата си бе забрадила, за да не се праши.

— Дал бог добро! — отвърна тя весело и повдигна сините си големи очи към него и по хубавото ѝ, опалено от слънцето лице премина усмивка.

— Сух е, щерко, а? — питаше старата, като пипаше опънатите ръкойки.

— Сух като барут, дори се троши... — Тя пак погледна с усмивка стария, та чак тръпки го полазиха; той плесна с камшика и си отиде, но все се обръщаше назад, макар че тя вече не се виждаше, но като жива стоеше пред очите му...

— Мома като кошута... Тъкмо за мене — мислеше си.

[1] Окапала горска шума и борови иглички, с които през зимата запушват пролуките между гредите на къщите. — Б.пр. ↑

[2] Понеже на евреите религията им забранява да работят каквото и да било в събота, най-бедните и презрени поляци, ходят да им палят печките. — Б.пр. ↑

IV

Беше неделя — тих, замрежен от паяжини, слънчев септемврийски ден.

Този ден всичката стока на Борина пасеше по стърнищата току зад плевните, а под високия покрит сенарник, обкръжен със зелен килим от поникнало оронено жито, лежеше Куба, наглеждаше стоката и учеше Витек на молитва; често му подвикваше, па го и удряше с камшика, защото момчето бъркаше и се зазяпваше по градините.

— Внимавай какво ти казах, молитва е това — напомняше му важно той.

— Внимавам, Куба, внимавам.

— Що зяпаш по градините?

— Чини ми се, че у Клембови има още ябълки.

— Ще ти се да си хапнеш, а? Ти ли си ги садил? Повтори „Верую“!

— И ти не си изучавал яребиците, па излови цяло ято.

— Глупак! Ябълките са Клембови, а пилетата са божии, разбираш ли?

— Ама от дворянските ниви ги налови...

— И нивите са божии. Я го гледай ти умника, повтори „Верую“!

И Витек бързо заповтаря, защото вече го заболяха коленете от коленичене, но не изтрая докрай...

— Чини ми се, че жребицата отива към Михаловата детелина — извика той, готов да изтича.

— Не бой се за жребицата ти, ами гледай молитвата...

Най-сетне той свърши молитвата, но вече не изтрая, присядваше на петите си, въртеше се на всички страни, а като видя на сливите ято врабчета, хвърли им грудка пръст и бързо се заудря по гърдите.

— А „Пожертвованиято“ изяде като гнила круша, а? — викна Куба.

Витек каза и „Пожертвованиято“ и с облекчение се залови да си играе със заспалия Лапа.

— Току само щръклее като щуро теле.

— Ще носиш ли пилицата на свещеника?
— Ще му ги нося...
— Да ги бяхме опекли на нивата.
— Опечи си картофи. Виж го ти какво му се прищяло!
— Тръгнаха вече на черква — извика Витек, като забеляза през оградите, че се мяркат по пътя червени престилки.

Слънцето добре напичаше, та всички врати и прозорци по къщите бяха широко отворени. Тук-таме до пейките пред къщите някои още се миеха, другаде се решеха и плетяха косата си, на друго място изтупваха празнични дрехи, измачкани от стоеие цяла седмица по раклите, а някъде вече излизаха на пътя като червени макове или като жълтите гергини, които доцъфтяваха покрай стените, или като парички или едри маргаритки. Така пременени отиваха жени, отиваха моми, отиваха момци, вървяха деца, вървяха стопани с бели клашници, прилични на грамадни ръжени снопи, и всички бавно се запътваха към черква по пътя покрай вира, който като златна тава отразяваше слънцето, та чак дразнеше очите.

А камбаните с весел глас звъняха непрекъснато за неделя, за почивка, за молитва.

Куба чакаше да спрат камбаните, но като не можа да изчака, скри връзката птици под клашника и каза:

— Витек, като спрат камбаните, вкарай говедата в обора и ела на черква.

Колкото можеше бързо, защото силно куцаше, той тръгна по пътеката покрай градините, толкова постлана с жълта тополова шума, та сякаш стъпваше по шафранов килим.

Жилището на свещеника беше срещу черквата, през пътя. То бе разположено в дъното на голяма градина, пълна още със зелени круши и червени ябълки.

Куба се спря нерешително пред обраслия с почервенели: лозници пруст и плахо назърташе през широко отворените прозорци и коридор; понеже не смееше да влезе, той се отдръпна при голямата цветна леха, пълна с рози, левкони и астри, от които удряше сладка упоителна миризма. Бели гълъби ходеха по зеления, покрит с мъх покрив и се спущаха на пруста.

Свещеникът ходеше по градината с молитвеник в ръка, но често раздрусваше някоя круша или ябълка, та се чуваше тежко тупане на

плодове по земята. После ги събра в полата на расото ти и ги понесе към къщи.

— Що има? Аха... Куба Бориновия.

— Аз съм... малко яребици ти донесох, отче.

— Бог да те възнагради. Ела след мене.

Куба влезе само в отвода и остана на прага, защото не смееше да влезе в стаите. Доколкото можеше да види през отворената врата, той поглеждаше към окачените по стените икони, прекръсти се набожно и въздъхна — така бе заслепен от този блясък, та чак сълзи му изсочиха от очите. Искаше му се непременно да прочете една молитва, само че се боеше да коленичи на лъскавия и гладък паркет, за да не го изцапа.

Па и свещеникът излезе скоро от стаята, даде му злотувка и каза:

— Бог да те награди, Куба, ти си добър и набожен човек, защото всяка неделя ходиш на черква.

Куба му прегърна краката, но понеже беше замаян от радост, не видя кога се намери на пътя...

— О-о, за няколко пилета толкова пари. Милия, отец! — шепнеше, като се взираше в монетата. Неведнъж той е носил на свещеника различни пилета, зайче или гъби, но никога не бе получавал толкова; най-много десетаче или добра дума... А днес... Мили боже! Цяла злотувка и в стаите го извика, и тъй благо му наприказва!... Божичко! Нещо дори го хвана за гърлото и сълзите сами потекоха от очите му, а в сърцето си усети такава горещина, като че ли някой насипа жарава в пазвата му...

— Само свещеника може да почете човека, само той!... Господ здраве да ти даде и света Богородица Ченстоховска... Добър човек си ти, добър!... На, цяло село: и ратаи, и стопани, всички ми думат кривчо, и несръчен, и готованец, и никой добра дума не казва, никой не се съжالياва, освен може би конете и кучетата... а пък е от род... син на селски стопанин... не е някакъв на път намерен... нито скитник, а истински християнин, католик...

Той вдигаше глава все по-високо и все повече и почти предизвикателно гледаше на света, на хората, които влизаха в гробищата, и на конете, които стоеха зад зида при колите. Нахлупи шапка на сплъстената си коса и тръгна към черквата бавно и важно като някой господар, навираше ръце в пояса си и така замиташе с куция си крак, че облак прах се вдигаше подире му.

Не, днес той не остана в притвора на черквата, както му подобаваше, ами се блъскаше през народа и си отваряше път право към големия олтар, чак там, където заставаха най-важните стопани, дето стоеха Борина и кметът, дето заставаха онези, които носеха балдахина над свещеника, както и онези, които във време на пренос стоеха пред олтара на стража с големи като остени свещи.

Хората го поглеждаха с почуда и се мръщеа. Често чуваше и лоша дума и го поглеждаха, както се поглежда куче, което се навира там, дето не го искат. Но днес Куба немареше за това. Той стискаше монетата в ръка и душата му бе пълна с благодост и доброта, чувствуваше се като след изповед, па дори и по-добре.

Започна службата.

Куба коленичи до самата ограда и пееше заедно с другите, загледан набожно в олтара, горе, дето бе бог-отец, побелял и строг, досущ приличен на дворянина от Джазгова воля, а на средата го гледаше същата света Богородица Ченстоховска в златно облекло... и всякъде лъщеше позлата, и свещи горяха, и имаше букети от червени книжни цветя... а от стените и от цветните прозорци се спущаха свещени сияния, строги лица, ивици от злато, червенина, теменужен цвят, сякаш небесна дъга, падаха на главата и лицето му, та също като че ли затъваше във вира пред залез, когато слънцето бие във водата. И той се почувствува като на небето, в тамошните прелести, и не смееше да се помръдне, а продължаваше да коленичи, загледан във възчерното сладко майчинско лице на света, Богородица Ченстоховска и току само изчиташе с пресъхнали устни молитва след молитва, а после пееше тъй усърдно, така с всичките сили на вярващата си душа, с такова въодушевление, че засъхналият му грапав глас ехтеше най-силно.

— Врещиш като еврейска коза! — пошепна му някой отстрана.

— За Исуса Христа и света Дева — измърмори той и прекъсна, защото черквата утихна.

Свещеникът се качи на амвона и всички вдигнаха глави и се вгледаха в него, а той в бяла одежда се наведе над народа и зачете Евангелието. Светлините и багрите от прозорците падаха на лицето му, та на всички се виждаше като понесен по небесна дъга ангел... Дълго и така силно говореше свещеникът, че мнозина въздъхваха със съкрушено сърце, на мнозина сълзи се показаха на очите, а някой пък навеждаше очи и се покаяваше в душата си — и обещаваеше, че ще се

поправи... А Куба гледаше в свещеника като в света икона, дори му беше чудно, че самият този човек приказва с него и му даде злотувка — защото сега изглеждаше като ангел в огнената колесница на зората, лицето му побледня, очите му изпущаха светкавици, когато започна да повишава гласа си и да изрежда всичките грехове на хората: скъперничество, пиянство, разврат, злосторство, непочитане по-старите, безбожие! И със силен глас викаше и увещаваше, заклеваше, молеше за опомняне — докато Куба не издържа и се потресе в себе си от всичките тия грехове, от жалби, от безсилие и заплака с глас, а след него всички: жените, дори мъжете, та настана един плач в черквата, хлипане, бърсане на носове, а когато най-сетне свещеникът се обърна към олтара и падна на колене за покойна молитва, по черквата се разнесе стенание и народът като прекършена от вихър гора се повали ничком на пода; прах се вдигна и закри тия съкрушени сърца, които въпиеха към бога със сълзи, с въздишки и с глас за милост.

И настана тишина, тишина на богомолство и на сърдечен разговор с бога, защото литургията започна, органът бръмчеше с приглушен, покорен и нисък глас, а душата на Куба замираше от умиление и от неизразимо блаженство.

След това гласът на свещеника изведнъж се понесе от олтара и витаеше над наведените глави като струя от пронизващи и свети звукове; ту звънчетата звънваха кратко, ту димът на кадилниците излиташе на благовонни стълбове и като облак покриваше коленичилите богомолци и изпълняше Куба с такава услада, че той само въздъхваше и разтваряше ръце, биеше се в гърдите и замираше в това сладко безсилие, а шепотът на молитвите, въздишките, внезапните викове и стенания тук-там, горещите дихания, светлините, димът, звуците на органа — го потопяваха сякаш в свещен сън, сякаш в забрава.

— Исусе, мили мой Исусе! — шепнеше той ослепен и замаян и здраво държеше в шепата си злотувката, а когато се изправиха и след пренос Ямброжи тръгна да обикаля с дискаса и подрънкваше, за да го чуят, че събира за свещи, Куба се изправи, хвърли монетата и дълго, както правят заможните стопани, си отбира остатъка от двайсет и шест гроша.

— Бог да те възнагради! — чу той с умиление.

А когато раздаваха свещите, тъй като службата беше с излагане светото причастие и с шествие, Куба смело протегна ръка и ако и да му се искаше страшно да вземе голяма, все пак взе най-късата свещ, почти угарка, понеже забеляза строгия и укорителен поглед на Доминиковица, която стоеше с Ягуша досам него — бързо я запали, защото вече и свещеникът взе причастиято и се обърна с него към богомолците, а те паднаха по очи. Запя той песен и бавно заслиза по стъпалата на олтара, а всички му пригласяха и със запалени свещи в ръце, с ярки цветове и стенещи гласове му сториха път. Шествието тръгна, органът силно забуча, звънчетата ритмично зазвъняха, а народът пееше в единен мощен глас на вяра. Пред навалищата, в кръгове от разлюшнати пламъци се мяркаше сребърният кръст, люлееха се носените икони, покрити цели в тюлове, цветя и лъскави дантели. На голямата врата, през която всред облаци дим от кадилниците се втурваше слънцето, се развяваха наведените хоругви и сякаш пурпурни и зелени птици плющяха с крила.

Шествието обикаляше черквата.

Куба засланияше с длан свещта и упорито вървеше все до свещеника, над когото Борина, ковачът, кметът и Томек Клемб носеха червения балдахин, а под балдахина лъщеше златната дарохранителница и цялата до такава степен потъваше в пламъците на слънцето, че през стъклото можеше да се види бледото прозрачно свето причастие...

Така бе замаян Куба, че постоянно се спъваше и настъпваше другите по краката.

— Отваряй си очите, кривчо!

— Бутниколиба, кривондел ниедин! — му подмятаха и често го блъскаха.

Но той не чуваше това; песента на народа звучеше силно, издигаше се като стълб, сякаш плуваше като вълна и се удряше в бледото слънце. Камбаните непрекъснато звъняха с бронзовите си уста, та чак липите и кленовете се тресяха и сегиз-тогиз някой червен лист се откъсваше като подплашена птичка и падаше по главите, а високо над шествието, над върховете на наведените дървета, над камбанарията се виеше ято изплашени гълъби...

След службата народът наизлезе на черковните гробища. Излезе с другите и Куба, но днес той не бързаше за дома, ако и да знаеше, че

на обед ще има месо от закланата крава. Не, той се поспирваше, поприказваше си с познати и се присламчваше към господарите си, защото и Антек, и жена му стояха и приказваха с другите, както бива обикновено в неделя след черква.

В друга група, която се бе събрала на пътя пред портата, разправяше нещо ковачът, едър мъж, облечен съвсем по градски, с черно палто, окапано на гърба с восък, и със син каскет. Той бе с панталони и ботуши, а на жилетката си имаше сребърна верижка; лицето му беше червено, мустаците рижи, а косата къдрава. Разговаряше важно и се смееше, та чак се кикотеше, какъвто си беше смешник. Да пази господ да му падне човек на езика! Борина току наостряше уши към него и се заслушваше, защото се боеше от приказките му, тъй като ковачът не прощаваше дори на баща си, а камо ли пък на тъста си, с когото водеше война за зестра. Но не разбра нищо, понеже съзря Доминиковица и Ягна, които излизаха от черква. Те вървяха полека, защото на гробищата имаше много народ, па се и поздравяваха с тоя-оня и разменяха по дума; макар че всички се познаваха, а бяха и побратимени, и сродени, и от едно село, макар че често плет ги делеше или нивите им бяха на слог — все пак бе хубаво и потребно да си побъбре човек пред черква... Доминиковица разправяше с тих, набожен глас за свещеника, а Ягна, каквато си беше висока като най-високите мъже, разглеждаше народа наоколо. Днес тя се бе така пременила, че вземаше очите на младежите, които се бяха струпали на пътя пред портата, пушеха цигари и ѝ се усмихваха. Тя беше така стройна и гиздава и с такава стойка, че по-малката дъщеря на дворянина не можеше да се мери по хубост с нея.

Момите, па и женените жени, които минаваха покрай нея, я поглеждаха завистливо или пък заставаха при нея да се нагледат на шарения ѝ на ивици широк вълненик, който се пъстрееше като мазурска небесна дъга; ту гледаха черните ѝ високи обуца, навървени чак до горе, до белия чорап, с червена панделка; ту елечето ѝ от зелено кадифе, така общито със сърма, че заслепяваше очите; ту нанизите от кехлибари и корали по бялата ѝ гуша. Снопче разноцветни панделки падаше от тия нанизии по гърба ѝ и се виеше след нея като небесна дъга, когато тя вървеше.

Но Ягна не виждаше завистливите погледи. Тя шареше със сините си очи по главите и като се натъкна на втренчените в нея очи на

Антек, изчерви се, дръпна за ръкава майка си и тръгна, без да я чака.

— Почакай, Ягно — извика подире майка ѝ, като се поздрави с Борина.

Тя се спря на пътя, защото и цяла група момчетия я обиколиха и почнаха да я поздравяват и да подхвърлят закачки по адрес на Куба, който вървеше подире ѝ, вгледан в нея като в икона.

А той плюна и се помъкна към дома, защото и господарите вече си тръгнаха, па и конете трябваше да се пригледат.

— Също като в икона! — каза несъзнателно Куба, като седнаше в прустчето.

— Кой, Куба? — попита Южа, която слагаше обета.

Той наведе глава, защото се засрами и се изплаши да не би да се досетят.

Но понеже обедът бе богат и трая дълго, Куба скоро забрави. Имаше месо, имаше и зеле с грах, имаше и чорба с картофи, а най-сетне сложиха големичка паница с ечемичен булгур, запържен със сланина. Ядяха бавно, важно и мълчаливо и едва след като наситиха първия си глад, захванаха да се пообаждат и да пробират...

Южа, която днес бе домакиня, час по час присядваше на края на скамейката, хапваше набързо и гледаше внимателно дали няма да намалее гозбата, та да донесе от къщи гърнето и да досипе, за да не рекат, че се вижда дъното на паницата.

Обядваха в пруста, понеже беше тихо и топло време.

Лапа се въртеше и скимтеше, търкаше се около краката на хората, заглеждаше към паниците, докато някой му хвърлеше кокал, с който той избягваше под пейката, или зарадван, че господарите му са там и че се споменава неговото име, лаеше радостно и подплашваше врабците, които кацваха по плета и очакваха трохи.

Често някой минаваше по пътя и поздравяваше седналите да се хранят, а те дружно му отговаряха.

— Да не си носил яребици на свещеника? — подметна Борина.

— Носих, носих! — Куба остави лъжицата изведнъж и взе да разказва как свещеникът го извикал вътре, колко хубаво било там, толкова книги...

— Па кога ли ще прочете всичките? — обади се Южа.

— Кога ли? Ами вечерно време! Разхожда си се по стаите, пийнува си чай и все чете.

— Може би... всичките са за божите работи — допълни Куба.
— Е па няма да са буквари.
— А всеки ден разсилния му донася вестници — добави Ханка.
— Защото във вестниците пише що става по света — обади се Антек.
— И ковача, и воденичаря получават вестник.
— Ех... тъкмо такъв е вестника на ковача! — каза подигравателно Борина.
— Също такъв като на свещеника — каза заядливо Антек.
— Чел ли си го? Знаеш ли?
— Чел съм го и знам, и то не само един път!
— И никак не си поумнял от това, щом имаш работа с ковача.
— За тебе само този е умен, който има повече от петнайсет морги земя и петнайсет глави крави.
— Да си затваряш устата, докато не са ме прихванали! Току само ровиш! Виждам, че те издува хляба... моя хляб...
— Седи ми като кокал на гърлото, като кокал...
— Иди си намери по-добър. От Ханкините три морги симит ще ядеш.
— Картофи ще ям, ама барем никой няма да ми ги одумва.
— И аз не ти одумвам...
— Ами кой?... Работиш като вол, па и добра дума и не казват...
— На чуждото е по-леко, никак да не работиш, всичко ще ти дадат...
— По-леко е я.
— Тогава иди и опитай.
— С празни ръце няма да тръгна.
— Ще ти дам тояга да се пазиш от кучетата.
— Тате! — кресна Антек, като скочи, но веднага пак седна, защото Ханка го прехвана през кръста, а старият го изгледа страшно, прекръсти се, понеже се беше нахранил, и като отиваше в стаята си, каза твърдо:
— Няма да се оставя да ме храниш ти на стари години, не!
Разотидоха се веднага, само Антек остана пред къщи и кроеше планове, а Куба изкара конете на люцерницето зад плевнята и се просна под сенарника да си поспи. Не може да спи, тежеше му яденето

в стомаха, а и мисълта, че ако имаше пушка, би могъл толкова яребици, па и зайци да убива, та всяка неделя да носи на свещеника.

Ковачът би направил пушка, както измайстори и на горския, та като стреля в гората, чак в селото да се чува!

— Механик, синеца! Но за такава трябва да му платиш пет рубли! — мислеше си той. — Ами откъде да ги взема? Иде зима, трябва кожух да си купя, обувката също не ще ми изтраят повече от Коледа... Наистина имат да ми дават още десет рубли и две кърпи, панталони и риза... Кожух макар и за пет... късичък ще е, ама... обувка за три... па и шапка не е зле... а рубли трябва да се занесе на свещеника за помен на родителите... Ех, пущината... Нищо няма да остане!... — Той плюна и захвана да събира из джоба на куртката си ситен тютюн и напипа монетата, за която бе забравил, докато обядваше.

— Пак има, пак! — Той веднага се разсъни; откъм кръчмата се зачу далечен изтънен глас на музика и като че ли отгласи на провиквания.

— Танцуват си синковците и водка си пият, и цигари пушат! — въздъхна той, легна пак по корем, гледаше към спънатите коне, които се събраха на куп и се чешеха със зъби по вратовете, и мислеше, че вечерта трябва да отиде в кръчмата, да си купи тютюн и поне да погледа веселбата.

Час по час разглеждаше монетата, па поглеждаше и слънцето. То беше още високо и така бавно вървеше днес към запад, сякаш и то в неделя си почиваше... А тъй му се искаше да отиде, едвам изтрайваше, та току се обръщаше от една страна на друга и попъшкваше от мъка. Но не отиде веднага, защото тъкмо тогава зад плевнята се появиха Антек и Ханка и вървяха по слога на нивата.

Антек вървеше напред, а Ханка след него с момченце на ръка, от време на време нещо продумваха и крачеха полека, а Антек често се навеждаше към нивата и пипаше кълновете.

— Върви... гъсто като четка — измърмори той и обгръщаше с поглед моргите, които пося, за да отработи на баща си.

— Гъсто, но татевото е по-добро, върви като гора! — говореше Ханка, като гледаше съседните лехи.

— Защото е по-обработена нивата.

— Да има човек три крави, и земята би се подхранила.

— И свой кон.

— Па да отгледаш нещо и за продан. А така какво? Всяка сламчица, всяка огризчица баща ти пресмята и му се струва кой знае колко.

— И за всичко надумва!...

Веднага млъкнаха, защото несправедливостта изпълни сърцата им със скръб, с яд и с хапливо негодувание.

— А по осем морги би се паднало — несъзнателно извика той.

— Ами, ако не и повече. Ето — Южка, и ковачката, и Гжеля, и ние — изброяваше тя.

— Да заплати човек дела на ковачите и да си остане на дома с шестнайсет морги!

— А имаш ли с какво? — изпъшка тя и тъй силно почувствува безсилието си, че сълзи потекоха по лицето ѝ, когато обхвана с поглед нивите на свекър си, чисти като злато, по които можеше да се сее и ръж, и пшеница, и ечемик, и цвекло от бразда до бразда... такава богатство... и всичкото чуждо... не тяхно.

— Не реви, глупачко, кога да е, осем морги от това са наши...

— Да може барем още и половин къщата и това зелище! — посочи тя наляво в ливадите, където се синееха дълги лехи зеле.

Те свърнаха натам, па седнаха край ливадите под храстите. Ханка кърмеше детето, защото се разплака, а Антек сви цигара, запуши и гледаше мрачно пред себе си...

Не казваше на жена си какво го ядеше отвътре и гореше като жив въглен на сърцето му, защото нито би могъл да ѝ го каже, нито тя би го разбрала добре...

То се знае, като всяка жена, която нито може да мисли, нито да разбере сама нещо, току живее като сянка на мъжа си...

„Къща, деца, жените по село — това е за нея целият свят. Всяка жена е такава... — мислеше той горчиво, та чак сърцето му се сви... — И на птицата, която хвърчи над мочурливите лъки, по ѝ е добре, отколкото на човека... Що я е грижа! Хвърчи си, попява си, а дядо господ сее полетата и за нея, тя само да си събира и да си яде...“

— Нима тате няма и сухи пари отделени? — започна Ханка.

— Все ще да има...

— На Южка е купил такива корали, та цяла крава да купиш за тях, а на Гжеля постоянно изпраща пари във войската.

— Че праща, праща... — отговори Антек, замислен за друго нещо.

— Ами нали това е несправедливо за всинца ни! А майчините ти дрехи? Крие ги в раклата и не ги показва дори... Такива вълненици, забрадки, шапчици, огърлици... — захвана тя да изрежда най-различни богатства, неправди и жалби, и надежди, а Антек упорито мълчеше, та тя нетърпеливо го бутна по рамото.

— Ти да не заспа?...

— Слушам, бъбри си, бъбри, ще ти олекне! Па като свършиш, кажи ми...

Ханка, понеже беше плачлива, па и много ѝ се бе събрало на душата, избухна в плач и взе да го укорява, че говори с нея като с някоя слугиня, че не мисли нито за нея, нито за децата.

Антек скочи на крака и каза подигравателно:

— Плачи си ти, тия врани нито ще те чуят, нито ще се съжалят над тебе! — показа с поглед враните, които хвърчеха край тях над ливадите, натисна шапката на главата си и с големи крачки тръгна към село...

— Антек! Антек! — викаше тя жално след него, но той не се и обърна.

Тя прегърна момченцето си и като поплакваше, вървеше по междите обратно към дома; тежко бе на сърцето ѝ. Няма с кого нито дума да си продумаш, нито да оплачеш съдбата си, а живееш като някой таласъм, дори до съседите не можеш да прескочиш да разтушиш сърцето си с приказка. Антек да ѝ позволи на нея приятелки! Къде ти! Току стой у дома си и се измъчвай с грижи, па и на това отгоре добра дума няма да чуеш! Хората и в кръчмата отиват, и по сватби... а Антек... нима можеш да му угодиш?... Понякога е толкова добър, да не му се нараваш, друг път по цели седмици едва ще проговори дума, нито те поглежда, нищо... само мисли и мисли. Наистина, има и защо да мисли. И този баща нима не може да му даде вече имот, нима не е време да се остави да го гледа синът му... Угаждала би му така, както не би угаждала на родния си баща...

Тя искаше да приседне до Куба, но той притисна гръб към сенарника и се престори на заспал, макар че слънцето светеше право в очите му. Едва когато тя се закри зад ъгъла на плевнята, той стана,

отърси се от сламките и полека се затътра през градините към кръчмата... Злотувката не му даваше мира...

Кръчмата беше накрай село, зад жилището на свещеника, където започваше пътят с тополите.

Малко хора имаше там, музиката сегиз-тогиз се обаждаше, но никой още не танцуваше. Беше много рано и младежта предпочиташе да лудува из градините или да се трупа пред портите и под стрехите, където на неотдавна дялани, още жълти греди седяха много жени и моми. В голямата стая на кръчмата с черния одимен потон нямаше почти никой. Малките одимени стъкла процеждаха тъй слабо червената предзалезна светлина, че само на изровения под падаше светла ивица, а по ъглите беше мрачно. Някакви хора седяха зад масите до стената. Не можеше да ги познае човек в тъмнината кои са. Те често пиеха наздрависи един другиму и си приказваха...

Само Ямброжи с един свой побратим се виждаше в светлото при прозореца с шишенце в ръка — често си попейваха и разговаряха...

Контрабасът бучеше като бръмбар, когато попадне от вълн в стаята, хвърчи и бръмчи... понякога цигулката изпискваше тънко като птичка, която търси малките си, дайрето пък задумкваше и задрънкваше... но скоро наставаше тишина.

Куба отиде право към тезгяха, зад който седеше Янкел с баретка на глава и само по риза, защото бе топло, гледеше прошарената си брада, климаше и четеше книга, като доближаваше очите си до самите страници.

Куба обмисляше, престъпваше от крак на крак, пресмяташе парите, почесваше се по кичурите си и дълго стоя така, та Янкел го гледаше с лакомни очи и без да престава да се кланя и моли, дрънна веднъж-дваж чашите за водка...

— Сто грама, ама от по-яката! — поръча най-сетне Куба.

Янкел мълчаливо наливаше, а лявата си ръка протягаше за парите...

— В шише ли? — попита и сграбчи позеленелите медни пари, за да ги сложи в кутията.

— То се знае, че не в ботуш!...

Примъкна се на крайчеца на тезгяха, изпи първата чаша, плюна и заоглежда по кръчмата; изпи втора, погледна шишенцето на светлината, па силно чукна с него.

— Дай ми още едно и тютюн! — каза по-смело, защото приятна топлина го обзе след водката и чудна сила се разля по костите му.

— Заплата взима Куба днеска?...

— Ами... да не е Нова година?...

— Може арак да ти долея?...

— Ама... не стигат... — И той преброи парите и печално погледна бутилката с арак.

— Ще дам на вересия, нима не познавам аз Куба!...

— Не трябва... вересия-разсипия!... — каза Куба отсечено.

Въпреки това Янкел сложи пред него чаша арак.

Куба отказваше, дори вече се канеше да излезе, но проклетият арак така му зачовърка в носа, че без много да му мисли, глътна го наведнъж.

— От гората ли си спечелил?... — питаше търпеливо Янкел.

— Не от гората... яребици хванах в примка, занесох шест на свещеника и той ми даде злотувка...

— Злотувка за шест! Аз за всяко бих дал на Куба по десет копейки.

— Как, та яребиците кашер^[1] ли са?... — учуди се Куба.

— Ти не се грижи за това... донеси само повече. За всяка веднага ще получиш по десетак на ръка. Да дам и мастика зарад пазарлъка, а?...

— По цял десетак даваш?...

— Думата ми е дума. За тези шест Куба сега щеше да има две шишенца чиста водка и четири с арак, после херинга и франзела и пакет тютюн... Разбира Куба?...

— Е па... четири шишенца с арак и херинга... и... ами не съм говедо, правя си сметка... така си е! Четири шишенца с арак... и тютюн и франзелка... и цяла херинга... — Водката вече го зашеметяваше и отнемаше силите му.

— Ще донесе ли Куба?...

— Четири шишенца... и херинга... и... Ще донеса... Ей, да имах пушка... — обади се по-съзнателно и пак взе да пресмята — кожух например за пет рубли... ботуши ще трябват... три рубли... не-е, не стига... а ковача ще поиска пет рубли за пушка... толкова, колкото на Рафал... не... — мислеше си на глас.

Янкел бързо направи сметка с тебешир и тихо му пошепна на ухото:

— Куба би ли застрелял сърна?

— Та с пестница няма да я застрелям, ама с пушка я застрелвам...

— Куба умее ли да стреля?...

— Ти, Янкеле, си евреин, та не знаеш, а всички в селото знаят, че ходех с дворяните в гората^[2], че ме стреляха в крака... Колко за умеене, умея...

— Ще ти дам пушка, ще ти дам барут, ще ти дам каквото трябва... а Куба каквото убие, на мене ще го донесе! За сърна цяла рубла ще дам... чуваш ли?... цяла рубла! За барут Куба ще плати по петнайсет копейки за парче, ще го хвана на сметката... а за пушката, дето ще се хаби, Куба ще донесе крина овес...

— Рубла за сърната... пък аз петнайсет за барут... цяла рубла!... така ли?

Янкел отново му изчисляваше подробно...

— Овес ли? Та няма да го взема на конете от устата... — само това разбра той.

— Защо от конете ще вземаш! У Борина и другаде има...

— Та излиза... — изблеци очи Куба и пресмяташе.

— Всички така правят! А Куба се чуди от къде ли ратаите имат пари... Всекиму трябва тютюн, чаша водка, да си потанцува в неделя!... От къде да вземе?...

— Та как, крадец ли съм, кучи сине, или що?... — изгърмя отведнъж Куба, като удари с пестница по масата, та чак чашите подскочиха.

— Какво се развика Куба! Куба да си плаща и да си отива по дяволите!...

Но Куба не заплати и не си отиде. Той нямаше вече пари и беше задлъжнял на евреина... та се облегна тежко на тезгяха и захвана сънливо да пресмята, а Янкел поомекна и още веднъж му наля, но вече чист арак... и мълчеше...

В това време все повече хора прииждаха в кръчмата. Запалиха лампата, защото ставаше тъмно, музиката се обади по-буйно и глъчката се оживи. Народът се трупаше при тезгяха, покрай стените или просто тъй съвсем посред кръчмата и гълчеше — бърбеше,

оплакваше се, а тук-там някои се черпеха, но рядко, защото бяха дошли не за пиянство, ами ей-така, по съседски, да постоят, да си побъбрят, да послушат цигулката и контрабаса, нещо ново да чуят — нали е неделя, — да си починат, па не е грях и да се поотпуснат и да пийнат с приятели... само да е прилично и без прегрешение, та това и сам свещеникът не забранявал... Ами как, говедото, що е говедо, след работа и то обича и иска да си почине. А пък при масата седнаха постари стопани и някои жени, облечени с червени вълненици и със забрадки, та изглеждаха като цъфнали макове. Понеже всички говореха едновременно, вдигаше се шум като в гора, тропот от крака като бухалки за очукване на снопи и глас на цигулката, която постоянно шеговито пееше.

— „Кой ли след мен ще се мъкне... ще се мъкне...“

— „Ето аз... ето аз... ето аз...“ — бръмчеше с пъшкане контрабасът, а дайретото току се тресеше, смееше се, шегуваше се и вдигаше врява с дрънкулките си.

Малцина танцуваха, но пък така енергично тупаха с крака, че дъските на пода скърцаха, масата скачаше и бутилките постоянно подрънкваха, а чашите се катуряха...

Но нямаше голямо желание, па не беше като на сватби или на годежи, та да се поотпуснат, както трябва. Танцуваха ей така, колкото за разтуха или за да си изправят краката и кръстовете. Само момчетиите, които късно през есента щяха да отиват войници, се веселяха от сърце и пиеха, за да убият грижи, че щяха да ги разкарат далеко по света между чужди хора.

Братът на кмета най-силно се провикваше, а по него Марчин Бялек, Томек Шикора и Павел Борина, чичов син на Антек. И самият Антек бе дошъл по здрач в кръчмата, но не танцуваше сега, а седеше в малката стая с ковача и с други, и Франек воденичарският, нисък, набит и къдрав, този най-голям бъбрица, проклетник, шегобиец и така лаком за момичета, че все мъкнеше разбита или издраскана мутра. Днес той се опи отведнъж като дявол и току стоеше въз тезгяха с дебелата Магда на органиста, която бе вече в шестия месец.

Свещеникът го споменуваше от амвона и го караше да се ожени, но Франек не искаше и да чуе — нали наесен щеше да иде войник, що му трябваше жена...

Магдичка го дърпаше към ъгъла, до площадката при печката, и му говореше нещо с плачлив глас, а той от време на време ѝ отговаряше:

— Глупачка! Не съм се занасял по тебе... Ще заплатя за кръщенката, па ако ми е воля, и рубла ще дам!... — Той беше замаян и я тласна, та тя чак седна до Куба, който вече спеше край печката с крака към средата на кръчмата. Захлипа тя тихо там, а Франек пак отиде да пие и да търси мома да танцува. По-богатите му отказваха, защото какво беше той — воденичарски помощник, почти слуга. А простите момичета също, защото бе пиян и не се държеше добре, та той плюна и взе да се целува с Ямброжи и със стопаните, които, понеже имаха жито във воденицата, го канеха да го почерпят.

— Пийни, Франек, па смели по-скоро, защото жената ми тъпче сол на главата, че няма ни кривача брашно за юфки.

— А моята все ми мърмори за булгур...

— То и ярма за добитъка трябва... — казваше трети.

Франек пиеше, обещавахе и гръмогласно се хвалеше, че във воденицата той каквото каже, това става, че воденичарят е длъжен да го слуша, и как няма да го слуша... той знае такива магии, та червеи ще се завъдят в хамбарите... водата ще пресъхне... рибите ще измрат, стига само да духне на вира... така ще се спари брашното, че и питка от него не ще може да стане...

— Ще ти оскубя овчата глава, ако ми направиш това на мене — изкрещя Ягустинка, която биваше винаги там, дето всички, макар че не пиеше, понеже рядко имаше пара в джоба си, но можеше да се случи някой роднина да ѝ поръча шишенце или пък някой приятел второ шишенце, че се боеха от острия ѝ език. Така и Франек, ако и да беше пиян, се уплаши от нея и млъкна, че за него тя знаеше разни работи, как той се разпорежда във воденицата. Понеже беше пийнала малко, тя се хвана за хълбоците, попритупа в такт и се запровиква:

— Танцуват като мухи в суроватка! Я се размърдай, Йевке. Скитала е кой знае къде през нощта, а сега дреме на танца! Томек! Я по-скоро, я! Сигурно ти тежи крината, дето я продаде на Янкел, а?... Не бой се, баща ти още не знае! Маришо, търкай се с новобранците, търкай, па още сега ме повикай на кръщение.

Така поред се заяждаше Ягустинка с танцуващите. Тя нямаше мярка на устата си и беше сърдита на всички, че децата ѝ я

онеправдали и на стари години трябваше да ходи да печели, но като не ѝ отговаряше никой, накрещя се и отиде в другата стая на кръчмата, където седеше ковачът с Антек и неколцина по-млади стопани.

Лампата висеше на черния потон и със слаба светлина осветяваше русите разчорлени глави. Те седяха около масата, подпрели се здраво на ръце, всички впили поглед в ковача, който, наведен над масата, зачервен, размахваше широко ръце, понякога удряше с пестник и говореше тихо:

— Право ви казвам, защото така пише във вестника с грамадни букви... По света хората не живеят така като нас, не... Какво е това? Дворянин те управлява, свещеник те управлява, чиновник те управлява, а пък ти работи и умирай от глад, и се кланяй доземи, за да не те цапаросат по главата.

— А земя малко, скоро и по леха няма на човек да се падне.

— А дворянина има самичък повече, отколкото две села...

— Казваха вчера в съдилището, че ще раздават още земя.

— Каква?

— Па каква — от дворянската!

— Ха! Да не сте дали на дворяните, та ще им взимате! Я гледай, я... с чуждото разполагате вече — извика Ягустинка, като се навеждаше ухилена към тях.

— ... И сами се управляват — продължаваше по-нататък ковачът, без да обръща внимание на женските думи, — и всички учат в училища, живеят в чифлици и са господа...

— Къде това? — попита тя Антек, който седеше от края.

— В топлите страни — отвърна той.

— Ами щом там е толкова добре, защо ковачът още не е отишъл, а?... Поплювко такъв, лъже като циганин и замазва очи, а вие щури, та му вярвате! — развика се тя буйно.

— Казвам ти с добром: иди си, Ягустинко, от където си дошла...

— Няма да си ида! Кръчмата е за всички, и аз съм нещо тука с трите си гроша, както и ти! Я го гледай ти него... той ще ме учи... С евреите работи, с чиновниците се води, от сто крачки сваля шапка на дворянина, а тия му вярват!... Мутра такава!... Знам аз... — Но тя не довърши, защото ковачът я прехвана яко през кръста, отвори с крак вратата и я изхвърли в голямото помещение на кръчмата, та тя се простря с целия си ръст на пода.

Тя дори не се закани, само стана и каза весело:

— Як, кучето, като кон... те такъв мъж да ми е...

Народът избухна в смях, а тя веднага си излезе с тихо роптание.

Но и кръчмата вече опустяваше, музиката млъкна, хората се разотиваха по домовете си или пък се събираха на купчини пред кръчмата, тъй като вечерта бе топла и ясна, месечината светеше. Само новобранците още бяха вътре, пиеха на провала и се провикваха, а Ямброжи, мъртъв пиан, излезе насред пътя и запя, като се кандилкаше от една на друга страна.

Излязоха и ония от стаичката, начело с ковача.

После, когато Янкел взе да гаси лампите, новобранците се източиха, хванаха се здраво под мишница и заградили целия път, вървяха и пееха с всичка сила, та дори кучетата се разляяха и тук-там някой поглеждаше из къщите.

Само Куба спеше тъй дълбоко в пепелта, че Янкел трябваше да го буди, но той не искаше да стане, риташе, удряше във въздуха и мърмореше:

— Махай се, евреино! Както искам, така ще спя... господар съм, моя воля, а ти — крастав чифутин.

Кофата вода помогна, та стана и поизтрезня, но със страх и почуда слушаше, че пропилил и дължи цяла рубла...

— Ами как? Две шишенца с арак... цяла херинга... тютюн... и още две шишенца... това цяла рубла ли е?... Ами как?... Два... — мяркаше му се нещо.

Най-после Янкел го склони и се споразумяха за пушката, която евреинът щеше да му донесе от панаира, а след пазарлъка му даде мастика...

Само овес Куба решително отказа да му донесе.

— Кубовия баща не е бил крадец и сина му не е крадец.

— Хайде, иди си, време е да се спи... пък аз трябва и да се моля.

— Тю!... спекулант такъв! Подучва към кражби и молитви ще чете... — промърмори Куба, като вървеше към дома, па взе да си припомня и пресмята, понеже никак не можеше да повярва, че е изпил цяла рубла... но още не бе изтрезнял, па и въздухът го обезсили, та все политаше към сградите или гредите за строеж, стоварени тук-там пред къщата, и псуваше...

— Главите си да изпотрошите... проклетници такива... изпопрепечили пътя... току само ядат... а свещеника напразно казва... а свещеника... — тук той се замисли и дълго пресмяташе, докато най-сетне се поопомни и такава печал го обзе, че се спря, заоглежда се наоколо, навеждаше се и търсеше да хване нещо твърдо... но веднага забрави, пипна се за косата и взе да се блъска по лицето с пестници и да вика:

— Пияница и бясна свиня си! Ще те замъкна пред свещеника, нека пред всичкия народ каже, че си куче и пияница... че два пъти по две шишенца... че си пропил цяла рубла... че си като говедо, дори нещо по-лошо... че си...

Внезапно го обхвана такава жалост към себе си, че седна на пътя и се разплака с глас.

Ясен и грамаден, месецът плуваше в тъмните простори, а тук-там нарядко като сребърни гвоздеи бляскаха звезди; мъгли като сива невидима прежда се раздвижваха над селото и се влачеха като покривка върху водите. Бездънна тишина на есенна нощ обгръщаше света, само тук-там се носеха песни на прибиращи се от кръчмата или кучешки лай.

А на пътя пред кръчмата Ямброжи залиташе насам-натам и непрекъснато пееше, докато изтрезня:

*Ой Мариш, моя Мариш!
Ой кому ти пиво вариш?
Ой кому ти пиво вариш?
Ой Мариш, моя Мариш!...*

[1] Храна, разрешена за правоверни израилтяни. — Б.пр. ↑

[2] Подразбира се полското въстание от 1863 г. — Б.пр. ↑

V

Наставаше все по-късна есен.

През опустелите и глухи поля се влачеха бледи дни и замираха в горите все по-тихи и по-бледи — сякаш свещени дарохранителници между догарящи големи свещи.

Всяка сутрин денят ставаше по-ленив, натежал от студ и цял в слана и в болезнената тишина на умиращата земя. Слънцето бледо и тежко изгряваше из дълбочините във венци от врани и чавки, които политваха нейде от изгрева, хвърчеха ниско над полята и глухо, дълго и тъжно грачеха... а след тях се носеше остър студен вятър, раздвижваше стегнатите води, попарваше останалата още зеленина и късаше от наведените над пътищата тополи последните листа, които се отронваха тихо, сякаш сълзи — кървавите сълзи на умрялото лято, и падаха тежко на земята.

Всяка сутрин селото все по-късно се събуждаше: стоката по-лениво излизаше на паша, скърцаха вратите и по-тихо се чуваха гласовете, заглушавани от мъртвилото и пустотата на полята, по-тихо и по-тревожно туптеше самият живот — па понякога пред къщите или по нивите се виждаха да спират внезапно хора и дълго да гледат в мрачната синя далечина и рогатите, мощни чела на говедата да се издигат над пожълтялата трева и с бавно преживяне да впиват поглед в далечното... далечно пространство... а от време на време глухо, жално мучене се понасяше по пустите поля.

Всяка сутрин биваше все по-мрачно и по-студено и димът от комините по-ниско се стелеше по оголелите градини, и повече птици прелитаха в село и търсеха подслон из плевните и сенарниците, а враните кацваха по билата на къщите или висяха по оголелите дървета, или пък се виеха над земята с глухо грачене, сякаш пееха жалната песен на зимата.

Пладнините бяха слънчеви, но тъй мъртви и глухи, че шумът на гората достигаше като глух шепот, а шумоленето на реката се разнасяше като болно стенание и парцали от паяжини, неизвестно от къде откъснати, се губеха в острите студени сенки на къщите.

В тия тихи пладнини цареше надгробна скръб, по опустелите пътища лежеше мълчание, а в оголените от листа градини се таеше едновременно дълбока загриженост и тревога.

И често, все по-често небето се намяташе с тъмни облаци, та хората трябваше вече да се прибират от полята доста рано, защото мрак обгръщаше света...

Доораваха за сеитба, а някой изкарваше последната бразда по тъмно и на тръгване за дома с въздишка се обръщаше да се прости с нивата до пролет.

Привечер често падаха дъждове, наистина още като превалявалия, но студени и все по-често продължаваха чак до мръкване — до дългото есенно мръкване, в което като златни цветове пламваха прозорците на къщите и лъщяха локвите по пътищата, а влажната студена нощ се блъскаше о стените и изохкваше из градините.

Дори и щъркелът с пребитото крило, който остана и който хората виждаха да броди самотен по ливадите, захвана да дохожда под Бориновия сенарник, па и в самия двор, дето Витек грижливо му подхвърляше храна за примамка.

И различни просяци все по-често навестяваха селото. Тези обикновени просяци, които с дълбоки торби и с дълги молитви ходеха от врата на врата, изпращани от лая на псетата — и други, които идеха от свети места и знаеха Остра брама, Ченстохова и Калвария^[1] и с готовност разправяха по цели вечери какво има по света, какви чудеса и къде стават. Случваше се понякога и такъв, който казваше тихо, че иде от Божи гроб и такива чудеса разправяше, такива страни видял, през такива широки морета пътувал, толкова приключения изпитал, че набожно унесените в разказа му се удивляваха, а мнозина дори не можеха да повярват на всичко това... Но слушаха жадно, защото всеки можеше да научи нещо ново, па и нощите бяха дълги, та все можеше да си отлежи човек и на двете страни.

Хей! Есен бе то, късна есен!

И нито песни, нито весели викове, нито цвъркот на птички, нито да привика някой низ село — нищо, само вятърът стенеше по стрехите, само дъждовете се лееха като лъскавина по стъклата на прозорците и все по-често се чуваха глухите удари на снопарските бухалки из плевните.

Липци равномерно замираще, както и околните ниви, които изнемощели, посивели и оголени се отдаваха на почивка и постепенно се вкочаняваха; както и голите, изкривени и тъжни дървета, които бавно се вцепеняваха за през дългата, дълга зима...

Есен бе това, родна майка на зимата.

Успокояваше само едно — че още нямаше неспирна киша, че пътищата още не са тъй кални и може би времето ще се задържи до панаира, за който се готвеше цяло Липци като за празничен събор.

Тъй като този панаир се падаше на света Кордуля, голям и последен празник преди Коледа, всички се тъкмяха за него.

От няколко дена преди това се приказваше из село какво да се продаде било от добитък, било от храни или от дребна живина. Но понеже идваше и зима, доста нещо трябваше и да се купува: и облекло, и покъщнина, и това-онова за дома, поради което наставаха грижи и разпри, па и караници из къщите, защото — то се знае — у никого не прелива богатство, а за пестене беше все по-трудно.

На това отгоре и данъци трябваше да се плащат или общински връхнини и разни сметки помежду си, па често и заеми пред новото жито, а мнозина и на ратаи — събираше се толкова, та не един, макар и стопанин с петнайсет морги, тежко въздишаше, пресмяташе и все нищо не излизаше, ако не изкара на панаира кон или крава, а за победните и дума не можеше да става.

Та затова тоя-оня извеждаше кравичката пред обора, изтриваше с метличка олайнените ѝ хълбоци, хвърляше ѝ за през нощта детелина или варен ечемик с картофи, само и само да се малко позаглади. Някой пък тъкмеше стари, съвсем ослепели кранти, та горе-долу, дето се вика, да заприличат на коне.

Други по цели дни усилено чукаха жито, за да успеят за панаира.

И у Боринови усилено се приготвяха. Старият Куба дочукваше пшеницата, а Южка и Ханка през цялото си свободно време гледаха как да хранят свинката и отбраните за продан гъски. Антек и Витек пък, понеже всеки ден се боеха от дъжд, отиваха за сухи дърва и за постилка, една част от която сложиха в обора, а друга стовариха до къщи за ограждане на стените.

И тази усилена работа трая чак до късно през последната предпанаирска нощ. Едва когато пшеницата бе вече в чували на

вкараната в плевнята кола и всичко бе натъкмено за сутринта, седнаха всички заедно да вечерят в стаята на стария.

На огнището гореше весел огън от смърчови дърва, които постоянно пращяха, а те ядяха бавно и мълчаливо, защото от преумора никому не се приказваше. Едва когато свършиха и жените раздигаха паниците и тенджерите от софрата, Борина се попремести към огнището и рече:

— Преди съмване трябва да се тръгне.

— То се знае, не по-късно — отвърна Антек и се зае да понамаже конската сбруя. Куба стържеше дърво за бухалка за снопи, а Витек белеше картофи за сутринта и току подритваше Лапа, който лежеше настрана и пощеше бълхите си със зъби.

Настана тишина, само огънят пращеше и понякога зад огнището се обаждаха щурци, а от стаята на Антекови се чуваше плисък на вода и шум от миене на съдини.

— Куба, ще останеш ли да ни слушаш и по-нататък, а?

Куба остави оберъчката, с която стържеше, и тъй дълго се загледа в огъня, та Борина му припомни.

— Чу ли какво ти рекох?

— Колкото за чуване, чух, но мисля си, че що е право — право, нищо лошо от вас не съм видял... Само дето... — отговори загрижено.

— Южо, я дай водка и нещо приядка, защо да уговаряме на сухо като евреи — нареждаше старият, па примъкна пред огнището една пейка, на която Южа скоро сложи шише водка, една колбаса и хляб.

— Пийни, Куба, и си кажи думата.

— Да наспори господ, господарю... За оставане, останал бих, току... току...

— Ще ти придам нещичко...

— А то че е редно, редно е, защото ето и кожуха ми окапа, и ботушите, па и дрешка някоя горна бих си купил... че като просяк съм, и на черква да отида, свивам се при вратата... ами как с тия дрехи да се покажа при олтара.

— А в неделя не гледаше на това и се тикаше при най-първите хора — рече строго Борина.

— Ами... То... Наистина... — мънкаше силно засрамен Куба и тъмна червенина покри лицето му.

— Па и свещеника учи, че по-старите трябва да се почитат. Хайде пий, Куба, за пазарлъка и слушай какво ще ти кажа аз: ти сам не можеш да разбереш, че ратай е друго нещо, а господар друго... Всеки си има свое място и всекиму господ различно е определил. Щом господ ти е отредил едно нещо, пази си го и по-нататък не мърдай, не се навирай на предно място и над другите не се надигай — защото тежко ще сгресиш. И сам свещеникът ще ти повтори това, че така трябва да бъде, за да има ред на тоя свят. Нали разбираш, Куба?

— Та не съм добиче, имам ум в главата си.

— Тогава гледай над другите да не се надигаш.

— Е... исках да съм по-близо до олтара...

— Исус Христос чува от всякой кът, не бой се. И защо ли да се тикаш между най-първите, когато всички знаят кой си.

— Ами, ами... да бях заможен, и балдахина бих носил, па и свещеника бих водил под ръка, и на чиновете бих седял, и от книга с глас бих пял... Ама нали съм ратай, ако и син на стопанин, трябва да стоя в притвора или пред вратата като кучетата... — каза той тъжно.

— Така е нареден света и не си ти, който ще го промениш.

— То се знае, то се знае, че не аз.

— Пий още, Куба, и кажи колко да ти придам.

Куба гаврътна чашата, но понеже водката го беше позамаляла, стори му се, че е в кръчмата с Михал, слугата на органиста, или с друг другар и си приказват свободно, весело, като равен с равен. Той разкопча малко горната си дреха, протегна крака, тресна с пестнина по масата и изкрещя:

— Четири рубли и още една рубла напреж ако даде, ще остана.

— Чини ми се, че си пиан, нещо ти хлопа дъската — завика Борина, но Куба вече вървеше след своята мисъл и след предишната си мечта, пък и не слушаше гласа на господаря си, та разгръщаше сгърчената си душа, растеше в гордостта си и усети в себе си сигурност като същински господар.

— Четири рубли и още една рубла напреж ако даде, ще остана, ако не... майка му стара... ще отида на панаира и служба ще си намеря, па ако ще би и каруцарска — на някоя товарна каруца у дворянина... Знаят ме, че съм работен и че разбирам от всяка кърска работа, па и около дома, че мнозина стопани не могат да се мерят с

мене, а да се учат... Па ако не, ще си стрелям пилци и ще ги нося на свещеника или на Янкел... защо не...

— Ей... куцак такъв, как гърми! Куба! — извика троснато старият.

Куба млъкна, изтрезня от мечтата си, но гордостта си не изгуби, защото захвана да става неотстъпчив, та Борина, ще не ще, му додаваше по половин рубла или по злотувка, докато стана тъй, че обеща да му даде три рубли и две ризи придавка.

— Охо, бива си те — викаше старият, като се чукаше с него за спогодбата, ако и да го бе яд, че толкова пари трябва да даде, но нямаше защо да се колебае, понеже Куба струваше и повече, работлив ратай, дори за двоица, не пипа господарското и за добитъка внимава повече, отколкото за себе си. Макар че беше куц и не много силен, разбираше от стопанските работи — можеше напълно да му се довери човек, всичко ще сработи както трябва, па и друг работник ще нагледва.

Поприказваха си едно-друго и като се разиждаха, Куба вече от вратата се обади съвсем плахо:

— Спогодихме се за три рубли и две ризи, ама... ама... не продавай кобилчето... при мене е отрасло то... с кожата си съм го завивал да не измръзне, та не бих търпял да го бие сега някой чифутин или някой дрипльо от града... Да не го продаваш... злато е това, не кобилче... послушно като дете... такъв кон, та при него някой човек е цяло куче... Да не го продаваш...

— И на ум не ми е минавало това.

— В кръчмата приказваха и... аз се побоях...

— Опекуни, кучите му синове, всичко те най-добре знаят!

Куба би му прегърнал краката от радост, но не посмя, затова нахлузи шапката си и бързо излезе, тъй като бе вече време и за спане, че панаир ги чакаше сутринта.

* * *

На сутринта още преди зори, доста след втори петли, из всички пътища и пътеки се движеха хора към Тимов.

Всичко живо от цялата околия се стичаше на панаира.

На съмване вална добър дъжд, но след изгрев-слънце малко попрестана, само небето бе покрито с тъмни облаци, а над низините висяха белезникави мъгли като съвсем мокри погребални покрови, по пътищата лъщяха локви, а тук-там в трапчинките и кал шляпаше под краката.

От ранно утро излизаха и от Липци.

По тополовия път зад черквата и там хе-е, до гората, се виждаше върволица от коли, които се точеха бавно една до друга, а от двете страни на пътя се мяркаха червените женски вълненици и белите клашници на мъжете.

Имаше толкова народ, сякаш цялото село излизаше.

Вървяха пешком по-бедните стопани, вървяха жени, момци и моми, и коморници, па и сиромаси и надничари отиваха, тъй като на тоя панаир се ценяваха и сменяха господарите си.

Кой нещо да купи, кой да продаде, а други пък само панаира да видят.

Някой водеше с въженце кравичка или теле, друг караше свиня с прасета пред себе си, които току поквикваха и тъй кръшкаха, че трябваше постоянно да ги прибира и пази човек, за да не попаднат под колите; някой се тътрузеше с кранта, други свръщаха остригани овце; тук-там се белееха стада гъски с подвързани криле или гребенести петли поглеждаха изпод престилките на жените... Па и колите вървяха доста натоварени, от време на време из някоя каруца се показваше зурлата на охранена свиня и така квичеше, че гъските захващаха да гакат, а кучетата, които вървяха с хората, се разлайваха при колите. И вървяха така, заели целия път, ако и да бе широк; не можеха всички да се поберат в пътя, та някой ходеше и по нивите низ браздите.

В късно утро, когато така се бяха разкарали облаци, че всеки миг слънцето щеше да се покаже на небето, излезе от къщи и Борина. По-рано, още в зори Ханка и Южка изкараха свинята и подхраненото шипарче, а Антек бе откарал десет чувала пшеница и половин крина семе от червена детелина. У дома останаха само Куба, Витек и Ягустинка, повикана да сготви ядене и да наглежда кравите.

Витек ревеше с глас при обора, че и нему се ходеше на панаира.

— Какво иска тоя щурчо! — измърмори Борина, прекръсти се и тръгна пеша, защото правеше сметка да се качи по пътя на някоя

каруца. И не щеш ли, току зад кръчмата го застигна органистът с бричката с два силни коня.

— Защо пеши, Мачей?

— За здраве... Да бъде похвален.

— Во веки веков. Качи се при нас, ще се сместим! — предложи жената на органиста.

— Да живеете, ще стигна и пеши, ама дето има една дума, по е мило на душата да се вози на колата — рече той, като се наместваше на предната седалка, с гръб към конете.

Ръкува се приятелски с органистови и конете тръгнаха.

— А откъде накъде господин Яшо тука, не си ли вече в класовете? — попита той момчето, което управляваше конете и седеше наред с ратая.

— Дойдох само за панаира! — рече весело синът на органиста.

— Вземи си, френско е... — предложи органистът, като почукваше табакерата си.

Смръкнаха енфие и тържествено кихнаха.

— А ти какво, ще продадеш ли нещо днес?

— Е па, пред съмнало още откараха пшеница, а жените подбраха свинята.

— Та много! — извика жената на органиста. — Яшо, вземи шалчето, че е хладничко — рече тя на сина си.

— Топло ми е, съвсем ми е топло — уверяваше той, но въпреки това тя усуква червения шал на шията му.

— Ами разходите малко ли са? Чудя се вече от къде да взирам...

— Е, не се оплаквай, Мачей, благодари на бога, имаш доста...

— Земя не се яде, а прикътана пара няма.

— Защото даваш в заем... малко ли пари имаш по хората?... Съседите знаят кой как е!...

Но недоволен от тия подмятания пред ратая, Борина се наведе бързо към Яшо и тихо го попита:

— Дълго ли още ще караш в класовете?

— Само до празниците.

— Па ще си дойдеш дома, или служба ще вземеш?

— Ех, какво ли ще прави у дома с някакви петнайсет морги, а малко ли са след него дечурлига!... Ех, тежки, като камък тежки времена... — въздъхна жената на органиста.

— Наистина, кръщенки има доста, но каква полза от това?

— Па и погребения има — подметна иронично Борина.

— Е-е... какви ли погребения; само сиромашта мре, едва-едва три-четири пъти на година ще се случи някое богато погребение, отдето да капне нещо.

— Па и треби все по-малко стават, и се пазарят като евреи! — добави жената.

— Всичко това е от беднотия и от лошите времена — оправдаваше Борина.

— Но и от това, че хората не се грижат вече за своето спасение, нито за спасението на онези в чистилицето. Свещеника неведнъж е казвал това на мъжа ми.

— И от чифлиците все по-малко дават. Някога, като тръгнеш по снопи или с просфорки за Коледа или по списък да събирам, най-напред у дворянина. Не жалеха тогава хората нито жито, нито пари, нито варива. А сега, пази боже, всеки стопанин се свива и като ти даде какво-годе снопче, то ще е от мишки изядено. Ако крина овес, ти даде, тя ще е повече плява. Нека ти каже жената какви яйца ми даваха лятоска, кога събирах за Великден — повече от половината бяха запъртъци. Ако няма човек парче земя, трябва по просия да тръгне — завърши той и подаде табакерата си на Борина.

— Така си е, така... — потвърждаваше Борина, но него не можеше да излъже, той добре знаеше, че органистът има парички и под лихва или срещу отработване дава на сиромасите, та току се усмихваше на тези извъртания и попита пак за Яшко:

— Ами чиновник ли ще стане?

— Какво? Моя Яшко чиновник, писарушка? Не за това съм отделял от залька си, докато се изучи, не. Ще го изпратим в семинарията за свещеник...

— За свещеник!

— Нима ще му бъде зле? На кой свещеник е зле?...

— Па така си е, така... Това е и чест и, дето викат, който има поп в рода си, по-добре е у дома си... — каза това бавно и с почит погледна през рамо към момчето, което подсвиркваше на конете, понеже се бяха спрели по своя нужда...

— Казваха, че и Стахо воденичарския щял да стане свещеник, па сега като че ли е във висшето училище и се учи за доктор...

— Е, от такъв лудетина свещеник става ли? Та нали моята Магда е вече в шестия месец, и то от него...

— Думаха, че от ратая на воденичаря...

— Ба, воденичарката казва така, колкото да заварди сина си. Такъв женкар е той, да пази господ, нека върви там... доктор да става.

— Така си е, Яшо... по-добре да стане свещеник, че и на бога чест, и на хората радост ще бъде — поласка я хитро Борина. Не му се искаше да се препира с жената и внимателно слушаше доводите ѝ, а органистът постоянно побутваше шапка и високо отговаряше на поздравите на минувачите: „Во веки!“ Те караха тръс и Яшо сръчно отминаваше колите, хората и натоварената стока, докато влезе в гората, където вече бе по-свободно и пътят по-широк.

Току накрай гората настигнаха Доминиковица. Тя беше в кола с Ягна и с Шимек, а вързана за рогата крава вървеше след колата, от която се подаваха бели шици на гъсоци и съскаха неспирно като змии.

Те поздравиха, а Борина дори се наведе и извика:

— Ще закъснеете!

— Ще сварим! — обади се Ягна със смях.

Заминаха, но органистовият син няколко пъти се обръща към нея, докато най-сетне попита:

— Това Ягуша Доминикова ли е?

— Тя, същата — каза Борина и гледаше отдалече към нея.

— Не я познах, че близо две години не съм я виждал.

— Млада си е още тя, а тогава пасеше кравите. Повилняла е като юница за детелина — рече Борина и дори се надигна, за да погледне към нея.

— Много е хубава — подхвърли момъкът.

— Като всички моми — каза презрително майка му.

— Каква е лъскава. Станала е една мома, та няма седмица да не ѝ прати някой годежари.

— Пробира! Дъртата смята, че най-малко някой чиновник ще дойде за нея, и току пъди ергените... — прошепна злобно майката.

— Па би могъл и някой с трийсет морги да я вземе... струва си...

— Тогава не ти остава друго, освен да ѝ пратиш годежари, Мачей, щом я тъй хвалиш! — засмя се тя, а Борина не каза ни дума.

„Е, някакъв си градски дрипльо, голяма клечка, която само чака от чуждите кокошки яйца и само поглежда в ръцете на хората... па

отгоре и ще се подиграва със стопаните от бащи и деди! Остави се от Ягуша!“ — мислеше си ядосано Борина и току поглеждаше зад себе си към алналата се от вълнениците кола на Доминиковица, която оставаше все по-далече и по-далече, защото Яшо тъй жулеше конете, та калта се пръскаше на вси страни под краката им.

Напразно подхвърляше дума жената на органиста за това-онова; той климаше с глава, нещо мърмореше под носа си и тъй се умърлуши, че нито дума не каза.

И щом влязоха в изровения паваж на градчето, той слезе и благодари за возенето.

— Надвечер ще се върнем, ако искаш, ела с нас — предложи тя.

— Благодаря ви, имам своя кола. Ще рекат хората, че ме бива да надувам меховете на органа, че се тъкмя за помощник на органиста... а пък аз никаква нота не мога да измъкна от органа, нито свещи съм научен да гася.

Органистови отбиха в странична уличка, а той полека се запромъква по главната към пазара, защото панаирът бе грамаден и макар още рано, народът вече се трупаше. Всички улици, мегдани, улички и дворове бяха натъпкани с хора, коли и различни стоки — като някоя голяма вода, в която непрестанно от вси страни се вливаха нови реки от хора, тъпчеха се, люлееха се, мъкнеха се по тесните улички, та изглеждаше дори, че къщите се тресяха и се разливаха на големия площад пред манастира. По пътя още нямаше много кал, но тук я разбиваха и разбъркваха хиляди крака, та стигаше до глезените и пръскаше по всички посоки изпод колелата.

Голяма бе гълчавата и всеки миг растеше. Глух шум ечеше като гора, люшкаше се като море, удряше се о стените на къщите и преливаше от единия край към другия. Само от време на време се чуваше било мучене на крави, било мелодия на латерната при люлките, било плачевни гласове на просяци, било острите пронизителни пискуни на кошничарите.

Панаирът беше голям, дето се вика, толкова народ се бе насъбрал, че не бе лесно да преминеш, а на пазара край манастира бе тъй натъпкано, че Борина трябваше със сила да се промъква между сергиите.

Толкова много неща имаше там, та не можеше човек да ги изброи, а камо ли да обхване всичко.

Най-напред ония високи палатки, наредени в две редици покрай манастира, натъпкани догоре с женски стоки: та платна, та кърпи, увиснали на пръти и червени като макове, чак очите да ти се премрежат, други изглеждаха съвсем жълти, а трети тъмновинени... Къде може всички да запомни човек! Па моми и жени... пълно при тях, яйце да хвърлиш, няма де да падне — една се пазари и избира, а другите — колкото да погледат и напълнят очите си с тия хубости.

И пак сергии, които лъщяха от мъниста, огледалца, флутурки, па корделки, па ония ми ти кръстчета за гуша, па зелени, златни и преразлични треперушки... па шапчици женски и бог знае още какво!

На други места продаваха иконки в позлатени рамки и в стъкло. Макар че бяха изправени до стената или положени направо на земята, те тъй лъщяха, че мнозина сваляха шапки и се кръстеха.

Борина купи за Южка копринена забрадка, която й беше още пролетес обещал, задето му пасе кравите, пъхна я в пазва и се запромъква към свинския пазар, който беше зад манастира.

Но вървеше полека, защото бе страшна навалица, а имаше и що да се погледа.

На едно място шапкари накачили от горе до долу по стените шапки.

На друго пък обуцари наредили цяла улица от високи дървени подставки, по които висяха накачени за ушите редици ботуши: обикновени, жълти, за мазане с претопена мас да не пропуцат вода, лакирани и женски щивали с червени връзки и с високи токове.

А след това се точеха седлари с накачени на колчета хамути и друга конска сбруя.

А след това въжари и продавачи на мрежи.

И такива, които сита разнасят по света.

И такива, дето булгур продаваха по панаирите.

И колари, и кожари.

На друго място пък шивачи и кожухари изпонавесили своите стоки, от които удряше такава миризма, та чак в носа човъркаше; тези стоки имаха добър пазар, защото идеше зима.

А след тях под разпънати на колчета платнени навеси — цели редове маси с извити червени и дебели като корабни въжета колбаси, камари жълто сало, качета пушено месо, дълги резени сланина, шунка,

натрупана на купове, а нейде висяха на куки цели изкормени прасета, още кървави, та трябваше да ги пазят от кучетата, които току налитаха.

До месарите като родни братя бяха хлебарите. На дебело постлана слама по коли, по маси, в кошове и където бе удобно, лежаха планини от хлябове, големи като колела на каруца, жълти питки, франзелки, кравайчета...

Но кой ли може да запомни и изброи всички тия сергии и онова, що продаваха по тях?...

Имаше и играчки, и курабийки като различни животни, сърца, войници и такива дяволии, че не можеш да ги разбереш. Другаде пък сергии с календари, с черковни книжки, истории за разбойници, за свирепи исполини и буквари. Имаше и сергии, дето се продаваха пищялки, устни хармонички, глинени петленца и различни други свирки, с които тия проклетници чифути свиреха, за да примамват, та ставаше такава пискотня, че мъчно можеше да издържи човек: тук петле кряка, там тръбичка тръби, другаде пищялка пици, нейде цигулка стърже, а там тъпан бие... главата на човек да се пукне от врескотня.

А посред пазарището около дърветата се бяха разположили кацари, тенекеджии и грънчари, изпонаредили толкова паници и гърнета, че едва можеше да се мине, а зад тях дърводелци; кровати, шарени сандъци, шкафове, рафтове, маси, толкова пъстри, та очите се премрежваха...

И навсякъде — по коли, под стрехи, надлъж покрай уличните канавки, където само се намираще място, бяха насядали жени. Коя с кромид на сплитове или в чували, коя с домоткани платна и с вълненици, коя с яйца, сирене, гъби, масло на увити в кърпи топки. Други пък с картофи, някоя и друга гъска, кокошка оскубана, лен, хубаво разчесан, кълбета прежда... И всяка седи при своето и си приказват пристойно, както бива на панаир, а дойде ли купувач, продават полека, спокойно, без викове — по господарски, не като евреите, които крещят, пазарят се и се натискат като щури.

А тук-там между коли и сергии пушеха тенекиени печки — там продаваха горещ чай и други ядива като пържена колбаса, имаше също зеле и борш с картофи.

И какви ли не просяци от всички страни бяха налетели: слепи, куци, неми и съвсем без ръце и крака, сякаш на храмов празник на

някоя черква. Скрибуцаха на дигулки черковни песни, някои пееха и подрънкваха паничките си за пари и всички, изпод коли, изпод стрехи и просто изсред калта, протягаха плахо ръце и си изпросваха било грошче, било друго подаяние.

Борина изгледа всичко, почуди се на много неща, побъбра това-онова с познати и най-сетне се промъкна в свинския пазар зад манастира на широк песъчлив мегдан. Там, под самата манастирска стена, зад която се навеждаха грамадни дъбове, покрити още с жълти листа, се бе струпал много свят и коли и лежеха цели стада свине, докарани за продан.

Бързо намери той Ханка и Южка, защото бяха на самия край.

— Продавате, а?

— Ами... касапи едни се пазариха за свинята, ама малко дават...

— Скъпи ли са свинете?

— Къде ти скъпи? Изнадокарали са толкова, че бо'на кой ще ги купи.

— Има ли хора от Липци?

— Има, ей там са докарали прасета Клембовците, па и Шимек Доминиковичин стои при шипарче.

— Я се притъкмете, та се поразходете по панаира.

— Па и омръзва на човек да седи така.

— Колко дават за свинята?

— Трийсет рубли. Казват, че не била охранена, на кокал само дебелка, а сланина нямала.

— Лъжат, каквото се сетят... ами, сланина има четири пръста...

— каза Борина, като попипа свинята по гърба и по страните. — Шипарчето е слабо в страните, но има хубави бутове за шунка — прибави той, като го прогони от мокрия пясък, в който се бе заровило до половина.

— Продайте я за трийсет и пет, пък аз ще ида само да навидя Антек и веднага ще се върна. Не ви ли се яде?...

— Хапнахме вече хляб.

— Ще ви купя и колбаса, току вие добре да ги продадете.

— Тате, да не забравиш забрадка, дето още пролетос ми обеща.

Борина посегна към пазвата си, но се спря, сякаш нещо го бодна, махна само с ръка и рече:

— Ще ти купя, ще ти купя, Южко... — и се спусна да тича, защото забеляза между колите лицето на Ягна, но докато отиде, тя изчезна някъде, сякаш в земята потъна. Той тръгна да търси Антек. Това не бе лесно, защото в уличката, която водеше от тоя пазар в другия, бяха кола до кола, и то в няколко реда, така че само по средата, и то с голям труд и внимание би могло да се мине с кола; но неочаквано се натъкна на него. Антек седеше върху чувалите и шибаше с камшика еврейските кокошки, които налитаха на ята около кошчетата със зобта на конете, и с половин уста отговаряше на търговците:

— Казах седем... седем.

— Шест и половина давам, повече не може. Пшеница с чернилка.

— Като те шибна по мръсната мутра, куче такова, ще зачернееш веднага. Пшеницата е като жълтица чиста.

— Може, но е мокра... ще я купя под кантар, и то по шест рубли и пет злоти.

— Ако я купиш под кантар, пак седем, казах!

— Що се ядосваш, човече, купя не купя, нали мога да пазаря.

— Пазари се, ако не ти е жал за мутрата. — И той вече не обръщаше внимание на евреите, които развързваха наред чувалите и гледаха пшеницата.

— Антек, ще ида до прошенописеца и веднага ще се върна при тебе...

— Ще подаваш жалба против дворянина ли?

— Ами кой е виновен, дето умря шарената крава?

— Много ще спечелиш от това!

— Своего не си давам.

— То... горския да притиснеш някъде в гората до някое дърво, па да го изкроиш с нещо твърдо, та чак ребрата му да припращят — това ще ти бъде отплатата.

— Горския ли? То се знае, това му се пада, но също и на дворянина — рече решително Борина.

— Дай ми една злотувка.

— Защо ти е?

— Една водка бих пийнал и бих хапнал нещо...

— Ти нямаш ли си? Ами само гледаш на баща си в ръцете...

Антек бързо се обърна и заподсвирна от яд, а старият, ако и да му се свидеше, извади злотувка и му я даде.

„Всички на твой гръб...“ — помисли си той и бързо се запромъква към голямата гостилница на ъгъла, където вече много хора се хранеха. В стаичката откъм двора живееше прошенописецът.

Той седеше до масата при прозореца с пура между зъбите, само по риза, неумит и разчорлен. Някаква жена, покрита с палто, спеше на сламеник в къта.

— Седни, стопанино! — и прошенописецът свали от стола окаляни дрехи и го подаде на Борина, който всичко подробно му разказа.

— Ще спечелиш като две и две четири. Може ли! Кравата умряла и момчето е болно от уплах! Законът е на наша страна! — потри той ръце, като търсеше хартия по масата.

— Абе то... момчето не е болно.

— Нищо от това, то е могло да се разболе. Нали го е бил?...

— Не, бил е само съседското момче.

— Жалко, така щеше да е още по-добре. Но то все някак така ще се извърти, че от боя и болест ще излезне, и кравата ще да е умряла. Нека плати дворянина.

— То се знае, не е въпроса за друго, а за право.

— Веднага ще се напише жалба. Франьо, я се помръдни, мръзло такава! — кресна той и силно ритна легналата жена, че тя повдигна разрошената си глава. — Я донеси водка и нещо за похапване...

— Нямам нито грош, пък знаеш, Гучо, че няма да ми дадат на вересия... — промърмори тя, повдигна се от бърлогата си и почна да се прозява и да се протяга. Жената беше едра като кобила, имаше грамадно, подпухнало, покрито със синини пиянско лице и глас, тъничък като на дете.

Прошенописецът пишеше, та перото му скърцаше, пушеше пурата, изпущаше дим върху Борина, който се вглеждаше в писаното, триеше мършавите си малигави ръце и постоянно извъръщаше слабото си пълчиво лице към Франка; предните му зъби бяха пречупени, устата синя, мустаците големи и черни.

Написа тъжбата, получи рубли за нея, получи още една за марки, па се спазари да защищава делото за още три, когато му дойде време.

Борина бързо се съгласи на всичко, ако и да му се свидеха тия пари, защото смяташе, че дворянинът всичко с лихвите ще му плати.

— Правда трябва да има на света и делото е спечелено! — каза той, като си отиваше.

— Ако не спечелим в общинския съд, ще идем в мировия; ако мировия не ни оправи, ще идем в окръжния, в съдебната палата, няма да му простим.

— Ба, ще му простя! — извика разпалено Борина. „И то на кого да простя? На дворянина, дето толкова гори и земя има!...“ — мислеше си, като излизаше към пазара и случайно някак си при шапкарите се натъкна на Ягна.

Тя стоеше със синя шапка на главата си и още се пазареше за друга.

— Я виж, Мачей, тоя чифутин казва, че е добра, а знам, че лъже...

— Модерна, за Йенджих ли е?

— Е да, купих вече на Шимек.

— А няма ли да му е малка?

— Главата му е колкото моята...

— Какво хубаво ратайче става от тебе...

— Защо не! — извика тя горделиво и понакриви шапката...

— Още сегинка бих те ценил при мене...

— Ех... много съм скъпа за слугиня — засмя се тя.

— Според човека... на мене няма да си скъпа...

— И по къра не искам да работя...

— Аз ще работя за тебе, Ягушо — прошепна той по-тихо и тъй страстно я погледна, че момичето отстъпи объркано и без пазарлък заплати шапката.

— Продадохте ли кравата? — попита Борина след миг, като се поопомни и се съвзе от онова умиление, което като водка запали главата му.

— Купиха я за свещеника от Ежово. Мама отиде с органистови, защото искат да пазарят момче.

— А пък ние да се поотбием на чаша сладка водка!...

— Как така?

— Измръзнала си, Ягушо, та малко да се погреееш...

— Къде пък ще тръгна с тебе водка да пия?...

— Тогава ще донеса тука да пийнем, Ягушо...

— Да си жив, но трябва да подиря мама.

— Аз ще ти помогна, Ягушо — прошепна той тихо, тръгна напред и така разбутваше с лакти, че Ягна свободно вървеше подире му през навалицата. Но когато навлязоха между платнените сергии, тя понамали хода си и се поспирваше, та чак очите ѝ пламнаха от множеството изложени предмети.

— Какви са хубави, божичко! — шепнеше Ягуша и се спря пред закачените горе панделки, които се вееха във въздуха като пламнала дъга.

— Избери си, Ягушо, коя ти хареса — каза той, като помисли и надви скъперничеството си.

— Е, тая жълтата с цветята, ще струва рубла, па може и десет злоти!

— Не бери грижа за това, ти само я вземи...

Но Ягуша насила и с жал отдръпна ръце от панделката и отиде към друга сергия, а Борина остана за малко.

На тая сергия пък кърпи и платове за рокли и кафтани.

— Божичко, какви хубости! — шепнеше очарована тя и току пъхаше разтреперани ръце в зелените атлази или в червените кадифета, та чак очите ѝ се премрежваха и сърцето ѝ тупаше от наслада. Пък ония забрадки: ясночервени, копринени, със зелени цветя по края, цели златисти като светата дарохранителница, а сините като небето след дъжд; и белите, и най-хубавите ония, дето си менят цвета, дето бляскат като водата при залез-слънце, па леки като паяжина! Не, тя не се сдържа и захвана да ги мери на главата си и да се оглежда в огледалцето, което еврейката ѝ държеше.

Тъй хубаво ѝ стоеха, сякаш лъчи слагаше върху лепената си коса, а небесните ѝ очи така пламнаха от радост, че теменужна сянка падна от тях по зачервеното ѝ лице. Тя се усмихваше на себе си и хората дори я заглеждаха, толкова беше хубава, такава младост и здраве лъхаше от нея.

— Преоблечена дворянка, а? — си шепнеха те.

Дълго се оглежда тя и с тежка въздишка сие забрадката от главата си, но захвана да се пазари, та по-дълго да ѝ се порадва, при все че не мислеше да я купува.

Обаче внезапно изстина, защото продавачката каза пет рубли, та и самият Борина веднага я задърпа нататък.

Спряха се пред нанизите. И те бяха много, сякаш някой е посипал цялата сергия с тези скъпоценни камъчета, така блещяха и святкаха, та не можеше човек и очи да откъсне. Жълти кехлибари, сякаш от прясна миризлива смола; корали — същински капки кръв, нанизани на върви; седефи — бели и големи като лешници, па други сребърни и златни...

Много избира и мери Ягуша, но най-хубав й се видя един наниз корали; тя обви с него четири пъти бялата си гуша и се обърна към стария.

— Видиш ли?

— Много ти прилича, Ягушо! Но на мене коралите не ми ловят очите, че в раклата към осем върви останаха от покойната, па като хубав полски грах са едри!... — каза той нарочно, като че ли без да иска.

— Та каква полза имам от това, нали не са мои! — Тя нервно хвърли нанизите и забърза навъсена и натъжена.

— Я да поседнем мъничко, Ягушо.

— Ами трябва да ида за мама.

— Не бой се, няма да си отиде без тебе.

Те седнаха на един издаден напред процеп.

— Голям панаир — рече след малко Борина, като разглеждаше пазара.

— Не е малък! — Тя поглеждаше все още с копнеж по сергиите и често си въздишаше, но тъгата вече я напущаше, защото рече:

— Добре им е на тия дворяни... Видях дворянната от Воля с дъщерите й, толкова нещо накупили, че лакеят след тях едвам носеше всичко! На всеки панаир все така купуват!

— Който много купува, дълго няма да добрува.

— Те ще си добруват!

— Докато дават евреите — подметна със злоба Борина, та Ягуша дори го погледна и не знаеше какво да каже, а той, без да я гледа, пошепна:

— Дохождаха ли ти годечари от Михал Войтков, Ягушо?...

— Дохождаха и си отидоха!... Мухльо такъв, и той ще ми праща годечари... — засмя се тя.

Борина стана бързо, измъкна из пазвата си забрадката и още нещо, увито в книжка.

— Я подръж това, Ягушо, че трябва да потърся Антек.

— Та той на панаира ли е? — Очите й светнаха.

— Остана при житото, там на улицата. Ягушо, вземи това, за тебе е — добави той, като видя, че Ягна гледаше зачудено забрадката.

— Даваш ли ми я?... Наистина ли е за мене? Божичко, каква е хубава — извика тя, като развиваше същата оная панделка, която толкова й се бе харесала. — Е, само да не се подиграваш с мене, защо на мене?... Толкова пари струва... а пък забрадката е чиста коприна...

— Вземи, вземи, Ягушо, за тебе съм ги купил, па ако някой ергенин ти прати, не се съгласявай, няма защо да бързаш... а аз трябва да вървя.

— Мои, ами истина ли казваш?

— Нима ще взема да те лъжа!

— Не мога дори да повярвам. — И тя постоянно разгъваше ту забрадката, ту панделката.

— Остани си сбогом, Ягушо.

— Да си жив, Мачей.

Борина си отиде, а Ягна още веднъж ги разгърна и разгледа, па веднага сви всичко на едно и щеше да затича след него и да му ги върне... Ами, как ще вземе тя от чужд човек, не й е никакъв роднина, нито дори далечен сродник... но старият бе вече изчезнал.

Тя тръгна бавно да търси майка си и с умиление, внимателно пипаше забрадката в пазвата си. Беше тъй радостна, че белите й зъби светеха, а лицето й пламтеше зачервено.

— Ягушо!... Помогни на бедната сирота... мили хора... верни християни... За бог да прости, за душичките... Ягушо!...

Ягна се съвзе и затърси с поглед кой и откъде я вика, и веднага съзря Агата, седнала до стената на манастира върху шепя слама, че калта на това място беше до глезените.

Тя се спря, за да потърси някой грош, а Агата, зарадвана, че вижда свой човек, току заразпитва що има, що няма в Липци...

— Извадихте ли картофите?

— Извадихме ги всичките.

— Клембови какво правят?

— Изгониха те да се скиташ по просия, па питаш за тях.

— Ех, не са ме изгонили, самичка си тръгнах, че така трябваше... ами как, даром ли ще ме прикътват и хранят, като и те не са богати... Защо да не питам, нали са ми роднини...

— А ти как си?

— Ами как, ходя от черква на черква, от село на село, от панаир на панаир и с молитва си изпросвам от добри хора къде подслон, къде лъжичка ядене, къде някой грошец! Добри са хората, не ще оставят сиромаша да умре от глад, не ще. Здрави ли са всички у Клембови? — попита тя плахо.

— Здрави са, ами ти не боледуваш ли?

— Е... нищо ми няма, ама все си ме боли в гърдите, като понастина, жива кръв си плювам... Скоро, скоро вече и моята ще се свърши. Само да дотрая допролет, да се върна на село и там, при свои да си умра — за това само, за това се моля на бога... — разпери тя обвитите си с броеници ръце, повдигна разплакано лице и захвана така горещо да се моли, че от зачервените ѝ очи потекоха сълзи.

— Помоли се за татко — пошепна Ягна, като ѝ втична една монета в ръката.

— За тия, дето са останали в чистилището, ще бъде това, а колкото за своите, аз и тъй все се моля на бога — за живите и за умрелите, Ягушо, не ти ли пращаха годежари?

— Дохождаха.

— И никой ли не ти хареса?...

— Никой. Остани си сбогом, па напролет намини у нас — каза тя бързо и тръгна към майка си, която видя отдалече с органистови.

А Борина бавно се връщаше при Антек, едно, защото беше много навалица, и друго, че постоянно Ягуша бе в главата му. Но преди да дойде до Антек, срещна ковача.

Поздравиха се и тръгнаха мълком двамата.

— Е, моята работа ще я свършим ли, а? — поде остро ковачът.

— Аха, това ли?... Това можеше да ми кажеш и в Липци — ядоса се старият.

— Ами четири години чакам.

— Та днеска намери! Почакай още четирийсет, кога умра.

— Думат ми хората да подам тъжба... но...

— Подай. Ще ти кажа дори къде се пишат тъжбите и на писаря ще платя.

— Ама мисля си, с добром ще се погодим... — извъртя хитро ковачът.

— Така си е, щом не с война, тогава с мир.

— Ти сам знаеш това.

— Не ми трябва с тебе ни война, ни мир.

— И всякога казвам на жената, че стария е за правото.

— Всеки е за правото, комуто е потрябвало, а на мене не ми трябва, защото нищо не съм ти дължен — каза той твърдо, та ковачът омекна, понеже така нищо нямаше да постигне, и като че старият нищо да не бе му рекъл, добави най-спокойно и с молба:

— Да пийнем нещо, ще почерпиш ли?

— Ще почерпя, защо да не почерпя, най-добрия ми зет щом иска, ако ще би и цяло кило — рече на подбив Борина, като влезе в кръчмата на ъгъла. И Ямброжи бе там, но не пиеше, а седеше някак омърлушен и тъжен.

— Болят ме кокалите, като че ли ще вали — рече Ямброжи.

Пийнаха по чаша и по две, но мълчешката, защото и двамата бяха доста ядосани един на друг.

— Пиете като на погребение! — обади се Ямброжи, сърдит, че не го поканиха, тъй като от сутринта нищо не бе глътнал.

— Как да приказваме, тъста ми толкова много е продал днес, та трябва да мисли кому да даде парите с лихва...

— Мачей! Тебе думам, Мачей, че господ...

— За когото съм Мачей, Мачей съм, а ти ме остави на мира! Я го гледай ти него! Приятелство между свиня и свинар — разсърди се здравата Борина.

А ковачът гаврътна две големи чашки и рече тихо:

— Кажу, дядо, ще дадеш ли, или не!

— Казал съм; няма да го занеса в гроба със себе си, а по-рано нито морга не давам. Няма да се оставя вие да ме водите за носа... още са ми мили една-две години на света.

— Тогава вместо земя — пари...

— Казах, нали чу?

— За трета жена се оглежда, та ще ти гледа той деца — прошепна Ямброжи.

— Па не е лъжа.

— Воля ми е, ще се оженя. Ще ми забраниш ли? — каза той троснато на ковача.

— За забрана не мога да ти забраня, ама...

— Река ли, още утре изпращам годечари.

— Изпрати, няма да ти преча! Дай ми барем телето, дето остана от Червенуша, па и аз ще ти помогна. Имаш си ти ум, разбираш какво ти е най-добре. Неведнъж и не дважд съм думал на жената, че на тебе ти трябва жена, за да не се разсипва имота...

— Думал ли си това, Михале?...

— Да не стана оттук, ако... Думал съм. Всекиго в село съм съветвал кому какво е потребно, та не знам ли на тебе що е нужно!

— Лъжеш, шмекер такъв, та чак прах се вдига, ама ела утре заран, ще ти дам телето; нали ме молиш, ще ти го дам; а то ако искаш да се съдиш с мене, ще ми вземеш ланските цървули, дори нещо по-долно...

Пийнаха още, вече заръча ковачът, па покани и Ямброжи, който на драго сърце седна при тях и захвана да разказва весели историйки и все пиперлии, та час по час избухваха в смях.

Не се веселиха дълго, защото всеки бързаше да си отиде при своите, па и различни работи имаха; разделиха се с миром, но един другиму не си вярваха колкото на върха на нокътя, защото си познаваха и зъбите, и се пронизваха с погледи като през стъкло.

Само Ямброжи остана да чака приятели и познати да му поръчат някое шишенце, защото и мухата е доста на кучето, когато няма кой да му хвърли кокал с месо. А обичаше хубавичко да си пийне, но сам да си заръча не беше тъй лесно, па и няма нищо за чудене — той беше само клисар.

И панаирът беше вече към края си.

По пладне блесна слънце, но само като че някой с огледало го прекара по света, и веднага се скри зад облаците. Надвечер притъмня, повлякоха се облаци ниско до покривите на къщите и дребен дъжд заръмя като през сито. Изпоразотидоха се набърже — всеки бързаше да стигне у дома си, преди да мръкне, и да избегне по-силния дъжд.

И търговците бързо-бързо разтуряха сергиите си и товареха стоката на коли, защото дъждът се засилваше и ставаше по-студен.

Тежка и влажна мрачина бързо падаше.

Градчето опустяваше и утихваше.

Само просяци божуваха тук-там изпод стените и из кръчмите се разнасяха викове и препирни на пияни.

Боринови си тръгнаха чак на мръкване; всичко докарано изпродадоха, понакупиха това-онова, направиха добър панаир, дето се вика. Антек шибаше конете и тъй караше, че калта пръскаше изпод тях, па и малко хладно стана, и пийнали бяха здравата. Старият, такъв скъперник, комуто грош се свидеше да даде, днес ги гощава и с ядене, и с пиене, и с добра дума за чудо.

Мръкна се хубаво, когато дойдоха до гората.

Тъмно беше като в рог; дъждът ставаше все по-силен, а тук-там се чуваше тракане на коли и прегракнали песни на пияни или бавно шляпане на пешаци из калния път.

А посред обградения с тополи път, който шумеше глухо и сякаш охкаше от студ, се движеше Ямброжи, съвсем пиян, занасяше се от единия край на другия, понякога я в дърво се блъскаше, я в калта паднеше, но бързо пак ставаше и неспирно си пееше с цяло гърло, както си му бе обичай.

Така плющеше и така бе тъмно, че опашките на конете не можеше да разпознае човек, а светлините на селото се виждаха като мигане на вълчи очи.

[1] Бележити манастири с чудотворни икони — първият във Вилно, вторият в Ченстохова, третият на различни места в Полша. — Б.пр. ↑

VI

Добри дъждове захванаха.

Още от панаира полека-лека целият свят потъна в сивата мътна стъкловина на дъждовете. Само очертанията на горите и на селата се мержелееха бледни, като че от мокра прежда изтъкани.

Наставаха безкрайните студени, пронизващи есенни плискотевици.

Сивите ледени бичове на дъждовете шибаха непрестанно земята и дълбоко я разкисваха; всяко дърво, всяко стъбло трепереше в неизмерима болка.

А изпод тежките, натрупани над земята облаци, изпод зеленикавия дъжд понякога се провиждаха ивиците на почернялото, мокро, сравнило се поле или лъсваха вади от запенени води из браздите, или пък, сякаш притиснати и подбухнали от влагата, самотни дървета се чернееха по слоговете, разтърсваха последни остатъци от листа и се мятаха отчаяно като кучета на връзло.

Опустелите пътища се бяха разлели в кални смрадливи локви.

Късите тъжни, безслънчеви дни се провличаха тежко като прогнили ивици светлина, а нощите идваха черни, глухи, страшни, с безкраен еднообразен плисък...

Поразителна тишина обгърна земята.

Замлъкнаха полета, утихнаха села, заглъхнаха гори.

Селата почерняха и сякаш по-силно прилепнаха до земята, до плетищата, до голите кривоклонести и тихо разплакани овощни градини.

Сивотата на дъждовете загърна света, изсмука багрите, изгаси светлините и потоци земята в мрак, та всичко изглеждаше като сънно бълнуване. От подгизналите поля, от вкочанелите гори и от замрелите пустоши се надигаше тъга и се провличаше като тъжна мъгла. И тази тъга се спираше по глухите кръстопътища, под отчаяно разперилите рамена кръстове, по пустите пътища, където оголели дървета трепереха от студ и хлипаха от мъка, назърташе с кухите си очи в напуснатите гнезда, в разтурените хижи, по пустите гробища, между

забравените гробове и гнили кръстове, носеше се по цял свят, през оголелите, окъсани и замърсени поля, през подгизналите села, назърташе в къщите, оборите, градините, та дори говедата ревяха от тревога, дърветата с глухо пъшкане се огъваха от ужас, а хората жално въздишаха в страшна мъка, в безкрайна мъка за слънце.

* * *

Дъждът неспирно ръмеше и покриваше света като с лек, лъскав плащ. Липци потъваше в гъстата мъгла на валежа, изпод която само тук-там се чернееха ту покриви, ту промокрени каменни огради или нечисти кълба дим, които се виеха над къщите и се разстилаха по градините.

В селото бе тихо, само тук-там вършееха в плевните, и то рядко, защото цялото село беше по зелищата.

Пустота бе по калния размекнат път, пустота по пътеките и пред къщите. Само понякога се мернеше някой в мъглата и пак се загубеше, та се чуваше само като шляпа из калта, или пък натоварена със зеле кола се мъкнеше полека откъм торфището и разпъждаше гъските, които търсеха паднали по пътя зелени листа.

Вирът се блъскаше в тесните си брегове и постоянно растеше, та дори преливаше в ниските места откъм Боринови, достигаше до оградите и пръскаше пяна по стените на къщите.

Цялото село бе заето със сечене и превоз на зелето. По гумната в плевните, по отводите и стаите бе пълно, а у някои и под стрехите се синееха камари зеле.

Пред къщите се разкисваха на дъжда грамадни каци.

Бързаха кой как може, защото дъждът не спираше и пътищата ставаха непроходими.

И у Доминковица сечеха днес.

Още сутринта Ягна и Шимек отидоха на зелето, а Йенджих остана да кърпи покрива, защото бе протекъл на няколко места.

Беше привечер и започна да мрачи, та старата честичко излизаше пред къщи, поглеждаше в мъглата към воденицата и слушаше дали не си идат вече...

А на зелищата ниско зад воденицата в торфищата кипеше още работа.

Черникави влажни мъгли лежеха по лъките и само тук-там лъщяха широки ровове, пълни със сива вода, и високите зелени лехи, бледозелени или като ръждиви ивици от желязна ламарина, а някъде се мяркаха червените вълненици на жените и камари от зелки.

В замъглената далечина над реката, която течеше с шум в синеещия се като облак гъсталак, се чернееха купища торф и коли, до които носеха в платнища зелето, защото не можеха да прекарат колите по размекналата се почва до зелищата.

Някои вече дорязваха и се запътваха за дома, та все по-силни гласове се разнасяха из мъглата и летяха от леха на леха.

Ягна току-що свърши своята леха. Беше твърде уморена, гладна и мокра до кости, па и обущата ѝ потъваха чак до глезените в червеникавата торфеста почва, та час по час и тях трябваше да изува, за да излива влязлата вода.

— Шимек, я по-бързо шавай, че вече не усещам пищялите си! — викаше жално тя, но като видя, че момчето не може да излезе наглава с оставената му работа, изтръгна нетърпеливо от ръцете му грамадния вързоп, метна го на гърба си и го понесе към колата.

— Толкав момък, а си мек в кръста като лехуса — прошепна презрително тя и изсипа зелките в посланите със слама кошове.

Шимек засрамен мърмореше нещо под носа си, почеса сплъстената си коса и почна да запряга коня.

— Бързай, Шимек, че мръкна! — му подвикваше тя, като носеше непрестанно зеле в колата.

Па и нощта наставаше, мракът гъстееше и чернееше, а дъждът се усиливаше; чуваше се само плискането по размекналата се земя и по изкопите, като че някой сипваше зърна.

— Южо! Ще свършите ли днеска? — извика ти към Бориновото момиче, което сечеше до тях заедно с Ханка и с Куба.

— Ще свършим! Че време е и да си идем. Такъв дъжд, та и ризата ми е мокра. Вие вече тръгвате ли си?

— Тръгваме. Ей сегичка ще настане нощ, па и такава тъмнина, че пътя не можеш да видиш. Утре ще превозим другото. Зелето ви е много добро! — добави тя, като се обърна към тях и гледаше едва очертаните в мъглата купища.

— И вашето не е по-лошо, а гулиите ви са по-големи...

— Имахме разсад от новото семе. Свещеника го донесе от Варшава.

— Ягно! — обади се пак из мъглата Южиният глас. — Знаеш ли, че утре Валек Юзефов ще праща годечари на лелината Мариша...

— Такъв дребосък! Нима е порасла? Чини ми се, че до лани пасеше кравите...

— За мъж тя има годинки, па и нивици има, та ергените бързат.

— И за тебе ще бързат, Южо, и за тебе...

— Ако баща ѝ не се ожени за трета! — обади се Ягустинка някъде от третата леха.

— Какво ти е дошло пък тебе на ум, нали пролетес погребяхме мама! — рече с неспокоен глас Ханка.

— Нищо не е това за мъжа. Мъжа е като шипар, не знам колко да е нахранен, пак ще си навре зурлата в друго корито... Хо, хо! Още едната не умряла... не изстинала, за друга поглежда... кучешка вира... Ами Шикора какво направи? Три недели след погребението на първата се ожени за втора.

— Истина, ама и пепелчук от първата останаха пет...

— Ех, че го каза! Само глупаците ще повярват, че зарад децата се е оженил... за себе си, да не му е мъчно самичък под юргана...

— Ние не бихме дали на тате, охо! — извика енергично Южа.

— Малка си ти още и глупава... имота е на баща ти и воля негова!...

— И децата се гледат, и те имат право — захвана Ханка.

— От чужда кола и насред път се слиза — измърмори тихо Ягустинка и замълча, понеже Южка започна сърдито да вика Витек, който се бе заскитал покрай реката, а Ягна не се месеше в разговора — усмихваше се от време на време, защото си спомни панаира, па и зеле носеше, а щом се напълни колата, Шимек потегли към пътя.

— Останете си сбогом — каза на съседките си.

— Ха със здраве, и ние ще си ходим... Ягушо, нали ще дойдеш у нас да чистим зелето, а?

— Само ми кажи кога, ще дойда, Южо, ще дойда...

— А в неделя, знаеш ли, момчетата ще свирят у Клембови?

— Знам, Южо, знам.

— Ако срещнете Антек, кажете му, че го чакаме, да побърза — помоли Ханка.

— Добре, добре...

И Ягна затича по-скоро да стигне колата, защото Шимек бе доста напред и се чуваше само как гълчи коня. Колата затъваше и заглъзваше чак до осите в размекналата се торфеста почва, та в долчинките и при лошите места и двамата трябваше да помагат на коня, за да изтегли из тресавището.

И двамата мълчеха. Шимек водеше коня и внимаваше да не извърне колата, защото имаше много трапища, а Ягна вървеше от другата страна, подпираше с рамо и си мислеше как да се докара за чистенето у Боринови.

Скоро се стъмни така, че едвам можеше да се види конят. Дъждът като че престана, само мокра тежка мъгла висеше и едва се дишаше, а горе високо вятърът глухо шумеше и удряше в дърветата на бента, към който се приближаваха сега.

Изкачването на бента бе тежко, защото бе стръмно и хлъзгаво. Конят креташе и на всяка крачка спираше да почива, та едва задържаха колата да не се повърне.

— Не трябвало толкова да товарите на един кон! — обади се нечий глас откъм бента.

— Ти ли си, Антони?...

— Аха.

— Хайде бързай, че Ханка там поглежда за тебе... Помогни ни...

— Чакайте да сляза, ще ви помогна. Такава тъмница е, та нищо не се види.

И те веднага се изкачиха на бента, защото Антек така здравата тласна, че конят тръгна и се спря чак на върха.

— Да си жив, ама си и толкова силен, че!... — и Ягна протегна ръка към него.

Внезапно млъкнаха. Колата тръгна, а те вървяха един до друг и не знаеха какво да си приказват, и двамата някак чудно смутени.

— Връщаш ли се? — пошепна тя тихо.

— Ще те изпратя до воденицата, Ягушо, че водата там е изровила пътя.

— Ама тъмница ли е? — обади се тя.

— Боиш ли се, Ягушо? — прошепна той, като се приближи до нея.

— Ами, ще се боя...

Пак замълчаха и вървяха близо един до друг: рамо до рамо и бедро до бедро...

— А очите ти светят като на вълк... да се чуди човек...

— Ще идеш ли на музиката у Клембови в неделя?

— Ако ме пусне мама...

— Ела, Ягушо, ела... — молеше Антек с тих и спотаен глас.

— Иска ли ти се? — попита тя, като поглеждаше очите му.

— Боже мой, та нали зарад тебе извиках цигуларя от Воля, зарад тебе предумах Клемб да ги приеме у дома си... за тебе, Ягушо... — шепнеше той и така доближаваше лице до нейното и така дишаше, че тя се отдръпна и потрепера от вълнение.

— Хайде върви, чакат те... па и ще ни види някой... върви...

— Но ще дойдеш ли?

— Ще дойда... ще дойда... — повтори тя, загледана след него. Той изчезна в мъглата, само крачките му се отекваха в калта.

Неочаквани тръпки я разтърсиха и нещо като пламък бързо премина през сърцето ѝ и главата ѝ дори се замая. Не знаеше какво ѝ стана: очите ѝ горяха, като да са посипани с жарава, не можеше да си поеме дъх, нито да усмири страстно разтуптяното си сърце. Тя разперваше несъзнателно ръце, като да прегръща някого, разпъваше се в себе си, защото такива бесни тръпки я обхващаха, та едва ли не викаше... Догони колата, хвана се за левката и без нужда така силно буташе, че колата скърцаше, клатеше се и зелките падаха в калта... а пред очите ѝ все неговото лице и неговите пламнали, похотливи, горещи очи...

„Хала, не мъж... надали има друг такъв на света...“ — мислеше си объркана тя.

Съвзе я тракането на воденицата, покрай която минаваха, и шумът на падащата върху колелата ѝ вода изпод отворените ставила, тъй като бе страшно придошла. С глух рев падаше надолу водата и разбита на бяла пяна, се въртеше и се белееше по широко разлялата се река.

У воденичаря, чиято къща беше току до пътя, светеше и през заслонените със завеси стъкла на прозорците се виждаше лампа на

масата.

— Лампа като у свещеника или като у някой дворянин...

— Та няма не е богат и той... земя има повече от Борина, пари дава под лихва, па и от мливото си позимва — говореше Шимек.

„Живеят като дворяни... Добре им е на такива...

Разхождат се из стаи... на канапета се излежават... топло им е... сладко ядат, а хората им работят...“ — мислеше си тя, но без завист и без да слуша Шимек, който бе колкото мълчалив, толкова и приказлив, като се разбъбре.

Най-сетне се дотътраха до дома.

В къщи бе видело и топло, огънят весело пламтеше в огнището; Йенджих белеше сварени картофи, а старата слагаше вечерята.

Един стар, побелял човек се грееше при огъня.

— Свършихте ли, Ягушо?

— Аха, само мъничко, като три престилки да остана на лехата.

Тя отиде към килера да се преоблече и не след много се кършеше вече по къщи да нарежда яденето, като внимателно и любопитно поглеждаше стареца, който седеше в дълбоко мълчание и гледаше в огъня, прекарваше през пръсти зърната на броеницата си и движеше устни. А като седнаха да вечерят, майка ѝ сложи лъжица и за него и го покани.

— Останете си сбогом... ще намина пак тука, че може да остана повече в Липци... — рече той, па коленичи наред стаята, наведе се пред иконите, прекръсти се и излезе.

— Кой е тоя? — попита учудено Ягна.

— Поклонник, от Божи гроб иде... отдавна го знам... неведнъж е дохождал и различни свети неща е донасял... Има около три години, откак...

Тя не се доизказа, защото влезе Ямброжи, поздрави с „Да бъде похвален“ и седна пред огнището.

— И студено, па и тъй вали, че и моя дървен крак се вкочани.

— Що ти трябва по нощите и по тия калища да се влачиш... Да си стоял у дома си и да си повтарял молитвите си... — промърмори Доминиковица.

— Омръзна ми самичък, та излязох къде момите и най-напред при тебе, Ягушо, се отбих...

— Умиращка я викат твоята мома.

— По-младите мори тя, а мене съвсем ме забрави!...

— Е? — подхвана въпросително Доминиковица.

— Истина ви казвам. Свещеника бе с причастие у Бартек отвъд реката...

— Не думай... на панаира го видях здрав...

— Зетчето му така го наложило с колец, та го смазало.

— Защо? Кога?

— Защо ще да е, ако не за имот? Половин година как се карат, та чак днес къде пладне са си разчистили сметките.

— Ами няма ли божие наказание за тия побойници? — обади се Ягна.

— И то ще дойде, бъди спокойна, Ягно, ще дойде — рече старата, като повдигна очи към иконите.

— Умрелия няма да оживее — прошепна тихо Ямброжи.

— Сядай да ядем каквото дал господ.

— Не съм за това дошъл, не. Ако е за паничка, и по-голяма да е, ще ѝ се помъча — пошегува се той.

— На тебе само шеги и закачки ти са в главата.

Насядаха около пейката, на която бяха сложени паниците, и почнаха да вечерят мълчаливо. Йенджих следеше да досипва, когато трябваше. Само Ямброжи час по час казваше някоя весела шега и сам най-много се смееше, защото момчетата, макар и да им се искаше да се посмеят, се боеха от строгия поглед на майка си.

— Свещеника дома ли си е? — заговори тя най-последно.

— Ами къде ще е в тия калища? Като евреин седи над книгите.

— Умен е той, умен...

— И добър е, по-добър не може и да се намери... — добави Ягна.

— То се знае... така си е... никому нищо лошо не прави, па кой каквото му даде, взема го...

— Не дрънкай неврели-некипели.

Станаха от вечерята. Ягна и старата седнаха да предат пред огнището, а синовете, както обикновено, се заеха да раздигат, да измият съдините, и да подредят. Винаги бе тъй у Доминиковица: тя държеше строго синовете си и ги редеше като момичета, само Ягуша да не си цапа ръчичките.

Ямброжи запали лулата си, пухаше дима в комина, па току притъкмяваше главните, притуряше съчки и от време на време

поглеждаше към жените и нещо кроеше в ума си.

— Дохождаха ли ви сватовници?

— Един ли е, двама ли са?

— Не е за чудене, Ягна е като изписана. Свещеника каза, че и в града по-хубава не може да се срещне.

Ягна се изчерви от удоволствие.

— Така казал той! Бог да го поживи. Отдавна съм се заканила да занеса в черквата за служба, отдавна, но утре веднага ще отнеса.

— И друг би изпратил годечари, но малко го е страх... — поде Ямброжи тихичко.

— Ергенин ли е?... — попита старата, като навиваше нишката на вретеното, което врънкаше по пода.

— Първенец на цяло село, от род... но вдовец.

— Чужди деца не ща да люлям...

— Изчувани са, не бой се, Ягушо, изчувани са...

— Не й трябва ней стар... млада е още... ще почака млад, като й се случи някой...

— Ще намери такъв, малко ли са младите? Момчета хубави наглед като колци на плет, цигари пушат, по кръчмите танцуват, водка пият и току гледат момите коя колко морги има или нещо готовичко, та да има какво да ядат и пият... Все стопани, синковците, спят до пладне, а по пладне с колички тор изнасят по нивята и с мотички орат...

— Не ще дам аз Ягна на такъв само да тегли.

— Не току-така говорят, че си най-умна в селото...

— Но и за стар... никаква радост за такова младо момиче.

— Колкото за радост, няма ли млади?

— Дърт си като дядо Адам, а в главата ти още шарено... — каза тя строго.

— Е... приказва си човек само колко езика си да почеше.

И дълго мълчаха.

— Стария може и да почита човека, пък и не е лаком за чужда пара — поде отново Ямброжи.

— Не, не, грехота е това.

— Може и да припише нещо — каза той сериозно, като изтърси в огнището лулата си.

— Ягна си има доста свое — отговори тя след малко, вече колебливо и несигурно.

— Повече би дал, отколкото ще вземе, повече...

— Рече го па и ти!

— Ами нито съм го измислил това, нито от вятъра ми е навеяно, не съм от себе си дошъл...

Пак млъкнаха. Старата гледеше разрошилата се вече къделя, после наплюнчи пръста си и заизтегля с лявата си ръка ленените влакна, а с дясната въртеше вретеното, което като бръмбар бръмчеше и тропаше по пода.

— Е, как? Да изпрати ли?

— Кой?

— Не знаеш ли кой? Ами оня! — И той показва през прозореца към светлините, които едва блещукаха отвъд вира у Боринови.

— Децата му са на възраст, няма да се съгласят, па имат и право на свой дял...

— Но неговото що си е, то може да се припише... ами как?... А е един добър човек, и стопанин не какъв да е, и набожен, и як още. Сам видях как чувал жито мятеше на гърба си. Там на Ягна нищо няма да й липсва, от пиле мляко само няма да има... па ваш Йенджих догодина ще иде войник... а Борина се познава с чиновниците, знае при кого да отиде, може и да помогне...

— Какво ще речеш, Ягушо?...

— Мене ми е все едно, като кажеш, ще ида... Ти знаеш, не аз... — каза тихо Ягна, па подпря глава на къделята, загледа се разсеяно в огъня и слушаше веселото пращане на съчките. Този или онзи — все едно й беше; тя потръпна само при мисълта за Антек.

— Е, как? — попита Ямброжи, като ставаше от трапезата.

— Нека изпрати... годеща още не е сватба я... — отговори бавно Доминковица.

Ямброжи се сбогува и отиде право при Борина.

Ягна продължаваше да седи неподвижна и замълчана.

— Ягушо... дъще... що ти е?

— А нищо... все ми е едно... Като речеш, ще го взема... ако не речеш, ще си остана тук... зле ли ми е при тебе?...

Старата предеше и говореше тихо:

— Най-доброто ти мисля, най-доброто. Ех, стар е, но още се държи, и добър е, не като другите мъже, ще те почита... Господарка ще си при него, домакиня... Па като ти приписва, ще нареди тъй, че нивите да се паднат при нашите, до посятата с ръж под могилата... па да ти припише шест морги... Чуваш ли? Шест морги! Трябва да се ожениш... Трябва... Защо да те одумват хората и да те разнасят низ селото... Заклали бихме прасето... Па може и да го не колим... Може... — Тя замълча и заподрежда останалото на ум, защото Ягуша като че ли не я слушаше, а машинално предеше, сякаш собствената ѝ съдба не я интересуваше и не мислеше за тая женитба.

Па зле ли ѝ беше при майка? Правеше каквото си щеше и никой пряка дума ни ѝ казваше. Що я интересуваха нея ниви, приписи, имоти, па и мъж? Малко ли ергени припкаха по нея? Само да поискаше, и всички за една нощ ще дотърчат... И мисълта ѝ лениво се промъкваше като ленената нишка от къделята и като нея се въртеше все около това: като каже мама, ще взема Борина... Па и по го обича от другите, че ѝ купи панделка и кърпа на панаира... Ех, и Антек би ѝ купил същото... па и друг може би, стига да имаха Бориновите пари... всеки е добър... и всички заедно... та нима тя има ум да избира! Това майка ѝ може да стори, като дотрябва...

Тя отново се загледа през прозореца, защото през стъклата назъртаха повяваните от вятъра почернели, повехнали гергини, но веднага забрави за тях, всичко забрави, дори и себе си, изпадна в такова блажено безчувствие, както майката земя през ония мъртви есенни нощи — защото като тая света земя бе и душата на Ягуша — като тая земя. Тя лежеше в някакви дълбочини, от никого непроучени, в бъркотията на сънни мечти — грамадна и несъзнаваща себе си — силна и без воля, без желание, без стремежи — мъртва и безсмъртна, и като тая земя всеки вихър я подемаше, обгръщаше я и където си — искаше, там я носеше... и като земята, която напролет топлото слънце събужда, оплодява я с живот, разтърсва я с трепета на огъня, на любовно пожелание, и тя ражда, защото трябва... живее, пее, властвува, твори и унищожавя, защото трябва; съществува, защото трябва... защото като тая свещена земя бе и душата на Ягуша, като тая земя...

И тя дълго седя тъй замълчана, само звездните ѝ очи светеха като спокойни води в пролетно пладне, докато се сепна изведнъж, защото

някой отвори външната врата.

Втурна се задъхана Южка, доближи се до огнището, изля из пантофите си водата и рече:

— Ягушо, утре ще чистим зелето, нали ще дойдеш?

— Ще дойда.

— В къщи ще чистим. Сега е там Ямброжи с тате, та се измъкнах да ти кажа. Ще бъдат и Улиша, и Мариша, и Витка, и лелините, и други... И момчета ще дойдат... Петрек обеща да дойда с цигулката...

— Кой Петрек?

— Михаловия, дето живеят до кметови, дето по вадене на картофите се върна от войската... И тъй някак приказва, та мъчно можеш да го разбереш...

Набъбра каквото можа и отприпка към дома си.

Отново тишина овладя стаята.

Понякога дъждът удряше в стъклата, сякаш някой хвърляше кривача пясък, ту вятърът играеше из градината или духаше през комина, та главните се пръскаха по огнището и дим бухваше в стаята... а вретената непрестанно бръмчеха по пода.

Вечерта се протакеше бавно и дълго, докато старата запя с тих и треперлив глас:

Всичките ни дневни грижи...

А момчетата и Ягна тихичко ѝ пригласяха, но тъй пискливо, че дори кокошките по върлините започнаха да крякат.

VII

На утрото — също така дъждовит и мрачен ден.

Всеки миг някой излизаше от някоя къща и дълго и загрижено поглеждаше по замъгления свят дали някъде не се прояснява. Но нищо не се виждаше освен тъмни облаци, тъй ниско понесени, че сякаш се закачаха о дърветата. Дъждът непрестанно ръмеше, а към пладне се засили в порой, като че ли някой отпусна небесните язове, та дори барабанеше по покривите.

Хората все в къщи си киснеха. Тук-там някой преминаваше през кал и дъжд до съседите да се пооплаче, че времето е такова, та и куче не можеш да изгониш навън, а мнозина още не бяха превозили от гората постилка, някой още дърва недокарал, други пък, току-речи всички, недосекли зелето, до което не можеше и да се пристъпи днес, защото вирът се бе толкова напълнил през нощта, че до съмване трябваше да се отприщят ставилата, за да изтече водата в реката, която и без това така се бе разляла, та всички ливади бяха във вода, а лехите на зелищата се чернееха като острови посред сини разпенени вировете.

И Доминикови не бяха докарали останалото зеле.

Ягна от сутринта не можеше да дойде на себе си, току ходеше от ъгъл в ъгъл или гледеше през прозореца повалените от бурята гергини и дъжда и жално въздишаше.

— Божичко, как ми е тежко! — шепнеше тя нетърпеливо и чакаше да се мръкне, та да отиде у Боринови да чистят зеле, а не щеш ли, денят се влачеше бавно, като просяк из кал: така досадно, така някак тъжна, че едва издържа човек. Беше и раздражена, все подвикваше на момчетата и избутваше всичко, което ѝ се изпречеше пред ръцете, па отгоре на това и глава я поболяваше. Мина ѝ едва когато превърза темето си с печен овес, поръсен с оцет. Въпреки това не можеше място да си намери и работата ѝ не спореше. Тя се заглеждаше в разплискалия се вир, който като разперила крила птица размахваше с тях, напъваше се с шум, та пръскаше вода чак на пътя, но не можеше да хвъркне, сякаш краката ѝ са в земята зарасли. Отвъд вира бе Бориновата къща, добре се виждаше зеленясалият ѝ стар

покрив и скоро покритият с шинди пруст, които още се жълтееха, виждаха се и други сгради зад градината, но тя съвсем не знаеше какво гледа...

Доминиковица не беше у дома си още от сутринта. Повикали я бяха при родилка на другия край на селото, защото лекуваше и от разни болести разбираше.

А Ягна нещо я тласкаше да стане да бяга по света, по хората, но щом сложеше наметката на главата си и видеше калта и дъжда пред прага, всичко ѝ се отцяваше... дори най-сетне ѝ идеше на плач от тая необяснима тъга... И като не знаеше за какво да се залови, отвори своята ракла, занаизважда и занарежда по леглата празничните си премени. Цялата стая почервения от вълненици на ивици, престилки, кафтани, но и това не я зарадва днес, не... равнодушно и с отегчение гледаше тя своето богатство, издърпа отдолу само забрадката и панделката от Борина, сложи си ги и дълго се гледа в огледалцето.

„Не е лошо, трябва довечера да си ги туря“ — помисли си тя и веднага ги прибра, защото някой идеше към къщи покрай плета.

Влезе Матеуш... Ягна чак извика от почуда, защото за него най-много я одумваха из село, че се срещат по нощите из градините, па и другаде го пуца... Стар ергенин беше вече, отдавна бе прехвърлил трийсетте, но не искаше още да се жени, защото имаше неженени сестри, а както Ягустинка клюкарствуваше — защото момите, па и чуждите жени по му се харесвали... Беше мъж израстен като дъб, силен, самонадеян и затова тъй упорит, неотстъпчив, че рядко имаше човек да не му се бои. И всичко умееше, проклетникът му; на флейта свири, та да се унесеш; коли правеше, къщи градеше, камини зидаше — всичко така сръчно, че работата пращеше в ръцете му, само дето ни пара не завърташе. Много печелеше, но всичко веднага пропиваше и подаряваше или даваше назаем... Големб^[1] му бе презимето, макар че по лице и по своята сприхавост повече на ястреб приличаше...

— Да бъде похвален!

— На веки... Матеуше!

— Аз ти ида, Ягушо, аз...

Той стисна ръката ѝ и така разпалено я гледаше в очите, че момичето се изчерви и се заозърта неспокойно към вратата.

— Половин година беше по света... — шепнеше тя смутена.

— Цяла половин година и двајсет и три дена... добре ги смятах... — каза той и не пуцаше ръката ѝ.

— Да запали лампата! — рече тя, защото вече се мръкваше, па и да се изскубне от ръката му.

— Ами посрещни ме, Ягушо — молеше той тихо и поиска да я прегърне, но тя бързо се изскубна и отиде към огнището да запали лампата. Страхуваше се да не би тъй в тъмното да ги завари майка ѝ или някой друг, но не успя, защото Матеуш я хвана през кръста, притисна я здраво към себе си и започна безумно да я целува...

Тя запърха като птица, но не можеше да се изскубне от такъв изгладнял змей, който така я стискаше, та ребрата ѝ пукаха, и така целуваше, та тя съвсем отслабна, очите ѝ се замъглиха, не можеше дъх да си поеме и едва намираще сили да промълви:

— Пусни... Матеуш... мама...

— Още мъничко, Ягушо, още веднъж, че съвсем ще пощръкля... — И тъй целуваше, че тя омекна напълно, но той я пусна, понеже в пруста се чува стъпки; запали сам лампата на поличката над огнището и засвива цигара, и със светнали от наслада очи поглеждаше Ягуша, която още не бе дошла на себе си, още яко се държеше за стената и тежко дишаше.

Влезе Йенджих и раздуха огъня в огнището, сложи гърнетата с вода и все се въртеше из къщи. Те си казаха по някоя дума и се поглеждаха с яростни гладни очи, като да искаха да се изядат...

Много скоро след това дойде и Доминиковица, навярно беше сърдита, защото още в пруста се скара нещо на Шимек, а като видя Матеуш, изгледа го сурово, не обърна внимание на поздрава му и възви към килера да се преоблече.

— Върви си, че мама ще те навика... — молеше го тихо Ягна.

— Ще дойдеш ли при мене, Ягушо? — питаше той.

— Прибра ли се от скитане? — каза старата, като че ли едва сега го видя.

— Върнах се, майко... — смирено рече той и искаше да ѝ целуне ръка.

— Ах, дано кучка майка да ти бъде, не аз! — изхока го и дръпна ръката си ядосано. — Що си дошъл тука, бре? Казала съм ти вече, че нямаш работа тук...

— При Ягуша дойдох, не при тебе — надменно извика той, вече ядосан.

— Да оставиш на мира Ягуша, чуваш ли! Да я оставиш на мира, не ща зарад тебе после да я разнасят хорските уста по селото като някоя последна... да се не мяркаш пред очите ми!... — изкрещя Доминиковица.

— Крециш като сврака, та цяло село да те чуе...

— Нека чуе, нека се сберат, нека знаят, че си се залепил за Ягна като репей за кучешка опашка, та и с ръжена не може да те изгони човек!...

— Да не беше жена, бих ти понаместил малко ребрата за тия думи...

— Опитай се, разбойнико неден, опитай се, куче... — и тя взе железния ръжен от огнището.

Но свърши с това, защото Матеуш плюна, излезе бързо и тресна вратата след себе си — нима с жена ще вземе да се бие и да става за смях на цяло село?

Като си излезе той, тя се нахвърли на Ягна, закрепя ѝ и всичките ядове, що бе насъбрала, изтърси върху нея... Ягуша седеше тихо, примряла от страх, но когато думите на майка ѝ я боднаха по-силно, трепна, завря глава в завивките и избухна в плач и укори... Много бе нажалена... наистина, съвсем не бе виновна за това... нито го бе викала... сам дойде, а пролетес, дето майка ѝ спомена, то пък... срещна я при прелеза... е, можеше ли да се отърве от такъв змей?... Като я хвана... как можеше да му избяга?... Винаги тъй ставаше с нея, да я погледне някой по-втренчено или пък да я стисне силно... всичко се разтреперва в нея, силите ѝ я напуцат, така ѝ отмалее под лъжичката и тя отпада и нищо не знае... Що е крива тя?

Поплака си тя тихо, през сълзи, докато старата омекна и почна грижливо да изтрива лицето и очите ѝ, да я гали по главата и да я успокоява.

— Мълчи, Ягушо, не плачи... че очите ти ще се зачервят като на заек, пък как ще идеш у Боринови?

— Време ли е вече? — попита тя след малко по-спокойна.

— Време е; и хубаво се облечи, хора ще има там, па и сам Борина следи...

Ягуша стана веднага и се залови да се облича.

— Да ти стопля ли мляко?

— Никак не ми се яде, майко.

— Шимек, грееш се, смачканяко, а кравите там тракат зъбите си по празни ясли! — изля тя останалия си яд на Шимек, та той избяга, да не би нещо друго да го сполети.

— Струва ми се — говореше тя по-тихо, като помагаше на Ягна да се премени, — че ковача се е сдобрил с Борина. Срецнах го, че водеше от стария едно хубаво теле... Жалко... Поне петнайсет рубли струва... може и на добро да е, дето са се помирили, че и ковача е един бърбивец, па и законите знае... — Тя отстъпи няколко крачки и с наслада гледаше дъщеря си. — Ох, тоя разбойник Козела като че ли пак са го пуснали, всичко трябва да се затваря и да се наглежда...

— Ще вървя вече!

— Иди, па остани там до среднощ и щръклей с ергените! — избухна тя с последния си яд.

Ягна излезе, но от пътя чуваше как старата крещеше на Йенджих, че свинете не са вкарани в кочината, а кокошките ноцуват по дърветата.

У Боринови имаше доста хора.

Огънят бумтеше в огнището и осветляваше грамадната стая, та лъщяха стъклата на иконите и се поклащаха ония чудесии от цветни курабийки, окачени с конци по окадените черни греди на потона; наред къщи имаше куп червени зелки, а в широк полукръг с лица към огъня момичета и няколко стари жени чистеха горните листа на зелките и ги хвърляха на постлано при прозореца платнище.

Ягна огря ръцете си на огъня, остави обуцата си при прозореца, седна току на самия край при старата Ягустинка и се залови за работа.

Гълчавата все повече се усиляваше, защото идеха още жени и момчета, които заедно с Куба донасяха от плевнята зеле, но по-често пушеха цигари, закачаха се с момчетата и всички заедно се смееха.

Южка, макар и още подявка, беше първа в работата и в шегите, защото стария го нямаше, а Ханка, както обикновено, ходеше из къщи като вещица или мърморко.

— Почервеняло е в къщи като от макове! — извика Антек, който бе вкарал зелевата каца в пруста, а сега нагласяше зелерезачката малко по-настрана от огнището.

— Ба, изпременили се като на сватба! — обади се някоя от по-старите.

— А Ягуша като че ли някой в мляко я е измил — поде злоречиво Ягустинка.

— Я се остави — шепнесе Ягуша, като се изчерви.

— Радвайте се, момичета, прибрал се е Матеуш, ще захванат музика и танци, па и висене по градините... — продължи старата.

— Цяло лято го нямаше.

— Ами как, богатска къща е правил във Воля.

— Майстор, синеца, бива си го — рече някой от ергените.

— Бива си го и за момите, не става нужда и девет месеца да чакат...

— Ягустинка за никого няма добра дума — започна едно от момичетата.

— Гледай и за тебе да не кажа нещо...

— Знаете ли, оня стар скитник като че ли е дошъл.

— Ще дойде и у нас! — извика Южка.

— Цели три години е ходил по света.

— По света ли?... И на Божи гроб ходил!

— Хайде де! Кой ли го е видял там? Лъже, никаквеца му, а простите вярват; и ковача също разправя за чуждите страни отвъд морето, каквото прочете във вестниците...

— Не думай, Ягустинко, самият свещеник казваше това на мама — рече Ягуша.

— Истина, то домът на отчето е втори дом на Доминиковица и тя всякога знае кога попа го боли корем — лекувачка нали е...

Ягна си замълча, но изпита странно желание да я фрасне, ако ще би с ножа, който държеше, защото цялата стая избухна в смях, само Улиша Гжегожова се наведе към Клембовица и я попита:

— Откъде е той?

— Откъде ли? От широкия свят, знае ли го някой? — Понаведе се, взе в ръка зелка и като режеше листата ѝ, заприказва бързо и все по-високо, та и другите да чуят. — Всяка трета зима дохожда в Липци и у Борина отсяда... Рохо казва, че му е името, а може и да не е Рохо... Просяк е, а и като да не е просяк, кой го знае... но набожен и добър човек... само обръч на главата му да имаше, и цял светия като по иконите. На врата си носи броеници, които били потъркани о гроба

господен... дава на децата иконички, а на някои и картинки с царе, каквито някога и от нашия народ са излизали... има и книги за божите работи, па и други с всичко и с разни истории по света... Чете той на моя Валек, а аз и човека ми слушахме, ама забравих, па не беше лесно и да се разбере... И е много набожен, по половин ден седи на колене под кръста на пътя или някъде на полето, а в черква ходи само когато има служба. Свещеника го канил у дома си, а той му рекъл:

„Между народа трябва да бъда аз, моето място не е в стаите...“

— Всички смятат, че не ще да е селянин тоя човек, ако и да говори като нас, и че е много учен; ами как, с евреина говори по немски, в Джазгова пък с госпожицата от дворянската къща, дете е била зарад здравето си в топлите страни, се е разговарял на чуждестранен език... И нищо не взима от никого, само капчица мляко и малко хлебец дете ще вземе, па за това и децата учи... казват... — но Клембовица изведнъж прекъсна, защото момичетата избухнаха в такъв смях, та чак изпонадаха.

Смееха се на Куба, който носеше в платнище зеле, но някой го бутна, та се преметна напред къщи, колкото си е дълъг, а зелето се пръсна навсякъде. Той се понадигаше с мъка, ту полазваше на четири, ту пак падаше, защото го бутаха.

Южка го отбрани и му помогна да стане, а той гълчеше сърдито...

Полека-лека разговорът мина на друго.

Всички говореха тихо, а гълчавата стана като в кошер преди роене и пак смехове и шеги, и такава веселба, че очите непрестанно искряха, устата неспирно се смееха, а работата бързо напредваше, ножовете пращяха по кочаните и зелките като куршуми всеки миг падаха на постланото и се трупаха на все по-голям куп. Антек пък нарязваше над голям чебър при огнището; беше само по риза и по шарени от плат за вълненик панталони, зачервил се, с разчорлена глава и изпотено чело; здравата работеше, но постоянно се смееше и шегуваше, а бе тъй строен, че Ягна поглеждаше към него като към картинка, и не само Ягна... а и той, като поспирваше, за да си почива, тъй весело поглеждаше, че тя навеждаше очи и се изчервяваше. Никой не виждаше това освен Ягустинка, която се правеше, че не вижда, но кроеше на ума си как да го разнесе по село.

— Марчиха като че ли е родила, знаете ли? — захвана Клембовица.

— Не ѝ е първица, всяка година става това с нея.

— Жена като бивол, на нея само дете ѝ изсмуква малко кръвта от главата... — промърмори Ягустинка и искаше да каже нещо по-нататък, но другите ѝ се скараха, че такива работи пред момичета не се приказват.

— И по-хубави работи знаят те, не бойте се. Такива времена настанаха, че и на сополана, дето пасе гъските, вече не приказват за щъркела, защото в очите ще им се изсмее... някога не беше така, не беше...

— Е, ти знаеше всичко още когато с кравите ходеше... — рече сериозно старата Вавжоновица — нима не помня какви ги не правеше по пасищата...

— Като помниш, дръж си го за себе си — извика остро Ягустинка.

— Бях вече женена... с Матеуш, чини ми се... не, с Михал, така... нали Вавжон е третия... — мърмореше тя, като не можеше да улучи с кого.

— Ей, седите и не знаете що е станало! — извика, като влезе задъхана Настуша Голембова, сестрата на Матеуш.

Зачуха се любопитни въпроси от всички страни и всички погледи се устремиха към нея.

— Откраднали конете на воденичаря.

— Кога?

— Ами преди малко. Ей сега Янкел казваше на Матеуш.

— То Янкел веднага знае всичко, дори и по-рано...

— Конете като аждери!

— Из конюшнията ги извели. Ратая отишъл за ярма на воденицата, връща се и нито коне, нито сбруите им, а кучето лежи отровено и туйто!

— Иде зима и започват историите!

— Па няма и наказание за такива крадци... Ами, какво ще му направят: ще го тикнат в затвора, ще му дават да яде, ще си поседи на топло, ще се изпракса с другари, та като го пуснат после, още по-добър, учен крадец.

— Моя кон да откраднат така, па да го хвана тогова, на място ще го убия като бясно куче — извика един от момците.

— Това му се пада на такъв, защото само глупаците търсят правда на тоя свят. Всеки има право да си търси своето.

— Да пипнеш такъв и да го убиеш, дори и цяла дружина да сме, няма наказание, нима всичките ще накажат?

— Ами... така беше някога... бях вече с втория си мъж... не, чини ми се още с Матеуш...

Но влезе в къщи Борина и прекъсна разговора.

— Така си шепнете на ухо, та отвъд вира се чува! — заприказва весело той, свали шапка и се ръкува с всекиго поред. Трябва да беше попийнал, защото бе червен като рак, разкопчал клашника си и приказваше силно и повечко от обикновено. Искаше му се да седне до Ягуша, но не се решаваше, па нямаше да бъде и добре така пред хората, преди да е стодена за него, та само весело разговаряше и с удоволствие я гледаше тъй хубаво пременена днес и забрадена с неговата кърпа.

Куба и Витек донесоха веднага друга пейка и я сложиха пред огнището. Южа я избърса с чиста кърпа и почна да слага върху нея паници и лъжици за ядене.

А Борина изнесе из килера тумбеста стъкленица с водка и започна да черпи всички поред.

Момичетата се поотказваха, та един от ергените се обади:

— Налитат на водка като котки на мляко, но чакат да им се молят.

— Ти си пияница загубен, по цял ден седиш у Янкел, та мислиш, че всички са такива!

И пиеха, обръщаха се, прикриваха с ръка лице, а другото изливаха на земята, начумерваха се, казваха „люта“ и връщаха чашата на Борина.

Само Ягна се опря и не пи, колкото и да ѝ се молиха и да я уговаряха.

— Дори и вкуса на водката не знам и не искам да го знам — рече тя.

— Е, хайде сядайте, драги мои, да хапнем, каквото дал господ! — канеше старият.

След разни церемонии, както си му е ред, седнаха около пейката, почнаха да се хранят полека и от време на време позаприказваха.

От паниците се издигаше пара, която като облак закри всички, и от нея се чуваше само стърженето на лъжиците, мляскането и тук-там по някоя дума.

Сготвили бяха много добро ядене, мнозина се почудиха: супа с фиде и варени картофи, месо с изпържен ечемичен булгур и зеле с грах — истински ги нагостиха, господарски. Борина постоянно канеше и ги караше да ядат, а Южка и Ханка току гледаха да досипват и да притурят...

Витек дотуряше сухи дърва на огъня, който весело пращеше, а Куба през това време изнасяше зеле, изтръсваше го на купа и лакомо поемаше в себе си миризмата, облизваше се и въздъхваше.

„Половин вол бих изял с една или две паници булгур... пък те, синковците, ядат като изгладнели коне, ни кокалче няма да оставят на човека“ — мислеше жално той и пристягаше ремъка си, така му куркаха червата от глад.

Но скоро свършиха и наставаха с „Да наспори господ“.

— Наздраве да ви е.

Раздвижиха се, кой излизаше да се поразведри и попротегне, кой искаше да види небето дали не се прояснява нейде, а пък момците да се позакачат с момите на пруста.

Куба седеше на прага с паница на колене и ядеше, та ушите му пукаха, дори и не забелязваше Лапа, който всякак му напомняше за себе си, но като се увери, че нищо няма да го огрее, промъкна се на пруста при чуждите кучета, които бяха надошли с хората у Боринови и се давеха за изхвърлените от Южка кокали.

Отново се заеха сръчно за работа и ето че Рохо се показва на вратата и поздравя с „Да бъде похвален“.

— Во веки! — отвърнаха всички в един глас.

— Петима Петко не чакат... Закъснял си, но ще се намери и за тебе... — рече Борина и му придърпа масичката към огнището.

— Мляко и хляб ми дай, Южо, това ми стига.

— Има още и малко месо — обади се нерешително Ханка.

— Не, да наспори господ, не ям месо.

Отначало млъкнаха и любопитно го заogleждаха, но когато седна да се храни, разговорите и смеховете отново се подеха.

Само Ягна мълчеше и поглеждаше към скиталеца учудено, че е такъв като всеки друг човек, па е бил и на Божи гроб, половин свят е обиколил и толкова чудеса е видял... „Какво ли е по света? — мислеше. — Откъде трябва да се мине, та там да се стигне?... От всяка страна само села и ниви, и гори, а зад тях пак села, ниви, гори... Трябва сто мили^[2] да се преминат, па може и хиляда“ — мислеше си тя и много ѝ се щеше да попита, но можеше ли, па на туй отгоре би ѝ се и изсмял...

Рафаловото момче, което се беше уволнило от войската, донесе цигулка, нагласи я и засвири разни песни.

Настана тишина, само дъждът удряше в прозорците и кучетата вдигаха врява пред къщи. А той все свиреше и все по нещо ново, пръстите му тъй играеха и тъй движеха лъка по струните, та звукът като че ли сам излизаше из цигулката... Черковни песни свиреше сякаш за тоя скиталец, който не махаше погледа си от него, после пак други, съвсем светски, оная за Яшо на война, която момичетата често пееха на полето... и толкова жална мелодия изкарваше из тия дъсчици, че тръпки побиваха всички, а на Ягуша, която беше особено чувствителна към музика, сълзи потекоха като порой.

— Я стига, че Ягуша плаче... — извика Настка.

— Не... то само така... винаги ме прихваща свиренето... не... — шепнеше тя засрамена и криеше лицето си в престилката.

И това не помогна, макар че не искаше, сълзите ѝ сами капеха поради оная чудна мъка, набрана в сърцето ѝ неизвестно за какво...

Момъкът не престана да свири, само че сега свиреше пламенно такива живи мазурки и обертаси, та дори момичетата едва изтрайваха да седят, подскачаха на местата си, стискаха разтреперани от радост колене и движеха рамене, момците тупаха час по час с крака и весело пригласяха — стаята се изпълни с врява, тропот и смях, та чак стъклата на прозорците затракаха.

Изведнъж кучето изквича и тъй страшно започна да вие от пруста, че всички млъкнаха.

— Какво стана?

Рохо толкова бързо се спусна към вратата, че едва не се препъна о зелерезачката.

— Няма нищо... някое от момчетата притиснало с вратата опашката на кучето — извика Антек, като погледна към пруста.

— Витекова работа ще да е — рече Борина.

— Ами, Витек ще мъчи тъй кучето, той, дето събира по селото, разни изхвърлени животинчета, та ги лекува — разпалено го защити Южа.

Рохо се върна силно възбуден, трябва да беше освободил кучето и квиченето се чуваше вече някъде към портата.

— И кучето е божие създание, и то чувства неправдата, както и човек... Исус Христос си имал кученце и никому не е позволявал да го мъчи — рече той енергично.

— Та и Исус Христос ли е имал кученце като всички хора?... — попита недоверчиво Ягустинка.

— Ако искаш да знаеш, имал е и Бурек^[3] му е било името...

— Хайде де!... Ти пък... — обадиха се любопитни гласове.

Рохо помълча малко, па вдигна побелялата си глава с дълга, равно подстригана над челото коса, втренчи ѝ огъня бледите си, сякаш изплакани очи и като премяташе с пръсти зърната на броеницата си, рече тихо:

— В ония далечни времена...

Когато Исус ходил още по земята и сам разпореждал между хората, да ви кажа какво се случило...

Отивал Исус Христос на черква в Мстов^[4], а път нямало, само едни страшни пясъци, па горещи, защото припичало слънце и било жега като пред буря...

А сянка и подслон — никъде...

Исус Христос с голямо търпение вървял, защото доста път имало до гората. Понеже вече не усещал светите си крака и страшно бил ожъднял, често сядал на могилките, макар че там било по-горещо и расла само суха трева, а сянка имало само по изсъхналите стръкове мащерка, дето и птичка не може да се скрие...

Но току-що седнал, не успял още да си почине добре, ето ти дявола като проклет ястреб, който налита отгоре върху изморена птица, удря смахнатия с копита по пясъка, мъкне се като добитък и такава пращице, такава мрачева се вдигала, че нищо не се виждало...

Исус Христос, макар че го задушавало вече в гърдите и едва се движел, пак ставал и вървял и само си се подсмивал на глупавия дявол, защото знаел, че иска да му обърка пътя, та да не отиде на черква за спасение на грешния народ...

И тъй, вървял Исус Христос... вървял... и дошъл до гората...

Починал си добре под сянка, поразхладил се с вода и похапнал нещичко из торбата, после си откършил хубава тояжка, прекръстил се и влезнал в гората.

Гората била стара и гъста, непроходими блата и такива дрездаци и тресавища, че самия дявол може да е живял там, и гъсталаци, та и птица едва би преминала. Но Исус влезнал, а дявола като залюлял оная ми ти гора, като започнал да вие, като закършил ония борове — и вятърът нали е негов слуга от пъклото, му помагал; изтръгвал сухи дървета, изтръгвал дъбове, клони и бучал, и гърмял гората като безумен.

Стъмнило се, та в очите да бръкнеш някому, не се виждало; па шум, па трясък... па виелица — па зверове някакви, па някакви дяволски изчадия изскачат и се зъбят, ръмжат, заплашват... светят с очи и... току... само да го вкопчат с нокти, но не смеели, защото... Исус Христос бил в свещения си лик...

Но и на Исуса Христа вече омръзнали тия глупави заплахи, па и трябвало да бърза за черква, та благословил гората и изведнъж всички дяволи и роднините им изчезнали в мочурищата.

Останало само едно куче, защото тогава кучетата още не били приятели на човеците.

Та това куче останало, тичало след Исус и лаяло: ту се доближи до светите му крака, ту го дръпне със зъби за панталонците, ту дрехата му скъса и се хвърли към торбата му и всякак искало да си откъсне месо... но Исус Христос, какъвто си бил милостив и на никое създание не би направил пакост, а би могъл да го пребие с тоягата си или просто като си помисли, рекъл само това:

— На ти, глупчо, хлебец, щом си гладен — извадил от торбата и му хвърлил.

Но кучето станало още по-зло и се забравило: току се зъби, квичи, налита, хвърля се и вече съвсем окъсало Исусовите гащи.

— Дадох ти хляб, не ти сторих лошо, а ти ми късаш дрехите и лаеш напразно. Глупаво си, куче мое, не позна господаря си. Зарад това ти ще има да служиш на човека и без него не ще можеш да живееш... — рекъл високо Исус Христос и кучето приклекло, после се обърнало, подвило опашка между крака, завило и като оглупяло се втурнало по цял свят.

А Исус Христос отишъл в черквата.

Около него народ като дърветата в гора или като тревата по ливади — човек до човек.

Но в черквата било празно, защото в кръчмата свирела музика, а пред преддверието на черквата цял панаир, и пианство, и разврат, и грях, както и днес става.

Излиза Исус от черквата след литургия и гледа — народът като жито на нива, блъскана от вятър, ту на една, ту на друга страна се вълнува и бяга, някой тича с бич, някой измъква кол от оградата, друг там климия иска да извади, трети пък камък търси, а жените пискат и се катерят по оградите или по колите, децата реват и всички крещат:

— Бясно куче, бясно куче!

А кучето посред хората като по внезапно проправен път припка с изплезен език право към Исуса Христа.

Не се изплашил господ, не... познал той, че това е същото куче от гората, разгънал светата си дреха и казал на кучето, което веднага се спряло:

— Ела тук, Бурек, тук си на по-безопасно място, отколкото в гората.

Покрил го с дрехата си, прострял ръце над него и казал:

— Недейте го убива, хора, защото и то е божие създание, злочесто е, гладно, гонено и безстопанствено.

Но селяните почнали да викат, да се кълчат, да бърборят недоволно и да удрят с дървета по земята: че то било диво и бясно животно, отмъкнало им толкова много гъски и овце, че постоянно прави пакости, па и на човека не прощава, ами веднага със зъбите... че никой не излиза на полето без тояга, защото от този дявол нямало никаква сигурност... че непременно трябвало да бъде убито...

И искали да го вземат насила изпод дрехата на Исус Христос и да го убият.

Исус Христос се разгневил и викнал:

— Не го закачайте! От кучето се боите, негодници и пияници такива, а от бога не се боите, а?...

Те отстъпили, защото го рекъл много строго, а Исус Христос им казва по-нататък, че са негодници, че са дошли за черковна служба, пък само пият по кръчмите, обиждат бога, не се покаяват и са

проклетници, мъчители едни на други, крадци, безбожници и няма да им се размине божието наказание.

Свършил Исус Христос, подигнал тоягата си и искал да си отиде...

Но народът го вече познал, че като паднал пред него на колене, че като ревнол да плаче, че като замолил...

— Остани при нас, Исусе, остани, господи Исусе Христе, остани! Ще ти бъдем верни като това куче... ние сме пияници, безбожници, лоши хора сме, но остани!... Накажи ни, бий ни, но остани!... Сироти изоставени сме ние, хора без господари... — И така плакали, така му се молили, така му целували ръцете и светите нозе, че той се смилил и останал още малко при тях, поучавал, опрощавал и благословил всичко.

А после, когато си вече тръгнал, им казал:

— Правило ли ви е зло кучето? Отсега нататък ще ви служи. И гъските ви ще пази, и овцете ще прибира, пък ако някой се забрави — и на имота, и на добитъка приятел и пазач ще бъде. Само го тачете и не го измъчвайте.

И си отишъл Исус по широкия свят.

Обърнал се и погледнал — Бурек седи там, където го отбранил.

— Бурек, върви с мене, какво, сам ли ще останеш, глупако?

И тръгнало кучето и вървяло навсякъде заедно с Исуса и толкова мирно, толкова бдително, толкова вярно, като най-добрия слуга.

И навсякъде вече заедно вървели.

И през гори, и през води — по цял свят.

А неведнъж и глад бивал. Тогава кучето било птица някаква ще намери, било някоя гъска или агне ще донесе и си живели тъй задружно.

А много често, когато измореният Исус почивал, Бурек отпъждал лошите хора или дивите зверове и пазил господата наш...

Като настанало време мръсните евреи и жестоките фарисеи да заведат Исуса на мъчение — Бурек се хвърлил върху всички и започнал да хапе и да го защитава, колкото могло, милото бедно куче.

А Исус, натоварен с дървото, което носел към мястото на светото си мъчение, му рекъл:

— Съвестта им повече ще ги гризе... а ти нищо не ще можеш да им сториш...

И като окачили измъчения на кръста, Бурек приклепнал и почнал да вие...

... на другия ден, когато всички хора се разотишли, когато ги нямало нито пресвета Богородица, нито апостолите... останал само Бурек...

... току лизал свещените, пробити с гвоздеи умиращи Исусови краченца и вил... вил... вил...

... а когато настанал третия ден... събудил се Исус Христос и гледа — няма никого при кръста... само Бурек жално скимти и се свива до нозете му...

... и пресветия наш Исус Христос го погледнал умилно в оня час и при последното си издихание рекъл:

— Ела с мене, Бурек!...

* * *

И в същия миг кученцето издъхнало и тръгнало с господата.

Амин.

— Както ви казах, така си е било, мили хора! — рече той с умиление, като свърши, па се прекръсти и тръгна нататък, където Ханка му бе вече наредила за спане, че беше много уморен.

Глухо мълчание обзе къщата. Всички мислеха за тая чудна история, а някои от момичетата като Ягуша, Южка и Настка бършеха крадешком очите си, защото участта на Исус и случаят с Бурек просто ги покърти. А това, че се намерило на света такова куче, което било по-добро от човеците и по-вярно на Исус, накара всички доста да се позамислят... И полека започнаха да правят и някои забележки и да се чудят на това божие нареждане. Само Ягустинка, която слушаше внимателно, вдигна глава, засмя се и рече на подбив:

— Дрън-дрън ярина на висока планина! По-хубава приказка ще ви кажа аз как човека се сдобил с вол:

Направил бог бик,

И ето ти бик.

Човека с ножче

*рязнал го оздол.
И — сторил се вол —
... и ето ти вол!*

— И моето е истина, както и на Рохо! — взе да се смее тя.

Цялата къща се заля в смях и веднага се посипаха шеги и разни приказки.

— Ягустинка всичко знае...

— Ами как, вдовица след трима мъже, тя ли няма да знае.

— Е па единия сутрин с камшик я учил, другия на пладне с ремъка, а третия надвечер с климия... — рече Рафаловият.

— И за четвърти бих се оженила, но не и за тебе, защото си глупав и ходиш сополив като чифутче.

— Както кучето на Исус не е могло без господар, така и жената не може без бой... затова и на Ягустинка ѝ е мъчно... — подхвърли един от момците.

— Щурак... ти гледай само да не те види никой, когато пренасяш бащините си шиници жито у Янкел, а моето вдовство не закачай, то не е за твоя ум — озъби се тя остро, та всички млъкнаха, защото се страхуваха, че в яда си ще каже всичко, каквото знае, а много знаеше тя. Опака жена беше, упорита и за всяко нещо имаше що да каже. Често казваше такива неща, че тръпки побиваха човека и косата му настръхваше, пред нищо не се спираше, дори и пред свещеника и черквата. Неведнъж свещеникът я е съдил и карал да се вразуми, но нищо не помогна, а после тя разправяше по село:

— И без поп човек ще намери бога, само честен да е; по-добре ще стори той да си гледа икономката, че с третото е вече и пак ще го изгуби някъде...

Такава бе Ягустинка.

Щяха вече да се разотиват, когато влязоха кметът и помощникът. Ходеха по къщите да подканят хората утре според наряда да излезнат на трудова да поправят пътя зад воденицата, че е изровен от дъжда...

Но щом влезе, кметът разпери ръце и извика:

— Най-личните момичета е свикал, виж го ти него, дъртака!

И имаше право, тук бяха най-богаташките и от род моми — със зестра.

Та Борина е първенец в селото, нима ще повика и покани слугини, ратайкини и сиромахкини, дето по десет деца чакат да се облажат от една мършава крава!

Кметът поприказва с Борина насаме, но тъй тихо, че никой не чу, посмя се с момичетата и бързо си излезе, защото имаше да покани за утре още половината от селото. Скоро след това и всички взеха да се разотиват, че беше вече късно, па и зелето почти се свърши.

Борина на всички благодареше, всекиму поотделно, на старите жени отваряше и вратата и ги изпровождаше...

Ягустинка като си излизаше, рече високо:

— Да наспори господ за гощавката, но много добра не беше.

— Хайде пък ти...

— Стопанка ти трябва, Мачей, без това никакъв ред не може да има...

— Какво да правя, драга, какво да правя, божа работа, умря...

— Малко са моми! Всеки четвъртък гледат по село дали не ще излязат годежари от вас до някоя... — говореше тя лукаво, като искаше да изтръгне нещо от езика му, но Борина, макар че беше вече готов да отговори, само се почеса по главата, усмихна се и търсеше несъзнателно с поглед Ягуша, която се тъкмеше да излезе...

Антек това и чакаше, облече си нещо и излезе напред.

Ягуша вървеше сама към дома си, защото другите живееха от другата страна на воденицата.

— Ягушо — прошепна Антек и се подаде из тъмнината иззад някакъв плет.

Тя се спря, позна гласа му и потрепера.

— Да те придружа, Ягушо! — рече той и се озърна. Нощта беше тъмна, беззвездна, вятърът бучеше високо и блъскаше дърветата.

Обхвана я здраво през кръста и сгушени един до друг, изчезнаха в мрачината.

[1] Голомб, Големб — гълъб. — Б.пр. ↑

[2] Полската миля е равна на 7 км и 467 м. — Б.пр. ↑

[3] Типично полско име на куче като нашето Шаро — Б.пр. ↑

[4] Град в Полша. — Б.пр. ↑

VIII

Сутринта гръмна по Липци новината за годежа на Борина с Ягна.

Кметът бил годежар, та кметицата, понеже кметът ѝ забранил строго дума да не казва, докато той не се върне, чак надвечер изтича у съседите, уж сол назаем да си поиска, и на излизане не изтрая, ами хвана съседката под мишница и пошепна:

— Знаеш ли, Борина изпратил годежари на Ягна! Само да си мълчиш, че мъж ми каза да не казвам!

— Не може да бъде!... Нима пък ще се разтичам сега по селото!... Да не съм някое лапацало?... Такъв старец, а трета жена му се прищяло! Децата му какво ще кажат? Какъв свят настана! — изохка тя с ужас.

И щом кметицата си излезе, съседката сложи престилката си и бързо прескочи през градината у Клембови, които бяха наблизко, да поиска четка за повесма, защото нейната била затурена някъде.

— Чухте ли? Борина се жени за Ягна Доминикова! Ей сега са ходили годежари.

— Не, какво разправяш! Как така, децата му са вече големи, па и сам той е в години!

— Абе не е млад, ама не ще го върнат... не ще, такъв стопанин, богат!

— Па и тази Ягна, мари! Гледайте само! Подмяташе се с тоя, с оня... а сега първа господарка ще стане! Има ли правина на тоя свят, а?... А толкова моми седят... ето, и сестрините...

— А моите братови, а Копривянските, а Настуша? А други? Нима не са от род или не са хубави, честни.

— Сега ще има да се държи на голямо тя! И без това ходи като някой паун и вири глава.

— Няма така да мине това — ковача, па и другите деца няма да предадат току-така своето на мащеха, не!

— Пък ти, какво ще сторят? Имота си е на стария и той каквото каже, това ще е.

— Е, по право негов си е, но по правина — и на децата е.

— Ех, мила, правината е всякога на онзи, който умее да си я пази...

Наприказваха се, пооплакаха света и всичко, що става по него, па се разделиха, а от тях се разля и новината по цялото село.

Понеже нямаше много, нито бърза работа, а хората си бяха по домовете, тъй като пътищата бяха твърде разкиснати, по всички къщи си приказваха за тоя годеж. Любопитството, как ще се свърши всичко това, също така обхвана селото. Отнапред още се надяваха, че ще се стигне до бой, съдилища и разни други истории. Ами как, Бориновата сприхавост бе позната на всички, че като рече, и на свещеника не остъпва дори, па и Антековата упоритост познаваха.

Дори тия, които бяха излезли да поправят пътя при отнесеня насип зад воденицата, и те оставяха сегиз-тогиз работата и се залавяха да си побъбрят за новината.

Каза един това-онова, каза друг и току най-сетне умният и уважаван старец Клемб рече сурово:

— Нещо лошо на цялото село ще се случи покрай това, ще видите.

— Антек няма да отстъпи, може ли? Ново гърло на софрата — рече друг.

— Ех, че си прост, у Борина има за още пет гърла, работата е за имота.

— Няма да мине без припис.

— Не е проста Доминиковица, всички ще ги оправи.

— Майка нали е, има кучешкото си право да се грижи за щерка си — подхвърли Клемб.

— Навърта се в черквата и трепере над парата, като евреин.

— Не дрънкай за хората каквото ти скимне, да не ти отрежат езика.

И така цял следобед селото се занимаваше с годежа, па имаше и защо: Бориновци са от род и стари стопани, а Мачей, макар и да не беше на никаква длъжност в селото, пак той водеше селския народ. Може ли, откак се помни, на голям имот седи, от деди и прадеди е в това село, умен, имотен — щат не щат, ще го слушат и тачат хората.

Само никой от децата му, нито дори ковачът, не знаеха за годежа; страхуваха се хората да се затичат да им обадят, да не би при първия им яд да си изпатят нещо.

Затова в дома на Борина още всичко бе спокойно, днес по-спокойно, отколкото друг път. Дъждът бе престанал и от сутринта времето бе почнало да се оправя, та още след закуска Антек и Куба с жените отидоха с колата в гората да наберат сухи съчки за огрев и да видят дали не би могло да се събира постилка.

Старият остана у дома си.

Още от сутринта той бе някак особено кисел, особено ядосан и само търсеше причина да стовари върху някого натрупалия се яд. Наби Витек, че не постлал още слама под кравите, та лежали до половината в тор, с Антек се скара, Ханка навика зарад момченцето, което пропълзляло пред къщи и се задънило в калта, дори и Южка нахока, че дълго се разтакава... а конете чакаха заради нея.

И когато най-последно остана само с Ягустинка, която не бе си отишла от вчера, за да пази къщата, той съвсем не знаеше какво да прави. Постоянно си спомняше какво му разправи Ямброжи за посрещането от Доминковица, какво рекла Ягна, но пак не доверяваше на себе си, а и на стареца много нямаше вяра, понеже за една чашка той можеше и да излъже. Току се тътреше по къщи, заничаше през прозореца към безлюдния път или пък гледаше неспокойно от пруста Ягушината къща — очакваше свечеряването като благодат...

Сто пъти го прихващаше да изтича до кмета и да го накара по-скоро да отидат — но остана у дома си, възпираха го Ягустинкините очи, очи свити, които непрестанно го следяха и светеха подигравателно и насмешливо.

„Вещица такава, върти с очите си като със свредел!“ — мислеше си той.

А Ягустинка ходеше по къщи и из двора с хурка под мишница и наглеждаше. Предеше тя, вретеното ѝ бръмчеше във въздуха, насукваше нишката, наминаваше към гъските, към свинете, в обора, а Лапа сънен и натежал се мъкнеше подире ѝ. Тя не приказваше със стария, ако и да знаеше добре какво го яде и трови толкова, какво го разтърсва. Най-сетне той се залови да набива кръстовища около стената, за да я настелят с постилка.

Тя често се спираше при него и най-последно рече:

— Не ти спори днес работата.

— Не върви, не върви пущината.

„Содом ще настане тука, боже мой! Содом! — мислеше си тя, като се отдалечи. — Добре прави стария, че се жени, добре! Че не ожени ли се, такава издръжка ще му дадат децата, каквато и моите на мене! Цели десет морги земя като злато дадох и какво?... — Тя плюна от яд. — По чужда работа за по някой грошец ходя! Последна сиромашкиня ме направиха!...“

А старият, като не можеше вече да трае, бухна оземи брадвата и извика:

— Да опустее такава работа!

— Нещо отвътре те яде.

— Яде ме, яде...

Ягустинка приседна на пейката, източи дълга нишка, зави я на вретеното и тихо, някак плахо рече:

— Няма защо да се кахъриш и тревожиш.

— Ти знаеш ли?

— Бъди спокоен, Доминиковица е умна, па и Ягна е разумна.

— Добре го рече! — извика той зарадван и седна до нея.

— Ами как, нали виждам.

Дълго мълчаха и се споглеждаха един друг.

— Покани ме на сватбата, пък аз такава сватбарска песен ще ти изпея, че тъкмо на деветия месец ще кръщаваш... — захвана тя с насмешка, но като видя, че старият се мръщи, добави с по-друг тон: — Хубаво правиш, Мачей, хубаво. Ако и аз си бях подирила човек след смъртта на моя, сега нямаше да ходя по чуждите къщи, нямаше... Глупост направих, че повярвах на децата си, приписах им земята и какво?...

— Аз ни леха не приписвам! — рече твърдо Борина.

— Ум имаш, щом така приказваш, ум! Влачих се по съдилища и само похарчих, дето имах някоя пара, а правина не купих... и на стари години да се съсипвам и чуждо да работя! Дано покрай плетищата изпукате, кучета проклети, за злото, което ми сторихте! Отидох у тях в неделя, така, само да видя къщата, градината, дето с ръцете си съм я присаждала, а снахата като отвори една уста — дошла съм била като съгледвачка! Господи мили! Аз съгледвачка на бащиния си имот да ида! Помислих си, че на място ще падна и ще умра, така ми стана мъчно! Отидох при свещеника да ги посъмре от амвона, пък той ми вика, че за тази им вина Исус Христос щял да ме награди!... Ами, как

не... Който си няма нищо, за него и Христовата милост е добра, добра му е... но все пак по бих искала да съм си аз господарка на имота на тоя свят, да си спя под пухова завивка в топла стая, да си хапна блажничко и да си ми е весело...

И така разпалено взе да се оплаква от всичко, че Борина стана и излезе из селото към кмета, понеже се и мръкваше вече.

— Скоро ли ще отивате?

— Ей сега, само да дойде Шимон.

Скоро и той пристигна, та заедно отидоха в кръчмата да пийнат по чашка и да вземат арак за черпене. Ямброжи беше вече там и щом ги видя, дойде при тях; но не пиха дълго, защото Мачей ги подканяше да бързат.

— Тук ще ви почакам; щом приемат, заберете жените и веднага тука — викна подире им.

Те вървяха бързо посред пътя и калта пръскаше под краката им; мрачината ставаше по-гъста и покриваше света със сива тъжна пелена, в която потъваше цялото село. Само тук-там по къщите почнаха да блещукат светлини и кучета лаеха по портите, както бива обикновено пред вечеря.

— Куме — обади се кметът след малко.

— А?

— Струва ми се, че харна сватба ще направи Борина.

— Я направи, я не направи! — отвърна кисело Шимон, какъвто си беше мърморко.

— Ще направи! Аз, кмета, ти казвам, да знаеш. Аз съм насреща. Такава двойка ще направим от тях двамата, че хей!

— Само кобилата ще издържи, защото жребеца, чини ми се, не ще кара дълго!

— Това не е наша работа.

— Ама ще има да ни кълнат децата му...

— Чудо ще бъде! Аз, кмета, нали ти казвам.

И влязоха в къщата на Доминковица.

В стаята беше светло, пометено, чисто — нали им се надяваха.

Годежарите казаха „Да бъде похвален“, поздравиха се с всички, понеже момчетата бяха вътре, седнаха на примъкнатите до огнището столчета и заприказваха за това-онова.

— Па един студ, като на зима е тръгнало — захвана кметът:

— Няма какво да се чудим, не иде пролет я!

— Превозихте ли вече зелето?

— Ех... остана малко на зелището, ама сега не може да се кара — отговаряше спокойно старата и следеше с поглед Ягна, която мотаеше до прозореца с мотовилка прежда на гранчета и тъй хубава беше днес, че кметът, още млад човек, я поглеждаше с лакоми очи, но най-после започна:

— Такъв валеж, кал и тъмнило, та рекохме с Шимон да се отбием у вас; посрещнахте ни както трябва, гостихте ни с добра дума, та навярно и ще си купим нещо от вас, майко...

— Всякъде може нещо да се купи, стига да подири човек...

— Право каза, майко, само че ние няма да дирим, защото ни се струва, че най-добре е оттука да купим.

— Купувайте тогава — извика тя весело.

— Юницата например бихме искали да купим.

— Хо-хо, скъпа е! С каквото и да е въже не може да се поведе!

— Имаме въже от осветено сребро, и змей да е, пак не ще го скъса!... Е, много ли искаш, майко? — И той почна да вади от джоба си бутилката...

— Много ли?... Не е лесно да се каже! Млада е, деветнайсетата година напролет ще свърши, добра е и работна, та още някоя година може да остане при майка си...

— Ялова ще остане... защото без приплод, ялова...

— Други и при майка си зачеват — пошепна Шимон.

Кметът се разсмя с глас, а старата само светна с поглед и рече бързо:

— Подирете си друга, моята може и да почака.

— Защо да не може, ама няма да намерим по-снажна и с по-добра майка!

— Каза го пък и ти!

— Вярвай мене, кмета, какво ще ти кажа... — И той измъкна чашата, изтри я с полата на клашника си, наля арак и рече важно: — Слушай добре, Доминиковице, какво ще ти кажа: аз съм чиновник човек и моята дума не е като птичка, дето ще писне, изчурулика и толкоз ще я видиш после! И Шимон знаят хората кой е, не е някой нехранимайко, а селски стопанин, баща на челяд, помощник-кмет... Прави сметка само какви хора са ви дошли и за какво, прави сметка!

— Знам, Петре, и внимавам.

— Ти си умна жена и знаеш, че рано-късно Ягуша трябва да излезе из тоя дом, на свое да отиде; още господ Исус Христос е наредил така, че бащите отглеждат децата не за себе си, а за хората.

— Ех, истина, истина, ти, майко,

*отгледай я,
на някому и пари да дадеш —
от нея да се отървеш...*

— Така е на тоя свят, така ще си и остане. Да пийнем поне по капка, а, майко?

— Та знам ли?... Няма да я насилвам... а, Ягушо, ще пийнеш ли?...

— Та знам ли и аз... — изскимтя Ягуша, като извърна зачервеното си лице към прозореца.

— Послушна е! Кроткото агне от две майки суче... — добави важно Шимон.

— Тебе чака тя, майко!

— Пийнете, да ви е здраве, но не сте казали още кой е той — рече тя, защото не е по обичая да знаят отнапред, а да научат от годещарите.

— Кой? Самия Борина! — извика кметът, като гаврътна чашата.

— Стария! Вдовеца! — извика тя божем разочарована.

— Стар! Не хули бога! Стар, ама наскоро за дете го съдиха!

— Вярно е, само че не било негово.

— То се знае! Такъв господар ще тръгне с коя да е! Пий, майко...

— За пиене то лесно, само че е вдовец, па старият скоро ще си отиде, където всички, а после?... Децата му ще изгонят мащеха си и...

— Мачей каза, че няма да мине без припис... — промърмори Шимон.

— Навярно преди сватбата!

Годещарите млъкнаха, след малко кметът наля отново чашата и се обърна с нея към Ягна.

— Пийни, пийни, Ягушо! Тъкмим ти мъж като дъб, господарка ще бъдеш и стопанка — първа в селото... хайде, тебе чакаме, Ягушо,

не се срамувай...

Тя се колебаеше, червенееше, завръща се към стената, но най-сетне, като закри с престилката лицето си, отпи малко от чашата и остатъка изля на пода...

Тогава чашата изреди всички. Старата сложи хляб и сол, а после и пушена суха колбаса за мезе.

Пийнаха два-три пъти по ред, та очите на всички светнаха и езиците се развързаха. Само Ягна избяга в килера, понеже, кой знае защо, се разплака силно и чак през стената се чуваше хлипането ѝ.

Старата поиска да отърчи при нея, но кметът я задържа.

— И телето реве, когато го отбиват от майка му... това си е така. Няма да иде бог знае къде, нито в друго село. Абе то ще ѝ се радваш после... Нищо лошо няма да ѝ бъде, ти мене, кмета, вярвай, като ти думам...

— Ех... току съм си мислила само внучета да дочакам да им се порадвам...

— Не бери грижа, още преди жътва ще имаш първото...

— Само господ знае отнапред, а не ние грешните! Ето, запихме... ама на мене някак ми е жално като на погребение...

— Няма що да се чудиш, едничка щерка излиза от дома, мъчно ти е за нея... Рано е още за грижи! Знаеш ли какво? Я да идем всички в кръчмата, че и водката ми се свърши, па и годеника като на въглени ни чака там.

— В кръчмата ли ще правим годежа?

— Както си му е обичая, както и нашите бащи са правили — аз, кмета, нали ти казвам, ти мене слушай.

Жените се преоблякоха малко по-празнично и веднага излязоха.

— Момчетата ще останат ли, годеж на сестра им, и те нали се радват — забеляза кметът, защото момчетата бяха натъжени и поглеждаха неспокойно майка си.

— Не може да се остави така къщата.

— Я повикайте Агата от Клембови, тя ще гледа дома.

— Агата вече е по просия. Ще повикам някого по пътя. Елате, Йенджихо и ти Шимек, па си вземете и клашниците, нима като просяци искате да отидете така, както сте сега... Па само да се напие някой... ще има да помни... Кравите още не са натъкмени, па и свинете, картофи трябва да се кълцат — да знаете.

— Знаем, мамо, знаем! — шепнеха развълнувано те, при все че бяха вече мъже до потона и снажни като круши на слог, но слушаха майка си като малки деца, защото ги държеше здраво, а когато имаше нужда, и към ръжена, па и към чумбасите им посягаше и плесници удряше; послушание и покорство трябваше да има.

Тръгнаха за кръчмата.

Да бръкнеше някой в очите на човека, не можеше да се види, тъй беше тъмно — обикновено нещо при есенните дъждовни нощи. Вятър духаше отгоре и шибаше клоните на дърветата, та те ту се люлееха, ту се снишаваха шумно до плетищата; вирът шумеше и така удряше о брега, че дъжд от разбити на пяна пръски падаше досред пътя, па често удряше и по лицата на минувачите.

В кръчмата също бе тъмно, а вятърът духаше през едно разбито стъкло, та дори окачената на връв зад тезгяха лампа се люлееше като златно цвете.

Борина скочи да ги посреща и целува и горещо да ги прегръща, защото смяташе, че Ягуша е вече негова.

— Исус Христос е рекъл: вземи си, червено, невеста, та да не ти е мъчно сам. Амин! — бърбореше Ямброжи, но понеже повече от един час пиеше, вече нито езикът, нито краката го държеха.

Евреинът сложи веднага на тезгяха и арак, и сладка водка, и мастика, и херинга за мезе, баничка с шафран и някакви чудни кифли с мак.

— Хапнете, пийнете, мили хора, рождени братя, верни християни! — канеше Ямброжи. — И аз имах жена, само че съвсем не помня къде... чини ми се във Франция... не, в Италия беше, не... но сега съм сирота... Казвам ви, че като викна старшията: Във веригата, марш!...

— Я пийте, хора! Започвай, Петре — прекъсна речта му Борина, като донесе за цяла злотувка бонбони и ги втична в шепата на Ягуша. — Вземи, Ягушо, сладички са, на!

— Ама... само си харчиш парите... — колебаеше се тя.

— Не бой се... имам аз за такива неща, ти сама ще видиш... на... а колкото за тебе, и от пиле мляко бих намерил... нищо лошо у мене няма да ти се случи... — И той почна да я прехваща през кръста и я уговаряше да яде и пие. Ягна приемаше всичко спокойно, хладно и равнодушно, като че не беше нейн годежа. За едно си помисли само:

дали старият ще ѝ даде преди сватбата ония корали, за които спомена на панаира.

Започнаха често да изпразват чашите, на смяна — едно след друго арак и сладка водка, разприказваха се всички едновременно, дори Доминиковица си пийна хубавичко и заразправя разни ми ти едни, та кметът се учудваше, че е толкова умна жена.

И синовете ѝ се понапиха, защото и кметът, и Ямброжи често ги подканяха и пиеха наздрависи с тях.

— Пийте, момчета, Ягнин годеж е това, пийте...

— Виждаме, виждаме — отговаряха заедно те и искаха да целуват ръка на Ямброжи.

Най-после Доминиковица отведе Борина към прозореца ѝ без заобикалки му рече:

— Ягуша е твоя, Мачей, твоя е.

— Бог да ти заплати за дъщерята, майко. — Сграбчи я за шията и я зацелува.

— Обещал си да припишеш, а?

— Да припиша... защо пък припис? Кое е мое, то е и нейно.

— Море да може тя да си е по-свободна пред наследниците, да не ѝ натякват!

— Те да не се месят в моето! Всичко мое е и Ягушино, всичко.

— Златни ти уста, ама помисли само, старичък си малко, па и всички сме смъртни, защото:

*Смъртта не пробира,
днеска човек — утре агне,
какво ѝ се падне...*

— Още съм як, още двайсет години ще издържа, не бой се!

— Небоя го изяли вълците.

— Тъй съм радостен, че казвай какво искаш! Ако искаш, ще ѝ припиша ония три морги при Лукашовите.

— На гладно куче и мухата е сладка, ама ние не сме гладни. Ягуша има наследство от баща си пет морги ниви и морга гора и ти ще припишеш шест. Шестте морги на пътя, дето лятос бяха картофите ти.

— Най-добрата ми нива!

— Ами Ягуша не е ли най-добрата и най-хубавата мома в селото!

— Така си е, затова и пратих сватове, но какво думаш ти, шест морги, цяло стопанство. Какво ще кажат децата! — Той започна да се чеше по главата, защото мъка сграбчи сърцето му; ами как, такава земя, най-хубавата, да я даде!

— Умен си ти, драги мой, но сам помисли, че това приписване е само едно осигуряване на момичето. Нали докато си жив, никой няма да ти отнеме този имот — а пък що е Ягушино, що ѝ се пада от баща ѝ, още напролет ще повикам мерач, ще си го вземете и можете да си го сеете... Помисли си, че няма нищо лошо да те сполети, и припиши шест морги.

— Разбира се, за Ягуша ще припиша...

— Кога?

— Па ако щеш, и утре! Не, в събота ще наредим известяване^[1] и веднага ще отидем в града. Каквото и да е, веднъж ще се мре!

— Ягушо, я ела, дъще, я ела! — завика Доминиковица девойката, на която кметът разправяше нещо и тъй я притискаше към тезгяха, че тя високо се смееше.

— Ягушо, Мачей ти приписва шестте морги при пътя — каза ѝ тя.

— Да живееш — прошепна Ягна, като протегна ръка към него.

— Да пийнем от тая сладката за здравето на Ягна...

Пийнаха. Мачей я улови през кръста и я поведе към другите, но тя се изтръгна из ръцете му и отиде към братята си, с които се разправяше и си попейнуваше Ямброжи.

Глъчката ставаше все по-голяма. Надойдоха и други хора: този-онзи влизаше да види какво става, а други да откачат даром по някоя чаша по този случай; дори и слепият старец с кучето, и той се намери тук и седеше на видно място, вслушваше се и от време на време четеше на глас молитви, та го чува; тогава Доминиковица му даде водка, нещо да хапне и няколко гроша в шепата.

Хубавичко си бяха пийнали и всички заедно приказваха, па се стискаха, прегръщаха се, държеха се като приятели и братя, както бива при повече пиене.

Само евреинът се промъкваше тихо между тях и слагаше все нови половници и бутилки с бира и записваше с тебешир върху вратата кой колко поръчва.

А Борина бе като замаян от радост, пиеше, черпеше, канеше, приказваше, както рядко са го виждали, и постоянно се притискаше към Ягуша: забавляваше я той, галеше я по лицето, защото не бе редно тъй пред всички да я прегърне през шията и да я целува, ако и да не можеше вече да се въздържа, само я хващаше през снагата и я водеше към по-тъмното.

Доминиковица изведнъж се сепна, че е време вече да си отиват, и извика синовете си да стават.

Но Шимек беше вече пиян и като чу майка си, само оправи пояса си, удари с пестница по масата и извика:

— Господар съм, майка му стара... Който иска, нека си отива... Пие ми се и ще пия... Евреино, водка дай!

— Трай, Шимек, трай, че ще те бие — стенеше плачливо Йенджих, също така здравата пиян, и дърпаше брат си за клашника.

— Хайде у дома, хлапаци, у дома! — изкряска им страшно Доминиковица.

— Господар съм, искам да остана и ще остана водка да пия... стига вече мама е господарувала... ако ли не... ще я напъдя... вещицата...

Но старата го блъсна в гърдите, та той се повали и веднага изтрезня, а Йенджих му нахлузи шапката и го изведе навън; но види се, въздухът подействува на Шимек, защото едва измина няколко крачки, сполитна, хвана се за плета и почна да вика и мърмори:

— Господар съм, майка му стара... моя е земята... каквото ми е воля, това ще правя... водка ще пия... Евреино, арак... па ако не... ще изгоня...

— Шимек! Моля ти се, Шимек, хайде да си ходим, мама иде! — стенеше Йенджих и плачеше с горчиви сълзи.

Скоро дойде старата с Ягна и подбра изпод плета синовете си, защото се бяха вече хванали за косите и се валяха из калта.

След излизането на жените в кръчмата малко попритихна. Хората се разотидоха полека, останаха само Борина, годечарите, Ямброжи и просякът, който сега пиеше с всички заедно.

Ямброжи вече не се помнеше, стоеше насред кръчмата и ту тананикаше, ту нещо високо разказваше:

— Беше черен, като на черен котел дъното беше черен... помери към мене... но ще ме улучи в... Забих му щика в корема... завъртях, та

чак запращя... пръв!... Стоим... стоим... и току началника лети... Боже господи! Самия началник!... Момчета... казва... народе... казва... На линия... напред... — изкрещя Ямброжи, колкото можа, изправи се като струна и бавно заотстъпва, та дървеният му крак дори тропаше. — За мое здраве. Петре, пий... сирота съм... — бърбореше той неразбрано до стената, но не дочака, ами внезапно се втурна и излезе от кръчмата, само пресипналият му пеещ глас се чуваше откъм пътя...

В кръчмата влезе воденичарят, грамаден мъж, облечен с градски дрехи, червендалест и със сиви малки и подвижни очи.

— Пиете си, господари! Хо, хо, и кмета, и помощника, и Борина! Абе да няма сватба?

— Нещо като сватба, ела се чукни с нас, воденичарю, ела — покани го Борина.

И отново изпиха още по една.

— Щом сте такива весели, ще ви обадя новина, та да изтрезнеете!

Всички изблещиха помътнелите си очи.

— Няма и един час, откак дворянина продаде сечището на Вълчите долове!

— Ах, кучкаря ниедин, кучия му син! Продал, нашето сечище продал! — извика Борина и в забравата си тресна бутилката о пода.

— Продал! Има закон и за дворянина, и за всеки... — мърмореше пияният Шимон.

— Не е истина! Аз, кмета, ви казвам, не е истина, да знаете!

— Продал е, само че няма да позволим да го вземат, бога ми, няма да дадем! — викаше Борина и удряше с пестници по масата.

Воденичарят си отиде, а те до късно през нощта разговаряха и се заканваха на дворянина.

[1] Официално съобщаване за годеж от свещеника в черква при литургия. — Б.пр. ↑

IX

Изминаха няколко дена от Ягушиния годеж.

Дъждовете секнаха, пътищата се поотцедиха и малко пообсъхнаха. Само из браздите и тук-там по ниските места и лъките се сивееха мътни локви като разплакани очи...

Дойде и задушница, сив, безслънчев и мъртъв ден, дори вятър не гонеше сухите тръни, нито клатеше тежко наведените над земята дървета.

Болезнена глуха тишина потискаше света.

А в Липци още от сутринта камбаните биеха бавно и непрекъснато; жалните печални звукове се носеха из замъглените пусти поля. Със скръбен глас те викаха в този тъжен ден, станал от сън бледен, повит с мъгли чак до безкрайните далнини, до безкрая на небето и земята и приличен на бездънна пропаст.

Изпод източните зари, които още блестяха слабо като застиваща мед, изпод синкавите облаци започнаха да се носят ята от врани и чавки...

Толкова високо хвърчаха те, че едвам се виждаха и едвам се долавяше дивата им и жална врява от грачене, прилична на стоновете на есенните ноци.

А камбаните непрестанно биеха...

Мрачният химн се разливаше тежко по мъртвите и глухи простори, падаше като стонове по полето, бучеше жално по села и гори и така се носеше по цял свят, та изглеждаше, че и хора, и поля, и села вече са едно грамадно сърце, което се свива в печално оплакване...

Птиците все хвърчаха и хвърчаха. Почуда и уплаха обхващаше хората, понеже все по-ниско се спущаха и все по-големи ята прииждаха, та небето се покри като че с развени от вятъра сажди, а глухият шум на крилата им и граченето още повече се усиливаха и бучеха като надигнала се буря... Те извиваха кръгове над селото и като подхванат от вихър куп листа се въртяха над нивите, падаха по горите, нависваха по голите тополи, завзеха всичко; липите при черквата,

дърветата при гробищата, градините, билата на покривите, дори плетищата... И пак, подплашени от непрестанното биене на камбаните, литваха и като черен облак хвърчаха към горите... И остър пронизителен шум се носеше след тях.

— Тежка зима ще бъде — казваха хората.

— Към горите държат, навярно сняг скоро ще падне.

И все повече излизаха пред домовете си хората, защото никога не бяха виждали толкова птици заедно — дълго и с чудна тъга гледаха, докато се изгубиха в горите. Гледаха и тежко въздъхваха. Някой се кръстеше, като да се отбрани от някакво зло. Взеха вече да се стягат за черква и да излизат, защото камбаните все ечаха глухо, а по пътищата, по преходи и пътечки се мяркаха вече в мъглата и идеха хора от съседните села.

Дълбока тъга налегна душите на всички. Някаква чудно болезнена тишина омота сърцата — тишина на жални размисли за ония, които бяха отишли там, под надвисналите брези, под черните наведени кръстове.

— Мили ми Исусе Христе! Божичко! — въздъхваха селяните и повдигаха сивите си като земята лица, впиваха невъзмутими очи в тайната на душата и спокойно вървяха да принесат жертви и молитви за умрелите.

Селото бе като потопено в тежка печална тишина. Понякога само се зачуваха жалостивите умолителни песни на просяците пред черквата.

И у Боринови бе по-тихо от други път, макар че там бе заседнал спотаен ад, който бе готов да избухне за най-малкото нещо.

Ами как, децата вече всичко знаеха.

А вчера, в неделя, бе първото известие в черква за годежа на стария с Ягуша.

В събота ходиха в града, където Борина приписа при нотариуса шест морги на Ягуша... Върна се късно и с изподраскано лице, защото бил малко пийнал, па пожелал в колата да хване Ягуша, но получил само плесница и нокти.

В къщи с никого не говореше, макар че Антек постоянно се изпречваше отпреде му; легна си веднага тъй, както беше, с ботушите и с кожуха... чак на сутринта Южка почна да му бърбе, че изцапал с кал завивката.

— Трай, трай, Южо! Случва се понякога и на такива, дето никога не пият водка... — весело рече той и веднага отиде при Ягна, където остана до късно. Напразно го чакаха и за обед, и за вечеря.

И днес стана късно, слънцето бе вече хубаво изгряло; облече най-хубавия си клашник, накара Витек да му намаже с мас празничните ботуши и да му пъхне нови сламени снопчета в тях. Куба го обръсна и той се опасва, сложи си шапката, като поглеждаше неспокойно през прозореца към пруста, защото там Ханка пощеше момченцето, а не искаше да се срещне с нея. Когато забеляза, че тя влезе за миг в къщи, измъкна се бързо към портата и толкоз го видяха вече тоя ден.

Южка цял ден поплакваше и се блъскаше в къщи като птичка в клетка. Антек пък гореше от все по-силни и люти болки — нито ядеше, нито спеше, нито можеше да се залови за каквото и да е; беше още зашеметен от новината, още не можеше да дойде на себе си и не знаеше какво става с него. Лицето му потъмня, само очите му станаха още по-големи и светеха някак стъкло, сякаш с вкаменели сълзи — стискаше зъби да не се развика и разхока, само ходеше неспирно из стаята, ту пред къщи, ту пред портата или към пътя и пак се връщаше, отпущаше се на пейката в пруста и с часове седеше, загледан пред себе си, потънал цял в болката, която все повече растеше и все по-силна ставаше.

Заглъхна домът, само плачове, охкания и въздишки се разнасяха от него, сякаш някого погребваха. Вратите на обора и кочините бяха цели разтворени и всичкият добитък се тътреше по градината и назърташе през прозорците в къщи, а нямаше кой да го прибере; само старият Лапа полайваше и го подгонваше, но напразно — не успяваше.

На леглото си в конюшната Куба почистваше някаква пушка, а Витек със страхопочитание наблюдаваше работата и поглеждаше през прозорчето, да не би някой да ги свари.

— Божичко, как гръмна! Помислих си, че дворянина или горския стреля...

— Така ами... отдавна не бях стрелял, па здравата я натъпках, та гръмна като топ...

— Веднага след вечеря ли отиде?

— Да, отидох на дворянското място до гората, че там по есенниците сърни обичат да излизат... Тъмно беше, та дълго чаках... чак призори пристигна един рогач... Така се притаих, та на пет крачки

дойде до мене... Не стрелях, че беше страшен като вол... мисля си... няма да успея... Пуснах го и малко нещо след това... излезнаха кошути... Избрах си най-добрата... само вдигнах пушката и като тресна! Здравата бях я натъпкал, та чак рамото ми отече, така ме ритна приклада... ама и тя се събори... само с краката си шаваше... половин шепа сачми набих в хълбока ѝ... па ревеше, пущината... уплаших се да не чуе горския и трябваше да я доколя...

— В гората ли остана? — попита момчето, разпалено от разказа.

— Къде остана, остана, това не е твоя работа и само една дума ако си казал някому, да знаеш, че зле ще патиш...

— Щом не даваш, няма, ама на Южа може, а?

— Ами, цялото село веднага ще се научи. На ти едно десетаче, купи си нещо...

— И така няма да кажа, само че вземи ме някога с тебе, миличкия ми...

— Закуска! — извика пред къщи Южка.

— Само да си мълчиш, ще те взема, ще те взема!

— И ще ми дадеш баре веднъж да пушна, ще ми дадеш ли, а? — молеше момчето.

— Ами барута да не мислиш, глупчо, че без пари го дават...

— Аз имам пари, Куба, имам, още на панаира господаря ми даде две злотувки и си ги чувам да ги дам на свещеника, за да помене нашите в черква, та...

— Добре, добре, ще те науча — пошепна Куба и поглади момчето по главата, защото съвсем го плени с тая си молба.

Малко след закуска и двамата отидоха на черква. Куба сърчено кривуцаше, а Витек вървеше малко надире, защото му беше мъчно, че нямаше ботуши, а ходеше бос.

— Ами може ли бос да се влезе в притвора на черквата? — попита тихо Витек.

— Колко си прост. Като че ли Исус Христос гледа ботушите на хората, а не молитвите.

— Така си е, само че с ботуши е по-прилично... — прошепна по-жално Витек.

— Има време, ще си купиш и ти ботуши.

— Ще си купя, Куба, ще си купя. Да порасна само за слуга и веднага ще отида във Варшава, ще се ценя да гледам коне... а, в града

всички с ботуши ходят, нали, Куба?

— Нали, нали... още ли помниш това?

— И още как! Бях на пет години, когато Козеловица ме доведе, и добре помня... ами как... студено беше... отидохме пеша до железницата... помня... там колко много лампи светеха... и досега ми се премрежват очите... помня... па къщи, колко много къщи и все такива големи като черквата...

— Дрънкаш си! — рече пренебрежително Куба.

— Добре помня, Куба... нали и покривите не можех да видя... па колко много файтони... прозорци до самата земя... струваше ми се, че цели стени са от стъкло... и едни камбани бият, край няма...

— Толко много черкви, как да не бият!

— Е па, отде другаде толко дрънкане ще се вземе?

Те млъкнаха, защото вече влязоха в гробищата и се запровираха през гъстата навалица, която се бе натрупала около черквата, а вътре нямаше място.

Просящите бяха образували улица от главния вход на черквата до пътя и всеки по свой начин си дереше гърлото, викаше и молеше за милостиня, а някои и на цигулка посвирваха плачливо, някои песни проточваха жално, други пък свиреха с цафари или с хармоники, та се разнасяше един врясък — чак ушите на човека пронизваше...

В притвора имаше толкова много народ, че при масата, където органистът записваше имената за поменуване, както и при другата, където записваше синът му Яшо, ученикът, можеха да изпотрошат ребрата на човека.

Куба се промъкна напред и подаде на органиста доста дълъг поменик. Той записваше и взимаше на всяка душа по шест гроша или, ако някой нямаше пари — по три яйца.

Витек поизостана, защото много го настъпваха по босите крака, но колкото можеше, се тикаше, макар че мнозина с ропот мърмореха, че се вре под мишниците им и изпреваря по-старите. Парите си той стискаше в шепи и когато го доблъскаха до масата пред органиста, забрави какво щеше да каже... И как да не забрави, все господари и господарки, почти цяло село, и воденичарката с капела като дворянка, и ковачите, и кметът със своята... всички го гледат... вслушват се... припомнят си с глас разни умрели... и по десет... и по двацет имена казват... за цял род... за бащи, деди и прадеди... А той — какво?...

Нима знае коя е майка му? Кой е баща му? Знае ли?... Има ли кого да помене?... Божичко... Той само разтвори широко уста и сините си очи и застана неподвижен като обезумял... Сърцето му се сви от болка, та едва можеше дъха си да поеме... И стана му тъй тежко под лъжичката, та му се стори, че щеше да умре... но не остана там, защото го изблъскаха в къта при светената вода^[1], и той подпря глава о цинковия съд, за да не падне. Сълзи като маниста капеха от очите му... като тъжни броеници... и напразно искаше да ги задържи... напразно... и тъй се тресеше, всяка негова костичка тъй трепереше, че нито зъбите си можеше да удържи, нито пък прав да стои... Той седна в ъгъла, за да се скрие от хорските погледи, и плака с жални сирашки сълзи...

— Маминко! Майчице! — скимтеше нещо в него и късаше цялата му душа. И нито знаеше, нито можеше да разбере защо всички имат бащи и майки, а само той е сирак, само той едничък...

— Исусе мой, Исусе!... — хлипаше и отмаляваше като задушавана от клопка птица, докато най-сетне Куба го намери и извика:

— Витек, даде ли вече да поменат?

— Не — отвърна той, па стана, изтри очи и енергично се запровира към масата... да, и той ще запише имена... нима знаят, че няма никого... защото... ако е сирак, той е за себе си... подхвърлено дете... Той хвърли смел поглед и с непоколебим глас каза имената: Юзефа, Мариана и Антони, тези, които най-напред му дойдоха на ума...

Заплати, взе остатъка и тръгна с Куба да се моли в черквата и да чуе как свещеникът ще спомене неговите покойници...

Насред черквата имаше подставка с погребален ковчег, обкичен с ярки светлини наоколо, а свещеникът четеше от амвона безкрайни поменици от имена — и щом прекъснеште, отговаряше му високо казаната от всички молитва за умрелите, останали в чистилицето.

Витек коленичи до Куба, който измъкна от пазвата си броеница и зачете всичките молитви „Радвай се, Богородице“ и „Верую“, които казваше и свещеникът. Прочете и Витек една-две молитви, но най-сетне молитвената монотонност, топлината и умората от плача го замаяха, той се опря леко о хълбока на Куба и заспа...

* * *

След пладне на вечерна служба, която на този ден веднъж в годината се извършваше в гробищния параклис, отидоха всички Боринови.

Вървяха Антек и Ханка с децата, ковачите, Южка с Ягустинка, а подир тях куцукаше Куба с Витек — да отпразнуват празниците както трябва.

Денят вече прибираще сивите си изморени клепачи, гаснеше и потъваше бавно в страшните, тъжни бездни на мрака; вятърът се раздвижи и със стенание се носеше по полята, блъскаше се между дърветата и навяваше суровия прогнил дъх на есента.

Беше тихо с чудната, печална тишина на задушница. Тълпите вървяха из пътя в сурово мълчание. Само тупането на краката се чуваше; само крайпътните дървета се клатеха неспокойно и тихият и тъжен шум на клоните трептеше над главите; само свирните и песните на просяците хлипаха из въздуха и пропадаха без ехо...

Пред портата, па дори и между гробовете, до зида бяха наслагани бурета от сол и до тях се бяха разположили купчини просяци.

А народът течеше по целия път с тополите към гробищата; в мрачината, която бе вече посипала света като със сива пепел, блещукаха запалените свещи на някои, клатеха се и жълтите пламъчета на кандилца и всеки, преди да влезе в гробищата, вадеше от торбата си хляб и сирене, късче сланина или колбаса или пък кълбо прежда, повесмо извлачен лен, връзка сухи гъби — и всичко това слагаха набожно в буретата — за свещеника, за органиста и за Ямброжи, а останалите за просяците; който не слагаше в тях нищо, пущаше по някоя пара в протегнатите просяшки ръце... и шепнеше имената на умрелите, за които искаше да се помолят...

Хор от молитви, песни, споменувани с плачлив ритъм имена се носеше непрестанно над портата и хората минаваха — отиваха нататък, пръскаха се между гробовете, та скоро заблещукаха като светулки пламъчета и замигаха през мрачината, през храстите и изсъхналите треви.

Глух, тревожно сподавен шепот на молитви трептеше в приземната тишина; понякога се откъсваше от гробовете страдално хлипане, понякога жално оплакване се разнасяше в сърцераздирателни напеви между кръстовете; ту някой неочакван, кратък, натегнал от отчаяние вик като гръм процепваше въздуха, ту тихи детски плачове — сирашки плачове писукаха като пилета в потъналите в мрак шубраци...

А понякога в гробищата наставаше глухо и тежко мълчание, та само дърветата тъжно шумяха, а ехото от хорски плачове, оплаквания, болезнени викове и жалби се удряше в небето, разнасяше се по цял свят...

Хората сновяха тихо между гробовете, боязливо шепнеха и тревожно се вглеждаха в мрачните и бездънни далечини.

— Всеки умира! — въздъхваха тежко с каменно примирение и се влачеха по-нататък, приседваха при гробовете на бащи, четяха молитви, седяха мълчаливи, замислени, глухи като живота, глухи към смъртта, глухи към болките — като някакви дървета, и като дървета се люлееха душите им в сънно чувство на тревога.

— Исусе мой! Господи милостиви, Богородице! — се откъсваше от измъчените им от смут души. Те изправяха застинали и изнурени като свещената земя лица, издигаха до кръстовете сивите си като околните локви очи, които още се сивееха в мрака, като сънно люшкани дървета падаха на колене. Мятаха тревожни сърца в нозете на Исуса и избухваха в свещен плач на всеотдание и примирение.

Куба и Витек вървяха заедно с другите, а когато съвсем притъмня, Куба се потътризи навътре към старото гробище.

Тихо, пусто и мрачно беше там при продънените гробове — там почиваха забравени, за които отдавна и споменът бе умрял, както и техните дни, и време, и всичко; само някакви птици зловещо крещяха и гъсталакът тъжно шумеше. Тук-таме стърчеше някой изгнил кръст — там лежах един до друг цели родове, цели села, цели поколения — там вече никой не се молеше, не плачеше, не палеше кандило... само вятърът шумеше из клоните, късаше последните листа и ги запокитваше на последно издихание... там само някакви гласове, които не бяха гласове, някакви сенки, които не бяха сенки, се блъскаха като слепи птици о голите дървета и сякаш плачеха за милост...

Куба извади из пазвата си няколко скътани резена хляб, ронеше ги на трохи, коленичеше и ги хвърляше по гробовете.

— Хапни, душо християнска, дето те споменавам вечерно време, хапни, покаянице човешка, хапни! — шепнеше той от сърце.

— Ще вземат ли? — тихо и с тревожен глас попита Витек.

— Ами как! Свещеника не ще ги нахрани!... Другите слагат в буретата, а на тия сироти нищо няма да се падне от това... Свинете на свещеника или просяците ще има да ядат... а каещите се души ще търпят гладни.

— Ще дойдат ли?

— Бъди спокоен... Всички, дето търпят мъките в чистилицето... всички. На днешния ден Исус Христос ги пуца на земята да навестят своите...

— Да навестят своите! — повтори с тръпки Витек.

— Не бой се, глупчо, дяволът днес не може да припари тука, помените го пропъждат и молитвите, и свещите... Па и сам Исус слиза днес по света и брой, милия наш господар, колко души още му остават, докато ги събере всичките, всичките... Помня добре как приказваше мама, па и стари хора казват.

— Исус Христос слиза днес по света! — пошепна Витек и се огледа внимателно.

— Аха, ще видиш... това само светците виждат или най-много пострадалите...

— Я виж, там се свети, има и някакви хора — извика Витек страхливо, като сочеше няколко гроба до самата ограда.

— Това са гробовете на ония, дето ги убиха в гората... да-а... и моите господари почиват там... и майка ми... да-а...

Те се промъкнаха през гъсталака и коленичиха пред едни продънени гробове, които бяха тъй разтурени, че едва имаше следи от тях; нито кръстове ги означаваха, нито дървета ги засенчваха, нищо, само един чист пясък, няколко изсъхнали стъбла мащерка и тишина, забрава, смърт...

Ямброжи, Ягустинка и старият Клемб бяха коленичили при тия мъртви гробове; две заровени в пясъка кандилца мъждукаха, вятър появяваше, клатеше пламъчетата, разкъсваше думите на молитвите и ги носеше из тъмната нощ...

— Да, мама, там почива... помня... — шепнеше тихо Куба повече на себе си, отколкото на Витек, който бе приклеknал до него, защото студ го пронизваше.

— Магдалена се викаше... тате си имаше имот, ама служеше като колар у дворянина... само с жребци пътуваха със стария господар... а после умря... чичовците взеха имота... а аз пасях свинете на господаря... Така, мама я викаха Магдалена, а тате Петер и на прякор Соха, както и мене. После дворянина ме взе за конете, да карам пък аз жребците... и все на лов нагоре-надолу, до други дворяни пътувахме... па и аз не стрелях зле, че по-младия господар ми беше дал пушка... а мама си седеше в чифлика с по-старата господарка... Помня добре... и когато отидоха всички... и мене взеха... Цяла година бях... и що ми кажеха, все го свършвах... то се знае, не едно куче утрепах и не две... а по-младия господар бе ранен в корема и му изпаднаха червата... Па господар... и добър човек беше... нарамих го на гръб и го изнесох... после той замина за топлите страни, а на мене заръча да отнеса писма на стария господар... отидох... то се знае, че бях съсипан като куче... бяха ме стреляли в крака, па не заздравяваше, че все вънка под голо небе... а сняг до пояс и страшен студ... Помня, как не..., една нощ се довлякох... търся... Боже, света Богородичке! Като че някой ме фрасна с климия по главата!... Няма ти ни чифлик, няма ти ни гумна... дори и оградите не останали... всичко изгоряло... а стария господар и старата господарка и мама... и Юзефка, прислужницата, проснати убити на земята в градината!... Света Богородичке! Помня всичко... — И Куба заплака тихо, а сълзите му като град се сипеха по лицето му, та вече не ги и бършеше... само поплакваше с глас от скръб и мъка, защото всичко това като живо се изпречи пред очите му, а Витек, изморен бедният от плач, си спеше.

Все по-дълбока ставаше нощта, вятърът все по-силно блъскаше дърветата, та дългите косичници на брезите докосваха гробовете, а белите им стъбла се мяркаха в тъмнината като облечени в погребални плащаници... Хората се разотиваха... гаснеха пламъчетата... утихнаха просяшките песни... между гробовете зацари тържествено мълчание, пълно с чудни шумове и пронизителни звукове... Гробищата сякаш се изпълниха със сенки... с тълпа от привидения... с гора от мрачни очертания... с музика от плачевни тихи гласове... с океан от чудни трепети, с движение на мракове... с блясъци от тревога, с глухо

хлипане... с тайнственост, пълна с ужас и смут — докато ято врани литна от параклиса и с кръсък избяга към полето, а кучетата в цялото село дълго, отчаяно и жално завиха...

Макар че беше празник, селото бе тихо, пътищата пусти, кръчмата затворена; само тук-там през малките запотени прозорчета блещукаха светлинки, носеха се тихи песни на набожни хора и гласни молитви за умрели...

С вълнение излизаха хората пред домовете си, с вълнение се вслушваха в шума на дърветата, с вълнение гледаха през прозорците дали няма да се явят онези, които блуждаят през тоя ден, докарани от копнеж и от божията воля... дали не плачат като покаяници по кръстопътищата, дали не назъртат жално през прозорците...

Някъде според стар свещен обичай домакинките слагаха отвън под стряхата остатъци от вечерята, кръстеха се набожно и шепнеха...

— Вземи, хапни си, душо християнска, която си останала в чистилището...

Така се изнизваше тая задушнишка вечер всред тишина, скръб, размисли и уплаха.

В стаята у Антекови седеше Рохо, скиталецът от Божи гроб, четеше и разправяше истории за божите работи.

Доста свят имаше там, защото бяха дошли Ямброжи, Ягустинка, Клемб, бяха още Куба, Витек, Южка, Настуша; нямаше само стария Борина, който до късно през нощта седя при Ягуша.

Тихо беше в стаята, щурецът църкаше в комина, а сухите главни пращяха в огнището.

Всички седяха на пейки пред огнището, само Антек бе при прозореца. А Рохо от време на време разравяше с тоягата си въгленчетата и казваше тихо:

... Не е страшно да се умре, защото —

„Както птичките се стремят наесен към топлите страни, така и уморената душица се стреми към бога...

Както оголелите дръвченца бог облича напролет със зелени листенца и миризливи цветчета, тъй и ти, човешка душо, отиваш при бога за радост, за веселие, за пролет и за вечно блаженство.

Както слънцето прегръща тая плодородна и отрудена земя, така и бог ще подслони всяка душица, та нито студ, нито болка, нито самата смърт ще бъде опасна за нея...

Хей! Защо само плач има на тая земя, само жалби и скръб!
А злината се плоди като тръните и като гора се разраства!
И всичко е пусто и напразно — като гнилоч, като мехурите, които
един вятър издига върху водата, а друг ги унищожава.“

[1] В притвора на католишките черкви има съдове със светена вода, в която влизащите си потапят пръстите и тогава се прекръстват.
— Б.пр. ↑

Х

— ... От амвона и всекиму поотделно казвам това, но вие като псета само налитате един върху друг, само... — Останалите думи вятърът пхна в гърлото на свещеника и той силно се закашля; Антек нищо не рече, а вървеше до него и се вглеждаше между дърветата в тъмнината.

Вятърът ставаше все по-силен, наваляше из пътя и тъй шибаше по тополите, тъй ги подмяташе, че те чак се огъваха с пъшкане и сърдито шумяха.

— А казвах на хубостника — започна пак свещеникът — той сам да заведе кобилата на вира, а той я пуснал напред и ето, изгубила се... Сляпа е, ще се задъни нейде, между плетищата, та и краката си ще изпотроши — вайкаше се свещеникът и търсеше внимателно, назърташе зад всяко дърво, оглеждаше по нивите.

— Па нали всякога сама си ходеше...

— Добре знае пътя до вира... само да й налее някой бурето, да я обърне и тя сама се връща... Но впрягаха я денем... а днес Магда ли, Валек ли — пуснали я вече по мръкнало... Валек! — извика той, защото му се мярна сянка между тополите...

— Видях Валек към нас, но още преди здрач.

— Навреме отърча да я дири, когато се беше мръкнало! Двайсетгодишна кобила, при мене се е раждала... заслужила е хляба си... па е и привързана като човек... Божичко, дано само не й се случи нещо!

— Какво ще й се случи? — измърмори ядосано Антек. Ами как да не го беше яд, отиде при свещеника да се посъветва, да се оплаче, а той току го нахока и го забра да търсят кобилата! Наистина, жалко е за кобилата, макар че е сляпа и стара, ама все пак на човека трябва да се дава преднина!

— Пък ти да се опомниш и да не си отмъщаваш, роден баща ти е! Чуваш ли?

— Добре, знам! — отвърна ядосано Антек.

— Смъртен грях и оскърбление на бога! Който в безумието вдигне ръка на баща си и се противи на Божиите заповеди, нищо добро няма да спечели. Имаш ум, я, и си длъжен да знаеш това.

— Само правда искам.

— А дириш да си отмъстиш, а?

Антек не знаеше какво да отговори.

— Ще ти кажа и това, че кроткото агне от две майки суче.

— Всички ми казват същото... как не, само че тази кротост ми е дошла вече до гуша, повече не ще изтрая! Той ако ще би убиец, злосторник да бъде, нали е роден баща, на него е простено, а децата нямат право да търсят своето! Вярвай бога, такъв е станал тоя свят, че да плюеш на него, па да тръгнеш където ти очи видят.

— Па върви, кой те спира! — рече буйно свещеникът.

— Може и да тръгна, нима има тук какво да правя? — шепнеше Антек по-тихо, някак съзливо.

— Дърдориш само! Други и леха нива нямат, и пак стоят у дома си, работят и са благодарни на бога. Да беше се заловил за работа, а не да се оплакваш като жена. Здрав си, па имаш и за какво да се заловиш...

— Как не, цели три морги! — рече презрително Антек.

— Не забравяй, че имаш жена и деца.

— Знаем аз това, добре го знаем... — процеди през зъби Антек.

И те излязоха пред кръчмата: прозорците й светеха и някакви гласове се чуваха чак на пътя.

— Що е това, пак ли пиене?

— Новобранците, дето ги взеха лятоска, пият си за утешение... В неделя ще ги пръснат по света, та се радват...

— Почти пълна е кръчмата! — прошепна свещеникът, като застана при тополата, откъдето през прозореца се виждаше всичко вътре: беше натъпкано с хора.

— Нали днес трябваше да се съберат и да се уговарят... за оная гора, дето дворянина е продал на евреи да я изсекат...

— Но не цялата е продал, още толкова останало!

— Дорде не се спогоди с нас, ни дръвце не ще дадем да отсече!

— Как тъй? — попита с малко изплашен глас свещеникът.

— Няма да дадем и толкоз! Тате иска да го съдим, ама Клемб и всички, които държат с него, казват, че не щат съд, но няма да позволят

и да се сече; и ако стане нужда да идат всички от селото, ще идат и било с брадви, било с вили или с каквото може, но няма да дадат своето.

— Господи Исусе! Та то не ще се размине без бой или без някакво нещастие!

— Сигурно! Като се строшат там с брадвите няколко чифлишки глави, тогава ще настане и правдата.

— Антек! Да не ти се е побъркал ума от яд? Глупости приказваш, драги мой!

Но Антек вече не чуваше, впусна се малко настрана и се изгуби в тъмнината, а свещеникът забърза към дома си, защото дочу тракане на колелета и тихото жално пръхтене на кобилата.

Антек пък се запъти надолу из селото към воденицата и от другата страна на вира, за да не мине покрай Ягнината къща.

Като треска се бе забила тя под сърцето му, като лоша треска, която нито може да се измъкне, нито пък да се избяга от нея.

А ярка светлина идеше откъм нейната къща, ярка и някак весела... Той се спря да погледне само веднъж, та ако ще и да започне да проклена от яд, но внезапно нещо го понесе от мястото му и той търти като вихрушка да бяга и не се озърна надире.

— На тате е вече тя, на тате!

Тичаше при своя зет, при ковача — и той не ще може нищо да го посъветва, но ще поседи там между хора, а не в бащината си къща... Пък и тоя свещеник! На работа ще го реди! Така е, сам той нищо не работи, никаква мъка, ни грижа няма, лесно му е да реди другите. За жената и за децата ще му наумява... Знае я той, добре я знае! Омръзнаха му вече плачовете ѝ и нейната покорност, и кучешките ѝ плахи очи... ех, ако не беше тя!... Да беше сам! Боже мой! — изохка тежко той и такъв див, бесен яд го овладя, че му идеше да хване някого за гърлото, да го души, да го разкъса и да го бие, та да го усмърти!...

Но кого?... Не, не знаеше и ядът му бързо изчезна, както бе и дошъл, а той гледаше с празен поглед в нощта и се вслушваше в бушуването на вихъра, който вилнееше из градините и така блъскаше дърветата, че те дори опираха до оградите и го шибаха с клоните си по лицето... Той се влачеше бавно, тежко, едва се местеше, защото на душата му почнаха да се трупат облаци от скръб, мъчение и безсилие и скоро забрави къде и защо отива...

— Татева е Ягна, татева! — повтаряше той постоянно и все тихо, като че бе молитва, която не трябва да забрави.

В ковачницата бе червено от огнището, чиракът усилено духаше с меха, разпалените въглища шумяха и изпускаха кървав пламък; ковачът стоеше при наковалнята с килната на тила шапка, голи ръце, кожена престилка и тъй очернено лице, че само очите му светеха като въгленчета. Той силно ковеше зачервено желязо, та кънтеше и дъжд от искри се пръскаше изпод чука и падаше по калния под.

— Е, какво? — попита той след малко.

— Ех... какво може да има! — отвърна тихо Антек, опря се на една от ритлите, каквито имаше няколко за обковаване, и се загледа в огъня.

Ковачът работеше мъжки, нагриваше от време на време желязото и ковеше, удряше за такт с чука или помагаше на чирака да духа с меха, когато имаше нужда от по-силен огън. Той поглеждаше крадешком Антек и под рижите му мустаци трепкаше зла усмивка.

— Ти като че си ходил при свещеника? Е, и какво?

— Какво може да бъде? Нищо! Същото и в черква бих чул.

— А ти друго нещо ли искаше? — засмя се иронично ковачът.

— Нали е свещеник, учен... — каза за свое оправдание Антек.

— Учен е, когато трябва да изтръгне нещо, ама не и когато трябва да даде някому нещо...

Но Антек нямаше вече желание да възразява.

— Ще вляза в къщи — рече след малко той.

— Иди! Кмета ще намине към мене, та ще дойдем и ние!... Тютюн има на поличката, запуши си...

Но Антек дори и не чу и влезе в жилището, което бе от другата страна на пътя.

Сестра му кладеше огън, а най-голямото момче четеше в букварчето си на масата... Поздравиха се мълчаливо.

— Учи ли? — забеляза той, защото момчето сричаше с глас и сочеше буквите със заострена пръчка.

— Откак извадихме картофите, воденичарското момиче му показва, защото мъжа ми няма време.

— От вчера и Рохо учи деца в татевата къща.

— Исках и аз да изпратя Яшко, но не дава нашия, защото е у татеве, па и момичето е по-учено, нали е ходило на училище във

Варшава...

— То се знае, то се знае... — рече той, колкото да каже нещо.

— А Яшек така добре учи букварчето, че дори и момичето се чуди.

— Може ли инак... ковашка порода нали е... на такъв умник син...

— Шегуваш се ти, ама той най-добре казва, че дорде е жив тате, всякога може да се отнеме приписа...

— Е да, вземи го на вълка от устата! Шест морги имот. Ние с жената му работим като ратаи, а той го приписва на чужди, комуто се случи...

— Ще се караш и заканваш, ще се съветваш при тоя-оня, ще се съдиш, та и от къщи да те изпъди... — каза тя тихо, като поглеждаше към вратата.

— Кои ти каза това? — извика той силно, като подскочи от стола.

— Не викай само... хората така казват... — пошепна тя плахо.

— Няма да отстъпя, нека ме изгони насила, ще го дам в съд, ще се съдим и пак няма да отстъпя — почти викаше той.

— С главата зид не ще пробиеш, ако ще като овен да блъскаш — рече ковачът, който влизаше в това време.

— Тогава какво да се прави? Имаш ум да съветваш хората, посъветвай и мене...

— Със злом нищо няма да се спечели от стария!

Той запали лулата си и взе да му дава примери, да увещава, да успокоява и тъй да извърта, та Антек разбра накъде бие и викна:

— Ти негова страна държиш!

— Аз съм за правото.

— Добре ли ти заплати той за него?

— И да е платил, не е от твоя джоб.

— От моя е, пусто да остане, от моя!... Благодетел, кучия му син, ама с чуждо. Доста си взел, та затова и не бързаш.

— Взел съм толкова, колкото и ти!

— Ами, толкова... а покъщнина, а дрехи, а крава, колко нещо си изтръгнал ти от тате? Помня добре и гъските, и свинете, и още колко други! А телето, дето преди няколко дена ти го даде, то нищо ли е?

— И ти си могъл да вземеш.

— Ни съм крадец, ни пък лъжец!

— А аз крадец ли съм?

И те подскочиха един срещу друг, готови да се хванат за гушите, но седнаха веднага, защото Антек рече по-тихо:

— Не казвам това за тебе, но своето не давам, та ако ще да пукна.

— Е-е... не ти е, чини ми се, толкова за имота... — рече с подигравка ковачът.

— Ами за какво?

— Около Ягна се въртеше, та сега ти е тежко.

— Видял ли си?... — извика той, сякаш в сърцето боднат.

— Има в селото и такива, които са видели, и то неведнъж...

— Очите им да изпръснат! — прошепна по-тихо Антек, защото тъкмо в тоя миг влезе кметът и се ръкува с всичките; изглежда, че знаеше за какво се карат, защото и той взе да брани и оправдава стария.

— Добре те поеше и гоеше с колбаси, та затова го браниш...

— Не дрънкай глупости, когато ти приказва кмет — извика надутото кметът.

— За мене твоето кметство не струва и лула тютюн...

— Какво каза, какво?

— Ти чу, па ако не си, ще кажа и друго, та да те жегне...

— Кажи де, кажи!

— Ще кажа — ето на, пияница си, Юда си, предател си! Ще кажа, че с общински пари гуляеш и от чифлика добри пари си взел, та затова дворянина е продал нашата гора!... А ако искаш, ще добавя още, само че вече с тоягата... — викаше разпалено Антек, като посягаше към тоягата.

— Аз съм чиновник, внимавай, Антек, да не съжаляваш после.

— В моя дом не оскърбявай хората, защото тук не е кръчма! — викаше ковачът, като закриваше кмета, но Антек вече не гледаше нищо, нахока и двамата като псета, тресна вратата и излезе...

Хубаво му олекна и се върна по-спокоен у дома си. Мъчно му беше само за това, че без нужда се скара със зет си.

„Сега вече всички ще са против мене!“ — мислеше си на сутринта, като закусваше, и с почуда видя ковача, който влизаше в къщи.

Поздравиха се, като че нищо не е имало помежду им.

И понеже Антек отиде в плевнята да насече слама за добитъка, тръгна и ковачът след него, седна върху снопчетата, нахвърляни из

преградата, за да бъдат очукани, и заговори тихо:

— Поврага всички караници, и то за какво? — За една глупава дума! Затова и дойдох пръв при тебе и пръв ти протягам ръка да се сдобрим...

Антек подаде ръка, погледна го подозрително и промърмори:

— Така си е, само една дума, защото не ме беше на тебе яд. Кмета ме разсърди. Да си стои мирен, когато не е негова работа!

— Същото и аз му рекох, защото искаше да се залети след тебе...

— Да ме бие ли?... Бих му теглил един бой като на лелиния му син, който още от жътва лекува ребрата си... — извика Антек и взе да слага слама в сламорезачката.

— И това му казах... — добави скромно ковачът и хитро се усмихна.

— Ще си поразчистя аз сметките с него, та ще ме запомни... големец такъв, чиновник!...

— Фукльо и толкоз, зарежи го. Намислил съм нещо, затова дойдох при тебе... Това трябва да стане така: след пладне ще дойде моята и с нея ще идете да се разберете точно и ясно със стария... Няма полза нито от ядосване, нито от плачове из ъглите, трябва да се иде при него и направо да му се каже как стои работата... Излезе или не излезе нещо от това, но трябва да му се каже всичко...

— Какво има за казване, като вече е направил приписа!

— И със злом няма да се оправи! Вярно, приписа е направен, но дорде е жив той, все може да се отнеме, запомни добре това, ето защо не трябва да му се противиш. Нека се жени, нека си има и той радост.

Антек пребледня при тия думи и така затрепера, че престана да реже.

— На това ти явно не се противи, а одобрявай и казвай, че всичко добре прави и приписа — воля му било, направил го... само останалото да обещае на нас — на тебе и на моята, и пред свидетели! — добави той хитро.

— А Южка и Гжеля? — попита без желание Антек.

— Тяхното ще се заплати! Та Гжеля малко ли е взел! Не праща ли му току-речи всеки месец в казармата? Ти мене слушай само, направи, както аз ти казвам, па няма да изгубиш. Аз смятам, че така ще тръгне, че всичко ще си бъде наше...

— Още кон не видял, и крака размахва...

— Ти мене слушай... той само да обещае пред свидетели, да има за какво да се заловим после... Има още съд и правда на тоя свят, не бой се ти. А има още едно място, за което можем да се закачим, нали има земя, наследство и от майка ти?...

— Чудо голямо, четири морги — на мене и на жена ти...

— Но нито на тебе, нито на жена ми го е дал! А толкова години го сее и прибира дохода му! Ще ви заплати той добре за това — и с лихвите. Пак ще повторя — не му се противи за нищо, одобрявай, иди му на сватбата, не скъпи добрата дума и ще видиш, ще го наредим ние него... Па ако не ще с добром, съда ще го оправи... С Ягуша добре се знаете... то и тя би могла да ти помогне нещичко... ти само й кажи за това... тя още по-добре би могла да склони стария на наша страна... е-е, съгласен ли си?... че трябва вече да си ходя...

— Съгласен съм! Само махай се по-скоро, да не ти смърля мутрата и да не те изхвърля из вратата! — процеди през зъби Антек.

— Какво те прихванаха, Антек, какво? — рече изплашено ковачът, защото Антек остави резачката и тръгна към него блед и със страшни очи.

— Юда такъв, крадец! — бълваше той ругатни с разпенена злоба, та ковачът се вдигна и побягна с всички сили.

— Дали не му се побърка ума? — мислеше си той вече на пътя. — Ами как, добре го посъветвах... а той?... Щом е тъй глупав, нека иде другаде да си изкарва хляба, нека го изгони стария, дори ще помогна за това... но, така или иначе, имота няма да изпусна... Значи, такъв си ти! Мутрата искаш да ми смърлиш, из вратата да ме изхвърлиш, че исках да споделя с тебе... че дойдох с добра дума като при брат! Значи, такъв си! Ах, ти би желал всичко само на тебе да бъде! Да имаш за взимаш! Изюди ме ти мене да кажа що мисля, но и аз ще те наредя тебе, сине майчин, та тригодишна треска ще те тресе! — Той ставаше все по-яростен, просто побесняваше, че Антек е узнал неговите намерения и вече е готов да го издаде пред стария. От това най-много го беше страх.

— Трябва да се предвари това! — реши веднага ковачът и въпреки страха от Антек върна се пак у Боринови.

— Тука ли е господаря ти? — попита той Витек, който беше пред къщи и замеряше с камъчета плуващите по вира гъски.

— Как да е тук! Нали отиде у воденичарите да калесва за сватба...

„Ще отида отсреща, може и да се срещнем!“ — помисли си той и тръгна към воденичарите, но като мина край дома си, отби се и каза на жена си да се премени и щом ударят камбаните за обедня, да заведе децата у Антекови.

— Той вече ще ти каже какво да правиш!... Сама нищо няма да правиш и недей да обмисляш, защото си глупава, само ако стане нужда, разреви се, прегърни краката на баща си и искай... па добре слушай какво ще ти каже той и какво ще говори преди това Антек...

Доста време я учи, като гледаше през прозореца дали старият не се вижда на моста.

— Ще назърна във воденицата да видя смлели ли са просото. — Не му се чакаше у дома.

Но вървеше бавно, спираше се и размишляваше... „Знае ли го човек какво ще стори? Нахока ме, а е готов да направи, каквото му казах... по-добре, че и жената ще бъде там... па ако не стори това, ще се скарат, стария ще го изпъди... Така или иначе, все ще има и за мене нещо...“ — засмя се радостно той, потри ръце, нахлупи каскета си и си закопча палтото, защото духаше и остър студ идеше откъм вира.

— Ще настане мраз или нови дъждове — шепнеше той, като се спря на моста и разглеждаше небето... Тъмни, тежки, сякаш изкаляни облаци се носеха ниско като стадо некъпани овни. Вирът глухо шумолеше, а понякога плискаше водите си о бреговете, по които тук-там между черните наведени елхи и клонести върби се червенееха жени, които перяха дрехи; бухалките усърдно тупаха по двата бряга. Пътищата бяха опустели, само стада гъски шляпаха по стегнатата кал, по наваяните с опадали листа и със смет ровове и деца кряскаха пред къщите. По плетищата пропяха петлите като на промяна на времето.

— По-скоро ще ги дочакам във воденицата! — шепнеше ковачът и тръгна надолу.

А пък Антек, след като ковачът си отиде, се зае тъй усърдно да реже, че цял потъна в работата, и до пладне нарязва толкова много, та Куба, който си дойде от гората, извика:

— Ей, има за цяла неделя! — Той така високо изказа учудването си, че Антек се стресна, остави сламорезачката, протегна се и тръгна към къщи.

„Каквото ще става, да става, но днес трябва да се разбере с тате... Лъжец е той и Юда, но може и добре да съветва... Разбира се, има и той облага от това...“ — мислеше за ковача и назърна в другото, бащиното си отделение, но веднага се стъписа, защото там седяха двайсетина деца и сричаха всички заедно на глас... Рохо ги учеше и внимаваше добре да не му правят дяволии... Той обикаляше около тях с броеница в ръка, слушаше, понякога поправяше, понякога подръпваше някое за ухото или го погалваше, а честичко сядаше и търпеливо обясняваше как трябва да бъде и питаше. А децата едно през друго искаха да отговарят като пуяци, когато ги раздразни някой... и тъй силно, че се чуваше и в другата стая.

Ханка готвеше обед и си приказваше с баща си, стария Вилица, който рядко идваше, защото беше болнав и едва се движеше вече.

Той седеше при прозореца, подпрял се на тояжката си, и разглеждаше по стаята ту мушналите се и седнали тихо в къта деца, ту Ханка... Беше цял побелял, устните му трепереха, гласът му бе слаб като на пиле, а гърдите му постоянно хъхреха.

— Закусвал ли си? — попита го тя тихо.

— Ех... що е право, Веронка забрави да ми даде... и аз не спорекох, не...

— Веронка и на кучетата не дава да ядат, затова често идат тук да си хапнат! — викна тя, че я беше яд на по-голямата ѝ сестра още от миналата година, когато след смъртта на майка им онази бе прибрала всичко, което бе останало, и нищо не искаше да ѝ даде, та поради това почти се и не срещаха.

— Та и у тях не тече, не... — защищаваше я тихо старецът... — Стахо очуква снопи у органиста, там и яде и четирийсет гроша на ден му дават... па дома толкова гърла... та и картофите не стигат... Истина... две крави гледат и мляко има... та и на пазара в града носи масло и сиренце за някоя пара... ама забрави понякога да ми даде да ям, па и за чудене ли е, толко деца... и на хората вълненици тъче... и преде, и работи като някой вол... па нима на мене много ми и трябва?... Да е само навреме и всеки ден... току...

— Па напролет ела при нас, щом при тая кучка там ти е толкова зле...

— Не се оплаквам, не надумвам, само... само... — изведнъж гласът му се пречупи.

— Ще попасваш, децата ще понагледваш...

— Всичко ще правя, Ханушо, всичко — шепнеше той тихичко.

— Има място в стаята, ще направим одър да си на топло...

— Па и в обора, и при конете бих спал, само при тебе да съм, Ханушо, само да не се връщам! Само... — захлипа той в молбата си и сълзи закапаха от хлътналите му зачервени очи... — Взе ми пуховия юрган, защото децата, казва, нямало с какво да се завият... право си е... мръзнеха, та дори сам ги взимах при себе си... но кожуха ми се изтърка и не топли вече... взе ми одъра... па и на оная страна, дето съм аз, е студено... нито пък дава някоя тресчица дърво... натяква ми за всяка лъжица гозба... пъди ме на просия... па като нямам сила... едвам се довлякох до тебе...

— Господи, ами защо никога не си ни казвал, че ти е толкова зле там?

— Може ли... щерка... той е добър, ама все по работа... може ли...

— Чума ниедна! Половин имота и половината къща взе, и всичко, и на такъв ред да те докара! Пред съда трябва да я изкара човек! Тя е длъжна да те храни, да те топли и каквото ти е нужно за обличане да ти дава, а ние дванайсетте рубли на година... нали и борча платихме... що, не е ли така?...

— Така е, добри сте си вие, така е... но и тия няколко злоти, които от вас взех и си ги пазех за кога умра, изкрънка ми ги... па трябваше и да ги дам... Ами как... чедо... — Старецът млъкна и седеше тихо, прегърбен, приличащ по-скоро на купчина стари трески, отколкото на човек.

А след обела, щом ковачката влезе с децата си и взе да се ръкува, той пое вързопчето, което Ханка скришом му бе приготвила, и тихичко си излезе.

Борина не дойде на обед.

Ковачката реши да го чака, ако ще би и до вечерта; Ханка беше наредила стана за тъкане при прозореца, прекарваше дребавия вътък пред бърдото и само от време на време, макар и плахо, подхвърляше някоя и друга дума в разговора, който Антек водеше със сестра си. Той излагаше своите мъки, на които тя му пригласяше, но това не трая дълго, защото влезе Ягустинка и рече уж без да иска:

— Идвам от органистови, повикаха ме да пера... Току-що бяха там Мачей и Ягна да калесат за сватба. Ще дойдат! Може ли, свой при своя, богат при богатия си го тегли... И свещеника поканили...

— И свещеника ли?... — извика Ханка.

— Е та що, да не е светия? Поканили го, казал, че може и да дойде... защо не? Дали невестата не е хубава, или ядене и пиене няма да наредят!... Воденичарските и те обещаха с щерка си. Охо, такава сватба ще е, каквато в Липци, откак се е заселило, не е имало! Хубаво знам, защото ще съм готвачка заедно с Йевка, воденичарската. Ямброжи вече им очисти шипара, суджуци правят... — Тя изведнъж прекъсна, защото никой не приказваше, нито я питаха и всички седяха мрачни, та тя се вгледа внимателно в тях и извика:

— И у вас се тъкми нещо!

— Тъкми се, не тъкми се, то не е твоя работа! — каза й тъй сопнато ковачката, че Ягустинка се обиди и отиде оттатък при Южа, която нареждаше пейките и столчетата, защото децата се бяха разотишли, а Рохо бе излязъл по селото.

— То се вижда, че тате нищо няма да пожали — прошепна жално ковачката.

— Нима някой може да го спре! — каза Ханка и млъкна уплашена, че Антек строго я изгледа.

И седяха така почти мълчаливо и чакаха; понякога само някой речеше нещо и пак наставаше глухо, тежко и тревожно мълчание...

Пред къщи и на пруста Витек вдигаше такава врява с децата, че дори Лапа лаеше и къщата се тресеше.

— Готови пари трябва доста да има, все продава по нещо, а за какво ли харчи?

Антек махна с ръка при тия думи на сестра си и излезе из къщи да се поразведри; притесни се вътре, а неспокойствието и страхът му, без сам да знае от какво, непрестанно се увеличаваха. Нетърпение го бе обзело от чакане, а в душата си се радваше, че той тъй много се бави. „Не ти е тебе за имота, а за Ягуша!“ — спомни си какво му каза вчера ковачът... „Лъже като циганин!“ — извика той в забрава. Зае се да дръсти с постилка стената на къщата откъм двора, Витек му носеше от купа, а той натъпкваше и слагаше гредички, но ръцете му трепереха и току прекъсваше работата. Облягаше се на стената и гледаше през голите обезлистени дървета към вира, там хе-е, към Ягушината къща...

Не, не любов го обземаше, а яд и хиляди чувства на омраза, дори сам се почуди на това! „Кучка такава, подхвърлиха ѝ кокал, и тя тръгна!“ — мислеше си той.

Но налетяха го спомени, изпълзяха отнякъде, от оголените ниви, от пътищата, от почернелите и свили се градини, обсадиха сърцето му, вкопчаха се за мислите му, мяркаха се пред очите му... та дори пот покри челото му, очите му засвяткаха и силен огнен трепет го прониза... Хей, а там в градината... а тогава в гората... а когато се връщаха заедно от града...

Божичко! Той се чак олюля, защото неочаквано видя пред самия себе си нейното пламнало, страстно задъхано лице, нейните сини очи и устата ѝ, пълни и тъй червени, тъй близки, че усещаше дъха им, облъхваха го с жар... и онзи тих, откъслечен, напрацял от любов и огън глас... „Янтоше!... Янтоше!“ Тя се навеждаше близо към него, та цяла я усещаше при себе си — нейните гърди, рамене, нейните крака — и той разтри очи и заотпъжда надалече тия измамни видения. Тогава всичката силна омраза в сърцето му почна да се топи като ледени висулки на стряха, когато ги напече пролетното слънце, а любовта отново се пробуждаше, отново надигаше бодливото си чело болезненият и тъй страшен копнеж, та човек чак главата си да блъска о стената и рев до небесата да надава!...

— Дано ги гръм тресне! — извика той, дошъл на себе си, и бързо погледна Витек дали нещо не се досеща...

От три седмици беше в треска, в очакване на някакво чудо, а нищо не можеше да си помогне, на нищо да се противопостави! Веднъж ли му дохождаха безумни мисли и решения, та тичаше да се види с нея, една ли нощ вися като куче пред дома ѝ посред дъжд и студ! Не излезе, избягваше го, още на пътя отдалече се стъписваше!...

Не и не! И все повече го хващаше яд и на нея, и на всичко! Тя е на баща му, значи, чужда, значи, скитница, значи, безстопанствено куче, значи, крадец, който краде земята им, най-голямото им богатство — а такъв с дърво на място бих убил! — мислеше си той.

Та веднъж ли му идеше да се изправи пред очите на баща си и да каже: не можеш да се ожениш за Ягна, защото тя е моя! Но косата му настръхваше от страх какво ще каже старият, какво ще кажат хората, селото...

А Ягуша ще бъде негова мащеха, нещо като майка — как може да бъде това, как?... То ще бъде грях, грях ще бъде! Страхуваше се дори да мисли за това, защото сърцето му замираще от необясним ужас, от страх пред някакво небивало божие наказание... И никому да не кажеш за това, а да го носиш в себе си като жарава, като някакъв жив огън, който изгаря до костите... Не, това не е по силата на човека...

А след седмица — сватба...

— Господаря си иде! — извика бързо Витек, та Антек чак трепна от страх.

Падаше вече здрач.

Върху селото се сипеше мрак, сякаш неизстинала пепел, още възчервена като спуга — зарите догасваха, побледняваха от тъмните облаци, които вятърът гонеше, блъскаше към запад и ги трупаше като грамадни планини. Ставаше студено, земята кочанееше, вятърът ставаше остър, резлив като пред замръзване и тъй много се чуваше, че тропотът отвъд вира и мученето на изкарвания на водопой добитък се долавяше по-силно, а скърцания на вратни и на геранила на кладенци, разговори, детски крясъци и лай се чуваха ясно. Тук-там вече светеха прозорци и върху водата падаха дълги, разкъсани, трепетливи светлинни отражения... а зад горите се издигаше бавно червеният пълен месец, та чак зара избиваше над него, сякаш някъде в дъното на горите лумваше пожар.

Борина се преоблече с всекидневните и излезе вън при добитъка. Назърна при конете, при кравите, в плевнята, па и при свинете, нахока за нещо Куба, нахока и Витек зарад телетата, които бяха излезли от телчарника и ходеха между кравите, а когато се върна в къщи, вече всички го чакаха... Мълчаха, само всички очи се обърнаха към него и веднага пак се отпуснаха, защото той се спря напред, изгледа ги и попита на подбив:

— Всички! Като на съд някакъв!

— Не на съд, а дойдохме при тебе с молба — рече решително ковачката.

— А защо и човека ти не дойде?...

— Има бърза работа, та си остана...

— То се знае... работа... разбира се — усмихна се досетливо той, хвърли клашника и засъбува ботушите си, а те мълчеха и не знаеха

откъде да започнат. Ковачката се караше и усмиряваше децата си, защото захванаха да палуват. Ханка седеше на прага, кърмеше момченцето си и очите ѝ неспокойно бягаха по лицето на Антек, който седеше до прозореца и кроеше какво да каже, разтреперан цял от вълнение и нетърпение. Само Южа белеше спокойно картофи при огнището, притуряше дърва на огъня и поглеждаше любопитно всички, защото нищо не можеше да разбере.

— Казвайте, що искате? — извика остро Борина, възбуден от мълчанието им.

— Такова... кажи, Антек... дойдохме, такова... по тоя припис... — заекваше ковачката.

— Припис направих, а сватбата е в неделя... това ще ви кажа.

— Знаем това, ама не за това сме дошли.

— А за какво?

— Приписал си цели шест морги!

— Защото воля ми беше, а ако искам, още сега всичко ще припиша...

— Ако всичко е твое, припиши! — каза Антек.

— Ами чие е, а, чие?

— На децата, наше.

— Глупав си като овца! Земята е моя и ще правя каквото си искам!

— Ще правиш, ама и няма да правиш...

— Ти ли ще ми забраниш, ти?

— И аз, и всички ние, па ако не, съда ще ти забрани — викна Антек, защото не можеше вече да търпи, и избухна, изгубил самообладание.

— Със съд ме заплашваш, а? Със съд! Затваряй си устата, додето не съм кипнал, че ще съжаляваш! — викаше Борина и подскочи към него със свити пестници.

— Няма да позволим да се вземе от нашето! — вресна Ханка, като се изправи на крака.

— Ти пък защо? Донесла три морги пясък и един вехт парцал и сега ще ми се зъби!

— Ти и толкова не си дал на Антек, дори и неговите три морги от майка му, а ние ги работим като ратаи, като волове.

— Затова пък жънете три морги.

— А отработваме ти за двайсет, па и за повече.

— Ако не сте доволни, потърсете си по-хубаво.

— Не ще идем да търсим, защото тука е наше, наше е от деди и прадеди — извика силно Антек.

Старият го стрелна с очи и нищо не каза, седна пред огнището и тъй заудря с ръжена по главните, че искри се понесоха — ядосан беше, огън заливаше лицето му и косата постоянно падаше над очите му, които светеха като на див котарак... Но той все още се въздържаше, макар че едва изтрайваше...

Дълго мълчание зацари в къщи... Чуваха се само сумтения и бързо дишане. Ханка тихо хлипаше и полюляваше в скута си разскимтялото се дете.

— Не сме против женитбата. Щом искаш, жени се...

— И против да сте, не ме е грижа за това...

— Само приписа повърни — добави през сълзи Ханка.

— Млъкни ти там, разляяла си се като кучка и не спираш! — и той хвърли ръжена тъй силно в огъня, че главните се пръснаха по къщи.

— Пък ти мисли какво приказваш, че това не ти е слугиня да й се зъбиш както щеш!

— А защо дрънка?

— Има право, своето си иска — крещеше все по-силно Антек.

— Щом искаш, припиши, но останалото припиши на нас — започна тихо ковачката.

— Глупачка, гледай я ти нея, моето ще дели. Да прощаваш, не ще се оставя да чакам милостиня от вас... Казах!

— И ние няма да отстъпим, правда искаме.

— Като взема тоягата, ще ви дам една правда!

— Опитай се да ме барнеш само, чини ми се, че не ще дочакаш сватбата...

И почнаха да се карат, да подскачат един срещу друг, да се заплашват, да удрят с пестници по масата, да кряскаат и да припомнят всичките си огорчения и неправди! Антек тъй се забрави, тъй се разяри, та бяс лъхаше от него. Понякога той хващаше баща си за рамото или за яката и беше готов да се бие... но старият все още се въздържаше, не искаше бой, отбутваше го, рядко отговаряше на обидите му, само и само да не прави зрелище на съседите и на цялото

село. В къщи се вдигна такава врява, такава бъркотия и плач: и двете жени плачеха и викаха една след друга, и децата вресяха, та Куба и Витек дотърчаха отвън под прозореца... но нищо не можаха да разберат, понеже всички едновременно викаха и едва на края, когато гласовете им пресекнаха, се чуваше един шум от злоречия и заплахи. Ханка отново заплака силно, подпря се на поличката на комина и започна да крещи със заливан от сълзи и обезумял глас:

— Да тръгнем по просия, по чужди врати да тръгнем... о божичко, божичко!... а като волове теглехме и денем... и нощем... като ратаи... а сега?... Господ ще те накаже за злото, дето ни правиш! Ще те накаже!... Цели шест морги приписал... а дрехите от мама, а нанизите... всичко... и за кого, за кого?... За тая свиня! Дано на бунице да пукнеш за злото, дето ни направи, дано червясаш, миткало такава, ти, курво такава, ти!

— Какво каза?... — изрева старият и се залетя към нея...

— Че е курва и миткало, това го знае цяло село, цял свят... цял...

— Нея остави на мира, че ще ти смачкам чутурата о стената, мирно да си седиш... — и я заразтърсва, но Антек скочи, заварди я и също се развика:

— И аз ще повторя, че е курва, пачавра, и аз! Който не е поискал, той не е спал с нея, аз!... — викаше обезумял и бърбеше, каквото му дойдеше на езика, но не свърши, защото старият, побеснял вече до крайност, го прасна в лицето така, че той се строполи с глава в стъкленото шкафче и заедно с него грохна на земята... Веднага стана и окървавен се хвърли върху баща си.

Спуснаха се един въз друг като две бесни кучета, хванаха се за гърдите, тътраха се по къщи, премятаха се, удряха се о леглата, о шкафовете, о стените, та челата си пукаха дори. Вдигна се неописуем крясък, жените искаха да ги разтърват, но те се търкулваха по пода и вкопчани тъй, с всичката си омраза и с обиди се влачеха, притискаха се, душеха се...

За добра чест скоро застанаха помежду им съседи и ги разтърваха...

Отнесоха Антек в другото отделение и го заляха с вода. Той бе отслабнал от умора и от кръвоизлив, защото бе изпонарязал лицето си със стъклата от шкафа.

На стария нищо му нямаше; сакото му беше малко скъсано и лицето надраскано и чак посиняло от злина... Той изпсува, изгони насъбралите се хора, затвори вратата на отвода и седна пред огнището.

Но не можеше да се успокои, защото постоянно си спомняше онова, което казаха за Ягна: като нож го режеше то в сърцето.

— Няма да ти простя това, куче ниедно, няма! — заклеваше се той в душата си. — Как тъй, за Ягуша... — Но веднага му дохождаше на ум онова, което неведнъж вече бе слушал да казват за нея и на което не обръщаше внимание! Горещо му ставаше и чудно задушно, и чудно тъжно... — Не е истина, ключари и завистници! — извика той с глас, но все повече хорски приказки му идваха на ум. — Ами как, родния ти син казва, та други ли няма да лаят! Гадове!... — Но тия клюки го ядяха като огън...

И когато Южка поразтреби следите от битката и най-сетне, макар и късно, сложи вечеря, той опита картофите и остави лъжицата, преседна му.

— Насипа ли храна на конете? — попита той Куба.

— Е па...

— Витек къде е?

— Отиде за Ямброжи да превърже главата на Антек; лицето му отекло като гърне — добави той и веднага излезе, защото светеше месечина, та се канеше да иде на лов в гората... — Слободясали синковците, та се бият — мърмореше той.

Старият също излезе из селото, но не отиде при Ягна, макар че у тях светеше, а пред самата врата на дома й свърна и се запъти към воденицата.

Беше студена нощ с изкрящи звезди. Мраз сковаваше земята. Високо издигнатият месец тъй светеше, че целият вир блещеше като живо сребро, върбите хвърляха дълги подвижни сенки по опустелите улици. Беше вече късно, лампите гаснеха по къщите, само варосаните стени по-силно изпъкваха между оголелите градини. Тишина и нощ обгръщаха цялото село. Само воденицата тракаше и водата около нея еднообразно бучеше... Мачей ходеше ту по едната, ту по другата страна на вира и не знаеше какво да захване, не можа да се успокои; какво ти спокойствие, яд и омраза още повече го разтърсваха. Отиде чак до кръчмата, изпрати да повикат кмета и пи досред нощ. Той не можа да задуши червея... но взе едно решение.

Сутринта рано, щом стана, надникна в другата страна на къщата. Антек още лежеше, лицето му бе обвито с окървавено платно, но се понадигна малко.

— Да се махнете още сега от къщата ми, та и следа да не остане от вас — изкреця той. — Искаш война, искаш съд, иди в съда, оплачи се от мене, търси си своето. Каквото си посеял свое, ще си го прибереш нагодина, а сега да се изнесеш оттук! Очите ми да не ви видят! Чуваш ли? — изрева той, а Антек се приповдигна, но нищо не отговаряше... а захвана да се облича полека.

— До пладне да ви няма тук! — извика той и от отвода.

Антек и на това не отговори, сякаш нищо не чуваше...

— Южке, повикай Куба, нека запрегне кобилата в колата и да ги откара където искат!

— Ами на Куба му прилошало нещо, лежи на одъра си и само пъшка, казва, че не може никак да стане — толкова го болял крака...

— Крак го боли я! Мързеливец такъв, ще му се да си почива... — рече той и се залови за сутрешната си домакинска работа.

Куба наистина беше болен, но не казваше какво му е, макар че Борина го пита. Така пъшкаше той и така охкаше, че дори конете ръжеха, приближаваха се до одъра му, подушваха лицето му и го полизваха, а Витек все му носеше вода с ведрото и крадешком переше в реката някакви кървави кърпи...

Старият не забелязваше това, защото следеше да се изнесат Антекови.

И те се изнасяха.

Без викове вече, без караници, без противене събираха, изнасяха покъщнината, връзваха денкове; Ханка чак припадеше от жал, Антек я свестяваше с вода и пак настояваше, само по-скоро да се махнат от очите на баща си, само по-скоро...

Той зае кон от Клембови, не пожела бащиния си и превози вещите у Ханкиния баща, оттатък кръчмата...

Неколцина стопани от селото с Рохо начело дойдоха и искаха да ги помирят, но нито синът, нито бащата дадоха да им се говори за това...

— Да опита как е сладка свободата и своя хляб — отговори старият.

Антек нищо не отвърна на увещанията, а само издигна пестница и така страшно се разхока, така взе да заплашва, че Рохо побледня и се оттегли при жените, които се бяха събрали цял куп при портата и в пруста, за да помогнат на Ханка и най-вече гласно да изкажат съжаленията си, да си побъбрят някои сплетни и да я посъветват!...

Когато разревалата се Южа слагаше обед на баща си и на Рохо, ония вече с последните вещи и с децата си излизаха от портата на пътя... Антек и не погледна назад към къщата, само се прекръсти, въздъхна дълбоко, шибаше коня и тикаше по малко колата, защото я бе натоварил с връх. Той вървеше като мъртъв, бледен като платно, очите му горяха от яд, а зъбите му тракаха като в треска... но не каза нито дума; Ханка пък се тътреше след колата. По-голямото момченце, хванало се за вълненика й, ревеше, та цепеше небето, а по-малкото се притуляше до гърдите й. Тя караше пред себе си кравите, няколко гъски и две шипарчета и така ревеше, така кълнеше, така виеше, та хората излизаха от домовете си и ги изпровождаха като с шествие.

А у стария обядваха в мрачно мълчание.

Старият Лапа лаеше пред къщи, тичаше след колата, връщаше се и пак виеше... Витек го мамеше, но той не слушаше, тичаше по градината, душеше двора, влизаше в стаята на Антекови, завъртя се из нея, излезе в отвода, лаеше, скимтеше... погали се към Южка и пак затичваше като обезумял или пък сядаше на задницата си и гледаше момичето с оглупял поглед. Най-после стана, сви опашка между крака и се затича след Антекови.

— И Лапа отиде след тях.

— Ще се върне, ще изгладнее и ще се върне, не бой се, Южо — говореше меко старият. — Не реви, глупачко! Нареди отвъд, Рохо ще живее там. Повикай Ягустинка да ти помогне... пак се залови с домакинството, домакиня си сега, всичко е на твоя глава... хайде, не плачи де, не... — обхвана той главата й, поглади я, притисна я до гърдите си и почна да я гали...

— Щом ида в града, ще ти купя обуца.

— Ще ми купиш ли, татко? Истина ли ще ми купиш?

— Ще ти купя, ще ти купя и нещо повече, само да си ми добра щерка и не забравяй домакинството!

— Тогава и за кафтан ще ми купиш, такъв, какъвто има Настуша Голембова.

- Ще ти купя, ще ти купя, дъще...
- И панделки, само че дълги да са, да имам за сватбата ти.
- Кажи ми само какво ти трябва, и всичко ще имаш, всичко.

XI

— Ягушо, спиш ли?

— Като не мога да спя. Събудила съм се в зори, а в главата ми се загнездило, че днеска ще е вече сватбата, дори не ми се вярва.

— Мъчно ли ти е, дъще? — попита я майка ѝ по-тихо и с плаха надежда в сърцето.

— Какво ще ми е мъчно! Нали ще трябва вече да си ида от вас на свое...

Старата не отвърна, потисна в себе си мъката, която изведнъж я задави, и стана от постелята, облече каквото намери, па тръгна към конюшната да събуди момчетата. Поуспали се бяха след вчерашното плетене на невестата, защото бе вече късно, първа зора бе потопила земята в сребристо, блеснало от слана море; малко по малко зората се разпалваше на изток — сякаш някой бе посипал небето с жарава.

Доминковица се изми в отвода, ходеше тихо из стаята и току поглеждаше към Ягна, на която само главата едвам се различаваше върху леглото, понеже вътре беше още мрачно...

„Полежи си, дъще, полежи си!... Последен път у майка, последен!“ — мислеше си тя трогната и с болезнена печал, която все я налиташе. Не ѝ се щеше да вярва, че наистина днеска ще бъде, та всичко трябваше да си припомня... Да, тя самата искаше това, а сега, а сега... като че ли страх я обзе и така се разтресе, че дори се преви от болка и приседна на леглото си... „Добър човек е Борина, ще я почита и няма да я обижда... а Ягуша ще го води както си ще, защото стария освен нея нищо не вижда в тоя божи свят...“

Не, не за това се страхуваше тя, не за това... Заварениците! Ами... защо трябваше да пъди Антек? Сега веч ще се наежат и ще си отмъщават!... Па ако не ги изгонеше, Антек щеше да е много близо и грях, ако не и нещо по-лошо би произлязло от това!... „Божичко! Какво да се прави?... В черква се съобщи за сватбата... шипарчето е вече заклано, сватбарите поканихме... толкова нещо приготвихме... приписа е вече в ковчега... — Не, не! Каквото ще става, да става!

Дорде е той жив, няма да позволи да я обидят!...“ — помисли си тя решително и отиде пак при момчетата да ги вика да станат.

Когато се върна, искаше ѝ се да нахока и Ягна, но тя бе заспала: равномерно тихо дишане се разнасяше от леглото ѝ. Нея отново я обзеха разни съмнения и скърби, които като ястреби впиваха нокти в сърцето ѝ и страшно и загрижено кряскаха! Тя коленичи до прозореца, впи пламнали и зачервени очи в зората и дълго и горещо се моли. Изправи се след това укрепнала и на всичко готова.

— Ягушо, стани, дъще, време е вече! Йевка ей сега ще долети за готвене, а още толкова много работа има!

— Хубаво ли е времето? — попита Ягна, като надигна натежала глава.

— И какво още, замръзнало, та чак трепти на светлото! Ей сега ще изгрее слънцето...

Ягна бързо се обличаше. Старата ѝ помогна и дълго мисли за нещо. Най-сетне рече:

— Пак ще ти повторя това, което толкова пъти съм ти казвала... Да почиташ Борина... той е добър човек... да си нямаш работа с тоя, с оня... да не те емнат пак езиците... Хората са като кучета... дай им само да глождят! Чуваш ли, дъще?...

— Чувам, чувам, но говориш тъй, като че аз нямам свой ум...

— От добри съвети глава не боли... И това внимавай, с Борина не току-тъй с викане и кряскане, а с кротом и с добром... Стария човек всякога повече гледа на това, отколкото младия... па кой знае, може да ти припише от земята или пък готова пара да ти пъхне в пазвата!

— Не държа много на това — избухна Ягна, вече изгубила търпение.

— Защото си млада и глупава... Я погледни само по селото, по хората, ще видиш тогава за какво се карат, за какво работят, за какво се грижат! Само за земя, за имот! Добре ли ще ти е без една леха нива, без тая свещена земя, а? Не те е създал тебе господ за людска работа и за сиромашия! А за какво цял живот съм тичала? Само за тебе, Ягушо! И сега ще остана сам-самичка, като гол пръст!

— Нима момчетата ще идат някъде? Те нали остават...

— Толкова радост от тях, колкото от вчерашния ден! — извика старата и се разплака. — А и със заварениците трябва да се спогаждаш! — добави тя, като изтриваше очите си.

— Южка е добро момиче, Гжеля няма да се върне скоро от войската... а...

— От ковачите трябва да се пазиш — продължи след малко майката.

— Та те нали много се погаждат с Мачей...

— Ковачът крои нещо! Но ще го следя аз... Най-зле стои работата с Антекови, защото не искат да се погодят... и свещеника искаше вчера да ги помири... не пристанаха...

— Защото Мачей е като някое зло куче, та ги изгони из къщи! — изкрещя страстно Ягна.

— Що думаш, Ягушо, що думаш? Та нали Антек най-много е бърбал против тебе, и земята искал да отнеме, и се заканвал, и те чернел, дето не може да се изкаже.

— Антек ли да е против мене? Излъгали са те, мамо, езиците им мръсни дано изсъхнат...

— Па защо държиш неговата страна, а?... — попита строго майка ѝ.

— Защото всички са викнали по него! Аз не съм просяшко куче, което се мъкне след всекиго, стига само хляб да му подхвърлят! Виждам добре, че лошо му правят...

— Ти може би и приписа да му повърнеш, а?

Но Ягна не успя да отговори, защото сълзите като порой рукнаха от очите ѝ и тя се втурна в килера, притвори подире си вратата и дълго плака с глас...

Доминиковица не ѝ пречеше, но нова грижа се промъкна в нейното сърце... само че нямаше време да се размисля... Йевка дойде, момчетата се протягаха пред отвода, трябваше да се поразтреби и да се направят последните приготовления.

Слънцето се вдигна и денят бързо тръгна напред.

Студът през нощта не беше малък, та локвите по пътищата и бреговете на вира се бяха сковали от лед, а по слабо замръзалия неравен път се подхлъзваха по-леките говеда.

Ставаше вече топло. Зад плетищата и по сенките още се сивееше сланата, но от стрехите като лъскави маниста падаха капки, а по мочурливите места се издигаха пари като дим. Въздухът бе тъй прозрачен, че полето наоколо се виждаше като на длан, а горите сякаш

се бяха толкова приближили, че дори и отделни дървета можеха да бъдат разпознати...

На синьото и ниско небе нямаше нито едно облаче.

Но не изглеждаше да е на хубаво време, защото враните се блъскаха около къщите и петлите пееха.

Неделен ден беше и макар че камбаните още не биеха за черква, из селото шумеше като в кошер. Половината село се тъкмеше за сватбата на Борина с Ягна.

От къща до къща през осланените градини протичваха момичета със снопчета панделки, с вълненици и разни други премени...

По къщите бе голяма шетня около приготвяне, пробване и пременяване. Често имаше отворени прозорци и врати и от тях се чуваха радостни гласове, дори и сватбени песнички.

И в дома на Доминковица настана също такава бързане и бъркотия, както обикновено бива в такъв ден!

Къщата беше наскоро белосана и макар че варта бе малко опадала от влагата, пак се виждаше отдалече, защото бе и накичена със зелено като на Великден. Момчетата още вчера набучиха под стряхата, по цепнатините из стените и където можеха смърчови клони, а целия път от портата до къщата посипаха с борови и елови листа, та миришеше като в иглолистна гора пролетно време.

И вътрешната наредба бе чудесна.

От другата страна, където беше склад на покъщнината, бумтеше силен огън и Йевка воденичарската заедно с Ягустинка и други съседки готвеха вече.

От първата стая пък пренесоха всичката ненужна покъщнина в килера, останаха само иконите и картините, а момчетата наредиха покрай стените яки лавици и дълги маси. И стаята бе наново белосана, измита, а огнището заслонено с нова небесносиня завеска. По потона и гредите, почернели вече от старина, Ягуша беше налепила обилно шарени книжни изрезки. Мачей бе донесъл от града цветни хартии и тя изрязва от тях колелца с ресни, цветчета, разни чудесии, като например: кучета гонят овцете, а овчарят гони пък тях с тоягата или цяло шествие със свещеник, с хоругви, с икони... и разни други неща, дето е мъчно да се запомнят, и всичко тъй сполучливо и хубаво като живо, та хората се чудеха вчера при плетенето на невестата. Тя беше

майстор не само на такива неща, а на всичко, каквото си помислеше или погледнеше... и нямаше в Липци къща без тези нейни изрезки...

Позагърна се тя в килера и излезе да налепи останалите изрезки надлъж по стените, под иконите, защото другаде нямаше вече място.

— Ягушо, я остави най-последно на мира тези чудесии, виж шаферките... гостите скоро ще почнат да идват, музиката вече е из селото... а тя се бави...

— Ще успея, ще успея... — отговори тя късо и остави веднага лепенето — изгуби търпение...

Посипа пода с елови иглички, покри с тънко платно масите и ту килера разтребваше, ту с братята си се разговаряше или излизаше пред къщи и дълго гледеше навън. И никаква, никаква радост не чувствуваше в душата си. Мислеше си само, че ще се натанцува и ще се наслуша на музика и песни, каквито много обичаше. Тя бе като този ясен, светлив, есенно мъртъв и глух ден. Да не ѝ напомняше всичко за днешната сватба, не би обръщала внимание на това. Вчера на плетенето Борина ѝ даде осемте върви корали, всичките, които бяха останали от покойните му две жени... Бяха в дъното на раклата ѝ, дори и не си ги премери... Не ѝ беше до тях, нищо не ѝ се щеше днес... Литнала би само някъде, тъй, където ѝ видят очите... но къде? Нима знаеше! Всичко ѝ бе омразно, а в главата ѝ се въртяха постоянно думите на майка ѝ за Антек... Ами как, той да е злословил, той?... Не можеше да повярва, не искаше... че ѝ идеше чак на плач... А може би!... Вчера, когато переше на вира, той мина и дори не я погледна! А като отиваха сутринта с Борина на изповед, срещнаха го пред черквата... щом ги видя, стъписа се като от зло куче... Може би?... Нека лае, щом е такъв, нека си лае!...

И тя занегодува против него, но изведнъж споменът за оная вечер, когато се връщаха от зелето, нахлу в мозъка ѝ и я хвърли цяла в огън, с такава сила обви душата ѝ... тъй оживя в нея този спомен, та сама не знаеше какво да прави... най-последно, ни в клин, ни в ръкав, се обърна към майка си:

— Знаеш ли що, мамо? Не ми режете косата след сватбата^[1]!

— Ех, че умно си намислила! Чуло ли се е някъде на мома след сватбата да не отрязват косата!

— Ами у дворяните и в градовете не ги режат!

— Така е — за да могат разпуснато да си живеят — да лъжат хората и да се представят бог знае за какви. Я гледай, нови обичаи ще ми въвежда тя! Дворянските госпожици да се правят каквито щат плашила и посмешница, нека си ходят чорлави като еврейки — воля им, щом са такива, а ти си щерка на селски стопанин от деди и прадеди, не някоя гражданска дрипа, затова ще правиш, както е бог наредил, както е правено всякога у хора като нас... Знам, знам аз тия градски измишльотини... никой още не е харосал от тях! Отиде да слугува в града Пакулската щерка и какво?... Кмета каза как дошла книга в канцеларията, че удушила детето си и сега е в затвора... или оня, Войтек, Бориновия роднина по сестра, толкова забогатял в града, та сега по селата на просия ходи... а по-напред и имот си имаше във Воля, и коне си имаше, и хляб до насита... прищяло му се франзела, на му сега торба и тояга на стари години...

Но Ягна не слушаше умните примери, и дума не даде да се издума за отрязване на косата... Йевка я уговаряше, пък тя много знаеше, много села познаваше и всяка година ходеше на поклонение с дружина чак на Ченстоховския манастир, и Ягустинка я увещаваше, разбира се, с подигравки и шеги, както винаги, и най-сетне рече:

— Остави си косата, остави си, по-сгодно ще е на Борина да я увие на ръката си, та по-яко да държи и по-силно да налага с тоягата... после сама ще я отрежеш... Колко ги знам аз такива!... — Не каза повече, защото Витек я повика. Нали откак изгониха Антек, тя се пренесе у Борина, че Южа не можеше сама да надвие на работата. Помагаше на Йевка да готви и прескачаше у Боринови, понеже Борина за нищо не го биваше днес, Южа се пременяваше у ковачите, а Куба още лежеше болен.

— По-скоро ела, че много трябваш на Куба — настояваше момчето.

— По-лошо ли му е?

— Ами така охка и пъшка, та чак на пътя се чува!

— Ей сега ида. Мили хора, да видя какво му е и веднага ще се върна... — обърна се тя към Йевка и другите.

— Ягушо, и ти трябва да побързаш и да видиш за шаферките — подканяше я майка й.

Но Ягна не бързаше. Тя ходеше като сънена и току сядаше по лавиците или пък изведнъж скачаше и се залавяше да разтребва по

къщи, но работата не ѝ спореше. Тя току се застояваше дълго и безсмислено гледаше през прозореца. Душата ѝ се вълнуваше като вода и час по час се удряше като о някакъв камък — о спомените ѝ...

А у дома наставаше все по-голяма глъчка, защото постоянно пристигаха разни приятелки на старата, роднини, стопанки и по стар обичай носеха било кокошки, било бял хляб, питка, сол, брашно, сланина или пък завита в книжка сребърна рубла — всичко това за благодарност, дето са ги поканили, та да се помогне малко и на стопанката.

Те изпиваха със старата по чаша подсладена водка, поприказваха си, поучудваха се на това-онова и бързо си отиваха.

А Доминиковица тичаше насам-нататък из къщи — наглеждаше готвенето, подреждаше, съветваше, за всичко намираше сгода, па често гълчеше момчетата, защото клинчеха от работа и току се измъкваха из селото, към кметови, където вече бяха музикантите и се събираха шаферите...

Малцина отидоха на служба в черква. Свещеникът се сърдел, че зарад сватбата забравят божията служба — което си беше и истина, но пък и хората виждаха, че такава сватба не всяка неделя може да има.

И веднага след обед почнаха да идват поканените от близките села.

Слънцето превали вече след пладне и ръсеше бледна есенна светлина, та земята блещеше като в роса, прозорците сякаш пламтяха, вирът лъщеше и трептеше, водата в крайпътните ровове проблясваше като стъкло, целият свят бе преситен от светлината и последната топлота на загасващата есен.

Глуха, няма тишина притуляше позлатената земя.

Светло догаряше и бавно гаснеше денят.

А в Липци гъмжеше като на панаир.

Щом биха камбаните за вечерня, музиката излезе от кметови на пътя.

Най-напред вървяха цигулка и флейта, след тях дрънчеше дайре с дрънкалки и весело подскачаха окичени с панделки басове.

След музиката вървяха двамата годежари и шестима шафери.

И все млади момци, снажни, стройни като борики, тънки в кръста и широкоплещести, разпалени игрохорци, горделиви викачи,

върли побойници, които никому не правеха път — все от род и богаташки синове.

Вървяха посред пътя, в куп, рамо до рамо — земята чак кънтеше под краката им, и тъй радостни, сватбарски и хубаво пременени, че святкаха на слънцето шарените им панталони, червените им куртки, снопчетата панделки на шапките им и развеехите им от вятъра като крила бели клашници...

Викаха пронизително, весело пееха, разпалено потрепваха в такт с музиката и тъй шумно вървяха, сякаш млада гора се бе откъснала и полетяла с вихъра...

Музиката свиреше полска мелодия, защото отиваха от къща на къща да калесват сватбари — къде водка им изнасяха, къде вътре ги поканваха, къде пък с песни им отговаряха — но навсякъде излизаха пременени хора, присъединяваха се към тях и продължаваха заедно понататък; сега вече всички в един глас пееха под прозорците на шаферките:

*Излез, Кашенко, излез, шаферко,
по-скоро, тозчас,
тамо ще пеят и ще да свирят
цигулки и бас.
Кой си не хапне, кой си не пийне,
добър му час!
Ой та дана, дана, ой та дана, да!*

Викаха всички и тъй силно, та се чуваше по цялото село, чак на полето достигаха сватбарските гласове, отекваха в гората и литваха по широкия свят.

Хората излизаха пред домовете си, в градините, по плетищата, а някой, макар и не сватбар, се присъединяваше към тях само за да се нагледа и наслуша. И преди да пристигнат още, почти цялото село се струпва и обгради сватбарите, тъй че те вървяха все по-бавно, а пред тях се носеше неизброимо множество деца с крясък и песни.

Доведоха гостите до Доминикови, изсвириха им за честито влизане и се повърнаха за младоженеца.

А Витек, който ходеше гордо заедно с шаферите, накичен с панделки по куртката, изтича напред.

— Господарю, музиката и шаферите идат! — викна той през прозореца и се затича към Куба.

Засвириха ситно пред входа и Борина в същия миг излезе, разтвори широко вратата, поздрави ги и ги покани да влязат, но кметът и Шимон го хванаха под ръка и го поведоха право към Ягна, защото беше време за черква.

Вървеше напето и да се чуди човек колко млад изглеждаше той: остриган, чисто избръснат, сватбено пременен — той беше рядко хубав, а с голямата си самоувереност и със своя ръст се виждаше отдалече; от лицето му лъхаше важност; посмейваше се весело с момците, приказваше, а най-често с ковача, защото той постоянно се изпречваше пред очите му.

Въведоха го достойно у Доминковица; навалицата се разстъпи и те шумно със свирни и песни го водеха.

Но Ягуша я нямаше, жените още я пременяваха в килера, който бе здраво затворен и строго пазен, защото момците натискаха вратата или пробиваха зирки в дъските и се задяваха с шаферките, та се чуваше отвътре само писък, смехове и женски врясъци.

А майката и синовете посрещаха гостите. Доминковица черпеше с водка, канеше по-старите да седнат на пейките, и следеше за всичко, че се струпва толкова народ, та трудно можеше да се мине през къщи — стоеха в отвода, чак до портата дори. И не каквито и да са гости, не! Все стопани от род и богати, всички роднини, близки и сватове на Бориновци и Пачешки, други пък познати, па и от подалечните села дошли.

Разбира се, нямаше нито Клемб, нито Винчорковци, нито някои сиромаси с по една морга, нито пък ония бедняци, дето ходеха по чужда работа и винаги държаха страната на Клемб...

Не бе за тяхната уста лъжица тази сватба.

Тепърва след някое време отвориха вратата на килера и органистката и воденичарката въведоха Ягна в стаята, а шаферките я заобиколиха като венец; и всички стройни и хубави, цветята нищо не биха били пред тях, а тя помежду им — най-стройна и като най-красива роза в средата: цяла в бяло, в кадифе, в пера, панделки, сребро и злато, та изглеждаше като някоя икона, когато я понесат на лития; от

хубостта ѝ изведнъж всички притихнаха: така онемяха и се чудеха хората.

Хей! Откакто има мазури^[2] на тоя свят, не е имало по-хубава булка!

Веднага шаферите се развикаха и гръмнаха с все гърди:

*Свири, цигулко, пресвирвай!
Ягна се с майка прощава —
свири ми, флейто, пресвирвай!
Ягна се с братя прощава!...*

Борина се приближи, хвана я за ръка и заедно коленичиха. Майка ѝ ги прекръсти с иконичка, почна да ги благославя и да ги ръси със светена вода, та Ягуша с плач падна в краката ѝ, а после запрегръща и другите, прощаваше се и се сбогуваше с всички. Жените я улавяха за раменете, прегръщаха я и я предаваха по-нататък; поплакаха си всички, а Южа плачеше с глас най-силно, защото си припомни за покойната си майка.

Наизлязоха пред къщи, наредиха се както трябва и тръгнаха пеши, защото черквата беше много наблизо.

Музиката вървеше напред и гърмеше с всичка сила.

А после шаферите поведоха Ягна — вървеше тя бодро усмихната през сълзи, които още висяха на ресниците ѝ, накичена сватбено като отрупано с цвят дръвче и като слънце привличаше всички погледи; косите ѝ бяха сплетени над челото, на тях висока корона от златни украшения, паунови пера и клончета розмарин; от короната се спущаха до раменете ѝ дълги панделки от всички багри; те шумяха заедно с нея, вееха се и бляскаха като небесна дъга; облечена бе с набрана в кръста фуста, елече от синьо като небето кадифе, обшито със сребро, и риза с широко бухнали ръкави, а под гушата ситно набрана яка, обточена със синя нишка. От гушата чак до средата на гърдите ѝ падаха цели върви корали и кехлибари.

Шаферките водеха подире ѝ Мачей.

Като израстен дъб зад стройна ела в гората вървеше той след Ягуша, поклащаше се само в бедрата и разглеждаше покрай пътя, защото му се стори, че видя в навалищата Антек.

След тях вървеше Доминиковица с годечарите, ковачите, Южа, воденичарските, органистката и някои по-първи селяни.

Из целия път отдире се движеше цялото село.

Слънцето вече залязваше; червено и грамадно, то висеше над гората и с кървави лъчи заливаше пътя, вира и къщите и в тоя пожар се движеха бавно сватбарите... Очите се премрежваха от ония панделки, паунови пера, червени панталони, портокалени вълненици, забрадки, бели клашници — като някоя дълга нива, покрита с цъфнали цветя, която се движи срещу вятъра, бавно се полюлява и пее, защото шаферките често запяваха с тънки гласове:

*Коли, коли с шум се влачат —
Ягушо моя, за тебе плачат...
Хей!
Ой дана, неят си те и неят —
в сърце ти, Ягна, все скърби леят...
Хей!*

Доминиковица си поплакваше по целия път, вглеждаше се в дъщеря си като в икона и не чуваше нищо от това, което ѝ приказваха.

В черквата Ямброжи вече палеше свещите на олтара.

Събраха се в притвора на черквата, наредиха се на двойки и се запътиха към олтара, че и свещеникът вече излизаше от стаята с одеждите.

Венчавката мина бързо, защото свещеникът бързаше да иде при болен. А когато излизаха от черквата, органистът засече на органа такива мазурки, обертаси и куювяци, че краката сами подскачаха и само що някой не викна да запее, добре, че овреме се досетиха!

Връщаха се без всякакъв ред, заели целия път, кой където намери за добре, и тъй шумно... понеже и шафери, и шаферки пееха, та чак гърлата си деряха.

Доминиковица изтича бързо напред и когато другите пристигнаха, тя вече посрещаше младоженците на прага и ги поздравяваше с иконичка в ръка и с хляб и сол, а после взе да поздравява всички други, да ги прегръща и да ги кани да влязат вътре.

Музиката гръмна в отвода и който бе успял да прекрачи прага, хващаше през кръста най-близката до него жена и се впускаше в танца „ходом“. Като лъскава, с разни цветове змия се нижеха двойките низ стаята, огъваха се, обикаляха, важно се обръщаха, потупваха достойно с крака, почтено се полюляваха и вървяха, плуваха, виеха се, двойка по двойка, глава до глава — като развълнувана нива със зряло жито, гъсто прошарена с метличина и макове... А начело — първата двойка — Ягуша с Борина!

Сложените над огнището лампи подскачаха, къщата се люлееше и ти се струваше, че стените ще се пукнат от навалицата и от силата на танцуващите!...

Доста дължко потанцуваха.

Сега музиката засвири първия танц, за невестата, според стария обичай.

Народът се натъпка до стените и зае всички кътчета, а момците направиха голям кръг, в който тя започна да танцува! Разигра се кръвта ѝ, та заблестяха сините ѝ очи и белите зъби сред зачервеното ѝ лице; неуморно танцуваше тя, като постоянно сменяше танцуваните, защото поне по веднъж трябваше да обиколи с всякого.

Музикантите свиреха буйно, та чак ръцете им отмаляваха, но Ягуша сякаш сега започваше, само почервения повече и така унесено се виеше, че панделките ѝ шумно хвърчаха след нея и шибах по лицата околните, а развяващите се във вихъра на танца фусты^[3] запълваха цялата стая.

От удоволствие момците блъскаха с пестници по масите и сърдечно подвикваха.

Едва най-после тя избра младоженеца — и Борина се тъкмеше за това, защото скочи като някой рис към нея, прехвана я през кръста и като вихър я завъртя още от мястото, а на музикантите подвикна:

— По мазурски, юнаци, силно!

... С всичка сила гръмнаха инструментите, та чак закипя в къщи.

А Борина прихвана по-здраво Ягна, заметна полите на клашника си на ръка, пооправи шапка, удари силно токове и се понесе като вихър!

Хей! Ама танцуваше ли, танцуваше! Въртеше се на място, па се обръщаше, удряше токовете на ботушите си, та чак трески изхвърчаха от пода, подвикваше, подмяташе и въртеше Ягуша, та се замотаваха

като в едно кълбо, като пълно вретено се въртяха из стаята — само вихър и сила лъхаше от тях.

... Музиката гърмеше буйно, лудо, по мазурски...

Всички на вратата и тези по ъглите притихнаха и гледаха смаяно, а той неуморно и все по-живо играеше; мнозина вече не можеха да се удържат, защото краката им сами подскачаха и току тупаха в такта на музиката; а някой по-разпален улавяше девойка и без да спазва благоприличието, се впускаше в танц!

Ягуша, макар и силна, скоро се отпусна и почна да увисва в ръцете му; чак тогава той спря и я заведе до килера.

— Щом си бил такъв юнак, за брат те имам и за първото кръщение кръстник да ме викаш! — рече воденичарят, като го залови за рамото.

Веднага и горещо се побратимиха, защото музиката млъкна и започнаха да черпят.

Доминиковица, синовете ѝ, ковачът и Ягустинка си пробиваха весело път с пълни бутилки и с чашки в ръце и се чукаха с всекиго поотделно. Южа и приятелки жени разнасяха в решета нарязан хляб и питки.

Гълчавата ставаше все по-голяма, защото всеки приказваше високо, всички на драго сърце приемаха чашката, всички искаха да разберат нещо от сватбата.

На пейките до прозореца седнаха Борина, воденичарят, кметът, органистът и някои други по-видни селяни. Възголяма бутилка арак обикаляше там от ръка на ръка и ги изреди няколко пъти. На туй отгоре им донесоха и бира — честичко надигаха бутилките и почнаха вече да се прегръщат и да се кълнат в приятелство!

И в къщата имаше много народ: струпали се на групички, кой както намерил за сгодно, разговаряха на високо и хубавичко се развличаха с чашките.

А в килера, осветен със заетата от органистката лампа, се бяха насъбрали жени начело с органистката и воденичарката, насядали почтено на застлани с вълненици ракли и пейки, прецеждаха през зъби медовина, поотчупваха си деликатно от сладката питка и тук-там някоя казваше по някоя дума: само внимателно слушаха какво разправяше воденичарката за децата си.

Дори на отвода бе страшна навалица, навлизаха и към другата страна на къщата, та Йевка ги гонеше, защото бързаше с вечерята, от която вече се носеха приятни миризми и дразнеха много носове.

Младежта излезе пред къщи, към портата и под стряхата. Нощта бе студена, тиха и посипана със звезди, те се разхлаждаха и весело се забавляваха, дори всичко се тресеше от смехове, крясъци и тичане, защото мнозина се гонеха по градината, а старите им викаха през прозорците:

— Цветя ли търсите? Да не направите там в тъмното друга някоя пакост, ей, момичета!

Но кой ги чуваше?

А в първата стая Ягуша с Настка Голембова ходеха хванати през кръста, постоянно избухваха в смях и си шепнеха нещо на ухо. Шимек, по-старият син на Доминковица, ги наблюдаваше, не спущаше очи от Настка и току се приближаваше към нея да я черпи с водка, усмихваше ѝ се и я заприказваше.

Ковачът, облечен празнично с черен клашник и измъкнати върху ботушите панталони, се мушкаше твърде живо, навсякъде биваше, пиеше с всички, канеше, черпеше, разговаряше и пак изчезваше, така че рижото му чело и луничаво лице можеха да се видят всеки миг на друго място.

Младите танцуваха няколко пъти, но късичко и не с голямо желание, защото поглеждаха за вечерята.

По-старите пък разговаряха, а кметът, който бе вече пиян, приказваше все по-високо, перчеше се, удряше с пестниця по масата и нареждаше:

— Кмета ви казва това, да знаете! Чиновник съм, дойде ми писмо със заповед да свикам събрание на народа и да вземем решение за по някой грош на морга за училище...

— Ти, Петре, можеш да решиш и по десет гроша за себе си, а ние и грош няма да дадем!

— Не ще дадем! — изрева някой.

— Тишина трябва да се пази, когато говори длъжностно лице...

— Нямаме нужда от такова училище! — каза Борина.

— Не ни и трябва — повториха в едно гърло други.

— Ха... във Воля има училище; три зими ходиха децата ми там и какво?... Не могат дори една молитва да прочетат в книгата... по

дяволите такава наука!

— Майките им да ги учат на молитви, училището не е за това, аз, кмета, ви казвам.

— А за какво? — вресна един воленчанин, като се надигна от пейката.

— Аз, като кмет, ще ви кажа на вас, само добре слушайте... сега, първо на първо... — но не се доизказа, защото Шимон кряскаше пред цялата маса, че евреите вече маркирали продадената гора и щели да секат, чакали само да замръзне и сняг да падне, та да могат с шейни да возят.

— Нека си маркират, а за сеченето ще почакаат — рече Борина.

— На комисаря ще се оплачем.

— Не, комисаря винаги държи страната на дворнина, ами ние да станем всички и да разгоним секачите.

— Да не позволим ни корен да отсекаат.

— Да се оплачем в съда!

— Я да чукнем чашите, Мачей, сега не е време за съвещания! Когато човек е пиян, той може дори пред господ сила да продава! — рече воденичарят, като наливаше. Не му се харесваха тия разговори и заплашвания, понеже се беше сговорил с евреите да бичи материала им на своята стружня при воденицата.

Пийнаха и станаха, защото домашните започнаха да приготвят трапезата за вечеря, като принасяха и слагаха на масите нужните прибори.

Но стопаните не оставиха гората, ами как, жива рана беше това за тях, та се събираха накуп и като поснишиха гласове пред воденичаря, съветваха се и се сговориха да се съберат у Борина и да вземат някакво решение... но не довършиха, защото влезе Ямброжи и застана право при тях. Закъснял беше, защото бе ходил със свещеника при болен чак през две села в Кроснова. И за да настигне другите, се залови бързо да пие... но не успя, тъй като старите жени запяха в хор:

*Я станете, шаферчета, станете,
добри гости на трапеза канете!*

Шаферите вдигнаха шум откъм пейките и отвърнаха:

*Вече сме ги поканили — и сядат;
принесете хубавичко — да ядат!*

И почнаха полека да идват и да сядат на трапезата.

Разбира се, на предно място — младоженците, а след тях от двете страни по-видните, по достойнство, заможност и по старшинство, та чак до шаферките и децата — и едва се събраха, макар че трапезата бе покрай целите три стени.

Не седнаха само шаферите, че трябваше да прислужват, и музикантите.

Разговорите утихнаха, органистът, застанал прав, четеше на глас молитва — само ковачът повтаряше след него, защото поназнайваше латински. След това пиха по чашка за здраве и за вкусно ядене.

Готвачките и шаферите почнаха да внасят грамадни паници с гозби, от които се вдигаше пара, и припяваха:

*Носиме чорбица
от домашна птица!*

А при втората гозба:

*Чревца соленки
да си хапне всеки!*

Музикантите пък седнаха до огнището и свиреха разни тихи песнички да е по-сладко на гостите.

Хранеха се прилично, бавно, почти мълчаливо, рядко някой подхвърляше някоя дума, само мляскане и стържене на лъжици изпълваше стаята. И когато позаситиха пръв глад, ковачът отново пусна бутилката в ход, а другите започнаха да си приказват тихичко и да се пообаждат един другиму през трапезите.

Само Ягуша като че ли нищо не яде, напразно Борина я канеше, напразно я обхващаше през кръста и я молеше като дете; каква полза,

като не можеше едно късче месо да преглътне, беше страшно изморена и разгорещена — само дето от студената бира попейваше и току разглеждаше по стаята и се вслушваше от време на време в шепненето на Борина:

— Ягушо, доволна ли си? Хубавице моя! Не бой се, Ягушо, добре ще ти е при мене, и у майка ти не е било по-добре... Господарка ще бъдеш, Ягушо, господарка... ще ти взема момиче, та да не се измъчваш много... ще видиш! — казваше ѝ тихичко Борина и я гледаше любовно в очите, без да обръща внимание на другите, които дори с глас му се смееха.

— Облизва се като котарак на сланинка.

— Па и тя охраненичка като грудка!

— Върти се стария и драще с крака като някой петел!

— Ще си отземе, ще си отземе, синеца! — викаше кметът.

— Като куче в мраз — процеди иронично старият Шимон.

Заляха се в смях, а воденичарят чак падна на масата и блъскаше с пестници от удоволствие.

Готвачките пак запяха:

*Тлъстичък булгур ви носим,
та гладните да нагостим!*

— Ягно, я се наведи да ти кажа нещо! — рече кметът, па се наведе зад Борина, защото седеше досам него, и я щипна за хълбока. — Па да ме поканиш да кръцавам! — рече със смях и лакомо я разглеждаше, защото страшно му се харесваше.

Тя силно почервения, а жените избухнаха в смях и продължиха да се шегуват, да съветват и да казват уместни шегички как да се отнася с мъжа си.

— Па всяка вечер нагривай на огъня юргана.

— Най-главното, тлъстичко му давай да яде, та да има сила...

— И му се гали, честичко през врата го прегръщай.

— И с кротом, та да не усети къде ще го заведеш! — казваха една през друга, както обикновено правят жени, когато си пийнат и се развържат езиците им.

Къщата чак се тресеше от смях, а те тъй се отпусаха, че воденичарката ги смъбра да се съобразяват с момичетата и децата, органистът също твърдеше, че е голям грях да се сее развала и да се дава лош пример.

— Защото — продължаваше той — Исус Христос и светите апостоли са казали — ей с такива букви е писано по латински в книгите, — че по-добре е да убиеш, отколкото да поквариш, че като поквариш невинното, все едно, че го правиш на самия мене; тъй пише в священото писание — защото неумереността в пиене, в ядене, както и в дело, строго ще бъде наказана, това ви казвам, драги хора. — Той бърбеше неразбрано, защото бе вече доста чашки метнал...

— Духача на органа, синеца, ще забранява на хората да се веселят.

— Търка се край свещеника, та мисли, че е светец!

— Да си запуши ушите, като не иска да слуша! — носеха се враждебни гласове, понеже в селото не го обичаха.

— Днеска е сватба и не е грехота да се повесели, да се посмее човек и да се порадва, аз, кмета, ви казвам това, драги хора.

— Например и Исус Христос е ходел по сватби и е пиел вино... — подхвърли Ямброжи сериозно, но тихо, защото бе вече пиан, па като беше на края на трапезата, при вратата, никой не го и слушаше. И разприказваха се всички, захванаха да се смеят и да чукат чашките и все по-бавно да ядат, за да се наядат хубавичко. Мнозина вече поотпусаха ремъците и се протягаха, за да сместят повече.

Готвачките пак дойдоха с нови чинии и пееха:

*Грухтяла, квичала, всички изпорила,
сега ще си плаща, що е зло сторила!*

— Е, е, отсрамиха се — захваляха хората.

— То се знае, към хиляда злоти чини сватбата...

— Има защо, не й ли приписа шест морги!

— За тая несправедливост към децата се веселят.

— А Ягна стои като някой немтур.

— Затова пък Мачей святка с очи като див котарак.

— Като гниляк, като гниляк, драги мои!

— Тепърва има той да плаче.
— Не е от тия, дето плачат... по-скоро тоягата ще побарва.
— Това рекох и аз на кметицата, когато ми каза за годежа.
— А тя защо не дойде днеска?
— Как може, всеки ден чакаме да роди...
— Ръката ми да отрежат, ако в скоро време Ягна не вземе да тича след ергените, щом почнат да свирят музиките в кръчмата.
— Матеуш това и чака.
— Хайде пък ти?
— Разбира се! Вавжоновица нали слушала какво е приказвал в кръчмата.
— Дали не са го канили и той да свири?
— Старият искал, ама Доминиковица била против, нали всички знаят какво е имало помежду им...
— Всеки казва, ама кой е видял?
— Дрънкат си на вятъра!
— Ами Бартек Козела ги видял пролетес в гората.
— Козела е крадец и лъжец, Доминиковица го съди за свинята, та от яд приказва.
— И други имат очи, та виждат, имат...
— И не ще излезе на добре тая работа, ще видите... мене ми е все едно, ама ми се чини, че и Антек, и децата пострадаха, затова няма да мине без наказание.
— Така си е, господ забавя, ама не забравя...
— За Антек също споменавах, че ги виждали заедно тук-там да си приказват... — Жените понижиха гласове и все по-злобно и немилостиво говореха и одумваха цялото семейство, като не пощадиха и старата, а съжаляваха най-много момчетата.
— Нима това не е грехота! Момчета мустакати, Шимек вече има поне трийсет, а не му дава да се жени, от дома навънка не го пуца и само го мъчи с това-онова.
— Па и срамота е, толчави мъже, а всички женски работи да вършат...
— Да си не цапа ръчичките Ягуша!
— А могат да се женят, по пет морги имат!
— Толкова моми в селото...

— А ваша Марциха най-отдавна чака, и нивите ви са до Пачешовите!

— Ти по-добре гледай своята Франка да не дочака нещо от Адам!

— Дъртата е проклетница, то се знае, ама и момчетата са си такива пипкави и повлекановци.

— Толчави момчета, а не смеят да се пуснат от полата на майка си!

— Ще се пуснат... Шимек, гледам, днеска все се върти около Настка Голембова.

— Същия беше и баща им, помня добре, а старата на младини не беше по-добра от Ягуша!

— „Крушата не пада по-далече от корена“ — и щерката като майката!

Музиката млъкна, свирачите отидоха да се хранят отвъд, защото и вечерята се свърши.

Изведнъж утихна като в черква на пренос — но след малко разговорите избухнаха още по-силно, сякаш закипя, всички приказваха едновременно, викаха и повтаряха своето през масите, но никой никого не слушаше.

Най-сетне за по-отбраните гости принесоха греяна водка с мед и подправки, а на другите щедро сложиха водка първак и бира.

Едва ли някой обръщаше внимание какво пие, защото от челата им вече пара се вдигаше и лицата им сияеха от удоволствие. Седяха кому както беше насгода, разкопчаваха от топлината клашниците си и се облягаха на масите. Блъскаха с пестници, та чак чиниите подскачаха, ловяха се ту през кръста, ту за яките, ту за шиите и бъбреха... оплакваха си се — като брат пред брата, като християни пред истински християни и съседи...

— Лошо върви тоя свят! Ама как? Разсипва се народа и само една сиромашия...

— Чиба, псета такива... — Кучетата се давеха под масите за кокали.

... И в това е радостта, когато съседи седнат по на чашка и си поприказват, ожалят се и се поизвинят кой кому е докривял в нещо — то се знае, не за опасена нива, нито за слог преоран, защото за това вече съд съди и свидетели потвърждават кой е крив, кой прав, ами за дребни съседски разпри — я кокошки в градината ровнали, я жените се

поскарали или децата се сбили, както що се случва... Нали за това е сватба — да се поспрат разприте, а братството и съгласието да виреят между хората!

— Па макар докато сватбата трае, за един ден!

— А утрешния ден сам ще си дойде! Е-ей, не ще избегнеш от орисията си, ще я избегнеш може би само в свещената земя; ще дойде, ще те хване за главата, ще сложи ярема на врата ти, ще те погне и — тегли, народе, а след това и в кръв се обливай и своето пази, не изпущай го нито за миг из ръцете си, за да не се преплетеш под колелата!

— Господ е създал човеците за братя, а те са вълци един за друг!

— Не са те вълци, не са, ами сиромашията ги кара, насъсква ги един срещу друг и ги кара да се ядат като кучета за оглозган кокал!

— Не само сиромашията, не, дявола помрачава хората, та не разбират кое е добро и кое лошо!

— Право е, право... и духа в душите им като в пригаснала жарава, докато раздуха лакомията, злината и всичките грехове!

— Разбира се, който е глух за божите заповеди, той на драго сърце слуша музиката на пъклото!

— Не е било така в старо време! Имало е послушание, почитали са по-старите и съгласие е имало!

— Па и земя всеки е имал, колкото е могъл да работи, и пасища, и ливади, и гора.

— А за данъци не се е ни чувало!

— А дърва дали е купувал някой тогава?... Отивал е в гората и си е брал, колкото му е трябвало, ако ще би и най-хубавия бор или дъб!... Каквото е било на дворянина, това е било и на селянина.

— А сега ни на дворянина, ни на селяните — само на евреите, дори и на по-лоши.

— Ей, синковци!... Пих за ваше здраве, пийте и вие за мое! Заседнаха вече като на свой имот — я пийте я, и твоето е добро, и моето е добро, само правда да има във всичко...

— Дворяни крастави! Наздраве! Водката не е грехота, само достойно да се пие и по братски, тогава носи здраве, прочиства кръвта и отпъжда болестите!

— Когато пиеш, с половница пий, когато се веселиш, цяла неделя се весели. Имаш ли работа, работи здраво, не жали кокалите си

и залягай! Па случи се, да кажем, сватба, кръщенка или някой да умре, поразпусни се тогава, почини си, отдай почит и се повесели! Па ако налети зло — я жена се разболе, я добитък умре, я се запали нещо — воля божия, не върви напротив, защото можеш ли да поправиш нещо, клетнико, с викове и с плач? — нищо, само ще се лишиш от спокойствие и яденето като трици ще ти се види в устата! — Затова търпи и се надявай на божията милост... По-лошо ще дойде, умирачката ще те хване за гърлото и ще погледне в очите ти — не се опитвай да избягаш, не е в твоя власт — защото всичко е в ръката на бога...

— Разбира се, кой може да помисли за това, когато Исус е рекъл: „Дотука е твое, оттука е мое, човече.“

— Така, така си е то! Високо като светкавица хвърчат Божиите заповеди, но никой, бил той свещеник, бил той най-мъдрият човек, не може да ги предвиди, докато не капнат като зрял плод върху народа!

— А ти, човече, само едно трябва да знаеш — да си гледаш работата и да живееш според Божиите заповеди, а пред себе си да не гледаш... Господ готви на всички заслуженото и справедливо отплаща всекому според делата...

— Така се е крепил полският народ — така ще си и пребъде во веки веков. Амин!

— А с търпение и вратите на ада ще победи.

Така си приказваха те и честичко вдигаха чашите. Всеки казваше що му бе на сърце, което бе заседнало като кост на гърлото му! Най-много и най-гласовито приказваше Ямброжи, само че, разбира се, малцина го слушаха, защото всеки говореше и всеки своето искаше да изкаже, без да гледа другите... Все повече вреше и кипеше в стаята, когато влязоха Йевка и Ягустинка и носеха церемониално накичената готварска лъжица. Музикантът, който следваше подире им, свиреше с цигулката, а те пееха:

*Полека, полека —
от трапези ставайте:
по три гроша за яденето,
по десет за пиенето,
па и за нас давайте!*

Всички бяха сити и весело настроени от хубавото ядене и обилното пийване, та някои хвърляха в бъркалката дори и сребърни монети.

Раздвижиха се иззад масите и тръгнаха бавно: някои да се освежат на чист въздух, а някои се спираха в отвода или в самата стая и продължаваха разговора си; други пък приятелски се прегръщаха, а мнозина залитаха и заораваха с чела по стените или се блъскаха като овни. Не бе и за чудене — на вечерята постоянно и обилно се пиеше водка.

При масата останаха само кметът и воденичарят и се караха страшно разпалено, подскачаха като ястреби един срещу друг, та Ямброжи се опита да ги помирява с водка.

— Ти, просяко, да си стоиш в притвора на черквата, дето ти е мястото, и при господарите да не се вреш! — изръмжа му кметът.

Ямброжи се отстрани огорчен, стисна бутилка до гърди, куцаше шумно и търсеше с кого да си пийне и да си поприказва приятелски.

Младежите се втурнаха към портата, прихванати през кръста, излязоха на пътя, за да шумят и лудуват — чак гърмеше от врява и гоненица. Ноцта бе ясна и месецът висеше над толкова силно светналия вир, та и най-слабите вълни, причинявани сякаш от ударите на светлината, се виждаха като полукръгово плъзгащи се в тишината змии. Хващаше здрав студ, замръзналата кал хрускаше под краката, а сланата вече бе забелила покривите и посипваше със сивота земята.

Беше късно вече, защото първи петли се обаждаха низ село.

А в това време в стаята привеждаха всичко в ред и я приготвяха за танцуване.

И музикантите, щом хапнаха и починаха малко, захванаха полека да свирят, за да се събират сватбарите.

Но нямаше нужда да ги подканят много. Те като стадо нахлуха вътре, защото цигулката така ги зовеше към танцуване, че краката сами се повдигаха — но напразно, на момчетата им беше някак тежко след вечерята, позавъртяваха се един-двоица, па веднага избягваха към отвода, за да запалят по цигара или да подпират яките стени.

Жените отведоха Ягна в килера, Борина седеше на зиданата пейка с Доминиковица, по-старите бяха заели пейките и кътовете и си приказваха, а в къщи останаха само момите и си правеха смехории. Но

понеже това скоро им омръзна, започнаха разни игри, за да раздвижат по-скоро момците.

Най-напред играха „Кума Лиса по път ходи, няма ръка, нито нога“.

За лисица преоблякоха с обърнат наопаки кожух Яшек, така наричан Превратния — един заплес, повлекан и посмесище на цялото село. Възрастен ерген беше, а ходеше със зяпнала уста, играеше си с децата и се лепеше към всички момичета. Страшно глупав беше, но понеже бе един на баща и майка и с десет морги земя, искаха го отвсякъде. Зайче пък беше Южа Боринова.

Господи, колко смях падна!

На всяка крачка Яшек се разперваше и бух — като дърво на земята, че пък и крак му подтуряха. А Южа тъй сполучливо скачаше, тъй заставаше и движеше устните си — цял жив заек.

После играха на „яребица“.

Настка Голембова бе първа и така се извиваше, така бягаше по стаята, че никак не можаха да я хванат, докато сама не влезеше в ръцете им, за да си изтанцува кръга.

И на „свинка“ играха!

А най-сетне един от шаферите, изглежда Томек Вахник, играе „щъркел“: покри главата си с кърпа, а под нея вместо клюн бе пуснал дълга тояга и тъй сполучливо тракаше като истински щърк, че Южа и Витек и всички по-млади почнаха да го гонят и да викат:

Кло, кло, кло!

Майка ти в пъкло.

Какво ли там прави?

— Децата си храни.

Що лошо сторила?

— Все ги изморила.

И се разбягваха с писък, криеха се по ъглите като яребици, защото той гонеше, кълвеше и биеше с крилата си.

Къщата се чак тресеше от тия смехове, крясъци и гоненици.

Има цял час как траяха тия игри, когато старшият шафер даде знак да утихнат.

Жените изведоха из килера Ягуша, покрита с бяла кърпа, и я сложиха да седне наред къщи върху покрити с пухов юрган нощви. Шаферките се спуснаха, като да я отърват, но старите жени и мъжете бранеха, та се блъскаха едни срещу други и запяха тъжно, сякаш с плач в гласа:

*Свърши се то веч
момински венец
тебе вече ще прилича
и главата ти ще кичи
булчински чепец!... [4]*

Тогава я откриха.

Върху завитите дебели плитки имаше вече чепец, но с него тя изглеждаше още по-хубава, беше весела и засмяна и шареше със святкащи очи наоколо.

Музиката бавно засвири и всички, стари и млади, дори и децата, запяха в един мощен, радостен глас песента „Хмел“. А след изпяването само възрастни жени я караха да танцува.

Ягустинка, както си бе пийнала, се хвана за кръста и почна да ѝ припява:

*Ех, ако да бях мислила,
че ще вземеш ти вдовец,
бих ти, майка, аз увила
само смрика за венец!*

И други такива, още по-закачливи и хапливи.

Но никой не обръщаше внимание на това, защото музиката гръмна с все сила и народът се впусна да танцува. Изведнъж забумтя, сякаш сто бухалки бухаха на гумно, и разбърканата навалица се раздвижи из къщи: тръгнаха едни след други, двойка след двойка, глава до глава и все повече се засилваха — та се развяха клашници, та се залюляха нашироко, тропаха с токове, шапки побутваха, а понякога

някой и песен поемаше или момите заприпяваха „да дана“... и все побързо се обръщаха, клатеха се в такт и се носеха в този вихрен, примамлив, увъртян, безумен танц, така че никого не можеше да познае човек в него... На всяка скоклива нота на цигулката отговаряха сто удара с токове о пода, сто гласа силно извикваха и сто души се завъртяваха на място, сякаш вихър ги поемаше. Едно непрестанно шумолене от клашници, от вълненици и от кърпи, развявани като шарени птици, се носеше из стаята.

Мина малко, мина повече време, а те неспирно, без почивка танцуваха, подът бумтеше, стените се тресяха, къщата кипеше, но желанието за танцуване не секваше, като вода след проливен дъжд — току клокочеше и преливаше из къщи.

А когато свършиха, започнаха различните обреди, както що е обичай при забраждането.

Най-напред Ягуша трябваше да се причисли към женените жени!

А после наред извършваха и други церемонии. Най-накрая момчетата направиха от неовършана пшеница дълго въже и очертаха с него грамадно колело, което шаферките грижливо държеха и пазеха, а всред него стоеше Ягуша: ако някой искаше да танцува с нея, трябваше да се приближи, насила да се вмъкне и да танцува вътре, без да гледа, че с други въжета го шибяха по слабините.

Като свърши и това, воденичарката и Вахниковица започнаха да събират пари за чепеца на невестата. Пръв кметът хвърли жълтица в чинията, а след него като звънлив град заваляха сребърни рубли и като листа на есен захвърчаха банкноти.

Събраха повече от триста злоти!

Добри пари, но нищо не бе то за Доминиковица, не й беше ней за дарения, защото си имаше достатъчно свое, но тая щедрост към Ягуша я съвсем трогна и тя не можа да задържи сърдечния си плач и извика на момчетата да донесат водка. Започна сама да черпи всички поред и през бликналите си сълзи целуваше приятели и приятелки.

— Пийте, съседо... пийте, мили хора... братя рождени... Като че ли пролет ми е в сърцето... за Ягушино здраве... още и тая чашка... още... — А след нея ковачът черпеше другите и момчетата всеки поотделно, защото беше много народ. Ягуша пък благодареше за добрината, като прегръщаше на по-старите коленете!...

Закипя в къщи, защото и чашите непрестанно вървяха от ръце на ръце и от всички лъхаше жар и радост! Лицата се руменееха, очите святкаха и сърцата към сърца теглеха, по братски, по съседски. Хей! Веднъж ще се мре, това и ще остане на човека, дето по братски си хапне и пийне, дето се повесели и забрави за тоя свят! Само умирачката прибира всекиго отделно, а на сватби трябва задружно да се ходи и задружно да се радваме. Затова и на цели групи изпълваха къщата, пиеха наздравици, весело разговаряха и всякой изказваше мнението си високо, така че вече никой никого не слушаше, но какво от това, нали едно чувствуваха, една радост ги бе обхванала и цели ги пронизваше!

А който има грижи, да ги остави за утре, днес нека радва душата си! Както на светата земя след лятното ѝ плодородие господ е отредил почивка, така и човекът наесен, след полската работа, трябва да си почине. А като имаш, човече, сушини и плевни, пълни с тежко като злато жито, което чака само за бухалка, ползвай си го зарад летните си трудове, мъки и търпение.

Така си приказваха едни, други пък разправяха за разни свои грижи, а трети — видели нещо повече, а не само опашката на кравата или въшките на жена си, се трупаха около стария Шимон и говореха за стари времена, за нови теглила, за данъци и за общинските работи, а по-тихичко и за кметовите историйки.

Само Борина не взимаше участие в някоя група, той ходеше ту при едни, ту при други и постоянно следеше с поглед Ягна и се надуваше, че е тъй хубава, и често хвърляше рубла на музикантите, за да не жалят лъковете, понеже свиреха тихичко и си почиваха.

И изведнъж гръмна обертас, та чак тръпки полазиха по костите. Борина скочи към Ягна, прихвана я силно и веднага я завъртя, дори гредите под пода заскърцаха, па се понесе по стаята, въртеше се, тупаше с подковите, връщаше се изведнъж с подкляквапе или размахваше шапка и се носеше широко от стена до стена; понякога запяваше песен преди музикантите, те му отговаряха по музикантски, той скачаше разпалено по-нататък и предвождаше унесено танца, защото след него от купчините се заоткъсваха и други двойки, които също притупваха, запяваха и танцуваха. Всички се унасяха във вихъра, та сякаш сто вретена, пълни с разноцветна прежда, с такъв тропот и тъй бързо се завъртяха, че никое око не можеше да познае кое е мъж,

кое жена. Като че ли някой бе разсипал небесна дъга и пускаше вихрушка в нея, та тя бляскаше с цветовете си, променяше се и се виеше все по-бързо, все по-бясно, по-безумно. Дори лампите понякога загасваха от устрема и нощ падаше върху танцувачите, а само през прозорците се промъкваше светла ивица от лунен блясък, искреше като кипнало сребро през тъмнината и през вихрената човешка навалица. А навалицата прииждаше като шумна пенеста вълна, проблясваше и като сънно видение се кълбеше в тази полусветлина и изчезваше в непроницаем мрак, за да изплува пак и пак да се мерне за миг пред другата стена, върху която докоснатите от светлината стъкла на иконите проблясваха като огньове, и отново да премине и навлезе в мрачина. Само тежки дишания, тропания и провиквания се понасяха, преплитаха се и глухо шумяха в ослепялата стая.

И продължаваха тия танци като една верига, без спир и без прекъсване... защото гръмнеше ли музиката, народът веднага рипваше, изправяше се като гора и тутакси се впускаше с такава сила, сякаш от ураган понесен; ударите на токовете отекваха като гръмотевици; весело провикване тресеше цялата къща, а в танца се втурваха като в буря или в бой на смърт или живот.

И танцуваха!

... Ония ми ти игриви, шеговити краковяци, придружени с отсечена музика и изпъстрени със скокливи припевки, се кършеха като украсени с пулове колани и бяха пълни със смехове и свобода; пълни със сватбена музика, с буйна, мощна и смела младост, а в същото време пълни със забавни дяволии, гоненици, с кипеж на жадна за любов млада кръв. Хей!

... Ония ми ти мазурки, дълги като межди на ниви, разлати като Мачковите круши, шумни и широки като необхватните равнини, възтежки и стройни, мрачни и смели, стремителни и страшни, важни, настръхнали и неотстъпчиви като самите селяни, които, сбити в куп като някоя величествена гора, се втурваха в танца с викове и с такава сила, сякаш сто срещу хиляда са готови да тръгнат, целия свят да подберат, да го смачкат, да го стъпчат, на прах да го сторят с токовете си, да го разнесат, па сами да загинат, но и там след смъртта да танцуват, да удрят о пода и рязко по мазурски да подвикват „да дана“!

... Ония ми ти обертаси: кратки, откъслечни, от които се вие свят, бесни, буйни и пронизителни, пламенни, замислени и с жална

мелодия преплетени, които туптят с кипнала огнена кръв, пълни с любов и доброта, които падат изведнъж като градоносен облак, пълни със сърдечни гласове, със сини погледи, с пролетни дихания и благовонни шумоления, с цветисти градини. Ония обертаси като огласени от песни напролет поля, когато и сълзата през смях се лее, и сърцето радостно пее, и душата тъжно се стреми към необхватни простори, зад онези далечни гори и скита замечтана по цял свят с припева „ой, да дана“!

Такива неизказани танци след танци се нижеха.

Така се весели, като му падне, селският народ.

Така се забавляваха и на сватбата на Ягуша и Борина!

Летяха часове след часове и чезнеха без спомен всред врявата, виковете, шумната радост и в безумието на танца, та и не забелязаха как на изток се вече развиделяваше и първата дрезгавина на зората разкъсваше нощта. Звездите побледняха, месецът залезе, вятър се навдигаше откъм гората, та появяваше и сякаш раздухваше оредялата тъмнина. През прозорците назъртаха рошавите изпокривени дървета и все по-ниско навеждаха осланените си сънни чела. А домът все пееше и танцуваше!

Сякаш ливади и зрели ниви, и цъфнали градини се бяха събрали за пир и поднесени от вихрушка, се впуснали вкупом в дълго, извито огнено хоро!

Разтвориха широко вратите, разтвориха прозорците, а къщата бучеше във врява, в светлини, трепереше, тресеше се, пращеше и постенваше и все по-силно ликуваше. Изглеждаше, че и дървета, и хора, и земя, и звезди, и плетища, и старата къща — всичко се бе хванало за рамене, омотало се в едно кълбо, преплело се едно в друго и пияно, заслепено, забравило всичко, обезумяло се блъскаше от стена в стена, от стаята до отвода, изливаше се от отвода на пътя, от пътя към безбрежните полета, към горите и като танцов водовъртеж се носеше по цял свят, вървеше, обикаляше и пропадеше като непрекъснатата, пробляскваща верига в дрезгавината на първите зори.

Музиката ги водеше, свирните, песните...

... Басовете боботеха в такт и бръмчаха треперливо като бръмбари, а флейтата им пригласяше, весело посвирваше, чуруликаше и фокусничеше сякаш нарочно срещу дайретото, което радостно подскачаше, подбуждаше вряска със звънкалата си, правеше

смехории и се тресеше като еврейска брада на вятър; а цигулката водеше напред като някоя най-добра танцовачка, пееше отначало силно и високо, като да изпитваше гласа си, а после подхващаше широко, трогателно, тъжно като сиротински плач на кръстопът, докато възвиеше на място и изведнъж паднеше отсечено, мигновено, остро, сякаш сто двойки удряха с токовете и сто мъже викаха с все сила, та дишането спираше на човека и тръпки го полазваха. И пак ненадейно захващаше да извива, да пее, да се повръща, да стъпва, да подскача, да се смее и весели, та и сърцето се стопляше, и желание като силна водка удряше в челото на човека... А после пак запровличаше тъжна, сякаш с роса поръсена мелодия, нашата любима, сърдечна, пиана от любов и сила мелодия, и водеше към буен, безумен мазовски танц.

* * *

Зората ставаше все по-светла, така че лампите бледнееха и мръсна размътена мрачина заливаше стаята, а те все още от сърце се забавляваха и комуто беше малко черпнята, пращаше от кръчмата да му донесат водка и пиеше с дружина до забрава.

Който си отиде, отиде си, който се бе изморил, почиваше, а който беше пиан, спеше на зиданата пейка или на отвода. Други пък с поизморени крака лягаха и до плетищата или където им попаднеше, а останалите продължаваха да танцуват до капване...

Най-сетне, колкото имаше по-трезви, събраха се накуп при вратата, заудряха в такт по пода и запяха:

*Сбирайте се, сватбари, време е за нас!
Дълъг е пътят,
дълбока е водата,
тъмна е гората!
Сбирайте се, сватбари, време е за нас!
Пак ще да се веселим.
Утре пак отново
тук ще се явим!*

Но никой не ги слушаше!

[1] Народен обичай: момите ходят с дълги коси и гологлави, женените — с рязани и забрадени. — Б.пр. ↑

[2] Селяни от Северна Полша. — Б.пр. ↑

[3] Празничното облекло на момите е от по няколко фусти една върху друга. — Б.пр. ↑

[4] Плетена шапчица, която носят омъжените жени. — Б.пр. ↑

ХІІ

Чак в зори Витек, изморен от веселбата и отпъждан от Ягустинка, изтича у дома си.

Селото още спеше в дъното на мрачините, които се стелеха ниско над земята като дебел, редеещ насип, вирът почиваше мъртво, притиснат от мрачния гъсталак на крайбрежните дървета, и бе тъй потънал в тъмнина, че едвам към средата се провиждаше и полъскваше в здрача като замрежено око.

Бе доста мразовито, студен вятър повяваше, въздухът дразнеше ноздрите и спираше дишането, земята кънтеше под нозете и замръзналите локви се синееха по пътя като почупени и потъмнели стъкла, а светът бавно побеляваше от зазоряването. Оскрежен и оглушал в премръзнала тишина, той бавно се измъкваше от мрачините. Само кучетата тук-там лаеха сънено, воденицата бучеше в далечината, а сватбеният шум гърмеше из къщата и се ширеше на цял хвърлей наоколо. У Боринови още мъждукаше слаба светлина, та Витек назърна през прозореца. Старият Рохо седеше над книга до масата и си напяваше черковни песни.

Момчето се приближи тихо до обора и затърси пипнешком ключалката на вратата, но изведнъж с писък отскочи, защото някакво куче със скимтене се хвърли на гърдите му.

— Лапа! Лапа! Върна ли се, кученцето, върна ли се, бедния ми? — викаше той, като позна кучето и от радост дори седна за малко на прага. — Гладен ли си, бедничкия!

И той намери скътаната от сватбата колбаса в пазвата си и я натика в устата му, но Лапа не налиташе на яденето, а само лаеше, хвърляше се на гърдите му и скимтеше от радост.

— Огладиха те, бедничкия, па те изгониха! — шепнеше Витек, като отваряше вратата на обора, и изведнъж, както си стоеше, се тръшна върху одъра. — Сега вече ще те браня и ще се грижа за тебе... — мърмореше той и се заравяше в сламата, а кучето легна до него и го зализа по лицето.

Скоро и двамата заспаха.

А от конюшната до обора Куба викаше със слаб болнав глас. Дълго вика той, но Витек спеше като заклан и чак когато Лапа, познал гласа, захвана силно да лае и да го дърпа за клащника, той се пробуди.

— Какво? — промърмори той сънено.

— Вода! Имам силен огън... вода!

Макар че бе недоволен, па и умираше за сън, Витек му донесе пълно ведро и му го остави да пие.

— Така съм болен, та едвам дишам... що скимти там?

— Лапа! Върнало се е кучето от Антекови!

— Лапа! — прошепна Куба, като опипваше в тъмното за челото на кучето, а Лапа подскачаше, лаеше и искаше да достигне одъра.

— Витек, сложи сено на конете, че тракат зъбите си по празни ясли... а аз не мога да се помръдна. Още ли танцуват? — попита след малко той, когато момчето бе смъкнало изпод покрива сено и го слагаше в яслите.

— Към пладне все ще свършат, а някои така се напиха, та по пътя лежат.

— Живеят си, господарите, живеят — въздъхна тежко Куба. — Воденичарските бяха ли?

— Бяха, ама малко седяха.

— Много ли народ имаше?

— Може ли някой да го пресметне?... Претъпкана беше къщата.

— Гощаваха ли добре?

— Като у някой дворянин. С цели паници месо разнасяха, па що водка изляха, що бира, що медовина! А па колбаси — три нощви върховата.

— Кога ще доведат невестата?

— Днеска надвечер.

— Пак ще си хапнат, ще се навеселят... Божичко, мислех си, че и аз ще огриза някое кокалче, че поне веднъж хубавичко ще се наям, пък то леж, умирай и слушай как другите се веселят...

Витек отиде да спи.

— Барем очите ми да се наядат... барем...

Той замълча изнемощял, премляскваше с уста, а тъга и някакви тихи, несмели жалби като плахи птички се блъскаха в гърдите му и печално писукаха.

„Нека им е наздраве, нека барем те живеят...“ — мислеше си той и гладеше кучето по челото.

Огънят все повече го замаиваше, та сякаш за да го отпъди, зашепна молитва и се отдаваше на милостта на Исуса Христа, отдаваше се горещо, но забравяше думите. Той час по час изпадеше в сън, а върволицата от набъбнали с молба и сълзи шепоти се късаше и разсипваше като червени маниста, та му се искаше да ги събере, така явно се търкаляха по кожуха му, но забравяше всичко, заспиваше...

Понякога се събуждаше, поглеждаше с тъп поглед и без да разпознае нещо, отпускате се пак в мъртвешка тъмнина.

Или пък отново охкаше и така викаше в съня си, че конете с ръжене дърпаха юздите си; и пак подохождаше на себе си и повдигаше глава.

— Господи, да дочакам барем да се съмне! — охкаше той в тревога и поглеждаше през прозорчето навън да види дали се вече съмва. По сивото, изстинало и наковано с бледнеещи звезди небе той търсеше слънце...

Но още бе далече до съмване.

Конюшният потъваше в мътната мъгла на предутрото и очертанятията на конете започваха вече да се долавят, а решетките на яслите под прозорчетата просветваха като ребра срещу светлината...

Не заспа вече той, защото нови болки го връхлетяха, хлъзгаха се като чепати тояги в крака му, тъй късаха, тъй въртяха, тъй измъчваха, сякаш някой с жаравата посипваше раните, та подстана изведнъж и завика с всички сили, докато Витек се събуди и дотича.

— Ще умра вече! Ще умра! Много ме боли, расте болестта ми и ме души... Тичай, Витек, за Ямброжи... о божичко, или Ягустинка повикай... може да ми помогнат нещо, че вече не ще изтрая... настава последния ми час... — избухна той в страшен плач, зарови глава в сламата и жално и уплашено хлипаше.

И Витек, въпреки че бе сънлив, затича към сватбата.

Танците бяха в разгара си, но Ямброжи бе вече пиян, както той знаеше да пие, стоеше на пътя срещу къщата на Доминиковица, залиташе от вира до плетищата и пееше.

Напразно го моли Витек и го дърпа за ръкава; старецът като че ли не чуваше и не знаеше какво става с него, а само политаше и пееше в забрава все една и съща песничка.

Тогава момчето затича при Ягустинка, защото и тя знаеше да лекува, но старата бе седнала с приятелки в стаята и така се канеха с греяна водка, така си пийваха бира и всички заедно така приказваха и крещяха, уж пееха, че не можеше и на нея нищо да се каже. Той изскимтя няколко пъти и ѝ каза да иде при Куба, докато най-сетне тя го изтласка из вратата навън, па на изпращане му стовари две-три пестници по гърба; само това спечели и с плач се затича към конюшните.

Но понеже Куба в този миг пак бе заспал, Витек се зарови в сламата, покри главата си с парцалите, които имаше, и заспа.

Доста след време за закуска се събуди от пореваването на гладните и неиздоени крави и от крясъците на Ягустинка, която се бе успала, както и другите, и се залови с шетнята си из домакинството.

Едва когато попривърши работа, тя назърна и при Куба.

— Помогни ми, кажи ми нещо — молеше я той тихо.

— Ожени се за някоя младичка, веднага ще оздравееш — започна весело тя, но щом се вгледа в посинялото му и подпухнало лице, бързо доби сериозен вид. — По-скоро от поп имаш нужда, отколкото от доктор! Какво ще ти помогна аз? Какво? Да ти пребая, да попрекадя, но ще помогне ли?... Нали виждам, болен си, на умирачка, чиста умирачка...

— Ще умра ли?

— Божа работа, ама чини ми се, че оная костеливата те е вече вчепкала и не ще се отървеш.

— Ще умра ли, казваш?...

— Да пратя ли да викат свещеника?

— Свещеника! — извика слисан Куба. — Да го доведеш при мене, в конюшните? С всичкия ли си ти?

— Какво от това? Да не е от захар, та да се разтопи в лайната на конете? Затова е свещеник, за да иде при болен, където и да го повикат.

— Господи! Смя ли аз в тоя тор, при мене?...

— Глупав си като овца! — И тя сви рамене и си отиде.

— Глупачка е тя, не знае какво приказва... — промърмори Куба силно ядосан, отпусна се тежко на леглото си и дълго размишлява. — Прихванало я жената... ами, милия свещеник из стаи ходи... книги чете... с дядо господ се разговаря... та тука ли да го повикаме? Тия жени дай им само да си дрънкат... глупачка...

И остана сам, защото като че ли го и забравиха.

Витек назърташе от време на време да сложи храна на конете или пък да ги напои, та и нему подаваше вода, и веднага изчезваше, припкаше на сватбата, която започна пак да се събира у Доминиковица за отвеждане на невестата, а понякога и Южка с крясък се отбиваше, пъхваше му парче питка, разбъбряше се, раздрънкваше се, вдигаше конюшната на главата си, та чак кокошките закудкудякваха по плетищата от уплаха, и бързо пак избягваше.

Разбира се, имаше и защо. Веселбата бе вече голяма, музиката гърмеше през стените и весели провиквания и песни се чуваха навън.

А Куба тихо лежеше, защото някак болките по-рядко го налитаха, та само се вслушваше, различаваше как се веселят там и си побъбряше с Лапа, който не го напусна нито за миг, похапваха си заедно от Южнината питка или пък чмокаше на конете и им говореше. Те пръхтяха радостно и се обръщаха от яслите, а жребицата дори скъса оглавника си и идваше до одъра да се закача и да допира влажните си и топли ноздри до лицето му.

— Отслабнала си, горкичката, отслабнала си! — гладеше я той сърдечно и я целуваше по издутите ѝ ноздри. — Не бой се, скоро ще оздравея, тогава ще позагладиш кълките, ако ще и с чист овес...

Изведнъж замълча и безсмислено се вгледа в почернелите съкове на гредите, от които като някакви застинали и кървави сълзи се стичаше смола по стените...

Слънчевият и бледен ден назърташе с тихи очи през пролуките и през отворената врата нахлуваше широк поток от ярка светлина, разискрена като златни паяжини по стърнища, в които пърхат със сънно и уморено бръмчене мухи.

Часове след часове минаваха и се влачеха като слепи и хроми просяци, помъкнали се с усилие и тихо по остри пясъци, или като някой камък, който пада в бездънни води и лети, пропада и изчезва, та скоро и човешкото око не може да го проследи.

Понякога само разчириликали се врабци на шумна банда влитаха в обора и дръзко се нахвърляха върху яслите.

— Какви умни, пакостниците! — прошепна Куба. — Нищо и никаква птичка, а дал ѝ господ разум да знае къде да намери храна. Мирно стой, Лапа, нека си хапнат и да заякнат, бедните, че и за тях ще дойде зима — умиряваше той кучето, което скочи да гони крадците.

Свинете заквичаха на двора и се зачесаха по ъглите, та чак конюшната затрепера, а после замушкаха дългите си и накаляни муцуни под вратата и поквикваха.

— Изпъди ги, Лапа! Просяци такива, никога нищо не им достига!

След тях пред прага закъткаха кокошки, а големият червен петел предпазливо назърташе, връщаше се, удряше крила и кукуригаше, докато най-сетне дръзко прескочи прага и отиде при пълната с храна крина. След него и кокошките, но не успяха да се нахранят, защото скоро надойдоха като разгакана дружина гъските, със съскане се мяркаха на прага червените им клюнове и се люлееха белите им изопнати шици.

— Изгони ги, куче, изгони! Ще се скарат, пущините, като жени.

И не щеш ли, веднага се разнесе крехот, писък, шум от крила и пера се разхвърчаха като от разпран пухен юрган, защото Лапа не си скъпеше удоволствието. Той се върна със зинала уста, с изплезен език и радостно скимтеше.

— Я мирно!

Откъм къщи се разнасяше сърдитият глас на Ягустинка, тичане и тропот на пренасяна покъщнина от стая в стая.

— Готвят се за довеждането!

По пътя минеше някой, но нарядко, а сега скърцаше някаква кола; Куба се вслушваше внимателно.

— Клембовата кола, с един кон и с ритли, навярно отива в гората за постилка. То се знае, оста е изтрита отпред и зарад това главината се търка и скърца.

По пътя постоянно сновяха отзвучи, стъпки, разговори, гласове долитаха и едва дочувани и усещани бръмчения трептяха, но той ги улавяше в летежа им и ги познаваше.

— Старият Петрас отива към кръчмата — мърмореше той. — Валентовица вика... навярно нечии гъски са минали у тях... Вещица, не жена. Струва ми се, Козеловица е... така ще е... тича и креци... то се знае, тя е!... Петрек Рафалов... ломоти, синеца, като че юфка има в устата си... поповата кобила отива за вода, да... поспирва се... закача с колелетата... и краката ще си почупи някъде...

И така едно след друго той различаваше всичко и с мислите и с чувствата си ходеше по село, грижеше се, залягаше, кахъреше се и

живееше с цялото село. В тия мисли той едвам забелязваше как денят бавно минава; стените потъмняха, вратата избледня и конюшната потъна в мрак.

Едва надвечер дойде Ямброжи, ненапълно изтрезнял, защото още политаше и тъй бързо говореше, че мъчно можеше да го разбере човек.

— Крака ли си си изкълчил?

— Прегледай го и ми кажи какво да правя.

Ямброжи мълчаливо отвиваше окървавените, засъхнали и тъй залепнали за крака парцали, че Куба зарева с всички сили.

— И мома кога ражда, не вика толкова! — промърмори на подбив Ямброжи.

— Като боли!... Па недей дърпа! Божичко! — почти виеше Куба.

— Хубаво са те наредили! Куче ли ти е изяло прасеца, или какво? — викна той слисан, защото прасецът беше разръфан, загнойсал и кракът отекал като ведро.

— То... само че никому не казвай... горския ме стреля... само...

— Истина... сачмите седят под кожата като маково семе... отдалеч ли те гръмна? Охо! Струва ми се, че кривия ти крак вече няма да го бъде... кокалчетата скърцат, я... Защо веднага не ме повика?

— Страх ме беше да не би да се научат, излезнах за заек... убих... и бях вече на полето... и онзи току ми гръмна...

— Казвал веднъж горския в кръчмата, че някой им правел пакост...

— Ех... пакост... като че ли зайците са на тоя или на оня... издебнал ме... проклетника... бях вече на полето, а той с двете цеви стреля по мене... да пукнеш, дяволски сине... само че недей казва... ще ме разкарват в съда... стражари... па и пушката ще вземат... а тя не е моя... Мислех си, че само ще мине... помогни ми, защото тъй къса, тъй боли...

— Такъв ли си майстор ти! Такава тиха вода, такъв лапнишаран, а с дворянина зайците дели... Добре... ама за тая заедница ще заплатиш с куция си крак...

Прегледа го още веднъж и силно се разтревожи.

— Много късно, премного късно!

— Помогни ми, помогни ми — охкаше изплашено Куба.

Ямброжи нищо не отвърна, само запретна ръкави, извади остро ножче, хвана здраво крака и взе да дълбае сачмите и да изстиска гнойта.

Изведнъж Куба зарева като звяр, когато го колят, но Ямброжи му запуши устата с кожуха и той млъкна, защото примря от болки. Натъкми му крака, намаза го с някакъв мехлем, обви го с нови превръзки и чак след това Куба се посъвзе.

— В болница трябва да идеш... — измърмори тихо Ямброжи.

— В болница ли?... — Той още не бе дошъл на себе си.

— Ако ти отрежат крака, може и да оздравееш.

— Крака ли?

— Е па той вече за нищо не го бива, похабен е, целия е почернял.

— Да го отрежат ли? — питаше Куба, без да може да разбере.

— До коляното. Не бой се, и мене куршум до самата задница ми го откъсна и пак съм жив.

— Ако отрежат само болното място и ще оздравея?...

— Като с ръка ще ти махнат болката... но трябва да идеш в болница...

— Не, страх ме е, не, не в болница...

— Щурчо!...

— Там режат хората живи... там... Ти го изрежи, ти... каквото вече поискаш, ще ти заплатя, изрежи го... не ща в болница, по-добре тука да псовисам...

— И ще псовисаш... само доктор може да я отреже. Ще ида още сега при кмета да изпрати утре да те откарат в града.

— Напразно ще ходиш, защото в болница няма да ида... — рече решително Куба.

— Хм, тебе ще питат, щурчо!

— Да се отреже и веднага ще оздравее... — повтаряше тихо Куба, когато Ямброжи си отиде.

След превързването кракът престана да го боли, беше се само вдървил чак до горе. По цялата си страна той усещаше като че ли мравки го лазят, но не обръщаше на това внимание, защото се бе дълбоко замислил.

— Бих оздравял! Може и така да е, нали Ямброжи е с един крак... ходи с патерица... Като с ръка, каже, ще отнемат болките... Но Борина ще ме изпъди... разбира се, ратай без крак... нито за плуга,

нито за друга работа. И какво ще правя? Само говеда да паса или да тръгна по просия... по света, някъде при някоя черква?... Или като вехта обувка на купището... да пукна там до плета. Божичко милостиви! Божичко!

Изведнъж той ясно разбра всичко и чак подскочи от заслепителна тревога.

— Исусе! Исусе! — повтаряше в треска той, безпаметно и цял разтреперан.

И се унесе в дълбок и жален плач, с вик на отчаян човек, който потъва в пропаст, без да може да се спаси.

Той дълго виеше и се късаше в мъка, но през сълзите и отчаянията му се явяваха и някакви решения, някакви размишления. Полека-полека се успокояваше и тъй се вдълбочаваше в себе си, че нищо не чуваше; като насън му се мяркаше някакво свирене, песни, близки крясъци.

Тъкмо по това време сватбата идваше у Боринови.

Довеждаха Ягуша у мъжа й.

Малко по-напред доведоха хубава крава и пренесоха раклата, с пухени юргани и различна покъщнина, която получаваха като вено.

Сега пък, малко нещо след залез, когато се мръкваше и мъгли падаха над земята, защото изглеждаше, че времето ще се промени, наизлязоха от Доминиковица.

Напред вървеше музиката и буйно свиреше. След нея майка, братя и сродници водеха Ягуша, нагиздена като невеста, а след това вече, кой къде намерил, вървяха останалите сватбари.

Движеха се бавно покрай вира, който, притискан от тъмнината, почерняваше и гаснеше. Вървяха през все по-гъстата мъгла, през тишината на заглъхналата и сляпа тъмнина, така че тропотът и свиренето се разнасяха отсечено и бумтяха като изпод водата.

Понякога младежите запяваха или някоя от жените заплакваше, или пък някой мъж изкрещяваше „да дана“, но веднага замлъкваха — още нямаше настроение и влажна хладина пронизваше човека.

Едва когато свиха към Бориновата порта, шаферките запяха:

*Заплакала девойка
във черкви на венчане,*

*четири свеци палнали,
засвирили органи.
Ти мислеше, девойко,
че все така, със песни?
Пък то, само за днеска...
А цял живот със сълзи...
Да дана!
А цял живот със сълзи...*

Пред прага под пруста вече чакаха Борина, ковачът с жена си и Южка.

Доминиковица внесе най-напред вързопче с резен хляб, малко солчица, въглен, восък от свеци и връзка класове, осветени на Голяма Богородица, а когато и Ягуша влизаше, жените хвърлиха подире ѝ разбридани нишки и паздер, за да не дохожда дяволът при нея и всичко да ѝ върви.

В същото време се поздравяваха, целуваха се, пожелаваха на младоженците щастие, здраве и каквото бог даде и влизаха в стаята; изведнъж се заеха всички столове и кътове.

Музикантите тихо подрънкваха и нагласяваха инструментите си, за да не смущават черпенето, което Борина бе започнал.

Той ходеше с пълна кана от приятел на приятел, черпеше, канеше, прегръщаше и пиеше с всекиго наздравица; ковачът, от друга страна, му помагаше, а Магда и Южка разнасяха с чинии баница с мед и сирене, която Магда бе изпекла специално за довеждането на невестата, за да направи мили очи пред баща си.

Но веселбата някак не вървеше разпалено; разбира се, никой не изливаше през рамо пиенето, нито се отказваше от чашките, дори сладко си пиеха, само че някак не идваше сватбарско настроение и не закипяваше, а едва зашумяваше като вода на слаб огън; седяха омърлушени, тежко и неразположено се движеха, малко и тихичко си приказваха, тук-там някой от по-старите се и прозяваше крадешком, и тъжно мислеше само по-скоро да се прибере да спи.

А пък жените, макар че са най-кресливите и най-веселите в такива случаи, изпонасядаха по пейките, криеха се из кътовете и твърде малко разговаряха помежду си.

Ягуша отиде в мъжовата си стая и веднага се преоблече с обикновени, само че празнични дрехи и излезе да приема и гощава, но майка ѝ не ѝ позволи до нищо да се допре.

— Насватбувай си се, дъще! Ще се наработиш и ще се натрудиш! — шепнеше ѝ тя и постоянно я прегръщаше и с плач я притуляше, та дори мнозина се чудеха, защото не беше отишла някъде далече, нито на друго село, нито на сиромашко място.

Подсмиваха се на това майчино умиление и точеха зъби за подигравки, защото тъкмо сега, когато доведоха Ягуша като господарка на този дом, с толкова земя и толкова друг имот, им се отвориха очите и ревност задавяше не една от майките с мома за женене, па и на девойките беше някак чоглаво и нерадостно.

Отиваха отвъд, дето седяха по-рано Антекови и дето сега Йевка и Ягустинка готвеха вечерята, та огнището бумтеше и Витек едва смогваше да донася дърва и да ги пъха под грамадните гърнета.

Навсякъде из къщи ходеха и на всяка зирка хвърляха завистливи погледи.

Та как да не позавидиш на такъв късмет?...

Самата къща е най-хубавата в цялото село, голяма, лична, висока, стаи като на дворянски дом, чисти, варосани, с дъсчени подове! А пък що мебели, що покъщнина, какво ли не! Само икони към двайсет, все в стъкла! Па обори, конюшни, плевня, сушина! И малко ли стока имат? Само крави пет глави, да не смятаме бика, от който също има полза! Три коня, ами земята, ами гъските, свинете!...

Жално въздишаха и тук-там някоя тихичко се обаждаше:

— Боже мой, на такива господ дава, дето не са и заслужили!

— Знаяли как да си се наредят, знаяли!

— Така е, всякога който излезе напред, все той получава.

— Защо ваша Улиша не излезе?

— Защото е скромно момиче и има страх от бога.

— И други все зарад това.

— Да беше друга, щяха ли да я оставят така, само веднъж да видеха някоя по нощите с момък, по целия свят щяха да я раздрънкат.

— Такава има късмет...

— Защото няма срама.

— Хайде, елате — викаше Йенджих. — Музиката свири, а в къщи нито една фуста — да има с кого да потанцува човек!

— Колко му се е прищяло пък на тоя да танцува, ами майка ти ще ти позволи ли, бре?

— Само гледай да не си изгубиш панталонците и да не ти се льсне нещо, както си се засилил.

— И не замятай мотовилите си по хората!

— Иди с Валентовица да танцуваш, две грозотила ще станете.

Йенджих само изруга нещо, улови първата, която му попадна, и я поведе, без да слуша какво дрънкаха след него.

В къщи вече танцуваха, все още бавно и сякаш без желание. Само Настка Голембова се въртеше живо с Шимек Доминиковичиния. Бяха се отнапред сговорили, та щом засвири музиката, и те се притиснаха здравата и истински и дълго танцуваха; при почивката се разхождаха из къщи, хванати през кръста, та чак сладно потрепераха, или пък весело си приказваха, смееха се високо и ходеха долепени един до друг, а Доминиковица гледаше неспокойно сина си.

Но едва когато дойде кметът — закъснял беше, че трябваше да води новобранците в града, — хората се пораздвижиха, защото щом влезе, щом гаврътна една-две чашки, започна да се разговаря с мъжете и да се шегува с „младоженците“.

— Младоженеца блед като стена, а невестата — червено сукно.

— Утре ще си приказваме...

— Бива си те, Мачей, не си оставил да мине напразно времето.

— Ами не е гъсок... няма да вземе пред очите на всички...

— И за петаче не бих се обзалагал след това! Абе то, хвърлиш ли камък в храстите, все ще изхвърчи птичка, аз, кмета, ви казвам това!

Гръмнаха в смях, защото Ягна избяга в другата стая.

И жените бърбеха каквото им дойдеше на езика.

Скоро врявата се усили и веселие обхвана душите; и кметът помогна доста за това, ама и водката направи своето. Борина не я жалеше и често пущаше в ход бутилката; и танците тръгнаха по-живо и повече двойки затанцуваха, захващаха вече да пеят, да притупват и все по-голям кръг се понасяше из къщи.

По това време влезе Ямброжи, седна веднага току до прага и с лакоми очи следеше бутилката.

— Пък твоята глава все натам се върти, където чашките дрънкат!
— подметна кметът.

— Звънливи са; а който напои жаден, заслуга му се пише на оня свят — отговори важно Ямброжи.

— На ти вода, мешино такава.

— Което за говедата е вкусно, то за човека е вредно! Казват: „Когато водата спаси, спасява го, а водката всекиго на крак поставя.“

— Тогава пий водка, щом си толкова пресметлив.

— Пий наздраве, кмете! Казват и това: „Кръщавай се с вода, венчавката с водка поливай, а смъртта — със сълзи.“

— Хубаво казват, пийни още веднъж...

— Няма да избягам и от трети път! Винаги пия за първата жена една чаша, а за втората две чаши.

— Защо така?

— Защото навреме умря, та да си потърся трета.

— За жена сънува, а още привечер му се склапят очите...

— И по тъмно макар, все още бих напипал с тоягата си женска кълчица!

Къщата гръмна от смях.

— Да ви сгодим с Ягустинка! — завикаха жените.

— И тя устатница, па и водката обича — добавиха други.

— Нали казват: „Работен мъж и устата жена половин свят превземат.“

Кметът седна до него, а другите заеха кой къде смогна местата по пейките наоколо, а понеже не можаха да се поберат, натискаха се прави в купчина, заеха едва ли не половината стая, без да обръщат внимание на танцуващите.

Скоро тръгнаха шеги, остроумия, приказки, весели закачки, поговорки, та чак къщата се тресеше от смехове, а най-вече приказваше Ямброжи. Измисляше, проклетникът, и лъжеше, без да мига, тъй майсторски и смешно, че си изпокапваха. От жените Вахниковица никому не позволяваше да я надприказва и първа дърдореше. Кметът също гърмеше със своя бас, доколкото му позволяваше служебното положение.

Музиката гръмна живо, младежта буйно затанцува, викаше и тупаше здраво по пода, а насядалите така весело се забавляваха, че забравяха за божия свят. Най-сетне някой съгледа в пруста Янкел. Веднага го въвлякоха в къщи. Евреинът сне шапка, разкланя се и се

поздравяваше приятелски с всички, без да гледа на това, че обидните думи като камъни летяха покрай ушите му.

— Жлътко! Некръстеник! Кобилешки син!

— Тихо! Посрещнете го с нещо, дайте му водка! — викаше кметът.

— Минавах по пътя, та рекох да видя как се забавляват хората. Господ да ти дава и наддава, господин кмете, ще пийна водка, защо да не пийна — за здравето на младоженците!

Борина изнесе бутилка и черпеше. Янкел изтри с халата си чашката, сложи шапката си, изпи една и повтори.

— Остани, Янкеле, не ще сториш грях за вярата си! Хей! Музиканти, засвирете еврейския танц! Янкел да потанцува! — викаха със смях.

— Мога да потанцувам, това не е грях!

Но докато свирачите разберат какво им казват, Янкел се изхлузи неусетно в отвода и изчезна. Той отиде при Куба да вземе пушката.

И не забелязаха кога излезе, защото Ямброжи не преставаше да лъже, а Вахниковица му пригласяше като на контрабас; така мина до самата вечеря; музиката вече млъкна, маси се примъкнаха и паници затракаха, а те все се смееха.

Напразно Борина канеше на вечеря, никой не го и чуваше. След това Ягуша току повтаряше да дойдат на трапезата, но кметът я примъкна в купчината и я накара да седне при него, като я държеше за ръка.

Най-сетне Яшек с прякора Превратния извика силно:

— Сядайте, хора, да ядете, че изстина!

— Тихо, щурчо, и за тебе ще се намери паница за облизване!

— Ямброжи само лъже, та чак прах се дига, и мисли, че някой му вярва...

— Яшек, каквото ти дават в устата, взимай, то е твое, но с мене не се закачай, не ще устоиш.

— Да се опитаме! — отвърна момъкът, тъй като беше възглулав и не разбра думите му.

— И вол може да каже това, дори по-добре от тебе.

— Ямброжи повтаря след попа, та си мисли, че и самия той е умен!

— Ти го пуснеш под одъра, то се качи на одъра! Глупачка! — промърмори той ядосано.

Защото това бе майката на Яшек, която пожела да защити сина си. И той пръв тръгна към трапезата, а след него и другите засядаха бързо по местата си, тъй като готвачките внасяха вече паници с топли ястия, от които се разнесе приятна миризма по стаята.

Наредиха се по старшинство, както подобаваше в този случай, с Доминиковица и синовете ѝ по средата; шаферите и шаферките седнаха отделно на две купчини, а Борина и Ягуша останаха да прислужват на гостите и да внимават кое къде трябва.

Настана тишина, само през прозорците се чуваше как вън децата крещяха и се боричкаха помежду си, а Лапа с настървение лаеше около дома и влизаше в отвода. Народът тихо се занимаваше с яденето и с готовност се нахвърляше на паниците и чашите дрънкаха при обикалянето.

Ягуша постоянно канеше и почти всекиму поотделно дотуряше било месо, било нещо друго и настояваше да не се стесняват. А това така ѝ прилягаше, така на място всекиму добра дума казваше и към всекиго беше любезна, че не един от момците я поглеждаше с тъжни очи, а майка ѝ просто хвърчеше от задоволство и току оставяше лъжицата, за да я гледа и да ѝ се радва.

И Борина виждаше това и когато тя отиваше при готвачките, той я застигаше в отвода, прегръщаше я здраво и хубаво я нацелуваше.

— Мила моя стопанко! Също като някоя дворянка, така достойно се държиш и разпореждаш!

— Нима не съм господарка! Я върви в къщи, Гулбас и Шимон са се нещо понадули и малко ядат. Почерпи се с тях!...

Разбира се, че той я слушаше и изпълняваше всичко, каквото искаше тя! А Ягуша бе особено весела и разположена. Господарка се почувства тя, и не каквато и да е, почти дворянка, па и нарежданията ѝ някак идеха отръки, а с това и достойнството ѝ растеше в нея самата, и гордостта ѝ пълна със сила и със спокойствие! Тя ходеше свободно из стаите и така умно и бързо ръководеше всичко, като не знам откога да господаруваше на това място.

— Стария скоро ще разбере каква е тя, то си е негова работа, но чини ми се, че много добра домакиня ще стане — шепнеше Йевка на Ягустинка.

— Докато има масло и сирене, и баба знае да прави тутманик! — отвърна злоречиво Ягустинка. — Така ще е, докато ѝ омръзне стария, докато не захване да тича след ергените.

— Това няма да направи, макар че Матеуш е готов и само чака, ех, няма да я остави тъй.

— Море... ще я остави той за едната хубост! Някой друг ще го накара да стори това... ще го накара...

— Борина?

— Пък ти, Борина! Има и някой по-силен от двамата... има... само да му дойде времето, самичка ще видиш... — усмихна се хитро тя. — Витек, я отпъди кучето, че лае, та ми проглуши ушите, разпъди и момчетията, ще изпотрошат стъклата и ще разтурят застилката на стената.

Витек скочи с тоягата, кучето млъкна, но се разнесоха писъци и тропот на шумно бягаща тълпа; чак до пътя ги пропъди и се върна бързо, защото след него се посипа град от кал и камъни.

— Витек, я почакай! — викаше Рохо, който стоеше в сянката до ъгъла откъм двора. — Повикай Ямброжи, кажи му, че работата е бърза, чакам го пред къщи.

Едва след някое време дойде Ямброжи, доста сърдит, че му прекъснаха яденето на най-хубавото място — припеченото прасе с грах.

— Черквата ли гори, какво?

— Не викай, върви при Куба, защото ми се чини, че умира.

— Нека пукне и да не пречи на хората да ядат. Надвечер бях при него и му казах на тоя заплес да се приготви за болница, ще му отрежат крака и веднага ще оздравее!...

— Това ли си му казал? Чини ми се, че сега разбирам защо сам си е отрязал крака...

— Господи, света Богородичке! Какво, самичък си го отрязал?...

— По-скоро върви, ще видиш. Отивах в обора да си легна и щом влезнах, Лапа скочи върху мене, залая, заскимтя, задърпа ме за клашника, не можех да разбера що иска, па току изтичваше напред, сядаше на прага на конюшнията и скимтеше. Отидох, гледам — Куба лежи повесен през прага, с глава в конюшнията! На първо време помислих, че е искал да излезе на чист въздух и е премалял! Отнесох го на леглото и запалих фенера да потърся вода, а той цял в кръв,

бледен като платно и от крака му шурти кръв. По-скоро, че ще издъхне...

Влязоха в конюшната. Ямброжи се залови бързо да го съживява. Куба лежеше отпуснато, едва дишаше и хъркаше през така здраво стиснатите си зъби, че с нож трябваше да ги отварят, за да му наляят малко вода в гърлото.

Кракът му бе прерязан в коляното, едва се държеше на кожата и кръвта обилно течеше.

На прага се червенееха петна от кръв и лежеше окървавена брадва, а брусът за точене, който седеше винаги под стряхата на конюшната, сега се търкаляше на прага.

— Вижда се, че сам си го е отрязал. Уплашил се от болницата, помислил, глупака, че сам ще си помогне... Бре че корав човек, бре че инат! Божичко, сам да си пререже крака! Просто да не вярва човек! Много кръв е изгубил.

Изведнъж Куба отвори очи и зараглежда твърде съзнателно.

— Отхвъркнал ли е? Два пъти фраснах, но ми притъмня... — прошепна той.

— Боли ли те?

— Никак. Само дето съвсем съм загубил сили, но по-здрав съм!

Той лежеше и нито викна, когато Ямброжи му подреждаше, миеше и превързваше в мокри парцали крака.

Рохо коленичил светеше с фенера и тъй горещо се молеше, че сълзи се лееха по лицето му, а Куба само се усмихваше радостно, някак трогателно и жално, като някое подхвърлено на полето малко детенце, което, преди да разбере, че е без майка, се радва на тревите, които, шумят над него, гледа слънцето, протяга ръчички към прелитащите птички и по своему приказва с всичко, весело му е. Така и той се чувствуваше сега; добре му беше, спокойно и безболезнено, и така леко и весело на душата, та съвсем и не мислеше за болката си, а само се хвалеше тихичко... как добре наточил секирата, наместил крака си на прага... и фраснал в самото коляно... заболяло го, па не могъл отведнъж... та втори път ударил с всичка сила... и ето сега нищо не го боли, вижда се, помогнало му — и само да имаше повече сила, не би гнил на тоя одър, а би отишъл и на сватбата... би се хванал и да танцува... и би си хапнал нещо, защото му се ще и да си хапне.

— Лежи спокойно и никак да не се мърдаш. Ядене веднага ще ти донесат, ще кажа на Южа.

Рохо го погали по лицето и двамата с Ямброжи излязоха навън.

— До утре ще изгасне, ще заспи тихо като пиле, защото кръвта му съвсем е изтекла.

— Свещеника трябва да доведем, докато е в съзнание!

— Ами свещеника отиде тази вечер във Воля у дворяните.

— Ще ида да го извикам, тази работа не чака.

— До Воля има цяла миля, нощно време и през гората не ще улучиш. Тука има впрегнати коне на хора, които след вечеря ще си вървят, вземи ги и заминавай.

Изведоха колата на пътя и Рохо се качи.

— Па не забравяй Куба, трябва да се наглежда! — рече той на тръгване.

— Не ще го оставя сам, няма да забравя.

Обаче веднага забрави, запомни само толкова, та каза на Южа за ядене, а сам се върна на трапезата, прилепи се яко и тъй сърдечно към бутилката, че скоро забрави за всичко на тоя свят.

А пък Южка, понеже беше добро момиче, събра в една паница каквото можа, наля в едно шишенце доста водка и на драго сърце му занесе.

— Куба, хапни си малко да разбереш и ти от сватбата!

— Бог да те награди! Струва ми се колбаса, хубаво мирише, усещам.

— Нарочно я понагреях, та да ти се услади. — И тя му бутна паницата в ръка, понеже в конюшната беше тъмно. — По-напред си изпий водката.

Той я изпи до дъното.

— Поседни малко, така ми е лихо сам... — рече той и започна да мляска, да гризе, да дъвче, но нищо не можеше да преглътне.

— Веселят се, а?

— Такава сватба, толкова народ, в живота си не съм виждала по-голяма...

— То се знае, Борина се жени, не е за чудене! — прошепна гордо той.

— Разбира се, а татко тъй се весели и все подир Ягуша ходи.

— Може ли инак... угледна, хубава в лицето като някоя дворянка!

— Знаеш ли, а Шимек Доминиковичин все около Настка Голембова се увърта.

— Не ще позволи старата, у Насткини десет гърла са на три морги.

— Затова тя, където ѝ попадне, ги гони и все ги следи.

— Кмета тука ли е?

— Забавлява другите и най-много дрънка, Ямброжи също.

— Така си е редно, щом са на такава сватба, у такъв стопанин! У Антекови не знаеш ли що става? — попита той тихо.

— Как не, на мръкване прескочих до тях, занесох на децата месо, банички, хляб... А той ме изгони от къщи и хвърли след мене, каквото бях занесла... Заинатил се е и така е сърдит, така сърдит, че... пък една немотия и един плач у тях... Ханка само се кара със сестра си, па като че ли и за косите са се хващали вече.

Куба нищо не рече, а само изсекваше носа си и някак по-бързо дишаше.

— Южо — рече той след малко, — кобилата нещо попъшква и току ляга от снощи, сигурно ще се жреби... понаглеждайте я. Нещо да пийне ѝ пригответе. Как пъшка! Бедничката, милата! Пък аз нищо не мога да ѝ помогна... страшно съм отслабнал... съвсем без сили съм останал...

Той се измори и млъкна, сякаш заспиваше.

Южка бързо си отиде.

— Цешке, Цешо! Цешо... — завика той, като идваше, на себе си. Кобилката заръжа и се дръпна, та юздата се опъна и задрънка.

— Барем веднъж да си хапна до насита! Ще получиш, ще получиш и ти своето, кученце, само недей скимтя...

Напразно се опитваше, облизваше и миришеше, но не можа, ръката му безсилно се отпусна и той я скри под сламата, без да изпуца каквото има в нея.

— Божичко, толкова много! Никога в живота си не съм имал толкова, а не мога!

Мъка притисна душата му и сълзи потекоха по лицето му; плачеше горчиво, та дори захлипваше като оскърбено дете.

— После ще си хапна, ще си почина малко и ще се нагостя — помисли си той.

Но и после не можа, потъна в сън, без да изпусне из ръка колбасата и без да усети, че Лапа тихичко я обгризваше...

Изведнъж той се опомни, защото след вечерята музиката гръмна в къщи тъй силно, че чак стените на конюшната се затресоха и кокошките закряха изплашени в курниците.

Провиквания избухнаха навън и бликаха из къщата като червени огньове в тъмна нощ, като гръмотевици удряха по конюшната.

Танцуваха разпалено, ечаха смехове, веселба, забава и земята постоянно тътнеше от гонениците и момински крясъци цепеха въздуха.

Куба се вслушваше, но бързо забравяше за всичко, сън го оборваше и отнасяше в някакъв шумен мрак, като че ли под шумни води... в дън размятани от вихрушка гори.

А когато веселбата избухваше още по-силно, когато изглеждаше, че гълчавата и тропотът на удряните до забрава токове раздрусват къщата, той се посъбуждаше, измъкваше душата си из мрака, излизаше от своя унес, връщаше се от страшните далечини и слушаше...

Понякога се опитваше да яде или пък тихо, сърдечно шепнеше:

— Цешке, Цешо, Цешо!

А душата вече бавно го напущаше и се носеше по света като птичка божия; още се въртеше, още блуждаеше, още не можеше да се откъсне и долиташе от време на време до свещената земя, за да си почине от умората, да притули сиротинския си плач в човешката врява; тя наминаваше между любими, вървеше между живи, обръщаше се жално към братя и молеше за помощ от сърцата им, докато, подкрепяна от божията сила и милосърдие, се носеше към някакви пролетни поля, към онези пространни, необхватни, обвити с вечно сияние и радост божии угари.

И все по-нагоре, по-далече летеше, чак там...

... Чак там, дето вече не се чува човешки плач, ни въздишки, ни жални стенания на душата...

... Там, дето само благовонни лилии ухаят, дето цветни поля шумят с медена сладост, дето звездни реки текат по пъстро оцветени дъна, дето е вечен ден.

... Там, дето се чуват само тихи молитвени песни и неспирно се носят като мъгли благовонни пушеци, дето звънчета звънят и органи

тихо свирят и постоянно става свето жертвоприношение, дето праведници, ангели и светци в оня свещен, безсмъртен божи храм с песни славят бога! Дето човешката душа само се моли, въздиша, плаче от радост и се весели заедно с господата во веки веков.

Натам се стремеше измъчената и жадна за почивка душа, душата на Куба.

А къщата неспирно танцуваше и от все сърце се веселеше, дори с по-голямо желание от вчера, защото по-обилно черпеха и повече канеха. И танцуваха до припадане.

Кипяха вече като вода над силен огън, а щом малко поотслабнеха, музиката гръмваше с нова сила и те като блъсната от вихър нива се огъваха, втурваха се, тропаха с крака и с песни и викове дружно и разпалено се понасяха в нов танц.

Душите им вече съвсем замираха от жега, кръвта вреше, умът отлиташе, сърцата се забравяха в танци и всяка жилчица трептеше в такт, всяко движение беше танц, всяко провикване песен, всички очи светеха от радост и веселие.

И така продължи през цялата нощ, до зори!

А денят наставаше тежко и тихо, утринният здрач сееше смътни, непрогледни камари облаци, а тъкмо пред изгрев-слънце изведнъж стана мрачно и притъмня, заваля сняг. Отначало прехвърчаше рядко и се въртеше из въздуха като борови иглички във ветровит ден, докато най-сетне заваля здравата.

Снегът се сипеше като през гъсто сито, падаше право, равно, еднообразно и без шум и застилаше покриви, дървета, плетища и цялата земя като с избелено възсиво предиво или като с пух.

Тъкмо и сватбата се свърши, оставаше само да се съберат вечерта в кръчмата на ново пиене, но сега почнаха да се разотиват по домовете си. Само шаферите и шаферките начело с музиката се събраха вкупом на пруста пред къщи и в един глас запяха последната песничка:

*Лека нощ ви младоженци,
лека нощ!
Лека нощ ви пожелаваме...
И да служим тук оставаме,*

лека ноц!

* * *

А в същото време Куба слагаше душата си под светите нозе на бога.

II ЧАСТ
ЗИМА

I

Зимата наставаше...

— все още се бореше с есента и с рев блуждаеше по сините далнини като някой лют и гладен звяр, и не знаеше човек кога ще се засили, ще връхлети и ще впие остриите си зъби в света...

— все още пършолеше понякога ситен, сив сняг — есенен сняг...

— все още дохождаха вцепенени, посинели от болест дни, досадни, разпъшкали се, гноясали, цели изпълнени с вайкане и мъждиви с ледена светлина — дни като мъртъвци, та птиците бягаха с крясък към горите, и водите по-тревожно бълболеха и течеха лениво, сякаш опечалени от страх, и земята трепереше, а всяко създание вдигаше разтревожени и плахи очи към север — към бездънната шир на облаците...

— все още нощите биваха есенни; слепи, глухи, размътени и пълни с разръфани мъгли и блясъци на мъртви звезди — гнили нощи на тръпно мълчание, пропито със сподавен вик на тревога, пълни с болезнени въздишки, колебания, внезапни затишия, кучешки вой, блъскане на помръзнали дървета, тъжни гласове на птици, които търсят подслон, страшни викове на изгубени в тъмнината пустоши и кръстопътища; с шум от някакви крила, със сенки, спотаени до стените на вдървени къщи, с пълзящи викове, със страшни привидения, неразбрани провиквания, ужасни мляскания, пронизителни стенания...

— все още понякога от мрачните ширини на оловното небе на запад се изтъркулваше червено грамадно слънце и падаше тежко като бъчва с разтопено желязо, от която избухваше кървав кипеж и катранени пушеци, черни, прошарени с пламнали факли, така че целият свят потъваше в отражения на пожари.

И дълго, дълго в нощта гаснеха и застиваха на небето кървави отблясъци, та хората казваха:

— Расте зимата и ще се превърне в люти вихри.

И зимата растеше, растеше всеки ден, всеки час, всеки миг.

Докато най-сетне дойде.

Най-напред долетяха първите вести.

Някак си веднага след Света Варвара, закрилница на леката смърт, в тиха отмаляла утрин дойдоха първите краткотрайни немирни ветрове, обхождаха земята със скимтеж като ловни кучета, хапеха нивите, ръмжеха срещу храстите, поразкъсаха снеговете, раздърпаха градините, изпометоха с опашки пътищата, понесоха се над водите и мълчаливо откъсваха по нещо от старите стрехи и огради. И пак се извиха и със скимтеж избягаха в гората — а след тях още надвечер се започнаха из мрачините дългите съскави и сякаш бодливи езици на вихрите.

Цяла нощ като глутница изгладнели вълци духаха и ръмжеха из полята; духаха до воля, та на сутринта земята вече се шаренееше под разпокъсания и изпояден сняг, тук-там по долчинките и браздите се белееха разкъсани кръпки, нивите светеха с голи могилки, пътищата се простираха вкочанявали и премръзнали, а студът впиваше острите си зъби в земята и тя звънтеше като желязо. Но щом настана денят, те избягаха с лай, скриха се из горите и зли и сърдити заскачаха из тях.

А небето започна да се прихлупва все по-мрачно; облаците изпълзяваха от всички ями, издигаха страшни чела, протягаха измачкани туловища, развихряха сиви гривии, бляскаха със зеленикави зъби, движеха се като цял орляк — като заплашителна, мрачна и мълчалива тълпа, и се трупаха по небето. Откъм север се движеха черни, грамадни планини, разпокъсани, изподрани, натрупани една върху друга, разклонени като купища от изполомени гори, пресечени от дълбоки пропасти, засипани от зелени ледници и с дива сила и с глух шум напиреха напред. От запад, иззад черните неподвижни гори се измъкваша полека сини подути грамади, проблясваха тук-там като огън, движеха се една след друга в безкрайна върволица, все поголеми, като вериги от исполински птици. Откъм изток пък други се провличаха: плоски, ръждясали, кръвясали, гноясали, съвсем гадни като някакви скапани мърши с потекла гной. Идваха и от юг, само че изветрели, червеникави, подобни на малки блата и торфени тресавища, пълни със сини близни и подутини, пълни с петна и страшни гъмжила — сякаш пълни с гмеж от червеи. А отгоре, сякаш от угасналото слънце, падаха мръсни парцали, сипеха се боядисани като нечиста сгур. Всички възлизаха към небето, трупаха се в преграмадни планини и го заливаха с черен и страшен кипеж от кал и развалини...

Светът изведнъж почерня, настана глуха тишина, угасна светлината, сините очи на водата потъмняха, всичко като че ли се вдърви и застана в почуда с притаен дъх, уплаха повя по земята, мраз прониза костите, страх сграбчи хората за гърлата, душите паднаха в прах, лют ужас зашумя над всяко създание — виждаше се как заек тича с развяна козина през селото или пък врани със зловещ грак влизат в плевните и дори в отводите. Кучета като обезумели виеха под стрехите, хората бързо бягаха по домовете си, а край езерото тичаше сляпа кобила с остатъци от колата, блъскаше се в плетища и дървета и с диво цвилене търсеше конюшната си.

Мътна и задушна тъмнина се разливаше, все по-ниско падаха облаците и като кипнали гъсти мъгли нахлуваха откъм горите и се мъкнеха по нивите като буйни, луди и страшни води — блъснаха се в селото и заляха всичко с ледена и нечиста мъгла. Изведнъж небето се разкъса наред и се проясни, синьо като огледалото на кладенец. Остро съскане прониза тъмнината, мъглите изведнъж се омотаха на кълбо и из небесната пукнатина се изсипа първият вихър, а след него втори, десети, стотен!

Виеха като цели стада, лееха се из това гърло като с нищо необуздаеми реки, сякаш се дърпаха на веригите си, и като разлаяна бясна тълпа удряха в облаците, хвърляха се в тъмнината и я разтуряха до дъно, прорязваха я от край до край и я размятаха като гнила слама.

Врясък се понесе по света, вихър, шум, писъци, прахоляк.

Облаци, изгазени от острите копита на вихрите, някак бързо отлитаха към горите, небето се проясняваше, денят отново светна с оловни очи, всяко създание си въздъхна с облекчение.

Но вихрите непрекъснато виеха почти цяла седмица, без да отслабнат, нито да спрат. Дните, тях човек някак можеше да изтърпи, понеже навън излизаше само този, който имаше нужда, а другите седяха по къщите си и чакаха да престанат виелиците. Но нощите не можеха да се изтраят; а не щеш ли, настанаха чисти, ясни, звездни и във висините тихи нощи, но долу на земята вихрушката устройваше сатанински оргии, сякаш сто човека са се обесили едновременно, та не бе възможно и да се заспи; ами как ще спи при такива резове, трясъци, шум и тропот, като че ли хиляди празни коли вихрено препущаха по неравния път, и при тези тътнежи, от които земята трепереше, при тези бог знае чии резове, при този вой!

Къщите трещяха, защото вихърът постоянно напираше с плещи о стените, блъскаше в ъглите, повдигаше стрехите, вкопчваше се за билата, блъскаше като с чело вратите, та много от тях се дори отваряха, притискаше стъклата на прозорците, та трябваше да се става посред нощ и да се затулят с възглавници, защото се вмъкваше вътре, квичеше като дотеглива свиня и така студено шибаше, та хората се смразяваха под пуховите завивки.

Не може да се изкаже колко се намъчиха хората през тези дни и нощи!

И колко пакости направи виелицата, брой нямат: плетища изпосъбори, покриви изпоизкърти, катурна почти новата сушина на кмета, на Бартек Козела взе покрива от плевнята и го отнесе на петдесетина крачки в нивата, на Винчорковите комина събори, на воденицата отпра част от дъсчения покрив... и още колко по-дребни пакости! Па що дървета из градините и горите изкърти! На големия път изскубна двайсетина тополи и ги изнапречка на пътя като жестоко избити и разкъсани трупове.

През тези ветровити и шумни дни Липци беше като умряло. Виелицата бушуваше с такава сила по пътищата, че ако някой се подадеше от къщи, веднага го шибваше по челото и го събаряше, където попаднеше — из ровове, в дървета, в плетища го блъскаше... Дори отвея от моста във вира Яшек Превратния, та едвам се изтътра момчето. Духаше непрестанно, пясък сипеше, клони носеше, трески, снопчета от покривите, понякога и някой по-малък покрив... и всички тези неща хвърчеха из прахуляка като разгонени големи птици, блъскаха се о стените, летяха по света!

И най-старите хора не помнеха такива люти и лоши ветрища.

Селяните се тъпчеха по окадените къщи и се караха от досада, тъй като не можеха и нос да покажат навън. Само по-припрени жени притичваха от време на време покрай плетищата, уж да попредат у приятелките си, а пък то, за да почешат езици и да се пооплачат. Мъжете пък усърдно очукваха жито, бухалките от сутрин до късно вечер бухаха иззад затворените врати на плевните. Студът бе смразил житото, та по-лесно падаше. Надвечер само, когато виелицата малко поутихваше, мнозина от момците се промъкваха с някой шиник към кръчмата.

А виелицата все вееше и все по-люто хапеше, та замръзнаха вече и потоци и рекички, блатата се сковаха, дори вирът се покри с прозрачен почти небесносин лед и само при моста, където бе по-дълбоко, водата още се вълнуваше и не се даваше, но бреговете почиваха вече здраво оковани, та трябваше да се просича ледът за водопой на добитъка.

Едва пред деня на света Луция^[1] времето се промени.

Студът намаля и се постопли малко, виелицата като че ли умираше, защото само сегиз-тогиз провяваше по света, но вече помекко и не тъй сърдито. Небето пък се изравни като завлечена с брана нива и покрита с грамадна сива погребална плащаница; то се бе спуснало тъй ниско, сякаш се бе опряло на крайпътните тополи. Но бе посърнало, сиво и глухо.

И щом звъниха за обедня, притъмня, сняг на гъсти едри парцали заваля и покри като с пух всички дървета и могили.

Нощта настана бързо, но снегът не преставаше; все по-гъсто се сипеше той и малко нещо по-сух и сипкав, и не престана цяла нощ.

Към зори беше натрупал повече от три педи, като че кожух бе обгърнал хубаво земята; целият свят бе покрит със синкава белота, а валеше неспирно, без почивка.

Настана такава тишина на земята, че нито лъх полъхваше, нито звук минаваше през тия падащи пухчета. Нищо, всичко млъкна, заглъхна, онемя, застана като че ли пред някакво чудо и понаведено се послуша тържествено в това едвам чувано пършолене, в това тихо хвърчене, в тази мъртва, трепетна и непрестанно падаща белота.

Образуваше се, растеше и наставаше белезникава тъмнина; бял, треперлив и чист здрач се сипеше като най-бяла, най-мека, най-хубава вълна. Сипеха се безбройните снежинки като замръзнало лунно сияние, като че всички звездни светлини, превърнати в скреж и стрити на прах в небесния им ход, засипваха света. И изведнъж горите се скриха, полята изчезнаха, та с око не можеха да се видят, изгубиха се пътища, цялото село се разтопи и се разнесе в белота, в ослепителна мъгла. В края на краищата очите не можеха да видят нищо друго освен струи от снежен прах, който падаше тъй тихо, тъй равномерно и сладко, сякаш вишнев цвят през лунна нощ.

На три крачки не можеше да се види ни къща, ни дърво, ни плет, ни човек. Само човешки гласове като слаби, заблудени пеперуди

хвърчеха из белотата, защото не можеше да се схване откъде и накъде вървяха — и прърхаха все по-слабо и все по-тихо...

И тъй валя два дни и две нощи, та най-последно засипа къщите дотолкова, че се издигаха като снежни купчини, които изпущаха нечисти кълба дим, пътищата се изравниха с нивите, градините бяха пълни до оградите, вирът съвсем изчезна под снега, бяла и безбрежна, студена и необгледна, пръркава и чудна равнина покри земята, а снегът все валеше и валеше, само че вече все по-сух и по-рядък, та през нощите си пробиваха път звездни трепети, а през деня тук-там през прехвъркващия бял паздер се синееше небето. Въздухът ставаше позвучен, гласовете ясно, отсечено и гръмливо пронизваха мъглата. Селото като че ли се събуди, раздвижи се, тук-там някой изкарваше шейна, но скоро се връщаше пак, защото пътищата бяха непроходими. Тук-там между къщите проправяха пътеки, разчистваха снега пред вратите, разтваряха оборите, веселие обземаше всички, а пък децата лудееха от радост, навсякъде лаеха кучета, поблизваха снега и се гонеха с децата. Разшаваха се по улиците, разносоха се крясъци по портите, викаха и се биеха с топки, търкаляха се в мекия и пръркав сняг, правеха страшни снежни човеци и се возеха на шейни. Тези радостни писъци и гоненици изпълваха цялото село, та Рохо трябваше да прекъсне този ден учението, защото не можеше да задържи никого при букварчето.

Към третия ден на мръкване снегът престана. Все още прършолеше тук-там, но тъй слабо, едвам забележимо, като че ли някой изпухваше брашнен чувал над земята, но небето се заоблачи, врани се заблъскаха около къщата и кацаха по пътищата; настана една беззвездна оловна нощ, разбелена от неосветените снегове и тъй тиха, скована и мъртва, сякаш бе лишена от всякаква сила.

— И най-лекия ветрец да духне, прърпор ще се вдигне — пошепна сутринта старият Вилица, като поглеждаше през прозореца.

— Нека се вдигне, все ми е едно! — измърмори Антек, като ставаше от постелята.

Ханка накладе огъня в огнището и погледна през отвода. Беше рано, петлите пееха из село. Все още бе много тъмно, сякаш някой бе разбъркал вар наполовина със сажди и бе поръсил света, та не се познаваха ни дървета, ни къщи, ни далечини. Само на изток тлееше

като покрита с пепелец жарава здрачът, а върху земята лежеше дълбока тишина и силен студ се носеше.

В къщи също владееше пронизителен, влажен и тъй прихватлив студ, та Ханка обу дървените обувки на босите си крака. В огнището огънят едва мъждукаше, защото суровите пръчки само пращяха и пушеха, докато Ханка цепна от някаква дъска трески и ги тури със слама, от което най-сетне пръчките се разгоряха и поразвиделшя малко нещо къщата.

— Как го навея, ще има за цяла зима — заприказва пак старият, като дъхаше върху отрупаното с дебел зеленикав лед стъкло на прозореца, за да погледне навън.

По-голямото момченце, което беше вече на четири години, захлипа в постелята, а от другата страна на къщата, където живееха Стахови, се разбръмчаваха остри детски караници, сръдни, писъци и трясък на врати.

— Веронка започва деня с молитвата си! — прошепна Антек на подбив, като увиваше краката си с нагрети на огъня партенки.

— Свикнала си е да дърдори и си дърдори, макар че не трябва, но не е от злина, не е... — заекваше тихо старецът.

— Така ли — и децата ли без злина бие?... Нито пък на Стахо добра дума казва, ами вее кър-мър, като на куче, и това от добрина ще е, а? — говореше Ханка, като коленичеше до люлката, за да накърми по-малкото, което също поплакваше и риташе с краченца.

— Колко? — три недели както седим вече у вас и един ден не мина без крясъци, без бой, без разпри! Кучка, не жена! А Стахо гламав, позволява й да му вършее тръни на главата, работи като вол, а от куче е по-зле.

Старецът погледна плахо, дори понечи да каже нещо в защита, но тъкмо тогава вратата откъм отвода се отвори и Стахо подаде глава със снопарски бухалки на рамо.

— Антек, искаш ли да идем да чукаме? Органиста каза да си намеря някой другар за ечемика, сух е и хубаво, леко се рони... На Филип много му се щеше, ама ако ти искаш... хайде, изкарай и ти някоя пара.

— Благодаря, забери Филип, аз у органиста няма да работя.

— Както щеш! Сбогомте!

Ханка дори подскочи от Антековия отговор, но веднага се наведе и завря глава в люлката, за да скрие сълзите и мъката си!

Ами как, такава зима, такъв мраз, такава сиромашия, та живеят само с картофи и сол, няма нито грош, а не ще да работи! По цели дни седи у дома, пуши цигари и мисли! Или пък се скита навън като пощурял, вятъра гони! „Боже мой, боже мой!“ — охкаше тя болно. И Янкел дори не дава на вересия, ще трябва да се продаде кравата; ами що? Запънал се е и ще я продаде, а за работа се не залавя... То се знае, криво му е да ходи по чужда работа, мъчно му е, но какво да захване? Да беше тя мъж, боже мой, не би пожалила ръцете си, ако ще би и до лактите да ги изпотрепе, само и само кравата да не продават, колкото поне пролет да дочакат, зимата да изкарат... „Но какво, какво мога аз, горката?...“ — душата ѝ така се разплака, та не можеше да дойде на себе си.

И тя се залови за обикновените си всекидневни грижи и крадешком поглеждаше мъжа си, който седеше край огнището, зави по-голямото момченце с полата на кожуха, топлеше му крачетата, като нагриваше дланта си, гледаше печално в огъня и въздишаше. Старецът чистеше картофи при прозореца.

Неприятно, тревожно мълчание, преситено със спотайвани жалби, пълно със задушливо чувство за мизерия, витаеше между тях. Не се поглеждаха в очи, не си проговаряха, думите се сплитаха в огорчение, усмивките бяха изгаснали, в погледите блестяха сподавени укори, на бледите им отслабнали лица се виждаше печал и жалби, а в същото време и желязна упоритост. Вече три седмици се минаха, откак ги изпъди Борина, толкова дълги дни, толкова ноци, а и двамата още нищо не забравяха, обидата, която им сториха, още не преболяваше, нито пък се успокояваха от яда си — тъй силно чувствуваха те всичко, като да бе станало в този миг.

Огънят весело пращеше, топлината се разливаше из къщи, та дори ледът по стъклата почна да се топи, затопиха се и навейните през пролуките на прага ивици сняг, а глиненият под се бе запотил и се покриваше с роса.

— Ще ли дойдат тия евреи? — попита тя най-последно.

— Казаха, че ще дойдат.

И нито дума повече. Ами как, кой да се обади пръв и какво да каже? Ханка ли?... Тя се боеше уста да отвори, да не би да пробият

насъбрали се жалби в сърцето ѝ и да се излеят, макар и не по волята ѝ. Не, тя всичко таеше и колкото можеше, се въздържаше. Антек ли? Какво да каже пък той? Че му е зле ли — това се виждаше и без казане. А той никога не се сприятеляваше лесно и не беше и разговорлив, па дори и с жена си; нямаше и желание за това! Какво ли и да говори, когато омразата разяждаше душата му, когато след всеки спомен сърцето му се гърчеше от болка и пръстите му се разперваха с такъв яд, та бе готов да се нахвърли върху цялото село!...

Той не лелееше вече сладки спомени за Ягна, като че ли никога не бе я обичал, като че ли не бе я хващал със същите тия ръце, с които сега бе готов да я разкъса. Но не ѝ беше и сърдит.

„Има някои жени като бездомни кучета, които ще тръгнат след всекиго, ако ги подмами с по-голямо коматче.“ Той мислеше за нея, но не често, защото тя изчезваше под наплива на кървавото, живо и болезнено настървение към баща му. Старият бе виновен, бащата бе злосторникът, той бе трънът, който се заби в самото сърце на Антек и му причиняваше все по-люта болка; зарад него, зарад него е всичко!

И събираше, трупаше той в душата си всичкото зло и всичките неправди, които му бяха сторени, и си преповтаряше като незабравима молитва! Болезнена, мъчителна броеница от молитви беше то, но той я промъкваше през сърцето си, за да я запомни още по-добре!

Не му беше за своята беда; здрав мъж, да има само покрив над главата си, повече му не трябва, за децата — жената да се грижи; но обидата, тя го гореше като огън и непрекъснато растеше, разрастваше се в него като парлива коприва! Ами как, едва три недели оттогава, а цяло село вече се отвърна от него, като че го не познаваха, като че бе някой скитник кой знае откъде. Отминаваха го като побъркан, никой не го заговаряше, нито у дома му идваше, никой не го съжали, не му казваше блага дума — а го изглеждаха като някой убиец.

Не и не! Няма да се натрапва, но и по кътищата няма да се крие, не ще се никому покори. Щом е със злом, със злом нека бъде! Но защо е всичко това? Че се сби с баща си? Първица ли е това на село! Нима Юзеф Вахник не се бие всеки няколко дена с баща си?... Нима Стах Плошка не счупи крака на своя? И никой лоша дума не им каза, само него отритнаха, че от когото бог се отвърне, отвърщат се и всички светци. На стария, на стария е работа това, но за всичко, за всичко ще му се плати.

И той живееше само с мисълта за отмъщение и през всичкото време биваше в треска и безпаметство; за работа не се залавяше, за бедата не мислеше, не мислеше и за утрешния ден, а само се притуляше в тежките си мъки и се косеше вътрешно. Неведнъж скачаше нощем от леглото си и тичаше из село, луташе се по тъмнините и замисляше лошо отмъщение, даваше си клетва, че нищо няма да прости.

Закусиха мълчаливо, а той все седеше омърлушен и прекарваше през паметта си спомените като бодлив и мъчителен осил.

Беше вече към пладне, огънят поугасна, а през поразмразените прозорци се втурваше белезникавата студена светлина на снеговете; леденият тъжен здрач се пръскаше по кътищата, развидели къщата и тя се показва в цялата си мизерия.

Боже мой, Бориновата къща изглеждаше като дворец при тая съборетина, каква ти къща, дори оборът на баща му бе по-сгоден за живеене от нея. Това е кочина изгнила, не жилище; камара от проядени дървета, тор и гнила смет. Нито една дъска на земята, глинен изпоизровен под, покрит със замръзнала кал и със затъпкана смет, та само да се позатоплеше от огнището, и се вдигаше по-лоша миризма, отколкото от торище. Това тресавище бе оградено с изкривени, проядени и изгнили стени, от които течеше влага, а в ъглите студът разтърсваше сивата си брада. Стените бяха само дупки, замазани с глина, а намести и със слама и говежди лайна! Ниският потон висеше като скъсано решето и повече паяжини и слама имаше по него, отколкото дъски. Само покъщнината и съдините, както и няколкото икони по стените, покриваха от малко-малко тая мизерия; прътът с накачените дрехи и раклата закриваха преградата от вършина, зад която бяха кравите.

Ханка, макар и полека, но скоро ошета домашната си работа, която не беше и голяма: крава, юница, свиня, няколко гъски и кокошки; това е и целият блясък, и цялото богатство. Тя облече момченцата и те веднага отидоха в отвода да си играят с Веронкините; оттам вече се носеха крясъци и писъци; а тя самата се попристегна, защото търговците щяха да дойдат, па и по селото трябваше да излезе.

Искаше ѝ се преди това да поприказва с мъжа си нещо за продажбата, но не смееше да започне, защото Антек все още седеше

пред изгасналото огнище, загледан неопределено къде и мрачен. Нея чак я достраша.

„Какво му е?“ Тя изу дървениците си да го не смуцава с тропането им, но все по-често го поглеждаше с тревожна нежност и безпокойство.

„Тежко му е, че не е като другите, тежко му е“ — мислеше си тя и страшно желание я обзе да заговори, да го попита, да го ожали и вече застана отстрана, вече имаше блага дума в трогнатото ѝ сърце, но не посмя. Как можеше да каже нещо, когато той не ѝ обръща внимание, като че ли нищо не виждаше около себе си. И болно си въздъхна; не беше леко на душата ѝ, не — не медена сладост, а горчив пелин усещаше тя в сърцето си! Боже мой, не така са другите хора, па дори и най-бедните са по-добре. А тук всичко на нейната глава е легнало; тревожи се, тичай, грижи се за всичко, трепи се, па нито има с кого да заприказваш, нито кому да се ожалиш! Да би я нахокал, да би я дори набил, но да знае, че в къщи има човек, а не дърво. А той — нищо. Понякога само изръмжи като зло куче или пък погледне, та тръпки те побият — не може да го заприказва човек, нито да се доближи до него с чисто сърце, както бива обикновено между съпрузи и между приятели. Камо ли да му кажеш нещо, да се ожалиш! Какво е за него жената, какво е съпругата му? — Колкото къщата да наглежда, ядене да сготви и децата да пази. Нима обръща на нещо внимание той? Нима ще вземе да поприласкае, да погали, да зарадва с доброта, да прегърне, да се заприказва? Не, не го е грижа него за всичко това! Вирнал глава, държи се като чужд човек, не иска и да знае какво става около него! А ти взимай всичко сама върху главата си, късай се, мъчи се и нито блага дума за отплата!...

Тя не можеше вече да задържи болезнения прилив от жалост и сълзи, та избяга зад преградата при кравите, подпря се на яслите и тихо захълца. А когато Шарка взе да я души и да я ближе по главата и рамото, тя избухна, заплака с глас...

— И тебе, кравичко, ще изгубим, и тебе... скоро ще дойдат... ще те спазарят... ще ти метнат оглавника на роговете... ще те поведат... ще те откарат, хранителко наша... далеко по света... — шепнеше Ханка, като я прегръщаше през шията и притуляше наболялата си душа към това чувствително същество. Не сдържаше нито пъшканията си, нито плача си, тъй като в душата ѝ се надигаше внезапен, силен

бунт. Не, така не може да продължава, ще продадат кравата, не ще има какво да се яде, а той си седи и работа не дири, не отива да очуква снопи, дори и когато го канят, па макар и за една злота и двацет гроша надница, сол биха си купили, мазнинка някаква за готвене; като се свърши вече и тая капка мляко!...

Тя се върна пак в къщи.

— Антек! — рече силно, смело, готова всичко да издума.

Той вдигна тихите си зачервени очи и така тъжно и жално я погледна, та душата ѝ се разколеба, ядът я напусна, а сърцето ѝ милостиво заби...

— Ти каза ли да дойдат за кравата? — рече тя тихо и някак чудно смекчено.

— Навярно вече идат, че на пътя кучетата нещо лаят...

— Не е, в Шикоровата уличка лаят — каза тя, като погледна навън.

— Преди пладне обещаха да дойдат, та трябва да нагледваме.

— Трябва да я продадем, а?

— Ами как, пари трябва и храна няма да стигне за двете... трябва, Ханушо, що да чиня... жалко за кравата... разбира се... ама който си няма пари, няма и да се блажи... — говореше той с такава доброта, че душата на Ханка се разтопи, а сърцето ѝ запърха от радост и надежда. Гледаше тя в очите му като вярно и послушно куче и в този миг дори не жалеше нито кравата, нито нищо. Само внимателно и без мъка поглеждаше милото лице и слушаше гласа, който минаваше като огън през сърцето ѝ и я стопляше с доброта и нежност.

— Трябва, разбира се, ще ни остане юницата, ще ни се отели къде сред пости, ех, ще дочакаме пак млекце — повтори тя, само и само да приказва той повече.

— Па ако не стигне храна и за нея, ще прикупим.

— Овесеница, че ръжената ще стигне допролет. Тате, иди разрови ямата да видим дали картофите не са измръзнали.

— Седи си ти, не е за тебе тая тежка работа, аз ще разровя.

И Антек стана, сне кожуха си, взе лопата и излезе пред къщи.

Снегът бе почти до стряхата, защото къщата беше на открито, почти вън от село, на стотина крачки от пътя, незаградена нито от плет, нито от градина. Няколко изкривени диви череша растяха пред прозорците, но бяха тъй завеяни и те, че промъкваша само клоните си

из снега като изкривени от болест пръсти. Пред прозорците още преди съмнало старецът бе изринал снега, а ровникът с картофите беше тъй завеян, та не можеше и да се познае под снега.

Антек се залови здраво за работа, защото снегът бе на цял човешки бой и макар че беше още пресен, беше се вече улегнал и малко понатежал, та трябваше да се реже на кирпичи. Хубавичко се изпоти, докато разрина, но работеше на драго сърце и разположен беше, тъй като често хвърляше топки към децата, които се забавляваха пред прага. Само когато си спомняше старите мъки, ръцете му отмаляваха, преставаше да работи, подпираше се гърбом до стената и разглеждаше наоколо. Въздишаше и душата му пак се залутваше като заблудена овца в тъмна нощ.

А денят бе облачен, сив, избелялото небе висеше ниско, снегът се простираше като дебел мек кожух и докъдето очите виждат, лежеше като синкава, глуха и мъртва равнина. Мъглявият, проникнат от натежал иней въздух закриваше като с прежда целия свят; а тъй като Билицовата къща беше малко на височина, цялото село се виждаше като на длан; редици от купчини или някакви снежни къртичини стърчеха една до друга като венец около засипания вир; цяла къща не можеше да се види, всички изчезнали под снега. Само тук-там се чернееха стени на плевни, издигаха се на кълба кафяви торфени пушеци или пък се сивееха дървета под снежни калпаци; само гласове се разнасяха ясно из тази белота и летяха от единия до другия край на селото, а еднообразното тупане на бухалките при чукането на снопите бумтеше като че ли изпод земята. Пътищата бяха запустели и засипани, а по заснежените поля жива душа не се мяркаше. Само една грамадна бяла пустиня, мъртва и застинала всред снеговете. Замъглените далнини тъй се преливаха, че не можеше да се различи небето от земята, само горите леко се синееха върху бялата шир като надвиснал облак.

Но Антек не блужда много с поглед по снежната пустиня; пак се загледа към селото и диреше бащината си къща, обаче не успя и да помисли за това, защото Ханка влезе в ровника с картофите и викна оттам:

— Не са измръзнали! На Вахникови вятърът така ги измразил, че половината трябвало да хвърлят на свинете, а нашите са здрави.

— Добре. Я излез, струва ми се, че евреите идат! Кравата трябва да се изведе пред къщи!

— Евреите ще да са, та кои други ще бъдат: тия чуми ще да са! — извика ядосано Ханка.

Откъм кръчмата, по напълно завеяната пътечка, едвам отбелязана от следите на Стахо, бродеха двойца евреи, и то се знае, кучетата почти от половин село ги гонеха с голяма радост и лай и толкова настървено ги нападаха, че Антек излезе насреща им да ги брани.

— Как си, а? Закъсняхме, защото такъв сняг, такъв сняг! Знаеш, не може да се изгази ни пеши, ни с кола. А в гората вече разчистват пътя по трудова!

Антек нищо не им рече, само ги въведе в къщи да се посгреят.

Ханка пък почисти измърсените хълбоци на кравата, издои колкото се бе набрало от сутринта мляко и я изведе през къщи на двора. Кравата се опираше, не искаше да върви и като прекрачи прага, протегна муцуна и задуши, после почна да лиже снега и съвсем неочаквано замуча продължително, тихо и жално и тъй се задържа, че старецът едвам я задържа за оглавника.

Това вече Ханка не можа да понесе, страшна жалост я обхвана и така я зачовърка, че избухна в плач, а по нея и заловилите се за вълненика ѝ деца го удариха на плач и вик. И на Антек не беше весело, не, той само стисна зъби, подпря се до стената и загледа враните, които долетяха върху разгребания от ровника сняг, а търговците бърбяха помежду си, па заопипваха и заоглеждаха кравата от вси страни.

То се знае, на Антекови стана мъчно като при погребение, та дори завръщаха глави от добичето, което напразно дърпаше повода, напразно извърщаше изпулените си и изплашени очи към стопаните, напразно глухо мучеше.

— Божичко!... Затова ли съм те хранила, кравице, затова ли съм тичала и съм се грижила за тебе... за да те заведат на касапин... да те погубят!... — вайкаше се Ханка и удряше глава о стената, а децата също плачливо ѝ пригласяха.

Но напразно бяха и вайканията, и плачовете, напразно, нуждата не можеш да отбиеш, човече, нито да превъзмogneш участта си и това, което има да стане...

— Колко искаш? — попита най-сетне старият побелял евреин.

— Триста злоти.

— Триста злоти за тоя дъргел! Ти, Антони, болен ли си, или?

— Ти да не ми я наричаш дъргел, че да не огребеш нещо! Виждаш я, млада крава е, едва на пет години е, охранена! — крещеше Ханка.

— Ша... ша... на пазарлък средня няма за речено... взимаш ли трийсет рубли?

— Казах своето!

— И аз казвам своето трийсет и една... хайде трийсет и една и половина... хайде трийсет и две... дай си ръката... ха трийсет и две и половина... съгласен ли си?

— Казах!

— Трийсет и три последно! Ако не, не! — каза флегматично помладият и потърси тоягата си, а старият взе да закопчава халата си.

— За толчава крава!... Та от бога барем страх нямате ли... крава като планина, само кожата ѝ чини десет рубли... за толчава крава... хайдуци, христубийци!... — заекваше старецът, като потупваше кравата, но никой не му обръщаше внимание.

Евреите разпалено почнаха да се пазарят. И Антек стоеше твърдо на своето, отстъпи им нещичко, има се много, защото кравата наистина струваше и ако я продадеше напролет и на някой стопанин, взел би петдесет рубли като нищо. Но където неволята подкарва, там бедата за процепа тегли. Евреите знаеха добре това и макар все по-силно да викаха и все по-разпалено да друсаха ръката на Антек за съгласие, придаваха по мъничко, най-много по половин рубла...

Дойде вече дотам, че търговците си тръгнаха ядосани, Ханка вече задърпа кравата към обора, дори и Антек се ядоса и беше готов да се откаже от продажбата, но онези пак се повърнаха и почнаха да викат, да се пазарят, да се кълнат, че не могат да дадат повече, да друсат ръце и пак да оглеждат кравата, докато най-последно склониха на четирийсет рубли и две злоти на Вилица за воденето.

Веднага заплатиха всичката сума; старецът поведе кравата след тях до шейната, която ги чакаше пред кръчмата, а пък Ханка с децата изпрати Шарка чак до пътя и ту я гладеше по муцуната, ту се облягаше върху нея и не можеше да откъсне поглед от добичето, нито да успокои скръбта и жалбите си...

На пътя пък се поспря да я поизгледа и да покълне с всичката си душа тия жълти некръстени чифути!

Толчава крава да изгубиш, та не е чудно, че на жената сърцето се бе разиграло.

— Като че ли изнесоха някого от дома на гробищата, така пусто — рече тя, като се върна и току поглеждаше зад празната преграда или през прозореца към отбелязаната с лайна и следи от копита пътека и час по час избухваше в плач и вайкане.

— Стига си плакала, мари, разбучала си се като някое теле! — викна Антек, седнал пред сложените на масата пари.

— Когото не боли, той може и да не бучи. Не те заболя, когато продаде кравата на евреите да я заколят!

— Е да, а пари? Из главата си ли да ги изчукам?

— Като най-долните сиромаси останахме, като просяци, ни капчица мляко, ни никаква радост! Толкоз ни беше от богатството, толкоз! Божичко, божичко! Други се борят, като волове теглят и все нещо прикупят за в къщи, а тоя продава и последната крава от моя баща... Сега вече, току-виж, и последната разсипия ще настане, последната! — нареждаше тя унесено.

— Реви, може да ти пооекне; колко си глупава и колко не разбираш! На ти парите, поразплати къде какво има, купи какво трябва, а другите скътай! — тикна той купчината пари, а една книжна петорублевка скри в портфейла си.

— За какво са ти толкова пари!

— За какво ли? Не ще тръгна само с тояга.

— Къде си тръгнал?

— По света, ще подиря работа, тук няма да гния!

— По света! Навсякъде кучета боси ходят, навсякъде на сиромаха духа през гащите! Та аз сама ли ще остана? — несъзнателно навдигаше тя глас и със закана се приближаваше към него, но той не ѝ обръщаше внимание, облече кожуха си, опаса си пояса и взе да си търси шапката.

— На нашенци няма да работя, та ако ще да пукна! — каза Антек.

— Органиста търси чукачи на снопи!

— Ами! Големец, синковеца, теле такова, само бръмчи там при органа и току гледа в ръцете на хората, живее с каквото изпроси или

излъже, у такъв не работя аз.

— Мързеливия знае да се оправдае!

— Да мълчиш! — вресна ѝ той ядосано.

— Като ти приказвам постоянно, като ставам лоша, нима не правиш каквото си искаш!

— Ще ида по чифлиците — каза той вече пак спокойно, — ще попитам за някоя работа, може да получа след Коледа и макар като ратай, ама ще отида, само и само тука да не се вмирисвам и да не гледам все тая неправдина, че не ще мога да изтрая. Стигат ми, стигат ми хорските съжаления и да ме гледат като някое окраставяло куче!... Да се махна оттука, където ми видят очите, само по-далече... само по-скоро... — разкрещя се буйно Антек.

Ханка замря от ужас и стоеше като вкопана: не беше го виждала такъв.

— Остани си сбогом, след някой ден ще се върна.

— Антек! — викна тя отчаяна.

— Що? — повърна се той от отвода.

— Дори и една блага дума ми не казваш... дори...

— Що, да взема да се галя сега с тебе или пък любов да правя!... Не ми е до това! — И той тресна вратата след себе си и тръгна.

Посвиркваше си през зъби, подпираше се на тоягата и вървеше бързо, а снегът скърцаше под краката му; след малко се озърна към дома: Ханка стоеше под стряхата и се заливаше от сълзи, а през другия прозорец гледаше Веронка.

— Реве, реве, никаквицата! Колкото за това ума ѝ стига!

— ... По света! До света! — шепнеше си той, оглеждаше се наоколо и шареше с очи през заскрежената снежна белота. Някаква мъка го разкъсваше, тласкаше го, подмяташе го напред, та с радост мислеше за други села, за нови хора и за друг живот. Хрумна му то неочаквано, от само себе си му дойде и изведнъж така го грабна, както кога отприщена вода грабне някой храст, та нито може да се противи, нито да се повърне. Съдбата му го подгони по света.

Един час преди това нито мислеше, че ще тръгне по света, нито знаеше. То дойде само отнякъде, навярно вятърът довя това желание и разпали сърцето му с неудържим стремеж да избяга. Печелил, не печелил, само да се махне оттука... Хей! Като птица би хвъркнал, по целия свят би се понесъл, над гори, над тия необхватни земи... Разбира

се, защо да умира тука, какво има да чака? Спомените вече тъй го изядоха, че душата му изсъхна като прахан, и какво спечели от това?... Прав е свещеникът, добре му каза, че ако се съди с баща си, нищо няма да спечели, а и пари доста ще пропилее. А за отмъщение — ще почака по-сгодно време, по-сгодно; не се е родил още такъв, комуто би простил... А сега да върви напред, където и да е, само по-далече от Липци.

— Къде най-напред?...

Той застана на завоя на пътя с тополите и малко колебливо почна да се вира по изгубените в леката мъгла поля; студ го прониза, та зъбите му затракаха и цял се разтрепера.

— Ще тръгна през село по пътя за воденицата... — реши бързо той и зави към село; не бе изминал още петдесетина крачки и трябваше да се отстрани под тополите — изсред пътя право към него препускаше бързо някаква шейна със звънци, потънала в кълба от снежен прах.

Пътуваха Борина и Ягна; Борина сам караше конете, които скачаха и подмятаха шейната като перце, а въпреки това старият пак шибаше с камшика, гонеше ги и казваше нещо със смях. Ягуша също високо приказваше, но като забеляза Антек, изведнъж прекъсна; за миг те впиха погледи един в друг и се завърнаха настрани; шейната избърза и скоро изчезна в снежния прах, но Антек не помръдна от мястото си, съвсем окаменя и само гледаше след тях... от време на време се показваха из снежния облак, ту се зачервенеяха Ягушините вълненици, ту звънчетата по-силно задрънкваха и изчезваха, губеха се, сякаш хвърчаха през тая белота... под покрива на заскрежените клони, които бяха сплетени като навес, като пробит в снеговете прокоп, подпрян с възчерните дънери на тополите от двете страни на пътя, наведени и прегънати сякаш от мъчителното възлизане по височината... Той все гледаше в очите ѝ, които стояха пред него, бляскаха в снега като цъфнал лен, израстваха навсякъде по пътя и гледаха уплашени и жални, учудени и радостни едновременно, пронизващи и светнали с жив огън.

Душата му замря, помрачи се, като че скреж засипа цялото му тяло и цял го прониза, та само тия сини очи останаха да бляскат. Той наведе глава и се помъкна бавно, обърна се веднъж-дваж, но под

тополите нищо не се виждаше, навремени само далече се обаждаше звънчето и се мяркаше повдигнатият от шейната сняг.

И забрави всичко, като че ли душата си изгуби, паметта му го напусна и той безпомощно се оглеждаше, без да знае какво да започне... къде да иде... какво стана — сякаш потъна в сън наяве и не можеше да се оборава.

Почти несъзнателно свърна в кръчмата, като отмина няколко пълни с хора шейни, но никого не позна, макар че разглеждаше внимателно.

— Накъде толкова хора? — попита той Янкел, който бе застанал на прага.

— На съдилище. Делото с чифлика за кравата, за биенето на пастирите, знаеш! Отиват свидетелите, а Борина отиде напред.

— Ще ли спечелят?

— Защо пък да изгубят! Съдят дворянина от Воля, дворянина от Рудка е съдията, защо пък да изгуби и дворянина? А хората ще се поразходят, ще поутъпчат пътя, ще се повеселят — нали и в града трябва да се направи алъш-вериш на нашите. Всеки по малко ще спечели, всеки.

Антек не слушаше подбивките, поръча си водка, облегна се на тезгяха и стоя току-речи цял час загледан напред, почти не на себе си, и не пипваше чашката.

— Какво ти е?

— Е... какво може да ми е... пусни ме в стаичката.

— Не може, има там търговци, тежки търговци, купили са и другото сечище от дворянина, това във Вълчите долове, та имат нужда от спокойствие, може дори и да поспят.

— Ах, тия кучета, ще ги хвана за брадите и ще ги изхвърля на снега! — кресна той и възбудено се спусна към стаичката, но се върна от вратата, взе шишенцето си и се сви при масата в най-тъмния ъгъл.

Кръчмата беше празна, тихо беше, само евреите завикаха нещо на своя език, та Янкел се затича при тях, или някой влезна за чашка водка, изпи я и пак си излезе.

Денят вече преваляше и студът сигурно се усилваше, защото плазовете на шейните скърцаха по снега и в кръчмата вееше студ. А Антек седеше, пиеше полека, като че ли размисляше, но не знаеше какво става с него и наоколо.

Пиеше той шишенце след шишенце, а онези очи все синееха отпреде му, бяха тъй близко, тъй близко, та почти с миглите си ги достягаше; изпи трето шишенце... все яснееха, само че взеха да се въртят, да се клатят и да се носят като лампи по кръчмата. Студ го прониза от страх, той скочи на крака, блъсна шишенцето о масата, та го строши на парчета, и тръгна към вратата.

— Плащай, ей! — викна Янкел, като препречи пътя му. — Плащай, на вересия ти не давам.

— Махай се от пътя ми, кучешки сине, евреино, че тук ще те стоваря! — изкрещя той с такава сила, че евреинът пребледня и се отстрани.

Антек блъсна вратата и излезе.

[1] 13 декември. — Б.пр. ↑

II

Към пладне денят се поразясни, но само толкова, колкото ако някой бе минал с борина по света, защото изведнъж изгасна и потъмня, сякаш снегът се засилваше във въздуха и се тъкмеше наново да вали.

В къщи у Антекови беше необикновено студено и мрачно, и тъжно; децата си играеха по леглото и тихичко си чуруликаха като изплашени пиленца, а безпокойството така разтърсваше Ханка, че не знаеше какво да прави. Тя ходеше от ъгъл в ъгъл, поглеждаше през прозореца или пък заставаше пред къщи и със запалени очи се взираше по снега. И що да види, ни жива душа по пътищата, нито по полето — няколко шейни се провлякоха към кръчмата и изчезнаха под тополите, сякаш пропаднаха в тая снежна бездна, та нито следа, нито глас остана след тях. Нищо, само една мъртва тишина и неизгледна пустиня.

— Поне просяк някой да се отбие, да заприказва човек с когото и да е! — въздъхна тя.

— Ишу, ишу! — загони тя кокошките по снега, защото се бяха пръснали и си диреха място по черешите. Прибра ги на върлините, а като се върна, отвори уста към Веронка: как да не отвори — онази оставила в отвода чебър с помия за кокошките, а пък проклетите свине го излели на земята, та станало локва пред вратата.

— ... Свинете си гледай, щом за къщница се смяташ... прибери си децата... не ща да се калям зарад тебе! — кряскаше тя през вратата.

— ... Продаде кравата и сега ще ми заповядва, ха, калта ѝ пречи, голяма господарка, а сама като в кочина седи...

— ... Не е твоя работа къде седя и да не се задяваш с моята крава!

— ... И ти да не се задяваш с моите прасета, чу ли!

Ханка само тресна вратата след себе си, защото какво можеше да отговори на тая зла жена? Една дума да ѝ каже, трийсет ще отвърне и пак няма да млъкне, па и да се бие беше готова. Тя сложи мандалото на вратата, извади парите и взе да прави сметка. Доста се измъчи над толкова пари, постоянно бъркаше; още беше сърдита на Веронка, за

Антек неспокойна, па и понякога ѝ се присторваше, че Шарка нещо промучава... или пък я заливаха спомени за свекъровия дом.

— ... И така си е, като в кочина седим, така си е! — шепнеше тя, като се оглеждаше по стаята. — А там и дъсчен под, прозорци за хубост, стени белосани, топло и чисто, и всичко както трябва... Какво ли правят сега там? Южка мие съдините след ядене, а Ягна преде и гледа навън през чистите, незамръзнали стъкла... нима ѝ липсва нещо!... Всичките корали от покойната ѝ дадоха и толкова вълненици, толкова дрехи, кърпи!... Не ще се преработи, за нищо няма да бере грижа, тлъстичко ще си хапне... Нали Стахо казваше, че Ягустинка работи зарад нея, а тя до бял ден се излежава под юргана и пие чай... картофите не я задоволяват... а стария току се умилква и се грижи за нея като за малко дете...

Внезапен яд я обзе, та дори подскочи от раклата и размаха пестници.

— Хайдукиня! Никаквица, хайдукиня, мръсница такава, миткало! — извика тя с глас, та старецът, който дремеше край печката, подскочи уплашено.

— Тате, затикни картофения ровник с огризки от слама, отрупай го със сняг, че на мраз изглежда — прошепна по-спокойно тя, като се залови пак да брой.

На стария някак не спореше работата, сняг цяла камара, а сили малко имаше, пък и двете злотувки за извеждането на кравата не му даваха мира, блестяха на масата двете злотувки почти нови, добре ги помнеше той.

„Може и да дадат... — мислеше си той — кому се падат те?... Ръката чак ми изтръпна от въжетото, така се дърпаше Шарка... задържах я... и не хвалих ли я на търговците?... Нашите чуха... все ще дадат... Веднага на по-големия, на Петруш, ще купя на панаира хармоничка... и на по-малкия ще трябва... Па и на Веронкините деца... луди са много и досадни, но трябва... а пък на себе си енфие... само че полюто, та като поема, чак извътре да ме зачовърка, защото Стаховото е меко... не може и да кихне човек от него...“ — мислеше си и така живо работеше, че когато Ханка след някое време погледна, сламата едвам беше покрита със сняг.

— Ядеш като мъж, ама и колкото едно дете не можеш да свършиш работа...

— Па нали бързам, Ханушо, само че малко се позадъхах, та си поемам душата... ей сега ще бъде... ей сега... — заекваше той, изплашен.

— Вечер вече настава, мрак хваща, а целият ровник открит, като че свине са го ровили. Върви в къщи да наглеждаш децата.

Тя се зае сама да нарива и тъй бързо, че в късо време ямата беше засипана и хубаво притъпкана.

Но вече се смрачаваше, когато свърши, в къщи студът се засилваше, глиненият мокър под се стягаше от студа и бумтеше под дървените обуца като гумно, мразът вече хващаше изведнъж и отново изпъстряше стъклата на прозорците. Децата тихо скимтяха, като че огладнели, но тя не ги усмиряваше, защото нямаше време. Слама за юницата трябваше да насече, прасето да нахрани, защото поквичаваше и буташе на вратата, гъските да напои, па и още веднъж да си преповтори кому колко имаше да плаща; та чак когато свърши всичката работа, се притъкми да излезе.

— Тате, наклади огъня и гледай децата, аз ей сега ще се върна, па ако Антек се върне, има зеле в гърнето на печката.

— Добре, Ханушо, ще го наклада, ще ги гледам и зеле има в гърнето, виждам, Ханушо, виждам...

— А парите за воденето взех, сега ти не трябват, има що да ядеш и дрехи си имаш, що ти трябва повече?...

— Така е... всичко си имам, Ханушо, всичко... — прошепна той тихичко и се завърна бързо към децата, защото сълзи потекоха от очите му.

Вън студът я лъхна, тя притегна по-добре наметката на главата си, снегът скърцаше под краката ѝ; сивкав, сух и чудно прозирен мрак се сипеше върху земята, небето бе ясно като стъкло, бе открито в далнините и тук-там във висините вече трепкаше звезда — една, втора...

Ханка от време на време бръкваше в пазвата си да напипа парите и мислеше да попита тук-там и може би ще намери някоя работа за Антек, а по чужди села не ще му даде да иде. Едва сега си спомни какво ѝ набъбра той, та чак на очите ѝ притъмня. Не, докато е жива, не ще отиде в друго село, не иска между чужди да изсъхне от мъка!

Тя обхвана с поглед пътя, затрупаните къщи, градините, които едвам се виждаха под снега, както и безкрайните поля. Все по-бързо

падеше тиха и студена вечер, звездите се появяваха, като че някой ги разсяваше с пълна шепа, а по угасналата земя проблясваха през снежната белота къщните лампи, пушек се усещаше във въздуха, хора сновяха по пътя и гласове се носеха ниско над снега.

— Тук съм пораснала и не искам като вятър да се блъскам по света, не! — шепнеше тя силно и позабави вървежа си, защото потъваше на места до колена в хрупкавия сняг и трябваше да издърпва обувките си.

„Тук господ ме е създал, тук ще си остана и докрай. Само до пролет да изтраем, после по-лесно ще е, по-лесно. Па ако Антек не поиска да работи, пак няма да тръгна по просия, ще се заловя да преда, да тъка, каквото и да бъде, само да има какво да се хване, и пак няма да се дам на сиромашията... нали Веронка с тъкане толкова изкарва, че си и припестяват по малко...“ — разсъждаваше тя, като зави към кръчмата. Поздравя с „Да бъде похвален“, Янкел ѝ отговори „Во веки!“, като се клатеше както обикновено над книгата, без да я погледне, и чак когато тя сложи парите пред него, той се усмихна разположено, повдигна фитила на висящата лампа, помогна ѝ при броенето, па я почерпи и с водка. А за Антековия дълг и за самия Антек ни дума не каза; умен беше синецът, защото какво може да знае жената за работите на мъжа си, не ще схване добре, не ще разбере както трябва, а само ще се разбъбре. Едва когато се тъкмеше да си излезе, той рече:

— Какво прави човека ти?

— Антек ли?... Ами отиде да търси работа!

— Нима в селото се е свършила работата? При воденицата правят стружня и на мене ми трябва един по-сръчен човек за превоз на дървета.

— Не, моя мъж не ще работи на кръчмар! — извика тя.

— Тогава нека си спи, нека почива, щом е такъв господин! Вие имате гъски, подхранете някоя да си купя за празниците.

— Нямам за продан, оставила съм толкова, колкото за развъда.

— Напролет ще си купите млади, мене охранени ми трябва. Ако щеш, можеш всичко на вересия да взимаш, па ще платиш с гъски, ще пресметнем...

— Не, гъски няма да продавам.

— Ще продадеш ти, като изядете кравата, дори и по-евтино ще продадеш.

— Да имаш да взимаш, красто такава! — прошепна тя на излизане.

Налиташе мраз, та дори щипеше носа, по небето искряха вече звезди, а от гората лъхаше мразовит и щиплив вятър. Но Ханка вървеше полека посред пътя и любопитно разглеждаше къщите: у Вахникови, които бяха пред черквата, светеше; из двора на Плошкови се носеше врява от гласове и свинско квичене; в дома на свещеника светеха всички прозорци, а пред входа някакви коне нетърпеливо тупаха копита; у Клембови пък, които седяха до свещеника, също светеше лампа и някой ходеше около оборите, защото се чуваше скърцане на стъпки по снега, а по-нататък, пред черквата, където селото се раздвояваше като две ръце, които обгръщаха вира, едвам можеше да се види нещо в нощта, само тук-там мъждукаше някоя светлина през мрачната белота или пък куче лаеше.

Ханка погледна към свекровата си къща, въздъхна и зави пред черквата по дългата уличка, която водеше между Клембовата и поповата градина към органистови. Пътекката беше засипана, едва протъпкана, тясна и закрыта от храстите, приведени под снега, който всеки миг се сипеше върху нея от разклащаните клони.

Къщата беше в дъното на поповия двор, само че с отделен вход; някакви крясъци и плачове се носеха отвътре, а пред отвода се чернееше сандъче, по снега се виждаха разхвърляни дрипи, пухов юрган и някакви стари вещи... Магда, органистовата слугиня, се занасяше от плач и виеше до стената, колкото ѝ глас държеше.

— Изгониха ме! Изпъдиха ме! Като някое куче на света, по света да вървя! А къде сирота ще ида сега... Къде!

— Стига си ми викала, свиньо ниедна! — вресна глас из отворения пруст. — Като взема тоягата, веднага ще млъкнеш! Още сега да се махаш, да вървиш при Франек, развратнице такава! Как си, Боринице! Моля ти се, още от есенеска се позна... а говорих, молих, заклинах, пазих — ама такава развратница може ли да се опази! Всички легнат да спят, а тя навънка, на ти сега копеле от разходките! Веднъж ли съм казвала: „Магдо, спри се, позамисли се, той няма да се ожени за тебе...“ а тя в очите ми всичко отричаше. Разбира се, виждах, че дебелее момичето и расте като шупнало тесто, та за нейно добро ѝ

казвам: „Иди, скрий се в някое друго село, доде е време, доде хората още не знаят...“ Ама слуша ли!... Докато днеска я стегнаха болките, като доеше кравите в обора... Цяло ведро мляко разсипа... дотича изплашена моята Франя и вика, че нещо станало на Магда. Господи, в моята къща такъв срам, а какво ще рече за това свещеника! Да се махаш от къщата ми, че ей сега ще заповядам на пътя да те изхвърлят! — изкрещя още веднъж органистката и изскокна пред къщи.

Магда се отмести от стената и с плач и вайкане започна да събира разхвърляните дрехи и да ги връзва във вързопи.

— Ела вътре, че тук е студено. А от тебе и следа да не остане! — извика тя, като си тръгна.

Поведе Ханка през дългия пруст.

Разгорелият се в огнището огън осветяваше обширната ниска стая. Органистът, разсъблечен по риза и със запретнати ръкави, червен като рак, седеше пред огъня и печеше просфорки... току загребваше с лъжица от съда с разбъркано рядко тесто, изливаше го върху желязната форма и стискаше, та дори цвърчеше, па после слагаше формата на огъня, като я подпираше върху изправена на една страна тухла, преобръщаше формата и я изтърсваше върху ниска масичка, пред която седеше малко момче и с ножички изрязваше краищата.

Ханка поздрави всичките, а на органистката целуна ръка.

— Седни, огрей се, какво си правите по дома?

То се знае, изведнъж тя не можа да намери думи, не смееше, а се оглеждаше по къщи и крадешком хвърляше поглед към другата стая, където точно срещу вратата, на дълга маса до стената, се белееха купчини просфорки, натиснати с дъска, а две момичета ги нареждаха на малки купчинки и ги препасваха с книжни панделки; в дъното пък невидимо бръмчеше глас на клавиборд — музиката се точеше като паяжина: ту по-високо, по-горе като в песен, ту затихваше и се чуваше само бръмчене, или пък изведнъж се засилваше и пищеше пронизително, та дори тръпки побиваха Ханка, а органистът викаше от време на време:

— Хей, муцуно, изяде фиса като пръжка от сланина! Повтори от *Landamus pueri!*...

— За Коледа ли вече? — попита Ханка, защото не беше редно да мълчи като пън.

— Да, голяма енория, разхвърлена, пък на всички трябва да се дадат за празниците просфорки, време е вече да почна.

— Пшенични ли са?

— Опитай ги.

И той ѝ подаде една още гореща просфорка.

— Смея ли да хапна!

Тя хвана просфорката с престилката си и я заразглежда срещу лампата с някакво почитание и вълнение.

— Божичко, какви различни истории са отпечатани на нея!

— Отдясно в първото кръгче са света Богородица, свети Йоан, Исус Христос, а в другото кръгче... нали виждаш... ясли, стълба, добичета... детето Исус върху сено, свети Йосиф, света Богородица, а тук коленичат тримата влъхви — обясняваше органистката.

— Истина, как умно е нарисувано всичко, истина!

Тя зави просфорката в престилката и я скри в пазвата си, защото някакъв мъж влезе и каза нещо, та органистът викна:

— Михале, пристигнали са за кръщенката, вземи ключовете и иди в черквата, защото Ямброжи си има работа у свещеника, той вече знае...

Музиката млъкна и през къщи мина високо и бледо момче.

— Сираче от брат ми, човека ми го учи за органист, по милост го учи, какво да прави, трябва да се потруди човек и на своите да помогне...

Ханка се оглеждаше и полека, плачливо взе да се жали и оплаква. За пръв път от три седмици можа хубаво да се наприказва.

Слушаха я, казваха своето мнение и макар че се пазеха да не кажат нещо за Борина, тъй много я съжالياха, че тя се дори разрева, а органистката, като умна жена, веднага разсъди и първа рече:

— Може да ти остане време да ми определиш малко вълна. Щях на Пакулината да дам, но вземи я ти, определи я на чекрък, че на хурка няма да е равна.

— Благодаря ти, имам нужда от работа, но не смеех да ти поискам...

— Хайде, хайде, недей благодари; човек трябва да помага на другите. Вълната вече е извлачена, ще има около петдесет кила.

— Ще я определя, знам аз добре да преда, нали сама предях за всички у нашите и тъчех, и боядисвах, нищо не купувах за дрехи.

— Гледай каква е суха и мека.

— От чифлишки овци ще да е, много хубава вълна...

— Па ако нещо брашно ти потрябва или за булгур нещо, грах, кажи, ще ви дам, ще си направим сметка срещу работата.

И тя я въведе в килера, където бе пълно с чували и каци с жито; брусове сланина висяха по стената, цели връзки прежда накачени по гредите, дебели топове платно бяха натрупани на камари, па що гъби сушени, сирене, буркани, а по полиците цяла редица хлябове като колела и не може да се изброи още какво.

— Ще я изпреда равничко, на чекрък, да ви наспори господ за помощта, но чини ми се, че сама не ще мога да дигна вълната.

— Ще ти я изпратя по момчето.

— Добре, защото и из селото ще трябва да ходя.

Тя поблагодари още веднъж, но някак по-тихо и студено — завист захапа сърцето ѝ.

„Народа дава всичко, донася, трупа, затова са им пълни килерите; па няма не дере хората и с лихви; сит на гладен вяра не хваща! Я да работеха всичко сами, та ще ги питам... Ами!...“ — мислеше си тя, като излизаше на уличката.

От Магда нямаше и следа, само някакъв вехт парцал се чернееше на снега. Тя побърза, защото бе вече късно, заседя се у органистови.

— Къде и кого ли да попитам за работа за Антек?

Когато бе господарка, тогава всички държеха приятелство с нея, все някой ще назърне в къщи, ще поиска нещо и всекиму очите светят от доброта... а сега, ето, стои наред пътя и се мъчи да се сети при кого да отиде... Не, никому няма да се натрапва, би желала само да се наприказва с жените, както по-напред.

Застана пред Клембови, застана пред Шимоновата къща, но не посмя да влезе, като си спомни, че Антек ѝ казваше да си няма работа с хората.

— Не ще те посъветват, не ще ти помогнат, а ще те съжеляват като някое умряло куче! — казваше той.

— Истина е, света истина е! — прошепна тя, като си спомни за органистови.

Ах, да беше мъж, веднага би се заловила за работа и с всичко би се справила. Не би скимтяла тя и не би навирала бедата си в очите на хората.

Тя почувствува в себе си такава жажда за работа, такъв прилив на сили, че се протегна чак и стъпваше по-здраво, по-чевръсто. Нещо я теглеше, теглеше я да мине покрай свекрови си, само от портата да погледне, поне очите си да напълни, но свърна край черквата из проправената по замръзналия вир пъртина, която водеше към воденицата, и вървеше бързо, без да гледа настрани, заета само с мисълта да се не подхлъзне на леда и по-скоро да мине вира, та да не вижда, да не окървавя душата си със спомени. Но не се удържа, защото някак отведнъж се спря тъкмо срещу Боринови и нема сили да откъсне очите си от блещукащата в прозорците светлина.

„Нали е наше това, наше е... как да ида по света... Ковачът веднага ще го заграби... не, не ще се мръдна оттука... Ще пазя като куче, пък Антек щял-нещял... Не е вечен и свекър ми, а все може и нещо да се промени... децата си не ще пусна да скитат, нито пък сама ще тръгна... нали това си е тяхно... наше...“ — мечтаеше тя, загледана в заснежената градина, от която се издигаха очертанята на сгради, бели посребрени покриви, чернееха се стени, а в дъното се очертаваше острият връх на копата. Краката ѝ като че ли зараснаха за леда, та не можеше да се мръдне, нито пък поглед и разтуптяно сърце да откъсне.

Тиха, студена, синя, осеяна със звезди като сребърен пясък нощ обвиваше заснежената земя, дърветата стърчеха неподвижни, наведени под тежината на снега, заспали, непостижими за ума, като бели сенки на привидения, като замръзнали изпарения на тишината, която се разливаше над света. Снегът едва доловимо блестеше, всякакъв глас бе замрял и в ледения въздух трепереше нещо като шум от тръпнещи звезди, като тътнеж на премръзнала земя, като сънно дишане на замрели дървета.

А Ханка все стоеше безчувствена към времето и към острия щиплив студ. Втренчила очи в свекровата си къща, тя я пиеше, прегръщаше я в сърцето си и я поглъщаше с всичката сила на глада и мечтанието.

Сепна я скърцане по снега. Някой се отби от пътя през вира и тръгна към нея, а след малко се срещна лице с лице с Настка Голембова.

— Ханко! — извика учудена тя.

— Чудиш се, като че ли съм някакъв вампир, дошъл да плаши хората!

— Какво ти е дошло на ума, отдавна не съм те виждала, затова се чудя. Накъде отиваш?

— Ами до воденицата.

— И моя път е нататък, че нося на Матеуш вечеря.

— На воденичарите ли работи сега, да не се учи воденичар да става?...

— Какъв ти воденичар! Работи на стружията, дето я направиха при воденицата, па бързат много, та и вечер работят.

Те вървяха една до друга, Ханка тук-там подхвърляше някоя дума, а Настка дрънкаше безспирно, но се пазеше да не каже нещо за Борина, пък и Ханка не попита, неудобно ѝ беше, макар че ѝ се искаше да чуе нещо.

— Добре ли плаща воденичаря?

— По пет злоти и петнайсет гроша взима Матеуш...

— Чак толкова! Пет злоти и...

— Ами всичко той майстори, та няма какво да се чудиш.

Ханка мълчеше, но като мина покрай ковачницата, през чиито счупени стъкла лумваха светлини, та кървавеха снега, тя прошепна:

— Този юда все има работа.

— Взел си калфа, а той постоянно ходи нагоре-надолу: с евреите ще да е сътрудник за гората и заедно мамят хората.

— Секат ли вече?

— Става нещо, ама не тичам из селото да уча новини.

— Знай тогава, секат, но на купеното.

— То се знае, нашето няма да им позволят и да барнат...

— Само че не се знае кой ще им забрани. Кмета е на страната на дворянина, помощника също, а и всички по-богати.

— Така си е, може ли някой да излезе срещу богатите, може ли да ги спре човек... Настушо, па намини къде нас.

— Хайде сбогом, някой ден ще прескоча с къделя.

Те се разделиха пред воденичарската къща. Настка отиде малко по-надолу, към воденицата, а Ханка през двора към кухнята; едвам можа да се доближи, тъй като кучетата налетяха, започнаха да лаят и да я гонят към стената, докато излезе Йевка, та я отбрани и въведе, но преди да се разприказват, влезе воденичарката и току направо:

— Мъжа ми ли дириш? Той е във воденицата.

Ханка не чака повече, а тръгна нататък, но го среща.

Той я заведе в стаята и тя веднага му заплати дълга си за булгура и брашното.

— От кравата парите! — каза той, като ги слагаше в чекмеджето.

— Какво да правим, с камъни ли да я изхраним?

Яд я беше.

— Безделник е твоя мъж, това ще ти кажа.

— Я е безделник, я не е! Какво да работи, къде и у кого?

— Малко ли са снопе за чукане из селото?

— Не е бил той ни слуга, ни на чужда работа, та не е чудно, че не му се работи какво да е.

— Ще навикне, ще навикне! Жалко за човека, макар и да е зъл и упорит, макар и баща си да не почита, ама жалко за него...

— Казваха... че при вас имало работа... може би ще вземете Антек да работи... моля ти се... — избухна тя в плач и падна при краката му, зацелува ръцете му и горещо го молеше.

— Нека дойде, няма да го моля, работа има, ама тежка, да дяла дървета за бичене...

— Той ще може, иде му всичко отръки, малцина са такива в селото...

— Знам, затова казвам да дойде да работи, но да ти кажа, лошо пазиш ти мъжа си, лошо.

Тя стана изплашена и нищо не разбираше.

— Жена и деца има човека, а по други се влачи.

Ханка побледня и се разтрепера.

— Истина ти казвам, нощем се скита, нали са го видели хората неведнъж...

Тя въздъхна с облекчение, защото знаеше и разбираше добре, че споменът за неправдата го подгоня нощно време и не му дава да спи... па хората веднага си го мислят по своему.

— Би могъл да се залови за работа и веднага ще му изфиряса от главата да ходи по любов.

— Богатски син, та...

— Дворянски син, синеца, работа ще пробира, като свиня в пълно корито. Щом така пробира, да беше си живял с баща си, а не да се влачи подир Ягуша... че и грях голям е това, и срамота...

— Какво, какво ти е дошло на ума? — извика тя бързо.

— Казвам ти каквото си е, цяло село знае за това, когото щеш, питай — надигна глас той бързо, защото беше буен, казваше веднага истината и отсичаше без заобикалки.

— Та да дойде ли? — попита тя тихо.

— Нека дойде, ако ще и утре. Що ти е, що си се разревала?...

— Нищо, нищо, то е само от студа...

Тя се връщаше бавно, тежко, сякаш нещо я притискаше о земята, та едвам повдигаше краката си. Светът почерня, а снегът тъй посивя, че някак не можа да намери пътеката. Напразно изтриваше тя замръзващите сълзи от ресниците си, напразно... Не я намери, нищо не виждаше и вървеше като в страшна и болезнена тъмнина. Божичко! Колко силна болка ѝ причиняваше.

— Влачи се след Ягуша, след Ягуша...

Не можеше да поеме дъха си, сърцето и трептеше като пребита птичка, а главата ѝ се замайваше, замайваше, та се опря на едно дърво при вира и силно, до болка се притисна до него.

— Може и да не е истина, може и да лъже...

И тя се вкопчи със страх в тази мисъл и се държеше за нея с две ръце.

— Божичко мой, не стига бедата, не стига скитането, ами на всичко отгоре и това се струпа на бедната ми глава! — изпъшка горчиво тя, за да притисне болката си, и се затича бързо до задъхване и до несвяст, сякаш вълци я гонеха; влезе в къщи запъхтяна, едва жива.

Антек не беше си дошъл.

Децата седяха пред огнището върху кожуха на дядо си, който дялкахе въртележка и ги забавляваше.

— Ханушо, донесоха вълна, в три чувала я донесоха.

Тя развърза чувалите и в единия отгоре намери цял хляб, парче сланина и булгур.

— Да ти наспори господ за добрината! — прошепна тя трогната, па веднага приготви сита вечеря и сложи децата да спят.

Скоро цялата къща утихна, защото и Веронкини спяха, и старият след малко си легна до печката и заспа. А Ханка натъкми чекръка, седна пред огнището и запреше.

Седя тя до късно, до първи петли и като нишката все се навиваха в душата ѝ думите на воденичаря: подир Ягна се влачи, подир Ягна.

Чекръкът бръмчеше тихо, монотонно и неуморно, ноцта назърташе през прозореца със студено лунно лице и сякаш подрънкваше по стъклата и с въздишка се криеше до стените, а студът пропълзяваше от ъглите, хващаше за краката и като жива плесен се разрастваше по глинения под. Щурец цвъркаше в комина, но понякога, когато някое от децата проплакваше в съня си или пък се мяташе в леглото, прекъсваше и пак наставаше дълбока, замръзнала тишина! Студът все повече се засилваше и стискаше като с железни нокти; от време на време дъските на покрива изпращяваха или пък старите огънати стени издумкваха, сякаш някой стреляше; понякога греда се пукваше и пращеше тихо от студ... Види се, страшен мраз прониза подстенните греди, та изведнъж затрепериха болезнено и заедно с тях цялата къща се засвива, сниши се доземи и се тресеше от студ.

„А пък на мене и на ум не ми идваше! Разбира се, такава стройна, такава охранена, такава усмихната, а аз?... Като някакъв скелет, кожа и кости, какво съм аз!... Нима умея да го привържа към себе си, нима смея? Ако ще би и всяка жилчица да си разпоря зарад него, пак нищо няма да стане, щом сърцето му не е с мене. Какво, какво съм аз?...“

Обзе я слабост, голяма слабост, тиха и болезнена, та не можеше и да плаче, сили нямаше, само трепереше като вцепенено от студ дръвце, което нито може да избяга от мъката си, нито да си измоли спасение, нито пък да се защити — като такова дръвце се сви Ханкината душа. Тя подпря глава на чекръка, отпусна ръце и се загледа пред себе си, в клетата си участ, в горчивото си безсилие и дълго-дълго стоя така неподвижна; понякога само се търкулваше изпод сините ѝ клепачи гореща сълза, падаше върху вълната и замръзваше там в кърваво манисто от болки.

Но на сутринта тя стана малко по-спокойна, нима имаше време за тревоги като някоя дворянка!... Може и така да е, както воденичарят каза, па може и да не е! Да отпусне ръце, да започне да плаче и нарежда, когато всичко на нейната глава тежи: и деца, и домакинство, и цялата сиромашия! Кой ще се погрижи за всичко това, ако не тя? Само се помоли горещо пред света Богородица Скърбяща и за да ѝ помогне Исус Христос, обеща да отиде напролет на Ченстоховския манастир, да плати за три служби и когато се позамогне, да подари на черквата цял сир восък, за да светят с него пред големия олтар.

Твърде много ѝ олекна, сякаш се изповяда и взе причастие, та се залови бързо за предене, само че денят, макар и слънчев и ясен, ѝ се струваше необикновено дълъг и мъка я разкъсваше за Антек.

Дойде си чак вечерта, за самата вечеря, но страшно сломен, уморен и тих. Благовидно поздрави и даде на децата кифлички, от което тя дори забрави за подозрението си, а когато насече и слама за телицата и ѝ помогна, доколкото можа, да я нагоди, тя се затрогна толкова дълбоко, че трудно би могло да се изкаже.

Не каза само къде е бил и какво е правил. То се знае, че и тя не посмя да го попита.

След вечеря дойде Стахо, както често имаше обичаи да се отбива, макар че Веронка му забраняваше, а малко след това най-неочаквано дойде и старият Клемб.

Доста се зачудиха, защото той беше първият човек от селото, който дойде у тях, откакто ги бяха изгонили; разбраха те, че иде по някаква работа.

— Никой от вас не се е показал навън, та рекох аз да ви повидя — рече той направо.

Поблагодариха му с искрено и дълбоко признание.

Насядаха един до друг на пейката до огнището и заприказваха полека, сериозно, а старецът дотуряше съчки на огъня.

— Хубав мраз, а?

— Без кожух и ръкавици мъчно се чука — каза Стахо.

— И още по-лошо е, че и вълци са се вече появили.

Всички погледнаха смаяно към Клемб.

— Истина ви казвам, миналата нощ са подравяли под кочината на кмета, а трябва нещо да ги е изплашило, та не взели свинята, а само изровили яма чак под гредата на стената; днеска по пладне ходих да видя, най-малко пет ще да са били.

— Не ще и дума, на тежка зима това е знак...

— А студовете едвам започват и толкова вълци...

— Под Воля на пътя за воденицата, знаете го, видях гъста диря, като цяла глутница да е минала през пътя. Презирах се, но си помислих, че са чифлишките ловджийски кучета, а то вълци ще да са били... — рече живо Антек.

— Тогава ти си бил и на сечището? — започна Клемб.

— Не, само слушах да казват, че секат купената гора при Вълчите долове.

— И на мене каза горския, че дворянина не щял да вика никого от Липци на работа, сигурно от яд, че си искаме своето.

— Кой ли пък ще му изсече гората, ако не липчани? — подхвърли Ханка.

— Слушайте, хора, толкова народ седи празен по къщите и чака работа като подаяние. Малко ли са в самата Воля, малко ли заплеси са в Рудка или пък ония катранджии в Дембица! Само да ги повика дворянина и в един ден няколкостотин селяни ще наскачат. Докато секат на купеното, нека си секат, нека се подкрепят, малко е там, а пък и за нашите е далече.

— А като захванат нашата гора?... — попита Стахо.

— Няма да дадем! — рече късо и отсечено Клемб. — Ще се поприхванем един друг! Боляринът ще види кой е по-силен, той или целия народ. Ще види!

Престанаха вече да приказват за това. То твърде дълбоко лежеше на сърцето на всеки и страшно ги измъчваше. Само Билица рече със заекване и нерешително:

— Познавам аз тая дворянска семка от Воля, познавам, ще ви скрои той някоя примка...

— Нека скрои, не сме деца ние, не ще може да ни измами — завърши Клемб.

Приказваха си още и за изгонването на Магда от органистови, за което Клемб каза мнението си:

— То се знае, че това не е човещина, но и болница не могат да правят у дома си; пък и Магда не им е нито брат, нито сват.

Поприказваха си за туй-онуй и се разотидоха твърде късно; на излизане Клемб каза по своему направо и накъсо да отидат при него и ако нещо им дотрябва, само да кажат — било вариво, било храна за юницата, па дори и някоя злота — все ще се наиде по съседски...

Антекови останаха сами.

След дълго колебание, след много несмели въздишки най-сетне Ханка попита:

— Намери ли някоя работа?

— Не, ходих и в единия, и в другия чифлик, разпитвах и хора, но няма... — отвърна той тихо, без да вдига очи, защото макар че

наистина бе ходил тук-там, за работа не бе се погрижил, а само се бе скитал през всичкото време.

Легнаха си. Децата, сложени откъм краката на леглото за по-топло, вече спяха; тъмнина заля стаята, само лунната светлина се лееше през замръзналите и блещукащи стъкла и пронизваше като светла ивица стаята; но те не спяха; Ханка се обръщаше ту на една, ту на друга страна и обмисляше: сега ли да му каже за стружнията или чак утре сутринта?

— Търсих, но и да бях намерил, няма да напусна селото, не ща да се влача по света като бездомно куче — прошепна той след дълго мълчание.

— Същото и аз мислех, същото! — рече зарадвана тя. — Защо да търсиш по света хляб, когато и в село може да се намери добра работа; воденичаря ми каза, че имал за тебе работа на стружнията, от утре можеш да идеш; плаща по две злоти и петнайсет гроша.

— Ходила си да питаш ли? — вресна той.

— Не съм; платих му само каквото имахме да му даваме. Той сам ми каза, че щял да изпрати да те повика: не съм му и загатнала дори — оправдаваше се тя изплашена.

Той вече нищо не отвърна, па и тя мълчеше; лежеха един до друг неподвижно, без нищо да си кажат; съвсем се разсъниха, кроеха нещо в дълбока тайна, понякога въздишаха или разтапяха душите си в глухата и мъртва тишина. Някакви кучета полайваха далече-далече и едвам чуто из село; петлите тупаха криле и още от среднощ запяха; шум като от вятър се понесе над къщи.

— Спиш ли? — попита тя и се приближи до него.

— Как ще спя, като съм се разсънил.

Той лежеше възнак, с ръце под главата си, тъй близо до нея и тъй далеко със сърце, тъй далеко с мисли — лежеше неподвижно, почти без да диша, без памет, защото Ягушините очи пак погледнаха през тъмнината и се синееха в месечния светлик.

А Ханка се приближи още повече до него, притули до рамото му топлото си лице, притули се с цялото си сърце. — Не, у нея вече нямаше никакви подозрения, нито жалби, нито скърби, а се притисна до сърцето му с блага милувка, пълна със задушевна любов, доверие и преданост.

— Янтошко, ще идеш ли утре на работа? — попита тя плахо, само и само да каже нещо, само да чуе неговия глас, да се заприказва с душата му.

— Може и да ида, разбира се, трябва да се иде, трябва... — отвърна той, без да мисли за това.

— Иди, Янтошко, иди — молеше го тя галено, праметна ръката си на шията му и търсеше с топлите си устни неговите, които едва дишаха.

Но той дори и не трепна, не отвърна, не усети прегръдката ѝ, не мислеше за нея, а с широко отворени очи гледаше очите на онази, сините очи на Ягуша.

III

Беше вече доста късно, след закуска; воденичарят доведе Антек на работното място; остави го на двора между големите купища трупи и отиде при Матеуш, който чевръсто нагаждаше едно дърво на стружнята и пущаше трионите, поприказва нещо с него и извика:

— Тук ще работиш, Матеуш оставям да ме замества, слушай го каквото каже — и веднага си отиде, защото неприятен, пронизителен студ вееше откъм реката.

— Навярно нямаш брадва? — заприказва Матеуш, като слезе надолу и се поздрави вежливо с Антек.

— Дойдох с топор, че не знаех.

— Все едно, че със зъби... дърветата са премръзнали и се трошат като стъкло, нищо не би направил с топор; той не лови или ако лови, то е колкото със зъб. Ще ти дам за днеска брадва, само че ще трябва да я наточиш и повече на плоско тъй, виждаш ли... Бартек, вземете заедно с Борина и пригответе по-скоро тоя дъб, че трионите там вече ще изкарат онзи.

Изад грамаден труп, прострян в снега, се изправи сух, висок и малко прегърбен мъж с лула в уста, със сива овча шапка на глава, жълто кожухче, дървени обуца и с червени шарени панталони. Той се подпря на излъскана брадва, цвъкна през зъби и рече весело:

— Ела, ела тука да се сродим ние с тебе, па се не бой, такава двойка станем, че все в съгласие ще си живеем, ни ще крещим, ни ще се бием.

— Добра гора, дървета като свещи.

— Но съковити пущините, та бог да е на помощ, като че с кремъци са набити, рядко минава ден да не нащърбя брадвата. Само че своята много да не изтъниш, ей така, като влакно лекичко да опира на камъка — все от едната страна, така по-силно точи; и с желязото е като с човека: улучиш ли какво му се харесва, можеш да го поведеш като куче за ремък, където си искаш; точилото е във воденицата до сандъка с просения булгур...

Наскоро след това Антек застана срещу Бартек, започна да отпаря едри трески и да дяла по дължината на дървото под ъгъл по набелязаното от Бартек, но не се обаждаше, понеже му беше обидно, че такъв човек като Матеуш заповядва нему, на Борина... но гладен корем свилена риза не търси и той току плюваше в шепата си и извиваше ядосано брадвата.

— Добре, добре караш — забеляза Бартек.

Разбира се, че Антек можа да се справи с дадената му работа, знаеше той да дяла, па и всичко му идеше отръки, но работата беше тежка за отвикнал човек. Затова той скоро се измори и изпоти, та трябваше да си свали кожата.

А студът бе силен, не намаляваше и понеже трябваше постоянно да стои и да се рови в снега, ръцете му се вкочаниха и прилепнаха към държалето, пък времето тъй бавно вървеше, че едвам дочака пладне.

На обед хапна малко сух хлебец и се напи вода направо от реката, дори не отиде с другите на подслон във воденицата: страхуваше се да не срещне познати, които чакаха ред да мелят. Ще му се чудят и ще се радват помежду си на унижението и злочестията му — това няма да го бъде!... Остана на студа, приседна до воденицата, гризеше хляб и разглеждаше стружнията, която беше цяла над водата и само с единия ъгъл се допираше до стената на воденицата; беше тъй поставена, че водата от четирите воденични камъни се изливаше под дебелото и зелениясало колело и движеше трионите.

Но още неотдъхнал напълно, неотпочинал си добре, и Матеуш на връщане от обед у воденичарите отдалече извика:

— Излизай! Излизай!

Ще не ще, като попълкваше поради недостатъчна почивка, й Антек трябваше да става за работа заедно с другите.

Бързо се движеха, защото студът хубаво стягаше.

Воденицата неспирно тракаше, а водата с рев се втурваше изпод колелата, обрасли в лед като в зелени, навити на дълги чорли коси; тя бухаше с шум под стружнията, трионите непрестанно пращяха, като че някой гризеше стъкло, и плюваха железни стърготини. А Матеуш неуморно наглеждаше, нагаждаше трупи, спираше водата, пущаше я, заковаваше с железни скоби трупите към възглавниците, отмерваше и постоянно хокаше и подвикваше на хората да работят; и беше навсякъде, движеше се между хората като щиглец из коноп, червеното

му със зелени резки сако и сивият му овчи калпак току се мяркаха из двора по изтъпкания и отрупан с трески сняг, където дялаха дърветата, ту тичаше към воденицата, ту с хората заприказваше, разпореждаше, подканяше, смееше се, разправяше шеги и свиреше с уста, но работеше чевръсто, най-често обаче можеше да се види при трионите, още повече че стружията беше открита и отстрани, та се виждаше през нея. Тя се издигаше доста високо над водата, върху четири яки стълба, о които водата тъй биеше, че тръстиката на покрива, закрепена само на билото, трепереше понякога като ветрило на вятър.

— Сръчен синеца! — прошепна Антек с признание, но не и без яд.

— Малко ли му плащат! — промърмори Бартек.

Те удряха ръце о плещите си, защото студът все повече се усилваше, и продължаваха мълчаливо да работят.

Имаше много работници, само че време за разговор нямаше — двама при трионите наглеждаха, сваляха избичените трупи наземи и слагаха нови, други двама отцепваха недорязаните краища и трупаха дъските на грамадни камари, а по-тънките и по-суровите слагаха под сушина зарад студа; още други двоица обелваха кората на дъбовете, елите и смърчовете; към тях Бартек често подвикваше шеговито:

— Хей, хубостници, хайде вървете пак да ловите кучетата из града!

Сърдеха се за това, защото не кучета деряха, а дървета белеха, но да се карат с него за тая закачка, нямаха време. Матеуш така ги гонеше да работят, че само крадешком някой изтичваше до воденицата да разгрее вкочанясали ръце и се връщаше като стрела, защото и работата не допускаше разтакаване.

Хубаво се беше вече мръкнало, когато Антек се потътрузи към дома, но беше тъй измръзнал, уморен и отпаднал, че всички кокали го боляха. Веднага след вечеря се зави в леглото и заспа като заклан.

Ханка нямаше сърце за нищо да го пита, но колкото можеше, угаждаше му, постоянно усмиряваше децата, на стареца се скара да не тропа с ботушите си, а тя ходеше боса из къщи, само и само да не го събуди. На зазоряване, когато Антек се стягаше да отиде на работа, тя свари чаша мляко и го сипа в картофите да си хапне и да се постопли по-добре.

— Мама му стара, така ме болят кокалите, та не мога да се помръдна! — оплакваше се той.

— Защото е за пръв път, не си още привикнал... — обясняваше старецът.

— Ще мине, знам аз! Ханушо, ще ли ми донесеш обед?

— Ще ти донеса, ще ти донеса, защо да биеш толкова път оттам дотука...

Той излезе веднага, защото още на съмнало трябваше да бъде на работа.

И започнаха за него дни на тежък, усилен труд.

И когато най-силен студ стягаше, и когато виелица вееше и шибаше със сняг, та очите си не можеше да отвори човек, и мокреж когато наставаше, та по цял ден трябваше да се стои в размекналия се сняг, а неприятен и влажен мраз проникваше до костите, и когато сняг се сипеше, та брадвата в ръцете не можеше да се вижда — винаги трябваше пред съмнало да става, да тича на стружията и по цели дни да работи, та чак кокалите му пращяха и всяка жила на тялото му се отпаряше поотделно от умора. А четирите триона тъй ядяха дърветата, че едвам можеха да им насмогват.

Но нито тежката работа му омръзна, нито лошите виелици, нито студовете, валежите и големите студеше. Той беше вече попривикнал, защото, както казват умните хора, като свикне човек, и в пъклото не му е зле. Само едно не можеше да понася — главатарството на Матеуш и неговите постоянни натяквания.

Другите не придирваха на това, а той за всяка обида винаги кипеше от яд и неведнъж дори така му отвърщаше, че онзи само се изпулваше. Матеуш като че ли нарочно за всичко се задиряше, уж не тъй направо в очите, но винаги сполучваше в най-слабото място, та чак кожата на Антек потръпваше и ръцете му се свиваха на пестници, обаче още се въздържаше, доколкото можеше се успокояваше и само набираше в паметта си тия хапливи изрази. Той чувствуваше добре, че Матеуш само чака случай да го изгони от работа...

На Антек не му беше толкова много за работата, а да не би да позволи с това на един какъв да е човек да вземе връх над него — на такъв голтак като Матеуш.

Важното е, че все повече се заяждаха помежду си, защото на самото дъно на яда им като остра, забита под кожата треска се криеше

Ягуша. Те и двамата отдавна, още от пролетта, па може би и от заговезни ходеха след нея на смяна, скришом се отбутваха един друг и много добре знаеха това. Само че Матеуш го вършеше пред очите на всички и разправяше явно за своята любов, а Антек трябваше да крие, затова глуха и парлива ревност ядеше сърцето му.

Никога не бяха имали приятелство помежду си, винаги страняха един от друг и се заканваха един другиму пред хората, тъй като се смятаха за най-яките мъже в селото. Но сега от ден на ден злобата помежду им растеше, та след някоя седмица престанаха и да се поздравяват, а минаваха един край друг и мигаха като два разярени вълка.

Матеуш не бе лош, нито егоист, напротив, имаше милостиво сърце и широка ръка, но бе прекалено много самоуверен, прекалено горделиво се държеше и смяташе другите за нищо, па имаше и слабост да се смята за такъв ергенин, комуто не може да се опре нито една мома, и обичаше да се надува с това, да се хвали, само и само да бъде над всички. Та и сега му се харесваше това и с удоволствие разправяше, че Антек работи при него, че му е подчинен и като някой треперко го гледа в очите, само да не го прогони от работа.

Онези, които познаваха Антек, се чудеха, но си мислеха, че се е покорил и е преклонил глава, само работата си да запази, а пък други уверяваха, че ще излезе нещо от това, защото Антек не беше от ония, които прощават, и ако не днес, утре ще си го изкара, и дори бяха готови да се обзаложат, че ще смачка Матеуш като пита.

Разбира се, Антек не знаеше за тия разговори, защото не се отбиваше по къщите, отминаваше познатите си без приказки, а от работа отиваше право у дома си и обратно. Но той чувствуваше добре, че има такова нещо, и просто пронизваше с поглед Матеуш.

— Ще ти оскубя аз тебе перушината, хубостнико, та и кучетата да не те щат, ще ти омекне мутрата и няма нито да се надуваш, нито да се ребчиш — откъсна се от устата му веднъж през време на работа, та дори Бартек дочу и рече:

— Остави го там, за това му плащат, да не дава почивка на хората! — Старецът не беше разбрал за какво се карат.

— И кучето, когато лае на вятъра, не мога да го търпя.

— Много присърце го взимаш, корема ще те заболи, па ми се чини, че и на работата залягаш много...

— Защото ми е студено! — отговори Антек, колкото да каже нещо.

— Всичко полека трябва да караш, наред, полека... И дядо господ е могъл да сътвори света за един ден, ама по-добре му е било да го създаде за една седмица с почивка... Работата не е заек да избяга, а що ти трябва да се мъчиш зарад воденичаря или за някой друг там... Матеуш пък е като някое куче, което пази стока — ще му се сърдиш ли, че те лае?...

— Казах, каквото мисля. Лятоска къде беше, та не те виждах в селото? — попита Антек, за да промени разговора.

— Работих това-онова, по божия свят малко поскитах, та си напълних очите и душата си наситих... — разказваше Бартек полека, като дялаше от другата страна дървото, сегиз-тогиз се изправяше, протягаше се, та чак ставите му пукаха, а луличката не изпуцаше от зъбите си и с радост разправяше:

— С Матеуш работих на една нова чифлишка къща, но много натискаше на работата, па беше една пролет, хубаво време, та го зарязах. Тогава отиваха едни хора на Калвария — тръгнах с тях да измия греховете си и да видя нещо от света.

— Далече ли е тая Калвария?

— Две недели ходихме, чак отвъд Краков, ама аз не стигнах дотам. В едно село, дето пладнувахме, един стопанин градеше къща, па разбираше от това колко свиня от кладенчова вода. Хвана ме яд, нахоках го, че само дърветата хаби, и останах при него, пък ме и помоли. За два месеца му направих къщата, та заприлича на чифлишка, поиска чак да ме ожени за сестра си вдовица, която живееше досам него, с пет морги имот.

— Навярно стара.

— Нима пък млада искаш да е? Но това още нищо не беше, ами как, само че косата ѝ окапала малко, кривокрака и кривогледа, а лицето ѝ гладко като сух хляб, дето са го гризали няколко седмици мишките, инак харна женица, добра; гощаваше ме хубавичко — ту пържени яйца с колбаса, ту водка и нещо тлъстичко, ту някакви други сладки работи и така се привърза към мене, че още някой ден и щеше да ме пусне под юргана си, докато една нощ офейках!...

— Не би било зле да си се пооженил, все пак пет морги...

— И един въшкав кожух от покойния ѝ. А на мене какво ми остана от жената!... Отдавна вече ми е омръзнала тая женска вяра, отдавна! Нищо не е, току само крещи, вряска, лети като сврака по плет, ти речеш една, а тя двайсет като град ти ги изтърси... ти с ум ѝ приказваш, а тя с езика си плеще. Приказваш ѝ като на човек, а тя нито разбира, нито мисли, само клепе каквото ѝ дойде до устата. Казват, че дядо господ дал на жената само половин душа. Истина трябва да е... а другата половина оставил дявола да дотъкми...

— Е, сигурно има и умни, има... — рече меланхолично Антек.

— То и бели врани може да има, само че никой не ги е видял!

— Ти жена не си ли имал?

— Имах, имах!... — рече изведнъж Бартек, изправи се и впери сивите си очи в далечината. Беше вече стар, сух като треска, жилест и прав човек — само че сега малко се попрегърби, задвижи лулата между зъбите си и бързо-бързо замига.

— Излиза, прикарвайте! — крещеше работникът при трионите.

— По-скоро там, Бартек, недей стоя, че и трионите ще спрат — изкрещя Матеуш.

— Бре, глупак такъв, по-скоро не може от това. Качила се гарга на черква, грачи и си мисли, че е поп на амвона — промърмори ядосано той, но трябва нещо да му беше станало, защото по-честичко си почиваше, въздишаше и гледаше кога ще дойде пладне.

Добре, че то скоро настана, па и жените се показаха с ушатките; и Ханка излизаше иззад ъгъла на воденицата. Стружията спря и всички тръгнаха към воденицата да се хранят. А пък Антек, понеже се познаваше добре с воденичарския калфа, с когото не една бутилка бяха изпили заедно, се вмъкна в стаичката му. Не избягваше вече хората, не странеше от тях и така ги поглеждаше, че те сами го отминаваха.

В непоносимата топлина на собичката седяха няколко облечени с кожуси мъже и си приказваха весело; това бяха мливари от по-далечни села и чакаха реда си. Те слагаха торф в зачервената вече печка, пушеха обилно цигари, та собичката бе потънала в дим, и си приказваха.

Антек седна на някакви чували при прозореца, сложи ушатката между колене и лакомо заяде грах със зеле, а после картофена юфка с мляко. Ханка бе прилекнала отстрана и го гледаше разчувствувана: той бе изсъхнал от работа, почернял, а на някои места по лицето му

кожата се белеше от студа; но въпреки всичко виждаше и се хубав като никой друг на света. То се знае, че беше тъй: висок, изправен, строен, тънък в кръста, с широки плещи, гъвкав. Лицето му беше продълговато, сухо, носът като човка на ястреб, само че не толкова гърбав, очите големи и сивозелени, а веждите като че ли някой с въглен изписал черта през цялото чело — от едното сляпо око до другото, та когато ядосан ги свиеше, страшно беше дори да се гледа! Челото му беше високо, но наполовина закрито с равно отрязана тъмна, почти черна коса, а мустаците си бръснеше, както всички други, та само белите му зъби играеха между червените устни като наниз маниста... беше много хубав и тя никога не можеше да му се нагледа.

— Не можа ли баща ти да донесе яденето, ами ти всеки ден да биеш толкова път!

— Имаше да почисти тора под юницата, пък и на мене ми се щеше аз да ти го донеса.

Винаги така нагласяваше, че тя да занесе яденето, та поне да си го погледа.

— Какво е това там? — попита той, като си дояждаше.

— Какво ще да е! — изпредох вече единия чувал вълна и занесох на органистката пет пасма. Остана много доволна... Само че Петруш се е нещо разсърдил, та не ще да яде и все се чумери...

— Вял се е, затова.

— То че е така, така си е... И Янкел дохожда за гъските...

— Ще продадеш ли?

— Ами, па напролет да купувам!

— Както искаш, така направи, твоя воля.

— А Вахниковите пак се изпотрепаха, та изпратиха дори за свещеника да ги помири... На Пачешови телето като че ли се е задавило с моркови.

— Що ме интересува това — промърмори нетърпеливо Антек.

— Органиста ходи по село за коледна дажба — каза след малко тя някак плахо.

— А ти даде ли?

— Две хватки извлачен лен и четири яйца... Каза, че ако ни дотрябва, ще ни даде една кола овесеница, па за парите ще почака до лято, може и да си я отработим. Не обещах, защо да взимаме пък от

него... нали още ни се пада от нашите, взели сме само две кола, а от толкова морги...

— Няма да ида да искам, па и на тебе забранявам. Взemi от органистката срещу работа, иначе ще продам и последното добиче, но доде съм жив, за нищо няма да се моля на тате, разбираш ли?...

— Разбирам, от органиста да взема...

— Па може и да изкарам толкова, че да си я платим, само да не ревеш пред хората!

— Та аз не плача, но... но взemi от воденичаря половин шиник ечемик за булгур, по-евтин ще ни излезе, отколкото да го купим наготово.

— Добре, ще кажа днеска и някоя вечер ще остана да го смелят.

Ханка си излезе, а той остана да си пуши цигарата и не се намесваше в разговора на селяните, които тъкмо говореха за брата на дворяните от Воля.

— Яцек го викаха, познавам го добре! — рече Бартек, който в това време влезе в собичката.

— Може да знаеш, че се върна от далечни земи.

— Не, мислех дори, че отдавна вече е умрял!

— Жив е, нещо към две недели, откак си е дошъл.

— Върнал се, ама казват, че не е с всичкия си. Не иска да живее в чифлика, ами се пренел в гората, при горския, всичко сам си прави — храна, дрехи, та се чудят хората, а вечерно време свири на цигулка; много често го срещат да свири и по пътищата, и по могилиците...

— Казват, че ходи по селата и разпитва всички за някой си Куба.

— За Куба! Едно ли куче е Караман.

— Презиме не казва. Някой Куба търси, който ще да го е измъкнал от войната и го е спасил от смърт!

— Имаше един Куба у нас, който отишъл с господата в гората, но той умря! — рече Антек и стана да си върви, защото Матеуш вече крещеше зад стената:

— Хайде излизайте, до вечеря ли ще пладнувате!

Яд обзе Антек, та изтича и извика:

— Стига си се драл на вятъра, всички чуваме.

— Преял е месо, та с кряскане иска да му олекне на червото — рече Бартек.

— Ех, крещи, та да се покаже пред воденичаря — добави някой.

— Ще седнат да ядат, па ще си полегнат, ще си поприказват като господари, синковците, а гъза им натегнал от парцали... — все мърмореше Матеуш.

— За тебе се отнася, Антони, за тебе!

— Да си затваряш устата и да си прибираш езика, че го отрязвам, ей, а господарите остави на мира! — закрещя Антек, готов вече на всичко.

Но Матеуш млъкна, само поглеждаше като някой разбойник и вече цял ден дума не каза никому, обаче внимателно следеше и наглеждаше на всяка крачка работата на Антек. Само че не можеше да му намери никаква вина, защото той работеше тъй добросъвестно, та самият воденичар, който няколко пъти на ден дохождаше при тях, забеляза това и при първото седмично плащане му увеличи надницата на цели три злоти.

Матеуш побесня след това: щеше очите да извади на воденичаря, но той му рече:

— И ти си добър за мене, и той, па и всеки, който работи добросъвестно.

— Ти само от яд към мене му увеличи.

— И той заслужава, колкото Бартек, па може и повече, ей за това му придадох. Нека всеки знае, че съм справедлив човек.

— Тогава ще зарежа всичко по дяволите, та сам да си гледаш работата — закани се Матеуш.

— Зарежи, потърси си бял хляб, щом черния не ти се харесва, върви си, стружнията ще ми управлява Борина и при това за четири злоти на ден! — каза воденичарят със смях, тъй като добре си правеше сметката да има по-евтин работник.

Матеуш веднага поразсъди, че воденичарят няма да отстъпи и не ще се уплаши, та не се опъва повече; скри дълбоко злобата си към Антек, която като жив огън гореше в гърдите му, но пред хората стана някак по-мек и по-разбран, те забелязаха веднага това, а Бартек плюна и рече на другите:

— Глупав като онова куче, което не само че не могло да изяде ботуша, ами си изкъртило и зъбите, па отгоре и опашка му върти. Мислеше си, че вече е галеник тука, а то и него ще го изгонят за едната хубост, само да се намери някой по-добър... ех, с богатшите винаги е така...

А на Антек му беше все едно, нито се радваше много за повишението, нито пък на това, че Матеуш омекна и че по селото му се подиграваха, както работниците разправяха, а него това го интересуваше толкова, колкото ланският сняг, па дори и по-малко. Той не работеше за заплата, това само Ханка радваше. Работеше той, защото му беше приятно, ако би искал възник да се излежава, би се излежавал, та каквото ще да става. Но понеже му се хареса работата, увлече се в нея и вървеше като кон в градинарски долап, който без гонене обикаля, докато не го спрат.

И така вървеше ден след ден, неделя след неделя до самите празници в тежка и непрестанна работа. Душата му полека-лека се успокои и като че ли се втвърди на лед, та никак не приличаше на предишния. Чудеха се хората на това и различно си го обясняваха. Но то беше само отвън, за хорските очи, а в душата му беше съвсем друго — като в някоя бърза и дълбока вода, която студът сковава в ледове и снегове я засипват, но постоянно клокочи, шуми, бучи, та човек не може и да предположи кога ще се пропука покривката и водите ще бликнат... Също тъй беше и с него: работеше, парите до грош даваше на жена си, вечерно време прекарваше у дома си, добър като никога, тих, спокоен, децата залисваше, помагаше в домашната работа, никому лоша дума не казваше, не се оплакваше и сякаш за всички злини беше забравил — но с всичко това той не измами Ханкиното сърце, не; наистина, тя се радваше на настаналата промяна и благодареше горещо на бога, грижеше се за него, колкото можеше, и все в очите го гледаше, за да отгатне какво иска, слугиня най-вярна и най-предана му беше; но често гълташе с очи и неговите тъжни погледи, често тревожно се заслушваше в тихите му въздишки, често отпадаха ръцете ѝ и със замряло сърце се оглеждаше наоколо в желанието си да предвиди откъде ще дойде бедата, защото чувствуваше добре, че нещо страшно става в него, притаило се е и смуче ли, смуче душата му...

А той нито дума не казваше дали му е добре, или зле; от работа право у дома си се връщаше, ставаше в зори, щом забиеше камбанката за утринна, всеки ден минаваше покрай осветлената черква, всеки ден се спираше срещу притвора да послуша свиренето на органа, ония музикални гласове, ония звънливи, тихи, проникващи в душата бръмчения, които звънтяха като че ли от студовете, които сякаш от предутринната сивота се раждаха, сякаш самите медни зори

подрънваха, носеха се по тая заледена покривка и по премръзналата земя като тъжно, мъчително мечтание в дълъг сън, тежък зимен сън. Всякога след това ускоряваше крачките си, да не би да го видят, че се е заслушал, и тичаше от другата, по-дългата страна на вира, за да не мине покрай бащината си къща и да не срещне никого.

Никого!

Затова и неделно време седеше като пън у дома си въпреки молбите на Ханка да иде с нея на черква. Не, та не! Боеше се да не се срещне с Ягна, знаеше добре, че няма да изтрае, няма да издържи!

При това знаеше от Бартек, с когото се беше доста сдружил, па и сам чувствуваше, че селото постоянно се занимава с него, че го наблюдават и следят на всяка крачка като крадец, сякаш са се наговорили срещу него — защото неведнъж бе забелязал притаени зад ъглите очи, неведнъж чувствуваше как го дебнат, как хвърчат подире му любопитни, зорки погледи, готови да проникнат до дъното на душата, да изгледат всеки помисъл в нея, да я пронижат. Болка му причиняваха тези очи, като свредел въртяха душата му, страшно боляха.

— Не ще ме изядете, гадове, не ще можете — шепнеше с омраза той и още повече се ядосваше, и още повече избягваше хората.

— Никой не ми трябва. Толкова добри чувства имам у себе си, че едва бих могъл с тях да се разправа — каза той веднъж на Клемб, който го укори, че никога не се отбил на гости у него.

И право си каза, че едвам можеше със себе си да се разправи, право си беше; яко бе хванал той сам себе си, стегнал душата си като в някаква желязна юзда и здраво стискаше, без да отпуща — но все по-често душата му отмаляваше от изтощение, все по-често му се щеше да захвърли всичко и да се предаде на съдбата. Беше му все едно дали добра или лоша ще бъде тя, защото и така животът му бе дотегнал и скръб го разяждаше — дълбока скръб, която като ястреб впиваше нокти в сърцето му и късаше, и раздираше.

Тежко, отегчително, тясно и задушно му бе в този ярем, като на спънат в ограда кон, като на вързано куче, като... нима може да се изкаже!

Той се чувствуваше като изпочупено от вихъра и осъдено на смърт плодно дърво, което бавно съхне посред цъфтяща и здрава градина.

Защото наоколо живееха хора, село беше, животът кипеше с обикновеното си дълбоко клокочене, плискаше като бързотечна вода, постоянно се разливаше в еднообразен, немирен, буен поток. Липци живееше обикновения си всекидневен живот: у Вахникови имаше кръщенка, у Клембови ставаше годеж, макар и без музика, но се веселяха, както прилича на коледни пости; или пък някой умираше, както например онзи Бартек, когото зет му по вадене на картофите така беше бил, че залиня, заболя, докато най-сетне се пресели на оня свят; или Ягустинка отново бе дала в съд децата си да я издържат. Та и други, трети работи ставаха, почти във всяка къща се случваше нещо ново и хората имаше какво да си приказват, с какво да си се посмеят или да се грижат; а жените, събираха се в една или друга къща, прекарваха дългите зимни вечери с хурки и къдели — и колко смях падаше там, боже мой, що игри, що приказки и крясъци, та по пътищата се чуваше чак! И навсякъде що свади, приятелства, любезности, уговаряния, престояване пред къщите, тичане, побоища, радостни увещания — като в някой мравуняк или кошер — само току бръмчеше по къщите.

И всеки си живееше по своему, както му се ревнеше, както му беше на сгода, и заедно с другите, както бог е наредил.

Един теглеше теглото, мъчеше се, грижеше се, друг се забавляваше и с удоволствие чукаше чашките с приятели, някой се надуваше и надигаше пред другите, друг тичаше подир момите, трети боледуваше и береше душа, някой се излежаваше до топлата камина — на едни радост, на други печал, на трети и едното, и другото — но всички живееха шумно, с все сила, с цялата си душа.

Само Антек бе някак като че ли вън от селото, извън хората и се чувствуваше като чужда птица, страхлива и гладна, която, макар че се скита около светналите прозорци, макар че въздиша около пълните с храна сушини, макар че с цялата си душа би искала да бъде заедно с хората — но не влиза при тях; само обикаля, назърта, ослушва се, храни се с мъката си, пои се със сълзите си — но не влиза при тях.

Би влязъл навярно, но ако бог променеше нещо... и то на добро.

Но се боеше и да мисли още за такава промяна.

Няколко дена преди Коледа една сутрин се срещна случайно с ковача и поиска да го отмине, но онзи го спря, подаде пръв ръка и рече някак меко и жално:

— Чаках да дойдеш като при свой... бих помогнал с нещо, макар че и у мене не блика.

— Могъл си да дойдеш и да помогнеш!

— Как, пръв аз да дойда, да ти се натрапя, та да ме изгониш, както Южка...

— Така си е, когото не боли, той не бърза.

— Не боли ли! Еднакво зло ни сполетя и двамата, еднакво ни боли.

— Недей ме само лъга в очите, я го виж ти, мисли човека, че с глупав има работа...

— Господ ми е свидетел, казах ти самата истина.

— Лисица такава; тича, души, върти се насам-нататък, а следите замита с опашката си, та и дъх от нея да не се долови, и пакостта да остане ненаказана.

— Виждам, сърдиш ми се, че ходих на сватбата! Истина, ходих, не отричам, но трябваше да отида, сам свещеника ме предумва и накара, за да не сторим тоя грях: бащата на една страна, децата на друга.

— Накарал те е свещеника да отидеш... другиму кажи ти това, друг може и да ти повярва, но не и аз. Скубеш ти стария с това приятелство, кога каквото ти падне, с празни ръце не си излизаш!

— Не съм глупав да не взимам, като ми дават, но против тебе не съм, не, цяло село нека каже, питай и Ягустинка, тя е все у стария, дори говорих с баща ти да се помири с тебе... и то ще стане... ще се нареди... ще се изглади, та чудо...

— Ти да идеш да помиряваш кучетата, а не мене, чуваш ли! Не съм те калесвал при скарването, та и с погаждане не ме сватосвай! Я го гледай ти какъв приятел! Спогодил би ти, само за да можеш да смъкнеш и последния кожух от гърба ми... Още веднъж ти казвам: остави ме на мира и се махай от пътя ми, че като ме вземат дяволите, ще ти изпоскубя катеришкия чумбас и ребрата ще ти изтроша, та няма и стражарите да те спасят, макар че си приятел с тях. Запомни това!

Той се обърна и тръгна, без да го погледне дори, а ковачът остана насред пътя със зяпнала уста.

— Лъжец, мръсника му неден, и със стария държи, и с мене приятелство иска да прави, а и двамата ни на просия би изпратил, стига да можеше.

След тази среща той не се успокои лесно, защото още от сутринта някак не му вървеше; току-що бе започнал да дяла и брадвата му се нащърби на сък, а после веднага след пладне дървото натисна крака му и по едно чудо не го смачка, но трябваше да изува ботуша и да налага с лед, защото кракът беше отеъкъл и много болеше... на това отгоре и Матеуш днес беше зъл като куче, с всички се караше, все не му харесваше, все малко работили, та викаше, хокаше, а с него явно търсеше само да се кара... По чудо не дойде до нещо по-лошо.

Всичко така опако се случи, че Антек не се погрижи дори и за булгура, който Франек трябваше днес да приготви и за който Ханка всеки ден го печеше: оправдаваше се, че нямал време.

И в къщи беше някак особено. Ханка се движеше угрижена и разплакана, защото Петруш го бе втресло и лежеше цял в огън, та трябваше да повика Ягустинка да го прегледа и да го прекади, че навярно беше урочасан.

И тя дойде по време на вечеря, седна пред огнището, заразглежда скрито по къщи и чудно желание имаше да заприказва, но тъй като и двамата отговаряха не много разположено, тя се зае да преглежда и лекува момченцето.

— Ще вървя на воденицата да пристоя, че ако не съм там, няма да смелят булгура! — рече Антек, като вземаше шапката си.

— Тате не би ли могъл да иде да го сипе!...

— Аз ще ида, така е по-сигурно, че ще го смелят! — И той бързо излезе. Беше сърдит, възбуден и цял разбит като самотно изпречено на буря дърво, па и всичко в къщи го дразнеше, безпокоеше го, а най-вече онези хайдушки опипващи Ягустинкини очи.

Беше тиха, нестудена вечер, защото още от сутринта времето някак доста поомекна, имаше малко звезди, само тук-там като през завеса трепкаше някоя в далнините; вятър повяваше откъм гората и носеше далечен, тих като пред промяна на времето шум. Кучетата лаеха на много места из селото, от време на време се дигаше облак от сняг, отърсен от дърветата... пушеците от комините се влачеха из пътищата, а въздухът беше влажен, резлив.

Във воденицата, като пред празници, имаше много свят; тези, чието зърно се мелеше, чакаха пред вратниците, а другите бяха насядали в собичката; посред тях Матеуш разправяше, види се, нещо интересно, та често избухваха да се смеят.

Антек се повърна почти от прага на собичката и отиде из воденицата да търси Франек.

— Разправя се там на яза с Магда, знаеш, онази, изпъдената от органистови. Воденичарят рекъл, че ще го изгони, ако още веднъж я срещне във воденицата, а тук прекарвала тя по цели нощи. Па и къде ли на друго място ще иде, сирота! — обясни един от селяните.

— Който пролет с нещо разполага, зимно време то от него бяга! — подметна насмешливо друг.

Антек приседна под валеца, където ставаше най-хубавото брашно, и някак тъй срещу разворената врата на собичката, та виждаше гърба на Матеуша и главите на другите, наведени към него и заслушани. Той можеше дори да чува какво приказват, защото беше близо, но шумът на воденицата не позволяваше, па и сам той не желаше.

Почти полегна върху чувалите и леко дремеше от умора.

Воденицата неспирно тракаше, цялата се тресеше, трепереше; всички камъни мелеха, перките тъй силно шумяха, като че сто жени удряха с бухалки, без да престават. Водата с гръмлив трясък шибаше в тях, разбиваше се на кипнала пяна, на снежни парцалчета и с рев падаше в реката.

Антек почака Франек близо цял час и най-сетне стана да иде на двора да го подири, па и да се разсъни, защото сънят го бе налегнал. Изходната врата беше също при собичката. Доближи се той до нея, хвана дръжката на вратата и изведнъж се спря, защото чу Матеуш да разправя:

— ... а стария сам вари млякото или чая и й носи в леглото... — казват дори, че сам наглежда кравите и всичко върши с Ягустинка, само и само тя да не си нацапа ръчичките... па като че ли купил от града и цукало да не ходи да мръзне зад плевнята чак...

Избухнаха в силен смях и остроти като град се посипаха. Антек неволно се отдръпна на предишното си място, строполи се върху чувалите и безсмислено се загледа в дългата червена ивица от светлина, която излизаше през отворената врата на собичката. Нищо не чуваше, шумът заглушаваше разговора, воденицата непрестанно трепереше, сивата мъгла от паспал затуляше воденичните камъни, окачените на потона лампички мъждукаха тук-там из праха, жълтееха се като дебнещи котешки очи и се подрусваха от време на време на

вървите си. Но той не доседа, стана пак и тихо на пръсти се доближи до самата врата и заслуша.

— ... обяснила му всичко — казваше Матеуш, — уж се била прекачвала през плета, та от това... Доминиковица потвърдила, че с момичетата често се случва това, че и нея, когато била мома, я сполетяло същото... Всяка днес може да се оправдае с прекачване през плет... оня стар пръч повярвал... Такъв умен, а повярвал...

Така се изсмяха, че кикотът се разнесе по цялата воденица, превиваха се от смях.

Антек се доближи повече, застана почти на прага и бледен като мъртвец, стиснал пестници и свит на кълбо, той бе готов да скочи.

— А пък това, дето казваха за Антек — започна Матеуш отново, след като се понасмяха, — че били много близки с Ягуша, това не е истина, това аз най-добре знам. Слушах сам как веднъж като куче скимтеше пред вратата на стаята й, та трябваше тя с метлата да го изпъди. Закачил се за нея като репей за кучешка опашка, но тя го гонеше...

— Ти видял ли си това?... По село друго разправяха... — рече някой.

— Ами как, веднъж ли съм бивал в стаята й? Веднъж ли ми се е оплаквала от него?

— Лъжеш като циганин! — изкрещя Антек и прекрачи прага.

Матеуш скочи веднага към него, но преди да се оборази, Антек като бесен вълк се хвърли върху него, хвана го с едната ръка за гърлото, стисна го, та онзи не можа дори дъха си да поеме, с другата го прехвана през кръста, изскубна го от мястото му като храст, тласна с крак вратата навън и бързо го понесе зад стружията, към оградената с плет река, и с всичка сила го хвърли, та четирите греди като сламки се залюляха, а Матеуш като тежка клада цопна в реката.

Вдигна се страшен вик и олелия, защото на това място реката бе бърза и дълбока. Спуснаха се хора да го спасят и скоро го извлякоха, но той бе изгубил съзнание, едвам го свестиха... Веднага долетя воденичарят, след малко доведоха и Ямброжи, намериха се селяни, та го пренесоха в жилището на воденичаря, защото все повече отпаднаше и кръв хрочеше. Изпратиха дори и за свещеника, защото отиваше на зле и мислеха, че не ще изтрае до сутринта.

А пък Антек, като изнесоха Матеуш, седна на неговото място при огнището, грееше ръцете си и си приказваше с Франек, който вече беше дошъл — и щом хората се върнаха и насядаха, поуспокоени вече по местата си, рече силно, за да чуят всички и да запомнят:

— Всеки, който ме ухапе и настъпи, това ще го сполети, па може и нещо по-лошо!

Никой не се обади, гледаха го с дълбоко учудване, с почит. Ами как, да вземеш такъв мъж като Матеуш и леко, като сноп слама да го понесеш и да го хвърлиш в реката! Никой досега не е чувал за такава хала!... Е, да бяха се сбили, да бяха премерили силите си и един от тях да беше надвил, да му бе счупил костите, да го бе дори убил — нещо обикновено! Но не, току да вземеш човека като кученце за ушите и да го запокитиш във водата! Да бяха му потрошени ребрата от някоя греда, нищо не би било, щеше да се излекува, но такъв срам, такъв срам, сигурно Матеуш няма да понесе това!... Да посрамиш тъй човека за цял живот!...

— Да, да, толкова чудо, знаете, още не е бивало — шепнеха помежду си.

Но Антек не им обръщаше внимание; той смля булгура си и към среднощ си отиде у дома. У воденичаря още светеше в онази стая, дето сложиха Матеуш.

— Няма вече да се хвалиш, че си бил, сине майчин, в стаята на Ягна! — прошепна с омраза и плюна.

Антек не каза нищо у дома си, макар че Ханка не спеше, а беше заета с предене. На сутринта той не отиде на работа, сигурен беше, че ще го отстранят; но веднага след закуска дотърча сам воденичарят.

— Ела си на работа, каквото имате с Матеуш помежду си, то си е ваша работа, мене не ме интересува, а стружията не може да стои така. Доде оздравее, ще управляваш работата, ще ти плащам четири злоти и обед.

— Няма да ида. Ако ми дадеш заплатата на Матеуш, съгласен съм и по-добре ще водя работата.

Воденичарят се ядосваше, пазареше се, но бе принуден да се съгласи, защото нямаше как, па го забра веднага и излязоха.

Ханка нищо не разбра от това, тъй като нищо не знаеше.

IV

Още от зори на Бъдни вечер в цялото Липци кипеше бързо и трескаво движение.

През нощта, па и сега на съмнало, отново хвана як студ, а понеже бе дошъл след няколко меки и мъгливи дни, отрупа дърветата с иней като със стъклени стърготини или пък с най-бял пух. Слънцето се бе напълно издигнало и светеше на синьото и сякаш омотано с тънка и прозрачна мъгла небе, но беше бледо, изстинало, като някоя просфора, скрита в дарохранителница, никак не топлеше, а напротив — студът се повече усилваше и тъй бе студено, че не можеше дъха си да поеме човек. Всяка живина се движеше в пари от дишания като в кълба от мъгла, а целият свят се беше ослънчил, облян в такива трепетни, ярки блясъци, в такива остри светлини, сякаш някой бе покрил снеговете с диамантова роса, та очите чак заболяваха от гледане.

Затрупаните от сняг поля наоколо се простираха бели и блеснали, но глухи и мъртви, само от време на време някоя птица зашумеше в променящата се белота и само черната ѝ сянка се мернеше по нивите или пък ято яребици закръкваше под засипаните храсти и плахо, внимателно поемаха към жилищата на хората, към пълните с храни сушини; намести пък, макар и рядко, зайче някое се зачернееше, подскачаше по снега, изправяше се на задните си крака и дращеше вкоравения сняг, за да се доближи до житото, но изплашено от кучешки лай, отново побягваше към заскрежената, отрупана със сняг и замряла от студ гора. Пусто и глухо ставаше по тия неизгледни снежни равнини, а някъде само в синкавите далнини се мяркаха села, сивееха се градини, гори се тъмнееха, проблясваха замръзнали потоци.

Пронизителен и светликав от мразовитата дрезгавина студ вееше навред и проникваше през вледенената тишина.

Никакъв кръсък не нарушаваше вкочаненото мълчание на полята, никакъв жив глас не трепваше, нито дори съскане на вятър не зашумяваше по сухия разискрен сняг. Само тук-там понякога откъм загубените в преспи пътища се зачуваше проточен глас на звънче и скърцане на шейни, но тъй слабо и тъй далече, че още преди да е

разбрал добре човек откъде и накъде отива, отзвъняваше и се изгубваше в тишината.

А по улиците на Липци от двете страни на вира беше пълно с хора и се носеше голям шум; радостно празнично настроение трептеше във въздуха, проникваше в душите на хората, дори и в добитъка. В студения въздух звучеха крясъци и се чуваха необикновено ясно като музика. Силни и весели смехове се носеха от край до край село, от сърцата бликаше радост; кучетата като обезумели се търкаляха по снега, лаеха от задоволство и плашеха враните, които се тълпяха около къщите, по конюшните пърхаха коне, из оборите се носеше продължително и тъжно мучене, дори снегът някак по-радостно скърцаше под краката, плазовете на шейните пицяха по твърдите и изхлъзгани улици, пушеците се издигаха на прави като стрели сини стълбове, а прозорците на къщите тъй блестяха на слънцето, че дори заслепяваха очите — всъде бе пълно с врява, деца, суетеж, гласове на разкрякали се гъски, които се бутаха около просечения лед, и провиквания. Из улиците, пред къщите и портите беше пълно със свят, а през заснежените градини час по час се червенееха вълнениците на жени, които пребягваха от къща на къща, и час по час закачените при тичането овошки сипеха дъжд от иней като някаква сребърна мъгла.

Днес дори и воденицата не бучеше, тя беше спряна за през всичките празници, само студеният поток на прозрачната, отбита на ставилото вода клокочеше шумно, а някъде зад нея в блатата и тресавищата от димните мъгли се долавяше крехот на диви патици, които на цели ята се въртяха по тия места.

А във всяка къща — у Шимонови, у Мачкови, у кмета, у Клембови и нима може човек да ги изброи и каже всичките, проветряваха, миеха, чистеха и посипваха с пресни борови листа стаите, отводите, па дори и снега пред праговете, а тук-там избелваха и почернелите комини и навсякъде бързаха да пекат хляб и празнични козунаци, приготвяха херинги, триеха в негледжосани паници мак за юфката.

Защото идваше Коледа, празникът на божия син, радостният ден на Исусовото чудо и благоволение над света, благословен край на дълги и пълни с труд дни, та и човешката душа се събуждаше от зимното си вцепенение, отърсваше се от сивотата, възвишаваше се и се

носеше радостна и силно разчувствувана да посрещне раждането на господата!

У Боринова бе същото тичане, шетня и приготовления.

Старият и Петрек, когото бе ценил за конете на мястото на Куба, преди съмнало още заминаха за града да пазаруват това-онова.

А в къщи работеха усилено. Южка си попяваше тихичко и изрязваше с ножици чудни изрезки от цветни хартийки, за да ги налепи било по гредите, било по рамките на иконите, та да изглеждат като шарени с живи бои, които ей тъй да играят в погледа! А Ягна, запретила до раменете ръкави, месеше в ноцвите тесто и заедно с майка си печеше козунаци, продълговати като ония градински лехи, по които сеят магданоз, и бели хлябове от чисто брашно; тя усилено шеташе, понеже тестото беше вече втасало и трябваше да се размесва; нагледваше ту работата на Южка, ту пък питата със сирене и мед, която се загриваше под юрган и чакаше да приготвят пещта, напалена със силен огън, та трябваше и към нея да тича от време на време.

Витек бе получил заповед да наглежда огъня и да му притурия дърва, но го видяха само на закуска, след което веднага изчезна някъде. Южка и Доминиковица напразно го търсиха и викаха наоколо, не се обади, хубостникът му; той седеше зад сенарника откъм полето под храстите и залагаше примки за яребици, посипваше ги обилно с плява за примамка и прикритие. С него бяха Лапа и щъркелът, който той още през есента бе прибрал болен, та го излекува, отгледа и изхрани. Научил го бе на разни фокуси и тъй се сприятели с него, че само да му свирнеше, както си знаеше, и щъркелът тръгваше след него не по-зле от Лапа. И с Лапа се много погаждаше, защото заедно ловяха плъхове в обора.

А пък Рохо, когото Борина бе прибрал в къщи за през целите празници, още от сутринта беше в черква и заедно с Ямброжи украсяваха олтарите и стените с елови клонки, които ратаят на свещеника беше докарал от гората.

Наближаваше пладне, Ягна привърши месенето, сложи хлябовете на дъската, приплескваше ги още с ръце и ги мажеше с белтък, за да не се напукват много в пещта, когато Витек показа глава във вратата и извика:

— Коледа носят!

Още от сутринта по-голямото момче на органиста, Яшо, което ходеше на училище, и по-малкото му братче разнасяха по селото коледни просфорки.

Ягна ги видя едва пред входа, та не можа и да разтреби нещо по къщи, когато те влязоха и поздравиха.

Затревожи се тя много, че такава безредица заварили, та току скри само запретнатите си ръце под престилката и ги канеше да седнат да си починат, че кошниците им бяха големи, а по-малкият носеше и големшки, препълни торби.

— Още половин селото трябва да обходим, па времето ни е малко... — отказваше Яшо.

— Огрей се барем, Яшо, такъв е мраз!

— Па може и малко топло мляко да ви сваря — предложи Доминковица. Те отказаха, но седнаха на раклата до прозореца. А Яшо се загледа в Ягна, та тя се изчерви, па дори и взе да смъква запретнатите си ръкави, а и той почервеня като рак и задири просфорки из кошницата. Извади по-дебеличко вързопче вързопче, защото бе препасано със златна панделка и поразмесено с цветни просфорки. Ягуша хвана през престилката си вързопчето и го сложи в чиния под разпятнето, после изнесе едно голямо гърне ленено семе и шест яйца.

— Отдавна ли си дошъл, Яшо?

— В неделя, преди три дена.

— Навярно ти е дотегнало в онова училище? — попита майката.

— Не много, но не остана вече, само до пролет!

— Казваше майка ти още на моята сватба, че за свещеник се учиш.

— Да, от Великден нататък, да! — рече той по-тихо и наведе очи.

— Господи, тогава вече ще има да се радва баща ти, отсега нататък ще се развесели, че свещеник ще станеш, па може да даде господ и в нашата енория!

— Какво ново у вас? — попита Яшо, за да прекъсне нежеланите въпроси.

— Какво ще е; дал господ, та нищо лошо няма. Караме полека, въртим се полека като коне в долап, така сме си ние, селяните.

— Исках, Ягушо, да дойда на сватбата ти, но не ме пуснаха.

— А толко много се веселиха, цели три дена танцуваха! — извика Южка.

— Куба като че ли тогава умря!

— Умря си, умря сиромаха, кръвта му изтече, свърши неизповядан. Разправят из селото, че бил наказан за това: виждали как нещо се мъкне по пътищата нощно време, стене по кръстопътищата или се изправя до кръстовете и чака божията милост!... Все трябва Кубовата душа да е, не ще да е друга!

— И ти ли това казваш!

— Разбира се, истината казвам, не съм го видяла с очите си и не мога да се закълна, но може да е, може да е, стават такива неща по света, които човешкия ум, колкото и голям да е, пак не може да ги разбере, не може да ги прозре... Божи работи са това, не човешки, не, защото каквото ние безсилните можем — можем, по-нататък господ може!

— Жалко за Куба, сам свещеника, като ми разправяше за смъртта му, плачеше от жал.

— Защото беше толкова честен ратай, че втори не може да се намери, па тих, набожен, работен, чуждото не пипваше, а пък за бедните беше готов последната си дреха да даде.

— Така се променя Липци постоянно, че кога и да дойда, не мога да го позная. Днеска бях у Антекови, детето им болно, сиромашия до шия, а той така се променил, така отслабнал, че едвам го познах!

Нито дума не отвърнаха на това, само Ягна бързо извърна глава и започна да слага хляб на лопатата, а старата изпули очи. Той веднага разбра, че има нещо неприятно за тях в тоя разговор, та пожела да поправи положението, като помисли за какво друго да заприказва, но Южка се приближи пламнала до него и го молеше да ѝ даде няколко цветни просфорки.

— Трябват ми за слънца да си направя, имаше от лани, ама се много развалиха, когато беше сватбата.

То се знае, че ѝ даде десетина-двайсет от около пет цвята.

— Толкова много! Божичко, та те ще ми стигнат и за слънца, и за месечини, и за звезди! — викаше тя зарадвана, па си пошепна нещо с Ягна и засрамена, закрила лице с престилката си, му изнесе шест яйца за тях.

В същото време Борина се върна от града и влезе в стаята, а подир него летяха Лапа и щъркелът, тъй като и Витек се появи едновременно с господаря си.

— Бързо затваряйте вратата, че ще изстине тестото — викаше старата.

— Когато жените се залавят да редят из къщи, мъжете трябва да се даят където видят, та било и в кръчмата, ако не искат да стоварят на техен гръб клисавината на хляба, който са пекли! — засмя се Борина, като грееше вкочанелите си ръце. — Път като стъкло, за шейни чудесен, ама и такъв студ, та не може да седи човек в шейната! Ягушо, дай на Петрек малко хляб да хапне, че се е вдървил в тази войнишка шинела. Докога имаш отпуска, Яшо?

— Чак до Богоявление.

— Добра отмяна си има баща ти с тебе, и при органа, и в канцеларията! То се знае, че не му се ще да напуска топлото легло при такъв студ.

— Не е за това, ами днеска ни се отели кравата, та остана около нея.

— На хубаво време ви се е отелила, цяла зима ще си имате мляко.

— Витек бре, даде ли на жребчето да пие?

— Аз сама му носих, но не щя нито капка да пие, само дяволува и страшно насилва майка си, та я заведох в по-голямата преградка.

Момчетата си излязоха, но Яшо чак от портата се обръщаше за Ягна, защото като че ли беше станала по-хубава, отколкото през есента преди сватбата.

Затова не беше и чудно, че бе завладяла стария, та нищо друго освен нея не виждаше. Много приказваха по село, че твърде сглупи той с тази своя любов, защото, ако и да беше твърд и неотстъпчив за другите по-рано, сега Ягуша правеше каквото си иска с него, слушаше я във всичко и все в очите я гледаше, съветваше се с нея, па и с Доминковица, че здраво го бяха овладели! Добре му беше от това, работата в къщи вървеше, всичко бе наред, всичко му бе на сгода, имаше кому да си се пооплаче и с кого да се посъветва, та и за нищо друго не мислеше, нито го беше грижа, само за Ягуша мислеше, като писано яйце я гледаше.

Ето и сега, грееше се на огъня, а все я следеше с влюбени очи, като преди сватбата, все галени думи ѝ думаше и само мислеше как още повече да ѝ се подмилква.

Но Ягна обръщаше толкова внимание на любовта му, колкото на ланския сняг. Тя беше нещо невесела, недоволна от любовното му настроение, сърдита, всичко я дрезнеше, та се носеше като лют вихър из къщи. Работата стоварваше било на майка си, било на Южка, па често и стария редеше троснато, а тя отиваше на друга страна да нагледа пещта или жребчето в конюшнията, и то най-вече да остане сама и да може да си помисли за Антек.

Яшо ѝ науми за него, та като жив, като жив се изправяше пред очите ѝ...

Близо три месеца не беше го виждала, много преди сватбата, само тогава, когато минаваха по пътя под тополите... разбира се, времето течеше като вода; пък и сватба, пренасяне в новия дом, различни грижи, домакинство, нима имаше време да помисли за него! Не го виждаше, та не се и сецаше, па и хората се боеха да говорят за него пред нея... А сега, неизвестно защо, той изведнъж застана пред погледа ѝ и я гледеше с такава жалост, с такъв укор, че душата ѝ се затресе от мъка.

„Не съм ти в нищо крива, не съм! Защо тогава се изправяш пред мене като наказана душа, защо ме плашиш?“ — мислеше си жално тя, като се бранеше от спомените... но чудно ѝ беше защо тъкмо него тъй силно си припомни, а не нито Матеуш, нито Стахо Плошек, нито друго?... Никого друго, само него! Трябва да я е запоил с нещо, та сега страда, разкъсва се и се топи в мъка, защото такава мъка я разпъваше, под лъжичката я душеше и нещо така унасяше душата ѝ по света, че би тръгнала, където очите ѝ видят, из боращи, из гори.

„Какво ли прави там, сиромашкия, какво ли си мисли? Нито има как да си поприкаже човек с него, нито... ех, забранено е! Истина, забранено е, божичко мой, то би било смъртен грях, смъртен грях! — това го каза свещеника на изповедта, каза... — иначе бих си поприказвала с него веднъж, ако ще пред свидетели... а пък то нито днес, нито утре, нито никога! На Мачей е тя за вечни времена...“

— Ягушо, хайде ела де, хляба трябва да се прехвърли! — викна старата.

Тя затича към къщи, бързаше, колкото можеше, но не преставаше да мисли за него, той все се връщаше пред очите ѝ и навсякъде бяха в ума ѝ сините му очи, черните вежди и онези червени, сладки, лакоми негови устни!

Напразно се залови тя до забрава за работа, ръцете ѝ разпалено работеха; разтреби стаята, зае се надвечер да нареди кравите, което почти никога не правеше, но нищо не ѝ помогна, той непрестенно беше пред нея и мъката растеше в нея и късаше душата ѝ, а това я тъй силно разтревожи, че седна на раклата при Южка, която бързаше да направи слънцата, и избухна в плач.

Утешаваше я майка ѝ, утешаваше я изплашеният ѝ мъж, въртяха се около нея като около разплакано дете, галеха я, в очите я гледаха, нищо не помогна; тя се наплака до воля и нещо изведнъж се промени в нея, защото стана от раклата почти весела, заприказваше със смях и беше дори готова да пее, ако не беше в навечерието на Рождество!

Погледна я учудено Борина, погледна я и майка ѝ, па дълго и многозначително се споглеждаха помежду си и излязоха в отвода, та си пошепнаха нещо, после се върнаха зарадвани, весели, засмени и току я запрегръщаха, зацелуваха и бяха толкова добри, че майка ѝ рече разпалено:

— Недей вдига нощвите, Мачей ще ги изнесе!

— Не ми е първица да вдигам и по-тежки от тия!

Нищо не разбра тя.

Но старият не позволи, изнесе ги той, а после, като му се удаде случай, притисна я нейде в килера, разцелува я хубаво и ѝ пошепна нещо, за да не чуе Южка.

— И на тебе, и на мама нещо ви е влязло в главата... не е истина това, което смятате, не е!...

— Ние двоицата с майка ти разбираме от тия работи, ти мене слушай, така ще е. Чакай, какво е днеска? Коледа... През юли чак ще дойде, в разгара на жътвата... Не е удобно време, жега, работа, но няма какво да се прави, и за това трябва да сме благодарни на бога... — И пак искаше да я целуне, а тя ядосано се изскубна из ръцете му и се затича към майка си с укори. Но старата решително потвърди.

— Не е истина, само така ви се чини! — трескаво отричаше Ягна.

— Не те радва това, виждам аз?

— Трябвало и да ме радва, малко ми са грижите, та отгоре и тая мъка.

— Не се оплаквай да не те накаже господ.

— Нека ме накаже!

— Защо пък си се заоплаквала такава?

— Защото не искам и толкоз!

— Ами ако има дете, в случай че, недай боже, стария умре, и неговата част ще се прибави към приписаната, па може и на всичкия имот да останеш наравно с всички други...

— На тебе само това ти е в главата: имот, та имот, пък за мене то нищо не струва...

— Защото си още млада и глупава, та плещеш, каквото ти дойде на езика! Човек без имот е като без крака, щура се само, щура и доникъде не може да стигне. Само пред Мачей да не си казала това, че ще му стане мъчно...

— Няма да го тая в себе си, не ме е грижа за Мачей!

— Тогава брътви по цял свят, щом нямаш ум, а мене остави на мира да извадя хляба, че ще стане на въглен. По-добре е да хванеш нещо работа, я вземи да извадиш херингите от водата и да ги сложиш в мляко, по-добре ще обезсолят така. Южка пък да счука мак, още толкова много работа има, а вечер стана.

Тя имаше право, вечерта беше вече на прага, слънцето се скриваше зад гората и червени отражения като кървави заливи се разливаха по небето, та изглеждаше като да гори, посипано с жарава. А селото глъхнеше и затихваше. Още носеха вода от вира, дърва сечеха или някой бързаше с шейните, та чак слабините на конете играеха, още тичаха през вира, врати скърцаха, тук-там се чуваха различци гласове, но полека-лека, заедно с угасването на лъчите и пепеливата синина, която се сипеше върху земята, замираще и движението, затихваха входовете към дворищата, запустяваха улиците. Далечните поля затъваха в мрак, зимната вечер бързо настъпваше и подчиняваше със силата си земята, а студът се усилваше и тъй щипеше, че снегът още по-остро скърцаше под дървените обуца, а по стъклата се рисуваха чудни клончета и цветя...

Селото потъна в сивия снежен мрак и като че се стопи, та не можеха да се видят нито къщи, нито плетища, нито градини, само

светлините по къщите трепкаха рязко и по-гъсто от обикновено, защото всякъде се тъкмяха за Бъдни вечер.

Във всяка къща и у богати, и у бедняци, па дори и у последния сиромаш се обличаха и чакаха благоговейно, всякъде поставяха в източния ъгъл неочукан сноп жито, покриваха лавици или маси с бяло платно, постилаха сено и поглеждаха през прозореца да видят първата звезда.

Някак отначало звезди не можеха да се видят, както обикновено бива при студени вечери, преди да се е хубаво здрачило, защото, щом догоряха последните зари, небето почна да се покрива като със сини пушеци и напълно потъна в мрачини.

Южка и Витек бяха хубаво измръзнали, защото чакаха пред къщи да видят първата звезда.

— Ето! Ето! — вресна изведнъж Витек.

Борина излезе да види, загледаха се и другите, а най-последно и Рохо.

Разбира се, че имаше. Там над изтока като че се раздраха мрачни завеси и из дълбоките сини бездни се беше родила звездата и изглеждаше като да расте пред очите, летеше, пръскаше светлина, все по-бързо гореше и все по-близо идеше, та Рохо коленичи на снега, а след него и другите.

— Ето витлеемската звезда, звездата на тримата влъхви, при блясъка на която се е родил нашия бог, да се слави светото му име!

И другите повториха набожно след него и опиха очи в онази далечна светлина, в онази свидетелка на чудото, на онзи видим знак на Божието милосърдие над света.

Сърцата им забиха с дълбока благодарност, с топла вяра, с надежда и приемаха в себе си тази чиста светлина като свещен огън, който побеждава злото като свето причастие.

А звездата растеше, носеше се като огнено кълбо, от нея се отделяха синкави лъчи като спици на свещено колело, искряха над земята и като запалена борина разкъсваха тъмнината, а подир нея като верни прислужници се появяваха на небето много други в неизброимо и необхатно множество. Небето се покри с бляскава роса и се разгъваше над света като синкава, накована със сребърни гвоздеи плащаница.

— Време е да се вечеря, щом словото стана плът — рече Рохо.

Всички влезнаха вътре и веднага насядаха около високата и дълга пейка.

Най-напред седна Борина, седна и Доминковица със синовете си, защото бе пожелала да празнуват заедно Бъдни вечер, по средата седна Рохо, па Петрек, седна и Витек до Южка. Само Ягуша седна за малко време, защото трябваше да се грижи за ястията и да принася.

Тържествена тишина зацари в стаята.

Борина се прекръсти и подели просфорката си с другите; изядоха я с почит, като същински хляб божи.

— В този час се е родил Христос, нека и всяко създание се подкрепи с този свещен хляб! — рече Рохо.

А при все че бяха гладни, понеже цял ден на сух хляб бяха прекарвали, ядяха бавно и с достойнство.

Най-напред поднесоха борш от цвекло, варен с гъби и цели картофи, а после херинги, овални в брашно и изпържени в конопено масло, подир това пшеничена юфка с маково семе, после зеле с гъби, запържено също с конопено масло, а най-сетне Ягуша донесе истинска приядка — питки от елда, намазани с мед и изпържени с маково масло. И всичко това ядяха само с хляб, защото нито банички, нито козунаци, които се правеха с масло и мляко, не биваше да се кусват този ден.

Ядоха дълго време и много рядко някой да кажеше някоя дума, та се чуваше само стържене на лъжици и мляскане. Само Борина се надигаше от време на време да помага на Ягуша и да я отменя, докато старата го скастри:

— Седи тука, нищо няма да ѝ стане, още е много далече, па и първа Коледа е на свое, нека привиква!...

Лапа тихо скимтеше, побутваше отдире хората с челото си, галеше се и се умилкваше да му дадат по-скоро, а щъркелът, който си имаше място в отвода, често почукваше с човка по стената и тракаше, та кокошките чак се разкряхваха по върлините.

Още не бяха свършили, когато някой почука на прозореца.

— Недейте пуца, нито се обръщайте натам, това е злото, ще влезе и цяла година няма да излезе оттук! — извика Доминковица.

Оставиха лъжиците и се заслушаха разтревожени, чукането се повтори.

— Душата на Куба — прошепна Южка.

— Не дрънкай, някой иде за нещо; днеска никой не трябва да остане гладен, нито без подслон — обади се Рохо, като стана да отвори.

Ягустинка беше. Тя застана покорно на прага и през сълзи, които лееше като град, рече тихо:

— Пуснете ме да се свия в някое ъгълче и да хапна не от това, което ще дадете на кучето! Съжалете се под бедната... Чаках да ме поканят децата ми... чаках... накъщи лед студено, измръзнах за тоя, що духа... Божичко мой... и сега като някоя просякиня... като... децата ми, дете съм ги родила... оставиха ме сама без дрошица хляб... по-зле от куче... а у тях глъчка, пълно с хора... ходих около къщи, назъртах в прозорците... и нищо...

— Седни при нас, трябваше да дойдеш още щом се мръкна, а не да чакаш милост от децата... само на погребалния ти ковчег най-после с готовност ще забият гвоздеите, за да се уверят, че няма да се върнеш за нищо — рече Борина и твърде любезно й стори място до себе си.

Но тя нищо не можеше да преглътне, макар че Ягуша й даваше от всичко и от все сърце я канеше да яде. Ами като не можеше, седеше тя кротко, свита и затворена в себе си, та само по трепването на рамената й можеше да се познае каква мъка я късаше.

В къщи стана тихо, топло, сърдечно, набожно и тъй тържествено, сякаш светото пеленаче Исус лежеше при тях.

Грамадният и постоянно подклаждан огън в огнището весело пращеше и осветляваше цялата стая, та стъклата на иконите лъщяха и замръзналите прозорци се червенееха, а те седяха на трапезата пред огъня и тихо и важно си приказваха.

След това Ягуша свари кафе, те го подсладяваха обилно и пиеха полека...

А Рохо извади из пазухата си обвита с броеница книга и зачете с тих и дълбоко покъртващ глас:

— „И стана чудо, дева роди син; чак в юдейска земя, във Витлеем, не много малък град, роди се господ в нищета; на сено, в бедна кошара, всред добичета, които през тази радостна и ведра нощ му бяха братя. И същата тая звезда, която и днес свети, изгря тогава за това свето детенце — и показваше пътя на тримата мъдреци, които, макар и езичници и черни като черни котли, но имаха чувствителни

сърца и от далечни страни, през необгледни морета, през сурови планини дотичаха с дарове, за да засвидетелствуват истината.“

Дълго чете той тоя разказ, гласът му се повишаваше и ставаше молитвен, преминаваше почти в песен, сякаш свещен молебен правеше, и всички седяха в набожно мълчание, в тишината на заслушаните сърца, в трепета на озарените от чудото души и в най-искрено усещане на дадената на хората божия милост!

„Хей, мили мой Исусе! Така ти се паднало в беден оборец да се родиш там, в ония далечни страни, между чужди хора, между мръсните евреи, между зли еретици! И в такава бедност, в такъв мраз! О пресвета бедност, о детенце сладко!...“ Тъй мислеха те и сърцата им тупаха в съчувствие, душите им се откъсваха и се понасяха като птици по света, та отлитаха чак до земята на Христовото раждане, до онази кошара, пред онези ясли, над които ангели пеят, коленичеха със сърцата си до крачката на детенцето и с всичката сила на огнената си вяра и упование като най-верни слуги му се отдаваха во веки веков, амин!

А Рохо все четеше, докато Южка, която беше милостиво и твърде чувствително момиче, заплака жално над тежката участ на Исуса. Ягуша също, скрила лице в дланите си, плачеше, сълзите ѝ течеха чак през пръстите, та криеше главата си зад Йенджих, който слушаше зяпнал до нея и тъй много се чудеше на слушаното, та час по час удряше Шимек по клашника и викаше:

— Ей!... Чуеш ли, Шимек! — но веднага млъкваше, стрелнат от строгия поглед на майка си.

— Люлчица дори си нямало сиромашкото!

— Чудно как не е замръзнало!

— И как Исус е искал толкова много да претегли! — казваха и разсъждаваха, когато се свърши четенето, а Рохо им отвърна:

— Защото само със своята жертва и със страданието си е могъл да спаси народа. Ако това не е било, сега дявола вече да е заел напълно света и да събира за себе си душите.

— И без това той пак не малко се разпорежда тука — прошепна Ягустинка.

— Грехът владее, злобата управлява, а те са приятелките на дявола!

— Ех... знае ли се там кой владее и кой управлява, само това се знае, че злата участ и страданието държат във властта си човека.

— Не говори така, за да не сгресиш, заслепена си от яд към децата си!...

Рохо я смъмра строго и тя вече не се противеше. Всички млъкнаха и мислеха, а Шимек стана от мястото си и понечи бързо да излезе.

— Къде си се забързал! — скръцна му със зъби старата, от чийто поглед нищо не избягваше.

— Ще ида из селото, много ми е горещо... — изломоти той изплашено.

— При Настка а, да щръклеете?

— Забраняваш ми а, не позволяваш?... — рече той по-остро, но бе хвърлил вече шапката си на раклата.

— Вървете с Йенджих в къщи, оставили сме къщата на божия грижа, назърнете при кравите и ме чакайте, ще дойда след вас, та ще идем заедно на черква. — Тя се разпореди, но момците предпочетоха да останат тук, отколкото да идат и да седят в празна къща; а тя ги не подкани вече, но веднага стана и взе просфорката си от масата.

— Витек, запали фенера да идем при кравите. В тази нощ на Рождество всяко добиче разбира езика на човека и може да говори, защото между такива се е родил господ. Само който е праведен и заприказва, с човешки език му отговарят. Днеска те са еднакви с хората и заедно с тях усещат, та затова трябва и от просфорката да им дадем...

Тръгнаха всички към обора, а Витек с фенера пред тях.

Кравите лежеха една до друга наред и бавно преживяха, но като чуха гласове и видяха светлината, почнаха да мукат, тромаво се канеха да станат и обръщаха тежките си големи чела.

— Ти си стопанка, Ягушо, и ти трябва на всичките да дадеш от просфорката си. По-добре ще им бъде и няма да боледуват; само че утре сутринта не бива да ги доиш, а чак вечерта, че ще си изгубят млякото.

Ягна разчупи на пет части просфорката си, навеждаше се над всяка крава и правеше свещен кръст между роговете им и втикваше по парченце в устата им върху широките и бодливи езици.

— Ами на конете няма ли? — попита Южка.

— В онова време не е имало коне при раждането, та не бива.

Връщаха се към къщи и Рохо разправяше:

— Всяко създание, всяка тревица, па била тя и най-слабичката, най-малкото камъче, дори и едва видимата звездица, всичко днес усеща, всичко знае, че бог се е родил.

— Мили Исусе! Всичко! И земята, и камъните! — възкликна Ягна.

— Истина ви казвам, така е, всичко си има своя душа. Каквото има по света, всичко усеща и чака своя час, когато Исус ще се смили и ще рече: „Стани, душо, оживей, заслужи царството небесно!“ Защото и най-малкото червейче, и най-слабата тревичка, всичко по своему заслужава и всичко очаква божията похвала. А в тази едничка през годината нощ всичко става, събужда се, ослушва се и чака тази дума! За едни тя дохожда, за други още не е ред да дойде, после всички ще легнат в тъмнината и ще чакат търпеливо зората, кое като камък, кое като земя, вода, дърво, кое като нещо друго, както бог му е отредил!...

Млъкнаха и обмисляха думите му, защото умно каза, право в сърцето. Но на Борина и на Доминковица то не се видя чиста истина, защото всякак го премятаха в главите си и пак не можаха да го разберат. То се знае, силата на бога е неизповедима и прави чудеса, но камъните и всичко да има своя душа... това те не можеха да си представят. И не мислиха повече за това, защото дойдоха ковачът с жената и децата.

— Ще поседим заедно при татко и заедно ще тръгнем на черква — обясняваше ковачът.

— Сядайте, сядайте, по-мило е заедно, събрали сме се всички свои, само Гжеля го няма.

Южка втренчи поглед в баща си, защото си спомни за Антекови, но се страхуваше да отвори дума за това.

Насядаха пак по лавиците пред огъня, само Петрек остана във на двора да сече дърва, да не би да не стигнат за през празниците, а Витек пренасяше наръчи и ги слагаше в отвода.

— Ах, щях да забравя! Настигна ме кмета и ми каза да отидеш, Доминковице, още сега у тях, замъчила се е вече и заревала, сигурно още тая нощ ще ги зарадва!...

— Щеше ми се да ида с всички на черква, ама щом казваш, че вече се мъчи, ще се затърча да видя. Отзарана бях, мислех си, че ще

почака още някой ден.

Тя си поприказва нещо тихичко с ковачката и затича към болната, защото разбираше от болести и не едного беше излекувала по-добре от докторите.

А Рохо заразправя различни истории като за днешния ден, между тях и следната:

— Отдавна ще да е било, че толкова години има, откак се е родил Исус, един богат селянин се връщал от панаир, където бил продал няколко едри телета; скрил добре в обущата си парите, а в ръце носел замашна тояга, па и той бил най-силен в селото, но бързал да стигне у дома си преди мръкнало, че по ония времена из горите се криели разбойници и пресрещали добрите хора.

Лятно време трябва да е било, защото гората била зелена, миризлива и оживена от гласове, а духал силен вятър, та дърветата се люлеели и страшен шум се носел от планината. Побързвал човека, колкото могъл, и плахо се оглеждал, но нищо не виждал — ела до ела, дъб до дъб, бор до бор и нийде жива душа, само дето птичките прелитали от дърво на дърво. Все по-голям страх го обземал, защото минавал покрай един кръст, през такъв гъсталак, дето и с очи не може да проникне човек и където най-често излизали разбойници. Тогава той се прекръстил, изрекъл молитва и побягнал, колкото му сили държали...

Излязъл благополучно из високата гора и минавал през дребен борак и смрикаш. Виждал вече зеленото и разлюляно поле, чувал шума на реката, чучулиги пеели, видял хора да орат, дори щъркели на цяло ято се носели към блатата, дори подушил по вятъра и миризмата на разцъфнали вишневи градини... когато от последните храсти изскачили разбойници! Дванайсет души били и всички с ножове! Бранил се той, но скоро му надвили и понеже не искал да даде доброволно парите и викал, те го тръшнаха по гръб, натиснали го с крака, вдигнали ножовете и току да го заколят... но в този миг изведнъж се вкаменили, и останали така с вдигнати ножове, наведени, намръщени и неподвижни — и в същия миг всичко замръзнало на мястото си... Пилците замлъкнали и увиснали във въздуха... реките се спрели... слънцето като че ли застанало... вятъра замрял, дърветата останали тъй, както вятъра ги бил навел... житата също... а щъркелите като че ли зараснали на небето с разперени крила... дори орача се

спрял с вдигнат остен — целия свят се изплашил в този миг и се вкаменил!

Не се знае колко време е продължило това — когато над земята се разнесло ангелско пение:

„Бог се роди, мощ трепере!“^[1]

Изведнъж всичко се раздвижило. Но разбойниците оставили човека, като виждали в това чудо предупреждение, и всички заедно тръгнали след ангелските гласове към онази кошара да се поклонят на новородения младенец! А заедно с тях и всяка живина по земята и по въздуха.

Много се чудиха на това, което разказа Рохо, а след него и Борина и ковачът разправиха различни истории.

Накрай Ягустинка, която през всичкото време седеше мълчалива, рече недоволно:

— Разправяте си вие, разправяте, колкото да ви минава времето! Може ли да е било истина, че някога са слизали от небето разни закрилници, които не са давали да загине беден и потиснат човек! А защо сега не дохождат? По-малко беди би имало, по-малко сиромашия, по-малко тежки мъки човешки?... Човек е беззащитен като птичка, пусната на свобода — или ястреб, или някой звяр, или гад, или най-сетне смърт ще я удуши, — а те разправят за милосърдие, залъгват и мамят глупавите с обещания, че ще дойде избавление! Ще дойде, но Антихрист и той ще отмери правдата, той ще се смили като ястреб над пилетата.

Рохо скочи и завика със силен глас:

— Не сквернослови, жено, недей греши, не слушай какво ти подшепва дявола, защото отиваш към наказание, и вечен огън! — И падна на пейката, сълзи го задавиха, цял трепереше от свещен гняв, от болка за тая загубена душа, а когато дойде на себе си, с всички сили на вярващата си душа почна да проповядва истината и да напътствува към правия път.

И дълго, дълго говори той, както и свещеникът от амвона не би могъл да говори.

А пък в това време Витек, трогнат дълбоко от думите, че през тази нощ кравите говорят като човеци, повика тихичко Южка и отидоха заедно в обора.

Хванати за ръце и разтреперани от страх, като се кръстеха час по час, те се промъкнаха в обора между кравите.

Коленичиха при най-голямата, като при майка на целия обор; дъх не можеха да си поемат, душите им трепереха, сълзи бликаха в очите им, а сърцата им пронизваше священ страх като в черква по време на пренос. Но те бяха изпълнени с искрена надежда и вяра, защото Витек се наведе над самото ѝ ухо и разтреперан зашепна:

— Сивуше, Сивуше!...

Не му отвърна нито думица тя, само постенваше, преживяше, движеше устата си и млящеше с език.

— Нещо ѝ се е случило, та не отговаря, може за наказание.

Коленичиха при другата и Витек пак попита, но вече почти с плач...

— Шарке, Шарке!...

И двамата се притиснаха до муцуната ѝ и слушаха със затаен дъх, но нищо не чуха, нито дума, нищо...

— Навярно сме грешни, затова не чуваме, само на праведните отговарят, а ние сме грешни.

— Истина, Южо, истина, грешни сме, грешни. Божичко мой... истина... разбира се, аз откраднах едни въженца на господаря... па и стария му ремък... и... — той не можа повече да говори, разплака се, обзе го жалост и чувство за виновност, та чак се занесе, а Южка от все сърце му пригласяше. Плакаха те така заедно неукротимо, докато си изповядаха всичките провинения и грехове...

Но в къщи никой не забеляза отсъствието им, сега там пееха черковни песни, понеже преди полунощ не се пееха веселите коледни.

В другото отделение на къщата пък Петрек се миеше, чистеше и цял се преобличаше, тъй като Ягна му беше извадила из килера нови дрехи.

Всички ахнаха от учудване, когато той влезе в къщи; защото беше хвърлил шинела и другите войнишки дрехи и застана облечена по селски.

— Смееха се с мене, Сивчо ми викаха, но ето че се премених! — измърмори той.

— Приказката си да промениш, а не дрехите! — подхвърли Ягустинка.

— Тя сама ще му дойде на място, сама, защото, види се, още не е изгубил напълно душата си.

— Пет години бил по чужди краища, своя реч не чувал, та не е чудно!...

Изведнъж млъкнаха, защото пронизителният рязък глас на камбанката се промъкна в къщи.

— Камбанката вече бие, трябва да се приготвим!

Наскоро излязоха всички освен Ягустинка, която остана да пази къщата и главно да успокои сломеното си сърце.

Нощта бе мразовита, синкава, осеяна със звезди.

Камбанката непрекъснато звънеше, чуруликаше като птичка и приканваше на черква.

И народът вече излизаше от къщите, тук-там из отворените врати се изливаше светлина и блясваше като светкавица; тук-там прозорци угасваха, понякога глас се понасяше в тъмнината, кашляне или скърцане на снега под стъпките, или поздравляване: и все по-често се мяркаха хора в сивосинкавата нощ, прииждаха на тълпи и само тропот на крака се носеше из сухия въздух.

Всичко живо се запътваше към черквата; по къщите останаха само старците, болните или сакатите.

Още от далече се виждаха пламналите прозорци и разтворената, силно осветена главна врата на черквата, а народът течеше непрестанно през нея като вода и изпълваше полека вътрешността ѝ, окичена с елови и смърчови клони. Вътре бе сякаш изникнала гъста гора, притисната до белите стени, обрасла по олтарите, издигаше се от чиновете и с върховете си стигаше дори до сводовете, па се клатеше и люлееше под натиска на тази жива вълна и затуляше олтарите с мъглата и с парите от дишанията, през които едвам мъждукаха запалените светила.

А народът все прииждаше и течеше без край...

На цяла дружина пристигна народ чак от Полски Рудки. И всички вървеха рамо до рамо, здраво и тежко, че бяха едри мъже, израстни и със сини клашници, а самите те бели, сякаш косите им бяха от лен изпредени, и жените им хубави до една, с двойни престилки, със забрадени върху шапчиците червени кърпи.

Прииждаха малко по-рядко, по двама, по трима от Модлица, страшно бедни хора и болнави, със сиви закърпени клашници и с

тояжки в ръцете, защото пеша пътуваха. По кръчмите се смееха с тях, че се хранят само с блатска риба, защото живееха в ниски места между блата, а от тях лъхаше на торфен пушек.

И от Воля прииждаше народ, водеха се на цели семейства като смрикови храсти, които винаги накуп растат; не особено високи, все средни и издути като чували, но бързи, дърдорковци, все по съдилища ходеха, големи побойници и пакостници в гората, облечени със сини клашници, обточени с черни върви, и опасани с червени пояси.

Пристигнаха и жепечани, за които имаше поговорка: „само торба и одеяло“ или че петима се издържат с една мършава крава, а трима една шапка имат. Те вървяха вкупом, мълчаливи, гледаха изпод вежди и отвисоко, а помежду си водеха жените, облечени като дворянки, хубавици, белолики, приказливи, и много ги ухажваха.

Веднага след тях нахълтаха хора от Пшиленк, идеха израстни като борова гора, стройни, силни и в редици, да им се не нагледаш. Клашниците им бели, жилетките червени, панделките на ризите зелени, а панталоните им на жълти ивици, и без да обръщат никому внимание, мушеха се неотстъпно по средата, пред самия олтар.

А след тях, почти най-после като някои дворяни, влизаха дембичани. Те не бяха много и всеки вървеше сам, горделиво, надуто, тъпчеше се и сядаше на чиновете пред големия олтар, вземаше първенство пред другите, горд със своето богатство. А жените им бяха с молитвеници в ръце, с вързани под гушите бели шапчици, с къси от тънко сукно дрехи... Най-подир вече идеха от по-далечните села и селца, от пръснатите из горите колиби, от стружните, от чифлиците и така нататък без край!...

А в това сбито множество, залюляло се и зашумяло като гора, се виждаха често белите клашници на липчени и се червенееха забрадките на жените им.

Черквата беше претъпкана до последното място в притвора, та които бяха последни, се молеха на студено.

Свещеникът започна първа служба, органът засвири, народът се залюля, наведе се и коленичи пред величието на бога.

Настана тишина, никой вече не пееше, всеки се молеше и се вглеждаше в свещеника и в свещта, която гореше високо над олтара, органът бучеше тихичко и тъй трогателно, че тръпки побиваха човека. Понякога свещеникът се обръщаше, разперваше ръце, изричаше

високо по латински свещени думи, а народът издигаше рамена, въздъхваше дълбоко, навеждаше се с набожно разкаяние, удряше се в гърдите и горещо се молеше.

След като свърши службата, свещеникът се качи на амвона и дълго приказва, проповядва за този свещен ден, предпазваше от зло и укоряваше, махаше с ръце и гърмеше с огнено слово, та някой тежко въздъхваше, друг се биеше в гърдите, а трети се разкайваше на ум за прегрешенията си. Някой се замисляше, а някой с по-меко сърце и особено жените плачеха, защото свещеникът тъй мъдро и тъй разпалено говореше, че проникваше всекиму направо в сърцето и ума — разбира се, само ония, които слушаха, защото имаше мнозина, на които се дремеше от топлината.

А едва през втората служба, когато народът беше вече съкрушен от молене, гръмна пак органът и свещеникът запя:

В яслите лежи, кой ще иде.

Народът се залюля, изправи се на крака, па подхвана песента и гръмна с пълни гърди и в един глас:

Младенецу на Коледа!

Разтресоха се дърветата, затрепераха светлините от тая сърдечна вихрушка от гласове.

И така се сляха с думите си, с гласовете си и с вярата си, че сякаш един глас пееше и една мощна, от всички сърца откъсната песен удряше под светите крака на Исуса.

Когато изслушаха и втората служба, органистът засвири тъй игриво коледни песни, че не бе лесно да се въздържи човек, хората се огъваха, потупваха с нозе, обръщаха се към органа и весело му пригласяха.

Само Антек не пееше с другите. Той беше дошъл с жена си и със Стахови, които пусна да минат напред, а сам остана между чиновете, не искаше вече да заема предишното си място между заможните пред

олтара и като разглеждаше къде да седне, забеляза баща си с всички от дома, които се промушваха през средата, а Ягна вървеше напред.

Той се отдръпна зад един смърчов клон и вече не свали очи от нея, защото тя се виждаше отдалече, тъй като беше висока. Тя седна на края на един чин, до самата пътека, и той дори без да мисли за това, несъзнателно и упорито се натискаше през навалищата, докато дойде при нея, а когато през време на службата коленичеха, коленичи и той и така се наведе, че докосваше с глава колената ѝ.

Тя не го забеляза веднага, защото свещицата, с която светеше в молитвеника си, тъй слабо гореше, па и еловите клони тъй затуляха, че нищо не можеше да види встрани; едвам когато свещеникът издигна причастието, когато тя коленичи, заудря се в гърди и наведе глава — погледна несъзнателно настрана — сърцето ѝ замря, окаменя от радост, не смееше да се помръдне, не смееше да погледне втори път, защото ѝ се видя като сън, като привидение и нищо повече... Тя затвори очи и дълго, дълго коленичи наведена, прегърбена до земята, почти изгубила съзнание от вълнение... докато седна бързешком на мястото си и го погледна право в лицето.

Да, той беше, той, Антек, много отслабнал, почернял, отпаднал, та лесно го съзря тя в мрака, а големите му дръзки и горди очи гледаха тъй мило и бяха тъй пълни със скръб, че душата ѝ се присви от тревога и съчувствие, а сълзите сами напиха в очите ѝ.

Тя седеше неподвижно, както и другите жени, но нито една буква не можеше да различи, нито дори страниците, нищо, защото тези негови тъжни, парливи с блясъка си очи бяха пред нея, светеха като звезди, затъмниха целия свят и тя се изгуби цяла, изчезна съвсем — а той беше все на колене; тя чуваше честото му и топло дишане, чувствуваше онази сладка, онази страшна сила, която идеше от него, проникваше право в сърцето ѝ и сякаш с въжета я обвързваше и я пронизваше със страх и сладост, с трепет, от който умът напускаше човека, пронизваше я с тъй мощен любовен клик, та се разтреперваше всяка частичка в нея, а сърцето ѝ пърхаше като птичка, на която заради палавост са приковали крилете о стената!...

Литургията премина, свърши се и проповедта, всички пееха, молеха се, въздишаха, плачеха, а те двамата като че ли бяха вън от света, нищо не чуваха, нищо не виждаха и нищо друго не чувствуваха освен себе си.

Страх, радост, любоване, спомени, обещания, клетви и пожелания едно след друго горяха в тях, минаваха от сърце в сърце, преплитаха се, та чувствуваха вече еднакво, еднакво туптяха сърцата им, с един и същи огън играеха очите им.

Антек застана още по-близо, опря се с рамото си о бедрото ѝ, та свят ѝ се замая и цяла се изчерви, а когато отново коленичи, той пошепна с горещи като огън уста досам ухото ѝ:

— Ягушо! Ягушо!

Тя се покърти и едвам не припадна от вълнение, тъй приятно я прониза тоя глас като с някакво пресладко острие и с радост.

— Излез някой ден зад сенарника... всяка вечер ще чакам... не се бой... много искам да си поприказвам с тебе... излез — шепнеше той страстно и тъй близко, та чак лицето ѝ гореше от дишането му...

Тя не отговори, силите я напуснаха, гласът ѝ замря в гърлото, сърцето ѝ скачаше и тъй силно биеше, че сигурно са го чули наоколо — но се поизправи, сякаш искаше вече да отиде там... където той молеше... където я зовеше с любов... зад сенарника...

Някак навреме гръмна първата коледна песен, черквата се залюля от пеене, та Ягна се попомни и седна, като разглеждаше хората и черквата...

Но Антек вече не беше вътре. Той незабелязано се бе отдръпнал и полека бе излязъл на гробищата.

Дълго стоя той на студа под камбанарията, разведри се и се нагълта с въздух, дойде на себе си... но такава радост разпъваше сърцето му, такъв вик се надигаше в него, такъв силен вихър, че не чуваше песента, която бухаше през черковната врата и се разнасяше по цял свят, нито тихите скимтящи гласове, които се носеха от камбанарията... Нищо и за нищо не знаеше, нагребва шепя сняг и лакомо загълта, а после скочи през оградата на пътя — и като вихър полетя към полето.

[1] Коледна католическа песен. — Б.пр. ↑

V

Едва призори Боринови се върнаха от черква и малко след това целият дом захърка, та се чуваше надалече, само Ягна, макар че беше страшно уморена, не заспиваше. Напразно натискаше глава към възглавниците, напразно затваряше очи, дори се завиваше презглава с пуховия юрган — нищо не помогна, сън не идваше, а като че ли някаква мора я връхлетя и притисна гърдите ѝ с такава тежина, че не можеше нито дъха си да поеме, нито да извика, нито да стане от леглото. Лежеше тя неподвижна, вдървена, в едно полубудно и полусънно състояние, в което разумът нищо не може да разбере, душата ѝ сама се изприда от спомените като от някоя къделя и омотава със себе си целия свят, вижда разни чудеса, носи се над земята, в слънце се облича — а тя самата е като отражение в бистра развълнувана вода... В такова състояние беше Ягна, та макар и незаспала, всичко изчезна от паметта ѝ, а душата ѝ като птичка се носеше по чудни неща — към ония угаснали дни, към мъртвите времена, подхранвани само в спомен... усещаше се като да е в черквата... като че Антек беше коленичил до нея... постоянно приказваше и я гореше с очи, гореше я с думи, изпълваше я едновременно със сладка мъка и със страх... ту някакво пение се разнасяше и органът така пронизително гърмеше, та чувствуваше в себе си отделно всяка нота... ту ѝ се привиждаше червеното и строго лице на свещеника и протегнатите му над народа ръце... ту светлини... ту след това други, отдавнашни спомени ѝ дохождаха на ум... срещи с него... целувки... прегръдки... та чак жар и такава слабост я обземаше, че се протягаше и притискаше силно глава във възглавниците... ту пък ясно го чуваше високо да казва: „Излез! Излез!“... дори ставаше и като да вървеше, вървеше... наведена под дървета, в мрачини... а в нея трепереше страх, някакъв вик се носеше подире ѝ, ужас вееше от мрака.

И все така като в колело към нея идваше ту едно, ту друго, ту десето, та нито можеше да се опомни, нито да се отскубне от всичко

това — нищо, само мора я душеше или пък дявол като да я изкушаваше и подсторваше към грях.

Късно през деня стана тя от леглото, но се усещаше като от гроб извадена, всички кости я боляха, беше бледа, разбита и страшно тъжна.

Студът бе поотслабнал, но някак си светът бе потъмнял, навремени сняг пършолеше, а навремени пак завиваше силен вятър, блъскаше дърветата, та се скриваха в снежната виелица, и свиреше по улиците. Но въпреки това селото шумеше в празнична радост, много хора сновяха по улиците, често някой профучаваше с шейна или пък на тълпи стоеха на разговори по портите, ходеха на гости у съседи, а децата като стадо, като кончета на паша, лудееха по вира и виковете им се носеха из цялото село.

Но на Ягушиното сърце не беше нито весело, нито драго, не!... Мраз я пронизваше, макар че в огнището пращеше весел огън, така глухо ѝ беше, въпреки постоянния шум и Южките песни, които звъняха из къщи. Между своите тя се чувствуваше чужда, толкова чужда, че със страх ги гледаше и ѝ се струваше, че е между разбойници.

И често пъти, като не можеше да се противи, тя се заслушваше в горещия Антеков шепот, който неспирно и с еднаква сила звънеше в сърцето ѝ...

„Гняв божи и вечно наказание за такива!“ — чу тя ясно гласа на свещеника и видя пред себе си червеното му лице и протегнатите със заплаха ръце.

Изплаши се силно тя, изгуби се цяла в дълбокото чувство за виновност. „Не, няма да изляза! Смъртен грях би било, смъртен грях!“ — повтаряше тя, като се подкрепяше с тоя израз и отпъждаше с кръстене злото, но душата ѝ крещеше в жалба и мъка, защото се стремеше към него, стремеше се с все сила, с цялата мощ на живота, както поваленото от бури дърво се стреми на пролет към слънцето, както земята се протяга при първия топъл полъх...

Но страхът от грях надделя и тя можа да се съвземе, като правеше усилие да го забрави, да го забрави завинаги... Тя не излизаше от къщи, страхуваше се да се подаде на портата, че може би там някъде той чака затаен и ще я повика... а тогава ще ли му се опре тя, ще ли задържи душата си да не полети след тоя глас?!...

Тя се зае усилено с шетане из къщи, но какво да прави, като нямаше много работа. Южка вече всичко беше разтребила, пък и старият постоянно ходеше подире ѝ и нищо не ѝ даваше да хване.

— Почини си, недей се мъчи, да не би без време нещо лошо да ти стане.

И тя не работеше, само се щуреше безцелно из стаите, гледаше навън, заставаше пред външната порта и все по-голямо отегчение и раздражителност я обземаха, защото я сърдеха зорките мъжови очи, сърдеше я радостта и шумът в цялата къща, сърдеше я дори щъркелът, който ходеше из стаята, та нарочно го шибаше с вълненика си, докато най-сетне, като не можа да издържи и като намери удобно време, изтича до майка си. Но мина напреко през вира и все се обръщаше тревожно, да не би той да стои скрит зад някое дърво!...

Нямаше я майка ѝ в къщи, отбила се сутринта, колкото да види дома, и пак се върнала у кмета. Йенджих пък палеше огъня и час по час изтичваше пред къщи и поглеждаше към пътя, защото Шимек се контеше в килера.

Настроението ѝ веднага се промени, мъката на душата ѝ отпадна. Щом се почувствува по старому в своята стая, на старото бунище, съвсем се развесели и несъзнателно зашета, назърна при кравите, прецеди млякото, оставено още от сутринта във ведрата, хвърли храна на кокошките, помете къщата, разтреби каквото имаше и весело разговаряше с момчетата, понеже Шимек, пременен с нов клашник, беше излязъл в стаята и се решеше пред огледалото.

— Къде се стягаш?

— Из селото, у Плошкови се събират момчета.

— Мама ще ли те пусне?

— Всякога пък до нея няма да се допитвам я, имам си и аз свой ум и воля си имам... каквото ми се ще, това ще направя!...

— Ще направи, защо пък да го не направи! — мърмореше Йенджих и поглеждаше неспокойно към пътя.

— Да видиш, че ще го направя, хем ще го направя на инат, ще отида у Плошкови, в кръчмата ще ида, ще пия с ергените! — подвикваше Шимек гордо.

— Остави глупавия на волята му, ще се понесе по цял свят като теле, макар че само да бозае му трябва! — рече тихо Ягна, без да го укорява, задето се сърдеше на майка си и се перчеше доста; тя дори и

не слушаше много, понеже трябваше вече да си върви у дома, а пък тъй ѝ бе жал да си излезе оттука, та стана почти с плач и бавно и тежко тръгна към дома си.

У Боринови бе още по-шумно и весело, отколкото преди това. Дотърчала бе Настка Голембовата и беснееха с Южка, та чак на пътя се чуваше.

— Знаеш ли, моето клонче цъфнало! — извика тя към Ягна, която влизаше.

— Какво клонче?

— Това, дето на Свети Андрея го отрязах, бучнах го в пясък и го турих зад печката и то цъфнало! Вчера го гледах, ни едно цветче нямаше, а нощеска се цяло разцъфтяло, виж!

И тя донесе внимателно пълно с пясък гърненце, в което бе забучила вишнево клонче, обсипано с нежни цветове.

— Череша, розови и миризливи цветчета! — шепнеше сериозно Витек.

— Истина, череша!

Заобиколиха го всички и радостно и с почуда гледаха покритото с цветове клонче; в това време влезе Ягустинка. Днес тя беше самоуверена, креслива и словоохотлива както преди и току гледаше кого хубавичко да ухапе.

— Цъфнало ти е клончето, Южке, ама не е за тебе, ти още от ремък имаш нужда или от нещо по-кораво! — рече тя веднага щом влезе.

— За мене се е разцъфтяло, аз си го отрязах още на Свети Андрея през нощта, аз...

— Още си мъничка, сигурно на Настка предрича женитба! — обясняваше Ягуша.

— Заедно го посадихме в гърнето, но аз го отрязах, та за мене се е разцъфтяло... — викаше Южка и чак ѝ се доплакваше, че не потвърждават нейното.

— Още много има да се занасяш по ергените и да висиш по прелезите, на по-старите по-напред е редът, на по-старите! — казваше тя, без да гледа в никого, и се усмихваше на Настка. — Я тихо, Южо. Знаете ли, че тази нощ Магда, изгонената от органистови, родила в притвора на черквата!

— Измислици разправяш!

— Да би било измислици — добре, ама е самата истина! Ямброжи отишъл да бие камбаните и я настъпил.

— Божичко! И не е ли замръзнала!

— Как да не е, детето умряло от студ, а Магда едва си държи душата в зъбите. Прибрали я у попови и още я свестяват... но по-добре да не я свестяват... в каква неволя ще живее, какво ли пък добро я чака: само мъка и страдание.

— Матеуш казвал, че като я изпъдили органистови, ходила постоянно на воденицата и там седяла, но после Франек я набил и изпъдил, навярно по заповед на воденичаря.

— Какво да прави човека, да я тури в рамка и да я окачи на стената! И той е мъж, както и другите; когато му се искало, клел се; като получил, отрекъл се! Истина, и той не е без вина, но най-много са криви органистови! Докато беше здрава, караха я като вол на работа, сам-сама всичко им вършеше, а малка ли им е шетнята! Само крави пет, ами толко дечурлия, свине, кокошки, гъски, патици, толко ниви! А като се разболя, изгониха я, мръсници, не човеци!

— Ами защо се е мъкнала с Франек! — извика Настка.

— И ти би направила същото дори и с Яшек, щом повярваш, че ще се ожени за тебе!

Настка се наежи при тия думи и започна да се препира, но тъкмо тогава влезе Борина, та млъкнаха и двете.

— Знаете ли за Магда! Съживила се вече, свестили я, Ямброжи казва, че още малко и щяла да хвърли топа; Рохо още я трие със сняг и й дава да пие, ама изглежда, че много трябва да се лекува.

— Къде ще се дене, сирота, къде?

— Може би Козелите ще я приберат, роднина нали им е.

— Козелите ли! И те живеят с това, що смъкнат, що излъжат или що откраднат, та нея с какво ще я лекуват! Толко стопани в селото, толко богат свят, а никой не се притича на помощ!

— Как не, у стопаните прелива, у тях само пада от небето, та току да раздават на всички страни! Всеки си има доста свои грижи, не са му притрябвали чуждите! То това ми и остана да събирам по пътя всеки изпаднал в нужда и да го стоварям у дома си, да го храня, да го лекувам, па може и на доктора да плащам! Стара си, ама в главата ти вятър вее! — рече Борина.

— Право е, че никой не е длъжен да помага на другите, ама и човек не е добиче да псовисва покрай плетищата.

— Така е създаден света, така ще си и бъде, ще ли го промениш?

— Помня, че по-рано преди войната^[1], още по времето на болярите, в селото имаше болница за бедните, в същата къща, където живее органиста, добре помня, защото плащахме според кой колко морги има.

Борина изгуби търпение и не пожела да говори повече за това.

— Твоето дъдрене ще помогне толкова, колкото на умрял тамян!
— завърши намръщено той.

— То се знае, то се знае, че няма да помогне! Който няма сърце за хорските мъки, при него и плаحوвете нищо не помагат! Комуто си е добре, нему се чини, че на света всичко отива на добре, както господ е наредил!

Но Борина вече не се обаждаше, та Ягустинка се обърна към Настка.

— Какво станаха слабините на Матеуш, дали са по-добре?

— Матеуш ли? Какво му е?...

— Не знаете ли?... — извика Настка. — Ами още преди празниците, струва ми се, във вторник, ваш Антек го беше набил; хванал го за гърлото, изнел го из воденицата и тъй го бухнал в оградата, че четири греди се пукнали, па паднал във водата и едвам не се удавял. Сега е болен, храчи кръв и не може да мръдне. Ямброжи казва, че сърцето му се превърнало и четири ребра му били счупени. А пък той все пъшка и така охка!...

И Настка се разплака.

При първите й думи Ягна подскочи, като че някой я жегна в самото сърце, защото веднага си помисли, че навярно зарад нея е станало всичко това, но изведнъж седна пак на раклата и запритиска към вишневите цветове разплаканите си клепащи, за да ги разхлажда...

Всички в къщи се слисаха, защото нищо не знаеха. Още от началото по цялото село приказваха за това, а до тях не бе дошло.

— Намерили се от един дол дренки — побойник и побойник, голяма пакост няма да си направят! — промърмори старият, но трябва да го беше яд, защото се намръщи и захвана да слага съчки на огъня.

— Защо са се били? — попита след малко Ягна.

— За тебе! — изръмжа ядовито Ягустинка.

— Ама право кажи.

— Казах! Матеуш се хвалел пред мъжете във воденицата, че бивал често в стаята при тебе, Антек чул това и го набил! Като кучета за кучка се ядат за тебе.

— Не приказвай така на смях, че не мога да слушам!

— Питай из селото, щом не ми вярваш. Всеки ще ти потвърди същото, пък и не казвам, че Матеуш е говорел истината, а само това, което е приказвал пред хората...

— Мръсен циганин, лъжец!

— Може ли човек да се запази от клюкари! Често пъти и след гроба не спират.

— Добре, добре, че го е набил, и аз бих притурила! — изсъска злобно Ягна.

— Гледай я ти, как и на малкото пиле ноктите като на ястреб се обтягат.

— За неправдата веднага бих убила! Мръсник такъв, лъжец!

— И аз казвам така на всички, ама не вярват и все за тебе си приказват.

— Антек като им отреже езиците, ще млъкнат!

— Ами, с цял свят ли ще поведе той война зарад тебе, а? — изблещи ѝ се злобно Ягустинка.

— А ти като някоя юда подсказваш какво си мислиш и се радваш на чуждата беда.

Ягуша се ядоса много, може би за пръв път до такава степен. Така я беше яд на Матеуш, че бе готова да се залети и да го разкъса, ако ще би с ноктите си! И не би пренесла този яд, ако Ягустинка не споменаваше и за Антек, и за добрината му! Голямо умиление я обземаше, неизказана благодарност гореше в сърцето ѝ, че я е защитил и че не е дал да я обидят. Но въпреки това така се мятеше по къщи, така подвикваше за нищо на Южка и Витек, че старият захвана да се безпокои. Той седна до нея, взе да я гали по лицето и питаше:

— Какво ти е, Ягушо, какво ти е?

— Какво ще ми е, нищо не ми е. Остави ме, пред хората ще се галиш!

И тя рязко го отстрани.

„Ами, ще ме гали, па ще ме и прегръща, дъртак такъв изкуфял!“ — мислеше си ядосано тя, тъй като за пръв път забеляза старостта му,

за пръв път у нея се пробуди отвращение към него и дълбоко нежелание, почти омраза. Със скрито и радостно презрение се вглеждаше тя сега в лицето му, защото в действителност той много бе застарял в последно време, повлече крака, попрегърби се и ръцете му трепереха.

„Старец такъв, нескопосник!“

Тя потръпна от отвращение и толкова по-усилено мислеше за Антек, че вече не се бранеше от спомени и не бягаше от ония изкусителни, сладки шепоти!

А денят сякаш нямаше край, не можеше да издържи човек; всеки миг тя излизаше пред вратата или до градината зад къщи и гледаше през овошките към полето... или пък се облягаше на плета, който отделяше градината от пътя навън от селото, все покрай къщи и градини, и с печални очи се носеше по света, по белите полета, до тъмнеещите се гори... но нищо не различаваше, такава дълбока радост я пронизваше, задето той се е застъпил за нея и не е допуснал да я обидят!

„Такъв би поставил всекиго на място! Силен си е той, силен!“ — мислеше си Ягна с умиление. Ако се появеше в тоя миг, не би могла да му се опре, не!...

Сенарникът не беше много далече, току зад пътя, малко в полето. Вrabци чуруликаха в него и на цели ята се подслоняваха в голямата дупка в сеното; мързяло го ратаят да се качва и да хвърля отгоре сено, макар че така бе заповядал Борина, ами скубал по малко отдолу, та изскубал цяла дупка, колкото няколко души да се съберат в нея.

— Излез! Излез зад сенарника! — повтаряше тя несъзнателно молбата на Антек.

Тя избяга в къщи, защото удари камбаната за вечерня, а ней ѝ се искаше сама да отиде в черква с глуха и неясна надежда, че пак ще го срещне там.

Ех, нямаше го в черква, но пък още при влизането в притвора се срещна с Ханка. Поздрави я с „Да бъде похвален“, като задържа ръката си пред съда със светената вода, та онази първа да натопи пръста си. Но Ханка не отвърна на поздрава ѝ и не посегна към светената вода, а отмина и я стрелна с очи, сякаш с камък я замери.

Чак сълзи се появиха в очите ѝ от това незначитане и от нескриваната злоба, но тя седна на чина и не можеше да откъсне очите

си от нейното отслабнало и бледо лице.

„Антекова жена, пък тъй слаба, тъй изпосталяла“ — се въртеше в ума ѝ. Скоро обаче забрави за нея, защото пееха в хор и органът тъй хубаво пригласяше, тъй тихо и тържествено, че тя съвсем потъна в музиката. Никога досега не ѝ е било тъй хубаво и приятно в черква, никога; тя дори не се молеше, молитвеникът стоеше неразтворен; а броеницата беше неподвижна между пръстите ѝ; тя само въздъхваше, шареше с очи по мрачините, които навлизаха бавно през прозорците, по иконите, по блясъците на светила и позлати, по едва видимите багри и се носеше с душата си в отвъдни светове, в ония небесни образи и чудеса, в пригасналите и стихващи звукове, в молитвените песни, в священото спокойствие на екстаза и пиеше такава забрава за всичко, та вече и не гледаше къде е, само ѝ се струваше, че светците слизат от иконите, приближават се към нея с пресладка усмивка, че над нея се протягат благославящи ръце и отминават нататък над целия народ, който се навежда като някоя нива, и над нея появяват небесносини одежди, червени одежди, милосърдни погледи, неизказани мелодии, благодарствени песни, дето не могат и да се изкажат!

Сепна се тя, когато вечернята свърши и органът млъкна, тишината я събуди от тая сънна мечтателност. Тя стана с прискърбие и заизлиза с другите, но пред черквата се срещна пак с Ханка, която се изпречи пред нея като да искаше да каже нещо, но само я погледна с омраза и си отиде.

„Пули очи и мисли, че ще ме уплаши, глупачката“ — помисли си Ягна, като се връщаше към дома.

Свечерило се беше вече. Тиха, уморена някак, празнична вечер. Вън беше мрачно, звездната светливост поотслабна на мътното небе и само тук-там проблъсваше някой лъч, сняг пършолеше, падаше бавно, безшумно, мяркаше се наспоред прозорците и се виеше като безкрайна власата прежда.

И в къщи беше тихо и възсънно. Веднага след мръкване дойде Шимек уж на гости, пък то — да се срещне с Настка; те седяха един до други и се разговаряха. Борина още го нямаше. Ягустинка седеше пред огнището и белеше обиварени картофи, а в другото отделение на къщата Петрек свиреше тихо на цигулка, но някак тъй жално, че Лапа от време на време скимтеше и виеше провлечено. И Витек и Южка

бяха там, а Ягна, която това свирене просто разкъсваше, викна през вратата:

— Престани, Петре, че на човека чак се плаче от свирнята ти!

— Аз пък най-сладко бих си поспала при свирене — засмя се Ягустинка.

Цигулката млъкна и след някое време едва дочуваната ѝ мелодия се обади зад конюшните, тъй като Петрек беше отишъл там и свири дълго през нощта. И вечерята беше готова, когато старият се върна.

— Кметицата родила, такава глъчка е там, че Доминковица пъди хората, толкова много са надошли. Трябва, Ягушо, да наминеш утре при нея.

— Ами още сега да отърча! — рече тя бързо и цяла пламна в огън.

— Можеш и още сега, ще те заведе.

— Ех... може и утре... казваш, че много народ имало, денем искам да ида, сега и сняг вали, и тъмно!... — обясняваше тя, изведнъж изгубила желание да иде, а и той се съгласи и не пожела да настоява, толкова повече, че в тоя миг влезе ковачката с децата.

— Къде е човека ти?

— Вършачка се повредила във Воля, та го викнаха, че чифлишкия ковач не могъл да я поправи...

— Нещо често започна да ходи той до чифлика! — подметна многозначително Ягустинка.

— На тебе влиза ли ти в работа?

— Какво ще ми влиза, гледам само, па си мисля и чакам да видя какво ще излезе от това...

И с това се свърши, защото никому не се искаше да разговаря на високо за другите, всеки промълвяше по нещо тихо и лениво, почти всички бяха сънливи от вчерашното недоспиване, така че и вечерята мина без сладост, само този-онзи поглеждаше с почуда към Ягуша, която шеташе трескаво из стаята, канеше ги да ядат, макар че бяха оставили вече лъжиците, ни в клин, ни в ръкав прихваше от смях или пък сядаше при момичетата, дрънкаше, каквото се сетеше, и още недовършила, ставаше да мине в другото отделение, но от отвода пак се връщаше. Беше в мъчителна треска, понеже я бе обзел страх и неспокойствие. Вечерта се мъknеше бавно, натежало, сънно, а у нея упорито растеше и се възмогваше желанието да изтича зад къщата...

към сценарника... Но не можеше да се реши, страхуваше се, че ще я забележат... от грях се страхуваше... с всичката си сила се въздържаше и трепереше от мъка, душата ѝ като вързано куче скимтеше в нея, сърцето ѝ се късаше... не, не можеше, не можеше... а той може би вече да е там... да я чака... да поглежда... може би вече ходи около къщи... може би притаен някъде в градината назърта през прозореца и сега я гледа... и моли, и тръпне от жал, че не е излязла... Навярно тя ще се затича, не ще изтрае повече... само за минутка, само колкото една дума да му каже: „Иди си, няма да изляза, грехота е...“ Вече търсеше престилката си, вече вървеше към вратата... вървеше... но нещо като че ли я сграбчи за тила и я прикова на мястото ѝ... страхуваше се... и Ягустинкините очи я следяха като копои, Настка също някак чудно я поглеждаше... па и старият... Дали знаят?... Досещат ли се?... Не, не, няма да изляза днес, не...

Най-сетне се въздържа, но така разбита се усещаше, че не знаеше какво става наоколо ѝ. Стресна се едва когато Лапа залая пред къщи; в стаята бе почти празно, само Ягустинка дремеше пред огнището, а старият гледаше през прозореца, защото кучето лаеше все по-настървено.

„Сигурно е Антек, не е могъл да ме дочака и...“ Тя скочи уплашена.

Но на вратата застана старият Клемб, а след него, като отупваха о прага снега от ботушите си, влизаха полека Винчорек, куцията Гжеля, Михал Цабан, Франек Вилица, брат на Ханкиния баща, Валенти с кривата уста и Юзеф Вахник.

Борина се почуди на тази процесия, но, разбира се, нищо не каза, а отговаряше на поздравите, ръкуваше се, канеше да седнат, подаваше столове и черпеше с енфие...

Насядаха наред, с готовност шмъркаха енфие: този кихне, онзи нос изтрие, трети пък очите си — че силно беше енфието, друг пък разглеждаше по къщи, някой каже някоя дума, а друг важно и след намисляне му отговаряше — един разправяше за снега, друг грижите си излагаше, а трети одобрително му кимаше с глава — и всички заедно водела умен разговор и полека-лека караха към целта, за която бяха дошли...

Борина се въртеше на стола, заглеждаше в очите им, опитваше и се мъчеше да откопчи нещо от езиците им.

Но те не се оставяха. Седяха си един до друг, всички побелели, сухи, избръснати, връстници, още здрави, макар че от старост и труд превити към земята, обрасли като покрити с мъх камъни по полето, сурови, твърди, недостъпни и мъдри, та се предпазваха да се изкажат предивременно, а обикаляха по междите на работата като умни овчарски кучета, които искат да вкарат овцете в кошарата.

Най-сетне старият Клемб се прокашля, плюна и рече тържествено:

— Какво ще го бавим и усукваме, дойдохме да узнаем с нас ли си?

— Без тебе не можем да решим...

— Ти си първия в селото.

— Па и с ум господ щедро те е надарил...

— Макар и да не си чиновник, ама ти ръководиш народа...

— Всеки на тебе се надява.

— И толкова повече, че всички са засегнати.

Всеки си каза думата и с ласкателство, та Борина се изчерви, разпери ръце и извика:

— Мили хора, като не знам за какво сте дошли?

— За нашата гора, след Водици ще я секат!

— Ами на стружията вече бичат някакви дървета.

— Еврейски са тия от Рудка, не знаеш ли?

— Не знаех, нямам време да ходя по тоя-оня и да разпитвам...

— А сам най-напред се закани на дворянина...

— Защото смятах, че е продал нашето сечище...

— Ами чие е продал, чие? — извика Цабан.

— Ами продал е на купеното.

— Продал е и на купеното, па е продал и на Вълчите долове и ще сече...

— Без наше позволение няма да сече.

— Не е така, вече са маркирали дърветата, измерили са гората и след Водици ще захванат да секат.

— Щом е тъй, трябва да идем да се оплачем на комисаря — рече Борина, като помисли.

— Дорде се мъдрите намъдруват, лудите се налудуват — промърмори Цабан.

— А когато заумира някой, триста доктори за пара! — добави Валенти кривоустият.

— Оплакването толкова ще помогне, че докато властта дойде и забрани, от нашата гора и дънерите няма да останат, нима не помните как беше в Дембица?

— Дворянина е като вълк, една овца щом опита, веднага цялото стадо издавя.

— Не бива да го оставяме да си разиграва коня!

— Умно го каза ти, Мачей; утре след черква по-видните селяни ще се съберат у дома, за да решим, та дойдохме и тебе да поканим.

— Всички ли ще дойдат?...

— Всички, веднага след черква...

— Утре... Ами като утре непременно трябва да ида на Воля, истина ви казвам, роднини мои делят имота си, карат се, съдят се, па съм обещал да ги спогодя, та да не оцетяват останалите сираци; трябва да ида, но вие каквото решите, ще го приема, като да съм бил с вас.

Те си излязоха малко недоволни, защото, макар че одобряваше и се съгласяваше на всичко, което казваха, все пак усетиха, че не държи искрено с тях.

„Така, правете каквото правите, ама без мене! — мислеше си той. — Нито кмета, нито воденичаря, нито по-първите хора от селото ще дойдат с вас! Щом дворянина се научи, че той не е бил против него, по-лесно ще му плати кравата... и ще поиска да се помирят... Глупци! Не вземат да го оставят да я изсече до корен... па след това да вдигнат една връва, та съд, та арестуване, да го притиснат — ще даде повече, отколкото ако се помири. Нека решават, ще почакам настрана, много не бързам, не!...“

Всички вече легнаха да спят, само Мачей седеше и пишеше с тебешир по пейката; той дълго смята и мисли през нощта.

Сутринта, веднага след закуска, заповяда на ратая да запретне шейната.

— Както казах вчера, ще ида до Воля, а пък ти, Ягушо, гледай тук дома и ако някой пита за мене, казвай, че трябваше да отида, па намини и към кметови.

— Късно ли ще се върнеш? — попита тя със скрита в сърцето радост.

— Надвечер, па може и по-късно.

Той се преобличаше празнично, а тя му носеше дрехите от килера, върза му панделката на яката, помогна му във всичко и с трескаво нетърпение подканяше Петрек по-скоро да впряга, цяла се тресеше, не можеше да стои на едно място. Радост напираше в нея, радост, че той ще замине за цял ден, ще се върне късно, а може и през нощта, пък тя ще остане сама и като се мръкне — като се мръкне, ще отиде зад сенарника... Ще излезе! Хей! Душата ѝ вече пърхаше да изхвъркне, очите ѝ се смееха, ръцете ѝ се протягаха, разпъваха се гърдите ѝ и като жарки светкавици минаваха по нея огньовете и я заливаха със сладка мъка... Но изведнъж, ненадейно я обзе чуден страх и стисна сърцето ѝ, та тя млъкна, затихна в себе си и гледаше като обезумяла Борина, когато той опаса пояса си, сложи шапката и даваше някакви заповеди на Витек.

— Вземи ме със себе си! — пошепна тихо тя.

— Я пък ти... Кой ще остане в къщи? — зачуди се силно той.

— Вземи ме, свети Стефан е днес, няма много работа, вземи ме, така ми е тежко, вземи ме — молеше тя тъй горещо, че макар и да се учуди, той не се опря и се съгласи.

За няколко мига тя беше вече готова и веднага тръгнаха, запрепущаха още от дома, та шейната просто хвърчеше.

[1] Въстанието от 1863 г. — Б.пр. ↑

VI

— Мислех си, че си затънала нейде в снега! — шепнеше той на подбив.

— Може ли да се бърза в такава виелица, дошла съм пипнешком, че снега тъй шиба, очите си не може да отвори човек, а пък по пътищата такива преспи, такава фъртуна, че на две крачки пред себе си не може да види човек.

— Майка ти в къщи ли е?

— То се знае, къде може да е в такава кучешко време: отзарана беше у Козелите, но с Магда работата е съмнителна, на умирачка гледала и нищо не могат да ѝ помогнат — отговаряше Ягна, като се отърсваше от снега.

— Що има по селото? — попита Борина насмешливо.

— Иди питай, ще се научиш, не съм търчала по новини!

— Дворянина минал оттука, не знаеш ли?

— На такава виелица куче не може да се задържи, та на дворянина да се е прищяло...

— Когото неволята кара, той не гледа лошото време.

— Така си е, който има неволя... — усмихна се тя съмнително.

— Сам обеща, никой го не е молил — рече строго Борина. И той сложи настрана оберъчката, стана от станчето за дялане и се приближи до прозореца да види, но вън беше такава виелица, такава фъртуна, че не се виждаха нито огради, нито дървета.

— Чини ми се, че не вали вече — рече по-спокойно той.

— Не, само върти, събаря, отвява и така го пръска, така шиба, че не можеш пътя да познаеш — рече Ягна, нагряя ръцете си и се зае да мотае прежда от вретена на мотовилка, а Борина седна пак да работи, но все по-нетърпеливо поглеждаше през прозореца и се слушваше.

— Ами Южка къде е? — попита той след малко.

— Навярно у Насткини, все там седи.

— Скитник момиче, не я свърта нито час в къщи.

— Дотягвало ѝ, казва.

— Е да, и все игри търси.

— Така казва само и само от работа да изклинчи.

— Не можеш ли да ѝ заповядаш?

— Как? Веднъж и дважд ли съм казвала, ама отвори ми една уста като на куче; ти като не я постегнеш, колко ѝ струват моите заповеди.

Но старият си направи оглушки за тия оплаквания и все по-нетърпеливо се ослушваше, а пък никакъв човешки глас не се чуваше отвън, само вихърът виеше, върлуваше по света, удряше сякаш с гръб по стените, та чак къщата пращеше и пъшкеше.

— Ще идеш ли? — попита тя тихо.

Той не отвърна нищо, защото чу, че вратата в отвода се отвори и в същия миг Витек влезе задъхан и извика от прага:

— Дворянина вече дойде!

— Отдавна ли? Затваряй бързо вратата.

— Още се чуват звънчетата!

— Сам ли пътуваше?

— Такава виелица е, че само конете познах.

— Тичай още сега да се научиш къде е спрял!

— При него ли ще идеш? — запита Ягна тихо и с притаен дъх.

— Ще почакам да ме повикат, няма да се натрапвам, но без мене нищо няма да свършат...

И двамата млъкнаха. Ягна мотаеше, като броеше нишките и ги превързваше на глави, а старият, понеже работата не му вървеше поради нетърпение, захвърли всичко и се запременя да излезе. Но още несвършил, и Витек долетя.

— Дворянина седи у воденичаря в стаята откъм пътя, а конете стоят в двора.

— Що си се такъв навърдалял?

— Вятъра ме събори в прясната...

— Ами! Навярно здравата си се дърпал с момчетията и търкалял по снега!...

— Вятъра ме събори...

— Късай, късай дрехите, хубостнико, като те изпаша аз тебе с каиша, ще има да ме помниш!

— Ама истина ти казвам... тъй духа, така шибя, че не може да се задържи човек...

— Махай се от огъня, нощеска ще се сгрееш добре. Кажй на Петрек да вземе да чука жито и ти му помогни, па да не летиш по село

като куче с изплезен език.

— Отивам, само да донеса още дърва, господарката ми каза... — прошепна жално и с мъка Витек, че не бе можал да разкаже какво е видял из селото. Завъртя се из стаята, свирна с уста на Лапа, но кучето се сви на кълбо и не искаше да чуе, та тръгна сам, а Борина, облечен за излизане, ходеше от ъгъл в ъгъл, притуряше дърва в огнището или пък ту до плевника отиваше, ту през прозореца поглеждаше, ту излизаше пред къщи и все по-нетърпеливо чакаше, но никой не дохождаше да го потърси.

— Може би са забравили... — забележи Ягуша.

— Как, мене да забравят?...

— Защото вярваш на ковача, а той е най-големия лъжец...

— Глупава си ти, не бърби, като не разбираш...

Тя млъкна обидена, а той напразно заприказваше по-меко, докато най-сетне се ядоса, тури си шапката и тресна вратата след себе си.

Ягуша притъкми къделя, седна при прозореца и почна да преде, като поглеждаше сегиз-тогиз развилнялата се навън снежна виелица.

Вятърът страшно фучеше, снежните разпокъсани облаци се носеха по света като кълба, големи като къщи или като исполински дървета и час по час удряха в къщата, та всичко в стаята затреперваше, чиниите задрънкаха в шкафа, просфорните слънца и звезди на потона се люлееха. Пронизителният студ така проникваше през прозорците и вратата, та Лапа диреше все по-топло легло, а Ягна се наметна с престилка.

Витек се вмъкна тихичко и плахо рече:

— Господарке!

— Какво?

— Знаеш, дворянина пристигна с жребци! Теглачи като ламии, целите черни с червени мрежички, с пера на челата им, звънчета по ремъците, лъщят от злато като иконите в черквата! Па като вървят, вятър, вятър ти казвам!

— Не е чудно, дворянски са, не са селски!

— Божичко, такива змейове още не бях видял!

— Ами нищо не работят и само ги хранят с овес.

— Така си е, па и ние да охраним нашата кобилка, да ѝ отрежем опашката, да ѝ сплетем гривата и да я спрегнем с кметовата Сивка, и те ще хвърчат така, а, господарке?...

Кучето скокна изведнъж, наежи се и залая.

— Я виж, има някой пред вратата.

Но докато Витек успее да излезе, един отрупан със сняг човек застана на прага, поздрави с „Да бъде похвален“, заотупва шапка от ботушите и се оглеждаше по стаята.

— Позволете да се огрея и да си почина малко! — рече той умолително.

— Седнете! Витек, дотури дърва на огъня — поръча тя смутено.

Непознатият седна при огнището, огрея се малко и запуши луличка.

— Тази ли е Бориновата къща, на Мачей Борина? — заприказва той, като четеше от една бележка.

— Е да, Бориновата е — потвърди тя със страх, защото ѝ се стори, че е някакъв чиновник.

— Тука ли е баща ти?

— Мъжа ми излезе из селото.

— Позволете ми, ще го почакам тука при огъня, премръзнал съм.

— Седете си, нито стола, нито огъня ще ми изядете.

Непознатият сне кожуха си, но личеше, че му бе студено, защото цял трепереше, триеше ръце и се примъкваше все по-близо до огъня.

— Тежка зима тази година — прошепна той.

— Така си е, не е лека. Ами да ви сгрея едно мляко да се постоплите.

— Благодаря, да бихте имали чай!...

— Имаше, имаше, бях донесла от града още есенеска, когато мъжа ми го болеше корем, но се свърши и сега из селото не знам къде може да се намери...

— А свещеника казват, че постоянно пие чай — подхвърли Витек.

— Ха, иди поискай от него, а!

— Няма нужда, няма нужда, аз си имам чай, вие само вода ми стоплете...

— Вряла вода!

Ягуша сложи на огъня грънче с вода и пак седна при къделята, но не предеше, врънваше от време на време вретеното, колкото да се рече, че преде, и внимателно разглеждаше непознатия, обзета от глухо неспокойство и любопитство: „Какъв ще да е тоя, какво търси,

чиновник може да е с някакво нареждане, защото постоянно гледаше в една книжка?... Облеклото му почти градско, сиво и зелено, каквото носят дворянските стрелци! Кожуха му пък и шапката селски! Някакъв чудак или скитник! Па може и друго нещо!“ — мислеше си тя и разговаряше чрез погледи с Витек, който уж огъня подклаждаше, а главно — разглеждаше непознатия и страшно се учудваше, че той чмокна на Лапа.

— Ще те ухапе, зло е кучето! — прошепна Витек неволно.

— Не бой се, мене кучета ме не хапят — усмихна се чудно и гладеше притуленото в колената му кучешко чело.

Наскоро дойде и Южка, а веднага след това се отби и Вавжоница, дойдоха и някои други от съседите, защото се беше разчуло наоколо, че у Боринови има някакъв чужд човек.

А той все се грееше, без да обръща внимание на хората, нито на шепота им, и чак когато водата завря, извади от една книжка чай, сипа го вътре, взе сам от полицата бяла чаша, наля си вряла вода и като гризваше по малко захар, сръбваше си и ходеше из стаята, взираше се в иконите, в покъщнината или пък заставаше наред и така втръчено се вглеждаше в очите на хората, та им прилошаваше.

— Кой е излепил тия работи? — показа той към окачените на потона слънца.

— Аз! — писна зачервена Южка.

Той пак закрачи дълго из стаята, а Лапа — стъпка по стъпка след него.

— Кой е рисувал това? — рече учуден той, като се спря пред книжните изрезки, които бяха налепени по рамките на иконите, а тук-там и по стената.

— Това не е рисувано, а изрязано от хартия!

— Не може да бъде! — извика той.

— Сама съм ги рязала, та знам!

— И сама ли си го измислила, а?

— Сама! Тук всяко дете в село може да го направи.

Той пак млъкна, наля си втори път чай, седна при огнището и дълго време не каза ни дума.

Хората се поразотидоха, защото вечер наставаше и бурята утихваше, само понякога се повдигаше силен вихър, завъртяваше се,

разбъркваше въздуха и шибаше в къщата, но все по-рядко и слабо зашумяваше като някоя птица, изгубила сили от дълго хвърчане.

Най-сетне и Ягна остави къделята и се залови за вечерното си шетане.

— Слугувал ли е у вас Якуб Соха? — рече непознатият.

— Куба, нали! Ами слугуваше, но умря клетника още през есента.

— Каза ми за това свещеника. Боже мой, от лятоска го търся по всички села наоколо и го намерих след смъртта му...

— Наш Куба ли сте търсили? — извика трогнато Витек.

— А, навярно вие сте брата на дворянина от Воля?

— Откъде ме знаете?

— Често разправяха хората, че брата на дворянина се върнал от далечни земи и дири по селата някой си Куба, но никой не се досещаше кой Куба.

— Соха, едва днес се научих, че у вас е слугувал и е умрял.

— Стреляха го, изтече му кръвта, умря... — рече през сълзи Витек.

— Дълго ли слугува у вас?

— Откак се помни, все у Боринови е бил.

— Навярно е бил добър? — попита той плахо.

— И още как, цялото село може да каже, всички, свещеника дори плака на погребението и нищо не взе за опелото.

— А мене на молитви ме е учил, и да стрелям ме научи, и се грижеше за мене като същински баща! Понякога и десетаче ми даваше, и... — Витек се заля с плач при този спомен.

— Па беше един набожен, тих работен ратай, та неведнъж сам свещеника го хвалеше.

— Във вашите гробища ли е погребан?

— Ами къде другаде?

— Аз знам къде, ще ви покажа. Ямброжи му направи кръст, а Рохо написа всичко на дъската, та ако снега не го е завеял, ще го намеря и ще ви заведа! — извика Витек.

— Тогава да тръгнем още сега, преди да се е стъмнило.

Непознатият облече кожуха си и дълго стоя наред стаята, загледан нейде пред себе си. Стар беше вече, малко прегърбен, побелял, сух като треска; лицето му беше набръчкано и бледо като

пръст, на дясната буза личеше дупка — стара следа от куршум, дълга рязка над окото, дълъг нос, разчорлена рядка брадичка и тъмни, дълбоко вкопани и силно блестящи очи. Лулата си нито за миг не изпущаше из зъбите и все я палеше. Най-сетне той се раздвижи и искаше да даде някакви пари на Ягуша, но тя скри ръце зад гърба си и се изчерви.

— Знаете, по света нищо не дават даром...

— Може по света да е така; аз не съм евреин или търговец, та да искам да ми плащат огъня и водата! — прошепна тя обидена.

— Благодаря за гостоприемството! Кажете на мъжа си, че е идвал Яцек от Воля. Той ще си спомни за мене, ще дойда пак някога, сега бързам, че се мръква; хайде, останете си сбогом.

— Хвала на бога.

Ягна искаше да му целуне ръка, но той се дръпна и бързо излезе от къщи.

Първият, едва доловим мрак падаше на земята, вихърът престана, само от препречените като бентове по пътя преспи прехвърчаше сух, дребен сняг, като че някой тупаше сито с брашно над тях. Мъглявост и мътило имаше само ниско над земята, а горе беше вече всичко утихнало, та къщите и овощните градини се показваха ясно и се виждаха в уморената, синкава примъгленост на здрача.

Селото като че ли се пробуди от вцепенение, оживиха се улиците, закипяха гласове по дворовете, тук-там се залавяха да разриват снега пред къщите, просичаха леда във вира, вода носеха, разтваряха вратите на плевниците, та ударите на бухалките по снопите се разнасяха по-надалече по улиците, тук-там вече и шейни си проправяха път, дори врани се показаха по дворищата, което беше сигурен знак за промяна на времето.

Господин Яцек разглеждаше с любопитство наоколо, питаше за срещнатите хора или за някои къщи и тъй бързо вървеше, че Витек едвам го догонваше, само Лапа тичаше напред и радостно полайваше.

Пред черквата се издигаха такива големи преспи, че бяха съвсем превишили оградата и достигаха почти до клоните на дърветата. Трябваше да отидат откъм другата страна, покрай дома на свещеника, срещу който цяла тълпа момчета се гонеха с врясък и се замеряха със сняг, а понеже Лапа ги лаеше, някой го хвана за гърба и го хвърли в сипкавата още неuleгнала пряспа. Витек се спусна да го спасява, но и

на него му излезе скъпо — отрупаха го със снежни топки, та едвам се изтързузи, върна им и той малко нещо и бързо полетя, защото господин Яцек не чакаше.

Едвам се добраха до гробищата, но и там имаше сняг цял човешки ръст, та само рамената на кръстовете се чернееха над гробищните могили и над снежните гърбици; а мястото бе малко открито, вятърът още духаше от време на време и час по час повдигаше сняг и покриваше като с мъгла всичко, та само голите дървета се люлееха и мяркаха в нея. А полето наоколо беше покрито с бяло, съвсем потъмняло и синьо от мрачината, нищо не можеше да се различи по него, ни дървета, ни храсти, ни гори — само по пътеката току зад гробищата идеха петнайсетина души, тежко натоварени и превити доземи. Развяваният сняг често ги засланыше, та съвсем се изгубваха от погледа, но когато поутихнеше, все по-близо се червенееха женски вълненици и можеха да се виждат поотделно.

— Какви са тия хора, от пазар ли се връщат?

— Не, безимотни са, ходили са за дърва в гората.

— И на гръб ли ги носят?

— То се знае, нямат си коне, на гръб трябва да носят.

— Има ли много такива в селото?

— Не са и малко. Само селските стопани имат земя, а другите седят на чуждо и работят или пък се ценяват да слугуват.

— И често ли ходят за дърва?

— Веднъж в седмицата от чифлика позволяват на всеки да иде с дървен чук, та колкото сухорляк може да си набере в платнището и да понесе на гръб, толкова: само стопаните имат право да отиват в гората с кола и със секира... Ние с Куба често ходехме и неведнъж сме се връщали весели-весели... че Куба умееше така да отсече някой габърец и да го скрие между клоните, та и горският не можеше да познае! — рече той с гордост.

— Куба дълго ли боледува? Разкажи ми всичко!

Разбира се, че Витек и не чака да го молят и разправи всичко, каквото знаеше. Господин Яцек го прекъсваше с въпроси, чак се поспираше от разпаленост, разгръщаше ръце, викаше нещо високо, но момчето не разбираше защо бе това, за какво се отнасяше и защо се тъй учудваше, пък и наистина не внимаваше добре и малко страх го обземаше, понеже вече се стъмваше и целите гробища като че ли се

обличаха в някакво погребално покривало и приказваха с различни гласове, та той изтичваше напред и с изплашени очи търсеше Кубовия кръст. Най-сетне го намери, до самата ограда беше, наред с пръснатите гробове на убитите през войната, при които гробове той се моли на задушница.

— Тука ще да е, на кръста е написано: Якуб Соха! — изсрича той, като движеше пръст по големите бели букви. — Рохо написа това, а кръста направи Ямброжек!

Господин Яцек му даде две злоти и му каза веднага да си иде у дома.

Момчето затича презглава, обърна се само веднъж, колкото да свирне на Лапа и да види що прави онзи.

— Божичко! Брат на дворянина, а коленичи пред гроба на Куба — прошепна си Витек, но понеже се беше стъмнило и огънатите дървета някак страшно се клатеха, обзе го такъв страх, че се спусна в галоп и напреко към селото. Спря се чак при черквата да си поеме дъх и да погледне парите, които стискаше здраво в ръка, па и кучето го настигна и бавно тръгнаха заедно към къщи.

При вира той срещна Антек, който се връщаше от работа, кучето се хвърли към него да се погали, да полае и да поскимти от радост, а и Антек взе да го милва.

— Добро куче, добро, добро! Откъде идеш, Витек?

Витек всичко разказа, но, разбира се, за парите премълча.

— Що не дойдеш някога при децата?

— Ще прескоча, ще прескоча, направил съм дори за Петруш количка и една дяволийка...

— Донеси я, на ти едно десетаче, та да не забравиш!

— Веднага ще дотърча, да видя само дали господаря не си е дошъл...

— Няма ли го у дома? — рече Антек уж равнодушно, но чак се разтрепера.

— У воденичаря е, нещо разговарят с дворянина и с други!

— Господарката ти у дома ли си е? — попита той по-тихо.

— У дома си е, шета из къщи. Само ще видя и веднага ще дойда...

— Ела, ела! — шепнеше той; искаше да го пита, да узнае нещо, но не посмя, хора се въртяха наоколо, макар че вече тъмнееше, пък и

това просто момче би разправило, би разнесло по селото. Той тръгна бързо към дома си, но при черквата се огледа внимателно дали няма някой да види, и зави настрана по пътеката, която водеше зад плевните.

А Витек изтича към къщи.

Борина още не беше си дошъл. В къщи бе тъмно, само главните на огнището горяха. Ягна се занимаваше с вечерната си работа, но беше ядосана, защото Южка пак бе изчезнала някъде, а пък толкова много шетня имаше, че не знаеше с кое по-напред да се залови! Не слушаше дори и разказа на Витек и само когато той спомена за Антек, тя се спря внезапно и наостри уши...

— Никому не казвай, че ти е дал десетаче.

— Щом заповядаш, ни гък няма да кажа.

— На ти още едно, па помни добре. Дома ли си отиде?...

Тя не дочака отговора, скочи изведнъж от мястото си и като уплашена започна да вика Петрек и с плах и дебнещ поглед кръстосваше градината и улицата. Погледна дори зад сушината под сенарника — никого нямаше... Успокои се веднага, но такава мъка я обзе, че захвана да крещи на Южка и да я праща да напои по-скоро кравите и да я гълчи, че постоянно се влачи по махалата и нищо не работи. То се знае, че и момичето не мълчеше, беше надменно, устато и упорито, та на всичко отвърщаше и се караше.

— Бъбри, бъбри, баща ти ще се върне и веднага ще те укроти с ремъка! — заплаши я Ягна, като палеше лампата и се залавяше пак да преде. Тя не отговаряше вече на Южките мърморения, защото й се стори, че някой ходи зад страничния прозорец.

— Витек, я погледни навън, свиня трябва да е излязла от кочината и току ходи по градината.

Но Витек я уверяваше, че вкарал всичките свине в кочината и затворил вратата. Южка отиде в другата половина на къщата и изнасяше с Петрек чебури с пиене на кравите, а после долетя за ведрата за доене.

— Сама ще ги издоя, почини си, щом толко си се преуморила!

— Дой ги сама, пак ще оставиш половината мляко неиздоено! — рече хапливо Южка.

— Да си затваряш устата! — вресна ядосано Ягна, па надяна дървените си обувки, подпаса вълненика, взема ведрата и тръгна към

обора.

Беше се вече мръкнало, вятърът бе спрял, снежната виелица бе утихнала, но небето висеше отрупано с облаци — черно, безвездно и ниско; снеговете тъжно се сивееха, някаква жална, мъчителна тишина притискаше света, никакъв глас не се чуваше из село, само нейде от ковачницата се носеха далечни и глухи удари на чукове.

В обора беше тъмно и задушно, кравите смучеха пиенето, шумно стържеха с езиците си дъната на чебурите и час по час тежко постенваха.

Ягна напипа столчето, приседна до първата, намокри вимето, изтри го с престилката си и като подпря глава в корема на кравата, започна да дои.

Обгърна я такава тишина, че можеше добре да слуша и най-малкия шум; млякото струйка по струйка шуртеше във ведрото, откъм конюшната се чуваше тропотът на конете, а от къщи се разнасяха сподавените и пискливи приказки на Южка.

— Разправя, а картофи не бели! — промърмори тя, изведнъж млъкна и се заослушва, защото снегът по двора заскърца, като че ли някой идеше отдясно, откъм сушината, както изглежда, бавно... спираше се дори... защото стихваше за миг... пак вървеше... снегът все по-близо скърцаше... тя отдръпна глава и погледна към сивия отвор на вратата... Някаква фигура се мяркаше там...

— Петрек!... — извика тя.

— Тихо, Ягушо, тихо!

— Антек!

Тя се вцепени съвсем, всички сили така я напуснаха, че не можа ни дума повече да промълви, не можеше да се помръдне, не можеше и да помисли, а теглеше несъзнателно вимето и млякото пръскаше по вълненика ѝ и по земята. Обля я топлина, сякаш горещ пламък като вихър повя над нея, като светкавица забляска в очите ѝ и разпъваше сърцето ѝ със сладост, а нещо я хвана за гърлото и я задави, та едвам не падна мъртва...

— От Коледа съм те зачакал всеки ден, всяка вечер дебнех като куче под сенарника, ти не излезна!... — шепнеше той.

И тоя задъхан, страстен, напращял от любовна сила, пълен със сладост глас я заля като с вряла вода, като с огън, със страст, с вик на сила... Той стоеше срещу нея, тя почувствува, че се облегна на

кравата, наведе се и я гледаше тъй от близко, че горещото му дишане палеше главата й...

— Не бой се, Ягушо! Никой не е видял, не бой се. Не изтраях, не мога да си помогна, и ден и нощ, по всяко време ти си все пред мене, в очите ми си влязла, Ягушо, нищо ли няма да ми кажеш?

— Какво да ти кажа, какво? — шепнеше тя с разплакан глас.

Млъкнаха и двамата. Гласът им ги напусна, задавяше ги вълнение и тази близост, тази възмечтана самотност, тази нощ като болест се стовари върху тях, като сладко бреме, но и като чуден страх. Така копнееха един за друг, а сега и една думичка им беше трудно да изрекат, желаеха се един друг, а не можеха и ръцете си да подадат — мълчеха.

Кравата шумно пиеше, шибаше с опашка по хълбоците си и често го удряше по лицето, докато най-после той хвана здраво тая опашка, наведе се повече над кравата и зашепна отново:

— Нито спя, нито ям, не мога да работя без тебе, Ягушо, без тебе...

— И на мене не ми е лесно...

— Мислеше ли понякога за мене, Ягушо, мислеше ли?...

— Можех ли да не мисля, когато винаги си ми в главата, винаги, та не мога да се съвзема. Истина ли е, че си бил Матеуш зарад мене?

— Истина. Лъжеше за тебе, затова му смачках муцуната и всекиму същото ще направя!

Къщната врата силно се хлопна и някой бързо затича през двора право в обора, та Антек едва успя да скочи в яслите и там да почака.

— Южа каза да взема чебурите, че трябва на свинете да се забърка.

— Вземи ги, и двата вземи! — едва можа да изрече Ягна.

— Ама Лиса още не е изпила, ще дотърча после.

Витек припна бързешком, чу се как вратата пак се хлопна и Антек едва тогава се измъкна от скривалището си.

— Ще се върне, хубостника му... ще ида под сенарника и ще почакам, ще излезеш ли, Ягушо?

— Страх ме е...

— Ела, ако ще би час и два ще чакам, ела!... — молеше я той.

Той се приближи отдире, защото тя все седеше при кравата, прегърна я силно през гърдите, изви главата й назад и тъй силно впи

устните си в нейните уста, че тя не можа да си поеме дъх, ръцете ѝ се отпуснаха и ведрото падна на земята... тя се замая, но все по-силно се напрягаше и тъй безумно притискаше устата си към неговите, че се съединиха на смърт, отпуснаха се един върху друг и дълго останаха в тая безумна, дива и безпаметна целувка.

Най-сетне Антек се откъсна и избяга бързо от обора.

Скочи после и тя да го догони, но той вече се мярна като сянка на прага и изчезна в нощта. Изчезна, само онзи тих, парлив шепот звучеше в нея тъй силно и тъй заповеднически, че тя слисано се оглеждаше по обора... Разбира се, че нямаше никого. Само кравите преживяха и шибаха с опашки. Ягна погледна към двора, отвъд прага нощта стоеше в непрогледни мрачини, тишина притискаше света, само удари на чукове позвънваха надалеко... А пък беше тука, беше... при нея стоеше, прегръщаше я, целуваше я... още горят устата ѝ, още пълзят огньовете като светкавица по нея, а в сърцето ѝ намира такъв радостен вик, че не можеше да се изкаже! Господи боже мой! Нещо я поде и понесе, та ако ще би по цял свят, още сега, в същия миг би тръгнала с него!... — „Янтоше!“ — извика тя несъзнателно и едва от собствения си глас се оборава малко. И се зае с всички сили да дои, но беше тъй разсеяна, че често търсеше виметата под предниците на кравите, и тъй разчувствувана от щастие, та едва когато отиваше към къщи, на студеното усети, че лицето ѝ е мокро от плач. Тя отнесе млякото, но забрави да го прецеди и изтича към другата страна на къщата, защото чу гласа на Настка. На нея тя нищо не каза, а се повърна и взе да се докарва пред огледалото, па ту дърва притуряше на огъня, ту се замисляше каква ли бърза работа имаше да върши... какво да прави... но като не можеше нищо да си припомни, нищо... защото само това ѝ беше в мисълта, че Антек чака под сенарника, чака... Повъртя се още като замаяна из стаята, наметна се с престилката си и излезе.

Промъкна се тя тихо покрай прозорците, сви покрай другата стена на тесния прелез между градината и сушината, който бе покрит с покрив от приведените под снега клони, та трябваше да се снишава.

Антек се таеше при прелеза, скочи към нея като вълк и почти я пренесе на ръце под сенарника, който бе току зад пътя.

Но днес никак не им провървя, защото тъкмо влязоха под сенарника, тъкмо се притиснаха в целувка и се раздаде резкият, силен

глас на Борина:

— Ягушо, Ягушо!...

Сякаш гръм ги тресна, така се пръснаха: Антек отскочи настрана и се спусна бързо покрай градините, а Ягна избяга към двора, без да гледа, че клоните смъкнаха преписката от главата ѝ и я посипаха цяла с кит. Тя изтри със сняг лицето си, събра под сушината наръч дърва и бавно, спокойно се върна в къщи.

Борина някак странно я гледаше изпод вежди.

— Назърнах до Сивуша, че се беше проснала и постенваше...

— Търсих те в обора и не те видях...

— Сигурно съм била под сушината тогава, дърва събирах...

— Ами къде си се навърдаляла така със сняг?...

— Къде? Снега е надвиснал по стрехите, та само да го закачиш, и се сипе по главата ти — обясняваше тя спокойно, но завръщаше лице от огъня, за да скрие червенината си.

Обаче не може да измами стария. Наистина той не я гледаше право в очите, но добре знаеше, че е цяла като огън червена, а пламналите ѝ очи блестят като в треска. Някакво глухо, неясно подозрение пропълзя в сърцето му, хаплива ревност заръмжа в него като куче и като куче се притаи. Дълго се измъчва той и мисли, докато най-сетне предположи, че може Матеуш да я е срещнал и притиснал до някой плет.

Тъкмо тогава влезе Настка и той я заразитва, за да узнае нещо.

— Що, като че ли Матеуш е оздравял вече, излиза ли?...

— Къде ти оздравял!

— Някой ми казваше, че го видели привечер, ходел вече из селото... — подхвърляше хитро той и внимателно се вглеждаше в Ягна.

— Дрънкат си, каквото им дойде на езика. Матеуш едва шава, не може и от леглото да стане, само дето вече не храчи кръв, Ямброжи днеска му тури чаши, а сега нареди с водка с мас да го мажем. Тъй хубавичко се лекуват там двамата, та чак на пътя се чуват песните им.

Борина повече не попита, но не се освободи от подозренията.

И понеже на Ягуша тежеше неговото мълчание и зорките му очи не я оставяха на мира, тя взе да разказва надълго и нашироко за господин Яцек.

Много се учуди Борина от това и започна да си мисли какво можеше да значи то, измъчваше се много, разсъждаваше, тълкуваше на ума си поотделно всяка дума и най-сетне от всичкото стана ясно, че дворянинът е изпратил при него господин Яцек да узнае какво приказва народът за сечището.

— Ама нищичко не попита за сечището.

— Ех, такъв ще те върже тебе, та няма и да усетиш как всичко ще си изкажеш. Хо, хо, знам го аз този дворянски синец.

— Нали ти казвам, само за Куба пита и за тия изрезки.

— Заобикаля по междите, за да огледа добре пътя! Тука има нещо, пак някакъв план на дворянина, как иначе, брата на дворянина за Куба ще се интересува! Само глупавия ще повярва на такива измишльотини. Казват, че този Яцек е малко нащурничав, че постоянно се развява по селата, свири под крайпътните кръстове с цигулка и бръцолеве пет за четири. И каза ли, че пак ще дойде?

— Каза и разпитва за тебе.

— Виж, не мога да го разбера.

— Ами ти видя ли се с дворянина? — подхвана внимателно тя, за да не му даде възможност да се размисля.

Той подскочи, като че стършел го ухапа.

— Не, през всичкото време бях у Шимонови — каза той и млъкна.

Тя не посмя повече да го пита, защото той се мяташе като бесен по стаята, крещеше за най-малкото нещо, хокаше, заплашваше. Настана гробна тишина. Всеки намери за добре да се махне от очите му, за да не си изпати нещо.

В такава неприятна тишина сядаха да вечерят, когато влезе Рохо, седна както обикновено при огъня, не пожела да яде и като свършиха, рече тихо:

— Не идвам от свое име, изпратиха ме. Из селото се говори, че дворянина се ядосал на Липци и не щял да повика нито един липченин да сече, дойдох да попитам, истина ли е?

— Господи боже мой, откъде да знам, за пръв път чувам.

— Имало е съвещание днеска у воденичаря, оттам се е разнела тая новина.

— Съвещавали са се кмета, воденичаря и ковача, ама не и аз!

— Ами казват, че у вас е бил самия дворянин и ти си тръгнал с него.

— Не съм се съвещавал с тях, ако щеш вярвай, казах ти каквото е право...

Той не призна колко го болеше, че не го бяха зачели и се бяха съвещавали без него!

Отново се ядоса при мисълта за това, но си премълча, само предъвкваше в себе си като трици тази обида и доколкото можеше, се въздържаше, да не би Рохо да се досети какво става с него!

„Ами как, чака той, поглежда като глупав, а те без него се съвещавали! Няма да им прости това, ще го запомнят те него. Те го не зачитат за нищо, но ще им покаже кой е той в селото. И не някой друг, а воденичаря да направи това, ратай такъв, развейпрах. Забогатя от гърба на народа, па сега се големее, измамника, но той знае такива работи за него, че и в затвора може да го вкара, знае... Пък и кмета! Бива го за говедар, а не да управлява по-старите, пияница; направиха го кмет, а утре могат да го смъкнат и да изберат ако ще би и Ямброжи, все една полза. И ковача, неговия зет смахнат! Само да му дойде в къщи! А пък дворянина като някой вълк току обикаля около народа и току тича насам-натам и души къде какво да смъкне! Господар, кучия му син, седи на селска земя, селска гора продава, живее по милост на селяните, па на това отгоре и заговор против народа ще прави! Мръсник такъв, не вижда, че и по неговия гръб като по всеки могат да играят тояги!“ — Но нито дума от тия размисли той не каза, че не беше жена да се ожалва пред другите и да търси съчувствие! Много го дразнеше всичко, дори страшно го болеше, но грижа ли го е някой за това! И той бързо съобрази, че не е прилично да се седи пред чужд човек със затворена уста, та стана от стола и рече:

— Чудни работи казваш, но ако дворянина рече да не ни повика, никой не може да го накара насила.

— Така е, но ако някой по-достоеен му обясни колко народ страда от това, може би ще отстъпи.

— Няма да го моля! — извика Борина рязко.

— А двајсетина безимотни има в селото, поглеждат за работа като за милостиня! Сам знаеш кои са, а зимата е тежка, снегове, студове, на мнозина вече премръзнаха и картофите, а никаква работа. Преди да дойде пролет, такъв глад ще настане, че страшно е да си

помислиш! А и сега вече е такава сиромашия, та мнозина само по веднъж на ден хапват гореща чорбица и с гладен стомах си лягат! Всички си правеха сметка, че щом дворянина вземе да сече гората при Вълчите долове, за всички ще се отвори работа! Пък то виж, разсърдил се е навярно и няма да вземе нито един липченин да работи! Ядосал се е, че са били писали оплакване до комисаря против него.

— И аз го подписах и ще държа твърдо на това, ни дръвче да не отсече, докато не се спогоди с нас и докато не ни даде, което си е наше.

— Щом е така, може и да не секат гората.

— Нашето няма да секат.

— Ами сиромасите какво ще правят? — простена Рохо.

— Нищо не мога да помогна, а пък няма и да дам своето, само и само работа да им отварям. Брани другите, застъпвай се за тоя, за оня, а когато тебе сполети зло, кучето ще ти дойде на помощ.

— Виждам от това, че не си с дворянина.

— Със себе си съм и с правдината, така да знаеш. Друга грижа ми е на главата. Няма да седна да плача, че някой си Войтек или Бартек няма какво да яде, това е на свещеника работа, не моя! Един и да иска, не може да излезе наглава.

— Но много може да помогне, много — рече тъжно Рохо.

— Опитай се да носиш вода в решето и ще видиш колко ще донесеш, така е и със сиромашията; така си е наредено от бога и чини ми се, така и ще си остане — един има, а друг гони вятъра в полето.

Рохо само поклати глава и си излезе наскърбен, защото не очакваше такова кораво сърце за хорската беда у Борина. Старият го изпрати до портата и както обикновено всеки ден, отиде да назърне при кравите и при конете, защото беше вече късно.

Ягна постилаше и тъкмо разпухваше своя юрган и си казваше полугласно молитвата, когато влезе Мачей и хвърли в краката ѝ някаква дреха, цялата в сняг.

— Наметките си губиш, при прелеза я намерих! — каза той тихо, но толкова твърдо и така я прониза с поглед, че тя примря от смущение и чак след малко почна да обяснява със заекване.

— То... този Лапа... каквото му попадне... изнася из къщи... вчера обущата ми беше до колибата си чак занел! Мръсно куче такава...

— Лапа ли?... Ха... е да... — прошепна той, защото никак не повярва.

VII

На Богоявление, което тази година се падна в понеделник, преди да свърши вечерната служба и още се чуваше органът и пеенето в черквата, народът вече излизаше и се запътваше към кръчмата, защото този ден за пръв път след постите и Коледа щеше да свири музика, па тъкмеше се и годеж на Малгошка Клембова с Витек Соха. При все че носеше същото име, както и покойният Куба, той отричаше да му е роднина, понеже беше надменен момък и много се гордееше с моргите си.

Казваха също, че и Стахо Плошка, който още от ваденето на картофите се лъжеше с Улиша помощниковата, навярно днес ще направи годеж и ще изглади всичко със стария, защото онзи не го харесваше и не му даваше дъщеря си, че Стахо беше голям побойник, страшна хала и постоянно се караше с родителите си, а като зестра на Улиша искаше цели четири морги или две хиляди на ръка и две крави.

И у кмета имаше кръщенка днес, само че у дома му, но някои, които го познаваха, си правеха сметката, че като се разпусне веднъж, няма да издържи у дома, ами ще нахлуе с цялата дружина в кръчмата и там ще черпи.

Освен тези примамки имаше и още по-големи и по-важни работи, които засягаха всички.

Защото тъй стана, та на черковната служба се научиха от другоселци, че дворянинът вече намерил хора, които му били потребни за сечене, и дал вече капаро. От Рудка десет души щели да идат, от Модлица — петнайсет, от Домбица към осем, от жепечката шляхта^[1] почти дващест души — а от Липци нито един. Това беше вече чиста истина, и самият горски, който беше на черква, и той потвърди.

Страшна, тежка грижа налегна сиромашта от Липци.

То се знае, в Липци имаше и твърде богати, имаше и средни, които не се нуждаеха от припечелване с работа на чуждо, имаше и други, голи като соколи, но не се признаваха за сиромаси, само и само да са приятели с богатите и винаги да се нареждат с тях заедно — но имаше и безимотни, па и такива, които само къща имаха: кои чукаха

снопи у по-богатите, кои на стружнята с брадва, кои пък където вече се намереше работа, все изкарваха колкото да преживеят с божията помощ, но оставаха още около пет челяди, за които зимно време нямаше никаква работа, и те именно чакаха сеченето като спасение.

А сега с какво да се заловят?

Зимата беше люта, малцина имаха някой и друг спестен грош, на мнозина и картофите се бяха привършили; сиромашията бе в къщи и гладът вече се зъбеше из пътищата, до пролет още далече, а помощ от никъде, та не е чудно, че тежка грижа падна на душите им. Събираха се по къщите, размисляха и най-напред отидоха вкупом у Клемб да ги заведе при свещеника — той да ги научи. Но Клемб отказа под предлог, че ще прави годож на дъщеря си, други също тъй се изплъзнаха като мренки, понеже се грижеха само за себе си или пък си имаха свои сметки. Бартек от стружнята, който, макар че имаше работа, винаги беше на страната на бедните, твърде много се ядоса на това, взе със себе си Филип отвъдния, Стахо — зетя на Билица, Бартек Козела и Валек кривоустия и отидоха при свещеника да го молят да настои за тях пред дворянина.

Дълго ги нема да излязат, чак след вечерня Ямброжи долетя у Кобусови и каза, че приказват със свещеника и оттам ще дойдат право в кръчмата.

В това време вече се бе свечерило, последните зари догоряха, само тук-там на запад се червенееха като угаснали главни между сива пепел, а светът бавно се покриваше със синкавата и люта плащаница на нощта. Месечината още не беше изгряла, само от сухите премръзнали снегове се отразяваха застинали, ледени отблясъци, в които всеки предмет изглеждаше като погребално облечен и напълно умрял. И звездите почнаха да се сипят по тъмното небе и така растяха и трептяха в далнините, така ярко светеха, че дори и снегът искреше от тях. А такъв лют студ приковаваше и такъв мраз наставаше, та чак в ушите звънеше и най-слабият звук дори би се разнесъл по целия свят.

По къщите запаляха лампи и бързаха с вечерните грижи, още носеха вода от вира, още понякога изскърцваха врати или някое добиче се обаждаше, или пък някой прелиташе с шейна, а хората тичаха из дворовете, защото студът щипеше лицата като разкалено желязо и спираше дишането; но вече цялото село утихваше.

Само от кръчмата все по-бујно се разнасяха гласове на музика, пък и почти от всяка къща някой бе излязъл да повиди що става вън, други пък, на които не беше толкова за годежите, нито пък имаха друга работа, все пак отиваха натам, защото им миришеше на водка. Понеже и на жените не им се седеше у дома, а момичетата вече пицяха за лудории и потропваха като за танци, час по час, преди да се стъмни добре, изтичваха до кръчмата, уж да повикат мъжете, пък там си и оставаха. Разбира се, че след бащите тръгваха и по-големите деца, момчетата се свикваха със свиркане по портите и отиваха задружно, като заемаха отвода или заставаха под стрехите на кръчмата, макар че студът пареше като жив огън.

В кръчмата имаше вече доста навалица.

Силен огън бумтеше в огнището и половината кръчма се заливаше от кървавата светлина на боровите трески, които евреинът постоянно караше слугинята да слага, та който влезеше, отърсваше ботушите си о края на огнището, нагриваше вкочанявали ръце и отиваше в навалицата да намери близки, тъй като въпреки огъня и лампата на тезгяха беше тъмно по кътищата и трудно можеше да разпознаеш човека. В един ъгъл откъм пътя върху куп кочани от зеле седяха музикантите и подрънкваха от време на време като от немай-къде, защото още не бяха започнали да танцуват добре, само някаква нетърпелива двойка се въртеше.

А пък вътре, до стените, при масите, се бяха насъбрали компании, но само тук-там някой държеше чаша и пиеше, а инак си приказваха, гледаха насам-натам и изглеждаха влизащите.

Само при тезгяха имаше по-голям шум, защото беше цялата дружина Клембови гости и роднините на Соха, но и те още рядко попейваха, а си приказваха и се хвалеха, както бива при годеж.

И всички често и бегло поглеждаха към прозорците, където седяха до масите петнайсетина жепечани; те още през деня бяха дошли и останали тука. Никой нищо лошо не им правеше, но никой не се разправяше с тях, само дето Ямброжи веднага се сприятели, смучеше здраво водката им и лъжеше, каквото се сетеше. До тях седеше Бартек от стружнята и разправяше какво им рекъл свещеникът, и яростно се заканваше на дворянина, в което му пригласяше Войтек Кобус, сух мъж, дребен и тъй избухлив, че постоянно ставаше, биеше с пестници по масата и се мятеше като птицата, чието име носеше^[2]. Те правеха

това нарочно, защото се досещаха, че жепечаните бяха дошли, за да секаут утре гората, но никой от тях като че ли не чуваше нищо, тъй спокойно си седяха и приказваха помежду си.

Никой от селските стопани не слушаше тия предизвикателства, нито пък се опечаляваше от това, че свещеникът не искал да се застъпи за тях пред дворянина, а напротив, всякой се отвърщаше и колкото по-високо крещяха онези, толкова повече всички избягваха в навалищата, която изпълваше кръчмата, всеки се присъединяваше, където му харесваше и където беше възможно без да гледа съседите си. Само Ягустинка ходеше от група на група, дразнеше ги, шегуваше се, пушаше новини в ушите на хората, но гледаше внимателно къде потракват бутилки и къде обикаля чашка.

И така полека, бавно, незабелязано народът се отдаваше на веселба, защото все по-силен шум пълнеше помещението, все по-често подрънкваха чашки и навалищата ставаше все по-голяма, та вратата почти не се затваряше, така прииждаха докато почерпените от Клемб музиканти подхванаха игрива мазурка и като първа двойка се спуснаха Соха с Малгошка, а след тях всички, които желаеха.

Но малцина станаха да танцуват. Всички поглеждаха за първите липченски ергени, за Стахо Плошка, за Вахник, за кметовия брат и други, които си шепнеха с девойките по ъглите, приказваха си весело и се шегуваха с жепечани, на които Ямброжи постоянно пригласяше.

Тъкмо тогава се появи Матеуш, който още се подпираше на тояга, защото току-що беше станал от легло. Беше му домъчняло за света, та си поръча веднага греяна водка с мед, седна отстрани на огнището, попейваше и подхвърляше по някоя весела дума към познатите, но изведнъж млъкна, защото на вратата се изправи Антек, видя го, вирна горделиво глава, премига с очи и мина покрай него, като че не го забеляза.

Матеуш стана и извика:

— Борина, я ела при мене.

— Ако ти трябва, ела ти при мене — каза Антек рязко, като смяташе, че Матеуш само се закача.

— Бих дошъл, само че без тояга още не мога да ходя — каза той меко.

Антек не повярва, намръщи грозно вежди и пристъпи, но Матеуш го хвана за ръката и го накара да седне на пейката.

— Сядай тук! Посрами ме пред цял свят, наби ме тъй, сине майчин, че попа трябваше да довеждат, но не ти се сърдя и пръв ида да се помирим. Да се чуکنем. Никой още не беше ме бил и си мислех, че такъв няма на света. Хала си ти истинска, да хвърлиш като сноп такъв мъж като мене, да, да...

— Защото постоянно ме насиляше в работата, а след това и такива едни ги плещеше, та не изтраях и не гледах какво правя.

— Имаш право, имаш, сам казвам това и не от страх, а от доброта... Ама ме докара на един ред, ох, кръв хрочех, ребрата ми се изпотрошиха, пия за твое здраве, Антек, каквото било — било, зарежи злобата, аз вече забравих, макар че още ме болят плешките... ами ти сигурно си по-як и от Вавжек от Воля, а?...

— Не го ли бих по жътва на събора, та като че ли още се лекува.

— Вавжон ли! Казваха за това, но не можех да повярвам. Евреино, още в тоя миг донеси арак с есенция, че те пребивам, хей! — извика Матуш.

— Но това, дето го разправяше пред мъжете, нали не е вярно? — попита тихо Антек.

— Не е вярно, говорех така само от яд, тъй само... не, къде ти... — отричаше Матеуш, като гледаше бутилката на светлината, за да не прочете онзи истината в очите му.

Пийнаха веднъж и два пъти, после поръча Антек и пак пиха и си седяха един до друг напълно побратимени и така приятелски, че в кръчмата се чудеха. А пък Матеуш, понеже беше вече здравата пийнал, подвикваше на музиката да свири по-отсечено, потупваше, смееше се високо на момчетата, докато най-сетне утихна и взе да шепне на ухото на Антек:

— Ех, вярно е, че исках насила да я взема, но тя така ме издра с ноктите си, като да бе превлякъл някой през тръни лицето ми. Ти й беше по-мил, добре знам това, не отричай, ти, и затова не искаше да ме гледа!... Не е лесно да водиш един вол, когато сам не иска да ходи; такава ревност ме ядеше, дето не може да се изкаже! Момиче — чудо, по-хубаво не се намира по света, а отиде за стария напук на тебе, това вече не мога да разбера...

— Напук на мене и за моя гибел! — изпъшка тихо Антек и дори подскочи, огън забушува при тоя спомен, та той само запсува и промърмори нещо на себе си.

— Тихо, хората ще чуят и чакат да го разнесат.

— Нима нещо съм рекъл?

— Истина, аз не чух, но други може и да са чули.

— Защото не мога вече да изтрия, така ме разкъсва тука в гърдите и само излиза, самичко...

— Казвам ти, докато е време, не се предавай — съветваше го хитро Матеуш и тайно се опитваше да чуе нещо от него.

— Мога, ама любовта е по-лоша и от болест, минава като огън по костите, клокочи като вряла вода в сърцето и с такава мъка обзема душата, та човек не може ни да яде, ни да спи, ни да работи, а току да си блъска главата от стената или пък съвсем да се лиши от живота!

— Нима не знам! Боже мой, нима сам не тичах по Ягна! Но само едно спасение има в любовта: да се ожениш, като с ръка ще премахнеш всичко. И друга би се намерила; а не можеш ли да се ожениш, дръж някоя женена, веднага ще ти мине желанието за нея и любовта ще свърши! Право ти казвам, защото и аз имам не по-малък опит! — хвалеше се той.

— Ами ако и тогава не мине? — рече тъжно Антек.

— То се знае, който хленчи зад плета, който се крие зад къшетата и когато зашуми фуста, му затреперват пищялите, на такъв лесно не минава, но такъв човек е теле, не е мъж, за такъв и грош не бих дал! — рече презрително Матеуш.

— Самата истина казваш, но чини ми се, че има и такива мъже, има... — замисли се Антек.

— Хайде да се чукнем, страшно ми е пресъхнало гърлото! Ах, кучешка им вяра на тия жени; някоя такава слабуша, само да я духнеш, и ще падне, а води за носа и най-силния мъж като теле за повод, и силата му взема, и ума му взема, па отгоре го направи и за смях на хората! Дяволско племе, мърша... казвам ти. Да се чукнем!...

— Наздраве ти, братко, за твое здраве!

— Благодаря, казвам ти, плюй на това дяволско племе, нали имаш ум в главата си...

Чукнаха се веднъж-дваж и си приказваха. Антек беше вече пийнал и понеже си нямаше никого, пред когото да се ожали, сега почувствува лудо желание да си излее душата и едвам се въздържа, само тук-там изпущаше по някоя дума, от която Матеуш всичко се досещаше, само че не даваше да се разбере.

Веселбата в кръчмата беше в разгара си, музиката гърмеше с все сила, танци след танци вървяха, вече по всички ъгли пиеха, тук-там започваха да се препират и навсякъде говореха толкова силно, че врявата препълняше кръчмата, а тупането на танцувачите се разнасяше като удари от бухалки по снопи. Компанията на Клемб премина в малката стаичка, откъдето се носеше също тъй не малък шум. Само Соха и Малгошка лудо танцуваха или пък, хванати през кръста, изтичваха навън, на чист въздух. Бартек от стружнята и дружината му си бяха все на едно място и пиеха вече втора бутилка, а Войтек Кобус подвикваше направо към жепечаните:

— Шляхта, синковците му, дрипльовци! — понеже те се смятаха за благородници.

— Дворяни, половин село една крава дои! — подмятаха злобно други.

— Пършивци, нямат коне, а те самите са пълни с конски въшки.

— Еврейски ратаи!

— Дворянски пометала, бива ги за кучета, щом тъй добре подушват!

— Подушили са и сега мърша в чифлика и тръгнаха.

— На хората работата ще отнемат.

— Ще ви начешем пършивите чорли, та без глави ще изпобягате!

— Пачаври, скитници, свършило се топливото на евреите, та затова са дотърчали.

Гълчеха силно против тях, а някой и с пестница се заканваше и крещеше и все повече хора кипваха, все по-разпален от водката кръг ги обграждаше. Но ония не се обаждаха, седяха си накуп, стискаха тоягите между краката си, попейваха си бира, хапваха от колбасата, която си носеха, и надменно, безстрашно гледаха към липчени.

Може би веднага щяха да се сбият, но дотърча Клемб и започна да ги помирява, да увещава, да моли, а след него и други по-стари, и Ямброжи, така че Кобус престана да брътви, другите също се отдръпнаха при тезгяха да се черпят, после музиката силно засвири, а Ямброжи пак захвана да разправя разни небивали истории за войната, за Наполеон, за войводата и други весели неща, та мнозина се превиваха от смях; а той, развеселял и здравата пийнал, се беше разпуснал при масата и разправяше:

— Накрая ще разкажа още една история, къса е, защото бързам да танцувам, па и на момите е криво, че не отивам при тях! Знаете, днеска е годежа на Клембовата мома с Вицек Соха. Да бях искал, аз щях да се сгодя с Малгошка, аз! Ето как беше:

В четвъртък дойдоха годежари при Клемб! По едно и също време дойдоха от Сохови и от Причкови; едните черпят с арак, другите с подсладена водка, а Клемб пие от едните, па и на другите не отказва. И едните са добри, и другите не са лоши!

Годежарите пот ги избива и хвалят ли, хвалят ергените си.

Този има чудо морги, от чучулигите наторени, и другия също, на които само кучетата сватбите си правят.

Единия има къща, в която свинете под стените влизат, и другия не по-лоша.

И двоицата големи богаташи, втори по света се не намират!

Соховия има цяла яка от кожух, защото другото кучетата разпокъсали, а пък Причковия — гащник от празнични гащи и копче, лъскаво като злато!

Единият измичен като копен, па на другия корема надут от картофи!

Момчета и половина!

На Соховия лигите от устата текат, а Причковия с гуреливи очи!

Еднакви във всичко и тъй работни и бързи, че половин шиник картофи изяждат наведнъж и за друга половина поглеждат.

И двоицата ги бива за зетьове, и двоицата могат да пасат крави, да пометат стаята, тора да изхвърлят; и двоицата нищо лошо няма да направят на момичето, че с щъркелчетата не обичат да дружат.

Харни момци са, разговорливи, умни и разумни, когато ядат, винаги в устата си турят, а не другаде.

Що да се прави, като и двоицата еднакво се харесват на стария, па той току се върти, човърка нос и пита Малгошка: кого искаш?...

— Хвани единия, татко, та удари другия, ами току да си избира Ямброжи!...

Старият върти глава, дълго мисли, както знаете, умник е той в къщата си, а момците напират, сватове все разправят своето, па той пийна арак от едните, пийна сладка от другите и рече:

— Донесете кантара!

Донесоха кантара, нагласиха го, а той казва:

— Хайде, момчета, премерете се; който доде по-тежък, него ще избира за зет.

Загрижиха се сватове, изпратиха да донесат още водка и си мислят: кой ли ще е? Че и двоицата бяха като изсъхнали дървеници!

Досетиха се Причковите сватове, та му натуряха в пазвата камъни, па и в джобовете му сложиха, но и Соховите не бяха глупави, нямаше какво друго, та му напъхаха под клашника един гъсок — па го туриха на кантара... и гледат, а в това време нещо вика „с-с-с“, Сохашавна и гъсока пух наземи! Разсмяха се всички, а Клемб рече:

— Умен е синеца и макар че не надтежа на кантара, ама... ти ще си ми зет!

Разбра се, че тука освен меренето друга истина нямаше, но Ямброжи толкова смешно разправяше, та чак сълзи потекоха от очите на хората от смях и така се кискаха, че по цялата кръчма се чуваше.

И внезапно Клембовите гости наизлязоха от стаята и на цяла тълпа се спуснаха да танцуват, вдигна се един врясък, тропот, викове и нито един глас отделно не можеше да се различи.

Пара се вдигаше от главите, пръскаха се от топлина, веселбата ставаше все по-буйна, младите танцуваха с всички сили, а по-старите заемаха масите, сдружаваха се кой с когото можеше и кой където можеше, защото танцуваните разбутваха и очистваха все по-голям кръг и всякой приказваше високо, чукаше се и се радваше с другите, доказваше своето, празнуваше.

А музиката разпалено гърмеше и танците безумно летяха, макар че беше толкова пълно — глава до глава, рамо до рамо, та се блъскаха, носеха се по кръчмата, провикваха се весело и тропаха с токове, така че дъските на пода скърцаха и тезгяхът подскачаше.

Веселбата беше голяма, защото всички вземаха участие с всички сили и с цяла душа!

Та зима беше, народът, откъснал отрудени ръце от майката земя, изправяше наведени вратове, издигаше угрижени души, заставаше гордо, порастваше, изравняваше се един с друг в свободата, в почивката и в свободното си мислене, така че всеки човек се открояваше отделно и ясно — като гора, в която лятно време не можеш да отличиш отделните дървета, защото всяко стои враснало в майката земя с еднакво зелен листак, а падне ли сняг и покрие земята,

изведнъж виждаш всяко дърво поотделно и веднага го познаваш: дъбика ли е, габър ли, или осика!

Същото беше и с народа.

Само Антек и Матеуш не мърдаха от местата си. Седяха един до друг като приятели, приказваха си за това-онова и постоянно някой се присъединяваше към тях и взимаше участие в разговора; дойде Стахо Плошка, дойде Валцереk, дойде братът на кмета, други надойдоха, всички по-първи момци от селото, които бяха шафери на Ягушината сватба. Отначало се спираха нерешително, защото не знаеха дали Антек няма да изтърси някоя остра дума. Но не, той всекиму подаваше ръка и го гледаше с доброта. Ето защо те в скоро време го обградиха и внимателно слушаха, държеха се с него приятелски и по същия начин се умилкваха и за всичко бяха съгласни с него, както и по-рано, когато още ги предвождаше. И сега той се усмихваше, но някак горчиво, защото си спомняше как до вчера същите тези го отминаваха по пътя.

— Не може да те види човек, нито пък в кръчмата идваш! — рече Плошка.

— Работя от сутрин до вечер; кога ще ми остане време да дойда в кръчмата?

— Така е, така е! — потвърждаваха всички полугласно, а после полека-лека преминаваха към разни селски работи. Ту за бащите разправяха, ту за момите, ту за зимата, защото разговорът някак се затягаше. Антек приказваше малко и постоянно поглеждаше към вратата с надежда, че Ягна ще дойде. Чак когато Валцереk отвори дума за съвещанието, което е станало на Коледа у Клембови относно гората, той се вслуша внимателно и попита:

— Какво са решили?

— Какво... скимтяха, ругаха, ожалваха се и никакво решение не взеха освен това, че не бива да позволим да секат гората.

— Нима могат нещо умно да решат тия сламени гъжви! — извика Плошка. — Съберат се, жулнат водка, поядосват се, попсuvat и толкова ум е от съвещанието, колкото от ланския сняг, а дворянина, ако поиска, може да изсече и цялата гора.

— Не бива да позволим — подхвърли кратко Матеуш.

— Кой ще го спре, кой ще му забрани? — завикаха всички.

— Кой друг, ако не ние?

— То си е тъй, но ще ли позволят да направим нещо? Обадох се веднъж, а тате ме скастри да си налягам парцалите, че то не било моя работа, а тяхна, на стопаните! То се знае, че имат право, защото те държат всичко в ръце, па дори и сега, и няма да позволят, а ние какво значим, колкото едни слуги! — горещеше се Плошка.

— Лошо, много лошо.

— А не е редно да бъде така!

— Разбира се, че и на младите е редно да се даде имот и да управляват.

— А пък те да си гледат старините!

— Ето, аз изслужих във войската, на години съм вече, а моето, което ми се пада, не ми го дават — викаше Плошка.

— Всекиму ще дойде времето.

— И всички тука сме онеправдани.

— А най-много Антек.

— Ред трябва да се тури в това село! — пошепна твърдо Шимек, Ягушиният брат, който бе дошъл скоро и стоеше мълчаливо отдире. Погледнаха го учудени, а той се промъкна напред и заприказва за своите неволи, гледаше всички в очите и се изчервяваше, защото още не беше свикнал да приказва пред хора, па и от майка си се побояваше.

— Настка го е научила на тоя ум! — пошепна някой. Разсмяха се всички, а Шимек млъкна и се отдръпна малко в сянката. Тогава братът на кмета, Гжеля Ракоски, макар че не беше приказлив и малко заекваше, заразправя:

— Лошо е, дето старите държат имота в своите ръце и не дават на децата си, разбира се, че е лошо, защото не е справедливо — но най-лошото е това, че глупаво управляват. Ето, с тази гора отдавна всичко да е свършено, ако се бяха погодили с дворянина.

— Как тъй, даваше по две морги, когато ни се полагаше по четири на всеки петнайсет морги.

— Полагало ли се е, или не се е полагало, това още не се знае, там вече чиновниците ще решат.

— Ами като те държат страната на дворянина!

— Хайде де, държат страната му; нали самия комисар каза да не се съгласяваме на две морги, че дворянина е длъжен да даде повече! — обясняваше Валцерек.

— Я тихо, че ковача иде със старшията! — пошепна Матеуш.

Погледнаха към вратата; наистина ковачът се водеше под ръка със старшията и двамата бяха здравата пияни, блъскаха се силно през навалищата и право към тезгяха теглеха; но не останаха дълго там, еврейният ги въведе в стаичката.

— У кмета на кръщеница са се гостили.

— Днеска ли е кръщавал? — попита Антек.

— А че бащите ни са там. Помощника е кръстник с Валцерековица, защото като че ли Борина се е разсърдил и не е искал — обясняваше Плошка.

— Този пък какъв е? — викна Валцерек.

— Това е господин Яцек, брата на дворянина от Воля — обясняваше Гжеля и чак подстанаха всички, за да видят по-добре, защото господин Яцек си проправяше бавно път и търсеше с поглед някого, докато се натъкна на Бартек от стружнята и отиде с него към стената при жепечаните.

— Какво ли може да му е потрябвал?

— Какво, нищо, само тъй, ходи си по селата, приказва със селяните, на мнозина помогне, свири на цигулката си, момите на песни учи, изглежда, че е врътнат.

— Хайде, Гжеля, довърши, каквото беше почнал!

— Та ви казвах за гората; моят съвет е да не оставяме тази работа само на старите, че ще я объркат.

— Какво, само едно спасение има тука: започнат ли да секат, да скочим цялото село, да ги разгоним и да не позволим дотогава, докато сам дворянина не дойде и не се погоди с нас! — рече високо Антек.

— Същото и у Клембови са решавали.

— Решавали са, ама няма да го направят, защото кой ще тръгне с тях?

— Стопаните ще тръгнат.

— Няма всички да тръгнат.

— Ако Борина ги поведе, всички ще тръгнат.

— Само че не се знае дали Мачей ще пожелае.

— Антек тогава ще ни води — извика разпалено Балцерек.

Всички горещо одобриха, само Гжеля се противопостави и понеже беше ходил много по света и четеше вестник „Зора“, захвана учено и като от книга да разправя, че не може с насилие, че ще се намеси съдът и освен затвор нищо повече няма да спечелят, че селото

трябва да повика адвокат от града, който всичко справедливо щял да уреди.

Не искаха да го слушат дълго, а някои се и подсмиваха. Той се ядоса и каза:

— Сърдите се на бащите, че са глупави, а пък самите вие нямате ум ни за грош, като някои деца сте, които още лазят, и само повтаряте чуждите думи!

— Борина с Ягуша и с момичетата — забеляза някой.

Антек, който искаше да отговори на Гжеля, млъкна и стрелва очи към Ягна.

Дойдоха късно, след вечеря, защото старият дълго се опираше на Южките хленчове и на уговарянията на Настка, чакаше Ягуша да го помоли, но тя веднага след обед бе заявила решително, че ще отиде да слуша музика. Той ѝ отвърна остро, че крака си няма да помръдне от къщи: щом не бил ходил на кръщенка у кмета, и другаде не щял да иде.

Тя не го помоли повече, разсърди се и не каза вече нито дума, а само си поплакваше по ъглите, блъскаше вратите, излизаше пред дома на студа и летеше като хала из къщи, та чак студ лъхаше от лютината ѝ, и когато седнаха да вечерят, тя не отиде да яде, а заизважда вълнениците си от раклата и взе да ги мери и да се облича.

И на стария друго не оставаше: хокаше, бърбеше, заявяваше, че няма да иде, и накрай трябваше да ѝ се извини и ще не ще, отведе я в кръчмата.

Той влизаше надменно, горделиво, поздравяваше се с малцина, тъй като и малцина равни на него имаше там, защото първенците бяха на кръщене у кмета, а сина си не забеляза, макар че внимателно се оглеждаше по кръчмата из навалищата.

Антек пък не сваляше очи от Ягуша. Тя стоеше при тезгяха, а момците се спуснаха да я канят да танцува; тя отказваше на всички, като говореше весело и се озърташе крадешком из навалищата — такава стройна изглеждаше днес, че макар и всички да бяха пияни, с възхищение я гледаха. От всички най-хубава. Нали беше и Настка там, прилична на ружа с червените си дрехи и с ръста си, беше и Веронка Плошкова, румена като гергина и горделива, беше и Соховата, току-що израснала подявка, гъвкавичка и със сладка като захар устица, бяха и други хубави, стройни, пленяващи очите на момците като Мариша

Балцерекова, израсна за чудо, бяла и като грудка мома, първа танцувачка в селото — но никоя, никоя не можеше да се сравни с Ягна. Надминаваше тя всички по красота, стройност и снага и със сините си пламнали очи. Както розата надминава по хубост и латинките, и гергините, и ружите, и маковете, които при нея изглеждат много по-грозни, така и тя превъзхождаше всички и царуваше над тях. Па беше се и пременила днес като за сватба; облякла бе топложълт вълненник на зелени и бели ивици, а елече от синьо кадифе, обточено със златни нишки, изрязано досред гърдите, а върху тънката риза, бухкаво накъдрена около шията и ръкавите, беше навесила огърлици от корали, кехлибари и седефи, косата си бе вързала с копринена синя кърпа, с розови шарки, чиито краища падаха по раменете.

Жените я одумваха за това гиздене и злобно приказваха, но тя не им обръщаше внимание; изведнъж съзря Антек, зачерви се от радост като вода при залез, отвърна се от стария, на когото евреинът нещо приказваше и го въведе в стаичката, където и остана.

Разбира се, Антек това и чакаше, защото изведнъж си проправи път покрай стената и спокойно се поздрави с тях, макар че Южка се завърна нарочно на другата страна.

— Зарад музиката ли дойдохте или зарад Малгошкиния годеж?

— Зарад музиката — отговори тя тихо, защото вълнението съвсем ѝ бе отнело гласа.

Стояха те някое време мълчаливо един до друг, само по-бързо дишаха и се споглеждаха крадешком с очи, танцувачите ги бяха изтикали до стената, Шимек хвана Настка да танцува, Южка и тя се запиля някъде и те останаха сами.

— Всеки ден чакам, всеки ден... — пошепна той тихичко.

— Та мога ли да изляза?... Пазят ме... — отговори тя разтреперана, ръцете им сами се някак срещнаха, те се притискаха с бедра, пребледняха и двамата, дишането им замря, очите им святкаха, а в сърцата им звучеше такава музика, че не може да се изкаже.

— Отстъпи малко, пусни ме!... — молеше го тя тихичко, защото беше пълно с хора наоколо.

Той не каза нищо, а я сграбчи силно през кръста, разбута тълпата, въведе я при танцувачите и викна на музикантите:

— Обертас, момчета, живо!

Разбира се, че гръмнаха с все сила, та басът чак ревна; нали го знаеха, че като се разпусне, готов е да черпи цялата кръчма!

След него се впуснаха да танцуват и другарите му: Плошка, Балцерек, Гжеля. Танцуваха и други, а Матеуш, комуто счупените ребра не бяха още зараснали, само потупваше с крак и подвикваше за насърчение.

А Антек безумно хвърчеше, излезе напред, надмина всички и пръв се носеше така буйно, че забрави всичко, нищо друго не гледаше, тъй като Ягуша сладко се притискаше до него и току го молеше силно задъхана:

— Още, още мъничко, Янтоше!

Танцуваха те дълго. Спряха само колкото да си поемат дъх и да пийнат бира и пак се впуснаха в танц, без да марят, че хората се заглеждат в тях, шепнат си, мръщят се и ги одумват с глас.

Но на Антек му бе все едно днес; щом я усети до себе си, щом я притисна тъй, че тя се виеше и притваряше милите си сини очи, той напълно се забрави! В душите им грееше такава радост и тъй весело им бе, сякаш пролет наставаше. Забрави той и хората, и целия свят, кръвта закипя в него и той стана тъй горд в силата си, тъй непоколебим, та чак гърдите му се пръскаха! И Ягуша беше като че ли цяла потопена в умиление и забрава! Сякаш змей я носеше и тя не се противеше, а и как ли ще се противи, нима можеше, като я носеше, въртеше и притискаше, та понякога ѝ притъмняваше, от паметта ѝ изчезна целият свят, а в душата ѝ бе такава веселие, младост и радост, че не виждаше нищо друго освен черните му вежди, бездънните очи и червените и примамливи устни!

Цигулката сечеше здравата и проточено унасяше като песничка, която пареше като вятър по жътва и от която кръвта става на огън, а сърцето заиграва в сила и веселие; басът пък боботеше скокливо в такт, та краката сами се повдигаха и блъскаха токове; флейтата подсвирваше и мамеше като кос на пролет и пронизваше с такава умиление, така разтваряше сърцето, че тръпки те побиваха, главата се замайваше, дъхът спираше и на човека се искаше едновременно и да плаче, и да се смее, и да вика, и да се гуши, и да целува, и да лети някъде по целия свят, в забрава — и те танцуваха така разпалено, че кръчмата се тресеше и бъчвите, на които седяха музикантите, подскачаха.

Има петдесет двойки да се редуваха из тоя грамаден водовъртеж от стена до стена, унесен в песни и пиан от радост, и с такава сила, че бутилките се катурваха, лампи гаснеха, тях ги обземаше нощ и трепетен мрак, защото само главните на огнището, раздухвани от вихъра на танца, сипеха искри и бухаха кървав пламък, в който едва се мяркаше свитото кълбо от хора, завъртяло се наоколо и така преплетено, та не бе възможно да се познае кое е мъж и кое жена! Клашниците се вееха като бели крила, вълненици, панделки, престилки, разпалени лица, светнали очи, безпаметни туптежи, песни, провиквания — всичко се смесваше и въртеше наоколо като вретено, от което бликаше неизразим шум и се носеше през отворената откъм отвода врата към снежната, мразовита зимна нощ.

А Антек вилнееше все начело, биеше най-силно с токове, въртеше се като вихрушка, прилякваше до земята, та хората си мислеха: ще падне! Къде ти! Той вече се бе изправил, понасяше се отново, провикваше се вече, понякога по някоя песничка подмяташе на музикантите и се носеше между навалицата, разбутваше, разтърпкваше, вървеше като буря, та чак страх обземаше мнозина и рядко някой можеше да го стигне.

Има цял час да се въртя така, защото, докато другите преставаха от умора, дори на музикантите ръцете отмаляваха, той им хвърляше пари, караше ги да свирят и танцуваха, та накрай почти само двамата останаха в кръга.

То се знае, жените вече се възмуцаваха с глас от тая бясна игра, клатеха глави, мелеха с езици и съжаляваха Борина. Дори Южка, сърдита на Антек и още повече на мащехата си, се затича при стария.

— Тате, Антек танцува с мащехата, та свят се чуди! — пошепна му тя.

— Нека танцуват, та това е кръчма! — отвърна ѝ той и пак взе да се чука със старшията и ковача и да разправя нещо.

Южка се върна безуспешно, но взе да ги следи внимателно, защото след танца те стоеха при тезгяха с цяла група моми и момци. Весело им беше, защото Ямброжи, вече съвсем пиан, им разправяше такива приказки, че момчетата закриваха лица с престилките си, а момчетата се смееха с глас и притуряха по нещо отгоре. Антек черпеше всички с бира, пръв дигаше чашата, прегръщаше момчетата, стискаше ги, а на момчетата пъхаше в пазухите цели шепи бонбони,

за да може по такъв начин да сложи и на Ягуша, и въпреки умората се смееше най-силно и радостно разговаряше.

И другаде в кръчмата се веселяха здравата. Народът вече съвсем се отпусна и разгорещи, постоянно танцуваха двойки, та другите трябваше да се притискат, където могат, и приказваха, черпеха се, побратимяваха се един с друг и се веселяха от все сърце. Жепечаните се раздвижила зад масата си, защото се бяха сприятелили при водката с липчени, а някои се залавяха и да танцуват, от което момите не се отказваха, понеже те се държеха по-деликатно и по-учтиво ги канеха.

Антековата дружина пък се забавляваше отделно, тъй като беше само от младежи, и то най-видните от селото, а той, макар че разговаряше с всички, почти не виждаше божия свят и просто като че бе забравил днес, немареше вече за нищо, нищо не укриваше, па дори и не би могъл да укрие — и не виждаше, че хората наоколо зорко наблюдават и внимателно се вслушват. Къде там ще го е грижа за това, той постоянно й говореше на ухото и току я притискаше до стената, прехващаше я през половината, за ръце я улавяше и едвам се въздържаше да не я целува! Очите му само играеха безумно и в гърдите му напираше такава буря, та беше готов да се реши на всичко, ако ще би ей сега пред нея, защото виждаше и почуда, и любов в сините й пламнали очи! И затова все повече и повече се надигаше в себе си, надуваше се и фучеше като вихър, преди да удари. При това пиеше здраво и настояваше и Ягуша да пие, та чак главата й се замая и не знаеше какво става с нея. Понякога, когато музиката спираше и кръчмата утихваше, тя дохождаше малко на себе си, обземаше я страх, оглеждаше се смаяно, сякаш търсеше спасение, искаше дори да бяга, но той стоеше до нея и така я гледаше, такъв жар лъхаше от него, такава любов изпълваше и нея, че за миг тя всичко забравяше.

Това продължи доста дълго, защото Антек поръчваше вече за цялата компания. Евреинът с готовност даваше и всяка половница по два пъти пишеше на вратата.

На цялата компания главите се размътиха и всички се впуснаха да танцуват, за да поизтрезнеят; разбира се, Антек и Ягуша бяха начело.

Тогава излезе из стаичката Борина. Изведоха го възмутените жени. Той погледа и веднага разсъди всичко, обзе го силен гняв, но само стисна зъби, закопча клашника си, натисна шапка и се запровира

към тях. Всички му сториха път, защото беше блед като платно и очите му светеха диво.

— Да си вървим! — рече той високо, когато се приближи до тях, и искаше да я хване за ръка, но в същия миг Антек я завъртя на място и я понесе по-нататък, а тя напразно искаше да се откопчи. Тогава Борина подскочи, разби колелото, откъсна я от ръцете на Антек, не я изпусна и без да обръща внимание на сина си, я изведе от кръчмата.

Изведнъж музиката спря, внезапна тишина настана, всички се вдървиха като вкопани, никой не рече ни дума, защото виждаха, че става нещо страшно, а Антек се спусна след тях, разбута навалицата като снопове и излезе от кръчмата, но щом студът го лъхна, сполитна към едно дърво, което бе проснато пред къщата, и падна в снега, обаче бързо се изправи и ги стигна на завоя при вира.

— Върви си по пътя и не закачай хората! — викна старият, като се обърна към него.

Ягна изписка и избяга в къщи, а Южка втикаше в ръцете на стария някакъв кол и врещеше:

— Удри тоя разбойник, удри, тате!...

— Пусни я, пусни я! — бърбеше Антек съвсем безпаметно и се приближаваше с готови за бой пестници.

— Махни се, казвам ти, заричам се в бога, ще те убия като куче! Чуваш ли? — викна пак старият, готов на всичко. Антек се отдръпна несъзнателно, ръцете му се отпуснаха, обхвана го такъв силен страх, че започна да трепере, а старият бавно тръгна към дома си.

Той не скочи след него, а застана разтресен, замаян и разглеждаше с пусти очи наоколо; никого вече нямаше, месецът ясно светеше, снеговете блестяха и навсякъде се виждаше само тъжната белота. Той не може да си обясни нищо от станалото. Дойде малко на себе си едва в кръчмата, където го доведоха приятели, изскочили да ги разтърват, защото някои извикаха, че се бие с баща си.

Свърши се и забавата. Разотидоха се по домовете си, защото беше вече късно. Само по улиците още някое време тук-там се чуваха виковете и песни; останаха само жепечаните, които щяха да нощуват тук, а господин Яцек им свиреше на цигулка много жални песни, та седяха, подпрели глави на лактите си върху масата, и въздишаха. Самотно в къта беше седнал и Антек. С него те не можеха да се разберат, защото нищо не отговаряше. Напуснаха го всички. Седеше той като мъртъв и

забравил се, евреинът напразно му напомняше, че затваря, не слушаше и нищо не разбираше. Сепна се едва когато чу гласа на Ханка, на която бяха казали, че пак се сбил с баща си.

— Какво искаш! — попита я той.

— Ела си у дома, късно е вече — молеше го тя, като задържаше сълзите си.

— Иди си сама, няма да тръгна с тебе! Казвам ти, махай се! — кресна той страшно, а после изведнъж, неизвестно защо, се наведе към нея и рече в самото ѝ лице: — Ако ще в окови да ме оковат, в дупка да ме затворят, бих бил по-свободен, отколкото при тебе, по-свободен, разбери!

Ханка жално заплака и си отиде.

Тогава той стана, излезе вън и се помъкна към воденицата.

Нощта ясна, осветена от месеца, дърветата хвърляха дълги синкави посребрени сенки и такъв студ стягаше, та час по час се чуваше пукане на греди и сякаш тихо, пронизващо скимтене се разнасяше по разискрените снегове. Мъртва мразовита тишина прикътваше света, селото вече спеше, нито един прозорец не светеше, нито куче полайваше, нито воденицата тракаше, нищо — само откъм кръчмата се носеше пресипналото пееие на Ямброжи, който по свой навик си пееше наред пътя — но слабо, като през сън.

Тежко и бавно се влачеше Антек покрай вира, поспирваше се, оглеждаше се замаян и с тревога се заслушваше, защото страшните думи на баща му постоянно звучаха в главата му, постоянно виждаше разярените му, пронизващи го като с нож очи, та неволно отстъпваше, страх го стискаше за гърлото, сърцето му замираще, косата настръхваше — и от паметта му изчезваше и смелост, и любов, изчезваше всичко, оставаше само смъртният грях, трепетният ужас и едно отчаяно, жално безсилие...

Той сам не знаеше кога е тръгнал към дома си и току пред черквата дочу болезнен плач и вайкане с глас, под разпятието пред самата порта на гробищата някой лежеше кръстом на снега, но в сянката, която падаше от стобора, не можеше нищо да се различи. Той се наведе, като мислеше, че е някой другоселец пътник или някой пиян, а то — Ханка бе легнала и молеше милосърдие от бога.

— Ела си у дома, я виж какъв студ е, ела си, Ханушо! — молеше той; по чудо душата му омекна и понеже тя не се обади, той я вдигна и

я поведе към дома.

Нищо не си казаха, защото Ханка неукротимо плачеше.

[1] Селяни, които в миналото не са били крепостни роби на дворяните и са имали свой имот. — Б.пр. ↑

[2] Кобуз — вид сокол. — Б.пр. ↑

VIII

У Боринови беше като в гроб след този празник — не плач, не викове, не закани, а само една тежка, зловещо притаена тишина, пълна с въздържан гняв и жалби.

Цялата къща млъкна, обви се в загриженост и заживя в постоянна тревога и очакване на нещо страшно, което беше сякаш под покрива и можеше всеки миг да падне върху главите.

Като се прибра у дома си, дори и на следния ден старият не каза лоша дума на Ягуша, нито се оплака на Доминиковица, като че ли нищо не бе се случило.

Само че се разболя от тези потуляни ядове и не можеше от леглото си да се вдигне: все повече отслабваше, бодежи му се явиха отстрани и в огън гореше.

— Нищо друго не е, черния дроб ти се е запекъл или сърцето ти е спаднало — рече Доминиковица, като мажеше страните му с горещ зехтин; той нищо не отговори, само болезнено попъшкваше и гледаше втренчено в потона.

— Не е, не е в Ягуша вината! — започна тя тихо, за да не чуят в стаята, защото много се безпокоеше, че той ни дума не каза за вчерашната случка.

— А у кого? — измърмори той.

— Та що е виновна? Оставил си я сама и си влезнал в стаичката да пиеш; музика свири, всички танцуват, веселят се, а тя — като дръвник е трябвало да стои в ъгъла; млада е, здрава, има нужда и от забава. Накарал я насила и се хванала да танцува. Могла ли е да не се хване? Всеки в кръчмата има право да танцува с всяка, с която му харесва, па ако е избрал нея и не я е пуснал той разбойник, то е само напук на тебе, само напук!

— Мажи ме ти и гледай по-скоро да оздравея, па недей ме учи на ум. Много добре знам как беше, та няма нужда ти да ми казваш.

— Щом си толкова умен, тогава трябва и това да знаеш, че жената е млада, здрава, та има нужда и от забава! Не е нито дърво,

нито бабичка, оженила се е за мъж и мъж ѝ трябва ней, а не старец да си премята броеница с него, не!

— Тогава защо ми я даде? — рече той заядливо.

— Защо? А кой скимтеше като куче на вратата ми? Не дойдох аз да ти дотягам да я вземеш, нито аз ти я натрапих, нито тя самата! Можеше за всеки друг да се ожени, и то за най-първите в селото; колцина имаше...

— Имаше, но не за женитба!...

— Дано езика да ти откапе за това кучешко лаене!

— Като коприва те попари истината, та подскочи такава!

— Мръсна лъжа е това, не е истина! Лъжа!

Той притегли завивката върху гърдите си, обърна се към стената и не каза нито дума повече на горещите ѝ доказателства; чак когато тя го удари на плач, прошепна язвително:

— Кога една жена не свърши работа с бухалката, мисли, че с плач ще направи нещо!

Той много добре знаеше какво казва. Сега, когато не можеше да стане от леглото, му идваше на ум какво говореха хората по-рано за нея, мислеше си той за това, подреждаше го, слагаше го накуп, разсъждаваше — и такава злоба го обземаше, такава ревност го ядеше, та не се сдържаше спокойно да лежи, ами се мятеше на леглото, ругаеше тихичко и току се обръщаше с лице към стаята и следеше със злите си ястребови очи Ягна... А тя бе някак бледа и отпаднала, ходеше като сънена из къщи и все поглеждаше към него с жален поглед на обидено дете и така въздишаше, та чак му дожаляваше и сърцето му поомекваше, но от това и ревността му растеше още повече.

Провлече се така близо цяла седмица и мъчно беше да се изтрае в къщи. Тя имаше силно чувствителна душа, като някой цвят, който от едно полъхване на студа веднага измръзва и се разтреперва от болка. И очите ѝ угаснаха, не можеше ни да спи, нито пък яденето ѝ се услаждаше, не можеше да се свърти на едно място и да се залови на работа, тъй като всичко изпадаше от ръката ѝ и постоянно някакъв страх я преследваше; можеше ли да бъде другояче, когато старият все лежеше, пъшкаше и добра дума не казваше, а поглеждаше като някой разбойник. Постоянно чувствуваше тя очите му върху себе си, постоянно, и не можеше вече да издържа. Тежеше ѝ животът:

неизказани мъки я разкъсваха, че и за Антек нищо не знаеше, а той не се вести цяла неделя, макар че неведнъж по мръкнало със смъртен страх отскачаше тя до сенарника! Пък не смееше никого и да допита. Тъй и омръзна вече в къщи, че по няколко пъти на ден тичаше у майка си. Но и Доминковица малко се свърташе у дома: ту при болни ходеше, ту в черква. Ако пък беше у дома, показваше се сърдита и й правеше горчиви укори. И момчетата ходеха мрачни и угрижени, защото старата бе набила Шимек с бухалката за гръсти, че на Водици беше пропил в кръчмата цели четири злоти. После Ягна се отбиваше у съседите, само и само да мине някак денят, но и там не й беше добре; истина, не я пъдеха, но всички процеждаха като през зъби думите, поглеждаха твърдо и всички до един окайваха стария зарад болестта му и се оплакваха жаловито какви лоши времена са настанали!

Пък и Южка, хапеше я на всяка крачка, дори Витек се боеше да плеще по своему пред господаря, та нямаше с кого и дума да си каже. Само това й беше и удоволствието, и разтуката — да слуша как Петрек вечер след работа свиреше тихо на цигулка в конюшната, защото в къщи старият не позволяваше.

А зимата беше все тъй зла, студена и ветровита, та трябваше да се стои в къщи.

Едва в събота старият, макар и още неоздравял, се свлече от леглото, облече се топло, защото пукаше от студ, и излезе из селото.

Влиза той в разни къщи уж да се огрее малко или пък по работа, дори се спираше с готовност и с такива, които по-рано мълком отминаваше. И навсякъде пръв започваше за кръчмата и представяше всичката работа на смях, като разказваше весело как здраво се бил напил и от това се разболял!

Чудеха се на това, потвърждаваха, клатеха глави, но никой не се хвана на въдицата. Знаеха добре неговата упорита гордост и това, че щом е рекъл, на жив огън да го припекат, глас няма да издаде; знаеха и как винаги се големееше, надуваше се, че има най-хубавото в село, и внимаваше много да го не емнат на езиците си.

Разбираха също, че тича и гаси сплетните, които бяха вече тръгнали из село.

Дори старият Шимон, помощникът, му каза право в очите, както си обичаше:

— Приказвай си ти, кой ли ще ти повярва! Хорските приказки са като огън: с нокти не можеш го угаси, сам трябва да си догори. Ще ти припомня това, което ти казах преди сватбата: когато стар взима млада, дявола не можеш отпъди и със светена вода!

Ядоса се той на това и се върна право у дома, а пък Ягуша, понеже мислеше, че щом е станал, всичко му е вече минало и ще се върне към предишното, си отдъхна с облекчение и взе да го заприказва, да го заглежда в очи, да се умилква и да тананика из къщи тъй сладко, както и по-рано... Но той я стресна изведнъж с такава тежка дума, че тя съвсем премалая; и след това не се промени, не я галеше, не я милваше, не отгатваше мислите ѝ, нито търсеше нейната любезност, а сопнато като на слугиня ѝ подвикваше за безредието в къщи и я редеше на работа.

От този ден той пое всичко в свои ръце, наглеждаше всичко и нищо не изпуцаше. По цели дни, щом оздравя, очукваше снопи с Петрек и работеше около житото в плевнята, без да излиза крачка от дома, тъй като дори вечерно време поправяше сбруята и хамутите на конете, или пък седеше на рогатката, стържеше разни стопански потреби и така внимателно следеше Ягуша, че тя ни крачка не можеше да направи, без да погледне подире ѝ, дори празничните ѝ дрехи заключи и ключа държеше у себе си.

Настрада се тя, настрада! Не стига, дето за нищо нещо ѝ подвикваше и добра дума не казваше, но всичко правеше така, като че ли не тя беше стопанката, и само на Южка даваше разпореждания какво трябва да се направи, с Южка се разговаряше за различни работи, от които момичето не разбираше, на Южка заповядваше да внимава за всичко!

А Ягна сякаш я нямаше в къщи, по цели дни предеше, ходеше като замаяна или пък изтичваше до майка си да ѝ се ожали и оплаче. Нищо не можа да направи и майка ѝ, защото Борина троснато ѝ рече:

— Господарка беше, правеше каквото си искаше, не ѝ липсваше нищо; щом не съумя да цени това, сега нека опита нещо друго! Казвам ти да ѝ речеш, че дорде мога да шавам, ще пазя своето и няма да позволя да се смеят с мене хората като с палячо, хубаво да знаеш...

— Не влизай в грях, Мачей, та тя нищо лошо не е сторила!

— Да беше сторила, не бих ни дума продумал и не така бих постъпил! Но стига ѝ това, дето с Антек се е мъкнала!

— В кръчмата на танца, пред всички хора, нали!

— Ами, само в кръчмата! Ами!... — понеже си пресметна, че когато намери наметката ѝ до плета, трябва с Антек да беше се срещала.

И така той не се остави да го убеди старата, не вярваше на нищо, стоеше твърдо на своето и накрай рече:

— Добър човек съм и примирителен, всички знаят, но когато някой ме шврасне с камшик, готов съм с климия да му върна.

— Удри, който ти е виновен, но не обиждай, защото от всяка обида отмъщение расте.

— Който пази своето, той не обижда!

— Само че навреме трябвало да видиш докъде ще бъде твоето!

— Заплашваш, а!

— Само казвам, а пък ти много се гордееш. Помни и това, че който другиму дума вади, сам той е такъв!

— Стига с твоите поуки и поговорки, и аз имам ум! — разсърди се Борина.

И с това се свърши, защото Доминковица, като видя неговата упоритост и неотстъпчивост, не повтори да се разправя, а вярваше, че всичко ще премине само и някак ще се изглади; но той не омекна нито за един ден, дори му харесваше тази негова сърдитост и макар че неведнъж през нощта, като чуваше плачовете на Ягуша, скачаше несъзнателно да отиде при нея, но навреме се сдържаше и се правеше, че е станал или да погледне през прозореца, или пък да види дали вратата е затворена.

Така продължи непрекъснато цели няколко седмици. Толкова тежко, тъжно и толкова зле беше на Ягна, че едвам понасяше, не смееше да гледа хората, срам я беше от селото, защото всички добре знаеха какво става у Боринови.

Домът напълно се помрачи: движеха се из него тихо и плахо като сенки.

Наистина, рядко някой ги навестяваше, понеже всеки си имаше доста свои грижи. И кметът не се вестяваше, разсърден, задето Борина не пожела да му кръсти детето; само момчетата на Доминковица се отбиваха понякога, Настка Голембова дотичваше с къделя, и то повече при Южка и колкото да се срещне с Шимек, така че нямаше никаква

полза и от нея, или пък Рохо наминаваше сегиз-тогиз, но като виждаше тъжните им сърдита лица, и той не оставаше дълго.

Само ковачът дохождаше всяка вечер и дълго престояваше, подстрекаваше, както вече можеше, стария против Ягна и се слагаше да спечели ново благоволение. То се знае, че и Ягустинка идваше често и на драго сърце притуряше, каквото можеше, щом има скарване. И Доминковица идваше всеки ден и всеки ден повтаряше на Ягна да спечели Мачей с покорност. Но какво да стори, когато Ягна не можеше да се помири, за нищо на света не можеше, напротив — негодувание въставаше у нея и все по-често злоба я обземаше. За това много ѝ помагаше Ягустинка, понеже веднъж я подхвана:

— Ягушо, страшно ми е жал за тебе като за мое дете! Това дърто куче те оскърбява, а ти като агне страдаш! Не, други жени не правят така, не!...

— Ами как? — попита тя твърде любопитно, тъй като това положение ѝ беше омръзнало.

— Злото ти с добром не ще премахнеш, а с още по-голямо зло! Той те има като слугиня, а ти нищо не му правиш; навярно и дрехите ти е заключил в раклата, на всяка крачка те следи, добра дума ти не казва — а ти що? Въздишаш, тровиш се и чакаш милост от бога! Бог дава, ала в кошара не вкарва! Да беше на мене, знам какво бих направила! Южка бих насвила да не се разпорежда тя в къщи, господарка си ти, а пък на мъжа в нищо не бих отстъпила! Щом иска война, дай му една война, но такава, че гръкляна му да изскочи! Ами, дай веднъж воля на мъжа да вземе връх, веднага ще почне и да бие, и не се знае докъде ще я докара! А най-главното — сниши тя гласа си и ѝ шепнеш на ухото — отлъчи го като теле от крава, не го допущай ни за миг при себе си, дръж го като куче пред прага! Веднага ще видиш как ще омекне и ще се сдобри!

Ягна бързо се изви от къделята, за да скрие червенината по лицето си.

— Защо се срамуваш, глупава? Нищо лошо няма в това! Всички така правят и ще правят; не съм го аз първа измислила! Нали се знае, че с фуста по-далече можеш да отведеш мъжа, отколкото куче със сланина, защото кучето по-лесно се досеща. А стария по-лесно се лъже от младежа, че е по-лаком и му е трудно да митка по чуждите къщи! Направи така и скоро ще ми бъдеш благодарна! Па каквото

бръщолевят там за тебе и за Антек, не го взимай присърце. Да си ако ще би като пресен сняг, пак ще ти намерят сажди! Такъв е тоя свят, че който се поддаде, и пръста си да поклати, няма да му простят, който не задирва какво си приказват за него, той и силен, и горд, и може да прави, каквото му се харесва. Никой и думица няма да каже, а, напротив — ще се умилкват като кучета около него! На силните, неотстъпчивите и упоритите е целия свят! За мене какво не приказваха, какво, ами за майка ти също, че в онзи Фльорек уж...

— Мама не закачай!

— Нека е светица тя за тебе! И това е истина, че всеки има нужда от някаква светиня.

Дълго още разправя тя и я учи, пък полека, макар и да не я питаха, разказваше и за Антек, каквото ѝ дойдеше на езика! Ягуша жадно слушаше това, без да се издаде обаче ни с думица, но здраво се вслуша в съветите ѝ и цял ден мисли за тях. А вечерта, когато бяха в къщи Рохо, ковачът и Настка, тя рече на Мачей:

— Я ми дай ключовете от раклата; трябва да проветря дрехите.

Той даде ключа малко нещо засрамен, че Наска прихка да се смее, но въпреки това, когато тя свърши изваждането, той протегна ръка да му го върне.

— Само моите дрехи са там и аз ще го пазя! — рече тя твърдо.

И от тази вечер започна адът в къщи. Борина не се промени, но и тя не отстъпваше, на една дума с цял куп отговаряше и тъй високо, че крясъците ѝ се чуваха чак на пътя. Това не помагаше твърде, та и тя започна да прави всичко напук.

С Южка на всяка крачка се заяждаше, неведнъж тъй люто ѝ се караше, че момичето с плач тичаше да се оплаква. Нищо не помагаше: още по-проклета ставаше, ако не вървеше по волята ѝ. А вечерно време нарочно отиваше да спи в другата страна на къщата, като оставяше Борина в първата стая. Там караше Петрек да ѝ свири, а тя до късно през нощта му пригласяше разни песнички; или пък в неделя се премени, колкото може по-хубаво, и без да чака мъжа си, отиде сама на черква, като се спираше на разговори с момците по пътя.

Борина се видя в чудо от тази нейна промяна, побесняваше от яд, опитваше се да не позволява, грижеше се да не се разнесе това по селото, но нищо не можа да стори срещу нейните прищевки и за да му е мирна главата, отстъпваше все по-често.

— Моля ти се! Изглеждаше като агне, като покорна овчица, а сега като пукал се е ококорила! — викна веднъж той на Ягустинка.

— От слободия е това! — отвърна тя с възмущение, тъй като винаги се съгласяваше с този, който се съветваше с нея. — Но и това ще ти кажа, че докато е време, с нещо по-коравичко трябва да изпъдиш тия прищевки от нея, че сетне и с климия не ще можеш.

— У Боринови това го няма! — рече той гордо.

— Струва ми се, че и у Боринови ще се дойде до това — прошепна тя злобно.

Няколко дена по-късно, веднага след Сретение, Ямброжи извести, че на другия ден свещеникът ще ходи по селото.

Още от сутринта се заловиха да шетат, та дори старият, за да не се ядосва, тъй като Ягна страшно хокаше Южка, сам се залови да разрине снега от портата до къщи. Проветриха стаите, изметоха стените от паяжини, Южка посипа жълт пясък по отвода и пред вратата и всички бързо се премениха празнично, понеже свещеникът беше вече наблизил у съседите, у Балцерекови.

Не след много шейната на свещеника спря пред къщи и той в подплатено с кожи расо влезе вътре, воден от двете момчета на органиста, облечени като за литургия. Той прочете на латински някои молитви, поръси, па излезе в двора да поръси със светена вода и сградите, и всичката стока. Борина носеше на поднос пред него светената вода, а той четеше молитвите на глас и ръсеше всичко наред. Момчетата пък вървяха след него и пееха коледни песни, като честичко подрънваха звънчетата, а останалите идваха отподире като на лития.

Като свърши, свещеникът се върна в къщи, седна да си почине и докато Борина с ратая сипваха в шейната половин шиник овес и четвъртинка грах, той се заслуша в молитвите на Южка и Витек.

Те тъй хубаво ги знаеха, че свещеникът се чак почуди и ги попита кой ги е научил.

— Молитвата ме научи Куба, а на катехизиса и на букварчето — Рохо! — отговаряше смело Витек, та свещеникът дори го поглади по главата, а Южка се тъй смути, че само се изчерви, заплака и не можа думичка да каже. Той им даде по две иконички и ги посъветва да слушат по-старите, да четат молитви и да се пазят от грях, защото дяволът дебне на всяка крачка и прелъгва хората за в пъклото. А след това повиши глас, погледна Ягна и рече строго:

— Казвам ви, че пред окото на божията справедливост нищо не може да се укрие, нищо! Пазете се от деня на страшния съд и от деня на наказанието, покайвайте се и се поправете, докато е време!

Децата ревнаха, защото им се стори, като да бяха в черква по време на проповед; сърцето на Ягуша се разтуптя в тревога и руменина изби по лицето ѝ, защото тя хубаво разбра, че това се отнасяше до нея, но щом се върна Мачей, тя веднага излезе и не посмя да погледне свещеника в очите.

— Искам да си поприказвам нещо с тебе, Мачей! — пошепна той, когато останаха сами; накара го да седне при него, изкашля се, подаде му енфие, изтри носа си с кърпичка, от която се носеше аромат като от кадилница, както казваше после Витек, изпука със ставите на пръстите си и започна тихичко:

— Казвах ми хората за случката в кръчмата, казваха ми.

— Разбира се, че то беше пред очите на всички! — рече печално старият.

— Не ходете в кръчмата и не водете там жените; толкова забранявам, гърдите си дера, моля, нищо не помага, вие все своето си знаете, но да благодарите горещо на бога, че не е станал по-голям грях, че не е станал, ти казвам!

— Не стана! — Лицето на Борина просветля, защото вярваше на свещеника.

— Казвах ми също, че строго я наказваш за това; не си прав, а който постъпва несправедливо, греша, казвам ти, греша!

— Не е то тъй! Исках само да я постегна малко, само...

— Антек е виновен, не тя! — прекъсна го бързо свещеникът. — Нарочно, напук на тебе я е принудил да танцува; види се, че е искал скандал да прави с тебе, скандал ти казвам! — уверяваше го той тържествено, нагласен за това от Доминиковица, на чиито думи се основаваше. — Ах, какво исках още да кажа... аха... Жребицата ходи насам-натат из конюшната, трябва да се затвори в котората, че конят ще я ритне и ето ти нещастие; миналата година нали също така се изхаби моята кобила! От чий жребец е?

— От воденичарския!

— Познах веднага по козината и по лисината на челото. Силен жребец!... Но с Антек трябва непременно да се помириш: зарад тия сръдни тръгнал е човека по лош път.

— Не съм се сърдил с него, та няма и да се моля за помирение — каза решително Мачей.

— Аз те съветвам като свещеник, пък ти прави, както съвестта ти диктува, но ти казвам, че по твоя вина човекът се разваля. Ето и днес ми казваха, че все в кръчмата кисне, бунтува всички младежи, въстава срещу по-старите и като че ли замисля нещо против чифлика.

— Нищо такова не са ми казвали.

— Когато една шугава овца се промъкне в стадото, всички се заразяват! А пък от тия завери против чифлика може голямо нещастие да излезе за селото.

Но Борина не искаше да говори за това, та и свещеникът поприказва за други неща и накрая рече:

— Съгласие само, мили мои, съгласие — па смръкна емфие и сложи шапката на главата си. — Целият свят се крепи на съгласието, със съгласие, с добром и чифлика би се сдобрил с вас. Дворянина ми е говорил, споменава ми е нещо за това. Добър човек е той и би желал да се уреди всичко по съседски...

— Вълче съседство, а на такъв — хубав кол или желязо.

Свещеникът се стъписа, погледна го в лицето, но като срещна сивите му студени, неумолими очи и свити устни, завърна се бързо настрана и закърши нервно ръце, понеже не обичаше да се препира.

— Трябва да вървя вече. Ще ти кажа още, че не бива с прекалена строгост да съсипваш жената; тя е млада и още е лекомислена като всяка жена, ще трябва мъдро и справедливо да се отнасяш с нея. Прави се, че едно не виждаш, че друго не чуваш, а пък на трето не задирвай, за да избегнеш по такъв начин караниците, от които произлизат най-лошите неща. Бог винаги ще благослови тия, които живеят в съгласие! Какъв дявол е пък това! — извика той, като подскочи, защото застаналият неподвижно до раклата щъркел го клъвна с все сила по лъскавия ботуш.

— Щъркел, Витек го прибра тук есенес, че беше останал горкия, излекува го, че крилото му беше счупено, а сега седи в къщи и лови мишките като котка.

— Знаеш, още не бях видял питомен щъркел; чудно, чудно нещо!

И свещеникът се наведе към него, искаше да го погали, но щъркелът не позволи да го докосне; изви шия, извърна се отстрани и пак клъвна по ботуша свещеника.

— Знаеш, толкова ми харесва, та с удоволствие бих го купил; ще ли го продадеш?

— Какво ще го продавам, момчето веднага ще го отнесе у вас.

— Ще изпратя Валек да го вземе.

— Не позволява никой друг да го докосне; само на Витек се подчинява.

Извикаха Витек, свещеникът му даде една злотувка и заръча да му го занесе привечер, когато се върне от обиколка, но Витек удари да плаче и щом свещеникът излезе, той занесе щъркела в обора и рева там почти до вечерта, та Борина трябваше с ремъка да го накара да млъкне и да му напомни да занесе птицата. Няма какво, момчето трябваше да послуша, но сърцето му плачеше от жал и болка, дори ремъка твърде не усещаше, ходеше като оглупяло с подпухнали от плач очи и колчем се сецаше, спускаше се към щъркела, прегръщаше го, целуваше го и се заливаше с жален плач.

А като се мръкна, когато свещеникът се върна от обиколка, Витек уви щъркела в своя клашник, за да го запази от студа, и заедно с Южка, понеже птицата беше доста тежка, го понесоха към дома на свещеника, като поплакваха горчиво. И Лапа се затича с тях, и той лаеше някак тъжно.

Колкото по-дълго размисляше върху думите на свещеника и неговите искрени уверения, толкова по светваше на Борина. Той се успокояваше и неусетно променяше обноските си с Ягуша.

Всичко се връщаше към старото положение. Не се върна само предишната приказливост в къщи, онова вътрешно спокойствие и онова тихо, дълбоко доверие.

Беше като някое счупено гърне, което, макар и да е добре стегнато с тел^[1] и да изглежда напълно като здраво, все някъде тече, и то на такова място, че и на светло не може да се познае къде.

Така беше и в къщи, понеже през невидимите пукнатинки на помирението изтичаха притаени недоверия, жалбите поутихваха малко, но подозренията бяха още живи и съвсем нестихнали.

Защото старият, въпреки най-искрените усилия, не можа да се отърве от своето недоверие и почти неволно, но постоянно следеше всяко движение на Ягна, а пък тя нито за миг не забравяше неговата злина и тежките му думи, постоянно кипеше от желание да отмъщава и все не можеше да избегне от очите му, които я пронизваха и следяха.

Може би тъкмо затова, че я следеше и не ѝ вярваше, тя го намрази още повече и все по-силно се стремеше към Антек.

Тя умееше тъй майсторски да нарежда работата, че всеки няколко дена се виждаше с него зад сенарника. В това им помагаше Витек, който зарад щъркела съвсем отстина към господаря си и мина на страната на Ягна, още повече, че сега тя му даваше вече по-хубаво да си хапне преди вечеря, с повече масло, честичко и по някой грошец капваше от Антек. Но най-много им помагаше Ягустинка; тя бе успяла така да спечели благоволението на Ягна и такова доверие да възбуди у Антек, та те просто не можеха да се срещат без нейна помощ. Тя беше връзката помежду им, тя седеше на пост при стария и ги пазеше от изненади! И всичко това тя вършеше от чиста злоба против целия свят! Отмъщаваше си на другите за собствената си зла участ и неправда; защото не можеше да търпи ни Ягна, ни Антек, но още повече стария, както впрочем и всички богаташи в селото, че имат всичко, а тя няма дори де глава да подслони, няма ни лъжичка чорбица! Но не обичаше и сиромасите и още повече ги подиграваше.

Просто посестрима на дявола или нещо повече, както казваха за нея.

„Ще се хванат за косите и ще се изпоядат като бесни кучета“ — си мислеше тя често, твърде доволна от работата си, тъй като беше зимно време и нямаше какво друго да прави, затова се мъкнеше с къделя по къщите и подслушваше, подкустряше едни към други и се подиграваше с всички. Никой не смееше да ѝ затвори вратата си, защото се боеха от езика ѝ и главно от това, че — както казваха — има зли очи... Навестяваше и Антекови, но с него се срещаше най-често, когато той се връщаше от работа, и тогава му нашепваше новините от Ягна.

Около две седмици от идването на свещеника у Боринови тя издебна Антек при вира.

— Знаеш ли, стария се оплаква много от тебе пред свещеника.

— За какво е лаял пак? — попита той небрежно.

— Че надумваш хората срещу дворянина, че трябва да те обадят на полицията и друго още...

— Нека се опита! Преди да ме задържат, такъв петел ще му пусна на покрива, та камък върху камък не ще остане! — рече той пламенно.

Тя се затича веднага с тази новина при стария. Той дълго мисли и рече тихо:

— Прилича му, прилича му, такъв разбойник...

И повече не рече; не му се щеше да се доверява много на тази бабичка, но вечерта, щом дойде Рохо, той му се изповяда.

— Не вярвай на всичко, което Ягустинка ти донася; зла жена е тя.

— Може и да не е истина, но е имало такива случаи. Стария Причек нали запали шурей си, че го оцетил при делбата; после лежа в затвора, ама го запали. Та и Антек може да направи това, все ще да е рекъл нещо, не ще всичко да е измислила тя от себе си.

И Рохо, който беше добър човек, твърде се угрижи от това и взе да го увещава:

— Погодете се, дай му малко земя, нали и той трябва да живее, по-скоро ще си нареди стопанство и няма да има вече причини за караници и заплашвания...

— Не, ако ще да се разсипя, ако ще да тръгна по просия — ще тръгна, на докато съм жив, леха няма да му дам. Дето ме наби и дете ме унизи като куче, бих му простил, колкото да ми е тежко и мъчно, но ако той мисли и друго нещо!...

— Хорски клюки и ти ги взимаш присърце!...

— Разбира се, това не е истина, разбира се... но да би то станало... ума ми изскача и чак костите ми студ пронизва... като си помисля, че би могло да стане...

Борина стисна пестници и се вкамени от ужас от самото допускане на тая възможност. Нищо не знаеше, никога не бе мислил за това, беше дори дълбоко уверен в невинността на Ягуша, но почувствува, че в тая омраза на неговия син трябва да има нещо повече, а не само яд и жал за ниви, че онази самозабрава, която видя тогава в очите му, блика от друг извор, добре чувствуваше той това — и тъкмо в този миг усети в душата си също такава студена, отмъстителна, неумолима омраза, па се обърна към Рохо и рече тихо:

— Много е тясно за двама ни в Липци!

— Какво, какво пак ти иде на ума? — извика Рохо изплашено.

— И да не му дава господ да ми падне на ръцете в такъв случай...

Рохо го успокояваше, обясняваше му, но нищо не постигна.

— Ще ме запали, ще видиш!

И от този миг той рядко виждаше спокойствие. Всяка вечер на мръкване той незабелязано стоеше на стража, таеше се зад ъглите, обикаляше къщата и другите сгради, назърташе под стрехите, а нощем често се будеше, по цели часове се заслушваше, скачаше от постелята при най-малкия шум и обикаляше с кучето тичешком всички кътища. Веднъж съзря някакви полузавеяни от снега следи от утъпкано при сенарника, после забеляза такива и при прелеза и още повече утвърди у себе си мисълта, че Антек дохожда нощно време и само търси сгода да го запали. Друго нещо още не му идваше на ума.

Той купи от воденичаря страшно зло куче, направи му колиба под сушината и постоянно го дразнеше, не му даваше много да яде, насъскваше го и кучето тичаше нощно време и се дърлеше като бясно, хвърляше се на всекиго, ухапа няколко души, за което хората се оплакаха.

Но покрай тая бдителност и предпазване старият отслабна и толкова отпадна, че поясът се свличаше на кълките му, почерня, прегърби се, повлече крака и съхнеше като тресчица от тия мисли и тревоги, а очите му светеха като на болен. А понеже не допускаше никого по-близо до себе си, та нямаше и кому да повери душата си, кому да се оплаче, още повече го измъчваха и горяха тия пожари.

И никой не се досещаше какво е на душата му и какво го разяжда.

Той обръщаше по-голямо внимание на стоката, зло куче намери, но цели нощи бдеше и хората мислеха, че е зарад многото вълци, които като за чудо се бяха появили тая зима и рядко минаваше нощ да не се явят на глутници край селото; неведнъж ги бяха чували да вият, а често подкопаваха обори и тук-там бяха извлекли нещо. При това, както бива преди пролет, все по-често се носеха слухове за крадци; казваха, че на един селянин от Дембица задигнали няколко кобили, в Рудка шипар откраднали, другаде — крава и всичко като вдън земя пропадеше, та и в Липци мнозина бяха неспокойни, наглеждаха заключалките и пазеха конюшните, защото най-добрите коне в околията бяха там.

И така си вървеше времето — бавно и равномерно, като часовете на часовника: ни можеш да го подкараш, нито да го задържиш!

Зимата беше все така люта, макар и много променлива; имаше такива студове, каквито не помнеха и най-старите, ту наваляваха

дълбоки снегове, ту цели седмици омекваше и в рововете се набираше вода, а тук-там и нивите прокопняваха, ту задухваха такива ветрове, такива виелици, та нищо не можеше да се види, после наставаха спокойни, тихи дни и слънцето така припичаше, че по улиците загъмжаваше от деца, врати се изпоразтваряха, радост обземаше хората, а старите излизаха пред къщите на припек.

В Липци животът течеше по старому: комуто било писано да умре — умираше, който имаше да се весели — веселеше се, когото бе сполетяла беда — оплакваше се, който бе болен — изповядваше се и чакаше края си. И така вървеше някак с божията помощ из ден в ден, от седмица на седмица, само да дочакат пролетта или кому каквото е определено.

В същото време обаче всяка неделя музика свиреше в кръчмата, танцуваха, пееха, понякога се караха, понякога се хващаха гуша за гуша, та после свещеникът ги порицаваше от амвона, и ставаха разни други истории. Стана сватбата на Клембовата мома, три дни се веселиха и тъй шумно, та казваха, че Клемб взел назаем от органиста още петдесет рубли за тая сватба. И помощникът направи хубав годеж на дъщеря си с Плошка. Някъде кръщенка станеше, но твърде рядко, не беше още време, защото повечето жени се надяваха чак към пролет.

И на стария Причек се нещо заумира по това време, не боледува и седмица, а беше сиромашът едва на шейсет и четири години. Цяло село беше на погребението, защото децата му направиха богата помана.

Понякога се събираха вечерно време на преденки. Толкова моми и момци дохождаха там, че ставаше такава веселба, смехове, радост — да му е мило на човека да гледа, а пък и Матеуш беше напълно оздравял, та предвождаше младежите и самият той най-вече се проявяваше.

Селото се тресеше от постоянни разговори, уговаряния, недоразумения, караници, съседски спречквания, новини. Понякога пристигаше някой стар просяк, разправяше разни истории за далечния свят и със седмици седеше в селото.

Понякога пък писмо дойдеше от някое момче от войската, та що четене падаше, що приказки, раздумки, момински въздишки и майчински плачове — стигаха за цяла седмица!

И други работи ставаха: ту Магда се ценила слугиня в кръчмата, ту Бориновото куче ухапало момчето на Валек, та се заканваха със съдилище, ту Йенджейовата крава се задавила с картофи, та Ямброжи трябвало да я коли, ту Гжеля взел от воденичаря сто и петдесет рубли и заложил срещу тях ливадата си, ту ковачът купил два коня, та се много чудеха на това и най-различно го тълкуваха, ту свещеникът боледува цяла седмица, та идваше свещеник от Тимов да го замества — или приказваха за крадците, жените пък за разни други страшни неща бърбеха; за вълците често ставаше дума, понеже били издушили овцете на чифлика; говореха за работите около дома, за света, за хората и различни други неща, дето нито могат да се запомнят, нито някой може да ги изкаже! И все се намираще нещо ново, та на всички стигаше и за дните, и за дългите вечери, тъй като през зимата всеки имаше свободно време.

Със същото се развличаха и у Боринови, само с тази разлика, че старият седеше като камък у дома си и не ходеше на никакви разговорни, па и на жените не позволяваше, та Ягуша изпадаше чак в отчаяние, а Южка мърмореше от яд по цели дни, защото страшно ѝ дотягаше да стои в къщи. Едничкото ѝ удоволствие беше, дето не ѝ забраняваше да ходи с къделя по съседите, но само у ония, където се събираха по-стари жени.

Та затова вечерно време си седяха повече в къщи. Една вечер към края на февруари се бяха събрали неколцина в другото отделение на къщата, където Доминиковица тъчеше платно на лампа, а другите поради страшния студ се бяха натрупали покрай огнището. Ягуша и Настка предяха, та вретената им бръмчеха, вечерята се доваряваше, Южка се въртеше насам-натам из къщи, а Борина смучеше лулата си, пущаше дима в комина и се беше дълбоко замислил, защото почти не се обаждаше. На всички дотягаше тази тишина; само огънят пращеше, щурец цвъртеше в ъгъла, станът похлоцваше, а някак никой не продумваше. Най-сетне Настка поде:

— Ще идете ли утре на седянка у Клембови?

— Мариша канеше днеска.

— Рохо обещал, че утре ще чете там из книга за царете.

— Бих дошла, ама още не знам... — рече Ягуша и погледна въпросително стария.

— И аз ще отида, тате... — примоли се Южка. Борина не отговори, защото кучето силно прилая пред къщи и веднага някак плахо се вмъкна Яшек, дето на подбив му казваха Превратния.

— Затваряй вратата, заплесо, това не е обор! — вресна му Доминиковица.

— Не бой се, няма да те изядат, какво се оглеждаш? — попита Ягна.

— Щър... щъркела сигурно се е сгушил някъде и ще ме клювне... — заекваше той и заничаше с изплашени очи по ъглите.

— Охо, господаря даде щъркела на дядо поп, та не се бой! — измърмори Витек.

— Па не знам и защо ли трябваше да го държите; само правеше пакост на хората!

— Сядай, стига си дрънкал! — заповяда му Настка, като му сочеше място до себе си.

— Брее, кому ли пък е направил пакост! Може, ама само на шураците и на чуждите кучета! Ходеше си като дворянин из къщи, ловеше мишките, никому път не минаваше, и взеха та го дадоха! — шепнеше с укор момчето.

— Тихо, тихо, ще си опитомиш друг напролет, щом ти е толкова жал за щъркелите!

— А мислиш, че няма да си опитомя ли, па и тоя пак ще си е мой, само да се постопли; такова нещо съм измислил за него, че не ще може да изтрае у свещеника и сам ще дотърчи тука!

Яшек искаше непременно да узнае това средство, но Витек измърмори:

— Щурчо! Не се вижда какъв е, ами мисли, че ще направи нещо по-хубаво. Който има ум, той ще си измисли и свой начин, а няма да пита другите!

Настка го скастри и защити Яшек, защото много държеше за него; наистина глупав беше и хората се смееха с него, нестроен беше, но беше един на десет морги имот, та си смяташе момата, че Шимек Доминиковичин има само пет, па още и не се знаеше дали Доминиковица ще му позволи да се жени, та затова тя го коткаше и той постоянно се мъкнеше след нея, а тя го държеше в запас, за всеки случай.

И сега той седеше при нея, поглеждаше я в очите и си мислеше какво да каже, когато влезе кметът, който вече се беше помирил със стария, и извика още от вратата:

— Донесоха ти призовка, утре по пладне имаш дело, да се явиш.

— В съда за кравата ли?

— Така и пише, за кравата, с чифлика.

— Трябва още сутринта да се тръгне, че не е малко път до града.

Витек, още сега иди при Петрек и пригответе каквото трябва; и ти ще дойдеш с мене за свидетел. На Бартек съобщено ли е?

— Днеска бях в общинската канцелария и на всички донесоха призовките. Ще бъдете цяла дружина, но чифлика е виновен, нека плаща.

— Как да не е виновен, толчава крава!

— Ела в другата стая, имам да ти кажа нещо! — рече му тихичко кметът.

Минаха в другото отделение и тъй дълго се забавиха там, че Южка им занесе и вечеря.

Кметът го увещаваше вече не за пръв път да се присъедини към тях, да не скъсва с дворянина, да отложи делото за кравата, да почака и да не отива заедно с Клемб и с другите тям подобни. Досега Борина се колебаеше, правеше си сметка, не отказваше, но не проявяваше съчувствие нито на едната, нито на другата страна, защото се беше много ядосал, че тогава дворянинът не го бе повикал на съвещанието у воденичаря.

А кметът видя, че няма да успее, и рече най-сетне като за примамка:

— Знаеш ли, аз и воденичаря, и ковача се уговорихме с дворянина само ние да прекарваме материала от гората до стружнята и след това дъските до града.

— Разбира се, че знам, нали доста ви се заканваха, че не давате на други да спечелят.

— Малко ме е грижа какво дрънкат, нямам време за това, ами искам да ти кажа какво сме уговорили тримата — слушай само.

Борина врътна очи и правеше сметка каква хитрост се крие тук.

— Решихме да те приемем и тебе при нас. И ти превозвай, колкото и ние; имаш добра кола и добри коне, ратая само се развява, а

пък тука сигурни пари ще се изкарат, на кубик плащат. Докато настане работата на полето, като нищо ще изкараш стотина рубли.

— Кога започвате да превозвате? — каза Борина след дълго мислене.

— Ако искаш, и от утре може да се започне. Секат вече на по-близките сечища, па и пътищата не са лоши, и докато може с шейната, много нещо ще се навози. Моя ратай тръгва в четвъртък.

— Мама му стара, поне да знам как ще излезе моята работа с кравата...

— Ти само ела с нас, па тя ще излезе добре; аз като кмет ти казвам...

Старият дълго мисли, като внимателно поглеждаше кмета и пишеше нещо с тебешир по масата, чешеше се по челото и най-последно рече:

— Добре, ще дойда с вас и ще возя.

— Щом е така, намини утре, като се върнеш от делото, при воденичаря, ще поговорим още, а сега трябва да бързам, че ковача ми подковава шейната.

Той си отиде твърде радостен, като си мислеше, че е подкупил стария с това превозване и го е привлякъл на своя страна.

Разбира се, че на воденичаря беше лесно да бъде приятел с дворянина: имотът му не беше регистриран, па и за гората не го беше много грижа; и кметът държеше някогашна черковна земя, също и ковачът, но не бе тъй с Борина! Той си правеше сметка, че превозването си е превозване, а въпросът за гората е нещо отделно; преди да настане помирение с дворянина или преди да се дойде до война с него, много време ще мине... па що му пречи да се съгласява с онези, да се прави на глупав, да бъде с тях, когато и така няма да прости своето, само да му се падне, а сега не е зле да изкара петдесетина рубли: така и така конете трябва да се хранят и да се плаща на ратая! Той се усмихваше, потриваше ръце и мърмореше със задоволство:

— Глупави, синковците, като овце. Мислят, че са ме пратили за зелен хайвер, глупаци!

Той се върна при жените много зарадван. Ягуша я нямаше в къщи.

— Къде е Ягуша?

— Занесе храна на свинете — отвърна Настка.

Той заговорваше весело, шегуваше се с Яшек или пък с Доминиковица и все по-неспокойно чакаше жена си, защото нещо дълго не идваше. Но не издаде тревогата си и излезе на двора. Момчетата стягаха шейната в плевнята на тока, защото върху плазовете трябваше да се завържат кошовите. Поразгледа, поприказва с тях, назърна при конете, назърна при свинете, в обора, Ягна я нямаше никъде. Поспря се малко в сянката под стряхата и почака. Нощта бе тъмна, студен вятър се напъваше и шумеше, големи, тежки облаци летяха като цели стада по небето, понякога пършолеше сняг.

Малко след това някаква сянка се замърка откъм прелеза. Старият бързо се измъкна, скочи до нея и като побеснял прошепна:

— Къде беше, а?

Но Ягна, макар че изпърво се изплаши, отвърна презрително:

— Подуши срещу вятъра и лесно ще разбереш! — и си влезе.

В къщи той вече не отвори дума за това, а когато се тъкмяха да спят, каза добродушно и съвсем меко, без да вдига очи към Ягуша:

— Искаш ли утре да идеш у Клембови?

— Щом позволяваш, ще отидем с Южка.

— Ако искаш, не те спирам, но аз ще ида в съдилището, къщата остава без човек, та е по-добре да си останеш у дома...

— Та няма ли да се върнеш до мръкване?

— Чини ми се, че ще се върна чак късно през нощта... изглежда да завали сняг, далече е, та няма да успея... но като настояваш, иди — не те спирам...

[1] Обичай е у поляците да превързват спуканите глинени съдове с тел. — Б.пр. ↑

IX

Още от ранно утро времето клонеше на виелица; настана облачен, ветровит и страшно лош ден. Дребен сняг пършолеше като сух и едромлян булгур. Същевременно се повдигаше все по-буен вятър, който силно бучеше и се въртеше наоколо с неочаквани извивки, та се мъкнеше по всички посоки като някой пияница, скимтете, свиреше и духаше с остървение.

Без да гледат обаче на времето; веднага след закуска Ханка, старият Билица и няколко други бедни жени отидоха за сухорляк в гората.

Неизказано противно беше времето; вятърът се блъскаше по полето, шибаше дърветата, бучеше над село и час по час вдигаше облаци от сняг, завъртяваше се с писък и го разпръсваше по света, като че ли някакви чаршафи, пълни с бял и бодлив паздер, та всичко потъваше в неразличима мътилка и съскане.

Щом излязоха от селото, дърварките тръгнаха една след друга като гъски по заваяните слогове към гората, чиито върхове едвам се виждаха през виелицата и която беше все още далече.

Вятърът все повече се усилваше, от вси страни блътанцуваше, въртеше се и така шибаше по тях, че те едва се задържаха на краката си и все повече се навеждаха към земята. Но той изтичваше напред, загрибаше сух сняг, измесен с пясък, и го фраскаше в лицата им, та трябваше да си затварят очите.

Вървяха те мълчаливо, понеже вятърът спираше и разкъсваше думите им; пъшкаха по-малко и разтриваха ръцете си със сняг, защото студът ги пронизваше през тънкото облекло, а при всеки камък или дърво се образуваха преспи и препречваха пътя, та всяка трябваше да се избикаля, а това доста удължаваше пътя им.

Ханка вървеше напред и често се обръщаше за баща си, които, превит, с омотана в престилка глава, облечен в стария Антеков кожух и препасан с въже, се тътреше последен и едва се движеше срещу вятъра. Постоянно го задушаваше, та трябваше често-често да се

спира, за да си поотдъхне и да изтрие просълзените си от вятъра очи, а после забързваше с всички сили, като простенваше тихо:

— Ида, ида, Ханушко... Не бой се, няма да остана!

Разбира се, той би предпочел да остане в къщи при печката, но даваше ли му сърце, когато тя, горката, отиваше! „Па и в къщи бе студено, та не се търпеше; децата зъзнат, нямаше вече с какво чорбица да се сготви, само сух хляб си похапваха... а пък тука студеният вятър като с ледени клинци пронизва костите...“ — си мислеше той, като наваляше след тях.

Така си е, когато нуждата дойде и те хване за гърлото, не ще можеш да се отървеш, човече, не!

И Ханка само стискаше зъби и отиваше за дърва заедно с безимотните. Истина, стигна дотам, че се изравни с Филипица, с Кракалина, със старата Кобусовица и с Магда Козелова, с най-сиромасите на един ред заедно.

Току въздишаше тежко, стискаше зъби и вървеше, и то не за пръв път, не...

— Нека! Нека! — шепнеше тя твърдо и събираше в себе си сили и търпеливост.

Нека е така. Ще ходи тя за дърва, ще мъкне на гръб, ще застава наред с просякини като Филипица, но няма да плаче, нито да се оплаква, нито ще се бори да се отърве от това.

И къде ли да иде? Ще ѝ дадат може би само някоя дума за съжаление, от която по чудо кръвта не ще изпръсне от сърцето ѝ... Исус Христос я изпитва, изпраца ѝ страдания, па може някога и да я награди... Нека, всичко ще издържи, не ще загине с децата си и няма да отпусне ръце, но няма и да се остави на хорската милост, нито пък на хорския присмех!

В последно време тя толкова изстрада, че всяка нейна костичка се тресеше и поотделно се чупеше от тия болки — толкова изстрада тя!

Не това, че беше сиромашия и унижение, че често гладуваха, та едва стигаше за децата, не, че Антек пие с другари в кръчмата и не се грижи за къщи, а се мъкне като пребито куче у дома и за каквото и да е напомняне хваща тоягата. Това често се случва и другаде, та може и да му прости човек; ето, случи се и с него такъв лош час, то само да

претърпи човек, и може би ще мине. Но тази изневяра тя не можеше да забрави, да му прости и да понесе!

Не, не можа. Ами как, жена и деца има, а всичко забравя заради оная... Сякаш разкалени клещи стискаха сърцето ѝ, сякаш нещо я прояждаше и се разрастваше в нея като мъчителна неотстъпчива мисъл.

— След Ягна тича, нея обича, зарад нея е всичко туй!

Стори ѝ се, че дяволът върви до нея и постоянно ѝ нашепва тия страшни мисли, та нито може да избяга от тях, нито да ги забрави. Не! Болка от горчива изневяра, от унижение, от срам, ревност, отмъщение и всички фурни на злочестината завираха бодливите си глави в сърцето ѝ и тъй го късаха, че ѝ идваше да вика, та до небето да се чуе, идеше ѝ да блъска главата си о стената!

— Съжали ме, господи, облекчи ме, Исусе Христе! — плачеше тя и стенеше, като издигаше към небето разплаканите си и никога неизсъхващи от сълзи очи.

Тя почна да ускорява крачките, защото на тия възвишения при гората тъй духаше, че вече не можеше да издържа от студ; а пък жените малко поизостанаха и вървяха бавно като някакви едва видими червени кълбета във фъртуната, а гората беше вече близко. Когато мъглата за миг се разнесе, тя изведнъж израстваше от белотата като грамадна тъмна стена от сбити едно до друго стъбла, през които се тъмнееха тихи, ледени дълбини.

— По-бързо вървете, в гората ще си починете! — викаше ги нетърпеливо тя.

Но на жените не им се бързаше. Те често си почиваха, приклякваша в снега като яребици, завърнали глави от вятъра, и тихо разговаряха, а когато Ханка ги подкани, Филипица недоволно измърмори:

— Пък Ханка се е залетяла като куче след врана и мисли, че по-скоро ще докопа нещо.

— Какво я сполетя и нея, сирота — прошепна съчувствено Кракалина.

— Греяла се е доста у Боринови, хапвала си е тлъстичко, видяла е и добро, та сега може да опита и от сиромашията. Цял живот някой умира от глади и тегли като вол, а никой не го пожалва.

— А някога дори и добър ден не ни казваше...

— Да ви кажа ли, дето е речено: богатството дава рога, а глад — крака.

— Веднъж ѝ поисках назаем седло; рече, че нямала за даване.

— Истина, че нямаше тя ръка да подаде на другите нещо, големееше се като всички Бориновци, но пак си е жалко за жената, жалко си е.

— Що е право, право е; тоя Антек си е женкар и туйто!

— То се знае, женкар е. Ама и това си е истина, че дорде кучка не навири опашка, кучетата не тръгват подире ѝ, и всеки мъж ще се залети, щом го фуста подмами.

— Да беше на мене, насред пътя бих хванала Ягна за косата, ще я навикам, ще я нахокам и ще я изкубя, та цял живот да ме помни.

— И това ще стане, ако не се свърши с нещо по-лошо!

— Пачешовско семе, и Доминковица не беше друга, не.

— Да вървим; вятърът духа ниско, та може и да престане за нощес.

Скоро се дотътриха до гората и се пръснаха, но се държеха не много далече една от друга, за да могат да се свикат на връщане.

Мрачината ги обгърна и погълна съвсем, та само тук-там оставаха следи от тях.

Стара, едра и величествена беше гората; бор до бор безбройно множество, гъсти, непроходими, изглеждаха като исполински колони от зеления саламед и се мяркаха като непрогледна редица в мрачината под сивозелените покриви. Мрачни ледени отблясъци се излъчваха от снега под тях, а горе през мъхнатите клони като през продрани стрехи просветваше белезникавото и мътно небе.

Вихърът брулеше високо, а понякога наставаше тишина като в черква, когато изведнъж органът млъкне и песните престанат и зашушнат само последни въздишки, угаснали молитви и притихнали, замиращи тонове. Тогава гората ставаше неподвижна, занемяваше, сякаш заслушана в гръмливата врява, а онзи див крясък на полята, тъпкани от вихъра, който се вземаше някъде и се носеше високо, далече и само като плачливо чуруликане закачаше върховете.

Скоро обаче вихърът почваше да удря с всичката си сила и в гората, с всички острия блъскаше стълбата, въвираше се в страхотните дълбочини на гъсталака, прореваше в мрачините, разклащаше великани, но напразно, не можеше да надвие, той падаше, заглъхваше

и умираше с квичене в гъстите и ниски храсти, лишен от силите си — а гората нито трепваше, нито един клон не изпраця, нито едно стъбло не се заклати, тишината беше още по-дълбока и още по-поразителна и само някоя птица се чуваше да зашуми нейде из мрачините.

Понякога вихърът отново връхлиташе изведнъж, неочаквано и мощно, както връхлита изгладнял ястреб, и тъй шумно раздърпваше с крила върхарите, притискаше и събаряше с бесен рев всичко по пътя си, че гората трепваше като пробудена, отърсваше се от мъртвината си, заклащаше се от край до край, люлееше се дърво до дърво, грозен, сподавен рев се понасяше и изведнъж гората се изправяше, издигаше се, като че ли тръгваше, огъваше се и удряше тежко със страшен трясък, удряше тя като някой великан, заслепен от гняв и отмъщение, та врясък се повдигаше, в гората сякаш се водеше сражение, страх обземаше всички създания, притаени в шубраците, а обезумелите от тревога птици се блъскаха из снеговете, които се преливаха на развълнувани струи между размятаните клони и върхари.

Но после наставаха дълги и съвсем мъртви затишия, в които се чуваха ясно някакви далечни и тежки трясъци.

— Секат гората при Вълчите долове, често събарят — шепнеше старият, като се вслушваше в глухите тътнежи.

— Не се размайвай, няма да седим до мръкнало.

И те навлязоха във висока млада гора с толкова гъсто сплетени и сбити клони, че едва можеха да се промъкват навътре. Обгради ги гробна тишина, никакъв глас вече не проникваше там, дори светлина мъчно си пробиваше път през дълбоката снежна покривка, която висеше по върховете като покрив. Пепелява сивота със землист цвят се простираше в гъсталака, сняг почти нямаше на земята, а само отдавна нападали и загнили сухи клони покриваха намести земята до колена. Тук-там се зеленееха лехи от мъхове или сякаш затулили се от зимата пожълтели кичури боровинки, или пък някоя изсъхнала гъба мухоморка.

Ханка трошеше с дървения си чук по-дебели клони, чупеше ги на еднаква дължина, като ги слагаше в простряното платнище, и работеше тъй чевръсто, че дори забрадката си сне от горещина и за един час нареди такъв товар дърва, та едва можеше да ги вдигне. И старият събра хубав вързоп, стегна го с въжето и го повлече, като търсеше с очи някой дънер, за да може на него по-лесно да се задене.

Те извикаха жените, но в голямата гора пак се повдигна вихър, та не можаха да се свикат.

— Ханушо, по-добре ще бъде да излезем на широкия път, отколкото през полето.

— Да вървим тогава, па далече не оставай и гледай да ме не изгубиш.

Свиха веднага наляво през един малък стар дъбак, но трудно беше, снегът беше до колена, а на места бе натрупан на лехи, понеже дърветата бяха редки и голи, само тук-там между прострените силни клони се тресяха сиви брадати лишеи; тук-там някой млад дъб, покрит с почервенели кичури, се огъваше шумно до земята. Вятърът духаше с все сила и тъй развяваше снега, че не можеше да се върви. Старият веднага се умори, па и Ханка я напуснаха силите, та току се подпираше с товара си до дърветата и търсеше с уплашен поглед подобър път.

— Не ще можем да минем оттука, а зад дъбака има мочури, да свием къй нивите.

Свърнаха някак в голямата и затворена борова гора, където беше по-тихо и снегът не беше толкова дълбок. След малко излязоха на полето, но там беше такова турло, че не можеше да се види нищо на цял хвърлей — само бяла, замотана и търкаляща се тъмнина. Вихърът постоянно напираше към гората, удряше се като в стена, отскачаше търкулнат на полето, но пак се възмогваше, обсипваше цялата гора със сняг и като с някакъв бял облак шибаше дърветата, та чак ечеше из гората и тъй увиваше, тъй спъваше, свърташе и шибаше, че едва добрали се до нивите, и старецът падна на земята, та Ханка трябваше да го вдига, когато и тя самата едвам се държеше на краката си.

Върнаха се в гората и приклекли зад дърветата, размисляха откъде да тръгнат, защото съвсем не можеше да се разбере кой път да изберат.

— По тая пътека наляво право при кръста на пътя с тополите ще излезем.

— Ами като не виждам никаква пътека.

Той дълго й обяснява, защото тя се боеше да тръгне по несигурен път.

— Е, сещаш ли се на коя страна да вземем?

— Чини ми се, на лява страна.

И се помъкнаха покрай гората, като изменяха по малко посоката под напора на вятъра.

— Върви по-бързо; току-виж, че сме замръкнали.

— Само да си поема дъха, Ханушо, и тичам, тичам...

Наистина, не им беше лесно да вървят, пътеката напълно засипана, при това отстрани, откъм полето, постоянно ревеше вихърът и шибаше със сняг. Напразно се затуляха зад дърветата или се присланияха като зайчета зад смриките. Навсякъде вятърът пронизваше до костите, а по-навътре бе страшно да се върви: дърветата диво шумяха, цялата гора се люлееше и почти брулеше земята с клоняща, съчките шибаша по лицата, а понякога борове падаха с такъв трясък, та изглеждаше, като че целият борак ще се съборяса разбит на парчета.

Те бързаха с всички сили, за да излязат по-скоро на пътя и да си отидат, преди да се стъмни, тъй като всеки миг можеше да падне нощ. По полето вече се сивееше и през разбъркания сняг във въздуха се извиваха мрачини като едвам видими пушеци.

Най-сетне се дотътраха до пътя и едва живи паднаха под кръста.

Кръстът бе на края на гората до самия път; бранеха го от бурите четири грамадни брези с бели наметала, с увиснали като косичници клони; на черно дърво бе разпънат тенекиен Христос, набагрен с такива бои, та изглеждаше като жив. Види се, вятърът го бе отпрал, защото висеше само за едната си ръка, блъскаше се о дървото и скърцаше с ръждясал глас, сякаш молеше за милост и спасение. Люшканите от вятъра брези постоянно го покриваха, тресяха се, огъваха се, снежната виелица го засипваше, та целият потъваше в мъгла, през която се мяркаше посинялото Исусово тяло, а бледото му окървавено лице час по час се показваше от белотата, та чак сърцето заболяваше човека.

Старият поглеждаше с ужас към него, кръстеше се, но не смееше да се обади, защото Ханкиното лице беше сурово, твърдо, неузнаваемо като нощта, която вече дебнеше през вихрите, снеговете и мъглите — през целия свят.

Изглеждаше, че тя нищо не вижда и на нищо не обръща внимание, седеше потънала в мрачни мисли, а в същност все за едно мислеше: за изневярата на Антек; пълна с кървави въздишки мъгла кипеше в нея, както Исусовото тяло на кръста, пълна със замръзнали на лед и парещи сълзи, пълна с живи и съсирени от болка гласове.

— Няма срам, нито страх от бога, то е като да мърсува с родната си майка!... Божичко! Божичко!

Ужас като ураган я понесе, страх я разтърси, а после кипна в такъв див и отмъстителен гняв, като гората, която се огъваше и изведнъж се спущаше разярена срещу вихъра.

— Да вървим, по-скоро да вървим! — рече тя, задяна товара си, огъната под него, и излезе на пътя, без да се оглежда за стария, подгонвана от непреодолима бясна злоба.

— Ще ти платя, за всичко ще ти платя! — скимтеше тя диво, като голите, разкрещели се и борещи се с вихрушката тополи.

— Стига вече! И камъка би се пукнал, ако го проядеше такъв червей. Щом Антек иска, нека гине, нека седи в кръчмата, но няма да ѝ простя за злото, което ми стори тя на мене; не, ще ѝ заплатя за всичко! В затвора ще се скапя, но не би имало справедливост на тоя свят, ако такава една жена спокойно ходи по свещената земя... — Така премисляше тя сърдито, но полека-лека злобата угасваше в нея и избледняваше като цветя на мраз, защото силите я напущаха, товарът ѝ я притискаше, съковете се впибах в плещите ѝ и дори и през наметката и кафтана се вбиваха в живо месо, рамената страшно я боляха, а пък възелът на платнището, завит на тоягата, се връзваше в гърлото ѝ и я задушаваше; тя все по-бавно и по-тежко вървеше.

Пътят бе заваян, засипан с преспи и открит от двете страни за ветровете, та тополите от двете му страни едва се виждаха във виелицата, стоеха в разлюляна, безкрайна редица, шумяха отчаяно и се мятаха като птици в примки, които безумно бият крила и крещят. Вихърът като че ли вече отслабваше и утихваше на високото, но затова пък все по-бясно се носеше по полето от двете страни на пътя. По равнината, в посивелите и мътни долове върлуваше неспирна фъртуна, хиляди вихрушки играеха юдинско хоро, хиляди кълба се вдигаха от земята, въртяха се, нарастваха и бръмчеха като исполински вретена, хиляди грамадни камари, развихрени копи и могили се носеха по полето, движеха се, мотаеха се, растяха пред очите ѝ; издигаха се нагоре, та като че ли небето досягаха, забулваха света и се пръсваха с писък и врява. Цялата земя изглеждаше като кипнал котел, препълнен с бяла, завряла с ключ вода, покрит с оскрежена и ледена пара. И отвсякъде заедно с нощта идваха хиляди гласове, издигаха се от земята, съскаха нагоре, гърмяха по всички страни, някакви писъци

като с бичове удряха наоколо, ту непонятни свирения трептяха над земята, ту шумът на гората бучеше като музика на орган във време на пренос, ту някакви проточени жални крясъци като крясъците на заблудени птици цепеха въздуха, някакви скимтящи, страшни хълцания, ту затишия, ту пък тези остри, сухи съскания на тополите, разлюлени в белите виелици като страшни привидения с протегнати към небето ръце!

Нищо не се виждаше дори на една крачка; Ханка се мъкнеше почти пипнешком от топола до топола и често си почиваше, като се вслушваше с ужас в тези гласове.

Под една топола се чернееше сгушено зайче, което при нейната поява се втурна във виелицата, а тя го грабна като с нокти, та болезненият му врясък се разнесе из сприята. Ханка го гледаше със съжаление, защото не можеше вече да се движи, огъваше се все пониско и едва успяваше да измъква краката си от снега, а товарът тъй я притискаше, та понякога ѝ се струваше, че носи на гърба си земята, снеговете, вихрите и целия свят и че винаги е вървяла тъй смъртно уморена, едва жива и отрудена, с окървавена и чрезмерно тъжна душа и винаги, винаги ще се влачи все така до края на света. Страшно дълго ѝ се виждаше, пътят като че ли нямаше край, а бремето ѝ така я натискаше, та все по-често се опираше на дърветата и все по-дълго седеше мрачна, в полусъзнание, разхлаждаше със сняг пламналото си лице, потриваше очи, освежаваше се както можеше и все като че ли пропадала в дъното на този разкрещял се и лют вихър на стихииите. Само жално си поплакваше, сълзите сами се лееха, извираха от най-дълбоките и скрити човешки скърби, от самото дъно на разкъсаното ѝ сърце, от онова страшно скърцане със зъби на безпомощно загиващи. Понякога пък, но рядко, защото забравяше всичко, се молеше, шепнеше с плачлив глас молитви, чуруликаше ги в душата си с разкъсани думи като измръзнала птичка, която от време на време само трепне с крила, но останала без всякаква сила, свива крачка, притуля се, пиука и заедно с това потъва във все по-дълбока дрямка.

Изведнъж тя трепваше и ставаше изплашена от мястото си, защото ѝ се струваше, че чува някакви детски плачове и гласове, като че ли Петрушек я вика!...

И пак завързваше, колкото сили имаше, спъваше се о навеяния сняг, затъваше в преспите и подгонвана от тревога за децата, каквато се

надигна изведнъж в нея и я шибаше като с бич, тя не усещаше вече ни умора, ни студ.

Вятърът донесе някакъв звън, дрънкане на звънчета и човешки гласове, но тъй разкъсани, че макар и да се спря и да се послуша, не разбра ни дума; някой обаче пътуваше с шейна след нея и все повече я доближаваше, докато най-сетне из виелицата се показаха глави на коне.

— Свекровите — пошепна тя, като забеляза бялата лисина на кобилата, и тръгна, без да чака.

Не беше сгрешила. Борина се връщаше от съдилището с Витек и Ямброжи; те караха бавно, понеже едвам се минаваше през преспите, а при по-лошите места трябваше дори да превеждат конете за юздите; види се, бяха хубаво пийнали, защото приказваха високо и се смееха, а Ямброжи често си пееше, без да обръща внимание на виелицата.

Ханка се отстрани от пътя и свлече забрадката си ниско над очите, но въпреки това старият, като я настигнаха, я позна веднага от пръв поглед и удари по камшик на конете, за да отmine по-скоро. Конете скочиха изведнъж и ненадейно задълбаха в нова пряспа; тогава той се огледа и ги спря, а когато тя се показа из виелицата и се изравни с шейната, рече ѝ:

— Сложи дървата в шейната и се качи да те закарам до село.

Тя беше тъй свикнала със свекровите си заповеди, че изпълни всичко без колебание.

— Бартек качи Билица, беше седнал под едно дърво и плачеше; идат след нас — каза Борина.

Тя не рече нищо, загледана мрачно в мътилката на нощта и в сприята, която вилнееше наоколо, седеше превита на предното седалище и трепереше от умора, без да може още да събере мислите си, а старият се вглеждаше дълго и внимателно в нея. Беше тъй изнемощяла, та чак съжаление обземаше човека, като гледаше отслабналото ѝ синьо, измръзнало лице, очите ѝ бяха подпухнали от плач, а устата ѝ болезнено обтегната; тя цяла се тресеше от умора и студ и напразно се загръщаше в покъсаната наметка.

— Трябва да се пазиш, в такова състояние лесно се заболява...

— А кой ще ми върши работата — пошепна тя тихо.

— И в такова време си отишла в гората!

— Свършиха се дървата, та нямаше с какво и чорба да се сготви...

— Децата здрави ли са?

— Петруш боледува няколко недели, но сега вече оздравя и би ял за двамина — отговаряше тя смело, като се пробуждаше от вкочанелостта си. Вдигна забрадката от лицето си и поглеждаше право в очите му без някогашния страх и без плахата покорност, а старият все я заприказваше и питаше, и страшно се чудеше на нейната промяна, защото не можеше да познае в нея някогашната Ханка. Чудно смразяващо спокойствие лъхаше от нея и в обтегнатите ѝ устни се виждаше някаква вкаменяла и неотстъпчива сила... Тя не се плашеше от него както по-рано, сега тя говореше за разни неща, като с равен и чужд човек, без нито дума да се оплаче, да се ожали... Отговаряше направо, смислено и с чудно суров, претрадал глас и затова някак стегнат в грапава буца от скрити болки; само в сините ѝ разплакани очи тлееше жаравата на силно разчувствувана душа.

— Променила си се, виждам.

— Неволята по-лесно прековава човека, отколкото ковача желязото.

Той се учуди на отговора и не знаеше какво да каже, та се обърна към Ямброжи да приказва за делото с дворянина, което въпреки уверенията на кмета изгуби, а отгоре на това и разноските трябваше да плаща.

— Ще си го взема, каквото съм изгубил, ще си го взема... — рече той спокойно.

— Мъчно ще бъде, дълги са ръцете на дворянина и всякъде успява да се защити.

— И на защитата има леснина, на всичко има леснина, само търпение трябва и да се чака времето.

— Имаш право, Мачей, ама такъв студ, че заслужава да се отбием в кръчмата да се постолим.

— Да се отбием; ако ще бъде кисело, да бъде като оцет. Но казвам ти, че само ковач кове, докато желязото е горещо, а ако човек иска да спечели, трябва да кове участта си на студено и търпеливо да чака.

Приближаваха до селото. Гъст мрак беше вече паднал и вихърът преминаваше, по пътя още се виеше снегът, та къщите не се

различаваха, но полека-лека започна да притихва.

Срещу пътеката към къщата на Ханка Борина спря конете и когато тя слезе, помогна ѝ да си задене товара и накрая ѝ каза тихо:

— Па намини някой ден към мене, утре ако щеш. Чини ми се, че сте много зле; тоя хубостник всичко пропива, та ти навярно умираш от глади с децата.

— Смея ли да дойда, като ни изгони...

— Каква си глупава! Това е друга работа, вината не е твоя; ела, казвам ти, ще се намери още и за вас.

Тя му целуна ръка и си тръгна, без дума да каже; толкова се разчувствува, че не можа глас да намери в гърлото си.

— Ще дойдеш ли? — попита я той чудно смекчено и топло.

— Ще дойда. Бог да ти заплати! Щом казваш, ще дойда...

Той подкара конете и веднага зави пред кръчмата, а Ханка, без да чака баща си, който тъкмо слизаше от Бартековата шейна, се затича към къщи.

Вътре беше тъмно и така студено, та изглеждаше по-лошо от вън. Децата спяха завити в леглото под пухения юрган; тя се зае бързо за готвене и за другите вечерни грижи; и постоянно мислеше за тази чудна среща с Борина.

— Не, ако ще да пукнеш, няма да дойда; Антек ще ме утрепе! — викна тя със злоба, но в същото време се появиха и други, твърде спокойни мисли у нея, а с тях и бунт срещу мъжа ѝ.

Ами как, зарад кого изстрада тя най-много, ако не зарад него! Наистина, Борина приписа земята на оная свиня и ги изгони, но Антек пръв налетя да го бие и винаги лаеше срещу него; ето затова стана той толкова зъл... Имаше право, всеки би сторил това, земята е негова и на децата, но докато е жив, ако ще, ще даде, ако не ще, няма. А пък как меко рече: „Ела!“ За децата, за всичко пита! Разбира се, и половината на тази беда и унижение нямаше да ги сполети, ако Антек не беше се повлякъл с оная кучка! Тук старият не е виновен, не!

Различно мислеше и тълкуваше тя и ядът към стария все повече намаляваше у нея.

Довлече се и Билица, тъй премръзнал и тъй страшно изморен, че цял час се разгрива пред огнището, преди да започне да разказва как бил вече съвсем капнал и щял да умре от студ под дървото, ако не бил Борина.

— Видя ме и искаше да ме вземе на шейната, но като му казах, че ти си напред, остави ме на Бартек, а той препусна конете да те стигне...

— Така ли! Нищо не ми каза за това.

— Корав е той само наглед, за да го не познае човек.

След вечеря, когато добре нахранените деца заспаха пак, увити в юргана, Ханка седна пред огъня да преде останалата вълна на органистката, а старият все се грееше, поглеждаше плахо, хрочеше, събираше решителност и на края рече боязливо:

— Помири се с него; не гледай Антек, а гледай себе си и децата!

— Лесно е да се каже.

— Ами нали той пръв ти рече добра дума, ти забрави яда си. В къщи у него е ад... ако не днеска, утре ще изгони Ягна и ще остане сам... Южка не ще може да излезе наглава с толчава къща. Борина не е още стар, ама и той всичко не може да направи, да нагледа... Добре ще е да имаш за тогава неговата милост... трябва да се погрижиш за това... Ще си му подръки, когато му дойде времето... то не се знае как ще стане... може пък да ви повика... няма да изтраеш тая сиромашия ти, няма...

При тия думи тя изпусна вретеното, подпря глава на хурката и се замисли дълбоко върху своята участ, като обмисляше полека бащините си съвети.

А старият си нареди постелята и попита тихо:

— Говори ли по пътя с тебе?

Тя му разказа всичко.

— Тогава иди, дъще, тичай, ако ще би още утре иди при него, щом те вика, тичай... само за себе си и за децата си гледай... дръж се със стария... бъди му слънце... бъди добра към него... кроткото агне от две майки суче... със злина никой още не е покорил света... и Антек ще се върне при тебе... дявола го е подлудил и го размята по света... но веднага ще разбере и ще се върне... Господ ти дава добър час да се измъкнеш от тая беднотия, та не слушай никого и тичай...

Дълго я наговорва и убеждава той, но като не дочака никакъв отговор, млъкна загрижен, оправи постелята си и си легна тихичко. Ханка остана да преде, като мислеше върху съветите му.

Понякога поглеждаше през прозореца да види дали Антек не си иде, но нищо не се чуваше.

Пак сядаше да работи, но днес не можеше да преде — нишката ѝ се късаше или пък вретеното изпадаше от ръцете ѝ, защото все по-внимателно разсъждаваше върху думите на баща си.

„Може и тъй да стане; може би ще дойде и такъв час, та да я повика...“

И полека-лека, още не определено, пълно с колебание, се възмогнаше у нея желанието за помирение и връщане у стария.

„Трима теглим неволята, а не след дълго ще бъдем и четирима! — де ще мога тогава да излезна наглава?“

Тя вече не мислеше за Антек — в този миг не го слагаше в сметката, — виждаше само себе си и децата, сама се чувствуваше готова да се застъпи за всички. Ами как, към кого ще се обърне? Кой ще ѝ помогне? Навярно само един бог или Борина!

Замечта се тя: нека само да се докопа пак до стопанството, нека само да усети пак почва под краката си, и така ще се прилепи към нея, така ще се забие с цялата си душа и с ноктите си в нея, че никой не ще я откъсне и не ще ѝ надвие. Надеждата у нея растеше заедно с такъв изблик на сили, че тя се разпъваше от вътрешна мощ, неотстъпчивост и смелост, огньовете преминаваха по нея, очите ѝ засвяткаха... чувствуваше се вече там, у Боринови, разпореждаше всичко, господарка беше...

Дълго, може би досред нощ, прекара тя в мечти и едновременно вземаше решение веднага на сутринта, както ѝ каза, да забере децата и да отиде при стария, та ако ще би Антек не знам как да забранява, ако ще би и да я пребива, няма да го слуша и този добър случай няма да напусне. Тя почувствува в себе си непреодолима сила за борба, ако ще би с цял свят, не се колебаеше вече и от нищо не се боеше!

И пак погледна навън; вятърът съвсем бе престанал, утихнало бе напълно. Нощта бе тъмна, снегът едва се сивееше, по небето се търкаляха грамадни облаци и плуваха като вода, от далечните гори и от тази непрогледна тъмнина идваха някакви глухи шумове.

Тя угаси лампата, зашепна молитвата си и почна да се съблича.

Изведнъж някакъв далечен, сподавен врясък затрептя в тишината, растеше, разнасяше се все по-силно и в същото време кървав блясък удари в прозореца.

Тя изтича изплашена пред къщи.

Имаше пожар, нейде всред село избухваха стълбове огън, пушеци и искри.

Камбаната заби тревога и виковете се усилваха.

— Пожар! Ставайте, пожар! — викна тя у Стахови, облече се набързо и изскочи на пътеката, но изведнъж почти се сблъска с Антек, който тичаше с всички сили откъм село.

— Къде е пожара?...

— Не знам, връщай се в къщи.

— Може да е у вашите, че някак към сред селото е! — бърбореше тя в страшно вълнение.

— Връщай се, дявол да го вземе! — изрева Антек и я потътра насила към къщи.

Той бе окървавен, без шапка, с разкъсан кожух, лицето му нацапано със сажди, а в очите му див, лудешки огън.

Х

Същия ден, след привършване на домашната работа, вече по тъмно почнаха да се събират на предянка у Клембови.

Клембовица бе поканила най-вече стари жени, роднини и приятелки. Устояли на обещанието, жените пристигаха една след друга навреме и не закъсняваха много, тъй като всяка приятелка с удоволствие отиваше при друга, за да се поразговори и да чуе нещо ново.

Най-напред, както си имаше обичай, дойде Вахниковица с вълна в престилката и със запасни вретена под мишница; после дойде Голембовица, майката на Матеуш, начумерена, сякаш оцет пила, с превързано лице, вечно недоволна и оплакваща се от всичко; а след нея като някоя настръхнала, разхлопана квачка — Валентовица; подир нея Шикожиница, суха като клечка, дърдорка жена и най-пламенна в съседските свадни; след нея се намъкна дебелата като бъчва Плошковица, червендалеста, охранена, винаги добре облечена, горделива, дигноглава и устатница, каквато рядко се намираше, за което никой не я обичаше; току след нея се вмъкна тихо и дебнешком като котарак Балцерековица, суха, дребна, повехнала, мрачна и страшна любителка на съдилищата — тя се беше хванала за косите с половин село и всеки месец ходеше на съд; след тях влезе горделиво, макар и неканена, Кобусовица, жената на Вонтек, най-лоша сплетница и неизказана завистница — от нейното приятелство се пазеха като от огън. Дойде задъхана и измъчена и жената на Гжеля с кривата уста, пияница жена, подигравачка и сплетница, каквито рядко се срещат, и най-лошата пакостница на чуждото. Дойде и старата Соховица, майка на Клембовия зет, тиха и много набожна жена, която заедно с Доминиковица най-много седеше в черква, дойдоха и други още, но вече такива, дето нямаше какво да се каже за тях, защото си приличаха като гъски в стадо, та не можеха да се различат една от друга освен по облеклото — събра се сума женски свят коя с каквото имаше: ту с вълна за предене, ту с лен, ту с дреб, а някои с шиене или пък с наръч

перушина за цепене, колкото да не се рече, че са отишли без работа, само на приказки.

Насядаха в голям кръг наред къщи под висящата на гредите лампа, като тръни на широка нива, разраснали, узрели и осланени от късна есен, тъй като бяха вече стари и почти връстнички.

Клембовица се радваше еднакво на всички, с всяка се поздравяваше тихо, защото беше с болни гърди и гласът ѝ бе слаб и задъхан, а пък Клемб, като човек общителен, умен и сговорчив с всички, приветствуваше мило и сам подаваше столчета да седнат...

Малко по-късно дойдоха Ягуша, Южка и Настка, заедно с тях и няколко момичета, след което се заточиха един по един и момците.

Събра се много народ, защото вечерите бяха дълги, а работа никаква нямаха хората. Зимата беше тежка и дните досадни, на хората не им се щеше да си лягат с кокошките, понеже до сутринта имаше още толкова много време да се наспят и належат, та хълбоците да ги заболят.

Насядаха кой как можа: кои на пейки, кои върху ракли, на някои момчета пък Клембовчетата донесоха пънчета от двора и още сума място оставаше в стаята, защото къщата беше голяма, макар и ниска, строена по стара мода, може би още от Клембовия пралядо, тъй че пресмятаха я на около сто и петдесет години и повече. Вече потъваше в земята, прегърбена като старец, стрехите ѝ опираха до плетищата, та трябваше с подпори да я подкрепят, за да не се събори съвсем.

Шумът бавно се засилваше; приказваха още тихичко помежду си; само вретената врънкаха и тропаха по пода, а тук-там и чекръче бръмчеше, но рядко, защото не вярваха много на тези модерни измислици и предпочитаха да си предат по старому, с хурки.

Клембовчетата, а те бяха четири юноши, израснали като борики и с наболи мустаци, сучеха възета при вратата, а останалите момчета бяха наседали по кътищата, пушеха цигари, като се усмихваха и шегуваха с момичетата, та често цялата къща се тресеше от кикотения, па и по-старите с готовност добавяха нещо, за да има повече смехове и веселие.

Най-сетне дойде и очакваният Рохо, а веднага след него и Матеуш.

— Още ли духа? — попита някоя.

— Утихна съвсем и изглежда да се промени времето.

— Откъм гората нещо ечи; възможно е да омекне — добави Клемб.

Рохо седна настрана при сложената паница, понеже сега обучаваше децата у Клембови и там живееше и се хранеше. Матеуш пък се поздравяваше с някои, без дори да погледне Ягна, като че ли не я виждаше, макар че тя седеше напред и първа му се хвърли в очите, на което тя лекичко се усмихна и пазеше незабелязано с поглед входната врата.

— А днеска тъй духаше, че бог да е на помощ! Жените едва живи се довлекли от гората, а Ханка и Билица като че ли още не са се върнали — заговори Соховица.

— Така си е, то все на сиромаша ще се случи — промърмори Кобусовица.

— И тая Ханка какво я сполетя пък и нея! — започна Плошковица, но като забележи, че Ягна се изчерви, бързо прекъсна и заприказва за друго.

— Ягустинка не е ли идвала? — попита Рохо.

— С клюки и одумки не може тя у нас да се нахрани, затова пет пари не дава за такава дружина.

— Сплетница жена, така подкустрила днес Шимековите, че помощничката се скарала с кметицата и ако не са били хората, щяла е до бой да дойде.

— Защото ѝ позволяват да ги води за носа.

— И отстъпват като пред почтен човек.

— И никой не се намира да ѝ плати за тия непрекъснати свади и заяждания.

— Нали всички я знаят каква е, защо ли вярват на това лапацало.

— Може ли някой да разбере кога казва истината и кога лъже!

— Всичко е зарад това, че всяка на драго сърце слуша, когато одумват друга — завърши Плошковица.

— С мене само да се залови, няма да ѝ простя! — извика Тереска, жена на войник.

— Ех, като че ли не плещеше всеки ден и за тебе из селото — пошепна подигравателно Балцерековица.

— Щом си чула, кажи го! — завика тя зачервена, защото се знаеше, че доста дружи с Матеуш.

— Ще го кажа хем право в очите ти, само нека се върне мъжа ти от войската!

— Мене да оставиш на мира! Я гледай, щяла да разправя кой знае какви!...

— Стига си се драла, щом никой те не закача — скара й се строго Плошковица, но Тереска дълго време не можа да се успокои и тихичко мърмореше нещо.

— Дохождаха ли с мечката? — попита Рохо, за да отклони разговора.

— Ей сегичка ще дойдат; у органистови са.

— Кои са?

— Ами че ония Гулбасовите обесници и Филипкините момчета!

— Ето ги, идат вече! — завикаха момичетата, защото пред къщи се разнесе проточен рев, а след него почнаха да се разнасят от отвода разни други животински гласове: петел пееше, овци блееха, кон цвилеше и някой ги предвождаше със свирка. Най-сетне вратата се отвори и най-напред влезе момче, облечено с обърнат навън с вълната кожух, с висок калпак, с начернено със сажди лице, та изглеждаше като циганин, и водеше за дълго въже мечка — друго момче, облечено цяло в грахови стъбла, с кожена маска, с движещи се книжни уши и с червен, на цял лакът изплезен език. За ръцете му бяха привързани тояги, увити с граховина и вкарани в обувки, та изглеждаше, че ходи на четири крака. След мечката вървеше друг мечкар със завързана в кърпа сламена топка и с чепата тояга, по която имаше остри шипове, а по тях бяха забучени парчета сланина и хляб или пък висяха натъпкани торбички, и чак след тях Михал органистовият свиреше със свирка и цяла тълпа момчета с тояги се разтупаха по пода и се провикваха, колкото им глас държеше.

Мечкарят поздрави с „Да бъде похвален“, после запя като петел, заблея като агне, зацвили като разпален жребец и завика:

— Ние сме мечкари от страни далечни, отвъд море широко, от гори тилилейски, където хората ходят нагоре с краката, където със суджуци си градят плетищата и с огън се разхлаждат; където оставят гозбите си на слънце да се варят, свинете по вода плават и вместо дъжд водка вали. Страшна мечка ние водим и по света ходим! Казаха ни, че в това село има богати хора, щедри стопанки и хубави моми! Па

дойдохме от край далечен, отвъд широкия Дунав да ни дарувате, любезно посрещнете и за път нещо да дадете! Амин!

— Покажете си майсториите, па може би ще се намери в килера нещо за вас — рече Клемб.

— Ей сега ще покажем! Хей, свиря, свирко, играй, мецо, играй! — рече мечкарят, като удари мечката с тоягата, при което свирката подхвана съответна песен, момчетата тупнаха с тояги по пода и заподвикваха след нея, водачът издаваше различни животински гласове, а мецата почна да скача на четири крака, движеше уши, клатеше език, дърпаше се, подгонваше момичетата, а водачът уж я възпираше, но биеше с топката наоколо, когото стигнеше, и викаше:

— Щом не си найде мъжина, на ти, бабо, граховина!

Вдигна се шум, врясък, бъркотия, тичане насам-натам, гоненици, писъци и такава веселост настана в къщи, че се хващаха за коремите от смях, а пък мечката все правеше шеги и фокуси, търкаляше се по пода, ревеше, скачаше смешно или пък прегръщаше момичетата с дървените си ръце и ги помъкваше да танцуват в такта на Михаловата свирка, а набедените мечкари така пригласяха, та чудно как старата къща не се събори от тия гоненици, врясъци и смехове.

Клембовица ги дари богато, те излязоха най-сетне, но дълго време още се чуваха по пътя крясъците и лаенето на кучетата.

— Кой беше мечката? — попита Соховица, когато поутихна малко.

— Яшек Превратния, не го ли позна?

— Не можах да го позная под тая кожена маска.

— Колко за дяволии има ум, глупака му — забеляза Кобусовица.

— Казваш това, като че ли Яшек е съвсем глупав! — защищаваше го Настка, а Матеуш ѝ помагаше и разказваше различни неща за него, че той е само нерешителен, но не и глупав, и тъй го бранеше, че никой не му се противеше, само досетливи, тайни усмивки започнаха да се явяват на лицата.

Насядаха пак на предишните си места и весело разговаряха, а момичетата начело с Южка като най-смела натиснаха Рохо при огнището и почнаха да настояват, да му се умилкват да им разправи някоя история, както през есента у Боринови.

— А помниш ли, Южке, какво приказвах тогава?

— Как да не помня! За кученцето на Исус Христос!

— Щом искате, ще ви разкажа сега за царете.

Те примъкнаха столчето му под лампата, поразстъпиха се малко, та седна наред също като някой стар, посивял дъб на поляна, заграден в полукръг с гъсти наведени храсти, и почна да разказва бавно и тихо.

Тишина обзе цялата стая, само вретената бръмчеха, понякога огънят изпращеше в огнището или прошумеше някоя въздишка — а Рохо разказваше различни чудесии и истории за царе, за страшни войни, за планини, в които спи омагьосана войска и чака да затръбят тръби, за да се събуди и да нападне неприятелите, да ги разбие и да очисти земята от злото; за грамадни замъци със златни стаи, където омагьосани царски дъщери, облечени в бели наметала, плачат през лунни нощи и чакат да се яви спасителят им, където из празните стаи всяка нощ свири музика, устройват се забави, хора се събират, но щом петелът пропее, всичко изчезва и ляга пак в гробовете; за страни, където хората са като дървета, където има юнаци, които мятат планини, където има неизчерпаеми съкровища, пазени от пъклени змейове, където има жар-птици, където има набити с гвоздеи легла, тояги, които сами бият, божества Лели-Полели, самодиви, вампири, страхотии, магии, чудесии! И много още други чудни неща, дори не за вярване, та слушателите изпущаха вретената си, а душите им се носеха по омагьосани светове, очите горяха, сълзи течеха от неизказано умиление и чудно как сърцата не изскачаха из гърдите от прискърбие и почуда.

Най-сетне той разказа за оня цар, когото велможите за присмех наричали селски цар, защото бил народен господар, справедлив и правел добро на целия народ. Разказа за неговите страхотни войни, за странствуването му, за преобличането му в селски дрехи, с които ходел из селата, сприятелявал се с хората, узнавал къде какво лошо ставало, поправял злото, потушавал злобата, а след това, за да бъде наедно със селяните, оженил се за дъщерята на един селски стопанин близо до Краков, София се казвала, от нея той имал деца, завел ги в краковския замък и оттам управлявал дълго време като най-добър баща и пръв владетел на народа.

Всички все по-внимателно слушаха, не продуцаха нито дума и дори задържаха дъха си, само и само да не прекъснат тази верига от чудеса. А пък Ягуша съвсем не можеше да преде, ръцете ѝ отпаднаха, тя наведе глава и подпряла буза на къделята, потоци сините си

просълзени очи в лицето на Рохо, който ѝ се струваше като някой светия, слязъл от иконите, понеже и приличаше на светия — с побелялата си коса, с дългата си бяла брада и с онези бледи, загледани нейде в друг свят очи, — слушаше го с цялата си душа, с всичката сила на твърде чувствителното си сърце и тъй топло поглъщаше разказите му, че едвам дишаше от възмущение, всичко като живо ѝ се представяше и вървеше там, където я водеше той с думите си, но най-вече плени сърцето ѝ историята за царя и дъщерята на селския стопанин. Божичко, колко хубаво ѝ се стори!

— И самия цар ли живеел така със селяните? — попита след дълго мълчание Клемб.

— Самия цар!

— Божичко, умряла бих си да ми проговореше самия цар — прошепна Настка.

— Зарад една думичка бих тръгнала по цял свят с него, по цял свят! — извика страстно Ягна, обзета от толкова силно и безумно възмущение, че само да се явеше в този миг, само да ѝ кажеше тази думичка, и би тръгнала, както си е, в тази нощ, в този студ — по целия свят!

Изведнъж Рохо бе отрупан с въпроси къде има такива замъци, къде има такива войски, такива богатства, сили, такива хубости, царе, къде?

Той разправяше малко тъжно и в същото време тъй мъдро разни истини и сказания, та слушателите размисляха и тълкуваха тия световни работи и тежко въздишаха.

— Днеска нещо може да е в ръцете на човека, а утре е в силата на бога! — рече Клемб.

Рохо си почиваше уморен, а понеже всички души бяха още обхванати от онези чудноватости, започнаха да разказват кой каквото знаеше отначало тихо помежду си, а после вече на глас и за всички.

Каза една, след нея втора, па и на трета дойде нещо на ума, и на четвърта и всяка прибавяше по нещо ново, та се засноваха ония ми ти приказки като нишките на къделите, като лунен блясък, който трепка с багри по замрелите ослепели води, притаени в горите. Разправяха ту за русалката, която идва нощем да кърми гладното си дете; за вампири, на които трябва да прободат сърцата с осинови колове в погребалните ковчези, за да не пият кръвта на хората; за самовилите, които удушват

хората по слоговете, за говорещите дървета, за върколаци, за страшни среднощни видения, за страхотии, за обесеници, за магьосници и за каещи се души, и за такива чудни поразителни неща, от които косата настръхваше на човека, сърцата замираха от вълнение, студени тръпки пронизваха всички, та изведнъж млъкваха, като се озъртаха и с тревога се ослушваха, защото им се струваше, че нещо ходи по тавана, че нещо се притайва зад прозорците, че през стъклата се червеняят като кръв някакви очи, че в тъмните кътове се мерзелят някакви неразличими сенки... докато някоя бързо се прекръсти и зашепне в тишината с тракащи зъби молитва... но всичко това преминаваше бързо като сянка, когато облак закрие слънцето, та дори не се знае след това дали я е имало... И пак разказваха, предяха и продължаваха да размотават ония безкрайни приказки, които сам Рохо внимателно слушаше. Най-сетне той разказа нова история за коня:

— Един беден стопанин на пет морги земя имал кон, но страшно разгален и мързелив. Напразно му угаждал и с овес го хранел; не сполучил да го оправи, конят не искал и не искал да работи, късал хамута, ритал, та не се доближавало до него... Веднъж човека се много разлютил, защото видял, че с добро не ще може да излезе наглава с него, ами го впрегнал в плуга и започнал нарочно да оре стара угар, за да го преумори и да го накара да се покори, но конят не искал да тегли. Тогава той го нашибал едно хубаво с копралята и го принудил; конят работил, но много се обидил и запомнил добре, та само чакал сгоден случай и когато веднъж стопанинът се навел да му снесе спънката, така го ритнал със задните си крака, че го убил на място, и побягнал, където му очите видят, на свобода!

Лятно време било, не му било зле, излежавал се под сенките, пасял си по чуждите ниви, но щом дошла зимата, паднали снегове, хванал студ, нямало паша и мраз пронизвал костите му, той се залетял да дири друга храна; тичал той дни и нощи, понеже все било зима, снегове и студове, а след него вълците — много от тях вече хубаво му изподрали хълбоците с ноктите си!...

Тича, тича, тича, докато излезнал в края на зимата на една лъка, където било топло, трева имало до колене, изворчета щуртели и блестяли на слънцето, хладни сенки падали покрай бреговете, лек ветрец повявал; намъкнал се оня ми ти изгладнял кон и захванал да пасе, но щом ухапал със зъби тревата и стиснал, а то камъни —

тревата изчезнала! Поискал вода да пие — скрила се, останала само вмирисана локвичка! Поискал да си легне на сянка — сенките избягвали, а слънцето прежуряло като жив огън! Мъчил се цял ден така, но напразно. Искал да се върне вече в гората, но нямало гора! Зацвиллил жално бедния кон, отговорили му отдалече някакви коне, помъкнал се натам и най-сетне видял зад лъките хубав чифлик, като че ли цял от сребро, прозорците му от безценни камъни, покрива му като от наковано със звезди небе и някакви хора ходели там. Потътрал се към тях, че вече бил готов и тежка работа да работи, само и само да не умре мърцина от глад... Престоял на жегата цял ден, защото никой не дошъл да му сложи юзда, и чак надвечер излиза при него един човек, като че бил самия стопанин. А то бил Исус Христос, пресветия, небесния господар, и му казва:

— Ти нямаш работа тук, скитнико такъв и убиецо! Когато те благословят тия, които сега те проклинат, ще наредя да те пуснат в конюшните.

— Той ме би, та се защищавах!

— За биенето аз отговарям, но и справедливостта е в мои ръце.

— Толкова съм гладен, толкова съм жаден, па и болен съм страшно! — пышкал бедния кон.

— Казах, каквото казах, махни се, че ще заповядам на вълците да те подгонят и изпъдят...

И върнал се бедния кон пак в зимната страна и се мъкнал измръзнал, гладен и с голям страх, че вълците като божии кучета постоянно го преследвали, плашели го с воя си, и най-сетне в една пролетна нощ се спрял пред портата на господаря си и зацвиллил да го приберат пак. Като чули цвиленето, излезнали вдовицата и децата ѝ, познали го, макар че бил така изпосталял, и захванали да го бият с каквото им попаднало, пъдели го и го клели за злото, което им причинил, защото поради смъртта на мъжа ѝ вдовицата осиромашала и живеела с децата си в най-голяма нужда.

Завърнал се той в гората, защото не знаел вече какво да прави; нападнали го зверове, а той дори не се бранел, че му било все едно дали ще живее, или ще умре, но те го само огледали, а по-стария звяр рекъл:

— Няма да те изядем, че си гърчав, само кожа и кокали си, не си заслужаваш труда, но ще те съжалим и ще ти помогнем...

Забрали го помежду си и го завели рано сутринта на нивата на стопанина му и го впрегнали в плуга, който бил там: вдовицата била орала с една крава и с децата.

— Ще поорат с тебе, ще те хранят, а ние ще се завърнем наесен да те изпрегнем! — казали те.

Като се съмнало, дошла вдовицата и извикала от почуда, че коня се бил върнал и стоял запретнат, но жалбата от спомените веднага я обзела и тя пак почнала да го кълне и бие, колкото вече могла! Продължила след това да работи и да го бие за причиненото ѝ зло. Цялото лято преминало в такава тежка, мъчителна работа, но бедния кон нито кръкнал да се обади, макар че кожата му се отпаряла от хомота, защото знаел, че справедливо страда. Чак след няколко години, когато вдовицата се сдобила с друг мъж и с още ниви, тия, що ѝ били на слог, омекнала към коня и рекла:

— Ти ни направи зло, но зарад тебе дядо господ даде, та се роди повече, и добър мъж ми се случи, и нивата до моята прикупих, затова ти прощавам от сърце.

И веднага, в същата нощ, когато в къщи имало кръщенка, дошли Христовите вълци, извели го от конюшната и го повели към небесния чифлик.

Всички се чудеха на тази неизповедима божия нареда и се замисляха най-вече как господ наказва злото, а възнагражда доброто и не забравя нищо, та ако ще да бъде например и един такъв кон.

— Ако ще би и червейче, дете човърка в стената, и то не може да се укрие от погледа му...

— Ни най-тайния помисъл дори, нито лошо желание — добави Рохо.

При тия думи Ягна трепна, защото и Антек тъкмо влезе, но малцина го забелязаха, макар че беше тихо, тъй като Валентовица разправяше такива чудеса за омагьосаната царкиня, та вретената престанаха да бръмчат, всички отпуснаха ръце, затаиха дъх и седяха като замаяни, заслушани с цялата си душа.

И така се изнизваше тази февруарска студена вечер.

Душите се възнасяха, израстваха до небесата и горяха като борина; само шум от въздишки, мечти и желания, които като цветни пеперуди трептяха по стаята.

Преплитаха се в жива, многоцветна, разтреперана прежда от чудноватости, от която очите се премрежиха напълно за този сив, тъжен и беден свят!

Бродеха по тъмните поля, просветляни от видения, които излъчват кървави пожари като запалени факли; към сребърни потоци, пълни с понятни песни, с тайнствени призиви и плисъци; в омагьосани гори, където има рицари, великани, замъци, страшни призраци, змейове, които бълват адски огньовете; заставаха разтревожени по кръстопътища, където с кикот прехвърчат вампири, където със сподавени гласове стенат обесени и прелитат чудовища с прилепови крила; блуждаеха по гробове подир сенките на разкайващи се самоубийци; и запустели съборени замъци и черкви слушаха чудни гласове, гледаха безкрайното хоро на страшни призраци, участваха в боеве, под води, където всяка пролет света Богородица събужда заплетените в гирлянди заспали ластовици и ги пуца по света.

Носеха се по небето и ада, през всички страхотии, през тъмниците на бога и през яснотата на неговата света милост, през неизказани страни на чудеса и магии, чудесии и очарования, през такива светове, където само човешките души се лутат като заслепени от гръмотевици и светкавици птици, през такива места, до които човек само в часа на чудото или насъне може да назърне: гледа ослепен от блясък, чуди се и сам не знае дали е още между живите!

— Хей! Сякаш цяло море се издигна пред погледа като непрогледна вълна, вълна от магии, блясъци и чудеса, та пред очите изчезна цялата земя, стаята, лютата нощ, целият свят, пълен с грижи, всякакви неволи, несрети, плачове, жалби и очаквания — очите се отвориха за друг, нов и тъй чуден свят, че никоя уста не би могла да го изкаже!

Обгради ги приказният свят, приказният живот ги обхвана с небесни дъги, приказните мечти ставаха действителност — почти умираха от възторзи и заедно с това възкръсваха в онзи светъл, голям, юнашки, буен и свет живот, изпъстрен с чудеса като узрели жита с грахор и макове, там, където всяко дърво приказва, където всяко поточе пее, всяка птичка е омагьосана, където всеки камък има душа, всяка гора е пълна с магии, всяка буца пръст е напоена с неznайни сили, където всичко грамадно, свръхчовешко, невидено живее свещения живот на чудесата!

Натам се стремяха с всичката сила на душите си, там се вмъкваха омагьосани, където всичко се сплиташе в здрава верига от мечти и живот, от чудеса и стремежи, в едно чародейско хоро на сънувана действителност, към която отрудените им и болни души се стремяха непрестанно през цялата нищета на земното си съществуване!

Що е този сив и жалък живот, що е този обикновен ден, приличен на погледа на болник, прикрит като с мъгла от скърби — само тъмнина, печална и тежка нощ, през която ще видиш тези чудеса и навярно само в часа на смъртта!

Живее човек като добитък, прегънат доземи под ярема, тича, тревожи се, за да преживее деня, и не мисли какво става около него, какви благоухания от кадилници се носят по света, от какви свети олтари се носят гласове, какви тайни чудеса има навсякъде!...

Като някой сляп камък в дълбока вода живееш, човече...

Ореш, човече, нивата на живота в тъмнина и плач, и труд, и болка засяваш...

И в кал валяш, човече, звездната си душа, в кал...

Те продължаваха да разказват и Рохо на драго сърце им помагаше, и той се чудеше, и той въздишаше, и той плачеше, когато и другите плачеха...

Понякога наставаше дълго и дълбоко мълчание, та се чуваше туптенето на развълнуваните сърца, овлажнелите блясъци на очите светеха като роса, носеха се въздишки от почуди и скърби, душите падаха пред краката на бога в този храм на чудесата и пееха мощен благодарствен химн. Пееха тихо всички сърца, изпълнени с прелест, разтреперани, упоени от свещеното причастие на бляновете — както тръпне земята, когато се къпе в пролетно слънце, като води в хубава и тиха надвечер, та само трепети се носят над нея и небесни дъги и багри; както млади жита в първата майска вечер, които сладко се люлеят, продължително шепнат и разтърсват перца като в благодарствена молитва.

А пък Ягуша беше като възнесена. Тя тъй дълбоко чувствуваше всичко, тъй го поглъщаше и тъй всичко смяташе за истина, че то растеше и заставаше като живо пред погледа ѝ, та можеше от хартия да го изреже. Децата ѝ дадоха няколко изписани листове, по които Рохо беше преподавал, и тя, като слушаше разказите, изрязваше едно подир

друго било страшилища, било царе, било змейове или разни други неща и тъй сполучваше, та всеки можеше от пръв поглед да ги познае.

Изрязва тя толкова, че можеше да се облепи с тях цяла греда, па още ги и нашари с червена и синя креда, които Антек ѝ подаде. Тя беше тъй заета със слушане и работа, че бе забравила за света, не обръщаше внимание дори и на Антек и не виждаше, че той вече бе изгубил търпение и крадешком ѝ даваше някакви знаци... но и никой друг не забеляза това във възцарилата се тишина.

Изведнъж кучетата залаяха силно и заквичаха към портата, та едно от Клембовите момчета изскочи въвн и после каза, че някакъв мъж избягал от прозорците.

Не обърнаха внимание на това и никак не видяха, че после, когато кучетата млъкнаха, някакво лице мина под прозореца и тъй бързо изчезна, та само едно от момчетата извика уплашено, като търкаше смаяно очите си.

— Там някой ходи до прозорците! — извика то.

— Чува се как снега хрупти под краката му.

— Като че ли се покачваше по стената!

Всички замряха, като се вслушваха и се страхуваха да се помръднат от мястото си; изведнъж ги обзе тревога.

— Кой за каквото бае, това ще го замае! — шепнеше някоя уплашено.

Разправяхте за дявола, та може и да е чул и да оглежда сега кого да вземе!

— Господи, света Богородичке!

— Я вижте, момчета, никого няма там; навярно кучетата лудеят по снега.

— Ами, нали видях добре през прозореца, глава като шиник и очите червени!

— Така ти се е сторило — рече Рохо и понеже никой не пожела да погледне, той сам излезе въвн, за да успокои всичките.

— Ще ви разкажа историята за Божата майка и веднага ще изчезнат всичките ви привидения — рече той и седна на предишното си място. Поуспокоиха се, но час по час някой вдигаше поглед към прозореца и трепереше от таен страх.

Това било много отдавна, преди векове, само в старите книги го има написано... В едно село при Краков живеел един селянин. Името

му било Казимеж, а му викали на прякор Ястреба. Отдавна живеел той там, бил от добър род и богат, сеел много ниви, имал си и гора, къща като чифлик и воденичка на потока. Дал му господ, та всичко му вървяло: сенарниците му винаги пълни, парички си имал скътани, децата му били здрави и жената добра, защото бил добър човек, умен, разумен, смирен и справедлив за всяко създание.

Той ръководел селското събрание като баща, грижел се за бедните, защищавал правдината, не претоварвал хората с данъци, във всичко бил честен и пръв, когато трябвало да се помогне на ближния и да се подкрепи.

Живеел си той тихо, спокойно и честито като в рай.

Веднъж царят почнал да свиква народа на война против неверниците.

Ястреба се силно загрижил, защото му било мъчно да остави дома си и да отиде в лютия бой.

Но царския пратеник стоял на вратата и настоявал.

Голяма война изглеждало да бъде: мръсен турчин идвал към полската държава, селата палел, черквите разграбвал, свещениците клал, а народа избивал или навръзвал и откарвал в погански краища.

Трябвало да се приготви и да тръгне за защита.

Вечно спасение чака онзи, който на драго сърце дава главата си за своите и за светата вяра.

Тогавя Ястреба свикал селско събрание, избрал по-силните момчета, събрал коне, коли и сутринта след черковна служба тръгнал с тях.

И цялото село с плач и вайкане ги изпратило чак до Ченстоховския кръст, който бил на кръстопътя.

Година-две бил той на война и после вече нищо не се чувало за него.

Другите отдавна се завърнали по домовете си, а Ястреба го нямало и нямало; мислили или че е убит, или че го е турчина поробил, за което изтихом просяците и скитниците различно приказвали...

Най-сетне на третата година, рано през пролетта се завърнал, но самичък, без слугите си, без колите и конете, пеши, избеднял, съсипан, само с патерица като същински просяк...

Поблагодарил той горещо на света Богородичка, че му помогнала да си отиде в своята земя, и забързал към селото си...

Никой го не посрещнал, никой го не познал, дори от кучетата трябвало да се брани.

Пристига той пред своята къща, потрива очи и нищо не може да познае...

Господи, света Богородичке! Няма ни гумна, няма ни конюшни, няма ни градини, плетища дори няма, а от добитъка нито следа... от къщата пък само обгорели стени... децата ги няма... пусто... страшно... само болната му жена се измъкнала из купчина слама, за да го срещне, и заплакала с горчиви сълзи!

Сякаш гръм го ударил!

Ето какво било: когато той воювал и побеждавал божиите врагове, настанал мор и изморил всичките му деца... гръм запалил къщата му... вълци издавили стадата му... лоши хора разграбили... съседите отнели земята му... суша изгорила посевите... градушка убила останалото... и не останало нищо, само една земя и едно небе.

Седял той на прага като убит, а надвечер, когато камбаната забила за вечерня, скочил и със страшен глас почнал да проклина и да се заканва!

Жена му все го успокоявала, все падала пред краката му и го молила; той проклинал и проклинал, че нахалос проливал кръвта си за бога, нахалос защищавал черквите, нахалос мъкнел ранените, търпял глад, нахалос и нахалос бил честен и набожен — въпреки това господ го напуснал и обрекъл на гибел!

Хулил той страшно божието име и крещял, че е готов цял да се предаде на дявола, защото само той не напуцал хората си в беда.

То се знае, че при такъв позив дяволът изведнъж се явил пред него.

Ястреба не се опомнил в злобата си и извикал:

— Помогни ми, дяволе, ако можеш, че голямо зло ме е сполетяло.

Не се и сетил, глупака, че с това господ искал да изпита вярата му.

— Ще ти помогна, ама ще ми дадеш ли душата си? — изгракал дявола.

— Още сега, ако искаш!

Написали договор и селянина го подписал с кръв от безименния си пръст.

И от този ден му тръгнало всичко; самия той не работел много, а само наглеждал и управлявал; Михалек, с това име казал дявола да го нарича, работел зарад него, а други дяволи, преоблечени като ратаи и като немци, му помагали, та в кратко време стопанството му станало още по-голямо и по-богато, отколкото по-рано.

Само нови деца не му се родили, че как би могло да стане това без божията благословия!

Страшно се измъчвал от това Ястреба и нощем понякога мислел, че ще гори във вечното пъкло, и не го радвало нито богатство, нито нищо... Михалек трябвало да му обади, че всички богаташи, господари, царе, учени, дори и най-големите владици са се продали още приживе на дявола и никой от тях не се грижи, нито мисли какво ще бъде след смъртта, а се веселят и си угаждат до насита с всичко.

След това Ястреба се успокоил и още повече роптаел против бога, дори съсякъл кръста при гората, изхвърлил иконите от дома си, па се канел да премахне и Ченстоховския кръст, защото му пречел при орането; жена му едвам го възпряла с плач и молби да не стори това.

И тъй годините си текли като бързотечна река, богатствата му неизказано се увеличавали, а с тях също и славата му, та дори сам царя идвал при него, канел го в палатите си и го слагал между своите придворни.

Надувал се Ястреба с това, надигал се над другите, презирал сиромашта, изгубил всякаква човещина и не искал да знае за целия свят.

И не виждал, глупака, каква отплата ще настане за това...

Докато най-сетне дошъл часа на равносметката. Господ вече не можал да търпи и да бъде снизходителен към закоравелия грешник...

Настанал часа на съд и наказание.

Най-напред го налетели тежки болести и не го оставили нито за миг.

После добитъка му измрял.

После гръм запалил всичките му сгради.

После градушки очукали житата му.

После работниците му избягали.

После настанали такива суши, че всичко изгоряло на пепел, дърветата изсъхнали, водите пресъхнали, земята се попукала.

После го напуснали всички хора и бедата заседнала на прага му.

А той боледувал тежко, тялото му се разкапвало, костите му изгнивали.

Напразно молел той с плач Михалек и другарите му за помощ; и дявола дори не може нищо да направи, когато се надвеси над някого ръката на божия гняв!

А дяволите не се грижели вече за него: техен бил той и за да свърши по-скоро, духали в лютите му рани и ги развреждали.

Само божията милост можела да го избави!

През една късна есенна нощ се вдигнал страшен вихър, та отнесъл и покрива на къщата и изпокъртил всички врати и прозорци. Заедно с това налетяла цяла дружина дяволи и започнали да танцуват около къщата и да се пъхат вътре с вилите, защото Ястреба вече берял душа...

Жена му го пазела, както вече могла, закривала го ту със светата икона, ту пък със светен тебешир слагала черти по прагове и прозорци, но вече отпадала от голяма грижа, да не би да умре непричестен и непомирнен с бога; макар че той забранявал, толкова упорит бил до последния си час, макар че дяволите й пречили, тя издебнала време и изтичала при свещеника.

Но свещеника се стягал за някъде и не искал да отиде при безбожника.

— Каквото господ напусне, дяволите трябва да го вземат; там аз нямам работа... — рекъл свещеника и отишъл да играе карти в чифлика.

Заплакала жената горчиво и угрижено, коленичила пред Ченстоховския кръст и с кървав плач и с мъка на сърцето молила за милост.

Съжалила се над нея пресветата Дева и продумала:

— Не плачи, жено, чути са молбите ти...

И слиза тя така, както си била на параклисчето със златна корона на главата, със синя, обсипана със звезди мантия и с броеница на пояса... светнала от добрина... Пресвета и прилична на звезда зорница... Жената паднала по очи пред нея.

Тя я вдигнала със свитите си ръце, изтрила сълзите й, притиснала я до сърцето си и й рекла развълнувано:

— Заведи ме в къщи, вярна служителко, може нещо да ти помогна.

Погледнала тя болния и страшно се угрижило милостивото ѝ сърце.

— Не може без свещеника — рекла, — аз съм жена и нямам тая сила, каквато Исус е дал на свещениците. Безделник е той, не се грижи за хората, много лош пастир, ще отговаря тежко за това, но само той има право да разгрешава... Сама ще отида в чифлика при тоя картоиграч... На ти броеницата, брани грешника с нея, докато се върна.

Но как да отиде?... Нощта тъмна, вятър, дъжд, кал, па не било и близо, а отгоре на това навсякъде ѝ пречели дяволите.

От нищо не се уплашила майката небесна, от нищо!... Само се загърнала с шал от дъжда и тръгнала из тъмнината...

Стигнала в чифлика, капнала от умора и измокрена до кости; почукала и покорно молила да отиде свещеника бързо при болния, но той, като я видял бедна жена и понеже било такова кучешко време, поръчал да ѝ кажат, че ще отиде на сутринта, сега нямам време, и продължил да играе, да пие и да се забавлява с господата.

Света Богородица само въздъхнала с болка за неговата непочтеност и направила така, та в същия миг се появила златна кочия с коне и лакеи, тя се преоблякла като госпожа управителка и влязла в чифлика.

Разбира се, свещеника веднага тръгнал с готовност, колкото може по-скоро.

Навреме пристигнали, но смъртта вече била на прага и дяволите напирали да влязат при селянина, да го грабнат още жив, преди да се приближи при него свещеника с причастието, само дете жената го бранела с броеницата и притваряла вратата ту с иконата, ту с молитва, ту с божието име.

Изповядал се Ястреба, съжалил за греховете си, помолил бога за прошка и получил опрощение; в същия миг предал богу дух. Самата пресвета Богородичка му затворила очите, благословила жена му и казала на изплашения свещеник:

— Върви след мене!...

Той още не могъл да се оборава, но тръгнал; оглежда се пред къщи и нито кочията, нито лакеи има, а само дъжд, кал, тъмница и смърт върви по следите му... Страшно се изплашил и затичал по-нататък след Дева Мария към параклисчето!

Гледа: тя вече с мантия и корона, обиколена от ангелски хорове, се покачва връз параклиса на предишното си място.

Тогава познал той небесната царица и обзет от страх, паднал на колене, ревнол да плаче ѝ протегнал ръце за милост.

А света Дева го погледнала сърдито и рекла:

— Цели векове ще прекараш тъй на колене зарад греховете си, ще плачеш, преди да ги изкупиш...

И той веднага се превърнал на камък и така си останал; а нощно време плаче, ръцете си държи протегнати, чака помилване и коленичи така от веки веков.

Амин!

* * *

И днес може да се види оная фигура в Домброва при Пшедбор; до черквата стои тя за вечен спомен и предупреждение на грешниците, че наказанието за злото никого няма да отmine.

Настана дълго и дълбоко мълчание. Всеки мислеше върху чудото и всеки бе пълен със свещена тишина, удивление, добрина и страх.

Какво може да се каже в такъв миг, когато душата на човека се отпусне като разкалено в огън желязо, когато набъбне от чувство и светлина, та само да я докосне човек, и ще се пръсне като звезден дъжд ѝ като небесна дъга ще се простре между небето и земята.

И тази тишина трая, докато последните пламъчета в тях не започнаха да угасват.

Матеуш извади флейтичката си и засвири задушевна, тихичка и многоцветва мелодия, сякаш някой движеше росни капчици по някакви паяжини, а Соховица запя „Под твоята защита, о боже!“. Другите тихо ѝ пригласяха.

А после, както обикновено, заприказваха полека-лека за разни неща.

Младежта започна да пуца помежду си шеги, защото Тереска войнишката казваше на момчетата различни весели гатанки; а понеже някой каза, Борина се вече върнал от съдилището и сега пие в кръчмата с хората си, Ягуша се загърна тихичко ѝ излезе, без дори да повика Южка; подире ѝ се измъкна също тъй крадешком и Антек,

стигна я още при прага в отвода, хвана я здраво за ръка и я поведе през външната врата към двора и от там — през градината зад плевнята.

Насъбраните почти не ги забелязаха, защото Тереска викаше с глас:

— „Без снага, без душа, а под черга се гуши.“ Що е това?

— Хляб, хляб, всеки го знае! — викаха и се трупаха около нея.

— Или това: „Гонят се гости по липови мостии?“ ...

— Дърмон и грах!

— И децата ги знаят тия гатанки.

— Тогава кажете други, по-умни!

— „Във риза се роди, а след това голо ходи?“

Дълго лучкаха, докато най-после Матеуш каза, че е сиренето^[1], и сам добави такава гатанка:

— „Липово дърво весело пее, кон върху агне опаш си вее.“

Мъчно се досетиха, че значи цигулка и лък.

А Тереска каза една още по-мъчна:

— „Няма си ни нозе, ни ръце, ни глава, навредом се муши, навсякъде шава!“

Вятър означаваше това. Започнаха да се препират, да се смеят и да си казват все по-весели гатанки, та къщата чак се тресеше от шум и веселие.

И дълго още през нощта дружно се забавляваха така.

[1] Сиренето го изстискват в кърпи, после ги махат. — Б.пр. ↑

XI

... Скочиха в градината, крадешком се промъкнаха под нависналите с клони и бързо, развълнувано, като изплашени еленчета, изтичаха зад плевнята в помръкналия сняг, в беззвездната бездънна тишина на помръзналите поля.

Изгубиха се в нощта; изчезна селото, изведнъж утихна и хорската врява, заглъхнаха дори и най-слабите отзвучи на живота, та те забравиха за всичко и хванати през кръста, силно притиснати един до друг и малко понаведени, радостни и развълнувани, замълчали и изпълнени с музика, те хвърчиха с всички сили из целия този свят, забулен с тъмна синина и мълчание.

— Ягушо!

— Какво?

— Ти ли си това?

— Как да не съм!...

Само това си казваха и от време на време спираха, колкото да си поемат дъх.

Тревожен туптеж на сърцата им и мощен вик на притаена радост възпираха гласовете им в гърлата. Те всеки миг се заглеждаха един в друг, погледите им светваха като горещи неми светкавици, а устата им падаха една върху друга с гръмотевична сила и с такъв алчен и унищожителен огън, та се залюляваха от упоение, дишането им замираше и по едно чудо сърцата им не се пръснаха. Земята изчезваше изпод краката им, те летяха като в огнена пропаст, оглеждаха се наоколо със заслепени от блясък очи и изведнъж пак полетяваха, без да знаят докъде и накъде, само по-далече да е, та ако ще би и в най-дълбоката нощ, чак там, в ония извити валма от сенки...

Още стотина крачки... още двесте... по-далече... по-дълбоко... докато всичко изчезна от погледа им: и целият свят, и споменът за него, докато потънаха напълно в забрава като в неуловим, само с душата разбираан сън, сякаш в онзи чуден сън, едва преди миг сънуван наяве там, у Клембови; те още потъваха в светливия сноп от тихи, мистични приказки и още бяха изпълнени с ония чудноватости и явления, още ги

затрупваха ония сънувани приказни сили с чудните цветове на очарования, на свещени тревоги, на най-дълбоки почуди, унеси и неутолени копнежи!

Все още бяха обгърнати от вълшебна небесна дъга от чудеса и мечти, та плуваха сякаш с хорото на тия чудеса, повикани преди малко, движеха се из приказни страни, през сред онези свръхчовешки сцени, през всичките произшествия, през всичките чудеса, през най-дълбоките кръгове на смайване и очарование. В сенките се люшкаха привидения, блуждаеха по небето, израстваха при всеки техен поглед, през сърцата им плуваха, та понякога чак дъхът им секваше, те замираха в тревога и притиснати един до друг, онемели, изплашени, се вглеждаха в бездънната мътна дълбочина на бленуването, та душите им чак цъфваха в цвета на изумленията, в пресветия цвят на вярата и на молитвените унеси и падаха на дъното на очарованието и забравата.

А след това се оборавяха, блуждаеха дълго с погледи из нощта, без да знаят добре дали са още между живи хора, дали не ставаха с тях онези чудеса, дали всичко това не е сън, не е измама?!...

— Не те ли е страх, Ягушо, а?

— Та с тебе накрай света бих отишла, на смърт! — шепнеше с усилие тя, като се притуляше в забрава до него...

— Чакаше ли ме? — попита той след малко.

— Ами как! Само като влезеше някой в отвода, подскачах от стола си... нали само за това отидох у Клембови... за това... мислех, че няма да дойдеш...

— А като влязох, направи се, че ме не видиш...

— Колко си глупав... нима да те гледам, та всеки да се сети! Ох, така ми се стегна душата, че само дето не паднах от стола... и вода пих, за да дойда на себе си...

— Душице моя!...

— Ти седеше зад мене, усещах, но се боех да те погледна, боех се да заприказвам... а сърцето ми тъй удряше, тъй чукаше, че хората ще да са го чули... Божичко! Насмалко не се развиках от радост!...

— Предполагах, че ще те заваря у Клембови и ще излезем заедно...

— Исках дома да избягам, ама ти ме принуди...

— Не искаше ли, а, Ягушо?...

— Ех, неведнъж си мислех да се случи тъй... неведнъж...

— Мислила си! Мислила си — прошепна той страстно.

— Как да не съм мислила, Янтоше! Винаги, винаги... Там зад прелеза не е добре...

— Вярно... тука никой няма да ни изплаши... сами сме...

— Сами!... И такава тъмница е... и... — шепнеше тя, като се хвърляше на шията му и го прегръщаше с всичката сила на лудостта и любовта си...

* * *

По полето вече не духаше, само от време на време вятърът кротко полъхваше като нежен шепот и разхлаждаше разпалените им лица. Нямаше ни луна, ни светли звезди, небето висеше ниско, омотано в нечистите и разкъсани руна на облаците и покриваше пустите и голи угари като черда кафяви волове, а далнините се мяркаха като през сив провлечен дим и целият свят изглеждаше като изтъкан от мъгли, от трепетен мрак и от развълнуван мътеж.

Дълбок, обезпокоителен и едва усещан шум се носеше из въздуха, сякаш плуваше откъм потъналите в нощта гори или от облаците, от онези диви пропасти, из които час по час излитаха стада бели облаци и бързо избягваха като гонено от ястреби ято от пролетни птици.

Нощта бе тъмна и мъчителна, глуха и пълна с чудно движение, пълна с уплаха и неуловими трепети, тревожни шумове, притаени привидения и внезапни явления на необясними и ужасяващи неща. Понякога изведнъж изпод лавините на мрака проблясваше призрачната бледност на снеговете или някакви ледени, влажни, загнили блясъци пълзяха със змиевидни извивки през сенките; ту за миг нощта затваряше клепачи и мрачина падаше като черен, непрогледен, проливен дъжд и целият свят изчезваше, та очите не можеха за нищо да се заловят, потъваха безсилно на самото дъно на ужаса и душата се вкаменяваше, притисната от глухата гробна мъртвина; понякога се продираха завесите на сенките, разпукваха се, сякаш от гръм разпрани, и през страхотните пропасти на облаците можеше да се видят в далечината сините голини на обсеяното със звезди тихо небе.

Ту пак откъм полето или откъм къщите, от небето или от потъналите далнини, неизвестно откъде, се носеха разпръснати, сякаш пълзящи гласове, някакви блясъци, някакви залутани екове, привидения от звуци и от отдавна умрели и блуждаещи по света неща, течеха в скръбно хоро и неизвестно къде изчезваха като мъртвите звездни светлини.

Но те бяха ослепели за всичко, буря възбушува в тях, растеше и всеки миг се усилваше, преливаше се от сърце в сърце като порой от парливи и неизразими желания, от светкавични погледи, от трепети на болка, внезапни тревоги, горещи целувки, преплетени, несвързани и с ослепителен блясък думи, като удари на диви гръмотевици — от смъртни онемявания, от трогателност и в същото време от такава прелест, че се задущаваха в прегръдки, мачкаха се до болка, дращеха се просто с нокти, сякаш искаха да изтръгнат вътрешностите си, да се окъпят в насладите на мъката и премрежили очи, не виждаха нищо, дори и себе си.

И понесени от любовен вихър, ослепели за всичко, обезумели, лишени от памет, стопени един в друг като две пламнали главни, те се носеха в тази непрогледна нощ, в пустошта и в глухата самота, за да се отдадат един на друг до смърт, до дъното на душите си, изяждани от вечния глад на очакването.

Не можеха вече да говорят, само несъзнателни викове се изтръгваха някъде от вътрешността им, само сподавени, откъслечни и бързи като огнени извори шепоти, думи, изгубени и опиянени от лудост, погледи, които разяждаха до мозъка на костите, погледи, обезсилени от безумие, погледи на урагани, които връхлитат един върху друг, докато ги обхващаха такива страшни тръпки на желание, че се притиснаха в диво скимтене и паднаха в пълна несвоят...

Целият свят закипя и заедно с тях се сгромоляса в огнени пропасти...

* * *

— Ума си губя вече...

— Не викай... тихо, Ягушо!...

— Не мога да не викам... ще побеснея!

- Сърцето ми ще се пръсне!
- Ще изгори... за бога, пусни ме... дай ми да си поема дъх...
- Божичко... ще умра... Божичко!
- Едничка моя...
- Янтоше! Янтоше!...

* * *

... Както някои скрити под земята живителни сокове се събуждат всяка пролет, набъбват от безсмъртно желание, стремят се един към друг през всички житейски пречки, плуват чак от краищата на земята, по небесата обикалят, докато се срещнат и загинат един в друг и заченат в светата тайна, за да застанат след това със смаяни очи: като пролетно време или като цвят, като човешка душа или като шум на раззеленели дървета — също така и те се стремяха през дълъг копнеж един към друг, през дни на мъка, през сиви, дълги, празни дни, докато се намериха и с еднакъв, непобедим вик на похотта паднаха в прегръдките си, притискаха се силно като борове, когато ги буря из корен изтръгне и разбити ги хвърли един връз друг, та се прегърнат с отчаяние, с всичката си сила, та се люлеят с предсмъртни усилия, борят се, поклащат се, докато потънат заедно в лютата смърт...

А нощта ги засланише и оплиташе, за да стане това, което е предназначено...

* * *

Нейде в тъмнината почнаха да се свикват яребици и тъй близко, че можеше да се чуе как цялото им ято иде насам, разнесе се бързо шум като на криле, които се повдигат за хвърчене и се удрят от снега, или пък отделни тъжни гласове цепеха тишината, а откъм село, което, види се, не бе далече, се откъсваха потиснати и мощни кукуригания на петли.

— Късно е вече... — шепнеше тя неспокойно.

— Далече е още до среднощ, времето ще се промени, затова пет петлите...

— Ще се постопли то...

— Разбира се, снега поомекна...

Близко някъде, сякаш зад купчината камъни, под която седяха, заврякаха и се загониха зайци, залудуваха като на сватба, цяла дружина прелетя край тях, та те дори подскочиха уплашени.

— Пърцат се, дяволите, и така заслепяват, че и човека не виждат. На пролет мирише.

— Помислих, че е някакъв звяр...

— Я по-тихо, приклекни! — прошепна той с изплашен глас.

И те се сгушиха мълчаливо до купчината камъни. Из разбелената от снежния блясък тъмнина почнаха да се показват някакви дълги и пълзящи сенки... движеха се бавно... крадешком или пък съвсем изчезваха, сякаш в земята потъваха, та оставаха да светят само едни очи като светулки из шубраците; имаше може би петдесетина крачки до тях, те веднага се превлякоха и изчезнаха напълно в мрака, когато изведнъж се разнесе кратък, болезнен, смъртен заешки врясък, после силно тупане, шум от хъркане, някаква ужасна борба, хрущене на мачкани кости, грозно ръмжене и пак дълбоко и ненарушимо мълчание се възцари наоколо.

— Вълци изядоха едно зайче.

— Дали не са подушили и нас!

— Оттатък духа вятъра, не ще да са.

— Страх ме е... да си идем вече... студ ме пронизва... — рече Ягна и потръпна.

Той я прегърна и я разгриваше с такива целувки, че изведнъж забравиха за всичко, прехванаха се яко през кръста и тръгнаха по една пътека, която се случи под краката им. Вървяха те и тежко се поклащаха като движение на дървета, натегнали от извънредно много цвят и леко полюлявани в бръмченето на пчелен рояк...

Мълчеха. Само млясък на целувки, шум на въздишки; страстни възклицания, глухо мъркане на опиянение, радостен туптеж на сърцата ги обгърна — като трепетен жар на пролетни поля: те бяха като цъфнала напролет полска шир, потънала в светъл звън на радост, защото също така разцъфваха и техните очи, също така дишаха с горещото дихание на нажежените в слънчев пожар поля, дишаха с трептенето на растящите треви, с ромона и блясъка на потоците, със сподавения писък на птиците. Сърцата им туптяха в едно с тази

свещена земя, погледите бяха като тежък, плодоносен ябълков цвят, а тихите, редки, смислени думи извираха от самото дъно на душите им като ослепителни пъпки по дърветата в майски зори, а дишането им беше като полъх, който гали току-що поникнала нива, душите — като пролетен слънчев ден, като вретенили ниви, огласяни от песни на чучулиги, изпълнени с блясъци, шум, лъскава зеленина и с несломима радост от живота...

Или пък изведнъж млъкнаха, спираха се и потъваха в мрака на някаква пропаст, както когато облак закрие слънцето и светът утихне, помрачи се и изчезне за миг в жалба и уплаха...

Но веднага пак се сепваха от своето онемяване, радост като пожар избухваше в душите им и ги окриляше с такава сила на щастие и така ги подемаше към поднебесен полет, че без да знаят, избухваха в страстна и съвсем безсъзнателна песен...

Люлееха се в такта на гласовете, които сякаш удряха с крила от небесни дъги и се пръскаха като звезден и разпален изблик от звукове в замрялата и пуста нощ.

Нищо вече не знаеха. Притиснати един до друг, те вървяха безволни, изгубени в себе си и безпаметни, пияни само от оная свръхчовешка сила на чувството, която ги носеше извън света и се късаше в нестройна, сплетена, почти без думи песен.

... Дива и възбудена песен се лееше като луд поток из накипелите сърца и се носеше по цял свят с победния вик на любовта...

И като огнен храст пламтеше в хаоса на мрака и на нощната непрогледност...

И понякога беше като тежък гръмлив клокот на води, които разкъсват ледени окови...

Звънеше като едва чуто позвънване и сладко шумолене, като вълна по разлюлени в слънцето ниви...

Разкъсваха се златните вериги на бремето, разпръсваха се по вятъра и ръждясали се влачеха тежко по нивите, та се чуваха като крясъци на нощта, ту като безсилно хлипане, ту като сиротинско призоваване, като глас на погубен и уплаха...

И замираха в гробна тишина.

Но след миг политаха безумно като уплашени птици към слънцето, сърцата им се изпълваха с такава мощ да полет и гибел във

всичко, че избухваха като ослепителен химн на унес, като молитвена песен на цялата земя, като безсмъртен вик на битието.

* * *

— Ягушо! — шепнеше той с изумен глас, като че ли сега я забелязваше при себе си.

— Ами ето ме! — отвърна тя някак съзливо и тихо.

Те се озоваха на пътеката, която водеше покрай селото зад плевните, но вече откъм Боринови.

Изведнъж Ягна започна да плаче.

— Що ти е?

— Та знам ли?... Нещо ме стегна и сълзите сами се леят.

Той се много угрижи; седнаха върху издадените кръстосани греди на една плевня, той я прехвана силно и я прегърна, тя като детенце се сгуши на гърдите му, загледа нейде в себе си, а сълзите като роса от цветове капеха от очите ѝ. Той ги изтриваше с длан или с ръкава си, но те постоянно течеха...

— Страх ли те е?

— Защо пък ще ме е страх! Само че такава тишина ме обзема, като че смъртта е застанала отпреде ми и така ме повдига, така ме понася, че на небето бих увиснала и с облаците бих се понесла по целия свят.

Той нищо не отвърна, млъкнаха и двамата. Изведнъж в душите им притъмня, някаква сянка падна и помрачи ясните им глъбини, проникна ги с чудно болезнена мъка, та се устремиха още повече един към друг, все повече търсеха в себе си някаква опора и все повече се унасяха към някакъв възмечтан свят...

Задуха вятър, дърветата тревожно се залюляха и ги посипваха с мокър сняг. Награмадените и тежки облаци изведнъж погнаха да се разкъсват и да бягат в разни посоки и тих разтреперан стон повея над снеговете.

— Трябва да си вървя, късно е вече — пошепна тя, като подстана.

— Не бой се, още не ще да са заспали, чуват се гласове по пътя, навярно се разиждат от Клембови.

— Оставила съм при доенето чебурите, та кравите ще си изпотрошат краката.

И млъкнаха, защото някакви гласове се раздадоха наблизко и се изгубиха; но нейде отстрана, като че в същата пътечка, захрущя снегът и някаква висока сянка се замярка тъй очертано, че те скочиха на крака.

— Има някой там... само че се притаи до плета.

— Така ти се е видяло... понякога такива сенки вървят след облаците.

И те дълго се вслушваха и се взираха в тъмнината.

— Да идем в сенарника, там е по-тихо! — пошепна той разпалено.

Всеки миг те се озъртаха с тревога, заставаха със затаен дъх и слушаха, но наоколо беше тихо и мъртво; бързо и предпазливо се доближиха до сенарника и се пъгнаха в дълбоката дупка, която се чернееше току над земята.

Пак потъмня светът, облаците се сгъстиха в непрогледна маса, бледите светлини угаснаха, нощта сякаш склопи клепачи и потъна в дълбок сън. Вятърът отмина без следа, още по-дълбока и още по-неспокойна тишина лъхаше, та можеше да се чуе треперенето на наведените под снега дървета и далечен далечен шум на вода, пуснатата върху воденични колела, а след доста време снегът по пътечката пак захрущя: вече ясно се чуваха тихи, предпазливи, сякаш вълчи стъпки... Някаква сянка се откъсна от стените и наведена се промъкваше по снега, беше все по-близко, ставаше по-голяма, спираше се всеки миг и пак тръгваше... сви зад сенарника откъм полето, допълзя почти под дупката и дълго се ослушваше.

После се промъкна към прелеза и се скри под дърветата...

Не мина много и сянката отново се показва, като влачеше след себе си грамадно бreme слама, спря се за миг, послуша се и скочи към сенарника, затъкна дупката с бremето... драсна кибрит и огънят мигом засвети по сламата, зашумя, блеснаха хиляди езици и след миг избухна като кървав плащ и обгърна цялата страна на сенарника...

А Борина, наведен, страшен като мъртвец, седеше на пост с вила в ръка.

* * *

Те изведнъж разбраха какво става: кървавите блясъци взеха да се провират вътре и хаплив пушек запълни ямата, те скочиха с писък, удряха се в стените и не знаеха къде остана изходът, полудяха от страх и едвам дишаха, докато най-сетне Антек по някакво чудо улучи втикнатото бreme, наблегна с все сила и заедно с него падна на земята, но преди да скочи, старият се хвърли върху му и забодя вилата в земята; не го засегна, тъй като Антек скочи и преди старият да повтори, блъсна го с пестници в гърдите и изчезна.

Тогава Борина се спусна към сенарника, но нямаше я вече и Ягна. Тя му се мярна само и изчезна в нощта, а той зарева като обезумял с напълно несвествен глас:

— Пожар! Пожар! — и тичаше с вилата около сенарника, та изглеждаше като дявол в кървавата светлина, понеже огънят бе обхванал вече целия сенарник, мятеше се шумно, съскаше и се извиваше нагоре в страшен стълб от пламъци и дим.

Дотърчаха хора, развикаха се по село, някой удари камбаната, тревога заразкъсва сърцата, а пожарът растеше и се развяваше като огнен плащ на всички страни и пръскаше дъжд от искри по сгради, по цялото село.

XII

Каквото ставаше в Липци след онази паметна нощ, мъчно би запомнил и разказал човек, та ако ще би и не знам каква глава да има. Закипя в селото като в мравуняк, когато някой нехранимайко го разрови с тоягата си.

Съмнало-несъмнало, а хората разтъркаха очи от нощния сън и всеки бързаше към мястото на пожара, мнозина дори дочитаха сутрешните си молитви из пътя и тичаха като на някой панаир.

Настанал беше тежък и тъй замъглен ден, че макар да бе време за проясняване, още повече притъмняваше като призори, защото захвана да вали сняг на мокри парцали и забули света с разрошена, кристалеста и омекнала покривка, но никой не обръщаше внимание на покривката, от вси страни се събираха на пожарището, стърчеха там по цели часове, приказваха си тихо за вчерашното събитие и наостряха уши да чуят нещо ново.

Вдигна се голям шум, понеже все повече хора прииждаха; цели тълпи се бяха събрали при портата, дворът беше пълен, а при сенарника беше същинска блъсканица и се аленееше от женски дрехи.

Сенарникът беше цял изгорял, само две от подпорите стърчеха на пожарището опалени като главни, а покривите на кочините и на сушината бяха оголени от сламата до самите стени и всичко беше разхвърляно, та цялата пътека и околността на петдесетина метра бяха завеяни и затрупани с огорели снопчета от покрива, почупеци летви, изгоряла слама, наполовина овъглени дървета и всевъзможни други обгорели неща.

Снегът непрестанно валеше и бавно покриваше всичко с изтъкано от кристалчета покривало, на места се топеше от скрития отдолу огън, а на места из разпръснатите купове сено излизаше черен дим или избухваше с пращене блед пламък, та мъжете веднага се спущаха с куки, тъпчеха го с крака, удряха с тояги и затрупваха със сняг.

Тъкмо бяха разбичкали една такава купчина, някой от Клембовите момци напипа с куката някакъв обгорял парцал и го дигна

високо.

— Ягушината наметка! — извика подигравателно Козеловица, тъй като знаеха добре какво бе станало.

— Я поразбъркайте, момчета, може да намерите там и някои гащи!...

— Ех, пък вие! Цели си ги е отнесъл човека, най-много по пътя да си ги е изгубил.

— Търсиха вече момичетата, някой им беше казал.

— Да ги занесат на Ханка — бърбраха и прихваха да се смеят.

— Тихоте, врескала такива! Я гледай, събрали се на забава да се подсмиват на чуждата беда! — викна сърдито помощник-кметът. — Ха вървете си, жени! Що сте застанали тука? Стига сте дрънкали! — и се спусна да ги разгони.

— Ти каква работа имаш с нас! Гледай си работата, за която си поставен! — викна Козеловица тъй силно, че той само я погледна, плюна и тръгна из двора. Никой не се и мръдна от мястото си, а пък жените заподритваха наметката и я разглеждаха, като си приказваха нещо тихо и със злоба.

— Такава из селото с ръжен да се изгони като магьосница! — рече високо Кобусовица.

— Ами! Зарад нея е всичко това! Зарад нея! — дорече Шикожица.

— То се знае, но и господ запази, та не пламна цялото село! — прошепна Соховица.

— Истина, че чудо, същинско чудо!

— И вятър нямаше, и овреме забелязаха.

— А някой удари и камбаната, че селото беше заспало пръв сън!

— Като че ли мечкарите, когато се връщали от кръчмата, те първи са видели.

— И как да стане! Сам Борина да ги хване в сенарника и едва ги изпъдил, и огънят избухнал. Така си и мислех вчера у Клембови, че все нещо ще стане, щом излязоха заедно.

— Навярно дълго ги е следил.

— Ами как! Моето момче ми казваше, че вчера през всичкото време се разхождал по пътя пред Клембови и ги дебнел — мънкаше на носа си Кобусовица.

— То се види, че от яд Антек го е запалил.

— Па не беше ли се и заканвал?

— Цялото село знаеше.

— Трябваше, трябваше да стане това! — добавяше Козеловица.

В друга група от по-стари жени също тъй си приказваха, само че по-тихо и по-сериозно.

— Знаете ли... старият като че ли така е набил Ягна, та сега лежи болна у майка си.

— Така, така! Още не съмнало, казват, изгонил я и й изхвърлил и раклата, и всичките парцали — добави мълчаливата дотогава Балцерековица.

— Я не приказвай намерки, сега нали ида от тях, раклата си е на мястото — поясни Плошковица.

— Ама аз още на сватбата казах, че така ще свърши тая работа — подлови тя пак по-високо.

— Божичко! Какви работи стават! — изпъшка Соховица и се хвана за главата.

— Ами какво? Ще го откарат в затвора, па това си му е!

— Пада му се: цялото село можеше да изгори!

— Тъкмо си бях най-сладко заспала, и току Лука, който бе тичал с мечкарите, удря по прозореца и вика: „Пожар!“ Господи, света Богородичке! Червено в прозорците, като че ли някой с жар ги бе отрупал, изгубих се от страх... па току заби камбаната... па завикаха хора... — разправяше Плошковица.

— Щом само казаха, че Боринови горят, нещо като че ли ми рече, че е Антекова работа — прекъсна я някоя.

— Мълчи, мари, казваш, като че ли си видяла с очите си.

— За виждане не съм видяла, ама щом всички думат...

— Още на заговезни тук-там дрънкаше за това Ягустинка...

— То се знае вече, че ще му турят веригите и — в затвора.

— Какво ще му сторят там? Кой го е видял? Има ли свидетели за това, а? — забележи Балцерековица, тъй като постоянно се мъкнеше по съдилищата и ги разбираше тия неща.

— Нима баща му не го е хванал?...

— Хванал го е, ама в друго нещо, па дори и да го е видял, че подпалва, не може да бъде свидетел, защото е баща и враждуваха помежду си.

— Това е на съдилищата работа, не е наша, но кой е виновен пред бога и пред хората, ако не оная кучка Ягуша, а? — отново надигна строг глас Балцерековица.

— Разбира се! Ами! Такова безпътство, такъв грях! — шепнеха по-тихо всички, притиснаха се накуп и почнаха да изреждат една през друга греховете ѝ.

Все по-високо приказваха и все по-разпалено укоряваха Ягна и изкарваха наяве всичко — и което е било, и което не е било, каквото само бе чула някоя някъде или пък сама си бе съчинила; всички някогашни обиди и зависти сега засъскаха в душите, та като град от камъни хвърчеха към нея хулни прякори, измислици, зли заплахи, ненавистни думи, разбунтувана злоба, и ако тя се явеше в този миг, без друго биха се нахвърлили с пестници върху нея.

А мъжете в друга купчина се разговаряха по-спокойно, но не помалко злобно роптаеха против Антек; полека-лека яд обземаше всички сърца, дълбоко и люто негодуване вълнуваше тълпата, святкаше като гръмотевица в очите, не една пестница се протягаше застрашително и бе готова да удари, та дори Матеуш, който беше в негова защита, махна с ръка и рече накрай:

— Трябва да му се е бил побъркал ума, ако е направил това!

Но ядосаният ковач скочи и взе да обяснява на хората, че Антек отдавна се е заканил с палеж, че старият отдавна вече знаел това и че с всички сили бдял.

— А че той е направил това, готов съм да се закълна, па има и свидетели, ще кажат, а за такива трябва да има наказание! Ами не се ли сговаряше постоянно с момчетията, не ги ли бунтуваше против по-старите, не ги ли наговаряше към престъпление? Знаем дори и с кои, знам, виждам ги дори и сега ме слушат като говоря, па смеят и да го бранят! — крещеше той сърдито. — Зараза е плувнала от него по цялото село, зараза! В затвора да го закарат, на Сибир, с кърпели като бясно куче да го убият, че му не стига греха със собствената му мащеха... ами и ще пали! Само по едно чудо, дето цялото село не хвъркна! — крещеше той разпалено, види се, пак с някаква сметка.

Рохо, който стоеше с Клемб настрана, обмисли всичко туй и рече:

— Много сте го нагрозили, а до вчера пиехте с него в кръчмата.

— Всеки, който може да превърне селото в просяшко, ми е враг — отвърна ковачът.

— Но дворянина не ти е враг! — подхвърли сериозно Клемб.

И взе да ги навиква, закрепяха и други, а ковачът се пхаше между хората, подстрекаваше, подбуждаше към отмъщение, измисляше небивали неща за Антек, докато и народът, вече твърде възбуден, се обърка съвсем и се раздвижи, развикаха се да доведат подпалвача, във вериги да го оковат и да го заведат в управлението, а други, по-разгорещени, търсеха вече тояги и бяха готови да се залетят, да го извлекат от къщи и така да го набият, та цял живот да не забрави!... Най-много настояваха за това онези, на които Антек неведнъж беше налагал ребрата с тоягата си...

Вдигна се такава шумотевица, крясъци, клетви, заплашвания, настана такава бъркотия, че народът се струпва, мятеше се като блъскан от вихъра шубрак, залюля се, заудря като вълна о плетищата и взе да напират към портата, за да излезе на пътя. Напразно кметът скочи да ги успокоява, напразно помощникът и по-старите обясняваха и увещаваха, гласовете им се губеха в адска врява и самите те, повлечени от течението, тръгнаха заедно с другите. Никой нито слушаше, нито обръщаше внимание на думите им, всеки се дърпаше, хвърляше се, крещеше с всички сили, сякаш някаква полуда като вихър на отмъщението понесе всички...

Изведнъж Козеловица си запробива път напред и закрепя до небесата:

— И двоицата са виновни, и двоицата да ги домъкнем тука, на пожарището, да ти накажем!...

Жените, особено безимотните и всички бедни, й запригласяха с нечовешки врясък, разперили ръце и напълно обезумели, те се натискаха покрай нея към челото на навалищата като някой бесен, гръмлив поток; в тесния проход между двата плета при портата се вдигна врясък и писък, понеже всички се натискаха, всички крещяха, всички блъскаха с пестници, промъкваха се насила. Само очите им святкаха грозно и объркана дива врява се вдигна всред тях като клокочене на бурни води, като глас на някакъв всеобщ гняв, обхванал в пламъци всички сърца. И тъй се натискаха те все по-силно и по-напред, докато предните завикаха:

— Свещеника! Свещеника с причастието!

Тълпата се раздвижи като на връзло, залюшка се и се втурна на пътя, възпираше се, разпадаше се поединично, утихваше, докато изведнъж млъкна напълно, падна на колене и се наведоха голи глави...

Свещеникът идваше откъм черква с причастието. Ямброжи вървеше напред със запален фенер и дрънкаше звънчето...

Те отминаха бързо и се виждаха вече като през замръзнало стъкло, потънали в гъстата снежна мъгла, когато народът започна да се изправя.

— При Филипица отива, вчера тъй измръзнала в гората, че от зори едва диша; казват, че не ще дочака да се мръкне.

— И при Бартек от стружнята са го викали...

— Болен ли е?

— Ами как, не знаеш ли? Притиснало го дърво, та като че ли няма да го бъде... — шепнеха си, като поглеждаха след свещеника.

Няколко жени тръгнаха след него да го придружат, а цяла тълпа от момчета полетя направо през вира към воденицата, останалите стоеха безпомощно като стадо овце, когато внезапно ги подгони куче. Ядът изчезна някъде, онзи напор на сила се пръсна, шумът затихна, та започнаха да се оглеждат като събудени от дълбок сън; пристъпяха от крак на крак, почесваха се по челата, тук-там казваха по нещо и понеже мнозина ги досрамя, плюха, нахлупиха шапки и бързо тръгнаха през навалицата, която се разливаше като вода по пътя, губеше се полека-лека и се отбиваше по портите и по къщите. Само Козеловица въпреки всичко крещеше силно и се заканваше на Ягна и Антек, но като видя, че всички се отдръпнаха, изнадума клетви, за да ѝ поолекне, скара се с Рохо, който ѝ каза права дума, и отиде из селото. Така че най-сетне останаха твърде малко хора и онези, които гледаха и пазеха пожаращето, за да се притекат на помощ, в случай че се разгори отново.

На двора остана и ковачът, но така ядосан от станалото, че мълчеше, въртеше се неспокойно, разглеждаше по кътищата и току подгонваше Лапа, който постоянно го лаеше и заяждаше...

Борина пък през всичкото време не се показва нито веднъж. Казаха, че се заровил под юргана и спи, само Южка с подпухнали от плач очи излизаше пред къщи, поглеждаше народа и се скриваше пак. Оставаше само Ягустинка да се грижи за стоката, но и тя днес беше

като хаплива оса и като никога недостъпна, та хората се боеха да я питат, защото така отговаряше, че сякаш с коприва жулваше.

По пладне пристигна писарят със стражари и взеха да описват изгорялото и да разследват причините за пожара, затова, разбира се, и останалите хора се пръснаха по всички посоки, да не ги пишат свидетели.

Улиците изведнъж почти напълно опустяха. Истина, снегът постоянно валеше, дори и още по-мокър: преди да падне на земята, се топеше и покриваше всичко с рядка кал, но в къщите бръмчеше като в кошери, защото този ден в Липци стана като неочакван празник, рядко някой работеше и мислеше за друго нещо, тъй че тук-там и крави промучаваха над празни ясли. Навсякъде приказваха, често някой се промъкваше от къща на къща, жените тичаха готови да бърбят и новините се виеха като врани от комин на комин. В прозорците и по вратните, пред портите назъртаха любопитни лица и чакаха да видят дали стражарите не ще поведат Антек!

Любопитството и нетърпението растяха от час на час, но нищо сигурно не се знаеше, понеже често се явяваше някой задъхан и казваше, че отишли вече за Антек, а други се кълняха, че той набил стражарите, че се изскубнал от ръцете им и дим да го няма, трети пък съвсем друго плещеха.

Само това беше истина, че Витек тичаше за водка до кръчмата и че Бориновият комин много пушеше, и от това заключаваха, че готвят за стражарите.

А привечер премина бричката на кмета с писаря и стражарите, но без Антек.

Смайване и разочарование от несбъдналото се очакване обзе селото, защото всички бяха уверени, че ще го отведат в затвора, окован във вериги. Напразно бльскаха умовете си и обмисляха какво е признал старият при дознанието. Това знаеше само кметът и помощникът, но те не искаха нищо да кажат, та любопитството неизмеримо растеше и се пуцаха все по-различни, съвсем невероятни слухове...

Бавно настъпи тъмната и доста тиха нощ. Снегът бе престанал и изглеждаше като че ще хване мраз, защото, макар че тъмни облаци се гонеха по небето, но тук-там във високите пролуки блясваше светла звезда и остър полъх леко стягаше омекналия сняг, та хрупкаше под

краката. По къщите бляскаха светлини и хората се събираха из тесните стаи пред огнищата и се успокояваха след вълненията през целия ден, без обаче да престанат да сноват догадки и предположения!

Наистина имаше за какво: щом не откараха Антек, значи, не той е запалил, тогава кой? — Не е и Ягна, на това никой не би повярвал, и старият не е — такава мисъл не можеше и да дойде някому в главата!

Затова блуждаеха сякаш пипнешком, без да могат да намерят никакъв изход от мъчителната загадка... По всички къщи приказваха за това и никой не узна истината, но от тези обсъждания излезе само това, че най-сетне гневът им към Антек попремина, млъкнаха дори и неприятелите му, а приятелите като Матеуш надигнаха пак гласове за защита; затова пък се възбуди страшна омраза към Ягна и достигаше до опасност от страшен, смъртен грях. Жените я подеха на езиците си и така я мъкнеха от уста на уста като по остри тръни, та не оставяха здраво нито късче от кожата ѝ! Изпати си от това не малко и Доминковица, изпати си... и още повече ги беше яд на нея, че никой не знаеше що става с Ягна, тъй като старата отпъждаше от прага любопитните като омразни кучета.

Но това, в което бяха съгласни и което всички еднакво изпитваха, беше дълбокото съчувствие към Ханка, всички искрено и сърдечно я съжаляваха и окайваха и дори още вечерта Клембовица и Шикорица отидоха у нея с добра дума и ѝ занесоха нещо във вързопче.

Така изтече този ден, който дълго ще се помни, а сутринта всичко се върна към старото. Любопитството угасна, ядът изстина, яростта утихна и отпадна и всеки се върна към обикновения си живот, наведе глава под ярема и понесе, както бог дал, участта си — без шум и с търпение.

То се знае, тук-там още приказваха за тези случки, но все порядко и по-немарливо, защото всекиму са по-близки собствените грижи и печали, които всеки ден поотделно му донася.

Дойде март и настанаха непоносими времена: тъмни и печални дни, прокиснати от влага, от дъжд или от мокър сняг, та едва можеше да се подаде човек из къщи. Слънцето сякаш се скри нейде из ниските зеленикави бездни на облаците, та не светваше дори за миг — снеговете бавно се топяха или пък омекнали и влажни се зеленееха от мокрота, сякаш обраснали с плесен; водата се задържаше в браздите и

обливаше ниските места и дворищата, а нощем хващаше мраз, та беше трудно да се застои човек по заледените пътища и пътеки.

В такова кучешко време по-скоро се забрави за пожара, още повече, че нито Борина, нито Ягна, нито Антек дразнеха със себе си хорските очи. Забравиха ги като потънал на дъното камък, над който само от време на време водата се раздвижи, набръчка се, разклати се, разлюлее се, зашуми и пак затече спокойно.

Така минаха няколко дена, чак до последния — сирния вторник.

Понеже последните дни на сирница бяха като полупразници, още от сутринта наставаше голямо движение из къщите, защото украсяваха стаите и почти от всяка къща по някой отиваше в града, за да накупи туй-онуй, най-вече месо и някое парче колбаса или пръжки, само сиромашта трябваше да се задоволи с херинга, взета на вересия от евреина, и с картофи и сол.

У богатите още от пладне пържеха понички, та въпреки дъжда по цялото село се носеше миризма на прегоряла мас, на пържени меса и други още повече дразнещи вкуса неща.

Мечкарите се мъкнеха пак от къща на къща със своите причудици, та постоянно и в различни посоки избухваха вресливите гласове на момчетата.

Вечерта пък след вечеря стъкмиха музика в кръчмата, където и куцо, и сляпо побърза да отиде, без да гледа лапавицата, която заваля още на мръкване.

Веселяха се от все сърце, понеже беше за последен път пред великите пости. Матеуш свиреше на цигулка, Петрек, Бориновият ратай, пригласяше с флейтата, а Яшек Превратния удряше дайрето.

Танцуваха от все сърце, както рядко биваше, и до късно, докато черковната камбана удари в знак, че е полунощ и че сирница се свърши. Изведнъж музиката млъкна, танцуването спря, набързо доизпиха шишенца и чаши и народът тихо се разотиде, като остана само Ямброжи, напил се яката, и по своя навик започна да пее пред кръчмата.

До късно светеше само у Доминиковица, казват, че до втори петли, защото седели там кметът и помощникът и спогаждали Ягна с Борина.

Селото отдавна спеше, мълчание обгърна света, тъй като дъждът от среднощ престана, а те още разговаряха...

Само у Антекови не беше тихо, нито имаше спокоен сън, нито весели последни заговезни.

Какво ставаше в душата на Ханка през тия дълги дни и нощи от оная минута, когато във време на пожара той я срещна пред къщи и я принуди да се върне, това може би само един господ знаеше и никакво човешко слово не можеше да го изкаже.

Разбира се, още същата нощ тя узна всичко от Веронка.

Душата ѝ замря от мъка и тя лежеше като някой гол, страшен в смъртта си труп. През първите два дена тя почти не стана от хурката, за предене не предеше, а само движеше неволно ръце като човек в смъртна дрямка, загледана с празен, догорял поглед в себе си, загледана в лютите вихри на скърбите, в жалните мътилки на парливите сълзи, на бедата и неправдата, та нито спеше, нито ядеше, нито знаеше добре какво става около нея през това време; дори за детските плачове бе забравила и за себе си, та Веронка се съжали над нея и се погрижи за децата и за стария, който на всичко отгоре заболя след ходенето в гората, лежеше до печката и тихо пъшкаше.

Антек също като че ли не беше у дома: той излизаше в зори и се връщаше късно през нощта, без да поглежда нито нея, нито децата, пък и тя не можеше да преодолее себе си, за да му каже поне една дума — не би успяла. Душата ѝ бе тъй потисната от жал, че беше сякаш вкаменяла.

Чак на третия ден тя се поокопити, стресна се сякаш от страшен сън, но тъй променена, сякаш съвсем друга след тази мъртвина: лицето ѝ посивяло съвсем като пепел, набраздено от бръчки, състарила се беше с години и беше тъй студена, като че някой от дърво я беше изрязал. Само очите ѝ святкаха сухо и устата ѝ още повече бе стисната. При това съвсем измършавя, та дрехите висяха на нея като на окачалка.

Стана тя пак за живот, но променена вътрешно, защото при все че душата ѝ беше като сплавена на пепел, в сърцето си усети някаква чудна, отдавна неусещана сила, упорита сила за живот и борба, смела увереност, че ще превъзмогне и ще надделее над всичко.

Тя отиде веднага при децата, които жално поплакваха, прегърна ги и чудно как не ги задуши с целувките си; заедно с тях тя избухна в дълъг облекчителен плач, от което ѝ олекна и паметта ѝ се възвърна.

Понареди набързо къщата и отиде при Веронка да ѝ благодари за доброто сърце и да ѝ поиска извинение за някогашните обиди; веднага настана помирение, на което сестрата не се чудеше, а само не можеше да разбере защо Ханка не се оплакваше от мъжа си, не му се заканваше, не okayваше съдбата си, не, сякаш тези неща бяха отдавна умрели и отдавна забравени — само дето най-после рече:

— Сега се чувствавам като вдовица, та разбира се, че и сама ще трябва да се грижа за децата си и за всичко.

И още същия ден привечер отиде у Клембови и у други познати да се научи какво става с Борина... защото добре помнеше думите му, казани, когато се разделяха.

Но не отиде веднага при него, изчака още няколко дена, защото се пазеше да се мярка пред очите му тъй скоро след всичко станало.

Едва в първата сряда от постите, без да приготви дори закуска, огърна се, колкото можа по-добре, повери децата си на Веронка и се тъкмеше да излезе.

— Къде се стягаш тъй рано? — попита Антек.

— На черква, празник е, пепелива сряда^[1] е днес — отвърна тя неохотно и уклончиво.

— Закуска няма ли да приготвиш?

— Върви в кръчмата, евреина ще ти даде на вересия — рече тя неволно.

Той скочи на крака, сякаш някой го удари с тояга, но тя излезе, без да обръща внимание на това. Тя вече не се страхуваше от крясъците и от гнева му, струваше ѝ се като чужд и тъй далечен, та дори сама се чудеше на това, и макар че понякога в нея трепваше нещо като последен пламъчец на някогашна любов, като огнец, отрупан с печали и притъпкан, тя го гасеше съзнателно, със силата на спомените от онези непреболени обиди.

И други хора отиваха на черква, когато тя сви по големия път с тополите.

Настана ясен и хубав ден, слънцето още от сутринта грееше, силният мраз от нощта още не бе омекнал, от стрехите капеше като наниз от лъскави маниста, заледените води по пътищата и изкопите светеха като огледала, а осланените дървета искряха на слънцето, пламтяха и като че ли в сребърна прежда се носеха по земята; чистото синьо небе, обсеяно с малки млечни облачета, трепкаше в слънцето

като цъфнала нива с лен, когато стадо овци се втурнат в нея и така се наблъскат, че едвам се виждат белите им вълнести гърбове. Въздухът полъхваше чист, студен и тъй пресен, че човек с наслада го дишаше. Цял свят се развесели, локвите лъщяха, вкоравелите като стъкло снегове проблясваха като злато, децата разпалено се пързяха по улиците и радостно кряскаха, тук-там под стрехите някой старец се беше припекъл на слънце, дори кучетата радостно лаеха и подгонваха присламчилите се за храна ята врани — и чуден слънчев топлик заливаше целия свят с яснота и с почти пролетна топлина.

Но в черквата Ханка бе облъхната от пронизителна хладина и дълбоко молитвено мълчание. Тиха служба вече се отслужваше пред големия олтар, народът в набожно съсредоточение, унесен в молитви, бе гъсто изпълнил средната част на черквата, заляна от потоци светлина, а окъснели все още прииждаха.

Ханка не отиде при другите. Тя тръгна, в страничната част на черквата, съвсем празна и тъй мрачна, че само тук-там позлатите лъщяха от ледените и съвсем оскъдни ивици светлина; тя искаше да остане сам-самичка с душата си и с бога, коленичи пред олтара на Възнесението, целуна пода, разгърна ръце и вгледана в благото лице на Богородица милостива, потъна в молитва.

Едва тук тя избухна в жалби, пред светите крака на утешителката тя принесе с най-дълбоко смирение и безкрайна надежда окървавената си в рани душа и правеше сърдечна изповед. Пред майката и господарката на целия народ тя се каеше за всички прегрешения, защото, разбира се, е била грешна, щом господ я е наказал, грешна е била! „И недоброжелателна към другите, и горделива, и крамолница, и немарлива, и да си хапна добре обичах, и помързяваше ме, и за божия служба небрежна — грешна бях“ — викаше тя с разпалена, обляна с кръв болка на сърдечно съкрушение, че е чудно как не се пръсна сърцето ѝ, и се молеше за милост, просеше милосърдие и за тежките прегрешения на Антек и се блъскаше в сърдечна молба като някоя птичка, която бяга от смъртта и удря крила о прозореца, пърпори и писка жално да ѝ помогнат.

Плачът ѝ се раздрусваше и обгаряше от жаравата на молбите; от душата ѝ като от жива рана изтичаше струя от молитви и плачове, които като кървави бисери се пръскаха на студения под.

Свърши се службата и всички в съкрушение, а мнозина и с плач пристъпваха към олтара и навеждаха покорно глави под пепелта, която свещеникът с гласна молитва на покаяние посипваше върху коленичилите.

Без да чака церемонията с пепелта, Ханка излезе вън и се чувствуваше с повишени сили и вече напълно уверена в божията помощ.

С вдигната глава отговаряше на хорските поздрави, мина неустрашимо между любопитните погледи и смело, макар и разтреперана, сви в Бориновата порта.

Боже мой, колко време кракът ѝ не бе стъпвал тука, а като някое куче винаги отдалече и жално заобикаляше и сега с любовен поглед обгръщаше и къща, и сгради, и огради, и всяко блеснало в своята посивялост дърво и тъй незабравимо, като че ли всичко това бе от нейното сърце израсло и беше от нейната кръв. Душата ѝ се разсмя от радост и тя бе готова да разцелува тази свещена земя. И едва стъпила пред къщи, Лапа се хвърли върху ѝ с такова радостно скимтене, че Южка чак излезе в отвода да види и застана учудена, сякаш не вярваше на очите си.

— Ханка! Господи! Ханка!

— Аз съм, аз съм, не ме ли познаваш? Тука ли си е тате?

— В къщи е... в къщи... добре си дошла... Ханке!... — и момичето се разплака и целуваше ръцете ѝ като на майка рождена.

А старият, като чу гласа, излезе сам да я посрещне и я въведе в къщи. Развълнувана от появата му и от спомените, които я облъхваха от всяко кътче на любимата ѝ къща, тя се хвърли в краката му и заплака. Бързо се успокои, защото старият я заразително за децата и съчувствено съжаляваше и нея, и дете беше отслабнала. Всичко му разказа, нищо не скри, само че я уплаши голямата промяна в него; той се беше състарил в това късо време, беше много измършавял и страшно се беше прегърбил, лицето му беше както и по-рано, но още по-обтегнато и още по-строго.

Приказваха си дълго, без да споменат нито веднъж нито за Антек, нито за Ягна: и двамата се пазеха да се докоснат до тия назрели болки и когато след един час тя тръгна да си върви, той поръча на Южка да ѝ приготви в една торба всичко, каквото може, та Витек трябваше да я закара с шейничката, защото тя не би могла да я

повдигне, а на изпроводяк ѝ даде няколко злоти, колкото да има за сол, и рече:

— Идвай по-често, всеки ден ако щеш, не се знае какво може да стане с мене, та наглеждай дома, Южка не ти е нищо крива.

И тя си тръгна, като мислеше по пътя върху думите на свекъра си и почти не чуваше Витек, който ѝ шепнеше, че кметът и помощникът идват всеки ден и настояват пред стария да се помири с Ягна, че той веднъж ходил дори при свещеника с Доминиковица, която вчера до късно през нощта разговаряла със стария. И бърбеше всичко, което знаеше, за да ѝ се умилква.

В къщи тя завари Антек, който беше още там и си поправяше ботуша при прозореца; той не я погледна дори, едва когато видя Витек и торбата, се обади ядосано:

— Гледам, по просия си ходила...

— Щом съм изпаднала като просякиня, трябва от хорска милостиня и да живея.

А когато Витек си излезе, той избухна разгневен:

— Казвал съм ти, дявол да го вземе, да не ходиш у баща ми!

— Сам той ме повика, затова отидох; сам ми даде, затова взех; няма да умирам от глад, нито пък ще дам децата ми да умрат, щом ти се не грижиш!

— Веднага да му го върнеш, нямам нужда от нищо негово! — завика той.

— Но аз и децата ми имаме нужда.

— Казвам ти, върни го или сам ще го занеса; ще му го натъпча в гърлото да се задуши от своята добрина, чуваш ли, или всичко ще изхвърля през вратата!

— Само се опитай, само да се допреш, и ще видиш! — изръмжа тя и хвана кобилицата, готова да се брани докрай, така намръщена и разярена, че той се отдръпна смутен от тоя неочакван отпор.

— Евтино те е купил, с комат хляб като някое куче — промърмори той мрачно.

— Още по-евтино ти продаде и нас, и себе си за една Ягнина фуста! — кресна тя, без много да му мисли, а той се сви като с нож прободен, но Ханка изведнъж като че ли побесня; заляха я спомените от обидите, та избухна в неочакван, придошъл поток от вечно таени припомняния и жалби, нищо не му прости, не забрави нито една

негова вина, нито една пакост, а току шибаше по него като с бухалка; да би могла, в същия миг би го убила!...

Антек се уплаши от нейното побесняване; нещо се раздвижи в гърдите му, той се наведе и не знаеше какво да каже. Гневът го напусна и горчив, хаплив срам заля душата му, та взе шапката си и избяга от къщи.

Дълго не можа да разбере той промяната в нея и като изоставено куче само вървеше напред, съвсем безпаметен — както впрочем всеки ден...

От онзи ужасен миг на пожара с него ставаше нещо страшно, сякаш съвсем беше побеснял. На работа не ходеше, макар че воденичарят изпраща няколко пъти да го викат, а само скиташе из селото, седеше и пиеше в кръчмата, кроеше все по-кървави планове за отмъщение и нищо повече не виждаше — та дори не го интересуваха и подозренията за пожара.

— Нека, нека само да ми каже някой в очите! — рече той високо на Матеуш в кръчмата, за да чуят и другите.

Той продаде на евреина и последната юница и я пропиваше с другарите си, понеже се беше сприятелил с най-лошите хора в селото. Към него се бяха прилепили такива като Бартек Козела, като Филип Отвъдния, Франек воденичарския и най-лошите Гулбасови обесници, които при всеки скандал бяха винаги първи и постоянно се скитаха из село като вълци и оглеждаха какво биха могли да откраднат и да занесат на евреина за водка. Но на него му беше все едно какви са те, стига само да имаше дружина, защото му се подмазваха и като кученца го гледаха в очите, така че макар и да ги биеше понякога, често им поръчваше шишенца и ги бранеше от другите.

И всички заедно правеха такива скандали, нападения и побоища из село, че всеки ден се оплакваха от тях на кмета, дори и на свещеника.

Матеуш го съветваше, но напразно; напразно и Клемб от искрено приятелство го заклеваше да се опомни и да не се погубва сам, напразно го увещаваха — Антек нито слушаше, нито позволяваше да му се говори, все повече и повече се забравяше, пиеше и се заканваше, и негодуваше вече против цялото село.

И тъй потъваше в своята гибел, сякаш по някоя стръмна урва, без да мари за нищо и за никого, но селото не преставаше да го следи

зорко и макар че различни хора различно приказваха за подпалването, но като го виждаха какво прави, все повече се наежваха против него. Па освен това, понеже и ковачът подстрекаваше прикрито, дори предишните му приятели полека-лека се отвърщаха, избягваха го отдалеко и първи явно негодуваха срещу него. В същност той малко държеше на това, заслепен от жаждата за отмъщение, защото живееше само с тази грозна мисъл и я раздухваше като жарава, за да пламне.

При това, като напук на всички той не изостави и Ягна; любов ли го теглеше към нея, или нещо друго, един господ знае — те се срещаха в Доминиковичината плевня, разбира се, тайно от майката, само дете Шимек с готовност им помагаше, уверен, че Антек ще му помогне да се ожени за Настка.

Ягуша му излизаше без желание и винаги със страх, понеже любовта и като че ли съвсем беше изчезнала след камшика на мъжа ѝ, от който тя носеше болезнени следи, но я беше страх и от Антек, защото я бе заплашил, че ако не излезе винаги, когато я повика, посред бял ден, пред всички ще влезе в къщи и ще я набие още повече от Борина.

Разбира се, ако някой извърши грях по вина на другото, той не е вече така разположен към него, но нали я принуждаваше, тя, ще не ще, излизаше.

Обаче това не трая дълго, защото още в пепеливия четвъртък Шимек дотърча при него в кръчмата, дръпна го в къта и му каза, че помирили Ягна със стария и тя пак отишла при него.

Сякаш с климия го блъснаха по темето, така му притъмня от тази новина, понеже вчера по мръкнало се беше видял с нея, а тя не му спомена ни дума за това.

„Крила е от мене!“ — помисли си той и сякаш някой жарава изсипа в сърцето му, та едва изчака до вечерта и изтърча.

Дълго обикаля той около бащината си къща, разглежда и чака при прелеза, но тя не се и показа. Той толкова се разлюти от това и стана тъй дързък, че измъкна един кол и влезе в двора, готов на всичко, решен дори да влезе и в къщи — беше вече при вратата и дори хващаше дръжката, но в последния момент нещо го отблъсна от вратата, споменът за бащиното му лице се изпречи пред погледа му с такава сила, че той се отдръпна развълнуван, разтрепера се цял от ужас, не можа да се реши и тихо, боязливо и бързо се върна назад.

Не можа после да разбере от какво се уплаши, какво стана в него — също като някога при вира.

Но той не можа да се види с нея и следните дни, макар че прекарваше и дебнеше като вълк по цели вечери при прелеза.

Не я срещна дори и в неделя, макар че дълго стоя на пост пред черквата.

Затова намисли да отиде на вечерня, уверен, че ще я срещне и ще намери някакъв начин да поговори с нея.

Беше закъснял малко; вечернята беше почнала, черквата бе пълна и тъй мрачна, че само под покрива малко се сивееха последните останки от деня, а долу в сумрака, между тук-там тлеещите пламъци на свещи гъмжеше народът, шумеше като река и се люшкаше към бляскаво осветения олтар. Той се промъкна чак до решетката и се огледа крадешком, но не видя нито Ягна, нито някой от бащиния му дом, затова пък често долавяше насочени към него любопитни погледи и чувствуваше, че го следят, защото често някой пошепваше нещо на съседа си и сочеше, незабелязано към него.

Пееха вече „Горки печали“, понеже беше първата неделя от постите. Свещеникът с бяла одежда стоеше настрана от олтара с книга в ръка и час по час поглеждаше строго към него.

Органът гърмеше и музиката му проникваше в душата. Целият народ пееше в един глас, а от време на време гласовете прекъсваха, органът млъкваше и от балкона, като че ли нейде изпод небето, се разнасяше плачливият прекъсван глас на органиста, който четеше разсъждения върху мъките Христови.

Антек нищо не слушаше, защото полека-лека забрави за какво беше дошъл и къде се намира, песните го пронизаха и обвиха с нежна люлееща мелодия и той някак чудно изгуби сили; дрямка и дълбока тишина го налегна, като че ли потъваше някъде или летеше в някаква светлина, и колчем дохождаше на себе си и отвореше очи, срещаше погледа на свещеника, който постоянно го гледаше, защото беше на по-високо от другите и се виждаше отдалече. Този поглед тъй го пронизваше, та Антек извъръщаше натежала глава и пак забравяше всичко; изведнъж той се сепна.

На кръста увиснал творецът небесни,

плачи и покай се, човече ти грешни! —

гръмна черквата, като че ли викът изскочи из едно необхватно гърло и избухна с такава печална сила, с такава жално стенание, че стените чак се разтресоха. Народът се изправи на крака, раздвижи се и всички гласове гръмнаха изведнъж, запяха с цялата си душа и с всичкия плач на покаяние.

Изпяваха, а дълго след туй по черквата се носеха звънливи, болезнени екове и шум от хлипания, въздишки и горещи молитви.

Службата се проточи още дълго, но той се бе вече напълно съвзел. Дрямката го напусна, само някаква тежка, непобедима тъга се вкопча в душата му и така я разпъваше, че ако не го бе срам, не би задържал сълзите, които напиреха на очите му. Той искаше вече да излезе, да не дочака края, но в същия миг органът затихна, свещеникът застана пред олтара и започна поучението.

Народът пристъпи напред, та не можеше и да се помисли за излизане. Той дори не можеше да мръдне — тъй бе притиснат до преградата пред олтара. Тишина зацари в черквата и всяка дума на свещеника можеше ясно да се чуе. Той разказваше за Исусовите мъки, а като свърши за тях, почна да укорява грешните, да разтърсва застрашително ръце и час по час поглеждаше към Антек, който стоеше тъкмо срещу него, само че малко по-ниско, и не можеше да откъсне очи, сякаш прикован и омагьосан от палещите погледи на свещеника...

В струпаната и заслушана навалица вече се обаждаха плачове; тук-там се дочуваше жал на въздишка или пък свещената дума „Исусе“ звучеше като стенание, а свещеникът приказваше все по-силно и по-страшно. Той като че ли растеше в очите на всички, приемаше исполински размери, мятеше светкавици с очите си, издигаше ръце и думите му падаха като камъни върху главите и като нажежено желязо пареха сърцата — защото почна да шибва и укорява всички провинения и безпътства, каквито биваха допускани: и закоравелост в грехове, и непомнене божиите заповеди, и вечните свади, побоища и пиянства. Тъй разпалено говореше, че душите се затресоха в мъката на своите грехове и плачове, и въздишки на покаяние зашумяха като ситен дъжд. А свещеникът изведнъж се наведе към Антек и с гръмлив глас завика за изродените синове, за подпалвачите на родните си бащи, за такива

съблазнители и грешници, които няма да избягнат вечния огън, нито човешкото наказание!

Целият народ изгуби и ума, и дума. Изведнъж всички утихнаха и притаиха дъх в гърдите си, всички погледи като град от светкавици паднаха върху Антек, понеже разбраха кого съдеше свещеникът. А той стоеше изправен, блед като платно и едвам дишаше, защото тия слова връхлитаха върху му с такъв трясък, сякаш цялата черква се събаряше отгоре му. Той се само озърна наоколо като че ли за помощ, но около него се образуваше празно пространство: той видя плахи и страшни лица, които неволно се отдръпваха от него като от обезумял, а свещеникът викаше вече с всичкия си глас, проклинаше го и го приканваше към покаяние, а после се обърна към народа, простря ръце и викна да се пазят от такъв разбойник, да се вардят от него, да не дават на такъв ни огън, ни вода, ни храна, дори от стряхата си да го пъдят като молепсан от грях, защото заразява всичко, замърсява, па ако се не поправи, ако не се откаже от злото, ако се не покае — да го изтръгнат като коприва и да го махнат, да го унищожат.

Антек внезапно се обърна и бавно тръгна към изхода. Хората отстъпваха от пътя му, та вървеше като по изведнъж сторена улица, а гласът на свещеника летеше подире му, шибаше и му нанасяше кървави рани.

Някакъв отчаян вик се нададе в черквата, но той не слушаше, а вървеше напред, бързаше, за да не падне мъртъв от мъка, да избяга от тия хищни погледи, от този страшен глас.

Излезе на улицата и без да знае накъде върви, втурна се по тополовия път към гората, спираше се изплашен за миг и слушаше гласа, който постоянно бръмчеше като камбана в ушите му и тъй тежко удряше, че по едно чудо главата му се не пръсна.

Нощта бе тъмна и ветровита, тополите шумно се огъваха, та понякога някоя клонка го удряше по лицето, или пък отново утихваше и дребен, неприятен мартенски дъжд шибаше в лицето, но Антек не гледаше нищо, тичаше като луд, поразен и пълен с неизказан ужас.

— По-лошо от това не може и да бъде! — прошепна най-сетне той, като се спря. — Право е! Право каза! Божичко, божичко мой! — ревна изведнъж той и се хвана за главата, понеже в този миг като че ли прозря своите провинения и грехове, та просто нечовешки страх сграбчи душата му и я раздра на късове.

Дълго седя той под едно дърво, загледан в нощта и заслушан в тихата, тревожна и страховита музика на дърветата.

— Зарад него, всичко зарад него! — почна да крещи той и някакъв бесен гняв и омраза го обзеха. Всички някогашни жалби се събудиха и всички диви замисли за мъст се струпаха и нахлуваха в него като забързалите по небето облаци.

— Няма да ти простя! Няма да ти простя! — започна да вие в него някогашното му безумие и той бързо тръгна обратно към село.

Черквата вече бе затворена, из къщите светеше, а тук-там по улиците срещаше застанали на купчини хора, които си приказваха нещо, въпреки дъжда и студа.

Запъти се към кръчмата, видя през прозореца, че там има много народ, но не се поколеба, влезе смело и като че ли нищо не бе станало, приближи се до най-голямата група и пожела да се ръкува с познати; някой му подаде ръка, но другите сръчно отстъпиха на вси страни и бързо започнаха да излизат.

Докато се усети, той остана почти сам в кръчмата; един просяк седеше при печката и евреинът зад тезгяха.

Той разбра, че зарад него избягаха всички, но преглътна и това; поръча си чаша водка, обаче я остави недопита и бързо излезе.

Мъкнеше се той замаяно около вира и се вглеждаше в ивиците от светлини, които падаха тук-там из прозорците върху омекналия сняг и лъщяха във водата, която покриваше леда.

Душата му отново се размекна и неизказано бреме се стовари върху сърцето му; той се почувствува тъй самотен, тъй убит и злочест, такава потребност почувствува да се ожали някому и да влезе между хора, да поседи макар при някое огнище, че тръгна към първата къща, която се случи отпреде му, у Плошкови.

Всички бяха у дома си, но щом той влезе, скочиха изплашени от местата си, дори Стахо не намери какво да каже.

— Като че съм заклал някого, така ме гледате! — рече Антек тихо и тръгна към други, към Балцерекови, но и те го приеха студено, процеждаха това-онова през зъби, а никой не го и покани да седне.

Отби се и на други някои места, но вред същото намери.

И като че ли за последен опит, да не си спести никаква мъка и унижение, отиде у Матеуш. Него го нямаше у дома, само старата

Голембовица, още щом го видя, толкова намръщено лице му показва, нахока го и като куче го изгони от къщи.

А той нито думица не отвърна, нито се разсърди, защото го бяха напуснали всякакъв яд и всякакво разбиране на това, което става с него. Помъкна се бавно из нощта, заобиколи вира, спираше се тук-там и гледаше из потъналото в мрак и отбелязано само с осветените прозорци село; гледаше го учуден, сякаш за пръв път го виждаше, а то го окръжаваше с притиснатите си до земята къщи, заграждаше го отвсякъде, та като че ли не можеше да мръдне и да се отскубне от тия плетища, градини и светлини! Не можеше той да разбере нищо, само чувствуваше, че някаква непреодолима сила го стиска за гърлото и го прегъва към земята, навежда го под ярем и го пронизва с необясним страх.

И той поглеждаше с дълбока тревога светналите прозорци, защото му се струваше, че го наблюдават, че го гледат и като непрекъснатата редица идат към него, притискат го и го сковават във вериги, та не можеше вече да се мръдне, нито да извика, нито да бяга, затова се сниши под едно дърво и смутен до дъното на душата си, слушаше как из къщите, из всички сенки, из полята, из самото небо се струпват върху му грозни укорни думи и всичкият народ се насочва към него.

— Право е! Справедливо е! — шепнеше той с най-дълбоко смирение, с прекомерно съкрушено сърце, обзет от смъртен страх и от непреодолимата сила на селото.

Светлините гаснеха полека една след друга, селото заспиваше, само дъждът ръмеше и пършолеше из наведените дървета. Понякога куче залайваше някъде и отново поразително мълчание обгръщаше света, когато най-сетне Антек дойде напълно на себе си и скочи на крака.

— Право казваше... каза той своята истина... но и аз няма да дам своето... ако ще да пукна, но няма да го дам, гадове такива!...

Той викна като безумен и заплашваше спестници цялото село и целия свят!...

Нахлупи шапката си и тръгна към кръчмата.

[1] Католически църковен обред: свещеникът посипва главите на богомолците с малко пепел в знак на покаяние. — Б.пр. ↑

XIII

Към пролет отиваше; настана онази безкрайна върволица от разкиснали мартенски дни — размекнали, студени и мъгливи — напълно кучешко време. Всеки ден валеше дъжд, размесен със сняг, всеки ден наставаха такива застудявания и такива бури, че не можеше човек да излезе навън; всеки ден нечисти, разбъркани мрачини се мъкнеха по нивите и тъй задушваха всяка светлина, та тъжна и тежка тъмнина висеше над земята от зори до вечер, а понякога, ако слънцето се покажеше из сивите бездни на мъглите, то биваше колкото за миг, та докато душата да се зарадва на проясняването и кокалите да усетят топлина, нови мрачини налитаха над света, завиваха нови вихри, дохождаха нови дъждове и лапавици и не един ден изглеждаше като мръсно, изплескано с кал и скимтящо от студ куче.

На хората бе неизказано тежко на душите; само с това се подкрепяше и радваше всеки, че още една-две недели да изтрае, и пролетта вече ще надвие напълно и ще заплати за всичко, но засега времето постоянно бурлееше, та се не изтрайваше. Покривите прокапаха, намести шибаше през стените и през прозорците, от всички страни течеше, та вече не можеше човек да излезе наглава с тази вода, която постоянно прииждаше от нивите, пълнеше изкопите, а пътищата лъщяха като бистри потоци, наводняваше уличките и дворищата, седеше на кални локви по дворовете и понеже снегът от ден на ден все повече се топеше и постоянно валеше дъжд, земята се бързо размръзваше, ледовете се топяха и по някои изложени на слънце места ставаше такава кал, че трябваше да слагат пред къщи дъски или пък да правят пътеки със слама.

И нощите бяха тежко поносими, разбучали се, дъждовити и толкова тъмни, та често изглеждаше, че всякаква светлина за вечни времена е изгаснала. Дори вечерно време рядко в някоя къща палеха огън; хората си лягаха още при мръкване, толкова отегчително беше времето, само там, където се събираха на преденки, светеха прозорци и се носеха тихи песни: „Горки печали“ и други такива тъжни за мъките

Христови, а вятърът, дъждовете и шумът на дърветата, които се блъскаха в плетищата, им пригласяха.

Та не беше и чудно, че Липци като че ли потъна в тази мокрота, защото мъчно се различаваха къщите от размекналите ниви и от дъжделивия свят; селото едва прозираше в тези сиви, приведени доземи, мокри, почернели и съвсем жалки къщи; а пък туй ниви, градини, пътища и небе се виждаха като една синя пропаст и съвсем не можеше да се разбере къде е началото, къде краят.

При това беше такъв неприятен и пронизителен студ, та рядко понякога се мяркаше човек по улиците, а дъждът все ръмеше, вятърът духаше, дърветата се люшкаха и по целия свят лъхаше тъга, наоколо бе пустош, цялото село утихнало като умряло, едничките живи гласове бяха, дете някое добиче измучаваше над празна ясла или петли пропяваха от време на време, или пък гъсоци, отделени от мътещите гъски, се разгакваха по дворищата.

И понеже дните биваха все по-дълги, и на хората все повече омръзваше, тъй като никой нямаше никаква работа: неколцина работеха на стружнята, неколцина превозваха на воденичаря материал от гората, а другите се мъкнеха от къща на къща и седеха по съседите си, колкото ден да мине. Тук-там някой по-трудолюбив се заемаше да поправя било плугове, било брани или друго някое сечиво, потребно при орането при идващата пролет, но и тази работа вървеше тежко и не спореше, защото неспирният валеж омръзваше и угриженост пронизваше сърцата на хората, защото есенниците много пострадаха от застудяванията — на някои от по-ниските места изглеждаха съвсем измръзнали, на мнозина се свършваше храната за добитъка и гладът назърташе вече из оборите, някъде пък картофите бяха измръзнали, другаде болести се настанили в къщи, а мнозина привършваха и храната за себе си.

В много къщи готвеха чорба само веднъж на ден с едничка приправка — солчица, и все по-често се запътваха към воденичаря за крина храна срещу кърваво отработване, защото той беше страшен кожодер, а никой нямаше нито грош спестена пара, нито да закара нещо на пазар да продаде. Други пък отиваха при евреина да му се молят я кривачка сол да им даде на вересия, я кило булгур, я пита хляб.

Нямаше как, гладен корем не пита.

Изгладнял народ имаше много, а припечелване никакво и никой не даваше работа. Самите по-заможни стопани нямаха какво да работят, пък дворянинът, като се зарече, че няма да даде на липчани да изкарат нито грош от гората, не отстъпи пред никакви молби, макар че ходи цяла делегация при него. То се знае, у безимотните и у победните стопани немотията бе тъй голяма, че добре бяха и благодаряха на бога ония, които имаха поне малко картофи със сол и горчиви сълзи като подправка.

Разбира се, че по тия причини в селото наставаха и постоянни оплаквания, свади и караници, па и побои, защото народът изнемогваше, ходеше угрижен, несигурен за утрешния ден, отровен от тревоги и току търсеше случай да върне тъпкано на другите това, което го ядеше отвътре — па и без това къщите чак се тресяха от сплетни, закани и одумки.

На всичко отгоре се струпаха над селото и разни дяволски болести, както впрочем си биваше обикновено подпролет в нездраво време, когато излизат ония смрадливи изпарения из разкисналата се земя. И най-напред се появи шарката, която като някой ястреб възгъсета се спусна върху децата, душеше ги на десетици, па взе тук-там и някои по-възрастни, дори и двете най-малки деца на кмета доведените доктори не можаха да спасят и ги отнесоха на гробищата, после пък трески, бодежи и разни други болки се струпаха върху старите и във всяка втора къща някой пъшкаше, беше пътник за оня свят и чакаше божието милосърдие, та Доминиковица не смогваше да лекува, а понеже започнаха и кравите да се телят, па и някои жени зараждаха, бъркотията в селото ставаше все по-голяма и смущението още повече се увеличаваше.

Поради тия работи народът се бунтуваше в себе си и все по-нетърпеливо очикаше пролетта, тъй като всекиму се чинеше, че само да се стопят снеговете, да се оттече водата и изпръхне земята, да пекне слънцето, за да може да се излезе с плуг на нивата, ще се свършат и бедствия, и скърби.

Но на всички се струваше, че пролетта тази година идва по-бавно, отколкото през миналите години, защото постоянно валеше, а земята по-бавно се отцеждаше, водите по-лениво се оттичаха, и което бе по-лошо — кравите още не линееха и дългата им козина все още седеше, а това показваше, че зимата ще трае по-дълго.

И щом само настанеше един час по-сух и със слънце, веднага пред къщите наизлизаха хора, едни издигаха глави и гледаха небето дали не се тъкми за по-дълга промяна, а където имаше бабички, заставаха под стрехите да нагреят изнемощели кости и всички деца от къщата изтичаха с врясък по улиците като кончета, пуснати пръв път на паша.

И в такова време колко радост, колко веселие и смехове имаше!

Целият свят се заливаше от слънчевите пламъци, всички води горяха в светлина, изкопите бяха догоре пълни сякаш с разтопено слънце, а пътищата изглеждаха направени като от разтопено злато, измитият от дъждовете лед на вира бляскаше възчерен като цинкова тепсия, дори дърветата изпускаха искри от неопадалия иней по тях, а набраздените от бари полета лежеха още онемели, черни и сякаш вече дишащи топлина и пълни с пролет, с искри и шум на води. Нестоплените тук-там снегове светеха с белината си като простряно на белилки платно; небето посиняваше, разкриваха се примъглени далнини, омотани сякаш в паяжини, та погледът ги пронизваше и отлиташе татък хе-е към необхватните поля, към тъмната редица на селата, към крайнините на горите, по целия напоен с радост свят, а из въздуха се носеха такива мили пролетни ухания, че в сърцата хората се обаждаше радостен вик, душите се устремяваха навън, всекиму се искаше да литне в това слънце като птиците, които вече идваха нейде откъм изток и се къпеха в чистия въздух; всеки излизаше весел пред къщи и с доволство повеждаше разговор дори с неприятелите си.

И тогава замлъкваха свади, угасваха препирни, доброта обхващаше сърцата, по село се понасяха весели възклицания, които изпълняха с радост къщите и трепкаха като чуруликания из топлия въздух.

Разтваряха широко къщите, откачваха прозорците, за да пуснат малко въздух в стаите, жените излизаха да предат пред къщи, дори изнасяха на слънце децата в люлки, из отворените обори се чуваше час по час тъжно мучене на добичета, коне пръхтяха и се дърпаха от юздите навън, а гъските избягваха от полозите си и се разгакваха с гъсоците из градините, петли пееха по плетищата, а кучетата лаеха като безумни из улиците и тичаха заедно с децата из калта.

Народът заставаха пред портите и с примижали от светлината очи гледаше радостно потъналото в слънце село, чиито прозорци

сякаш горяха. Жените се разговаряха през градините със съседките си, та се чуваше по цялото село, казваха си, че някой чул вече чучулига да пее, че и стърчиопашка видели на тополовия път; или пък някой видял високо под облаците верига от диви гъски и веднага половината село изтичваше да гледа, а друг след това разказваше, че вече и щъркели имало в лъките зад воденицата. Но на това не повярваха, защото нямаше още средата на март! А някой пък, като че ли от Клембовите момчета, донесе първата съсънка: тичаше от къща на къща с нея, та гледаха учудено този блед цветец като най-голяма светиня!

Това измамно затопляне караше хората да мислят, че пролетта започва, че току ще излязат по нивите с плугове, ето защо с толкова по-голямо беспокойствие и с дълбока печал гледаха как изведнъж небето се заоблачи, слънцето се скри и студен вятър повея, лъчите угаснаха, светът потъмня и пак заръмя ситен дъжд!... А вечерта захвана така да вали един мокър сняг, че в няколко мига пак побеляха и село, и поля.

Всичко се върна към предишния живот така бързо, че през новите дъждовити, виелични и пълни с калища дни онези слънчеви часове на мнозина се виждаха само като просънуван сън.

В такива работи, радости, скърби и печали минаваше времето на народа, та не беше чудно, че делата на Антек и животът на Борина или други някои истории, смъртта на този или онзи потъваха като камъни на дъното на паметта, понеже всеки имаше достатъчно свои грижи и едва се справяше с тях.

А дните минаваха неудържими, нарастваха като прииждаща от огромно море вода, та не можеше да се разбере нито началото, нито крайт им, вървяха-вървяха, така едва човек отворил очи, едва се озърнал, едва разбрал това-онова и пак мръкваше, пак нощ, пак ново съзоряване и нов ден с нови грижи, и тъй неспирно като колело, само и само да се изпълни волята божия!

Един ден, като че ли на средопостница, времето стана много лошо от всеки друг път. Макар че ръмеше ситен дъжд, хората се чувствуваха тъй зле като никога дотогава, мъкнеха се като обезумели низ село и поглеждаха жално към небето, претъпкано с облаци, чиито набъбнали коремии се деряха дори от върховете на дърветата. Тъжно, мокро, студено и толкова мрачно беше вън, че на човек му идеше да плаче от непреодолима мъка. Никой не се караше, нито приказваше

днес, всекиму бе все едно, защото всеки гледаше само тихия си кът, да си легне и за нищо да не се грижи.

Печален беше денят като погледа на болник, който едвам отвори очи и познае това-онова, и пак потъва в мрака на болките, тъй като едвам звъниха за обедня, изведнъж потъмня, напъна се страшен вятър и зашиба с дъжд по почернелите къщи.

Улиците бяха пусати и никакъв шум от хора не се чуваше, само вятърът фучеше и се премяташе по калта, ту дъждът плющеше като с тежки зърна по разперените клони на дърветата и по почернелите стени, ту вирът се бореше с пукация се лед, та от време на време се разнасяше трясък и грохот, а водите с рев се плискаха о брега.

Ето в такъв ден надвечер гръмна новината, че дворянинът сече селската гора.

Отначало никой не вярваше на това; щом досега той не я бе сякъл, как ще я сече сега, към средата на март, когато земята се размръзва и дърветата вече почват да пуцат мъзга?

Наистина, работеха в гората, но всеки знаеше, че само дялат по-рано отсечения материал.

Че беше лош дворянинът, беше, ама никой не го смяташе толкова глупав.

А само глупав човек би сякъл строителен материал през март.

Не се знаеше дори кой пусна тая новина, но въпреки това в селото закипя, затряскаха се врати, кал пръскаше под краката, така тичаха от къща в къща с новината, спираха се по улиците с нея, отиваха да се разговарят в кръчмата и да попитат евреина. Но онзи жълт синковец мълчеше и се кълнеше, че нищо не знае, та тук-там започваха и да викат, па и лоша дума се изтръгваше, и женско вайкане се понасяше, а негодуванието бързо растеше, неспокойствие, гняв и тревога едновременно обхващаха целия народ.

Най-сетне старият Клемб нареди да се провери новината и без да мари за дъжда, изпрати към гората с коне своите момчета на разузнаване.

Дълго време не се виждаха да се върнат; нямаше къща, от която да не поглеждаха към пътеката за гората, по която отидоха, вече се мръкна съвсем, а тях ги още нямаше; върху цялото село падна възбунена тишина, страшна и насила възпирана, защото гняв като щиплив дим омотаваше душите и макар че още никой да не вярваше

напълно, всички бяха уверени, че ще се потвърди тая злокобна новина, та този-онзи току псуваше, блъсваше вратата и излизаше на пътя да види дали не се връщат момчетата...

А Козеловица подкустряше хората и тичаше, колкото силите ѝ държеха, разтворила една уста, и където я слушаха, потвърждаваше, като се кълнеше във всичко свято, че видяла с очите си, че близо петнайсет морги отбрана селска гора била осечена, като се позоваваше на Ягустинка, с която в последно време се беше много сдружила. То се знае, и старата потвърждаваше всичко и с доволство очакваше смут, а като насъбра по къщите разни новини, запъти се към Боринови.

Те бяха там и тъкмо бяха запалили лампата в общата стая; Южка и Витек белеха картофи, Ягуша гледаше вечерната си работа, а старият дойде малко по-късно. Ягустинка взе да му разказва внимателно за всичко, като притуряше нещо и от себе си.

Той не отвърна нищо, а само рече на Ягна:

— Вземи лопатата и тичай да помогнеш на Петрек, трябва да се отприщи водата от градината, че може да нахлуе към картофените ровници. По-скоро шавай, когато ти казвам! — викна той.

Ягна измърмори недоволно нещо, но старият ѝ показва такова сурово лице, че тя полетя с всички сили, а пък той също излезе на двора да наглежда и час по час се раздаваше сърдитият му глас ту в конюшнията, ту в обора, ту при ровниците, та чак в къщи се чуваше...

— Все така ли е проклет? — попита Ягустинка и се тъкмеше да раздуха огъня.

— Все така — отвърна Южка, като се заслушваше тревожно.

Пък така си и беше, защото от деня на помиряването с жена си, за което тъй бързо се съгласи, та всички се почудиха, той се промени до неузнаваемост. Винаги е бил твърд и мъчно отстъпчив, но сега стана съвсем като камък. Прие той Ягна у дома, нищо не ѝ надумваше, но се отнасяше към нея също като към слугиня — тъй я смяташе и като такава я зачиташе. Не помогна нито умилкването ѝ, нито хубостта ѝ, нито дори злината ѝ, нито така наричаното дуене и сърдеж, с които жените воюват против мъжете. Той никак не мареше за това, сякаш тя беше чужда, а не негова венчана жена, та дори и не гледаше що върши тя, ако и да знаеше добре за срещите ѝ с Антек.

Не я дори и следеше, като че ли не искаше и да знае за нея. Няколко дена след помиряването той отиде в града и се върна чак на

другия ден; приказваха си из село от ухо на ухо, че правил някакви приписи при нотариуса, а други пък бърбореха тихо, че навярно е отнел приписа на Ягуша. Разбира се, че никой не знаеше истината освен Ханка, която сега беше любимка на свекър си и той на нея доверяваше всичко и с нея се съветваше. Но тя нито зъб не обелваше пред никого, отбиваше се всеки ден при стария, а децата ѝ почти не излизаха от дома му и често дори спяха при дядко си, тъй много ги обичаше той.

Борина пък от този момент като че ли се окопити, ходеше както и по-рано изправен, гледаше смело на живота, само че стана много сърдит, за малко нещо избухваше и за всички беше тежък, просто нетърпим, защото всичко трябваше да му се прекланя доземи и трябваше да бъде както той иска, ако не — да се маха.

Наистина, никому нищо лошо не вършеше, но и добрини изобщо не правеше: това много добре чувствуваха съседите. Пое той домашните работи в свои ръце и нито за миг не ги оставяше, внимателно пазеше килера, а още повече джоба си, всичко сам плащаше и пазеше строго да не пилеят нищо, към всички в къщи беше строг, особено към Ягуша. Никога не ѝ казваше добра дума, а я хокаше като някой мързелив кон и в никой случай не омекваше; не минаваше ден без караници, а често играеше и ремъкът или нещо по-кораво, защото и у Ягна бе влязъл някакъв дявол и я тласкаше все да върви напук.

Колкото за подчинение, тя се подчиняваше, принуждаваше я, защото той я хранеше и неговата воля трябваше да бъде, но на всяка негова лоша дума тя с десет отговаряше, на всяко подвикване вдигаше такъв крясък, такъв ад причиняваше, че по цялото село се чуваше. Този ад кипеше постоянно в къщи, сякаш и на двамата се харесваше това, и в своята злина правеха всички усилия да си надвият един на друг и никой не искаше да отстъпи пръв.

Напразно Доминиковица се опитваше да ги сдобри; не успя да победи нито упоритостта им, нито жалбите им, нито обидите, които растяха в сърцата им. Любовта на Борина отмина като ланската пролет, за която никой не помни, а остана само живият спомен за нейната изневяра, кървавият срам и лютата неумилостивима злоба. Значително се промени и душата на Ягна; зле ѝ беше, тежко и толкова противно, че повече не можеше да бъде. Още не бе в състояние да прецени вината

си, а чувствуваше наказанието по-болезнено, отколкото други жени, понеже имаше и по-чувствително сърце, па беше и по-галено отгледана и много по-нежна от другите.

Как се мъчеше, боже мой, как се мъчеше!

Наистина, тя всичко правеше напук на стария, без принуда не отстъпваше, бранеше се, както можеше, но този ярем все по-тежко и по-мъчително превиваше врата ѝ, а спасение отникъде. Колко пъти искаше тя да се върне при майка си, но старата не се съгласяваше, а отгоре на туй я и заплашваше, че ще я върже и насила ще я заведе при мъжа ѝ... И какво да прави? Какво? Когато не успя да живее с мъжа си както другите жени, които не се оплакват от мъжете си, но и радости никакви в къщи си нямат, а търпеливо понасят домашния ад, дете всеки ден се бият с мъжете си и всеки ден помирени лягат да спят при тях. Не, не успя да направи тя това, животът все повече ѝ омръзваше и някаква неизказана тъга се разрастваше в душата ѝ. Нима знаеше защо?

Вярно е, че на злото със зло отплащаше, но в душата си беше постоянно изплашена, винаги се чувствуваше страшно онеправдана и беше тъй нажалена, че неведнъж проплакваше цели дълги ноци, та чак възглавницата ѝ се измокреше, а неведнъж дните на свади и караници ѝ омръзваха дотолкова, че беше готова да бяга където ѝ видят очите!

Но къде да иде?

Светът наоколо беше открит, но толкова страшен и непроницаем, толкова чужд и глух, че тя примираше от страх като някоя птичка, когато я хванат деца и я захлупят под гърне.

Та не беше и чудно, че поради всичко това тя се стремеше към Антек, макар че го обичаше като че ли само от страх и отчаяние: защото тогава, след онази страшна нощ, когато избяга при майка ѝ, нещо се скъса в душата ѝ и умря, та не я теглеше вече към него с цяла душа, както по-рано, не тичаше с разтуптяно сърце и с радост на всяко негово повикване, а отиваше като че ли по принуда и затова, че в къщи ѝ беше зле и досадно и понеже искаше да го направи напук на стария, а и понеже ѝ се струваше, че ще се върне някогашната силна любов — но дълбоко в дъното на сърцето ѝ се разрастваше люта като отрова жалба против него, че всичко, което я сполетя, всичките тези скърби и измами, целият този тежък живот, всичко това е зарад него, както и потихата и никога неизказана жалба, че той не е същият, когато тя

обичаше в душата си — дива, разкъсваща жалба от измама и разочарование. Нали по-рано той ѝ се виждаше някакъв друг, който с любовта си се издигаше до небето, приневоляваше с добротата си, беше най-мил от всичко на света и така се различаваше от другите, че не си приличаше по нищо с тях — а сега ѝ се струваше също като другите мъже, дори по-лош, защото от него повече се боеше, отколкото от Борина, защото я плашеше със своята мрачност и страдание и я ужасяваше с упоритостта си. Беше я страх от него, той ѝ се струваше див и страшен като разбойник из горите, ами как, самият свещеник го укори в черквата, цялото село се отдръпна от него, хората го сочеха с пръст като най-лош човек; от него лъхаше някакъв ужас на смъртен грях, така че неведнъж, като слушаше гласа му, замираше от страх, защото ѝ се струваше, че в него беше самият сатана и целият ад наоколо. Тогава в душата ѝ ставаше страшно, като когато свещеникът укорява хората и ги заплашва с мъките!

Дори на ум не ѝ идваше, че и тя носи същите негови грехове, къде ти, и ако понякога размисляше, то беше само върху неговата промяна. Тя не можеше дотам ясно да пресметне, а само силно чувствуваше, че сърцето ѝ все повече изстива към него, и неведнъж се вцепеняваше в прегръдките му като тресната от гръм, оставяше се да я прегръща, защото не можеше да се опре на такъв змей... При това беше млада, силна, с такава гореща кръв, а пък той чудно как не я задушаваше, и въпреки всичко, което мислеше, тя му се отдаваше все тъй страстно, с оная стремителност на ожаднялата за вечно топли дъждове и слънце земя, само че нито веднъж душата ѝ не падна в краката му с оная невъздържана радост, нито веднъж чувството ѝ не се помрачи от такова щастие, което сладостно води чак до прага на смъртта, нито веднъж не се забрави напълно, не! Тогава тя мислеше за дома, за работите и какво още да направи напук на стария, а понякога желаше по-скоро да я пусне и да си отиде.

Сега именно се въртеше всичко това в главата ѝ, тя оправяше водата от ровниците към двора, работеше от немай-къде, по заповед, като внимателно следеше гласа на стария и го търсеше из двора. Петрек работеше усърдно, под ръцете му шумеше изхвърляната пръст и кал, а тя само толкова, колкото да се види, че работи, и щом старият си отиде в къщи, тя намъкна наметката на глава, прескочи внимателно прелеза и отиде под Плошковата плевня.

Антек я чакаше вече.

— Чакам те цял час — прошепна той с укор.

— Могъл си и да не чакаш, щом си имал другаде работа — измърмори тя неразположено, като се оглеждаше наоколо, тъй като нощта беше доста светла, дъждът беше престанал, само студен сух вятър подухваше откъм гората и блъскаше шумно из градините.

Той я прегърна силно към себе си и зацелува лицето ѝ.

— Миришеш на водка като бъчва! — пошепна тя и се отвърна с отвращение.

— Защото съм пил, вонее ти вече устата ми...

— Пък ти, само за водката си мислех! — каза тя по-меко и по-тихо.

— И вчера бях тук, защо не излезе?

— Много студено беше, па и страшна работа имам.

— Вярно, па и стария трябва да галиш и завиваш с юргана — рече той през зъби.

— Та той не ми ли е мъж! — рече тя твърдо и нетърпеливо.

— Ягно, недей ме дразни!

— Щом ти не харесва — не идвай, няма да плача за тебе.

— Дотяга ти да излизаш при мене, дотяга ти...

— Ами как, току постоянно хър-мър на мене като на куче някое...

— Помни, Ягушо, че и аз имам толкова грижи, та не е чудно да изпусне човек някоя тежка дума, но то не е от зло сърце, не е — шепнеше покорно той, като я прегърна, притискаше я сърдечно към себе си, но тя бе вцепенена, сърдита и ако го целунеше, то биваше като по принуда, и ако кажеше нещо, то само тъй, колкото да не мълчи, и все се оглеждаше и искаше да си отиде.

Той чувствуваше добре всичко това и сякаш коприва сложиха в пазвата му, така го парна, та пошепна с плах укор:

— По-рано не бързаше толкова...

— Страх ме е, всички в къщи може да ме търсят...

— То се знае, по-рано цяла нощ да останеше, не те беше страх, много си се променила...

— Не дрънкай, защо пък да съм се променила?...

Млъкнаха, като се прегърнаха силно, понякога се притискаха по-горещо, обзети от внезапна похот, и търсеха страстно устата си,

понесени от общата вълна на спомените, от чувството за виновност един към друг, от укори към себе си, от страшно желание да потънат един в друг — но не успяваха, защото душите им бягаха далече една от друга, не намираха нежни и успокоителни думи, защото в сърцата им кипяха горчиви и толкова живи обиди, та ръцете им неволно се отпусаха. Те охладняваха един към друг и стоеха като студени стълбове, само сърцата им биеха неспокойно, а на устните им се въртяха думи на сърдечност и утешение, каквито искаха да си кажат, но не успяваха.

— Обичаш ли ме, Ягушо?

— Веднъж ли съм ти казвала? Не излизам ли при тебе винаги, когато поискаш... — отвърна тя уклончиво, като избягваше погледа му и притискаше бедрата си към него, защото някаква мъка стягаше душата ѝ и напълни очите ѝ със сълзи, та ѝ дойде да заплаче пред него и да иска извинение, че вече не ще може да го обича. Но той веднага разбра това, тъй като този глас падна като лед на сърцето му, та цял потрепера от болка, и пълна с укори и невъздържани жалби злоба заля сърцето му.

— Лъжеш като циганка; всички ме отбягват и ти бързаш след другите, обичаше ме, то се знае, като някое зло куче, което може да те ухапе и от което мъчно можеш да се отбраниш! Разбира се! Виждам душичката ти, знам те аз добре и знам, че ако рекат да ме обесят, ти първа не би пожалила въжетата от конете; ако рекат с камъни да ме убият, първа би хвърлила камък по мене — говореше той бързо.

— Янтоше — простена тя в ужас.

— Да мълчиш, когато аз говоря — викна той страшно и издигна пестници. — Казвам самата истина. А щом е дошло дотам, все ми е едно, все ми е едно!

— Трябва да си бягам, ето викат ме! — простена тя страшно изплашена и искаше да си отиде, но той я хвана за ръка, та не можеше да трепне, и говореше с пресипнал, зъл, пълен с омраза глас:

— Ще ти кажа още и това, защото ти с щурата си глава не можеш да го разбереш, че ако дойдох дотам, та станах като последното куче, то е зарад тебе, затова, че те обичах, разбираш ли, затова! За какво свещеника ме нахока и изгони из черква като разбойник? — Зарад тебе! За какво цяло село се отдръпна от мене като от крастав? — Зарад тебе! Всичко претърпях, пренесох, дори не отмъстих и за това, дето

стария ти приписа толкова много от моя роден имот... А ти вече ме мразиш, виеш се като риба, лъжеш, бягаш, боиш се от мене и както всички гледаш на мене като на някой убиец, и то най-лошия! Друг, друг ти трябва вече, иска ти се да тичат ергените след тебе като кучета пролетно време, ти!... — викаше той безумно и всичките ония обиди, злини, с които се хранеше отдавна, с които живееше, струпваше върху нейната глава, за всичко нея обвиняваше, нея проклинаше за това, което изстрада, докато най-сетне гласът му пресекна и такава злоба го обзе, че се нахвърли върху ѝ с пестници, но в последния миг се опомни, блъсна я само към стената и бързо си отиде.

— Божичко! Янтоше! — викна тя силно, като изведнъж разбра какво стана, но той не се върна. Тя се спусна отчаяна след него, пресрещна го, увисна на шията му, но той я откъсна като пиявица от себе си, хвърли я на земята и полетя, без дума да каже, а тя падна в страшен плач, сякаш целият свят се събаряше върху нея.

Едва след доста време дойде малко на себе си, без да може още да разбере всичко, само чувствуваше страшно, че я сполетя зло, че страшна несправедливост ѝ сториха, че сърцето ѝ се пръска от болка, че се задушва, и ѝ идеше да вика с всички сили, по целия свят да се чуе — че не е виновна, не е виновна!

Вика тя след него, макар че затихнаха и стъпките му, вика из цялата тази нощ — напразно.

Дълбока, тежка покруса, сърдечна жалба и глух, угнетяващ, ужасен страх, че той не ще се върне вече, и предишната, изведнъж възкръснала любов я връхлетяха като тежко твърдо бреме от неутолими скърби и тя, без да обръща на нищо внимание, ревеше с глас, упътила се към къщи...

На входа Ягна се срещна с едно от Клембовите момчета, което само надникна в стаята и викна:

— Селската гора секат! — и полетя по-нататък.

В един миг тази вест се разля по селото, избухна като пожар и обзе всички сърца с грижи и страшен гняв, та вратите вече не се затваряха; така тичаха с новината от къща на къща.

То се знае, че работата бе важна за всички и толкова страшна, та цялото село изведнъж утихна, като че гръм беше ударил; ходеха плахо, на пръсти, приказваха си шепнешком и отмерваха думите, като се оглеждаха неспокойно и внимателно слушаха, никой не викаше, никой

не се вайкаше и никой не се заканваше, защото всеки чувствуваше в тази минута, че това не е шега, че е работа, на която женски брътвежи няма да помогнат, а само умно размисляне и общо решение.

Беше вече късна вечер, но никому не се спеше, мнозина пропуснаха да вечерят, забравяха за вечерните грижи в къщи, забравяха и себе си, а само сновяха по улиците, стоеха пред портите или край вира и тихи, тревожни, спотаени шепоти като бръмчене на пчели се носеха из тъмнината.

И времето бе по-тихо, дъждът престана, дори малко се проясни, по небето като стада се носеха облаци, а долу ниско повяваше студен вятър, та земята започна да се стяга на буци, мокрите черни дървета побледняха от иней, а гласовете, макар и спотаени, се носеха по-ясно.

Изведнъж се разчу, че някои стопани се събрали и отиват при кмета. Преминаха Винчорек и Гжеля куцията; минаха Михал Цабан и Франек Билица, братовчед на Ханкиния баща; мина Соха, мина Валек с кривата уста, Юзеф Вахник, Кажимеж Шикора, дори и старият Плошка — само Борина никой не бе видял, но казаха, че и той бил отишъл...

Кметът не беше у дома, защото веднага след пладне бе заминал в града за канцеларията, затова всички вкупом се запътиха към Клемб; след тях вървеше доста свят — жени, деца, но затвориха вратата, не пуснаха никого вътре, а пък Войтек, Клембовото момче, имаше заповед да наглежда по улиците и към кръчмата дали няма да се покаже някъде стражар.

А пред къщи, пред портата, дори и на пътя се събираше все повече народ. Всеки беше любопитен да узнае какво ще решат старите, а пък и те дълго време се съвещаваха, но никой не знаеше какво и как, защото през прозореца се виждаха само наведените им в кръг край огнището, побелели глави, пред тях гореше огънят, а старият Клемб разправяше нещо, навеждаше се ниско и час по час удряше силно с пестница по масата.

Нетърпението у застаналите отвън растеше от минута на минута, докато Кобус, па и Козеловица и някои момчетии започнаха да вдигат шум и да негодуват с глас срещу съвещаващите се, че нищо добро няма да решат за народа, защото гледат само себе си, че са готови дори да се погодят с дворянина, а другите кучета ги яли!...

Кобус заедно с коморниците и с другите бедни се беше вече така разсърдил, че увещаваше открито да не гледат ония там, а да помислят за себе си, да вземат едно решение, но бързо, докато е време, докато онези още не са ги продали.

В този миг се появи Матеуш и извика да отидат в кръчмата и там да обмислят по-свободно, а не да лаят като кучета на чужд плет...

Това се хареса на народа и всички вкупом тръгнаха към кръчмата.

Евреинът вече гасеше лампите, но се принуди да отвори и гледаше развълнувано нахлуващата навалица. Те влизаха мълчаливо и спокойно, заемаха всички пейки, маси и кътища, защото никой не пиеше, а само се събираха сбито накуп и разговаряха тихо, като чакаха някой да започне пръв...

Не липсваха готови да вземат първи думата, но всеки още не се решаваше да почне и се оглеждаше към другите, докато Антек стана, скочи напред и веднага започна остро да се заканва на дворянина...

Но макар че на всички допадна на сърцето, малцина одобряваха речта му, страняха от него, гледаха го накриво, намръщено, дори му обръщаха гръб, защото още твърде живо помнеха укорите на свещеника, па и неговите греховни простъпки. Той се правеше, че не забелязва това, и понеже изведнъж се унесе и като че ли някакъв див, войнствен бяс го обзе, накрай завика с всички сили:

— Дръжте се, селяни, не отстъпвайте, не прощавайте злото, което ви правят! Днес ви взимат гората, а ако не се браните, утре ще протегнат ноктите си за земята ви, за къщите ви, за стоката ви! Кой ще им забрани, кой ще излезе насреща?...

Изведнъж народът се раздвижи и глухо ръмжене се понесе из кръчмата, тълпата се залюля енергично, очите диво засвяткаха, стотина пестници се издигнаха вкупом над главите и стотина гърди ревнаха изведнъж като гръмотевици...

— Няма да дадем! Няма да дадем! — гърмяха те, та чак кръчмата се затресе от сила.

Водачите това и чакаха, защото Матеуш, Кобус, Козеловица, а после и други внезапно наскочаха в средата и току почнаха да викат, да заплашват, да подбуждат... кръчмата внезапно се заля от крясък, от заплахи, от ругатни, тропане с крака, удряне пестници по масите и с гръмлива страшна врява на разгневен народ.

Всеки викаше, каквото си знаеше, всеки се мръщеше, всеки съветваше различно, та се блъскаха безумно като затворени в котора кучета, които нямаше кой да пусне навън и да ги насъска въз неприятеля... Вдигна се страшна врява, крясъци и закани, защото народът беше побеснял и изливаше недоволството си от неправдата, която му се правеше, а не можеше да дойде до едно съгласие, че нямаше такъв човек, който да преодолее всички със сила и да ги поведе към отмъщение...

Събраха се на отделни купчини и във всяка имаше по някой устатник, които най-силно крещеше и се заканваше, а водачите сновяха из навалищата, подхвърляха, където трябва, по някоя остра дума и най-накрай никой никого не слушаше, защото всички викаха едновременно.

— Половината гора изсекли и такива дъбе, дето петима не могат ги обгърна.

— Клембовчето, Клембовчето видяло!

— И другата, и другата ще изсекат, няма да ви молят за позволение! — изкряска Козеловица, като се провираше към тезгяха.

— Всякога, по всякакъв начин са пакостили на народа.

— Щом сте такива щури овци, нека ви гонят, където искат...

— Дръжте се, дръжте! Да идем всички да ги разгоним и да си вземем гората!

— Да ги изтрепем тия пакостници!

— Да ги изтрепем! — креснаха всички заедно и пестниците пак се вдигнаха заплашително, страшен рев избухна, цялата тълпа закипя от омраза и закани, а когато поутихна, Матеуш викаше при тезгяха на своите другари:

— На всинца ни е тясно като в мрежа; отвред все чифлици, като стени притискат от всички страни селото и го задушават: кравата речеш да си напасеш зад селото — веднага в дворянско ще нагазиш; конете си изпуснеш — зад слога чифлишко; камък да хвърлиш, в чифлишко ще падне!... Веднага хващат, веднага съдилища, веднага глоби!

— Вярно! Вярно!... Ливадата добра, два пъти се коси — чифлишка, най-хубавите ниви, разбира се — чифлишки, гората — всичко чифлишко — добавяха и другите в съгласие.

— А ти, народе, ори пясъците, топли се с лайна и чакай милост от бога!

— Да си вземем горите, земята да си вземем! Нашето си да не даваме!...

Дълго крещяха тъй, блъскаха се насам-натам и се заканваха ядовито, а понеже приказваха нависоко и твърде разпалено, мнозина почувствуваха необходимост от водка, за да подкрепят силите си, други пък пиеха бира, за да се поразхладят, а трети си спомниха за недоядените вечери, та викаха на евреина за хляб и херинги.

И когато си хапнаха и пийнаха, остървението поохладя и захванаха да се разотиват полека-лека, без да решат нещо.

А пък Матеуш, Кобус и Антек, който през всичкото време стоеше настрана и си пресмяташе нещо, отидоха у Клембови и като завариха там стопаните, решиха заедно с тях нещо за следния ден и се разотидоха тихо по домовете си.

Беше вече късна нощ, лампите по къщите бяха угаснали, тишина зацари по селото, тук-там само куче залайваше или вятър зашумяваше, та премръзналите овошки се блъскаха като неприятели една о друга в тъмнината, а после дълго и неспокойно шумоляха. Доста студено беше, плетищата побеляха от слана, но веднага след полунощ звездите се скриха, притъмня, стана мрачно и някак страшно...

Всички спяха, но сънят им бе тежък и трескав, сегиз-тогиз се понасяше тих детски плач или някой се пробуждаше цял изпотен и така някак чудно изплашен, че трябваше с молитва да подкрепя душата си; другаде някакви гърмежи смущаваха съня, та скачаха да гледат да не са крадци. Някои викаха в съня си и после казваха, че нещо ги душело; или пък някъде кучета тъй жално завиха, че дори сърцата отмаляваха от тревога, от ужасни предчувствия, от страх...

Провлече се дълга и тежка нощ, която омотаваше душите с тревога, неспокойствие и страшни сънища, пълни: с призраци и видения.

А щом се зазори и малко нещо се раздени, та тук-там някой бе вече отворил очи и повдигаше сънна и тежка глава, Антек се залетя към камбанарията и заби камбаната като за пожар...

Напразно Ямброжи и органистът го спираха. Той ги изпсува, налиташе дори да ги бие и с все сила си вършеше своето.

Камбаната биеше бавно, непрекъснато и тъй тъжно, че страх обземаше сърцата, хората разтревожени й изплашени изтичваха полуоблечени навън да питат какво се е случило и още пред къщи се заслушваха като вкаменени, защото камбаната продължаваше да бие с тъжен и гръмлив глас в дрезгавината на съзоряването, та земята тътнеше й изплашените птици побягваха към горите, а разтревоженият народ се кръстеше и укрепяше духа си, тъй като Матеуш, Кобус и другите вече тичаха низ село, чукаха с тоягите си по плетищата и викаха:

— Към гората! Към гората! Хайде! Всичко живо да излиза! Пред кръчмата! Към гората!

И всички презглава се заобличаха, мнозина дори се закопчаваха и довършваха молитвата си по пътя и тичаха към кръчмата, където бяха вече Клемб и някои други стопани.

Улиците, портите и дворищата изведнъж загъмжаха, изведнъж закипяха всички къщи, децата вдигнаха силен врясък, жени викаха през градините, настана такава бъркотия и тичаница, като че ли беше избухнал пожар в селото...

— Към гората! Кой с какво има, било коса, снопарски бухалки, климии, брадви — грабвайте!

— Към гората! — Въздухът се тресеше и цялото село гърмеше от този вик...

Настана вече денят — тих и ясен, но все още замъглен и студен, дърветата стърчеха в иней като че ли в паяжини, слабият скреж хруптеше под краката, водите се бяха стегнали, та навред бе пълно със замръзнали локвички, сякаш нахвърляни по пътя изпочупени стъкла. Остър, пресен въздух щипеше в носа и толкова много се чуваше, та виковете и врявата се носеха сякаш по цял свят.

Но полека-лека утихваше, понеже упоритост завладяваше сърцата и някаква сурова самоувереност и неотстъпчива сила вкамени душите и ги обличаше в такава сериозност, че те несъзнателно млъкваха и потъваха в себе си.

Навалищата постоянно се увеличаваше; застанал гъсто, рамо до рамо, народът зае целия площад пред кръчмата чак до пътя, а все още прииждаха закъснели...

Поздравяваха се мълком, всеки заставаха, където намереше, разглеждаше наоколо и търпеливо чакаше старейшините, които

отидоха за Борина.

Нали беше първият в селото и нему се падаше да ги предвожда, без него нито един от стопаните не би мръднал от мястото си.

Стоеха те търпеливо и тихо като гъста гора, заслушана в гласовете, които излизаха от самата нея, и в шуртенето на струите нейде между корените... само понякога прехвъръкнеше някоя дума, понякога нечия пестница се вдигнеше нагоре, ту някои очи блеснеха изведнъж, ту калпаци се разлюляваха по-силно, ту нечие лице се зачервяваше и пак заставаха неподвижни, подобни на сложени близо един до друг снопи.

Долятя ковачът, провря се през навалищата и захвана да раздумва народа и да заплашва, че това, което са намислили да правят, ще отведе във вериги и ще погуби цялото село; след него повтаряше същото и воденичарят, но никой не ги слушаше, защото знаеха добре, че и двамата служат на дворянина и че имат интерес да пречат.

Дойде и Рохо и със сълзи на очи също ги увещаваеше, но това не помогна.

Най-сетне дойде и свещеникът и почна да говори — те не го слушаха, стоеха неподвижно, дори шапка никой не свали, никой не му целуна ръка, а някой дори извика с глас:

— Плащат му, затова така приказва!

— С проповед неправда не се изкупува — подметна някой язвително.

Те гледаха тъй мрачно и упорито, че свещеникът се разплака и не преставаше да ги заклина във всичко свято да се опомнят и да отидат по домовете си, но не можа да довърши, защото дойде Борина и всички се обърнаха към него.

Мачей бе блед като стена и тъй строг, че студ лъхаше от него, но очите му светеха като на вълк; той вървеше изправен, мрачен и самоуверен, поздравяваше познатите си с кимване на глава и разглеждаше насъбралите се; разстъпваха се пред него, като му правеха път; той се покачи върху гредите, които бяха пред кръчмата, но преди да заговори, тълпата завика:

— Води ни, Мачей! Води ни!

— Към гората! Към гората! — деряха гърла други.

Едва когато поутихнаха, той се наведе, протегна ръце и завика със силен глас:

— Християнски народе, честни поляци, имотни и безимотни! Голяма беда сполетя всички ни, беда еднаква за всички, която нито може да се претърпи, нито може да се прости!... Доворянина сече нашата гора, дворянина не даде работа на никой от нашите и ние трябва да се разсипем!... Де могат да се помнят щетите, глобите, вредите и страданията, които понася целия народ! Съдихме го — кой какво ще му стори! Ходихме да се оплакваме — напразно. Но чашата преля, той сече нашата гора! Ще позволим ли ние това, а?

— Не, не! Няма да позволим! Ще ги разгоним, ще ги избием, няма да позволим! — викаха те и сивите, мрачни, загрижени лица проблеснаха изведнъж като гръмотевица; стотина пестници се размахаха във въздуха и стотина гърла зареваха, а сърцата се разтресоха от гняв.

— Правото е наше, а никой не ни го признава; наша е гората, а той я сече! Какво ще правим тогава ние клетите, когато никой не се грижи за нас, а всички ни пакостят, какво?... Драги селяни, християни, поляци, казвам ви, че няма друго спасение, ние сами трябва да браним имота си, да се вдигнем всички да отидем и да не позволим да секат гората ни! Всичко живо, което може да ходи, цялото село, всички като един да отидем! Не бойте се, от нищо се не бойте, хора, гората е наша и волята е наша, и правото е наше, а цялото село не могат да накажат... След мене, селяни, смело след мене! Към гората! — ревна той силно.

— Към гората! — отвърнаха гръмко всички изведнъж, вдигна се шум, тълпата се залюля, отприщи се и всички с все сила полетяха към домовете си, за да се приготвят; настана трескаво бързо тичане насам-нататък, обличане, запрягане, извличане шейни, цвилене на коне, детски врясъци, клетви, женски вайканици, та селото се тресеше от приготовления и много наскоро всички стъкмени поемаха низ тополовия път, където вече чакаха в шейните Борина, Плошка, Клемб и някои други първенци.

Наредиха се кому както дойде: мъже, момчета, жени, дори повъзрастните деца бяха тръгнали; кой с шейна, кой на кон, кой с кола, а останалите, почти цялото село — пешком и вървяха в гъста навалица като някоя дълга нива със зашумяло жито, прошарена от аленото облекло на жените, над която се клатеха яки колове, ръждясали вили, бухалки за снопи, па тук-там като светкавица се мернеше и коса, сякаш отиваха на работа в полето, само че нямаше ни смехове, ни шеги, ни

веселост. Всички бяха мълчаливи, мрачни и навъсени, решени на всичко, а дойде ли вече време, Борина се изправи на шейната, обхвана с поглед народа и викна, като се прекръстваше:

— Во имя отца и сина и светаго духа! Амин, да вървим!

— Амин! Амин! — повториха другите и понеже в този миг зачурулика малката черковна камбанка, види се свещеникът служеше, захванаха да се кръстят, сваляха шапки, удряха се в гърдите, а някой и друг жално въздъхна, но вървяха дружно, здраво и мълчаливо почти цялото село. Само ковачът се бе притаил нейде до един плет, промъкна се до дома си, метна се на коня и препусна по странични пътища към чифлика, а Антек, който отначало беше там, когато баща му дойде, се скри в кръчмата, но щом потеглиха, взе една пушка от евреина, скъта я под кожуха си и тръгна към гората пряко през полето... без дори да поглежда към народа...

А народът вървеше бързо след Борина, който караше шейната напред.

Току след него тръгнаха Плошковци, всички, колкото бяха от три къщи, със Стахо начело; не бяха красиви хора, но устати, шумни и страшно самонадеяни.

Подир тях — Соховци, водени от помощника.

На трето място Вахниковци — дребни и сухи мъже, ама задорици като оси.

Четвърта група бяха Голембовци, предвождаше ги Матеуш; те не бяха мнозина, но стигаха за половин село — все упорити побойници и едри като дъбове.

На пето място — Шикорци, набити като дънери, жилести и мърморковци.

След това — Клембовите момчета и другата младеж, стройна, буйна, заядлива и жадна за каквито и да са побоища. Водеше я Гжеля, братът на кмета.

Най-накрай вървяха Билицовци, Кобусовци, Причковци, Гулбасовци, Пачешовци, Балцерци и... кой би могъл да ги спомене всичките!...

Вървяха твърдо, та чак земята се тресеше, мрачни, решителни и страшни като някой градоносен облак, който само святка, надува се от гръмотевици, заглъхва и всеки миг може да падне и да смаже цял свят.

А след тях се носеха плачовете, писъците и жалбите на останалите в селото.

Светът бе още помъртвял от нощния студ, пълен със сънена тишина и повит от люти и искрести мъгли.

Тишина владееше в горите, остър студ появяваше и слаб отблясък на зората поруменяваше върховете на дърветата, а тук-там се сипеше и върху бледия сняг.

Само във Вълчите долове гърмяха трясъците на час по час заваляните дървета, ударите на секирите и пронизителното остро стържене на трионите.

Събаряха гората!...

Още от зори работеха повече от четирийсет души; налетяха те в гората като ято кълвачи, залепиха се по дърветата и усърдно, упорито заудряха и дърветата почнаха да падат едно след друго, сечището растеше, отсечените великани лежеха натъркаляни като утъпкана нива. Само тук-там като твърди бодли стърчеха оставени за подраст гъвкави дървета, които се навеждаха тежко като жалостни майки и оплакваха убити синове, тук-там глухо шумоляха недосечени храсти или някое жалко дръвце, което брадвата не е могла да хване, трепереше от тревога, а навред върху изпотъпканите снежни покривала като на погребални постелки лежеха избити дървета, купчини клони, мъртви върхари и могъщи трупове, прилични на одрани и насечени тела, а струи от жълти стърготини се разливаха из снега, сякаш бяха печалната кръв на гората.

Наоколо, надвесена над сечището като над зинал гроб, стоеше гъстата, извисена и непрогледна гора. Застанали притиснати едно до друго, наведени и тревожно смълчани, дърветата като приятели, роднини и познати се вслушваха със сподавен вик на отчаяние в загиващите и гледаха вкаменени безмилостната сеч.

Защото секачите вървяха все напред, пръснали се в широка редица, и бавно, мълчаливо се врязваха в наглед непобедимата гора, която им препречваше пътя като мрачна, извисена стена от гъсти стъбла и така ги засланияше със своята огромност, че те се губеха в сянката на клонците ѝ, само секирите бляскаха в мрачината и неуморно удряха, само стърженето на трионите не спираше нито за миг и час по час някое дърво се олюляваше и изведнъж, като измамно хваната в примка птица, се откъсваше от близките си, удряше с клони

и със смъртно охкане падаше на земята — а след него второ, трето, десето...

Падаха грамадни борове, вече позеленели от старост, падаха ели, сякаш наметнати с конопени плащове, падаха клонести смърчове, падаха потъмнели, обрасли със сиви брадати лишеи дъбове — като някои старци, които нито гръмотевици са могли да сломят, нито столетия са съкрушили, а секирите ги отмъкваха в гроба, и толкова много други по-долни дървета, да може да ги изкаже човек!...

Гората умираше със стенание, дърветата падаха като упорити в бой мъже, натиснали се един други, неотстъпчиви, яки, но ги биеше непреодолима сила, та не смогваха и „Господи!“ да извикат, а изведнъж цели вериги се накланяха и падаха в ръцете на лютата смърт.

Гората ечеше, земята непрестанно трепереше от падането на дърветата, брадвите удряха неспирно, стърженето на трионите не преставаше и съскането на клоните като последно издихание пронизваше въздуха...

И така се нижеха часове след часове, и все по-нови откоси от дървета осейваха сечището, и работата не спираше.

Свраките крещяха и се люлееха по оставените за подраст самотни дървета, ту понякога ято от врани прелетеше над това поле на смъртта, ту дивеч някой се измъкнеше от гъсталака, заставаше на края и дълго гледаше с изблецени очи развеещите пушци на огнищата, които падаха по дърветата, и като съгледаше хора, избягваше с рева.

А селяните упорито сечеха и се връзваха в гората като вълци, връхлетели върху стадото, което, притиснато на куп и смъртно вцепенено, поблейва и чака, докато не падне и последната овчица под зъбите на зверовете.

Чак след втора закуска, когато слънцето се беше толкова издигнало, та инеят бе почнал да се топи и закапаха капки от клоните, а златните паяци на светлината запълзяха низ гората, някой дочу далечната врява.

— Някакви хора, цяла дружина идат — рече той, като прилепи ухо към дървото.

Говорът ставаше все по-близък и по-доловим, внезапно се раздадоха отделни викове и глух тропот на много крака, а не се мина много и по пътеката от селото се мярна шейна и в същия миг дойде на сечището; в нея беше Борина, а след него на коне, кола и пеши нахлу

гъста тълпа от жени, мъже, момчетии и всички със страшен вик се втурнаха към секачите.

Борина скочи от шейната и се спусна напред, а след него тичаха другите, кой където допаднеше: кой сопа, кой вила махаше страшно, кой снопарска бухалка стискаше яко в ръце, други коса, някои с прав клон, а жените направо с нокти и с врясък — всички се спуснаха към ужасените секачи.

— Спрете! Не барайте гората! Не позволяваме, наша е гората! — крещяха всички заедно и никой не можеше да разбере какво искат. Едва тогава Борина се спря при изплашените секачи и ревна, та по цялата гора се разнесе:

— Слушайте, модличани, жепечани и други, каквито и да сте! Слушайте!...

Поутигнаха малко и той викна пак:

— Вземете си торбите и си вървете, забраняваме ви да сечете, а който не иска да се подчини, с цял народ ще се разправя...

Те не се спряха, защото суровите лица, сопите, вилите и бухалките и многобройният разгневен, готов да се бие народ ги изплаши, та взеха да се одумват, да се свикват и да запасват брадвите си, да прибират трионите и да се трупат накуп с ядовитото ръмжене, особено жепечаните, понеже бяха шляхтичи и от векове имаха съседски караници с липчани, та хокаха високо, тряскаха брадвите, заплашваха, но, щат не щат, отстъпваха пред силата, а народът викаше страшно, настъпваше към тях и ги натикваше към гората.

Други пък се разтичаха по сечището да гасят огньовете и да разтурят наредените стенжини, а жените с Козеловица начело, като забелязаха скованите от дъски колиби на края на сечището, се затичаха да ги разтурят и да ги развлекат из гората, та и следа да не остане от тях.

Борина, щом секачите отстъпиха тъй лесно, свика по-имотните липчани и ги увещаваше да отидат заедно до чифлика и да заявят на дворянина да не смее да пипа гората, докато съдът не реши що е негово и що е селско. Но докато се сговорят, докато обмислят какво да правят, за да бъде най-добре, жените запищяха и почнаха да бягат в безредие от колибите, защото десетина-двайсет конника изскочиха из гората и се спуснаха право към тях...

Чифликът, предупреден, идваше на помощ на секачите.

Начело на слугите яздеше управителят на чифлика; те нахлуха стремително в сечището и като достигнаха жените, веднага ги зашибаха с бичове, а управителят, мъж като бик, биеше пръв и викаше:

— Хайдуци, въшкари! Удрете с бичовете! Да се извържат и в затвора!

— Не се пръскайте, не се пръскайте, към мене елате, дръжте се! — ревеше Борина, тъй като народът вече се пръскаше изплашен, но като го чуха, веднага се спряха и въпреки бичовете, които падаха вече по главите на мнозина, закриваха глави с ръце и тичаха към него.

— Удрете с тояги тия кучи синове! По конете с бухалките! — крещеше старият и като дограби един кол, пръв се хвърли въз чифлишките хора; удряше, дето попаднеше, а след него, като обхваната от гневен вихър гора, селяните, сбити рамо до рамо, бухалка до бухалка, вила до вила, със страшен вик се втурнаха върху чифлишките хора и млатеха кой с каквото досегнеше, та забумтя като когато чукат грах с тояги на пода.

Вдигнаха се нечовешки врясъци, проклетия, процвилвания на пребити коне, охкания на ранени, тъпи и чести удари от колове, отчаяни борби и диви провиквания из побоището.

Чифлишките здраво се бранеха, псуваха и се биеха не по-зле от селяните, но накрай започнаха да се объркват и да отстъпват, защото шибаните с бухалки коне се изправяха на задните си крака и с цвилене се връщаха назад, а управителят, като видя какво става, пришпори своя бял кон и се хвърли всред народа, към Борина, но се загуби, защото изведнъж зафучаха бухалките и няколко десетки се стовариха върху него, няколко десетки ръце го хванаха от всички страни и го смъкнаха от коня, та като подровен от свине храст изхвъркна във въздуха и падна в снега под краката на хората. Борина едвам го спаси и го отмъкна в безсъзнание на безопасно място.

Тогавя всичко изведнъж се замота, като кога вихрушка неочаквано удари в копа сено, та се образува едно разбъркано кълбо, което се търкаля по полето и по нивите; вдигна се страшен вик и такъв смут, такъв водовъртеж, че нищо друго не се виждаше, освен разбъркани купчини от хора, които се тътреха по снега, освен бясно удряни пестници, а понякога някой се изскубваше от групата и изтичваше като обезумял, но внезапно се връщаше пак и с нов крясък, и с ново настървение се хвърляше в битката...

Биеха се и поединично, и по групи, теглеха се за яки, за коси, мачкаха се коленешки, кървавяха се, но все още никои не можеха да надвият, защото чифлишките наскочаха от конете и не отстъпваха нито крачка, толкова повече, че постоянно им идваше помощ: секачите минаха на тяхна страна и здраво ги подкрепяха; първи се спуснаха да помагат групово и мълчаливо като зли кучета жепечаните, предвождани от горския, който се яви в последния миг, а се славеше по цялата околия със силата си, беше як като бик, при това беше заядлив и имаше разправии с липчани, та пръв се хвърляше сам срещу цели групи, разбиваше глави с приклада на пушката си, разгонваше и тъй млатеше, че боже пази!

Тръгва срещу него Стахо Плошка да го възпре, защото народът захвана да бяга от него, но той го хвана за яката, завъртя го над себе си и го хвърли като очукан сноп на земята, та Стахо падна чак в несвяст. Скочи към него един от Вахниковците и го цапароса нейде по рамото с бухалка, но оня с един замах го удари с пестница между очите, та успя само да разгърне ръце и с „Божичко!“ на уста се сгромоляса наземи.

Накрай не изтрая и Матеуш и се хвърли върху му, но макар че беше мъж равен по сила само на Антек, не удържа нито на минута: горският го надви, блъсна го, навърдаля го със сняг и го принуди да побегне, а сам той тръгна към Борина, който с цяла група се бореше гуша за гуша с жепечани, но преди да се доближи до него, нападнаха го жените с такъв врясък и се вкопчиха с нокти в него, вчепкаха се за чумбаса му, преплетоха му се, наведоха го към земята и се заловиха с него като зли псета, когато нападат овчарско куче, забият зъби в кожата му и го размятат насам-натам.

Но в това време и народът вече вземаше връх, струпаха се и се разбъркаха като листа, всякой пипнал някого, душеше го и се тътреше с него по снега, а жените налитаха отстрани и скубеха за косите.

Закипя тя една такава бърканица, премятаница, че едва можеше да познае свой своя, но най-сетне селяните надвиха, неколцина чифлишки хора лежеха окървавени, а другите, изморени и отслабнали, бързо избягаха в гората, само секачите още се бранеха с последни сили, тук-там дори някои молеха за милост, но понеже народът беше ядовит повече на тях, отколкото на чифлишките хора, понеже се беше разгорял като главня на вятър — нито молби слушаше, нито мареше за нещо, само млатеше с всичкия си бяс.

Захвърлиха тояги, бухалки, вили и се заловиха с голи ръце — мъж с мъж, пестница срещу пестница, сила срещу сила, мачкаха се, душеха се, деряха се, върдаляха се поземи, крясъците вече замлъкваха, а се чуваха само хъркания, клетви и боричкане.

Такова второ пришествие настана, че не можеше и да се изкаже!

Хората бяха почти полудели, мятаха се от настървение, кипяха от ярост, особено Кобус и Козеловица изглеждаха напълно побеснели, дори страшно бе да ги гледа човек: така бяха окървавени и пребити и пак връхлитаха върху цели групи.

И така, те още се бореха за надмощие, липчаните все повече крещяха, тъй като започваха да гонят побягналите и вече по-рядко биеха, когато горският отпъди от себе си жените, но страшно смутен и поради това още повече побеснял, започна да свиква хората си, а като съзря Борина, хвърли се върху него, прехванаха се през кръста, вкопчаха се като мечки и искаха да се повалят, затътрузиха се насамнатам и се удряха о дърветата, защото бяха навлезли вече в гората.

Тъкмо тогава дотърча Антек. Той беше много окъснял, та застана на края на гората да си поеме малко дъх, и внезапно видя какво става с баща му.

Огледа се с ястребовите си очи наоколо. Никой не гледаше към него, всички бяха увлечени в такъв бой, така избъркани, че той не позна ни едно лице, а се отдръпна, бързо се приближи до Борина и се спря на няколко крачки зад едно дърво.

Горският напрягаше сили, мъчеше се, защото бе твърде изтощен, па и старият се държеше яко, строполиха се наземи, върдаляха се като две кучета и се удряха о земята, но все по-често старият биваше отдолу, шапката му отхвъркна и само побелялата му глава подскачаше по корените.

Антек се огледа още веднъж, измъкна изпод кожуха си пушката, прилекна и като се прекръсти несъзнателно, примери се в главата на баща си... Преди обаче да дръпне спусъка, те скочиха на крака, изправи се и Антек и нагласи пак пушката до окото си — но не стреля, внезапен, ужасен страх сви сърцето му и той едвам поемаше дъха си, ръцете му се тресяха като в треска, цял затрепера, притъмня му пред очите, главата му така се завъртя, та дълго стоя, без да знае какво става с него. Внезапно се раздаде кратък, пронизителен вик:

— Помощ, хора!... Помощ...

Тъкмо в този миг горският бе блъснал с приклад главата на Борина, швирна кръв, старият извика, вдигна ръце и падна като труп на земята...

Антек дойде на себе си, захвърли пушката и скочи при баща си; старият само хъркаше, кръвта обливаше лицето му, главата му бе почти разцепена на две, жив беше още, но очите му вече мътнееха и риташе с крака...

— Тате! Божичко! Тате! — вресна Антек със страшен глас, вдигна го на ръце, притисна го до гърдите си и завика колкото можеше:

— Тате! Убиха го! Убиха го! — Виеше като някоя кучка, когато удавят малките й.

Неколцина, които бяха най-близо, чува и се притекоха на помощ сложиха ранения върху клони, почнаха да налагат главата му със сняг и се заеха да го спасяват, както вече можеха. А пък Антек седна наземи, скубеше косата си и викаше в безсъзнание:

— Убиха го! Убиха го!

Помислиха си някои, че внезапно се е побъркал.

Ненадейно той утихна, изведнъж си припомни всичко и се спусна с ужасяващ вик и с такова безумие в погледа към горския, че горският се изплаши и побягна, но като усети, че Антек го настига, обърна се бързешком и изстреля почти право в гърдите му, но по някакво чудо не го улучи, само дето му опърли лицето, а Антек се хвърли върху него като мълния.

Напразно се бранеше, напразно се откопчваше, напразно молеше за милост, обзет от отчаяние и смъртен страх — Антек го сграбчи с нокти и като бесен вълк го сдави за гърлото, та чак гръклянът му захрущя, издигна го нагоре и го заблъска о едно дърво, докато оня издъхна.

А после сякаш се забрави и вече не знаеше какво върши, хвърли се в битката и където се появеше, сърцата изтръпваха, хората избягваха изплашени, защото беше страшен, оплескан с бащината и своя кръв, гологлав, със слепена коса, посинял като мъртвец, ужасен и някак така свръхчовешки силен, че почти сам изпреби и изпотрепа останалите, които се противяха, та накрай трябваше да го усмиряват и да го оттеглят назад, защото на смърт ги би избил...

Свърши се боят и липчани, макар и изтощени, изпоосакатени, окървавени, изпълниха гората с радостна глъчка.

Жените се грижеха за по-тежко ранените и ги пренасяха на шейните, а такива не бяха малко: на един от Клембовите синове ръката бе счупена, на Йенджих Пачеш кракът пребит, та не можеше да го опре на земята и викаше до небесата, когато го пренасяха. Кобус пък бе тъй смазан, че не можеше и да мръдне, Матеуш хъркаше кръв и се оплакваше от болки в кръста. И другите си пострадаха не по-малко, нямаше почти ни един, който да излезе невредим от битката, но понеже победиха, па и не държеха много на болките си, подвикваха високо и весело — и се тъкмяха за връщане.

Борина качиха на шейната и караха бавно, защото се страхуваха да не умре по пътя; беше в безсъзнание, а изпод превръзките постоянно пробиваше кръв и обливаше очите му и цялото му лице, беше блед като платно, същински мъртвец...

Антек вървеше до шейната, ужасен, впил поглед в баща си, подкрепяше главата му, където пътят беше неравен, и час по час мълвеше тихо, умолително и жално:

— Тате! Тате, за бога!...

Хората се движеха разбъркано, на групи, кому както попаднеш, и то из гората, защото посред пътя вървяха шейните с ранените; тук-там някой охкаше и попъшкваше, а другите се смееха високо, подвикваха весело и шумно.

Започнаха да си разказват това-онова, да се хвалят с надмощието си и да се подиграват с победените, тук-там и песни се обаждаха, някой пък се провикваше, та екваше цялата гора, всички бяха пияни от триумфа, ето защо мнозина сполитаха в дърветата или се препъваха о нищо и никакви корени!...

Малцина усецаха отпадналост и умора, защото неизказана радост от победата окриляше сърцата им, всички бяха весело настроени и пълни с такава сила, че само някой да се възпротивеше, и биха го смазали на прах, срещу цял свят биха въстанали.

Вървяха те с бодра стъпка, с глъчка и шум, оглеждаха със светнали очи тази вече спечелена гора, която се полюшваше над главите им, шумеше сънно и пръскаше по тях капки от стопения иней — сякаш със сълзи ги ръсеше.

Ненадейно Борина отвори очи и дълго гледа в Антек, като че ли не вярваше на себе си; дори дълбока, тиха радост просветли лицето му, помръдна няколко пъти устни и с най-голямо усилие прошепна:

— Ти ли си, синко!... Ти ли си!
И падна пак в несвят.

III ЧАСТ
1570

I

Още от зори личеше, че е пролет.

Априлският ден ставаше лениво из легловищата на мрачини и мъгли като някой ратай, който, легнал отруден и още си неотпочинал добре, трябва да става в предутрин, за да поеме незабавно плуга и да се залови да оре.

Започваше да се съмва.

Но тишината бе още ненарушила, само дето росата обилно капеше от успалите се в непрогледна дрезгавина дървета.

Небето като синкав плащ, пропит от влага и отрупан с роса, вече се разкъсваше над черната, глуха и напълно потънала в мрак земя.

Мъгли като разпенено при доене мляко заливаха лъките и ниско разположените ниви. Петлите вече пееха в надпревара нейде из още невидимите села.

Последните звезди гаснеха като изморени от дрямка очи.

А на изток като разгарящи се под застинала пепел въглени пламваха червени зари.

Внезапно мъглите се залюшкаха, надуха се, раздвижиха се тежко като дотекли след пролетно топене на снеговете води и се удряха о черните поля или пък като синкав дим от кадилници се извиваха към небето.

Денят вече наставаше и надвиваше побледнялата нощ, която се притискаше към земята като дебел и пропит от влага кожух.

Небето бавно се обливаше от светлини и се спущаше все повече над света, така че на някои места омотаните все още в мъгли върхове на дърветата вече се промъкваха на по-ясно, а някъде пък по височините излизаха из нощта сиви, пропити с роса нивя. Скоро езерата затрепкаха като матови огледала, а потоците се помъкваха като дълги и росни прежди пред редеещите мъгли и блясъци.

Денят вече ставаше все по-голям, зарите се разтапяха в мъртвия лазур и започваха да горят на небето като кървави отблясъци на още невидими пожари и така се развидели, че само боровите гори се издигаха като черен обръч наоколо, а големият път, обграден от страни

от редиците наведени тополи, изморени сякаш от дългия ход нагоре, се издигаше все по-ясно в светлината. Селата, потънали в приземния мрак, се привиждаха тук-там под зората като черни камъни под разпенена вода, а някои от по-близките дървета вече се сребрееха цели в роса и блясък.

Слънцето още не се показваше, само се чувствуваше, че всеки миг ще блесне из разгорелите се зари и ще падне върху света, който доизлежаваше последните си минути, отваряше тежко очите си, замрежени от отделни кълба мъгла, раздвижваше се по мъничко, събуждаше се полека, но все още се изленяваше в сладък почивен сън, тъй като и тишина такава настана, като че цялата земя бе притаила дъх — само вятърът, приличен на тихичко детско дишане, повя откъм гората, та чак росата се отърси от дърветата.

И от тази отмаляла сивота на зората, от тия още сънни, неосвободени от мрак поля, като в храм със занемели богомолци, когато свещеникът ще надигне пресветото причастие — отекна гласът на чучулига...

Изскочи тя нейде из нивята, запърха с криле и зачурулика като камбанка от чисто сребро и като благоуханен пролетен кълн се мяркаше върху бледото небе, извиваше се нагоре и пееше, та в онази свещена тишина на изгрева песента ѝ се изливаше над цял свят.

В същото време и други почнаха да се вдигат, да удрят с крилца, да се устремяват към небето, да пеят унесено и да известяват утрото на всяко живо създание.

Скоро след тях запротакаха болезнени писъци и калугериците по мочурите.

Щъркелите също затракаха шумно нейде из още неразличаваните в сивотата села.

А слънцето вече ето, ето...

Докато най-сетне и то се показа нейде иззад далечни гори, изтърколи се из бездната и като грамаден, златист, пламнал в огън свещен поднос го носеха невидимите божи ръце над сънните простори. Понесе се то и благославяше със светлината си света, всичко живо и умряло, всяко, което се ражда и което отмира, започваше свещената служба на деня, та всичко като че отведнъж падна в праха пред величието му и млъкна, притворило недостойни очи.

И ето настана ден — като необхватно море от сватбен блясък.

Мъглите като благоуханни пушеци се издигаха от лъките към позлатеното небе, птичките и всички създания гръмнаха в песни, сякаш сърдечна благодарствена молитва.

А слънцето все растеше, издигаше се над черните гори, над неизброимите села, все по-високо и голямо, пламтящо, топло като светото око на божието милосърдие, и поемаше във властната си и сладка мощ господството над света.

Тъкмо в това време на пясъчното възвишение при гората, изпод чифлишките копи сено, наредени близо до широкия изровен път, се показва старата Агата, близка или роднина на Клембови.

Тя се връщаше от просия, по който божи хляб бе тръгнала още когато вадеха картофите есенес, а сега идваше пак в Липци, както прелетните птици, които винаги напролет се връщат в гнездата си.

Стара, изпаднала, слаба и едвам дишаща, тя приличаше на крайпътна върба — изкривена, изгнила, която едвам живори и постепенно умира в пясъка. Разбира се, че бе цяла в парцали, с просяшка тояга в ръка, с торбички през рамо и с наокачени броеници по нея.

Тя излезе изпод сенарниците тъкмо при изгрев, тътреше се забързано и повдигаше към слънцето сивото си и съсухрено като празните миналогодишни угари лице; само сивите ѝ зачервени очи святкаха от радост.

Как не!... След дългата и тежка зима тя се връщаше в родното си село и затова чак подтичваше, та торбичките ѝ скачаха отстрани и броениците дрънкаха, но дробовете ѝ се стягаха, задухът час по час се вкопчваше за болните ѝ гърди и тя трябваше да се поспирва и да позабавя хода си. И тръгна пак натежало и с мъка, като рееше по света само гладните си очи и се усмихваше на сивите, прислонени от зеленикава мъгла поля, на селата, които изникваха бавно из мъгливия безкрай, на още голите дървета, застанали на стража край пътищата или като самотни постове из полето, на целия свят!

Слънцето вече бе на няколко остена, та се виждаха дори и най-далечните кътища на полята. Всичко блестеше в розова роса, черните ниви польсваха на слънцето, водите трептяха из изкопите. Гласовете на чучулиги звънтяха в хладния въздух, някъде изпод храстите мъждееха последни крѳпки сняг, жълтите реси на някои дървета се полюляваха като кехлибарени маниста, а из закѳтаните места и по нагрѳваните

локви изпод ръждивата ланска шума се показваха златистите стъбла на млади треви, другаде пък поглеждаха жълтите очи на блатничетата. Ветрец почна да прегръща лекичко и да разтърсва влажния и свеж дъх на нивите, които лениво се къпеха на слънцето, и навред цареше такова пролетно настроение, тъй просторно бе, тъй ясно, макар и още възсиво, и тъй мило ставаше човеку, че Агатината душа като пияна от радост птичка вече се устремяваше да литне и с крясък да се понесе по цял свят.

— Исусе мой! Мили Исусчо! — едва постенваше тя, като посядваше по малко и като че ли прегръщаше целия този свят в разтресеното си от радост и дълбоко разчувствувано сърце.

Хей! Пролет идеше през необятните поля, песни на чучулиги я възвестяваха по света, а пък това свещено слънце, и тоя гальовен вятър, сладък и топъл като майчини целувки, и това още притаено дихание на тъжно чакащите плугове и семе нивя, и понеслият се навред радостен кипеж, и този топъл освежителен въздух, сякаш набъбнал с всичко онова, което скоро ще стане зеленина, цвят и пълен клас!

Хей! Пролет пристигаше като светла дева в слънчево одеяние, с младо лице на зорница, с плетеници от сини води, хвърчи тя от слънцето, носи се в тия априлски утрини над земята и със свещените си прострени ръце пуца чучулиги да възвестяват веселие, а след нея с радостен крехот идваха вериги от жерави, редици диви гъски преплуваха през бледото небе, щъркели летяха над ливадите, ластовички чуруликаха по къщите и целият птичи род прииждаше с песни, а където слънчевата мантия на пролетта докоснеше земята, изправяха се плахи треви, набъбваха лепкави пъпки, зелени кълнове избуяваха, несмели листенца зашумяваха и закипяваше нов, буен, мощен живот, а тя вървеше вече по целия свят от изток до запад, като благородна божия пратеница да разнася любов и милосърдие...

Хей! Пролет прегръщаше ниските изкривени къщя, назърташе под стрехите с милосърдни очи и събуждаше помрачените туптежи на човешките сърца, та те се раздвижваха от своите грижи и тъмнини, за да заработят с вяра в по-хубава участ, в по-обилно плодородие и в онзи възмечтан час на щастие...

Земята зазвъняваше от живот като мъртва камбана, когато ѝ прикачат нов език, от слънце направен, та бие възвишено, звъни, гърми

от радост, събужда вцепенените същества и пее за такива неща и истории, за такива чудеса и сили, че сърцата затуптяват в сватбена пригласа. Тогава сълзите сами се леят от очите, душата на човека възкръсва в безсмъртна мощ и коленичила от щастие, обгръща земята, обгръща целия свят, всяка набъбнала грудка, всяко дърво, всеки камък и всеки облак — всичко, което тя зърне и почувствува...

Това изпитваше и Агата, като куцукаше полека и поглъщаше с очи тези любими места, тази свещена земя, и ходеше като пияна.

И чак когато камбанката на липчанската черква зачурулика като птичка и свикваше народа на молитва, чак тогава старицата се сепна и падна на колене...

... че с твоята света помощ ти стори, та се върнах пак...

... че беше милостив, господи, към сиротицата...

Нима тя можеше да приказва! Сълзите като обилен дъжд заляха сърцето ѝ и течеха по измършавялото ѝ лице, та само мърмореше нещо и тъй се тресеше в душата си, че никак не можеше да налучка броеницата, нито думите на молитвата, пръснати по душата ѝ като парлива роса. И тя стана със сила и тръгна, като гледаше внимателно по полето и казваше на глас случайно дошла на ума ѝ дума от молитвата...

Понеже денят бе напреднал и мъглата се бе вдигнала напълно, Липци се показва пред нея като на длан. Селото бе разположено малко в низина, покрай огромен вир, който се синееше като огледало под лекичка белезникава покривка; ниските и широки къщи като верни приятелки, насядали в още голите градини, бяха наредени около водата. Тук-там над покривите се виеше дим, прозорци проблясваха на слънцето или пък се белееха през черните още овошки наскоро белосани стени.

Сега тя можеше да види поотделно всяка къща. На самия край на селото при пътя, по който тя вървеше, бе воденицата; нейният гръмовит шум се чуваше все по-ясно; почти насреща на другия край се издигаше сред грамадни дървета черквата с високите си бели зидове и прозорците ѝ и златният ѝ кръст върху кубето лъщяха на слънцето; до черквата се червенееше керемиденият покрив на дома на свещеника. Наоколо, докдето поглед стигаше, се изправяха като син венец горите, разстилаха се необгледните поля, разполагаха се далечни села, прилични на прилепнали до земята и скрити в градини сиви

гъсеници; виждаха се кривулично прокарани пътища, редици наведени дървета, пясъчни дюни, обрасли рядко със смрики, и тясната нишка на рекичката, която течеше с блясък и се вливаше между къщята във вира.

По-близо, около селото, като грамаден кръг се простираха земите на Липци, изрязани на ивици като кълчищни платна, прострени под хълмовете и нарязани на дялове. Виеха се и се протакаха ниви до ниви, разграничени от криви слогове, по които начесто стърчеха клонести круши, издигаха се обрасли в трънаци купчини камъни, в златистата светлина се очертаваха сивите и омърляни като изпоцапан парцал угари; тук зеленикави покривала от есенници, там миналогодишни черни картофища или стари подметки, а някъде из трапчините се сивееха води и се провличаха като разтопено стъкло. Зад воденицата се простираха ръждивите ливади, по които бродеха и час по час тракаха щъркели, и зелищата, още цели плувнали във вода, на които само тировете на лехите се виждаха и лъщяха като риби; над тях се виеха белокоремести калугерици, а по кръстопътищата стоеха на стража свещени кръстове и други божи изображения. Над всичкия този свят, хлътнал малко на онова място, дето се бе прилепило селото, висеше разгорялото се златисто слънце, звънтяха песни на чучулиги, понякога от оборите се разнасяше скръбно мучене на добитък или гъски погакваха гъгниво нейде си и човешки гласове процепваха въздуха, а заедно с това повяваше топъл лъх на приятен вятър и поглъщаше всички тия гласове, та земята потъваше понякога в такава тишина и замисленост като в свещен миг на раждане и зачеване.

Работници рядко се виждаха из нивите, само съвсем близо до селото се мяркаха няколко разривачки на тор и остра, пронизително дразнеща оборска миризма се носеше обилно наоколо.

— Спят ли мързеливците, та в такъв хубав ден никой не е на нивата... земята чак плаче за плуг! — мърмореше ядосано Агата.

И за да бъде по-близо до нивите, отби се по пътеката, която водеше зад изкопа, където червените ресници на паричките вече се отваряха към слънцето и тревата по-гъсто се зеленееше.

Наистина по нивите беше толкова пусто, че да се чуди човек! Нали добре помнеше от миналата година по това време как полето просто аленееше от вълненици и чак земята се тресеше от припеви и момински крясъци; разбираше тя, че е крайно време при такива хубави дни да се изкарва тор, да се подорава, да се сее, а днес какво е? Един-

едничък мъж, когото съзря нейде всред полето, сееше нещо: вървеше наведен и се връщаше, като хвърляше в полукръг някакво семе.

„Грах навярно сее тъй рано... Доминиковичините момчета ще да са, тъкмо техните ниви се падат там... Да ви дари и наспори господ милосърден, мили стопани!“ — шепнеше си тя сърдечно.

Пътечката беше трудна, неравна, отрупана с пресни къртичини, с камъни, а на места беше и кална, но тя не задирваше на това, а умилно и развълнувано се вглеждаше във всяка нива, във всяка леха отделно.

„Поповата ръж буйна, хубаво изникнала!... Истина, когато тръгвах есенес, ратаят му ореше, а свещеника тука някъде седеше, помня добре това...“

И тя пак тръгваше, въздъхваше тежко и разглеждаше със сълзливи очи.

„Ето, Плошковата ръж... късно трябва да са я посели, пък и малко е изгнила.“

Тя се наведе с мъка, като докосваше с разтрепераните си стари пръсти влажните стъбла и ги гладеше с умиление като някои детски коси.

„Бориновата пшеница, голяма нива! То се знае!... Нима не е пръв стопанин в Липци?... Но е нещо възжълта, трябва да е премръзнала или... тежка зима е имало тука...“ — разсъждаваше си тя, като забелязваше по заплесканите ниви и по натъпканите в земята и покрити с тиня стъбла на есенниците следи от големи снегове и води след тяхното стопяване.

„Хубаво са се напатели хората и настрадали!“ — въздъхна тя, като прислони с длан очи, защото насреща откъм селото се зададоха някакви момчета.

„Михал ще е това, органистовия, с някое от малките органистчета. На Воля отиват да събират дарове за Великден, щом са с толчави кошници... Те са, не ще да са други.“

Когато те приближиха, Агата поздрави с „Да бъде похвален!“ и много ѝ се искаше да заприказва нещо с тях, но момчетата отвърнаха с мърморене и бързо отминаха в разговор помежду си.

„Помня ги от толчави е, а те ме и не познаха! — Дожаля ѝ. — Хм! Защо ли пък ще помнят такава просякиня! Но колко е пораснал Михал, навярно вече свири на органа в черква...“

Така се размисляше тя и пак се загледа в пътя, защото из село излезе един евреин и караше едро теле пред себе си.

— От кого го купи? — попита тя.

— От Клембовица — отговори той, като се бореше с бяло-червеното теле, което се дърпаше, връщаше се и жално пореваваше.

— Навярно от шарената ще да е... ами... разгонила се беше още пред жътва... па може и от сивата да е... Бива си го...

Тя се загледа след него с умиление на стопанка, но те вече изчезнаха от пътя: телето се изскубна от ръцете на евреина, скочи в нивата и като навири опашка, хукна направо към село, а той, развял джубе, тичаше да го пресрещне.

— Цуни го сега под опашката и му се помоли, ще ти се върне... — шепнеше си Агата самодоволна, като гледаше гоненицата.

— И по Клембовата нива жива душа няма! — забеляза тя, но нямаше вече време за мислене: селото беше тъй близко, че тя усети миризмата на пушеците и съгледа прострениите да се ветреят завивки по градините, та току обгръщаше с очи цялото село и най-дълбока благодарствена радост раздрусва сърцето ѝ, че ѝ позволи Исус Христос да доживее до пролет и я върна пак при близките, при роднините ѝ.

А можеше да умре през зимата при чужди хора, не боледува ли тежко, но господ я върна!

Нали само с туй хранеше душата си през дългата зима, само с туй се крепеше всеки час и с туй се пазеше от студовете, от сиромашията и от смъртта...

Тя приседна под храстите, за да се постегне малко, преди да влезе в село, но имаше ли сили да стори това, като я беше разлицила такава радост, та всяка нейна костичка се тресеше поотделно, а сърцето ѝ пърхаше до болка, сякаш бе някоя задушавана птичка?

— Още има добри и милостиви люде, има... — шепнеше си тя, като преглеждаше грижливо торбичките. — Как не, толкова съм насъбрала, че ще стигне и за погребение.

Нали отдавна само за това си мислеше и от все сърце желаше, когато дядо господ ѝ изпрати умирачката, тя да си е в своето село, в къща, на свое легло, постлано с пухови завивки, под редица икони, тъй както всички стопанки умират. Цял живот е събирала за тази последна и свещена минута.

Имаше си Агата ракла на тавана у Клембови, а в нея и завивка добра, и възглавници, и чаршафи, и нови калъфи, и всичко чисто и никак неупотребявано, за да не се изцапа, винаги да е готово, пък нямаше и къде да се постеле. Нима е имала своя стая или легло? Винаги в къта върху някаква слама или в обора, кога как се случеше и където ѝ позволяваха добри хора да прислони глава. Не се вреше никога напред, между заможни и богати, не се оплакваше от участието си, защото знаеше добре, че всичко на света става по волята на бога и грешният човек не може нищо да промени.

Само за това си бленуваше тя тайно и тихичко и молеше бога да я прости за тщеславието ѝ да я погребат като стопанка — само за това се молеше боязливо тя.

Та нищо чудно, че и сега, щом се дотътра с последни сили до село и чувствуваше, че настъпва вече крайт на живота ѝ, тя започна да си припомня това-онова, да не би нещо да е забравила.

Но не, всичко нужно си имаше — носеше си голяма осветена свещ, дето си я изпроси, когато остана да пази един мъртвец, шишенце със светена вода имаше и ново ръсило си беше купила, и иконичка, осветена от света Богородичка Ченстоховска — такава трябва да има човек в ръката си, когато умира, и петдесетина злоти за около погребението... па може да стигнат и да отслужи свещеникът служба с полилей и с ръсене при погребалния ѝ ковчег, макар в притвора на черквата! Разбира се, тя не смееше и да помисли самият свещеник да я изпроводи до гробищата.

Да можеше туй да бъде!... Не всеки стопанин се удостоява с такава чест и щастие, па и всичките ѝ пари не биха стигнали за толкова нещо!

И тя жално въздъхна, като се изправяше на крака.

Но чудно как отслабна, пробождаше я в гърдите, кашлица я измъчваше, та едвам можеше да се движи и всеки миг си почиваше.

„Да изтрая барем до коситба или до зажънване“ — мечтаеше си тя, като замрежваше сладко очи към все по-близките къщи.

„Па след това ще си легна и ще ти умра, Исусе мили, ще ти умра...“ — сякаш плахо се оправдаваше тя зарад тия грешни надежди.

Но изведнъж се угрижи: кой ли ще я приеме да му умре в къщи.

„Ще подиря добросърдечни люде, па може и да им обещаая някой грош, по-лесно ще се съгласят тогава... То се знае, кому е потрябвало

да се занимава с чужди, па и къщата си да мърси.“

Тя не смееше дори да си помисли, че би могла да остане у Клембови, у роднините си.

„Толко много деца, къща тясна, па и кокошки и гъски ще легнат да мътят, за всичко трябва място, а не би било и голяма чест за такива стопани да умират под покрива им роднини просякини...“

Тъй си мислеше без жал тя, като слизаше на пътя, който вървеше по насипа, издигнат да запазва ниските ливади и зелища от разливането на вира.

Воденицата беше до насипа, но тъй ниско, че набрашненият ѝ покрив едва се издигаше над пътя; тя се друсаше цяла и работеше с глухо шумолене.

От лявата страна светеше вирът, слънцето мъкнеше златни коси по тихата посинена от небето вода; по обраслите с наведени елхи брегове тупаха криле и крякаха гъски, а по калните още улици се гонеха цели тълпи деца и подвикваха от радост.

Липци седеше от двете страни на вира, както и по-рано, както навярно е било и открай време, цяло в залесени с овошки градини и плетища.

Агата се мъкнеше с мъка, само бързо движеше очи и всичко виждаше. В дома на воденичаря, отстранен малко от пътя и приличен на чифлишка сграда, се ветрееха през отворените прозорци бели завески, а воденичарката седеше пред прага всред пискливо стадо от жълтички като восък гъсета, които прибираше към себе си.

Старата поздрави с „Да бъде похвален“ и отмина тихо, доволна, че не я усетиха излегналите се край стената кучета.

Мина моста, под който водата падаше с рев върху воденичните колела. Там пътят се разделяше като ръце, които обгръщаха целия вир.

Преди малко тя се колебаеше, но желанието и да разгледа всичко надви и тя тръгна наляво по малко по-дългия път.

Ковачницата, която беше първа до брега, бе затворена и глуха; някакво преднище от кола и поръждавели плугове лежеха до опушените стени, но ковачът нийде не се виждаше, само ковачката, съблечена по риза, правеше лехи в градината покрай пътя.

Сега тя се спираше пред всяка къща, като се облягаше на ниските каменни огради и разглеждаше любопитно дворищата, портите, разтворените отводи и прозорци. Понякога кучетата я залайваха, но

като я подушеха и види се, като познаеха, че е своя, връщаха се да си легнат пред къщи на припек.

А тя вървеше бавничко сега, крачка след крачка, като едва дишаше от умора или по-скоро от сърдечна радост.

Мъкнеше се тихичко като вятъра, който сегиз-тогиз появяваше по вира и едвам мърдаше червеникавите кичури реси на елхите. Тя беше сива и невидима като оградите или като засъхналата тук-там земя, или пък като мършавите сенки на още голите дървета, та като че никой не я и забелязваше.

И се радваше с цялото си сърце, че намира всичко тъй, както през есента го бе оставила.

Навярно готвеха храна, защото над комините се издигаше дим, а някъде през отворените прозорци лъхаше и миризма на варени картофи.

Макар че деца кряскаха тук-там или пък гъски, които пазеха гъсетата си, често надаваха тревожни гакания, селото все пак беше странно тихо и пусто.

Слънцето беше вече напред път до пладне и сякаш ръсеше чисто злато и се оглеждаше в езерото, а никой още не бързаше към полето, никаква кола не трополеше на излизане от портите, нито плугове поскърцваха към нивите.

„На панаир ще да са отишли, или?“ — мислеше си Агата, като разглеждаше още по-внимателно къщите.

Новите греди на кметовите плевни се жълтееха през безлистните овошки, а близката Гулбасова къща бе с отвеяна слама, та летвите на покрива се виждаха отдолу като голи ребра.

— Ветровете зимска са я отвеяли, но тоя безделник го е мързяло да го поправи! — мърмореше си тя.

До нея в стара изкривена къщурка живееха Причекови; от изпочупените стъкла на прозорците се подаваха сламени валма.

Ето и къщата на помощника, обърната по стара мода със страничната си стена към пътя.

Веднага след нея Плошковата, обитавана и в двете крила.

След това и Балцерековата казарма, не знам къде да е, би я познала: лична къща, понеже момите бяха нашарили с вар сивите й стени, а рамките на прозорците — с небесносиня боя.

А по-нататък, в обширна и стара овощна градина, се бяха разположили Бориновци, първите липченски стопани и богаташи. Слънцето трептеше в чистите стъкла на прозорците; стените светеха като новобелосани; дворът беше обширен, стопанските сгради построени наред и тъй прави и хубави, че мнозина и къщи такива нямаха. Оградите цели и всичко в такъв ред, дето и у холандски колонисти не можеше да бъде по-хубаво.

И по-нататък — Голембовата къща.

И другите, които тя знаеше като молитва наизуст. Но навсякъде бе еднакво тихо и пусто, само по градините се червенееха постелки и разни дрехи, оставени да се проветрят, тук-там само се щураха разсъблечени по ризи жени, които разкопаваха лехи из градините.

В закътаните места на градините оставени за семе зелки бяха пуснали из изгнилите си глави зелени опашки, а покрай стените в сивата пръст израстваха бледите кълнове на кремове, под покривка от тръни растяха разсадите, дървета бяха набъбнали с лепкави пъпки и навсякъде покрай плетищата бяха избуяли коприви и разни други бурени. Храстите на френското грозде бяха вече посипани с младичка светла зеленина.

И макар че същинска пролет се сипеше право от небето и туптеше във всяка набъбнала буца пръст, в Липци изглеждаше някак тъжно, тихо и пусто.

„А мъже нито за цяр няма. Не, навярно са отишли в съдилище или са ги свикали на събрание.“

Така си обясняваше тя, като влизаше в широко разтворената черква.

Службата беше свършила, свещеникът изповядваше в изповедалнята, двајсетина души от други села седяха тихо, събрани по чиновете, и само от време на време се понасяха из черквата тежки въздишки или откъснати думи от молитва.

От окаченото на шнур пред големия олтар и запалено кандило се извиваха сребристосини ивици дим и се насочваха към високия прозорец, през който надничаше слънцето; зад стъклата отвън цвъртяха врабци и се втурваха понякога в самата черква със сламки в човчиците, а понякога и разчуруликани ластовици влизаха вътре през голямата врата, повъртяваха се объркани в тишината и хладината на стените и бързо избягваха в ясения божи свят.

Изчете си тя само късичка молитва, така вече ѝ се щеше по-скоро да стигне у Клембови, но току пред черква почти се сблъска с Ягустинка.

— Агата! — викна оная с голяма почуда.

— Ами още съм жива, господарко! Жива съм! — и посегна да ѝ целуне ръка.

— А казваха, че си изпружила вече крака някъде из топлите страни... Но този лесен божи хляб не ти е понесъл, нещо ми приличаш на пътник за оня свят... — говореше тя подигравателно и я разглеждаше.

— Имаш право, господарко!... Едвам дотътрах кокалците си... ще си отида скоро, ще си отида...

— У Клембови ли бързаш?

— Па къде на друго място? Нали са ми роднини...

— Добре ще те посрещнат, харни торбици носиш, па и някой грош ще има във възелчетата, та то се знае, с готовност ще те признаят за роднина.

— Здрави ли са, не знаеш ли? — Не ѝ се харесваха на нея тия подбиви.

— Здрави са... само Томек беше малко поотслабнал, та сега се лекува в затвора.

— Клемб! Томаш! Не думай, не ми е никак до смях!

— Рекох, па и ще прибавя, че не е самичък, харна му е дружината, нали е там цялото село... Не ще ги операт и моргите, като скръцне съдът вратите и ги тури зад решетките.

— Божичко, света Богородичке и свети Йосифе! — простена Агата, като се вцепени от учудване.

— Върви по-скоро при Томковица; ще се налапаш там новини от мед по-благи. Хи, хи! Празнуват си мъжете, да ти е мило да ги гледаш! — засмя се Ягустинка хапливо, а злите ѝ очи стреляха с омраза.

Агата се потътра оглушала и не можеше да повярва на чутото. По пътя срещна няколко познати жени, които я поздравяваха приветливо и казваха това-онова, но тя сякаш не чуваше, раздрусана от все по-хаплив страх, та нарочно се поспирваше, само и само да забави потвърждението на тия ужасни истории. Тя дълго седя до оградата на свещеническия дом и безсмислено го гледаше. На входа стоеше на един крак щъркелът, сякаш надзираваше кучетата, които лудееха по

жълтите пътечки на градината, а Ямброжи и слугинята покриваха с нови чимове страните на кръглата цветна леха, която вече се ръждавееше като желязна четка от младите буйни кълнове на най-различни цветя.

Чак когато посъбра силите си, тя тръгна бързо из уличката към Клембовата къща, която беше току наред с дома на свещеника.

То се знае, че вървеше разтреперана, като се прихващаше за плетищата и хвърляше разтревожени погледи по градината и къщата в дъното ѝ; само кравите пиеха от ведрата до прозорците. Отводът бе отворен и от двете страни, та се виждаха в задния двор легналата в калта свиня и прасета и кокошките, които лакомо ровеха из купището.

Като взе едно вече празно ведро, защото имаше повече смелост да влезе с нещо в ръка, тя се намъкна в голямата мрачна къща.

— Да бъде похвален! — едва можа да промълви тя.

— А, на веки! Кой е? — обади се след малко един трепкав глас от килера.

— Аз съм, аз, Агата! — Божичко, как я притискаше в гърдите!

— Агата! Я виж, я виж! Агата! — бърбеше бързо Клембовица, като се показва на вратата с пълна престилка пискащи гъсета, а старите съскаха, гакаха и тичаха след нея. — Е-е, слава богу! А хората издумаха, че още по Коледа си умряла, само не знаеха къде, та нашия искаше дори да иде в канцеларията да пита. Седни... навярно си се уморила. Гъските се люпят...

— Добре са се измътили, щом са толко много!

— Без малко шейсет, от пет са. Ела пред къщи, че трябва да ги позахраня и да гледам да не ги изпогазят дъртите.

Тя ги извади внимателно от престилката си и ги сложи на земята. Те се раздвижиха като жълти пискюлчета, а старите радостно загакаха и запротягаха шии над тях.

Клембовица изнесе на дъсчица надробено яйце с коприва и булгур, па приклегна при тях, като внимаваше добре, защото старите ги кълвяха, мачкаха ги, крадяха храната им, както попаднеш, и вдигаха страшна врява.

— Всички ще са шарени на гърба — забеляза тя, като седнаше до стената.

— То се знае, от хубава порода са. Органистката ми смени яйца, три за едно ѝ дадох... Добре, че си дойде у дома... тъкмо много

работа, та не знае човек какво по-напред да хване.

— Веднага, веднага ще се заловя за нещо... само да се посъвзема... лежах болна и съм останала съвсем без сили... но само да си почина и... веднага...

И тя подстана, поиска да отиде... да се заеме с някаква работа, но сполитна, бедната, към стената и падна с охкане.

— Виждам, страшно си отслабнала, не си вече за работа, не си! — рече по-тихо Клембовица, като се вглеждаше в посинялото ѝ, подпухнало и силно набръчкано лице.

Загрижи я този изглед и се изплаши, че не само няма да има никаква помощ от нея, но и самата тя ще ѝ отвори работа.

Види се и Агата почувствува това, защото се обади плахо и извинително:

— Не бой се, няма да ви заемам ни място, ни на софрата ще ви посягам, няма... само ще си почина, па ще си ида... само ми се щеше да ви повидя... да попитам... но ще си ида... — Сълзи се наляха в очите ѝ.

— Та аз не те гоня, седи си, па ако искаш да си идеш, ще си идеш...

— Ами момчетата къде са? Навярно са на кърва с Томек? — попита тя най-сетне.

— Нищо ли не знаеш? Нали са всичките в затвора!

Агата само скърши ръце в ням болезнен вик.

— Спорече ми вече Ягустинка, но не можах да повярвам.

— Самата истина ти е казала, така, така си е!

Като си припомни това, Клембовица се изправи и едри сълзи се посипаха по измършавялото ѝ лице.

Агата я гледаше като икона и не смееше да я разпитва понататък.

— Божичко мой! Страшния съд беше тук в селото, когато ги забраха всичките и ги откараха в града; последния час, ти казвам, чудя се как още живея и как още ми гледат очите! Утре ще станат цели три недели, а на мене се чини, че вчера е било. Само Мачек остана в къщи и момичето; тор изкараха на нивата, и аз, сирота злочеста!

— Ето, тръгнаха пущините... децата си мачкат като свине! — викна тя изведнъж на гъските: — Мъни, мъни, мъни!

Тя мамеше гъсетата, защото цялото стадо с майките си начело бяха тръгнали към портата.

— Нека се поразходят, не се виждат никъде свраки, ще ги пазя грижливо.

— Не можеш да шаваш, а как ще тичаш по гъсетата!...

— Помина ми малко болката, щом стъпих на тия прагове.

— Наглеждай ги тогава... ще ти приготвя нещо да си хапнеш... мляко да ти сваря ли?

— Господ да го наспори, господарко, но сега нали е великопостна събота, та не е редно да се яде мляко... дай ми едно канче вряла водица, имам си хляб, ще си надробя и хубавко ще си хапна.

И Клембовица веднага ѝ донесе паница вряла посолена вода, старата си надrobi хляб и заяде полека, като духаше на лъжицата, а Клембовица седна на прага, обгърна с поглед гъсетата, които дърпаха тревата покрай плетищата, и пак заговори:

— Зарад гората. Дворянина я продал на евреи кришом от липчени. И веднага взели да я секат! Голямо зло беше, а правда отникъде, какво можеха да направят? Кому да се оплачат? Па се ядосал на всички, та ни един от коморниците не прие да му работи. Та се сдумаха и отидеха до един да бранят своето, колкото имаше народ от селото. Казваха, че ако дойде до наказание, не могат да накажат всички, но никой и не помисляше за това. Ами как? Защо ли ще ги наказват? Нали само за своето се грижеха. Отидоха на сечището, набиха секачите, че доброволно не искали да си вървят, набиха и чифлишките хора и всички изпъдиха от гората... Запазиха си своето и право е, че доде не разделят гората да се види кое чие е, никой няма право да пипа. Но много от нашите се изпоразсипаха, стария Борина докараха с разцепена глава: горския го наредил така, а него па Антек утрепал на място зарад баща си.

— Божичко! Утрепал! Умрял ли е?

— Умрял, а Борина е още болен и лежи съвсем без разум, наистина, той най-много си пострада, ама и другите немалко: Шимек Доминиковичиния е със счупен крак, Матеуш Голембовия бе тъй пребит, та трябваше да го докарат на кола, на Плошковия Стахо главата строшили, па и другите си доста огребали, та не може да ги сети човек кому какво беше! Никой не го беше много грижа за това, нито се

оплакваха, защото спечелиха своето право, върнаха се оттам весело, с песни, като след победна война, цяла нощ пиха от радост в кръчмата, а на по-тежко пострадалите носеха у дома водка.

А после на третия ден, неделя беше, заваля един мокър сняг, още от сутринта стана един такъв мокреж, че не можеше човек носа си да покаже навън. Тъкмо се готвехме да идем на черква, току Гулбасовите момчета завикаха из селото: „Стражари пристигат!“

Има-няма доде прочетеш „Отче наш“, и дойдоха на коне трийсетина души, а с тях и чиновници, и цял съд, разположиха се в дома на свещеника. Ех, не мога да ти разкажа всичко, що стана, като захванаха да съдят, да разпитват, да записват и да задържат един по един народа... Никой не се противеше, всеки смяташе, че е в правото си, и всички свидетелствуваха като на изповед и самата истина си казваха. Чак надвечер свършиха и искаха веднага да подберат цялото село заедно с всички жени, но вдигнаха се такива писъци и детски плачове, та мъжете току се заоглеждаха за колове... Като че ли свещеника попредума старшиите, та оставиха нас, дори Козеловица, която се зъбеше страшно на всички, и нея не забраха, само мъжете откараха в затвора, а на Антек Бориновия заповядаха да го вържат с въжета!

— Исусе! С въжета да го вържат!

— Вързаха го, ама ги скъса, като гнила прежда ги скъса. Всички се изплашиха, защото им се стори, че лудост го е обзела или дявола му помага, а той се изправи пред тях и рече в очите им:

— Оковете ме яко във вериги и се пазете, че всички ви ще избия и на себе си нещо лошо ще сторя...

Тъй се беше забравил, че бяха пребили баща му, и току подаде сам ръцете и краката си да го оковат, така го и отведоха...

— Исусе милостиви! Света Богородичке! — изпъшка Агата.

— Като сега ги гледам и доде умра, няма да забравя как ги забираха...

— Взеха нашия с момчетата... взеха Плошковия...

— Взеха Причковите...

— Взеха Голембовите...

— Взеха Вахниковите...

— Взеха Балцерековите...

— Взеха Соховите...

— ... и още толкова други забраха, че повече от петдесет души откараха в затвора...

Ума на човека не стига да каже каква стана тя тука... какви кървави плачове бяха, какви жални писъци... какви страшни клетви...

Па дойде пролет, снеговете бързо се стопиха, земята се подсуши, нивите чак плачат за работа, време е да се оре, време е да се сее, време е за всичко, а няма кой да работи!

Останаха само кмета, ковача и неколцина старци, дето едвам шават, а от момчетата само щурия Яшек Превратния!

А иде време да раждат — току някоя легне; кравите се зателиха, па и кокошки, гъски захванаха да мътят навсякъде, за мъжете трябва да се мисли и да им се занася нещо за ядене, я по някой грошец, я риза прана, а друга работа толкова, че не знае човек кое по-напред да захване, нали сам не може нищо да свърши, а работник по чуждите села не се намира, защото всеки гледа най-напред своята работа да привърши.

— Няма ли скоро да ги пуснат?

— Бог знае кога! Ходи и свещеника, ходи и кмета там в управлението и казват, че като привърши следствието, ще ги пуснат, делото после щяло да бъде, ама вече трета неделя стана, никой още не се връща. И Рохо замина в четвъртък да види какво става.

— Борина още ли е жив?

— Жив е, ама едвам диша и не се свестява, лежи като пън... И доктори доведе Ханка все учени, нищо не помага...

— Ами, писано ли е да си умре човек, триста доктори за пара!

Те млъкнаха, уморени от тия спомени, Клембовица се загледа през градината към далечния тополов път, който водеше за града, плачеше тихо и триеше постоянно носа си...

А после, като шеташе пъргаво да приготви обета, разправяше полека всичко, що се бе случило в село през зимата и което Агата никак не знаеше.

Старата чак разпери ръце и се наведе към земята от ужас и учудване, защото тия новини падаха като камъни върху нея и пронизваха душата ѝ с такава скръб и болка, че тихичко захлипа.

— Боже мой, все си мислех там между чуждите хора за Липци, но и на ум не ми е дохождало, че са ставали такива работи... толкова

стара съм, а такава нещо не съм ни чувала! Злото ли се е наместило въз доброто, или какво?

— Ами, така изглежда!

— Па може и божие наказание да е зарад човешката злина и грехове!

— Така си е, не ще е другояче! Бог ни наказва за такива смъртни прегрешения като тия на Антек с мащеха му. И нови грехове настават пред очите на всички!...

Агата вече се страхуваше да пита повече, а само вдигна разтреперана ръка и бързо се закърсти, като шепнеше гореща молитва!

— Страшна беда се струпа въз народа. И Борина лежи като умрял, па казват — посниши Клембовица глас и се заозърта страхливо, — че Ягуша вече здравата се помъкнала с кмета... Не ѝ стигна Антек, няма го Матеуш, няма и други момчета, току, който ѝ попадне, само да може... Какъв свят, какъв свят! — изпъшка тя и закърши с ужас ръце.

Старата вече не се обади, изведнъж се усети тъй изморена и тъй разбита от тия новини, че се потътра към малкия обор, за да си почине.

Чак надвечер я видяха, помъкнала се по познати из селото; върна се, когато Клембови бяха седнали да вечерят.

Бяха ѝ оставили и лъжица, и място, наистина не първото, но не е последно — при Клембовица. Само че тя хапна твърде малко, като злядо дете, и разправяше тихо за широкия свят, за съборите и черквите, които беше посетила, та ѝ се чудеха.

А когато настана нощ, трепетните лъчи по стъклата загаснаха и селото съвсем замлъкна, в къщи запалиха лампата и се готвеха да си лягат. Тогава Агата донесе торбите си при лампата и заизважда това-онова, що беше донесла...

Заобиколиха я всички като сбито колело със затаен дъх и по едно чудо не я изяждаха с пламналите си очи.

Тя раздаде най-напред на всеки по една осветена иконичка, след това на момчетата върви маниста, такива хубави, че светеха с различни цветове; вдигна се един връськ от това в къщи, всички се спуснаха към огледалото да си ги мерят, да им се радват и да изпъчват гърдите си като наперени пуяци; за момчетата хубави ножчета, същински като за присаждане, пакет тютюн за Томаш, а най-сетне извади и за Клембовица широка набрана якичка, поръбена с цветна нишка, та тя просто припадна от голямо задоволство...

Радваха се много всички, като разглеждаха не по веднъж и не по два пъти тия хубави неща, а тя много доволна разказваше с умиление кое колко чини и къде е купено.

Поседяха до късно през нощта, като си приказваха и за онези, дето ги нямаше.

— Как е тихо по селото, чак страх да те побие! — забеляза найсетне Агата, като замлъкнаха и настана глуха, мъртва тишина. — Де такива неща други години по това пролетно време, селото тогава се тресеше от викове и смехове!...

— Заприличало е на отворен гроб цялото село, току да го зарови човек и кръстове да тури... и молитва не ще има кой да изрече, нито служба на свещеник да плати... — потвърди тъжно Клембовица.

— Истина! Позволи, господарко, да си се кача аз горе да си легна, болят ме кокалите от пътя, па и дрямка налегна очите ми.

— Легни, където ти хареса, има място.

Старата посъбра веднага торбичките и се закатери по стълбата в отвода, когато Клембовица завика след нея през отворената врата:

— Я слушай, насмалко щях да забравя да ти кажа, че ти взех пуховия юрган от раклата... Марциха боледува през сирница от краста... па беше страшен студ, нямаше с какво да я завием... та взехме твоя юрган назаем... проветрили сме го вече и още утре ще ти го изнеса горе.

— Юргана... твоя воля... разбира се, като е трябвало... разбира се...

Нещо я стисна за гърлото, та се заекна; после се домъкна пипнешком до раклата, приклепна и като повдигна капака, затършува бързо с разтреперани ръце и запипа погребалния си чеиз...

То се знае... юргана го нямаше... а съвсем нов го бе оставила... с чист чаршаф... ни веднъж неупотребяван... пера беше си събирала по пасищата и беше си ги нацепила... само и само да ѝ се намери за последния час...

А те го взели... взели...

Налетя я такъв пълен с жалби плач, та чудно как не се пръсна сърцето ѝ.

И дълго шепна тя молитвата си, като я заливаше с горчиви сълзи, дълго плака и тихичко и с болка се оплаква на милия Исус Христос за причинената ѝ обида...

Трябва да беше късно, защото петлите запяха на полунощ или за промяна на времето.

II

На сутринта беше Връбница.

Беше още далеко пред изгрев, но вече доста видело; от Боринбвата къща назърна Ханка, облечена само с вълненик и наметната с някакъв шал, понеже бе доста студено.

Тя погледна през портата към възчерния, пропит от роса и туктаме осланен път. Беше още пусто, без никакъв признак на живот, само сухата зора се сипваше и намяташе със син плащ вкочанелите кичури на дърветата, а останките от нощта се криеха изплашено зад плетищата.

Върна се в отвода и като коленичи с усилие, понеже всяка седмица се надяваше да роди, зачете молитвата си и блуждаеше нагоре-надолу със сънливи очи.

Денят бавно се разстилаше като белезникав пожар, лъчите като през сито се промъкваха и заливаха с блясъци източната страна, която се издигаше все по-високо като златен балдахин над лъчиста, но още невидима дарохранителница.

Понеже през нощта беше помръзнало, плетищата, мостчетата, покривите и камъните лъщяха от слана, а дърветата се ветрееха като бели облаци.

Селото още спеше, потънало в приземната мрачевина, само някои от къщите до пътя изпъкваха по малко с яснотата на белите си стени, а по гладката замъглена повърхност на вира се провличаха продълговатите, възчерни и сякаш стъкдени ивици на течението.

Воденицата шумеше непрестанно, а някаква невидима рекичка лазеше с тихичък, притаен ромон по камъните.

Петлите пееха вече до припадък и различни птички се разгълчаваха тихо из градините, като че ли в обща молитва, когато Ханка се сепна; нея все още я измъчваше сън и уморените ѝ и неотпочинали кости я дърпаха пак към леглото, но тя устоя, разтри със слана очите си и като намери забравената дума на молитвата, тръгна по двора да повиди стоката и да събуди ратаите.

Най-напред разтвори вратата на шипарчето, което правеше усилия да се изправи на предните си крака, но понеже беше добре охранено, завали се на тлъстата си задница и само я душеше с хъркащото си рило, когато тя му разбъркваше храната и дотури малко по-прясна.

— Така ти тежат гащите, та не можеш и на краката си да станеш; четири пръста сланина имаш като нищо. — И тя със задоволство го попипа по кълките.

Отвори след това на кокошките, като им подхвърли пред прага кривача от храната на свинята, за да ги примамим, и те бързо слетяха от върлините, а петлите усилено захванаха да пеят.

Затворените отстрани гъски я посрещнаха с гакане и съскане. Тя отпъди гъсоците, защото веднага захванаха да воюват с кокошките, измъкна изпод легналите да мътят в положите яйца и взе да ги гледа на светлината.

— След два-три часа ще се излюпят — мислеше си тя, като се прислушваше в тихото, едва дочувано почукване с човчици в яйцата.

Когато отиваше към конете в конюшнията, из колибата изскочи и Лапа, изтегна се и се запрозява, без да гледа, че гъсоците съскат по него.

— Ее-х, мързеливеца му ниедин, като ратай спи нощно време, вместо да пази!

Кучето завъртя опашка, лавна весело, хвърли се през кокошките, та чак перушина се разхвърча, и взе да се умилква около нея, да скача до гърдите ѝ и да ѝ лиже ръцете, та тя, ще не ще, го погали по главата.

— Човек не е така усетлив, както тая животина. Познава господаря си, дявола му! — И тя се поизправи и шареше с очи по осланените покриви, защото ластовиците, които се бяха наредили по тях, галено зачуруликаха.

— Петрек! Пладне приближава! — завика тя, като удряше с пестница по вратата на конюшнията, и щом чу мърморене и отместване на заключалката, разтвори съседната врата на обора.

Кравите лежеха наред пред яслите.

— Витек! Спи, хубостника му, като след сватба!

Момчето се събуди веднага, скочи от одъра и захвана да нахлузва панталоните си и да мърмори уплашено.

— Да притуриш сено на кравите да похапнат преди доене, па веднага да дойдеш да чистим картофи. А на Лисана не слагай сено, нека си я храни сама! — прибави твърдо, защото тя беше на Ягуша.

— Така я храни, че кравата реве и изяжда и сламата под себе си от глад.

— Да пукне, мене що ми става! — шепнеше ядосано Ханка.

Витек измърмори още нещо, но щом тя излезе, отърколи се напреки на леглото си със запъвалката в ръка да си дремне поне още мъничко.

А Ханка отиде към плевнята, където на покрития със слама ток бяха изсипани отбрани за семе картофи; надърна и под навеса, дето слагаха всякакви земеделски сечива. Лапа скачаше отпреде ѝ и всеки миг свръщаше към гъсоците и воюваше с тях. След като огледа всичко внимателно, дали няма нещо пакост от през нощта, както правеше обикновено, отиде и до прелеза да надърне към засятата със зимница нива.

Тя пак подхвана прекъснатата си молитва.

И слънцето се показа. През градините се понесе вихър от пламъци, та и сланата се разискри, и капки закапаха от дърветата. Раздвижи се и вятърът и тихичко се провираше из клоните. Чучулигите все по-звънко чуруликаха, а по пътищата из село се разшава народът, чуваше се плисък на загребвана от вира вода, тук-там скърцаха ръждясали вратници или пък гъски някъде крякаха и куче лаеше, па и човешки глас прозвучаваше в утринната тишина.

Селото се събуждаше малко по-късно, защото бе неделя и всеки с удоволствие излежаваше под завивката изморените си кости.

Ханка не обръщаше внимание на нищо. Съсредоточена в себе си, в различните мисли, които я връхлитаха, тя току повтаряше молитвата само с устни, далече с душата си от нея и цяла потънала в спомените си.

Тя хвърли тих, пиан от радост поглед към широкото поле, заградено от стената на далечната гора, по която се разливаха пламъците на изгрева. Всред синкавите дъбрави блестяха кехлибарените дебели борове, а цялата земя като че ли потрепваше в златни събуждащи се блясъци; зимниците покриваха нивите с мокра зеленикава вълна, а тук-там из браздите лъщяха като сребърни стружки изворчета, от нивите се понасяха влажни и хладни лъхове заедно с

оная свещена пролетна тишина, в която всичко расте и се показва на бял свят...

Не това обаче и не по него гледаше тя.

Припомни си бедствията, глада, неправдата, неверността на Антек, болките, които раняваха като гвоздеи, припомни си безкрайните скърби и грижи и се чудеше как е успяла да ги преодолее, па е доживяла да види, че дядо господ е променил всичко на хубаво...

Та нали е отново господарка на имота си.

А кой може да я изгони вече оттука? Кой ще успее?

Вече толкова пренесе тя, толкова изстрада през тази половин година, колкото друг през цял живот не би могъл да претърпи. И ще пренесе, каквото вече господ ѝ наложи, ще издържи и ще дочака, докато Антек влезе в път, и пак тоя имот ще бъде завинаги техен.

Цели три седмици, а ѝ се струва, че беше вчера, когато мъжете отидоха в гората...

Тя не отиде с другите, защото при нейното положение беше трудно, па и опасно.

Само се безпокоеше за Антек, защото веднага ѝ казаха, че той не тръгнал и не отишъл с другите; разбра тя, че това той е сторил напук на стария, а може и за да се срещне някъде с Ягуша...

Ядеше я това, но не тръгна да го следи.

Докато тъкмо по пладне Гулбасовото момче изкряска:

— Бихме ги чифлишките, бихме ги! — и като побесняло отърча по-нататък.

Тя се договори с Клембовица и тръгнаха двете да ги срещат. Оттам търчеше момчето на Доминиковица и още отдалече викаше:

— Убиха Борина, Антек убиха, Матеуш убиха и други!... — То замаха с ръце, забърбори нещо и падна, та трябваше с нож да отварят устата му, за да му наляят вода, така се бяха схванали челюстите му от умора.

А ней от страх се стегна душата, сякаш тежък камък падна отгоре ѝ.

За добра чест, докато още не бяха свестили момчето, други излязоха от гората на пътя и разправяха какво бе станало, и след малко тя съгледа Антек жив при бащината му кола, посинял като труп, окървавен и напълно не на себе си.

То се знае, че плач я обзе и мъка я късаше, но тя се овладя, защото баща ѝ, старият Билица, я дръпна настрана и ѝ каза тихо:

— Стария скоро ще умре, Антек нищо не вижда на тоя свят, а в Бориновия дом няма никого, ковача ще се пренесе там и никой вече не ще може да го изгони!...

Тя бързо съобрази и бегом се затърча до дома, взе децата и щото имаше парцали под ръка, а другото остави на Веронкината грижа, и бързо-бързо се пренесе на старото място — от другата страна на Бориновия дом.

Още Ямброжи преглеждаше Борина, още хората не се бяха разотишли, още цялото село кипеше от радост и тук-там от пъшканията на битите, когато тя тихичко се пренесе и завинаги се настани пак у Боринови.

И следеше всичко с четири очи. Нали имотът беше на Антек. А старият едва-едва дишаше и всеки миг можеше да изпружи крака.

То се знае, че който пръв докопа и сграбчи наследството, не може лесно да го отпъди човек, па и законът ще е на негова страна.

Колко, пари ѝ чинеха ней кръсъците и заплашванията на ковача, като ѝ забраняваше да влезе там, разлютен много, че го е предварила!

Нима трябваше да пита някого за позволение? Пипна тя имота и като кучка пазеше и защитаваше своето, сигурна в близката смърт на стария и в това, че ще откарат Антек, защото Рохо я беше предупредил вече.

Кому можеше да се облегне тя? Нали се знае, че ако човек сам не си помогне, и господ не му помага.

Не с плач и хленч се добива своето, а само с твърдите и упорити нокти — това тя го знаеше, знаеше го!

Та макар че откараха Антек, тя скоро се успокои. Какво може да направи човек против съдбата си? Може ли да се опре с нещо една прахолинка?

Пък имаше ли и време за оплаквания и надумвания, като се струпва толкова домакинство на главата ѝ!

Остана тя сама като храст на ветровит кръстопът, но пак не отстъпи от работата и не се уплаши от хората. А против нея беше Ягна; ковачите така бяха наежени срещу нея, че един господ да пази; против нея беше и кметът, който си кроеше плановете за Ягна и затова

се грижеше твърде много за нея; дори и свещеникът, подучван от Доминиковица.

Не можаха да я победят, в нищо тя не отстъпи, от ден на ден хващаше все по-дълбоки корени и все по-яко държеше управлението в ръцете си, та само след две седмици всичко вървеше по нейната воля, ум и сила.

А тя, ни дояла си, ни доспала си, ни пък си починала, залягаше като впрегнат вол от сутрин до късна вечер.

И понеже не беше навикнала на такава работа, нито на самостоятелно ръководене, пък и по природа си беше плаха и навиквана от Антек, понякога ѝ дотягаше, та дори ръцете ѝ отпадаха.

Но подкрепяше я страхът да не би да я изхвърлят от домакинството, както и решителната борба срещу Ягна.

Пък и най-сетне не е важно отде идеше тази нейна сила, важно е, че тя не се поддаде, израстваше в очите на всички и извикваше учудване и уважение.

— По-рано изглеждаше, че за нищо я не бива, а сега с мъжете се мери — казваха за нея най-първите домакини, та дори и Плошковица и други търсеха да се сприятелят с нея и на драго сърце ѝ помагаша със съвет и с каквото можеха.

Разбира се, тя с благодарност приемаше това, но не се сближаваше много и не се радваше на тяхната любезност, защото трудно забравяше неотдавнашните обиди.

Не обичаше да дрънка каквото ѝ дойде на устата, та не ѝ трябваша и съседски разговори, нито пък да застава по портите на разговор.

Не ѝ стигаха нейните грижи, ами пък и с чуждите да се трови!...

Тъкмо си спомни тя за Ягна, с която водеше разпалена, мълчалива и упорита война, за Ягуша, за която само споменът беше като удар в сърцето, та и сега подскочи от мястото си, като бързо се кръстеше и се удряше в гърдите в края на молитвата си.

Хвана я страшно яд, че в къщи още всички спяха, па и на двора бе тихо.

Нахока Витек, изгони от леглото Петрек, па и Южка сгълча, защото слънцето бе на една копраля, а тя още се излежаваше.

— Току за миг да се залисаш, и всички спят по ъглите! — мърмореше тя, като разпалваше огъня в огнището.

Изведе децата в прустчето и като им пъхна по коматче хляб в ръцете, примами Лапа да си играе с тях, а тя тръгна да види Борина.

Но в отделението на свекър й бе още съвсем тихо и тя с яд тръсна вратата; това не събуди Ягна, а старият лежеше тъй, както бе го оставила вечерта: върху шарената на червени ивици постеля лежеше синьото му обраснало лице, тъй отслабнало и обезжизнено, че приличаше на изрязан от дърво светия; широко отворените му очи гледаха неподвижно пред себе си, без нещо да виждат. Главата му бе свързана с превръзки, а широко разперените ръце висяха мъртви като подсечени клони.

Поправи му тя леглото, като поступа завивката по към краката, защото в стаята бе горещо, а после му наля по мъничко прясна вода в устата. Той пиеше полека, та чак гръклянът му се движеше, но иначе не се помръдна. Лежеше си той като завалена клада, само в очите му нещо засвети, като кога река трепне нощем и блесне за миг.

Тя въздъхна жално над него, отново ритна с дървения си чехъл кофата и метна гневни очи към заспалата.

Но Ягуша пак не се събуди; тя лежеше на една страна с лице към стаята, смъкнала юргана, види се поради топлината, до половината на гърдите си, така че раменете и шията й бяха голи, зачервени и лекичко се движеха от тихото дишане; през откренатите вишневи устни лъщяха белите й зъби като най-бели маниста, а разплетената й коса се разстиляше по бялата възглавница и падаше чак до земята като най-чист, изсушен на слънце лен.

— Да вземе човек да ти издере с нокти тая мутра, та да те видя как ще ми се перчиш с хубостта си! — шепнеше Ханка с такава омраза, че в сърцето нещо я прониза, а пръстите й се обтегнаха да дращят, но безволно приглади косата си и се вгледа в огледалото, което висеше на прозореца; тя видя в него посталото си с жълти петна лице и зачервените си очи и бързо се дръпна.

— Нищо я не тревожи, надъни се хубаво, наспи се на топло, деца не ражда, как няма да е хубава! — помисли си тя с такава мъка, че на излизане тресна вратата, та чак прозорците задрънчаха.

Най-сетне Ягна се събуди. А старият все лежеше неподвижно, вторачен пред себе си.

Цели три седмици лежеше той така, откакто го докараха от гората. Понякога като че ли се събуждаше, викаше Ягна, хващаше

ръцете ѝ, искаше да ѝ каже нещо и отново се вкочаняваше, без нито дума да изрече.

Ето че и Рохо му докара доктор от града; той го прегледа, записа нещо на книжка, взе десет рубли, а и лекарствата струваха доста, но и това помогна толкова, колкото и безплатните баяния на Доминиковица.

Скоро разбраха, че той не ще се вече привдигне, и го оставиха на мира. Знае се, че когато някой е смъртно болен, то ако ще не знам какви лекарства и доктори да му доведат, той ще си умре, а ако му е писано да оздравее, и без ничия помощ ще си оздравее.

Затова около него се грижеха само колкото да му сменят мокрите кърпи на главата, да му дават да пие вода или мляко, че не можеше и да яде — всичко повръщаше.

Смятаха хората, най-вече Ямброжи, като много патил човек, че ако на Борина съзнанието не се възвърне, той ще има лека и бърза смърт. Всеки ден я очакваха, а тя не идваше. Вече дотягаше това дълго чакане, защото все трябваше да го наглежда човек и да се грижат за него поне от малко.

Ягна имаше този кучешки дълг да го нагледва и да бди над него — ама като не можеше да се спре и за един час в къщи? Старият страшно ѝ бе омръзнал, тежеше ѝ войната с Ханка, която я отбутваше от всичко и я следеше повече и от крадец — та не беше чудно, че я влечеше навън, че ѝ се искаше да се рее в тия топли пладнини между хората, на свобода, и затова предаваше на Южка наглеждането, па излизаше неизвестно къде и понякога се връщаше чак вечер...

Толкова го наглеждаше и Южка. Постоянно по махалата си беше и тя: още глупава сополана, пък и миткало. Ето защо Ханка трябваше да се нагърби и да се грижи за болника, защото макар че ковачите дохождаха най-малко десет пъти на ден, то бе все за да следят дали тя няма да изнесе нещо от къщи, а най-вече се надяваха, че старият все ще проговори и ще се разпореде нещо с имота.

А се ядяха като кучета около премърцало агне и с ръмжене се натискаха кой пръв да забие зъби в червата и какво парче да откъсне за себе си; при това ковачът, каквото съгледаше, каквото му паднеше на ръка, задигаше, па ако ще и старо въженце или парче дъска да беше. Трябваше от ръцете му всичко да взима човек или пък на всяка стъпка да го следи и тъй не минаваше ни ден без караници и люти заплашвания.

Има една дума: който рано става, нему бог помага. И така си е, но ковачът знаеше да става и посред нощ и да търчи през девет села, щом е за хубава плячка; лаком за парата човек беше той и така стръвен, както не би се намерил втори.

Ето и сега, едва Ягна стана от леглото и облече вълнениците си, вратата скръцна и той се вмъкна тихо, право при болния.

— Нищо ли не приказва? — рече той и се призря отблизо в очите му.

— Нали видиш, че лежи, както си лежеше! — измърмори тя, като прибираше косата си под забрадката.

Беше още боса, по риза, възсънена и такава угледна, па и някаква топлина и приятност лъхаше от нея, че той я изгледа с премрежени очи.

— Знаеш ли — примъкна се той до нея, — органиста ми каза, че стария сигурно има много пари, че още преди Коледа щял да даде на един дембичанин цели петстотин рубли, ама не се погодили за лихвата. Тия пари ще да са тука из къщи някъде скрити... Гледай добре Ханка, че като ни изпревари, никой вече няма и да ги види... Можеш полека, тайно всички ъгли да прегледаш, ама никой да се не досети... Чуваш ли?

— Ами, как не! — И тя покри с наметка раменете си, защото той сякаш я опипваше с хайдушките си очи.

Ковачът мина наоколо из стаята и уж току-така заничаше зад иконите, като внимателно разглеждаше насам-нататък.

— Ключа от килера у тебе ли е? — попита той и хвърли поглед към малката затворена врата.

— Ей го виси на иконостаса под прозореца.

— Бях му дал назаем едно длето, има вече месец оттогава, па сега ми трябва и никъде не мога да го намеря. Мисля да не е там при вехториите захвърлено...

— Дири си го сам, няма аз да заничам.

Той се дръпна от вратата, защото от отвода се чу гласът на Ханка, окачи ключа на мястото му и взе шапката си.

— Ех, утре ще го подиря... бързам за у дома... Рохо дойде ли?

— Знам ли, Ханка питай!

Той постоя още мъничко, подърпа рижите си мустаци, а очите му като хайдуци търсеха по ъглите; позасмя си се нещо и излезе.

Ягна свали наметката си и се зае да оправя леглото и нещо друго да поприкът, като понякога мятеше незабелязани, погледи към мъжа си; тя винаги ходеше тъй по стаята, че да не попадне на постоянно отворените му очи.

То се знае, че ѝ беше вече опротивял, боеше се от него и страшно го мразеше зарад всичко лошо, що я сполетя, и колчем той я повикаше и хванеше с горещите си и лепкави ръце, тя примираше от отвращение и страх, до такава степен лъхаше от него на смърт и мъртвец, но въпреки всичко може би само тя най-искрено искаше той да оздравее.

Едва сега тя си даваше сметка какво ще изгуби, когато няма да го има; при него тя се чувствуваше господарка, слушаха я всички, а другите жени или момичета, щат не щат, трябваше да я почитат и да ѝ дават първенство — ами как! Нали беше Бориновица — а пък Мачей, макар че в къщи беше зъл като куче и добра дума не казваше, пред хората внимаваше много за нея и вардеше да не би някой да посмее да не ѝ окаже почит.

По-рано тя не разбираше това. Едва когато Ханка се натресе у дома и взе да заповядва, като я отблъскваше от господарското място, тя почувствува своята изоставеност и неволя.

Не ѝ беше ней до земя — колко ѝ струваха имотите?... тъкмо толкова я интересуваха, колкото ланският сняг; и макар че вече беше привикнала да управлява и ѝ се щеше да се големее с богатство и да се шири на свой имот, тя и за това не би плакала, защото у майка ѝ не ѝ бе по-зле, — но едно я измъчваше до болка: че трябва да отстъпва пред Ханка, пред жената на Антек. Страшно я измъчваше това, то извикваше и злоба у нея, и желание да върши всичко напук.

Па и майка ѝ я подговаряше, ковачът всекидневно я подстрекаваше; ако бе сама, тя скоро би отстъпила. Така ѝ омръзнаха вече тия войни, че неведнъж ѝ идеше всичко да зареже и да се пренесе у майка си.

— Да не си посмяла! Стой си, докато умре! Пази си своето! — заповядваше строго старата.

И тя седеше, макар че страшно ѝ дотягаше — ами как? По цели дни нямаше с кого да поговори, ни да се посмее с някого, нито пък да отърчи до някого...

А у дома старият пъшкаше, Ханка беше там, винаги готова за караници, неспирно воюваше, не се търпеше повече.

У майка ѝ също не бе възможно да се остане за дълго.

И вземаше тя хурка, па тръгваше по къщата — но и там не я сдържаше, нали бяха само жени: отпуснали се, разплакани, разревани като мартенски дни и всякъде като непрекъснати ектения вайканици, а момче — никъде, дори за лек!

Та ни място, ни помощ можеше да намери.

Затова пък все по-често и по-често я спохождаха мисли за Антек.

Наистина малко преди да го откарат, тя често излизаше при него и тия срещи бяха само страх и мъка; а накрай той така я обиди, че когато си спомняше, сърцето ѝ се пукаше от жал... но все пак имаше при кого да излезе, знаеше, че има някой, комуто с радост се покорява... Макар че трепереше от вълнение да не ги видят, макар че и той понякога се караше, че дълго чакал, тя радостно тичаше натам и всичко друго забравяше, когато я притиснеше до гърдите си силно като огнен змей и я грабваше, без дори да иска позволение... И когато я стискаше, та чак коленете ѝ се подкосяваха и огън я обземаше, ней и на ум не ѝ идваше да се опира.

Колко пъти до среднощ не можеше да заспи, като разхлаждаше о студената стена горещите си от целувки бузи, развълнувана до дън душа, изпълнена до костите от ония сладки и като огън парливи спомени!

А сега като гол пръст сама, никой не я следи, никой няма право над нея, но и към никого не я влече, никой вече не я чака там, зад прелеза, и никой не я принуждава...

Пък че кметът се мъкне подире ѝ, че я закача, че ѝ пуца любезности, че я притиска до плетищата, че я кани да я черпи в кръчмата и му се ще да я изнасили, тя му позволява само защото тъй ѝ бе омръзнало и нямаше с кого да се посмее. Но в сравнение с Антек — разликата е колкото между пъдаря и царя!

И ще прави тя това напук на цялото село, напук и на Антек!

Ами как, напоследък той я презря и ѝ изневери! Цяла нощ и цял ден престоя в къщи при стария, дори на нейното легло спа, почти не излезе от стаята, а като че ли не я виждаше, макар че тя постоянно заставаше отпреде му като куче и молеше с очи за милост.

Не я и погледна, само баща си виждаше и Ханка, и децата, дори кучето.

Може би зарад това сърцето ѝ съвсем изстина към него и всичко у нея се обърна наопаки, та когато го оковаха във вериги, стори ѝ се някак друг, съвсем чужд и така безразличен, та не успя и да го съжали, а дори със скрита радост поглеждаше как Ханка скубеше косата си, удряше глава о стената и виеше като кучка, когато ѝ давят кученцата.

Отмъстително се радваше тя на нейната мъка и с отвращение отмахваше поглед от страшното, сякаш полуобезумяло лице на Антек.

Така чужд ѝ се стори той тогава, че сега не можеше да си го припомни като човек, когото поне веднъж е видяла.

Затова пък по-добре виждаше оня Антек, оня, от дните на любовта и безумствата, от дните на срещите и криениците, на целувките и унесите... оня, към когото сега в честите безсънни нощи се стремеше душата ѝ и разпънатото ѝ от мъка сърце крещеше от жал и неизказана скръб.

Към оногова... от ония честити дни се стремеше Ягушината душа, без да знае къде е той и живее ли нейде по широкия свят...

Ето и сега той витаеше в паметта ѝ като мил сън, с който е мъчно да се раздели човек, когато отново се разнесе кресливият глас на Ханка.

— Като одрано куче се дере и лае! — пошепна тя, събудена от унеса си.

Слънцето вече надничаше отстрани и обагреше мрачната стая, птичките радостно чуруликаха в градината, затопляше се и от покривите като стъклен маниста се стичаше разтопената слана, а през отворения прозорец заедно с утринния ветреца нахълтваше крякането на гъските, които се гуркаха във вира.

Въртеше се тя из къщи като щиглец с тихо провлечено припяване, понеже беше неделя и бе време да се притъкми с върби за черква; пръчките от червена върба, покрити със сребристи пухкави пъпчици, бяха още от вчера сложени в каната, поувехнали малко, защото бе забравила да им налее вода. Тъкмо взе да ги освежава, когато Витек изкрещя зад вратата:

— Господарката каза да си нахраниш кравата, реве от глад!

— Кажи ѝ да не бере грижа за моята крава! — обади се тя, колкото ѝ глас държи, като се заслушваше какво лае оная в отговор.

— А, лай си там, докато устата ти отмалее: не ще можеш днеска да ме ядосаш!

И Ягуша най-спокойно взе да изважда премени от раклата, разполагаше ги по леглото и гледаше коя да облече за черква; изведнъж като кога облак закрие слънцето, та цял свят притъмнее, и на нея някак странно ѝ притъмня. Защо ли пък ще се пременя и облича, за кого?

За тези ли женски зъркели, що одумват със завист всяка нейна панделка, а после клюкарствуват?

Тя се дръпна с нежелание от премените, седна до прозореца, зареши светлата си буйна коса и поглеждаше към селото, потънало цяло в слънце и блеснало в разтопената роса. Тук-там през градините се провиждаха бели къщи, стълбове от сини пушеци се устремяваха нагоре, а по пътя, заслонен съвсем от дървета, от оная страна на вира минаваха понякога жени, защото виждаше отразените им във водата червени вълненици, виждаше ги как преминаваха през отслабналите вече сенки на крайбрежните дървета; после преплуваха гъски като бели ивици, та изглеждаше, като да плуват през синкавата глъбина на отразеното небе, и оставяха след себе си черникави полукръгове, които пълзяха тихо като змии. Ту разчуруликали се ластовици се извиваха ниско и лъскаха с белите си коремчета, ту нейде крави помучаваха по водопоищата или куче полайваше.

Изведнъж тя забрави за тия неща, като хвърли поглед високо нагоре, където на модрото небе пасяха стада от облаци, прилични на бели вълнести агнета, защото нейде под тях, във висините, хвърчеха някакви невидими птици и само проточеният им и плачлив крясък се разсипваше покъртително по земята. От тия гласове нещо я притисна в гърдите и внезапна, отдавна дебнеща скръб сви сърцето ѝ. Тя движеше угаснал поглед по люлеещите се дървета, по водата, където сякаш и ония облаци плуват, потопени в лазура, шареше с поглед по целия свят, без да различава друго освен накипялата си мъка. Тежки сълзи потекоха по избледнелите ѝ страни като лъскави маниста от разкъсана броеница, запълзяха бавно една след друга и се стичаха някъде на самото дъно на душата ѝ.

Нима можеше да разбере какво ѝ стана?

Тя усещаше само, че нещо я разпъва, откъсва я и я понася; още миг и би отишла накрай света, където, ѝ видят очите, където само непобедимата скръб ѝ каже. И тя плачеше тъй безволно и почти безболезнено, както някоя натегнала от цвят овошка, когато през пролетни утрини я огрее слънцето и вятърът я залюшне, та отърсва

росата от себе си, впива корени в земята, набъбва от родилни сокове и изправя цветни клони към небето...

— Витек, я покани любезно тая госпожа на закуска! — изкрещя пак Ханка.

Ягна като че ли се събуди, отри сълзите си, дореша косата си и отиде.

Вече всички бяха насядали на закуска в Ханкината стая. От паницата дигаха пара картофи, тъкмо Южка ги поливаше с препържена с кромид сметана, а другите вече посягаха с лъжиците и гледаха лакомо към ястието.

Ханка зае челното място на средата на пейката, на която се хранеха. Петрек седеше в края, до него наземи Витек. Южка похапваше стоешком и гледаше да дотуря, а пък децата седяха до огнището при голямка паница и се пазеха с лъжиците от Лапа, който от време на време си похапваше заедно с тях.

Ягниното място беше откъм вратата, срещу Петрек.

Те ядяха бавно и понякога поглеждаха изпод вежди.

Напразно Южка плещеше, що й дойдеше на ум, и Петрек подмяташе някоя дума, па дори и Ханка проговорваше, засегната от разплаканите и тъжни очи на Ягуша, която не обелваше ни зъб.

— Витек, а кой ти направи тая цицина? — попита Ханка.

— Ударих се в яслата! — И той се изчерви като рак, потърка болното място и поглеждаше към Южка, като да се разбират.

— Донесе ли вече върбови клонки?

— Ей сегичка ще отърча, само да се наям — оправдаваше се той, като си дояждаше бързо.

Ягна остави лъжицата и излезе.

— Пак я е ухапал някой овад! — шепнеше Южка, като доливаше на Петрек чорба.

— Не всеки би могъл да меле постоянно като тебе. Тя дали е доила кравата?

— Взе ведрото, навярно отиде към обора.

— Южке, трябва да сварим шлюпки от маковете за Сивуша.

— Има вече коластра, днеска опитах.

— Щом има, днес-утре ще се отели.

— Волче ще е! — каза Витек, като ставаше от софрата.

— Щурчо! — прошепна пренебрежително Петрек, поразхлаби ремъка си, защото си беше хубавичко похапнал, запали от главнята цигара и излезе заедно с малкия.

Жените мълчаливо се заеха да шетат. Южка миеше съдините, а Ханка оправяше леглата.

— Ще идеш ли с върбови клонки на черква?

— Иди ти с Витек, може и с Петрек, нека само си нареди конете, аз ще остана тука, ще наглеждам тате, па може и Рохо да се върне и да каже нещо ново за Антек...

— Ами да кажа ли на Ягустинка да дойде утре на картофите, а?

— Разбира се, сами няма да успеем, а трябва да ги проберем набързо.

— И тора трябва да разхвърлим!

— Утре до пладне Петрек ще прекара тора, а след пладне с Витек ще го разхвърлят; ако остане време, и ти ще им помогнеш...

Крясък на гъски се разнесе през прозорците, Витек долетя запъхтян.

— И на гъсоците дори не даваш мира!

— Искаха да ме хапят, та се пазех!

И той хвърли на раклата цял сноп влажни още от росата жълтеникави, покрити с реснички пръчки. Южка взе да ги реди, като ги увръзваше с червена вълнена прежда.

— Щъркела ли те клъвна по челото? — попита го тя тихо.

— Той ами, кой друг ще ме клъвне, само че си мълчи... — И той се озърна към господарката си, която избираше от раклата празнични премени. — И ще ти кажа как стана... Забелязах, че нощем той остава пред прустчето... придебих се през нощта късно, когато вече всички у свещеникови спяха... и вече го хващах... и макар че ме клъвна, със сакото си щях да го огърна и изнеса... но кучетата ме подушиха... уж ме познават, а така налетяха бесовете му, че трябваше да избягам, на това отгоре и крачолите ми разръфаха... ама няма да им простя аз...

— Ами като се научи свещеника, че си му взел щъркела?

— А кой ще му каже!... Па ще го прибера я, защото си е мой.

— Ами къде ще го скриеш, та да не ти го вземат?

— Такова скришно място съм му измислил, че и стражари не могат го надуши... Па после, когато забравят, ще го пусна в къщи и ще кажа, че друг съм си примамил и опитомил — ще го познае ли някой,

а, Южке? Само да не ме изкажеш, па ще ти донеса пилета или малко зайче...

— Да не съм момче, та с пилета да си играя? Глупчо, веднага се преоблечи, че ще идем заедно на черква.

— Южо, ще ми дадеш ли да понося върбите, а?

— Какво му се прищяло!... Та нали само жените могат да ги носят за освещаване!

— Ще ти ги дам пред черквата, само за през селото...

Той така усърдно я молеше, че тя му обеща и бързо се обърна към Настка, Голембовата мома, която тъкмо влизаше натъкмена вече за черква и с върбички в ръка.

— Някакви новини за Матеуш не си ли научила? — попита Ханка, като се поздрави с нея.

— Само това, дето кмета донесе вчера: че е здрав.

— Нищо не знае кмета, измисля това, що не е било.

— Същото бил казал и на свещеника.

— А за Антек и дума не можа да каже.

— Матеуш сигурно лежи с друг, а Антек отделно.

— Е-е... така си само дрънка, да има какво да си приказва по къщите.

— Идва ли и у вас да ви каже това?

— Всеки ден се отбива, ама при Ягуша; с нея има някаква работа, та се срещат и пред хората се разправят по прелезите.

Това тя каза по-тихо и с натъртване, като поглеждаше през прозореца, защото в същото време Ягна излезе пред отвода, хубаво пременена, с молитвеник и с върбички в ръка. Дълго гледа тя след нея.

— Ще окъснеете, момичета; народа вече отвсякъде приижда.

— Още камбаните не са били.

Но в същото време и камбаните гръмнаха за черква и бавно, дълго и екливо звъняха.

Наскоро всички тръгнаха от къщи към черква.

Ханка остана сама, натъкми за обед, попритегна се и излезе, та седна с децата си на прустчето да ги срещне и попоще, защото през делниците никога не оставаше време.

Слънцето бе изскочило вече твърде високо, а хората отвсякъде се стичаха към черква и всеки миг излизаха из дворищата, та по улиците се червенееха като макове женски облекла и се носеше глъчка и

крясъци на деца, които се залисваха да хвърлят камъни по водата и по птичките; понякога тропотеха коли с другоселци или пък някакви мъже, види се чужденци, преминаваха, като поздравяваха с „Да бъде похвален“, докато полека-лека всички преминаха и опустелите улици млъкнаха.

Като изпоска хубавичко децата, Ханка ги изведе на сламата при картофените ровници да си играят, погледна заврелите гърнета, па се върна на първото си място и започна, да се моли полугласно с броеница, защото не знаеше да чете по книга.

Наближаваше пладне, пълна празнична тишина обхващаше селото, никъде никакви гласове не се чуваха, освен цвъркота на врабците и чуруликанията на ластовиците, които си градияха гнезда под стрехите. Времето беше топло, току-що първа пролет бе докоснала земята и дърветата; небето висеше младо, изсиняло и чудно бляскаво; овошките стоеха неподвижно, като подаваха към слънцето отрупаните си с набъбнали пъпки клони, а елхите около вира сякаш с тихичко дихание раздвижваха жълтите си реси: и ръждивите, лепкави и ароматни като напоени с мед пъргове на тополите се отваряха на светлината като човки на пиленца...

Пред къщите приятно припичаше, та чак мухи наизлязоха по огрените стени, а понякога и пчела се показваше и с бръмчене кацваше по паричките, които назъртаха изпод плетищата, или пък се носеше бързо по храстите, лумнали като зелени пламъци с младите си листчета.

Но откъм полето и горите повяваше още влажен и студен вятър.

Службата трябва да беше към средата, защото в тихия и сякаш накипал от пролет въздух се проточиха гласове на далечни песни, свирене на орган и от време на време всички тия звуци като благодатен дъжд се разсипваха в замиращите тонове на черковните звънчета.

Времето бавно и тихо се изнизваше. Когато слънцето застана най-високо, дори птичките замлъкнаха, само враните дебнеха крадливо след гъсетата, навиваха се ниско над вира и възбуждаха крясъка на гъсоците; веднъж и щъркел затрака нейде и прехвърча наблизо, защото голямата му сянка премина по земята.

Ханка се молеше горещо, като гледаше децата, а понякога поглеждаше и към стария.

Но той лежеше, както винаги, неподвижно и загледан пред себе си.

Той бавно умираше, приближаваше се по малко от ден на ден към своя край, както назрява едрокласо жито под слънцето за острия сърп. Никого не можеше да познае той, дори когато повикваше Ягна и я хващаше за ръце, гледаше на другата страна. Само на Ханка се струваше, че при нейния глас той помръдва устни и очите му се раздвижват, като че иска да каже нещо...

И все така беше без никаква промяна. Всеки, който го видеше, се разплакваше.

Боже мой, кой се е надявал на това! Такъв стопанин, такъв умник, такъв богаташ, лесно не може да се намери втори, а сега лежи като треснато от гръм дърво, на което всички клончета са зелени, но вече се е предало на смъртта...

Нито умрял, нито жив, току изцяло в ръцете на божието милосърдие.

О човешка орис, упорита орис!

О сила на божиите предопределения, която се вестяваш, когато никой не се надява, посред бял ден или в тъмна нощ, но все помиташ човешката пращинка в селенията на горчивата смърт!...

Тя тъжни мисли за него й дойдоха и тя погледна към небето, въздъхна веднъж-дваж, свърши броеницата и трябваше вече да се заеме с обедното доене на кравите, защото въздишките са си въздишки, а най-напред работата трябва да се гледа.

Когато се върна с пълни ведра, всички вече бяха в къщи. Южка разказа какво говорил свещеникът от амвона и кой бил на черква; вдигна се гълчава и в къщи, и пред къщи, понеже няколко нейни дружки бяха дошли с нея и заедно гълтаха осветени пъпки от върбовите клончета, че предпазвали от гърлобол.

Много се смяха и много от тях не можеха да преглътнат, задавяха се, та дори трябваше вода да пийнат или да ги думкат с пестници по гърба, за да им премине по-лесно, което Витек вършеше с голяма радост.

Ягна не се върна за обед; видели я, като отивала с майка си и с ковачите. И току-що станаха от софрата, Рохо влезе. Спуснаха се радостно да го приветствуват, станал им беше близък, като роден дядо, а той тихо поздравяваше, каза всекиму по нещо и го целуваше по

главата, но когато му сложиха да хапне, не яде; беше твърде много уморен и се оглеждаше по къщи. Ханка следеше очите му и не смееше да попита.

— Видях се с Антек! — каза той тихо, без да гледа никого.

Тя скочи от раклата; обзе я страх, стисна я за сърцето, та не можеше и дума да изрече.

— Съвсем здрав и добре разположен. Макар че пазачът ни наблюдаваше, цял час разговарях с него.

— Във вериги ли е? — изрече тя със страх.

— Остави това, пък ти!... Обикновено, както и другите!... Не му е тъй лошо там, не бой се!

— Ами Козела разправял, че там бият и приковават към стената.

— Може другаде да е така... за нещо друго... но Антек не са пипнали — продължаваше Рохо.

Тя сгърна ръце от радост и усмивка като слънце премина по лицето ѝ.

— А като си тръгнах, каза: каквото и да става, прасето пред празниците да заколите, защото и той иска да си хапне осветено в черква месо.

— Гладува там бедния, гладува! — изохка тя плачливо.

— Та нали тате казваше, че като се поохрани, ще го продаде — забеляза Южка.

— Казваше, но щом Антек е заповядал да го заколим, неговата воля е първа след татевата — повиши глас Ханка рязко и неотстъпчиво.

— И още каза да нареждаш всичко по къра, каквото трябва, нищо да не те спира. Казах му, че ти добре нареждаш всичко.

— А той каза ли нещо? Какво рече?

Радост като огън я обля.

— Каза ми, че като искаш, ти можеш всичко да уредиш...

— Ще уредя, ще уредя!... — шепнеше тя решително и в очите ѝ блесна твърда воля.

— А какво ново у вас?

— Нищо, всичко старо... Ще го пуснат ли скоро? — попита тя с тревожен трепет.

— Може веднага след празниците, а може и малко по-късно, като свърши следствието... А то ще се провлече дълго, че е цялото село,

толкова хора... — отговори уклончиво Рохо, без да я гледа в очите.

— Пита ли за къщата, за децата, за... мене... за сички?... — подхвана тя развълнувано.

— Пита ами, едно по едно му разказах.

— За всинца в село?...

Страшно ѝ се искаше да узнае дали е питал и за Ягна, ами като не смееше открито да попита, току изоколе, тъй, да би той сам заговорил, без тя да го подсеща, тя дълго се мъчи, но не успя, защото удобното време мина, разчу се из селото, че се е завърнал, и наскоро, още преди вечеря почнаха да дохождат жени, любопитни да чуят нещо за своите.

Той излезе при тях пред къщи, седна под стряхата и разправяше какво се е научил за всеки поотделно, и макар, че нищо лошо не казваше, тихото женско хлипане почна да се усилва между насъбралите се, па някъде и плач с глас, а някъде и жалостна дума се откъсваше...

А после той тръгна из село, като се отбиваше почти във всяка къща, и с оная бяла брада и вдигнати очи приличаше на светец, който носеше навсякъде утешителни думи, а където влизаше, изпълваше сякаш със светлина къщите, в сърцата цъфваха надежди и увереност укрепяше безсилните, но и сълзите течеха по-обилно, и по-тежко гнетяха възобновените спомени, и по-скръбна жалба наставаше...

Право беше рекла вчера Клембовица на Агата, че селото е заприличало на зинал гроб; право, защото Липци изглеждаше като след мор, когато изкарат по-голямата част от народа на гробищата, или като кога война премине и избие мъжете, та по запустелите къща останат само женски окайвания, детски плачове, наричания, въздишки и жив и страшно болезнен спомен за неправди.

Думи няма да се изкаже какво ставаше в измъчените души!

Минаваше трета неделя, а Липци още не се успокояваше, напротив — чувството за беда и неправда се усилваше постоянно, та не е и чудно, че всяко утро, щом като се събуждаха от сън, всяко пладне, всяка привечер — в къщи или вън, където се събереше народ, неспирно и плачливо като просяшка молитва се понасяше ропот и жажда за отмъщение, та се свиваха пестници и като гръмотевици се откъсваха кървави, настървени изрази.

Разбира се, че думите на Рохо бяха като тояга, с която безразсъдно разравят притихнал огън и той отново лумва със силен пламък. Те само възобновиха пред очите на всички целия спомен за неправдата и малцина отидоха на вечерня, а току се събираха пред портите, по пътищата или пък отиваха в кръчмата, като се съветваха, плачеха и се заканваха.

Само Ханка се почувствува по-спокойна и така зарадвана от мъжовата похвала, така укрепена душевно и пълна с надежди, така жадна за работа и да се покаже, че всичко ще уреди, та не можеше да се изкаже.

Не след много жените се разотидоха и ковачката веднага дойде да поседи при болника, а Ханка и Южка отидоха до кочината да понагледат шипарчето.

Пуснаха го на двора, но понеже бе охранено, то се търколи веднага в редкия тор и не искаше и да се мръдне.

— Не му давай днес нищо да яде, нека се очисти.

— Тъкмо бях забравила днеска след пладне да му дам...

— Тоя път добре си направила; трябва да го уредим утре. Ти повика ли Ягустинка?

— Обеща да дойде още днеска надвечер...

— Облечи се и търчи при Ямброжи! Кажи му утре, макар и след черква, да дойде с ножовете си да очисти шипарчето.

— Дали ще може, защото свещеника извести, че утре ще дойдат двама други свещеници да изповядват?

— Ще намери време!... Знае, че няма да жаля водката, а той умее хубавичко да го насече и да натъкми месото. И Ягустинка ще помогне.

— Тогава трябва да ида раничко до града за сол и приправки...

— Прищяло ти се е да се попроветриш!... Няма нужда: всичко ще вземем от Янкел, аз още сега ще отида и ще донеса. Южке — извика тя след нея, — ами къде са Петрек и Витек?

— По селото ще да са, защото Петрек взе и цигулката.

— Ако ги срещнеш, изпрати ги да пренесат пред къщи коритото от навеса, утре рано трябва да го запарим.

Южка, доволна, че можа да се откъсне за из село, се залетя до Настка, та заедно да подирят Ямброжи.

Но Ханка не отиде в кръчмата, защото тъкмо тогава се домъкна баща ѝ, старият Вилица, та му даде нещо да хапне и радостно

разправяше какво казал Рохо за Антек, и още недовършила, току дотърча Магда и се развика:

— Скороте, че на тате нещо му стана!

Борина седеше на края на леглото и се оглеждаше по стаята. Ханка се втурна да го прихване, за да не падне, а той прекарваше очи по нея и отведнъж ги прикова във вратата, дето в това време неочаквано се показва ковачът.

— Ханко!

Той извика разбрано и силно, та тя чак се изплаши.

— Ето ме, тук съм. Но не се мърдай, доктора не позволява — шепнеше тя изплашена.

— Какво става по света?

Гласът му бе разбит, някак чужд.

— Пролет иде, топло е... — заекваше тя.

— Станаха ли?... Време е за къра...

Те не знаеха какво да кажат и само се споглеждаха; Магда току нададе плач.

— Пазете своето! Дръжте се, селяни!

Той викаше, но думите му се късаха; захвана да се тресе и огъва в ръцете на Ханка, а ковачът и жена му поискаха да я отменят, но тя не отстъпи, макар че раменете и кръстът ѝ отмаляваха. Те го гледаха тревожно и чакаха какво ще каже.

— Най-напред ечемика да посееете... Към мене, селяни!... Помощ!... — извика той страшно отведнъж, изпружи се и падна възнак, очите му се затвориха и захърка.

— Умира!... Божичко!... Умира... — викаше Ханка и го дърпаше с всичка сила.

А Магда втикваше бързо запалена свещ в безсилната му ръка.

— По-скоро свещеника, Михале!...

Но преди да излезе ковачът, Борина отвори очи и изпусна спермацетовата свещ от ръце, та се счупи на парчета.

— Премина му, нещо търси...

Ковачът зашепна нещо, като се навеждаше над него, но старият го отблъсна твърде силно и завика като в пълно съзнание:

— Ханко, отпрати тия хора!

Магда се хвърли към него с плач, но изглежда, че той не я позна.

— Не ща... Не трябва... Изгони... — настоятелно повтаряше той.

— Дръпнете се макар в отвода, не се противете... — молеше ги тя.

— Излез, Магдо, аз няма да мръдна оттук — процеди упорито ковачът, понеже смяташе, че старият иска да каже нещо тайно на Ханка.

Старият чу това и като се надигна, погледна го тъй страшно и му показа с ръка вратата, че той като сритано куче се махна и със злоречие изскочи при разплаканата в пруста Магда, но внезапно се притаи, огледа се, излезе в градината и като мина снишен под прозореца откъм страничната стена, прилепи се под него да подслушва, защото тъкмо там се опираха леглата, та през стъклата все можеше да дочуе нещичко.

— Седни при мене! — заповяда старият след неговото излизане.

И тя приседна на крайчеца на леглото, като едвам задържаше плача си.

— В килера ще намериш някой грош... Скрий ги да не ти ги изкопчат...

— Къде?

Тя се тресеше вече от вълнение.

— В житото...

Той говореше разбрано и си почиваше след всяка дума, а тя, като задушаваше страха си, бе цяла погълната от неговите странно светещи очи.

— Пази Антек... продай половината имот, ама не го давай... не давай... твоето...

Още незавършил, той посиня и се завали на постелята, очите му загаснаха и се замрежиха от мъгла; той продължаваше да бълбле още нещо и като че ли се помъчи да се надигне.

Ханка завика от страх, веднага дотърчаха ковачите, свестяваха, обливаха го с вода, но той не се съвзе и лежеше, както и преди: вдървен, неподвижен, с отворени очи, далече от това, което ставаше наоколо му.

Те постояха дълго при него, жените тихо плачеха и никой ни дума не продума. Вече се мръкваше, стаята потъваше в сенки. Когато

излязоха заедно навън, денят превалеше, само краят на вечерните зари догаряше във вира.

— Какво ти каза? — захвана ковачът рязко, като ѝ пресече пътя.

— Нали чу какво.

— Но после какво каза?

— Каквото и по-напред, пред тебе...

— Ханке, не ме ядосвай, че лошо ще стане...

— Не искам и да знам за твоите заплашвания...

— Нещо ти пъкна в ръцете... — добави той, за да я подмами.

— Каквото е, утре зад плевника^[1] ще го намериш... — присмиваше се тя злобно.

Той се нахвърли върху ѝ и навярно би дошло до по-лошо, ако не бе Ягустинка, която тъкмо тогава дойде и каза, както си знаеше:

— Така сговорно и приятелски си приказвате, че по цялото село се чуе...

Ковачът я изпсува, каквото му дойде наум, и се завяя по селото.

Скоро падна тъмна нощ, големи облаци покриха небето, та нито едно мигване на звезда не се промъкваше, вятърът се пробуждаше и разклащаше полека дърветата, които глухо и тъжно пошумяваха: изглеждаше, че пак става някаква промяна.

В Ханкината стая беше светло и ехтеше гълчава. Огънят пращеше в огнището и вечеря се готвеше. Няколко стари жени начело с Ягустинка приказваха разни работи, а пък Южка, Настка и Яшек Превратния седяха на пруста, защото Петрек провличаше такава тъжна мелодия на цигулката си, че дори им идеше на плач; само Ханка не я съдържаше на едно място, като мислеше все върху думите на Борина и час по час поглеждаше към другата страна...

Но какво?... Не беше редно сега да търси в килера. Ягна беше в стаята и слагаше празничната си премяна в раклата.

— Петрек, престани, утре е велики понеделник, а той цигука ли, цигука, грехота е! — смъмра го тя, тъй разбита, та ѝ се щеше да плаче. Слава богу, той престана и всички влязоха в стаята.

— За дворянския брат, за смахнатия Яцек говорим — обясняваше някоя.

Но Ханка не можа да разбере за кого говорят, понеже кучетата силно залаяха към портата. Тя пак погледна нататък и взе да ги насъсква. Лапа се хвърли настървено в градината...

— У-бре-е, Лапа!... Дръж го, Бурек!... У-бре-е!...

Но кучетата веднага млъкнаха и се върнаха, като радостно скимтяха.

И неведнъж през тази вечер се повтаряше това, та у Ханка се появи някакво плахо подозрение.

— Петрек, я заключи ти всичко хубаво, че някой като че ли тършува и свой ще да е, защото кучетата не искат да го гонят.

Скоро всички се разотидоха и сън обзе целия дом, само Ханка отиде да провери дали вратите са изпозатворени, а след това седя дълго до стената и се прислушваше тревожно...

— В житото... сигурно в някоя от каците... Само да не ме изпревари някой.

Студена пот я обля от страх, сърцето ѝ силно затупа.

Почти цяла нощ не спа.

[1] Понеже нямат клозети, там ходят по нужда. — Б.пр. ↑

III

— Южо, наклади огъня и събери що има гърнета, налей ги с вода, сложи ги да врат, а аз ще отида до евреина за подправки.

— Ама бърже, защото току-виж, че дошъл Ямброжи.

— Не бой се, няма да дойде още в зори я, трябва първо да поприкътат черквата.

— Ами, току ще удари камбаната и веднага ще се изтърси, че Рохо ще го замести там.

— Ще успея, а ти викни на ратаите да остържат по-скоро коритото и да го довлекат пред къщи. Ягустинка като дойде, да измие чебърчетата, качетата също трябва да се изнесат от килера и да се претъркулят до вира да се накиснат; само да не забравиш да им сложиш по камък, да не ги отнесе водата. Децата не буди, нека си спят мушморочетата, да не пречат — даваше строго нареждания Ханка и като огърна с наметката главата си, изскочи бързо в ранното и доста влажно утро.

Току-що настаналият ден беше облачен, мокър и пропит с нетърпим студ; сиви мъгли се надигаха из омекналата земя и падаха като ситен и студен дъжд, хлъзгавите улици се сивееха, подгизнали във вода, в сивотата едвам се виждаха почернелите къщи, а промокрените дървета се показваха тук-там като трепетни сенки, направени сякаш от сплъстените лъскави мъгли, и се оглеждаха в едва-едва синеещия се вир; под надвисналите облаци се чуваше непрестанното тихо шумолене на капките по водата и навред бе такава киша, че божият свят едва се забелязваше. Пусто бе още.

Едва когато черковната камбана заби екливо, тук-там се алнаха премените на жените, които избираха сухи пътеки към черква.

Ханка побързваше, като смяташе, че може да срещне на завоя при черквата Ямброжи, но той още не бе излязъл. Само, както всеки ден по това време, пред вира се въртеше помъкнал на влак бъчвичка слепият кон на свещеника. Той постоянно се спираше, сполиташе из трапчинките на пътя, душеше и самичък се насочваше към водата, тъй

като ратаят беше приклепнал поради дъжда при портата и пушеше цигара.

В същото време пред дома на свещеника дойде една бричка с кестеняви охранени коне, от която слезе пълен и зачервен лазновският свещеник.

„Ще изповядва, ей сега ще дойде и слупския свещеник“ — помисли си Ханка, като напразно се оглеждаше за Ямброжи, и тръгна веднага покрай черквата по още по-калния път, защото бе обграден с грамадни, потънали в сивота тополи, които се мяркаха като сенки зад изпотено стъкло. Тя замина кръчмата и сви надясно по разкаляната пътека през нивите.

Ханка смяташе, че все ще успее да навести баща си и да се поразговори със сестра си, с която, откак се пренесе у Боринови, се беше напълно помирила.

Всички бяха в къщи.

— Южка дрънкаше вчера, че тате го не бивало — започна тя най-напред.

— Е-е... само за да не помага, току се излежава под кожуха, пъшка и се оправдава с болката си — отвърна Веронка навъсено.

— Студено е у вас, та чак под колената се усеща.

Ханка потръпна, понеже покривът течеше като решето, а подът бе покрит с размачкана кал.

— Та има ли топливо! Кой ще ти донесе вършини! И имам ли сила да търча толкова далече до гората и да нося на гръб при толкова друга работа, че не знаеш коя по-напред да хванеш! Всичко самичка мога ли?

И двете въздъхнаха за своето сиротинство и самотия.

— Когато беше Стахо, чинеше ми се, че никаква полза в къщи от него, а сега познах що значи мъж. Няма ли да идеш до града?

— Разбира се, от скоро по-скоро бих отишла, ама Рохо се научил, че при тях щели да пуцат чак през празниците, та в неделя ще се вдигна и ще му занеса, сиротния, малко осветено месо.

— И аз бих занела на моя всичко, но какво мога. Краешниче хляб ли?

— Не грижи се, ще натъкмя повечко, та и за двоицата да има, па заедно ще идем.

— Господ да ти заплати за добрината. Като стане време, може и да ти го отработя.

— От душа давам, не за отработване. Теглила съм и аз, та знам какво е сиромашия, знам я тая кучка как хапе, помня... — шепнеше жално Ханка.

— Цял живот човек е приятел с нея и навярно само в гроба ще ѝ избяга. Бях прикътала някой и друг грош; мислех си: ще купя напролет някое прасе, ще го похраня и така би пораснало като за няколко злоти. Трябваше да дам десетина-двайсет на Стахо, тук грош, там два, всички изтекоха като вода, а други да прикътам не мога. Това ни е печалбата, дето и той беше заедно с другите...

— Не думай току-така, сам тръгна с другите своето да брани, и на вас ще се падне там някоя и друга морга гора...

— Ще се падне!... Трай, коньо, за зелена трева: кой си има парички, той слуша гайда, а ти, сиромахо, продавай глад и се радвай, че някога ще ядеш!...

— Какво си нямаш? — попита нерешително Ханка.

— Та какво ли имам? Това, дето евреина или воденичаря ще дадат на вересия! — завика тя, като махаше в отчаяние ръце.

— Не мога да ти помогна, колкото и да искам: нали съм на чуждо и трябва да се вардя като от псета и да гледам да не ме изтласкат из къщата... понякога от грижи и ума ми ще изскочи!

Тя си припомни миналата нощ.

— Затова пък Ягуша бълха я не хапе: не е глупава тя, живее си охолно...

— И още как!

Тя стана и обхвана с неспокоен поглед сестра си.

— Нищо особено, само дето ще си поживее, та да не ѝ е жал; облича си се, разхожда си се по приятелки и всеки ден ѝ е празник. Вчера, да го речем, видели я с кмета в кръчмата, седели си в стаичката, а евреина наглава не могъл да им излезе с шишенцата... Не е глупава тя да жали стария... — добави Веронка хапливо.

— Всичко си има край! — прошепна Ханка мрачно, като наместваше наметката на главата си.

— Ама това ще ѝ остане, дето ще си поживее: умна е, кучката...

— Не е мъчно да е умен човек, когато за нищо не го е грижа! Виж какво, днеска ще колим прасето, та намини надвечер да

помогнеш... — прекъсна Ханка тия горчиви размисли и си излезе.

Тя назърна при баща си от другата страна, в някогашната своя стая: старият едва се виждаше в легловището си, току попъшкваше изтихо.

— Тате, що ти е?

Тя приклекна до него.

— Нищо, щерко, нищо, само дето ме треска тресе и под лъжичката нещо страшно ме стиска...

— Защото тук е студено и влажно като вълна. Стани и ела у нас, ще понагледваш децата, че ще бием прасето. Не ти ли се яде?

— Да ми се яде!... Яде ми се мъничко... че вчера забравиха да ми дадат... ами как... и те ядат едни картофи и солчица... нали Стахо е затворен... Ще дойда, Ханко, ще дойда... — охкаше радостно Вилица, като се измъкваше из легловището си.

Пък Ханка, изпълнена с мисли за Ягна, които я пронизваха като остри ножове, се затърча бързо към кръчмата да напазарува едното друго.

То се знае, че сега вече евреинът не искаше първом пари, а току бързаше да тегли и да мери, каквото тя поръчаше, като при това пъхаше пред очите ѝ и нещо ново, за да я накара и него да купи.

— Давай, каквото ти казвам!... Не съм дете, знам за какво съм дошла и какво ми трябва! — смъмра го тя сериозно, без да се впуска в разговор.

Евреинът току се усмихваше, защото тя и без това навзе за десетина-двайсет злоти; взе повече водка да стигне и за празниците, па взе и хляб от фабрично брашно, няколко кифли, петнайсетина херинги, па най-сетне взе и една малка бутилка арак, та едва смогваше да носи торбата.

— Ягна може да си угажда, а аз да не съм куче? Тегля ярем като вол!

Тъй си мислеше тя на връщане у дома, но ѝ стана жал за излишния разход и ако не я беше срам, дори би върнала арака на евреина.

Страшна шетня свари тя у дома. Ямброжи се грееше край огнището и пущаше по свой обичай шеги към Ягустинка, която изваряваше съдовете, та пара бе изпълнила цялата стая.

— Чаках те, преди да ударя камбаната по чутурата на шипарчето!

— Па много си побързал!

— Рохо ме замества при одеждите, Валек поповия ще помага на органиста, а Магда ще премете черквата. Всичко наредих само да си устоя на думата пред тебе. Поповете чак след закуска ще захванат да изповядват. Ама па студено ли е днеска, чак до кокалите пронизва! — извика той жално.

— В огъня се заврял, от студ се оплаква! — зачуди се Южка.

— Щуро-о, отвътре ми е студено, та чак дървения ми крак е изтръпнал.

— Ей сега ще ти приготвя разгревка. Южо, накваси по-скоро херингите.

— Дай каквито и да са, само с повечко водка да се залаят, та хубаво да им се изтегли солта.

— Пак ти както си знаеш. Ако ще среднощ да задрънкат чаши, готов си да станеш и да пиеш — забеляза ядовито Ягустинка.

— Имаш право, бабичко, но струва ми се, че езикът ти премлясва някак, та и на тебе ти се иска да го потопиш във водка, а? — смееше се той, като потриваше ръце.

— Ти, дъртако, да не смяташ, че ще ме надпиеш!

— Нещо на хората не им се ходи на черква — прекъсна разговора им Ханка, много недоволна от тия надумки за водката.

— Има време. Ще се съберат, ще се залетят презглава да изтърсят греховете си.

— Малко да се поотпуснат, па нещо новичко да чуят и нови грехове да наберат...

— Момите още от вчера се готвеха — изписка отнякъде Южка.

— То се знае, като ги е срам пред нашия си свещеник — добави Ягустинка.

— Бабичко, време е да коленичиш в притвора на черквата, па да заброиш броеницата и да се покаеш, а не да одумваш другите — рече старият.

— Ще чакам, та и ти да седнеш до мене, кривчо неден!

— Рано е за мене, първо ще ти бия камбаната и ще те почукам с лопатата, па тогава...

— Не се закачай, че ме хващат! — изръмжа тихо Ягустинка.

— Ще препреча патерицата си и не ще можеш ме ухапа, па жалко и за зъбенцата ти, за последните...

Ягустинка подскочи от яд, но нищо не отвърна, тъй като в това време Ханка наливаше чаша водка и черпеше, а Южка принесе херингите. Той взе една от рибите, удари я о дървения си крак, олющи кожата ѝ, понагря я на въглените и сладко я изяде.

— Стига шеги! Хайде на работа, ей, човеци! — извика той изведнъж, като хвърли кожуха, запретна ръкави, понаточи още ножа на брусчето, взе от ъгъла дебелия кол, с който мачкаха картофи за свинете, и бързо излезе вън.

Излязоха всички с него, а той и Петрек извеждаха из кочината шипарчето, което силно се противеше.

— Коритото за кръвта, хайде бързо! — извика той.

Веднага донесоха коритото, шипарчето се чешеше о един ръб и тихо поквикваше...

Всички застанаха наоколо и гледаха мълчаливо белите му хълбоци и тлъстия увиснал корем, намокрени хубавичко, защото дъждът ръмеше все по-гъсто и мъгли падаха в градината. Лапа току лаеше и обикаляше оттук-оттам. Някакви жени се изправяха до портата ѝ няколко деца се накачиха по плетищата и гледаха с любопитство.

Ямброжи се прекръсти, взе малко отстрани кола и заобиколи шипарчето. Изведнъж той се спря, замахна, наведе се тъй силно настрани, та чак копчето на огърлето му се откопча, изсили се и докато види човек, удари шипарчето по главата между ушите. То падна с квик на предните си крака и той повтори с двете ръце, от което шипарчето се завали на едната си страна и зарита. Тогава той скочи, седна на корема му, ножът светна и се заби чак до чирена в сърцето му.

Сложиха корито, швирна кръв като из църкало чак до стената на кочината, шумно се застича по нея и вдигаше пара като вряла вода.

— Чиба, Лапа! Я го гледай: ще му се, проклетника, ами нали е пост! — обади се Ямброжи най-сетне, като отпъждаше кучето и тежко дишаше. Беше се поизморил.

— В пруста ли ще го парите?

— В стаята ще внесе коритото. Нали трябва да го окачим, за да го очистим.

— Мислех си, че в стаята е тясно.

— Ами от другата страна, на свекър ти, там е широко, няма да попречи на стария... Само че по-бързо, доде е топло, по-лесно се

скубе! — даваше той заповеди, като скубеше по-дългата четина от гърба на прасето.

За късо време шипарчето бе попарено, оскубано, измито и висеше в Бориновата стая, разпънато на една кобиличка, която бе вързана за гредата на потона.

Ягна я нямаше. Тя още сутринта отиде в черква и никак не се надяваше за това, което ставаше. А старият, както обикновено, лежеше в леглото, втренчил нейде безчувствения си поглед.

Всички работеха тихо, като често поглеждаха към болния, но улигани твърде много в шипарчето, скоро го забравиха, тъй като той дори и не мърдаше. Те не се излъгаха в шипарчето, защото откъм гърба си имаше цели шест пръста дебела сланина и чудо сало.

— Опеяхме го, откарахме го, сега трябва и с водка да го попрелеем! — рече Ямброжи, като миеше ръце над коритото.

— Хайде, елате да похапнем, все ще се найде нещо и за пиене.

Разбира се, че преди да се залови с картофите и борша, Ямброжи пийна здравата, но яде малко и скоро се зае за работа, като хокаше този-онзи, особено Ягустинка, с която работеше заедно, защото и тя разбираше от солене и уреждане на месо.

И Ханка помагаше, колкото можеше, а пък Южка се залавяше с каквото ѝ падне, само и само да се намира в къщи при шипарчето.

— Помагай да товарят тор и да го превозят по-скоро, защото ми се чини, че тия мързелани днеска не ще свършат — викаше ѝ Ханка.

Разбира се, Южка недоволна тичаше по двора и изливаше всичкия си яд на ратаите, та крясъците ѝ постоянно се чуваха — ами как!... Пъдеше я, а в къщи ставаше все по-шумно, защото всеки миг дохождаше някоя съседка, заприказваше се за това-онова и като съглеждаше увисналото шипарче, разперваше ръце и захващаше угласом да се чуди: такова голямо, тъй охранено, каквото и воденичарят, и органистът не е имал.

Ханка беше много радостна от това, гордееше се, че коли шипарче, и макар че снощи ѝ беше възжал за водката, но нямаше как, трябваше, такъв си беше обичаят у богатите на тоя празник; тя черпеше, подаваше за мезе хляб и соя и слушаше зарадвана похвалните думи, па и разговаряше доста, защото една излезе, а вече други очукваха пред входа калните си обувки, сякаш на минаване край черква се отбиваха на къса молитва или като на служба на голям

празник прииждаха, и деца доста се пречкаха из ъглите, па и по прозорците назъртаха, та Южка често трябваше да ги отпъжда.

Неочаквано и в селото наставаше движение. Все повече хора цапаха из улиците, ту коли от други села трополеха една по друга; покрай вира се червенееха като в шествие женски премени, нали народът тръгваше на изповед, без да гледа нито лошите пътища, нито кишавото, неприятно и тъй променливо време: час по час преваляваше и ту топъл вятър повяваше през градините, ту се силеше едра като булгур суграшица, па настана и такава време, че и слънцето се показва през облаците и като със злато заля света — както впрочем се случва в ранна пролет, когато времето по своята причудливост прилича на момиче, у което и смях, и плач, и радост, и скърби поред нахлуват в главата му, та и то само не може да разбере що става с него.

У Ханкини, разбира се, никой не обръщаше внимание на времето, а работата и приказките продължаваха, та пукот идеше. Ямброжи тичаше здравата, подканяше другите, подхвърляше по обичая си шеги, но понеже трябваше наскоро да понаобиколи черквата и да види дали всичко отива, както трябва, току се оплакваше, че му е студено, и викаше за разгревка.

— Настаних поповете, отрупах ги с народ, та чак до пладне няма да се мръднат.

— Ех, лозновския поп не ще издържи дълго. Казваха, че икономката му час по час трябвало да му поднася гърнето!

— Пази се, бабетино, остави поповете на мира! — рече той на Ягустинка, тъй като не обичаше така да се приказва.

— А за слупчанския казват, че всякога, когато изповядва, държи в ръката си шишенце с ливанто и току го поднася до носа си, защото народът му вонеел, и след всякого, като го изповяда, разветря лошия въздух с кърпичката и кади тамян...

— Затваряй, си устата, със свещениците не се закачай Ханка също тъй недоволна от бръцолевенията на Ягустинка.

— Там е от съмнало, прислугва на литургията и реди там, каквото трябва.

— А къде е Михал?

— Отишъл с малкото органистовче на Жепки да събират дажбина.

— С гъска оре, пясък сее — на такива все добре е^[1] — въздъхна Ямброжи.

— Така си е, най-малко по едно яйце на глава получават...

— А за поменици по три гроша отделно на човек си взима. Гледам, всеки ден мъкнат някакви торби с нещо. Само яйца миналата седмица продаде шестстотин и шейсет чифта — рече Ягустинка.

— Когато стана у нас органист, пеша пристигна с едно вързопче, а сега не можеш го изнесе с четири чифлишки коли.

— Органист е повече от двацет години в Липци, енория голяма, работи, труди се, пести, спечелил си е човека — обясняваше Ямброжи.

— Спечелил! Скубе народа, каквото вече може, а преди да направи някому някоя услуга, току гледа в ръцете му. Взема по трийсет злоти за погребение, задето ще поблее на латински и ще посвири малко на органа.

— Все пак си е учен той по своята част и неведнъж трябва доста да си поблъска ума!

— То се знае, че е научен къде по-тънко да блейне и къде по-дебело и как да излъже.

— Друг на негово място би всичко пропил, а този учи сина си за свещеник.

— От това и чест, и ползица ще има! — добавяше заядливо старата.

Те прекъснаха на най-хубавото място, защото влезе Ягуша и застана като вкопана на прага.

— На шипарчето ли се чудиш? — засмя се Ягустинка.

— Не може ли да го очистиш в своята стая! Ще ми измърсиш съвсем моята — рече тя и цяла почервеня.

— Имаш време, ще си почистиш! — отвърна студено и натъртено Ханка.

Ягуша се засили напред сякаш за караница, но остави, завъртя се само по къщи, взе броениците от разпятието и като покри разпръчканото легло с някаква покривка, излезе, без нито дума да каже, макар че устните ѝ трепереха от сдържан яд.

— Да беше помогнала малко, толкова работа има!... — ѝ рече в отвода Южка.

Тя ѝ отвори една уста тъй ядосано, че дори дума не можеше да ѝ се разбере, и хукна като побесняла. Витек излезе да види и каза, че

отишла право у ковача.

— Нека иде, ще се пооплаче и ще ѝ олекне!

— Пак ще има война помежду ви! — забеляза по-тихо Ягустинка.

— Ами нали живея все във война! — отвърна Ханка спокойно, ако и да бе развълнувана, защото си знаеше, че всеки миг може да дотърчи ковачът и без люта караница няма да се размине.

— Ей сега ще долетят! — пошепна съчувствено Ягустинка.

— Не бой се ти, няма да им се уплаша — рече тя с усмивка.

Ягустинка чак клатеше глава от почуда и разменяше погледи с Ямброжи, който тъкмо свършваше работата.

— Ще ида до черквата да ударя камбаната за обед и веднага ще се върна да обядваме! — рече той.

Той се върна скоро и каза, че свещениците вече обядват, че воденичарят им изпратил кош риба и че след обед пак ще изповядват, защото много народ още чакал.

След като обядваха набързо, но ячко си попейваха, защото Ямброжи току се ожалваше, че водката била слаба за такива пресолени херинги, те пак се заловиха на работа.

Тъкмо Ямброжи разсичаше шипарчето и изрязваше месо за колбаси, а Ягустинка нарязваше сланината и грижливо я посоляваше върху направена от врата маса, и ковачът влезе тичешком.

По лицето му личеше, че едвам се въздържа.

— Не знаех, че си купила толкова голямо шипарче — започна той хапливо.

— Купих си и както виждаш, реда си го!

Обзе я малко страх.

— Хубаво шипарче, дала си трийсетина рубли...

Той разглеждаше внимателно месото.

— И сланина дебела има, рядко ще намериш такава! — зесмя се Ягустинка и поднесе пред очите му една пласа сланина.

— Е... не тъкмо трийсет съм дала, ама! — отвърна с присмех Ханка.

— Бориновото шипарче! — избухна изведнъж той, като не можеше вече да сдържа яда си.

— Виж го ти колко е умен: дори по опашката позна чие е! — подбиваше се Ягустинка.

— С какво право си го заклала! — завика той ядосано.

— Стига си викал, тук не е кръчма! С такова право, че Антек поръчал по Рохо да го заколя.

— Как може Антек да се разпорежда тук? Да не би това да е негово?

— Разбира се, че е негово!

Тя беше уверена в себе си и събра сили за война.

— Това е на всинца ни!... Скъпо ще ви излезе!

— На тебе няма да даваме сметка!

— А на кого? В съд ще ви дам!

— Да мълчиш, затваряй си устата, че болния тук лежи и всичко е негово...

— Но вие ще го ядете.

— Разбира се, че на вас няма да дам и да помиришете.

— Ще дадеш половината и никакви разпавии няма да имаме — пошепна той меко.

— Насила и кокал няма да получиш.

— Тогава с добром ще ми дадеш ей тая четвърт и тая пласа сланина.

— Ако каже Антек да ти дам, ще ти дам, а без негова заповед — ни кокалче...

— Побесняла е тази жена!... Шипарчето да не е на Антек? — И той пак пламна от яд.

— На баща му е, все едно, че е на Антек, щом стария е болен. Той ще се разпорежда тук наместо него и той каквото каже, това ще да е. А после, каквото бог даде...

— Той да разпорежда в затвора, ако му позволят... Щом му харесва да управлява имот, ще го замъкнат във вериги в Сибир и там ще управлява — викна той разпенен.

— Него да оставиш на мира!... Може и да го замъкнат... но и тогава няма да хапнеш от нивиците, та ако ще зарад това и още по-голям предател за народа да станеш! — приказваше тя злобно, раздрусана от внезапен страх за мъжа си.

На ковача чак краката затрепераха, а ръцете му се затресоха и заудряха по дрехите; той почувствува страшно желание да я хване за гърлото, да я повлече по стаята и да я срита, но още се въздържаше: имаше хора. Само хвърляше към нея яростни погледи, без да може

дума да продума. Но тя не се уплаши, а взе ножа, с който режеха мекото, и тъй бързо и презрително го погледна, че той приседна на раклата, свиваше цигара и разглеждаше със зачервени очи по къщи, като си мислеше нещо и правеше някаква сметка, защото бързо стана и рече смекчено:

— Я ела отвъд, ще ти кажа нещо да се помирим.

Тя отри ръце, тръгна и остави вратата напълно отворена след себе си.

— Не ща да се карам, ни съдя с тебе — почна той, като палеше цигарата си.

— Па и нищо няма да спечелиш от мене!

Тя пак се успокои.

— Още нещо говори ли дядо вчера?

Той беше вече добър и й се усмихваше.

— Нищо... лежа си спокойно, както и днеска си лежи...

У нея се събуди подозрително внимание.

— Шипарчето, глупости, дребна работа, заколете си го и си го изяжте, ваша воля... нищо не губя от това аз. Неведнъж човек брътви, а после съжالياва. Не навивай на пръст това, дете рекох! За по-важна работа идвам сега... Знаеш, разправят из селото, че дядо ще да има скрити из къщи доста пари... — Той спря и впи поглед в лицето й. — Заслужава си да се потърсят, че, не дай боже, нещо смърт, ще изчезнат някъде или пък някой чужд човек ще ги пипне.

— Нима ще каже къде ги е скрил!

В очите й имаше дълбока непроницаемост.

— На тебе той всичко ще каже, само добре да го подхванеш.

— Стига да му се върне разума, ще се поопитам...

— Само че умната и много-много да не приказваш, ако се намерят парите, само двамата да си знаем. А намерили се нещо повечко, тогава по-лесно ще откупим и Антек от затвора... пък и защо да знаят другите?... Ягна си има доста приписано... па може, ако има пари, и с нея да се съдим и да й вземем приписаното. А пък на Глежа малко ли изпращаше във войската! — шепнеше той и се навеждаше към нея.

— Истина казваш... то се знае... — заекваше тя, като се пазеше да не се издаде с нещо.

— И тъй смятам, че някъде из къщи ще да ги е скрил... ти как мислиш?

— Знам ли, като не ми е загатнал ни думица?...

— За житото ти говореше той нещо вчера... не помниш ли? — подсказваше той.

— Истина, че казваше нещо за сеяне.

— И за каците казваше — припомни той, без да сема поглед от нея.

— Как не, нали житото за посев е в каците! — рече тя, като че ли не се сещаше.

Той изпсува тихо, но сега все повече се уверяваше, че тя знае нещо; това прочете по нейното затворено лице и по твърде притаените ѝ и тревожни очи.

— Пък да не седнеш да разправяш какво съм ти говорил...

— Да не съм от тия, дето тичат да разносят новини из село?

— Само предупреждавам де... Но добре да си отваряш очите, че щом веднъж му светне в паметта, всеки миг може съвсем да му просветне...

— Ех... само по-скоро да дойде това...

Той хвърли веднъж-дваж мазния си поглед към нея, подръпна мустаци и излезе, изпроводен от пълните ѝ с приятен присмех очи.

— Юда, кучето проклето, разбойник!

Тя кипна от омраза и направи няколко крачки след него; защото не за пръв път ѝ хвърля в очи заплашвания, че ще изпратят Антек в Сибир и ще го впрегнат да работи непосилна работа.

Наистина тя не му вярваше напълно и разбираше, че всичко туй ѝ дрънка, за да я разтревожи и по-лесно да я изгони от къщи.

Но въпреки това страшна тревога я разяждаше за Антек. И неведнъж, където и както можеше, се допитваше какво наказание може да му наложат и със скръб разбираше, че без нищо няма да мине.

— Що е право, родния си баща е бранил, но е убил горския, разбира се, ще го осъдят, ами как...

Тъй казваха по-умните и всеки другояче обясняваше, че тя не можеше да разбере къде е правото. Адвокатът в града, до когото я изпрати с писмо свещеникът, ѝ каза, че може да бъде и тъй, и тъй: и съвсем зле, и по-добре, само пари да се не жалят и повече търпение. А

най-много я тревожеха в село, защото ковачът постоянно дрънкаше своите измислици и всички настройваше, както си искаше.

Та не е чудно, че и сега думите му паднаха като камъни на сърцето ѝ. Краката ѝ отмаляваха при работата, не можеше да приказва, така я беше притиснал страхът; на това отгоре, като си отиде той, дотърча и Магда и седна при болния, божем да го брани от мухи, каквито нямаше, и следеше всичко най-внимателно.

Но, види се, скоро ѝ омръзна това и тя си предложи услугите да ѝ помага в работата.

— Не се труди, ще си свършим и сами, малко ли е твоята в къщи?

Ханка каза това с такъв глас, че Магда се отказа и само плахо се обаждаше понякога, понеже и по природа си беше несмела и мълчалива.

Привечер Ягуша се яви пак, но вече с майка си.

Те поздравиха, като че си живееха в най-голямо съгласие, тъй приятелски и благосклонно, че направи дори впечатление на Ханка; и тя, макар че им отвърна по същия начин, па не жалеше ни добрите думи, нито водка да ги почерпи, все пак беше нащрек. Но Доминиковица не прие чашата.

— Страстна неделя е! Как ще ти пия водка!

— Не е в кръчма, па и има за какво... не е грехота! — оправдаваше се Ханка.

— Човек е готов да се отпуща и всякога търси как да се оправдава...

— Пийни за мое здраве, господарко, аз не съм органист! — викна Ямброжи.

— Само шише да дрънне, и те грабват дяволите! — промърмори Доминиковица, като се тъкмеше да прегледа главата на болника.

— Хе... Едного камбанката кара да се бие в гърдите, а пък други звъntenето на шишето кара да посяга за чаша...

— Лежи си сиротния, лежи си и нищо не знае що става по божия свят! — жално завика Доминиковица над Борина.

— Нито ще си хапне колбаси, нито водка ще си пийне! — продължи в същия тон и страшно подигравателно Ягустинка.

— На тебе само подигравки са ти в главата! — скара ѝ се ядовито Доминиковица.

— Е, та? С плачове ли ще се махне злото? Това ще ми и остане, дете ще си се посмея.

— Който сее зло, скърби нека жъне и да се покайва!...

— Не току-така казват, че Ямброжи, ако и да слугува в черквата, ама е готов и с дявола да се сприятели, само и само да се поотпусне, да си похапне и попийне! — рече тържествено Доминиковица, като го измери със строг поглед.

— Само онзи може да бъде приятел с дявола и да се противи на доброто, който не знае каква отплата го чака после добави тя по-тихо, сякаш заплашваше.

В стаята настана мълчание. Ямброжи се завъртя ядосано, но сдържа в себе си острия отговор, защото знаеше, че свещеникът щеше да научи още утре след служба всяка казана от него дума; ненапрасно Доминиковица все в черквата висеше... Па и другите се сгърчиха под кукумявските ѝ очи, дори упоритата Ягустинка тревожно млъкна.

Как не, цялото село се боеше от нея; мнозина навярно са почувствували върху себе си силата на злите ѝ очи, на мнозина бяха замаялите главите или се бяха разболели от уроки.

Работеха те тихо и с тревожно наведени лица; само нейното бяло, сякаш от избелен восък и набраздено лице се носеше по къщи. Тя също не се обаждаше, а се зае заедно с Ягна да помага. И помагаха тъй усърдно, че Ханка не смееше дори да им забрани.

И понеже поповият ратай повика Ямброжи в черквата, другите останаха сами и чевръсто нареждаха месото и брусовете сланина в чебърчетата и в качето.

— В отсамната страна в килера ще е по-хладно за месото, по-малко се пали огън в нея... — нареди старата и започна да мести с Ягуша съдовете.

Това стана тъй бързо, че докато Ханка да се противопостави, докато се сети, те вече наслагаха всичко в килера, а тя много ядосана запренася бързо каквото беше останало към своето отделение, като повика на помощ и Южка, и Петрек.

На мръкване, когато вече запалиха лампата, се заеха да правят колбаси, кървавици и дебела пача. Ханка режеше месото някак мрачно и ядосано, не беше ѝ още преминало.

— Няма да го оставя в оня килер, та да го излапа или да го изнесе! Да има да взима! Врачка ниедна! — пошепна тя най-сетне през

зъби.

— Утре, когато отиде в черква, тихичко да пренесеш всичко в твоя килер и туйто! Няма да ти го отнеме я! — съветваше я Ягустинка и тъпчеше месото в дългите черва, които като червени и тлъсти змии се виеха по масата, и час по час ги окачваше на една върлина над огнището.

— Нека се опита! Наговорили са се и затова дотърчаха!

Тя не можеше да се успокои.

— Докато се върне Ямброжи, колбасите ще бъдат готови... — подговаряше старата.

Но Ханка млъкна, заета с работа и главно с мисълта как да отнеме онази сланина и бутовете.

Огънят пращеше на огнището и тъй хубаво гореше, че в цялата стая бе червено, в големите гърнета клокочеха разни неща, с които пълнеха червата, а децата нещо тревожно вдигаха врява над нощвите с кръвта.

— Божичко, прималаява ми чак от тия сладки миризми! — въздъхна Витек, като поемаше с нос.

— Стига си душил, да не огребеш барем ти нещо! Върви да напоиш кравите, турни им сено и им нарежи слама за нощес... Късно е вече! Кога ще свършиш всичката работа?...

— Ей сега ще дойде Петрек, самичък не ще мога да свърша всичко...

— А той къде отиде?

— Не знаеш ли?... Помага отвъд на ония!

— Що? Петрек! Върви по-скоро да наредите добитъка! — викна Ханка изведнъж тъй силно в отвода, че Петрек тутакси изскочи на двора.

— Пък ти се размърдай и сама си ошетай стаята!... Я я виж ти нея!... Дворянка такава, пази си ръчичките, та слуги да й работят! — викаше тя, ядосана до последна степен, и в същото време изтърсваше на масата гърнето с череп дроб и други вътрешности, които вдигаха пара. Изведнъж вълн затропа някаква кола и звънче зазвънтя.

— Свещеникът причастие отива при някого! — обясни Билица, който влезе тъкмо в тия миг.

— Кой ли пък ще се е разболял? Не сме чули!...

— Зад кметовата къща отмина! — кресна през прозореца задъхан Витек.

— Все ще да е у някой от безимотните...

— Па може и у вашите, у Причековите, само там има мъже...

— Ами, здрави си бяха те: такива кучета нищо не им става — шепнеше Ягустинка, но макар че не живееше добре с децата си и постоянно ги разкарваше по съдилища, се разтрепера.

— Ще се поповетря малко и ей сега ще се върна...

И тя бързо излезе.

Но мина доста от вечерта и Ямброжи се върна, а тя не дойде; старият казваше, че повикали свещеника за Агата, Клембовата роднина, дето се бе върнала в събота от просия.

— Как, тя не е ли у Клембови?

— Като че ли у Козелови или у Причековите се е прибрала да умре.

Само това си и пробъбраха, понеже бяха страшно заети с работа, която и без това беше много изостанала, защото Южка, па и самата Ханка час по час ставаха да изтичат на двора около вечерните грижи за добитъка.

Вечерта бавно минаваше, страшно се удължаваше и дотягаше, пък настана и една тъмница, та в очите да бръкнат на човека, няма да види. Студен дъжд започна да шиба, вятърът току блъскаше по стените и газеше градините, та овощките с шум се удряха в тъмнината, а понякога се втурваше в комина, та главните чак изскачаха от огнището из стаята.

Привършиха работата почти преди полунощ, а Ягустинка не се върна.

— Вали, па и кално е, та не й се е щяло да се лута пипнешком! — мислеше си Ханка, като поглеждаше навън, преди да си легне.

Наистина то беше едно време, че кучето да ти е жал да изгониш вън; виелица — чак покривите трещяха; по мътното небе се търкаляха сиви, нагизнали, пропити от дъжд облаци, във висините никаква звезда, никаква светлинка по къщите, изчезнали напълно в нощта. Селото отдавна спеше, само вятърът брулеше по полята, бореше се с дърветата и прегръщаше със свирене водите на вира.

Веднага след работа си легнаха да спят.

Ягустинка се яви чак на сутринта, но мрачна като някой разкалян, ветровит и студен ден; понагрят само ръцете си в къщи и веднага отиде в плевнята да избира картофи, че бяха вече извадени из ровниците и седяха на камара.

Тя работеше почти сама, тъй като Южка често оставяше пробирването и отиваше да товари тор, който Петрек изкарваше бързо още от зори; Ханка го беше хубаво нахокала, защото вчера се много размайвал и не можал да изкара всичкия. Затова и той бързаше и подканваше живо другите, хокаше Витек, конете шибаше с камшика и така ги караше, че калта пръскаше наоколо.

— Проклетник такъв, на добичетата си изкарва сега! — рече старата, като замеряше по гъските, които на цяло стадо се бяха натрупали на тока, кълвяха картофите и неприятно гъготеха. После Южка я заприказва, но тя не се обади: седеше като немтур и грижливо криеше под дръпнатата над челото наметка зачервените си очи.

Ханка дойде да ги види само веднъж и следеше към къщи дали Ягна няма да излезе, та да пренесе месото у себе си и да претършува каците с житото, но като на проклетия Ягна не мърдаше никъде от къщи и понеже Ханка не можеше да се сдържи, току влизаше да повиди болния и като се заприказва веднъж за нещо, влезе в килера.

— Какво търсиш? Знам аз кое къде е, ще ти кажа! — викна Ягна, като вървеше след нея, когато оная току-що бе заровила ръцете си в житото, но парите можеха да бъдат по-дълбоко, на дъното...

Тя бързо разбра, че Ягна я следи, и по неволя се отказа от това и отложи своя замисъл за по-удобно време.

„Трябва да взема да приготвям подаръците“ — помисли си тя, като поглеждаше жално окачените на пръта колбаси; защото у Боринови и у другите по-първи стопани беше обичай, който заколи свиня, още на сутринта да разпрати по парче колбаса или от другото месо на най-близките си роднини, па и на някои от приятелите.

— То се знае, че не ти се ще, но трябва да дадеш, да не кажат хората, че ти се свиди... — рече ненадейно Вилица, като напълно отгатна нейната жална загриженост.

Затова, макар и да ѝ се свидеше, тя с дълбока въздишка се зае да разпределя в чинии и панички, като често сменяваше по-малките парченца с по-големи или притуряше на някои парче от кървавицата,

или отново отнимаше, докато най-сетне, измъчена и съсипана, извика на Южка:

— Премени се да го разнесеш по хората...

— Божичко, толкова много!...

— Няма какво да се прави, като трябва! Човек без човек не може! Тези по-дългите носи на стринка си. Тя ме гледа като разбойник и мърмори, ама какво да се прави. Това в чинията на кметови — мръсник е той, ама бяха приятели със свекъра и може нещо да помогне. Цяло черво кървавица и една рибица — на Магда, на ковачите... да не лаят, че сами ядем прасето. Истина, то не ще им затикне съвсем устата, но по-малко ще се заяждат... На Причековица ей тая колбаса: горда е тя, надута и устатница, но първа се отнесе приятелски... На Клембовица това последното...

— На Доминиковица не изпращаш ли?

— Най-послед, след пладне... разбира се, че трябва... тя е като рядко лайно: не хвърляй камък в него и по-отдалече минавай. Разнасяй едно след друго, па да се не заприказваш с момичетата, че работа чака.

— Дай и на Настка, те са толкова бедни, че и за сол дори нямат — помоли я Южка тихо.

— Нека дойде, ще ѝ дам. Тате, земи за Веронка, вчера щеше да намине...

— Повика я воденичарката надвечер да почистят стаите, навярно гости ще имат по празниците.

И той дълго още мънка новини, но Ханка, като изпрати Южка, се облече малко по-топло и изтича да помага на Ягустинка и да хока ратаите.

— Чакахме те за вечеря — започна Ханка, учудена от нейното мълчание.

— Ех... навечеряха ми се там очите, та и днеска чак под лъжичката ме боли.

— Агата като че ли се е разболяла?

— То се знае, у Козелови дочаква края си, сиротата.

— Как, не лежи ли у Клембови?...

— За роднина признават, който няма нужда от нищо или който дойде с пълни ръце; на другите, ако ще би и най-близки да са, само насъскват псетата...

— Ти пък! Нима ще вземат да я изгонят!

— Ех, довлякла се в събота у тях и още през нощта се разболяла... Казват, че Клембовица ѝ взела пуховия юрган и почти гола я изпъдила...

— Клембовица! Не може да бъде, такава добра жена, само така си дрънкат хората.

— Не съм го измислила, казвам това, що съм чула...

— И сега лежи у Козеловица! Никой не би се надявал, че е такава милостива!

— За парата и поп е милостив. Козеловица взела от Агата двайсет злоти готови пари, затова ще я гледат, докато умре, нали старата всеки ден очаква края си. Погребението си е отделно, па старата, ако не днеска, утре ще свърши, няма... няма дълго да чака...

Тя изведнъж млъкна и напразно се силеше да задържа хлипането си.

— Що ти е, да не си и ти болна? — питаше я Ханка със съчувствие.

— Наядох се толкова много с хорска беда, че не мога вече да трая. Човек не е камък, бори се, ако ще би дори и със злина срещу цял свят и пак не може да се уварди. Дойде време, че повече не може да издържи човек и душата му като жалък пясък се разсипва.

Тя се унесе в плач, дълго се тресе и изтриваше шумно носа си, докато заприказва пак с болка, та думите и капеха като горчиви парещи сълзи в душата на Ханка.

— И няма край това човешко зло. Седнах при Агата, когато свещеника си беше заминал, и току долетя отвъдната Филипковица, развикала се, че най-старата ѝ дъщеря умира... То се знае, че отърчах... Божичко, в къщи като ледница... Прозорците затъпкани с гушки слама... в къщи едно легло, а другите се тъпчат в слама като кучета... Не умря момичето, само тъй отглади я свило... картофите им се свършили, юргана вече продали... всяка четвъртинка булгур изпросват от воденичаря, никой не им дава на вересия, нито пък назаем... кой ли ще им даде? Няма спасение, нали Филип заедно с другите е затворен... Едва си излязох от тях, и Гжегожовица ми каза, че Флорка Причекова родила и има нужда от помощ... Долни хора са и зло ми правят, макар да ми са родни деца... отбих се, не е време да се помни злото... Но и там бедата не по-зле се озъбила; изналюпили се пилета, Флорка болна, нямат ни грош и помощ отникъде... ниви ядат

ли се... няма оки ядене да им стотви, нивите седат неорани, макар че е вече пролет. Нали и Адам, както и другите, е в затвора... Ротила е момче като кремък здраво, само да се отчува, че Флорка е изсъхнала като треска, няма ни капка мляко в гърдите си, а кравата още не се е отелила... И навсякъде е така, а у безимотните какво е, то се не изказва... Ни има кому да работят, ни откъде пара да изкарат, ни кой да им помогне с грош... Да би помогнал господ поне да си измрат от лека смърт, да се не мъчи тоя най-беден народ.

— У кого ли пък в селото прелива? Всякъде беда и мъка на сърцето.

— Ех, и заможните стопани имат големи грижи... един мисли с какво по-хубаво червото си да натъпче, друг кому би могъл да даде пари с по-голяма лихва, ама никой се не погрижва за сиромашта, та ако ще би тя да умира като куче под плета... Боже мой, в едно село живеят, плет ги дели, а никому това не разваля съня... То се знае, всеки оставя на Исус Христос да се грижи за сиромашта и всичко стоваря на божията воля, а сам гледа да угоди на корема си с пълна паница и с топъл кожух да закрие ушите си, за да не чуе скимтенията на гладните...

— Какво да се прави? Кой ли пък има толкова, че да помогне на всички сиромаси?

— Който не иска, той знае как да се оправдае! Не казвам за тебе, ти не си на свое и знам добре как ти е тежко, но има, има такива, които биха могли да помогнат: та воденичаря, та свещеника, та органиста, та други...

— Да има някой да им спорече, може би ще се смилят... — обясни Ханка.

— Който има сърце, той сам ще чуе виковете на гладните, не трябва да му се вика от амвона за това! Моля ти се, много добре знаят те какво става с бедния народ, нали от тая човешка беда са охранват те и от нея дебелеят... За воденичаря сега е жътва, макар че още е далеко до ново жито: на върволицы вървят хората към него за брашно и булгур — било за последния си грош, било на вересия, за отработване или пък с хубава лихвица, па ако ще и завивката си да продадеш на евреина, че трябва да се яде...

— Така си е, никой даром не дава...

Припомни си Ханка своята неотдавнашна сиромашия и тежко въздъхна.

— Постоях при Флорка до късно, насъбраха се жени и заразправяха какво става низ село, казваха...

— Но имя отца и сина! — извика изведнъж Ханка и скочи на крака, защото вятърът тъй силно тресна вратницата, та чудно как я не разби. Тя я отвори с мъка и я подпря яко с колове.

— Здравата духа, само че е някак топъл вятъра, да не би да докара дъжд?

— И без това колите до осите потъват из нивите.

— Няколко дена хубаво слънце и веднага ще изсъхне, пролет нали е.

— Поне да започнем да садим пред празниците!

Тъй си попродумваха те от време на време, заети в работа, докато млъкнаха напълно, само тупкането на пробираните картофи се чуваше, защото хвърляха ситните на един куп, а нагнилите на друг.

— Ще има с какво да се похрани свинката, па и на кравите ще има да се забърка...

Но Ханка като че ли не чуваше; тя мислеше само как би могла най-сръчно да се добере до парите на свекъра си, само понякога поглеждаше през вратнята навън, към раздърпваните и размятани от вятъра дръвчета. Разкъсани сини облаци се носеха като разхвърляни по небето снопи, а вятърът все повече се усилваше и някак тъй силно духаше отдолу, че сламеният покрив на къщата настръхваше като четка. При това се носеше един постоянен влажен хлад, силно пропит с миризма на тор, който товареха от торището. На двора беше почти пусто, само сегиз-тогиз преминаваха разчорлени кокошки, подгонвани от вятъра, гъските седяха на завет зад плета над гъсетата си, които тихо пиукаха; често се появяваше с празна кола Петрек, обръщаше я, заставаше право спроти тока, плесваше с ръце, хвърляше хлърка сено на конете и като натовареше заедно с Витек и подпираше на изровените места колата, откарваше я към нивата.

Понякога пък дотичваше Южка, оживена, зачервена, задъхана, развълнувана от разнасянето на колбасите, и бърбореше:

— Занесох на кметови, сега ще изтичам до чичови... в къщи си бяха, белосват вече за празниците, тъй благодариха, тъй благодариха...

Тя разправяше надълго и нашироко, макар че никой не я питаше, и пак политаше низ село да носи предпазливо увитите с бели кърпи паници с подаръците.

— Бъбрица момиче, ама е умно — забеляза Ягустинка.

— Истина, че е много умна, ама само за детински смехории и дете може да се повесели...

— Ти що искаш от нея, още е малчуган, дете е още...

— Витек, я виж кой влезе там в къщи! — викна изведнъж Ханка.

— Ковачът току-що влезе!

Сепната от някакво лошо предчувствие, тя се затича право към свекървото си отделение; болният лежеше, както обикновено, възнак, Ягна шиеше нещо до прозореца, в къщи нямаше никой друг...

— Къде се дяна Михал?...

— Тъдява ще да е, търси ключа от колата, давал го бил някога назаем на Мачей — обясни Ягна, без да вдигне поглед от работата си.

Ханка назърна в отвода — нямаше го; назърна в своето отделение: само Вилица седеше с децата при огъня и им дялкаше въртележки; потърси го дори на двора; никъде нямаше нито следа от него, и се спусна право към килера, макар че вратата беше затворена.

Ковачът стоеше пред една каца с жито, със зарити до лактите ръце, и внимателно ровеше из него.

— Та в ечемика ли ще е скрил той ключа, а? — изтърси тя задъхана, като едва дишаше от възмущение, и застана наежена пред него.

— Гледам дали не е мухлясал, дали ще го бива за посев... — заекваше изненадан той...

— Не е твоя грижа това!... Защо си влязъл тук? — кресна му тя.

Той извади недоволно ръце и едвам възпираше яростта си:

— Пък ти ме следиш, като че съм крадец...

— Нима не знам защо си дошъл, а? Я гледай, на хората в килерите ще влизаш и по каците ще тършуваш, може и бравите да отключваш и раклите да отваряш... така ли? — крещеше тя все по-силно.

— Не казах ли ти вчера какво трябва да търсим...

Той правеше усилие да бъде спокоен.

— Лъжеше пред мене, колкото прах в очите ми да хвърлиш, а друго вършиш. Разбрах вече твоите юдински замисли, разбрах...

— Ханко, затваряй си устата, че ще ти я затворя! — зарева грозно той.

— Опитай се, разбойнико ниедин! Пипни ме само с пръст, така ще се развикам, че цялото село ще се събере да види какъв си хубостник! — заплашваше тя.

Той огледа внимателно стените и си отиде най-сетне, като псуваше разпалено.

Погледнаха се те отблизо и тъй яростно, че да биха могли, биха се пронизали с пламналите си очи.

Ханка дори вода пи и дълго не можа да дойде на себе си след тази възбуда...

„Трябва да се намерят и да се скрият на сигурно място, че ако ги докопа, ще ги открадне“ — мислеше си тя, като отиваше отново към плевнята, но изведнъж се върна от сред път.

— Седиш си в къщи, пазиш, а пуцаш чужди хора в килера! — викна тя на Ягна, като отвори вратата.

— Михал не е чужд човек: и той има такова право да влиза, както и ти! — рече Ягна, която никак не се уплаши от крясъка ѝ.

— Лаеш като кучка, сдумала си се с него, добре, но помни, само да се изгуби нещо от къщи, бога ми, и тебе ще дам в съд, че си помагала... Помни това!... — крещеше тя разгневена.

Ягна скочи от мястото си и стисна, каквото попадна под ръката ѝ.

— Искаш да се биеш! Бий! Опитай се само, така ще ти наредя мазничката мутра, ще ти я разкървавя, та и майка ти няма да те познае!...

И Ханка гълча, крещя заядливо всичко, каквото ѝ дойде на устата.

И никак не се знаеше как щеше да свърши караницата, защото вече бяха разперили нокти и настъпваха все по-близо, ако не беше Рохо, който тъкмо тогава влезе, та засрамената от погледа му Ханка се поусмири и млъкна, като блъсна с всичкия си яд вратата след себе си.

А Ягна си остана в къщи и не можеше да се помръдне от ужас; устните ѝ трепереха като в треска, сърцето ѝ скачаше, а сълзите като град се лееха от очите ѝ. Най-сетне тя дойде на себе си, захвърли стисканата в ръка пералка, бухна се в леглото, раздрусана от болезнен и неутешим плач.

Ханка веднага разправи на Рохо каква беше работата.

Той слушаше търпеливо пълния с хули и размесен с хлипане разказ и като не можа да разбере някои работи от него, прекъсна я остро и започна строго да я съди, отблъсна дори подаденото му ястие и твърде разсърден, посегна за шапката си.

— Ще взема да си отида и никога очите ми да не видят Липци, щом сте такива. Всичко това е за радост на дявола или на евреите, които се подсмиват с несговорността и с глупостта на християнския народ! Божичко мой милостиви, не стигат бедите, не стигат болестите, не стига глада, ами се хващат и за косите и злобно се бият.

Той се задъха от тия думи, а пък Ханка я обзе някаква жал и страх да не си отиде разгневен, та му целуна ръката и от все сърце го молеше за прошка.

— Да знаеш как е мъчно да се живее с нея, всичко върши напук и против мене. Нали седи тук не за наше добро... ами как, толкова ниви са ѝ приписани... Ти не знаеш каква е тя!... Какво не прави тя с ергените... каква е... (не, тя не можа да спомене за Антек)... а сега вече като че ли с кмета се влачи... — добави тя по-тихо. — Разбира се, щом я видя, така ми кипне, че просто с нож бих я пробола...

— Отмъщението остави на бога! И тя е човек и чувствава злото, а за своите грехове тежко ще отговаря. Казвам ти: не я онеправдавай!

— Аз ли я онеправдавам?

Тя много се учуди и не можеше да разбере какво зло е сторила на Ягна.

Рохо похапваше хляб, следеше я с поглед и размисляше нещо. Най-сетне той поглади детските главички, които се гушеха до коленете му, и се нагани да си излезе.

— Ще се отбия пак някоя вечер, а сега едно ще ти кажа: остави я, гледай си работата, а другото господ ще нареди.

Поздрави с „Да бъде похвален“ и тръгна низ село.

[1] Алюзия за лесния поминък на образованите хора, които пишели с гъше перо и изсушавали писаното с пясък. — Б.пр. ↑

IV

Рохо се мъкнеше бавно по пътя край вира, едно, защото вятърът шибаше лицето му, та едвам се държеше на краката си, а друго, защото беше страшно угрижен за всичко, което ставаше в селото, та току хвърляше час по час погледи към къщите и жално въздишаше. Защото в Липци беше толкова зле, че по-зле не можеше и да бъде.

И не беше най-лошо това, че мнозина примираха от глад, че върлуваха болести, че все повече се караха и се скубеха за косите, че дори смъртта вземаше своето по-често от други години — същото бе и лани, и по-преди; народът бе свикнал с това и разбираше добре, че другояче не може да бъде... Лошото и още по-лошото беше другаде — че земята седеше непокътната, нямаше кой да я обработва...

Пролет идеше вече по цял свят заедно с птиците, които долитаха в ланските си гнезда, нивите по високите места подсъхваха, водите спадаха, земята просто молеше за плуг, за тор и за свещеното семе...

А кой да излезе на полето, като всички работни ръце бяха в затвора!... Нали в село бяха останали, кажи-речи, само жените, а те нито сила имат, нито ум да свършат всичко.

На това отгоре на много от тях дохождаше време да раждат, както бива обикновено напролет, па и кравите се телеха, птици мътеха, свине се прасеха, беше време градините да се сеят и да се прави разсад, картофите трябваше да се пробират от ровниците за садене, водата да се оправи да оттече из нивите, тор да се подбере и да се изкара, та ако ще и до лактите да очукаш ръцете си, пак без мъж няма да успееш... Освен това и стоката у дома трябва да се гледа, слама да ѝ се реже, да се пои, дърва да се секат или от гората да се докарват и толкова друга всекидневна работа, да речем например около децата, които пъкаха навсякъде като троскот! Божичко, кокалите вече не се усещаха, кръстовете вечер се вдървяваха от умора, а и половината не беше свършено, че къде бяха още най-важните от всички — полските работи?...

А земята чакаше; грееше я младото слънце, ветровете я сушеха, напояваха я тези топли и плодоносни дъждове, стягаха я мъгливите и

нагрени пролетни нощи. И тревите като зелена четка вече се навдигаха, зимниците бързо се вземаха, чучулиги звънтяха над нивите, щъркели бродеха из лъките, а тук-там из мочурите цветя избуяваха към светналото небе, към небето, което от ден на ден като ясен плащ се вдигаше все по-високо, та вече все по-далече досягаха печалните очи, чак до чертите на ония села и гори, които в зимната мрачева не можеха да се видят. Цял свят се събуждаше от мъртвия сън и се протягаше и пременяваше за пролетните празници на веселба и радост...

Навред по съседните села, докъдето поглед стигаше, работеха тъй прилежно, че по цели дни в дъжд или в добро време се носеха весели песни и провиквания, по нивите блестяха плугове, хора се движеха, коне цвилеха и коли весело тропаха, само липските ниви бяха тихи, пусти, съвсем умрели и тъжни като гробища...

А на това отгоре и тежките грижи за затворените...

Едва ли не всеки ден се мъкнеха към града по няколко души с вързопчета и с напразно скимтене да пуснат невиновните.

Ами! Кой би се смилил над онеправдания народ, ако той сам не изтръгне справедливост!...

Лошо ставаше, тъй лошо, та дори чужди хора, другоселци, почнаха да разбират, че злото за Липци е зло за целия селски народ. Ами как, само маймуна на маймуната граби останалото ястие, а човек трябва да помогне на човека, за да не изпадне и той като него.

Затова не беше чудно, че другите села, макар и по-рано да се ядяха с Липци за синори и за разни съседски пакости или пък от чиста завист, понеже липчени се отнасяха гордо към другите и смятаха своето село за най-първо, сега оставяха настрана препирните, отказваха се от упоритостта си и често някой мъж, било от Рудки, било от Воля или от Дембица, дори не един и от жепецката шляхта, прескачаше до Липци на тайно разузнаване.

А в неделя след литургия или вчера, когато се бяха събрали на изповед, разпитваха грижливо за затворените, като се мръщеа и яко псуваха, стискаха заедно с липчени пестници срещу насилниците и страшно съжالياваха участта на оправдания народ.

Тъкмо над това размисляше Рохо. Той решаваше и някакъв важен почин, понеже още повече забави крачката си, спираше се често, като

се пазеше от вятъра зад дебелиите дървета и гледаше далече в простора, сякаш близо около себе си нищо не можеше да види...

Някак по-видело и по-топло ставаше, но този досаден вятър се усиливаше от час на час, та само един шум се носеше по цял свят, а по-тънките дръвчета със стенание се огъваха и шибаха клони по вира; той късаше снопчета от покривите, кършеше по-крехките клончета и вееше с такава сила, че всичко се движеше: и градини, и огради, и къщи, и отделни дървета, та изглеждаше, че летят с него в една посока, дори бледото слънце, което се изтъркулваше през разкъсаните облаци, изглеждаше също като да бяга по небето, затулено сякаш от развееял пясък. А над черквата някакво ято птици с разперени крила, като не можеше да се бори срещу течението, се остави да го носи вихърът и със страхлив крясък се разбиваше о черковната кула и о развяваните дървета.

— Но макар че беше неприятен и донейде пакостен, вятърът изсуши хубаво нивите, та до сутринта те доста побеляха и по пътищата водата оттече...

Рохо стоя дълго в размисъл, забравил за божия свят, но ненадейно тръгна, защото дочу по вихъра някакви свадливи гласове.

Той бързо се огледа: отвъд вира, пред кметската къща, до портата се червенееше купчина жени с някакви мъже по средата.

Той побърза с любопитство, понеже не знаеше какво е станало.

Но като видя отдалече стражарите с кмета, свърна в най-близката порта и оттам прекоси внимателно през градините към групата, тъй като не обичаше да се пъха в очите на властта.

Глъчката ставаше все по-шумна, постоянно прииждаха жени, цяла тълпа от деца дотича от всички страни, занатискаха се към по-старите и като се блъскаха помежду си, та стана дори тясно пред портата, изсипаха се на улицата, без да гледат калта, нито разлюлените дървета, които ги шибаха с клоните си. Всички викаха нещо заедно, понякога отделни гласове се откъсваха, но той не можеше да разбере какво беше, защото вятърът късаше думите. Той съгледа между дърветата само това, че Плошковица беше начело: дебела, охранена, със зачервено лице тя най-силно крещеше нещо и тъй заядливо се доближаваше с пестници към носа на кмета, че той се дръпваше назад, а другите я поддържаха с врясък като стадо от разярени пуяци. А пък Кобусовица, заобикаляше отсрани и напразно искаше да се промъкне

до стражарите, над които често се разтърсваха стиснати пестници, а тук-там вече и тояга или изцапана метла...

Кметът нещо обясняваше, като загрижено се чешеше по главата и възпираше женския напор, та стражарите предпазливо се измъкнаха от навалищата и тръгнаха покрай вира към воденищата; след тях тръгна и кметът, като се обръщаше понякога да се скара нещо и да заплаши момчетата, защото, почнаха да го замерят с кал.

— Какво искаха? — попита Рохо, като влезе между жените.

— Какво! Да даде селото двацет коли и хора за трудова, та да отидат сега да поправят пъти в гората — обясняваше му Плошковнца.

— Някакъв голям чиновник щял да мине оттам; та затова заповядват да се изравнят дупките по пътя...

— Казахме им, че не даваме ни кола, ни коне...

— Та кой ли ще иде?

— Първом да пуснат мъжете ни, тогава те ще им направят и пътя.

— Дворянина да впрегнат!

— Да вземат те да работят, а не да тършуват по къщите!

— Гадове, пакостници! — викаха все по-високо една през друга жените.

— Само щом видях стражарите, и веднага нещо лошо мина през ума ми...

— Нали още от заранта се наговарят с кмета в кръчмата.

— Напукали се с водка и хайде сега, дай им да ходят по къщите и да гонят хората да работят...

— Кмета знае добре, трябвало е да обясни в управлението какво е в Липци — обади се Рохо, като напразно се мъчеше да надвика възбунените гласове.

— Ами, добре се държи той с тях!

— И пръв ги води за всичко тука.

— Той само гледа дали ще има полза от нещо — завикаха пак.

— Уговаряше хората да дадат на ония там по петнайсет яйца или по кокошка от къща и те щели да ги оставят, па ще отидат други села да подгонят на трудова.

— На тях ли, камъни бих им дала!

— Кърпел, кърпел!

— Тихоте, жени, да не ви накажат за оскърбление на властта!

— Нека наказват, нека затварят, ще се изправя, ако ще, пред най-големия чиновник и всичко ще му кажа, какво зло ни е направено и как живеем!...

— От кмета ще ме е страх!... Заплес такъв!... Не го бръсна това бостанско плашило... Той е забравил, че мъжете са го избрали, те могат и да го махнат от кметството... — крещеше Плошковица.

— Па ще наказват на това отгоре! А не плащаме ли данъци, момчетата не ходят ли войници, не правим ли всичко, що заповядат?... Не стига им, дето ни взеха мъжете!...

— И щом дойдат тука, веднага нещо ще сполети някого.

— Не застреляха ли кучето ми по жътва на полето!...

— Мене ме дадоха в съд, че се запалили саждите в комина!...

— А мене не дадоха ли, дето лани съм сушила лен зад плевнята?

— А как набиха Гулбасовото момче, че ги замерило с камък!...

Всички викаха в един глас и се трупаха около Рохо, та той дори запушваше ушите си от врясъка им.

— Я се усмирете! С приказки нищо не става! Тихоте!... — викаше той.

— Иди кажи на кмета, или ще надигнем метлите и ще отидем всички там!... — дереше гърлото си Кобусовица.

— Ще ида, само че вече се разотивайте! Толкова много работа си имате в къщи... пък аз ще разкажа хубаво!... — молеше ги той горещо, като се боеше да не се върнат стражарите.

Понеже камбаната удари пладне, започнаха да се разотиват поляка, като приказваха високо и се спираха пред къщите.

А Рохо бързо влезе в къщата на помощника, където засега живееше, а децата обучаваше в празната Шикорова стая, на другия край на селото, отвъд кръчмата. Помощникът не бе у дома си, отнесъл бе данъците в околийското управление.

Соховица веднага му разправи спокойно и поред какво се бе случило.

— Само нещо лошо да не излезе от тия врясъци!... — забележи тя накрая.

— Кмета е крив, стражарите правят, каквото им е заповядано, а той знае, че в селото са останали, кажи го, само жените, че няма кой по нивите да работи, камо ли на трудова да ходят. Ще ида при него, нека изглади работата, да не наредят някои глоби да се плашат!...

— От всичко това се вижда, че си отмъщават на Липци за гората!
— рече тя.

— Кой?... Дворянина ли?... Моля ти се! Какво общо има той с управлението?...

— Те, господата, все си се разбират, все са приятели, казал им е да отмъстят на Липци!

— Господи! Ден спокоен няма!... Все нещо ново!...

— Да не стане само нещо по-лошо!... — въздъхна тя и скръсти ръце като за молитва.

— Като свраки налетяха, закрепяха, пази боже!...

— Ами как, когото сърби, той се и чеше!...

— С крясъци нищо не става, само дето нова беда може да дойде!...

Рохо беше раздразнен и изплашен, да не би да връхлети някаква беда върху селото.

— При децата ли отиваш?

Той бе станал от пейката.

— Разпуснах ги, празници са вече; па трябва и в къщи да помагат, толко много работа има навред по селото!...

— Отзарана ходих да потърся работници във Воля, по три злоти им обещавах на ден, за да орат, и храна бих им дала, но ни едного не можах да надумам. Всеки гледа най-напред своето да свърши, грижа ли го е за чуждото! Обещават да дойдат след една-две недели!...

„Божичко, човек има само две ръце, и те — слаби!...“ — въздъхна тежко Рохо.

„И така помагаш ти на народа, помагаш!... Да не беше твоя ум и доброто ти сърце, не знам какво би станало с всинца ни!...“

„Да бих могъл, каквото желая, не би имало лошо на тоя свят!“

Той разпери ръце при мисълта за своята немощ и бързо излезе да отиде при кмета. Но стигна късно, понеже се отбиваше по къщите.

Селото се вече поуспокои; само тук-там при портите на някои къщи най-разпалените гълчолеха, но повечето се бяха разотиили да приготвят обедата; по улиците, както и по-рано, само вятърът размяташе дръвчетата.

Но веднага след пладне, въпреки досадната виелица, навсякъде плъпнаха хора, по дворища, из градини, пред къщите, из отводите и стаите закипя като в кошер от работа и от непрестанни женски крясъци

— че нали само жени и девойки шетаха, ако се мяркаше някое момче, то биваше или малко дете, или най-много такова, колкото гъските да пасе, понеже всички по-големи бяха затворени с бащите си.

Работеха усърдно и залягаха още повече, защото вчера, по случай пристигането на свещениците за изповядване, празнуваха като просяци на задушница и цял ден стояха в черква, а днес отново се заглавикаха поради стражарите.

Па и празниците приближаваха; велики вторник беше вече дошъл и работа и разни други грижи са струпаха — ту около къщи трябваше да се шета, ту децата да поизкърпят, себе си да постъкмят, ту на воденицата да идат, за свинско за Великден да се помисли и още толкова много работи, че във всяка къща стопанките вече блъскаха умовете си как да излязат наглава с всичко, па внимателно се вглеждаха из килерите какво биха могли да намерят да продадат на евреина или пък да закарат в града на пазара, за да прихванат някой грош. Дори веднага след пладне няколко жени покриха със слама по нещо в колата и го откараха за продан в града.

— Да не те притисне някое дърво там! — предупреждаваше Рохо Гулбасовица, която тъкмо преминаваше с едно съвсем слабо конче, което едвам вървеше срещу вятъра.

И свърна веднага у тях, като видя, че момичетата, които запълваха междините между гредите на стените, не можеха да достигнат прозорците. Той им помогна, па им разми в копанята и вар за белосване, направи им и хубава четка от слама.

И отиде по-нататък.

У Вахникови изкарваха тор на близката нива, но толкова несръчно вършеха това, че половината изпадаше из ритлите по пътя, а девойките и двете теглеха коня за юздата, понеже не им се покоряваше. Рохо излезе пред тях, притупа добре тора в колата, шибна коня с камшика и той затегли, послушен като дете...

У Балцерекови пък Мариша, онази, която след Ягна Бориновица я смятаха за най-хубава в селото, сееше грах току зад плета в черната, яка наторена пръст; само че се движеше като муха в смола; увила бе главата си в кърпа и бе наметнала бащиния си клашник доземи, за да не развява вятърът фустата ѝ.

— Не бързай толкоз, ще успееш!... — засмя се той, като влезе в лехата.

— Ами... на велики вторник грах който посее, от едно кринче по пет ще отвее! — отвърна тя високо.

— Докато го досееш, първия ще ти никне! А че много гъсто, Маришо, много гъсто... щом поникне, ще се измотае и ще полегне!

Той ѝ показа как да сее при вятър, защото не знаеше, глупавата, и сееше, както ѝ дойдеше.

— А Соховия Вавжон ми каза, че за всичко те бива! — рече той току-така, като вървеше до нея по калната бразда.

— Ти приказва ли с него? — викна тя и изведнъж се спря да си поеме дъх.

Страшно се изчерви, но се страхуваше да пита повече.

Рохо само се усмихна, но като си отиваше, рече:

— Ще му кажа по празниците как се пресилваш в работа!...

У Плошкови, братовчеди по баща на Стахо, две момчета подораваха картофище до самия път: едното караше, другото божем ореше, а и двете бяха малчугани, едва стигаха с носа си до опашката на коня и нямаха никаква сила; то се знае, че плугът им вървеше като пиян мъж, а конят всеки миг завръщаше към конюшните, та постоянно го шибаша и хокаха заедно, като се караха и помежду си.

— Ще можем, Рохо, ще можем, само че от тия проклети камъни изскача плуга, па и кобилата се дърпа за жребчето... — обясняваше с плач по-голямото, когато Рохо взе от ръцете му плуга и заряза началната бразда, като в същото време ги поучаваше как да държат кобилата.

— Сега вече до довечера цял уврат ще подорем!... — подвикваше самонадеяно момчето и се оглеждаше страхливо дали някой не е забелязал, че Рохо им помага, а като си отиде старият, то веднага седна на плуга гърбом към вятъра, както правеше баща му, и запуши цигара.

А Рохо отиваше от къща на къща и обмисляше къде можеше да бъде полезен с нещо.

Усмиряваше караници, препирни изглаждаше, па където трябваше, помагаше ако ще би и в най-тежката работа, например у Клембови, като видя, че Клембовица не може да се разправи с един съковит пън, той взе и насече дърва. На Печешовица донесе вода от вира, на друго място съветваше вироглави деца да слушат...

Като забележеше пък, че някъде са премного печални и се окайват, пуцаше забавни шеги и смехории... С момите обичаше да разговаря за моминските работи в домакинството, напомняше им и за момците; с жените говореше за децата, за грижите, за съседките и за всичко, в което женският свят намираще удоволствие — само и само да наведе хората на по-добри мисли...

И понеже беше умен човек, набожен и много нещо видял по света, от пръв поглед знаеше кому какво да рече, с каква приказка да изтръгне скръбта от душата му, кой имаше нужда от смях, кой от съчувствена молитва или от твърда, умна дума, или от заплаха...

Тъй добър и с обществено чувство беше той, че макар и неканен, не една нощ преседяваше при болни и ги подкрепяше с добротата си, та го обичаха дори повече от свещеника...

Докато най-сетне хората почнаха да го виждат като някой светец, който разглася божия милост и радости по къщите.

Но можеше ли той да премахне цялата беда? Можеше ли да отбие съдбата и да изхрани гладните, да изцели болните или пък да замени липсващите ръце?...

Той полагаше свръхчовешки усилия да помага и да брани народа — но това бе пращинка за цялото село, то бе като когато някой в зной разхлажда с роса зажднелите си устни, а не му дават да пие!...

Ами как! Селото беше голямо, само къщи имаше над петдесет, грамадна площ земя чакаше да бъде разработена, стока за гледане, а и колко гърла ожидаха за ядене!

И понеже всичко това, откак взеха мъжете, се крепеше повече по божия милост, отколкото с човешки труд, не е чудно, че от ден на ден все повече се увеличаваха и бедите, и нужди, и плачове, и грижи...

Рохо чувствуваше и знаеше добре всичко това, но едвам сега, като ходеше от къща на къща, видя каква разсипия се промъква навсякъде...

Защото не стига, дето нивите стоеха напуснати, дето никой не ореше, не сееше, не садеше, че това, дето дращеха по някоя нива, то си беше детинска забава — ами на всяка крачка се виждаха развалини и занемара: на места оградите се бяха повалили, на места през отнесеня покрив се виждаха мертеците и гредите или откачени вратници висяха и като пребити крила удряха о стените, а не една къща се беше изкривила и напразно чакаше да я подпрат.

И навред къщите гизнеха във вода, кал до колене и безредие край стените, та бе трудно да се мине, и на всяка крачка такова разнищване, та чак сърцето да заболи човека; често крави поревваха от глад, конете бяха просто затънали в тор, защото нямаше кой да ги почисти.

И всичко беше тъй, дори и телците, оплескани с кал като свине, се мъкнеха без пастир по улиците, стопанските сечива се похабяваха на дъжда, ръжда разяждаше плуговете, в кошовете от колите лежеха свинките, па що се беше изкривило, що се бе изпокъсало, що бе изпотрошено, така си и оставаше, че нима имаше някой да го повдигне и поправи? Нима имаше някой да премахне злото, да предотврати полшото? Жените ли?

Но на тия горкани едвам стигаха сили за най-неотложното! То се знае, само да се върнеха мъжете, и тутакси всичко ще бъде другояче...

И те чакаха връщането им като божия милост, чакаха из ден в ден, подкрепяни от тази надежда...

Но мъжете не се връщаха, па и не можеше да се узнае кога ще ги пуснат. И засега само дяволът се радваше и имаше полза от тая народна несрета, от тия оплаквания, свади и побоища, от тази мъка на злочестите и нажалени сърца...

Сив здрач вече покриваше земята, когато Рохо излезе от последната зад черквата къща, от Голембови, и се потътра към кметови, на другия край на селото...

Вятърът неспирно бучеше, все повече се усилваше и тъй размяташе дърветата, че не бе безопасно да се върви, защото час по час хвърчеха отбрулени клони по пътя.

А старият Рохо се движеше прегърбен покрай самите огради и едва се виждаше в тази чудна сивота на здрача, направена сякаш от стрито на прах стъкло.

— Ако си тръгнал кмета да дириш, във воденицата май ще го намериш, в къщи го няма! — рече Ягустинка, която неочаквано се яви пред него.

Той свърна към воденицата, без ни дума да каже, защото не можеше да търпи това лапацало.

Тя веднага го догони и като ситнеше покрай него, зашепна почти в ушите му:

— Отбий се у нашите Причекови, па и у Филиповица... отбий се!...

— Ако мога да им помогна с нещо, да се отбия...

— Просто плачеха да ги навестиш... ела!... — молеше се тя горещо.

— Добре, само че преди това трябва да поговоря с кмета.

— Бог да ти заплати!

Тя целуна ръката му с разтреперани устни.

— Какво те е прихванало?

Той се учуди, защото винаги бяха помежду си като във война.

— Нищо не ми е, но за всеки понякога дохожда такова време, та като изгонено и бездомно куче се радва, когато го погали добра ръка...

— шепнеше тя сълзливо, но докато той да намери и за нея добра дума, тя бързо си отиде.

Той обаче не намери кмета и във воденицата.

— Като че ли в града отиде със стражарите — каза воденичарският ратай и го покани да си почине в стаичката му, където имаше вече доста липченки и другоселски мъже, които чакаха реда си да мелят. Рохо на драго сърце би поседял по-дълго там, но Тереска, жената на войника, която беше заедно с другите, седна веднага при него и боязливо и тихичко взе да го разпитва за Матеуш Голембовия.

— Бил си при мъжете, та и него ще да си видял... Здрав ли е? Весел ли е? А кога ще го пуснат?... — заотрупва го тя с въпроси, без да го гледа в очите.

— А твоя човек във войската как е? Здрав ли е? Скоро ли ще се върне?... — попита я той най-сетне все така тихо и я измери със строг поглед.

Тя се изчерви и избяга във воденицата.

Той поклати глава на заслепението ѝ и отиде след нея да я посъветва и да я предпази от грях, но не можа да я намери при камъните, тъй като въпреки светилничетата беше мрачно в онзи страшен брашнен прах: Тереска се беше скрила от него. А воденицата тъй гърмеше, водата с такъв неспирен рев удряше във воденичните колела, вятърът като из грамадни мехове шибаше час по час в стените и покривите, та всичко тъй се друсаше и трепереше, като че ли всеки миг щеше да се разхвърчи; Рохо се отказа да я търси и веднага тръгна към ония несретнички.

Беше вече дълбока нощ; тук-там през разлюлените дървета като вълчи очи мигаха запалени из къщите лампи, но навън беше чудно

ясно, та той виждаше изпокритите из градините къщи; дори и замъглените полета можеха да се видят; а небето висеше високо и тъмно, синьо, почти чисто, защото само тук-там беше като със сняг запрашено, звездите все по-често се сипеха по него. Само вятърът не стихваше, напротив, ставаше все по-силен и бушуваше по целия свят.

Духа тъй почти цяла нощ, та малцина успяха да склопят очи поне за малко, понеже страшно духаше през къщите, дърветата шибах по стените и притискаха стъклата на прозорците. Той фучеше и блъскаше по стените, сякаш с плещи напираше, та неведнъж хората смятаха, че ще разпилее цялото село и ще го развее по света.

Чак пред зори вятърът утихна, но току-що петлите пропяха на съмване и народът едвам бе заспал, забучаха и се засъбаряха гръмотевици по небето, забляскаха като кървави въжета светкавици, а след тях швирна пороен дъжд. Казваха дори, че и гръм ударил някъде в гората.

Но когато се беше вече хубаво съмнало, утиши се напълно, дъждът престана и от полето залъха топлина, птичките радостно зачуруликаха и макар че слънцето още не бе се показало, ниските белезникави облаци тук-там се разкъсваха и небето се разведри. Казваха, че е на хубаво време.

А по селото настана вайкане и крясък, защото излезе, че вихърът бе направил толкова много поразии, че брой нямаха: по улиците лежеха смъртно повалени дървета, парчета от покриви и плетища, та не можеше да мине човек.

У Плошкови бе съборил кочината и всичките гъски бяха притиснати. Във всяка къща се оказа някаква пакост, та по всички порти наизлязоха жени и като обилен дъжд се посипаха вайкания и плачове.

Тъкмо и Ханка беше излязла да разгледа по двора и да провери какви пакости са направени, когато се появи Шикорица.

— Знаеш ли!!... На Стахови съборило къщата!... Божие чудо, та не ги изпотрепало! — крещеше тя отдалече.

— Божичко!...

И Ханка примря от ужас.

— Дотърчах за тебе, че те там не знаят какво да правят, само плачат...

Ханка сложи наметката на глава и се залетя с все сила, а хората, щом се научиха за нещастieto, току наваляха след нея.

Истина излезе: от Стаховата къща бяха останали само стените и те още повече изкривени и вбити в земята. Покрива го нямаше никакъв, само някакви изпочупени мертеци се клатеха отгоре; и коминът се бе съборил, една малка дървета прековка бе останала от него като наяден зъб. Наоколо земята бе обсеяна със сламените снопчета от покрива и с разни други рушевини.

Веронка седеше до стената върху камара натрупани вещи и прегърнала с ръце разплаканите си деца, ревеше с глас.

Ханка се приближи до нея, заобиколиха я и други и я заутешаваха, но тя не чуваше, не виждаше нищо и се унасяше във все по-тежко хлипане.

— Ох сироти, клетки, злочести сироти ние!... — стенеше тя с болка, та много други чак сълзи зарониха от жал.

— И къде да се денем, сироти? Къде глави да подслоним? Къде да идем?!... — викаше тя като обезумяла и притуляше децата към себе си.

А старият Вилица, свит и посинял като мъртвец, ходеше около развалините и прибираше кокошките да не се пръснат или подтуряше по хлъпка сенце на вързаната за черешата крава, или пък приклякваше до стената, подсвиркваше на кучето и гледаше народа като оглупял.

Мислеха си, че съвсем е обезумял.

Изведнъж всички се раздвижиха, разстъпиха се и наведоха покорно доземи глави, защото неочаквано се появи свещеникът.

— Чак сега ми каза Ямброжи за това нещастие. Къде е Стаховица?

Жените се отдръпнаха настрана, за да я види, но тя нищо не забеляза през сълзите си.

— Веронке, свещеника е дошъл! — пошепна ѝ Ханка.

Тогава тя скочи и като го забеляза пред себе си, строполи се пред краката му и избухна в още по-жален и още по-неутешим плач.

— Успокой се, не плачи!... Какво да се прави? Воля божия!... Ех, казвам: воля божия! — повтори той, но тъй развълнувано, че сам крадешком изтриваше сълзите си.

— По просия, по просия трябва сега да тръгнем по света!

— Недей вика, добри хора не ще ви оставят да загинете и господ в нещо друго ще ви помогне. Не ви ли е изпобило, а?

— Добър е бил господ!

— Същинско чудо е станало.

— А могло е да ви смаже всичките като гъските на Плошкови.

— Та и жив крак да не излезе! — викаха една през друга насъбраните жени.

— А от стоката някаква загуба да имате, а? От стоката, казвам!

— Запази я господ, всичко беше в отвода, а той някак остана цял.

Свещеникът смъркаше енфие и разглеждаше с насълзени очи тази камара от развалини, която бе останала от къщата, понеже целият покрив беше пропаднал заедно с потона наред, та през изчупените стъкла се виждаха само купища от потрошени дървета и изгнила слама от покрива.

— Имали сте късмет, че е могло всички ви да смаже... тц, тц, тц!

— Да беше ни смачкало, всинца ни да беше избило, та да не гледам тая, да не доживеех до тая беда и тая съсипия... О божичко, Исусе мой! Без нищо си останах, само с тия сироти... Къде да се дяна сега? Какво да захвана? — зарева тя пак и скубеше отчаяно косата си.

Свещеникът разгърна безпомощно ръце, като престъпваше ту на единия, ту на другия си крак.

— По-сухо да ви е!... — пошепна нерешително една, като пъхна под краката на свещеника парче дъска, защото стоеше до глезените в кал; той стъпи на нея, като смръкна енфие и мислеше какво да каже за утеха.

Ханка ревностно се зае със сестра си и с баща си, а другите се трупаха при свещеника и вперваха погледи към него.

От селото дохождаха все повече жени и деца, та се чуваше само шляпане на обувки из калта и притаени, развълнувани гласове пошушваха в нарасналата навалица, ту се разнасяше детски плач или вече притихналото хлипане на Веронка; а по едва виждащите се изпод надвесените наметки лица се притайваше и лежеше скръб, мрачна като надвисналото над главите небе, по лицата на мнозина капеха топли сълзи.

Но в душите си бяха всички спокойни и понасяха безропотно това божие наказание. Ами как? Ако всеки взимаше на сърце чуждите

беди, за своите биха ли му останали сили, а при това може ли да поправи злото, когато то е станало, да го облекчи?

Свещеникът изведнъж застана при Веронка и рече:

— Най-напред трябва да благодарите на бога, че сте оцелели...

— Разбира се, истина, ако ще прасето да продам, но ще платя за служба...

— Не трябва, запази парите за по-важни нужди, аз и без туй след празниците ще отслужа литургия зарад вас.

Тя му целуна горещо ръка и прегърна със сърдечна благодарност краката му за добрината и милосърдието, той я благослови и я поглади по главата, а притулилите се с писък към коленете му нейни деца прегърна любезно и ги погали като най-добър баща...

— Само не губи надежда и всичко на добро ще тръгне. Как стана всичко това?

— Как ли? Легнахме си веднага след вечеря, че нямаше газ в лампата, па и дърва за огън нямаше. Наистина, много вееше, та чак къщата пращеше, но не ме беше страх, тя на какви вихри е изтрайвала. Не заспах веднага, тъй духаше вътре, но после ще да съм позадрямала. И току нещо като ревна, като се затресе, като блъсна в стените! Божичко!... Помислих си, че целия свят се събаря. Скокнах от леглото и едва можах да сгърна в ръце децата, и като запращя всичко, та се зачупи, та полетя връз главите... едва стигнах до отвода и къщата се строполи зад мене... Не бях дошла още на себе си, и коминът се събори с трясък... Вън тъй духаше, че не можеше да се стои на крака, вятърът разносяше сламата от покрива. Пък нощно време, до селото доста път, всички спят, никой не може да те чуе... Намъкнах се с децата в картофената яма и тъй сме прекарали до сутринта.

— Бог ви е пазил. Чия е тази крава при черештата?

— Наша е, нашата едничка хранителка.

— Млечна ще да е, гръб като клада, високи хълбоци... Стелна ли е?

— Всеки ден чакаме да се отели.

— Доведете я в моя обор, ще се намери място за нея и може да остане там чак до трева... Но вие къде ще се денете?... Къде, питам.

Изведнъж някакво куче залая и се нахвърли сърдито върху хората, а когато го отпъдиха, отиде на прага и започна страшно да вие.

— Дали не е побесняло, а? Чие е това куче? — попита свещеникът, като се затуляше малко зад жените.

— Кручек е, нашето... жал му е за разсипията... усетливо куче... — заекваше Билица, като отиде да го усмири.

Свещеникът поздрави с „Да бъде похвален“, не се сбогува, кимна на Шикорица да тръгне след него, протегна и двете си ръце към жените, които се спуснаха да ги целуват, и бавно си отиде.

Видяха, че нещо дълго разговаря с нея на пътя.

А пък женският народ, като се наприказва малко и се наожалва над злочестипата, бързо се разотиде, понеже си припомни изведнъж за закуската и за неотложните работи.

При развалините останаха само близките и размисляха как би могло да се извади нещичко изпод съборената къща, докато се върна запъхтяна Шикорица.

— Ще се пренесете у мене, от другата страна в къщи, дето Рохо учеше децата... Наистина там няма огнище, ама ще си турите печка и ще карате... — рече тя бързо.

— Ами с какво ще ти платя наема!

— За това да не те е грижа. Като прихванеш някой грош, ще платиш, ако не намериш, може и да ми помогнеш нещо с работа, па може и за бог да прости да седите. Нали така стои празна стаята! Каня ви от сърце, а пък свещеника ви праща за първа помощ ей тия пари!

И тя разгърна пред очите ѝ банкнота от три рубли.

— Господ здраве да му дава! — извика Веронка, като целуна банкнотата.

— Толкова добър, че по-добър не ще се намери! — добави Ханка.

— И на кравата няма да е зле в неговия обор! То се знае... — рече старият.

И веднага започнаха да се пренасят.

Шикоровата къща беше досам пътеката, дето извиваше към селото, на стотина-двесте метра от Стахови, и веднага запренасяха там останалите вехтории и каквото от покъщнината и завивките можаха да извадят изпод развалините. Ханка навика на помощ и своя ратай, а накрай дойде и Рохо, който се зае чевръсто да помага. Така че преди да удари камбаната за обед, Веронка се беше вече настанила в новото жилище.

— Сега съм вече бездомница, почти просякиня! Четири голи ъгли и една печка, нито иконка дори и нито една здрава паница! — наричаше горчиво Веронка, като се оглеждаше по къщи.

— Ще ти донеса някаква иконка, па и покъщнина, каквато се намери повече у дома. Ще се върне Стахо и с людска помощ скоро ще поправи къщата, та няма да останеш дълго тъй... — успокояваше я сърдечно Ханка. — А тате къде е?

Тя искаше да го вземе у себе си.

Старият остана при развалините. Той продължаваше да седи на прага и оглеждаше хълбока на кучето.

— Хайде, ела с мене, в новия дом на Веронка е тясно, а у нас все ще се намери кътче за тебе.

— Няма да дойда, Ханко... ами... ще си остана... тук съм се родил, тук ще си и мря.

Как го не моли тя и що не му говори — не иска и не иска.

— Ще си направя ей тука е, в отвода, легло... ами... па ако речеш... ще дохождам да ям у вас... ще ти понагледвам децата... ами... Вземи само кучето, кълката му е счупена... ще ти пази, голям е вардач.

— Ще се съборят стените и ще те смачкат! — молеше го тя и го увещаваше.

— Ех... ще карат повече те от много човеци... Ти вземи кучето...

Тя повече не настоя, щом той не искаше. Що си е право, и у нея беше тясно, а пък със стария и повече грижи щеше да има.

И тя поръча на Петрек да върже с връв Кручек и да го заведе у дома.

— На мястото на Бурек, който избяга някъде... Ех, че си вързан! — викна тя нетърпеливо, понеже Петрек не можеше да се разправи с кучето.

— Щурчо... ще хапе... там всеки ден ще ядеш... как не, и на топло ще спиш... Кручек! — приказваше му старият, като помагаше на ратая да го върже.

Тя затича напред, за да види още веднъж сестра си.

Почуди се, като завари в къщи няколко жени и Веронка пак разплакана.

— С какво съм ви заслужила толкова добрини, с какво? — плачеше тя.

— Не можем много, всякъде беда, но взимай какво сме донесли, от сърце го даваме — рече Клембовица, като пъхаше възголям вързоп в ръката ѝ.

— Такава напаст те е сполетяла!

— Ами и народа не е от камък, всеки знае що е беда.

— Па и ти си без мъж, както и другите.

— В такова време на вас е по-тежко от другите.

— И вас повече изпитва дядо господ... — приказваха едновременно жените и слагаха отпреде ѝ вързопчетата, защото се бяха наговорили и ѝ занесоха кой каквото можа: било грах, било булгур, било брашно...

— Мили хора, стопанки, майки рождени! — хлипаше тя неутешимо, като ги прегръщаше тъй горещо, че всички се разплакаха.

— Има, има още добри хора на тоя свят!... — мислеше си развълнувана Ханка.

В това време се показва на вратата и органистката, подмишила цял хляб и увито в хартия парче сланина.

Ханка не изчака да чуе какво ще каже тя, понеже тъкмо звънеше пладне, и затича към къщи.

Беше ясно, слънцето не се показваше, но въпреки това денят бе залян от чудна слънчева светлина. Небето се издигаше високо като синкава покривка, само тук-там обсеяна с белите кръпки на парцаливи облаци, а долу се разливаха нивите във виждана като на длан необхватна шир, на места позеленяла, на места сива от стърнища и угари, със святкащи като стъкло потоци и локви.

Шумно пееха чучулиги, а от нивите, от горите, от синкавите далнини и от цял свят лъхаше свеж пролетен въздух, пропит от топла влага и от медена миризма на тополови пъпки.

По улиците загъмжа от хора: всички извличаха до плетищата изпочупените от вятъра клони и дървета.

А във въздуха беше тъй тихо и обвеяните с мъха на първата напъпила зеленина дървета едва се поклащаха.

Безбройно множество врабци вдигаха врява пред черквата, кленовете и клонестите липи бяха почернели от тях като от сажди, а вряськът им, оглушителният им цвъркот се чуваше по цялото село.

Покрай гладкия и блеснал вир крякаха гъсоци, които пазеха гъсетата, и силно плющяха бухалките на много перачки.

Вредом беше шум, бърза работа, провикваници между къщата, вредом се виждаха тумби деца и жени с червени вълненици из градините.

Прустовете и стаите бяха отворени и от двете страни, по плетищата съхнеха току-що изпрани дрехи, по градините се проветряха постелки, тук-там белосваха стените отвън, кучетата воюваха със свинете, които се ровеха из ямите, а тук-там зад оградите крави издигаха рогати чела и жално мукаха.

И не една кола замина към града за празнични покупки. А веднага след пладне пристигна с дългата си каруца продавачът Юдка, повел и еврейката си с палавото им дете.

Ходеха те от къща на къща, съпровождани от страшно разляяли се кучета; рядко Юдка излизаше отнякъде с празни ръце, защото беше честен човек, не като кръчмаря или други евреи, плащаше добре, па дори ако някой беше изпаднал в нужда пред новата жътва, даваше и пари с малка лихва. Умен евреин беше, познаваше всички в селото, знаеше с кого как да приказва, та току час по час теглеше някое теле към колата или крина жито изнасяше. Еврейката отделно продаваше разни неща и събираше яйца, петли, някоя оскубана кокошка или пък топче платно, заменяше и ги лъжеше с якички, корделки, шнурове, карфици и всякакви други гиздила, за каквито женският род беше винаги лаком, и изкушаваше най-лакомите с пълната си грамадна кутия...

Тъкмо минаваха пред Бориновата къща, и Южка се втурна с крясък:

— Ханушо, червена панделка да купиш!... И варзия за яйцата ще трябва... и конците са се свършили — молеше я тя плачливо.

— Утре ще идеш в града, ще купиш всичко, каквото ти трябва.

— Па в града е и по-евтино, и няма да излъжат човека! — потвърди Южка, доволна, че ще иде в града, та и без да ѝ кажат, изскочи при продавачите и викна, че нищо не им трябва и нищо няма да продадат.

— Па напъди кокошките да не се забърка някоя в еврейската кола! — викна подир нея Ханка, като излезе да поразгледа пред къщи.

Тъкмо тогава Тереска войничката свиваше към Ханкината порта, като че ли бягаше от еврейката, която викаше нещо по нея.

Тя влезе в къщи, без да може да каже ни дума, а само ецаше цяла зачервена; беше тъй някак угрижена, че на дългите ѝ ресници заблестяха сълзи.

— Що ти е, Тереско? — попита я Ханка с възбудено любопитство.

— Ами тия лъжци ми дават само петнайсет злоти, а вълненика е нов-новишат! Тъй ми трябват пари, че се чудя как не съм полудяла...

— Покажи ми го... а скъп ли е? — Ханка беше стръвна за облекло.

— Поне трийсет злоти! Вълненика си е нов-новишат, седем лакти и половин педя е дълъг, повече от две кила най-чиста вълна е отишла в него... на бояджия съм плащала.

Тя го разгъна всред къщи. Вълненикът блесна и засвятка като разноцветна дъга, та чак очите се премрежваха.

— Чудо, не вълненик! Жал ми е, ама няма как... И на мене ми трябват пари за празниците. Не можеш ли да почакаш докъм Томина неделя?

— Ами още сега ми трябват парите!

И тя сплащаше набързо вълненика, като завърна лице, сякаш засрамена.

— Кметицата може да го купи... те имат пари.

Ханка го взе да го разгледа още веднъж и да си го премери и ѝ го върна с въздишка.

— На човека си ли искаш да пратиш пари?

— Е па... писа ми, оплаква се, че му е тежко... Ха остани си сбогом!

Тереска избяга от къщи почти тичешком, а Ягустинка, която мачкаше във ведрото картофи за свинята, се засмя колкото ѝ глас държи.

— Ти я притисна, та едвам не си изгуби фустата от бързина! Трябват ѝ пари за Матеуш, а не за мъжа ѝ.

— Такава ли им е работата! — смая се Ханка.

— Хе, като че от гората си доведена...

— Па откъде ще знам?

— Нали Тереска всяка неделя тича при Матеуш и като куче чака цели дни при затвора, носи му каквото вече може.

— Що думаш, боже!... Та няма ли си мъж?

— Има си, но той е войник, далече, па не се знае и дали ще се върне, а на жената не ѝ се седи сама, Матеуш се намерил близко, подръки, па мъж като змей. Та ще ѝ се свиди ли?!

Ханка се сети за Антек и Ягна и дълбоко се замисли.

— А като откараха Матеуш, сприятели се със сестра му Настка, дори у тях се пренесе и заедно тичат до града. Настка уж зарад брат си, пък то само да навестява Шимек Доминиковичиния...

— То пък ти всичко знаеш! Я виж, я виж!

— Всичко правят пред очите на хората, глупачките, мъчно ли е да види човек. Продава си и последния вълненик, за да даде пари на Матеуш за празниците! — присмиваше се тя злобно.

— Тц, тц, тц, какво ли не става по хората!... И аз трябва да ида при Антек.

— Толкоз път и както си трудна, па да се и разболееш... Не може ли Южка или някой друг? — Ягустинка едвам се стърпя да не спомене Ягна...

— Ще отида, бог ще ми помогне, нищо няма да ми стане. Рохо казваше, че през празниците ще пуцат при него, ще ида... Но трябва да се обърнат бутовеите от свинята на другата страна.

— Три дена как са посолени, наистина няма да е зле; ей сега ще ида.

Ягустинка отиде бързо, но още по-бързо се върна някак смутена и обади, че половината месо го няма.

Ханка скочи и отиде в килера, след нея полетя и Южка и застанаха над чебърчето, като размисляха къде може да се е подянало.

— Не е на куче работа това; личи си, че е рязано с нож... чужд крадец също не ще да е дошъл тук за няколко кила... Това е Ягушина работа! — отсъди Ханка, като се спусна ядосано в стаята ѝ. Но Ягна я нямаше, само старият лежеше, втренчил както винаги очи.

Чак сега Южка си спомни как Ягуша на излизане сутринта криела нещо под престилката, но си помислила, че ще е някоя нова дреха, която си правела за празниците заедно с Балцерековата мома.

— У майка си го е занела... Комуто се услажда, не пита чие е...

Но при тия думи на Ягустинка Ханка викна ядосано:

— Южке! Повикай Петрек!... Трябва да приберем другото в моя килер.

Веднага го пренесоха; по този случай тя искаше да премести и каците с житото в своето отделение, за да ги претърси по-свободно, но се отказа от това намерение: много бяха, па може би и щяха да обадят на ковача.

И цял следобед като куче чака Ягна, а когато тя се върна по мръкнало, нахвърли се върху нея за месото.

— Изядох го!... Толкова е мое, колкото и твое, отрязах си парче и го изядох — отговори тя гордо и макар че Ханка почти цяла вечер не й даде мира и ядовитото вдигаше врява, тя не каза нито дума повече, сякаш нарочно я дразнеше, дори дойде на вечеря и като че ли нищо не е било, с усмивка я поглеждаше в очите.

Ханка едва не побесня от злина, че не можа нищо да й направи.

Заради това през цялата вечер се дърлеше с всички за каквото й попаднеше, изгони ги дори да идат по-рано да спят, че утре е велики четвъртък и ще има много работа по къщи.

И самата тя си легна по-рано от обикновено, но до късно не можа да заспи и като чу заядливиото полайване на кучетата, излезе да види.

У Ягна още светеше.

— Късно е, само хабиш газта, без пари я не дават! — изръмжа й тя от пруста.

— Гори и ти цяла нощ, ако искаш! — отговори й Ягна през вратата.

И Ханка пак се ядоса, та задряма едва при първи петли.

Сутринта рано още в зори Южка, макар и да се успиваше най-много, стана първа, като си спомни, че ще ходи в града да пазарува; тя започна да буди ратаите да стягат колата, а после дори надменно се възпротиви, когато Ханка заповяда на Петрек да впрегне дорестата кобила.

— С кола за тор и със сляпа кобила няма да ида на пазар! — кресна тя разплакано. — Да не съм просякиня? Нима не знаят в града чия съм щерка! Да беше тате, никога нямаше да позволи...

Тя вдигна такава врява, че наложи своето и отпътува с каруцата, запрегната в два коня, и с ратая отпред, както обикновено господарките пътуваха.

— Па да купиш червена, златна и каквато вече намериш хартия! — викаше след нея из градината Витек, който също от зори разбиваше буците на лехите и съситняше земята, защото Ханка се канеше още

днес да сее разсад. А когато господарката му не излизаше по-дълго време из къщи, той изтичваше на пътя и вдигаше шум с другите деца покрай плетищата, тъй като камбаните бяха млъкнали още от сутринта, както биваше обикновено на велики четвъртък.

Времето беше като вчерашното, но някак по-тъжно и по-тихо. През нощта бе хванал студ, та се отваряше едно осивяло от роса, замъглено и хладно утро, ето защо чак късно през деня зачуруликаха ластовичките, свити по покривите, а изгонените към вира гъски крякаха по-гласовито, и щом се раздени, селото скочи на крака.

Беше още далече до закуска, а вече настана тичане и шетня, а пък децата, изгонени, за да не пречат из къщи, се мъкнеха по улиците, като гърмяха и тракаха разни клопотари.

Дори рядко някой отиде на черква, където днес се служеше без орган и без камбани.

Понеже приближаваше крайно време да се заемат с предпразничното шетане из къщи и главно да пекат хлябовете и да замесят за пити и за великденски колаци, почти във всяка къща грижливо бяха притворени врати и прозорци, за да не изстинат тестата, големи огньовете горяха и из комините изскачаха пушеци и се удряха в заоблаченото небе.

А в оборите стоката ревеше и гризеше яслите от глад; свине квичеха из кочините, домашни птици се скитаха из улиците, децата лудуваха, теглеха се за косите и се катереха по дърветата за гарджи гнезда, нали нямаше кой да им пречи; всички жени бяха тъй заети да размесват и разточват, да завиват с юргани нощви и корита, да пекат, сякаш бяха забравили за всичко друго, загрижени само да не би да стане близна в краваите или пък да не изгорят.

И навсякъде същото; у Воденичарови, у органистови, у свещеника, у богати и бедни, защото дори и най-бедните, дори и да е взето на вересия или за последната крина, но трябваше да се натъкмят какви-годе великденски ястия, та макар веднъж в годината, на Великден, да си хапнат до насита месце и сладки неща.

А понеже не всички имаха пеци, често през градините между къщите обикаляха моми с наръчи трески, а понякога се явяваха край вира набрашнени, омърляни жени и носеха внимателно като икони в черковно шествие широки дъски и нощви, пълни с пити и покрити с възглавници.

Дори и в черквата кипеше работа: поповият ратай бе докарал с колата смърчови клони, а органистът заедно с Рохо и Ямброжи се заеха да окичат гроба на Исус Христос.

Сутринта в петък работата се усили още повече, та дори малцина видяха Яшо органистовия, който си беше дошъл от гимназията за празниците, разхождаше се из селото и само се заглеждаше по прозорците, понеже не можеше да се отбие никъде, нито пък да си поприказва с някого.

Ами как, не може да се влезе в никоя къща, че всички прелези, дори и градините бяха затрупани с шкафове, легла и с най-различна покъщнина: днес белосваха набързо стените, миеха подовете, а пред къщите измиваха иконите, които бяха изправени покрай стените.

Навред царуваше такава бързина и шетня, тичаха, па се и подканяха едни други, та вдигаха все по-голяма врява, караха дори и децата да почистят калта из дворовете и да посипят с жълт пясък пред портите.

И понеже по стар обичай от петък сутринта чак до неделя не биваше да се яде топла храна, гладуваха си за богова чест и се задоволяваха със сух хлебец и печени картофи.

То се знае, че през тия дни беше същото и у Боринови, само с тая разлика, че там имаше повече работни ръце и по-малко грижи за пари, та по-скоро привършиха приготвленията.

В петък вече по здрач Ханка с помощта на Петрек свърши белосването на стаите и къщата и започна бързо да се мие и стяга за черква, защото другите жени вече отиваха да се поклонят на разпятието.

В огнището бумтеше силен огън и в голямо чугунено казанче, което двоица трудно можеха да повдигнат, се готвеше цял свински бут, опушен набързо вчера; в по-малко котле клокачеха колбаси, а по къщи се носеха такива съблазнителни миризми, че Витек, който дялаше нещо при децата, току вдишваше и издишваше.

При огнището, осветени от огъня, седяха Южка и Ягна, заети с увлечение да боядисват яйца: всяка пазеше и криеше своите отделно, та после да се хвалят. Ягуша измиваше своите най-напред с топла вода и след това, като ги изтриваше хубаво, ги намазваше с разтопен восък и после ги пущаше във врял разтвор — последователно в три гърнета. Неспорна работа беше, тъй като восъкът не навсякъде държеше, или

яйцата се чупеха в ръцете, или пък се пукаха, когато бяха във врялата вода, но най-сетне направиха повече от трийсет и току захванаха да си ги показват и да се хвалят с по-хубаво направените.

Де можеше да се мери Южка с Ягуша! Тя ѝ показваше своите, сварени в ръжена слама и кромидови листа, жълтички, шарени с чудни бели шарки и такива хубавички, каквито рядко можеше някоя да направи, но като видя Ягушините, зяпна от почуда и се начумери. Ами как, те чак трепкаха пред очите, червени, жълти, теменужни и сини като цъфнал лен, а пък по тях се виждаха такива неща, че просто не можеше да повярва човек: на едно пееха петли на плета, на друго гъски бяха проточили шии към свинете, които се върдаляха в калта; на трето пък ято бели гълъби хвърчеха над червени ниви, а на някои такива шарки и чудесии като по замръзнали стъкла на прозорците.

Чудеха им се и току ги разглеждаха, а когато Ханка се върна от черква заедно с Ягустинка, и тя хвърли поглед, но не каза нищо, само старата, като ги прегледа всичките, рече смаяна:

— Откъде се е взело всичко това у тебе? Тц... тц...

— Откъде?... Тъй, самичко из главата ми дохожда на пръстите!

Драго ѝ беше.

— Да занесеш две-три на свещеника!

— Утре ще дойде да свети у нас, ще му дам, може и да вземе...

— Такива хубави той не ще да е видял!... Страшно ще се почуди!

— измърмори подигравателно Ханка, когато Ягна отиде в своето отделение, тъй като беше вече късно.

По селото седяха до късно тази вечер.

Вън беше облачно и тъмно, но и спокойно време; само воденицата тракотеше усърдно и по къщите близо до среднощ светеха прозорците, та светлините падаха по пътя и тук-там играеха заедно с водата по вира: жените още майстореха празничните си премени и довършваха къщните работи.

Събота дойде съвсем топла и обвита с редки мъгли, но беше някак си тъй тържествено вън, че народът, макар и след тежкия вчерашен труд, ставаше пъргаво за нови мъки и грижи.

Скоро пред черквата екнаха викове и тичане, защото, както винаги на велика събота, по стар обичай се събраха рано сутринта да погребват постната чорба и херингата като най-лошите мъчители през велики пости. Нямаше ни ергени, ни по-стари, та се бяха наговорили

за това по-малки момчетии само с Яшек Превратния начело; надигнаха отнякъде и голямо гърне със скроб, в която наслагаха и разни други нечистотии.

Убедиха Витек да вземе на гръб сложеното в сиренарска цедилка гърне, а до него друго момче влачеше вързана с връв издялана от дърво риба. Чорбата и херингата вървеха заедно напред, а другите момчета на цяла тълпа ги следваха, като викаха, крещяха и врещяха с цели гърла. Яшек ги предвождаше, защото, ако и да беше глупав и несръчен, ама за дяволии го биваше. Обиколиха като в черковно шествие целия вир и вече завиваха покрай черквата към тополовия път, където щеше да бъде погребението, и Яшек току фрасна с лопатата по гърнето, разби го на парчета, а чорбата с разните ония нечистотии се разля по гърба на Витек.

Вдигна се един смях, та чак изпонасядаха на пътя, но Витек се разсърди и се хвърли с голи ръце върху Яшек, сби се с другите, докато се изскубна и полетя с рев към къщи.

И Ханка го понатупа от себе си зарад съвсем похабената дреха, па го натири да иде в гората за клончета от боровинки и козя брада.

На това отгоре и Петрек му се присмя, па не го пожали и Южка, която внимателно посипваше широката уличка пред портата с пясък, докаран от при гробищата, защото там беше най-жълт; тя посипа цялата площадка пред входа и пътеката под стряхата, та изглеждаше като че с жълта панделка опасва къщата.

А в стаята на Борина вече приготвяха великденски ястия за освещаване.

Стаята бе измита и посипана с пясък, прозорците чисти, стените и иконите ометени от паяжините; Ягушиното легло бе покрито с хубава покривка.

Ханка, Ягуша и Доминиковица, ако и почти да не приказваха помежду си, сложиха под прозореца на страничната стена до леглото на Борина голяма маса, покрита с тъничка бяла покривка, по краищата на която Ягуша беше пришила широка ивица от червени изрезки. На средата покрай прозореца сложиха високо разпятие, накичено с хартиени цветя, а пред него, върху захлупена тенджера — едно агне от масло, тъй майсторски направено от Ягуша, че изглеждаше като живо: очите му бяха от броеничени маниста, а опашката, копитцата и знамението — от червена разрошена вълна. След това в първи кръг

сложиха хлябовете от най-fino брашно и пшеничени краваи, месени с мляко и масло, подир тях питки — жълтички и обсеяни със сушено грозде, сякаш с гвоздейчета наковани; имаше и по-малки хлебчета — за Южка и за децата; имаше и специални със сирене, други едни с яйца, посипани със захар и със сладичко маково семе, а най-сетне големи чинии с извити колбаси, обточени с обелени варени яйца, а в една тава цял свински бут и голям къс от свинската глава, украсени с боядисани яйца, и всичко чакаше само Витек, за да бъде натъкнато с клончета от боровинки, а масата да бъде обкичена с козя брада.

Току-що бяха привършили всичко това и съседките задонасяха своите ястия върху чинии, малки ношви и тенджерки и ги слагаха върху пейката до масата, защото свещеникът беше поръчал да съберат каквото има за освещаване от няколко къщи у одного от по-първите селяни, тъй като нямаше време да ходи по всички домове.

Липци му бе най-близко, та обстояваше най-късно, често пъти по мръкнало.

Без по-дълги разговори те се разотидоха, за да се стегнат за черква на тържественото освещаване на огъня и водата, като преди това загасваха огнищата по домовете си, та после да ги подхванат с новия, осветен огън.

И Южка изтича на черква, като забра и децата.

Но те останаха там доста дълго, защото жените почнаха да се връщат чак по пладне, като загръщаха внимателно в шепите си запалени от черквата свещи.

Южка донесе и огън, и цяла стъкленница вода; с огъня Ханка запали приготвените дърва, първа пийна от светената вода и даде поред на всички — тя предпазвала от гърлобол, — а после поръси с нея стоката и овощките в градината, че това помагало на дръвчетата да раждат повече, а на кравите да се телят леко.

По-късно, като видя, че нито Ягна, нито ковачката помислюваха за стария, тя го уми с топла вода, приреши сплъчканата му коса и му смени ризата и чаршафа от постелята. Борина позволяваше да правят всичко с него, без да се помръдне нито веднъж; лежеше си както винаги, загледан пред себе си и помъртвял...

Веднага след пладне в селото стана като на празник, тук-там още довършваха по-грубата работа, повече се заемаха с празничните

премени, с миене, ресане и почитване на децата, та из много къщи се носеха гласове на упорство.

Вече нетърпеливо поглеждаха за свещеника, който се върна от дворянските чифлици едва по мръкнало и веднага излезе по селото, облечен в бяла одежда.

Органистовия син Михал носеше след него медник със светена вода и ръсилка.

Ханка отиде да го причака чак на пътя.

Той бързаше, влезе набързо в къщи, отчете молитвата, поръси божите дарове и погледна посинялото обрасло лице на Борина.

— Няма никаква промяна, а?

— Ами, раната почти заздравя, а той не е по-добре.

Той смръкна енфие и погледна към събралите се в отвола и на прага.

— Къде е момчето, което ми продаде щъркела?

Южка изтласка откъм огнището засрадения Витек наред къщи.

— На ти един десетак, много добре си го възпитал: тъй гони кокошките из градината, не оставя нито една!... А утре кои ще ходят при мъжете си?

— Половин село се кани!

— Добре, само да е мирно и тихо, па да дойдете на възкресение, ще почна в десет часа, казвам ви: в десет! И ако дойдете да си спите в черква, ще кажа на Ямброжи да ви изпъди! — добави той строго, като си излизаше полека.

Тръгнаха всички с него да го изпроводят към Воденичарови.

А Витек показваше медния десетак на Южка и шепнеше злобно:

— Не ще да плаши дълго моя щъркел поповите кокошки, не ще!...

Те се разбягаха на две страни, защото Ханка се връщаше пред къщи.

Мръкваше се бавно, мрак се сипеше леко по земята, като заливаше тихо градините, къщите и околните поля със синкава едва прозирна мъглявост, тук-там се белееха стени на сгушени до земята къщи, през градините трептяха запалени лампи, а горе на ясното небе се очертаваше бледият сърп на новия месец.

Селото потъна в празнична тишина и мрак, на извисилата се над къщите черква пламнаха всички прозорци, а през отворената ѝ врата

излизаше широка ивица светлина.

Не след дълго затрополяха първите коли, като се отбиваха пред гробищата, и хора от по-далечни села започнаха да прииждат на групи. И от липченските къщи започнаха да излизат час по час за черква, тъй като от често отваряните врати падаше в нощта ивица светлина и се потопяваше в потъмнелия вир, из топлия и замъглен въздух се понесоха стъпки и притаени разговори. Поздравяваха се по улиците, без да се виждат в тъмнината, и като прииждаща река се движеха бавно и неспирно за възкресение.

У Боринови останаха да пазят в цялата къща само кучетата, старият Билица и Витек, който се беше увлякъл заедно с Мачек Клембовия да правят петле, с което щяха да ходят на дингус^[1].

Ханка отпрати най-напред Южка с децата и ратая; тя щеше да отиде малко по-късно. Беше вече облечена, но някак не бързаше да тръгва, а току излизаше пред къщи и наглеждаше по пътя. Едва когато Ягна отиде с ковачката и чу, че и ковачът замина заедно с кмета към черквата, тя се върна в къщи и тихичко поръча нещо на баща си. Той отиде пред портата на стража, а тя се вмъкна на пръсти в свекровия си килер... След повече от половин час излезе оттам, като закопчаваше бързо елечето си; очите ѝ пламтяха, ръцете ѝ трепереха.

Издума нещо, което никой не можа да разбере, и отиде на възкресение.

[1] Великденски обичай: обливане хората с вода, подобно на нашето ивановденско окъпване. — Б.пр. ↑

V

По улиците бе пусто и тъмно. Лампите по къщите гаснеха, минаваха вече последните богомолци. Само на площада пред черквата бяха наредени кола до кола с разпрегнати коне, та в мрачината се чуваха тупания на конски копита и пръхтелия, а до камбанарията се чернееха дворянски брички.

В притвора Ханка още веднъж дооправи нещо около елечето си, разпери на рамената си кърпата и се запровира към предните чинове.

Черквата бе като натъпкана. Наблъсканият народ се трупаше и кипеше като вода с шум от молитви, въздишки, кашляне и поздравии и се люшкеше от стена до стена, та набучените по чиновете хоругви и смърчовите клонки, с които бяха украсили стените и олтарите, се клатушкаха от този напор.

Тя едвам се промъкна до мястото си, когато свещеникът излезе да служи. Ведно с това мнозина из народа заразперваха широко ръце и се понесоха гласни въздишки. Започнаха да коленичат смирено и скоро целият народ бе на колене още повече притиснат: рамо до рамо, душа до душа. То бе сякаш поле, насадено с човешки глави, и в тази леко полюляваща се човешка нива блещукаха неизброими очи и се носеха като пеперуди към големия олтар, към образа на възкръсналия Христос, който стоеше гол, окървавен, покрит с рани, облечен само с един червен плащ и със знамение в ръка.

Внезапна тишина се възцари в черквата като в пролетно пладне, когато слънцето припече нивите, вятърът спре и наведените от класове жита си засушнат тихо, а нейде високо в синьото небе се понасят сладки песни на чучулиги...

Бавно ги обземаше набожност, вредом трептяха устни и молитви с въздишки тихичко и непрестанно шумоляха като дъждец, който ръми по листата. Главите все по-ниско се навеждаха. Понякога тук-там се откъсваше стенание или нечий ръце се простираха молитвено към олтара, или плач тъничко и жално прохленчваше из това множество, което като ниски храсти се притуляше тревожно в сенките на гордите и мрачни като някоя вековна гора черковни сводове, защото, макар че на

олтарите горяха свещи и кандила, гъстият мрак обсаждаше черквата и черната нощ се промъкваше през прозорците, а най-вече през разтворената голяма врата, и бледият сърп на месеца надничаше иззад облаците.

Само Ханка не можеше още да се отдаде на молитва. Тя цяла се тресеше и тъй бе изплашена, сякаш още беше там, в свекровия си килер.

Тръпки я побиваха. Тя бъркаше в студеното сипкаво жито и час по час притискаше рамене, за да усети пъхнатото между гърдите си вързопче.

Такава радост и същевременно някакъв страх я раздрусваха, та често броеницата ѝ изпаднаше из пръстите, тя забравяше думите на молитвата си и блуждаеше с пламнали очи по народа, но никого не забелязваше, макар че до нея седяха Южка, Ягна, Доминковица и други.

На чиновете отстриани на олтара се молеха с молитвеници в ръце дворянките от Рудка, от Модлица и дворянската щерка от Воля, а дворяните стоеха при вратата на ризницата и обсъждаха нещо. На стъпалата пред олтара стоеха раздалечени воденичарката и органистката, много хубаво пременени. А пък пред самата ограда на олтара, дето бе мястото на най-личните липченски стопани, които биваха винаги на пост по време на литургия, носеха балдахина над свещеника и го водеха под ръка, когато имаше лития, сега коленичеха множество другоселски мъже, между които едвам можеха да се забележат кметът, помощникът и червената глава на ковача.

Очите на не една жена се насочваха натам и тъжно търсеха своите мъже... но напразно: там имаше дембичани, воличани, жепечани, от цялата енория, само липчени не се виждаха, само най-личните ги нямаше днес. И запърхаха душите на жените като подплашени птици и не една глава се навеждаше доземи в плач, не едно жално стенание изскачаше из навалищата, а мъчителните сиротински спомени пареха като живи въглени.

Ами как, най-големите празници в годината, Великден, толкова чужди хора бяха надошли, а по всички лица, макар и малко поизпаднали от пост, радост се разлива. Всички се надуват, перчат се в премени, големият се като дворяни в черквата, хвърлят наоколо горди погледи, заемат първите места, а липченските страдалци какво ли

чинят сега, какво? Там в тъмниците в глад и студ гризат хорската неправда, с жалба и с мъка на душите се хранят...

За всяко създание настава радостен ден, само не и за тях... клетите мъченици... Всички днес ще се върнат по къщите с мъже и деца да си хапнат весело като на празници, да си починат, да се погреят на слънце и поразговорят приятелски, както бог е наредил, само не и тия изоставени липченски сироти...

Оболелите жени скоро ще се разотидат по пустите си домове, със сълзи ще подслаждат великденския си кравай и със скръб и окайвания ще легнат с децата си да спят...

„Божичко мой, Исусе!“ — откъсваха се жални, сподавени скимтения около Ханка, та тя се стресна и видя веднага познати лица и пълни със сълзи очи... Дори и Ягуша бе навела глава над книгата си и проливаше тежки сълзи по белите и страници, та майка ѝ трябваше с побутвания да я кара да се опомни. Но де ти! Можеше ли тя да се смири, когато тъкмо в тоя миг Антек тъй живо изпъкна в паметта ѝ, че както тогава, на Рождество Христово, тя чуваше горещия му глас, струваше ѝ се, че коленичи досам нея, че притиска глава до коленете ѝ!... Жал сграбчи сърцето ѝ и сълзите сами бликнаха от внезапната мъка...

Добре, че тогава свещеникът започна словото и в черквата настана шум, тъй като народът се изправяше, натискаше се още повече към амвона и вдигаше глави нагоре към него. Той разправяше за мъките господни и как тия мръсни чифутѝ са го разпнали, че той дошъл да спаси света, че искал да въздаде правда на онеправданите и се застъпвал за сиромашта. И така трогателно и картинно разправяше тия неправди към Исуса, та на народа ставаше чак горещо и не една мъжка пестница се свиваше за отмъщение, а жените вече гласно плачеха и шумно подсмърчаха на разни гласове.

Той дълго проповядва и излагаше всичко, както си е било, та тук-там клепките натежаваха от сън, а по ъглите някои и здравата дремеха. Но към края той се обърна право към народа и наведен от амвона, тъй мощно почна да разтърсва пестници и да вика, че всеки ден, всеки час и вредом Исус е разпъван на кръст от нашите грехове, убиван е от нашите злини, от безбожието ни и от непослушанieto ни към божите наредби, че всеки човек го разпъва в душата си, като забравя и раните му, и светата му кръв, пролята за нашето спасение!

При тия думи ревна целият народ: плачове и хлипания като вихър от покъртителни стонове се разнесоха из черквата, та свещеникът престана да говори. Едва когато утихнаха, той започна пак, но вече радостно и подкрепително — за възкресението на Исуса. Разправяше той за пролетта, която бог със своята доброта дава всяка година на грешния човек и ще я дава дотогава, когато Исус Христос ще слезе пак на земята, за да съди живите и мъртвите, за да понизи надменните, да натика грешниците навеки в пламъците на пъклото, а праведните да сложи отдясно на себе си за вечна негова слава! Когато настане това, време, всяка неправда ще изчезне, всяко престъпление ще получи своето наказание, а плаحوвете на страдащите ще престанат и злото няма да цари...

И така пламенно приказваше той това, така добросърдечно, че всяка дума като мед се лееше в сърцата и като слънце се разгаряше в душите; чудна услада проникваше у всички, само липчени се затресоха от жал, споменът за неправдите тъй болно притисна душите им, че всички ревноха с плач, писък и хлипания, простираха се разперени кръстом на пода и с жалко ридание, със сърдечен стон викаха за милост и спасение.

Настана страшен шум в черквата, вдигна се общ плач и викове, но другите скоро се досетиха и почнаха да вдигат липченките, да ги слагат на чиновете и да ги подкрепят с добри думи, а благият свещеник изтриваше с ръкав сълзите си и викаше, че Исус Христос възнаграждава онези, които обича, че макар и да са се провинили, наказанието скоро ще се свърши, стига само те да се надяват на Божието милосърдие, всеки ден мъжете може да се върнат...

От тия думи народът се успокои, на всички олекна и надежда се всели в сърцата им.

А когато веднага след това свещеникът запя от олтара възкресната песен, когато органът гръмна с всички сили да му приглася, когато и камбаните запяха надлъж и нашир, а той, обгърнат от облак тамянов дим и в звънтеж от звънчета, заслиза по стъпалата със светото причастие към народа, песента избухна от всички гърла, навалицата се залюля, изгарящият вихър на унес изсуши сълзите и грабна душите, та всички заедно, като гора от човеци, разлюшкана и разпяла се в един исполински глас, тръгнаха в шествие след свещеника. А той държеше пред себе си дарохранителницата, която

като златисто слънце, като лъчезарно слънце пламтеше над главите и плуваше бавно-бавно през неизброимия народ, едвам видима всред тамяновия дим, обвита в песни и носена от погледите на цял народ, от сърцата и любовта на всички...

Обикаляха вътре из черквата, пристъпваха бавно, крак до крак, като се притискаха страшно в малкото пространство и пееха с всички сили, а органът все свиреше и камбаните непрестанно биеха...

Алилуйя! Алилуйя! Алилуйя! Черквата гърмеше, та чак зидовете трепереха, пееха всички сърца и всички гърла, а тия пламенни гласове, напоени с огън сякаш жар-птици, се подемаха с исполински празничен вик, завъртяваха се като ослепели от горещината под сводовете и се понасяха в пролетната нощ, понасяха се нейде към слънцето, по цял свят, докдето стигат в своя унес човешките души.

Почти пред полунощ службата се свърши и народът почна бързо да излиза от черквата. Само Ханка остана още вътре. Тя бе толкова увлечена в топла молитва, думите на свещеника така я облъхнаха с успокоение, а веселото пеене, службата и мисълта за придобитото днес така укрепиха духа ѝ, че тя слагаше всичката си радост пред краката на Исус, като забрави в молитвата си за целия свят. Едвам когато Ямброжи задрънка с ключовете, тя бе принудена да излезе из вече празната черква.

Дори и страхът за Антек, който от толкова време живееше в нея и скимтеше при най-малкия повод, сега като че ли изведнъж замря, толкова спокойна и обнадеждена се почувствува.

Тя се оглеждаше за домашните си и се движеше бавно към къщи, тъй като отстрани на улицата вървяха цели групи хора, а по средата се точеха непрекъснатата низа коли. Пътят едвам се виждаше, защото месецът бе залязъл, беше тъмно, тежки облаци плуваха високо и час по час засланяха тъмносините пролуки на небето, където светеха далечни звезди.

Настанала бе топла, тиха и възвлагна от росата нощ. Откъм полето полъхваше мекичък ветрец, напоен с преснотата на пръст и мочури, а по пътя се носеше меденият дъх на тополи и брезички. Народът гъмжеше из сенките на селото, само тук-там се мяркаха някои глави в ясения и ведър въздух. Вредом се чуваха стъпки и гласове, кучетата усилено лаеха по портите, а тук-там по къщите светеха лампи.

Като прегледа най-напред конюшните и оборите, Ханка си влезе в къщи. Там вече си лягаха да спят.

— Само да се върне и да поеме работата в ръцете си, нищичко за миналото няма да му споменавам. — Тъй реши тя, като се събличаше да си легне. — Ами ако се помъкне пак с нея? — помисли си тя внезапно, щом чу, че Ягуша се прибира в стаята си.

Тя си легна и се заслушваше някое време. Селото заглъхна. Само из далечните пътища се носеха последните тропоти на коли и замиращи в пустите далнини гласове.

— Бог не би имало, нито пък правда на тоя свят! — пошепна страшно тя, но не намери сили да мисли повече, защото сън я обори в същия миг.

* * *

На сутринта Липци се събуди твърде късно.

Разтваряше се вече ден като някое синьо око, още замрежено от мъглявината на съня, което вече доста се виждаше и бляскаше, а селото все още спеше дълбоко.

Никой не бързаше да става от легловището си, макар че настъпваше денят на Христовото възкресение. Слънцето скоро се издигна от изток, заигра по вира и росата, заплува по бледото високо небе, сякаш на цял свят пееше с топлота и със светлост: Алилуйя!

То се носеше грамадно и лъчисто всред приземните мъгли, между градини, къщя и ниви, та птиците радостно запяха, водите звънтяха с весело клокочене, горите зашумяха, вятър повея, младите листа затрепкаха, а земята затрепера, гъстите жита се разлюляха тихичко и росата като сълзи се посипа по земята.

Хей! Весел ден настана! Христос ни възкресе! Алилуйя!

Възкресе той, измъченият и убитият с люта злина! Възкресе той отново в живот, излезе из тъмнините, из мразовете, извиси се премилият из кишата! Изскубна се той от ужасната смърт и несломимо се възмогна за щастие на човеците. И в това пролетно време, в това родитно време той се издигна над земята, спотаен в пресветлото слънце, и разсейва наоколо веселие, събужда отпадналите, съживява мъртвите, повдига приведените, опложда всичко безродно.

Алилуйя! Алилуйя! Алилуйя!

Това се носи по целия свят в тоя ден господен.

Само в Липци бе по-тихо и по-тъжно от други години по това време.

Бяха се хубаво наспали, беше вече късно утро. Слънцето се бе издигнало над градините, когато настана движение из къщите, заскърцаха врати и разчорлени глави поглеждаха с прозевки навън към божия свят, който бе залят със слънце, звъннал с песни на чучулиги и окичен с млада зеленина.

И у Боринови се бяха успали. Само Ханка бе мъничко подранила, за да събуди Петрек да стегне коня и каруцата, а самата тя се зае да приготви от светеното за Антек. В това време Южка с голяма врява миеше децата и самата се пременяваше в празнични дрехи, а вън при кладенеца здравата се плискаха Петрек и Витек. Само старият Вилица си играеше пред къщи с кучето и често душеше с нос дали вече се режат колбаси.

Според обичая този ден на огнището не палеха огън, а се задоволяваха със студено светено ястие. Тъкмо него Ханка бе донесла от свекровото отделение и го разделяше в чинии, та на всички по равно да се падне по парче колбаса, шунка, сирене, хляб, яйца и сладък колач.

Едвам когато и самата се постегна, тя извика всичките да ядат, па покани дори и Ягна; тя веднага дойде твърде пременена и тъй хубава, че изглеждаше като зора, а сините ѝ очи светеха като звезди изпод лепената ѝ гладко сресана коса. Но и всички други бяха в празнични дрехи, та в погледа на човека трептяха само вълненици и елечета; и Витек, макар и бос, но и той бе с ново сако с лъскави пулчета, дето си го бе измолил от Петрек, който пък днес бе от главата до петите в ново: със синьо либаде, с шарени на жълтозелени ивици панталони, хубаво избръснат, подстригал косата си равно под челото, огърлето на ризата завързал с червена панделка, та като влезе при тях, всички ахнаха на премяната му, а Южка дори плесна с ръце:

— Петрек ли е това? Майка ти не би те познала!

— Свали кучешката кожа и стана момче като свещ... — рече Билица.

Ратаят само се усмихна, хвърляше погледи към Ягуша и преглъщаше, защото Ханка, като се помоли на глас, черпеше всеки с

водка и ги канеше да седат на трапезата. Заеха пейките. Дори и Витек, макар и нерешително, приседна на края.

Хранеха се полека и вкусваха мълчаливо сладостта на светеното, че през толкова недели се бяха хубаво изпостили. Подправените с чесън колбаси се усещаха отдалеко, по къщи се разнасяха приятни миризми, та и кучетата се увъртаха около хората и жаловито скимтяха.

Докато не задоволиха първия глад, никой не се обади, а яко наваляха, та в тържествената тишина на гощавката се чуваше само мляскане, смъркане и клокотът на водката, тъй като Ханка не се скъпеше за никого, дори самата тя ги подканяше да пият.

— Скоро ли ще тръгнем? — обади се пръв Петрек.

— А че ей сега, като се нахраним.

— И Ягустинка искаше да иде с тебе до града — намеси се Южка.

— Ако дойде навреме, ще иде; няма да я чакам.

— Храна за конете да взема ли?

— Колко за едно хранене, довечера ще се върнем.

И пак продължаваха да ядат, а на някои чак очите изскачаха от умиление, лицата се червенееха и ситост изпълваше сърцата с топлина и с дълбока радост. Ядяха полекичка и нарочно се тъпчеха, за да погълнат по възможност повече и по-дълго да изпитват тия сладости. Едвам когато Ханка стана, другите започнаха да се понадигат от чиниите с добре натъпкани стомаси, а Петрек и Витек си занесоха в конюшнията, каквото им беше останало.

— Пригответи веднага конете! — нареди Ханка и като натъкми за мъжа си една торба със светено, дето едвам можеше да я повдигне, взе да се облича за път.

Конете вече чакаха пред къщи, когато долетя запъхтяна Ягустинка.

— Откога съм те зачакала!...

— Хапнахте ли си вече светено? — въздъхна жално тя, като поемаше с нос.

— Ще се намери и за тебе, седни да си хапнеш нещичко...

То се знае, че нямаше нужда да канят повторно изгладнялата сирота. Тя се нахвърли като вълк върху ястието и помете всичко, каквото ѝ бе сложено.

— Знаял си е дядо господ защо е създал прасляка! — шепнеше тя, като си похапна. — Чудно е само, че му позволяват, докато е жив, да се върдаля из калта, а като умре, по-обичат с водка да го квасят! — пускаше тя смешки по своя обичай.

— Пий наздраве, па бързо, че окъсняхме.

И докато види човек, заминаха. Ханка вече от колата поръчваше на Южка да не забравя баща си, та момичето веднага наситни от светеното в чиния и му занесе. Той нито се обади на приказките й, нито я погледна дори, но лакомо изяде всичко, каквото му втична в устата, и както винаги, гледаше непрекъснато с мъртъв поглед. Може би и повече би изял, но на Южка й омръзна и тя изскочи във да гледа как току-речи от всяка къща излизаха с коли и пеши натоварени с торби жени; петнайсетина каруци се поточиха към града, а покрай изкопите на пътя отиваха облечени с червено и с вързопи на рамо жените.

Когато заглъхна и последният тропот от колите, в селото настана чудна печална тишина и пустота; денят се повлече бавно, глухо мълчание зацари из улиците — нито обикновените по такова време разговори, ни песни, ни хора, само дете татък покрай вира се щураха деца и замеряха с камъни по гъските.

Слънцето се издигаше и заливаше със светлина света, топлина наставаше, та вече и мухи забръмчаха по стъклата, обезумели от радост ластовици прорязваха прозрачния въздух, вирът светеше в пламъци, а дърветата, сякаш облени в зеленина, блестяха от свежест и разливаха медена миризма. Откъм обширните, плувнали в лазур полета понякога полъхваше възхладен, пропит с дъх на пръст и с чуруликане на чучулиги ветрец; по целия свят се носеше пролетна тиха наслада, а откъм едвам видимите в далечината, замъглени от слънчевия пожар села долитаха понякога мощни провиквания и гърмежи с пищови.

Само в Липци бе тъжно и жално като след погребение, пуснатият на водопой добитък се влачеше на воля по улиците, чешеше се о дърветата и поревваше към раззеленелите се поля. Бяха пусти и портите на дворищата и само тук-там пред разтворените къща някои се припичаха на слънце до белите стени, а някъде на отворените прозорци се решеха момичета и насядали по праговете бабички пощеха децата.

И така си течеха часовете в сънна и печална тишина, понякога вятърът разлюляваше дърветата, та зашумяваха тихичко, навеждаха се към къщите и сякаш плахо назъртаха в празните стаи, или ято врабци прелитаха с врява от градините на пътя, или пък се разнасяха откъслечните гласове на децата, които отпъждаха враните от малките пилета.

Божичко мой, не беше тъй други години на този ден!...

Слънцето се качваше вече към пладне над комините, когато Рохо дойде у Боринови, видя болния, поприказва си с децата и седна пред къщи на слънце. Той попрочиташе нещо в една книга и внимателно следеше по улиците. Не след много дойде жената на ковача с децата си, посети баща си и приседна пред къщи.

— Човека ти у дома ли си е? — попита след малко Рохо.

— Не е!... Отиде с кмета, в града.

— Цялото село е там днеска.

— Ами да се позарадват на светено, клетите.

— Ти не отиде ли с майка си? — попита той Ягна, която излизаше.

— Каква работа имам там! — И тя излезе на портата, като поглеждаше печално към полето.

— Нов вълненик е облякла днеска! — пошепна с въздишка Магда.

— Маминия, не го ли познаваш, а? И коралите всички е накачила, па и ония големите кехлибари, и те нали от мама останаха! — обясняваше нажалено Южка. — Само забрадката й си е нейна...

— Така си е, толкова дрехи останаха от сирота мама, на нас тате не позволи да ги барнем, а всичко даде на нея да носи и да се перчи сега...

— Ами, па още и одумва понякога пред Настка, че били изгнили и се вмирисали...

— Дано дяволско лайно й замирише, дано!

— Само тате да оздравее, веднага ще му кажа за коралите, пет дълги като камшици върви бяха останали и като най-едрия грах!

Магда не се обади повече; тя въздъхна тежко и запоска най-малкото си дете. И Южка още в същия миг се запиля по селото, Витек пред конюшната майстореше още нещо около петлето, децата пред

къщи се гонеха с кучетата пред очите на Вилица, който ги пазеше като квачка, а Рохо сякаш бе задрямал.

— Свършихте ли полската работа?

— Само картофите сме посадили и граха посяхме.

— Други и толкова не са свършили!

— Ще стигнат и те; казваха, че ще пуснат мъжете къде Томина неделя.

— Кой е бил този многознайник?

— Мнозина казваха в черква! Козеловица се кани да иде да се моли на дворянина...

— Щура, да не би дворянина да ги държи в затвора?

— Да рече там, може и да ги пуснат...

— Казва той неведнъж, но не помогна...

— Само да иска, ами не ще, защото го е яд на Липци, казва човека ми... — Тя прекъсна изведнъж и наведе смутеното си лице над главичката на детето, стисната между, коленете ѝ, та Рохо напразно чакаше да рече нещо повече.

— Кога се кани да иде Козеловица? — попита той заинтересуван.

— Още сега след пладне...

— Това ще ѝ остане, дете ще се проветри малко и друг въздух ще погълта.

Тя не отвърна нищо, защото тъкмо тогава свърна от пътя Яцек, дворянският брат, за когото казваха, че бил малко глупав, тъй като постоянно свирел с цигулка по кръстопътищата и под крайпътните кръстове и само със селяни се срещал. Той вървеше наведен с цигулка под мишница, захапал луличка със зъби, слаб, висок, с жълта брадичка и с живи очи. Рохо излезе да го посрещне. Трябва да се познаваха, защото тръгнаха заедно край вира и седяха дълго там на камъните, като си приказваха нещо тихичко; отдавна вече бяха звънили пладне, когато се разделиха. Рохо се върна пак пред къщи у Боринови, но беше някак натъжен и гледаше мрачно.

— Изпаднал господина, та едвам го познах! — обади се Билица.

— Познавахте ли се с него? — посниши Рохо гласа си, като поглеждаше към ковачката.

— Как не... Много, много лудории правеше той като млад... Какъв изгорник беше той за момите... ни една не пропусна във Воля...

помня добре какви коне впрягаше... как живееше... помня... — казваше старият със заекване.

— Но и тежко наказание е получил за това, тежко! Ти ще си най-стария в селото, а?

— Ямброжи може да е по-стар, че откак го помня, той все стар си беше.

— Сам си казва, че смъртта го е забравила! — намеси се ковачката.

— Оная костеливата не забравя никого, само че го е оставила да се съсипе повече, защото е корав, разбира се... лъже на провала... разбира се... — заекваше тихо Билица.

Помълчаха дълго.

— Помня кога в Липци имаше всичко на всичко петнайсет къщи с имот — започна отново Билица, като протягаше нерешително ръка към Роховата табакера.

— А сега са четирийсет! — рече Рохо и му я подаде.

— И нови вече чакат да се делят, годината плодовита-неплодовита, народа всякога еднакво се размножава, истина... а земята не расте... още някоя година и няма да има за всички... — Той често закиха.

— А не е ли вече тясно в селото и днеска! — рече ковачката.

— Така си е, а като се изженят момчетията, за децата им и по една морга няма да остане, ами!...

— Тогава другаде трябва да идат! — забеляза Рохо.

— С какво ли ще тръгнат? С голи ръце да ловят вятъра ли?

— А немците не откупили ли дворянския имот в Слупи и сега се селят... по шейсет морги на едно селище — казваше твърде тъжно Рохо.

— Истина... приказваха за това... ама немците са друг народ, учени са и богати, заедно с евреите търгуват и от хорската беда дебелеят... Я нека се заловят с голи тояги за земята като нашите селяни, не биха издържали и три сеитби... и земята, която са закупили. В Липци е тясно, народа се задушават, а онзи има толчави полета, че току-речи на угар си лежат... — и той посочи дворянските земи зад воденицата, които се простираха по хълма, дето се чернееха копи от лубиново сено.

— При гората ли?

— И тия току до нашите, само да ги купят, трийсет стопанства биха могли да си отмерят там като нищо... трийсет... ама ще ли да ги продаде дворянина, като не му трябват пари?... такъв богаташ...

— Какъв ти богаташ! Вие се за един грош като риба на сухо, та взема на заем от селяните и където му попадне. Евреите го душат за своето, дето са дали за гората, данъци има да плаща, на прислугата си не плаща, още за Нова година не са си получили платата, всякъде е задлъжнял, а отде ще вземе да ги даде, като властта му забрани да сече гората, докато не се погоди със селяните? Не, няма той да се задържи дълго във Воля! Казваха, че вече търси купувачи... — неочаквано се разприказва жената на ковача, но когато Рохо пожела да изтръгне нещо повече от нея, тя някак засече, откачи се как да е от него, свика децата си и си отиде.

— Много трябва да знае от мъжа си тая, ама я е страх да се отпусне... Така е то, съседната земя до нашата плодovита, ливадите два пъти се косят, то се знае... — мислеше си на глас старият, загледан в нивите при гората, дето зад копите се виждаха покриви на чифлишки сгради, но Рохо не слушаше, защото видя Козеловица, че се е спряла с други жени до вира, и забърза към тях.

— Хи... хи... разсипан дворянин... Божичко, харничко биха се настанили селяните... То се знае... друго село биха направили, ще се намерят ръце за това и гладни не би имало на земята... То се знае... — размечта се Билица, като ситнеше подир децата, защото бяха излезли чак на пътя.

Камбаните забиха за вечерня.

Слънцето вече клонеше към гората, дърветата хвърляха дълги сенки по улиците и на вира, а предвечерната тишина тъй притуляше света, че се чуваше далечното тропане на коли, птичите крясъци по припечите и тихото, трогателно свирене на органа в черквата.

А понеже някои вече се връщаха от града, по всички мостчета затропаха дървени обувки, всякой тичаше да чуе новините.

А след вечерня, по залез-слънце свещеникът отпътува по пътя за Воля. Ямброжи каза, че отивал на бал у дворянина, и веднага след като той излезе, органистови с цялото си домочадие отидоха на гости у воденичарските; Яшо водеше наконтената си майка и весело поздравяваше девойките, които назъртаха от портите.

Спусна се тих здрач на земята, слънцето залезе и зарите му се разливаха все по-широко, та половината небе бе залято от кървав огън, сякаш с жарава бе посипано; водите затлеяха кърваво, разгоряха се и прозорците, а от града пристигаха все повече коли и все по-шумни крясъци се вдигаха пред къщите.

Само Ханка не се виждаше още, но въпреки това пред къщи се носеха разговори и беше весело; при Южка бяха надошли връстничките ѝ и като разчуруликани щиглеци бяха заели всичко пред къщи и се забавляваха с присмивки над Яшек Превратния, който дотърча след Настуша, макар че тя го пъдеше от себе си, защото си правеше сметка за друг. Южка ги черпеше щедро с яйчен кравай и колбаса.

Настуша държеше първенството като най-възрастна и защото най-много се подбиваше с момчето, че за нищо го не бивало, а пък се мислел за опасен ергенин. Тоя, облечен с шарени панталони и ново сако и с кривната над ухото шапка, бе застанал пред тях, прехванал се в кръста и казваше със смях:

— Трябва да ме почитате, че само аз съм ергенин в селото!

— Не бой се: още има кой да ситни след кравите!

— Хапльо такъв, бива те само да белиш картофи.

— На децата носовете да бършеш! — крещяха една през друга и избухваха в силен смях, но Яшек не се смути, цвъкна слюнка през зъбите си и рече:

— Не искам да знам за такива глупави дребосъчета като вас!...
Още има да пасете гъските!

— Само до лани подскачаше зад опашката на кравата, а сега ергенин се смята...

— И всеки ден си губеше панталоните от бягане пред бика.

— Ожени се за Магда, дето слугува у евреина, че сте си лика-прилика.

— Гледа тя еврейските сополанковци, та и на тебе ще може да брише носа.

— Или за Агата, па ще я водиш по съборите — подхвърляха му с подигравка.

— Ба, само да пратя на някоя годечари, ще се обрече да иде чак на Ченстоховския манастир и всички петъци ще пости от радост! — отвърна той.

— Ами майка ти ще ти позволи ли, като ѝ трябваш в къщи да ѝ миеш гърнетата и да попипваш кокошките дали ще снесат! — извика Настка.

— Ама ще ме хване яд и ще ида при Мариша Балцерекова!

— Върви, Мариша вече те чака там с помия или с нещо по-лошо...

— Само като те види, и ще пусне кучетата.

— Па да си не изгубиш нещо по пътя! — изсмя се подире му Настуша и го подръпна за панталоните, тъй като дрехите му бяха възшироки.

— На дядо си ботушите износва.

— Жилетката му е от калъф на възглавница, дето са го разкъсали свинете.

Думите и смеховете хвърчеха като град, смееше се и той, па скочи да прегърне Настка, но някоя му препречи крак и той се просна колкото си беше дълъг до стената и не можеше да стане, защото постоянно го бутеха.

— Зарежете го, мари... — усмиряваше ги Южка, като му помагаше да стане, защото макар и да беше улав, но беше син на имотен селянин и ѝ беше роднина по майка.

А после играха на сляпа баба.

Избраха Яшек да играе бабата, вързаха му очите, изправиха го срещу вратата пред къщи и се пръснаха като врабци с крясък на всички страни. Той ги погна с разперени ръце, като всеки миг се спотикаше в плетищата и стените; оправяше се по посока на смеховете, но трудно можеше да хване някоя, тъй като претичваха като ластовички покрай него и го побутваха в тичането си, та затънтя пред къщи, сякаш някой бе подгонил по буците на нива стадо жребчета, и из цялото село ехтеше.

Тишината вече се сгъстяваше, зарите догаряха по небето, а играта беше в разгара си, когато на двора избухна кокоши крехот.

Южка веднага се залетя натам.

Витек стоеше под навеса и криеше нещо зад себе си, а едно от Гулбасовите момчета се тулеше зад плуговете, та само главата му се белееше.

— Нищо, Южо, нищо... — шепнеше Витек смутено.

— Кокошка сте натиснали... перушината още хвърчи...

— На един петел отскубнах малко от опашката, че ми трябваше за моето пиле. Ами не е нашия петел, не е, Южо! Гулбасовчето го донесе отнякъде... негов...

— Дай да видя... — рече тя строго.

Той пусна под краката ѝ полужива птица със съвсем изскубани пера.

— Наистина не е нашия! — рече тя, като не можа да го познае. — Я ми покажи своята дяволия.

Той изнесе на светлото вече съвсем готовото петле: издялано беше от дърво и облепено с тесто, в което бяха набучени пера, та изглеждаше като живо, защото имаше надяната на пръчка и истинска глава с човка.

То стоеше на червено боядисана дъсчица, тъй сполучливо натъкмена към малка количка, че щом Витек потегли дългото процепче, петлето почна да танцува и да разперва криле, а при туй Гулбасовчето изкукурига, та чак кокошките от върлините се обадиха.

— Господи, в живота си такава дяволия не съм видяла! — И тя приклепна до него.

— Хубаво ли е, а? Догодил съм го, а, Южо? — шепнеше той с гордост.

— Сам ли направи всичко? Ти ли го измисли?

Тя не можеше да му се начуди.

— Сам ами! Йендрек ми донесе само живия петел... сам, Южо!...

— Та то като живо се движи, макар че е от дърво. Покажи го на момичетата!... Колко има да се чудят!... Покажи го, Витек!

— Не, утре ще ходим на дингус с него по селото, тогава ще го видят. Няма още клетка, за да не хвъркне.

— Нагледай кравите, па ела в къщи да го правиш, там е по-видело...

— Ще дойда, само че имам още една работа по селото...

Тя се върна пред къщи, но момичетата бяха свършили играта и вече се разотиваха, защото наставаше нощ и по къщите запалиха лампите; тук-там по небето се показваха вече и звезди и вечерен хлад полъхна откъм полето.

Всички жени вече се върнаха от града, а Ханка не идваше.

Южка приготви сита вечеря: борш с колбаси и залети с мазнина картофи. Тя запринася на пейката, защото Рохо чакаше, децата скимтяха от глад, Ягна час по час назърташе в стаята, а Витек току-що се примъкна и приклезна пред чиниите, които дигаха пара. Беше някак странно зачервен, яде малко и лъжицата тракаше по зъбите му, така му трепереха ръцете, и още си недоял, пак изтича навън.

Южка го хвана на двора пред кочината, като вземаше от чебърчетата с храната на свинете и я слагаше в полата на дрехата си. Тя настояваше да ѝ каже за какво му е.

Той извърташе и лъжеше, но най-сетне си призна:

— Взех си от свещеника щъркела!

— Божичко, света Богородичке! Ами не те ли видя някой?

— Не. Свещеника заминал, кучетата отишли да ядат, а щъркела беше пред къщи! Мачуш видял и долетя да ми каже! Увих го с Петрековия клашник да не ме клювне и го занесох в скривалището! Само на никого да не си казала, моя златничка! След две-три недели ще го доведе в къщи, ще видиш как ще се перчи на входа и никой няма да го познае. Само да ме не издадеш!

— Ех, кога съм те издала! Чудя се само как си се решил, божичко!

— Взех моето си! Казах, че няма да го оставя, и си го взех... За това ли го опитомих, та други да му се радват, ами... — пошепна той и полетя някъде към полето.

Не след много се яви пак и седна с децата пред огнището, за да довърши петлето си.

А в къщи стана някак сънно и тъжно. Ягуша се прибра в стаята си, Рохо стоеше пред къщи заедно с Билица, който вече заспиваше, тъй силна дрямка го беше налегнала.

— Върви си у вас, че те чака господин Яцек! — пошепна му Рохо.

— Мене ли чака... господин Яцек... ей сега, отивам... мене ли?... Я виж, я виж — заекваше той слисан, вече съвсем разбуден, и тръгна.

А Рохо остана пред къщи и шепнеше молитва, загледан в нощта, в ония неизгледни небесни далнини, където чак пращеше от звездни трепети, а ниско над земята се издигаше вече силно заостреният рогат месец и пронизваше мрачините.

Лампите по къщите гаснеха една след друга като склапяни от сън очи; наоколо се разливаше мълчание, проникнато от тихото трептение на листата и от глухото далечно плискане на реката. Само у Воденичарови още светеха прозорците, там до късно се веселяха.

У Боринови вече утихна, всички си легнаха да спят, като угасиха лампата, та само около наслаганите в огнището гърнета с вечерята се лъщяха въглени и щурец цвъркаше някъде в къта. Но Рохо все седеше вън и чакаше Ханка, докато най-последно към полунощ затропаха копита по моста при воденицата и не след дълго каруцата пристигна.

Ханка беше много печална и мълчалива, та чак като повечеря и ратаят отиде да си легне при конете, той се реши да я попита:

— Видя ли мъжа си?

— Цял следобед прекарах с него! Здрав е и весел, каза да те поздравя... И другите мъже видях... ще ги пуснат, само че никой не знае кога... Бях и у оня, дето ще защитава Антек в съда.

Тя не казваше това, което бе паднало на сърцето ѝ като камък, а само различни други неща, които не се отнасяха до Антек, докато изведнъж се разплака и макар че закри с ръце лицето си, сълзите протекоха през пръстите ѝ.

— Ще дойда утре... почини си: много те е раздрусало... да не ти е станало лошо...

— Да бях пукнала, та да не страдам повече! — избухна тя.

Той поклати глава и мълком си излезе, а пред къщи сърдито взе да усмирява кучетата, които се бяха разлаяли по нещо, и ги подгони към колибата им.

Но Ханка, макар че веднага си легна при децата и че беше уморена, не можа да заспи. И как да заспи!... Нали Антек я посрещна като омразно куче... Изяде с охота светеното, взе дващестината злоти, без да попита откъде ги има, и дори не се съжали над мъката ѝ по този дълъг път!...

Тя му разказа що и как е в домакинството. Той не я ѝ похвали, а напротив — за много неща ядовито я кореше... За цялото село разпитва, а за децата си ни зъб не обели... Тя отиде при него с вярно и любящо сърце, петимна за неговите ласки; нали венчана жена му беше и майка на неговите деца, а той дори галена дума не ѝ каза, не я целуна, нито я попита за здравето... Като чужд ѝ се показва и като чужда я поглеждаше, като слушаше без желание нейните приказки, та

най-сетне тя не можа повече да говори, жал я задуши и сълзи я обляха, а на това отгоре той ѝ кресна да не му идва с такива ревовете. Божичко мили, как не умря на мястото си... И за тази тежка грижа около неговия имот, за непосилния труд, за всички нейни страдания — никаква отплата: нито една ласкава, нито една радостна дума!

— Божичко, погледни милостиво, помогни ми, че няма да изтрая! — охкаше тя и притискаше глава във възглавницата, за да не събуди децата, и всяка костичка у нея се тресеше от плач, от жалби, от унижение и от страшно чувство за несправедливост!

Тя не можа да си отпусне душата там при него, нито после при хората, та едвам сега се отдаваше на своето отчаяние, сега позволяваше на мъката да разкъса сърцето ѝ и на горчивите си сълзи да текат.

* * *

А на сутринта, на втория ден на Великден, настана още по-ясен ден, само че повече окъпан в роса и в синкава омара, но по-слънчев и някак много по-весел. Птиците по-шумно пееха, а топъл вятър преминаваше по дърветата, та сякаш шепнеха тихичка молитва; хората по-бодро ставаха, разтваряха врати и прозорци и тичаха да погледнат божия свят, поръсените със зеленина градини, необхватните, озарени от пролет и цели разискрени от роса земи, потънали в слънце. Да погледнат полята, където полюлявани от вятъра есенници се стичаха към къщата като сиви развълнувани води.

Миеха се пред къщите, провикваха се през градините, тук-там вече дим бухаше из комините, коне пръхтяха в конюшните, врати скърцаха, вода наливаха от вира, говеда отиваха на водопой, гъски крякаха. А когато удариха камбаните и силните им, стигащи до небето гласове загърмяха и се заразливаха по селото, по полята, по далечните гори, крясъците още повече се усилиха, сърцата забиха по-живо и по-весело.

Момчетата вече тичаха с църкала и си правеха дингус — пръскаха се по обичая с вода или пък, скрити зад дърветата покрай вира, обливаха не само минувачите, ами и всеки, който се подадеше на

прага си, та дори и стените бяха измокрени и локви се сивееха пред къщите.

Закипяха улиците и дворищата; врясъците, смеховете и гонениците все повече се усилваха, защото и момичетата лудуваха не по-малко, като се обливаха помежду си и се гонеха из градините, а понеже между тях имаше и много моми, те скоро надделяха на момчетата и ги разгониха на всички страни. Така се бяха разлудували, че и Яшек Превратния, който се бе затаил с една пожарникарска помпичка^[1], за да опръска Настка, го нападнаха Балцерековите моми и цял го заляха с вода, на това отгоре го бутнаха и във вира за посмешнице...

Но ядосан от обидата, че момите му надвиха, той извика на помощ Бориновия ратай Петрек и така хитро издебнаха Настка, докато я пипнаха, отвлякоха я до кладенеца и тъй здраво я окъпаха, че тя пицеше до небето... После взеха при себе си и Витек, и Гулбасовото момче, и някои по-големи, хванаха Мариша Балцерекова и такава баня ѝ направиха, та майка ѝ долетя с тояга да я отърве; притиснаха и Ягна и я нацапаха хубаво, не пропуснаха дори Южка, колкото и да им се моли, та тя отърча с рев при Ханка.

— Оплака се, а ѝ е драго, очите ѝ святкат за лудории!

— И мене лудаците до кости ме измокриха! — оплакваше се весело Ягустинка, като влизаше в къщи.

— Нима ще пропуснат някого тия обесници! — вайкаше се Южка, като се преобличаше в сухи дрехи, но въпреки страха си тя пак излезе пред къщи, тъй като по улиците чак гърмеше от гоненици и селото се тресеше от крясъци; момчетата едва не бяха побеснели от радост: те вървяха на цяла тълпа и погваха с църкалата си който им попаднеше, та помощникът трябваше да ги разгони, защото от тях хората не можеха да се покажат навън.

— Нещо не ти е добре от вчера? — шепнеше на Ханка Ягустинка и сушеше гърба си пред огнището.

— Как не, друса се в мене и все ме рита, притъмнява ми...

— Легни си. Трябва да разпариш конопено семе и да пиеш! Стреснала си се вчера! — загрижи се тя твърде, но понеже замириса на пържена колбаса, седна и тя с другите да закуси и гледаше лакомо за по-голямо парче.

— Ела си вземи и ти, господарко; с глад здраве не се поправя...

— Месо ми се в уста не туря; чай ще си сваря.

— Не е лошо, ще ти промие червата, но да си сгрееш водка с нещо тлъсто и с миризми, па да пиеш, по-скоро ще ти помогне.

— Истина, такива лекове умрял човек биха свестили... — засмя се Петрек, който бе седнал до Ягуша, поглеждаше я в очите, услужливо ѝ подаваше всичко, каквото погледнеше тя, и все я заприказваше, но понеже тя не му отговаряше, той започна да разпитва Ягустинка за Матеуш, за Стахо Плошковия и за други.

— Как не, всичките ги видях, все на едно място са, а пък стаите им същи дворянски: високи, светли, с дъсчен под, но с желязна паяжина по прозорците, да не им се прииска да поизлязат на разходка. Па и хранят ги добре. На обед им донесоха чорба от грах, опитах я: като че ли сготвена с вехти ботуши и запържена със смазка от колата. Втора порция — пържен булгур от просо им сложиха... ех, и Лапа би вдигнал заден крак на него и не би го подушил дори. Хранят се от свое, па който си няма пари, с молитва подслажда яденето си — разказваше тя подигравателно.

— Скоро ли ще вземат да ги пуцат?

— Казваха, че на Томина неделя някои ще се върнат! — шепнеше Ягустинка тихо, като поглеждаше тревожно към Ханка, а Ягна сякаш нещо я повдигна от мястото ѝ: тя избяга от стаята още несвършила да яде и старата заговори за Козеловица.

— Върнаха се късно и с празни ръце, само дето им се малко поразкарало от изядените колбаси и се понагледали на чифлика! Казваха, че другояче миришело там, не като нашите колиби!... Дворянина им казал, че никому нищо не можел да помогне, защото то е вече работа на комисаря и на властта, па и да би могъл, не би се застъпил нито за един липченин, защото заради тях той бил най-много оцетен! Знаете, че са му забранили да продава гората, а търговците сега го разтакат по съдилища. Както казват, много псувал и викал, че щом и той ще тръгне по просия зарад селяните, тогава чума да измори цялото село!... И Козеловица още от заранта ходи по къщите да разправя това и се заканва с отмъщение.

— Шура, какво ще му направи със заплашване!

— Море знае ли човек кой кому ще намери слабото място някога, па ако ще би да е той и най-проклетия... — Тя прекъсна и скочи да прехване Ханка, която сполитна към стената.

— Господи! Да не би да дойде без време — пошепна тя изплашена, като я потътра към леглото, защото премалая на ръката ѝ. Капки пот избиха по покритото с жълти петна лице на Ханка. Лежеше тя и едва дишаше, а старата я разтриваше с оцет по слепите очи и чак когато ѝ подложи хрян под носа, Ханка дойде на себе си и отвори очи, само малко бе замаяна.

Другите се разотидоха по своята работа, остана само Витек и като издебна сгоден случай, започна да се моли на господарката си да го пусне да ходи с петлето.

— Върви, само че да не си изцапаш дрехите и добре да се държиш! Вържи кучетата, да не би да хукнат след вас по другите села! Кога ще тръгнете?

— Веднага след черква.

Ягустинка пъкна глава през прозореца и попита:

— Къде са кучетата, Витек? Изнесох им да ядат. Мамя ги, а няма ни едно!

— Истина, и отзарана ги нямаше в обора! Лапа! Бурек! На, тука! — мамеше ги той, като изтича пред къщи, но те не се обадиха.

— Трябва да са отишли низ селото, че Клембовата кучка се бесува... — обади се той.

Никому не бе дошло на ум да мисли къде са се дянали кучетата — това често се случваше. По едно време Южка чу някъде из двора глухо скимтене, но като не намери там нищо, изтича в градината, защото помисли, че Витек се разправя с някое чуждо куче. Почуди се, че не видя и там нищо: градината беше празна и скимтенето утихна; но на връщане се натъкна на Бурек, който лежеше мъртъв до страничната стена — главата му беше смазана.

Такъв писък нададе тя, че се струпаха всички.

— Бурек утрепан! Навярно крадци!

Тревога лъкна над тях.

— Не ще да е друго нещо, во имя отца и сина! — викна Ягустинка, като видя в същото време куп изхвърлена пръст и голяма дупка под долните греди на стената.

— Подкопали са в килера на тате!

— Такава дупка, цял кон да се промъкне!

— И в дупката е пълно с жито.

— Божичко, може още да са там разбойниците! — закрещя Южка.

Спуснаха се към Бориновото отделение, Ягуша вече я нямаше там, само старият лежеше с лице към стената, а във винаги мрачния килер сега беше видело, през дупката нахлуваше светлина, та лесно забелязаха как всичко беше разбъркано като боб и зеле, разпиляно жито и смъкнати от прътите дрехи се търкаляха по земята. Дори и пасма прежда и вълна имаше изкъсани и разбъркани там. Не можеше веднага да се разбере какво липсва.

Но Ханка веднага разбра, че това е работа на ковача и пламна в огън при мисълта, че ако се бе забавила още един ден, той щеше да намери парите и да ги вземе... Тя се наведе над дупката, като скриваше от другите доволството си и проверяваше нещо под елечето си.

— Дали не е изчезнало нещо от обора? — рече тя, като че ли сепната от подозрение.

Добре, че никъде нищо не бе изчезнало.

— Вратите бяха добре затворени! — обади се Петрек и скочи веднага в картофената яма, отвали от входа ѝ грамадния вързоп сено и измъкна скимтящия Лапа.

— Разбира се, че крадците са го хвърлили там, но чудно е как такова зло куче се е дало...

— И никой през нощта не е чул лаене!

Известиха на помощника за станалото и в един миг се разчу из селото, та дотърчаха да видят, да се възмуцават и да обсъждат. Градината се напълни с хора, натискаха се като пред изповедница, всеки втикваше глава в дупката, казваше си думата и внимателно разглеждаше Бурек.

Пристигна и Рохо и успокои разплаканата и разпискала се Южка, която разправяше на всеки поотделно как е било, после отиде при Ханка, легнала пак в леглото си, но някак много по-спокойна...

— Уплаших се да не си се стреснала от това! — започна той.

— Ех... нищо, слава богу, не е взел... Много късно е дошъл... — понижи тя гласа си.

— Сещаш ли се кой е?...

— Главата си бих дала, ако не е ковача.

— Навярно нещо съгледано е търсил.

— Разбира се, но му се изплъзна от ръцете, само на тебе казвам...

— То се знае, трябва да го хванеш на мястото или свидетели да имаш... Тц, тц, какво човек не прави за парата!...

— Дори и на Антек не казвай, драги Рохо! — молеше го тя.

— Знаеш, че не съм такъв, дете изказва доверени работи, а по-лесно е да убиеш някого, отколкото да го родиш. Знаех, че е измамник, но за такова нещо не бих могъл да кажа.

— Той може и най-лошото да направи, знам го аз добре него...

Дойдоха кметът и помощникът и започнаха да оглеждат подробно, като запитваха Южка за всичко.

— Да не беше в затвора Козела, бих си помислил, че е негова работа... — шепнеше кметът.

— Тихо, Петре, че Козеловица идва насам — смушка го помощникът.

— Изплашили са се, защото като че ли нищо не са отмъкнали.

— Ами ще трябва да се извести на стражарите... нова работа ни отвориха тия дяволи, човек и празниците не може спокойно да прекара...

Помощникът внезапно се наведе и вдигна един окървавен железен прът.

— С това са утрепали Бурек!

Желязото мина от ръка на ръка.

— Това е желязо, от което коват зъбци за грапи.

— Може и от Михаловата ковачница да са го откраднали.

— Ковачницата още от петък е затворена.

— Трябва да се попита ковача дали му е изчезнало такова желязо.

— Може да са го откраднали, може и със себе си да са го донели, кмет ви говори тука, а ковача не е у дома си, па какво ще правим, това си е наша работа с помощника! — извиши кметът глас, като кресна да не се трупат без работа и да си вървят по домовете.

Никой не се уплаши от него, но понеже беше време за черква, скоро се разотидоха, па и другоселци вече се точеха като гъски покрай плетищата и каруци все по-често трополяха по моста.

А когато си отидоха всички, Билица се измъкна в градината и почна да оглежда кучето си, да го кара да стане и да му приказва

тихичко.

И къщата опустя, отидоха на черква. Само Ханка остана в постелята, като повтаряше молитви и мислеше за Антек, а понеже беше тихо, че старият бе извел децата на пътя, тя заспа дълбоко.

Настана вече пладне, хубаво се затопли и беше тъй тихо, че дори песните на богомолците се носеха навън и бръмчеха по прозорците на къщите. Камбаните вече биха „со страхом божим“, а тя още спеше. Събуди я тропотът на колите по изровения път, защото беше обичай на втория ден на Великден да се надпреварят кой пръв ще стигне у дома си, та натъпканите с хора коли на другоселците и шибаните с камшици коне току се мяркаха през дърветата. Тъй силно препускаха, че къщата се тресеше и всичката врява от тропот и смехове прелетя като вихър.

Тя понечи да подстане и да види, но домашните си идеха и Ягустинка взе да шета около обеда и да разправя колко много свят бил надошъл, та и за половината нямало място в черквата, че били дошли и всичките дворяни и че след служба свещеникът свикал по-личните другоселци в ризницата и се съвещавал нещо с тях, а пък Южка разправяше за дворянките как били пременени.

— Знаете ли, госпожиците от Воля ей такива трътици носят отзаде си, като някои мисироци кога разперят опашки.

— Със сено се тъпчат там или с парцали — поясни старата.

— А пък преципнати в кръста като оси, току-виж, че се прекъснали, не можеш да познаеш къде си дяват коремите... Отблизо ги разглеждах.

— Къде ли? Под корсетите ги притискат. Една от чифлика, дето беше слугиня в дома на молдицкия дворянин, ми казваше как някои дворянки гладуват и нощно време се пристягат с пояси, само и само да не надебелеят. Такава им е модата на дворяните, всяка госпожа да изглежда тъничка като притка, само отзаде издута.

— У селяните пък е другояче, момците се присмиват на гърчавите.

— Как да не се присмиват! Хубавата мома трябва да е като грудка, разраснала навсякъде, та като се долепи човек до нея, да е като до гореща печка... — рече Петрек, вгледан в Ягуша, която вдигаше грънците от огнището.

— Я го виж ти, хубостника му, остана без работа някой ден, понаяде се мръвки и гледай сега какво му е дошло на езика! — сгълча

го Ягустинка.

— Като се е засилила да работи, чудно, че не ѝ се разпори вълненика...

Той искаше още нещо остроумно да каже, но Доминиковица дойде да прегледа Ханка, та го изпъдиха навън.

Скоро сложиха и обеда пред къщи, понеже бе топло и слънце грееше. Младичка зеленина польскваше, полюляваше се тихичко на клончетата и трепкаше като пеперудки. Из градините се разнасяше птичи цвъркот.

Доминиковица забрани на Ханка да се мести от леглото и понеже веднага следобед дойде и Веронка с децата, сложиха пейка до леглото ѝ. Южка донесе от светеното и бутилка с водка и медовина, защото Хануша, макар че малко ѝ се свидеше, но достойно, по господарски посрещаше и сестра си, и съседките, които според обичая започнаха една по една да идват на гости, да я посъжалят, да си посръбнат водка, да си позасладят по-свободничко с кравай и да си сприкажат разни съседски работи, главно да си побъбрят за подкопаването под стената на килера.

Домашните пък се припичаха пред къщи и си приказваха с хората, които постоянно идваха в градината и разпалено говореха за незаровената дупка, понеже кметът бе забранил да я запушат, докато не дойдат писарят и стражарите.

Тъкмо Ягустинка разправяше това, неизвестно кой път днес, откъм двора изскочиха на улицата момчетата с петлето. Водеше ги Витек, пременен хубаво, дори с Бориновите ботуши и каскет, накрехнат яко настрана. Редом с него вървяха Мачуш Клембов, Гулбасовчето, Йендрек, Куба — синът на Гжеля Кривоустия и други. В ръцете с тояги и с торбички през рамо, а Витек криеше под мишница Петрековата цигулка.

Излязоха наперчени на пътя и тръгнаха най-напред у свещеника, защото други години момците все тъй започваха. Влязоха смели в градината пред жилището, наредиха се и подадоха напред петлето. Витек засвири с цигулката, Гулбасовчето захвана да върти дяволията и да кукурига и всички затупаха с тояги и с крака като съпровод и запяха пискливо в един глас:

*Дошли сме тук на дингуса!
И пееме за Исуса,
за Исуса, за Мария —
подарете, домакини!...*

Пяха те дълго и все по-смело и по-силно, докато свещеникът излезе и им даде по едно десетаче, похвали петлето и ги изпрати ласкаво...

Витек чак се изпоти от страх да не заприказва за щъркела, но изглежда, че свещеникът не го позна между другите, а се върна в стаята си и им изпрати по слугинята по парче от сладкия кравай, та те му дръпнаха от благодарност още една песен и потеглиха към органистови.

След това навестяваха другите къщи заедно с цяла тълпа разкрещели се деца, които тъй се блъскаха, че трябваше да пазят петлето да не го повредят, защото всяко искаше да пипне перата му и да повърти дръжката.

Начело беше Витек, той ги водеше и за всичко следеше: с крак им даваше знак да запяват, а с лъка на цигулката показваше къде да извиват по-тъничко и къде по-дебело; нему даваха и подаръците. И тъй гордо и шумно вървяха, че песните им и съпроводът на цигулката се чуваха по цялото село; хората много се чудеха, че такива малчугани, едва израсли над земята, пък се залавят като големи момци.

Беше вече към залез, позачервеното слънце се промъкваше над горите, по синьото небе като неизброимо стадо гъски се носеха бели облачета, нейде високо вееше вятър и клатеше върховете на ръждивите тополи, а по селото ставаше все по-многолюдно и все по-шумно от разговори: по-старите си приказваха пред къщите, насядали по праговете, момичетата лудуваха покрай вира или хванати през кръст се носеха насам-натам, пееха песнички, сновяха като червени макове или латинки между дърветата и се отразяваха във водата като в огледало; децата тичаха с дингусарите, а други вървяха по междите из полето.

Камбаните вече биеха за вечерня, когато дебелията Плошковица, като споходи най-напред Борина, влезе при Ханка.

— Бях при болния. Божичко, лежи си, както си лежеше... Заприказвах му, а той нито ме погледна. Слънцето му свети в леглото,

той го граби с пръстите, като да иска да го хване в ръка, като малко дете посяга да го лови! Просто да плаче човек, какво стана с него! — казваше тя, като седнаше при леглото, но гаврътна чаша и както другите посягаше към резените кравай. — Навярно яде вече, чини ми се, че се е пооправил?

— Хубаво яде, може и на добре да върви!...

— Момчетата отидоха на Воля с петлето! — зачурулика Южка, като влезе, но щом съзря Плошковица, излезе при Ягуша пред къщи.

— Южо, време е да видиш добитъка! — викна Ханка.

— То се знае, празници като празници, ама работата не чака! Бяха и у нас с петлето... Бива си го вашия Витек! По очите му се вижда, че е добро — рече Плошковица.

— Ех, кога е за дяволии, пръв е, ама за работа с остен трябва да го буташ!

— Да ти кажа, навсякъде все едно зло са слугите. Воденичарката ми се оплакваше от слугините си, че и половин година не може да ги държи.

— Бързо си и бебета спечелват там... Пресния хляб помага!

— Хляб като хляб, но ту ратая свърши това, ту сина, оня от класовете, дойде си на отпуска, а казват, че и воденичаря на никоя не прощавал... та затова е мъчно да изкарат до година. Истина, то и слугите се държат на големо... Ето, моето момче, дето сме го взели гъските да пасе, че нали си нямаме мъжко у дома, не ме бръсне за слива и иска мляко да му давам надвечер да яде! Къде се е чуло това! — разправяше Плошковица.

— Имам и аз ратай, та знам какви са, но трябва всичко да търпя, че ще ме остави в най-голямата работа и тогава какво да започна без него с толчав имот!

— Дано само някоя не ти го прелъже — рече тя по-тихо.

— Ти да не знаеш нещо? — разтревожи се силно Ханка.

— Подочух нещо отстрана... може да лъжат, та да не разправам. Ех, дрън-дрън! А защо ли дойдох? Обещаха някои да дойдат да си поприкажем, сироти, та ела и ти... ами как, Бориновата снаха да не бъде, когато най-първите жени се събират.

Мазнеше се тя, но Ханка се извини със слабостта си, а което беше право, усети се малко пияна.

Недоволна от отказа, Плошковица отиде да кани Ягна.

Но и Ягуша отказа, че била обещала вече да иде с майка си някъде другаде...

— Иди, Ягно, иди, домъчняло ти е за мъже, а пък у Плошковица барем Ямброжи може да поназърне или някой просяк и все ще замирише на панталони... — шепнеше си седналата до стена Ягустинка.

— Пък и ти все своята си знаеш, ще кажеш на човек дума, та ще го заколиш...

— Весело ми е, та ми е драго да кажа всекиму, каквото му трябва! — подбиваше се тя.

Ягуша скочи сърдито и излезе на пътя, като се оглеждаше безпомощно и едва въздържаше плача си. Истина, че страшно ѝ беше омръзнало!

Какво от това, че навсякъде беше празник, че хората гъмжеха по улиците, че смехове и крясъци се носеха над селото, че дори по сивите ниви се червенееха жени, а някъде и песни звънтяха?... — На нея ѝ беше тъжно и някак тъй мъчно, та не можеше вече да изтрае. От самото утро нещо тъй я терзаеше и не ѝ даваше мира, та се рееше по познати, по улиците, на полето излизаше и дори близо три пъти се преоблича — всичко напразно, и това не помогна: нещо все повече я тласкаше да полети нанякъде, нещо да върши, да търси нещо...

Тя и сега стана и отиде чак по тополовия път: вървеше загледана в червения кръг на снишилото се над горите слънце, вървеше през праговете от сенки и светлини, които залезът хвърляше от дърветата.

Лъхна я хладината на мрака, а тихото затоплено дихание на полята я проникваше цяла с приятен трепет; откъм село долитаха все по-тихи разговори, а отнейде си вятърът донасяше провлечен глас на цигулка, който се залавяше за сърцето като някоя отрупана със златиста роса бръмчива паяжина, разгъната в тихото пърхане на тополите, в плъзналата вече из браздите и задебнала в тръновите храсти мрачина.

Вървеше тя напред, без да знае какво и накъде я носи.

Въздишаше дълбоко, понякога разперваше ръце, понякога безпомощно се спираше и оглеждаше с пламнали очи, сякаш търсеше за какво да закачи измъчената си душа, но вървеше по-нататък и нижеше слаби и неуловими мисли като ония светли нишки по водата, които не могат да се хванат, защото мътнеят и се изгубват в сянката на

реката. Гледаше тя в слънцето, без нищо да види, а редиците тополи, които се навеждаха над нея, ѝ се струваха като смътни спомени... Само себе си тя чувствуваше силно, както и това, че нещо я разкъсва до болка, та ѝ идеше да крещи, да плаче, че я подема някъде и би се заловила за ония полетели към запад птици и би хвъркнала накрай света. В душата ѝ се набираше някаква тъй парлива сила и тъй пълна с плач, че сълзи пълнеха очите ѝ и огньовете се разливаха по тялото ѝ. Тя късаше лепкавите израстъци на тополите и разхлаждаше с тях пламналите си уста и очи...

Понякога сядаше под някое дърво и свита, опряла лице на длани, потъваше безпаметно в себе си, като се притискаше до дънера, протягаше се и едвам дишаше...

Сякаш пролетта запяваше и в нея своята гореща песен, та и в нея нещо бушуваше и нещо ставаше, както става напролет в тия хлебородни ниви още под угар, както пее в дръвчетата, опиянени от силата на растежа, и както избуява навред, когато изгрее първото слънце...

Тя цяла трепереше, очите ѝ пареха, а отмалелите ѝ крака се огъваха безволно и едвам се държеха. Идеше ѝ да плаче, да се смее, да се търкаля по избуялите меки и окъпани в хладна бисерна роса жита, ту пък я обземаше безумно желание да скочи в тръните, да се промъква през бодливи шубраци и да усети дивата и сладка болка от драцене и блъскане.

Изведнъж тя свърна назад и като чу звуци на цигулка, залетя се нататък. Хей, така се завъртяха в нея тия звукове, обзе я такава омайна сладост, че би се втурнала да танцува в навалицата на гръмналата кръчма, в тълпата, дори в пиянство, па ако ще и съвсем да се погуби, хей!...

По пътеката от гробищата към тополовия път, обляна цяла от червения пожар на залеза, вървеше някой с книга в ръка и се поспирваше под белите брезички.

Беше Яшо, синът на органиста.

Тя искаше да го погледа иззад дърветата, но той я видя.

Не успя да побегне дори, краката ѝ сякаш зараснаха за земята, не можеше и очите си да откъсне от него; той се приближаваше усмихнат, между червените устни бляскаха зъбите му, беше строен, висок и с бяло лице.

— Като че ли не ме позна, Ягушо!

Чак сърцето ѝ се сви от този глас.

— Как да не съм те познала!... Само че господин Яшо сега е такъв елегантен, такъв се е променил...

— Разбира се, годините си вървят... Да не си била у някои тук по края на разговор?

— Тъй само си се разходих, нали е празник. За божиите работи ли е? — пипна тя нерешително книгата му.

— Не е, за далечни страни и морета разправя!

— Божичко, за морета! Ами тия картинки не са ли свещени?

— Виж! — поднесе той книгата под очите ѝ и показваше.

Стоеха рамо до рамо, неволно притискаха бедрата си и докосваха ниско наведените си глави. Понякога той ѝ обясняваше и тя вдигаше пълните си с почуда очи, та го поглеждаше, като не смееше да диша от вълнение и все повече се притискаше, за да види по-добре, защото слънцето се беше спуснало вече зад гората.

Изведнъж той цял изтръпна и се поотмести.

— Мръква се вече, да си вървим! — пошепна тихо.

— Да вървим!

Вървяха мълчаливо, почти покрити от сенките на дърветата. Слънцето зайде, синкава мрачина се носеше над полята, зари нямаше днес, само дето се виждаше между дебелиите дънери на тополите златисто отражение по небето.

Светът угасваше.

— И всичко истина ли е, дето е показано там? — рече тя и се спря.

— Всичко, Ягушо, всичко.

— Божичко, такива големи води, такива светове, та не може човек да повярва.

— Има ги, Ягушо, има ги! — шепнеше той все по-ниско, като я поглеждаше тъй отблизо в очите, че тя затаи дъха си, тръпки я побиха, изпъчи гърди и чакаше да я прегърне и притисне към дървото, дори ръцете ѝ се разтвориха и беше готова да му се отдаде, но Яшо бързо се отдръпна.

— Трябва да бързам, лека ноц, Ягушо! — И той затича към дома си.

Тя остана дълго време, без да може да се мръдне от мястото си.

— Урочаса ли ме, или какво! — мислеше си тя и се мъкнеше тежко. Главата ѝ бе някак мътна, нещо я караше да се протяга.

Мръкваше се, тук-там запалваха лампи, а из кръчмата се носеше музика и неразбрани разговори.

Тя назърна през прозорчето в осветената стая на кръчмата: наред стоеше господин Яцек и енергично свиреше с цигулката си, а пред тезгяха се клатушкаше Ямброжи и кресливо разправяше нещо на едни беднячки, като посягаше често към чашата.

Изведнъж някой я прегърна яко през кръста, та тя извика, изви се и се опита да се отърве.

— Придебнах те и няма да те пусна... ела да си пийнем малко... ела... — пошепна кметът, като не я пуцаше, и я вмъкна през страничната врата в стаичката на кръчмата.

Никой не ги видя, защото беше почти тъмно вън и рядко някой минаваше по пътя.

Селото вече утихваше, разговорите замлъкваха, портите опустяваха, хората се разиждаха по домовете си, свършваха се празниците и дните на приятна забава. Делничното утро стоеше вече на прага и показваше острите си зъби в мрачините, та страх притискаше не една душа и нови грижи я връхлетяваха...

Селото заглъхна и потъна в печал, сякаш се прилепи повече към земята и се притули в онемелите градини; тук-там още седяха пред къщи, дояждаха светеното и тихо си приказваха. На друго място пък бързо се канеха да спят и припяваха молитвени песни.

Само у Плошковица беше многолюдно и шумно: бяха се събрали съседките ѝ и разположили се на лавиците, приказваха важно помежду си. Кметицата седеше на първо място, а до нея пълната и устата Балцерековица разправяше нещо. Беше и слабата Шикорица, и вечно кресливата Бориновица, братова снаха на болния, и ковачката с най-малкото си още бозайниче дете, която разговаряше с набожната и тиха жена на помощника. Бяха и други по-първи от селото.

Седяха те горделиво и надути като квачки в полог, всички с празнични, богати вълненици, с кърпи, пуснати по липченска мода до половината на раменете, с чепци като бели дискове и гъсто набрани над челата, с щръкнали чак до ушите якички, по които всяка беше накачила всичките корали, каквито имаше. Хубаво се веселяха, лицата бързо червенееха и бликаха от доволство, оправяха внимателно

вълнениците да се не измачкат и започнаха да седат все по-близо една до друга, по-тихо да си приказват и да се одумват помежду си.

А когато дойде ковачът и каза, че се връща право от града, те вече се бяха доста развеселили. Той беше един устат, какъвто рядко ще се намери, па беше и пийнал малко и взе да измисля такива смешни работи, че те чак се превиваха от смях; къщата се тресеше, а той се смееше най-силно, та чак у Боринови се чуваше.

Веселиха се дълго, защото Плошковица на три пъти изпраща за водка у евреина.

У Боринови пък още седяха пред къщи. Ханка бе станала и седеше заедно с другите, загърната с кожух, тъй като стана хладно след залез.

Докато се виждаше през деня, Рохо им четеше от една книга, а Ханка неведнъж се вглеждаше наоколо и казваше тихичко на Южка:

— Я излез надникни към пътя...

Но нямаше никого и той чете, докато вечерта не замрачи земята, а после взе да разказва разни истории, защото им беше много интересно. Нощта ги обгръщаше, та едвам се открояваха върху бялата стена; вечерта ставаше тъмна и прохладна, звездите не бяха изгрели, глуха тишина притуляше света, само дето вода плискаше някъде и кучетата полайваха.

Натрупаха се накуп, тъй като Настка, Южка, Веронка и децата ѝ, Ягустинка, Клембовица и Петрик бяха седнали почти в краката на Рохо, а Ханка малко по-настрана на един камък.

Разказваше той разни истории за полския народ или свещени разкази, или пък такива чудеса за света, че кой ли би ги разбрал и запомнил!

Тъй се бяха заслушали, та не смееха да дишат дълбоко, нито да мръднат от местата си, и с цялата си душа поглъщаха медените думи, както изсъхналата земя попива напоителните и топли дъждове.

А той, почти невидим за погледите, говореше с тих, тържествен глас:

— След зима настава пролет за всеки, който я чака в работа, молитва и готовност.

— Не падайте духом, защото онеправданите винаги ще победят.

— С пожертвувана кръв и с труд трябва да сеем човешко щастие и който е посеял, ще му се роди и жътва ще настане за него.

— Но който се грижи само за насъщния си хляб, той няма да седне на божията трапеза.

— Който само роптае срещу злото, без да прави добро, той по-голямо зло създава.

Дълго говори той и тъй мъдро, че не можеше да се запомни всичко, и все по-тихо и увлечено, а тъмнината го забули напълно и им се струваше, че този свещен глас излиза от земята или че е гласът на умрелите от Бориновия род, които господ в тази нощ на Възкресение е пуснал по света и сега те от старите стени на къщата, от наведените дървета, от дълбоката нощ поучават потомците си да се предпазват и опомнят.

Душите на всички се люлееха върху тези слова, които удряха в сърцата като камбани, и се понасяха в мрачни копнежи, в непонятни чудеса на бляновете.

Никой и не чу, че кучетата по цялото село се разляяха, че някой викаше по улиците и хора се разтичаха.

— Подлесието гори! — изкряска някакъв глас през градината.

Всички изтичаха на пътя.

Истина беше: чифлишките сгради край гората бяха в огън; пламъци като червени храсти лумваха от тъмнината.

— И словото стана плът! — пошепна Ягустинка, като си спомни за Козеловица.

— Божие наказание идва.

— За неправдата, която ни стори! — се преплитаха гласове в тъмнината.

Блъскаха се къщни врати, хората и полуоблечени изтичаха на улицата и все по-голяма навалица се трупаше на моста пред воденицата, отдето се виждаше най-добре, та за кратко време се събра цялото село.

А пожарът с всеки миг растеше, чифликът беше на възвишението до гората, затова макар и на няколко километра от Липци усилването на огъня се виждаше като на длан. Върху черната стена на гората се преплитаха огнени езици и избухваха кървави кълбести облаци. Нямаше вятър и огънят се издигаше все по-високо, сградите пламтяха като борина, черен дим се издигаше на стълбове: и кървав, развихрен блясък като огнена река се разливаше в тъмнината и се люлееше вече над гората.

Поразителен рев раздра въздуха.

— Кошарата гори, няма да спасят много, че само една врата има.

— И копите пламват вече!

— Плевните са вече в огън! — викаха всички разтревожени.

Дотърча свещеникът, дотърча ковачът, помощникът, а най-сетне и кметът се появи отнякъде, но макар че беше пиан и едва се държеше на крака, започна да крещи и да кара хората да търчат на помощ.

Но никой не бързаше, само злобно ръмжене се надигна из навалицата:

— Да пуснат мъжете, тогава те ще идат да спасяват.

Не помогнаха ругатните, нито заплахите, нито дори плачливите молби на свещеника: народът стоеше невъзмутим и гледаше мрачно огъня.

— Кучешки синове, слуги на дворянина! — закрещя Кобусовица, издигнала заплашително пестница.

Та отидоха при огъня само кметът, помощникът и ковачът, но с голи ръце, защото не им позволиха да вземат от къщите нито ведра, нито дори пожарникарски куки.

— С дървета ще убием тогова, който тръгне да гаси! Смърт на такива кучета! — закрещяха жените като една.

А цялото село се бе вече събрало от най-старите до най-младите, чиито майки ги полюляваха на ръце да не плачат; мотаеха се като грамадна мрачна тълпа и малцина се обаждаха шепнешком, само ненаситно пълнеха очите си и въздъхваха, защото във всяко сърце напираше жестоко притаена радост, че за неправдата към липчани бог наказва дворянина с огън.

Огънят горя до късно в нощта и никой не се прибра в къщи: търпеливо чакаха края, тъй като цяло море от огън се преваляше над чифлика и удряше с грамадните си вълни в небето, запалените снопчета и шинди от покривите се разнасяха като кървав дъжд, а от развяваните като плащове в тъмнината червени отблясъци бяха почервенели върховете на дърветата и покривът на воденицата, пък вирът бе сякаш посипан с бледа жарава.

Откъм пожара долиташе тропот на коли, крясък на хора, рев и страшен ужас от унищожението, а селото продължаваше да стои като вкопан в земята зид и насищаше душите и очите си с мъст...

А откъм кръчмата се понесе пресипналият глас на пияния Ямброжи:

*Ах ти, Мариш мои, Мариш!
Добро пиво ли ми вариш?*

[1] В селата всяка къща има по задължение някакъв ръчен уред за гасене на пожар, особено опасен за дървените къщи със сламени покриви. — Б.пр. ↑

VI

При тази тъй чудна новина Ханка дори се надигна от постелята, но Ягустинка я хвана навреме и пак я натисна във възглавниците.

— Та не се мърдай, нищо не гори!

— Ама така го каза, като че си се побъркал; оплакни си челото със светена вода да ти дойде ума! — каза Ханка на баща си.

— Не, Ханушо, не съм си изгубил ума, истина ти казах, че господин Яцек от вчера е заедно с мене... ами... — заекваше Билица, като се навеждаше да кихне, понеже силно бе смъркнал енфие.

— Явно е, че съвсем си оглупял! Виж дали не се връщат вече, ще ми оставят гладно детето.

— Никой не се вижда още от черква! — обясни след малко Ягустинка и се зае отново да прикътва стаята и я посипваше с пясък.

Старият кихаше усилено час по час, та дори трябваше да поседне на пейката.

— Тръбиш като на панаир в града!

— Защото му е силно енфието на господин Яцек, цял пакет ми даде... цял...

Беше още рано, през прозореца назърташе ясното и топло слънце, градинските дървета се клатеха от вятъра, а през отворената врата се пъхаха в отвода извитите шии и червените съскащи клюнове на гъските, а цяло стадо изцапани с кал и пискливи гъсета се мъчеха да се качат на високия праг. Изведнъж кучето залая, та гъските се разкряхаха, а квачките, които мътеха, закудкудяхаха и почнаха да излитат от полозите.

— Изпъди ги макар в градината, може да се залисат с тревата.

— Ще ги изпъдя, Ханушо, па ще ги понагледам и от враните...

Изведнъж в къщи поутихна, само шумът на дърветата влизаше отвън и нависналите по черния потон цветни хартии се полюляваха.

— Какво правят там ратаите? — попита след дълго мълчание Ханка.

— Петрек оре картофицето под могилката, а Витек грапи с коня лехите за лен при Свинската долчина.

— Не е ли още мокро там?

— Мокро е, обуцата потъват, като стъпи човек, ама нека се позаграпи с браната, та по-лесно да изсъхне.

— Докато се позагрее земята за сеяне, може и аз да стана...

— Ти гледай себе си сега, а работата никой няма да ти открадне!

— Кравите издоени ли са?

— Аз ги издоих, че Ягуша оставила при обора ведрата и бог знае къде се подянала.

— Все си е по селото като някое куче, никаква отмяна, ни помощ от нея. Аха, кажи на Кобусовица, че ще ѝ дам нива да си посади зеле, а Петрек ще я натори с техен тор и ще я изоре, но по четири дена работа за една леха място! Половината ще ни отработи, кога картофите садим, а половината в жътва.

— И Козеловица иска една леха за лен срещу отработване.

— Колко от върба грозде, толко и тя ще отработи. Да си дири другаде, стига е, дете лани лая из цялото село по тате, че я ощетил.

— Както искаш, твоя е земята и волята е твоя! Филипица дохожда вчера, когато ти раждаше, за картофи.

— За пари ли искаше?

— Не, срещу работа; къде у тях пари сега, умират от глад.

— Още сега ѝ дайте половин крина за ядене, па ако ѝ трябват повече — като посадим, че не се знае колко ще станат. Като дойде Южка, нека ѝ отмери, макар че и Силипи да е една работница!... Само колко да се отърве...

— Та откъде ли пък и сила ще вземе? Не си дояжда, не си доспива, а всяка година ражда.

— Съсипия, божичко, жътва още далече, а хората свършиха житото.

— Свършиха го ами! Гладува вече народа, стяга си корема и едвам кара.

— Пуснахте ли свинката?

— Опраси се до стената, ама едни хубави прасенца, пълнички като хлебчета.

На вратата се появи Билица и извика:

— Оставих гъските под храстите френско грозде. Дошъл господин Яцек за празника, па казва: „Ще се пренеса при тебе, Билица, под наем и добре ще си плащам“... Помислих си, че се подбива с такъв

селянин като мене, те господата обичат тъй да се подбиват, и му викам: „Трябват ми парички, па и стаите ми са празни!“ Той се засмя, даде ми един пакет петербургско енфие, разгледа къщата, па вика: „Щом ти можеш да седиш тука, и аз ще мога, па и полека-лека ще наредим къщата, та ще заприлича на дворянски дом!“

— Гледай ти, такъв господин, брат на дворянина! — почуди се старата.

— Натъкми си легло до моето и си седи. Аз излезнах, а той пушеше цигара на прага и хвърляше зърна на врабчетата.

— Ами какво ще яде?

— Донел си канчета и все чай си прави и пие...

— Не ще да е току-тъй това, тук трябва да има нещо, такъв господин, а...

— Има, има, съвсем е смахнат! Всеки човек се грижи и гледа за нещо по-добро, па той, такъв господар, да иска по-лошо? Нищо друго не е, само ума си е изгубил — казваше Ханка и повдигна глава, понеже откъм портата се чуха гласове.

Връщаха се от кръщаването в черква. Напред вървеше Южка с детето, сложено на прикрита с кърпа възглавница под надзора на Доминиковица, след тях — кметът и Плошковица, поканени за кръстници, и най-последно кривуцаше Ямброжи и не можеше да ги догони.

Но преди да прекрачат прага, Доминиковица взе детето от Южка, прекръсти се и започна по стар обичай да обикаля с него къщата, като се спираше на ъглите и казваше на всяко място поотделно:

— На изток — тук духа...

— На север — тук е студено...

— На запад — тук е тъмно...

— На юг — тук е топло...

— И навсякъде се пази от злото, душо човешка, и само на бога се надявай.

— Уж набожна, па каква е баячка тая Доминиковица! — смееше се кметът.

— Молитвата помага, ама и баенето не вреди! — пошепна Плошковица.

Влязоха шумно в стаята. Старата разви детето и го подаде на майка му тъй, както бог го бе създал, голичко и червено като рак.

— Носиме ти, майко, чист християнин с име Рохо, дадено му при светото кръщение. Да ти е живо и здраво и радости да ти донесе!

— И дванайсет Роховци да извъди! Юнак е той: така врещеше, че нямаше нужда да го щипе човек при кръщаването, па се и напиша, та сме се смели...

— Нали е от род, дето не се отказват от водката — обади се Ямброжи.

Момченцето врещеше и риташе с крачетата по юргана. Доминковица разтри очите, челото и устата му с водка и след това Ханка го сложи на гърдите си. То засмука като смок и се усмири.

Ханка благодари сърдечно на кумовете, като се разцелува с всички и се извиняваше, че кръщенето не е такова, каквото трябва да бъде у Боринови.

— Като родиш след година четвърто, ще наваксаме тогава всичко — шегуваше се кметът и избърсваше мустаците си, защото чашата се приближаваше към него.

— Кръщенка без баща — все едно грях без прошка — обади се необмислено Ямброжи.

При тия думи Ханка се разплака, та жените взеха да пият за нейно здраве и я прегръщаха, а като потуши малко жалбите си, тя почна да ги кани да хапнат, че пържените яйца с колбаса ухаеха приятно от чиниите.

Ягустинка угощаваше, а Южка припяваше на детенцето и го приспиваше в едно коритце, защото старата люлка нямаше крака.

Дълго стъргаха по чиниите и никой не промълви ни дума.

И понеже в отвода бяха надошли деца и все по-често назъртаха в стаята, кметът им хвърли шепа карамелчета и те с крясък и бой изхвъркнаха навън.

— Дори Ямброжи забрави езика си в устата! — подхвана Ягустинка.

— Защото си прави сметка мълчешката, че на момчето трябва да се приготви имот и момиче да му се дири.

— Имот — бащина грижа, а момиче — на сватите.

— Няма да се свърши женската челяд, няма! Молят, молят хората с нея, па който се съгласи да вземе някоя, и му доплащат.

— Струва ми се, че на кметицата ѝ се ще да си има детенце; видях я като простираше дрехите на умрелите си деца.

— Като че ли кмета обещава да прави кръщение наесен!

— При такава длъжност не забравя той какво трябва!

— Някак е тъжно в къщи без детски плач! — рече важно той.

— Наистина и грижите им са много на децата, ама и отмяна са, па и радост...

— И още каква! Ама и златото, като го купиш много скъпо, и от него губиш! — промърмори Ягустинка.

— Вярно е, има и лоши, та никак не бръснат родителите си, упорити, ама дето викат: каквато козата, такава и ярето, каквото посееш, такава ще ида жънеш! — въздъхна Доминиковица.

Ягустинка се ядоса, защото разбра, че за нея подмята.

— Лесно ти е на тебе да се присмиваш на другите, че имаш такива добри момчета, дето и да ти опредат, и кравите да ти издоят, и паниците да измият като най-сръчни моми.

— Защото са възпитани на скромност и послушание.

— Е, вярно е, дори сами си подлагат бузите да ги удрят! Одрали са кожата на баща си! То се знае, каквато козата, такава и ярето, ти право каза; нали помня какви ги не вършеше и ти с ергените, кога беше млада, та не е чудно, че Ягуша, се е метнала цяла на тебе, същата е, каквато беше и ти: дръвник да е, стига само да е накривил шапка и да поиска... от учтивост няма да му откаже — зъбеше се Ягустинка злобно над ухото ѝ, та Доминиковица побледня и навеждаше все пониско глава.

Тъкмо в това време Ягна минаваше през отвода, Ханка я повика да я черпи с водка: тя изпи чашата и без да погледне никого, си отиде.

Кметът се мръщеше и напразно я чакаше да се върне пак.

Разговорите някак не вървяха, той се ослушваше и скришом мятеше поглед към нея, когато тя отново се показва и излезе на двора.

И на жените не се приказваше; само старите се хапеха с бесни погледи, а Плошковица приказваше тихо с Ханка. Ямброжи не пропуцаше бутилката и макар че никой не го слушаше, плещеше нещо и лъжеше на поразия.

Ненадейно кметът стана и излезе уж да отиде зад къщи, но бързо тръгна през градината към двора. Ягуша седеше на прага на обора и даваше на едно шарено теленце да лиже пръста ѝ.

Той се озърна развълнувано, пъхна ѝ карамели в пазухата и пошепна:

— На, Ягушо, и ела по мръкнало в стаичката у кръчмаря, ще ти дам и нещо по-хубаво.

И без да чака отговор, върна се пак в къщи.

— Хо! Хо! Мъжко теленце си имате, добре ще го продадете — казваше той, като разкопчаваше клашника си.

— Ще си го чуваме, че е от чифлишката порода.

— Има сметка в него, а то воденичарския бик никак го не бива. Ще се зарадва Антек на такава стока.

— Божичко, кога ли ще го видя? Кога ли?

— Няма да мине много, аз ти казвам, повярвай ми!

— Нали чакат всички всеки ден.

— Казвам ви, че всеки ден може да пристигнат, нали там от управлението знам нещичко...

— Най-лошото е, че нивите не щат да чакат.

— Като се не засее навреме, страшно е човек да си помисли за есента!

Някаква кола изтропа, Южка назърна да види каква е и рече:

— Свещеника и Рохо дойдоха.

— Свещеника се тъкмеше да ходи за вино за литургии — обади се Ямброжи.

— Рохо е взел да му помага, а не Доминиковица! — подбиваше се Ягостинка.

Доминиковица не успя да ѝ отговори, защото в този миг влезе ковачът и кметът се изправи с чаша към него.

— Окъсня, Михале, гони ни сега!

— Лесно ще те стигна, куме, че за тебе тичат тука...

Едва изрече той това, и влезе помощникът.

— Петре, хайде ела, писаря и стражарите те чакат.

— Да пукнат макар, не дават на човека нито миг мира! Ех, няма що, службата по-напред...

— Отпрати ги по-скоро и се върни.

— Не ще да е скоро; и за пожара в Подлесието, па и за вашия подкоп ще се разправят...

Той изтича с помощника, а Ханка втренчи поглед в ковача и рече:

— Ще дойдат да описват, Михале, та ти им разправи там всичко.

Той дърпаше мустаците си и насочи очи към детето, уж го разглеждаше внимателно.

— Какво ще им кажа? Толкова и Южка би могла да им каже!

— Та няма да пратя момичето при чиновниците, нали не е прилично! Ще кажеш, че доколкото се знае, нищо не е изнесено от килера, а пък дали нещо друго не липсва... господ знае... и... — Тя тупна завивката, като покашля, за да не издаде подигравката на лицето си, но той скочи и излезе.

— Какъв е шмекер! — усмихна се лекичко тя.

— Къде не беше дълга кръщениката, къде я пък прекъснаха! — надумваше Ямброжи, като посягаше за шапката си.

— Отрежи му, Южко, колбаса, нека у дома си да продължава кръщениката.

— Да не съм гъска, та да гълтам суха колбаса?

— Налей си и водка, стига си надумвал.

— Умните хора казват: прави сметка на булгура, когато го сипваш в гърнето; пръстите си при работа не оглеждай, но и чашите, когато те черпят, недей брои...

— Където греховете бият камбана, там пияницата литургия служи!

Бъбреха си те, без да жалят водката, но не мина много и помощникът почна да обикаля къщите и да вика всички да отидат у кмета, при писаря и стражарите.

Това разсърди Плошковица, та се прехвана през кръста и му се озъби:

— Пет пари не давам за заповедите на кмета!... Наша ли е работа това? Да не сме ги викали? Къде имаме ние време сега да се разправяме със стражари, а? Не сме кучета, та кой кога ни подсвирне, да тичаме! Ако нещо им трябва, да дойдат и да питат! И те знаят пътя! Няма да идем! — закрепя тя, като изтича на пътя при групичката изплашени жени, които се събираха при вира.

— Хайде, мари, всяка на нивата си, па който има работа с жените, трябва да знае къде да ги търси. Ха, да имат да вземат, кога им скимне да зарязваме всичката си работа и да ходим там, да стърчим като кучета пред вратата им, тиквеници такива! — викаше тя страшно настръхнала.

Плошковица беше първа господарка след Бориновци, затова я послушаха и се разбягаха като уплашени квачки и понеже повечето

жени работеха още от сутринта по нивите, селото опустя. Само туктам покрай вира играеха деца и старици се припичаха на слънце.

Разбира се, писарят се ядоса и напсува хубаво помощника, но ще не ще трябваше да тръгне по нивите. Дълго скитаха те из лехите и разпитваха хората дали не знае някой нещо за пожара в чифлика. Толкова казваха и те, колкото и той знаеше, кой би издал пред стражарите това, което таеше за себе си?

Само си изгубиха времето до пладне, наскитаха се по кърските пътища и се изпокаляха до пояс, тъй като някъде нивите още бяха подгизнали. И всичко напразно.

Така бяха ядосани, че щом дойдоха у Боринови да описват подкопа, старшията псуваше на поразия и като срещна в отвода Билица, нахвърли се върху него с пестници и кресна:

— Ти, собачя морда, защо не пазиш, ами крадци ти подкопали къщата, а? — и започна да го псува на майка.

— Пази ти, за това си поставен, аз не съм ти ратай, чуваш ли! — отвърна му веднага старият, дълбоко оскърбен.

А писарят му ревна да си затваря устата, когато приказва със служебно лице, че за тая му вироглавост ще бъде арестуван, но старият чак побесня. Той се изправи гордо и сърдито, като мятеше поглед, кресна пресипнало:

— А ти какъв си бе? На селото служиш, селото ти плаща, върши това, що ти е заповядано от кмета, а стопаните не закачай! Виж го ти него, дрипльо неден, писарушка такава! Охранил се с нашия хляб, па сега подритва хората... и за тебе ще се намери по-голяма власт и наказание...

Кметът и помощникът се спуснаха да го успокояват, защото той ставаше все по-зъл и вече търсеше с разтреперани ръце нещо твърдо около себе си.

— Пиши ми глоба, ще платя, па ако искам, ще ти дам и да се черпиш отгоре! — викаше той.

Те не му обръщаха вече внимание, описваха всичко подробно и разпитваха домашните за подкопаването, а старецът нещо мърмореше на себе си, обикаляше около къщата, заглеждаше се по ъглите, дори ритна кучето, понеже още не можеше да се успокои.

Като свършиха, поискаха да хапнат, но Ханка заръча да им кажат, че тъкмо сега нямало ни мляко, ни хляб и че са останали само картофи

от закуската.

Те тръгнаха към кръчмата, като проклинаха и камъните в Липци.

— Добре стори, Ханушо, нищо няма да ти направят. Божичко, дори покойния дворянин, ако и да имаше право, и той никога, ама никога не ме е навиквал така...

Той дълго не можа да забрави обидата.

Веднага след пладне една жена дойде у Боринови и каза, че били още в кръчмата и че помощникът се затекъл да доведе Козеловица.

— Ще хванат тоя, що клати гората! — засмя се Ягустинка.

— Навярно за вършини е отърчала в гората!

— Във Варшава е от вчера, за деца отиде в болницата, две ще докара да ги гледа, от тия, подхвърлените...

— Да ги умори от глад като ония преди две години.

— Може и по-добре да е за тия сироти, няма да се влачат цял живот като кучета...

— И копилето е човек... тежко ще отговаря тя пред бога.

— И тя не е искала да ги мори с глад, самата тя рядко има да се наяде хубаво, та откъде да вземе за децата...

— Плащат ѝ за издръжката, не ги гледа от добро сърце! — рече строго Ханка.

— Петдесет злоти на едно за цяла година, голяма работа...

— Не е то голяма, че веднага ги изпива, а после дечицата умират от глад.

— Не всички умират: та не изучува ли се така вашия Витек, па и другото, дето е ратай в Модлица!

— Защото свекър ми взе Витек още такъв е сополанко, та се изхрани у нас. Така беше и с другото.

— Нима се застъпвам за Козеловица?... Казвам само каквото мисля. Трябва и тя, жената, да подири някаква печалбица, че няма какво да сложи в гърнето.

— Така си е, няма Козела, няма кой и да открадне.

— А пък с Агата се излъга: вместо да умре бабичката, оздравя си харничко и си излезе от нея. Сега се оплаква по селото, че Козеловица всеки ден ѝ надумвала, че не бързала да умре, само и само да я ощетяла.

— Сигурно ще се върне пак у Клембови: къде другаде ще се подслони?

— Не ще се върне: жалба ѝ останало към роднините. Клембовица не ѝ се щеше да я изпусне, че и постелки си има старата, па и някоя пара спестена, но тя не иска да остане; пренесе си раклата у помощничката и гледа само къде би могла да си умре спокойно.

— Ще поживее тя още, па сега във всеки дом ще може да върши някаква работа, макар гъските да изкара на паша или кравите да понагледа. Ягна къде се е пак дянала?

— У органистови навярно, на момата им якички везе.

— Време ли е за забава, като че се е свършила работата в къщи!

— Още от празниците все там си седи — оплака се Южка.

— Ще я наредя аз нея, та ще ме запомни... Подай ми детето! — рече Ханка.

Тя го взе при себе си и щом разтребиха след обеду, натири всички по работа. Остана самичка в стаята и слушаше как децата си играят под прозореца, нагледвани от Билица, а в другото отделение Борина лежеше както винаги самичък, гледаше промъкващата се през прозореца ивица слънчева светлина, движеше пръстите си в нея и тихичко си приказваше нещо като някое оставено само дете.

И по село зацари пустота, защото настана чудесно време и всеки, който можеше да се движи, излезе на работа в полето.

Времето се бе задържало още от празниците и всеки ден беше все по-топло и по-ясно.

Дните вече ставаха по-дълги, със замъглени и сиви утрини, тихо затоплени пладнини, привечер с разпалени зари на слънцето — дни на същинска пролет.

Някои от дните се мъкнеха тихичко като разискрени на слънцето потоци, възхладнички като тях и като тях прозрачни и разиграни по бреговете, празни и синкави, тук-там само жлътнали се от млечка, бялнаи се от парички или пък позеленели от върбовите филизи.

Идваха и напълно топли дни, нагрени, възвлажни, къпани в слънце, лъхащи свежест и тъй напоени с растеж, тъй набъбнали с пролет, тъй опити със сила, че когато вечерно време утихваха птичите гласове и селото заспиваше, сякаш се усещаше напорът на корените в земята и извисяването на стъблата и се чуваше тихото шумолене на разпукващите се пъпки, устремът на растежа и гласовете на създанията, които излизат на божия свят...

Имаше и други дни, съвсем различни от тези.

Без слънце, замъглени, сивосинкави, ниски, забулени от коремести облаци и душни, тежки, които удряха в главата като водка, та хората се чувствуваха като пияни; дървесата се гърчеха в трепет и всяко създание, обзето от някакво умиление, се устремяваше и политаше неизвестно къде и защо, та на човека му идеше да вика, да се протяга или да се гуши, па макар и по тия мокри треви, както правеха оглупелите кучета.

Или пък дохождаха дни дъждовни още от сутринта, обвити като в погребални плащаници, та не можеше да се види нито свят, нито улици, нито схлупените къщи из мокрите овощни градини. Дъждът валеше бавно, упорито, непрекъснато; еднакви, сиви треперливи нишки като че ли се размотаваха от някакво невидимо вретено и свързваха небето и земята, та всичко се беше безропотно навело и гизнеше, вслушано в честото пършолене и шуртенето на потоците, които като бели повесма се стичаха из черните ниви.

То беше нещо обикновено, както всяка година през първите дни на пролетта, и никой не се чудеше на това, нямаше време да размисля, тъй като зората пдеше народа на работа и чак късен мрак го връщаше у дома, та едвам стигаше време на хората да вечерят и да си починат малко.

Поради това и Липци бе пусто по цели дни, под охраната само на старците, кучетата и градините, които все по-гъсто забулваха къщята. Понякога само някой просяк преминаваше, съпровождан от кучешки лай, или пък кола дохождаше на воденицата и улиците пак опустяваха, а онемелите къщи назъртаха с напечените си прозорчета през овошките към безкрайните полета, които като море от ниви обграждаха цялото село, към полята, прегърнали като родна майка дечицата си в скута и ги държаха в хранителна прегръдка до пълната си гръд.

То се знае, че що бяха дни, все бяха работни, топли, оросявани с дъжд, веднъж дори пухкав сняг заваля и посиви полята, но за кратко, защото слънцето веднага го глътна — ето защо не бе и за чудене, че в село затихваха свадите, крамолите и всички големи разправи: работата запръгаше всички в корави яреми и навеждаше главите им към земята.

И вече всяко утро, щом роената зора разтвореше сивите си очи и първите чучулиги запееха, селото ставаше на крак, вдигаше се шум,

хлопаха се вратни, понасяха се детски плачове, крякане на изкарвани на паша гъски и веднага извеждаха и запрягаха конете, момчетата караха плуговете, товареха картофи на колите и тъй бързо се разнасяха низ полето, че след няколко мига в селото наставаше пак тишина и пустота. Дори в черква почти никой не стъпваше, та музиката на органа се разнасяше из празния храм, разливаше се из по-близките ниви и чак когато зазвънеше камбанката, народът коленичеше на утринна молитва.

Всички излизаха на работа, а почти не се забелязваха из нивите; едва като се призре човек по-внимателно, можеше да види тук-там плугове, напънати в работа коне, някъде кола на слога и жени, които като червени гъсеници се движеха из просторните поля, под ясното и високо небе.

А наоколо, от Рудка, от Воля, от Модлица, от всички села, които изпъкваха с кичурите на градинските дървета и с белите си стени през синкавия въздух, се разнасяха пълните с провиквания и песни екове на работата. Докъдето око стигаше зад граничните могили, навсякъде се виждаха мъже да сеят, плугове да орат, хора да садят картофи, а по песъчливите ниви се вдигаше вече прах след браните.

Само липченските земи лежеха във вкочаняла тишина, печални и заглъхнали като безплодни ветровити места или като съхнещи в сред младата гора дървета. Защото бяха изоставени като сираци и лежеха, боже мой, почти неразорани, защото женските ръце не можеха да свършат и колкото за десет мъже, макар че цяло село се трудеше и потеше от зори до мръкнало.

Какво можеха да сторят сами? Залягаха само около картофите и лена, а по останалата част от полето се привикваха все по-шумно яребици или често подскачаше зайче, и то тъй бавно, че можеше да се преброи колко пъти се бялваше задницата му при тичането из есениците. Враните на цели ята пълзяха по угарите, които се простираха лениво под слънцето и напразно чакаха човешка ръка.

Каква полза за народа, че настъпваха чудно хубави дни, че ставаха в утрини като окъпани в сребро златни потири, че бяха зелени и миришеха на билки, затоплени и пеещи с птичи гласове, че всеки ров бе позлатен от жълтурчета, че всяка межда се пъстрееше като панделка, обшита с парички, а ливадите сякаш поръсени с цветове от розови пухчета, че всяко дръвче бе набъбнало от зеленина и в цял свят

напираше такава пролет, та изглеждаше, че цялата земя кипи и клокочи от този пролетен растеж!

Какво от това, когато нивите Лежеха неизорани, непосети, необработени като здрави и силни ратаи, които само се протягаха на слънце и прахосваха цели седмици на вятъра, а на тучните плодородни ниви вместо жита се жълтееше саморасъл синап, тръни виреха нагоре глави, лобода се люлееше по трапчините, пирей се ръждавеше, по есенните орници никнеха разни бурени, а по стърнищата стърчеха мащерки и високи лопени и като самонадеяни жени се ширеха из полетата! Всичко, което тлееше притаено и до това време живееше в страх, сега бързо се разрастваше, пробиваше си буйно път из браздите към лехите и завладяваше нивите.

Дори някакъв страх вееше от тия напуснати ниви.

Изглеждаше, като че ли горите, наведени ниско над угарите, си приказваха учудено, като че ли потоците по-плахо се провираха между пустите места, а вече отрупаните с бели пъпчици трънки, крушите по слоговете, прелетните птици или някой странник от чужди краища, дори поставените като на стража крайпътни кръстове — всичко това се оглежда в почуда и пита ясните дни и пустите неизорани ниви:

— Къде са се дянали стопаните? Къде, къде са ония песни и буйната радост?

Само плачът на жените им отговаряше какво бе станало в Липци.

И тъй минаваше ден след ден, без никаква промяна към по-добро; напротив, всеки ден все по-малко жени излизаха на полето, защото едвам успяваха да привършват изоставената къцна работа.

Само у Боринови всичко вървеше както обикновено, но по-бавно от други години и малко по-лошо, понеже Петрек сега се учеше на полска работа; ала все някак вървеше, тъй като не липсваха помощни ръце.

Ханка, макар и още в постелята, нареждаше всичко тъй умело и твърдо, че дори самата Ягуша трябваше да се запретва на работа. Нищо не забравяше тя: стоката, болния, къде да орат и къде да сеят, та и децата, защото от кръщенката Билица вече не дохождаше, заболял беше. И тя цели дни лежеше сам-самичка и виждаше хора само на обед и вечер или Доминковица, която я навестяваше по веднъж на ден. Никоя от съседките не се показваше, дори Магда, а пък за Рохо като че ли и споменът се беше загубил: откак замина със свещеника, не се

върна вече. Страшно ѝ беше дотегнало това лежане, та не се скъпеше нито за по-тлъстичка гозба, нито за яйца, нито за месо, само и само по-скоро да се съвземе, дори поръча да заколят кокошка и да я сготвят с кисело зеле; наистина, тази кокошка не носеше вече яйца, но все струваше две злоти.

Затова и тъй бързо преодоля боледуването си, та още на Томина неделя стана и реши да отиде на черква на чиста молитва. Жените я съветваха да не ходи, но тя не отстъпи и веднага след служба отиде с Плошковица.

Още се люлееше на краката си и често се опираше на съседката.

— Как се е размирисало на пролет, та чак главата ми се замайва.

— Ден-два и ще привикнеш.

— Една седмица как не съм излизала, а пък се е променило за цял месец.

— На бръз кон препуца пролетта и нищо не можа да я превари.

— Па зелено, боже мой, зелено!

И наистина овощните градини бяха надвиснали над земята като облак от зеленина, само комините се белееха над нея и покривите на къщите стърчеха. Из гъсталаците птичките цвъртяха като луди, ниско появаше топъл вятър откъм полето, та бурените покрай плетищата се вълнуваха, а вирът се бърчеше и огъваше.

— Какви са пъпки по вишните, току-виж, че се разцъфтели.

— Само да не хване някой студ, а то добра рожба ще имат.

— Казват, че кога житото не роди, градината плоди.

— На такова мирише в Липци, натам върви! — въздъхна тя, като погледна насълзено към незасетите ниви...

Бързо свършиха с чистата молитва, защото детето се разрева, па и Ханка се усети тъй изтощена, та веднага след връщането си у дома полегна малко на леглото, но неуспяла още да си отдъхне, и Витек се втурна вътре с крясък:

— Господарке, цигани идат в селото!

— Чума дано ги ръгне, това не стигаше сега! Извикай Петрек и позатворете вратите да не смъкнат нещо.

И тя излезе страшно разтревожена пред къщи.

Наскоро из селото се разтича цяла банда циганки, окъсани, разгълчюлили се, черни като катран, с децата си на гръб и тъй противни, че бог да пази; мъкнеха се низ селото, просеяха, предлагаха

да врачуват и насила искаха да влизат в къщите. Бяха десетина и вдигнаха врява по цялото село.

— Южко, вкарай в двора гъските и кокошките, децата доведи в къщи, че може да откраднат някое! — И тя седна пред къщи да пази, а като видя, че една циганка се запътва към портата, насъска кучето към нея. Лапа се разлая и не я пусна, а тя, магьосницата, го заплаши с тоягата си и проломоти нещо към Ханка.

— Ех, грижа ме е за твоите клетви, крадла такава!

— Нямаше да те урочаса, ако я пуснеш — пошепна хапливо Ягна.

— Ама все щеше да открадне нещо. Такава не може човек да опази, ако ще би и в ръцете ѝ да гледа, а ти ако искаш да ти врачуват, залети се по тях.

Като че ли Ханка улучи тайното желание на Ягна, защото тя излезе из село и целия неделен следобед се мъкна след циганите. Тя не успя да се отърве от някакъв неопределен страх, нито пък да преодолее любопитството си от врачуването, та има сто пъти се връща у дома и пак се понасяше след тях и чак надвечер, когато циганите потеглиха към гората, като видя, че една влезе в кръчмата, намъкна се и тя след нея и с голям страх, като се кръстеше час по час, пожела да ѝ гледа, без да обръща внимание на застаналите зад тезгяха хора.

Вечерта след вечеря момичета се събраха при Южка пред къщи, приказваха си за циганите и разправяха на коя какво са казали: на Мариша Балцерекова предсказали сватба при копане на картофите, на Настка — мъж и голямо богатство, на Улиша Сохова — че ергенин ще дойде да я гледа, на онази дебелията Веронка Бартекова — болест, а на Тереска войничката...

— Навярно копиле! — излая Ягустинка, която стоеше отстрани.

Момичетата не ѝ обърнаха внимание, защото тъкмо тогава дойде та седна Петрек и заразправя разни истории: че циганите имат свой цар със сребърни копчета и тъй го слушали, та дори и на смях да кажел да обесят някого, веднага го обесвали.

— Цар на крадците, такъв властник, а кучета насъскват по него — шепнеше Витек.

— Кучешко семе, поганци загубени! — изръмжа старата, приближи се към другите и започва да разправя как циганите крадат деца по селата.

— А за да станат черни, къпят ги в отвара от елхови кори, та после и майка им не може да ги познае, а ония места, дето са миросани децата при кръщаването, трийт ги с тухла до кокала чак... и просто на дяволчета ги превръщат.

— Па навярно и такива магии и уроки могат да правят, дето страх да те побере — писна някоя.

— Истина, само да ти духне циганка, и лакът дълги мустаци ще ти пораснат.

— Смеете се вие!... Казват, че един мъж от слупска енория насъскал кучетата по тях, а една от циганките само мярнала някакво огледало пред очите му и човека си ослепял...

— Разправят, че могат да превърнат човека в каквото си щат, дори в животно.

— Като се напие някой, той самичък най-добре се превръща в свиня.

— Ех, ами оня от Модлица, дето беше лани тука на събора, не лазеше ли на четири крака и не лаеше ли като куче?...

— Дявола е влязъл в него, нали свещеника му го изгонва.

— Божичко, какви ли работи няма по света, та косата ти да настръхне!...

— Защото злото се притайва навред като вълк около овци.

Сърцата на всички изтръпнаха тревожно, те се скупчиха още по-гъсто, а Витек, разтреперан от страх, зашепна тихичко:

— И у нас нещо иде да ни плаши...

— Не дрънкай глупости! — скара му се Ягустинка.

— Смея ли да дрънкам току-тъй, нали нещо ходи по конюшната, присипва храна на конете, те пръхтят... и зад сенарника ходи, нали видях как Лапа стърчеше натам, ръмжеше, въртеше опашка и се умилкваше, а никого нямаше... Това ще да е душата на Куба, тя дохожда... — добави той по-тихо, като се озърташе на вси страни.

— Душата на Куба! — шепнеше Южка, като се кръстеше час по час.

Всички се разтрепераха, тръпки ги побиха, а като скръцна някаква врата, подскочиха и изпищяха. Ханка беше застанала на прага.

— Петрек, къде се спряха циганите?

— В черквата казваха, че в гората се спрели, зад Бориновия кръст.

— Трябва да се пази нощеска, да не би да измъкнат нещо.

— В близки места като че ли не крадат.

— Както им попадне. Преди две години пак там бяха спрели и на Сохови свинята бяха измъкнали... Не гледайте вие това, че са близко! — предупреждаваше Ханка и когато момичетата се разотидоха, тя наглеждаше ратаите да затворят добре обора и конюшнията, а на връщане назърна в другото отделение да види дали си е дошла вече Ягна.

— Я тичай, Южко, за Ягна да се прибира, че днес няма да оставя вратата цяла нощ отворена.

Но Южка съобщи скоро, че у Доминиковичини е тъмно и че по селото почти навред спят.

— Няма да го пусна това миткало, нека поседи до заран вънка! — заканваше се тя, като подпираше вратата.

Може да беше вече доста късно, когато Ханка чу да се бута на вратата и стана да отвори, но едва не отскочи назад: Ягна лъхаше страшно на водка. Трябва хубаво да беше пияна, защото дълго пипа за ръчката на вратата, па се чуваше и как се препъваше о къщните предмети и как се строполи отведнъж на леглото си.

— Брей! И на събор по-хубаво не би си пийнала, тц, тц, тц!...

Но не бе й речено да прекара спокойно тая нощ, защото още в зори се вдигна такъв писък и плач из селото, че и който още спеше, изтичваше по долни дрехи на пътя от страх да не би някъде пожар да има...

А то Балцерековица и дъщерите й се късаха от рев, че им откраднали коня от обора.

За миг цялото село се събра пред дома им, а те вдигаха гълчава и разправяха унесено, през плач и вайкане, как призори Мариша отишла да подтури храна на коня и гледа: вратата отворена, конюшнията празна и коня го няма при яслите.

— Помогни ни, Исусе милостиви! Помогнете ни хора, помогнете! — реवेशе старата, като скубеше косата си и се блъскаше в оградата като спъната птица.

Дотърча помощникът, изпратиха и за кмета, но го нямало в къщи, дойде след доста време, като едвам се държеше на краката си: беше пиян, одряман и съвсем не на себе си, защото забърбори нещо и

почна да разпъжда народа, та помощникът трябваше да го накара да се махне.

Но и без това малко му обръщаха внимание при тая тежка грижа, която като камък притисна всички души; те слушаха разказите на клетите жени и тъпчеха от конюшната до пътя и обратно, без да знаят какво да правят, безпомощни и страшно изплашени, докато една се провикна:

— На циганите е работа това!

— Истина, в гората са! Вчера оглеждаха къде какво има!

— Те ще са, ами кой друг — нададоха се тревожни гласове.

— Тичайте да го вземем от тях и да ги набием тия крадци! — кресна Гулбасовица.

— Да ги изтрепем за тая пакост!

Страшен врясък избухна към току-що изгрялото слънце, захванаха да изтеглят колове из плетищата, размахваха пестници, въртяха се наоколо или пък изтичваха с викове нейде напред, че нова беда се бе случила.

Дотърча разплакана помощничката, че им откраднали колата от двора.

Всички застанаха като вдървени, сякаш гръм удари нейде наблизо, та дълго време въздишаха, разперваха ръце и се споглеждаха ужасени.

— Кон и кола откраднали... Това вече не е било друг път в селото.

— Някаква напаст се струпва въз Липци.

— И от неделя на неделя все по-зле!

— По-рано за цели години толкова не се е събирало, колкото сега в един месец.

— И как ли ще свърши всичко това, как ли! — шепнеха си разтревожени.

Изведнъж се спуснаха след помощника към Балцерековата градина, където се виждаха дирите на коня по росата и по прясната пръст чак до помощниковата плевня; там крадците впрегнаха коня в колата, избиколили из нивите и излезли при воденицата на пътя, който води към Воля.

Половин селото тръгна натам и разглеждаше мълчаливо дирите, които при изгорелите копи на завоя към гората изведнъж се изгубиха и

не можеха да се открият.

Но тази кражба тъй разтъжи всички, че макар да беше чудно хубав ден, малцина се заловиха за работа: мъкнеха се омърлушени, кършеха ръце, съжالياваха Балцерековица и все по-голям страх ги обземаше за имота им.

А Балцерековица седеше пред конюшната като пред мъртвешки ковчег, подпухнала от плач и вече едвам дишаща, избухваше от време на време в стенания.

— О-ох, едничък мой Дорчо, милото мое конче, моето хубаво помощниче! Едвам десета година караше, от такова е жребче сама съм го отчувала, като свое дете съм го гледала, че се роди в същата година, когато и моя Стахо! Какво ще правим ние сироти сега без тебе, какво?

Тя тъй жално виеше, че всички, които бяха с по-меки сърца, плачеха с нея и жалеха за загубата, защото без кон е като без ръце, особено напролет и когато нямаше мъжете.

Съседките я бяха заобиколили, от все сърце я утешаваха и всички споминаха Дорчо и го хвалеха една през друга.

— Хубав кон беше и як още, кротък като дете.

— Ритна ми момчето, съседке, ама чудо кон беше.

— Истина, имаше буца на крака и беше малко сляп, ама всякога биха дали за него четирийсет рубли.

— А пък като куче беше дяволът, не смъкваше ли завивките от плетищата, а?

— Няма, няма да намерим друг такъв! — нареждаха с болка като над някой мъртвец, а Балцерековица само като погледнеше към яслите, нов рев я разтърсваше и нови жалби я хващаха за гърлото. Празната конюшня като пресен гроб възбуждаше спомена за непрежалимата загуба и щета... Успокои се едва когато ѝ казаха, че помощникът забрал Петрек, Ханкиния ратай, поповия Валек и воденичарския слуга и всички заедно отишли да търсят циганите.

— Ех, ще хванат този, дето клати гората: който знаел да открадне, ще знае и да скрие.

Беше вече доста късно, когато се върнаха и казаха, че няма нито следа от откраднатото, че е изчезнало като камък във водата хвърлен.

И кметът се яви в селото и макар че се мръкваше вече, забра помощника и отидоха с каруца да съобщят в полицията и в

канцеларията, а Балцерековица и Мариша от своя страна отидоха да търсят по съседните села.

Но се върнаха с празни ръце, само узнали, че и по другите села станали много кражби. Още по-голяма мъка налегна хората, защото се боеха за стоката си, та кметът нареди стража, и понеже нямаше мъже, по две жени и едно по-възрастно момче трябваше всяка нощ да обикалят селото и да наглеждат. Освен това във всяка къща поотделно пазеха, всички моми отиваха да спят при конете и при кравите.

Но и това не помогна, тревогата още повече растеше, тъй като въпреки всичкото пазене още същата нощ крадци откъснаха спрасната свинка на Филипица отвъдната.

Просто не може да се изкаже какво ѝ беше на тая сирота: така беше отчаяна, че и за детето си не би скърбяла повече, защото това ѝ беше всичката стока, с която правеше сметка да се изхрани до жътва; и ревеше, и блъскаше главата си в стените, та страх да те обземе. Изтича дори до свещеника, който от съжаление над нея ѝ даде цяла рубла и ѝ обеща прасенце от ония, които щяха да му се опрасят по жътва.

И народът не знаеше вече какво да прави и как да се отърве от кражби. Настана същински погребален ден, а понеже и времето се развали, още от сутринта ръмеше дъжд и сивото и тежко небе притискаше целия свят, печал обземаше душите, хората се движеха загрижени, въздишаха, тъгуваха и мислеха със страх за най-близката нощ.

Като че за добра чест надвечер се появи Рохо, тичаше по къщите и разнасяше чудна новина, та дори не можеха да повярват. Разправяше, че другиден, в четвъртък, ще дойдат на цяла дружина мъже от съседните села да помогнат в полската работа.

Не можеха изведнъж да повярват, но когато свещеникът излезе из селото и най-тържествено потвърди, буйна радост обзе хората и привечер, когато дъждът престана и локвите почервеняха от зарите, промъкнали се под издигащите се високо пари, улиците загъмжаха и забръмчаха от весели крясъци. Из къщите закипя от разговори, жени и деца тичаха по съседите да обсъждат и да се чудят на тая новина, съвсем забравиха за кражбите и тъй сърдечно се радваха на неочакваната помощ, че дори малцина останаха да пазят през нощта.

Сутринта, щом се пукна зората, всички в селото бяха на крак; разтребиха къщите, заеха се да пекат хляб, колите тъкмяха, картофи за

садене режеха, отиваха по нивите да разхвърлят стоварения на купчини тор, а в някои къщи се грижеха и за ястия, па и за пиене за неочакваните гости; смятаха, че трябва достойно, като заможни хора да ги посрещнат: заради това не една оставена за продан кокошка и гъска се простиха с живота си, а мнозина взимаха и назаем от кръчмата и от воденицата. В Липци стана като пред голям празник.

А Рохо, може би най-радостен и най-развълнуван, тичаше из селото и навсякъде подканяше да се приготвят; той беше тъй светнал, тъй чудно приказлив, че когато се отби у Боринови, Ханка, която пак лежеше, защото се чувствуваше болнава, му рече тихо:

— Очите ти светят като в треска...

— Здрав съм, само че съм радостен както никога в живота си. Помисли си: толкова мъже ще дойдат за цели два дена в Липци и ще свършат всичките най-важни работи. Как да не се радваш?

— Чудно ми е само как така даром ще работят, без плащане, за бог да прости, дето го викат... това още никъде не е бивало.

— Така, за бог да прости ще дойдат да работят, както трябва да правят истинските поляци и християни! Разбира се, че това не е било, но и затова злото царува по света. Ще се промени на по-хубаво, ще видиш! Народът ще се опомни и ще разбере, че няма откъде другаде да чака помощ, ами току сами едни на други да си помагат! И тогава това ще се разрасне по цял свят като мощна гора и враговете му като сняг ще се стопят! Ще видиш, ще дойде такава време! — викаше той със светнало лице и протягаше нанякъде ръце, сякаш искаше да обгърне с любов целия народ, да го свърже в един неразкъсваем вързоп...

Но Рохо веднага избяга, защото тя почна да разпитва кой е направил това чудо да дойдат да помагат. Той ходеше по селото, понеже до късно през нощта светеше по къщите, а момите тъкмяха почти празнична премяна за утре с надежда, че ще дойдат и някои ергени.

А сутринта, току-що зората забели къщите, селото бе вече готово, комините пушеха, момите като опарени тичаха от къща в къща, а момчетата се катереха по стълби на покривите и гледаха към пътищата. Празнична тишина падна над селото. Настана облачен, несълънчев, но топъл и някак чудно печален ден. Птичките упорито чуруликаха из градините, а човешките гласове затихваха и се полюляваха тежко из топлия и влажен въздух.

Чакаха дълго, защото чак когато зазвъниха за черква, зашумяха глухо пътищата, а изпод сините редки мъгли почнаха да излизат редици от коли.

— Идат от Воля!

— Идат от Жепки!

— Идат от Дембица!

— Идат от Пшиленк!

От вси страни се чуваха тия крясъци. Всички се предваряха към черквата, където вече се бяха отбили първите коли, и в късо време целият площад се наблъска с народ и с впрягове. Мъжете, облечени празнично, слизаха из кошовете на каруците си и поздравяваха идващите отвсякъде жени, а пък децата, както винаги, вдигаха врява и наобикаляха пристигналите.

И веднага влизаха в черква, тъй като органът вече бучеше.

А щом свещеникът свърши, почти цялото село се изсипа зад гробищната врата при камбанарията. Стопанките излязоха напред, момите пронизваха с погледи момците и се въртяха отстрани, а безимотните се прибраха отделно в един куп като яребици и не смееха да излязат пред свещеника, който веднага се яви, поздрави всички и почна да разпорежда заедно с Рохо кой в коя къща ще иде да работи, като гледаше само по-богатите при по-богати да настани.

И тъй в един миг разпореда той всичко, че не мина и половин час, и мъжете бяха разграбени. Пред черквата останаха само безимотните разплакани и напразно чакаха и тям някой да се падне. А из селото настана шум: слагаха пейки пред къщите, мигом поднасяха закуски и черпеха с водка за бързо сприятеляване. Момите радостно им прислужваха, гостите едвам слагаха хапка в уста, понеже повечето бяха ергени и бяха пременени като за годеж, а не за работа.

Нямаше време за разговори. Само дето ги попитаха от кои села са и как се казват. Дори твърде малко ядоха, като се отказваха много деликатно, че още не са отработили за повече.

И не след дълго, съпроводжани от жените, занаизливаха към нивите.

Стана като че ли тържествен празник в света.

Пустите и замрели поля оживяха, понесоха се гласове, из всеки двор изкарваха коли, по всички пътеки се влачеха плугове, по всички слогове се движеха хора, навред през градини и по ниви се

привикваха, хвърчеха радостни поздравии, коне цвилеха, разсъхнали каруци трополяха, кучета лаеха и тичаха като луди подир малките кончета, буйна радост изпълваше сърцата и се носеше по света, по картофища, по ечеменища, по стърнища, по буренясали угари заставаше народ във весел, шумен и понесъл се надалече разговор като при танц.

Изведнъж утихна всичко, плеснаха камшици, заскърцаха потеглици, изпънаха се коне и още ръждивите плугове започваха бавно да се забиват в земята и да отмятат първите черни и лъскави бразди, а народът се изправяше, поемаше дъх, прекръстваше се, обгръщаше с поглед полето, навеждаше се и се залавяше за работа.

Напълно набожна и света тишина обгърна полята, като че ли захвана литургия в този безкраен храм. Народът покорно се притисна към лехите, притихна и със сърдечна въздишка хвърляше светото плодно зърно, сееше труд в плодовитото утро, отдаваше се цял и доверчив на майката земя.

Хей! Пак оживяха липчанските ниви, пак дочакаха в скърби стопани; докдето поглед стига, от мрачните гори чак до възвишенията, до границите на полето, по всички ниви под този сивозеленикав замъглен като под вода въздух гъмжеше от червени вълненици, шарени панталони, бели коне, впрегнати в плугове и в коли покрай нивите.

Като че рояк пчели накаца по ухаещата земя и гъмжеше трудолюбиво в тишината на пролетния ден, та само чучулигите пееха още по-силно и невидимо някъде се люлееха. Понякога и вятър полъхваше, полюшваше дръвчетата, повдигаше полите на жените, есенниците погалваше и с кикот избягваше към гората.

Дълги часове работиха без отдих и почиваха само колкото да си изправи човек гърба, да си поеме дъх, и отново се прилепваше към оранта. Дори и на пладне не излязоха из нивите; посядваха само по междите да хапнат из ушатките и да облекчат кокали и щом конете похапнеха, пак хващаха плуговете, без да се леният и размаиват. Чак по здрач започнаха да напуцат нивите.

Изведнъж домовете светнаха и закипяха от разговори и шетане. Цялото село плувна в светлини, които падаха по пътя през разтворените врати и прозорци от напалените вътре огньовете. Във всяка къща бързаха да нагодят добитъка и да приготвят вечерята. Вдигна се

един шум, привикваха се едни други, коне цвилеха, врати скърцаха, телци ревяха, гъски крякаха, затворени за през нощта, деца врещяха, цялото село ечеше и се тресеше в чуден радостен кипеж.

Утихна чак когато стопанките започнаха да канят на вечеря, като оказваха голяма почит на мъжете: слагаха ги на първите места на трапезата и им поднасяха най-хубавото от ястията, без да жаят ни месото, ни водката.

Навсякъде вечеряха, навсякъде през отворените прозорци и врати се виждаха събрани в кръг глави и движещи се уста, чуваше се стържене на лъжици, а миризма от пържена сланина се носеше по улиците, та чак дразнеше ноздрите.

Само Рохо никъде не седна за дълго. Той ходеше от къща в къща, сееше добри думи, съветваше и отиваше в друга къща, по-нататък, като грижлив стопанин, който еднакво заляга за всичко; също както цялото село, пък може и повече, той бе изпълнен с радост и веселие.

Дори и у Ханкини се чувствуваше днешният празник; ако и да нямаше нужда от помощ, но за да облекчи другите, Ханка бе повикала у дома си на вечеря и нощувка двоица жепчани, които бяха работили у Веронка и у Клембовица.

Тях си бе избрала тя, понеже жепчаните минаваха за шляхта.

Наистина в Липци винаги се подиграваха с такава шляхта и не я броеха за нищо, дори по-долу от градски дриплъовци и занаятчии, но щом влязоха в къщи, Ханка веднага забеляза, че са по-други, по-отракани.

Те бяха дребни и гърчави мъже, облечени по градски с черни палта, но с хубави лица; мустаците им стърчеха като конопени снопчета, гледаха отвисоко, но бяха приказливи, отнасяха се внимателно и приказваха съвсем като господата. Учтиви хора бяха, защото всичко тъй любезно хвалеха и на всяка жена намираха да кажат по някоя ласкава дума, та жените чак хвърчеха от задоволство.

Ханка поръча да сложат на застланата с чиста покривка маса по-обилна храна и да ги поканят на вечеря.

Тя внимаваше много за тях, па каза и на другите да бъдат внимателни, та ходеха току-речи на пръсти наоколо и по очите им отгатваха какво им трябва, а пък Ягна като че ли беше напълно изгубила ума си: пременена като за събор, тя седеше и гледаше по-младия като писано яйце.

— Има си той свои дворянки, босите и не поглежда — прошепна Ягустинка, та Ягна цяла почервения и избяга в стаята си.

Рохо тъкмо бе влязъл и търсеше с очи столче.

— Най-много на това се чудят нашенци, че жепчани са надошли да помагат на Липци! — рече той тихо.

— Не сме били от личен интерес в гората, затова и никой от нас не се сърди — отговори по-старият.

— То всякога е така: когато двама се карат, третия печели!

— Истина, Рохо, ама нека тия двама да се сговорят приятелски, третия здравата ще си изпати — а?

— Умно казваш, господин жепчанино, умно...

— А каквото е постигнало днес Липци, утре може и Жепки да сполети.

— И всяко друго село, господин жепчанино, ако вместо да се поддържат едни други и да се бранят взаимно, те продължават да се карат, да се делят и от злоба да влизат сами в ръцете на врага. Умните и приятелски разположени съседи са като защитни огради и стени: през тях свиня не може да мине да изрови нивата...

— Знаем вече ние, Рохо, всичко това, само че някои още не го разбират и там е всичката беда.

— И на това вече му иде времето, господин жепчанино: хората поумняват...

Веднага след вечеря излязоха пред къщи, дето Петрек вече свиреше с цигулката на събралите се да слушат момичета.

Беше тиха и топла вечер, мъгли като бели кожуси падаха по лъките, калугерици кряскаха по мочурите, воденицата бучеше както винаги, а понякога и дърветата зашумяваха. Небето бе високо, но покрито с тъмни облаци, та само по краищата им се промъкваше разпръснатата лунна светлина, а някъде из дълбоките небесни глъбини като из кладенци светеха ясни звезди.

Селото шумеше като кошер преди роене. До късно светеха всички прозорци и до късно по дворища и по улици кипяха притаени шепоти и избухваха весели разговори; момите се усмихваха на ергените и с готовност отиваха с тях край вира, а пък по-старите жени, насядали с гостите по праговете, си приказваха с достойнство и си отпочиваха на хладовина.

На сутринта, току-що небето се заруменило от зората още в ниската синина на съмването, хората почнаха да стават от сън и да се стягат за работа.

Слънцето изгрят тъй хубаво, че целият свят, сякаш поръсен със сребърен скреж, възсия в огън, във влажна разискреност и в хладна и свежа утрин. Птичките звънко зачуруликаха, дърветата зашумяха, водите забълболиха, зачуха се човешки гласове и вятърът, който разтърсваше храстите, разнесе из селото тропот, викове, мучене на крави, затрептели тук-там момински песни и всичкият шум и беготня на тръгналите на работа.

По лъките още лежеха бели като сняг мъгли, които на високите ниви вече редееха и изрязани и изпоядени от слънчевите бичове, се издигаха като дим от кадилници и като размотана прежда се повличаха към чистото небе. Полетата, още задрямали, лежеха в слана и набъбваха като пъпки, а народът навлизаше полека от всички страни в още росните и сънни ниви, потъваше в прорязаните от слънцето мъгли и се полепваше тихо по лехите, защото от нивите, от дърветата, от синкавите далечини, от бляскавите завои на водите, от мъглите и от понеслото пламналия слънчев диск небе — от целия свят лъхаше такава пролет и шибаше такъв повей на сила и упоение, че дъхът се спираше на човека и душата се тресеше от пресвета радост — радост, която може да се излее само с тихи сълзи, само с въздишка да се изкаже или пък с коленичене пред това пролетно чудо, което се съзираше и в най-слабата тревица.

Та и този многоброен народ се оглеждаше наоколо, кръстеше се набожно, молитви шепнеше и тихо се залавяше за работа, та когато камбаните удариха за черква, всички бяха по местата си.

Мъглите бързо изчезнаха и слънчевата светлина заля полята, докдето поглед стигаше из липчанската мера, нашарена от ивици зелена зимница, се аленееха женски вълненици, оряха плугове, брани се влачеха, водени от моми, мяркаха се редици от жени, които садяха картофи, а често по черните и дълги лехи ходеха мъже, препасани с бохчи: малко понаведени и с набожен замах на ръката, те сееха зърно в рохкавите и зажднели ниви...

И така усърдно работеха всички, без дори да вдигнат и глави, че не забелязаха свещеника, дошъл веднага след служба при своя ратай, който ореше над пътя, а после, за учудване на всички, тръгна по

нивите, поздравяваше весело, черпеше с енфие, някому даваше и цигара, другиму кажеше любезна дума, тук погладеше детски главици и с моми се пошегуваше, по-нататък хвърляше буца пръст по накацали в засетия ечемик ято врабци, а често благославяше с кръстен знак първата шепа жито за посев или сам започваше да сее. И всякъде подканваше да побързват, както не би подканвал и чифлишки управител.

И веднага след обед се залови и той с всички заедно за работа, като обясняваше на жените, че макар днес да се пада Свети Марко, литията ще направят чая на осмия ден след празника, на трети май.

— Днес не може, време за губене няма, защото мъжете няма да дойдат друг път да помагат.

Така обясняваше той и сам остана на полето докрай; подпретваше расото си, подпираше се с бастуна, защото носеше големичък корем, и неуморно ходеше, само от време на време посядваше по междите, колкото да изтрие потта от плешивата си глава и дъх да си поеме.

От сърце му се радваха, че при него работата сякаш по-бързо и по-леко вървеше, а мъжете го имаха за чест, че самият свещеник ги нагледва.

Червеното вече и пълно слънце се наклоняваше над горите, полетата гаснеха; далечините почнаха да синеят, когато орачите привършиха най-важните работи и се запътиха към село. Те бързаха, за да могат, докато е видно, да стигнат у дома си.

Мнозина се отказаха и от вечерята, само хапнаха набързо, каквото се случи, а други бързо поемаха насипаните паници; конете, вече впрегнати в колите, пръхтяха пред къщите.

Свещеникът се яви пак в село заедно с Рохо, отиде при всекиго и всекиму поотделно благодари още веднъж за любезната помощ, която оказаха на липчани.

— Защото каквото дадеш на нуждаещия се, все едно, че самия Иисус Христос си го дал! Но казвам ви, че макар и да не сте много щедри, когато давате за божествена служба, макар че сте забравили за нуждите на черквата, макар че вече от години повтарям, че покривът на жилището ми тече, всеки ден ще се моля за вас, за човешчината, която оказахте на липчани — викаше той насълзен, като целуваше навеждащите се към него по пътя глави.

Тъкмо бяха срещу дома на ковача и завиваха към другата страна на селото, когато пресякоха пътя им разплакани безимотните жени с Козеловица начело.

— Прости, отче, идехме да питаме няма ли и на нас да помогнат мъжете — започна Козеловица дръзко с повишен глас.

— Защото чакахме, че и нашия ред ще дойде, а те вече си отиват...

— И ние, сироти, ще си останем без никаква помощ — обадиха се всички заедно.

Свещеникът се загрижи и силно се изчерви.

— Какво да сторя?... Не стигна за всички... И така цели два дена усърдно помагаха хората... казвам ви, те... — бърбеше той, като ги изглеждаше.

— То се знае, помагаха, ама само на стопаните, на богатите... — разхлипа се Филипица.

— На нас като на чумави никой не се погрижи да ни помогне.

— Кого боли глава за нас, сироти...

— Барем няколко плуга за картофи, ама и това няма! — шепнеха сълзливо.

— Отиват си вече, мили мои... ех, ще се направи нещо, истина, че и вам е тежко, и вашите мъже са с другите, но, казвам ви, ще се направи нещо...

— И за какво ще чакаме още тая помощ! А като не насадим и картофи, току да подирим въжета! — заплака Гулбасовица.

— Нали ви казвам, че ще видим нещо да направим! Моите коне ще ви дам — орете цял ден, само да ми ги не преуморите... Ще помоля и воденичаря, кмета, Боринови, може да дадат...

— Може! Трай, коньо, за зелена трева! Вървете, жени, не квичете на вятъра! Да не бяхте поискали, та ще се сети свещеника да ви помогне... Всичко е за богатите, а пък сиромашта да яде камъни и сълзи да пие! Овчаря си гледа овците, че ги стриже, а от нас какво ли ще отскубне, едни въшки! — плещеше Козеловица, та свещеникът дори си затъкна ушите и си отиде.

Те се събраха накуп, плачеха с горчиви сълзи и нареждаха с глас, а Рохо ги успокояваше, колкото можеше, и честно обещаващо да им издействува отнякъде помощ. Той ги отведе до един плет, защото другоселците вече започнаха да се разотиват на разни страни, улиците

почерняха от коне и хора, затрополиха коли и от всички прагове се зачуваха горещи благодарности:

— Господ да ви заплати!

— Сбогом!

— Ще ви се отплатим, когато потрябва!

— Па като дойдете на черква в неделя, да се отбивате у нас като у свои!

— Поздравете бащите си, па ни доведете и жените си!

— И ако някой се намери в нужда, от все сърце ще помогнем!

— Останете си сбогом, мили хора, и да ви се роди! — викаха те, като махаха шапки и ръце.

Момите и колкото имаше деца вървяха до колите и ги изпроводиха чак извън село. Най-голяма група си отиваше по тополовия път, защото по него се връщаха от три села. Колите се точеха бавно една след друга, те разговаряха весело помежду си, като често избухваха в смях и закачки.

Вече падаше мрак, зарите на залеза гаснеха, само водите тук-там червенееха, по лъките се виеха мъгли и по полята се стелеше вечерна пролетна тишина. НеЙде далеко дружно закряха жаби...

Изпроводиха ги до кръстопътищата и там се сбогуваха всред смехове и глъчка, но преди да засилят конете, една от момите запя след тях:

*Думай, Яшо, за годежа,
ето слушай, иде тате,
моста тътне —
да дана!
Моста тътне!*

А момците се обръщаха от колите и им отговаряха:

*Зимата е мразовита —
годежари ще изстинат;
през велики пости —
да дана!*

През велики пости!...

Младите гласове звънтяха по росата и радостни се разнасяха по цял свят.

VII

Мъжете си идат!

Тази новина удари като гръм и като пламък се разнесе по Липци.

Истина ли? Кога? Как?

Никой още не знаеше.

Знаеха само, че общинският куриер, който още преди изгрев дотърчал с някакви писма при кмета, казал това на Клембовица, която тъкмо тогава изкарвала гъските на вира. Тя в същия миг се спусна да обади на съседите, а Балцерековите дъщери от своя страна се разкрещяха по най-близките къщи и в късо време цялото Липци беше на крак и се вълнуваше от радостната новина, та чак закипя из къщите.

А беше още рано, току-що зора се бе пукнала и се раждаше майски ден, само че някак причернял и мокър; дъжд като през гъсто сито ръмеше и тихичко плискаше из цъфналите градини.

— Мъжете се връщат! Мъжете се връщат! — вдигаше се крясък по цялото село, носеше се шумно през градини, биеше като камбана из всяка къща, избухваше като пламък във всяко сърце, изтръгваше се от всяка гръд!

Току-що се раздени и селото кипеше като след празнична черква; децата изтичваха с крясък по улиците, блъскаха вратите, жените се обличаха на праговете и вече заничаха с копнеж през цъфналите дървета и през засланиящата далнините сивота.

— Всички се връщат! Стопани, ратаи, момчета, всички! Идат си вече! Излезнаха вече из гората, вече са на тополовия път! — викаха една през друга и от всички прагове се понасяха крясъци, а които бяха по-разпалени, изтичваха като луди навън, понякога се чуваше вече и плач, и тропот на втурнали се посрещачки...

Само дървени обувки се чуваха да клепят и кал пръскаше, така тичаха към тополовия път зад черквата — но на дългия, мокър от дъжда път се сивееха само локвите и дълбоко изрязаните следи от колите.

Жива душа не се виждаше под почернелите от дъжда тополи.

Макар и страшно измамани, без да му мислят, се спуснаха с всички сили към другия край на селото, зад воденицата, към пътя от Воля, защото и по него можеха да се върнат.

Но какво ти, когато и тамошният беше пуст! Дъждът се усиливаше и присланияше със сива примъгленост широкия изровен път; из вдлъбнатините се стичаше мътна като кал вода, канавките бяха пълни, па и по пътя шуртяха пенести барички, а цъфналите тръни, които ограждаха зеленикавото поле, бяха отпуснали измръзнали цветове.

— Враните хвърчат високо, ще престане дъжда! — рече една, като се вглеждаше напразно.

Отидоха още малко напред, тъй като от изгорелия чифлик някой се мярна и се приближаваше към тях.

А то беше познатият на всички сляп просяк. Кучето, което го водеше за връвчица, силно залая и взе да се дърпа към тях, а слепецът се вслушваше внимателно и тъкмеше тоягата си за отбрана, но като чу разговора, усмири кучето, поздрави с „Да бъде похвален“ и рече весело:

— Разбирам, че са липчанки... а? И нещо много народ...

Момичетата го наобиколиха и една през друга започнаха да му разправят.

— Свраки като че ли ме нападнаха... всички заедно крещят! — измърмори той и внимателно се вслушваше на всички страни, понеже се трупаха наблизко.

Връщаха се вече заедно, просякът се клатушкаше на патериците и на кривите си крака между тях и издаваше напред грамадното си сляпо лице.

Бузите му бяха червени и охранени, очите му забулени с перде, веждите побелели и рошави, носище като гърне, па и коремът му не беше малко надут.

Той слушаше търпеливо и чак когато поразбра каква е работата, прекъсна дърдоренето им.

— За това и бързах да стигна до селото. Един евреин ми каза тайно, че пуцат днеска липчаните. Вчера ми каза, мисля си: ще отскоча утре и пръв ще им съобщя новината. Ами как? Няма друго село като Липци! Но кои тъпчат покрай мене? Не мога по гласа да ги позная!

— Мариша Балцерекова!... Настка Голембова!... Улиша помощниковата!... Каша Клембовата!... Шикорината Хануша!... — викаха всички.

— Хо! Хо! Най-хубавите госпожици излезли! Чини ми се, че сте бързали за ергените, па сега със стареца трябва да се задоволите!... Хе!

— Не е вярно! За бащите си излязохме — закрепяха те.

— Моля ви се, та ако съм сляп, не съм глух! — рече той и натисна още повече овчия си калпак.

— В селото казаха, че си идват вече, та изтичахме да ги срещнем!

— А пък то нийде никого!

— Още е много рано; да могат поне до пладне да си стигнат възрастните, че момците може и до вечерта да не успеят.

— Ами как, заедно ще ги пуснат, заедно и ще си дойдат!

— А може би ще се забавят в града. Малко ли госпожици има там?... Да не им е много притрябвало да бързат при вас? Хе, хе! — шегуваше се той със смях.

— Нека се забавят! Никой не е заритал за тях!

— То се знае, в града има такива, дето чуждите деца кърмят и паят печките на евреите... Такива ще им се зарадват — пошепна мрачно Настуша.

— Който си има работа с градските пачаври, за такъв никоя пет пари не дава.

— Отдавна ли не си бил в Липци, дядо? — рече някоя.

— Отдавна, от есента още! Презимих у добри хора, лошото време прекарах в чифлика.

— Във Воля ли? У нашия ли дворянин?

— Ами във Воля. Там съм си аз винаги побратим с дворяните и с чифлишките им кучета: познават си ме и нищо лошо не ми правят! Дадоха ми топло кътче до печката и гозба, колкото можех да изям, па през всичкото време съм им сукал въжета и съм хвалил бога. Съвзех се, па и кученцето ми заглади косъма! Хо, хо! Умен дворянин: държи той приятелство с просяците и знае, че и торби, и въшки без парички ще си има... хе, хе! — засмя се той, та чак коремът му заподскача и клепачите му заиграха, и все приказваше.

— Па даде господ пролет, дотегнаха ми стаите и подмазванията пред дворяните, домъчния ми за селските къщи и за тоя свят широк... Хей, дъждец като чисто злато ръмоли, топъл, обилен, плодоносен, та светът се е размирисал на млада трева... Къде бягате? Момичета?!

Изведнъж той дочу, че те се залетяха и го оставиха сам при воденицата.

— Момичета!

Но никоя вече не му се обади; те бяха видели, че жените отиват покрай вира към къщата на кмета, затова се затърчаха при тях.

Около половин село се събираше там, за да научи нещо по-вярно.

Кметът като че скоро бе станал, защото седеше само по панталони на прага, завиваше партенките на краката си и викаше на жена си за ботушите.

Приближиха се те до него с врясък, запъхтени, кални, някои още немити и несресани и всички едва живи от нетърпение.

Остави ги той да се наприказват, навлече току-що намазаните с мас ботуши, изми се в отвода и като решише пред отворения прозорец чорлите си, рече на подбив:

— Ще ви се да си дойдат мъжете ви, а? Не бойте се, днеска вече сигурно си идат. Жено, я дай писмото, дето го донесе прислужника, зад иконата е.

Той го обръщаше в ръцете си, тупна по него с пръсти и рече:

— Ето на, написано е ясно като бял ден... „Понеже крестияне от Липци, Тимовска община, уезд...“ — сами си го прочетете! Когато кмета ви казва, че си идат, не може да не е истина!

Той им хвърли писмото и то се понесе от ръка на ръка, макар че никоя не разбираше нито буква, тъй като писмото беше официално^[1], но се спущаха върху него и се взираха с някаква тревожна радост, сякаш гледаха икона, докато стигна до ръцете на Ханка, която го хвана през престилката си и му го върна.

— Куме, дали всичките се връщат? — попита плахо тя.

— Щом е писано, че се връщат, връщат се!

— Забраха цялото село наведнъж, наведнъж ще го и пуснат! — обади се някоя.

— Влез, кумице, измокрило те е! — канеше я кметицата, но Ханка не пожела; тя подръпна наметката над челото си и първа тръгна да си отива.

Вървеше полекичка и едва дишаше от радост и страх едновременно.

„Разбира се, че и Антек ще пуснат, разбира се!“ — помисли си тя и внезапно се подпря до една ограда, защото тъй я стисна нещо под лъжичката, че едвам не падна. Тя дълго поемаше въздух с разпалените си устни... Не, още се усещаше недобре и твърде слаба. „Ще се върне, ще се върне Антек!“ — разпъваше я радост и желание да крещи, но същевременно я пронизваха някакви страхове, неизвестност и тъмни опасения.

Тя вървеше все по-бавно и по-тежко, като странеше покрай плетищата, защото по целия път се движеха жени, тичаха шумно със смехове, крясъци и светнали от радост, без да се пазят от дъжда, трупаха се по къщите и покрай вира и разпалено приказваха.

Настигна я Ягустинка.

— Знаеш вече, нали? Това се казва новина. Чакахме я всеки ден, а като дойде, сякаш със сопа ме удариха по темето. От кмета ли идеш?

— И той каза същото, дори и писмото прочете.

— Прочел го, разбира се, че е вярно! Слава тебе, господи, ще се върнат, бедничките, ще се върнат стопаните! — шепнеше тя разпалено и разперваше ръце.

Сълзи рукнаха от бледите ѝ очи, та Ханка дори се слиса.

— Мислех си, че ще почнеш да кълнеш, а пък ти на плач го удари, я виж, я виж!

— Що думаш?! Да кълна в такова време! Човек само от злочестина понякога облекчи езика си, но друго седи на сърцето, та щял той, не щял, трябва да се радва, па и да скърби с другите... Не може човек да живее отделно, не може...

Минаваха покрай ковачницата: чуковете удряха гръмко, от огнището бухаше червен огън, а до стената ковачът слагаше шина на колело. Като забеляза Ханка, той се изправи и втренчи очи в пламналото ѝ от треска лице.

— Е какво?... Дойдоха празници и за Липци, а?... Връщат се като че ли някои.

— Всички се връщат, кмета прочел това в писмото! — поправи го Ягустинка.

— Всички ли?... Убийците няма да пуснат веднага, не...

На Ханка закипя в главата и чудно как сърцето ѝ не се пръсна от болка, но тя изтрая удара и като отминаваше, рече със страшна омраза:

— Дано да ти изсъхне езика!...

Тя забърза, за да избяга от неговия смях, който като отровни зъби се забиваше в сърцето ѝ.

Едва пред дома си тя се обърна и погледна наоколо.

— Лепи се, лепи се... тежко ще бъде да се иде с плуг на нивата.

Тя си даваше вид на спокойна.

— Утринен дъжд и танц на дърта баба не траят дълго.

— В такова време с мотика трябва да садим картофите.

— Току-виж, че жените, окъснеят заради новината, но ще дойдат... ходих снощи у тях, всички обещаха да дойдат да отработват.

В къщи вече гореше силен огън; беше светло и по-топло от вън. Южка белеше картофи, а пеленачето вресеше, колкото му глас държи, въпреки залъгванията на по-големите деца. Ханка коленичи пред люлката и взе да го кърми.

— Южо, Петрек да сложи потоници на колата, та да изкарва тор от Фльоркини и да го кара на нивата при Пачешовата ръж. Докато престане дъжда, той ще изкара някоя и друга кола... да не се потрива така без работа!

— Ти с много лошо око гледаш мързеливите — рече Южка.

— Но и аз не си жаля пиццалите! — Тя стана и скри гърдата си в пазвата.

— Гледай сега как съвсем ми е щукнало из ума, та то след пладне нали е празник! Свещеника нали рече, че отлага молебствието от Свети Марко за днес, на осмия ден...

— Та нали само в трите дни пред Възнесение се правят такива молебствия!...

— Щом го каза той от амвона, значи, че и в други дни могат да се обикалят кръстовете и да се освещават селските граници.

— Момчетата ще има да си патят днес по границите на мерата — засмя се Южка към Витек, който влизаше.

— Идат вече, идат. Тичай с тях и нареди там, каквото трябва. Аз ще си остана у дома, ще разтребя и ще сготвя закуска. Южка и Витек ще носят на нивата картофи! — рече Ханка на Ягустинка, като поглеждаше към работничките, които, завити с шалове и наметки, та

едвам очите им се виждаха, с кошнички и мотички в ръце се събираха до стената пред къщи и очукваха обувките си о прага.

Ягустинка незабавно ги поведе през прелеза към пътя за нивите и бързо навлязоха в черните подгизнали лехи.

Те веднага се заловиха за работа по две на леха, обърнати с глави една към друга, копаеха ровчета с мотичките си, хвърляха картофи в тях, зариваха ги с пръст и същевременно окопаваха напречните редици.

Четири работеха, а Ягустинка помагаше само колкото да подканя.

Ами като не спореше работата!... Ръцете се вкочаняваха от студ, браздите мокри, в обувката се събираше вода, а дрехите страшно се каляха, защото дъждът, макар и топъл и все по-ситен, валеше непрестанно, пръскаше се по отвалените от плуга буци и шумолеше из градините, които бяха надвесили цъфналите си клони над пътя и с някакво удоволствие се излагаха да ги вали.

Но вече клонеше на промяна: петлите пееха, отстрани небето се извисяваше с поразкъсани облаци, ластовици пронизваха въздуха, сякаш на разузнаване, а враните напущаха билата на къщите и се носеха тихичко и ниско над полята.

Жените, прилични на кълбета от измокрени парцали, ровеха, работеха полека и си приказваха, па и дълги почивки си правеха, понеже бяха дошли да отработват, докато Ягустинка, която садеше ходешком грах по браздите, извиши глас и рече, като разглеждаше наоколо:

— Малко стопанки има по полето днес и в градините ги няма никакви.

— Мъжете се връщат, къде ще ти мислят за работа!

— Така си е, готвят сега блажнички гозби и топлят завивките...

— Присмиваш се, ама и на тебе ти треперят прасците за тях! — обади се Козеловица.

— Не отричам, че вече и Липци ми омръзна без мъжете. Стара съм, истина, ама ще си кажа правичката, че макар да са и проклети, и неверници, и пияници, и побойници, но и най-грозния да се яви сега, веднага ще стане и по-живо, и по-весело, и по-леко на човека. Ако някоя каже, че не е така, ще излъже като циганка.

— Чакай ги жените като поле дъжд! — въздъхна някоя.

— Много от тях скъпо ще платят за това чакане, най-напред момите...

— Няма да минат девет месеца, и свещеника не ще смогне да кръщава...

— Стари, па дрънкат пет за четири: та нали за това е създал господ жената! Грях ли е да имаш дете? — надигна укорно глас жената на Гжеля с кривата уста.

— Па ти все това си баеш, все копелетата браниш!

— И всякога, докато съм жива, ще казвам в очите на когото и да било: копеле-некопеле — и то е човешки плод, еднакво право има на тоя свят, еднакво е пред бога според заслугите и греховете си...

Нахокаха я и тежко ѝ се присмяха. Тя заудря с ръце раменете си, за да се постопли, и клатеше глава.

— Помага ви бог, как върви? — викна от прелеза Ханка.

— Благодарим на бога! Добре, само че е мокро.

— Картофите не са ли ви се свършили?

И тя поседна малко на гредичката.

— Носят, колкото трябва; чини ми се само, че са много едро нарязани...

— Много едри, защото наполовина ги режат. У Воденичарови по-ситните цели ги садят. Рохо казва, че такива два пъти повече раждат.

— Немска мода ще да е пък това. Откак се помни в Липци, всякога са рязали картофите за семе на толкова, колкото оченца има по тях — промърмори неодобрително Гулбасовица.

— Моля ти се, та днешните хора не са по-глупави от вчерашните...

— Ех, сега яйцето иска да е по-умно от кокошката и то да предвожда стадото.

— Каза го па и ти! Но и това е истина, че някои хора години имат, а още не са поумнели! — свърши Ханка и се махна от прелеза.

— Подголемила се е, като че всичко Бориново е нейно — промърмори Козеловица, като гледаше подир нея.

— Остави я на мира: чисто злато е, не жена! Не знам дали би се намерила по-добра и по-умна от нея в селото. Нали съм всеки ден с нея, па разбирам. Тя що изстрада и що мъки претегли, бог да зачува...

— И още колко ще ѝ мине през главата... Ягна си е дома и щом се върне Антек, ще захванат чудесии и олелии, ще има какво да се слуша...

— Нещо ми бърбеха, че Ягна с кмета се влачила, дали ще да е истина?

Присмяха се на Филипица, че пита за нещо, което и врабците вече знаят.

— Сбирайте си езиците: понякога и вятъра слуша и разнася, където не трябва! — смъмра ги Ягустинка.

Наведоха се над нивата, мотичките святкаха и понякога звънваха о камъни, а те усилено разговаряха и одумваха цялото село.

А Ханка тръгна от прелеза и мина под вишните бързешком, понеже я закачаха по главата увисналите и мокри клони, сякаш набучкани с побелели вече пъпки и с листенца.

Отиде из двора да нагледа стопанството.

От самите празници не бе се показала от къщи, защото ѝ стана лошо след ходенето на черква. Днешната новина я накара да стане и я крепеше на крака, та макар че сполиташе на всяка крачка, тя назърташе по всички кътища и все повече се ядосваше.

Кравите бяха някак омърлушени и до половина в тор, прасетата съвсем малко пораснали, дори гъските изглеждаха някак странно отпаднали, като съсипани от глад.

— Да беше взел гушка слама да поизтриеш тоя кон! — викна тя сърдито на Петрек, който излизаше да кара тор. Но той измърмори нещо сърдито и продължи нататък.

В плевнята нови ядове: в оставените на тока куп картофи ровеше в най-избраните Ягушиното шипарче, а в отсекките, които отдавна трябваше да се вдигнат на тавана, риеха кокошките. Нахока тя Южка за това, па посегна и към чорлите на Витек, та той едвам се изплъзна и избяга, а момичето се занесе от рев и вайкане.

— Неуморно като някой кон работя, а ти ме навикваш. На Ягна, дето по цели дни се влачи из село, нищо не казваш!

— Хайде стига, стига, глупачко! Сама видиш какво става тука...

— Та можех ли всичко сама да свърша, а?

— Стига де! Носи картофи на жените, че няма да им стигнат!

Вече престана да гълчи. „Наистина момичето не може всичко само да свърши, а пък ратаите!... Пази, боже. Още от сутринта гледат

кога ще се мръкне. Да работиш с наемници, е все едно вълци овчари да направиш. Хора без съвест!“

Така си мислеше тя с болка на сърцето и струпа всичкия си яд върху шипарчето, та то се спусна да бяга разквичано, отгоре на това и Лапа го докопа за ухото и затича с него...

Назърна след това в конюшната, но сякаш за ново огорчение — кобилата обираше огризките по празните ясли, а омърляното като свиня конче дърпаше и ядеше сламата от постелката на одъра.

„Да беше жив Куба да види, сърцето да му се скъса“ — шепнеше тя; като слагаше зад решетката в яслите им сено и ги галеше по мекичките и топли ноздри.

Но по-нататък не отиде: изведнъж ѝ се отщя всичко и такъв плач задави гърлото ѝ, че се подпря до одъра на Петрек и зарева, без сама да знае защо.

Такова безсилие я обзе, че се отпусна в себе си като тежък камък. Божичко, тя не можеше вече да реди своята участ, не можеше, тя се почувствува тъй изоставена в този свят, като някое дърво на ветровито място, самотно и изложено на всякакви беди! И няма пред кого да се оплачеш! Нито края на злата си орис да предвидиш! Нищо, само едно непрестанно тровене с грижи и плачове... Нищо друго освен вечна мъка и очакване на все по-лошо...

Жребчето лижеше лицето ѝ, а тя неволно притуляше глава към шията му и все по-горчиво плачеше.

За какво ѝ е имот, богатство, почит от хората, когато нямаше за себе си нито миг щастие, нищо в целия си живот! Тъй жално си се оплакваше тя, че дори кобилата запръхтя и задърпа веригата си към нея.

Тя се прибра в стаята и като сложи на гърдите си разплакалото се пеленаче, загледа безсмислено изпотените стъкла на прозореца, по които капките се стичаха на бразди.

Детенцето се кошлевеше, като поскимтяваше и поплакваше.

— Мълчи, мълчи, мъничкото ми!... Тате ще си дойде, ще ти донесе едно пиленце... Ще си дойде, па ще те качи на кончето... Мълчи, мъничкото ми! А, а, а! Котараца два! Сиви, черни — два-а!... Ще си дойде татенцето, ще си дойде-е-е! — припяваше му тя, като го люлееше на ръце и ходеше из стаята.

— Пък може и да си дойде! — каза си Ханка, като се спря изведнъж.

Тя пламна в огън, сила напрегна свитите ѝ рамене и такава радост се вля в сърцето ѝ, че току ѝ се искаше да стане, да отиде в килера и да му отреже от свинското, да изпрати да вземат водка от кръчмата за него, дори тръгна вече към раклата да се премени зарад него — но преди да стори това, споменът за думите на ковача падна на наболялото ѝ сърце и се вкопчи в него като с ястребови нокти; тя замря на мястото си и се оглеждаше като за спасение с пламвали очи по къщи и пак не знаеше какво да мисли и с какво да се залови.

— Ами ако не си дойде! Божичко! Божичко! — простена тя и се хвана за главата.

Тя се страхуваше да приказва за това, а този глас бучеше в нея като в дълбок кладенец; клокочеше, кипеше и със страшен крясък се надигаше в гърдите ѝ.

Децата се развикаха и се сбиха; тя ги изтътра из вратата навън и се залови да приготви закуска, че Южка вече назърташе в къщи и лакомо душеше дали е готово.

Сълзите трябваше да спрат и болката да затихне в душата, защото яремът на всекидневния труд се впиваше във врата и напомняше, че работата не може да чака...

И тя залягаше, колкото можеше, макар че краката ѝ се преплитаха и всичко изпадаше от ръцете ѝ. Тя само въздишаше жалостно, като поронваше от време на време и някоя сълза и поглеждаше нажалено в примъгления свят навън.

— Ягуша няма ли да излезе да сади? — вресна през прозореца Южка.

Ханка остави настрана гърнето с борша и припна към другото отделение.

Старият лежеше на една страна, извърнат с лице към прозореца, сякаш гледаше Ягна, която решише пред сложеното на ковчега огледалце дългата си светла коса.

— Да не е празник днеска, та не излизаш да работиш?...

— Няма да се залетя с разплетена коса.

— От зори си могла вече десет пъти да я сплетеш!

— Можех, ама не я сплетох!

— Ягно, не си играй така с мене!

— Е какво? Ще ме изпъдиш ли, или ще ми отбиеш от заплата?
— озъби ѝ се онази надменно, без да бърза с решенето си. — Нито седя у дома ти, нито пък по твоя милост съм тука!

— Ами къде седиш, а?

— У дома съм си, хубаво да знаеш...

— Като умре тате, ще се види дали си си у дома!

— Но докато е жив, аз на тебе мога да посоча вратата.

— На мене! На мене! — скочи Ханка, сякаш с камшик шибната.

— Закачаш се за мене като репей за кучешка опашка! Лоша дума не съм ти рекла, а ти току хър-мър, като на лис кон...

— Благодарни на бога, че не обра нещо по-лошо! — И тя разпери заплашително ръце.

— Опитай се: самичка съм, сирота и никой не ще ми се притече на помощ, ама ще видиш кой ще е отгоре!

Тя отметна косата от лицето си и сърдитите ѝ, пълни с решителност очи пронизваха като с нож; внезапно такава злоба обзе Ханка, че затресе пестници и закряска каквото ѝ дойде на езика:

— Заплашваш, а! Започни, започни само! Невинна, оцетена сирота... Ами... Хубаво знаят хората какво правиш! По всички села ти знаят историите! Неведнъж и не два пъти са те видели с кмета в кръчмата! А когато ти отварях посред нощ вратата, мари, от пиене и от маскарлъци беше пияна като свиня... То веднъж стомна за вода, два пъти... па... Хубаво да знаеш, който вдига шум около себе си, за него тихо си приказват! Ще ти се свърши царството вече, та ни кмета, ни ковача ще могат да те спасят, ти... ти!

Тя чак се задави от викане.

— Каквото правя, правя, всеки мирно да си седи и да се не заяжда като куче с мене! — кресна ѝ Ягна отведнъж, като отметна косата на плещите си, сякаш сноп от най-чист изчесан лен.

Тя бе разярена и дори готова за бой, та цяла се тресеше; ръцете ѝ се движеха нервно около бедрата и такива сурови погледи мятеше, че Ханка поохладня, млъкна, хлопна вратата след себе си и излезе от стаята.

Но след тази караница тя не можеше да се движи, та седна с бебето до прозореца, а Южка се зае да слага закуската.

Едва когато всички се разотидоха, Ханка подойде на себе си и като остави работата, тръгна да иде у баща си, който от няколко дена

бе заболял, но отсред пътя се върна пак у дома.

Всичко в нея се беше тъй разтресло, че не можеше да върви по-нататък.

А после, макар и да посъбра малко сили, се залови за работа, но само с ръцете си, почти безволно; тя мислеше главно за Антек и се заглеждаше в далечините...

И времето отиваше на подобрене, дъждът престана, само от капчуците и от дърветата още капеше, защото вятър отърсваше клоните, пътищата се сивееха от локви, светът все повече се проясняваше.

Смятаха, че около пладне слънцето непременно ще се покаже, защото ластовиците хвърчеха вече високо; бели позлатени облаци се движеха на стада по небето, а откъм полята нахлуваше топлина и птича врява се надигаше из сякаш заснежените от цвят градини. А селото доста се разшумя; току-речи всички комини пушеха: готвеха се вкусни ястия, от къщите излиташе радост и женски крясъци се носеха от къща на къща, момите се пременяваха празнично и заплитаха панделки в косите си, много от тях тичаха с всички сили за водка в кръчмата, защото евреинът, зарадван от завръщането на мъжете, даваше на вяра кой за колко искаше, и всеки миг някой се качваше със стълба на покрива на къщата си и внимателно разглеждаше всички пътища от града.

Жените тъй се заловиха с домашните си работи, че рядко някоя бе излязла по полето. Забравиха дори гъските да изпъдят към локвите, та те шумно крякаха из дворищата, а пък децата, пуснати днес на свобода и като нямаше кой да им се кара, вдигаха такава врява по улиците, че бог да пази! По-големите, въоръжени с дълги пръчки, сновяха по тополовия път и се катереха по дърветата да събарят гарджи гнезда, а изплашените птици се въртяха високо като облак сажди и жално и плачливо грачеха; други пък, по-малки, тичаха подир слепия попов коң, впрегнат в шейната с бъчвичка, и искаха да го накарат да слезе от високия бряг във вира, но умното животно не се поддаваше да го измамят. Понякога, като да ги ядоса, се спираше над самия бряг, навеждаше глава, не искаше и да чуе врясъците и търпеливо се отърсваше от калта и буците пръст, които децата щедро хвърляха по него. Но щом усетеше, че му се качват на бъчвичката и посягат за юздата, той грозно запръхтяваше, тръгваше и внезапно

възвиваше през най-голямата група пакостници и те се пръсваха на всички страни. Доста дълго се забавляваха така, докато най-последно го издебнаха и пъкнаха под самата му муцуна запалена гушка слама, та бедният кон изплашено свърна и се спусна право към затворената Боринова порта. Събори портата и тъй се оплете със стръките в нея, че децата пак го стигнаха и отблизо започнаха да го бият, колкото можеха с тояги.

Щеше да си изпочупи краката в гредите на портата, ако в това време не бе излязла Ягна, която чу крясъците, разгони с тояга палавниците, а коня изведе на пътя. Но понеже изплашеният кон бе объркал посоката, а децата дебнеха скрити зад дърветата, тя го отведе до жилището на свещеника.

Тя го водеше по уличката между поповата градина и Клембови, тъкмо когато органистовата бричка излезе пред къщата им, която беше в дъното на двора. Органистката се беше качила на бричката, а пред къщи Яшо се целуваше с другите си домашни.

— Доведох коня, че го плашеха децата... — започна несмело Ягуша.

— Мъжо, я извикай Валек да дойде да го прибере! Ах, ти простако неден, така ли зарязваш сам коня, та да си строши краката нейде, а? — нахока органистката ратайчето.

Като забеляза Ягна, Яшо хвърли само поглед към родителите си и й подаде ръка.

— Сбогом, Ягушо.

— На училище ли заминаваш вече?

Като че ли тиха скръб притисна сърцето й.

— Ще го изпратя да се учи за свещеник, Боринице! — надуваше се горделиво майка му.

— За свещеник!

Тя метна учуден поглед върху него. В това време той седнаше на предното седалище гърбом към конете.

— По-дълго ще гледам Липци! — рече той, като обхващаше с нежен поглед зеленясалите стрехи на бащината си къща и светналите в роса и отрупани с цвят градини.

Конете потеглиха тръс.

Ягна тръгна по следите на бричката. Яшо викаше още нещо на сестрите си, ревнали край къщата, а гледаше само нея: сините й

овлажнели и чудни като майски ден очи, русата ѝ глава, оплетена с плитки, които като дебели възета се диплеха тройно над бялото ѝ чело, па дори увисваха в полукръг около ушите, и беличкото ѝ и тъй хубаво, прилично на майска роза лице.

А тя вървеше почти безволно, като че урочасана от светналите му очи, устните ѝ трепереха, не можеше и зъбите си да склопи, сърцето ѝ приятно туптеше, а очите ѝ вървяха покорно след него, съвсем безсилни от чудна сладост.

Като че ли неочакван сън я налегна и я затрупваше с благоуханен цвят на забрава... Погледите им се разделиха едва когато колата зави към тополовия път, очите им се откъснаха едни от други, разнесоха се на пращинки ония парливи огньове, та тя се взря в този пуст свят и внезапно спря.

Яшо махаше с шапка за сбогом. Навлизаха вече в мрака на тополите.

Тя се огледа наоколо, като триеше очи, сякаш събудена от сън.

„Божичко, с такива очи чак в ада би завел човека...“

Тя се разтърси като че ли от жарещите Яшови погледи.

„Син на органист, а изглежда като да е дворянски... И свещеник ще стане, па може и в Липци да го пратят!...“

Тя се озърна: бричката вече бе изчезнала, само тропотът ѝ долиташе и поздрави на минувачи.

„Такъв малчуган, почти дете, само да те погледне, все едно, че някой друг те е прегърнал, чак тръпки да те побият и свят да ти се завие...“

И тя потръпна, като облизваше червените си устни и се протягаше с умиление.

Изведнъж тя застина на мястото си. Едва сега забеляза, че е гологлава, боса и току-речи по риза, защото имаше на раменете си само някакъв покъсан шал. Изчерви се от срам и тръгна по страничен път за у дома си.

— Мъжете си идат, знаеш ли? — ѝ викаха от портите моми, жени, дори и деца и всички задъхани и едвам дишащи от радост.

— Та какво от това? — рече тя на една почти сърдито.

— Връщат се!... Това малко ли е? — чудеха са на равнодушието ѝ те.

— Както с тях, така и без тях! Глупачки! — мърмореше тя, задето всяка като обезумяла поглеждаше за своя...

Тя се отби у майка си. Само Йенджих беше в къщи, за пръв път се бе свлякъл от леглото си, счупеният му крак бе още увит в парцали; той плетеше кошница на прага и подсвиркваше на свраките, които се мъкнеха из калта.

— Ягушо, знаеш ли? Нашите се връщат!...

— Като свраки цял свят само това си приказва!

— А пък Настуша, знаеш ли? Ума ѝ ще изскочи, че и Шимек ще си дойде...

— Какво дрънкаш пък ти? — светна тя строго с ечи също като майка си.

— Нищо... Мене пак ме заболя крака... — тепкаше страховито той. — Тихо, пущини! — обърна се към разквакалите се в отвода квачки и захвърли тоягата си по тях.

Уж разтриваше болния си крак, а покорно я заглеждаше в странно помръкналото ѝ лице.

— Къде е мама?

— Отиде у свещеника... а пък за Настка, Ягушо, само така се изпуснах...

— Глупчо, мисли си, че никой не знае за това! Ще се вземат и толкоз...

— Ами мама ще ли позволи, като Настуша има само една морга?

— Много ще я пита, та няма да позволи. Ами, дошъл е на години той и ум си има да разбира кое и как...

— Има, има, Ягушо, и като се запъне на своето, няма да послуша мама, напук на нея ще се ожени, ще си вземе дела и ще си го работи отделно.

— Дрънкай си ти, дрънкай, само да не те чуе мама!

Стана ѝ мъчно. Ами как! Една нищо и никаква Настка, па и тя гледа да си намери мъж, и тя да си има свои радости, както и другите моми. Днес ще изпобеснеят, че за всяка някой ще дойде, за всяка...

— Истина, нали всички ще си дойдат... — Изведнъж я обзе нетърпелива радост, тя заряза изплашения Йенджих и бързо се залетя към дома да разтреби и понареди за посрещане на гостите, както и цялото село в този миг, и да чака трескаво тези, които се връщаха.

Тя работеше усърдно и дори си тананикаше от радост и от нетърпение и неведнъж излиза да гледа по пътя, където поглеждаха и всички други.

— Кого чакаш? — заприказва я ненадейно някой.

Сякаш я блъснаха по главата, тя побледня, ръцете ѝ се отпуснаха като пречупени криле, сърцето ѝ заудря от жал.

Наистина, кого ли чака? Нали никой не се е забързал за нея, нали е сама-саменичка на света!... „Само дето Антек може би!“ — помисли си тя развълнувано.

„Антек! — пошепна тя тихичко. Сърцето ѝ се напълни с въздишка и спомени като неуловима мъгла и като чуден, отдавна сънуван сън преминаха през паметта ѝ. — Може и да се върне!“ — мислеше си тя.

... Макар че ковачът и вчера уверяваше, че няма да го пуснат с другите от затвора, че ще си остане там за дълги години.

— Па може и да го пуснат! — повтори си тя по-високо, като че с мисълта си вече излизаше и чакаше, но без радост, без унеси с някакво скрито в душата тревожно нежелание. — Нека се върне! Мене какво ми влиза в работа! — дръпна се тя нетърпеливо.

Старият забъбра нещо...

Тя с отвращение се обърна гърбом към него и не му даде да яде, ако и да знаеше, че за ядене бърбори.

— Веднъж да пукнеш! — ядоса се тя внезапно и за да не го гледа, излезе пак на отвода.

Покрай вира бухаха перални и тук-там се червенееха между дърветата и перачки. Сух лекичък вятър едва докосваше зелените върби и те се поклащаха сегиз-тогиз. Слънцето току щеше да излезе иззад белите облаци, локвите вече започваха да блестят и по гладката повърхност на вира играеха златисти трепети. Дъждовните мъгли вече се разнесоха, над сивите каменни огради все повече се надигаха в ясения простор цъфналите градини като грамадни цветни снопове, лъхаци благовоние и пълни с птиче чуруликане. Воденицата силно тракаше, от ковачницата се разнасяха звънки, резки удари на чукове, а човешките гласове и целият този шум от приготвянията напомняше жужене на пчели всред овошки.

„Па може и да го видя!“ — мислеше си тя и излагаше лице на вятъра и на росата, която капеше от листата и от отцежданите цветове.

— Ягушо, ти няма ли да идеш да работиш? — вресна ѝ от двора Южка.

Тя и не помисли да се противи: взе мотиката и отиде при работничките. Силата и желанието да се опира я напуснаха и дори с удоволствие се подчини на заповедта, която я изтръгна от мисленето и неизвестността. Само чудна тъга я пронизваше, та чак сълзи пълнеха очите ѝ, а душата ѝ се устремяваше неизвестно къде. Тя заработи тъй чевръсто, че работничките останаха много назад, но не спираше и не искаше и да знае за Ягустинкините остроти, нито пък виждаше очите на жените, които все я заглеждаха като притаени за хапане кучета.

Понякога само се изправяше изведнъж, както някоя натегнала от цвят круша на межда, докосната от вятъра, се изправи, разлюлее се малко и гледа света с хиляди очи, плаче с бели, миризливи цветни листенца по развеещите зелени жита и си спомня може би за лютите студове.

Ягуша си мислеше понякога за Антек, но по-често заставаха в паметта ѝ пламналите очи и червените устни на Яшо, милият Яшов глас отекваше тъй сладко в сърцето ѝ, че скърбите ѝ отлитаха, в душата ѝ се проясняваше и тя, наведена над реда, с всичката сила на копнежа се залавяше за тия спомени. Защото по природа беше като гъвкаво стъбълце или див хмел, които винаги трябва да се заловят за някой клон или пък да се увият около строен дънер, за да могат да растат, цъфтят и виреят; иначе, оставени без опора и на себе си, те лесно загиват.

А работничките, като се нашепнаха до насита за нея, отметнаха от глави забрадките и шаловете си, защото стана много топло, и взеха да разговарят по-живо, по-често да се протягат и с по-голям копнеж да поглеждат за пладне...

— Козеловице, ти си по-висока, я виж няма ли ги мъжете по тополовия път!

— Ни се видят, ни се чуват! — отвърна тя, като напразно се изправяше на пръсти.

— Ти па много скоро искаш!... Преди мръкване не ще могат да стигнат... Доста път си е...

— Па и пет кръчми на кръстопътищата! — рече на подбив Ягустинка.

— Сиромаси, горките, кой ще ти мисли за кръчми сега!

— Толкова време са гладували, настрадали са се.

— Лошо им е било, отспали са си на топло и са си отяли до воля...

— Ами, добре им е било като на прасета коприва с плява.

— И сухи картофи да бяха яли, ама свободни да си бяха — рече Гжелъовица.

— Ама че сладка е тая свобода!... Ех, на сиромаха това си и остава от нея, че може свободно да псовиса от глад, където му се прище, че за това нито ще го глобят, нито стражар ще го откара в затвора!... — отвърна тя.

— Истина ви казвам, истина, ама и затвора си е затвор!...

— Не е все едно грах с пръжки и гола чорбица! — подкачаше се Ягустинка, та всички прихнаха да се смеят.

Филипица ѝ отвърна нещо, но де можеше да удържи срещу такава устатница и такава лапацало? Ягустинка ѝ наговори каквото ѝ дойдеше на устата, па забъбра против воденичаря, че на вересия дава мухлясал булгур, а ако си купи човек с пари, на кантара ще го излъже. После пък заедно с Козеловица забъбраха против цялото село, като не пропуснаха дори и свещеника: превличаха всекиго през злите си езици като през остри тръни...

Гжелъовица се опита да защити някои, но Козеловица я сгълча:

— Ти си готова да защитиш дори и такива, дето черкви обират...

— Ами всеки човек си има нужда от защита! — пошепна тя меко.

— И най-много Гжеля от твоята тупалка...

— Не си ти, която можеш да кажеш как да си живеят хората, ти, жената на Бартек Козела! — отвърна ѝ Гжелъовица твърдо, като се изправи гордо.

Всички се изплашиха и очакваха, че и двете ще скочат да се хванат за косите, но те само се измериха със свирепи очи. Добре, че тъкмо тогава дотърча Витек да ги повика за обед и да събере кошниците, че след пладне щяха да празнуват.

Те си поприказваха дори и на трапезата, която Ханка нареди да сложат пред къщи, защото слънцето бе вече напълно излязло от облаците и бе озарило целия свят, та всички покриви и цъфнали дървета, сякаш поръсени с бял сняг, се къпеха в прозрачния и дъхав въздух...

Проточи се един слънчев и тих ден, вятърът прегръщаше по малко дърветата, но тъй лекичко, като кога майчини ръце милват галено детски личица.

И същински празник настана, тъй като след пладне никой не излезе на работа в полето, дори добитъка прибраха от пашите, само тук-там някоя сиромахкиня извеждаше с оглавника своята хранителка да я попасе по междите и по изкопите.

А когато слънцето доста преваля след пладне, хората почнаха да се събират при черквата, да се припичат до зидовете и да се разговарят тихичко като разгълчалите се птици из кленовете и липите, които се извисяваха като висок кръг около черквата и достигаха с едва зазеленелите се клони чак до покрива. Слънцето здравата припичаше, както бива обикновено след утринен дъжд. Прременените празнично жени заставаха на групи, някои печално поглеждаха иззад стената към тополовия път, а слепият просяк седеше с кучето си на гробищната врата, провличаше плачливо набожни песни, слушваше се на всички страни и подрусваше паничката си към влизащите.

Излезе бързо и свещеникът с черковна одежда, с епитрахил, гологлав, та лисото му теме лъщеше на слънцето.

Петрек, Бориновият ратай, бе взел кръста, защото Ямброжи не би смогнал да тича толкова път, а кметът, помощникът и някои от по-яките моми изнесоха хоругвите, които веднага се заразвяваха на вятъра, като пърпореха и бляскаха с пъстрите си цветове. Органистовият Михал носеше светената вода и ръсилото, Ямброжи раздаде на всички от братството свещи, а органистът застана до свещеника с книга в ръка; свещеникът даде знак и всички тръгнаха тихо през цъфналото село, покрай вира, та цялото шествие се оглеждаше в тихата му вода.

По пътя се присъединяваха още много жени и деца, а най-послед воденичарят и ковачът се запритисаха да се приближат до свещеника.

А на самия край след всички се тътреше Агата, като често покашлюваше, и слепият просяк се клатеше на патериците си, само че той вървя с тях до моста, откъдето се отдели и сви надясно, като че ли към кръчмата.

Чак зад спряната воденица, където и обращеният воденичарски ратай се присъедини към шествието, всички запалиха свещите,

свещеникът сложи на главата си черната рогата шапчица, прекръсти се и запя: „Който се в грижа...“

Всички запригласяха от все сърце, кой както можеше, и тръгнаха по течението на реката, през ливадите, където все още беше пълно с локви, а на места и тъй кално, че се потъваше до глезените. Те засланяха с ръце свадите си и се точеха по тясната пътечка като наниз от шарени червени вълненици.

Реката блестеше на слънцето и лъкатушеше из зелените ливади, изпъстрени тук-там с китки от жълти и бели цветчета.

Хоругвите като грамадни птици с жълточервени криле се развяваха над главите, кръстът се полюляваше напред, а напевните гласове се носеха бавно в тихия прозрачен въздух и падаха връз тревата, връз кичурите от светлозелени ракити, връз тръновите храсти, покрити цели от бял цвят като със свещени плащаници.

Водата плискаше по гъсто изпъстрените с лютичета брегове и сякаш тихо пригласяше на песните и на устремените погледи напред в далнините на светлото небе, в разискрената от златни люспи река, към селата, които се виждаха на сухите възвишения и едвам се очертаваха в синкавия въздух с ивиците на белоцветните градини.

Свещеникът вървеше заедно със своите помощници близо след кръста и пееше заедно с другите.

— Нещо много патици изхвърчат! — шепнеше той, като поглеждаше под око надясно.

— Диви, от кръстатките — отвърна воденичарят и гледаше отвъд реката към обраслата с елхи и с пожълтяла миналогодишна тръстика низина, откъдето час по час се вдигаха тежко цели ята.

— И щъркелите са повече от лани.

— Има що да ядат по моите ливади, та отвсякъде се събират.

— А пък моя се изгуби някъде, тъкмо по празниците се дiana някъде.

— Навярно е отишъл с някое ято да отлети — рече воденичарят.

— Какво има в това завлечено с валяк оране?

— Кукуруз за кърма съм насял цяла морга... Малко е мокричаво тука, но нали казват, че суша ще бъде тая година, та може и да стане.

— Само да не е като моя миналата година: нямаше за какво да се навежда човек и да го прибира.

— За яребиците нали стана: много ги имаше в него — шегуваше се тихичко воденичарят.

— Вярно, ти яде яребици, а моите коне тракаха зъби над празни ясли зимьска...

— Като се роди, ще ти дам някоя кола назаем — рече той на свещеника.

— Благодаря ти, защото и детелината от лани е слабичка; ако настане суша, ще загине! — въздъхна жално свещеникът и започна пак да пее.

Приближаваха се вече към първата гранична могила, която бе тъй покрита с цъфнали трънки, че се издигаше като бяла копа, наежена от цветя, по които шумно бръмчеха пчели.

Заобиколиха я с кръг от разлюлените пламъци на свещите, кръстът се издигна, забучен в храстите, хоругвите се развяваха ниско наведени и хората коленичиха наоколо като пред олтар, от който в цветовете и бръмчене на пчели израстваше светото величие на пролетта.

В същото време свещеникът четеше молитва за от град и ръсеше със светена вода четирите посоки на света: и дървета, и земя, и вода, и покорно наведените глави, и целия свят, раздрусан от тихата радост на растежа, на силата, на щастieto, всичко, което започваше свой живот и което е мъртво.

Народът зашумя с нова песен и се изправи по-чевръсто и по-весело.

Тръгнаха по-нататък и изведнъж свиха наляво, пряко през ливадите и леко наклонените възвишения. Само децата останаха по-дълго долу, защото Гулбасовите момчета и Витек по стар обичай пляскаха и разтриваха някои момчета, та се вдигна такава една врява, че свещеникът ги заплашваше отдалече.

След ливадите излязоха на широко гранично пасище, в горичката от стройни хвойни, които растяха по края като стража на орните поля. Пасището бе широко и се виеше ту тук, ту там като река, зелените вълни на чиято трева бяха гъсто прошарени с цветчета, та дори и в старите коловози гъмжеше от жълтурчета и бели парички. Тук-там се разстилаха големи купчини камъни, обрасли с тръни, та трябваше да се избикалят. На друго място стърчеха самотни диви круши, цели в цвят, огласяни от бръмчене на пчели и тъй чудни и свети, като свети

дарохранителници, издигнали се над полята, та на човек му идеше да коленичи под тях и да целува земята, която ги е родила.

На друго място се навеждаше брезичка, облечена в бяло наметало и цяла облъхана от зелени разплетени коси, и тъй чиста и трепереща като някоя девойка, изправена пред първо причастие.

Те възлизаха бавно по възвишението и обикаляха землището на Липци откъм север, надлъж по зашумелите жита на воденичарските ниви.

Свещеникът вървеше след кръста, след него напиреха на групички момите и по-младите жени, а надире и поединично или пък на двойки се мъкнеха стариците и Агата, която куцукаше далеко след всички. Само децата се пречкаха отстрани и избягваха от погледите на свещеника, за да могат да вилнеят по-смело.

Най-после излязоха на равнището, където настана и по-голяма тишина. Вятърът напълно спря, хоругвите увиснаха, народът се проточи на дълго разстояние, та жените се виждаха като цветове между зеленината, а пламъчетата на свещите трептяха като златни пеперудки.

Небето се надвесваше високо и чисто, само тук-там лежеше по някой бял облак като овца на синкавите и необятни поля, през които се носеше грамадното разгоряло се слънце и заливаше света с топлина и блясъци.

Само песента се усили: народът гръмна с все сила и тъй гласовито, че птиците избягаха от по-близките дървета. Понякога изплашена яребица пръхваше изпод краката или пък заек изскачаше нейде измежду буците и тичаше презглава.

— Добре вървят есенниците — шепнеше свещеникът.

— Вчера намерих вече вретенили стъбла в ръжта.

— Кой ли е пък тъй драскал?... Половината тор незаорал.

— Това са картофи на някои от безимотните, като че ли с крава е орала.

— Ами, браната всичко ще измъкне отгоре. Мърлячи такива!

— Та това е орало ратайчето на дядо поп — намеси се ковачът.

Свещеникът поиска да каже нещо, но млъкна и като припяваше заедно с другите, шареше с очи по този необхватен разлив на родните поля, които, нагърбени тук-там и подути като пълна гръд на майка-кърмителка, изглеждаха, че дишат с пълен размах, та каквото и да

падне в разтвореното им лоно, да може да се накърми, да се притули и да забрави жестоката си орис.

Хей! Очите блуждаеха надлъж и нашир и навсякъде из просторите. Цялата лития изглеждаше като върволица от мравки между житата, а човешките гласове се носеха над полята като песните на чучулигите.

Слънцето вече приближаваше към запад, та житата се позлатиха, натегналите с цвят овошки хвърляха сенки, а липченският вир, обграден с отрупаните от разлепена цветна белота градини, блестеше като светнал прозорец. Селото лежеше по-ниско, сякаш на дъното на грамадно блюдо, и беше тъй заслонено от дърветата, че само тук-там се виждаше някой сив плевник; само черквата с белите си стени се издигаше над всичко и светеше със златния си кръст на небето.

Отдясно на движещия се народ се простираха като необгледни сивозелени води равнините, из които се издигаха селата, прилични на гъсти шубраци от цъфнали овошки, крайпътни кръстове и усамотени дървета. Погледите се рееха като птици натам, но в своя летеж не стигаха други граници освен горите, които се чернееха наоколо.

— Какво затишие... дали няма да завали нощес... — започна свещеникът.

— Не ще: изчистило се е, на хубаво време и хлад поява.

— Отзарана валя, а сега се и не познава.

— Пролет лесно изсъхва — намеси се ковачът.

Стигнаха до другата могила, където границата завиваше. Тази могила бе като голям насип; казваха, че под нея лежат убити във войната^[2]. На върха ѝ имаше нисък и съвсем изгнил кръст, окичен с миналогодишни венци и иконички със завески, а отстрани се гушеше изкорубена клонеста върба и покриваше с младите си клони неговите рани. Тук бе някак страшно и пусто, та и врабците дори не гнездеха в хралупите ѝ, макар че наоколо се простираха плодородни ниви. Могилата бе почти гола, само пясъкът се жълтееше тук-там по ожулените ѝ склонове, кози билки се бяха заловили на места като лишеи и стърчеха сухи стъбла от мащерика и лански цволиги.

Свещеникът прочете молитва против мор, всички ускориха крачки и завиха още по-наляво, пряко към тополовия път, към гората, накъдето водеше добре утъпкана пътека.

Тръгнаха вкупом. Само Агата остана при могилата; тя смъкна скришом оставената на кръста дрипа и като се забърза отдалече след шествието, заравяше я на късчета по междите за някаква магия.

Органистът запя молебствие, но другите подхванаха някак заспало, само тук-там пееше някой поотделно, защото жените се разговаряха тихичко помежду си и изричаха пискливо само когато трябваше: „Моли се за нас!“ — а децата избягаха напред и лудуваха на воля, та Петрек, Бориновият ратай, поглеждаше към свещеника и мърмореше ядовито:

— Обесници такива! Немирници!... Да отпаша ремика, че да захвана!

Свещеникът, изморен вече хубаво, бършеше потта от плешивото си теме, разглеждаше съседните ниви и разговаряше с кмета.

— Я гледай, я гледай! На тия граха вече поникнал.

— Наистина!... Рано ще да е посеян, нивата е обработена добре и върви като гора.

— Посеях и аз още по Връбница, а едва сега кълни.

— Ами вашата нива там е мокрица и земята е студена, а тук е по-топла.

— И ечемиците им са изникнали, па хубави, като че ли с редосеялка са сеяни.

— Модличани са добри земеделци, работят по чифлишки.

— Само по нашите ниви не можеш да видиш ни следа от овеси и ечемици.

— Всичко е късно, па и дъждовете го заплескаха, та няма скоро да никне.

— И така сдраскаха нивите, че бог да пази! — въздъхна жално свещеникът.

— На харизан кон зъбите се не гледат — засмя се ковачът.

— Брей, хлапетии, ушите ще ви изпокъсам, ако не престанете! — викна свещеникът към децата, които замеряха с камъни едно малко ято яребици, тръгнали през лехите.

Разговорите изведнъж утихнаха, момчетата се снишиха по браздите, органистът пак започна да блее, ковачът заприглася, та чак ушите гръмнаха на хората, а тънките гласове на жените се подеха в плачлив хор и литията се разточи над полята като върволица от птици, изморени от дълго летене, които се спущат бавно и все по-ниско.

Те напредваха като дълга, разлята ивица между зелените нивя, а работниците в модличанското землище, па и по-далече по полето спираха работа, снемаша шапки и коленичеха по лехите. Някъде крави промучаваха и вдигаха тежки рогати глави, другаде изплашено жребче побягваше от майка си и тичаше, където му очи видят.

Имаше още петдесетина крачки до третата гранична могила и до кръста при тополовия път, когато някой извика с всички сили:

— Някакви мъже излизат от гората!

— Нашите може да са?

— Нашите! Нашите! — гръмна из навалицата и петнайсетина жени се спуснаха напред.

— Стой! Молебствието е по-важно! — заповяда строго свещеникът.

Разбира се, че се спряха, като тъпчеха на място от нетърпение. Но се струпаха кой с когото се случи и само като по чудо не литваха от местата си; свещеникът обаче не позволи, а ускоряваше крачките.

Отнейде повея вятър, свещите угаснаха, хоругвите запърпориха и есенниците, храстите и цъфналите дървета се залюляха, сякаш се покланяха и коленичеха пред шествието. Но народът, макар че пееше по-силно, почти тичаше и гледаше втренчено към близката гора между крайпътните дървета, където вече ясно се виждаха бели мъжки клашници.

— Не се бутайте, щури такива; няма да избягат мъжете ви! — скара им се свещеникът, че вече го настъпваха по петите и се блъскаха една друга.

Ханка, която беше в реда на най-първите стопанки, като видя клашниците, чак извика. Тя знаеше, че няма да види там Антек, но пак се разтрепера от радост и напълно пияна надежда обзе душата ѝ, та излезе на края по браздата и очите ѝ разглеждаха...

А пък тръгналата до майка си Ягуша скочи от мястото си, готова да полети; тя пламна в огън и тъй се разтрепера, че не можеше зъбите си да склопи; и другите жени не по-малко ги теглеше към тъй дълго очакваните. Само някои от момите и момчетата не можаха да изтраят повече, та пробиха из купа като вода из разбит чебър и въпреки виковете, духнаха напреко към пътя, че чак пицялите им се бялкаха.

Шествието бързо стигна до Бориновия кръст, току зад който беше и могалата на границата между липченското землище и

чифлишката гора.

Мъжете вече стоеха там, събрани под сянката на грамадните брези, които като че ли пазеха на стража при кръста. Те още отдалече сваляха шапки и пред погледите на жените се показаха милите лица на дългоочакваните мъже, бащи, братя и синове, лица, изпаднали, отслабнали и грейнали от радост, от щастливи усмивки.

— Плошкови! Шикорови! Матеуш! Клемб! И Гулбас! И старият Гжеля! И Филип! Милите нещастници! Бедничките! Божичко-о, света Богородичке! — се откъсваха викове, възгласи и горещи шепоти. А очите вече пламтяха от радост, ръцете се протягаха, спотаени плачове скимтяха и вик напираше в гърлата, всички бяха готови да литнат, но свещеникът с гръмкото си слово въздържа и усмири народа, а като стигнаха при кръста, зачете спокойно молитва „против огън“. Но четеше бавно, защото, без да иска, се озърташе настрани и с умиление разглеждаше лицата на измъчените.

Всички коленичиха и полукръг и едновременно с усърдната благодарствена молитва се лееха и сълзите от очите им, втречени в прикования на кръста Христос. И чак когато свърши и поръси наведените доземи глави, свещеникът сне рогатата си шапчица и гръмна весело и високо:

— Да бъде похвален Исус Христос! Как сте, мили хора!

Разбира се, че те в един глас му отвърнаха и се спуснаха към него като овце към овчар, ръцете му зацелуваха, краката му запрегръщаха, а той всекиго притискаше до сърцето си, всекиго целуваше по главата, погалваше ги по отслабналите лица, разпитваше ги угрижено и ги отпращаше с напътствени думи, най-сетне седна изморен под кръста и бършеше потта и благодушните си сълзи.

Народът загъмжа като кипнала вода.

Гръмна една врява, смехове, целувки, радостни плачове, детски писъци, горещи думи и шепоти, крясъци, които като песен излитаха из ощастливените сърца, викове на внезапно забравени скърби. Всяка дърпаше своя мъж настрана и всякой като борика се люлееше между виковете в навалищата от жени и деца, в радостна врява от говор и плачове... Доста дълъжко траяха поздравленията и щяха да продължат до късна нощ, но свещеникът се опомни, че е време, и даде знак.

Тръгнаха към последната могила, по пътя покрай гората, през ниски шубраци от смрики и борикови младоци.

Свещеникът запя „Сърдечна майко“ и всички като един човек запригласяха с такъв силен глас, че гората заеча, защото радост изпълваше душите и придаваше такава сила на гърдите, че песента се откъртваше като пролетна буря и шибаше над горите като стълб от пламнали унеси...

И понеже се бе събрал много народ, бяха заели целия път, вървяха и из гората между дърветата, и над нивите, цялото подлесие загъмжа от народ и песен до небесата гърмеше.

Но песента скоро заглъхна като облак, когато си пусне вече гръмотевицата; само които бяха най-напред, още провличаха мелодията, а повечето ги обзе нетърпение да се поразговорят със своите. И шествието се разкъса и се пръсна на вси страни, тръгнаха към домовете си, мнозина взимаха на ръце по-малките си деца, други и по-младите вървяха на двойки и разговаряха за това-онова, трети навлизаха вече в гъсталака, за да се скрият от очите на хората, а пък момите, пламнали като вишни, се притискаха към своите момци и немареха за нищо. От време на време, види се за да си починат от задоволството, гръмваха пак мощна песен, та чак враните литваха от гнездата си към полето, свещите гаснеха от устрема, а гората бавно отекваше и клокочеше като някое дълбоко необгледно гърло.

Или пък наставаше тишина, та само тропотът на краката се разнасяше и буйни смехове, притихнали слова или плачливо мърморени старчески молитви се носеха из гъсталака.

Наближаваше вече залез, небето се издигна и сякаш се наду като някое позлатено стъкло кълбо. Само няколко пропити от червенина облаци се мержелееха в сините висоти, слънцето се спусна над самото сечище и увисна над гората, а между грамадните дънери, из зелените крайни шубраци се посипваха златисти отблясъци и самотните дървета по поляните изглеждаха, че пламтят от жив огън. Сгушените в гъсталаците води горяха и цялата гора беше сякаш в пламъци и кървави пушеци и само на места, където стърчеха близко един до друг стройни борове, облеgnати като мъже рамо до рамо, се събираше черен мрак, но и той прорязан от слънчев дъжд.

Гората се навеждаше над пътя и сякаш гледаше полята и грееше на залеза грамадните си върхари; в нея беше тъй тихо, че ясно се чуваше пронизителното чукане на кълвачи, нейде усърдно кукаше кукувица и птичи цвъркот долиташе откъм полето.

На места пътят се виеше покрай самите ниви, та мъжете преставаха да разказват, отбиваха се над крайпътната бразда и вървяха наведени, като обхващаха с поглед зелените ниви, по които гъсто нацъфтелите дървета горяха от залеза — тези дълги лехи, които покорно се простираха към тях, тези леко полюшвани от вятъра като вода есенници, които се навеждаха към краката на стопаните си сякаш с радостен шепот. Поглъщаха те с погледи тази майка-земя и не един се кръстеше и не един мълвеше „Хвала на бога“ и сваляше шапка, а на всички душите коленичеха в безмълвна пламенна почит пред тази свещена и закопняла земя.

То се знае, че след първите поздравления се подеха нови разговори и нови радости вълнуваха сърцата; на мнозина се искаше дори да хукнат из гората или да легнат до нивите и да заплачат.

Само Ханка се почувствува като че ли извън целия свят. Ами как: и пред нея, и след нея, и навред вървят шумно мъже, около всекиго се гушат радостно като слаби вейки жени и деца, разговарят, радват се, хвърлят си погледи, притискат се един о друг, а само тя няма кому дума да каже! Целият народ клоkochи от неудържима радост, а тя, макар че върви посред, се чувствува тъй изоставена и тъй злочеста като някое изсъхнало в гъсталака дърво, на което нито врана свива гнездо, нито птичка кацва. Дори малцина се поздравиха с нея — ами как! — всеки бързаше със своите си да се наприкаже... какво ги беше грижа за нея?... толкова много бяха се върнали... дори и Козела, та пак ще трябва да се наглеждат килерите и да се заключват конюшните... дори и най-големите бунтовници: Гжеля, кметовият брат, и Матеуш... само Антек не пуснали... може никога вече да не го види...

Не, тя не можеше вече да издържа. Като камъни я притискаха тия мисли, та едвам тътреше крака, но вървеше с вдигната глава, с горд поглед и надменна както винаги. Когато запяваха, и тя мощно пееше; когато свещеникът започваше молитва, тя първа я повтаряше след него с избледнели устни. Само през време на дългите прекъсвания, когато дочуваше притаените от жегата шепоти, тя вторачваше тежък поглед в лъскавия кръст и вървеше, като се пазеше да не издаде сълзите си, които като крадци се промъкваха понякога през разпалените й клепащи... Не се реши дори и да попита за Антек — би издала мъката си пред хората!... Не, не, толкова много е изтърпяла тя, ще пренесе и това, ще претърпи!... Ще преодолее... Така си налагаше тя и

същевременно чувствуваше как преливат мъчителните ѝ сълзи, как скръбта я стиска за гърлото, как притъмнява пред очите ѝ и как всяка минута мъката ѝ расте и расте.

Но не само тя страдеше така, не, защото и Ягна не се чувствуваше по-добре. Тя вървеше отделно, промъкваше се тревожно напред като плаха сърна. Тя хвъркна от радост, изтича да ги посрещне и почти първа се доближи до мъжете, но никой не излезе насреща ѝ, никой не я прегърна, не я целуна. Още отдалече видя тя щръкналата над другите глава на Матеуш, затова към него се насочиха разпалените ѝ очи, към него я потеглиха изведнъж отдавна забравени копнежи, та с радостен крясък си проправяше път между навалищата. Но той като че ли не я видя... Преди да се докосне до него, майка му вече висеше на шията му, Настуша го бе наполовина прегърнала и по-малките деца висяха по него, а пък Тереска войничката, червена като рак и разревана, го държеше за ръка и вече не искаше да знае, че хората я гледат.

Като че ли някой я заля със студена вода и тя изскочи от навалищата и се затича из гората, без сама да знае що става с нея. Ами как, тъй силно желание имаше да се почувствува заедно с другите и в блъсканицата, в тази сърдечна врява на поздрави, и тя искаше да се радва наред с другите; нали и тя като всички имаше сърце пълно с огън и готово за самозабрава и радостни хлипания... Но ето че трябва да върви пак сама и далече от хората като някое окраставяло куче.

И тежка скръб я разтърси, та вече едвам задържаше сълзите и въздишките си; и се мъкнеше като някой мрачен облак, готов всеки миг да заплаче с обилен дъжд.

На няколко пъти се опита да избяга у дома си, но не успя: жал ѝ беше да напусне шествието и затова се навираше из хората като Лапа, който постоянно търсеше в навалищата стопаните си. Не я влечеше ни към майка ѝ, нито към брат ѝ, който хитро се губеше из хвойните и обикаляше около Настуша, а пък друг никой не се приближи до нея, всеки бе зает с близките си. И най-последно я раздруса такъв гняв, че с радост би хвърлила камък в цялата дружина и в тия зарадвани и засмени муцуни.

Добре, че излязоха вече от гората.

Последната могила беше на кръстопътя, откъдето един от пътищата завиваше право към воденищата.

Слънцето вече залязваше и студен вятър лъхна от низините, свещеникът караше по-бързо службата, защото и Валек го чакаше с бричката.

Пееха те още това-онова, но всичко вървеше пощо-защо, понеже бяха вече изморени, па и мъжете започнаха да разпитват изтихо за изгорелия през празниците чифлик, чиито окадени развалини стърчеха наблизко, освен това ставаха и интересни неща по нивите на дворянина.

Самият дворянин препускаше през лехите на сивия си кон след някакви хора, които като че ли размерваха нивите с дълги прътове, а при кръста на кръстопътя и около изгорените копи се виждаха жълто боядисани брички.

— Какво ще е па това? — забеляза някой.

— Нивите мерят, ама тия не ще да са мерачи.

— Търговци навярно, не приличат на селяни.

— Изглежда, немци са.

— Сигурно: сини клашници, лули ухапали и крачоли над ботушите.

— Също като холандци от Гринбах.

Тъй си шепнеха и втречваха любопитни погледи, но някакво глухо безпокойство започна да обзема всички, та не забелязаха как ковачът се изплъзна тихичко и почти наведен над браздите и се запъти към дворянина.

— Дали не купуват чифлика в Подлесието?

— Още през празниците казваха, че дворянина търси купувачи.

— Но господ да чува и от немци съседи!

Изоставиха по-нататъшните разсъждения, защото молебствието свърши и свещеникът вече се качваше на бричката заедно с органистовите.

Народът се раздели на групички и всички тръгнаха бавно към село, като се проточиха към пътя, или пък вървяха навървени като гъски един след друг по междите, кому както бе стгодно към дома.

Слънцето вече залезе, над земята падна здрач, а по зеленикавото небе се разпалваха огнени зари. Из ливадите зад воденицата плуваха вече бели изпарения и се провличаха като бели преди по всички ниски места. Само щъркел тракаше силно нейде в тишината, която обгръщаше света.

Защото затихнаха дори и човешките гласове и цялото шествие полека-лека се попиваше в полята, та тук-там само се аленееше вълненик или пък бели клашници се мяркаха в падащите синкави сенки.

След малко и селото взе да се пълни и да шуми, защото навлизаха разприказвани от всички страни и всеки от мъжете се кръстеше и престъпваше отдавна невидени прагове, а мнозина се отпущаха наземи пред иконите и зареваваха с глас от щастие.

Отново поздравления, чуваха се женски и детски крясъци и разкази, прекъсвани от изблик на горещи целувки и смехове.

Разгорещените и като че ли обезумели от врясък жени почнаха да нагаждат своите страдалци на софрите, като им слагаха ястия и ги приканваха любезно.

Те забравиха нещастия и споменът за бедите и за раздялата през цели месеци ги напусна, защото всеки се радваше от все сърце на завръщането на своите, час по час ги прегръщаха, притискаха ги до сърцата си и ги разпитваха за това-онова.

А когато се нахраниха до насита, станаха и отидоха да прегледат домакинствата и да се порадват на стоката и макар че се беше вече добре стъмнило, ходеха из дворищата и градините, потупваха добитъка или попипваха с пръсти нависналите с цвят клони, като да бяха мили детски главици.

Не може да се изкаже каква веселба пламна в Липци.

Само у Боринови бе съвсем другояче.

Къщата остана почти празна. Ягустинка отърча ври своите, а Южка и Витек излязоха и отидоха, където имаше повече хора и където беше по-весело. Само Ханка ходеше по тъмната стая, като полюляваше на ръце разплаканото дете и даваше вече воля на жалбите си и на болезнените и парливи сълзи.

Но и в това не беше самичка днес, защото и Ягна сновеше също тъй из мрачния дом, разкъсвана от същите тия скърби, и също тъй се блъскаше като птица о пръчките на клетка.

Тъй чудно се беше заплело всичко.

Ягна дотича у дома най-напред от всички и ако и да беше мрачна като нощ и сърдита, хвърли се на работа и работеше каквото й попаднеше, вместо всички други; издои кравите, напои телето, дори на свинете занесе да ядат, та Ханка се учуди и не вярваше на очите си. А

тя не гледаше никого, а работеше, като че ли искаше да се съсипе и тъй да се измъчи, та да забрави някаква обида и да убие в себе си скърби и жалби.

Но все пак, макар че ръцете ѝ отмаляваха, а кръстът ѝ по едно чудо не се пречупваше, сълзите като парлив наниз продължаваха да текат по бузите ѝ, а в душата ѝ се разрастваше все по-буйна и все по-сурова скръб.

Разплаканите ѝ очи не виждаха нищо около себе си; не виждаше дори и Петрек, който още от завръщането ѝ у дома нито на крачка не се отделяше от нея, помагаше ѝ, заприказваше я тихичко и я прегръщаше с разпалените си погледи, а неведнъж тъй се приближаваше до нея, че тя неволно се отстраняваше. И най-последно дойде дотам, че когато тя събираше в плевнята нарязаната слама за подклаждане на огъня, той я хвана през кръста, повлече я към мястото, дето слагаха снопите, и с мърморене посягаше лакомо към устните ѝ...

Тя не му се възпротиви, не се досети какво иска той, и се отдаде на волята му, сякаш доволна дори, че някаква сила я взе и понесе, но щом я метна въз сламата и усети на лицето си влажните му устни, тя скочи като вихър и го отхвърли като гушка слама, та той тупна на тока...

Страшна злоба я разтърси.

— Ти грознико смахнати!... Ти, свиняр такъв!... Само да си посмял още веднъж да ме барнеш, пицялите ти ще потроша!... Ще ти дам аз тебе една любов, та няма и да се видиш!... — викаше тя, като се нахвърли върху него с греблото.

Но скоро забрави всичко и като свърши работата си, отиде в къщи.

На прага срещна Ханка: погледнаха се в замрежените от сълзи и натежали от жалби очи и бързо се разминаха.

И на двете стаи вратите бяха отворени към пруста, и на двете места светеха лампи, та всеки миг като че ли по необяснима принуда се споглеждаха отдалече.

А след това, като слагаха заедно вечерята, въртяха се близо една до друга, но никоя нищо не продума, никоя не се обади, само дебнешком се сподиряха с погледи. Разбира се, те знаеха хубаво как и двете страдат днес и често злите им и отмъстителни погледи като

остри ножове се мятаха един към друг, а стиснатите неми уста мълвяха подигравателно:

— Така! Така ти се пада!

Но идваше и такава време, че захващаше да им става жал една за друга, те биха си заприказвали приятелски и само чакаха повод да се обадят с блага дума, дори се спираха една до друга, поглеждаха се под око и чакаха, защото злобата отстъпваше, затихваха остарели сръдни и общата им участ и самота ги приближаваха все повече една към друга... само че не се решаваха, винаги нещо ги възпираше: ту плачът на детето, ту някакъв срам, ту внезапно пробуждане на спомен за някоя обида и най-сетне това нещо ги раздели окончателно една от друга и злобата отново закипя, ядове изпълниха душите им и в очите загоряха светкавици на омраза.

— Така! Така ти се пада! — съскаха тихо те и се жигосваха взаимно с погледи, готови пак за караница и дори за бой, само и само да могат всичката си злоба да излеят една на друга.

За добра чест не се стигна дотам, защото Ягуша веднага след вечеря отиде у майкини си.

Беше тъмна, но тиха и топла вечер. Само тук-там в сивите висини проблясваха звезди; по мочурляците се простираха белите дебели кожуси на вечерната мъгла, жабите започваха да кречат, а някъде се носеше плачливо пискане на калугерици. Мрак покриваше земята и само тук-там на ясното небе се очертаваха задрямали дървета, овощните градини се сивееха като че ли посипани с вар и лъхаха благоухания, сякаш от някакви разпалени жертвеници; миришеше цветът на вишните и на току-що цъфналите лиляци, миришеха житата, водите, пропитата с влага земя, всеки цвят поотделно и всички заедно упояваха със сладкия си дъх, та шемет обземаше човека.

Селото още не спеше, тихи разговори се носеха от праговете и от потъналите в мрачината пейки, а улиците, прислонени от сенките на дърветата и тук-там прорязани от сноповете светлина, която падаше през прозорците, гъмжеха от народ.

Ягуша се запъти божем към майкини си, а взе да се върти край вира и все по-често се спираше, защото почти на всяка крачка срещаше някоя силно притисната и тихо заприказвала се двойка.

Срещна и брат си с Настуша: бяха се прегърнали и безумно се целуваха.

Без да ще, натъкна се и на Мариша Балцерекова с Вавжек: бяха застанали в дебелия сянка под някаква ограда, притулили се един до друг, забравили за божия свят.

Тя позна по гласовете и други, тъй че из всяка сянка край вира, изпод плетищата, отвсякъде се разнасяха шепоти, задъхани слова, огнени въздишки, някакви потрепвания и боричкания. Изглеждаше, като че ли цялото село кипеше от милувки и любувания, та дори и едвам поотраслите подевки, и те се закачаха с момците, беснееха и се гонеха по пътищата.

Изведнъж ѝ омръзна всичко това и взе да ги отминава, като се запъти към майкини си, но пред къщата се срещна лице с лице с Матеуш, който дори не я погледна и я отмина, като да беше дърво; той бе хванал през кръста Тереска, водеше я и ѝ разправяше нещо... Те се отдалечиха и тя още чуваше гласовете им и затихналия смях.

Тя внезапно възви и презглава, сякаш подгонена от всички кучета, се втурна към къщи.

А тихата пролетна вечер, благоуханна, набъбнала от радостта на посрещането, пропита от свещената тишина на щастията, неспирно течеше.

Нейде в нощта, из дъхавите градини или на полето се заизвива тъжна мелодия от цафара, сякаш пригласяше на шепотите, целувките и радостите.

По мочурищата пък жабите крякаха в мощен хор, прекъсван само понякога, а други от примъгления като заспиващо око вир им отговаряха с проточено, сънно и все по-тихо провикване... та дори разлудувалите се из улиците деца почнаха да се надпреварят и надвикват с тях, като ги дразнеха:

Ре! Ре! Ре!

Щъркела умре!

Радостна съм аз, радостна и ти!

Радо! Радо! Радостни!

[1] Тоест на руски, с кирилица. — Б.пр. ↑

[2] Въстанието през 1863 г. — Б.пр. ↑

VIII

Наставаше чуден, топъл и богат ден, като някой мъж, който си е отспал хубаво и току-що отворил очи, веднага скача на крака, шепне молитва, трие очи, прозява се и гледа да се залови за работа.

Слънцето изгрываше ясно; червено и грамадно, то се издигаше бавно на високото небе като в безгранично поле, по което в синята тъкан на мъглите се открояваха неизброими стада от бели облаци.

И вятър се скиташе вече по света като някой господар, който събужда всичко в зори; прегръщаше изнурените жита, духаше в мъглите, та се пръсваха на вси страни, раздърпваше нависналите клони, втурваше се някъде към кръстопътищата или пък бързо се понасяше към още сънните градини, бухваше в овошките, та последните цветове на вишните се посипваха по земята или падаха като сълзи във водата на вира.

Земята се пробуждаше, птичките запяха в гнездата си, а и дърветата зашумяха като първа утринна молитва; цветовете се разтваряха и издигаха тежки, овлажнели и сънни клепачи към слънцето, а лъскави капки роса като бисерен град се посипваха от тях.

Продължителна мила тръпка раздруса всичко, което се събуждаше пак за живот, а нейде от земята, от дъното на всяко създание се изтръгна ням вик и полетя над света като глуха светкавица, като кога в дълбок сън мора задушавя човешката душа, та тя се мята и примира, докато изведнъж скочи, отвори очи в блясъка на слънцето и с вик на щастливо занемяване поздравява деня, поздравява го, че е още между живите, без да съзнава, че това е нов ден на трудове и болки, какъвто е бил и вчерашният, какъвто ще бъде и утре, и всякога...

Та и Липци започна да се събужда и пъргаво да се вдига на крака; често се показваха навън разчорлени глави и със сънливи очи разглеждаха нагоре-надолу; нейде вече се миеха пред къщите или още необлечени жени излизаха за вода на вира, някой дърва сечеше; коли на пътя изтегляха, някъде пушеци цъфваха над комините, а тук-там се чуваха и викове към сънливците да стават от леглата си.

Беше още рано, слънцето се бе издигнало едвам на един-два остена и промушваше червените си пламъци отстрани през мрачавите градини. Вредом вече хубаво се раздвижиха.

Вятърът се дяна някъде и всичко поемаше в приятна тишина прясната благоуханна утринна. Слънцето трептеше по водите и росата капеше от покривите като бисерни нанизии. Ластовичките сновяха из чистия въздух, щъркелите изхвъркваха от гнездата си да търсят храна, петлите радостно тупаха криле и пееха по плетищата, а разгаканите гъски извеждаха малките си към зачервения вир. Говедата мучеха в оборите, а навред пред праговете и пред портите доеха бързешком кравите и от всеки двор изпъждаха добичетата на улицата и те се клатеха, мучеха провлечено и се дръгнеха о плетища и о дървета, а пък овцете с вирнати глави поблейваха и бързаха посред пътя, потънали в облак прах. Всичко изкарваха на мегдана пред черквата, дето няколко по-възрастни момчета, възседнали на коне, плющяха с камшици, хокаха сърдито и възпираха от вси страни пръскащото се стадо, па крещяха и на окъснелите.

А като тръгнаха, наблъскаха се в тополовия път, понеже селското пасище беше чак отвъд гората, и потънаха във влажния и обагрян червеникаво от слънцето прах, та се чуваше само поблейване на овцете и кучешки лай из тежкия прахуляк, който бележеше посоката, където изчезнаха.

Малко след тях и гъсарите изкарваха разгаканите бели стада, ту някой извеждаше телна крава към междите, ту друг водеше за гривата спънат кон към угарите.

Но и после не утихна съвсем, защото хората почнаха да се приготвят за панаира. Трябва да бе минала около една седмица, откак се бяха върнали мъжете от затвора.

Полека-лека в Липци всичко се връщаше към старото, като след някаква лоша буря, направила големи пакости, та народът позабрави тревогите, оплакванията и съжаленията над участта си и малко по малко пак се залавяше за полезен труд.

То се знае, че не вървеше, както трябваше да върви, макар че мъжете поеха всички работи в своите кораби ръце, все пак още ги мързеше да стават рано и често се излежаваха до късно под завивките; мнозина още честичко се поотбиваха в кръчмата божем за новини; този-онзи още се вееше до пладне из селото и разговаряше с приятели,

а пък други вършеха само по-бързите работи, защото не беше лесно след тъй дълго мързелуване да се заловят изведнъж здравата за работа. Но от ден на ден се променяше на по-добро, от ден на ден кръчмата оставаше все по-празна и улиците пустееха, все по-силно нуждата хващаше главите, навеждаше ги към земята и ги впрягаше за тежък зноен труд.

Но понеже тъкмо днес беше панаирът в Тимов, рядко някой излизаше на работа, всички се тъкмяха за там.

Тази година преджътвеният глад започна по-рано и беше тъй тежък, че просто скърцаше из къщите, затова който имаше още нещо за продан, бързаше да го закара на панаира, а пък други отиваха да се поразговорят със съседи, да видят това-онова и да си пийнат макар по чаша.

Всеки си имаше грижи, а къде можеше тоя народ да се поразвесели, да се пооплаче и подкрепи или новини да научи, ако не на панаира или след отпуст на черква?...

Та щом изкараха стоката на паша, почнаха да се събират и да тъкмят колите, а който щеше да ходи пеши, излизаше.

Сиромашта тръгна най-напред, ето Филипица с плач подкара шестте стари гъски, отлъчени от току-що поотрасналите малки гъсета, защото мъжът ѝ веднага след връщането си от затвора се разболя, а пък нямаше какво да сложат в гърнето.

Друг от безимотните теглеше за рогата юница, заводила се сега през пролетта... И понеже сиромашията има дълги крака и остри нокти, Гжеля Кривоустия, макар и с осем морги земя, бе потътрал за въжетото дойната си крава, а пък съседът му Юзек Вахник бе подкарал свинката с прасетата.

Спасяваха се горките, кой както можеше, защото мнозина бяха в такава нужда, че последното си конче откарваха да продадат. Такъв беше Гулбас, защото Балцерековица го беше осъдила за петнайсетте рубли, които му беше дала някога назаем, за да си купи крава, а сега го заплашваше с присъдата, та wśród плаحوвете на всички домашни, вайканици и закани, качи се, сиромашът, на дорестото си конче и отиде да го продава.

Колите се точеха бавно една след друга, защото и по-заможните закарваха кой каквото имаше, че кметът натискаше данъци да се плащат, па и с глоби заплашваше. Жените и те тръгваха, с каквото

можеха, често се чуваха кокошки да крякат под престилките или дърт гъсок засъскваше из коша на някоя каруца. Други, които вървяха пеша, носеха яйца в кърпи или масълце, събирано кришом от децата, а някои дори и празничните си вълненици или излишно платно бяха нарамили.

Немотия стягаше хората, а до жътва, до ново жито, бе още далече.

Всички бързаха, дори и черковната служба свърши днес много по-рано. Само няколко жени коленичеха пред олтара и не можеха да догонят молитвите на свещеника, тъй като едва изчетоха „Со страхом“, и Ямброжи започна да гаси свещите и задрънка ключовете.

Тереска войничката, която бе дошла по някаква работа при свещеника, го срещна тъкмо когато той си излизаше за закуска. То се знае, че тя не посмя да го заприкаже, а застана до стобора и чакаше кога ще излезе пред къщи. Но преди тя да се реши да пристъпи към него, той седна в бричката и поръча на ратая да кара бързо към Тимов.

Тя въздъхна жално и дълго гледа към тополовия път, над който прахулякът висеше и падаше като сив облак по полето; колите трополяха все по-далече и само алената редица на жените, проточили се като гъски една след друга по пътя, се мяркаше от време на време покрай дърветата.

В късо време Липци утихна, воденицата не тракаше, ковачницата бе затворена и улиците съвсем опустяха, защото и който бе останал у дома си, човъркаше нещо из двора и по градината зад къщи.

Тереска се върна у дома си твърде угрижена.

Тя живееше зад черквата до Матеушови. Къщата ѝ беше само с една стая и с половин отвод, защото другата половина брат ѝ си отрязал, когато правиха делбата, и си я пренесе на свое място; опиращите се до окадения комин стени и покрив стърчеха като напреки изрязани ребра.

Съгледа я Настка от прага, че само тясна градинка ги делеше.

— Е що? Що ти прочете? — рече тя, като се затича към нея.

Тереска разправяше още от прелеза какво ѝ се беше случило.

— Па може и органиста да го прочете?... Трябва да се разбере какво е писано.

— Разбира се, че трябва, ама как да ида с празни ръце при него?

— Взemi някое и друго яйце.

— Мама ги отнесе на пазара всичките; останали са само патичи.

— Да не те е грижа, той и патичи ще вземе.

— Да отида, ама нещо ме е страх! Да знаех що е писано!... — Тя извади из пазухата си писмото от мъжа си, което снощи кметът ѝ бе донесъл от канцеларията. — Какво ли пише в него?

Настка взе от ръцете ѝ изваляната хартия, клекна до прелеза, разгърна я на коленете си и започна с големи усилия да чете. Тереска поседна на гредичката и подпряла брада на длани, гледаше със страх тия чертички, от които Настка успя да разчете само началото — „Да бъде похвален“.

— Повече не ще мога да разбера, напразно ще се мъча. Матеуш сигурно ще може.

— Не, не! — изчерви се силно Тереска и захвана тихичко да ѝ се моли: — Не му казвай, не му казвай, Настушо, за писмото...

— Да е печатано на каква да е книга, ще го прочета, добре знам буквите и помня коя каква е, ама тука не мога: все такива кривулици и кукерици, като че ли някой е пуснал по хартията нацапана в мастило муха.

— Нали няма да му кажеш, Настушо?

— Рекох ти вчера, че малко ме е грижа за вас. Ще се върне мъжа ти от войската и да не щеш, всичко ще се разкрие! — рече тя, като стана.

Тереска сякаш се захласна от плач. Тя само правеше усилия с гърлото си, без да може дума да продума.

Настка ядосана нещо си отиде и замами кокошките от улицата, а Тереска върза в кърпичка пет патичи яйца и се потътра към органиста.

Но изглежда, че не ѝ беше леко: тя току се поспирваше и като се криеше в сянка, със страх гледаше неразбираемите букви на писмото.

— Може вече да го пуцат?...

Тревога започна да я души, краката ѝ се подкосяваха, сърцето ѝ тъй отчаяно биеше, че тя се притискаше до дърветата и разглеждаше насам-нататък с разплакалите си очи, като че ли търсеше спасение.

— Па може и само за пари да пише!

Вървеше все по-бавно; писмото на мъжа ѝ тъй много ѝ тежеше и тъй я пареше, че постоянно го преместваше от пазвата в ръцете си и най-сетне го уви в края на забрадката си.

У органистови като че ли нямаше никого: всички врати бяха изпоотворени и стаите празни. Само в една стая, чийто прозорец бе прислонен с фуста, някой силно хъркаше в леглото си. Тя плахо мина

през отвода и се огледа по двора. Слугинята седеше пред кухнята и стиснала буталка между колене, биеше масло и се бранеше с клонче от мухите.

— Къде е госпожата?

— В градината, ей сегичка ще си дойде...

Тереска се изправи до нея, като мачкаше писмото в ръка и надвесваше повече кърпата над челото си, понеже слънцето изскачаше иззад сградите.

Из преградения само с плет двор на свещеника се раздаваха кресливи гласове на кокошки и гъски, патици се гуркаха в локвите, млади пуйчета пискаха нейде край плета, а старите пуяци гулготеха, переха се и заядливо се спущаха към легналите в локвите прасета, гълъбите хвъркаха от плевнята, виеха се из въздуха и час по час кацаха като снежен облак по червения покрив на къщата. Откъм полята лъхаше влажна и свежа топлота, цъфналите градини се къпеха в слънчева светлина, отрупаните с цвят ябълки се издигаха над зелената като някакви бели озарени облаци; пчелите с тихичко бръмчене летяха по работа, тук-там се мернеше като цветно листче и някоя пеперудка или пък врабешко ято със страшна врява се спущаше от дърветата по плетищата.

Изведнъж от очите на Тереска рукохна сълзи и потекоха като поток.

— Органиста дома ли си е? — попита тя, като завръщаше лице.

— Къде ще да е. Свещеника замина, а той като шипар се излежава сега.

— Свещеника навярно на панаира е отишъл?

— Е па, бик ще купува.

— Та малко ли му е стоката?

— Който има много, още повече иска да има — промърмори слугинята.

Тереска млъкна, страшно жал ѝ стана, че хората имат всичко до гуша, а пък тя едва може да се нахрани, па и често гладува.

— Господарката иде! — извика слугинята, като движеше силно буталото в буталката, та сметаната чак изпръскваше навън.

— Твоя работа е това, ленивецо!... Нарочно си пуснал конете в детелината! — дочу се в градината кресливият глас на органистката. — Мързяло те е да ги изкараш по угарите. Боже, на никого вяра да

нямаш! Гледай само колко детелина е опасана! Чакай ти, още сега ще обадя! Вуйчо ти ще ти даде да разбереш, готованецо неден, та ще го запомниш!

— Изкарах ги в угарта, с ръцете си ги спънах и с въже за колче ги вързах! — оправдаваше се плачливо Михал.

— Недей лъга, вуйчо ти ще се разправи с тебе, ха...

— Не съм ги аз вкарал, ма лельо, казвам ти.

— Ами кой, да не е свещеника? — крещеше тя на подбив.

— Право каза, лельо, свещеника я опаса с конете си — повиши той глас.

— Ти луд ли си, бре!... Да си затваряш устата, че ако се научи!

— Няма да ги затворя, ще му кажа в очите, че го видях. Ти мене навикваш, ама свещеника я опаса. Отзарана отидох при конете: Дорчо лежеше, а кобилата си пасеше; там си бяха, дето ги бях оставил снощи. Иди да видиш: познава се, още са горещи лайната им по нивата. Отвързах ги, качих се на Дорчо и гледам в нашата детелина някакви коне... Раззаряваше се, дойдох през прогона до градината на дядо поп, за да ги засрещна, излезнах на Клембовата пътечка и гледам свещеника седи с молитвеник в ръце, разглежда наоколо и час по час ги накарва с камшика по-навътре в детелината, ето на...

— Да мълчиш, Михале! Къде се е чуло сам свещеника... От кога още съм заказвала, че лани е сеяна... Мълчи, че една жена стои там.

Тя тръгна бързо насам, пък и органистът викаше от леглото си Михал.

Тереска ѝ даде вързопчето с яйцата и като прегърна колената ѝ, боязливо я замоли да ѝ прочетат писмото от мъжа ѝ.

Тя ѝ каза да почака.

Едва след доста време я повикаха вътре. Разгайден, само по гащи, като си пиеше кафето, органистът започна да чете.

Тя слушаше със замряло сърце, защото мъжът ѝ обаждаше, че ще си дойде за жътва заедно с Куба Ярчик от Воля и с Гжеля Боринов. Писмото беше любезно, той се грижеше за нея, питаше я за всичко, що става по дома, пращаше поздравии на познати и неудържимо се радваше за връщането си. На края и Гжеля беше добавил нещо и я молеше да обади на баща му, че ще се върне вече. Той, бедничкият, не знаеше нищо за станалото с Мачей.

А пък тия топли и ласкави думи шибиха като камшици Тереска и доземи я огъваха. Тя правеше усилие да не се издаде, да издържи спокойно тази страшна новина, но предателските сълзи потекоха сами като разпалени маниста.

— Как се радва, че мъжа ѝ ще се върне! — шепнеше с присмех органистката.

Из Терескините очи се изсипа още по-гъст град от сълзи. Избяга, бедната, за да не се разреве с глас, и дълго се кри нейде към портата.

— Какво да сторя сега аз, сирота? Какво? — нареждаше тя нажалена.

Разбира се, мъжът ѝ ще си дойде и всичко ще узнае! Обзе я страх като зъл, лют вихър. Яшек беше добър, но беше строг като всички Плошковци: няма да му прости, ще го убие! Божичко, помогни ми, божичко! За себе си тя и не помисляше. Като си поплакваше и се късаше вътрешно, тя се озова у Боринови. Ханка не бе у дома: още сутринта рано бе отишла в града; и Ягна работеше у майка си, в къщи бяха само Ягустинка и Южа: простираха по градината нариснатото платно.

Обади тя за Гжеля и искаше по-скоро да си отиде, но старата я отведе настрана и някак особено благодушно ѝ пошепна:

— Опомни се, Тереско, събери си ума в главата, хорските езици не можеш да отрежеш... Ще си дойде Яшек и както и да е, ще се научи. Прави сметка, изгорника е за месец, а мъжа за цял живот. Така да знаеш.

— Що казваш ти пък? Що? — бърбеше тя, като че ли не разбираше.

— Не се прави на глупава, всички ви знаят. Да натириш, доде е време, Матеуш, а пък Яшек няма да повярва, домъчняло му е за тебе, лесно можеш да го увериш, каквото си вече искаш. Усладило се е на Матеуш твоето легло, ама не е пуснал корени в него, изгони го, доде е време! Не бой се ти, и Яшек не е на път намерен... А любовта ще мине като вчерашен ден, не можеш го задържа, та ако ще би живота си да дадеш; любовта е като тлъста гозба в неделя; почнеш ли да я ядеш всеки ден, скоро ще ти омръзне, па ще вземеш и да се оригваш от нея. Любене — плачене, а венчило — чернило, казват. Може и истина да е, само че това чернило с мъж и деца е по-харно, отколкото свобода на само. Не плачи, ами гледай да се спасяваш, доде е време. Като те

намрази мъжа ти зарад тоя твой любовник и като те изпъди от къщи, къде ще се дяваш? По света за срам и укор! Да оставиш питомното и да гониш дивото! Слезеш ли веднъж от колата, тичай си после подир разтоката с изплезен език! Скоро ще се задъхаш срещу вятъра, ще изгубиш сили и ще те отминат! Глупачка, всеки мъж има панталони, Матеуш ли е или Куба, всеки се къльне, когато посяга, всеки е като мед благ, доде си му мила. Прави си сметка и разбери какво ти казвам, вуйна съм ти и доброто ти мисля.

Но Тереска вече не можа да се сдържи, избяга към нивите, бухна се в житото и едва там се отдаде на жалбите и на плача си.

Напразно се опитваше да поразмисли върху думите на старата, тъй като всеки миг я налиташе такава жал за Матеуш, че с рев се блъскаше като ранен звяр по браздата.

Едвам когато чу някакви недалечни крясъци, тя се изправи на крака.

Като че ли пред къщата на кмета се надигаше някаква ужасна караница.

И наистина кметицата и Козеловица си ги думаха какви ли не.

Изправили се една срещу друга, разделени от плетицата и пътя, само по ризи и вълненици, задъхани от ярост, те се заканваха една на друга и разтърсваха я всички сили пестници.

Кметът впрягаше конете в каруцата с коша и разменяше по някоя дума с един селянин от Модлица, който бе седнал пред къщи. Той чак подскачаше от удоволствие и с подвикване подсторваше жените.

Крясъците се разнасяха надалече, та хората се събираха като на зрелище: мнозина стоеха на пътя, а глави се подаваха иззад всички съседски плетица и ъгли.

Ама се караха, здраве му кажи! Кметицата, обикновено тиха жена и винаги отстъпчива, днес като че ли беше побесняла и все повече се разяряваше, а пък Козеловица поутихваше нарочно и без да пропусне нищо, жигосваше с насмешливи думи.

— Лай, лай, госпожо кметице, кучетата не ще могат да те надляят! — викаше тя.

— Та не е веднъж, не са два пъти! Неделя не минава да ми не липса нещо от къщи! Кокошки, пилета, патици, дори една стара гъска, а пък в градината то не може да го изкаже човек що е пакост! Дано те отрови моето, дето си ми го взела! Дано пукнеш под плета...

— Раздери се, гарго такава, кряскай... Ще ти олекне, госпожо кметице...

— Днеска — обърна се тя към Тереска, която излизаше на улицата, — отзарана изнесох пет платна на белилото. Отивам след закуска да ги натопя. Няма едно! Търся! Като че ли в земята потънало! А пък с камъни бях ги притиснала и никакъв вятър нямаше! Едното платно беше тъничко, ленено, от купешко по-хубаво!

— Защото свинската мас ти е заслепила очите, та не си видяла!

— Че си ми го откраднала! — вресна ѝ тя.

— Аз да съм ти го откраднала! Още веднъж, още веднъж го повтори!

— Ти, крадло такава! Пред цял свят ще го докажа! Ще си признаеш ти, като те погнат във вериги към дранголника.

— Крадла ми вика! Чувате ли, хора? В съд ще те дам аз тебе, окото ми няма да мигне, всички чува. Аз съм ти го откраднала, имаш ли свидетели, мари мешино такава?...

Кметицата дограби някакъв кол, изскочи на улицата, налетя като раздразнено куче и викаше заядливо:

— С кърпела ще ти докажа аз тебе! Ще ти дам аз тебе свидетели! Като те...

— Ела, ела по-близо, госпожо кметице! Само се допри до мене, свиньо такава, гиди кучко никаква — разкрещя се другата, като изтича и тя на пътя срещу кметицата.

Тя отблъсна мъжа си, който я задържаше, и като се разкрачи, сложи ръце на хълбоците си и извика подигравателно:

— Удари ме, удари ме, госпожо кметице, ама без дранголник няма да ти мине!...

— Затвори си устата, да не тикна по-напред тебе в дранголника! — викна кметът.

— Затваряй бесните кучета, за това те бива, а жена си по-добре вържи с въже да не закача хората! — изтърси тя, като не можеше да изтрае повече.

— Не забравяй, жено, че служебно лице ти приказва! — извика той заплашително.

— Пикая ти на службата — разбираш ли! Па ще ме и заплашва, може би ти си дал платното за риза на някоя твоя любовница. Не ти стигнаха селските пари, че ги изпи, пияницо такъв. Не бой се ти,

хората знаят какво правиш. И ти ще си поседиш там, господин чиновнико, ще поседиш!

Но това вече беше премного и за двамата, та като вълци се спуснаха към нея. Най-напред кметицата я храсна с кърпела през устата и с диво квичене вкопча пръсти в косата ѝ, а кметът захвана да бие с пестници, където му попаднеше.

В миг Бартек скочи на помощ на жена си.

Вплетоха се като псета накуп, та не можеше да се познае чии пестници млатят като снопарски бухалки, чии глави се блъскат и чий глас се чува. Притиснаха се до плета и пак се отърколиха на пътя като завъртени от вихрушка снопи, докато най-сетне във все по-свирепия бой се строполиха наземи в пясъка.

Прах ги засипа, само викове и клетви се разнасяха; влачеха се по пътя, биеха и викаха до небесата.

От време на време някой се откъсваше от купа, понякога всички изведнъж скачаха на крака, докопваха каквото им попадне под ръка, и пак удряха, пак се теглеха за коси, за яки, за слабини...

Крясъкът им се разнесе из цяло село, изплашени кокошки кудкудячеха по градините, псетата се разляяха, жените се завайкаха и се блъскаха безпомощно около тях, докато най-сетне дотърчаха мъже и ги разтърваха.

А пък що бяха псувни, плачове, заплашвания, то изказ няма. Съседите веднага се разбягаха, за да не ги пишат свидетели; но навсякъде разправяха, божем тайно, че кметови здраво набили Козелови.

Не се мина много и кметът, с подуто лице, и жена му, не по-малко изподраскана и посиняла, отидоха първи да се оплачат. Няколко часа след тях тръгнаха и Козелови.

Старият Плошка дори с голяма готовност се съгласи да откара Козелови безплатно до града, само и само да се покаже, че е против кмета.

Отиваха да завеждат дело, тръгнаха така, както се бяха вдигнали от самата биеница, дори не се наметнаха с нещо.

Те нарочно караха бавно през селото, за да могат на всички да си казват болките и да показват раните си всекиму, който искаше да гледа.

Козела бе с ценната до костта глава, та кръв обливаше цялото му лице, шията и гърдите, които се виждаха изпод разкъсаната риза. Вече

не го болеше много, ама час по час се хващаше за хълбоците и крещеше с ужас:

— За бога, няма да изтрая! Всичките ми ребра са изпотрошени! На помощ, хора, на помощ, че умирам!...

А Магда плачливо му пригласяше:

— С климия го би! Мълчи, сироткия! Съсипа те той като куче, ама има още правда на тоя свят, има още наказание за такива разбойници! Трай, бедничкия! Ще ти плати той хубаво за това! Той искаше да го убие, хората нали видяха и едва го отърваха, това ще го кажат в съда, като как си е било! — дереше се тя, често избухваше в страшен рев и беше така съсипана, та едвам я познаваха. Тя беше разбрадена, косата ѝ изпоскубана с кожата, ушите ѝ изпокъсани, очите ѝ окървавени и цялото ѝ лице изподраскано с нокти, като да бе някой грапа превлякъл по него, та макар че я знаеха какво цвете беше и тя, всички искрено я съжалиха.

— И така да пребиеш хората!

— Срам и грях, едва седят живи.

— Здравата са ги насекли, а? И касапин не би могъл по-добре да ги нареди... Но на господин кмета всичко е позволено, нали е чиновник, голям човек? — добави презрително Плошка, като се обърна към околните.

Хората просто се ужасиха от това и макар че Козелови отминаха вече отдавна, селото още дълго не можа да се успокои.

Тереска, която през време на боя се беше скрила нейде, излезе чак когато и двете страни отидоха да се оплакват.

Тя веднага се отби у Козелови, защото Бартек ѝ се падаше вуйчо по майчина линия. Нямаше никого в къщи, само на двора до стената седяха трите деца, които Козеловица беше довела от Варшава.

Те се притуляха едно до друго, като ядяха лакомо недоварени картофи и се бранеха с писък и с лъжици от прасетата. А бяха тъй отслабнали, измършавели и потънали в мръсотия, та ней чак ѝ дожаля. Тя ги пренесе в пруста, затвори вратите и с всички сили се залетя да разпространява новината.

У Голембови беше само Настка.

Матеуш още преди закуска беше отишъл при Стахо, Билицовия зет. Оглеждаха заедно съборената къща дали не би могла да се

поправи. Билица вървеше след тях и понякога казваше със заекване какво му бе на сърцето.

Господин Яцек седеше както винаги на прага, пушеше цигара и посвирваше на гълъбите, които се виеха над черешите.

Слънцето се издигаше вече към пладне, беше доста топло.

Нагреният въздух трептеше като вода над полята, житата и градините бяха застанали като вторачени в слънцето, само понякога от Билицовите череша се откъсваше цвят и падаше като бяла пеперудка над тревата.

Наближаваше вече пладне, когато Матеуш свърши огледа на къщата и като клъцваше тук-там с топора по страните, рече решително:

— Много са похабени, изгнили, от това нищо вече не става, напразно е...

— Ще прикупя нещо ново, може би... шепнеше Стахо умолително.

— Прикупи ти за цяла къща, а от този тор ни дръвце не може да се избере.

— Що думаш!

— Подпорите още би издържали, само пречници нови ще трябват... а и стените да се поправят... да се стегнат със скоби... та... — заекваше старият Билица.

— Щом си такъв майстор, сгради си я, а аз с гнилак не мога нищо да направя — рече Матеуш ядосано, като обличаше сакото си.

При тия думи дойде Веронка с дете на ръка и взе да се окайва:

— Какво ще чиним сега ние, какво?

— Две хиляди трябват за нова! — въздъхна угрижено Стахо.

— И то навярно с една стая и отводче.

— Ами малко материал от нашата гора ще ни отпуснат... то се знае, колко от малко малко... па другия ще си прикупя... то се знае... все ще стигне... Да ида да се моля в канцеларията...

— Нима ще дадат сега, кога се съдят за гората!... Нали забраниха дори вършинак да събираме! Почакай малко, докато се свърши делото! — съветваше го Матеуш.

— Трай, коньо, за зелена трева, ами зимска къде ще се дяваме? Къде? — избухна в жален плач Веронка.

Млъкнаха. Матеуш събираше сечивата си, Стахо се чешеше по главата, а Билица бършеше носа си зад ъгъла; в тази тъжна тишина се чуваше само Вероникиното хлипане.

Изведнъж господин Яцек стана и рече високо:

— Не плачи, Веронке, ще се намери дървен материал за къщата.

Всички застанаха слисани и със зяпнали уста, докато Матеуш пръв се опомни и изтърси със смях:

— Умен обещава, а глупав се надява! Главата няма къде да си подслони, къщи ще раздава другиму! — рече той рязко, като го поглеждаше под око, но господин Яцек вече не се обади, ами седна пак на прага, запуши цигара и продължаваше, както и по-рано, да подръпва брадата си и да рее поглед по небето.

— Ти само почакай, след малко той и цял чифличец ще ви обещае.

Матеуш се засмя, вдигна рамене и си отиде.

Той сви веднага наляво по пътеката, която водеше към плевните.

Малцина работеха днес в градините. Тук-там само аленееше жена или мъж поправяше покрив, или майстореше нещо по вратите на разтворените към полето плевни.

На Матеуш не му се бързаше, той с готовност се спираше и приказваше с мъжете за сбиването на кмета, на момите се усмихваше и весело ги заговаряше, на друго място такива шеги пущаше на жените, че по градините се понасяше кикот и не една го изпровождаше с поглед и въздишки.

Ами как, снажен и израстен като дъб, като цар на всички ергени в селото, па и най-якият след Антек Боринов, и танцувач равен на Стахо Плошка, и умен. А понеже му идеше отръки всяка работа, че и кола можеше да направи, и комин да построи, и къща да сгради, и на флейта хубаво да засвири, та макар че току-речи нямаше имот и пари се не свъртаха в джоба му, понеже беше с широка ръка, все пак много майки биха изпили с него ако ще и цяло теле, само и само да го склонят за зет, а пък и не една мома му доста позволяваше, като смяташе, че след това по-лесно ще го склони на годеж.

Но всички тия уловки не доведоха до нищо. Той си пиеше с майките, любеше се с дъщерите, а от женитба се изплъзваше като риба.

— Не е лесно да избере човек: всяка е добра, па и още по-добри нарастват, ще почакам... — казваше той на свахите, когато му говореха за някои моми.

А през зимата се бе сближил с Тереска и си живееше с нея току-речи пред очите на цяло село, без да гледа нито хорските приказки, нито заплашванията.

— Като се върне Яшек, ще му я дам, пък и водка ще черпи, че съм пазил жена му — шегуваше се той с приятели наскоро след завръщането си от затвора, защото му беше омръзнала и малко помалко започваше да страни от нея.

И сега, като отиваше да обядва, избра по-дългия път, за да се пошегува с момите и да си пощипне, която му падне.

И съвсем неочаквано се срещна с Ягна. Тя плевеше нещо в майчината си градина.

— Ягушо! — извика той радостно.

Ягуша се изправи и изникна като стройна ружа над лехата.

— Как така, та ме видя? Хм, колко си се загрижил, цяла неделя как си дошъл, а чак сега...

— Все още си най-хубавата! — шепнеше той възхитен.

Тя се бе понавела. Изпод завързаната под брадата ѝ червена забрадка се синееха грамадните ѝ съблазнителни очи, белите ѝ зъби светеха във вишневите устни, цялото ѝ лице зачервено като ябълчица и тъй хубаво, та сякаш молеше да го целунеш. Тя се хвана напето лрез кръста и тъй силно го стреляше с пламенен поглед, че тръпки го побиха. Той се огледа наоколо и се приближи към нея.

— Цяла неделя те търся и напразно гледам да те зърна.

— Лъжи ти баламите, те може и да ти повярват. Всяка вечер се занася по портите, всяка вечер се подмилква с различни, а сега друго ще ми приказва!

— Така ли ме посрещаш, Ягушо? А? Така ли?...

— Ами как другояче? Или искаш да ти прегърна краката и да ти благодаря, че си се сетил за мене?

— Помня аз лани как ме посрещаше.

— Лани каквото е било, сега го няма — тя се завърна настрана да скрие лицето си, а той изведнъж се приближи и я прегърна с лакоми ръце.

Тя се изтръгна ядосано от ръцете му.

— Остави ме, че Тереска очите ми ще извади за тебе!

— Ягушо! — едва простена той.

— Да вървиш при войничката с твоята любов... занимавай се с нея, доде не се е върнал оня. Изхрани те тя в затвора, що не претърпя за тебе, сега ѝ се отплащай! — шибаше тя като с камшик и тъй презрително, че Матеуш не можа дума да отвърне.

Срам го обзе, зачерви се като рак, наведе се и избяга.

А на Ягна, макар че си каза, каквото изпитваше и с каквото цяла седмица живееше, сега ѝ стана жал: тя не мислеше, че ще го разгневи и ще си отиде.

„Глупчо, аз само ей така рекох, от яд! — мислеше си тя и гледаше нажалено след него. — И толкова пък веднага да се разсърди!...“

— Матеуш!

Но той не я чу и претича като подгонен от кучета през градината.

— Люта оса, проклетницата! — ръмжеше той, като тичаше право към дома си. Гняв и почуда едно след друго, разпъваха душата му. Ама как, тя винаги е била такава страхлива и не смееше устата си да отвори. А сега като куче го натири! Срам го раздруска, та дори се обърна да види дали някой не е чул какво се бе разлаяла.

Тереска ще му навира тя в очите! Глупачка!... Какво е за него тая войнишка жена?... Само едно развлечение! А пък как го стрелна с очи, как горделиво се хвана през кръста, каква сладост се лееше от нея!... Божичко, от такава и плесница да получиш не е срамота, само и само да вкусиш от меда... Налегна го мързел и пред къщи тръгна по-бавно.

„Разсърдила се, че съм я забравил... Истина, че съм крив... и зарад Тереска...“ — и се начумери, като да бе взел кисело в устата си. Стигат му тия плачове, омръзнаха му тия постоянни скимтежи. Най-после да не се е венчал за нея, та да се държи за нея като слепец за тояга! Нали си има мъж! На това отгоре и свещеника е готов да го мъмре от амвона! Ей с такава човек и шкембе отпуща. „Дявол да ги вземе тия жени!“ — ядосваше се той в себе си.

Обедът още не беше готов, та той понахока Настка, задето се бави, и отиде да види Тереска. Тя тъкмо доеше кравата в градината; вдигна към него чудно тъжните си и току-що изсушени от плач очи.

— Защо си ревала?

Тя се обясняваше тихо, като обгръщаше лицето му с мил поглед.

— Я по-добре внимавай във вимето, че църкаш млякото връз вълненика си!

Суров беше той и без доброта днес; тя се чудеше какво му се е случило и беше изплашена като заек, защото колчем се обадеше, гласът му бе ядовит и я стрелкаше с очи.

Като че ли диреше нещо из градината и около къщи, а най-вече незабелязано се вглеждаше в нея и все повече се учудваше:

„Къде са ми били очите? Такова хилаво и омекнало... Ни от перушина, ни от месо! Кокали... разкиснати. Просто циганка. Ни снага, ни...“

Наистина, само очите ѝ бяха хубави, може би равни на Ягушините, големи, ясни като небе и обградени с черни вежди, а колчем срещнеше погледа си с тях, той завръщаше глава и тихо мърмореше:

— Пули очи като теле, кога вдигне опашка!

Този поглед го обезпокояваше и го сърдеше още повече.

— На инат няма да те погледна, пули се на кучето под опашката! Няма да ме подмамиш.

Обядваха заедно, но той нито веднъж не и продума, дори и не погледна към страната, дето беше тя. Час по час само надумваше на Настка:

— И кучето не би яло такъв булгур: като че ли е пушен!...

— Същия, както и по-рано, само че малко е прегорен, та затова ти боде в зъбите...

— Не се оправдавай, с мухи си го запържила, те са повече от пръжките.

— Мухите му вече вредят! Много придирчив си станал! Няма да те отровят.

А пък за зелето се сърдеше, че маста била стара.

— Със смазка за колата да беше го запържила, нямаше да е лошо.

— Тогава иди, та лижи оста, аз не знам с какво я смазваш! — отговаряше му решително Настка.

Залавяше се за всичко той и я измъчваше. А понеже Тереска през всичкото време не се обади, веднага след яденето се зачепка и с нея, защото съгледа кравата ѝ, която се чешеше о ъгъла на къщата.

— Оплескала се е, като кора са засъхнали по нея лайната; не можеш ли да я почистваш, а?

— Мокро е в обора, та се каля.

— Мокро! Има опадали борови листа в гората, има, но чакаш някой да иде да насгриба и да ти ги докара у дома. Ще ѝ се запарят бутите в тия лайна, ще се скапе! Толко жени в къщи, а ред нито за грош! — крещеше той, но Тереска покорно му отстъпваше и не смееше да се брани, само с поглед го молеше да се смили.

Тя винаги си беше тиха, спокойна и работлива като мравка, дори се радваше, че той е взел връх над нея и строго ѝ се налага. А пък тъкмо сега той и без това все повече се сърдеше. Ядосваха го влюбените ѝ и уплашени очи, ядосваха го тихите ѝ стъпки, покорното ѝ лице, ядосваше го и това, че постоянно се навърташе около него. Идеше му вече да ѝ изкряска да се махне от очите му.

— Дано чума ви измори, дявол да го вземе!... — избухна най-после той, взе си сечивата и без да си почине след пладне, отиде у Клембови, дето имаше някаква работа около къщата.

Там още не бяха станали от софрата на двора.

Той запуши цигара и седна до стената.

Клембови си приказваха за връщането на Гжеля Бориновия от войската.

— Връща ли се вече? — попита той спокойно.

— Ти не знаеш ли? Заедно с Терескиния Яшек и с Ярчовия от Воля.

— Казват, че за жътва щели да са тука. Тереска търчала днеска с писмо у органиста да ѝ го прочете. Той ми каза.

— Ето ти новина! Яшек си иде! — извика неволно той.

Всички млъкнаха и само се спогледаха, а жените се изчервиха, като въздържаха смеха си. Той не се досети и като че ли зарадван от новината, рече спокойно:

— Добре, че се връща; може би ще престанат да одумват Тереска.

Така се слисаха, та лъжиците им увиснаха над лицата, а той, като хвърляше нахални погледи, прибави:

— Знаете как я и непожалват. Нямам никаква работа с нея, макар че ми е рода по бащина страна, ама да ми се падне, така бих затворил

устата на тия сплетници, та да ме запомнят! А пък жените са най-лоши за другите: най-чиста да е, няма да пропуснат и ще я нацапат с кал.

— Така си е, така си е! — добавиха другите и обориха погледи в лицата.

— У Боринови беше ли вече? — рече той неспокойно.

— Все се каня и с каненето си оставам, всеки ден нещо ще попречи — отвърна Клемб.

— Страда човека за всички, а никой не се сеца за него.

— Ами ти обиди ли го, а?

— Ех, да отида сам, ще кажат, че за Ягна ходя.

— Я го виж! Пази се като мома, когато е сгазила лука — промърмори старата Агата, която стоеше до плета с паничка на коленете си.

— Ами омръзна ми вече да лаят по мене.

— И вълкът става мирен, като му изгният зъбите — смееше се Клемб.

— Или кога хване да си дири бърлога — добави Матеуш.

— Хо, хо, току-виж, че си пратил годечари на някоя — пошегува се Клембовият син.

— Така е, само току си мисля на коя ли да пратя.

— По-скоро избирай, па да ме поканиш за шаферка, Матеуш — писна Каша, най-голямата Клембова мома.

— Как да избере човек? То не е лесна работа: всички са като отбрани и коя от коя по-добра. Магдуша е най-богата, ама вече без зъби и очите й текат; Улиша като цвете момиче, само че едната й кълка по-дебела от другата, па и зестрата й — една каца със зеле; Франка с приплод, Мариша пък премного щедра към ергените; Йевка, макар че има сто злоти суха пара, тя пък е миткало и само се излежава в постелята. И всички да има как тлъстичко да си похапват, сладичко да си попият и нищо да не работят. Моми — чисто злато! А пък на други юрганите им са къси за мене.

Гръмнаха в смях, та чак гълъбите пръгнаха от покрива.

— Истина ви казвам. Мерил съм ги у много, едвам до под колената ми стигат, ами зимно време мога ли аз така да спя? Или да спя с ботушите, а?...

Клембовица го сгълча, че разправя неприлични работи пред момичетата.

— На смях говоря само. Нали има една дума, че невинните шеги и под юргана не вредят.

Но момичетата се напериха като пуйки.

— Я какъв бил придирчив!... С всички се подбива! Като няма в Липци за тебе, подири си по други села! — крещяха му те.

— Има, има и в Липци: ами то тука е по-лесно стара мома да намериш, отколкото една злотувка. Щом я отбият от нянка, и с капаро от бащата я продават дори. Само да се намери кой да купува! Толко много са, че селото чак се тресе от моминско кикотене, всички само това чакат, всяка събота започват да се чистят от горе до долу, кордели заплитат в косите си, кокошките гонят низ градините, за да занесат някоя на евреина за водка, а отпладне току запоглеждат иззад къщите дали не идат отнякъде годежари. Виждаш съм някои да ми махат с престилки от покривите на къщите и да викат: „При мене ела, Мачуш, при мене.“ А майките им пригасят: „Най-напред при Каша, при Каша, Мачуше! Сирене и петнайсет яйца ще ти придам с нея. При Каша ела!“

Тъй весело разправяше той, че момчетата се превиваха от смях, само момичетата се развикаха срещу него, та старият се обади:

— Мълчете бре! Крякат като свраки на дъжд.

Не можеха да се успокоят изведнъж, та за да тури край на тия шеги, той попита:

— Матеуше, беше ли на кметовата битка?

— Не. Чух, че Козелови здравата си изпатили.

— Повече не би могло. Да те е страх да гледаш на какво приличаха!... Кмета много се развилня, ех!...

— Оял се е на селския хляб, затова е побуял такъв...

— Важното е, че от никого не се бои. Кой ще му излезе насреща? Да беше някой друг, щеше скъпо да му струва такъв побой, ама нему и косъм от главата няма да падне. Познава се с чиновниците и е силен в града. Каквото иска, това може да направи...

— Защото сте овце и позволявате такъв да ви командва! Никаквец, па като им се разгордял, а те само дето краката му не целуват!

— Сами сме си го избрали, та трябва и да го почитаме.

— Който го е поставил на това място, той може и да го махне оттам.

— Ти, Матеуше, много не викай, че ще чуе някой, па ще го разнесе.

— Нека му кажат, нека се научи. Само да смее да ме закачи!

— Мачей е болен, кой друг може да му излезе насреща? Всеки се бои да излезе пръв, че всеки едва понася своите неволи — каза старият тихо, като ставаше от пейката.

Заедно с него станаха и другите.

Един полегна след обед да си почине, друг излезе към пътя да се попротегне и пояса да си отпусне, а трети, като например момите, отидоха на вира да мият гърнетата, да се разхладят и да си поприказват. Матеуш се залови веднага да одялва подпори за къщата, а Клемб запали лулата си и приседна на прага.

— Който се грижи за другите, главата му тегли! — промълви той, като смучеше с наслада лулата.

Слънцето, висеше право над къщата. Настана знойно пладне, откъм полята вееше топлина. Градините бяха тихи, между дръвчетата блестеше от слънце, цветът им се стелеше по тревата, из ябълките бръмчеха пчели, между клоните полъсваше вирът, дори птиците млъкнаха. Върху света падаше сладка предпладнешка дрямка.

И за да не задреме, Клемб се помъкна към картофената яма.

А после засмука чевръсто загасналата лула и взе да плюва, като отмяташе с глава падналата по лицето му коса.

— Прегледа ли ги, а? — попита го жена му, която се подаде из отвода.

— Ами... да може тъй по веднъж на ден да готвиш, ще стигнат до нови картофи.

— Ех, па ти, по веднъж! Млади са и здрави, та им се яде.

— Няма да изкараме. Толкова души сме — десет гърла. А пък коремите им като крини. Трябва да се направи нещо.

— За юницата ли мислиш, или... Казвам ти, че няма да позволя да я продадеш. Прави, каквото щещ, ама добичето си не давам. Хубаво да знаеш!

Той замахна с ръце, като да се отърве от досадна оса и когато тя си отиде, зае се пак да пали луличката си.

— Брей, че жена, мама му стара!... Ами нали трябва? Като е юница, да не е светица!

Слънцето грееше право в очите, сенките бяха още късички, та и той се само обърна гърбом и затегли все по-бавно и по-рядко от луличката си. Поохлаби ремъка си, че картофите му нещо тежеха. Слънцето припичаше, гълъбите гукаха по покривите, а тихичкото шумолене на листата тъй унасяше човека, че той заклима глава и задряма.

— Томаше! Томаше!

Клемб отвори очи, Агата седеше до него и тревожно го поглеждаше.

— Храната ви се е свършила и тежко ще да ви е — говореше тя тихо. — Ако искаш, имам някой грош и друг, да ти ги дам. Пазех ги за погребение, ама като имате такава нужда, да ти ги дам в заем. Жалко е за юничката. Аз бях тука, кога се отели лани... от млечните е. Може да ми помогне Исус Христос да доживея до друго мляко и от него ще ми подаднете. Кога човек има нужда, и стопанин да е, не е срамота да вземе от свой човек, вземи — и тя пъкна в ръката му нещо като три рубли, все злотувки.

— Дръж си ги! Все някак ще се оправя.

— Я вземи, половин рубла още ще додам, вземи! — молеше го тя тихичко.

— Бог да те възнагради. Я виж колко си добра!

— Та вземи равно трийсет злоти — тя бърникаше възелчето и прибавяше останалото по десетачета — вземи — скимтеше тя, като задържаше сълзите си: душата ѝ се късаше, сякаш всеки грош от сърцето си изтръгваше.

Парите чудно изкусително лъскаха на слънцето. Той замижаваше от удоволствие, като ги пипаше: те бяха нови и чисти. Въздъхна тежко, но преодоля страшното си желание, отвърна се и рече шепнешком:

— Хубаво ги скрий, че може да види някой и да ти ги открадне.

Тя продължаваше все още тихичко да го моли, но само тъй, колкото да се каже, че го моли, а понеже той се не обади, тя грижливо започна да връзва и крие съкровището си.

— Защо не дойде у нас да седиш? — рече той след малко.

— Какво да правя, като не мога в никаква работа да ви помогна, дори и гъските не мога да пазя. Даром ли ще ме храните? Слаба съм, от ден на ден вече края си чакам. То се знае, че по ми е мило у свои да си умра, по ми е мило... па ако ще би и в оная котора, дето юничката

затваряхте... така, ама де ви са потребни на вас такива грижи и разпавии! Цели четирийсет злоти си чувам за погребение... да се намери и за панихида... както господарите погребват, а? И пухов юрган ще прибавя... Не бойте се, ще си склопя тихичко очи, няма и да усетите... скоро ще стане... — заекваше нерешително тя и очакваше с разтуптяно сърце, че ще я приеме и ще каже: „Остани!“

Но Клемб не каза нищо, сякаш не разбираше тия оплаквания: той само се протягаше, прозяваше се и бързо тръгна покрай къщата към плевнята да си полегне на сеното...

— Господар нали е, така си е... може ли? Аз съм само една просякиня!... — Тя хлипаше тихичко и жално издигна разплаканите си очи към небето.

Агата се потътра полекичка покрай вира, като често кашляше и час по час посядваше. Както всеки ден, така и днес тя тръгна низ село да гледа къде би могла да умре и да я погребат по господарски, без да я измамат.

Мъкнеше се да търси справедливи хора. Носеше се низ село като невидима паяжина, която не знае за какво да се улови.

Хората се смееха и я успокояваха, бедната, че у роднините си трябва да остане, а пък на Клембови, уж от приятелство, казваха:

— Нали ви е роднина, пари за погребение си има, а и дълго няма да изтрае... Къде другаде ще се дява?

Когато Клемб каза за днешната случка на жена си, тя прекара всичко това през ума си. Легнаха да спят и когато децата вече захъркаха, тя взе да го уговаря:

— Място ще се намери... в отводчето ще полежи... — гъските ще изкараме под навеса... все ще се намери да си хапне нещо... няма да кара дълго... пари за погребение си има... Да престанат и хората да приказват... И юргана не ще трябва да връщаме... така ами, това се не намира на път — обясняваше тя разпалено.

Но Клемб в отговор само захърка. И чак на сутринта рече:

— Да нямаше Агата ни грош, бих я приел, ех, трудно е, ама божа работа, но сега хората ще кажат, че за тия няколко злоти сме станали добри. Та нима вече не дрънкат, че зарад нас е отишла да проси... Не, не може.

А тъй като Клембовица слушаше за всичко мъжа си, само въздъхна жално за юргана и отиде да подканва момичетата да

побързат.

Днес щяха да садят зелето.

Настана ден също като вчерашния, чудесен, слънчев, същински майски ден. Само палав вятър се появи и лудуваше по полята, та житата се люшкаха развълнувани като вода. Овошките с шум се клатеха, като изтръсваха обилен цвят, а пълните и тежки кичури на лиляците и на песъкинята лъхаха благовоние. Въздухът бе пресен и пълен с дъх на пръст и цветя. Вятърът разнасяше песни откъм пасищата край гората. В ковачницата звънтяха чуковете. По улиците още от сутринта беше пълно с разбърбали се хора. Жените, натоварени с разсад в решета и кошове, отиваха към зелищата и високо приказваха за вчерашния панаир и за кметовата разправия.

В късо време, преди още росата да се бе вдигнала, по черните зелища, в чиито бразди лъщеше завирена вода, загъмжа от червени вълненици.

И Клембовица потегли за там с дъщерите си, а Клемб и момчетата останаха да подпират с Матеуш къщата.

Но щом слънцето заприпича, старият остави работата на синовете си и повика Валцерек да отидат и навестят Борина.

— Много хубаво време, съседе — рече Клемб, като вземаше от предложеното му енфие.

— Чудесно. Само да не припича много дълго.

— Наоколо минават и дъждове, не ще отминат и нас.

— По дърветата е пълно с гъсеници, това е на суша.

— А пролетниците малко окъсняха, може и да попрегорят. Може господ да не ги остави... Ами какво направи на панаира, научи ли нещо за коня?

— Ех, дадох три рубли на старшията, той обеща!

— Никаква сигурност няма!... Да живееш все под страх като заек и да няма кой да ти помогне.

— А пък кмета за нищо не го бива — прошепна предпазливо Валцерек.

— Трябва да се помисли друг да изберем — подхвърли Клемб.

Балцерек го погледна, но старият добави разпалено:

— Зарад него срам вече на селото пада. Ти чу ли за вчерашната история?

— Ех... то на всеки може да се случи да се сбие, това не е нищо... друго си мисля аз: да не би да плащаме ние за неговото кметуване.

— Той не разпорежда сам тука: нали и касиер пази, па и писар, и началството...

— Вълци в кошара! Пазят го, па в края на краищата плащай, селянино, че не могли да го опазят.

— Та може ли да бъде другояче! Знаеш ли нещо ново?

Балцерек само плю и махна с ръка; не желаше да приказва; той бе мълчалив човек, па и жена му го беше нахокала, та още повече въздържаше езика си.

И тъй стигнаха до Боринови.

Южка белеше картофи на прага.

— Влезнете, тате лежи самичък в къщи. Хануша е на зелището, а Ягна работи у майка си.

В стаята бе празно. През отворения прозорец надничаха кичури от лиляци и слънце се провираше из зеленината.

Старият седеше на леглото. Беше отслабнал и сива брада стърчеше като четка по жълтото му лице, главата му беше още увързана, той нещо движеше посинелите си устни.

Те поздравиха с „Да бъде похвален“, но той нищо не отвърна, дори не мръдна.

— Не познаваш ли ни? — обади се Клемб, като го хвана да ръка.

А той като че ли нищо не знаеше, сякаш се вслушваше в чуруликането на ластовичките, които градияха гнезда под стряхата, или в шума на клоните, които се триеха по стените и понякога назъртаха през прозореца.

— Мачей! — рече пак Клемб, като го пораздруса малко.

Болният трепна, очите му се затресоха и той се извърна към тях.

— Чуваш ли? Клемб съм аз, а пък това е Балцерек, твоя приятел; познаваш ли ни, а?

Те чакаха и го гледаха в очите.

— Насам, селяни! Тука елате! Удри тия кучета! Удри! — викна той изведнъж със силен глас, вдигна ръце като за отбрана и се повали възнак.

Южка, чула гласа му, дотърча и почна да увива главата му с мокри кърпи, но той вече си лежеше тихо и в широко отворените му

очи блестеше някакъв смъртен страх.

Скоро те си излязоха угрижени и натъжени.

— Жив мъртвец си е, пътник е вече! — каза Клемб, като се обърна, та погледна къщата.

Южка пак взе да бели картофи пред къщи, децата си играеха до стената, в градината се разхождаше Витековият щъркел, а вятърът закриваше с клоните разтворения прозорец.

Те вървяха дълго, замлъкнали от мъка, сякаш от гроб излезли.

— Всинца ни чака това, всинца — пошепна Клемб плачливо.

— Всинца... божа воля... сега нищо не може да направи човек... Ех, да не беше тая гора, още можеше да си поживее човека...

— Така си е. Той си загина, а другите ще имат полза от това — въздъхна Клемб.

— Веднъж ще се мре... малко ли страда човека?

— Може и ние скоро след него да си отидем.

Те гледаха бодро света, развълнуваните поля, горите, които се виждаха като на длан, раззеленелите се ниви, ясения, топъл пролетен ден и душите им каменееха в примирение и отдаденост на божията воля.

— Не може да промени човек това, което му е писано...

И с тия думи те се разделиха.

Още този ден и през следващите започнаха и други да навещават болния, но понеже той не познаваше никого, най-сетне престанаха да ходят.

— Само молитви за по-скорошна смърт са му нужни — рече свещеникът.

И понеже всеки си имаше доста свои грижи и неволи, нищо чудно, че скоро всички го забравиха и ако се случеше някой да спомене за него, споменаваха го като че ли вече е покойник.

И наистина, той бедният лежеше тъй изоставен, сякаш заровен вече и с трева обрасъл.

Кой ще мисли за него?

Случваше се често да лежи по цял ден, без да има кой капка вода да му даде, и можеше да умре просто от глад, ако не беше добросърдечният Витек, който смъкваше, каквото му попаднеше, и носеше на господаря си, а често дори и кравите подойваше и скришом

го поеше с мляко. Защото болният му вдъхваше особена печална загриженост, та веднъж дори се осмели да попита Петрек:

— Петрек, истина ли е, че който умре неизповядан, отива в пъклото?

— Истина, свещеникът всякога тъй казва в черква.

— Значи, и господаря в пъклото ще отиде? — и се прекръсти разтревожено.

— И той е човек като всички.

— Хайде пък ти! Господаря да е като другите! Хайде де!

— Ти си глупав като кокошка! — разсърди се Петрек и му обяснява надълго, но Витек не повярва: той си знаеше своето, което бе съвсем друго.

Така си течеха дните у Боринови...

А селото гъмжеше като кошер.

Това се дължеше на кметовото сбиване, понеже и двете страни търсеха свидетели и привличаха народа на своя страна.

Макар че работата беше с Козелови, кметът не гледаше през пръсти и много се грижеше. И веднага взе връх, защото повече от половината село мина на негова страна. Познаваха го що за стока е, но все пак кмет беше, можеше да помогне в нещо, но можеше и хубаво да напакости на човека, па и с уговаряне, с подмазване и с почерпки си нареди свидетели, каквито му трябваха.

Козела лежеше тежко болен, та повикаха свещеника с причастие. Различно приказваха за болестта му, дори бърбреха потихом, че уж се правел на болен, та кметът още повече да загази в съда. Един господ знае как беше. Обаче добре виждаха, че Козеловица сама тича по хората по цели дни, като се заканва и оплаква. Разправяше, че продала свинката с прасенцата да лекува мъжа си, и нарочно изтичваше почти всеки ден пред дома на кмета и викаше до небеси, че Бартек умира, и приканваше бога и справедливи хора да видят и да ѝ помогнат.

Само бедните и по-милостиви жени минаха на нейна страна, дори и един от по-дребните стопани, Кобус, понеже и той беше нервен и свадлив човек. Но другите не искаха и да чуят, отричаха в очите ѝ, че уж не са видели, а пък мнозина дори ги съветваха да не се задяват с кмета, че няма нищо да спечелят.

А от това произлизаха нови истории, защото Кобус имаше невъздържан език, лесно разтърсваше песници, па и жените не си

пестяха думите.

Само крясъци и ядове възникваха от всичко това. Що друго можеше да излезе? Можеха ли да сторят нещо на господарите и на кмета?

Дори евреинът им се присмиваше и престана да им дава на вересия.

Не мина и седмица, и вече им дотегна тая крамола и тия плачливи вайкания, та престанаха и да ги слушат.

Но им дойде нова помощ и селото пак закипя.

Ето че Плошек се беше сдумал с воденичаря и двамата явно и неоткрито взеха страната на Козелови...

Разбира се, болеше ги за тях, колкото за ланския сняг — свои някакви планове си имаха те и някаква полза търсеха от тая работа.

Плошек беше много амбициозен човек, скрит и се гордееше с ума си и с богатството си, а пък воденичарят, всички го познаваха, за парата душа даваше, такъв бе скръндза и кождер.

И веднага захвана тиха и разпалена война между двете страни, защото пред хората и едни пред други се кълняха в приятелство, поздравяваха се както и преди, па дори неведнъж и в кръчмата отиваха хванати под ръка.

Които бяха по-умни, веднага разбраха, че това не ще да е за някаква справедливост, нито за неправдата към Козелови, а за нещо друго, може би за кметското място.

— Охрани се един, нека па други да се охранят! — казваха старите и клатеха глава.

И тъй минаваше времето, а в село ставаше все по-голяма неразбория.

Докато един ден гръмна по къщите:

— Немци са отседнали в кръчмата!

— Навярно са тръгнали към чифлишките имоти — рече досетливо някой.

— Нека вървят със здраве!... На вас що ви става! — казваше друг.

Но някакво тревожно, неспокойно любопитство обзе хората. Превикваха се през градините и се питаха за новината, спираха се по портите да си приказват за това, а някои отидоха в кръчмата да понаучат нещо.

Истина беше. Пет каруци стоеха пред кръчмата, всички с железни оси, боядисани жълто и синьо, покрити с чергила, а под тях се показваха жени и разни стопански сечива. В кръчмата пък на тезгяха пиеха десетина души немци.

Па бяха едни едри синковците, снажни и брадати, облечени със сини клашници, със сребърни верижки на шишкавите кореми, а лицата им чак светеха от охраненост. Нещо си ломотеха с евреина.

Цял куп селяни бяха застанали отстрана, викаха за водка, взираха се и даваха ухо, но трудно беше да разберат поне една дума. Чак когато дойде Матеуш, който можеше да се разбира с евреите^[1], и им заприказва нещо по немски, кръчмарят се обърна учуден. Немците се спогледнаха и нищо не рекоха, а след това и Гжеля, кметовият брат, им каза някоя и друга немска дума. Те се обърнаха гърбом към селяните и загрузяха помежду си като свине над корито.

— Да вземе човек, па да шиба по тия свински муцуни! — рече сърдито Матеуш.

— Да ги подбере човек с една тояга по ребрата, веднага ще проговорят.

А Адам Клембов шепнеше разпалено:

— Ще мльсна ей тоя крайния по чутурата, па ако ме събори, удрете, доде можете.

Възпряха го, защото и немците като че ли подушиха опасността, взеха едно буренце с бира и бързо напуснаха кръчмата.

— Ей, шалварани, не бързайте толкова, ще си изгубите панталоните!

— Свинска пасмина — викаха младежите подир тях.

Но веднага след като те си отидоха, евреинът призна пред момците, че немците почти били купили вече Подлесието и отишли да планират поселището си, че цели петнайсет семейства ще се заселят край чифлика.

— Ние се душим по тесните лехи, а немците ще се разполагат на цели имения...

— Иди и дай повече и не ги пущай! Ти знаеш, нали се смяташ за умен! — подвикваше към Гжеля Стахо Плошка.

— Ах, кучите му синове! — запсува Матеуш, като удряше с пестници по тезгяха. — Щом заседнат веднъж на Подлесието, не ще

може да се изтрае вече в Липци — уверяваше той, защото беше бил и пребил по света и познаваше добре немците.

Не му повярваха отведнъж, но въпреки това цялото село се загрижи; започнаха да мислят и пресмятат какви злини чакат Липци от такова едно съседство.

А всеки ден пастири и минувачи съобщаваха, че вече размерват земята по Подлесие, камъни навозват и кладенци копаят.

Затова мнозина от любопитство поемаха зад воденицата към Воля, за да видят с очите си, че е истина, което казват.

Но не можаха да узнаят как стои работата.

Натискаха ковача да им каже нещо, защото се беше вече сдушил с немците и подковаваше конете им, но той шикалкаваше и нищо не отговаряше.

Най-сетне кметовият брат Гжеля отиде да се научи и каза самата истина.

Работата бе такава: дворянинът имал да дава на един немец петнайсет хиляди рубли. Не можел да ги върне и онзи поискал срещу дълга си цялото Подлесие, като доплати с пари горницата. Дворянинът божем се съгласявал, но все търсел други купувачи, тъй като немецът давал само по шейсет рубли за една морга земя. Дворянинът раздакавал работата както можел.

— Но трябва да се съгласи. В чифлика е пълно с евреи, всеки си иска своето. Горския ми каза, че му взели вече кравите срещу данък. Отде ще вземе да плати? Всичко продал още на зелено! А пък гората, доде се съди с нас, няма да му позволят да я сече. Друго спасение няма, току трябва да продава, както му допадне — казваше Гжеля.

— Тая земя и по сто рубли за морга не са й много.

— Купувайте, и на вас ще я продаде, па и ръка ще ви целуне.

— Ами, нали знаеш, кога човек няма, и гроша му е скъп!

— Немците ще се угоят, а ти, селяко, преглъщай плюнката си.

Тъй си приказваха и жално въздъхваха. Мъка ги разкъсваше. Разбира се, че им бе жал за такава земя, че е съседна на техните имоти, па и плодородна. Всеки, всеки има нужда от по няколко морги. Та не се ли блъскаха вече по своите ниви като мравки, не се ли изхранваха едвам-едвам от жътва до жътва? Един такъв къс хубава земя тъкмо за синове и зетьове. Ще заселят ново село, па и ливади ще имат хубави, и

водата им до тях... Ама като не може! Ще заседнат немците, ще им се надуват, а ти, човече, умирай!

— И къде ще се дене всичко това? — въздъхваха старите, като гледаха побуюлата вечерно време по улиците младеж; а толкова много бяха, че къщите вече ставаха тесни. Но с какво да купуват имот, когато за храна не стигаше?

Блъскаха си главите, ходиха дори при свещеника да се съветват. Нищо не можа да им помогне и той. С празни ръце помага ли се?

— Без пари нищо не става. На сиромаша всичко на зле върви.

Не помогнаха нищо и оплакванията.

А като че ли на всичко отгоре настъпваха все по-големи горещини. Още беше краят на май, а като през юли препичаше. Наставаха тихи и задушни дни, слънцето още от самия изгрев се издигаше разпалено на чистото небе и тъй печеше, че по възвишенията и по песъчливите места зеленчуците вехнеха пожълтели, тревата по угарите съвсем изгоря, потоците пресъхнаха, а картофите, макар че в първо време бяха тръгнали добре, сега едвам покриваха земята със слабичките си стъбла. Само зимниците не пострадаха много. Изкласили, избуяли хубаво, те ставаха все по-високи, та дори къщите се скриваха и сякаш се снишаваха доземи, като показваха само покривите си над тази гора от класове.

И нощите бяха задушни и тъй топли, че хората вече спяха из градините, в къщите бе мъчно да се изтрае.

Поради тия горещини, поради тия грижи и жалби, поради Плошковите насъсквания срещу, кмета, поради недостига на хляб тая година, която бе по-тежка от миналите, в Липци настана особено свадливо и неспокойно време.

Движеха се сърдити и само гледаха кого да жегнат с някоя остра дума или кого да пипнат за яката. Настървено се нахвърляха един срещу друг, та в селото настъпи истински ад. И всеки ден още от зори се тресеше от караници и хоканици, и всеки ден се случваше нещо ново. Кобусовци се изпобиха, та чак свещеникът трябваше да ги помирява и мъмре, Балцерековица и Гулбас си изпоскубаха косите заради едно прасе, което изровило морковите, Плошковица се заяде с помощника, понеже гъсетата им се смесили. Ту зарад деца се караха, ту за съседски някакви пакости, ту за каквото им попаднеше, само и само да имаше за нещо да се счепкат, да крещят и хулят, колкото сили

им държат — като че зараза бе налетяла селото, толкова свади, побоища и оплаквания пред съда имаше.

Дори Ямброжи се присмиваше пред другоселците:

— Тая година хубавичко си се изхраних пред ново жито, благодаря на бога! Никой не умира, никой се не ражда, никой се не жени, ама па и ден не минава да ме не почерпи някой с водка и да ме не калеса за свидетел. Да се карат няколко години така, за едната хубост ще се пропие човек...

Истина, лошо вървеше в Липци.

Но у Доминковица като че ли беше най-зле.

Шимек се върна заедно с другите, Йенджих оздравя; сиромашията не ги натискаше, както в другите къщи, та би трябвало всичко наред да бъде. Но как да бъде, когато момчетата престанаха вече да се покоряват на майка си! Противяха ѝ се, караха се и ѝ отвръщаха, не се оставяха да ги бие и не похващаха никаква женска работа, както бе по-рано.

— Вземи си слугиня или сама си върши всичко — казваха те решително.

Доминковица имаше железни ръце и неотстъпчива душа — то се знае. Толкова години управляваше всичко, толкова години никой не посмя да ѝ се противи, нито пряка дума да ѝ каже. А сега кой ѝ се противеше и кой излизаше срещу нея? — собствените ѝ синове!

— Мили боже! — викаше тя в забрава и в яда си, като при всеки случай улавяше тоягата да ги бие и да ги принуди да я слушат. Те не се покоряваха, заяждаха се като майка си и влизаха в разпавии. И почти всеки ден ставаха такива врясъци и гоненици около къщата, че хората се притичваха да ги успокояват.

Дори свещеникът, уговорен види се от нея, ги повика при себе си и ги съветва да се помирят и да се покоряват. Те го изслушаха търпеливо, целунаха му ръка, па покорно и краката му прегърнаха, както изискваше приличието, но не се промениха.

— Не сме деца, знаем какво да правим! Нека мама отстъпи по-напред — обясняваха те пред хората. — Цялото село ни се смее.

А Доминковица чак пожълтя от злоба и грижи, защото те не се оставяха по никакъв начин да ги надвие, и зарад това, вместо да прекарва времето си в черква и у приятелки, както правеше по-преди, сега трябваше да работи у дома. Тя викаше постоянно Ягуша на

помощ. Но дъщеря ѝ не се трогваше от нейните мъки и срам. Доминиковица държеше страната на кмета и дори свидетелствуваше против Козелови, понеже беше при битката и превързва кмета и жена му.

И кметът често се отбиваше вечерно време при нея, уж да се посъветва нещо, но главно, за да извика Ягуша и да излезе с нея из градините.

В село нищо не може да се укрие, знаят добре хората къде какво става, затова и досадата от тия грешни любовни увлечения растеше все повече и добри хора неведнъж предупреждаваха старата.

Но можеше ли тя да я възпре, когато Ягна вършеше всичко на своя глава и като че ли напук, въпреки всички молби и настоявания. Тя бе готова да понася най-тежкия грях и хорските одумки, отколкото да стои в омразната ѝ мъжова къща. Дяволът я бе помъкнал и я носеше, където си иска, и никой не бе в състояние да я възпре.

За Ханка това беше дори добре дошло и тя често казваше пред хората:

— Нека си угажда, доде не забранят на кмета да прахосва селските пари. Че той нищо не жали и какво ли не ѝ носи от пазара, със злато би я покрил. Нека си поживеят, докато могат. Малко ме е грижа за тях!

То се знае, малко ли свои грижи я разяждаха! Тя не жалеше парите за адвоката и все пак не се знаеше как ще се свърши делото на Антек и какво го чака? А той, бедничкият, съхнеше там в затвора и чакаше милост от бога. И в къщи полека-лека наставаше безредица. Нима тя можеше всичко да наглежда? Ратаят бе станал един вироглав, види се подстрекаван от ковача, и работеше, както му скимне, а често пъти, когато тя отиваше в града, по цял ден се развяваше из селото. После тя го заплашваше, че само да се върне Антек, и ще му даде да разбере.

— Ще се върне! Още не е дошло дотам да пуцат убийците! — отвръщаше заядливо той.

Тя чак изтръпваше от яд, би му смазала дръзката муцуна, ама де можеше да му надвие? Ще вземе да я набие, а има ли кой да види, да го възпре? Всичко трябваше да понася и да пази за после, за по-сгодно време, че ще вземе да напусне и всичко на нейните ръце ще се струпа; вече и без това едвам можеше да излезе на глава с всичката работа. От

това и здравето ѝ все повече се разклащаше. Ами как, и желязото накрай ръжда го разяжда, и камък да е, и той до време издържа, камо ли пък една слаба жена.

Един ден към края на май свещеникът и органистът отпътуваха на черковен празник в друго село, а Ямброжи тъй се беше напил с немците, които навестяваха често кръчмата, че нямаше кой да бие камбаната за вечерня, нито пък черквата да отвори.

Затова се събраха да се помолят на гробищата, до вратата на които имаше малко параклисче със статуйка на света Богородица. Всяка година през май момите я украсяваха с книжни панделки и с позлатена корона, покриваха параклисчето с полски цветя и така го предпазваха от пълно разрушение, понеже параклисчето беше много отдавнашно, попукано и разклатено, та дори птички не виеха гнезда по него, а само понякога, по време на есенна киша някой пастир прибягваше там за подслон. Гробищните дървета, старите липи, стройните брези и изкривените кръстове го запазваха от зимните бури и вихри.

Събра се доста народ и набързо украсиха параклисчето, доколкото можаха, със зеленина и цветя, един разтреби сметта, друг посипа чист пясък, та като набучиха под статуйката на земята запалени свещи и кандила, започнаха набожно да коленичат.

Ковачът коленичи отпред при посипания с лалета и щипки праг и пръв запя.

Слънцето отдавна бе залязло, падаше вече мрак, небето на запад гореше още цяло в злато и с бледа зеленина; времето беше тихо, увисналите косичници на брезите като че ли се изливаха към земята, житата бяха огънати, сякаш заслушани в звънкия шепот на реката и в тихото цвърчене на щурците.

Последните черди се връщаха в оборите; от село, откъм полята, откъм вече невиджаните слогове от време на време долитаха пискливите песни на пастирчета и дълго и провлечено мучене на добитък. А народът пееше, вгледан в ясното лице на майка божия, която простираше благославящи ръце над цял свят:

*Лека нощ, благоуханна лилио,
лека нощ!*

Откъм гробищата повя мирис на млади брези, а заедно с това и славеите започнаха да опитват гърлата си, да издават откъслечни звуци и да събират сили; най-сетне избухнаха като златни разпенени потоци, та се разляха ония бисерни трели, ония чудни трепкания, ония мили унесени извивки, а недалече някъде из житата се обади и господин Яцековата цигулка и заприглася тъй сладко, тихичко и пленително на народа, сякаш ръждивите житни класове звъняха, триейки се помежду си, или златното небе или засъхналата земя бяха засвирили такава майска песен.

И всички пееха в един глас: и народ, и птички, и цигулка, а когато спираха за миг, когато славеите се унасяха тъй, че просто всичко затихваше, а струните като че ли си поемаха дъх, тогава безбройният жабешки хор надигаше крекливи гласове в задружно квакане и проточена подкана.

И така се редуваха на смени.

Тази служба продължи доста, та ковачът взе да побързва, усилваше гласа си над другите и често викаше към тия зад него:

— По-скоро хора, по-скоро... — защото някои позабавяха мелодията.

Веднъж дори ревна към Мачуш Клембовия:

— Не се дери бе, не караш говеда!

Тръгна по-задружно и гласовете излитаха като ято гълъби, които се виеха из въздуха и потъваха в потъмнялото небе.

*Лека ноц, благоуханна лилио,
лека ноц!
Пренепорочна Марио,
лека ноц!*

Мракът се сгъсти вече и тиха топла ноц прегръщаше земята, а по небето просветваха звездите като бляскава роса, когато хората се заразотиваха.

Хванати през кръст, момите запяха из улиците.

С дете на ръце Ханка се връщаше сама и беше нещо силно замислена, когато ковачът се доближи и тръгна редом с нея.

Тя се не обади. Чак пред къщи, като видя, че той не се отделя, рече:

— Ще се отбиеш ли у пас, Михале?

— Ще поседна пред къщи и нещо ще ти кажа — пошепна той тихо.

Тя поизтръпна и се приготви да чуе някоя нова беда.

— Ходила ли си при Антек? — започна той.

— Ходих, но не ме пуснаха при него.

— От това се и боех.

— Кажи какво знаеш! — Студ я полази.

— Какво ще знам аз?... Само толкова, колкото можах да изтръгна от старшията.

— Е-е какво? — тя се облегна о стълбчето и притисна по-силно към себе си детето.

— Каза, че няма да пуснат Антек, преди да се разгледа делото.

— Защо? — едва можа да издума тя, тръпки я побиха и разтресоха. — Ами... нали адвокатата каза, че може да го пуснат.

— Ех, да им избяга! Така току без нищо няма да го пуснат! Ти знаеш ли що? Идвам сега аз при тебе напълно по приятелски. Било що било между нас; ще видиш някога, че съм бил прав... Ти не ми повярва... твоя воля... но слушай сега какво ще ти кажа, ще ти кажа самата истина, като на свещеник ще ти се изповядам... Антековата работа не е добре! Навярно тежко ще го осъдят, може и десет години да му турят. Чуваш ли?...

— Чувам, ама нищичко не вярвам — успокои се тя внезапно.

— Никой не вярва, доде не види, а пък аз ти казах що си е право.

— Ти все така право говориш — засмя се тя презрително.

Той скочи и почна разпалено да я уверява, че е дошъл да я посъветва като приятел. Тя го слушаше и се оглеждаше по двора, няколко пъти се канеше да стане от нетърпение: кравите неиздоени помучавала в обора, гъските не бяха вкарани в гъсарника да нощуват, жребчето и Лапа се гонеха към портата, а ратаите си приказваха в плевнята. Разбира се, че не му вярваше ни думица. „Нека се набъбре, може пък да се издаде за какво е дошъл“ — мислеше си тя и внимаваше.

— Какво ще ме посъветваш, а? — отговаряше тя, само колкото да рече нещо.

— Съвет би се намерил — рече той още по-тихо.

Тя се загърби към него.

— Да дадеш откуп и преди гледане на делото ще го пуснат, а после вече ще се нареди, може дори и в Америка... Там няма да го стигнат...

— Господи, света Богородичке! В Америка! — викна тя неволно.

— Тихо, като под клетва ти казвам, дворянина така съветваше. „Да бяга — каза, — десет години най-малко... ще се разсипе човека...“ Вчера ми приказва!

— Да избяга от селото, от имота си... от децата... Божичко... — само това разбра тя.

— Ти само дай да го откупиш, а по-натам Антек ще види какво ще направи, ти дай...

— Та откъде да ги взема?... Боже мой, да тръгне по света... От всичко да се махне.

— Петстотин рубли искат! Ти ги имаш, ония дядовите... Дай ги за откупа... После ще си направим сметка... Само и само да го отървем...

Ханка скочи на крака.

— Като някое куче все едно си лаеш! — и тя поиска да си отиде.

— Дърпаш се като щура — ядоса се и той. — Аз само казах тъй... Виж я ти, за нищо и никаква дума ще ми се репчи, а мъжа ѝ ще гине там в затвора. Аз ще му кажа колко се грижиш за него.

Тя пак седна и вече не знаеше какво да мисли.

Той разправяше надълго и нашироко за Америка, за познати хора, които бяха отишли там, че те пишат писма, па дори и пари изпращат на своите. Как е хубаво там, как всеки си е свободен, какво богатство трупат хората. Антек би могъл веднага да избяга: той познава един евреин, който мнозина вече бил препратил за там. Нима малцина като него бяха вече избягали! А пък Ханка, за да се не сетят, би могла и по-късно да отпътува. Гжеля ще се върне от войската и ще изплати бащинията си, па ако не, лесно ще се намери и купувач.

— Иди попитай и свещеника, ще видиш, че и той ще ти каже това, което ти казвам и аз. Ще видиш, че съм прав и че те съветвам от приятелство, а не за лична полза. Само че нито зъб пред някого да не си обелила, да не би да се досетят стражарите, че тогава и за хиляда

няма да го пуснат, ами ще вземат и във вериги да го оковат — завърши важно той.

— Отде да взема, за да го откупя! Толкова много пари — изпъшка тя.

— Познавам един от Модлица, който може да заеме срещу неголяма лихва... Познавам и други... Пари ще се намерят... За това аз ще се погрижа... ще помогна...

И дълго той я съветва и уговаря.

— Обмисли, бързо трябва да се реши.

И си отиде тихичко, та тя и не забележи кога се изгуби в нощта. Беше вече късно. В къщи спяха. Само Витек седеше до стената, сякаш пазеше господарката си. И из село бяха си легнали навсякъде, дори и кучетата не лаеха, само реката клокочеше и птичките пееха из градините. Месецът пропълзя по небето и се носеше като сребърен сърп през страшните и мрачни висини. Бели и ниски мъгли покриваха лъките, а над житата висеше бледа мъглявина от цветен прахуляк; вирът проблясваше като ледена плоча... Чак звънеше в ушите от тая тишина и от чуруликанията и трелите на славеите.

Ханка не помръдна от мястото си, като да бе закована.

— Божичко, от селото да избягаш, от имота си, от всичко! — тя само това си мислеше.

Гроза я обзе, растеше всеки миг и стискаше със страшна мъка и ужас сърцето ѝ.

Лапа започна да вие на двора, славеите замлъкнаха, задуха вятър, та залюля сенките, и плачлив печален шум премина из въздуха.

— На Куба душата е видяло кучето! — пошепна Витек, като се кръстеше страхливо.

— Глупчо! — скастри го тя и го натирида върви да спи.

— Ами дохожда си тя, назърне при конете, досипе им храна...

Тя вече не го слушаше. Настана пак всеобща тишина, славеите запяха, а тя седеше като мъртва и повтаряше от време на време с мъка и страх:

— Да бяга по света! Завинаги! Милички Исусе! Завинаги!...

[1] Полските евреи говорят развален немски език. — Б.пр. ↑

IX

Още не бе повехнала по къщите закичената на зелените празници зеленина, когато една сутрин най-неочакващо се появи Рохо.

Само че чак след черковна служба и след дълъг разговор със свещеника излезе по селото. Малцина се въртяха още из дворищата, защото бе време да зариват картофите, но щом се разчу, че Рохо е в село, веднага някой и друг забърза към пътя да го поздрави, че отдавна не бяха го виждали.

А той вървеше както винаги полекичка, подпираше се с тояжката си и с вирната глава, със същия сив клашник и все така с броеници на шията; вятърът развяваше побелялата му коса, а слабото му лице светеше от чудна доброта и веселост.

Той шареше с поглед по къщите и градините, усмихваше се радостно на всичко, приветствуваше се поотделно с всекиго, дори поглаждаше любезно и главичките на децата, които се притискаха към него, и пръв заприказваше с жените. Тъй се радваше, че намира всичко по старому.

— Ходих на манастира в Ченстохова — отговаряше той, когато с любопитство настояваха да узнаят къде се е губил толкова време.

И така искрено се радваша на завръщането му, че веднага, още по пътя започнаха да му разправят липченските новини, някой и за съвет някакъв го питаше, друг искаше да му се оплаче, отведе го настрана и почна да развързва пред него грижите си като последен грош, за последна нужда прикътан.

— Много съм уморен, нека си почина някой ден — оправдаваше се той, за да се отърве.

Един през друг го канеха на гости.

— Засега ще отседна у Мачей, вече обещах на Ханка, а след това, ако някой ме приеме, ще остана у него за по-дълго.

И тръгна бързо за Боринови.

Разбира се, че Ханка го посрещна радостно и от все сърце искаше да го нагости, но той, щом сложи торбите си и малко нещо почина, отиде при Мачей.

— Виж го, в градината лежи, че в къщи е една горещина... През това време ще ти подваря мляко, па може и яйце да си хапнеш, а?

Но Рохо беше вече в градината и наведен си проправяше път между клоните към болния, който лежеше в постлания с пухов юрган коларски кош, завит с кожух. Свитият на кълбо Лапа пазеше при краката му, а Витековият щърк се перчеше смешно между дърветата като на стража.

Овоцната градина беше стара и мрачна; клонестите дървета така засланияха небето, че само тук-там по тревата под тях светеха прилични на златни паяци слънчеви петна.

Мачей лежеше възник. Раздвижените клони се клатеха с тихо шумолене над него като плащаница от сенки и само от време на време, когато вятърът я разкъсваше, слънцето го шибаше по очите и час по час се откриваше над него частичка от синьото небе.

Рохо приседна.

Дърветата шумяха, сегиз-тогиз кучето изръмжаваше на мухите, а понякога и разчуруликани ластовици се соваха между черните дънери към зеленото разлюляно поле.

Болният изведнъж се обърна към него.

— Познаваш ли ме, Мачей, познаваш ли ме?

Лека усмивка лъхна по лицето на Борина, очите му замигаха и той задвижи посинелите си устни, но глас не издаде.

— Ако е рекъл господ, все още можеш да оздравееш.

Мачей като че ли разбра, защото поклати глава и сякаш недоволно се отвърна от него. Загледа се пак в разклатените клони и в слънчевите светлини, които от време на време заливаха погледа му.

Рохо само въздъхна, прекръсти се и си отиде.

— Нали като да е по-добре на тате? — попита Ханка.

Той мисли нещо дълго и най-сетне рече тихо и сериозно:

— И светилникът преди да изгасне, свети на края с по-жив пламък. Струва ми се, че Мачей вече си отива... Чудно ми е дори как живее още: изсъхнал е като клечка...

— Та нищо не иска да яде и мляко не всякога иска да пие.

— Трябва да сте готови, всеки ден може да свърши.

— Така си е, така си е, боже мой. Същото и Ямброжи ми рече завчера, съветваше ме дори и ковчег да му приготвим.

— Поръчай да направят, няма много да чака, няма... Когато душата бърза да си отиде, нищо не може да я задържи, дори плача, че иначе някои биха останали цели векове при нас — говореше тъжно той, като взе млякото, което Ханка му бе приготвила, пиеше го полека и разпитваше що се бе случило из селото.

Тя повтаряше това, което беше вече чул от другите из пътя, па бързо заприказва надълго и нашироко и за своите грижи.

— А Южка къде е? — прекъсна я нетърпеливо той.

— Окопава с работнички и с Ягустинка картофи на нивата, а пък Петрек отиде в гората: прекарва греди за къщата на Стахо.

— Гради ли си?

— Ами господин Яцек му даде десет бора да си отсече.

— Даде ли му? Казваха ми за това нещо, ама не вярвах.

— Та то не си е и за вярване! Отпърво никой не повярва. Той обеща наистина, ама един ли обещава на тоя свят. Обещалка залъгалка, глупавия ѝ се радва — казват. А господин Яцек даде писмо на Стахо и му каза да го занесе на дворянина. Дори и Веронка не му даваше да ходи, защо да си дере, казва, обущата напразно?... Отгоре ще му се изсмеят, че повярвал на щур човек... Но Стахо не я послуша и отиде. И казва, че щом дал писмото, дворянина заповядал да го пуснат да влезе в стаята му, почерпил го с водка и рекъл: „Докарай колите и горския ще ти отбележи десет дървета за греди...“ Даде му Клемб колата си, даде му и помощника, дадох му и аз Петрек. Дворянина ги вече чакал в гората и сам избрал веднага най-правите от ония, дето зимьска ги сякоха за евреите. И сега ще ги прекарат, ще има към трийсет кола с клоните. Хубава къща ще си направи Стахо! Да не казвам как благодари той на господин Яцек и как му се извинява; защото, що е право — право, всички го смятаха за голтак и за нащурничав и му се чудеха от що живее и защо свири с цигулката из нивите под кръстовете, па понякога и дума каже, дето никой не може да му разбере, също като че не е с всичкия си... А пък той такъв господар, та и самия дворянин го слуша!... Кой би повярвал преди това?...

— Не гледай човека, а делата му.

— Но да даде толко много дървета, дето, както Матеуш им прави сметката, към хиляда злоти струват, и то тъй, за бог да прости, това още никога не е бивало!

— Казват, че за това пък получава за себе си, доде е жив, старата къща...

— Ех, тя струва колко една вехта обувка! Дори си мислехме вече дали в тая добрина няма някаква задна мисъл, та Веронка ходи да се посъветва и със свещеника дори. А той я навика, че била глупава.

— Па истина си е. Дават ли ти — взимай и благодари на бога за добрината.

— Ами кога човек не е свикнал да взима даром, па още повече от дворяни! Де се е чуло това! Ами как, дал ли е някой нещо на селянин така от добрина? Да отидеш и за най-малкото нещо да се посъветваш, току гледат в ръцете ти, а пък в канцелариите не се и показвай без пари, че ще ти кажат друг път да дойдеш, утре или след една седмица... С тая работа на Антек изучих добре какво става на тоя свят, че малко ли пари вече изхарчих...

— Добре, че ми спомни за Антек. Отбих се в града.

— Може да си го видял?

— Нямаше време.

— Неотдавна ходих аз, ама не ме пуснаха при него. Бог знае кога ще го видя.

— Може би по-скоро, отколкото си мислиш — рече той.

— Божичко, що казваш!

— Истина ти казвам! В главното управление ми съобщиха, че могат да пуснат Антек на свобода, ако някой стане поръчител за него, че няма да бяга, или ако даде гаранция петстотин рубли в съда.

— Тъкмо такава нещо ми каза и ковача! — и тя почна да разказва дума по дума неговия съвет.

— Хубав съвет, ама понеже е от Михал, не е безопасен: в тази работа той друга мисъл ще да има... Няма да бързаш да продаваш: от имота си човек излиза с жребци, а се връща при него рачешката, с пълзене... Друго нещо трябва да се измисли... Може да се намери някой поръчител да стане... да поразпитаме между хората... То се знае, да имаше пари...

— Па може и да се намерят — пошепна тя по-тихо. — Имам малко нещо запазено, само че не мога да им направя сметка, ама може и да стигнат...

— Дай да ги преброим заедно.

Тя се изгуби нейде из двора и когато се върна след малко, заключи със заметалото вратата и сложи един възел на коленете му.

Имаше книжни пари, имаше и сребърни, па дори и няколко златни и шест върви корали.

— Това беше дал на Ягуша, от свекървата са, после, види се, си ги е взел — шепнеше тя, като клекна пред пейката, на която Рохо броеше парите.

— Четиристотин и трийсет и две рубли и пет злоти! От Мачей ли са?

— От него... ами... по празниците ми ги даде... — заекваше тя и се изчервяваше.

— Не стигат за гаранция, ама ти би могла да продадеш нещо от живата стока!

— Е па мога, мога да продам свинката... и яловата крава не ни трябва, евреина ме пита вече за нея... някое и друго кринче жито...

— Видиш ли, капка по капка вир ще стане. Без ничия помощ ще откупим Антек. Някой знае ли за парите ти?

— Тате ми ги даде да отърва Антек и ми заръча никому ни дума да не съм казала. Ти си първия, на когото се доверявам. Михал да се...

— Бъди спокойна, няма да кажа. Щом съобщят, че е време, ще идем заедно с тебе при Антек. Ще се нареди на добре, мили мои — шепнеше той, като я целуваше по главата, понеже тя се беше хвърлила в краката му от благодарност.

— Родния баща не би бил по-добър — викаше тя разплакана.

— Като се върне Антек, ще благодарите на бога. Ами Ягуша къде е?

— Още отзарана отиде в града с майка си и с кмета. Казваха, че при нотариуса, старата приписва нивите на щерка си.

— Всичко на Ягна ли? Ами синовете й?

— Яд я е на тях, че искат дял да им даде. Един ад е у тях, ден се не минава без караници, а кмета брани Доминковица, че е бил опекун на сираците още след смъртта на Доминик.

— А пък аз си мислех, че друга ще да е работата, защото различни ми ги разправяха.

— Самата истина са казвали хората. Грижат се само за Ягна те, ама така, че да го е срам човек да разправя каквото е. Мъжа й още

хърка там, а тя като кучка... Не повтарям чужди думи, ами с очите си ги видях в градината...

— Я ми кажи къде да си почина — прекъсна я той, като подстана от пейката.

Тя поиска да му постеле леглото на Южка, но той предпочете да легне в плевнята.

— Парите добре да скриеш — предупреди я той още веднъж и си излезе.

Едва по пладне се яви пак, обядва и се тъкмеше да отиде из селото, но Ханка се обади много плахо:

— Да беше ми помогнал, Рохо, да направим олтарчето.

— Истина, утре е Боже тяло^[1]. Къде ще го правиш?

— Където всяка година — пред вратата. Току гледам кога ще дойде Петрек от гората да докара елови вейки и смърчове, Ягустинка пък и Южка съм изпратила още следобед по полето за зеленина.

— Ами свещи и свещници имаш ли вече?

— Ямброжи обеща да донесе утре рано от черквата.

— У кои още ще има олтарчета?

— От тая страна — у кмета, а отвъд — у Воденичарови и пред Плошкови.

— Ще ти помогна, чакай да отскоча за малко при Яцек и още по видело ще се върна.

— Кажи на Веронка да дойде утре и тя да помогне!

Той кимна с глава и се запъти направо към Стаховата развалина.

Господин Яцек седеше на прага, пушеше както винаги цигара, дърпаше брадичката си, рееше поглед по разлюлените жита и следеше птичките.

А пред къщи и под черешите вече лежеха няколко дебели борови дървета и купища върхари и клони. Старият Билица се въртеше около тях, мереше с държалето или пък окастряше тук-там нещо с брадвата и все мърмореше:

— Дойде и ти в нашия двор... Така си е, харничък ми се виждаш... благодарим, ей сегичка Матеуш ще те одяла... бива си те за долна настенница... на сушинка ще си, не бой се...

— Като че ли на жив човек приказва — пошепна учудено Рохо.

— Ела седни. Побърка се човека от радост. Цели дни стои при дърветата. Я слушай!

— И ти, сирота, си се настърчала в гората, сега ще си починеш... то се знае, никой няма да те барне вече! — бърбеше старецът и поглаждаше любовно с ръце забелената жълта кора на една борика.

Отиде той при най-дебелия бор, който бе стоварен на пътечката, клекна пред отреза му и като гледаше с умиление жълтите и пълни със смола кръгове, тихичко си бърбеше:

— Толчав си, ама те наредиха, а? Евреите щяха да те откарат в града, ама дядо господ рекъл при свои, при селски стопани да останеш. Икони ще окачат по тебе, дядо поп със светена вода ще те поръси, ами... а?...

Господин Яцек само се усмихваше незабелязано на това и като се поразговори с Рохо, взе под мишница цигулката и се запъти към гората.

А пък Рохо остана при Веронка и слушаше това-онова от нея.

Свечеряваше се вече, жегата отслабваше, дори ветреца повяваше откъм ливадите. Още от пладне бе духнал хубав вятър, та червеникавите млади класове на житата се вълнуваха като вода, час по час буйно се залюляваха, завъртяваха се вихром и се устремяваха към пътища и между, сякаш ей сега ще се разлеят, но само удряха сивите си гриви о земята и се дръпваха надире като стадо от изправени на задните си крака коне. Вятърът ги подемаше от всички страни и ги мяташе като играчка и те развълнувани отново бушуваха по лехите, пълни със сиви вълни, със зелени завой, с рижи ивици, с шум и шепоти. Високо в небето пееха чучулиги, понякога ято врани прелитаха срещу вятъра и кацваха да си починат по разлюлените дървета. Слънцето руменееше вече и слизаше все по-ниско и по целия свят, по развълнуваните поля, по овощните градини, които се блъскаха като вързани стада, бавно се разливаше червеникавият блясък на залеза.

Поради утрешния празник хората по-рано се прибраха от нивите, жените виеха венци пред къщите, децата донасяха наръчи от папур, пред Плошкови и воденичаря бяха натрупани брезови и елови клони, които забиваха в земята, за да направят олтарчета. Някъде девойки вече кичеха със зеленина стените, другаде пък подравняваха улицата, като насипваха изровените места, а някоя още переше на вира, та бухалката гърмеше и гъските страхливо погакваха.

Тъкмо Рохо се канеше да си излезе от Веронкини, и по тополовия път се показа един конник и препущаше силно в облак от прах. Колите, с които превозваха дървета за Стаховата къща, му пречеха да кара бързо, та искаше да отбие през нивите.

— Брей! Ще измориш коня с това каране — викаха подире му.

Той ги отмина как да е и препусна към селото с всички сили, та чак коремът на коня се разигра.

— Ей, Адаме, я почакай! — извика Рохо.

Клембовото момче позапря малко коня и завика, колкото му глас стигаше:

— Не знате ли, някакви убити хора лежат в гората! Божичко, задушавам се вече. Пасях коня по прогона в гората с Гулбасчето и вече тръгнахме да си идем, а като стигнахме до Бориновия кръст, конят ми отскочи настрана и аз тупнах наземи. Гледам: какво ли пък изплаши коня ми? Току видях някакви хора лежат в смриките. Повикахме ги, а те — нищо, лежат като умрели.

— Щурчо, ще ни разправя врели-некипели — креснаха му.

— Идете вижте, там си са! И Гулбасовото момче видя, само че от страх препусна из гората към едни жени, които сбираха сухи дърва нататък. Лежат умрели.

— Во имя отца и сина. Това на кмета трябва да се обади.

— Кмета още не се е върнал от града — рече някой.

— Тогава на помощника да се каже!... Той поправя пътя с момчетата на ковача!... — викаха след него, защото беше препуснал вече в силен галоп.

То се знае, че в един миг се разнесе из село новината за убитите, вдигна се пълнен с ужас писък, разтичаха се хората и чак се кръстеха от страх. Преди да зайде слънцето, половин селото бе излязло на пътя. Някой съобщи на свещеника, та и той излезе пред дома си да разпитва; нататък се беше запътила цяла група и тихо се разправяха, по-младите отидоха малко по-нататък из тополовия път и всички с голямо нетърпение чакаха помощника, който отиде натам с каруца, като забра със себе си Клемб и момчетата.

Дълго чакаха, защото помощникът се върна чак по мръкнало, но за голямо учудване с кметовите коне и бричка. Нещо ядосан беше, защото псуваше страшно, шибаше конете и не мислеше да спира пред

навалищата, но някои хвана конете за юздите, принуди го да спре и тогава той се обади:

— Проклети хлапетии! Измислили нещо да се пошегуват. Никакви убити нямаше в гората. Хора някакви си спали под храстите. Ще хвана това Клембовче, та ще му дам едно плашене. Срегнах кмета по пътя и тръгнах с него. Това е цялата история! Дий, малките!

— Ами кмета болен ли е, та лежи като овен? — питаше някой, като загледваше в коша на колата.

— Дрямка го налегнала и толкоз! — и той шибна конете и отмина тръс.

— Проклети хлапаци, такова нещо да измислят!

— Това е работа на Гулбасовия, него го бива за такива кучешки шегии!

— С ремък да ги нашибаш, задето тревожат без нищо народа!

Тъй ядосано приказваха хората и се разотиваха полека по домовете си.

Тук-там стоеха още на купчини покрай зачервения от зарите вир, когато се показаха бедните безимотнички с тежките си товари дърва на гръб. Напред вървеше Козеловица, превита доземи от тежината, и като съзря хората, подпря се с товара си о едно дърво.

— Хубаво ви е излъгал помощника — рече тя, задъхана от умора. — Истина, убити нямаше в гората, ама нещо по-лошо може да беше.

И щом се събраха повече, привлечени от гласа ѝ, тя даде воля на езика си.

— Връщаме се по пътя край гората и приближаваме до кръста, току иде насреща Гулбасовчето и вика уплашено: „Някакви убити лежат под смриките!“ Убити като убити, мисля си, ама все заслужава да види човек. И тръгнахме... Гледаме отдалече, наистина някакви хора лежат като умрели... само краката им стърчат изпод смриките. Филипица ме дърпа да бягаме, Гжелъовица вече шепне молитва, па и мене тръпки ме полазиха по гърба, ама се прекръстих и се приближих... Гледам... а то господин кмета се проснал без клашники до него Ягуша Бориновица... спят си като агънца. Пийнали си в града, па в тая жега приискало им се да си починат на хладовина и да се полюбят. Отдалече миришеха на водка! Не ги събудихме, нека идат свидетели да видят, нека цяло село види що става! Да го е срам човек да каже как беше разголена, та Филипица от милост я позави с

престилката ѝ. Содом и Гомора. Стара жена съм, ама за такъв разврат още не съм слушала. Наскоро дойде помощника и ги събуди. Ягна избяга из нивите, а господин кмета — него едвам го вдигна, та го качи на колата, като свиня беше пиян!

— Господи! Още това не беше ставало в Липци — изохка една.

— Да беше ергенин с мома, пак разбирам, ама мъж с дом и стока, баща на деца, кмет на селото!

— Борина душа бере, водица няма кой да му подаде, а тя...

— Да е на мене, от селото бих я изгонила, с тояги бих я налагала, и то пред черквата, тая пачавра! — отново захвана да крещи Козеловица.

— Грехът си сам крещи, няма какво да прибавя човек! — успокояваха я жените и кършеха ръце.

— Ами Доминиковица къде е?

— Нарочно я оставили в града, за да не им пречи...

— Божичко, да го е страх човек да си помисли какво става на тоя свят!

— Такъв грях, такъв разврат, на цялото село срам ще падне!

— Пет пари не дава Ягна за тази ѝ слава, готова е и утре пак да го направи.

Жените се тюккаха из къщите и кършеха ръце, по-слабодушните плачеха от страх и възмущение и очакваха божие наказание за всички хора. Цялото село се тресеше от приказки и вайкания.

Само момчетиите, които се бяха събрали на моста, бяха взели Гулбасовчето между себе си, разпитваха го подробно и се смееха на цялата тая история.

— Гледай ти какъв петел бил кмета! Майстор! — смееше се Адам Вахник.

— Ще му излезе през носа тая любов: жена му ще му издере очите!

— И половин година няма да го пусне при себе си.

— Ех, след Ягуша не ще налита много към своята.

— Майка му стара, зарад Ягна всеки би се решил на всичко...

— То се знае, жена като кошута, надали би се намерила похубава и между дворянките: само да те погледне, и тръпки те побиват.

— Мед, не жена, затова не ми е чудно, че Антек Борина...

— Я стигате бре, момчета! Гулбасовчето лъже едно, Козеловица друго, а жените притурят по нещо от завист, та не знае човек на какво да вярва... За колко други дрънкат, па ако ще би и най-честната да е — заприказва Матеуш, но не можа да довърши, защото при тях дойде Гжеля, братът на кмета.

— Какво, Петър още ли спи? — попитаха го те с любопитство.

— Рожден брат ми е, ама който върши такива работи, за куче го имам отсега! Но оная пачавра е виновна за всичко! — избухна той като бесен.

— Не е истина! — кресна изведнъж Петрек, Бориновият ратай, като си отваряше с пестници път към него. — Който лае тъй, лъже като циганин!

Всички се слисаха от тази неочаквана защита, а той тресеше пестници и викаше колкото може:

— Само кмета е виновен! Нима тя му донасяше огърлици от града? Нима тя го мъкнеше в кръчмата? Нима тя по цели нощи го дебнеше из градината, а? Хубаво знам как я караше и прелъгваше! Па може и да ѝ е дал някакви капки, за да не му се опира!

— Ех, ама и защитник! Стига си се мятал такъв, че ще си изгубиш я гащите, я!

— Ще се научи, че я браниш, и ще ти се отплати.

— Или ще му подари някои гащи на Мачей!

И се превиваха от смях и подигравки.

— Мъжа ѝ не ще вземе да я защити, нито някой друг, тогава аз ще я браня... И ще я браня, дявол да го вземе, и само да чуя лоша дума, ще има дървен господ... Бъбрици проклети, да беше станало това със сестрата или с жената на някого, муцуната му биха смазали!

— Да си затваряш устата, ратай такъв! Не е твоя работа това, гледай си конете и говедата! — озъби му се Стахо Плошка.

— И се пази да не отнесеш нещо повече — прибави Вахник.

— И със стопаните много-много да не се бъркаш, рошавецо неден! — подметна един, като си отиваше.

— Крастави стопани, окапали дворяни! Аз слугувам, ама не нося тайно на евреина крините, нито крада от килера! Не ме познавате още вие! — крещеше той, а те бързо се разотиваха, понеже им стана неудобно, и се запътиха към домовете си, без да отговорят на крясъците му.

Настана вечер, но някак странно ветровита и ясна. Отдавна бе залязло слънцето, а по небето още се аленееха кървави зари като разровени мравуняци и бавно се издигаха грамадни облаци. Някаква тревога вееше над света, високо някъде вятър ечеше, та само върховете на най-високите дървета се клатеха, някакви птици невидимо прелитаха с крясък, гъските неизвестно защо крякаха по дворищата, а кучетата се разлайваха като побеснели и изтичваха чак извън село. И в къщите беше същото, никой след вечеря не оставаше вътре, нито пък седеше на прага, както обикновено; всеки отиваше у съседите събираха се пред портите и тихо си приказваха.

Селото беше като мъртво, ни песни се чуваха, нито смехове, както бива винаги през топлите вечери, а всички шепнешком разговаряха и се съветваха, като се пазеха от децата и от момите, и всички бяха обзети от еднакво негодувание и уплаха.

И у Ханкини на входа се бяха събрали няколко приятелки: дотърчаха да ѝ се оплачат и да научат нещо ново за Ягна. Подхващаха я отвсякъде, но тя каза тъжно:

— Срам е това и хула към бога, но и голяма беда е.

— Така си е, всички села наоколо ще узнаят утре.

— И веднага ще кажат хората, че всичко най-лошо все в Липци става.

— И на всички липченски жени ще падне срама.

— Защото всички са такива светици, че само да ги понатисне някой, същото ще сторят! — подметна Ягустинка.

— Мълчи мари, не е време за шегии сега! — сгълча я строго Ханка и повече ни дума не каза.

Още я давеше срам, но гневът, който отначало я бе обзел към Ягна, изчезна някъде, та щом приятелките си отидоха, тя назърна в отвъдната страна, ужким зарад свекъра си, но като видя Ягуша, че спи с дрехите си, притвори вратата и пипнешком я разсъблече внимателно.

— Господ да зачува от такава участ! — мислеше си тя после с чудно съжаление и още няколко пъти тая вечер отиде да я навести.

Ягустинка навярно се бе размислила нещо, защото рече като че ли неволно:

— Не е без грях и Ягна, но кмета е още по-виновен.

— Право е, и на него трябва да платят за всичко, и на него! — потвърждаваше Ханка тъй разпалено, че Петрек я погледна с

благодарност.

И вярно бяха налучкали, защото до късно през нощта старият Плошка и Козеловица тичаха из селото и подбуждаха народа против него. Плошка влизаше дори по къщите и уж на шега бърбеше:

— Чудо кмет си имаме, в цялата околия по-голям майстор не можем намери!

И понеже твърде не му пригласяха, той потегли към кръчмата. Там имаше неколцина по-дребни стопани. Той ги почерпи веднъж, два пъти с водка, докато си подпийнаха, и тогава заговори за това, което му тежеше на душата:

— Какво ще кажете за нашия кмет, а?

— Ех, не му е първица! — подметна предпазливо Кобус.

— Има и аз какво да кажа за него, ама дума няма да изпусна! — промърмори пийналият си Шикора и се облегна тежко на тезгяха.

— Дръж си и друго в устата, никой не се е залетял да ти го вади оттам! — кипна Плошка и тихо взе да подбужда против кмета, като разправяше колко лош пример е това за хората, какъв срам зарад него ще падне на селото и така нататък.

— И за тебе има какво да кажа, ама няма да ти го кажа — избъбра отново Шикора.

— Да го махнем, там му е спасението, изведнъж ще обеси нос! — приказваше Плошка и поръча друго шишенце водка. — Ние сме го турили да кметува, ние можем и да го свалим! Това, дето днес е направил, е срам за цяло село, но и по-лоши работи е вършил той: всякога е държал страната на дворянина във вреда на селото, училище иска да отваря в Липци, немците, дето се заселиха край гората, той ще да е подшушнал на дворянина да ги докара. И все гуляе и пие, плевня си направи нова, още един кон купи, всяка седмица месо купува да яде, чай пие... Отде, взима тия пари, а? Разбира се, че от селските...

— Едно ще ви кажа: че кмета е свиня, ама и ти би желал да намъкнеш муцуната си в коритото! — прекъсна го мърморенето на Шикора.

— Напил се и дрънка глупости.

— Ще кажа и това, че тебе няма да изберем за кмет.

Те се отдръпнаха от него и дълго разговаряха през нощта.

А на сутринта още повече почнаха да раздрънкват цялата история, защото свещеникът забрани да правят олтарче пред кметовата

къща, както други години. Разбира се, той бе научил всичко и още сутринта каза да му повикат Доминковица, която едвам към среднощ се била върнала от града, и така беше ядосан, че нахока органиста, а Ямброжи удари с чибука си.

Празникът Боже тяло мина, както и другите дни — хубаво време, но страшно задушно и тихо: ни най-малък полъх не появаше над земята. Още от изгрев-слънцето немилостиво заприжуря, така че в сухия и разгорещен въздух листата се отпусаха повехнали, житата безсилно се навеждаха, пясъкът пареше като жарава, а нагрятата от жегата смола се стичаше по стените на дървените къщи.

Не се скъпеше господ и прежуряше все по-силно, но народът като че ли не обръщаше внимание на това, тъй като още от зори се вдигна глъчка и зашетаха насам-натам: променяваха се за черква, а момичетата, които щяха да носят иконите и да хвърлят цветя пред свещеника по време на шествието, тичаха като попарени едни при други — било промените си да премерват, било да се вчесват, било да си изприкажат това-онова, а пък по-възрастните изграждаха набързо олтарчетата. Правеха ги пред воденичаровите, пред дома на свещеника вместо пред къщата на кмета, и пред Боринови, та Ханка заедно с всички от къщи помагаше още от зори на Рохо.

И те току-речи първи привършиха олтарчето и тъй хубаво го украсиха, та хората се чудеха и казваха, че било по-хубаво дори от воденичарското.

И право казваха: пред самата врата на къщата се издигаше същинско параклисче, изплетено от брезови клончета и от зеленина, цялото покрито с вълненици, та чак светеше от пъстри багри; в средата на по-височко бе направено олтарче, покрито с бяла тънка кърпа и украсено наоколо със свещи и цветя в гърненца, които Южка бе облепила с изрезки от златна хартия.

Голямата икона на света Богородица висеше над олтара, а встрани от нея бяха накачени други по-малки, колкото бе възможно да се сместят. И за по-голяма украса над самото олтарче бяха окачили клетка с един кос, който донесе Настуша: птицата скачаше от ъгъл в ъгъл, понеже Витек ѝ подсвирваше тихичко.

Целият вход в двора чак от пътя бе накичен със смърчови и брезови клончета и бе дебело настлан с жълт пясък и посипан с папур.

Южка донасяше цели наръчи от метличина, ралички и глушина и украсяваше стените на параклисчето. Поукраси с тях и иконите и свещниците и каквото имаше вътре, че дори и земята пред олтара поръси с цветя; не бе забравила и къщата, тъй като целите стени и всички прозорци се губеха в зеленина, а в снопчетата на покрива беше забучила папур.

И всички се бяха заловили да помагат освен Ягуша, която още от сутринта се измъкна от къщи и вече не се показва.

Свършиха наистина първи, но слънцето беше високо изскочило, а из село трополяха все повече коли от другите села.

Тогава взеха да се готвят бързешком за черква.

Само Витек остана да пази портата, защото цяла тълпа деца се натискаха да разглеждат параклисчето и да подсвирват на коса. С клон ги пъдеше той и понеже не можеше да им надвие, пущаше към тях обучения щъркел, който се втурваше изневерешки и насочваше заплашително острия си клюн към босите им крака, та час по час се разбягваха с крясък.

Тъкмо бяха излезли всички от къщи, когато камбанката се обади. Южка тичаше напред с молитвеник в ръка, цяла облечена в бяло и с връзки от червени панделки на обувката си.

— Витек, как ти се виждам, а? — попита тя и се завъртя пред него на пети.

— Чудесно, като някоя бяла гъска! — рече той възхитен.

— Разбираш ти от това, колкото и щъркела ти. Ханка ми каза, че никоя от село няма така да се облече — бърбеше тя и издърпваше възкъсото си облекло.

— Ех!... а коленете ти се червенеят през фустата като на гъските изпод перушината им.

— Глупак! Гледай ти на Лапа под опашката! Ей, щъркела да скриеш: ще дойде свещеника с шествието, ще го види и ще го познае — предупреди го тя по-тихичко.

— Право си е, че е хубава и пременена, па и господарката се пери като пуяк! — шепнеше той, загледан подире им по пътя, но като се сети за предупреждението, отмъкна щърка в картофената яма, а за охрана на параклисчето остави Лапа да гони децата, па отърча при Мачей, който както винаги лежеше в градината.

В селото се утиши. Всички коли вече отминаха, отминаха и хората, улиците опустяха, само тук-там по портите играеха деца, кучета се излежаваха на слънце, ластовички се совваха из разпаления въздух над вира, а в черква веднага след камбанката започна службата, свещеникът излезе за тържествена литургия и органът засвири, но веднага след словото удариха всички камбани и народът запя гръмогласно такава песен, че гълъбите от покривите се разхвърчаха; хората занаизлизаха от главния вход, над тях се носеха наклонени хоругви, икони и запалени свещи, държани от момичета в бели премени. Най-накрай изнесоха червения балдахин, а под него свещеникът със златиста дарохранителница в ръка слизаше бавно по стълбите.

Като се наредиха горе-долу за шествие и направиха през навалищата дълга улица, обнизана от двете страни със запалени свещи, свещеникът отново запя:

Пред твоите двери стоя, о господи!...

И всички извикаха в един гръмлив до небесата глас:

И чакам твоята милост...

И с песен тръгнаха и се запритискаха пред гробищната врата. Трудно се промъкваха, понеже съборът беше голям: всички села от енорията бяха надошли, па дори и от всички чифлици, та дворяните водеха свещеника и го придружаваха отстрани със запалени свещи, а пък имотните стопани носеха балдахина, само че за яд на липчени все другоселци.

Цялото шествие се изсипа от сенките на гробищата към площада, който бе побелял и кипнал от горещина; слънцето блесна в очите на всички и ги пареше с жив огън, а те тръгнаха бавно всред камбанния звън и песни в благовонния дим на кадилницата и в дигнатите облаци прах, всред запалените свещи и посипваните в краката на свещеника цветя...

Насочиха се към първото олтарче отдясно, към Боринови; за един миг улицата така се натъпка, че плетищата запращяха, мнозина бяха тласнати от високия бряг във вира, крайпътните дървета се тресяха от натиск. Движеха се в тежка, огласена от песни навалица от глави, като многоцветна река, а по средата ѝ като лодка върху вълни плуваше червеният балдахин и се развяваха хоругви, икони и свещени статуйки, покрити цели с тюлове и цветя.

Натискаха се в голямата навалица глава до глава, едва можеше да се диша от жегата и теснота, но всички пееха от все сърце, с все сила, с пълни гърла, та изглеждаше, че целият свят пее заедно с тях хваление към бога — сякаш тези високи липи, тези черни елхи, тези разгорели се в слънцето води, тези стройни брезички, ниски градини и зелени поля, тези необхватни с поглед далнини и къщи, и всичко, каквото имаше, прибавяха своя сърдечен и пълен с радост приглас, та велегласна, пропита с гръм песен се разливаше в пламтящия въздух и се възнасяше към бледото небе чак до слънцето.

Листата на дърветата трепереха и последните им цветове опадваха от тия гласове.

Пред Боринови свещеникът изчете първото евангелие и след малка почивка поведе народа към воденичаровия олтар.

Жегата ставаше все по-силна, едва се търпеше, прах задавяше гърлата, слънцето стана бледо и по ясното небе се запровличаха белезникави дълги ивици, а нагорещеният въздух се тресеше и менеше в погледа като кипнала вода — буря се канеше.

Вече цял час продължи шествието и макар че просто припадаха от жегата, макар че и самият свещеник беше плувнал в пот и почервенял като рак, продължаваха да обикалят полека всички параклисчета, да слушат Евангелието пред всяко и нови песни да пеят.

Понякога, когато народът поизморен млъкваше, та се разнасяше само шумът от стъпките, във внезапно настъпилата тишина можеха да се чуят из полята чучулиги или усърдно кукане на кукувица, или пък чуруликане на ластовици под стрехите, а камбаните непрестанно биеха; биеха бавно, с продължителен, силен и топъл глас.

И при все че народът пак запяваше, при все че мъжете не жалеха гърлата си, жените напругаха тънките си гласове, децата пискаха по своему, а малките звънчета чуруликаха и от тежкия топот тътнеше изсъхналата земя — камбанните гласове отново се издигаха над

всичко, пееха чисто и високо, пееха до небеси с един златист и дълбок глас, изпълнен с радост и веселие, пееха тъй силно и гласовито, като че ли някой удряше с чукове в слънцето и целият свят се полюляваше и звънеше.

А като свършиха пред олтарчетата, службата трая още дълго в черквата, още дълго гърмя органът и се разнасяха песните.

А щом излязоха пред черквата, за да поемат малко хлад под дърветата, да дадат някой грош на просяците и да се поразговорят с познати, внезапно притъмня, заеча далечен гръм и сух, горещ вятър се изви, та дърветата се залюшкаха и прах се вдигна по улиците.

Хората от по-близките села започнаха бързо да си отиват с колите.

Но в същото време прикапа дребен дъжд, горещ и рядък, та стана още по-тъжно и душно, а слънцето по-немилостиво печеше; жабите по-тихо и по-сънливо крякаха и някак притъмня, далнините помрачняха, отново заечаха гръмотевици и откъм посинелия изток забляскаха бледи и къси светкавици.

Бурята идваше откъм изток и в полукръг се трупаха тежките тъмносини покривала от облаци, пропити с дъжд или градушка; кратък и шумен вятър се устремяваше напред, свиреше по върхарите на дърветата и разклащаше житата. Домашните птици с писък бягаха под подслоните, дори кучетата тичаха към къщи, добитъкът се прибираше от полето към село, по пътищата се вдигаха вече вихрушки от прах, а гръмотевиците идваха все по-близо.

Не мина много и слънцето взе да потъва в червеникави мръсни мъглявини и светеше като през окадено стъкло, гръмотевиците затрещяха вече над селото и такъв вихър удари, че само дето дърветата не изпокърти, а клоните и снопчетата от покривите — по цял свят ги запокити. Първите гръмове паднаха нейде из горите; в миг цялото небе посиня като чер дроб, слънцето угасна, завиха виелици и гръмотевици зашибаха една след друга. Земята се затресе от гръм, а огньовете на светкавиците разкъсваха заоблаченото небе и ослепяваха очите с блясъците си.

Къщите трепереха от бученето и всяка живина се беше притаила от страх.

За добра чест бурята отмина настрани, мълниите биеха нейде далече, виелицата престана, без да причини никакви щети, небето вече

почна да се прояснява и току пред вечерня рукна един силен дъжд, един пороен лопей, че в миг положи житата. Реката придойде и от всички ровове, межди и бразди бликаше разпенена вода.

Утихна едва привечер. Дъждът престана и на запад слънцето се показва иззад облаците като червено и лъчисто кълбо...

Липци пак оживя. Хората взеха да разтварят врати, да излизат навън и да дишат с умиление разхладения въздух; всичко ухаеше след дъжда, най-вече младите брезички и ментата из градините; омекналата земя като че се запали на слънцето: горяха локвите по пътищата, листа и треви блестяха, пламтяха разпенените води, които с весело клокочене се стичаха във вира.

Лек ветрец прегръщаше наведените жита и силна и сватбена бодрост прииждаше откъм гората, откъм нивите и проникваше в душата на човека, та и децата с крясък газеха по рововете и водите. Птичките запяха в шубраците, кучетата се разлаяха, токачките на свещеника заскачаха по плетищата и всички дворища, пътища, порти и къщи зазвънтяха от превиквания и разговори, дори там нейде към воденицата някой запя:

*Дъждец вали, мокри ме, мокри ме —
прибери ме, моя Мариш, прибери!*

А откъм полето, заедно с мученето на подкарвания към село добитък се предваряха кресливите и игриви песнички на пастирките:

*Каза ми, че ще ме вземеш,
щом си житието оженеш;
ти ожена и овеса —
обещанията де са?
Ой дана, да дана!...*

Почнаха да си отиват и колите на някои другоселци, които бяха изчакали да премине бурята, а мнозина останаха да гостуват на липчени: това бяха онези, които тъй сърдечно някога бяха дошли да

помагат на жените. По-богатите ги гощаваха по къщите си и не жалеха ни ядене, ни пиене, а пък по-бедните отведоха своите благодетели на черпня в кръчмата, защото с дружина винаги е по-приятно и по-весело там.

Момчетата бяха докарали музика, та още от вечерня из кръчмата се разнасяше свирене на цигулка, боботене на контрабас и игриво дрънчене на дайре.

И мнозина други се запътиха натам, тъй като от толкова време, още от самите заговезни не бяха се събирали на веселие.

Събра се много народ, нямаше къде да се седне и мнозина трябваше да се задоволят да насядат по натрупаните пред кръчмата греди. Понеже времето беше хубаво и по небето светеха златни потоци, мнозина се бяха разположили под стряхата и викаха на евреина там да им изнася пиене.

И понеже кръчмата бе препълнена току-речи все от млади, веднага се впуснаха и в оберек, та чак стените и дъските на пода заскърцаха; за голяма почуда танците предвождаше Шимек Доминиковичин с Настуша. Напразно по-малкият, Йенджих, го дърпаше настрана, като му шепнеше тихо и досадно, но нищо не сполучи, защото момъкът беше пламнал и не искаше и да чуе. Той пиеше водка, караше също и Настка и другарите си да пият, а щом гръмваше музиката, хвърляше на музикантите десетачета, улавяше през кръста Настка и кряскаше с всичка сила:

— Сечете, момци, бързо карайте по нашенски!

И се носеше из кръчмата като разярен жребец, провикваше се юнашки и блъскаше отсечено с токовете по пода.

— Ей, синеца, сламата из конchoвете му ще изскочи! — шепнеше Ямброжи и си преглъщаше слюнката срещу застаналите да пият до него. — И млати с крака като с бухалки: ще се откъснат и ще се разхвърчат.

— Гледай само ти да не изгубиш нещо — изръмжа Матеуш, който стоеше там с другарите си.

— Дай да се почерпим, само мир да е — рече с усмивка Ямброжи.

— На ти, само да не глътнеш чашата, пияница такъв! — И той му подаде пълна чаша и се завърна гърбом към него, защото кметовият брат Гжеля им заприказва нещо тихо; те се облегнаха на тезгяха и

внимателно го слушаха, без да гледат нито танците, нито водката пред тях. Шестима бяха, най-личните селски момци, най-богатските и на най-добри стопани синове. Те разговаряха вдълбочено, но понеже шумът ставаше все по-голям и все повече хора се наблъскваха, пренесоха се в жилището на евреина, тъй като другото помещение бе заето от възрастните мъже и от гостите.

Стаята бе тясна и натъпкана с измачкани завивки, в които спяха еврейчетата, та едва се настаниха до масата. Една лоена свещ пушеше на окачен на потона пиринчен свещник. Гжеля ги изреди с чашата, пийнаха веднъж-дваж, но някак никой не подхващаше това, за което бяха дошли, та Матеуш подметна подигравателно:

— Започвай, Гжеля, стига сте седели като врани на дъжд!

Още не успял да започне Гжеля, влезе и ковачът, поздравя и потърси място да седне.

— Тоя катраник всякога ще пъкне там, дето не го сеят! — избухна Матеуш. — Наздраве, Михале! — добави той веднага, като потушаваше гнева си.

Ковачът изпи чашата, придаде си спокоен израз на лицето и рече на шега:

— Не съм лаком за чужди тайни и виждам, че тук няма нищо като за мене.

— Добре го каза! Добре ти е на тебе с немците — в петък пържена сланина^[2] и кафе, а още по-добре ще ти е днеска, на празника...

— Приказваш глупости, Плошка, като че си пиан... — отвърна той.

— Казвам това, което всички знаят, че всеки ден си имаш вземане-даване с тях.

— Който ми дава работа, нему работя, не избирам.

— Работа! Друго нещо кроиш ти с тях — рече по-тихо Вахник.

— Както и с дворянина изработи нашата гора — добави заплашително Причек.

— Изглежда, че на съд съм налетял! Я гледай как всичко знаят!

— Оставете го бе, той си върши работата без нас, нека и ние да работим без него — рече Гжеля, като гледаше втренчено в неспокойните му очи.

— Да ви види някой стражар през прозореца, ще помисли, че правите заговор срещу някого! — уж на шега рече ковачът, ама устните му трепереха от злоба:

— Може и така да е, само че не против тебе: не заслужаваш, много си малък за такова нещо ти, Михале.

Той нахлупи шапка и си излезе, като тресна вратата.

— Понадушил е нещо и е дотърчал да разузнава.

— Сега е готов да иде и да слуша под прозореца.

— Ама ще чуе още такова нещо за себе си, че ще му се отще.

— Я тихоте, момчета! — започна тържествено Гжеля. — Казах ви, че Подлесието още не е продадено на немците, но вече всеки ден могат да отпътуват за крепостен акт, дори споменаха, че следния четвъртък.

— Знаем това и нещо трябва да се направи! — рече нетърпеливо Матеуш.

— Дай съвет, Гжеля: книга знаеш, вестник четеш, по-лесно ти е.

— Че като го купят немците и като заседнат на слог, ще стане като в село Гурки: просто въздух няма да стигне за дишане в Липци и ще тръгнем да просим или в Америка да се изселим.

— А бащите ни само се чешат по главите, въздишат и не знаят как да си помогнат.

— И не ще отстъпят и ние да управляваме домовете! — надпревариха се да казват един през друг.

— Голяма работа — немци. Имаше ги в Лишки, но нашите им изкупиха имотите на всички до един, а дето в Гурки стана другояче, там самите селяни са си виновни: пиха, съдиха се постоянно и спечелиха просяшка торба.

— Значи, и ние можем да откупим Подлесието и да ги пропъдим! — викаше Йендрек Борина, чичов син на Антек.

— Лесно е да се каже: сега не можем да го откупим, макар че искат по шейсет рубли за моргата, а после ще намерим ли хиляда злоти за същото това?...

— Да дадат бащите ни всекиму дела, по-скоро ще свършим тая работа.

— Разбира се, така си е! Веднага ще знаем какво да правим! — изкряскаха всички.

— Колко сте прости вие! Старите от цялото едвам се изхранват, а вие от дяловете си пари искате да правите! — прекъсна ги Гжеля.

Млъкнаха изведнъж, защото такава истина им изрече, като че ли ги фрасна по темето с тъпото на секира.

— Не е там злото, че бащите не искат да си дадат имота във ваши ръце — продължаваше да говори той, — а в това, че Липци има твърде малко земя, че народът постоянно се увеличава и онова, което при дедите ни е стигало за трима, сега трябва да се дели на десет души.

— Много право! То се знае, че си е така! То се знае! — шепнеха другите угрижено.

— Тогава да се купи Подлесието и да се подели! — изтърси един.

— Ти би купил цяло село, но къде пари! — промърмори Матеуш.

— Трайте само, може и на това да се намери някаква леснина.

Изведнъж Матеуш стана, удари с пестници по масата и се развика:

— Трайте и правете, каквото щете, на мене вече ми омръзна и като ми кипне, ще зарежа селото и ще отида в града, по-добре живее там народа.

— Воля ти, но другите трябва да останат тук и да наредят някак живота си.

— Ама това се вече не трае, човек най-после кипва: теснота навсякъде, къщите се пукат от народ, сиромашията креци, а до тебе свободна земя, плаче да я вземеш... и нищо не можеш да направиш, макар и да умираш от глад, нито има с какво да я купиш, нито пък от кого да вземеш назаем. По дяволите с такава уредба!

Гжеля разправи как е по другите страни.

Всички слушаха и въздишаха жално, а Матеуш го прекъсна:

— Каква полза за нас, че другите добре се нареждали! Покажи на гладния пълна паница и я скрий, нека се нагълта с гледане! Добре са, разбира се, другаде има грижа за народа, а не е като у нас, дете всеки селянин расте като дива свиня на къра, а ще се съсипе ли, или ще израсне — боли ли го някой за това?... Само да плаща данъци, да пълни казармата и да не се противи на властта! Омръзнал ми е вече тоя живот и до гуша ми е дошло...

Гжеля го изслуша търпеливо и започна пак:

— Само един начин има да стане наше Подлесието.

Те се приближиха още повече, за да не изпуснат нито дума от казаното, но в същия миг такъв трясък раздруса кръчмата, та чак прозорците задрънчаха и музиката престана да свири. Един изтича да види какво е и после разправи със смях за станалото: Доминиковица бе причинила тази врява, тъй като дотърчала със сопа за синовете си, искала да ги бие и насила да ги закара у дома, но те се опрели, изхвърлили я из кръчмата и сега Шимек пие на провала, а Йенджих, вече здравата пиян, реве при огнището.

Повече не го разпитваха, понеже Гжеля взе да излага плана си, който беше следният: да се помирят с дворянина и срещу морга гора да му поискат четири морги ниви в Подлесието.

Много се възчудиха и страшно се възрадваха от такава една възможност, а Гжеля продължаваше да разправя, че по същия начин се помирило едно село при Плоцк, за което чел във вестника.

— Много добре, момчета! Евреино, водка дай! — викна Плошка на вратата.

— За три морги гора тъкмо дванайсет ще ни се падне!

— А пък за нас десетина са цяло имение.

— Па да прибави и нещо шубраци за огрев.

— Па за пасище може да додаде макар по една морга ливади.

— И малко нещо материал за къща! — викаха един през друг.

— Още малко и ще поискате да ви придаде и по един кон с каруца и по една крава, а? — каза подигравателно Матеуш.

— Я мълчете!... Трябва сега да убедим старите да отидат при дворянина и да му кажат какво искат: може би ще се съгласи.

Матеуш го прекъсна.

— Додето не му опре ножа до кокала, той няма да се съгласи: на него му трябват пари веднага и немците ще му дадат още утре, стига да се спазарят... А нашите, докато се начешат по главите, докато се наговорят, докато дойдат до едно съгласие, докато спечелят на своя страна жените, месеци ще минат, дворянина ще продаде земята и ще свие рамене: тогава ще може да чака и делото за гората. Мисълта на Гжеля е добра, но струва ми се, че трябва да започнем от другия край.

— Казвай тогава, Матеуше, дай пък ти съвет!

— Не трябват приказки и съвещания, ами да правим това, което направихме и с гората.

— Понякога може тъй, но понякога не може! — промълви Гжеля.

— Аз пък ти казвам, че може малко по-иначе и същото ще стане... Да отидем цяла дружина при немците и спокойно да им заявим да не смеят да купуват Подлесието...

— А толкова ли са глупави, та веднага да се уплашат и да ни послушат?

— Ще им се каже и това, че ако не послушат и купят, няма да ги оставим да сеят, няма да ги оставим да строят, крачка няма да им дадем да направят из полето. Ще видите няма ли да се уплашат! Ще ги подпушим като лисица в дупка.

— Е да, не ще излезнат на глава те!... Запомнете ми думата, че за тия заплашвания като нищо ще ни натикат в дранголника! — избухна Гжеля.

— Ще ни натикат и пак ще ни пуснат, няма да векуваме там я, ама като ни пуснат, за немците ще бъде още по-зле... Те не са глупави и още отнапред ще обмислят добре дали войната с нас ще им понесе... И дворянина друга песен ще запее, като му прогоним купувачите, не е ли така?...

Но Гжеля не изтрая, стана от мястото си и с всички сили взе да ги отклонява от тия неразумни намерения. Обясни им какви съдебни дела могат да произлязат от това, какви нови пакости и загуби за всички, че за тия неспирни размирици са готови да ги тикнат за няколко години в затвора... че всичко това може да стане спокойно със самия дворянин... Заклеваше ги във всичко и ги молеше да не докарват нови беди на народа. Говори той доста дълго, зачерви се, дори поотделно ги разцелува, като ги заклеваше и молеше да се откажат от това, но всичко беше напразно, все едно, че с грах стена разбиваш, та накрай се обади Матеуш:

— Приказваш като в черква, като че ли от книга го четеш, ама на нас друго нещо ни трябва!

В същото време всички почнаха да говорят, да стават от местата си, да удрят с пестници по масата и да кряскаат силно зарадвани:

— Добре, добре, да вървим при немците, да ги разгоним тия шваби! Умно казва Матеуш, него ще слушаме, па който се бои, нека се крие в чергите!

Не бе възможно да им се говори, тъй бяха възбудени.

В тора време евреинът донесе бутилка, послуша ги и като забърсваше разлятата по масата водка, рече нерешително:

— Матеуш има глива: умен съвет дава.

— Я го вижте! И Янкел е против немците! — завикаха учудени.

— Защото по-добре със свои хора да живея, ще страдам както всички, ама с божа помощ все може да се живее някак... А немците дето дойдат, там вече не само бедния евреин не може да живее, куче там няма какво да яде... Да пукнат тия немци... чума да ги ръгне!...

— Евреин и поддържа народа! Чухте ли, а?

И те повече се учудваха.

— Евреин съм, ама не съм в гората намерен, тук съм се родил, където и вие, и дядо ми, и баща ми също... С кого трябва да се държа?... Кажете... Не съм ли ви свой?... Нали ако на вас е по-добре, и на мене ще ми е по-добре!... Като станете вие господари на имота си, с вас ще търгувам!... Както моя дядо с вашите деди, не е ли така?... А пък дето така умно казахте за немците, цяла бутилка, арак ще ви почерпя!... За ваше здраве, подлески стопани! — викна той и се чукна с Гжеля.

Често гавъртаха те чашите и такава радост ги обзе, че едвам не разцелуваха евреина по брадата, сложиха го между себе си и му довериха всичко отначало, като искаха за всичко неговия съвет. Дори и Гжеля се развесели и пак седна, да не би да го укорят, че мисли нещо лошо за тях.

Съвещанието не трая дълго, тъй като Матеуш стана и викна:

— Да отидем, момчета, отвъд да си поизправим краката, за днес стига толкова!...

Отидоха всички вкупом и Матеуш веднага отне от някого Тереска и затанцува с нея; след него и другите почнаха да издърпват момичетата от ъглите, закрепяха на музикантите и се понесоха във вихрени танци.

Разбира се, музиката веднага заситни, защото музикантите знаеха, че с Матеуш шега не бива, че той плаща, ама и побийва.

Цялата кръчма се беше разтанцувала, пара се вдигаше от главите, а пък кръсъци, музика, тропот и живи провиквания като кипез изпълваха помещението и се изливаха през отворената врата и прозорците, а във покрай стените веселието беше не по-малко: чаши дрънкаха, стопани често пиеха наздравици и все по-високо и по-шумно се разговаряха.

Нощта беше вече напреднала, звездите ясно засветиха, дърветата тихо шумяха и откъм мочурите се разнасяше жабешки крехот и гласове на блатни птици, из градините славеи чуруликаха, беше топло и миришеше на хубаво. Хората се забавляваха на пресния и прохладен въздух и час по час някоя прегърната двойка се измъкваше от кръчмата и се изгубваше из сенките... А до стената ставаше все по-шумно, всички приказваха, та мъчно можеше да се разбере нещо.

— ... па какво, току-що бях пуснала прасето и то не беше успяло муцуната си да завре в картофите, а тя като ми отвори една уста...

— От селото, от селото да я изгоним!...

— Помня аз как на младото ми време направиха също така на една!... Биха я до кръв пред черковата, изкараха я отвъд могилите с крави и селото се умири...

— Евреино, голямо шишенце от силната!

— Обра млякото от сивата ми крава, обра го!...

— Избери си нов, всеки така би направил...

— Злото да го изскубеш, докато не е пуснало по-голям корен...

— Житото трябва да се плави, докато бурените не са го заглушили...

— Да гаврътнем чашите, па ще ти кажа нещо...

— Дръж бика за рогата и не го пущай, доде не се завали...

— Две морги и една — три морги; три морги и още една — четири морги.

— Пий, братко, и същи братя по-хубаво от това не биха направили...

Из мрачината се носеха откъслечни разговори, та не можеше да се разбере кой на кого приказва; само дебелият глас на Ямброжи вземаше връх над всички на различни места, тъй като той постоянно минаваше от група на група или назърташе в кръчмата и всякъде си изпросваше по чаша. Беше вече съвсем пиан и страшно залиташе, но хвана при тезгяха някого за яката и започна плачливо да му се моли:

— Аз съм те кръстил, Войтек, пък и на жена ти тъй бих камбаните, че краката ми чак подпухнаха: дай, братко, една чашка! Па ако поръчаш цяло шишенце, ще й бия камбаните още и за вечна почивка и друга невеста ще ти намеря... млада и здрава като ряпа! Поръчай, братко, едно шишенце...

Младите усилено лудуваха, цялото помещение беше пълно с врясък и развени фусты и клашници, вече припяваха песнички пред музиката, дори и по-старите жени се раздрусваха и пискливо се провикваха, а Ягустинка се промъкна в средата, хвана се през кръста и като удряше с крака по пода, запя с пресипнал глас:

*Вълци ме не плашат, на били глутница!...
От мъже не трепвам, на били стотица!...*

[1] Католически празник два месеца след Великден. — Б.пр. ↑

[2] Понеже немците, като протестанти, не постят в петък. — Б.пр. ↑

Х

Дните от Боже тяло до неделя не минаха лесно за Матеуш, за Гжеля и за другарите им; Матеуш престана да работи на Стаховата къща и другите изоставиха работата си; по цели дни и вечери ходеха те поотделно по къщите и възбуждаха хората против немците, като ги наговаряха да ги изгонят от Подлесieto.

И кръчмарят от своя страна не жалеше увещанията си, па където имаше нужда, на упоритите даваше и почерпки или им отпущаше вересия. Но всичко вървеше някак трудно; по-старите се само почесваха, въздишаха тежко и без да скланят на никоя страна, гледаха какво ще кажат другите и жените, които като една не искаха, и да чуят за гонене на немците.

— Ами! Какво им е пак влезнало в главите! Малка ли разсипия ни сполетя зарад гората?... Една още неизлежали, друга беда искат да навлекат на селото! — викаха жените, а помощничката, иначе тиха жена, вдигна метлата срещу Гжеля.

— Ако караш хората на нова буна, на стражарите ще те обадя! Мързеливци недни, не им се работи, току само да се разхождат им дай! — се развика тя пред къщи.

А пък Балцерековица се нахвърли върху Матеуш:

— Кучетата ще насъскам по вас, безделници такива. С вряла вода ще ви попаря!

И всички като праг се изпречиха срещу увещанията, останаха глухи за съвети и молби. Нямаше начин да ги вразуми човек; развикаха се по всекиго, а много от тях вече и жално плачеха.

— Няма да дам на моя да иде! Ще се хвана за полата му й ако ще краката да ми отрежат, пак не ще се пусна!... Стига ни толкова тегло!...

— Дано ви гръм разтресе, кочани такива! — кълнеше Матеуш. — Разкрякали се като свраки на дъжд. Едно теле по-скоро ще разбере човешки език, отколкото жена умна дума! — оплакваше се той, дълбоко разочарован.

— Остави ги, Гжеля, няма да ги вразумиш: един хубав бой на всяка, па ако ще и твоята да е, тогава ще ни послушат — заканваше се той тъжно.

— Такива са, за една нощ не можеш да ги промениш! Другояче трябва да се постъпва с тях: да не им се противиш, да се съгласяваш и малко по малко да ги спечелваш на своя страна.

Така обясняваше Гжеля, без да отстъпва от делото, защото, ако и сам да беше против, но щом разсъди, че инак не може, отдаде му се с цялата си душа.

Той бе корав и неотсгъпчив мъж, а на каквото се решише, трябваше да го извърши, па ако ще би не знам какво да бъде насреца му; та и сега пред нищо се не спираше. Затваряха вратите пред лицето му — през прозорците приказваше; жените му се заканваха — не се сърдеше, дори се и съгласяваше с тях, а където трябваше — и пригласяше, с много жени той заприказваше за децата, хвалеше домашната им уредност и чак най-последно казваше, което имаше да каже, а не успее ли, отминаваше. Цели два дена беше навсякъде из селото, по къщите, из градините, отиваше дори и на полето, заговорваше им за това, за онова и им казваше своето, а пък на онези, които отведнъж не се сещаха, рисуваше им с тояжката си по пясъка подлеските ниви, показваше им делниците и търпеливо разясняваше ползата за всекиго. Но въпреки тичанията напразно би било всичко, ако не беше помощта на Рохо. В събота след пладне, като разбраха, че не ще могат да направят нищо в селото, извикаха зад Бориновата плевня Рохо и му съобщиха своите намерения; те се боеха, че той ще бъде против.

Но Рохо помисли малко и каза:

— Това е разбойнически начин, но понеже за друг няма време, ще ви помогна с готовност.

И веднага отиде през градините при свещеника, който следеше как ратаят коси детелина. Ратаят после разправяше, че дядо поп най-напред се подсърдил на Рохо, крещял, запушвал ушите си, не искал дори и да слуша, но после седнали и двамата на слога и нещо дълго кроили. Види се, Рохо го убедил, защото надвечер, когато хората започнаха да се връщат от полето, той тръгна из село божем на разходка по хладовина, заглеждаше по портите, разпитваше за едно-друго, а най-вече с жените се разговаряше и най-сетне казваше тихичко всекиму поотделно:

— Добре са намислили момчетата. Трябва да се бърза, докато е време. Вие направете, каквото се иска от вас, пък аз ще отида при дворянина и ще се помъча да го склоня.

И тъй ги убеди, че жените вече не се противяха, а мъжете си казаха, че щом свещеникът ги съветва така, трябва да се направи. Още цяла вечер се съветваха, но сутринта в неделя бяха вече всички решени на едно.

Щяха след обедня да отидат заедно с Рохо при немците, защото той можеше да разговаря на езика им.

Това именно бе обещал Рохо на младите и те си отидоха, като подвикваха от радост; той седеше пред къщи у Боринови, прекарваше през пръсти зърната на броеницата си и мислеше за нещо.

Беше още рано, току-що бяха вдигнали софрата след закуска, та миризмата на скробта и на приправките дразнеше носа, а Петрек се протягаше след яденето.

Наставаше топло, но не душно време, ластовичките като куршуми пронизваха въздуха. Слънцето още се издигаше зад къщите, та из сенките им лъщяха изсушените тежки треви, а откъм полето появяваше пропит с дъх на жита прохладен вятрец.

В къщи бе тихо, както обикновено в неделя, жените шетаха и разтребваха стаите, децата бяха наобиколили паница пред къщи, хранеха се полека и се вардеха с писъци и с лъжици от Лапа, който силно искаше да яде с тях, свинката пъшкеше на слънце до стената, натискана от прасетата да им отпусне мляко, по-нататък щъркелът гонете кокошките и тичаше след жребчето, което вилнееше по двора; тук-там дърветата зашумяваха и овоцната градина се залюляваше, а низ полето се носеше жужене на работливи пчели и звънки песни на чучулиги.

И над селото бе паднала неделна тишина, тук-там само се чуваха гласове. Някоя кокошка закудкудяка, край вира някъде със смехове и плискане се гонеха момчетия или патици закръкваха.

Улиците бяха пусти и блеснали на слънцето, рядко някой минаваше по тях, само нейде по праговете се решеха момичета и някой тихо свиреше на цафара.

Рохо прекарваше през пръсти броеницата си, слушваше се от време на време и най-вече мислеше за Ягна. Той я чуваше да се върти из стаята, понякога се изправяше зад него, вървеше из двора и като се

връщаше, оборваше поглед пред него и кървава руменина заливаше отслабналото ѝ лице, та му стана дори жал.

— Ягушо — пошепна благо той, като я погледна.

Тя се спря със затаен дъх и чакаше какво ще рече, но той сякаш не знаеше какво да каже, измърмори нещо и млъкна.

Тя пак отиде в стаята си, седна при отворения прозорец, облегна се на рамката и насочи натъжен поглед към блесналия на слънцето свят, към онези бели облачета, които като бели гъски се рееха по ясното небе, и тежки въздишки се изтръгваха от гърдите ѝ, а понякога сълзи капеха от зачервените ѝ очи и се стичаха бавно по изпадналото ѝ и отслабнало лице. Нима малко претегли през тия дни? Цяло село вика по нея като по краставо куче; жените се завръщаха гърбом, когато тя минеше, а някои и плюваха след нея. Приятелките ѝ се правеха, че не я познават, мъжете се смееха презрително, а вчера дори най-малкото Гулбасче захвърли кал подире ѝ и извика:

— Кметова любовница!

О! Сякаш ножове я пронизаха и от срам едва се не задуши!

Боже мой, нима бе виновна?... Упоил я беше, та нищо не знаеше що става на този свят... Нима можеше да се противи?... А сега всички против нея, цялото село бяга от нея като от побъркана и никой няма да я защити.

Ами къде да иде сега? Навсякъде затварят вратите си пред нея, на това отгоре са готови и кучетата си да насъскат по нея!... И при майка си дори няма за какво да иде: и тя я почти изгони въпреки молбите и плачовете ѝ... и ако не беше Ханка, би направила нещо лошо със себе си... И така си е, само Антековица се погрижи човешки за нея, не отдръпна ръка за помощ и дори я бранеше пред хората...

„Пък не е и виновна, не! Кмета е виновен, че я прелъсти и я принуди да сгреши, но най-вече и за всичко е виновен този стар пън!“ — помисли тя изведнъж за мъжа си.

„Целия живот ми развали! Мома щях да си бъда и никой нямаше да ме обиди, не... И какво ли видях с него? Ни живот, ни свят!...“

Тъй си мислеше трескаво тя, жалбите ѝ се разсейваха и на тяхно място изникваше силен яд и тъй я разпъваше, че дори се разтича по стаята.

„Наистина цялото ми нещастие е от него... и с Антек не би станало така... и кмета не би се решил... и... — оплакваше сетя. —

Щях да си живея спокойно, както и по-рано, както всички си живеят... Изпречи го дявола на пътя ми, подлъга и майка ми с тия морги, а сега трябва да търпя... трябва... червеи дано го разнесат!“

Тя избухна и стисна злобно пестници и като видя през страничния прозорец коша от каруцата с болния под дърветата, отърча бързо при него, наведе се отгоре му и злобно процеди през зъби:

— По-скоро да пукнеш, куче такова дърто!...

Болният изблеци очи в нея и измърмори нещо, но тя избяга: хубаво й олекна — намери кому да стовари мъките си.

Ковачът стоеше на входа, когато тя се връщаше, но се правеше, че не я забелязва. Той заприказва по-високо на Рохо:

— Матеуш разправя, че ще ги водиш срещу немците...

— Помолиха ме, ще отида с тях у съседите — наблегна той.

— Пак дранголник си търсят. Разпенявили са се селяните срещу дворянина и смятат, че като отидат пак всички с тояги и вик, немците ще се изплашат и няма да купят Подлесieto.

Той едвам въздържаше яда си.

— Па може и да се откажат от покупката, кой знае?...

— Как не, земята изпоизмериха, всички семейства надойдоха, кладенци копаят, камъни за основи карат...

— Знам аз добре, че още не са подписали акт при нотариуса.

— На мене се клеха, че всичко вече е свършено.

— Казвам това, което знам, и ако дворянина намери по-добри купувачи...

— И все пак няма да го купи Липци... никой не е гъбав с пари...

— Гжеля прави някаква сметка за това и чини ми се...

— Гжеля ли! — прекъсна ковачът изведнъж. — Гжеля иска да става големец, бунтува глупавия народ и го води към зло...

— Ще видим, ще видим какво ще стане! — казваше Рохо и се подхилваше, тъй като ковачът чак мустаците си скубеше от злоба.

— Яцек от канцеларията! — извика той, като забеляза разсилния на портата.

— За „Анна Мачвейовна Боринова“ писмо от канцеларията! — изрече Яцек и измъкна един плик от чантата си.

Ханка дотърча и неспокойно оглеждаше писмото, без да знае какво да го прави.

— Дай да го прочета — рече Рохо.

Ковачът искаше да надникне през рамото му, но Рохо затвори бързо писмото и рече най-спокойно:

— Съдът те уведомява, Ханко, че можеш да се виждаш с Антек веднъж в седмицата.

Ханка даде бакшиш на разсилния и се върна в стаята си, а Рохо, чак като си отиде ковачът, тръгна след нея и извика радостно:

— Друго пише в писмото, но не исках да ти го кажа пред ковача! Съдът ти съобщава да занесеш петстотин рубли гаранция или пък поръчители да посочиш и ще ти пуснат Антек... Що ти е?

Тя не отговори, глас не можеше да издаде, стоеше като вкопана, лицето ѝ се изчерви, после побледня като стена, очите ѝ се премрежиха от сълзи; тя разтвори ръце и с дълбока въздишка се строполи ничком пред иконите.

Рохо тихичко излезе, поседя пред къщи, отново четеше писмото и се усмихваше също така зарадван, но след малко пак назърна в къщи.

Ханка бе коленичила напред и се молеше с цялата си душа; чудно как не се пръсна сърцето ѝ от радост и от благодарствен жар; откъслечните ѝ въздишки и горещият шепот сякаш изпълваха цялата къща със светкавици, които удряха като сърдечен огън под нозете на света богородица Ченстоховска и се стичаха като жива кръв. Тя почти примираше от щастие, сълзите като порой се лееха, а заедно с тях се изливаха от паметта ѝ всичките спомени от някогашни болки, спомените за всякакви обиди.

Най-после тя стана, изтри сълзите си и рече на Рохо:

— Сега съм готова за ново нещастие, защото, ако ще би и най-лошото да бъде, все не ще бъде това.

Той дори се почуди как толкова се беше променила: очите ѝ светеха, кръвта нахлу в бледите ѝ бузи, тя изправи снага, сякаш с десет години подмладена.

— Бързо се залавяй с продажбата, пригответи колкото трябва пари и ще отидем да го освободим, ако може още утре или във вторник.

— Антек си иде! Антек си иде! — повтаряше неволно тя.

— Не разправяй. Като се върне, и без това ще се научат, иначе после ще трябва да казваме как са го пуснали с гаранция: ковачът няма да се заяжда с тебе.

Той я съветваше тихо. Тя тържествено обеща и повери тайната само на Южка, но едвам сдържаше небивалата радост в себе си;

ходеше като пияна, постоянно целуваше децата, приказваше с жребчето, със свинката приказваше, с щъркела се закачаше, а пък на Лапа, който ходеше подир нея със скимтене и я гледаше в очите, като да разбираше нещо, шепнеше в самото му ухо като на човек:

— Тихо, щурчо, че господарят ти ще се върне!

Смееше се и плачеше едно след друго, дълго разправя за това и на Мачей, та той облещи очи и нещо фъфлеше с език. Тя забрави всичко и трябваше Южка да ѝ напомни, че е вече време за черква. Хей, хвърчеше, хвърчеше от щастие, искаше ѝ се да пее, искаше ѝ се да литне по света и да вика на житата, които с шум се прекланяха до краката ѝ, да вика на дърветата, на цялата земя:

— Антек си иде! Господарят ви ще си дойде!

Дори от радост взе да кани Ягна да идат заедно на черква, но Ягна не пожела, искаше ѝ се да си остане у дома.

На нея никой не каза за Антек, но тя веднага се досети от недомлъвките и от онова, което вършеше Ханка. И нея обхвана тази новина и я разлюля с някаква тиха, радостна надежда, та без да обръща на нищо внимание, отърча у майкини си.

На лош час отиде там и случи на люта караница.

Защото Шимек веднага след закуска бе седнал до прозореца с цигара в уста, цвъкеше слюнки по стаята и дълго мислеше, дълго чака той, поглеждаше към брата си и най-после рече:

— Мамо, дай ми пари, че трябва да занеса на свещеника да извести годежа. Свещеника каза пред обедня да ги занеса.

— Ами за коя ще се жениш? — попита го майка му с подигравателна усмивка.

— За Настуша Голембова.

Майка му не се обади и се въртеше нетърпеливо около гърнетата на огнището. Йендрек притуряше на огъня дърва и макар че се бе силно разгорял, пак го духаше от страх, а пък Шимек, като почака малко, се обади някак по-решително:

— Цели пет рубли ми дай, че трябва и годеж да се тъкми...

— Годежари изпраща ли? — попита тя.

— Клемб и Плошка ходиха.

— И тя се съгласи, а? — Чак брадата ѝ се тресеше от смях.

— Ами как!... Прие, разбира се.

— Намерила сляпа кокошка зърно, може ли да го не клъвне, такава голтачка!

Шимек се намръщи, чакаше да чуе какво още ще каже.

— Донеси вода от вира, а ти, Йенджей, пусни прасето, че квичи...

Те изпълниха почти безволно това, а когато Шимек пак се изтегна на пейката, а по-младият взе нещо да майстори под печката, старата даде твърдо нареждане:

— Шимек, занеси вода на юничката!

— Занеси ѝ ти, не съм ти слугиня! — пробъбра гордо той и се простря още по-нашироко върху пейката.

— Чу ли що ти казах?!... Не ме карай да се ядосвам в света неделя...

— И ти чу що казах: пари ми дай и по-скоро!...

— Няма да ти дам и не позволявам да се жениш! — кресна му тя.

— И без твоето позволение ще се свърши работата.

— Мисли що приказваш, Шимек, и не се заяждай с мене!

Той се наведе изведнъж пред нея и обгърна покорно краката ѝ.

— Та моля ти се, мамо, ето на, като куче скимтя!...

Сълзи го задавиха.

Зарева и Йендрек, и той целуваше ръка на майка си, прегръщаше краката ѝ и я молеше заедно с брат си.

Тя с ярост ги отблъсна от себе си.

— Да не си посмял да ми се опираш, че ще те напъдя по света!... — кресна тя, като тресеше пестници.

Но Шимек вече не се боеше, майчините думи го шибаха като бич и той кипна, изправи се гордо и упорството на Пачешовия му род нахлу в главата му: той пристъпи малко и рече страшно спокойно, като я бодеше с пламналия си поглед:

— Пари ми давай по-скоро!... Повече нито ще чакам, нито ще ти се моля!...

— Не давам! — кресна му тя яростно и се оглеждаше да вземе нещо в ръка.

— Тогава самичък ще си ги намеря.

И той скочи като рис към раклата, с един удар откърти похлупака и заизхвърля дрехите от нея. Тя с врясък се хвърли да му попречи, опита се първо да го отстрани, но понеже той не отстъпи нито крачка,

тя заби пръсти в косата му, а с другата ръка го заудря по лицето, по главата, заблъска го отзади и завика до небесата. Той се бранеше от нея като от досадна муха и не преставаше да тършува за пари, докато, ударен нейде в слабините, подскочи така ядосано, че тя цяла се просна на пода, но в същия миг скочи и като докопа ръжена от огнището, хвърли се отново върху него. Шимек не искаше да се бие с майка си, та само продължаваше да се брани, колкото можеше, и гледаше да издърпа желязото от ръцете ѝ. Вдигнаха на глава къщата. Йендрек, занесен от плач, обикаляше отстрани и жално скимтеше:

— Мамичко, за бога, мамичко!

Ягна, която влезе тъкмо в това време, се спусна да ги разтърве, но напразно, защото, щом Шимек се изместеше и отскочеше настрана, майка му пак го настигаеше като разярена кучка и млатеше, дето ѝ попаднеше, та най-последно, побеснял от болка, и той започна да отвърща. Вчепкаха се като кучета, търкаляха се по стаята, със страшна врява се блъскаха о стени и о покъщнина.

Надотърчаха отвсякъде хора и се опитаха да ги разтърват — но де можеха, когато тя се бе залепила като пиявица за него и като обезумяла биеше.

Докато най-сетне той я блъсна с пестница между очите, хвана я острани и я отметна като жъмка сено в стаята; тя сполитна и падна като труп връз нагорещената печка между врящите на огъня гърнета, тръбата се събори и всичко се разпръсна...

Разбира се, веднага я измъкнаха от огъня, но въпреки че беше страшно изпогорена, без да гледа запалената си фуста, тя пак налиташе към него.

— Махай се от очите ми, изрод проклети!... Махай се!... — ревеше тя като побъркана.

Трябваше насила да гасят огъня по нея и да я задържат, та поне изгорялото ѝ лице да наложат с мокри кърпи, но и тъй тя пак се изскубваше.

— Дано очите ми не те видят вече... дано...

А пък Шимек едва дишаше, смазан и разкъравен. Той само гледаше опулено майка си, страх стисна гърлото му, разтреса се цял, без да може дума да произнесе и без да знае какво става.

Едва се бяха малко поуспокоили, когато тя внезапно се изскубна от ръцете на жените, скочи към пръта с дрехите зад огнището,

засмъква от него дрехите на Шимек и взе да ги изхвърля през прозореца в градината...

— Махай се от очите ми! Нищо твое няма тука, всичко е мое, нито една леха няма да ти дам, нито залък хляб, ако ще би да пукнеш от глади! — крещеше тя с последни сили и надвита най-после от силните болки, падна с раздирателно пъшкане.

Понесоха я към леглото ѝ.

Надойдоха хора, изпълниха стаята, тъпчеха се вече в отвода, а някои промъкваха глави и през прозорците.

Ягна не знаеше какво да захване, че старата просто ревеше от болки... Как да не реве, когато цялото лице и шията бяха облени с вряла вода, ръцете ѝ изгорени от огъня, косата и очите също, та едва виждаше.

Шимек седна до стената в градинката, подпря глава на длани и сякаш замръзна, разкървавен, цял в синини и със съсирена кръв по лицето, той слушаше майчините си пъшкания.

Не след дълго дотърча и Матеуш, дръпна го за ръка и му рече:

— Ела при мене. Ти сега нямаш тука работа...

— Няма да дойда! Този имот е мой от баща ми и дядо ми и аз ще остана на имота си, няма да отстъпя! — говореше той с мрачна упоритост и пипаше несъзнателно с пръсти ъгъла на къщата. Не помогнаха нито молбите, нито настояванията. Той не мръдна от мястото си и престана да отговаря.

Матеуш седна до него и не знаеше какво да прави, а Йендрек събра изхвърлените клашници, гащи и ризи, уви ги в чаршаф и ги сложи нерешително пред брат си.

— Ще дойда с тебе, Шимек, където идеш ти, и аз ще дойда! — скимтеше разплакано Йендрек.

— Дявол да го вземе!... Казах, че няма да се мръдна оттука, и няма да мръдна!... — кресна той и блъсна с пестници в стената, та Йендрек приклепна от страх.

Те замълчаха, защото пак се зачуха страшните пъшкания от стаята: Ямброжи лекуваше болната, наложи изгорените места с прясно, несолено масло, после ги покри с някакви листа, върху които наслага кисело мляко, и всичко това уви с мокри кърпи. Заповяда на Ягуша често-често да залива изгореното със студена вода и отърча в черквата, защото камбанката заби.

Беше вече време за литургия, хората по всички улици вървяха към черква, коли тропаха и много познати се отбиваха при болната, та Ягна трябваше да затваря вратата от любопитните; само Шимерица остана при нея.

Наскоро всичко се успокои. Доминиковица се умири, от черквата се разнасяше тихата бръмчива музика на органа и гласовете на песните се носеха през градините като печално нежно шумолене.

Слънцето припичаше хубаво, дърветата стоеха неподвижни в пладнешкото затишие, само понякога някое клонче се залюляваше и сенките се раздвижваха, птичките млъкнаха, от време на време житата се полюшваха, звъняха с тихичко шумолене и развяваха светлите си гривви.

Момците все още седяха пред къщи. Матеуш приказваше тихо. Шимек само клатеше глава, а пък Йенджих лежеше пред тях и се взираше в дима на Матеушовата цигара, който като някоя синя паяжина се издигаше над стряхата.

Ягна излезе с ведро за вода към вира.

Тогава Матеуш стана и обеща да дойде пак след обед; той имаше намерение да отиде в черква, но като видя, че Ягуша седи над водата, приближи се до нея.

Ведрото беше наляно и тя държеше краката си във водата.

— Ягушо!... — пошепна той тихо, като се спря отстрани под елхата.

Тя бързо закри с вълненика коленете си и го погледна, но очите ѝ бяха тъй изплакани и пълни с жал и мъка, та сърцето му се разтупа.

— Какво ти е, Ягушо? Болна ли си?...

Дърветата се залюляха без шум и посипаха върху русата ѝ глава порой от трепкащи светлини и сенки като златнозелен дъжд.

— Ех, не... само че не ми е мил тоя свят, не... — и отвърна поглед от него.

— Ако мога нещо да ти помогна, да сторя нещо — рече сърдечно той.

— А? Тогава избяга из градините и не се вести вече...

— Защото ме обиди!... Смеех ли? Ягушо... — Той беше вече кротък и добър.

— Ами после виках след тебе, но ти не чу...

— Вика ли, Ягушо? Истина ли?!...

— Нали ти казвам! Можех да се разкъсам и никой нямаше и да се помръдне!... Кой го е грижа за сиротата?... Да те обиди и огорчи, всеки може!

Лицето ѝ пламна, тя отвърна глава и неспокойно взе да бълника с краката си водата. Матеуш също се позамисли.

Пак настана тишина; музиката на органа се нижеше като тиха успокояваща лента, вирът поблясваше, кръгли вълнички излизаха като шарени змии откъм краката на Ягуша, покрай брега играеха сенки, а помежду им започнаха да прехвъркват вече погледите им и да се свързват едни с други...

Матеуш изпитваше все по-силно влечение към нея: идеше му да я вземе като дете на ръце и с неизказана доброта да я прегърне и успокои...

— Мислех си, че сме скарани за нещо... — рече тихичко тя.

— Никога не съм ти сторил лошо... не помниш ли?

— Ех, може би лани, някога... а сега като приятели... като... — шепнеше тя необмислено.

Неочакван спомен го връхлетя, обзе го и яд, и ревност.

— Че си... че си...

Не, не може да махне от себе си онова, което го задушаваше, насили се и само рече късо и решително:

— Остани си сбогом!...

Трябваше да избяга, за да не ѝ припомни за кмета.

— Бягаш, ами сега какво ти направих?...

Тя бе много изплашена и нажалена.

— Не... не... ами... — продума той бързо, като се взираше в сините ѝ разплакани очи и го раздрусваше жал, умиление и гняв — само че прогони онзи негодник от себе си, прогони го, Ягушо!... — молеше той упорито.

— Та нима съм го викала? Нима го държа! — викна ядосано тя.

Матеуш стоеше озадачен и много объркан.

Плач я обзе, сълзите като град се сипнаха по разпаленото ѝ лице.

— Какво зло ми стори тогава той... тъй ме упои... и никой няма да каже добра дума за мене, никой не се съжалява, а всички: удри я, утрепи я! Какво съм виновна?... А? — оплакваше се тя с болка на душата.

— Аз ще му платя на тоя гад! — избухна Матеуш, като вдигна пестници.

— Плати му, Матеуше! Плати му, пък аз ще ти... — добави ожесточено тя.

Той не се обади повече и отърча към черквата.

Още дълго седя тя при вира и си мислеше за Матеуш, че може би ще се загрижи за нея и не ще позволи вече да я обиждат.

— Па може и Антек — се сети ненадейно тя.

Върна се в къщи пълна с тихи и радостни предчувствия.

Камбаните забиха, народът излизаше от черква; в скоро време улиците загъмжаха и се огласиха от тропот на коли и от разговори, смехове и зазвънтяха из въздуха; хората вървяха на групи, спираха се тук-там пред портите, само пред Доминиковичини някак замлъкнаха, споглеждаха се и отминаваха с помрачени лица; дори никой не се отби при болната.

Разприказва се и цялото село, разприказваха се и къщи, и отводи, и прагове; гъмжеше и шум се вдигаше и из градините, тъй като хората сядаха да обядват на хладина под сенките на дърветата: навсякъде можеха да се видят наобиколили трапезите, навсякъде се чуваше стъргане на лъжици, тракане на паници; миризми на ястия и скимтеж на кучета се разнасяше из знойната тишина.

Само у Доминиковичини бе глухо и пусто. Никой не се погрижи да я посети. Старата простенваше в треска, Ягуша вече не я сдържаше: тя ту заставаше на прага, ту излизаше чак на пътя или пък дълго време гледаше тъжно през прозореца, а Шимек, както и по-рано, седеше отвън пред къщи. Само Йенджих се бе окопитил и се беше заел да готви нещо в другото отделение на къщата.

Късно след обед ги навести Ханка, но беше някак странна, за всичко разпитваше, безпокоеше се много за болната, крадешком със скрит поглед следеше Ягна и угрижено въздишаше.

Наскоро дотърча и Матеуш при Шимек.

— Ще дойдеш ли да идем при немците? — попита го той.

— Имота ми е бащин, не мръдвам от мястото си — повтаряше момъкът все своето.

— Настушка те чака, нали ще носите пари за обявяване годежа.

— Не отивам никъде, бащиния ми е...

— Глупаво магаре си! Кой ти казва да мръдваш... ако щеш, до утре седи! — ядоса се той и понеже тъкмо тогава Ягна изпращаше към портата Ханка, той тръгна с Ханка, без дори да погледне Ягна.

Запътиха се заедно към вира.

— Рохо върна ли се от черква? — заприказва Матеуш.

— Върна се; и много мъже вече чакат там.

Той обърна глава назад. Ягна гледаше към тях, та той бързо се обърна пак напред и попита тихо, без да гледа Ханка в очите:

— Истина ли е, че свещеника укорявал някого от амвона?...

— Ти сам чу, па и другите подпитваш.

— Когато отидох, той вече бе свършил словото си, казаха ми други за това, ама си мислех, че лъжат само за смях.

— И не една укори той... пестници чак разтърсваше... Да осъждаш високо другите и да хвърляш камъни по тях, е лесно — всеки може да го направи... ама никой не може да попречи на злото. — Тя беше твърде угрижена и ядосана. — А за кмета ни думичка не спомена, пък той е най-виновния тука — добави тя по-тихо.

Матеуш люто се разпсува и искаше за още нещо да пита, но не се реши. Вървяха мълчаливо. На Ханка ѝ беше много мъчно от цялата тази работа.

То се знае, че Ягна има грях, то се знае, че е за осъждане, ама веднага да я укорява от амвона... това е вече премного... Жена на Борина е била... не някаква отрепка — си мислеше нажалено тя. — Каквото са имали помежду си, тяхна си работа, другите да не се бъркат.

— Нито Магда, нито воденичарските слугини осъжда, а хората знаят какви ги вършат! За дамите от Воля също не раздрусва пестници, нито за дворянката от Глухово, макар че цял свят знае как се бесува с момчетията, дума не каза за нея! — говореше тя с най-дълбоко негодувание:

— Истина ли е, че и за Тереска споменал? — едвам можа да чуе тя.

— Две спомена; всички разбраха за кои беше думата.

— Някой ще да го е надумал за нея. — Той едвам сдържаше гнева си.

— Казваха, че Доминиковичина работа е това или на Балцерековица; едната си отмъщава на тебе зарад Шимек и Настка, а

другата иска да те привлече за своята Мариша.

— Ах, ето къде ги стягал чепика! Не съм и мислил за това...

— Мъжете всякога виждат само това, което се навира в очите им.

— Напразно се труди Балцерековица, напразно!... Па може и да яде бой от Тереска... А напук на Доминиковица Шимек ще се ожени за Настка; това вече аз ще гледам да стане! Мръсни жени!

— Те си вършат работата, а невинните страдат — рече тя тъжно.

— Така са се хванали едни други за гушите, та е мъчно да изтрае човек в селото.

— Докато беше свекър ми, имаше кой да пооправя хората и те имаха кого да слушат.

— Разбира се; кмета е дръвник, няма ум за нищо и такива истории прави, че у народа никакво послушание не може да има. Да беше се поне Антек върнал!...

— Ще се върне, скоро ще се върне! Ама ще ли има кой да го слуша? — и очите ѝ светнаха.

— Приказвахме си вече с Гжеля и с другите момци, че като се върне, ще въведем ред в това село. Ще видиш!

— Де това време; сега всичко се строполясва като от кола без климии.

Дойдоха до дома; пред къщи седяха вече събралите се.

Щяха да отидат двајсетина стопани и няколко от по-видните младежи, но цялото село се беше на канило да иде както и по-напред за гората.

Събрали се бяха и чакаха нетърпеливо другите.

— И кмета трябва да дойде с нас — забеляза един, като стържеше тоягата си.

— Началника го повика в околийското; писаря казваше, че било да направи събрание и да се вземе решение за училище в Липци и в Модлица.

— Нека събере: няма да вземем такова решение! — засмя се Клемб.

— Веднага ще последва нов данък на морга, както е в Доли.

— Не е лъжа, ама щом началника заповяда, трябва да се подчиним — забеляза помощникът.

— Какво има да ни заповядва той тука? Нека заповядва на стражарите си да не крадат заедно с крадците.

— Ти много приказваш, Гжеля! — предупреди го помощникът.
— Мнозина вече тоя език е отвел по-далеко, отколкото им се е щяло.

— Ще приказвам, защото имам право, и от началството не ме е страх. Само на вас, на слепите овце, треперят кълките от всяко началническо парцалче.

Той така крещеше, че всички се изплашиха от такава дързост и на мнозина тръпнеше кожата от страх. Клемб заговори:

— Да си кажем право, от такава училище няма полза... Моя Адам цели две години ходи във Воля, карах на учителя по чувал картофи, жена ми му дава масло и яйца за празниците и за всичко това се научи толкова, че не може да прочете и молитвеника, а по руски също ни гък, ни мък... По-малките, които учиха тая зима при Рохо, дори и ръкописно могат да разберат, па и черковните книги четат...

— Да си главим Рохо, та и по-нататък да ни учи децата. Училището е по-потребно за децата, отколкото обуца — намеси се Гжеля.

При тия думи помощникът се промъкна между насъбралите се и заговори полугласно:

— Рохо ще е най-добър, знам това... Той и моите деца изучи, ама не бива. Властта ще да е надушила нещо и го има под око. Старшията ме срещна в канцеларията и надълго ме разпитва за него. Не му казах много, та той ми се подсърди и взе да ми натяква, че добре знае на какво Рохо учи децата и че раздава полски книги и вестници на хората... Трябва да го предупредим да внимава.

— Лоша работа! Добър човек, набожен, ама зарад него може да налети някоя беда на селото... Нещо трябва да се направи, и то по-скоро — приказваше старият Плошка.

— От страх бихте го предали... а? — прошепна заядливо Гжеля.

— Ако бунтува народа против властта, което би докарало пакост на всички, всеки би сторил същото. Ти си млад, но аз помня добре какво ставаше във войната на дворяните, когато за нищо и никакво биеха с тояги селяните. Не е това наша работа.

— Кмет искаш да станеш, а си глупав като скъсан ботуш — подметна му Гжеля.

Те прекъснаха разговора, защото Рохо излезе от къщи, изгледа насъбралите се, прекръсти се и рече:

— Време е вече! Да вървим с бога напред!

Той тръгна пръв, след него наизлязоха на пътя мъжете, а отдире ги последваха няколко жени и деца.

И жегата вече мина, звъняха за вечерня, слънцето клонеше към гората, небето бе ясно и предвещаваше хубаво време, а далнините бяха тъй прозрачни, че дори най-далечните села се издигаха като на длан пред погледа, а в зеленината на горите можеше да различи човек жълтите дънери на борините, белите стволоче на брезичките и сивите исполински дъбове.

Жените останаха зад воденицата, а мъжете се заизкачваха полека въз нанаторнището. Прах се вдигаше след тях, та само от време на време се бялваше по някой клашник.

Те вървяха мълчаливо. Лицата им бяха сурови, изразите решителни и погледите горди и неотстъпчиви.

За удоволствие удряха с дъбовите си бастуни по земята, а понякога някой плюваше в шепата си и се засилваше като за скок.

В приличен ред вървяха те, сякаш в религиозно шествие, защото, ако някой изтървеше дума, веднага млъкваше под укротителните погледи на другите: не беше време за разговори, всеки се скриваше в себе си и набираше сила.

При граничните могилки до кръста те седнаха малко да си починат, но и сега никой не се обади; само рееха тихи погледи по света. Липченските къщи едвам се виждаха през овошките, златното кубе на камбанарията лъщеше на слънцето, полята се зеленееха, докдето поглед стигаше, по пасищата покрай гората гъмжеха пръснатите стада, дим като синя струя се издигаше от някакво огнище край гората, детински песни звънтяха нейде и по цялата земя, пременена в пролет, в радост, в чудно спокойствие, се разнасяше мелодия на цафара, та на мнозина сърцата се свиваха от тиха жалба и уплаха, мнозина въздъхваха тежко и неспокойно гледаха Подлесиеото.

— Да вървим, че работа ни чака! — ободряваше ги Рохо, като схвана добре, че почват да се отпусчат...

Те свиха направо към чифлишките постройки по стария обрасъл, път, който като цветна лента се простираше между зелените жита. Слабите посеви се синееха от метличина, късните овеси се жълтееха цели от полски синап, омекналите и пригорели пшеници аленееха от макове, а картофите едва бяха поникнали. На всяка крачка личеше пустош и небрежност.

— Като че евреи работят тия ниви, сърцето да те заболи, като гледаш — измърмори някой.

— Най-лошия ратай по-добре ще работи земята от тях!

— Защото друг, ако ще би и дворянин, не почита тая свещена земя!

— Дои я, дои като гладна крава, то се знае, че ще ояловее.

Излязоха на угарите. Окадените и съборени стени на постройките стърчеха вече наблизко; изгорялата овощна градина с почернилите скелети на овошките, изправени печално към небето, ограждаше жилищата на чифлишките ратаи с хлътнали покриви и щръкнали комини, а до стените в оскъдните сенки на мъртвите клони се виждаше цяла група хора. Бяха немците. Буре бира беше сложено на камъните, на прага един свиреше на флейта, а те бяха насядали и изналягали по пейките и тревата само по ризи, захапали лулите и пиеха с глинени чаши; деца лудуваха около къщата, а встрани пасяха едри крави и коне.

Трябва да забелязаха идващите, защото почнаха да стават, да присланят очи с длани, да гледат към тях и нещо да кряснат, но един стар шваба заломоти строго и те всички седнаха спокойно по местата си и пак засмукаха чашите; флейтата засвири още по-сладка мелодия, чучулигите пееха почти над главите, от посевите се изсипваше често и неспирно църкане на щурци, а тук-там се пронасяше глас на пъдпъдък.

Макар че спечената земя тътнеше под селяните, макар че подковите на ботушите им все по-близо се удряха о камъните, немците не се ни помръдваха, като че нищо не чуваха, а само се любуваха на бирата си и на сладостта, която лъхаше от привечерния въздух.

Селяните вече пристигаха, но вървяха все по-натезало и побавно, като задържаха сумтенията си и постискваха тоягите; сърцата им затуптяха, горещ трепет като вряла вода заля снагите, гърлата засъхнаха, но те изправяха гърбове, пламналите им очи гордо се вираха в немците, а от сякаш застиналите им лица лъхаше сурова решителност и упорита сила.

— Да бъде похвален! — рече Рохо по немски, като се спря, а след него в полукръг застана и дружината му, притискаха се един други и свиваха рамене.

Немците отговориха в хор, без да се мръднат от местата си. Само онзи старият, с побелялата брада, стана и побледнял изгледа дошлите.

— Дойдохме по работа при вас — започна Рохо.

— Седнете тогава. Както виждам, стопани от Липци сте, седнете да си поприказваме като съседи! Йохан, Фриц, столове за съседите.

— Благодарим, не ни е дълга работата, ще постоим.

— Не ще да е малка тя, щом цяло село сте дошли! — извика старият немец по полски.

— Защото всички еднакво са засегнати.

— Още три пъти по толкова останаха у дома! — рече натъртено Гжеля.

— Много ни е драго, а щом вие сте ни почели, та идвате първи, може би ще пиете с нас и по една бира... нали сме съседи... Момчета, я налейте...

— Пий си я сам! Виж го ти колко бил щедър! Не сме дошли за бира ние! — развикаха се по-буйните.

Рохо ги обузда с поглед, а старият немец рече твърдо:

— Щом е тъй, казвайте!

Настана тишина, чуваше се смутено и ускорено дишане. Липчените се скупчиха още по-близо един до друг, тръпки полазиха по всички, а немците, застанали като един, излязоха малко напред в сбита купчина и почнаха да мятат ядовити погледи към селяните, да дърпат брадите си, замърмориха и заприказваха нещо тихо.

Жените неспокойно поглеждаха през прозорците, децата се криеха из отводите, някакви грамадни рижи кучета ръмжеха до стените, а те доста дълго стояха едни срещу други в дълбоко мълчание като някое стадо овни, които вече гледат с кръвясали очи, тъпчат с крака, протягат гръбнаци, навеждат чела и всеки миг са готови да се нахвърлят едни срещу други с рогата си. Най-после Рохо наруши това мълчание:

— Дойдохме, изпратени от селото — той приказваше по полски, високо и изразително, — да ви помолим с добром да не купувате Подлесието...

— Да, да! То се знае! За това! — потвърдиха след него другите, като тропаха с тоягите.

Онези изведнъж се вдървиха.

— Какво казва тоя? Какво иска? Не разбираме! — разгълчаха се те, без да вярват на ушите си.

Тогава Рохо им повтори още веднъж, и то по немски, и едвам свършил, Матеуш изтърси запалено:

— И да се махате по дяволите, шалварановци такива!

Вдигна се врява, те внезапно скокнаха като попарени, струпаха се, загълчолеха разпалено, раздвижиха се и затупаха ядно с крака, а мнозина разтърсваха и пестници към селяните и заплашваха, но стоеха неподвижни като стена и святкаха с очи, стиснали зъби, само ръцете им трепереха.

— Да не сте полудели всички? — викна старият немец и вдигна ръце. — Забранявате ни да купуваме земя! Защо? С какво право?...

Рохо пак му изложи всичко спокойно, надълго и нашироко, но немецът, почервенял от яд, кресна:

— Земята е на този, който я плати!

— Така изглежда според вас, ама според нас е другояче — тя трябва да бъде на този, комуто е нужна! — рече тържествено Рохо.

— А как я искате, така даром или по разбойнически? — подиграваше се немецът.

— За тия десет пръста, малко ли е! — също така на подбив отговори Рохо.

— Глупости! Защо да си губим времето с игра на шикалки? Подлеснето сме купили, наше е и наше ще си остане, а комуто не се харесва, добър му път и когато минава покрай нас, отдалече да минава! Е, какво още чакате?...

— Какво ли? Да ви кажем да не се закачате с нашата земя! — избухна Гжеля.

— Да се махате оттука, докато не сме ви почнали.

— Докато ви молим по съседски! — викаха други.

— Заплашвате. Ще се оплачем в съда! Ще ви научим вас! Още за гората не сте излежали, и това ще ви се прибави, та заедно да си го отработите! — присмиваше се старият, но вече трепереше от злоба, а другите едвам се въздържаха.

— Въшльовци проклети!

— Разбойници! Кучета крастави! — крещяха на своя език и се мотаеха в купчина като стъпкани червеи.

— Да мълчите, кучи синове, когато народа ви приказва! — изтърси им Матеуш, но те не се уплашиха, а все по-високо крещяха и всички вкупом се приближаваха напред.

Рохо се боеше от сбиване, та прибираще около себе си селяните, успокояваше ги и ги караше да стоят мирно, но те не можеха да се сдържат и викаха един през друг:

— Я изкрой по главата някого от края.

— Кръв малко да им се пусне!

— Ще им се поддадем ли бе, момчета?... С цял народ ли ще се подиграват!

— И няма ли да докажем ние правото си? — викаха други, като се разгорещяваха и все по-ядовито се приближаваха към тях, докато най-сетне Матеуш избутна настрана Рохо и изскочи пред немците, лъснал зъби като вълк.

— Слушайте, немци! — ревна той и протегна пестници. — Казахме ви по човешки, разбрано, а вие ни заплашвате със затвор и се подигравате с нас! Добре, ама ще обърнем и ние другото листо! Щом не щете с добро, и пред хората, и пред бога ви даваме клетва, че на Подлесието вие няма да достоите! Дойдохме с мир, а вие искате война! Добре, щом е война, нека бъде война! Вие имате съдилища на своя страна, имате власт, имате пари, а ние — едни голи ръце... Ще видим кой ще надвие! Па ще ви кажа и това, та да запомните... че огъня гори сламата, но и зидана къща разсипва... па и жито може да пламне, макар и на корена да е още... и добитък може да падне тъй, както си пасе на къра... та че и човек не може да избегне лошото... Хубаво да запомните думите ми: война и денем, и нощем, и на всяко място.

— Война! Война! С бога напред! — гръмнаха всички.

Немците скочиха към нахвърляните край стената върлини, неколцина изнесоха пушки, други пък камъни сграбиха, жените нададоха писък.

— Само да гръмне някой — и всички села ще дотърчат.

— Един ще застреляш, сине майчин, ама другите с тояги ще те пребият като краставо куче.

— Брей, шваби, не се закачайте, че със селяните наглава не ще излезете.

— Вашето месо и гладни кучета няма да го ядат.

— Барни ме, барни ме само, сине майчин! — заплашваха и се подкачаха самонадеяно липчени.

Те бяха изправени вече близо едни до други, гледаха се в очите, пристъпваха крачка по крачка, тропаха с тояги и усилено крещяха;

псувните и заплашванията като камъни хвърчеха над главите им. Ръцете посягаха вече с разперени пръсти и мнозина подскачаха готови да започнат, но Рохо подбра своите хора и ги отдръпна надире. Селяните щат не щат се поизвъръщаха, внимателно пазеха гърбовете си, тръгнаха си и още по-подигравателно викаха, като се обръщаха:

— Сбогом, свински бълвочи!

— Па чакайте, доде ви запее червения петел!

— Ще дойдем да потанцуваме с вашите момичета!

Те така заядливо бърбореха, че Рохо трябваше да ги усмирява.

Мрак падаше вече над земята, слънцето бе залязло, хладен вятър прегръщаше житата, та се накланяха и звъняха с класовете; тревите овлажняваха от сива роса, гласове на пищялки и детски врясъци се разнасях откъм село; из блатата се чуваше жабешки крекот, по целия свят се ширеше вече тиха, благоуханна вечер.

Селяните се връщаха полека, разкопчаните им клашници се развяваха като бели криле; те вървяха шумно и час по час се спираха; един вече пееше, та чак гората му отгласяше, други си подсвирваха от удоволствие, приказваха шумно и обгръщаха с пламнали очи подлеските земи.

— Лесно ще се подели тая земя! — рече Клемб.

— Ех, какви имоти могат да се изкроят тука като пчелни пити един до друг и всеки с ливадата му и с пасището му...

— Само да отстъпят немците! — въздъхна помощникът.

— Не се грижете, ще видите как ще отстъпят — уверяваше ги Матеуш.

— Взел бих ей тия ниви от края, до пътя — шепнеше Адам Причек.

— На мене пък ония в средата, с фигурката, ми харесват — рече друг младеж.

— Аз бих се натискал за ония откъм Воля.

— Хей, да мога да докопам мястото, дето са били градините на чифлика!

— Я го виж умника, най-хубавото иска!

— За всички, за всички има по имот — успокояваше ги Гжеля, понеже започваха вече да се спречкват.

— Ако дворянина се съгласи и ви даде Подлесието, голяма работа ви чака, голям труд — обади се Рохо.

— Ще смогнем, всичко ще смогнем — рече радостно Гжеля.

— Не е то страшна работа, когато е на свое!

— А бе то ние бихме се справили и с всичките земи на дворянина!

— Само да ни ги дадат, па ще видите.

— Да пуснем веднъж корени като дърво в земята, па нека дойде да ни махне някой, нека се опита!

Така се разговаряха те и вървяха все по-бързо, защото край селото вече се зачерня група жени, които търчеха да ги посрещнат.

XI

Развиделяваше се вече и целият свят се покри с мътната синина на зряла слива, когато Ханка спря бричката пред още потъналата в сън къща; но при резкия тропот децата изскочиха с крясък, а Лапа залая радостно и заскача пред конете.

— А къде е Антек? — викаше Южка от прага, като нахлузваше вълненика през главата си.

— След три дена ще го пуснат, но вече ще си дойде, няма лъжа — отговаряше спокойно Ханка, като целуваше децата и им раздаваше симитчета.

Витек също изтърча из конюшната, а след него и жребчето, което с цвилене взе да се увърта около кобилата. Петрек измъкваше покупките из коша.

— Косят ли? — попита Ханка, като приседна на прага да накърми най-малкото.

— Петима захванаха вчера по пладне: Филип, Рафал и Кобус на отработка, а Клембов Адам и Матеуш с пари.

— Матеуш Голембов ли?...

— Ами, и аз се почудих, ама той сам пожела. Казва, че не иска съвсем да се сгърбави над теслата, трябвало да си изправи гърба с косата.

Ягна отвори прозорците си и погледна навън.

— Тате още ли спи?

— В градината лежи, не го внесохме снощи, страшно горещо е в къщи.

— Ами майка ти що стори?

— Все като по-напред, може и малко по-добре да е, Ямброжи я лекува, вчера дохожда и един врач от Воля, прекади я, даде ѝ някакви мехлеми и каза, че до девет недели ще оздравее, само да не излиза на светло.

— На изгоряло това е най-добре! — продума Ханка, после даде на детето другата си гърда и заразпитва бързо за новини от вчера. Но това не трая дълго, защото ден се вече разбелваше, зари зачервиха

небето и заискриха във въздуха, росата падаше от дърветата, птици зачуруликаха от гнездата, по село вече тук-там се разнасяше блеене на овце и мучене на изкарвани на паша говеда, някой захвана коса да клепе и тъпичък остър звук пронизително зазвънтя.

Ханка свали пътната си дреха и веднага се затича към Борина, който лежеше завит в коша за кола под овошките и спеше.

— Знаеш ли! — зашепна тя, като го дърпаше за ръка, — след три дена Антек ще си дойде. Преместили го в губернский град. Рохо отиде при него с пари, ще заплати там и заедно ще се върнат.

Старият бързо се надигна и седна, като търкаше очи и сякаш слушаше, но веднага пак се катурна на леглото, издърпа завивката към главата си и като че ли пак заспа.

Нямаше какво да приказва с него, па тъкмо и косачите влизаха в портата.

— Обрулихме вчера ливадата при зелището — обясняваше Филип.

— Идете днеска пред реката, при могилките, Южка ще ви покаже.

— Оная на Патешката долчина, харно парче е.

— И трева до пояс като гора, не като вчерашната.

— Лоша ли е, а?

— Ами току-речи изсъхнала, сякаш четка съм косил.

— Като се вдигне росата, ще може още днес да я окосите.

Косачите поеха веднага, само Матеуш, който някак дълго пали цигарата си при Ягуша, тръгна последен и се оглеждаше лакомо назад като отпъден от мляко котарак.

И от съседните къщи почнаха да излизат косачи.

Ето и слънцето се показваше грамадно и зачервено, наставаше топъл ден, на жегата изглеждаше пак.

Косачите се навървиха като гъски един след друг, водени от Южка, която влачеше един прът след себе си. Кой молитвата си мърмореше, кой още се протягаше и търкаше сънливо очи, кой подхвърляше някоя празна дума. Заминаха воденицата; редки мъгли се стелеха ниско по лъките, шубрачки от елхи се виждаха като димящи храсти, понякога реката проблясваше под сините завеси; росните треви се бяха привели, калугерици пискаха тук-там, а разпаленият от изток въздух носеше дъх на влажни цветя.

Като ги доведе до могилите, Южка отмери бащината си ливада, затъкна пръта на слога и веднага се затича към дома.

Косачите снеха палтата си, запретнаха крачоли до колене, наредиха се един до друг и като опряха косилата о земята, заточиха с брусове косите си.

— Бива си я тревата, не един от нас добре ще се изпоти — рече Матеуш, като застана начело и се канеше да започне.

— Висока и гъста, ще съберат сено от тука! — рече вторият и застана до него.

— Само да е време да го спластят — рече трети, като оглеждаше небето.

— Щом се сено закоси, чакай дъжд да зароси — засмя се четвърти.

— В други години това бе истина, ама това лято не ще да е!... Захващай, Матеуше!

Прекръстиха се всички заедно, Матеуш пристегна ремъка си, поразкрачи се, наведе плещи, плюна на ръцете си, пое дъх и замахна широко с косата, като заопъва едно по едно. След него замахаха и другите и пооставаха един зад друг, за да не си порежат краката. Те се връзваха поотделно в замъглената ливада и отмерено и спокойно махаха косите; студените острия лъскаха и пееха, а тревата тежко падаше и пръскаше с роса косачите сякаш със сълзите си.

Вятър запрегръща тихичко тревата и калугериците все по-екливо викаха над нея, понякога яребици пръхваха изпод краката на косачите, а те се полюляваха отдясно наляво, режеха неуморно и се вбиваха педя след педя в ливадата; само понякога някой спираше да заглади косата или кръст да изправи и отново наваляше, като оставяше подире си все по-дълъг откос и две изтъпкани следи от крака.

Докато слънцето изскочи над селото, всички ливади шумяха под косите, вредом косяха, вредом бляскаха сини острия, разнасяше се тракане на брусове, отвред лъхаше силен мирис на увехнала трева.

Време сякаш само за коситба, защото въпреки старата поговорка „Коситба като подкачат, и небесата заплачат“ това лято стана обратно. Вместо дъждове настъпи суша.

Дните се събуждаха облени с роса и разпалени като човек в треска и заспиваха в лъхаци зной вечери; извори и реки вече пресъхнаха, посевите пожълтяха, саденото вехнеше, гъсеници

нападаха дърветата, овошките капеха, кравите намаляваха млякото, защото се връщаха гладни от обгорелите пасища, а дворянинът позволяваше да пасат по сечището само кравите на тези, които бяха заплатили по пет рубли за добиче.

То се знае, че не всички можеха да извадят и дадат толкова пари наведнъж.

Но и без всичко това гладът пред новото жито ставаше все по-тежък, особено за безимотните, пък и за другите сиромаси.

Току правеха сметка, че на Еньовден трябва да завали и всичко в полето ще се оправи, дори събираха пари за молебен, но нищо не помогна, сушата все продължаваше.

У мнозина нямаше какво да сложат в гърнето, но затова пък не липсваха нито свади, нито караници и надумвания. Никога, може би откакто помнеха най-старите хора, не бе имало в Липци толкова много разправии: ту в съдилището зарад гората ходеха, ту кметовите работи постоянно скарваха хората помежду им, ту разприте на Доминковица със сина й, ту немците, ту малки съседски спречквания. Толкова се насъбра, че почти забравиха за сиромашията и живееха като в кипнал котел, в неспирни сплетни и крамоли.

Та и не е чудно, че щом дойде коситба, си отдъхнаха, бедните веднага се разтърчаха по чифлиците да изкарат някоя пара, а стопаните си правеха оглушки за различните новини и с радост се стегнаха за коситба.

Не бяха забравили само за немците и всеки ден някой изтичваше до Подлесието да види що вършат.

Те бяха още там. Престанали бяха само да копаят кладенци и да навозват камъни за строеж, а ковачът един ден каза, че немците дали дворянина под съд за парите, а Липци — за насилие.

Селяните хубаво се посмяха с това.

Тъкмо за това се разговаряха надълго и нашироко днес по ливадите, когато пладнуваха.

Настана горещо пладне; нажеженото до бяло слънце се бе застояло над главите на хората; небето виснеше като белезникава от жегата мъгла, лъхаше горещина като от страшна пещ, не подухваше ни най-слаб ветрец, шумата увисна повехнала, птичките млъкнаха, сенките станаха бледи и къси и слабо пазеха от пека; бе задушно, само от откосите лъхаше остра миризма от напечените треви. Житата,

градините и къщите стоеха като обвити от бели пламъци. Всичко сякаш се разтопяваше в нажежения въздух, който трептеше като кипнала вода над бавен огън. Дори реката течеше по-бавно, без шум, водата блестеше като разтопено стъкло и беше тъй прозрачна под вълнистата повърхност, че се виждаше всяка рибка, всяко камъче на песъчливото ѝ дъно и всеки рак, който се мушкаше в пронизаните от светлина крайбрежни сенки. Над земята се носеше тишина като навяваща със слънчева прежда. Само мухите бръмчеха около хората.

Косачите седяха над самата река под китка високи елхи и се хранеха из ушатките. На Матеуш донесе ядене Настка, а на заредниците — Ханка и Ягустинка, които седнаха върху тревата на слънце, покриха със забрадки главите си и слушаха любопитно разговора.

— Още отнапред винаги съм казвал, че ако не днес, то утре немците ще бъдат принудени да се махнат оттука! — казваше Матеуш, като огрибаше ушатката си.

— И свещеника казваше същото! — потвърди Ханка.

— Ще стане тя тъй, както на дворянина се хареса — изръмжа, сякаш се караше Кобус, като се изтягаше под дървото.

— Ама що, не изплашиха ли се от вашите крясъци и не избягаха ли? — намеси се Ягустинка по свой навик, но някой рече:

— Ковача казал вчера, че дворянина ще се погоди с нас.

— Чудно ми е само, че Михал сега държи нашата страна.

— Подушва той в това някоя добра мръвка за себе си — рече подигравателно Ягустинка.

— Като че ли и воденичаря се е застъпил за селото пред дворянина.

— Всички все за нас благодетели, синковците — приказваше Матеуш. — А ще ви кажа защо държат нашата страна: на ковача дворянина е обещал добър бакшиш за помирение с липчени, а воденичаря се уплашил, че немците може да построят вятърница на баира горе при кръста; кръчмаря пък помага на народа от страх за себе си. Той хубаво знае, че където заседнат немци, там никакъв евреин не може да прокопса.

— Значи, дворянина се бои от нас, щом гледа да се помири?...

— Тук позна, бабке, него го е най-много страх, ей сега ще ти кажа защо...

Матеуш прекъсна думата си, защото видяха, че Витек тичаше откъм селото.

— Господарке, по-скоро си ела у дома! — закряска той отдалече.

— Що е станало, пожар ли е, що е? — скочи тя разтревожена.

— Ами... ами господаря нещо вика!

И тя се затърча с всички сили и никак не разбираше какво е станало там.

А ето какво беше: Мачей още от сутринта бе някак чуден, все вдигаше шум, все бърбореше, скачаше от леглото и търсеше нещо около себе си, та Ханка, като отиваше на ливадата, поръча на Южка по-внимателно да го следи. Момичето често го наглеждаше. Той си лежеше спокойно, но по време на обед започна да крещи до небесилата.

Когато Ханка пристигна, той още седеше на подложените под леглото му ритлички и викаше:

— Де сте ми дянали ботушите? По-скоро ми ги дайте!

— Ей сега, ей сега ще ти ги донесат от килера... — успокояваше го тя изплашена, тъй като той изглеждаше съвсем с ума си и мятеше заканителни погледи наоколо.

— Заспал съм, да се не знае макар — и той широко се прозина. — Сред ден е, а вие още спите. Куба да приготви браната, ще идем да сеем — даде той заповед.

Те стоеха пред него и не знаеха какво да правят, а той изведнъж се наведе и полетя безсилен на земята.

— Не бой се, Ханушо... свят ми се зави малко... Антек на нивата ли е, а? На нивата ли е? — повтаряше той, като го сложиха пак на леглото.

— На нивата, на нивата... още отзарана... — тепкаше тя и не смееше да му противоречи.

Той се оглеждаше смислено и все приказваше, но ако кажеше една дума пътна, десет биваха съвсем несвързани и пак взе да става за нанякъде, искаше да се облича, ботушите викаше да му донесат или пък се хващаше за главата и тъй страшно стенеше, че чак на пътя се чуваше. Ханка разбра, че настъпва вече краят му, нареди да го пренесат в къщи и надвечер изпрати да повикат свещеника.

Скоро и той дойде с причастието, но само го мироса.

— Не му трябва вече нищо повече, всеки час може да заспи... — рече той.

Привечер надойдоха хора, защото изглеждаше, че ще свърши, та Ханка вече и свещ му втикваше в ръцете, но той се някак успокои и заспа.

А на сутринта пак същото, познаваше хората, приказваше смислено и пак лежеше като труп по цели часове. Жената на ковача седеше постоянно при него, а Ягустинка искаше да го накади...

— Оставете ме на мира, ще изтървете въглени — пробъбра неочаквано той. А когато по пладне дотърча ковачът и се взираше в притворените му очи, той пак се обади със странен присмех:

— Не се грижи, Михале... сега вече ще ви оставя на мира... скоро ще ви оставя...

И той се обърна към стената и повече нищо не каза, но понеже се виждаше, че отслабва и все повече отпада, не изпускаха поглед от него, най-вече Ягуша, с която също ставаха някакви чудни неща.

Тя неочаквано престана да се грижи за майка си, като я предостави всецяло на Йенджих, и като камък заседна при мъжа си.

— Аз ще си го гледам, това е мое право! — рече тя тъй твърдо на Магда и на Ханка, че те не ѝ се възпротивиха, толкова повече, че и двете си имаха много своя работа.

И тя не мръдна повече от къщи. Някакъв неизразим страх я задържаше като на връзло и тя не можеше да избяга от болния, както правеше по-рано.

А цялото село бе по ливадите, коситбата не спираше. Още от предутрин, щом първа зора заруменеше небето, всички се запътваха натам. Редици от съблечени по риза мъже заставаха в лъките като шарени щъркели, точеха коси, святкаха с острията, косяха в забрава по цели дни, по цели дни се чуваше клепане на коси и песни на момичета пластачки.

Зелените меки равни ливади гъмжеха от народ, мяркаха се шарени на ивици панталони, червени като макове вълненици пламтяха на слънцето, гръмки песни се разнасяха, коси звънтяха, весели смехове гърмяха, навред кипеше усилена работа. И всяка вечер все същото: зачервеното слънце се наклонява над горите и въздухът закипява от птичи чуруликания, всички жита и треви чак се люлеят от музиката на щурците, а мочурите заиграват от жабешки крехот, па току се понесат

благоухания, сякаш цялата земя е кадилница, но пътищата се нижат тежко натоварени със сено коли, косачи се връщат с песни, а по пожълтелите изпотъпкани ливади се разполагат като някои бърбиви съседки на вечерен разговор по-малки и по-големи копи сено и помежду им се разхождат щъркели, калугерици се вият с жални писъци и бели мъгли пропълзят из тресавищата.

През отворените прозорци на Бориновата къща нахълтваха всички тези гласове на хора и поля, сватбените гласове на живота и на труда заедно с кадилничните благоухания на житата, ливадите и слънцето. Само Ягуша бе глуха за всичко.

В стаята бе тихо и мъртво. През храстите, които предпазваха от жегата, се сипеше зеленикав сънен мрак. Мухи бърмчеха, а Лапа, който пазеше при господаря си, се прозяваше понякога и отиваше да се погали при Ягна, която по цели часове седеше неподвижна, без мисъл, напълно подобна на стълб.

Мачей вече не приказваше, не охкаше, а лежеше спокойно и непрестанно гледаше; ясните му и святкащи като стъклени топчици очи упорито следяха Ягна и като хладни ножове я пробождаха.

Напразно го отбягваше тя, напразно искаше да ги забрави: те я гледаха от всеки ъгъл, издигаха се във въздуха и все тъй страшно светеха и я привличаха, че тя им се отдаваше и гледаше в тях като в непроницаеми пропасти.

Понякога, сякаш стряскана от страшен сън, тя жално му се молеше:

— Недей ме тъй гледа, недей, че душата ми изтръгваш!

Той трябва да чуваше, защото лицето му се сгърчваше в някакъв ням вик, очите му гледаха още по-страшно и по посинелите му страни се стичаха едри сълзи.

Тогава тя избягваше вълн, страхът я прогонваше.

Гледаше тя иззад дърветата към ливадите, пълни с народ и с весели разговори.

И се отдалечаваше с плач.

Отиваше у майкини си, но щом пълнеше глава в тъмната стая, щом я лълнеше миризмата на лековете, бързо се връщаше.

И пак плачеше.

Или отиваше зад къщи и се унасяше с тъжни очи по широкия свят. И още по-жално и с още по-голяма болка на душата плачеше

болезнено като птичка със счупени крила, оставена от дружината си.

И тъй без промени минаваха ден след ден, Ханка все беше заета, както и цялото село, с коситбата и чак на третия ден остана в къщи още от сутринта.

— Събота е, сигурно днес Антек ще си дойде вече! — рече радостно тя и подреждаше къщата да посрещне мъжа си.

Мина вече пладне, а него още го нямаше. Ханка гледеше зад черквата, па отиваше чак и на тополовия път да види, но там бе пусто и тихо.

Хората започнаха да побързват с превозване на сеното, защото изглеждаше, че времето ще се промени: петлите пееха, слънцето страшно припичаше, оттук-оттам се издигаха тежки градоносни облаци, появяваха се и вихрушки.

Очакваха буря с проливен дъжд, а преваля само кратък, но обилен дъждец, който веднага попи в спечената земя и това си бе ползата от него, че се опресни въздухът.

Но вечерта бе малко по-хладна, из въздуха се носеше миризма на сено и на мокра земя, по улиците лежеше гъст мрак, месецът още не се показваше, небето висеше отгоре тъмно и нарядко само обковано със звезди, през овощните градини проблясваха прозорците и трептяха във вира като светулки. Навред вечеряха пред къщи, някой свиреше на цафара, а тук-там и смехове звънтяха, птичките се вече разпяха и полетата заприказваха с тихото цвъркане на щурците и с гласовете на яребици и дърдавци.

И у Боринови вечеряха пред къщи. Много хора имаше и се бяха разприказвали до прозореца, понеже Ханка бе поканила всички и богато ги гощаваше поради свършването на коситбата: разнасяше се миризма на пържени със сланина яйца, усилено стържеха лъжици и час по час се чуваше кресливият глас на Ягустинка, който предизвикваше гръм от смехове. Ханка постоянно притуряше от гърнетата и подканваше да се хранят и да не се стесняват, но с цялото си същество се заслушваше във всеки глас откъм пътя и всеки миг изтичваше до портата да поразгледа наоколо.

Ни следа от Антек. Веднъж се натъкна само на сгушената до плета Тереска, която като че ли чакаше някого.

Матейш, който не можеше да приказва с навъсената и неразположена днес Ягуша, взе да се кара с Петрек, когато дотърча

Йендрек за сестра си, че майка ѝ я викала нещо.

Наскоро всички се разотидоха, само Матеуш се бави някак дълго и чак след доста време си отиде.

След малко Ханка излезна пак, напразно се взираше в тъмнината и току чу откъм вира гърлестия и ядовит глас на Матеуш:

— Какво си се помъкнала по мене като някое куче... няма да ти избягам... стига са ни подмятали езиците на хората... — и още нещо друго по-лошо каза, а в отговор се понесоха хлипаници и неудържим плач.

Но всичко това не развълнува Ханка. Тя чакаше мъжа си, какво я засягаха чуждите работи? Ягустинка разтребваше по къщи, а понеже малкото почна да се кошлеви, Ханка го взе на ръце, полюляваше го и отиде да повиди болния.

— Антек ей сега ще си дойде! — викна тя от прага.

Борина лежеше, загледан в пушещата над огнището лампичка.

— Днеска са го пуснали, Рохо е останал да го чака — повтаряше тя в самите му уши и следеше с радостен поглед неговите зеници, да види дали е разбрал, но като че ли тая новина не стигна до съзнанието му, защото той нито се мръдна, нито я погледна.

„Може вече да влиза в селото... може вече...“ — мислеше си тя и всеки миг изтичваше пред къщи. Тя беше тъй уверена, че ще си дойде, и тъй бе развълнувана от очакване, та просто не беше на себе си, по най-малък повод избухваше в смях, разговаряше си сама и сполиташе като пияна. Поверяваше на тъмнината надеждите си, дори и с кравите, като ги доеше, сподели радостта си: да знаят и те, че господарят им си иде.

И всяка минута чакаше тя, но вече с последни сили и търпение.

Наставаше нощ, селото заспиваше, Ягуша се върна от майка си и веднага си легна. След малко цялата къща бе заспала, само Ханка напразно чака пред къщи до късно през нощта, докато най-послед, изгубила сили и силно разплакана, изгаси лампата и си легна.

Цял свят потъваше в дълбоката тишина на отмората.

Една по една светлините на селото гаснеха като склапяни от сън очи.

Месецът се източи на високото, осеяно със звезден трепет синьо небе, издигаше се все по-високо и летеше като птица, повлякла

сребристи криле всред пустошта. Тук-там, свити като белезникави рунтави къмба, спяха облаци.

Всяка земна гадинка бе изморена, потънала в тих сладък сън, само някаква птичка извиваше нейде къдрави песнички и водите като че ли шепнеха нещо в просъница, а облените в лунния блясък дървета потръпваха понякога, като че ден им се привиждаше, понякога куче изскимтеше или прелитаща сова зашумеше с крила, а ниска омара почна полека и грижливо да прегръща полята като отрудена майка.

Изпод едва различаваните стени и из градините се разнасяше тихо дишане, хората спяха на открито, отдадени доверчиво на нощта.

Сънна тишина бе легнала и на Бориновата къща, само щурец църкаше при огнището и Ягушините дихания пърхаха като крила на пеперуда.

Трябва да беше вече късна нощ, първи петли пропяха, когато Борина се раздвижи на леглото си, като че се пробуждаше, а в същото време месецът удари в стъклата, плисна и заля лицето му с разкипяла сребърна светлина.

Той приседна на леглото, заклати глава и правеше усилия с гръкляна си да каже нещо, но из гърлото му се чу само едно хъркане.

Дълго седя той така, оглеждаше се безпаметно и понякога посягаше с пръсти по светлината, като че ли искаше да събере в шепата разтрептялата се река от лунен блясък, която го шибаше в очите.

— Съмва се... време е... — промърмори най-сетне той, като стъпи на пода.

Погледна през прозореца и сякаш събуден от тежък сън, стори му се, че е вече сред ден, че е заспал, а го чакат някакви бързи работи...

— Време е, време е да се става... — повтаряше той, като се кръстеше многократно и започваше молитва, оглеждаше се за дрехите си и посягаше за ботушите, където обикновено ги оставяше, но като не напипа нищо, забрави, всичко и безпомощно простираше ръце наоколо си; молитвата му се късаше и той само тук-там изговаряше безшумно някои думи.

В мозъка му изведнъж се сплъстиха спомени за някакви работи: ту отдавнашни неща, ту като че ли отгласи от това, което се вършеше около него през цялото му боледуване, проникваха те в него като малки дрипи, като бледи припомняния, като замръзнали движения на буците в стърнище, и сега внезапно се пробуждаше, намотаваше се в

мозъка му и напираше навън, та той всеки миг се хващаше за някое привидение, но едва успял да се хване за него, привидението се разнищваше като гнила прежда в паметта му, а душата му се колебаеше като пламъче, което нямаше с какво да се подхрани.

Само толкова знаеше, колкото можеше да се присънва през ранна пролет на засъхнали дървета, че е време да се събудят от зимната си вкочанелост, време да изпуснат из себе си набраните сили, време да зашумят с вихрите сватбената песен на живота, а не знаят, че са безполезни сънищата им и напразни усилията...

Затова каквото и да вършеше, вършеше го като кон, пуснат на свобода след дългогодишно каране на градинарско колело: по навик той обикаля в един и същи кръг.

Мачей отвори прозореца и погледна навън, погледна в килера и след дълго мислене разбърка огнището, а после бос и по риза излезе вън.

Вратата бе разтворена, целият отвод бе залян от лунна светлина, пред прага спеше свит на кълбо Лапа, но при шума от стъпките му се събуди, заръмжа и като позна, че е свой човек, тръгна подир него.

Мачей се спря пред къщи, чешеше се по ухото и се мъчеше да си спомни какви ли бързи работи го чакат...

Кучето радостно скачаше въз гърдите му. Той го поглади като порано и загрижено разглеждаше наоколо.

Беше светло като ден, месецът вече се издигаше над къщата, така че синя сянка се спущаше по белите стени, водата на вира проблясваше като огледало, селото почиваше в дълбоко мълчание; само птици някакви цвърчеха като луди из гъсталака.

Ненадейно той си спомни нещо, та тръгна бързо из двора, всички врати бяха отворени момчетата хъркаха под стрехите на плевнята, отби се в конюшната, потупа конете и те запръхтяха, па назърна и към кравите, които лежеха наредени, тъй че само задниците им се виждаха на светлото. После поиска да измъкне изпод навеса колата, дори потегли щръкналия процеп, но като видя светещия при кочината плуг, забърза към него и още нестигнал до там, забрави и за това.

Застана напред двора, като се обръщаше на всички страни, защото му се стори, че отнякъде викат.

Току пред него се издигаше геранилото на кладенеца и хвърляше дълга сянка.

— Какво има? — питаше той и се заслушваше за отговор.

Набраздената от светлини овощна градина сякаш му препречи пътя, сребреещите листа нещо тихо шепнеха помежду си.

„Кой ме вика?“ — мислеше си той, като се допираше до дърветата.

Лапа, който ходеше все до него, нещо заскимтя. Мачей се позапря, въздъхна дълбоко и рече весело:

— Нали, кучо, време е да се сее...

Но в миг забрави и за това; в паметта му всичко се разсипваше като сух пясък между пръсти; само все нови хрумвания го тласкаха нейде напред; мотаеше се той в тия измами като вретено в нишка, която вечно бяга, а е все на едно място.

— То се знае... време е да се сее... — каза той пак и тръгна бързо покрай навеса през прелеза, който водеше към нивите, натъкна се на нещастния сенарник, изгорен още през зимата и сега наново издигнат.

Изпърво искаше да го отмине, но внезапно отскочи. За миг му просветна в ума и той като светкавица се пренесе в миналото, измъкна из плета един кол, сграбчи го като вила с двете ръце и с ожесточен вид се спусна към стълбовете на сенарника, готов да бие и убива, но неуспял още нищо да удари, изпусна безпомощно кола.

Зад сенарника, от самия път и покрай картофите се простираше дълга изугарена нива; той застана при нея и я гледаше със смаяни очи.

Месецът беше вече напред небето. Земята се плакнеше в примъглени светлини и сякаш заслушана в мълчанието, лежеше украсена с бисерна роса.

Ненарушима тишина цареше в полето, замъглени далнини сливаха земята с небето, от лъките лазеха белезникави мъгли, влачеха се като преди над житата и ги притулиха като във влажен и тънък кожух.

Високите белезникави стени на ръжта се навеждаха под тежината на класовете, увиснали като ръждиви пилешки клюнове, пшениците растяха право нагоре, стоеха горделиво и польскваха с възчерните си пера, а овесите и ечемиците, едва братимили, се зеленееха като ливади в светлите завивки от мъгли и светлина.

Втори петли вече пееха. Късна нощ беше. Потънали в дълбок почивен сън, полята сякаш дишаха с тихичък шум и с някакво ехо на

дневните трудове и грижи — както диша майка, когато си легне с доверчиво заспали в прегръдките ѝ дечица.

Борина изведнъж приклепна на лехата и взе да слага в запретнатата си предница пръст, сякаш семе от приготвен за посев чувал, и като наслага толкова, че едвам можа да се изправи, прекръсти се, опита размаха си и почна да сее.

Наведен под тежината, крачка по крачка вървеше той бавно напред и с онзи благославящ полукръгъл замах сееше пръст по нивата.

Лапа вървеше след него, а когато на края някаква изплашена птица изскочи изпод краката му, подгони я за миг и пак се върна на върна служба при господаря си.

А Борина, загледан напред в целия този вълшебен мир на пролетната нощ, вървеше тихо по лехите като някое привидение, което благославяше всяка бучка земя, всяко стръкче жито, и сееше, сееше неспирно, неуморно сееше.

Спъваше се о буците, олюляваше се в трапчинките, дори понякога и падаше, но нищо не съзнаваше, нищо не чувствуваше освен оная глуха и неудържима потребност да сее.

Вървеше той чак до края на нивата и щом свършеше пръстта, събираше друга и пак сееше, а когато на пътя му се изпречеха камъни или храсти, възвиваше настрани.

Тъй далече отиваше той, че птичите гласове вече не се чуваха и цялото село потъна нейде в мъгливата мрачина, а го обгърна неизгледното море на полята. Той потъваше в тях като заблудена птица или като отлитаща от земята душа — и пак се озоваваше близо до къщите, връщаше се пак в кръга на птичите гласове и в кръга на млъкналите за миг човешки грижи, сякаш изнесен повторно на брега на живия свят от шумната вълна на житата.

— Пущай браната, Куба, и лекичко! — викаше той понякога като че ли на ратая.

Така минаваше времето, а той неуморно сееше, спираше се понякога да си отдъхне и да протегне кости и пак се залавяше за тая празна работа, за тоя безполезен труд, за тия излишни грижи.

А после, когато нощта вече леко помътня, звездите побледняха и петлите запяха преди съмване, той тръгна по-бавно, по-често се спираше и като забравяше да нагребе пръст, сееше с празна шепа — сякаш до последна пращинка разсейваше себе си върху нивите на

своите прадеди, всичките си преживени дни, целия си човешки живот, който му е бил даден, сега го връщаше на тия свещени ниви и на предвечния бог.

И в тия последни часове на неговия живот започна да става някакво чудо: небето посивя като конопено платнище, месецът зайде, угаснаха всички светила и целият свят внезапно ослепя и потъна в тъмни безредни глъбини, а някъде като че ли ставаше нещо съвсем непонятно и идеше през мрачините с тежки стъпки, та изглеждаше, че цялата земя се люлее.

Продължителен зловец шум повя откъм горите.

Затресоха се самотните дървета, дъжд от изсъхнали листа зашумя по класовете, залюляха се жита и треви, а от ниските и разтреперани ниви се разнесе тих, тревожен, плачлив глас:

— Стопанино! Стопанино!

Зелените стъбла на ечемика се тресяха като от плач и с горещи целувки се прекланяха пред отрудените му крака.

— Стопанино! — като че ли скимтеше ръжта, препречваше му пътя и се тресеше с дребен град от сълзи. Някакви птици жално закрепяха. Вятър зарида над главата му. Мъгли го обвиха в мокра прежда, а гласовете все растяха, ставаха исполински и непрекъснато го шибяха с плач от вси страни:

— Стопанино! Стопанино!

Най-сетне той чу, огледа се наоколо и рече тихо:

— Та нали съм тука, защо, какво?...

Изведнъж всичко наоколо млъкна и само когато пак тръгна да сее с натегнала и празна шепа, земята като грамаден хор продума:

— Остани! Остани при нас! Остани!...

Той се спря смаян. Стори му се, че всичко тръгна срещу него, тревите пълзяха, разлюлените жита плуваха, обвиваха го дългите ниви, целият свят се надигна и се втурна върху него, та дори страх го обзе. Искаше да вика, но не можа да изтръгне глас от стиснатото си гърло, искаше да бяга, но не намери сили, а земята го хвана за краката, житата го оплитаха, браздите го задържаха, вкопчаха го твърдите буци, заплашваха го дърветата, като преграждаха пътя му, тръни го бодяха, камъни го раняваха, зъл вятър го гонеше, объркваше го нощта и гласовете, които шибяха по цял свят:

— Остани! Остани!

Изведнъж той замря, всичко притихна и се спря на мястото си, светкавица проясни очите му от смъртната тъмница, небето се разтвори пред него, а там в ослепителната светлина бог отец, седнал на трон от снопи, му протяга ръце и говори благо:

— Дойди при мене, човешка душичке. Дойди, измъчени рабе...

Залюля се Борина, разгърна ръце като във време на черковно възношение:

— Помилуй ме, боже! — продума той и се строполи по очи пред най-светото величие.

Падна и умря в часа на божията милост.

* * *

Съзори се над него, а Лапа дълго и жално виеше.

**IV ЧАСТ
ЛЯТО**

I

Така си умря Мачей Борина.

В къщи се бяха поуспали малко, че беше неделя; събудиха се едва когато Лапа залая и така скимтеше, така виеше, така се хвърляше към вратата, а като му отвориша, така дърпаше за дрехите и пак изтичваше навън и се обръщаше да види дали идват подире му, че нещо жегна Ханка.

— Я виж, Южко, какво иска това куче!

Южка затича весело след него, като подскачаше по пътя.

Доведе я до бащиния ѝ труп.

Тя страшно изпищя. Изведнъж всички се насъбраха на нивата при стария, но виждаше се, че бе вече напълно вдървен. Той лежеше по очи, както бе паднал във време на кончината си, и с разперени кръстом ръце, сякаш в последна задушавана и гореща молитва.

Отнесоха го у дома и все още опитваха да го спасят.

Но напразно бяха всички опити, напусто беше всяка грижа и всяка помощ: труп си беше вече той, студен човешки труп.

Страшен плач се вдигна в къщи; Ханка се развика до небето, Южка с рев се блъскаше о стената, Витек бучеше заедно с децата, дори Лапа виеше на пътя, само Петрек се повъртя насам-натам, погледна към слънцето и пак отиде да спи в конюшнията.

А Мечей, проснат и вдървен, лежеше на леглото си с широко разтворена и оваляна в пръст уста, приличен напълно на изсъхнала на слънцето буца или на прогнил пън. Във вкочанелите си шепи стискаше пясък, а широко отворените му очи гледаха с такъв възторг и нейде тъй далеко, сякаш в широко разтвореното небе.

Но такъв страшен ужас на смъртта лъхаше от него и такава пронизителна суровост, че го покриха с плащ.

Понеже за един миг се разчу из селото, щом слънцето изскочи над къщите, и хората тичаха да видят. Час по час някой влизаше, повдигаше покривалото, вглеждаше се в очите му, коленичеше и изчиташе молитва; други пък кършеха отчаяно ръце и заставаха в жално смирение, съкрушени от божията сила над човешкия живот.

Само жалните оплаквания на осиротелите, които се носеха по цялото село, не утихваха нито за миг.

Чак когато дойде Ямброжи, той изпъди всички навън и заключи стаята, та заедно с Ягустинка и с дошлата да се помоли за душата на покойника Агата да подредят мъртвеца. Ямброжи правеше винаги с готовност това и често с шеги, но днес бе някак тежко на сърцето му.

— Толко ти е от човешкото щастие! — мърмореше той, като разсъбличаше умрелия. — Когато умирачката си хареса някого, сграбчи те за гръцмуля, прасне те по мутрата и ти метнеш петалата, де можеш да се опираш?...

Дори Ягустинка беше някак опечалена, защото рече жално:

— Трепеше се горкият по света и по-добре, че си умря.

— Ех, пък и лошо ли му беше!

— Ала и добро много не видя.

— Кому ли пък на тоя свят е много доброто! Ако ще да е и най-големия дворянин, ако ще да е и царя, и той се грижи, и той се мъчи и страда.

— Ех, това си му и остана, дето не видя глад и студ.

— Що е глада, старо! Грижите съсипват най-много човека.

— Право си е, не го ли знам по себе си! А нему Ягуша му вадеше душата, пък и децата не го жалеха.

— Децата му са добри и нищо лошо от тях не е видял човека — намеси се Агата, като прекъсна казваната си на глас молитва.

— Ти по-добре си гледай молитвата! Виж я пък нея, нарежда жалби за умрелия, а ушите й щръкнали за новини — изръмжа Ягустинка.

— Защото лошите деца не биха плакали толкова. Я чуй само...

— Да беше и на тебе някой толкова оставил, и ти седем пъти би се изпотила от рев по него!

— Я мълчете, Ягуша тича насам! — усмири ги Ямброжи.

Ягуша се втурна в стаята, застана напред като вкопана и не можеше ни дума да каже.

Тъкмо обличаха чиста риза на Мачей.

— Умрял! — изохка най-сетне тя, като впи в него изплашените си и обезумели очи. Страх схвана гърлото й, сърцето й като че ли се смръзна и тя едва успя да поеме дъха си.

— Не знаеше ли? — попита меко Ямброжи.

— У мамини спях и Витек току-що долетя, та ми каза. Истина ли е умрял? — попита тя изведнъж, като се приближи към него.

— Истина ами, нали за погребение го справяме, а не за сватба.

Тя още не можеше да разбере това, облегна се на стената, защото ѝ се стори, че сън я натисна и мора я души, пък не може да се пробуди, ами се върти цяла в пот и в страшна мъка. Тя току излизаше от стаята, пак се връщаше и не можеше да откъсне очи от трупа, час по час скачаше от мястото си да бяга някъде и пак оставаше, час по час изтичваше зад къщи до прелеза и безсмислено гледаше към полето или сядаше на пейката до Южка, която ревеше, късаше косата си и жално нареждаше:

— О, татенце мой! О, татенце мой!

То се знае, че целият двор и цялата къща бяха пълни с плачове и жални хлипания. Едничка само Ягна, макар всяка костичка да се тресеше в нея, макар и някаква тежка болка да притискаше гърдите ѝ, не порони нито сълза, не можа да извика, а само ходеше бледна и измъчените ѝ от ужас очи блестяха.

Добре, че Ханка скоро дойде на себе си и ако и да поплакваше още, но вече внимаваше за всичко и се разпореждаше, както обикновено, та когато дотърчаха ковачът и жена му, тя вече беше съвсем спокойна.

Магда избухна в плач, а само ковачът разпитваше.

Тя му разправи поред как е станало.

— Добре, че му даде господ лека смърт! — пошепна той.

— Толкова се настрада, та му се и падаше такава.

— Бедният, чак на полето е бягал от смъртта!

— Снощи го видях, лежеше си тихичко както всякога.

— И нищо ли не каза? — попита ковачът, като търкаше сухите си очи.

— Ни думичка. Позавих го с юргана, дадох му, та пийна и си отидох.

— И останал самичък! Може би не щеше да умре, ако имаше някой да го пази — простена Магда през дълбоки хлипания.

— Ягуша спеше у майчини си, че старата е тежко болна. Все това ще се случи.

— Имало да стане и станало! И той ако не се належа болен, ами как, повече от три месеца има! А пък няма ли оздравяване, току по-

скоро да си умре човек. Благодарим на бога, че вече се не мъчи — рече ковачът.

— Е па, нали знаеш, колко по доктори отиде, що лекове и всичко за нищо.

— То писано ли е да се мре, триста доктори за пара.

— Такъв домакин, такъв умник, божичко! — оплакваше Магда.

— Жал ми е само, че Антек не можа да го затече жив.

— Не е дете, няма да плаче. По-добре да се помисли за погребението.

— Истина, то пък като за пакост и Рохо го няма.

— Ще свършим и сами. Не се грижи, аз всичко ще направя.

Тъй отговаряше ковачът, който си придаваше тъжно лице, но друго нещо таеше в душата си, уж въздишаше, уж жалеше и бършеше сълзи, а не смееше да погледне човека в очите. Залови се да помага на Ямброжи и да приготвя облеклото на тъста си, зарад което дълго се рови между кълбетата прежда и другите вехтории в килера, по кътищата търси, дори и на тавана се качва уж за ботушите, които висяха там. Въздишаше синецът като мях, молитви четеше погласовито от Агата и все споменуваше добротата на покойния, но очите му непрестанно търсеха нещо по къщи, а ръцете му току се пъхаха под възглавниците или жадно тършуваха из сламата на леглото.

Дори Ягустина се обади хапливо:

— Дано намериш там нещо изсъхнало... па намериш ли, дръж да не ти избяга от кривачката, че е хлъзгаво...

— То не е твоя работа! — пробъбра ковачът и продължи вече нескривано да търси, където му попаднеше, дори не обърна внимание на Михал органистовия, който дотърча задъхан за Ямброжи.

— Ела в черквата, четири деца донесоха за кръщаване.

— Да почакаат, няма да оставя човека неуреден.

— Аз ще те отменя, хайде иди, Ямброжи! — рече ковачът, сякаш искаше да се отърве от него.

— Дошъл съм, ще го притъкмя. Друг път я ми се случи, я ми се не случи такъв стопанин. Направи, Михале, каквото трябва в черквата, замести ме сега там, па нека обиколят със запалени свещи кръщелния олтар, все ще ти капне някой грош и друг. За органист се учи, а при нищо и никаква кръщенка не може да послужи — подхвърли той насмешливо след него.

Ханка доведе Матеуш да вземе мярка за ковчег.

— Къщата да му не жалиш, нека барем след смъртта си да се разположи клетия — рече тъжно Ямброжи.

— Божичко, приживе му беше тясно на толчав имот, а сега в четири дъски ще се смести — пошепна Ягустинка, а Агата прекъсна молитвата си и застана плачливо:

— Господар беше човека, господарски ще го и погребат, а сиромаша... знае ли до кой плет ще му е последното издихание. Вечна светлина да ти бъде! Вечна... — увлече се тя пак в молитвите си.

Матеуш поклати глава, отмери трупа, прочете молитва и излезе, па макар че беше неделя, веднага се залови за работа; в къщи имаше всички дърводелски сечива, а и сухи дъбови дъски отдавна вече чакаха на тавана.

Той набързо си притъкми тезгях в градината и току подвикваше на Петрек, когото му бяха дали в помощ.

Денят отдавна бе напреднал, слънцето весело и горещо светеше, та веднага след закуска жегата хубаво запрежурия и всички градини и ниви бавно потъваха в този развълнуван белезникав кипеж на разжарения въздух.

Повехналите овошки от време на време помръдваха листовце като потънала в жегата птица крилото си; празнична тишина обгърна цялото село, само ластовичките чуруликаха по-упорито и се соваха като безумни над вира. По пътищата всред сиви прахуляци затрополяха коли, народ от съседните села запристига на черква, та всеки миг някой забавяше хода на конете или спираше пред Боринови, дето седеше разплаканото семейство, поздравяваше и въздъхваше жално, като назърташе вътре през разтворените врата и прозорци.

Ямброжи залягаше усилено и бързаше до изпотяване да натъкми тялото на умрелия; бяха вече изнесли леглото в градината и постилките бяха проснати на плета, когато той завика на Ханка да му донесе хвойнови плодове, за да накади с тях стаята.

Но тя не го чу и като избърсваше сякаш последните сълзи, които сами се лееха по лицето ѝ, гледаше непрестанно към пътя и се надяваше всеки миг за Антек.

Обаче часовете си течеха, а той не идваше; най-после тя реши вече да изпрати Петрек до града, за да разбере що става.

— Само ще измори коня и нищо няма да разбере... ами... — обясняваше Билица, който току-що беше дошъл с Веронка.

— Та в управлението нали знаят?

— Е, така е... знаят... ама едно, че днеска е затворено, нали е неделя, и после, без да подаде тук-там нещичко, никъде няма да му отворят.

— Ама не издържам вече — оплакваше се Ханка на сестра си.

— Ще му се радваш, ще има да ти тегли главата — процеди през зъби ковачът, като поглеждаше към седналата до стената Ягуша.

— Да ти изсърне тоя зъл език! — проръмжа тя.

— Болят го от веригите краката, та не може да бърза — добави със злоба той, ядосан от напразното търсене на парите.

Тя не рече нищо и пак заглеждаше към пътя.

В това време камбаната заби за литургия, Ямброжи се тъкмеше да иде в черквата и нареждаше на Витек да намаже с мас ботушите на Борина, защото се бяха спекли и по никой начин не можеха да се обуют.

Ковачът и Матеуш отидоха нейде из селото, Веронка забра баща си и Ханкините деца да ги отведе у дома, а в къщи останаха само жените и Витек, който без желание мажеше ботушите, напичаше ги силно на огъня и час по час отиваше да види господаря си или все тихо хлипащата Южка.

По улиците нямаше вече никакво движение, тъй като всички бяха отишли на черква, а пък у Боринови стана съвсем тихо; само дето през отворената врата и през прозорците Агатината заупокойна молитва се разнасяше като птичи цвъркот заедно с хвойновия пушек, с който Ягустинка кадеше отводите и стаите.

Изглежда, че наскоро започна и службата в черква, защото в предпладнешката тишина почнаха да се разнасят песни и звуците на органа като някакъв възвишен, недосегаем и сладък шум.

Ханка не можеше да си намери място и отиде чак при прелеза да изреди молитвите си.

„Умря си той, умря си!“ — мислеше си жално тя, като премяташе зърната на броеницата, но молитвата само от време на време идваше до устните ѝ, защото в ума ѝ и в сърцето ѝ сякаш бе заседнало някакво разбъркано кълбо от най-различни чувства и ужасен страх.

— Трийсет и две морги и пасища, и гори, и сгради, и добитък, толчав имот! — въздъхна тя, като обгърна с умиление широките поля и

целия този божи свят.

— Да поизплати човек дяловете и да остане на всичко това! Да е, както свекър ми беше! — Тя изведнъж почувствува гордост у себе си, погледна смело в самото слънце, усмихна се многозначително и с обнадеждено сърце, па зашепна думите на молитвите.

— Но петнайсетте морги не отстъпвам; и половин къща е моя, и тия млечни крави не изпускам от ръцете си — рече тя малко жаловито.

И пак взе да се моли доста дълго, като шареше с насълзените си очи по простряната като в златна наметка слънчева земя; изкласилата буйна ръж поклащаше увиснали ръждиви стръкове, възчерните ечемици полъсваха като дълбока вода, а яснозелените овеси, изпъстрени начесто с жълт полски синап, се къпеха трепетно в тихия нагрян въздух. Някаква голяма птица се виеше във въздуха над цъфналата детелина, която се простираше като окървавена кърпа на склона на възвишението. Тук-там бакла с хиляди бели очички стоеше като на стража при картофите, някъде из низините се синееха бледничките цветове на лена като примрежени от блясъка детски очи.

Чудно бе на този свят! Слънцето грееше все по-силно и топлината, наситена с миризма на безбройни цветове из житата и другаде, появяваше с такава мила и животворна сила откъм полята, че разпъваше от радост душата и сълзите сами бликваха от очите.

— Свещена майко! Свещена — изрече тя и наведе глава.

Камбанката зачурулика като птичка из въздуха.

— Ти си създал всичкия този свят, господи мили, Исусе! Ти си го сътворил! — шепнеше горещо тя и захващаше пак молитвата си.

Нейде наблизко нещо изпращя, тя се озърна внимателно; под вишните, облеганата на плета, стоеше Ягуша и някак тъжно въздишаше.

„Да няма човек мира ни минутка! — рече недоволно Ханка, понеже спомените я шибнаха като парлива коприва. — Истина, тя има припис! — припомни си изведнъж. — Цели шест морги! Крадла недна!“ Сърцето ѝ се сви от яд. Тя се обърна гърбом, но не успя да започне пак молитвата си, защото някогашните рани и жалби я връхлетяха като зли разлаяни кучета.

Минаваше вече пладне, мършави сенки запълзяваха изпод дървета и къщи, а из житата, които се накланяха малко под слънцето, тихо зацвъркаха щурци, тук-там бръмбар бръмваше или пъдпъдъци се обаждаха.

Но жегата все повече се усилваше и немилостиво прежурияше.

Черквата скоро пусна и край вира почнаха често да насядват жени, за да изучат обуцата си, а улиците загъмжаха от хора, коли и разговори, та Ханка побърза да се прибере в къщи.

Борина беше вече напълно стъкмен.

Той лежеше насред стаята на широка пейка, покрита с чаршаф и обградена със запалени свещи; беше измит, вчесан и хубаво избръснат, само че на бузата му имаше дълга рязка, оставена от Ямброжиевия бръснач; тя бе залепена с книжка. И най-хубавите дрехи бяха му облекли: белия клашник, що го бе правил за сватбата си с Ягуша, шарени панталони и ботуши почти съвсем нови.

В отрудените си съсухрени ръце държеше иконичка на света Богородица Ченстоховска, под пейката имаше леген с вода, за да охлажда въздуха, а на глинени похлупаци от съдини пушеха хвойнови плодове и изпълваха цялата къща със синкава мъгла, от която се надигаше страшното величие на смъртта.

Лежеше си тъй пременен Мачей Борина в оная мъртвешка тишина, лежеше той, справедливият и умен човек, истинският християнин, селски стопанин от деди и прадеди и пръв богаташ в селото.

За последен път сложи той отрудена глава под бащин покрив, както в топлите краища птицата, преди още да литне на воля към небесата, тръгва насам, накъдето от вечни времена са литвали всички.

Той бе готов вече да се сбогува с познати и роднини, готов за далечния път.

Душата му стоеше вече смирена пред божия съд, само този нищожен труп, тези човешки останки, напуснати от оживителното дишане, лежеха и сякаш леко се присмиваха между свещи, кадежи и непрестанни молитви.

И прииждаха, непрестанно прииждаха хора; кой жално въздъхваше, кой се удряше в гърди и горещо се молеше, кой мислеше, клатеше тъжно глава и избърсваше тежка сълза на печал, та молитвен шепот, сподавени хлипания и пълни с въздишки разговори трептяха и обзимаха човека като ръмеж на есенни дъждове. А хората влизаха ли, влизаха безкрай; идваха стопани и безимотни, идваха жени и девойки, идваха стари и млади, цяло Липци се блъскаше вече в стаята и отвода, а по прозорците се трупаха толкоз много деца и тъй вдигаха шум, че

Витек, като не успяваше да ги разгонва, насъскваше Лапа върху им, но кучето пък не го слушаше, днес то се увърташе около Южка, а понякога тичаше около къщи и виеше като обезумяло.

Над цялото село натегна Бориновата смърт; денят беше прекрасен, слънчев, с дъх на пролет и неизказано приятен, а чудна тъга бе обгърнала къщата, чудна тишина залегна по всички улици. Хората вървяха посърнали, мрачни и страшно угрижени, всеки въздишаше жално, разгръщаше ръце и се замисляше върху печалната човешка орис.

Мнозина, които бяха приятели на покойния, останаха пред къщи, а някои стопанки утешаваха Ханка, Магда и Южка, от приличие поплакваха заедно с тях и учтиво ожалваха осиротелите.

Само при Ягуша не пристъпи никой с добра и утешителна дума. Разбира се, тя не изпитваше нужда от съжаления, но все пак така я заболя от тази изоставеност, че избяга в градината, мушна се в гъсталака и там престоя цели часове, като се вслушваше само в работата на Матеуш около ковчега.

— Нима смее да се показва пък и на очи! — процеди през зъби кметицата.

— Остави я на мира! Не е време сега за това! — смъмра я някоя.

— Бог нека я съди — добави миролюбиво Ханка.

— Зарад тия ти думи кмета хубавко ще я възнагради! — засмя се ковачът. Добре, че го повикаха у воденичаря, понеже кметицата се бе вече наежила като пуйка и бе готова да се кара.

Ковачът избухна в силен смях и забърза, а те останаха и си приказваха за това-онова все по-тихо и сънно, сякаш поради тежките грижи или горещината, която ставаше наистина непоносима. Ставаше страшно тъжно и задушно, и най-лекичък ветреца не полъхваше, нито един листец, нито едно клонче не се поклащаше и макар че отдавна беше превалило пладне, слънчевият жар още се изливаше като жив огън и тъй припичаше, та стените плачеха със смола и вехнеха бурени и цветя.

Изведнъж се разнесе продължително и тъжно мучене: един селянин водеше крава отвъд вира.

— Навярно на поповия бик! — обади се Плошковица и следеше с поглед кравата, която се дърпаше на повода.

— Воденичаря още по-добре мучи за него, само че от яд! — подзе Ягустинка, но на никоя не се щеше да приказва.

Седяха те разкрячени като квачки на пясък и едва дишаха от горещина. Жегата, тишината и плачливият непрестанен глас на молещата се при умрелия Агата ги обезсилваха.

Чак когато камбаните биха за вечерня, се разотидоха по домовете си и Ханка изпрати да повикат ковача, та да идат заедно при свещеника да уговорят за погребението на свекър й.

Витек се върна скоро, но самичък.

— Страх ме беше да се доближа, че Михал седи заедно с дворянина у Воденичарови и пият чай — рече той задъхан.

— С дворянина ли?

— Е па, нали го познавам! Пият си чай и си похапват козунак, нали видях. А жребците стоят на сянка и току пристъпят, пристъпят с крака!

Тя много се учуди на това, но след вечерня се премени и без да чака ковача, се запъти с Магда към дома на свещеника.

Той не беше вътре, макар че всички врати и прозорци бяха разтворени; те поседнаха да го чакат, но след малко прислужницата каза, че бил на двора и казал да отидат при него.

Той седеше на сянка до оградата, а насред двора покрай охранена кравица се въртеше и реवेशе як шарен бик; ратаят едвам го удържаше за повода.

— Валек, почакай още, нека се поразпали повечко! — викна свещеникът и като изтриваше изпотената си глава, повика при себе си жените, заразпитва ги за всичко и сърдечно ги утешаваше и укрепяше духом, а когато заприказваха за опелото и за разноските, той ги прекъсна остро и нетърпеливо:

— После за това. Не дера кожите на хората. Мачей бе пръв стопанин в селото, та и погребението не трябва да бъде какво-годе. Казвам ви, не какво-годе! — повтори той намръщено, както си имаше обичай.

Жените му прегърнаха краката и не посмяха нищо да му противоречат.

— Ще ви науча аз! Я ги гледай я, нехранимайковци недни! — кресна той на органистовите момчета, които назъртаха иззад плетищата. — Как ви се вижда моето биче, а?

— Много е хубаво, по-харно от воденичарското — одобри Ханка.

— Прилича неговия на моя, колко вол на карета! Я го вижте по-добре! — и той ги поведе по-близо и потупваше галено бика, който налиташе вече като бесен към кравата. — Какъв врат! А пък гръб какъв има, какви гърди! Змей, не бик! — викаше той, та чак присумтя от радост.

— Истина, още не бях виждала такъв.

— Хе, хе, истина! Чист холандец, триста рубли ми струва.

— Толкова пари! — учудиха се жените.

— Ни грош по-малко! Валек, пуцай го... но внимателно, че кравата не е много яка... От един път ще я покрие... Разбира се, че е скъп, ама само по рубли и двацет гроша взимам на крава, искам липчени да си развѣдят породисти крави. Воденичаря ми се сърди, ама не ми се гледат вече тия таралежи, които имате от неговата порода. Я дръж добре, заплесо, дръж кравата досам муцуната, че ще ти се изтръгне! — кресна на селянина. — Хайде, идете си със здраве! — обърна се към жените, като видя, че се позавърнаха засрамени настрана. — А утре го отнесете в черква! — викаше още след тях и се залови да помага на селянина, който не можеше да удържи кравата.

— И отгоре ще ми благодариш за телето, още не си виждал такова. Валек, я го разведи да се поразхлади! Впрочем какво значи една муха за такъв змей! — хвалеше се той.

Жените се запътиха към органиста, че и с него отделно трябваше да уговорят за погребението, но понеже органистката ги почерпи с мляко и кафе, та се малко позаприказваха, когато се върнаха в къщи, слънцето вече залязваше и кравите се прибираха от паша.

Пред къщи стоеха господин Яцек и Матеуш; господин Яцек пухкаше с луличката си и увещаваше Матеуш да нареже дърветата за Стаховата къща.

Матеуш някак не беше доволен и току кръшкаше.

— Дърветата ще изрежа, не е голяма работа, ама не знам дали ще мога да построя къщата... Може да се запиляе нейде по света... Не ми се стои вече в селото... Та знам ли какво ще заловя... — говореше той и поглеждаше към Ягуша, която доеше кравата при обора. — Утре ще свърша ковчега и пак ще си приказваме — завърши бързо Матеуш и си отиде.

Господин Яцек влезе при умрелия и изчете дълга сърдечна молитва, като бършеше обилните си сълзи.

— Дано поне синовете му да са се метнали на него — рече после той на Ханка. — Добър човек беше и истински поляк. С нас беше във въстанието, доброволец дойде в отряда и не си жалеше кожата. Виждах го как работеше. Разсипа се човека заради нас... Проклятие тежи над нас... — приказваше сякаш на себе си, а Ханка, макар че не проумяваше всичко, все пак му беше благодарна за хубавите думи и прегърна краката му.

— Остави ме! Такъв човек съм, каквито сте и вие! — викна сърдито той. — Защо си такава глупава, дворяните да не са светци? — Той погледа още малко Борина, запали луличката си от свещите и си излезе, без да отговори на поздрава на ковача, който тъкмо влизаше в отвода.

— Нещо е горд днес! Просяк такъв! — рече той ядовито след Яцек, но понеже бе някак възраждан, седна до жена си и ѝ зашепна: — Работите вървят добре! Знаеш ли, Магдушо, дворянина иска да се сдобри със селото. Уговаря ме да му помагам. То се знае, че нещо полза все ще излезе от това. Само че никому нищо, жено. Големи работи ще станат.

Той се приближи до мъртвеца, повъртя се насам-натам из къщи и изтича пак из село да събира народа на съвещание в кръчмата.

Мръкваше се вече, слънчевите зари изстинаха и изглеждаха като ръждясали, покрити с пепел тенекии, тук-там само някое облече светеше, озарено от златистата светлина на залеза.

А като мръкна хубаво и привършиха грижите около стоката, цялата челяд пак се събра при мъртвеца. Около възглавето на Борина ставаше все по-светло от запалените свещи. Ямброжи час по час чистеше фитилите и пееше от молитвеника, а останалите повтаряха след него, поплакваха и се повайкаваха.

Други пък от съседите, понеже беше тясно и задушно в къщи, бяха коленичили до прозорците отвън и проточваха дълга и жална молитвена мелодия, та изглеждаше, като че цялата градина пее.

Късна нощ наставаше над света, зацари пълна тишина; тук-там си лягаха да спят, из градините се белееха постилки, прозорците на къщите гаснеха един по един, само петлите пееха някак тревожно и такъв задух настана като при промяна на времето.

До късно през нощта пяха при Борина, а когато се разотидоха, останаха само Ямброжи и Агата да го пазят до сутринта.

И пееха те отначало с глас, но като престана всяко движение и ги притисна бездънната тишина на нощта, и тях ги налегна дрямка: вкопча се яко за главите им и те запровличаха все по-тихо и понеразбрано, не се сепваха дори тогава, когато Лапа влизаше и с тихо скимтене лижеше намазаните с мас ботуши на покойника.

Почти посред нощ гъста тъма притисна земята, угаснаха звездите, заоблачи се навред и още повече утихна; само от време на време някое дърво се полюееше и тихичък, плах шум се понесеше или отнейде се откъснеше някакъв странен глас — нито крясък, нито гръм, нито далечен вик — и изчезнеше неизвестно къде...

Селото почиваше в дълбок сън и сякаш на самото дъно на тъмнината. Само стаята на Борина светеше бледо в тази мрачна бездна и през разтворените прозорци се виждаше простреният между жълти светлинки Мачей, забулен от пушека на кадилниците като от някакъв синкав облак. Ямброжи и Агата, облегли на него глави, вече спяха здравата, та хъркането им се разнасяше надалече.

А тази къса лятна нощ минаваше скоро, като че бързаше за някъде, преди първи петли да пропеят; свещите догаряха една по една и гаснеха като очи, изморени от гледане в умрелия, така че към съмване остана най-голямата и трепкаше като златно копие.

Най-сетне и сивата, замъглена зора, извлякла се лениво от полята, назърна в стаята, право в лицето на Борина, което като че ли се посъживи, като че ли се пробуди от тежък сън и вслушано в първите чуруликания из гнездата, гледаше през почернелите клепачи в още далечните зари на изгрева.

Светлината се усилваше и като снежна виелица се пръскаше по земята.

Небето се проясни като платно на белилки, огряно от слънце; откъм полята полъхна хлад, вирът въздъхна и сънно се раздвижи, а изпод мрачните бездни на нощта се появиха очертанията на горите, които се издигаха над земята като черни облаци, а някои самотни дървета виреха горделиво кичури в разбеления въздух като китки от черни пера; повея и първият вятър, разлюшна овошките из градините и почна да облъхва заспалите по пейките.

Но рядко още някой трепваше и отваряше очи. Всичко лежеше в сладко доспиване и се ленеше, както бива обикновено след празник или след панаир.

Не след дълго се показа и самият ден, само че някак замъглен и печален. Слънцето още го нямаше, но чучулигите вече звъняха своите молитви, водите по-шумно заклокочиха и житата се раздвижиха и заудряха със съскащи класове по слокове и пътища, някъде из дворищата се понасяше тъжно блеене на овце, другаде гъски кресливо гакаха или петли деряха гърла. Чуваха се вече човешки гласове, хлопане на вратни, конски пръхтеж; наставаше оживление, народът се вдигаше, цяло село се събуждаше и се залавяше за всекидневния си труд, само у Боринови бе още тихо и спокойно.

Заспали бяха от онези скърби и тежки грижи, та чак на двора се чуваха хърканията им.

Вятърът всеки миг нахлуваше през отворените прозорци и врати, блъскаше се с шум из къщи и напразно развяваше косата на мъртвеца и пламъка на последната свещ.

Не мръдна Борина, не отвори очи, не скочи да работи и другите не караше да работят... Лежеше си той мъртъв, тих, състинал се като камък и за всичко вече глух.

А вятърът се усили и мощно удари в овощната градина, та всичко наоколо почна да се люшка, да шуми, да се блъска, разклати се и сякаш назърташе към посинялото лице на Борина; гледаше го замъгленият ден, гледаха го разлюлените дървета, а онези стройни и гъвкави като девойки ружи се навеждаха в ниски поклони през прозорците; час по час откъм двора влизаше някоя бръмчлива пчела или пеперуда долиташе право към светлината на пламъка; ту заблудена ластовичка зачуруликваше над него, ту мухи хвърчеха, припълзяваха бръмбарчета и всевъзможни божи гадинки, а заедно с тях навлизаше в стаята тихо бръмчене и шум, и пърхане, и църкане, като че ли в един глас на жива сърдечна жалба:

— Умря! Умря! Умря!

И всичко живо се тресеше, хлипаше и се унасяше като в сподадено горчиво оплакване. По едно време току изведнъж настана тревожно затишие, всичко като че ли спотаи дъх и падна ничком на земята, тъй като из здрача на зората изгря червеното грамадно слънце,

издигна се над света, обгърна го с властното си и животворно око и пак се скри в сплъстените облаци.

Целият свят посивя и не след много заръси ситен и топъл дъжд с обилни капки, та изведнъж цялото поле и всички градини зазвъняха в сипкав непрестанен шепот.

Разхлади се доста, замирисаха на хубаво пътищата, птиците запяха с все сила и в сивия разигран прахуляк, който обгърна света, пиеха зажаднелите жита, пиеха отпадналите листа, пиеха дърветата, пиеха пресъхналите гърла на потоците и спечената земя, пиеха дълго и с наслада и дишаха като че ли с благодарност.

— Бог да те възнагради, братко дъжде! Бог да те възнагради, братче облаче! Бог да ви възнагради!

Този именно упорит дъжд събуди Ханка, която спеше до самия прозорец, и тя първа скочи на крака.

Отърча и се развика към конюшнията:

— Петрек! Хайде ставай! Дъжд вали! Трябва да се бърза и да се прибере детелината, че за нищо няма да стане, като я навали! Витек, хайде бре, мързеливецо, изкарвай кравите! Хората ги вече изкараха! — викаше тя сърдито, като пущаше от гъсарника гъските, които с радостно погакване се затичаха към локвите.

Назърна при кравите и тъкмо изпъждаше свинете на двора, когато дотърча ковачът; решиха какво трябва да се купи за утрешната трапеза на третините, той взе пари и щеше веднага да замине за града, но вече от бричката я повика и рече тихо:

— Ханко, дай ми половината, зъб няма да обеля, че си опипала стария. С добром да е.

Тя почервеня като рак и буйно викна:

— Дрънкай си, ако щещ, пред цял свят. Я го гледай ти! Мисли човека, че всички са като него готови току да грабят.

Той я стрелна с очи, дръпна мустаци и шибна конете.

А Ханка се зае усърдно за работа, нали толчаво стопанство на нея гледаше; трябваше здраво да стъпи на краката си и главата да си поблъска, за да успее всичко. И заповедният ѝ глас, както всеки ден, се разнасяше отсечено по целия двор.

На Борина запалиха две нови свещи и го покриха с чаршаф. Агата мърмореше молитви около него и често слагаше хвойнови зърна върху въглените.

Ягуша дойде от майкини си чак след закуска, но понеже и бе страшно да гледа мъртвеца, все се въртеше из двора и честичко поглеждаше към Матеуш, който бе пренесъл работата си на тока в плевнята; той бе свършил ковчега и тъкмо рисувахе на капака му бял кръст, когато тя застана на вратата.

Ягуша мълчеше и тревожно поглеждаше черния капак.

— Вдовица си сега, Ягушо, вдовица — пошепна той съчувствено.

— Е па — отвърна тя насълзено и тихичко.

Той гледаше кротко Ягуша, сега отслабнала и бледна като просфорка и тъй жаловита като обидено дете.

— Такава е орисията на човека — рече той тъжно.

— Вдовица съм, вдовица! — повтори и Ягна и сълзи напълниха сините ѝ очи, а тежките въздишки дори късаха сърцето ѝ; тя избяга зад къщата и без да се пази от дъжда, плака тъй дълго и с цялата си душа, та трябваше дори Ханка да я отведе в стаята, като се опитваше да я успокои и разгуши.

— С плач не ще го върнеш. И на нас не е леко, ала на тебе, сирота, навярно ти е много мъчно — говореше ѝ тя благо.

— Плач като плач, ама и година няма да мине, па ще ѝ запеей ней такава нова сватбена песен, че ще се замае — обади се по своему Ягустинка.

— Не е сега време за шеги — скастри я Ханка.

— Самата истина си казвам, не е ли млада, не е ли хубава, не е ли богата? Като от кучета с прът трябва да се брани от мъжете.

Ягна нищо не отвърна, а Ханка изнесе на двора храна за прасетата и погледна към пътя.

— Какво ли пък става там? — мислеше си смутено тя. — Щяха да го пуснат в събота, пък ето понеделник стана, а него го няма никакъв.

Но нямаше време за тъжни мисли, защото трябваше да иде да помага да спластят останалото сено и всичката детелина, тъй като дъждът се засили вече здравата и не преставаше ни за миг.

А наскоро след пладне дойдоха свещеникът и органистът, дойдоха и членовете на братството със свещи, събра се и малко народ. Сложиха Борина в ковчега, Матеуш закова капака, свещеникът прочете молитвите, поръси го със светена вода и го откараха в черквата, като

попяваха тихичко по пътя, а Ямброжи вече биеше камбаната на умряло.

А когато се върнаха от черквата, в къщи изглеждаше тъй пусто и страшно тихо, че Южка избухна в плач, а Ханка се обърна към Ягустинка, която шеташе из стаята:

— От толко време беше като мъртъв, ама все усещаше човек, че господар има в къщи.

— Ще се върне Антек, пак ще има господар — рече малко угоднически Ягустинка.

— Дано само по-скоро се върне — въздъхна мрачно Ханка.

Но понеже сиви и влажни завеси покриваха света и дъждът не преставаше, тя изтри сълзите си, въздъхна веднъж-дваж и пак взе да разпорежда.

— Хайде, мърдайте, хора! Да умре, който ще да е, ако ще би и най-големия, иди го спасявай ти него, все едно камък в море да падне, а пък земята не чака и трябва да я работиш.

И тя поведе всички към прелеза да загърлят картофите, само Южка остана да наглежда децата. Момичето, и без това беше малко болно и не можеше още да се свести от плач. От него не се делеше Лапа, а в отвода Витековият щъркел стоеше на един крак като на стража.

И дъждът ни за миг не спираше и валеше ситен, гъст и топъл, та престанаха и птичките да пеят и всяка гадинка тихичко се притули и утихна, целият свят полека-лека онемя и като че ли се заслуша в това звънливо и непрестанно ръмолене, само сегиз-тогиз гъски закрякваха из сините и разпенени локви.

Едва при самия залез се показа пламналото в огън слънце и запали червени пламъци в росата и в локвите.

— Утре — хубаво време! — казваха хората, като се прибираха от нивите.

— Да ще още да повали! Чисто злато е това, не дъжд.

— Картофите вече беряха душа.

— Ами овесите да не бяха по-добре?

— Всичко ще се оправи сега.

— Да беше барем три дни поваляло тъй — въздъхна някой.

И не щеш ли, валя тъй кротичко и гъсто, без прекъсване, до късна нощ, та хората с умиление излизаха пред къщите на хладен и

ароматен въздух, а Гулбасовите момчета викаха момичета и момчета да търчат извън село по по-високите места и да палят собутки^[1], защото на сутринта бе Еньовден. Но понеже бе тъмно и дъждовито, малцина се полъгаха и само тук-там край гората светнаха слаби огньовете.

Витек още от мръкване се мъчеше да склони Южка да тичат заедно на собутки, но тя жално му рече:

— Не ща, не ми трябват игри мене, нищо ми не трябва...

— Ама само ще запалим, ще прескочим огъня и пак ще си дотърчим — молеше я горещо той.

— Стой си в къщи, че ще кажа на Ханка! — заплаши го Южка.

Но той отърча и се върна чак след вечеря, гладен, овалян с кал като прасе, защото дъждът не престана ни за миг и валя цяла нощ. Престана чак късно сутринта, когато народът вече отиваше на опелото.

Обаче слънцето не се показва; светът бе обвит със сивкава мъгла, в която още повече зеленееха и ниви, и градини, а водите се влачеха като сребърни прежди. Въздухът бе свеж, хладничък и ароматен, при всеки полъх падаше обилна роса от дърветата, птичките като безумни се късаха от песни, кучетата весело лаеха и се гонеха с децата по улиците; всеки човешки глас хвъркваше високо и радостно; земята дори, пропита с вода и набъбнала от сила, сякаш кипеше в необуздан растеж.

А в черквата свещеникът отслужи опелото и заедно със слупския свещеник и с органиста, седнали един срещу други на чиновете пред големия олтар, запровличаха латински песни.

Борина лежеше високо на подставката, обградена от бяла гора запалени свещи, а наоколо коленичеше цялото село, всички унесени в молитва и заслушани в дългите плачевни латински песни, които понякога избиваха в тъй страшен вик, та чак косата настръхваше и сърцето се свиваше на човека; понякога затихваха в пронизителни жални стонове, от които душите отмаляваха безсилни и сълзите сами течеха от очите; ту отново се извишаваха, чудни и недосегаеми като гласове на ангелски песни и на вечно щастие, та народът тежко въздишаше, често триеше очи, а някои не издържаха и избухваха в сърдечен плач.

Цял час продължава това и като свършиха да пеят, вдигна се глъчка, коленичилите хора наставаха и Ямброжи почна да събира

свещите от подставката и да им ги раздава. Свещеникът още допяваше около ковчега и го окаждаше с кадилницата, докато въздухът стана син от пушека, поръси със светена вода, изпя още нещо и тръгна след кръста към вратата.

Черквата се затресе от викове, плачове и хлипания, защото най-личните стопани вече вземаха ковчега и го понесоха към колата. Положиха го в плиткия кош, който бе постлан със слама. В тази слама Ягустинка зарови тайно, за да не видят свещениците, един хляб, увит в чисто платно, Петрек хвана късо юздите на конете, плющеше с камшика и нетърпеливо се оглеждаше за свещениците.

Заечаха скръбно камбаните, изнесоха черните хоругви, светнаха кандилата. Стахо понесе кръста, а свещениците запяха:

— „Miserere mei, Deus!“^[2]

И страшната песен, песента на смъртта зариде над главите с безбрежна печал и ужас.

Тръгнаха бавно по тополовия път към гробищата.

Черната хоругва със скелетното изображение на смъртта запърпори на вятъра като някаква страшна птица и се понесе напред; след нея блещеше сребристият кръст и се отваряше дългата улица от членовете на братството със запалени свещи в ръце, и вървяха в черни одежди свещениците.

По средата караха ковчега, сложен на високо върху слама, та всички го имаха все пред очи, а веднага след него вървяха бавно домашните на Борина с бурен плач и вайкане, а отстрани и отдире, кой където бе намерил място, се натискаше цялото село и вървеше в дълбока скръб и мълчание.

И болните, и сакатите дори бяха излезли да го изпроводят.

Замъгленото, сиво небе висеше ниско, сякаш опряно на наведените над пътя грамадни тополи. Всичко стоеше неподвижно и прегънато, като че ли заслушано в тия скръбни песни, и когато повея вятър и раздвижи ниви и дървета, посипа се роса като тих и жален плач, а разлюлените жита се поклащаха бавно с тежките си класове и все по-ниско се навеждаха, сякаш падаха в краката на господаря в последен смирен поклон.

Песента на свещениците се разнесе далече из въздуха и страшна тишина се стовари на душите. Само камбаните непрестанно ечаха, биеха с тъжен глас, викаха нещо към мрачното небе, към горите и към

замъглените далечини. Чучулигите пееха над полята, някъде кола заскърца, хоругвите пърпореха, калта шляпаше под краката и болезнени, сиротински плачове непрестанно се носеха.

— „Miserere mei, Deus!“ — запя отново свещеникът, а след него повториха заедно скупският свещеник, органистът и ковачът, който държеше чадър над свещениците, защото пак започна да ръми.

И тъй страшно, тъй отчайващо, тъй плачевно пееха, та чак сълзи извикваха; сърцата замираха, а тревожните очи, унесените в човешкото безсилие очи се рееха по света и по облачното небе и просеяха милост. Лицата бледнееха, душите страдаха, болезнен трепет обземаше хората и те въздъхваха все по-тежко, а някои вече бършеха сълзите си или шепнеха молитви с посинели устни, удряха се в гърдите и се каеха сломени; всички бяха помрачени от тежка безнадеждна тъга, бяха потиснати от безгранична жал, та като някакви люти пушеци се носеха в душите им тревожни размисли и стенания.

Божичко, смили се над нас, грешните! Господи!

О, съдбо човешка, съдбо неотстъпчива!

А защо са всичките тия трудове с пот на челото? Какво е този човешки живот, който се стопява като сняг без следа, та дори и родните деца не си го спомнят?

Само една скръб, само плачове, само страдания...

И какво е това щастие, добруване, надежди?

Празен дим, тление, измама, нищо...

А ти, човече, какво си ти, който се големиш и се държиш гордо над всички други създания?

Само вятър си и ти, който не се знае откъде дохожда, не се знае защо вее, не се знае накъде отвява...

И ти, човече, се смяташ господар на целия свят?

Рай да ти дадат — ще трябва да го оставиш.

Всичките сили да ти даде някой — смъртта ще ти ги изтръгне.

Най-големия разум да ти признаят — пак на прах ще станеш.

И не ще превъзмogneш съдбата си, окаянико, смъртта не ще победиш, не...

Защото си безпомощен, слаб и излишен като лист, който вятъра отбрулва и завява по света.

Защото, човече, си в ноктите на смъртта като птичка, грабната от гнездото, която си писука радостно, скача и пее, без да знае, че скоро

зла ръка ще я стисне за гърлото и ще я лиши от сладкия живот.

О, душо, защо движиш човешкия труп, защо?

Тъй чувствуваше народът, тъй размисляше и гледаше печално зелените поля, блуждаеше със скръбни очи наоколо и тежко въздишаше от тези неизказани болки, та лицата каменееха и душите се разтрепераха.

Но те знаеха също, че едничката човешка надежда е в Христовото снизхождение, а едничкото прибежище на душата — в неговото свето милосърдие.

— *Secundum magnam misericordiam Tuam...*^[3]

Тежките латински изрази падаха като замръзнали буци пръст върху душите, та хората неволно навеждаха глава, сякаш под неумолимата коса на смъртта, но вървяха, без да спират. Вървяха те твърди и примирени, сиви и силни като камъните, които се виждаха по слоговете, готови вече на всичко и безстрашни, прилични едновременно и на угарите, и на буйните цъфнали поля; еднакви по сила и по слабост на дърветата, които всеки миг можеше гръм да ги тресне и да ги предаде в ръцете на смъртта, а те гордо се извисяват към слънцето и пеят мъдрата, радостна песен на живота...

Цялото село вървеше, натискаха се из пътя, но всеки бе потънал в скръб и като че вървеше в неизмерима пустош и усамотение и всеки гледаше нейде далече, като да виждаше през замрежените си от сълзи очи своите бащи, деди и прадеди, носени там, на гробищата, които прозираха вече през дебелите дънери на тополите...

Камбаните не преставаха да бият и мрачната песен се издигаше като все по-силен стон, гробищата бяха вече близко и израстваха между житата с кичурите дървета, кръстове и гробове и сякаш се разтваряха като страшен, никога незапълнен дол, в който бавно и безспирно се стича целият свят, та на мнозина вече се струваше, като че в този дъждовит въздух от всички страни бият камбани, от всички страни свещи светят, черни хоругви се веят и погребални песни се пеят; струваше им се, че от всяка къща изнасят мъртвешки ковчези, по всички пътища се движат погребални шествия и всеки оплаква някого, вие и тъй хлипа, та дори цялото небе и цялата земя се изпълват с жални стонове и се изливат потоци от непрестанни горчиви като пелин сълзи...

Шествието вече завиваше по пътя към гробищата, когато дворянинът го застигна, слезе от колата си и тръгна отстрана на ковчега, страшно притискан, защото пътят бе тесен, гъсто насаден от страни с брезички, а и житата го обграждаха от двете страни.

Когато свещениците престанаха да пеят, Доминиковица, хванала се за Ягна, прегърбена и полусляпа, запя по своему: „Който се в грижи“...

Не ще и дума, че всички ѝ запригласяха усърдно и подкрепяха изплашените си души с тази сърдечна песен.

И с тази песен, пълна с някаква надежда, те влязоха в гробищата.

Най-личните стопани вдигнаха на рамената си ковчега, дори и самият дворянин заподпира на средата и го понесоха по жълтите пътечки между потъналите в цветя гробове, треви и кръстове, зад параклиса, където в гъсталака от лески и лиляци чакаше вече прясно изкопаният гроб.

Страшни плачове и крясъци раздрусаха въздуха.

Хоругвите и свещите наобиколиха дълбоката яма, народът се смеси, натискаше се и назърташе тревожно в жълтеникавия и празен ров...

Като изпяха още това-онова, свещеникът застана на купчината изхвърлен пясък, обърна се и рече гръмогласно:

— Народе! Християнски народе!

Изведнъж всички млъкнаха. Само камбаните ечеха отдалеко, а Южка, прегърнала с детските си ръце бащиния си ковчег, плачеше в забрава и нищо друго не гледаше.

Свещеникът смръкна енфие, кихна веднъж-дваж и като пренесе насълзените си очи по народа, рече силно:

— Братя, кого погребвате днес, кого?

„Мачей Борина!“ — казвате вие.

Пък аз прибавям: и първия стопанин, почтен човек и истински католик погребвате... Защото аз от години го познавам и мога да заявя, че той живя примерно, хвалеше бога, изповядваше се, причестяваше се, па и на бедните помагаше.

Казвам ви: помагаше! — повтори той, като дишаше тежко.

Плачове започнаха да се чуват наоколо и все по-често се откъсваха въздишки, а той пое въздух и продължи, само че по-жално:

— И умря си, бедният, умря!

Смъртта си го избра, както вълк избира най-тлъстия овен от стадото, и то посред бял ден, пред очите на всички, и никой не може да му попречи.

Както гръм удря в най-високото дърво, та то пада разцепено, така и той падна под лютата коса на смъртта.

Но той не е напълно умрял, както казва светото писание.

Защото ето го застанал този пътник пред вратата на рая, чука и се моли, и плаче жалостиво, докато свети Петър го попита:

— Кой си ти и що искаш?

— Борина съм аз от Липци и моля за божието милосърдие.

— Тъй ли много те измъчиха твоите братя, та напусна живота?

— Всичко ще кажа — отговаря Мачей, — само отвори ми врата, свети Петре, да се постопля макар мъничко от божието милосърдие, че съм истина като лед от земното лутане.

Свети Петър поотваря малко, но все още го не пуца и казва:

— Само че говори истината, че тук не можеш никого да излъжеш. Говори смело, душо, защо избяга от земята?

Мачей се строполи на колене, защото чу отдолу ангелско пение и звън от звънчета като във време на пренос в черква, и рече разплакан:

— Истината ще кажа като на изповед: не можах по-дълго да остана на земята, защото хората там вече като вълци въстават един срещу друг, защото там има само свади, караници и незачитане на бога... Не са хора това, свети Петре, не са това божи създания, а бесни псета, мръсни свине... И тъй лошо върви на земята, дето не може да се каже.

Изчезна всяко послушание, изчезна всяка почтеност, изчезна милосърдието, брат срещу брата въстава, деца срещу бащи и майки, жени срещу мъжете си, слуги срещу господарите... Никой никого не тачи, ни старост се почита, ни власт, ни свещеника дори...

Дявола царува в сърцата на хората и под негово водителство разпуснатост и пиянство, и злини се разрастват все по-бурно в душите.

Навсякъде измамник до измамник и на измамник налита.

Навсякъде само хитрост, шмекерия, потискане и кражба; току каквото имаш, стискай здраво в ръце, че ще ти го грабнат.

Най-добрата ти ливада — ще я опасат, ще я изпогазят.

Бразда една, ама ще преорат от чуждото.

Дори кокошка да излезе из двора ти, ще я хванат като вълци.

Парче желязо да забравиш или въженце, па ако ще и на свещеника да са, и него не пропускат, ще го задигнат.

Само пият водка, развратничат и за божията служба никак немарят; кучешките безверници и христоубийци, евреите дето са, сто пъти са по-почтени и повече страх имат от бога.

— И това в липченската енория ли става — прекъсна го свети Петър.

— И другаде не е по-добре, но в липченската вече е най-зле.

Свети Петър почна да кърши пръсти, да мръщи вежди, да върти очи, да раздрусва пестница към земята и рече:

— Такива ли сте били вие, липчените? Такива! Разбойници отвратителни, безверници от немците по-долни! А тези хубави години, дето ги имате, тези плодородни поля, пасища, гора на всеки... и тъй се ядете помежду си!... Ояли сте се, негодници такива! Ще разправа за това на бога, ще разкажа, за да ви постегне малко юздите той на вас...

Мачей започна усърдно да брани своите, но свети Петър се разсърди още повече, тупна с крак и викна:

— Не брани такива синове! Ще ти кажа само това: тия юди да се поправят в срок от три недели, да се покаят, че ако не послушат, ще ги притисна с един глад, пожар и болести, та ще ме запомнят измамниците недни!

Свещеникът говореше силно, та чак в сърцата проникваха думите му. Тъй укорително и с такъв гняв божи заплашваше той, тъй разтърсваше пестници, че хлипане се разнесе наоколо: народът плачеше, биеше се в гърдите и се покаяваше...

А свещеникът се пооткашля и пак заговори за покойника как бе пожертвувал живота си зарад всички. И призоваваше към стговор. Призоваваше към справедливост. Призоваваше към разкайване за греховете, защото не се знае кому ще удари още сега последният час и ще трябва да се изправи пред страшния божи съд...

Дори самият дворянин изтриваше с длан очите си.

Но свещениците скоро свършиха опелото и си отидоха заедно с дворянина, а когато спуснаха ковчега в гроба и засипваха пръстта отгоре му, та затропа по капака, господи, то се вдигна писък, вик, вайкане, че и най-коравото сърце би се пръснало.

Ревеше Южка, ревеше Магда, ревеше Ханка и братовите деца, плачеха близки и далечни роднини, сродници и съвсем чужди, но най-

сърцераздиращо виеше Ягуша, на която нещо тъй бе стиснало гърдите, та се бе забравила в плач.

— Ех, квичи сега, а какви ги не прави с покойника! — измърмори някой отстрана, а Плошковица добави, като изтриваше очите си:

— Така се изплаква милост да не я изпъдят от къщи.

— Мисли си, че някой е глупав да й повярва! — рече високо органистката.

Но Ягна вече е забравила за божия свят. Тя се строполи нейде на пръстта и така жално плачеше, като че връз нея се сипеше тая тежка и рохкава пръст, като че ли за нея бучеха тези тъжни камбанни звуци, като че ли нея оплакваха...

А камбаните непрестанно биеха, сякаш се оплакваха на небесата, и всичките плачове, хлипания и окайвания над пресния гроб бяха оплаквания от неумолимата участ и от вечната човешка несправедливост.

Скоро започнаха бавно да се разотиват. Тук-там само още някой произнасяше молитви за умрелите или печално замислено блуждаеше между гробовете. Другите се движеха бавно към домовете си и се оглеждаха в очакване, понеже Ханка и ковачът канеха някои на помена, както бива обикновено след погребение.

Когато притъпкаха пръстта върху гроба и забиха черния кръст над него, заобиколиха осиротелите и на голяма група си тръгнаха, като приказваха тихо, ожалваха ги и поплакваха от време на време.

В Бориновата стая бе наредено всичко, каквото трябва. Покрай стените бяха наслагани маси и дълги столици до тях, та щом насядаха, веднага им поднесоха водка и хлебчета.

Пийнаха, както е редно, в мълчание и достойнство, хапнаха по малко и органистът зачете от книга молитви, па после запяха упокойна за умрелия; пригласяха му с готовност и от сърце, като прекъсваха само когато ковачът пущаше пак в ход бутилката, а Ягустинка раздаваше хляба.

Жените се събраха в другото отделение, у Ханкини; пиеха чай и похапваха сладка пита, па запяха след органистката и пяха тъй искрено и жално, та чак кокошките закудкудячиха из градината, и така, като споменуваше почтено покойния, народът си хапваше, пийваше,

поплакваше и пееше набожни песни за душата му, тъкмо както подобаваше за такъв случай и такъв стопанин...

Поменът бе богат, Ханка сърдечно подканваше, не жалеше ни ядене, ни пиене, та дори към пладне, когато мнозина се заоглеждаха за шапките си, поднесоха юфка с мляко, после изпържено месо със зеле и тлъсто сготвен грах.

— Някои и сватба такава не правят! — пошепна Болеславица.

— Та малко ли им остави сиромаша, а?

— Има на какво да си се радват, има.

— И сухи пари трябва доста да са пипнали...

— Ковачът се оплаква, че имало, ама уж се подянали някъде.

— Оплаква се, ама харно ще да ги е скрил.

Тъй приказваха тихичко помежду си жените, като изгребваха до дъно паниците и се пазеха да ги не види Ханка, която постоянно гледаше да не би да не стигне нещо. В другото отделение органистът, пийнал малко стана от мястото си до масата и с чаша в ръка заспоменува покойния тъй високо и с такива латински поговорки, та макар и малко да го разбираха, на всички насъбрани се доплака като при проповед в черква.

Глъчката се усилваше и лицата пламваха, тъй като бутилката с водка често обикаляше и приятно къркореше, та мнозина вече пипнешком търсеха по масата чашите си, а с другата ръка прегръщаха около врата съседа си и фъфлеха със заплетен език. Все още сегиз-тогиз някой повлечеше жална песен и се опитваше да изкаже помен за покойния, но вече никой не пригласяше, нито слушаше, защото всички приказваха на групи, кой с когото му се харесало, като се уверяваха в приятелство едни други и час по час се чукаха, а някои по-жадни за пиене се измъкваха тихичко навън и поемаха към кръчмата. Само Ямброжи днес съвсем не приличаше на себе си. То се знае, и той пи толкова, колкото и другите, па може и повече, понеже сам си искаше да му наливат, но седеше нейде в къта страшно посърнал, постоянно търкаше очи и тежко въздишаше.

Някой го побутна и искаше да изтръгне весела приказка от него.

— Не ме закачай, че съм нажален! — изломоти той. — Скоро, скоро ще умра... Само кучетата ще завият по мене и жена някое счупено гърне ще задрънка — мърмореше плачливо. — Ами как, бях на кръщенето на Мачей!... На сватбата му съм танцувал! Баща му,

дядо му съм погребвал! Хубаво помня! Господи мой, Исусе, и толко много народ изпратих, на толко много други съм бил камбаната... Сега е време и за мене...

Внезапно стана от стола и излезе бързо в градината; Витек казваше после, че старият седал до късно зад къщи и плакал...

Разбира се, никой не се загрижи за него: всеки си имаше достатъчно свои грижи, при това към мръкване дойдоха съвсем неочаквано свещеникът и дворянинът.

Свещеникът успокояваше ласкаво осиротелите, галеше децата, разговаряше с домашните, дори с удоволствие пиеше чая, който Южка му бе поднесла, а дворянинът поприказва с тоя-оня за различни неща, взе подадената му от ковача чаша, пи за здравето на всички и рече на Ханка:

— Ако някому е мъчно за Мачей, на мене е най-мъчно, защото, да беше сега жив, на драга воля бих се сдобрил със селото. Може би щях да дам и онова, което по-рано искахте... — рече той по-силно, като се оглеждаше наоколо. — Но има ли с кого да поговориш за таква нещо? Чрез комисаря не искам, а от селото никой не се обажда пръв!...

Слушаха го внимателно и мислеха върху всяка негова дума.

Още нещо приказва той, но като че ли на стена приказваше: никой не се обади, уста дори не отвори, само одобряваха, почесваха се по челата и се споглеждаха многозначително. Като видя, че не ще успее да сломи тая зорка предпазливост, той покани свещеника и си тръгнаха, изпратени от всички чак до портата.

Едва след като си отиде той, те взеха да се чудят и усилено да размислят:

— Я гледай, я гледай, самия дворянин да дойде на селско погребение!

— Има нужда от нас, затова се докарва — рече Плошка.

— Защо пък да не е дошъл човека така, от добро сърце? — защити го Клемб.

— Стар си вече, но още ум нямаш. Кога ли е дошъл с добро сърце в село дворянина, а?

— Нещо го стяга чепика, щом е взел да търси помирение той!

— Само че таква, дето ще е по-потребно на него, отколкото на нас.

— Пък ние можем да почакаме, защо да не можем! — рече пияният Шикора.

— Ти можеш, ама другите не могат! — вресна ядосано Гжеля, братът на кмета.

Почнаха вече да се карат и обиждат, защото един приказваше едно, друг друго, трети нито с тези, нито с другите се съгласяваше, а някои мърмореха:

— Да даде гората и нивите, ще се спогодим.

— Няма нужда от спогодба, ще дойдат и нови дялове, па и без това всичко ще бъде наше. Нека тоя син майчин по просия да тръгне зарад пакостта, дето ни направи.

— Душат го евреите, затова скимти сега за помощ от селяните.

— А по-рано само знаеше да креци: махай се отгук, простак такъв, че с камшика!

— Казвам ви: не му вярвайте на дворянина, че всеки дворянин само злото мисли на селския народ — викаше някой по-пиян.

— Я слушайте, стопани! — викна изведнъж ковачът. — Нещо умно да ви кажа: щом дворянина търси да се спогоди с нас, трябва да приемем, да се спогодим, да не чакаме на върба грозде.

При тия думи стана Гжеля, кметовият брат, и викна:

— Истина, самата истина ви казва човека! Хайде в кръчмата, там ще се поразговорим.

— А аз плащам за цялата компания — добави с готовност ковачът.

И без да се бавят, тръгнаха всички към портата.

Падаше вече вечерният здрач, кравите се връщаха от паша и по цялото село се разнасяха мучене, гакане, кръшни мелодии на цафари и детски песни и врьсъци.

Въпреки несъгласието и възпротивата на жените, мъжете се запътиха наедно към кръчмата. Само Шикора вървеше малко надире, хващаше се за оградите и нещо дълго бълбочеше край тях.

Дълго време се чуваха по пътя, тъй шумно отиваха; мнозина дори, за да пооблекчат душата си, запяваха или пък разпалено викаха.

А у Боринови, щом си излязоха гостите и настъпи тъмната вечер, стана някак чудно тихо, пусто и тъжно.

Ягуша се мятеше из стаята си като птичка в клетка. Час по час изтичваше при Ханка, но като виждаше как всички се движат

посърнали и убити, избягваше, без дума да каже.

Също като в гроб бе в цялата къща и след като привършиха работата около добитъка и вечеряха, макар че дрямка налягаше всички, никой не ставаше да отиде да спи. Седяха пред огнището и загледани в огъня, се вслушваха с тревога във всеки шум.

Беше тиха вечер, само понякога полъхваше вятър и зашумяваха дърветата; понякога плет изпращеше, стъклата на прозорците подрънваха или Лапа заръмжаваше и страшно се наежваше, а после наставаше дълго, безкрайно, напълно гробно затишие.

А те седяха все по-тръпнеци и тъй разтревожени, та час по час някой се прекръстваше и захващаше с разтреперани устни молитва, защото на всички вече се струваше, че нещо се движи някъде, че ходи по тавана, та чак гредите пукат, че слуша под вратите, че назърта през прозорците и се трие покрай стените, като че ли натиска ръчките на бравите и с тежки стъпки обикаля цялата къща.

Слушаха те пребледнели и със затаен дъх, сякаш замаяни.

Изведнъж кон запръхтя в конюшнията, Лапа силно залая и се спусна към вратата, Южка не можа да изтрае повече и изписка:

— Тате! Господи! Тате! — и заплака изплашена.

При тия думи Ягустинка щракна три пъти с пръсти и рече сериозно:

— Я недей рева! Пречиш на душата с миром да си отиде; плаحوвете я само задържат тука на земята. Разтворете вратите, нека си хвъркне тая пътница към божиите полета... Нека си полети с миром.

Отвориха вратата. В стаята зацари тишина и мъртвота, никой не се помръдваше, само пламналите очи блестяха и Лапа душеше по ъглите, поскимтяваше и въртеше опашка, като че ли се радваше някому, и сега вече всички най-дълбоко чувствуваха как помежду им някъде броди душата на покойника.

Най-после Ханка запя с развълнуван и сподавен глас:

Всички наши дневни грижи...

И всички запригласяха с безкрайно облекчение.

[1] Огнъове вечерта срещу Енъовден, прескачани от момците и момите за здраве. — Б.пр. ↑

[2] Смили се над мене, боже! (лат.) — Б.пр. ↑

[3] По твоята велика милост (лат.). — Б.пр. ↑

II

Беше чудно хубав, истински летен ден.

Трябва да беше десет часът сутринта, защото слънцето висеше напред между изгрев и пладне и все по-горещо се издигаше по небето, когато всичките липченски камбани загърмяха с все сила.

Онази камбана, която наричаха Петър, гърмеше най-силно и пееше с цяло гърло, като когато някой пийнал мъж върви из пътя, сполита от единия край до другия и напевно разправя с гърлестия си глас на целия свят своите радости.

И другата, по-малката, за която Ямброжи казваше, че била кръстена Павел, биеше не по-тихо, а пригласяше разпалено, взимаше висок тон, провличаше и пееше до забрава с чистия си глас; звънеше тя като някоя девойка, когато я обземе любовен копнеж, или като някой пролетен ден, който се втурва в полята, провира се между житата и с цялото си сърце пее на ветровете, на нивите, на ясното небе и на собствената си радостна душа.

Третата — сигнатурката, чуруликаше като птичка и напразно се мъчеше да надпее големите, но не можеше, ако и да вдигаше врява с отсечения си и бърз глас, сякаш с детинско упорство. Звъняха те и образуваха отличен оркестър, в който и бас бръмчеше, и цигулка провличаше, и дайре весело звънкаше с дрънкулките си. Гърмяха те заедно и проглушаваха ухото с тържествения си и силен глас.

На събор тъй радостно приканват те богомолците, защото днес е свети Петър и Павел. Винаги този ден се празнува тържествено в Липци.

Пък и време отлично бе настанало: тихо, слънчево и хубава жега предвещаваше, но въпреки това още от зори на мегдана пред черквата продавачи бяха започнали да разполагат най-различни бараки, сергии и маси с платнени покриви.

Щом забиха камбаните и радостният им глас се понесе по света, скоро по сухите пътища и в облаци прахуляк все по-често затрополиха коли, па и пеши много се точеха: докъдето поглед стигаше, по всички

посоки, по всички пътища и пътеки и между нивите се аленееха женски премени и се белееха развени клашници.

Идваха те, проточили се едни след други като гъски, и трепкаха в маранята и между зелените жита.

Слънцето все по-високо и по-високо изскачаше и плуваше като златна птица по ясното синьо небе. То блещеше и тъй щедро припичаше, че въздухът вече затрептя над полята. Понякога само още полъхваше приятен хлад откъм ливадите и залюляваше побелелите жита. Тогава и овесите зашумяваха тихичко, и младите пшенични класове се разтърсваха, а цъфналите ленове потичаха в синкави потоци като реки; но скоро всичко пак потъваше полекичка в слънчевата жарава и затишие.

Хей, радостен и истински ден за събор беше туй! Камбаните дълго биеха, звучните им гласове се носеха с такава сила по света, че чак билките се полюляваха и птичките пръхваха изплашени, но бронзовите им сърца биеха непрестанно, отмерено, силно и възвишено и към слънцето се въздигаше пленителна песен и вик!

— Помилуй ни! Помилуй! Помилуй!

— Майко пресвета! Майко! Майко!

— И аз моля! И аз! И аз! И аз!

Пееха те от все сърце и в същото време разгласяха тържествения празник.

И във въздуха някак се чувствуваше светият съборен ден: празник бе в окичените със зеленина къщи, които проблясваха отдалече като запалени свещи, в радостните гласове и в онова нещо, което човек не може да изкаже и което се издигаше над полята и изпълваше сърцата с мила тишина и радост.

Народът на тълпи бързаше на събора и прииждаше от всички страни. Над всички пътища непрестанно се виеха кълба от прахуляк, трополяха коли, коне цвилеха, прелитаха най-разнообразни гласове, високи разговори се преплитаха; понякога някой се навеждаше от каруцата и викаше на пешаците или пък окъснял просяк бързаше и жалостно си припяваше, а в колите някои шепнеха молитви и се оглеждаха наоколо с няма почуда, защото земята бе пременена като за сватба — цяла окичена с цветя и зеленина, цялата в птичи песни, в шум на жита и жужене на пчели; тя бе тъй чудна, необхватна, сватбена и свещена в своята животворна сила, та чак дъхът замираше на човека.

По слоговете дърветата стоеха като на стража, изправени и загледани в слънцето. Долу, докъдето око стига, се простираха зелените и шумни поля като възбунени води и като води понякога се люшкаха насам-натам и се удряха о всички пътища, слокове и ровове, които се мяркаха като цветни панделки, богато преплетени с пухкаво бяло, жълто и виолетово; защото цъфтяха ония тъй разнообразни ралички, цъфтяха съвлеци, които гледаха със спотаени и миризливи очи из гъстите жита, цъфтеше метличината, и то на малко по влажните места тъй гъсто, сякаш там бе слязло небето, на цели острови цъфтяха грахори, та лютичета, та жълтурчета и червени бодили, и огничета, и детелина, и парички, и лайкучки, и хиляди други, които само господ може да знае, защото само за него цъфтят те и така миришат, че просто мъгла се вдига над полята, все едно че свещеникът прекадява светото причастие.

Този-онзи вдъхваше с упоение дълбоко през нос, шибваше с камшик конете и подкарваше по-бързо, защото слънцето все поразпалено припичаше, та чак на сън караше и не един от каруцарите клатеше вече отпусната в дрямка глава.

Не след много време и Липци се препълни с народ.

Защото прииждаха и прииждаха без край. Навсякъде: по улици, около вира, покрай плетища, из дворове и където вече можеше да се намери малко сянка, разпрягваха коне и оставяха коли, че на черковния площад беше такава навалица и така наблъскани кола до кола, та едва можеше да мине човек.

Липци просто се губеше в това море от хора, коли и коне.

Все по-голяма бърканица наставаше, разговори и крясъци се разнасяха над цялото село. Народът шумеше като разлюляна гора. Жените насядваха покрай вира да натопят крака, да обуят обувките си и да се притъкмят за черква; мъжете, насъбрани на купчини, се разговаряха със съседите си, а пък девойки и момци се трупаха лакомо пред бараки и сергии и най-вече пред свирещата латерна, на която някакво животно от далечни страни, облечено в червено, прилично по мутрата си на стар немец, скачаше тъй смешно и такива дяволии правеше, че си изпокапваха от смях.

Латерната свиреше усилено такава мелодия, че на мнозина краката сами се повдигаха, па като на пригласа и наредените в два реда от черковната врата до площада просяци запровличаха божяшките си

песни; на самата гробищна врата седеше пълният сляп просяк, онзи, дете винаги го водеше кучето; той пееше най-разпалено и най-тънко провличаше.

Но щом камбаната удари за служба, народът изостави забавите и като отприщен поток се понесе към черквата и тъй я изпълни, че ребрата им пращяха, а неспирно прииждаха нови хора, тъпчеха се, па дори се и поскарваха, но повечето бяха принудени да останат въвн и да се прислонят до стените и дърветата.

Пристигнаха и неколцина свещеници от други енории и веднага насядаха в сложените под дърветата изповедалници да изслушват изповеди, без да гледат нито навалищата, нито жегата.

Вятърът бе напълно престанал и горещината ставаше вече нетърпима, жив огън се изливаше право въз главите, но народът се натискаше търпеливо към изповедалниците, пълпеше из гробищата и напразно търсеше сянка или какъвто и да било заслон.

Тъкмо свещеникът излизаше със светите дарове, когато Ханка и Южка дойдоха, но понеже не можеха да се доближат и до входа на черквата, застанаха на открито слънце до стобора, разглеждаха из навалищата и поздравяваха познатите си с „Да бъде похвален“.

Веднага гръмна органът и започна литургия. Всички паднаха на колене, приседнаха и усърдно се замолиха.

Настана пладне. Слънцето увисна право над главите, лееше страшен врелец и всичко сякаш замря от тази горещина, нито лист трепваше, нито птичка прелиташе, нито какъвто и да било глас из полето се чуваше. Небето виснеше в мъртва тишина като нажежена до бяло стъклена плоча, а разтрепелият се като кипнала вода въздух заслепяваше, изяждаше очите. Земята пареше, пареха разгорещените стени, та хората коленичеха неподвижно, едвам дишаха и сякаш бавно се сваряваха в слънчевия кипеж.

Народът се молеше в дълбока тишина; кой с книга, кой с броеница, а някои само с голи думи и със сърдечни въздишки хвалеха бога. Тържествените гласове на органа се лееха като шумна молитва, понякога откъм олтара се разнасяше пеене или се обаждаха звънчетата, понякога загърмяваше дебелият глас на органиста и пак наставаха дълги, сякаш онемели от жегата мигове и пушекът от кадилницата излизаше през разтворената врата на черквата и омотаваше със синкава и благовонна мъгла главите на коленичилите.

Шумът на молитвите звучеше като едва уловимо и сипкаво бръмчене из нажежената тишина на горещото пладне, а на слънцето трептяха пъстри забрадки, клашници и вълненици, та целите гробища изглеждаха като посипани с цветя, покорно наведени в този свещен час пред бога, който сякаш бе скрит в пламналото слънце и в цялата тишина над света...

От време на време само някой изправяше гръб, разгръщаше ръце и въздъхваше дълбоко или нейде дете се разплакваше, или пък конско цвилене се разнасяше откъм колите.

Дори просяците утихнаха; тук-там само някой се сепваше в полудрямката си, запяваше по-силно „Радвай се, Богородице!“ и заскимтяваше за милостиня.

А жегата все повече се усилваше и слънцето тъй прежуряше, че полята и градините се бяха разгорели като огън и сякаш бели пламъци трептяха над тях.

Затишието ставаше все по-сънно, мнозина вече хъркаха здравата, мнозина климаха наколеничили, а някои излизаха да се поразведрят, та час по час нейде скърцаха геранила на кладенци.

Чак по време на шествието, когато черквата се затресе от песни, когато почнаха да изнасят хоругвите, а след тях излезе свещеникът под червения балдахин с дарохранителницата в ръце, съпровождан от самите дворяни, народът се сепна и тръгна с литията.

Камбаните забиха, песента бликна от всички гърла и отекна чак нейде до слънцето, мощна, гръмлива, сърдечна, а шествието заливаше полята белите разпалени стени на черквата като заприщена река. Червеният балдахин плуваше напред, цял в дим от кадилниците, само понякога блясваше златната дарохранителница и мигаха редиците от запалени свещи. Като птици с криле шумяха разперените хоругви над мравуняка от човешки глави, клатеха се окичените с тюл и панделки икони, камбаните радостно биеха, органът гърмеше. А народът пееше увлечено и от все сърце и с всичката си скръбна душа се възнасяше чак някъде към небесата, чак до пресветото слънце.

* * *

А след шествието, когато пак започна служба в черквата и органът пак загърмя трогателно, на гробищата настана предишната тишина, но сега вече никой не дремеше, молитвените шепоти се усилиха, въздишките станаха по-гласни, просяците вече подрънваха паничките си, а тук-там почнаха и да си приказват тихичко.

Дворяните наизлязоха из черква и напразно търсеха сянка да седнат; най-после Ямброжи разпъди селяните изпод едно дърво и наслага столове; дворяните насядаха и поведоха разговор помежду си.

Беше и дворянинът от Воля, но той не седна, ами постоянно се въртеше из гробищата и щом зърнеше някой познат липченец, спираше се и приятелски го заприказваше. Забеляза той и Ханка и веднага си проправи път към нея.

— Човека ти върна ли се вече?

— Ами още не е!

— Ти навярно си ходила при него?

— То се знае, веднага след погребението на свекър ми отидох, ама ми казаха в управлението, че след една неделя ще го пуснат, то се пада в сряда.

— Ами с гаранцията? Ще я внесеш ли?

— Рохо се грижи за това — рече предпазливо тя.

— Ако нямаш пари, аз ще поръчителствувам за Антек.

— Господ да ти заплати! — Тя се наведе до краката му. — Рохо може да я нареди някак, а ако не успее, трябва да се подири нещо друго.

— Не забравяй, че ако стане нужда, ще поръчителствувам за него.

И тръгна по-нататък към Ягуша, която беше заедно с майка си наблизко до стената, увлечена в молитвите си, а той, като не намери съответна дума, усмихна ѝ се само и се върна при своите.

Тя го изпроводи с очи и изгледа внимателно дворянките, които бяха тъй пременени, че да се захласнеш, а такива белички в лицата и такива тънки в снагите... божичко! А пък миришеха на хубаво като от кадилница.

Те ем правеха хлад с нещо като разперена опашка на пуюк. Неколцина млади дворяни ги гледаха в очите и така се смееха за нещо, че на селяните се видя грозно.

Изведнъж нейде към края на селото затрополяха силно коли и облаци плах се вдигнаха над дърветата.

— Някои закъснели — пошепна Петрек на Ханка.

— Идат, когато всичко се свърши — подметна някой.

А други се навеждаха през оградата и любопитно оглеждаха по пътищата покрай вира.

След малко, всред крясъци и лай се показва цяла върволица от грамадни, покрити с бели чергила каруци.

— Немците са! Немците от Подлесието! — викна някой.

Истина беше.

Бяха десетина-двайсет каруци, запрегнати с яки коне; под платнищените кочии се виждаше различна покъщнина, из нея бяха наседали жени и деца, а рижи, охранени немци, ухапвали лули, вървяха пеши. Едри кучета тичаха отстрани, зъбеха се и лаеха понякога липченските, които дружно ги подгонваха.

Народът се спусна да ги гледа, а мнозина прескочиха оградата, за да видят по-отблизо.

Немците караха полека, като едвам си проправяха път през навалищата от коли и коне, но никой не свали каскета си дори пред черквата, нито поздрави някого. Само очите им горяха и брадите им трепереаха като че ли от яд. Те изглеждаха народа надменно като някои разбойници.

— Шалварановци такива!

— Кобилски синове!

— Свински подопашници!

— Кучешко потекло!

Посипаха се прозвища като камъни.

— Е-е, кой излезе отгоре бре, немци? — викна по тях Матеуш.

— Кой кого победи?

— Страх ви е от селския пестник, а?

— Я почакайте! Днеска е събор, да се повеселим малко в кръчмата.

Те нищо не отговаряха, само шихаха конете и много бързаха.

— По-полека бе, шалварановци, панталоните ще си изпогубите.

Един от младежите замери с камък подире им, па и други почнаха да къртят тухли, за да го последват, но намериха се хора, та овреме ги задържаха.

— Оставете ги на мира, момчета, да се махне тая напаст оттука.

— Чума да ви измори, кучета протестантски.

А една от жените протегна пестници към тях и им викна:

— Дано до едни да пукнете като бесни кучета...

Най-последно отминаха и се изгубиха на тополовия път, само от сенките и вдигнатия прах се носеха все по-слаби полайвания и тропот на каруци.

Такава радост обзе тогава липчени, че на никой не беше вече до молитви и все повече се струпваха около дворянина. А той, доволен много от това, заприказваше весело с този-онзи, черпеше с енфие и най-сетне каза похвално:

— Здраво ги подпушихте. Целия рояк се вдигна.

— Защото им смърдяха нашите кожуси — засмя се някой, а Гжеля, братът на кмета, рече уж загрижено:

— Не е за съседи на селяндури такъв деликатен народ, веднъж да го халосаш по главата, и се търкулва наземи...

— Някой бил ли се е с тях? — попита любопитно дворянинът.

— И още как! Нали Матеуш само бе барнал едного, че не му отговорил на поздрава „Да бъде похвален“, а той веднага се обрял с кръв и по чудо не умрял.

— Много мек народ, наглед като дъбе, ама мушнеш ли го с пестница, все едно, че възглавница си ударил — обясняваше тихо Матеуш.

— Не им провървяло в Подлесieto, казват, че кравите им измрели.

— Истина, не караха нито една със себе си.

— Кобус би могъл да каже! — изпусна се един от момците, но Клемб му викна остро:

— Ти си щур като овен! Измряха от говежда болест, така да знаеш...

Потръпнаха от тайно злорадство, но никой вече зъб не обели. Ковачът се приближи и рече:

— На господин дворянина трябва да благодарите, че се магнаха немците.

— Защото предпочитам на свои да продавам, па ако ще и на половина цена по-долу — уверяваше той разпалено, като разправяше

надълго и нашироко как неговите деди и прадеди винаги са били наедно със селяните, винаги с тях са вървели...

При тия думи Шикора се усмихна и рече тихичко:

— А бе то стария дворянин заповяда такива тояги да изпишат на гърба ми, та още ги помня.

Но дворянинът си направи оглушки и тъкмо тогава разправяше колко труд положил само и само да се отърве от немците; разбира се, че селяните го слушаха и политично потвърждаваха думите му, но не забравяха в душите си ония негови добрини, от които си бяха тежко изпатили.

— Благодетел, не можеш го позна какво ти мисли — мърмореше Шикора, та Клемб го дори бутна да престане.

И така си приказваха един на друг, докато едно попче в бяла одежда се запромушва към тях с табла в ръка.

— Я, струва ми се, че това е Яшо органистовия — извика някой.

Наистина бе Яшо, но облечен като свещеник, и събираше дискос за черквата. Той се поздравяваше с всички и събираше хубави волни пожертвования, защото го познаваха и нямаше как да не дадат, та всеки развързваше възелчето и пуцаше някой грош, а честичко и злотувка някоя зазвъняваше между медните монети; дворянинът пусна рубла, а дворянките дадоха сребърни пари. Изпотен, почервенял от умора и твърде радостен, Яшо събираше неуморно по целите гробища, като не пропускаше никого и никому не жалеше добрата си дума, а като се натъкна на Ханка, тъй учтиво я поздрави, че тя сложи цели четирийсет гроша. Като се спря при Ягуша и дрънна дискоса, тя вдигна очи и сякаш се вдърви от почуда. И той се пообърка, каза нещо и бързо отмина.

Тя дори забрави да спусне нещо в дискоса, а само гледаше ли, гледаше след него, защото ѝ се стори също като онзи светия, дето е изписан в страничния олтар, такъв млад, строен и хубав. Като че ли я урочаса с огнения си поглед, та напразно триеше очите си тя и току се кръстеше. Нищо не помогна.

— Син на органист, па как хубаво се е докарал.

— И майка му се надува като пуяк.

— От Великден вече е в училището за свещеници.

— Свещеника е изискал да го пуснат да му помага на събора.

— Баща му е скръндза и кождер, ама за него не жали парите.

— То се знае, малка чест ли ще е, когато стане свещеник?

— И ползичка ще пада.

Така шепнеха наоколо, но Ягуша нищо не слушаше, а го следеше с поглед, където и да мръднеше.

Скоро се свърши и службата, само дето свещеникът съобщаваше от амвона за станали годежи и напомняше за нередности, но народът вече започна да излиза, просяците надигаха страдалчески гласове и хорово провличаха и скимтяха просяшките си песни.

И Ханка си тръгна към изхода, когато Балцерековица си проправи път до нея с голямата новина.

— Знаеш ли — бърбеше тя задъхана, — свещеника вече каза от амвона за годежа на Настуша с Шимек Доминиковичиния.

— Ами Доминиковица какво ще каже сега?

— Какво ли, ще стане тя една... ще се хванат за косите майка и син...

— Нищо не ще може да му стори, Шимек си има право, па е и на години вече.

— Харничко, харничко пъкло ще настане у тях — обади се Ягустинка.

— Не са малко свадите и без това, стигат тия грехове! — въздъхна Ханка.

— Чу ли вече за кмета? — заприказва Плошковица като тътреше покрай нея угоения си корем и тлъстото и червено лице.

— Толкова грижи около погребението се струпаха на главата ми и все нови ядове, та не знам какво става по хората.

— Старшията казал на човека ми, че много нещо липсвало от касата на селото. Кмета тича сега по селото и се увива около тоя-оня за заем, баре малко да събере, че всеки ден чакал да дойде ревизор...

— Още свекър ми казваше, че такъв край го чака него.

— Гордееше се, надуваше се, все той да е начело, ама сега ще плаща за това си големство!

— Ами могат и имота му да вземат!

— Могат, защо да не могат, па ако не стигне, ще си го и излежи в затвора — дъдреше Ягустинка. — Поживя си кучето, сега нека му излиза из носа.

— Чудно ми беше, че дори на погребението не се мярна.

— Потрябвал му е Борина, когато с вдовицата му е завързал приятелство.

Млъкнаха, защото току пред тях се яви Ягуша, повела майка си; майка ѝ вървеше прегърбена и с още вързани очи, но Ягустинка не изпусна случая.

— Ами кога ще е сватбата на Шимек? Никой се и не надяваше, че свещеника ще обади от амвона за тоя годеж! Разбира се, мъчно е да се забранява на момчето, щом вече му е омръзнало женско къщуване. Настуша ще го отмени сега... — говореше тя с присмех.

Доминиковица изведнъж се изправи и рече твърдо:

— Води ме, Ягушо, води ме по-бързо, че ще ме изяде тая кучка!

И тръгна бързо, като че ли бягаше, а Плошковица се засмя тихичко:

— Уж сляпа, па хубаво видя...

— Сляпа е, ама все още може да докопа чорлите на Шимек.

— Пази, боже, да не докопа и нещо друго...

Ягустинка вече не отговори, при това настъпи и блъсканица при вратата на черковния двор, та Ханка се изгуби и остана нейде след всички, но дори беше довольна от това, защото ѝ бяха омръзнали тия неприлични заяждания, и захвана да раздава по два гроша на просяците, без да пропусне никого, а на оня слепия с кучето пусна цяло десетаче и рече:

— Ела, дядо, у нас да обядваш! У Боринови!

Просякът вдигна глава и облещи слепите си очи.

— Антековица, чини ми се! Бог да те възнагради! Ще дойда, може ли, ще дойда.

Вън от портата бе малко по-празно, но и там имаше просяци, наредени в два реда, та образуваха цяла улица и викаха по най-различни начини. На самия край бе коленичил някакъв млад просяк със зелена козирка над очите. Той свиреше с цигулка и пееше песни за царе и стари времена, та при него се бяха спрели цяла група и често често хвърчеше по някой грош към шапката му.

Ханка се спря край гробищата, оглеждаше се за Южка и най-неочаквано съзря баща си.

Той седеше в редицата между просяците и протягаше плачливо ръка за милостиня.

Като че ли някой я с нож прониза; помисли си да не ѝ се е сторило така, та разтърка веднъж-дваж очи; но той, той беше!...

„Тате при просяците! Господи!“ Огън я обзе от срам.

Тя надвеси повече кърпата над очи и се приближи до него изотзад, откъм колите, до които той бе седнал.

— Тате, какво правиш пък ти, а? — простена тя, като приклепна зад него, за да се пази от хорските очи.

— Ханушо... ами аз... ами...

— Още сега върви у нас! Господи, какъв срам! Хайде, върви!

— Не ща... Отдавна съм си намислил това... Защо да ви тежа, когато добри хора ще ми помогнат... Ще се помъкна с другите по света... Ще видя свети места... ще понауча нещо ново... Дори и някой грошец ще ви донеса... На ти тая злотувка, купи някоя играчка за Петрушек... купи му...

Тя го хвана здраво за яката и почти го измъкна между колите.

— Още сега да вървиш у дома. Не те е срам!

— Пусни ме, ще се разсърдя!

— Скоро да хвърлиш тая торбичка, докато не е видял някой!

— Каквото си ща, това ще правя, така ами... защо да ме е срам?... Кому глада е кръстница, нему торбата е майка. — И той се откъсна от нея, мушна се между колите и конете и изчезна някъде.

Не бе възможно нито да го търси, нито да го намери в голямата навалица, на площада пред черквата.

Слънцето припичаше, та чак лъщеше кожата на човека, прах задушваше гърдите, а народът, въпреки че беше изморен и нажежен до последна жилчица, се движеше весело и вреше като в някой кипнал котел.

Латерната свиреше и се чуваше по цялото село; просяците провличаха по своему, деца свиреха с глинени петленца, кучета лаеха, коне се хапеха и пръхтяха, тъй като днес мухите особено много досаждаха; всеки приказваше, привикваше познатите си, отиваше при тях и се натискаше към сергиите, при които гъмжеше като в кошер и се чуваха тънки гласове на девойки.

Палатките с труфила чак се люлееха от навалицата на жените. Не по-малка блъсканица бе и дето продаваха колбаси, които висяха на пръти като дебели възета. По-нататък бяха натрупани камари от хляб и симидчета. Някъде еврейн викаше с шекерчета, на друго място изпод

платнищените покриви се развяваха панделки и най-разнообразни върви маниста. И навред страшна блъсканица, бърканица и кръсъци като в някоя хавра.

Мина доста време, докато народът взе да се по успокоява и да утихва; едни отиваха към кръчмата, други се стягаха да си вървят, а трети, изморени от жегата и от стоене на крака, се разполагаха под сянката на колите, било край вира, било на дворищата или градините, за да си похапнат и отпочинат.

Нажеженото пладне вече тъй пареше, че едвам можеше да се диша и никому не се искаше да приказва, нито дори да се движи, като и на премалелите в жаравата дървета, а понеже и из селото насядаха да обядват, току-речи, всичко се успокои. Само деца вдигаха тук-там врява и коне се дърпаха при колите.

А в попския дом свещеникът гощаваше гостите си свещеници и дворяните, през разтворените прозорци се виждаха глави, чуваха се разговори, разнасяше се звънтене на чаши и чинии, смехове и такива миризми, че мнозина преглъщаха слюнките си от тях.

Ямброжи, пременен празнично и с медали на гърдите, се въртеше постоянно в отвода и често изтичваше с вик пред къщи:

— Ще се махнеш ли, бре песоглавецо! Или ще те наложа с патерицата, та ще ме запомниш.

Но не можеше да разпъди пакостниците, които като врабци наобикаляха стобора, а по-смелите дори минаваха и под прозорците, та току ги заплашваше с дългия чибук на свещеника и кълнеше.

В това време дойде Ханка и застана при портичката.

— Търсиш ли някого? — попита той и закривуца към нея.

— Тате не си ли видял някъде?

— Билица ли? Такава жега е, че бог да те пази. Сигурно спи някъде под сенките... Брей, ячка е тоягата! — викна той пак и подгони едно момче.

А Ханка твърде загрижена тръгна направо към дома си и разправи всичко на сестра си, която бе дошла на обед.

— Ех, няма да му падне короната от главата, че е тръгнал с просяците, а пак на нас, че ще ни е по-леко, по-леко ще ни е. Такива не умират по пътищата.

— Господи, какъв срам, родния ми баща на просия! Ами Антек какво ще каже? Сега вече ще ни емнат хората на вили и мотовили и ще

кажат, че сме го изпъдили по просия.

— Да лаят каквото щат. Всеки може да дрънка за другите, ама да ти помогне — никой.

— Няма да позволя тате да тръгне просяк.

— Тогава вземи го у дома си и го храни, щом се боиш да не ти падне честта.

— Ще го взема! Толко ли ти се свиди за лъжичката чорба, дето ще му даваш! Ето, сега вече разбирам, че ти си го накарала да проси.

— А у мене да не прелива? На децата от залъка ли да взема, та да го храня?

— Ти трябва да го гледаш, не помниш ли?

— Като нямам, из корема си ли да го изкарам?

— Изкарай и дай, баща ти е! Колко пъти ми се е оплаквал, че го мъчиш от глад и за свинете повече се грижиш, отколкото за него.

— Истина ти е казал: баща си мъча с глад, а пък аз ям и пия като някоя дворянка. Тъй съм се охранила, че вече фустата ми пада от кълките и едвам влача крака. Живеем само на една вересия.

— Стига си дрънкала, би помислил някой, че е истина.

— Така е. Да не беше Янкел, и за картофи със солчица щяхме да поглеждаме. Така си е, сития на гладния вяра не лови! — приказваше Веронка полуразплакана и все по-жално. В това време се намъкна в двора просякът с кучето.

— Седни пред къщи! — обърна се Ханка към него, като шеташе около обета.

Той седна на пейката, остави настрана патериците си, пусна кучето на свобода и душеше с носицето си да разбере дали вече ядат и на коя страна.

Те тъкмо бяха насядали да обядват под дърветата. Ханка беше насипала в паници ястието, та мирисът му нашироко се разнесе.

— Булгур със сланина, хубаво е. Да ви е наздраве — мърмореше просякът, като поемаше миризмата и се облизваше лакомо.

Хранеха се бавно и духаха всяка лъжица от гозбата. Лапа се въртеше с тихо скимтене около тях, а кучето на просяка дишаше зяпнало, с изплезен език до стената, защото беше страшна жега, сенките дори не можеха да спасят човека и чудно как всичко не се разтопи. В тази разгръна и сънна тишина само лъжиците стъргучеха и от време на време ластовица зачуруликваше нейде под стряхата.

— Да може тъй малко квасено млекце да се поразхлади човек! — въздъхна просякът.

— Сега, сега ще ти донеса! — успокои го Южка.

— Много ли си изпроси днеска? — запита го Петрек, като посягаше сънено с лъжицата.

— Смили се над нас грешниците, господи, и забрави обидите на просяците! Къде ти много? Кой как види просяк, или в небето се загледа, или пък от петдесет крачки се отбива. Други пък ще ти пусне някой грошец, а иска десетаче да му върнеш! Отглади ще си умре човек.

— За всички е тежка тая година пред ново жито — прошепна Веронка.

— Истина, ама за водка всеки намира.

Южка пък паницата в ръката му и той усилено заяде.

— Приказвах си на гробищата — заговори отново, — че Липци ще се погоди днеска е дворянина, истина ли?

— Ако получат, което им се полага, може и да се погодят — рече Ханка.

— А немците си заминаха вече, знаете ли? — обади се буйно Витек.

— Мор да ги измори! — изохка просякът и раздруса пестници.

— И на тебе ли направиха нещо лошо?

— Отбих се снощи у тях, а те насъскаха кучетата си въз мене. Еретици проклети, кучешко потекло! Сигурно са ги натиснали липчени, та затова са избягали! Кожата им бих одрал на такива — казваше просякът и сладко кусаше из паницата, па като свърши, нахрани и кучето и се накани да стане от пейката.

— Жътварско време, та бързаш за работа — обади се насмешливо Петрек.

— Бързам; лани бяхме шестима на събора, а сега четирийсет и пет души деряха гърла, проглушиха ушите на хората.

— Па ела да спиш нощеска — покани го Южка.

— Господ здраве да ти дава, че не забравяш сиротия.

— Сирота, хубостника, а едвам повдига шкембето си — присмя се Петрек, като гледаше как се тътре по улицата, дебел като влада, и опипва с тояжката пречките по пътя си.

Не след много опустя и къщата. Едни легнаха да поспят на сянка и вече хъркаха, а другите отидоха на събора.

Зазвъниха и за вечерня. Слънцето се бе вече доста наклонило на запад, жегата като че ли понамаля. Макар че все още мнозина си почиваха край къщите, но все повече хора излизаха на черковния площад при палатките и сергиите.

Южка отиде с момичетата да купува иконички и главно да се нагледа хубавко на всичките ония панделки, маниста и разните други чудесии на събора.

Латерната пак засвири, просяците пак запровличаха жалби и задрънкаха паничките си, разговорите се засилваха полека и изпълваха цялото село, та бръмна като кошер преди роене.

Понеже всеки бе сит и отморен, с готовност се събираше с други и се веселеше с тях, едни си приказваха с приятели, други току пулеха очи във всичко, трети се натискаха, където и останалите; кой бе седнал по на чашка със събеседници, кой отиваше в черквата или заставаше нейде в сянка и си мислеше нещо, но всички бяха обзети от еднаква празнична радост. Па не е и чудно, ами как — всеки си се помоли и повъздиша до насита; нагледаха се на позлати, на свещи, на икони и на други свети неща; от все сърце си отплакаха. Наслушаха се на орган и на песни и като че ли се изкъпаха в този празник, душите си очистиха и укрепиха, видяха толкоз много народ, насъбраха спомени и макар само за този едничък ден забравиха всички грижи!

Па и редно си е, че най-първите стопани или сиромашта, безимотните или най-простите просяци, всички заедно се веселяха и правеха такава шумна и развълнувана навалица край сергиите, че не беше лесно да се доближи човек там. То се знае, че най-високо приказваха жените, като се натискаха една през друга до палатките, колкото поне да се допрат и да се нагледат на тия хубости.

Шимек бе купил на Настуша кехлибари, панделки и червена забрадка. Тя веднага се бе докарала с тях и хванати през кръста, ходеха от сергия на сергия, весели и сякаш пияни от радост.

С тях се движеше Южка, само се пазареше и разглеждаше разните изложени по масите неща и час по час с жална въздишка правеше сметка за нищо и никаква си злотувчица.

Ягуша се тътреше нейде далече от тях и се преструваше, че не забелязва брат си. Тя вървеше сама, странно тъжна и убита. Не я

радваха днес нито разветите панделки, нито музиката на латерната, нито навалицата и кръсъците. Подбрана от тълпата, тя вървеше с другите и се спираше там, накъдето я тласнеха, без да знае защо е дошла и къде ще иде.

Матеуш се доближи до нея и покорно пошепна:

— Не ме пъди от себе си!

— Ех, кога ли пък съм те пъдила?

— Та веднъж ли! Нима не ме нахока?

— Тежка дума ми каза, та трябваше. Който ме... — и тя изведнъж млъкна.

Яшо полека си проправяше път през навалицата към нея.

— И той на събор! — пошепна Матеуш, като посочи попчето, което се дърпаше със смях да не му целуват ръка.

— Като дворянски син! Какъв се е докарал! А помня добре как доскоро търчеше след кравите.

— Разбира се! Такъв човек крави пасе ли? — възрази тя, неприятно засегната.

— Нали ти казвам. Помня как веднъж органиста го напердаши, че изпуснал кравите в Причековия овес, па заспал нейде под една круша.

Ягуша отмина и макар нерешително, си проправяше път към него. Той ѝ се усмихна, но понеже всички го гледаха като писано яйце, накупи иконки от една сергия и почна да ги раздава на момичетата и на други, които пожелаеха.

Тя застана пред него като вкопана и го загледа е пламналите си очи, а на червените ѝ устни цъфна кротка, светла, сладичка като мед усмивка.

— На̀ ти, Ягушо, защитница — рече той, като ѝ подаде иконка. Ръцете им се срещнаха и се разминаха като опарени.

Тя трепна и не посмя да отвори уста. Той каза още нещо, но тя като че ли потъна в очите му и почти нищо не можа да разбере.

Навалицата ги раздели, та тя скъта иконката в пазвата си и дълго гледа след него из народа. Никъде го нямаше вече. Той отиде в черквата, защото камбаните биха вечерня, но беше постоянно пред погледа ѝ.

— Като някой светец изглежда! — пошепна неволно тя.

— Затова и момите си изгледаха очите по него. Глупачки, не е той за тяхната уста лъжица.

Ягна бързо се озърна. До нея стоеше Матеуш.

Тя промърмори нещо и искаше да се откачи от него, но той неотстъпно вървеше до нея и след дълго мислене я попита:

— Ягушо, а майка ти какво рече за годежа на Шимек?

— Какво ли? Щом иска да се жени, нека се жени, воля му.

— Ще му даде ли, каквото му се пада от имота?

— Отде да знам аз! Не ми е казвала. Да попита нея.

Шимек и Настуша се приближиха до тях, намери се отнейде и Йенджих, та се събраха цяла група и пръв започна Шимек:

— Ягушо, не дръж страната на мама, когато иска да ми пречи.

— Разбира се, че съм с тебе. Но ти си се променил оттогава, я виж... Съвсем друг си станал! — чудеше се тя, защото той бе застанал пред нея много издокаран, изправен, хубаво избръснат, накривил шапка и с бял като мляко клашник.

— Защото се изскубнах от майчиното си опекунство.

— И сега по-добре ли ти е на свобода? — присмя се тя на надменността му.

— Пусни птичето на свобода, па ще видиш! Чу ли как свещеника съобщи за годежа?

— Ами сватбата кога ще е?

Настуша галено се гушна в него и го прехвана през кръста.

— След три недели, пред жътва — пошепна тя изчервена.

— Ако ще в кръчмата ще я направя, но на мама няма да се моля.

— А имаш ли къде да заведеш невестата?

— Имам я! Ще се настаня в другата половина на къщата. Няма да търся чужда къща в селото. Тя само да ми даде моя дял от нивите, ще си се наредя аз! — хвалеше се от сърце той.

— И аз, Ягушо, ще му помогна, във всичко ще му помогна — потвърждаваше Йенджих.

— Пък и ние не изпращаме Настуша току-тъй без нищо. Хиляда злоти суха пара ще получи — рече Матеуш.

Ковачът го дръпна настрана, пошепна му нещо и бързо се отдалечи.

Поприказваха си още това-онова, особено Шимек бленуваше как ще стане стопанин, как ще си прикупи още имот, как ще се залови за

земята и скоро ще го видят какъв е той, та Настуша чак с учудване го поглеждаше. Йенджих потвърждаваше, но Ягуша рееше поглед по народа и слушаше разсеяно. Все едно й беше.

— Ягушо, ела после в кръчмата, ще има музика — помоли я Матеуш.

— И кръчмата не може да ме развесели мене — рече тя тъжно.

Той я погледна в замъглените очи, нахлупи каскета на главата си и се затича, като разбута народа. Пред дома на свещеника срещна Тереска.

— Къде се развяваш? — заприказва го тя.

— В кръчмата! Ковача събира хората на съвещание.

— Да дойда с тебе.

— Не те пъдя, има място. Гледай само да не те вземат хората пак на езиците, че все по мене се мъкнеш.

— И без това са ме взели, та ме носят като кучета умряла овца.

— Ами защо им позволяваш? — Той беше ядосан и неспокоен.

— Защо? Не знаеш ли защо? — заоплаква се тихичко тя.

Той се впусна напред и тя едвам го догонваше.

— Ревеш вече като теле! — изтърси той, като се обърна внезапно.

— Не, не... напраших си окото.

— Видя ли плач, като че с нож ме промушва някой!

Той тръгна до нея и й рече някак особено сърдечно:

— На ти някой грош, купи си нещо от събора, после ела в кръчмата, ще си потанцуваме.

Тя го погледна с такива очи, които като че ли коленичеха пред него от благодарност.

— Защо ми са пари, ти си тъй добър, тъй... — прошепна тя с пламнало лице.

— Ела довечера, по-рано не ще имам време.

Той се обърна да я види пак от прага на кръчмата, усмихна се и влезе.

Там беше нетърпима блъсканица и жегга. В голямото помещение се бе натъпкал много и всякакъв народ, който се черпеше и разговаряше, а в малката стая се бяха събрали по-младите липчени начело с ковача и кметовия брат Гжеля. Дойдоха и някои стопани като

Плошка, помощника, Клемб, Адам, чичовия син на Боринови, вмъкна се дори и Кобус, макар че никой не беше го канил.

Тъкмо когато влезе Матеуш, Гжеля разправяше разпалено и пишеше нещо с тебешир по масата.

Беше думата за спогодбата с дворянина, който обещавахе за една морга гора да им даде по четири морги ниви и още по толкова друга земя на изплащане; искаше дори да им даде на вяра и дървен материал за къщи.

Гжеля излагаше всичко подробно и бележеше с тебешира как щяха да си поделят земята и по колко ще се падне на всеки.

— Помислете хубаво за това, което ви казвам! — рече той. — Работата е чиста като злато.

— Обещалка залъгалка, а глупавите се радват! — измърмори Плошка.

— Чиста истина, никаква обещалка! Всичко ще ни подпише при нотариуса. Само да разберете добре! Толкова земя е това, че по цяло ново стопанство на всеки от село ще се падне. Помислете си...

Ковачът повтори още веднъж каквото му бе поръчал дворянинът.

Изслушаха го внимателно и никой не се обади. Само гледаха белите черти по масата и дълбоко размисляха за всичко.

— Истина, истина е като злато, ама дали ще се съгласи комисаря? — обади се най-напред помощникът, като се чешеше загрижено по чорлавата глава.

— Длъжен е! Щом народа реши, не се пита за позволение от властта! Искаме ли ние, и той е длъжен! — извика силно Гжеля.

— Длъжен-недлъжен, ти много не си дери гърлото. Я виж дали старшията не души нейде покрай стената?

— Току-що го видях пред тезгяха! — обясни Матеуш.

— Ами дворянина за кога обещал да ни подпише? — попита един.

— Той каза, че дори още утре може да стори това. Само ние да се съгласим, и веднага ще подпише, а след това ще дойде мерач да измери кому колко.

— Значи, като мине жътва, ще може да се вземе тая земя.

— И насен да се обработи хубаво.

— Ах, господи, тогава ще падне работа!

Тъй си приказваха те весело, един през друг. Всички бяха обзети от радост, очите им излъчваха сила, гордост изправяше гърбовете и ръцете им сами се протягаха да вземат тази възмечтана земя.

Не един вече тананикаше от удоволствие и подвикваше на евреина за водка, не един бърбореше наизуст за дяловете и всеки бленуваше за новите стопанства, богатства и радости. Бръцолевеха като пияни и се смееха, удряха с пестници по масите и притупваха разпалено с крака.

— Тогава вече ще дойде празник в Липци!

— Хей, и какви забави, какви музики ще стават тогава!

— И сватбици през сирница множко ще станат.

— Момите в село ще се свършат.

— Ще си прикупим гражданки, не сме ли достойни за такива?!

— Ех, майката, жребци, жребци ще впрягам тогава!

— Я тихо бе — викна старият Плошка, като удари с пестница по масата, — разкрещели сте се като евреи в събота! Искях да кажа само дали в това обещание на дворянина няма някаква подмамка? Разбирате ли, а?

Всички притихнаха, сякаш някой със студена вода ги поля. Едва след малко се обади помощникът:

— И аз не мога да разбера защо е такъв щедър.

— Разбира се, че ще има някаква въдица тука, ами как можеш да дадеш толко земя почти даром — продължи някой от старите.

При тия думи Гжеля скочи и извика:

— Ще ви кажа, че сте глупави като овце!

И пак почна да разправя и да тълкува пламенно, та се изпоти като мишка; ковачът също усилено разправяше и обясняваше всекиму поотделно. Но старият Плошка не се поддаде. Той само клатеше глава и тъй хапливо се подсмиваше, че Гжеля подскочи с пестници към него, като едвам задържаше яда си.

— Кажы тогава кое е правото, щом смяташ нашето за лъжа!

— Ще кажа! Познавам аз, познавам добре това кучешко племе и ви казвам: не вярвайте на дворянина, дорде не видите черно на бяло. Те всякога на наш гръб са се охранвали, та и сега искат да ядат от нас!

— Тъй смяташ ти, добре, тогава недей се съгласява, но и на другите недей пречи! — викна Клемб.

— Ти ходи в гората с тях, та и сега държиш тяхната страна!

— Ходих и ако потрябва, пак ще ида! А държа, не за тях, ами за сговора, за правдината и за цялото село. Защото само щурия не вижда в това ползата за цяло Липци. Само щурия не взима, когато му дават.

— Вие всички сте щури, защото за бълхата цял юрган искате да изгорите. Глупаци! Щом дворянина сам дава толко, може и повече да даде.

И те се запрепираха все по-разпалено, а понеже и другите поддържаха Клемб, стана такъв шум, та чак Янкел дотърча и сложи голяма бутилка водка на масата.

— Мирно, мирно, стопани! Сговор да бъде! Дано Подлеснето стане Ново Липци! Дано всеки стане господар! — викаше той и пущаше в ход чашата.

Не ще и дума, че взеха да пият и по-спокойно да се разправят, защото вече всички бяха склонили към сговор освен стария Плошка.

Ковачът, който навярно имаше тлъста облага от това, приказваше най-високо, хвалеше почтеността на дворянина и час по час поръчваше за цялата компания ту водка, ту бира, ту дори арак с мастика.

Тъй хубаво се забавляваха, че мнозина вече бяха накървавили пиянски очи и едвам фъфлеха, а Кобус, който през всичкото време уста не бе отворил, изведнъж задърпа хората за яките и завика:

— Ами безимотните? Да не сме ние на гроб камък? И на нас се пада земя! Няма да допуснем да се съгласите! Справедливост трябва да има! Как така, един едва да носи угоеното си шкембе, а друг да умира от глади! Земята трябва да бъде по равно на всички! Дворяни, синковците недни! На някои се лъскат голите задници, ама вирят нос, като че ли все кихат! Келчовци смахнати! — кряскаше той все по-високо и тъй непристойно ругаеше всички, та не изтраяха и го изхвърлиха из вратата, а той продължи да псува и заплашва пред кръчмата.

Не след много дружината взе да се разотива по домовете, само по-лакомите за веселба останаха в кръчмата, дето вече подрънваше музиката.

Тъкмо тогава и вечер наставаше, слънцето залезе зад горите и цялото небе се покри със зари, та върховете на житата и овошките сякаш се къпеха в червенина и злато. Влажен и гальовен вятър повяваше, жабите закрякаха, обаждаха се и пъдпъдъците, а песента на щурците се разнасяше по полята като непрестанен шум на зрели

класове. От събора вече се разотиваха, тропаха каруци, а тук-там някой хубаво пийнал пееше гръмогласно.

Липци утихна, пред черквата опустя, но пред къщите имаше още много народ, който се наслаждаваше на прохладата и на празничната почивка.

Тих здрач се спущаше над света, полята потъваха в мрак, далнините вече се сливаха в едно с небето, всичко се успокояваше. Сън обземаше полека земята и я поръсваше с топла роса, а из градините тук-там бликаха птичи гласове сякаш във вечерна молитва.

Кравите се връщаха от паша. Час по час се чуваше продължително жално мучене и рогати чела се очертаваха покрай пламналия в кървавите блясъци на залеза вир. Нејде зад воденицата лудееха и вряскаха къпещи се момчета, а из дворищата звъняха момински песнички или се чуваше блеене на овце и гакане на гъски.

Само у Боринови бе тихо и пусто. Ханка отиде с децата у една приятелка, Петрек също се дяна някъде, а Ягуша не се бе вестила още от вечерня. Само Южка залягаше около вечерната работа.

Слепият просяк седеше в пруста, излагаше лицето си на хладния ветрец, шепнеше молитва и се ослушваше внимателно за Витековия щъркел, който се въртеше около него и насочваше дебнешком човката си към краката му.

— Брей... Дано пукнеш, разбойнико недин! Клъвна ме! — мърмореше той, като прибираше под себе си крака, и замахна с голямата си броеница; щъркелът отхвъркна няколко крачки и пак се приближи хитро отстрана с протегнат клюн.

— Чувам те, хубаво те чувам аз! Не ще ме измамиш. Я го виж ти хитреца! — шепнеше старецът, но понеже в двора се раздаде свирене, той се заслуша с наслада в музиката, като се бранеше с броеницата си.

— Южо, кой скрибуца така хубаво?

— Ами Витек! Изучи се от Петрек и сега все си стърже, ушите ти чак да проглуши! Витек, я стига, па тури детелина на кончетата! — кресна му тя.

Цигулката млъкна, а просякът се нещо позамисли и щом Витек дотърча при къщи, рече му твърде добродушно:

— На ти това десетаче, задето така хубаво свириш.

Момчето страшно се зарадва.

— Ами можеш ли да посвириш и някоя набожна песен, а?

— Само да чуя нещо, и го изсвирвам.

— Ех, всяка лисица хвали опашката си. Ами ей такава песен би ли могъл, а? — И просякът заблея по своему пискливо и проточено.

Но Витек дори и не го дослуша докрай. Той донесе цигулката, седна отстрана и изсвири веднага същото, а след това засече и други, каквито бе слушал в черквата. Той тъй правилно свиреше, че просякът се зачуди.

— Я гледай, та тебе за органист те бива!

— Всичко, всичко бих изсвирил, дори и дворянски песни, па и такива, дето из кръчмите ги пеят — хвалеше се Витек, като сечеше по слух, та чак кокошките закудкудякаха по върлините. В това време дойде Ханка и веднага го изпъди да помага на Южка.

Притъмня напълно, последните зари гаснеха, високото тъмно небе се оросяваше със звезди. Селото вече си лягаше, само откъм кръчмата долитаха проточени провиквания и бръмчивите гласове на музиката.

Ханка седеше пред къщи, кърмеше малкото и приказваше за това-онова с просяка. Той, синецът, лъжеше, та чак дим се вдигаше, но тя не му противоречеше, а продължаваше да си мисли за своето и да се вглежда печално в нощта.

Ягна не се беше върнала, не беше и у майка си, защото още от вечерта отиде по село при момите, но никъде седка я не ловеше. Сякаш някой я теглеше за косата навън, та най-сетне остана само да се скита из селото. Тя дълго гледа в угасналите и трептящи от лекия ветрец води на вира, в разлюлените сенки, в светлините, които падаха от прозорците върху гладката повърхност на водата и умираха неизвестно къде и защо. Идеше ѝ да литне някъде, та затича зад воденицата чак на лъките, където вече се бяха прострели топлите кожуси от бели мъгли, а калугериците се соваха с писък над тях.

Тя слушаше шума на водата, която падаше от ставилото в черното гърло на реката под високите и сякаш заспали елхи, но тоя шум ѝ се стори като някакъв жален вик и пълно със сълзи оплакване.

Избяга оттам и погледна в силно осветените прозорци на воденичаря, откъдето се чуваше силен разговор и дрънкане на чинии.

Блъскаше се от единия край на селото до другия като вода без корито, която напразно търси изход и удря жално в непроходими прегради.

Разяждаше я нещо, което бе трудно и да се изкаже: не бе то нито жал, нито мъка, нито любов, очите ѝ бяха изпълнени със суха жарава, а в сърцето ѝ напираше кипнало, страшно хълцане.

Кой знае защо, се намери при дома на свещеника. Пред пруста някакви коне нетърпеливо тупаха с копита, светеше само в една стая, играеха на карти.

Хубаво се нагледа и тръгна из уличката между Клембовия имот и градината на свещеника. Примъкваше се плахо под живия плет, увисналите клони на вишните закачаха с оросени листенца лицето ѝ. Тя вървеше безволно и не знаеше накъде я води пътят, докато отпреде ѝ се изпречи високата органистова къща.

И четирите ѝ прозореца светеха и бяха отворени.

Тя се притули в сянката до плета и погледна вътре.

Всички органистови седяха под висящата лампа и пиеха чай, а Яшо ходеше по стаята и разправяше нещо.

Ягна чуваше всяка негова дума, всяко скръцване на пода под краката му, непрестанното тракане на часовника, дори тежкото сумтене на органиста.

А Яшо разправяше такива чудни неща, че тя нищо не разбираше.

Гледаше го само, като да бе образ на светия, и гълташе всеки звук на гласа му като най-сладък мед. Той не се спираше, често изчезваше нейде в дъното на стаята и пак изливаше в светлото; понякога се изправяше до прозореца, та тя тревожно се притискаше към плета, за да не я види, но той гледаше само към осеяното със звезди небе или пък казваше нещо весело, та всички се смееха и радост като слънце светваше по лицата им. Най-сетне той седна до майка си, а малките му сестрички се закатериха по коленете му и се увисаха на врата му. Той ги прегръщаше нежно, люлееше ги, гъделичкаше ги, та къщата гърмеше от детински смехове.

Часовникът удари някакъв час и органистката рече, като подстана:

— Те край нямат приказките, а време е ти да си легнеш! Още преди съмнало ще трябва да пътуваш!

— Трябва, мамичко! Боже, колко лесно мина тоя ден! — въздъхна жално той.

Като че ли някой стисна до болка сърцето на Ягуша, та сълзи се поляха по лицето ѝ.

— Ама скоро ще дойде ваканцията! — обади се пак той. — Свещеник-ректора обеща да ме освободи за някое време, ако нашия свещеник му пише.

— Не бой се ти, ще му пише, аз ще го помоля! — рече майката и взе да му постила на канапето, току срещу прозореца. Всички ѝ помагаха, дори и органистът донесе едно големичко гърне и със смях го пъкна под канапето.

Дълго се прощаваха с него, като си отиваха в другата стая, а най-вече майка му, която с плач го притискаше до гърдите си и го целуваше.

— Поспи си, синко, сладко си поспи, детето ми.

— Ще си кажа молитвите и веднага ще си легна, мамичко.

Най-сетне се разделиха.

Ягуша видя как в съседната стая всички ходеха на пръсти, приказваха тихичко, притваряха прозорците и не след дълго цялата къща потъна в тишина, само и само да не пречи на Яшо да спи.

И тя искаше да си тръгне, дори бе подстанала малко, но нещо като че ли я задържа за краката, та не успя да се откъсне от мястото си. Още по-силно притисна гръб към плета, още повече се приведе и остана като омагьосана, втренчила поглед в последния отворен и осветен прозорец.

Яшо прочете нещо в една дебела книга, после коленичи до прозореца, прекръсти се, събра молитвено ръце, вдигна поглед към небето и зашепна трогателно молитвата си.

Беше вече дълбока нощ. Бездънна тишина обгърна света, във висините трептяха звезди, топъл миризлив вятър повяваше откъм полята, понякога само зашушваха листа и птичка някаква запяваше.

А Ягуша не беше вече на себе си: сърцето и като безумно биеше, очите ѝ горяха, горяха и пълните ѝ устни, ръцете ѝ сами се протягаха към него и макар че се гърчеше в себе си, разтърсваше я такъв чуден, неодолим трепет, та неволно се натискаше към плета, и то с такава сила, че един от коловете изпращя.

Яшо подаде глава, поогледа се и пак продължи да се моли.

А с нея ставаше нещо непонятно; такъв огън пълзеше по костите ѝ и я обливаше с врелец, че по чудо не крещеше от тая сладка мъка. Тя забрави къде се намира и едвам дишаше, така се тресеше и пламтеше всичко в нея. Цяла трепереше, като светкавици бушуваха в нея някакви

бурни, безумни викове, някакви огнени вихри я понасяха, някакви страшни желания я разпъваха ѝ огъваха... Искаше вече да допълзи там, близо до него, поне да докосне с уста белите му ръце, да коленичи пред него, да гледа отблизо лицето му и да му се моли като на чудотворни икона. Но тя не се мръдна, защото я връхлетя някакъв чуден страх и ужас.

— Божичко, божичко милостиви! — изтръгна се от гърдите ѝ тихо стенание.

Яшо се изправи, наведе се цял през прозореца навън и като че ли вгледан в нея извика:

— Кой е там?

Тя замря за миг, дишането ѝ спря, сърцето ѝ престана да тупти; вкамени се сякаш в някакъв свещен страх, душата ѝ потъна някъде в гърлото и изпълнена с щастлива тревога, тя се вълнуваше в очакване.

Но Яшо само погледна към портата и като не видя нищо, затвори прозореца, съблече се набързо и лампата угасна...

Нощ падна и в нейната душа, но тя стоя още дълго, вгледана в черния и ням прозорец. Хлад я прониза и като че ли поръси с бисерна роса възнесената ѝ душа, понеже всичко, което кипеше в нея от похотливата ѝ кръв, сега угасна и се разля като неизказана благост по жилите ѝ. Осени я тържествена и света тишина като замислянето на цветята пред изгрев и тя изпадна в блажена молитва без думи, в която се преплиташе чудната благост на възхищенията, пресвещената почуда на душата и непонятната радост на пробуждащ се пролетен ден и се преплитаха с едрите зърна на блажени сълзи, сякаш наниз от божия милост и благодарност.

III

— Ще вървя вече, Ханушо! — молеше Южка, сложила глава на чина.

— Навири опашка като теле и тичай! — смъмра я Ханка, като откъсна очи от молитвената си броеница.

— Ами като ме боли нещо под лъжичката и така ми се вие свят...

— Не ми бъркай, ей сега ще се свърши.

И наистина свещеникът свърши тихата панихида за Борина, която правеха домашните на осмия ден след смъртта му.

Всички най-близки роднини седяха на страничните чинове, само Ягуша и майка ѝ бяха коленичили пред самия олтар; нямаше чужди хора, само Агата шепнеше молитвите си нейде към входа.

Черквата бе тиха, хладна и мрачна, само на средата трептеше грамадна ивица от ярка светлина, защото слънцето нахлуваше през разтворената врата и се разливаше чак до амвона.

Органистовият Михал прислужваше на свещеника и както винаги така раздрънкваше звънчетата, че проглушаваше ушите на човек, подхващаше ектенията и следеше с поглед ластовичките, които сегиз-тогиз се соваха заблудени из черквата и тревожно чуруликаха.

Нейде откъм вира се разнасяха удари на бухалки, врабци цвъртяха извън прозорците, а откъм гробищата час по час някоя разквакала се квачка въвеждаше в притвора на черквата цяло ято разпиукали се пиленца, та Ямброжи току ги гонеше.

Но щом свещеникът свърши, всички тръгнаха към гробищата.

Бяха вече при камбанарията, когато Ямброжи им викна:

— Я почакайте, свещеника иска нещо да ви каже!

Не мина много и свещеникът дотърча задъхан, с молитвеник под мишница и като бършеше лисата си глава, поздрави ги приветливо и рече:

— Исках да ви кажа, мили мои, че по християнски постъпихте, като отслужихте панихида за покойника. Това ще облекчи душата му и ще помогне за вечното му спасение. Казвам ви, ще му помогне!

Той смръкна енфие, кихна хубаво няколко пъти, изтри носа си и попита:

— Навярно днес ще приказвате по делбата, а?

— Ами нали такъв е обичая, та чак на деветини — потвърдиха те.

— Ето на! Тъкмо за това исках да поговоря с вас! Делете се, но помнете: сговорно и справедливо. Да няма ни свади, ни препирни, че от амвона ще съдя! Покойния в гроба си ще се обърне, ако види, че разкъсвате изграденото с труд от него, като вълци овца кога късат. Да пази бог, ако оцетите сираците! Гжеля е далече, а Южка е още глупава малчуганка. Кому каквото се пада, честно да му се даде до последния грош! Каквото той е наредил с имота, наредил го е, волята му трябва да се изпълни. Може в този миг той, сиромаша, да ви гледа там отгоре и да си мисли: „Отхраних ги да станат хора, хубав имот им оставих, та няма сега да седнат да се изядат като кучета при делбата.“ Постоянно казвам от амвона: всичко на този свят на сговора и съгласието се крепи, с караници още кой-кой нищо не е създал. Нищо, казвам ви, освен грях и божия обида. Па помнете и за черквата. Покойния бе щедър и не жалеше гроша било за осветление, било за служба, било за други нужди, затова и господ му даваше.

Дълго приказва той, та жените чак се заплакаха и от благодарност запрегръщаха коленете му, а Южка дори с рев се хвърли в ръцете му. Той я прегърна до гърдите си, целуна я по главата и й рече благодушно:

— Не реви, не реви, глупаво дете, дядо господ се грижи най-вече за сираците.

— И роден баща няма по-мило да го каже — шепнеше трогната Ханка. И самият свещеник като да бе трогнат, понеже изтри крадешком очите си, почерпи ковача с енфие и побърза да заговори за друго.

— Е, какво, ще стане ли работата с дворянина?

— Ще стане! Отидоха вече днес при него петима...

— Е, слава богу! Безплатно ще отслужи тогава служба за тая спогодба.

— Струва ми се, че селото трябва да заплати една служба с богата трапеза! Ами как, това е като нов имот, и то съвсем без пари!

— Умен си ти, Михале, говорих за тебе на дворянина. Хайде сега сбогом, па не забравяйте: със стовор и справедливо! Михале — викна той след отиващите си, — намини после да видиш моето кабриолетче, десния му ресор нещо се търка о оста...

— От лазновския свещеник се е смачкал така...

Свещеникът не отвърна нищо, а те тръгнаха право към дома си. Ягуша водеше майка си най-наподире, защото тя с мъка се влачеше и час по час си почиваше.

Беше делник и по улиците около вира беше пусто, само деца си играеха тук-там из пясъка и кокошки риеха из разхвърляния по пътя тор. Рано беше още, но слънцето вече здравата припичаше. Добре, че вятър поразхлаждате въздуха. Вееше той буйно, та се люлееха градините, пълни с вече червени вишни, а житата се удряха в оградите като възбунени води.

Къщите бяха отворени, портите вредом зинали, тук-там по плетищата се проветряваха постелки, а всичко живо работеше на полето. Някой още прекарваше късно окосено сено, от което лъхаше силна миризма, а по надвисналите над пътя клони, под които минаваха натоварените коли, увисваха хлъпки сено, прилични на отскубнати еврейски бради.

Те вървяха бавно и си приказваха за делбата.

Някъде откъм нивите, където хората обкопаваха картофи, се носеше песничка и чезнеше неизвестно къде с вятъра, а под воденицата една жена тъй бухаше с пералката, че гърмеше навсякъде. Водата шумно падаше върху долапите на воденицата.

— Сега воденицата няма почивка! — обади се най-напред Магда.

— Пред жътва за воденичаря е същинска жътва.

— По-тежка е тая година пред ново жито, отколкото беше лани. Немотията пици навсякъде, а пък безимотните просто си гладуват — въздъхна Ханка.

— Козелите и те току гледат само по селото къде нещо по-ячко да смъкнат — подметна ковачът.

— Не думай празни приказки! Борят се, сиромашите, както могат, вчера Козеловица продаде на органистката патичета, та малко нещо да си помогне...

— Скоро ще опатат и това. Нищо лошо не казвам за тях, но чудно ми е, че перушината на моя паток, дето изчезна при татевото

погребение, моя Мачуш я намерил зад техния обор — рече Магда.

— Ами нашите черги кой ги взе тогава? — намеси се Южка.

— Как върви делото им с кмета?

— Бавно върви, ама щом Плошка ги подкрепя, добре ще си изпатят и кмета, и кметицата.

— То и Плошка обича току да си пъха носа в чужди работи.

— Ами как, лови си приятели човека, кметлък му се ще.

Янкел, който теглеше за гривата един спънат кон, им пресече пътя. Конят хвърляше чифте и се опираше с всички сили.

— Турни му пипер под опашката, да видиш как ще скочи като жребец!

— Смейте се вие! Ама аз що си изпатих с тоя кон!

— Натъпчи го със слама, приший му нова опашка и го изкарай на панаира, може би някой ще го купи вместо крава, че за кон не го бива! — пошегува се Михал и изведнъж всички избухнаха в смях, защото конят се изскубна от ръцете на Янкел и без да слуша нито молбите, нито заплахите му, скочи във вира и най-спокойно почна да се къпе.

— Умен, синеца, от цигани трябва да е!

— Сложи му един половяк водка, може би ще излезе! — засмя се органистката, която седеше при вира и пазеше плаващите по края като жълти пискюлчета малки патенца; наежената квачка крякаше по брега.

— Хубави патенца, да не са тия от Козеловица? — попита Ханка.

— От нея са и все току гледат да избягат към вира. Пи, пи, пи! — мамеше ги тя, като им подхвърляше с шепа просо.

Но патичетата плаваха към срещния бряг, та тя отърча след тях.

— По-скоро, жени — подканяше ги ковачът и когато влязоха в къщи и Ханка се зае да приготви закуска, той пак взе да разглежда из стаите, из двора, не забрави дори и картофените ями, та Ханка му рече:

— Разглеждаш, като че ли имаш нещо загубено!

— Котка в торба не купувам!

— Ти по-добре знаеш от мене! — рече тя хапливо, като наливаше кафе в канчетата. — Доминиковице, Ягушо, хайде елате да хапнем! — завика тя към другото отделение, дето се бяха затворили.

Насядаха около лавицата и засърбаха кафето, като си хапваха и хляб.

Всички мълчеха, всекиму беше неудобно да захване пръв, всеки се въздържаше и очакваше другите. И Ханка бе някак чудно

въздържана. Наистина, тя постоянно ги приканваше да се хранят, като доливаше всекиму, но почти не спущаше поглед от ковача, който все се въртеше на мястото си, оглеждаше стаята и често хрочеше. Ягуша седеше някак мрачна и непрекъснато въздишаше, очите ѝ святкаха като след неотдавнашен плач, а Доминиковица, разкрачена като квачка, ѝ шепнеше нещо на ухото. Само Южка бърбеше, каквото ѝ дойде на устата, и шеташе около пълните с връщи картофи гърнета.

На всички дотегна това мълчание, докато най-сетне ковачът започна:

— Е, как да направим с делбата?

Ханка трепна, изправи се и рече спокойно, види се след като хубаво го беше обмислила:

— Как! Аз само пазя тук имота на мъжа си и нямам право нищо да решавам. Ще се върне Антек и ще се разделите.

— Кога ли ще се върне той, а пък това не може така да остане.

— Ще остане! Щом е могло да седи така, докато свекъра боледуваше, ще може да почака и докато се върне Антек.

— Не е само той, който има право на дял.

— Ала той е най-стария и нему се пада да поеме стопанството след баща си.

— Ех, такова право има, каквото и другите деца.

— Може и ти да вземеш дял, щом дойдете с Антек до съгласие. Няма да се карам пък сега с тебе, тук не се гледа моята воля.

— Ягушо — повиши глас Доминиковица, — я и ти си кажи думата за своето.

— Ех, защо пък, нали добре помнят?...

Ханка страшно почервеня, ритна Лапа, който се беше свил в краката ѝ, и процеди през зъби:

— Как да не помним, добре помним каква пакост ни направи.

— И таз добра! Думата е за шестте морги, дето стария ѝ приписа, а не за щуротии някакви!

— Щом имате припис, никой няма да ви го вземе! — промърмори ядосано Магда, която през всичкото време седеше мълчаливо с детето си на гърди.

— Имаме я, в управлението пред свидетели направен.

— Всички чакат, та и Ягуша може да почака.

— Вярно е, че трябва да почака, ама което си е нейно, веднага ще си го вземе, нали и крава с теле има, и свиня, и гъски...

— Тия неща са общи и ще влязат в делбата — възпротиви се твърдо ковачът.

— В делбата ли? Иска ви се! Което е получила като прид, никой не може да ѝ го вземе! Може да поискате и фустите ѝ, и завивките ѝ да си разделите, а? — надигаше все по-високо глас Доминковица.

— Аз го рекох на смях, пък ти веднага показва ноктите си...

— Ами, ами... разбирам ви добре аз...

— Пък и защо ли да си дрънкаме само езиците. Право каза ти, Ханке, че трябва да почакаме Антек. Аз бързам за дворянина, че ме чакат там. — Той стана и като съгледа кожуха на тъста си, окачен на пръта в ъгъла, взе да го смъква.

— Тъкмо би станал за мене.

— Не барай го, нека се суши — забраняваше Ханка.

— Ама ботушите ще ми дадеш. Само горницата им са цели, па и те са кърпени веднъж — обясняваше той и ловко ги смъкваше от пръта.

— Нищо не давам да барнете! Малко нещо ще вземете, па после ще кажат, че половината имот съм разсипала. Най-напред да направят опис. Дори кол от плета не давам да пипнете, докато не дойдат тук властите да опишат всичко!

— Опис нямаше, а завивките на тате изчезнаха някъде...

— Нали ти казах как стана! Веднага след смъртта му ги разпростряхме по плета и през нощта ги откраднал някой. Не можех за всичко да следя.

— Чудно как така веднага се намери крадец...

— Какво? Да не съм ги взела аз, па сега да лъжа?

— По-тихо, бре жени! Само ще се караме. Остави, Магдушо! Който ги е откраднал, дано го погребат с тях.

— Само пуховия юрган тежеше петнайсетина кила.

— Млъкни ти казвам! — кресна ковачът на жена си и изведе Ханка на двора уж да прегледат прасетата.

Тя тръгна след него, но беше нащрек.

— Исках да ти кажа нещо.

Тя наостри уши и искаше да разбере накъде ще избие.

— Знаеш ли какво? Преди да са направили описа, трябва някоя вечер да докараш у дома две от кравите. Свинката дай у чичови, па и друго, каквото може, попрекарай го у хората... Ще ти кажа къде... Когато дойдат да описват, кажи, че житото отдавна е продадено на Янкел, той няма да откаже да потвърди, ще му се даде за това някоя крина. Жребицата ще вземе воденичаря, ще я пусне да попасе малко в неговите ливади. А от покъщнината може и в картофените ями да попръкриеш нещо, и в житото на нивата. Казвам ти това от най-чисто приятелство! Всички, които имат ум в главата си, така правят. Ти си теглила като вол, та с право ти се пада повече. На мене ще дадеш от него малко нещо, някоя дреболия. И от нищо да не те е страх, във всичко ще ти помагам. Колкото да останете вие на имота, моя грижа ще бъде. Ти само да ме послушаш, където аз кажа дума, да знаеш, че става работата... Самия дворянин ме слуша какво му казвам. Е, какво ще речеш?

— Само това, че своето не давам, ама и за чуждото не съм лакома! — отвърна тя полека и вторачи в него презрителен поглед. Той се завъртя като халосан с тояга по темето, изгледа я и процеди през зъби:

— Нямаше и дума да кажа, че хубаво опипа свекър си...

— Кажи, пък аз ще кажа на Антек да си попріказва с тебе за тоя съвет, дето ми даваш.

Той едвам се въздържа да не изпсува, плюна само и като забърза да си отиде, викна през отворения прозорец в стаята:

— Магде, внимавай за всичко, да не задигнат още нещо крадците.

Ханка го гледаше с подигравателна усмивка.

Той побягна като опарен, но се срещна с кметицата при портата и се заприказва нещо дълго с нея, като размахваше пестници.

Кметицата донесе едно официално писмо.

— За тебе, Ханко, разсилния го донесе от канцеларията.

— Може да е за Антек! — прошепна развълнувано тя, като хвана писмото през престилката си.

— За Гжеля като че ли е. Нашия го няма, отиде до града, а разсилния каза, че в писмото било написано, че Гжеля се поминал, кой го знае...

— Господи, света Богородичке! — викна Южка.

И Магда скочи на крака.

Всички гледаха със страх и ужас хартията и безпомощно я обръщаха в разтрепераните си ръце.

— Ягушо, ти не можеш ли да го прочетеш? — помоли я Ханка.

Всички се изправиха над нея, пълни с тревога, но след дълго сричане Ягна отговори отчаяно:

— Не е написано на наш език и не мога да го разбера.

— Не е писано като за нея! Ама да е друго нещо, по-добре от нея никой не може да го направи — процеди подигравателно кметицата.

— Върви си по пътя и не закачай хората, когато те заобикалят отдалече, за да не им вонееш — измърмори старата.

Но кметицата, като че ли доволна от случая, ѝ изтърси отведнъж:

— Другите можеш да съдиш, а на щерка си защо не забраниш да мами хорските мъже, а?

— Остави сега това, Петровице! — намеси се Ханка, като разбра вече накъде тръгна работата, но кметицата все повече се запалваше.

— Барем веднъж да си издумам, та да ми олекне! Толкова се трових все зарад нея, толкова изстрадах, че докато съм жива, няма да ѝ простя!

— Лай си тогава! Кучето ще ти приглася! — продума старата твърде спокойно, а Ягуша почервеня като рак и макар че гореше от срам, отмъстително упорство обземаше сърцето ѝ, тя все повече вдигаше глава и като че напук, нарочно я пронизваше с подигравателните си очи и юдински присмех се виеше по устните ѝ.

Кметицата отвори уста като порта и разярена до дън душа от погледа ѝ, хокаше и заядливо изброяваше греховете ѝ.

— Лаеш, каквото се сетиш, че си се опила от злина — прекъсна я старата, — но и мъжа ти тежко ще отговаря за Ягушиното злочестие.

— Ами, ще отговаря, че е подмамил невинно дете! Така де, дете, което с всекиго е готово да се засълне зад храстите!

— Затваряй си муцуната, че ако и да съм сляпа, все ще напипам чорлите ти — заплаши я тя и стисна в ръка тояжката си.

— Опитай се! Барни ме, барни ме само! — крещеше кметицата предизвикателно.

— Гледай я ти нея, охранила се с чужда беда и сега току се лепи за хората като репей за кучешка опашка.

— Какво мари, какво съм ти напакостила?

— Когато натикат мъжа ти в дранголника, ще видиш какво!

Кметицата скочи с пестници към нея. Добре, че Ханка успя навреме да я задържи и викна строго и на двете:

— Божичко, жени, та вие обърнахте дома ми на кръчма.

Те веднага млъкнаха и продължаваха само да дишат тежко и да сумтят. На Доминиковица чак сълзи потекоха изпод превръзките на очите ѝ и се изливаха като порой по отслабналото ѝ лице. Тя първа се опомни и като приседна, въздъхна и разпери ръце:

— Господи, бъди милостив към мене грешната!

Кметицата изтърча като побесняла навън, но се върна чак от пътя, пхна глава през прозореца и завика към Ханка:

— Казвам ти да изгониш тая пачавра от къщата си! Изпъди я, докато е време, да не съжالياваш после! Нито един час да не седи повече под твоя покрив, че пъклената ѝ зараза ще те изяде! Казвам ти, Ханко, пази се! Без милост и без милосърдие да си към нея! Тя само чака да се върне мъжа ти, ще видиш каква ще ти я скрои тя! — и още повече се наведе навътре, като се заканваше с пестници и крещеше с всички сили:

— Почакай ти, проклетнице ниедна, почакай! Няма да умра спокойно, на света изповед няма да отида, докато не дочакам да видя как с тояги ще те изгонят от селото! При курвите да вървиш, кучко проклета! Там, там ти е мястото, свински бълвочо!

И избяга. В стаята стана тихо като в гроб.

Доминиковица чак се тресеше от спотаен плач. Магда люлееше детето на ръце, Ханка замислено се бе загледала в огнището, а Ягуша, макар и още с гордо изражение на лицето си и онази зла усмивка на устните, бе побеляла като платно, понеже последните думи на кметицата я ужилиха в самото сърце. Тя почувствува, като че ли сто ножа изведнъж я пронизаха и от всички рани с все сила заизтича кръвта от сърцето ѝ и оставяше само неизразима мъка, някаква съвсем нечовешка мъка, та ѝ идеше да блъска глава о стената и да вика, колкото ѝ глас държи. Но тя надви себе си, сграбчи майка си за ръкава и рече като в треска:

— Да си вървим, майко! По-скоро да си вървим! Да бягаме!

— Добре! Съвсем вече ослабнах, но ти трябва да се върнеш пак тук и докрай да пазиш своето.

— Не оставам тук! Тъй ми е омразно всичко, че повече не мога да изтрая! Да бях си краката счупила, но тук да не бях влизала!

— Толкова ли лошо ти беше при нас? — пошепна Ханка.

— По-лошо, отколкото на вързано куче, и в пъклото ще да е по-добре.

— Чудно тогава как си изтраяла толкова време, а пък никой не те е връзвал за краката. Могла си да си идеш! Не бой се, няма да ти се кланям и да ти се моля да останеш...

— И ще си ида, а пък вас болест да ви изтръшка, щом сте такива!

— Не кълни, да не ти изтърся в очите всичко, що си ми ти направила!...

— Че всички са викнали против мене, цяло село, всички!...

— Живей честно, никой няма лоша дума да ти каже!

— Мълчи, Ягушо, нали видиш, че Ханка ти нищо не вика. Мълчи де!

— Ами нека и тя залае! Нека! Много ме е грижа от лаенето й! Та какво пък съм направила? Откраднала ли съм? Убила ли съм някого, а?

— И още смееш да питаш какво? — рече учудено Ханка, като се изправи пред нея. — Не ме подпитвай, да не ти кажа нещо!

— Каж де! Лай де! Все ми е едно! — крещеше все по-разпалена Ягна, злината й ставаше все по-страшна като някой пожар, тя бе готова вече на всичко, дори на най-лошото.

Изведнъж сълзи наляха очите на Ханка, споменът за измените на Антек тъй болно заби нокти в сърцето й, че едвам пробъбли:

— А с мъжа ми какви ги не прави, а? Няма да ти остави господ това така, ще видиш!... Мира му не даваше... тичаше по него като кучка разбесувана... като някоя... — тя се задъха и се унесе в хлипане.

А Ягуша се изправи като нападнат в леговището си вълк, готов вече да се хвърли със зъби върху каквото му попадне, омраза нахлу в главата й, отмъстителност изпъна ноктите й, та чак подскочи в стаята и побесняла до крайност, зашиба със сподавени думи, сякаш плющеше с камшик:

— Аз ли съм тичала след него, аз ли! Лъжеш като циганка! Всички знаят как го пъдех от себе си. Не скимтеше ли той като куче на вратата ми поне обувката си да му покажа! Не ме ли насилваше той! Не ме ли замайваше и пощуряваше, та правеше, каквото си искаше с мене, глупачката! А сега ще ти кажа истината, та да не ти е мъчно. Той

така ме обичаше, дето не може да се изкаже повече. А ти си му омръзнала като някой стар мръсен парцал, до гуша му бе дошла, горкия, твоята любов, та се оригваше чак от нея като от гранива сланина, само плюваше, когато си спомнеш за тебе. Беше дори готов да си направи нещо лошо, само и само да не те гледа повече пред очите си. Щом искаш, на ти самата истина! Па запомни и това, което ще добавя: поискам ли, и краката му да целуваш, ще те отритне и ще полети по мене, ако ще би накрай света! Помисли си това и да не се мериш с мене, разбра ли?

Тя викаше заядливо, със самообладание, без страх и като никога хубава. Дори майка ѝ я слушаше смаяна и изплашена. Ягна се издигаше някак друга, съвсем чужда и в същото време някак страшна, зла и всяваща ужас като мълниеносен облак.

А думите ѝ поразиха до смърт Ханка, шибаха я безмилостно, окървавяваха тялото ѝ, мачкаха го като нищожен червей; тя се завалеше вече като ударено от гръм дърво без сили и без памет. И едвам успя да си поеме дъх с преbledнели устни, строполи се на лавицата и от болка всичко в душата ѝ се разпиляваше на пух и прах, та дори сълзите престанаха да текат по посивялото ѝ като пепел от мъка лице, макар че тежко и бурно ридание късаше гърдите ѝ. Тя гледаше уплашено пред себе си сякаш в неочаквано разтворила се пропаст и трепереше като младичко клонче, което вятърът немилостиво брули...

Ягуша отдавна вече бе млъкнала и отиде с майка си в другото отделение на къщата и Магда си излезе, като не можеше вече да приказва с Ханка, дори Южка изтича след патенцата към вира, а Ханка все седеше на мястото си като премряла птичка, на която са грабнали пиленцата, та не може вече ни да писка, ни да се брани, нито да бяга, само от време на време затупа крилца и жално запиука.

Най-сетне господ се съжали над нея и облекчи измъчената ѝ душа — тя се сепна, падна пред иконите, избухна в сърдечен плач и даде обет да иде на Ченстохова, само и само всичко това, което чу, да не бъде истина!

А към Ягуша дори не изпитваше омраза, само я овладяваше страх пред нея и като слушаше гласа ѝ, кръстеше се, сякаш да отгони дявола от себе си...

Най-сетне се залови за работа. Привикналите ѝ ръце работеха почти сами, тъй като мисълта ѝ беше нейде далече, и не разбра кога изведе децата в градината, разтреби къщата и като насипа гозба в ушатките, каза на Южка да ги отнесе по-скоро на нивата.

И когато остана сама и се поуспокои, взе да размисля и тълкува всяка казана дума. Умна и добра жена беше тя, лесно отхвърли настрана всички оскърбления и прегрешения към нея, но не можа да забрави засегнатата си гордост, та час по час я заливаше огън, сърцето ѝ се свиваше от мъка, а в главата ѝ се въртяха замисли за кърваво отмъщение, докато най-сетне превъзмогна и това и пошепна:

— То се знае, че не мога да се меря по хубост с нея, какво да се прави! Но пък съм му венчило и съм майка на децата му! — тя се изпълни с гордост и самоувереност. — Дори да се помъкне по нея, пак ще се върне! Та няма да се ожени за нея! — утешаваше се горчиво тя и поглеждаше навън.

Стана вече пладне, слънцето увисна над вира, жегата се засили, та земята дори пареше и разпаленият въздух появаше като из пещ. Хората се вече връщаха от полето, а откъм тополовия път заедно с облаците прах се носеше мучене на каран да пладнува добитък, когато изведнъж Ханка като че ли се стресна от някакво решение. Тя се облегна о стената, помисли още някое време, избърса очите си, мина през отвода, отвори вратата на Ягушиното отделение и рече заповедно и напълно спокойно:

— Още сега да напуснеш къщата ми!

Ягна се вдигна от пейката. Застанаха двете една срещу друга и дълго се измерваха с погледи, докато Ханка поотстъпи малко от прага и повтори с пресипнал глас:

— Още в тоя миг да се махнеш или ще кажа на ратая да те изхвърли... Още в тоя миг! — добави тя решително.

Старата взе да я увещава и да ѝ обяснява, но Ягуша само сви рамене:

— Не приказвай на тая отрепка! Знаем какво иска тя.

И извади от дъното на раклата си някаква хартия.

— Приписа ти трябва на тебе, моргите. Вземи си ги и се наяж с тях! — рече тя надменно и захвърли хартията в лицето ѝ.

— Да ти преседнат, та ако ще да пукнеш от тях!

И без да гледа майчината си съпротива, почна бързо да събира и обвързва багажа си в бохчи и да го изнася към портата.

Ханка се зашемети, като че ли някой я удари между очите, но взе хартията и заговори със заплаха:

— По-скоро, че ще насъскам кучетата по тебе! — Задушаваше я слисване, в ума ѝ не можеше да се побере истина ли е това. „Ами как, цели шест морги ниви, хвърли ги като счупено гърне! Ами как! Трябва да ѝ е хлопнала дъската!“ — мислеше си тя, като я следеше с очи.

Ягна не я и поглеждаше, а се зае да сменя иконите си от стените, когато дотърча Южка и се развряска:

— Коралите да ми дадеш, мои са си, от мама ми са...

Ягна взе да ги откача от шията си, но неочаквано се спря.

— Не, не ги давам! Мачей ми ги подари и мои са си.

Южка така забръцолевя, че Ханка трябваше да я смъре да миряса, защото Ягна като че ли оглуша за укорите, изнесе всичкия си багаж и изтича за Йенджих.

Доминиковица вече не се противеше на нищо, но и не отговаряше на приказките на Ханка и на Южките крясъци. Чак когато натовариха нещата в колата, тя стана, вдигна пестници и рече заплашително:

— Най-лошото да те сполети!

Ханка чак изтръпна, но си направи оглушки и завика:

— Като си дойде Витек с говедата, ще ти докара кравата у дома, а за другото нека някой дойде довечера и него ще забере да ти откара.

Те мълчаливо си отидоха, свиха в пътя и вървяха бавно, като заобикаляха вира по самия бряг и се отразяваха във водата му.

Ханка гледа дълго след тях с някаква особена мъка и тъга, но понеже нямаше време за мислене, тъй като работниците се връщаха вече от полето, тя скри приписа в раклата си, която заключи, затвори и другото отделение на къщата и се зае да приготви обед. Но през всичкото време ходеше като отровена, мълчалива, дори не даваше много ухо на ласкателните думи на Ягустинка.

— Добре направи! Отдавна трябваше да я изпъдиш. Отпуснала му е края като не знам какво, че може ли някой да ѝ стори нещо, нали майка ѝ се е побратимила с попа! Да беше друга, отдавна да я бе проклел от амвона!

— Така си е! — потвърждаваше Ханка и се отдалечаваше, за да не я слуша повече, а когато всички пак се пръснаха по работа, тя поведе Южка и отидоха заедно да плевят лена, че на места кукувичата прежда така гъсто се бе разрасла, та някои лехи отдалече се жълтееха.

Тя се залови бързо да плеви, но въпреки това заплахите на Доминиковица я измъчваха и я изпълваха с голям страх, а главно мисълта какво ще каже за всичко това Антек.

„Като му покажа приписа, ще му мине яда. Глупачка! Шест морги, то е току-речи цял имот!“ — мислеше си тя, като поглеждаше по нивите.

— Знаеш ли какво, ами ние съвсем забравихме писмото за Гжеля.

— Вярно бе! Остави работата, Южо, пък аз ще отърча до свещеника, той ще ми прочете писмото.

Тя дори бе доволна, че ще отиде между хората и ще чуе какво се приказва за тях.

Постегна се малко в къщи, извади иззад иконата писмото и отиде с него в дома на свещеника. Не го завари, бил отишъл на нивата при работниците си, които прекопаваха морковите. Тя го съгледа отдалече, стоеше без расо, само по панталони и със сламена капела на главата, но не посмя да иде при него, защото се боеше, че вече знае за станалото и ще я нагълчи пред хората. Затова сви към воденичаря, който тъкмо тогава пущаше с Матеуш на проба стружнията.

— Преди малко жената ми каза как си духнала под опашката на мащехата! Хо-хо, като буболечка изглежда, а има ястребови нокти! — засмя се той и взе да чете писмото, но щом хвърли поглед, и извика: — Лоша новина! Гжеля ваш се удавил! На Великден още! Пишат, че вещите му можете да получите от околийския началник...

— Гжеля умрял! Господи! Такъв млад и здрав! Едва на двайсет и шест години. Щеше вече да си дойде за жътва. Във вода се удавил! Исусе милостиви! — простена тя и закърши ръце, съкрушена от новината.

— Е, добре, добре ви иде за наследството на вас! — обади се на подбив Матеуш. — Остава сега да изпъдите Южка и всичко на вас с ковача ще остане...

— Свърши вече с Тереска, сега за Ягуша ли си се замислил, а? — захлупи го тя, та воденичарят прихна да се смее, а Матеуш се залови

внимателно да нагажда нещо около триона.

— Не пада по гърба си, бива си я! — рече след нея воденичарят.

По пътя тя се отби при Магда, която, като чу новината, се разплака и с трогателно хълцане нареждаше през сълзи:

— Воля божия, мили мои. Ех, мъж като дъб, рядко е имало такъв в Липци, о човешка съдбо, о злочеста съдбо! Днес живееш, а утре гниеш! Михал ще отиде за вещите му, защо да пропаднат и те! Сироткия, а така го теглеше към дома!...

— Всичко е в ръката на бога. А пък за него водата винаги е била пагубна. Нали помниш кога се дави във вира, та едвам го спаси тогава Клемб. Види се, писано му е било от нея да си умре!

Поожалиха се една на друга, поплакаха си и се разделиха, че всяка си имаше доста свои всекидневни грижи и залисии, особено Ханка.

А новините мигом се разнесоха по селото, та като се прибираха от къра, хората вече само за това си приказваха; то се знае, че за Гжеля много съжаляваха, но за Ягуша селото се раздели, защото всички жени, особено по-старите, бяха на страната на Ханка и ядовитото негодуваха срещу Ягна, за която нерешително се застъпваха мъжете, та някъде достигаше и до караници...

Преди да се мръкне, цялото село зашумя като кошер, жените тичаха една при друга да поразменят по някоя дума; други се превикваха през плетища и градини или пък, докато доеха кравите близо до портите, разговаряха с минувачите. Наставаше приятен здрач, миришеше на хубаво и хладец повяваше, небето бе цялото още в бледната позлата на залеза, от полята се носеха църканията на щурците и гласовете на пълдпъдъците, а из рововете и блатата крякаха сънно жабите. Селото се тресеше от детски врясъци, песнички, мучене на говеда, цвилене, блеене, гакане и тропот на коли, а по пътищата край вира и където и да се срещнеха, жените оживено приказваха за случките през деня или с какви новини ще се върнат мъжете от дворянина.

На връщане от стружнята Матеуш се поослушваше тук-там, но само плюваше, псуваше тихичко и отминаваше разкрякалите се жени. Едва разбрътвилите се пред Плошкови го ядосаха дотолкова, че не можа да се сдържи и рече възбудено:

— Не е имала право да я пъди Ханка, на свой имот си е. За тая история Антековица може хубаво да поседи в дранголника и скъпо да ѝ излезе!

Дебелата и зачервена Плошковица го навика:

— Хората знаят, че Ханка не ѝ спира имота! Но нали всеки ден се надява да се върне Антек, та от друго се е бояла жената! Па и така си е, можеш ли да се опазиш от домашен крадец! Или да се прави, че не вижда, а?

— Е... дрън-дрън ярина! Плещете, каквото ви дойде на езика, ама не че е право, а тъй само от чиста завист!

Като че ли в очите им с клечка бръкна, та всички се нахвърлиха върху него:

— Та за какво пък ще ѝ завидим? За какво? Че е скитница и шаренка, че тичат подире ѝ като кучета, че всеки с готовност би лежал с нея, че срам и грях пред бога пада на цялото село зарад нея, а?

— Може и за това да ви е жал, кой дявол ще ви разбере! Пачаври такива, страх ги е от хубавото. Да беше като Магда кръчмарската и да вършеше, ако ще и най-лошото, ще ѝ простите, но понеже е най-хубава от всички, всяка е готова в капка вода да я удави.

А те му вдигнаха такава врява, че трябваше да избяга.

— Езиците ви дано окапят, клюкарки такива! — кълнеше той и като минаваше покрай Доминиковичини, назърна през отворения прозорец. В стаята светеше. Той не можа да види Ягуша, а не се реши да влезе, поколеба се и свърна към дома си, но след малко срещна Веронка, която отиваше при сестра си.

— Току-що бях у вас. Стахо одяла дърветата и изкопа трапа, може вече да се режат. Кога ще дойдеш?

— Кога ли? Може на свети Никога! Така ми е омръзнало вече селото, че ми иде да прасна оземи всичко и да се запиляя, където ми очи видят — развика се ядосано той и избяга.

„Трябва хубаво да го е ужилило нещо, та се е разфучал такъв“ — помисли си тя, като свърна към Боринови.

Ханка раздигаше вече вечерята, но веднага я отведе настрана и ѝ разправи всичко, както беше. Веронка нарочно не каза нищо за Ягушината работа и рече само за Гжеля:

— Щом е умрял, и неговата част ще си разделите.

— Истина, още не съм помислила за това.

— А с това, което дворянина ще даде за гората, близо по седем-осем морги на всекиго ще се паднат, вие сте само троица! Боже мой, на богатите и чуждата смърт е от полза — въздъхна тя жално.

— Много ми е притрябвало това богатство! — бранеше се Ханка, но щом се разотидоха да спят, тя почна да смята по своему и скрито да се радва.

А после, като коленичи за молитва, шепнеше с примирение:

— Щом е умрял, такава ще да е била волята на бога. — И тя въздъхна искрено за душата му.

На другия ден към пладне влезе в къщи Ямброжи.

— Къде си ходил? — попита го Ханка, която кладеше огън в огнището.

— У Козелови бях, дете им се страшно зле изгорило. Повика ме Козеловица, ама ковчеже и погребение ще трябва.

— Кое дете?

— Ами по-малкото, дете пролетос го доведе от Варшава. Паднало в казанчето с вряла вода и току-речи се сварило.

— Не върви й нещо с тия подхвърленичета.

— Не върви й. Тя нищо не губи, дават й за погребение! Но за друго дойдох аз при тебе.

Тя вдигна към него неспокоен поглед.

— Знаеш ли, Доминиковица отпътува с Ягуша за съдилището навярно да се оплаква против тебе, че си изпъдила дъщеря й...

— Нека се оплаква, какво ще ми стори!

— Отзарана бяха на изповед и после дълго приказваха със свещеника. Разбира се, не съм подслушвал, а казвам само това, което чух случайно. Така се оплакваха от тебе, че свещеника дори с пестници ти се заканваше.

— Свещеник, а си пъха носа в чуждите работи! — издума тя рязко, но беше така съсипана от тази новина, че ходеше цял ден като замаяна, пълна с тревога и с най-грозни предположения.

На мръкване една кола спря пред портата.

Тя изтича изплашена и разтреперана от къщи, в каруцата беше кметът.

— За Гжеля знаеш ли вече? — захвана той. — Нещастие, какво да прави човек! Но имам и нещо хубаво да ти кажа: днеска или най-късно утре Антек ще си дойде!

— Да не ме лъжеш? — тя не смееше да повярва на това.

— Щом кмета ти казва, трябва да вярваш! В управлението ми съобщиха...

— Хубаво, щом се връща, крайно време беше да си дойде! — рече тя хладно, сякаш съвсем без радост, а кметът помисли нещо и каза твърде приятелски:

— Зле сте я захванали с Ягуша! Подала е заявление против тебе, може да те накажат за своеволие и насилие. Не си имала право да я буташ, на свое си е седяла. А сега каква ще стане тя, като се върне Антек, а тебе те затворят! Казвам ти като приятел, вземи да изгладиш тая работа! Ще сторя всичко, каквото мога, само и само да оттеглят от съда заявлението си, но скандала ти сама трябва да уредиш.

Ханка се изправи и му тръсна в очите:

— Кого браниш, пострадалата или любовницата си?

Той фрасна такъв камшик на конете, че те веднага полетяха.

IV

Поради тия различни случки и тежки преживявания Ханка не можа никак да заспи тая нощ и все ѝ се струваше, че чува нечии стъпки към портата, ту на пътя, ту досам къщи. Ослушваше се с разтуптяно сърце, но целият дом спеше дълбоко, дори децата не се кошлевеха. Нощта бе глуха, макар и ясна, звездите назъртаха през прозорците; понякога прошумяваха дърветата, тъй като от среднощ бе излязъл вятър.

В стаята беше задушно и топло, лоша миризма се носеше от патетата, които спяха под леглата, но на Ханка не се щеше да отвори прозорците; тя съвсем се разсъни, завивката я пареше, а възглавниците ѝ се струваха като нагорещена печка, та току се обръщаше все по-неспокойно ту на едната, ту на другата си страна. Най-различни мисли се рееха в главата ѝ като в мравуняк; пот избиваше по цялото ѝ тяло и такава треска я обхвана, че не можеше вече да надвие страха си, скочи изведнъж от леглото и боса, по риза и с брадва в ръка, която някак сама се пъкна в ръката ѝ, излезе на двора.

Там всичко беше широко разтворено, но навред цареше дълбоката тишина на съня. Петрек хъркаше, проснал се до конюшната, конете хрупаха храната си и подрънваха с оглавниците, а кравите, невързани за през нощта в обора, бяха наизлезли вън, лежеха, преживяха и мляскаха с влажните си муцуни и вдигаха към нея тежките си рогати глави и черните загадъчни топки на очите.

Тя се върна в леглото си и легнала с отворени очи, пак се слушваше с тревога, защото наставаха такива мигове, когато главата си залагаше, че ясно се разнасят някакви гласове и глухи далечни стъпки.

— Може някъде да не спят и си приказват! — опитваше се тя да си обясни тия гласове и стъпки, но щом малко-малко посивяха прозорците, тя наметна кожуха на Антек и излезе пред къщи.

На пруста Витековият щъркел спеше на един крак, пъкнат под крило клюн, а край портата се белееха купчини от свити гъски.

Върхарите на дърветата се измъкваха вече от нощта, обилна роса капеше от тях и тупаше по шумата им и по тревата, пресен и укрепителен хлад полъхваше.

Ниска синкава омара покриваше полята и само тук-там над нея се показваха по-високите дървета и се устремяваха като черни гъсти пушеци нагоре.

Вирът полъсваше като грамадно сляпо око, покрито с мрачина, елхите около него си приказваха тихо и с тревога, понеже всичко наоколо спеше, потънало в сив непроницаем мрак и тишина.

Ханка поседна на пейката, притисна се до стената и неочаквано задряма дълбоко, а когато се сепна, та се събуди, нощта бе вече съвсем побеляла и на изток се разгаряха червени зари като отражения от далечни пожари.

— Ако са излезли по хлад, току-виж, че ще се покажат! — мислеше си тя, като поглеждаше към пътя. Тя се усещаше тъй укрепнала от този кратичък сън, че не отиде отново да си легне и за да дочака по-лесно слънцето, изнесе дрешките на децата и отиде да ги изпере на вира.

А денят все по-бързо наставаше, наскоро пропя първият петел, а веднага след него и други затупаха криле и закукуригаха оглушително по цялото село, после запяха чучулиги, но все още рядко, а от приземния здрач изплуваха вече белите стени на къщите, оградите и пустите оросени улици.

Ханка усърдно переше, когато неочаквано нейде наблизо се чува тихи стъпки. Тя се сниши като заек на мястото си и внимателно разглеждаше наоколо: някаква сянка излизаше из Балцерековата порта и се промъкваше дебнешком под дърветата.

„Вижда се, че от Мариша излиза тоя, ама кой ли ще е? — мислеше тя, като не можа да го познае, защото сянката скоро и безследно се изгуби. — Такава горда и високомерна, с хубостта си, па пуца ергените при себе си нощно време! Да се не надяваш!“

Такива нерадостни мисли ѝ минаваха през ума, когато отново забеляза, че воденичарският ратай идва откъм другия край на селото.

— От кръчмата, от Магда навярно! Като вълци се скитат по нощите. Какво не става по света! — въздъхна тя, но и нея я обзеха някакви тръпки, та час по час се протягаше с удоволствие. Но понеже

водата бе студеничка, всичко премина и тя затананика с тих и пълен с тъга глас:

Кога зора зазорява!

Песента се понесе ниско по росата и попиваше в зарозовялото съмване.

Беше време за ставане. Из селото се чуваше скърцане на отваряни прозорци, тропане на налъми и най-различни гласове.

Щом простря на плета изпраните дрешки да съхнат, Ханка отърча да буди своите хора, но всички бяха още тъй погълнати от сън, че която и глава да се понадигнеше, изведнъж падаше тежко като замаяна.

Ядоса се страшно, че отгоре на това Петрек ѝ викна:

— Брей, мама му стара! Рано е още, до слънце ще спя! — и не се и помръдна.

И децата се раздивриха, а Южка жално се оплакваше:

— Още мъничко, Ханушо! Та току-що си легнах!...

Тя усмири децата, изгони кокошки и патици из курниците и като почака още малко, пред самия изгрев, когато извишеното небе съвсем се разгоря и вирът почервения от зората, Ханка почна така да гълчи, че всички трябваше да се извличат от постелите си. Веднага се залови с Витек, който се тътреше още сънен, зажуляше се о ъглите и се почесваше.

— Като те прасна с нещо по-кораво, ще се събудиш! Защо не си навързал кравите на яслите им, бре хубостнико! Или искаш да си изпорят коремите през нощта?

Той ѝ отвърна нещо, та тя се спусна към него, но добре, че ѝ избяга. Тогава тя назърна в конюшната и подхвана Петрек.

— Конете тракат зъби по празни ясли, а ти се излежаваш до слънце!

— Разкрякала си се като сврака на дъжд. Цялото село те слуша! — измърмори той.

— Нека слуша! Нека знаят какъв си мързелан и безделник! Чакай ти, ще си дойде господаря ти, ще ти даде да разбереш, ще видиш! Южко — развика се пак от другата страна на двора, — на шарената

крава е кораво вимето, по-добре стискай, да не оставиш половината мляко неиздоено! И по-скоро да доиш, че вече започнаха да изкарват кравите! Витек! Вземай си закуската и изкарвай, па гледай пак да загубиш овците като вчера, та ще те науча тогава! — разпореждаше се тя и се носеше като фъртуна; хвърли две-три кривачи зърно на кокошките, на квикналите пред къщи свине изнесе чебърчето с храна, на отбитото от майка му теле приготви пиене, изсипа на патенцата варен булгур и ги изпъди към вира. На Витек удари пестница по гърба и му даде ядене в торбичката, не забрави дори щъркела, и нему сложи в отвода чугунения котел с вчерашни картофи, та и той задебна, затрака с клюна си, закълва и заяде. Навсякъде беше, всичко помнеше и всичко уреждаше.

Щом Витек изкара кравите и овците, тя се зае с Петрек, че не можеше да търпи да се клати без работа.

— Изрини тора от обора! Горещо е на кравите нощем и се мърсят като свине.

Слънцето току се показваше в далнината и обгръщани света с червено огнено око, когато почнаха да пристигат безимотните жени, които работеха срещу нива за лен и за картофи.

Викна и Южка да върви да отбира картофи, даде на детето да суче, запаса си престилката и рече:

— Внимавай за всичко! Па ако се върне Антек, обади ми на зелището. Хайдете, жени, дорде е роено и по-хладно, ще поскопаем малко зеле, па след закуска ще се върнем на вчерашната работа.

Тя ги отведе зад воденицата, на ниските ливади и мочурищата, още сиви от росата и падащата мъгла. Торфената почва се вдаваше като кожени ремъци под краката им, а понейде бе тъй меко, че трябваше да избикалят; в дълбоките като изкопи бразди имаше плесенясала вода, покрита със зелена водна леща.

Още никого нямаше по зелищата. Само калугерици се въртяха над нивите и щъркели ходеха, клатеха се и внимателно шляпаха из водата. Миришеше на блато и на зелениш, на папур и тръстика, с които бяха обрасли старите пропаднали торфови дупки.

— Хубаво време, ама все ми се чини, че е на суша — обади се една.

— Добре, че вятър малко разхлажда.

— Защото сутрин повече суши той, отколкото слънцето.

— Отдавна не помнят хората толкова сухо лято! — приказваха си, като се залавяха за работа на издигнатите лехи на зелищата.

— Колко много е пораснало, някои вече свиват зелчета.

— Само червей да не го изяде. Такава суша, може и да се появят тия гадини.

— Може. Във Воля го вече съвсем изяли.

— Пък в Модлица изсъхнало всичкото, та трябвало да го садят отново.

Тъй си приказваха те, ровеха с мотички пръстта и възкупваха лехите, по които зелето бе хубаво израснало, но бяха и яко буренясали, защото лютичетата бяха до колена, а патешкото биле и тръните — като гора.

— Което човек не сее и което не е за потреба, расте като лудо — забеляза една от жените, като отърсваше корена на някакъв изкопан бурен.

— Като всяко зло! Греховете никой ги не сее, а е пълно с тях по света.

— Защото са плодовици! Мили мои! Дорде има грях, и човеци ще има. Та нали казват: без грях не би имало смях или: без грехът хората щяха да измрат! Все ще да е нещо потребен, както и тоя бурен, нали и това, и онова все господ го е създал! — разправяше по своему Ягустинка.

— Господ да е създал лошотиите ли! Как не! Човека е като свиня, всичко трябва да измърси с рилото си! — рече остро Ханка, та всички млъкнаха.

Слънцето беше високо изскочило и мъглите се бяха вдигнали, когато откъм село заприиждаха жени по зелищата.

— Работници! Чакаат да им се вдигне росата, та да си не намокрят краката! — присмиваше се Ханка.

— Не всеки е стръвен за работа като тебе!

— Защото не всеки тегли така! — въздъхна тя тежко.

— Ще се върне човека ти, ще си починеш.

— Реших да ида пеши до Ченстохова на Богородица, само да се върне. Кмета каза, че днеска ще си дойде.

— От управлението му съобщили, вярно ще да е. Ами това лято много народ се кани да иде на Ченстохова. Като че ли и органистката ще иде и казва, че сам свещеника ще води поклонниците!

— Ами на него кой ще му носи шкембето? — засмя се Ягустинка. — Сам не ще може да го мъкне през толко път. Обещава, както всякога.

— Няколко пъти вече съм ходила така дружински, ама всяка година бих ходила — въздъхна Филипица, дете живееше отвъд реката.

— За шляене всеки е готов.

— Господи! — продължаваше разпалено тя, като си правеше оглушки на подбивките. — Та то човек като че ли към небето върви, така му е леко и добре по пътя. А пък на колко свят се нагледа, па що се наслуша, що се намоли! За няколко недели, а чини ти се, че си се отървала от тегла и грижи за цели години. Като че отново се ражда човек след това!

— Истина, то божията милост крепи човека! Така си е — потвърдиха другите.

Откъм село, по пътечката край реката, между шаварите и гъстите млади елхи се промъкваше някакво момиче към тях. Ханка прислони с ръка очите си от слънцето, но не можа да го познае. Едва по-отблизо позна, че е Южка, която тичаше с всички сили и още от далече викна и замаха с ръце:

— Ханушо! Антек се върна! Ханушо!

Ханка копна с мотичката и се засили като птица кога да хвъркне, но в миг се опомни, спусна запретнатия си вълненик и въпреки че не я съдържаше, въпреки че сърцето ѝ блъскаше, та се задъхваше и едвам можеше да говори, рече спокойно, като че ли нищо ѝ нямаше:

— Работете сами, па за закуска елате в къщи.

Тя си отиде спокойно, без да бърза, като разпитваше Южка за всичко.

Жените се споглеждаха, крайно слисани от спокойствието ѝ.

— Само за пред хората е такава спокойна. Да не би да ѝ се смеят, че ѝ е домъчняло за мъж. Аз не бих могла да изтрая! — говореше Ягустинка.

— И аз! Само да не се прииска нова любов на Антек...

— Не му е вече подръки Ягуша, та може и да му се отце.

— А бе! Замирише ли му на мъж фуста, по цял свят е готов да тича след нея.

— Истина си е, говедото не е така стръвно за пакост, колкото кога някой мъж...

Бърбореха те и вече едва-едва работеха, а Ханка вървеше все тъй спокойно и като че ли нарочно заприказваше със срещнатите, ако и да не знаеше нито какво приказва, нито какво ѝ отговарят, понеже в главата ѝ беше само това, че Антек се е върнал и я чака.

— И с Рохо ли дойде — питаше тя постоянно.

— С Рохо! Нали ти казах!

— Ами какъв е, а? Какъв е?

— Знам ли какъв? Дойде си, още от прага пита: къде е Ханка? Казах му и полетях да те викам, и това си е.

— За мене питал! Господ да ти... Господ дано... — унесе се тя от радост.

Тя го видя още отдалече, че седеше пред къщи с Рохо, а той, като я забеляза, излезе към портата да я срещне.

Все по-бавно и по-натежало се приближаваше тя към него и се прихващаше за плета по пътя си, защото коленете ѝ се пресичаха, не можеше да си поеме дъх и едва успя да изрече:

— Ти си това! Ти си! — сълзи заляха останалите ѝ пълни с радост думи.

— Аз съм, Ханушо! Аз съм! — прегърна я той силно до гърдите си и я притискаше с доброта и с цялото си сърце. И тя се притискаше до него вече съвсем без памет, само щастливите ѝ сълзи се лееха като поток по бледното ѝ лице и устните ѝ трепереха, тя цяла като нажалено детенце се отпусна в обятията му.

Дълго не можа да проговори, па и какво ли можеше да каже и как да изкаже всичко, което ставаше в нея! Коленичила би пред него, праха би измела, затова само сегиз-тогиз се откъсваше от гърдите ѝ някаква дума и падаше като тежко зърно, като цвят с дъх на радост и оросен с кръв от самото сърце, а верните ѝ и предани очи се подлагаха под стъпалата му като кученца и се отдаваха на неговата воля и на неговата милост.

— Отслабнала си, Ханушо! — пошепна той и я погали по лицето.

— Как да не съм... толко претърпях, толко дълго те чаках...

— Пресили се в работа жената — обади се Рохо.

— А-а, и ти си тука! Съвсем забравих за тебе! — И тя го поздрави и зацелува ръцете му, а той рече шеговито:

— Не е чудно. Обещах да ти го доведа, сега ти е дошъл...

— Дошъл ми е! Дошъл! — викна тя и застана в неочаквана почуда пред Антек, той като че беше избелял, бе станал по-деликатен и тъй строен, силен и като господин изглеждаше, сякаш бе съвсем друг; не можеше да разбере тя това.

— Променил ли съм се, защо ме гледаш тъй?

— Божем не си се променил, а си някак съвсем друг.

— Почакай, ще тръгна по къра на работа и веднага ще стана предишния.

Изведнъж тя скочи в стаята да вземе най-малкото дете.

— Ти още не си го видял — викаше тя, като изнасяше развряскалото се момченце, — погледни само, като две капки вода си приличате.

— Голям юнак! — И той го зави в полата на клашника си и го залюшка.

— Рохо му е името! Петрасчо, хайде ела и ти при татко си. — И тя сложи по-голямото момченце, което взе да се катери по бащините си колене и бълболеше нещо. Антек прегърна с особена нежност и двете.

— Мили червейчета, милите ми малъчета! Колко е пораснал вече Петрас и си приказва нещо по своему.

— Па да знаеш какъв е пакостник, па какъв е умник, само да му падне тояга, веднага удря и гъските гони. — И тя приклепна при тях: — Петрасе, кажи: тате! Кажи тате!

Детето избълболи дори нещо повече и задърпа баща си за косата.

— Южке, защо стоиш настрана, та не дойдеш? Я ела — каза той.

— Та смея ли да дойда — обади се срамежливо тя с пискливия си глас.

— Ела де, ела, не бъди такава глупава! — И той я прегърна сърдечно, по братски. — Сега вече да ме слушаш за всичко, като баща. Не бой се, няма да съм много строг към тебе и нищо лошо няма да ти правя.

Момичето жално се разплака, като споменуваше за баща си и брат си.

— Като ми каза кмета за смъртта му, сякаш че някой с климия ме блъсна по главата, та ми притъмня. Такъв мил момък, такъв добър брат. Кой би се надявал на това! Вече си мислех как ще си поделим имота, и за жена замислях коя да му вземем — рече той тихо с дълбока

болка, та Рохо, за да ги отклони от всички тези мрачни мисли, стана от мястото си и извика:

— Хубаво си приказвате вие, ама на мене вълци ми вият в корема.

— Господи! Съвсем забравих. Южко, я хвани тия жълтите петлета! Църрр, тъка-тъка-тъка! Или по-рано може малко яйца, а? Може малко хляб, пресен е, и малко масло, вчера съм го избила! Заколи ги и ги попари с вряла вода! Ей сега ще ви ги сготвя. Ех, че и аз се заплеснах, та забравих!

— Остави, Ханко, петлетата за после, па направи нещо нашенско. Тъй ми се е прияло нещо селско, че с готовност ще седна пред паница с картофи и борш — смееше се весело Антек. — Само за Рохо сготви нещо друго.

— Да наспори господ. Тъкмо това и мене ми се ще да си хапна!

Ханка се спусна да готви, но понеже картофите вече вряха в гърнето, извади само колбаса за борша.

— За тебе съм я запазила, Антошко. Това е оная свиня, дето ни бе заръчал да я заколим за Великден.

— Бре, бре, голямо парче, ама ако е рекъл господ, ще му видим сметката. Рохо, ами де останаха нашите подаръци?

Старецът му подаде една голяма торба и Антек почна да изважда най-различни неща, като ги подаваше на всеки поотделно.

— На ти, Ханушо, това е за тебе за в празник — подаде й вълнен шал, също такъв, какъвто имаше органистката, съвсем черен, със зелени и червени черти на кутийки.

— За мене. Не си забравил, Антошко — простена тя с безкрайна благодарност.

— Ба, да не беше Рохо, щях да забравя, ама той ме подсети и отидохме заедно да избираме и купуваме.

А много неща бе накупил, защото даде на жена си и обуца, и копринена забрадка, синя с жълти цветчета. На Южка даде също такава, само че зелена; даде й якичка и няколко върви маниста с дълга панделка за връзване. За децата бе донесъл тестени сладки и хармонички. Имаше дори и за сестра си Магда, защото остави настрана нещо, обвито в хартия, па не бе забравил ни Витек, ни другия ратай.

Ахнаха чак, възхитени от все по-новите чудесии, с такава радост ги гледаха и мереха, че Ханка дори се просълзи, а Южка се хващаше за главата от почуда.

Рохо се усмихваше и триеше ръце, а Антек само подсвиркваше.

— Заслужили сте за подарък. Рохо ни каза как всичко вървяло наред в домакинството. Оставете това, не съм ги донел, за да ми благодарите — викаше той, като се бранеше, защото жените се спуснаха да го прегръщат и целуват.

— Не съм и сънувала такива чудесии — шепнеше насълзено Ханка и седна да мери обуцата си. — Тесни ми са малко, набъбнали са ми краката от босо ходене, ама зимска ще ми бъдат по мяра.

Рохо взе да разпитва за селото и за разни други работи, а тя му разправяше пет за четири, като бързаше около яденето. И не след много сложи пред тях възголяма паница с хубаво подмазнени картофи и друга не по-малка с борш, в който като подкова плуваше колбасата.

Заловиха се бързо да закусят.

— Те това се казва ядене — повикваше Антек весело, — колбаса да ти напълни очите. Нея като изядеш, та да усетиш, че си ял. А в затвора ме хранеха като с трици.

— Бедния, добре си се измъчил и нагладувал.

— Така си е, накрая вече нищо не можех да ям.

— Казваха другите мъже как хранят там, че само гладно куче би яло такава храна, истина ли?

— Истина я, но най-лошото е, че трябваше затворен да седиш. Докато бе студено, все се търпеше, ама като започна да грее онова слънце и ми замириса на земя, чинеше ми се, че ще полудея. Свободата ми миришеше по-хубаво от колбаса. Опитах се дори решетките да изкъртя, ала ми попречиха.

— Истина ли е, че бият там? — попита тя.

— Бият, защото там има и такива разбойници, които по право всеки ден заслужават бой. Ама мене не посмяха с пръст да ме барнат. Само да беше посмял някой кучи син, имаше да ме запомни!

— Та би ли могъл да ти надвие някой, такъв юначага? — потвърдяваше радостно тя, като го гледаше и отгатваше и най-малкото му желание.

Те скоро се нахраниха и веднага отидоха да спят в плевнята, където Ханка им занесе завивки и възглавници.

— Какво правиш пък ти, на пръжки ще се стопим — засмя се Рохо.

Тя нищо не рече, но като затвори портата на плевнята, усети се съвсем отслабнала и избяга в градината да плеви магданоза. Огледа се един миг наоколо и бухна да плаче. Плачеше тя от радост, плачеше, че слънцето я грееше в гърба, че зелените дървета се вееха над главата ѝ, че птиците пееха, че всичко цъфтеше и миришеше на хубаво и че ѝ беше тъй добре, тъй тихо и тъй сладко на душата, като след света изповед, дори и по-добре.

— Божичко, ти направи всичко това! — простена тя и вдигна насълзени очи към небето с най-искрена, неизказана благодарност за всички добрини, които ѝ дойдоха.

— Че всичко се вече промени! — въздъхваше тя смаяна, щастлива, почти в небесата възнесена. През всичкото време, докато спяха, тя ходеше като да не бе на себе си от щастие. Бдеше над тях като квачка над пиленцата си. Отнесе децата далече в градината, да не би да се развикат случайно. Изгони от двора всички животни, без да задирва, че свинете ровят ранните картофи в градината, а кокошките рият поникналите краставици. Забрави всичко друго на света и постоянно назърташе към заспалите.

А пък денят така мъчително се продължаваше, че тя не можеше вече място да си намери. Мина вече време за закуска, мина обед, а те все още спяха. Разпрати всички на работа и не надзираваше как работят там без нея, само пазеше и все тичаше от плевнята до къщи.

Сто пъти изважда подаръка да си го мери, като се оглеждаше и казваше:

— Какъв друг е станал, какъв добър и паметен като...

Най-сетне отърча по селото при някои жени и щом само зърнеше някого, отдалече му викаше:

— Знаеш ли, върна се човека ми. Сега спи в плевнята.

И смееха се и очите ѝ, и лицето ѝ; от цялата се излъчваше такава радост и веселост, че жените се дори чудеха.

— Дали не я е омагьосал тоя обесник? Съвсем е изгубила ума си.

— Веднага ще почне да се гордее и да вири нос, ще видите!

— Нека само Антек захване предишните си истории, ще ѝ омекне носа — приказваха си жените.

Разбира се, тя не чуваше тия приказки, а като дотича в къщи, залови се бързо да приготви хубав обед; но щом чу разкрякалите се във вира гъски, залетя се да ги усмири с камъни, та едва не се скара за това с воденичарката.

Тъкмо бе изпратила следобедна похапка за работниците на нивата, когато мъжете дойдоха от плевнята. Сложи им обед пред къщи на сянка и на хлад, като ги почерпи с водка и бира, а за приядка им даде половин сито добре узрели вишни, които бе донесла от домакинката на свещеника.

— Обед богат като на сватба — пошегува се Рохо.

— Господаря се е върнал, малка ли сватба е това? — отговори тя, като шеташе около тях и тук-там само хапваше по нещо.

Като свършиха, Рохо веднага излезе по селото и обеща да дойде вечерта, а тя попита нерешително мъжа си:

— Искаш ли да видиш имота?

— Добре! Свърши се вече празника, трябва да се заловя за работа! Боже мой, не се и надявах, че тъй скоро ще наследя баща си!

Той въздъхна и тръгна след нея; отведе го тя най-напред в конюшнията, където пръхтяха три коня, а в оградката се въртеше едно жребче; после в празния обор, после при плевника, при тазгодишното сено; наърна дори в кочините и под навеса, дето бяха разните оръдия и сечива.

— Бричката трябва да се премести на тока, че тук много ще се разсъхне.

— Та един път ли съм казвала на Петрек! Ама какво да правя, като не ме слуша?

Тя захвана да мами прасетата и птиците и се хвалеше с многото приплод, па като видяха и това, заразправя надълго и нашироко за полските работи, къде какво е посято, и за много други неща и при това внимателно гледаше в очите му с очакване какво ще каже, но той всичко наред премисляше, подпитваше за това-онова и най-последно рече:

— Чак не може да повярва човек, че всичко това сама си нарежда.

— Зарад тебе и повече бих направила — пошепна тя с жар, страшно зарадвана от похвалата.

— Бива си те, Ханушо, бива си те! Не се и надявах да си такава.

— Като се налагаше, то се знае, че не може човек да жали ни ръце, ни крака.

Антек разгледа дори и градината, пълна с вече полуузрели вишни и с лехи от магданоз, кромид и оставени за семе зелки.

Върнаха се към дома и като минаваха покрай бащината им половина на къщата, той назърна през отпорения прозорец вътре.

— Ами Ягна къде е? — мятеше той учуден поглед по празната стая.

— Къде? При майка си! Изпъдих я! — рече тя твърдо и го погледна в очите.

Той сви вежди, премисли някое време, запали цигара и рече спокойно, колкото да каже нещо:

— Зло куче е Доминиковица, няма да ни се размине без съд.

— Чух, че вчера са търчали вече да подават тъжба в съдилището.

— От тъжба до присъда дълъг път. Но трябва добре да се внимава да не ни скрои някоя примка.

Тя му разказа откъде тръгна и как стана всичко това, разбира се, като много нещо премълчаваше. Той не я прекъсваше, а само мръщеше вежди и святкаше с очи; чак когато тя му подаде приписа, той се засмя хапливо:

— Струва толкова, колкото да клекнеш с него зад къщи.

— Така е, ама нали е същия, дето тате ѝ го беше дал.

— Не струва и пукнат грош! Ако се е отписала при нотариуса, то би било друго нещо! На смях го е хвърлила.

Той сви рамене, взе Петрушек на ръце и тръгна към прелеза.

— Ще навидя нивите и ще се върна! — рече, а тя остана, макар че страшно ѝ се искаше да тръгне подире му. А той, като минаваше край сенарника, вече отново направен и пълен със сено, изгледа го под око.

— Матеуш го направи. За покрива му взе слама от сто и осемдесет снопчета — викаше Ханка след него, застанала на прелеза.

— Добре, добре — измърмори той. Не беше тъй любопитен за всичко. Отмина картофите и тръгна по-нататък по слога.

Това лято откъм селото бяха току-речи само есенници и затова малцина срещна той на пътя си, а като срещнеш някого, поздравяваше се набързо и отминаваше. Но малко по малко намаляваше хода си, защото Петруш му тежеше и някак чудно го разхлабваше тоя тих,

нагрят въздух. Той се спираше или сядаше, като не преставаше да разглежда поотделно почти всяко късче от дългата нива.

— Хо, хо! Кукувичата прежда души лена! — извика той, като застана при лехите, посинели от цвят, но начесто пожълтели от кукувичата прежда. — Купила е нечисто семе и не го е отвееяла.

После се спря при ечемика, който бе слаб, подгорял вече и едва се виждаше под тръните, лайкучките и киселеца.

— Посели са го на мокро! Изорал е като свиня с рилото си! Ах, да се не видиш, кучешки сине, с такова оране! Па как го е завлякъл, синеца! Боклук и буци!

Той плюна ядосан и навлезе в обширната част от нивата, засята с ръж, която се полюляваше до краката му като обляна от слънцето вода и удряше с тежки и шумящи класове. Много се зарадва, защото бе хубаво израсла, имаше дебела слама и класове като камшици.

— Като гора върви! Още тате я е сеял! И в чифлика не е по-добра! — И той стри един клас в шепата си. Зърната бяха пълни, но още меки. — След две недели ще стане за жътва! Град само да не я очука.

Но най-много гледа и се радва той на пшеницата, защото макар и нееднаква навсякъде, макар на хорища, на хорища, но от черните, лъскави стръкове вече често се показваха големи класове.

— Не ще е по-долу от ръжта. Трябва на места да се попрореже, че е много буйна. На височинка е, но не е подгоряла! Като чисто злато!

Все по-далече отиваше той, като възлизаше бавно въз полегатия хълм, на който вече се възправяше черната стена на гората. Селото оставаше зад него като че ли на самото дъно, потъваше в градините, а през пролуките между къщите полъсваше вирът или някой прозорец светваше на слънцето.

Нейде под гробищата косяха детелина и косите бляскаха като сини светкавици над земята, на друго място се червенееха женски вълненици и стада бели гъски пасяха по тесните угари, а зад селото в зеленото поле с картофи като мравки се движеха хора; още по-високо, нейде в непрогледните далнини, се мержелееха някакви села, самотни къщи, наведени над пътищата дървета, грамадни поля — и всичко това изглеждаше като потопено в кипнала вода.

Високо над земята владееше дълбока тишина. Разгретият въздух чак ослепяваше с блясъка си и лъхаше такава жар, че през

белезникавата мараня само от време на време прехвъркваше тежко на премалели криле щъркел или прелитаха задъхани врани.

Нейде пееха невидими чучулиги, небето висеше високо, разпалено и чисто, само тук-там по тия небесни поля стоеше сякаш на пост някое бяло облаче като изгубена овца.

А по земята играеше сух и горещ вятър, търкаляше се като пиан, понякога се спущаше с писък, та чак птиците се изплашваха, или издебнал отнякъде, връхлиташе неочаквано в житата и ги смотаваше, разиграваше, развълнуваше ги до корен и пак пропадеше неизвестно къде, а разлюшканите ниви още дълго и тихо шумяха, сякаш се оплакваха от този немирник.

Антек се спря в една угар до гората и пак се ядоса.

— Още неизорана! Конете стоят без работа, тора гори на камара, а тоя синковец никак не го е грижа! Ах, кучи сине! — запсува той и тръгна край гората към кръста на тополовия път.

Усещаше се уморен, в главата му шумеше и прах задавяше гърлото му. Седна в сянката на брезичките до кръста, сложи заспалия Петруш върху клашника си и като изтри обилната пот от лицето си, загледа се в света и се замисли.

Слънцето се наклони над горите и първите плахи сенки излязоха изпод дърветата и запристъпяха към житата. Гората приказваше нещо тихо с пламналите в слънцето върхари, а гъстите шубраци от лески и трепетлики по края се тресяха като в треска. Кълвачи усърдно чукаха, а някъде далече крякаха свраки. Понякога между обраслите с мъх дъбове се мернеше авлига, сякаш някой хвърлеше кълбце от намотана небесна дъга.

Хлад появяваше от тихите мрачни гъсталаци, прокъсани само тук-там от слънчевите нокти.

Миришеше на гъби, на смола и на горещи блата.

Изведнъж над гората изскочи ястреб, понесе се насам-натам над полето, застоя се за миг и като мълния се спусна в житата...

Антек скочи да отърве жертвата, но беше вече късно, разсипа се облак от перушина, разбойникът избяга, плачливо запискаха яребици, а един изплашен заек препусна с всички сили, та само задницата му се бялкаше.

„Как го съгледа! Хайдушкия му син! — шепнеше той, като сядаше пак. — Какво пък, нали и ястреба трябва да се храни, най-

малкия червей дете е, и той иска да живее. Така е нареден света!“ — мислеше си той и покриваше личицето на Петруш, понеже пчели и един космат бръмбар усилено бръмчеха над него.

Спомни си как доскоро той самият се стремеше към свобода, към тия поля, и как душата му по чудо не изсъхна от мъка!

„Измъчиха ме, кучите му синове!“ — изохка той, без да се движи от мястото си, понеже току пред него из нивата показаха плахите си глави пъдпъдъци, като се свикваха по своему, но в същия миг се скриха, тъй като цяло ято врабци накацаха по брезичките, смъкнаха се след това в пясъка, разцвърчаха се като обезумели, блъскаха се, биеха се и се караха, докато внезапно млъкнаха и се сгушиха на местата си: ястребът отново се завъртя във въздуха, и то тъй ниско, че сянката му се виждаше из нивите.

„Даде ви да разберете, пискачи такива! Тъкмо така става и с хората! С мнозина повече можеш да постигнеш, като ги сплашиш, отколкото с молба“ — мислеше си той.

Отстрани на пътя се показаха стърчиопашки. Те клатеха опашките си и вървяха съвсем близо до него, а щом мръдна ръка, хвъркнаха зад рова.

„Какви са глупави! За малко щях да хвана една за Петруш!“

От гората излязоха врани, замаршируваха в ред наоколо, кълвяха, каквото им попаднеше, но като усетиха, че има човек, почнаха внимателно и с извърнати глави да гледат към него и да го избикалят отдалече, като подскачаха все по-близо и държеха щръкнали разбойническите си човки.

„Няма да ме ядете!“ И той хвърли буца пръст и те избягаха тихо като крадци.

А после, понеже седеше като вцепенен, загледан в света и заслушан с цялата си душа в неговите гласове, всевъзможни гадинки запъплиха смело към него. Мравки лазеха по гърба му, пеперуди час по час кацваха по косата му, калинки-малинки търсеха нещо по лицето му, а зелени тлъсти гъсеници пълзяха бързо по ботушите му, горски птички нещо зачуруликваха над главата му и катеричка се премъкна от гората и навирила кафява опашка, сякаш се замисли за миг дали да скочи на него. Но той нищо вече не знаеше, защото потъваше в нещо, което извираше със сила от необятната земя и насищаше душата му с упоителна и напълно неизказана сладост.

Стори му се, че се премята заедно с вятъра по житата; струваше му се, че блести като мекичкия влажен злак на тревите, че се лее като поточе по нагретите пясъци между пропитите с миризма на прясно сено ливади; или пък, че хвърчи заедно с птичките високо нейде над света и вика с непонятна сила към слънцето; или пък, че се превръща в шума на полята, люшкането на горите, силата и растежа на всяко растение и в цялата мощ на тая свещена земя, която ражда сред песни и радост. И той съзнаваше себе си, съзнаваше и всичко друго, защото тук беше и това, което се вижда и усеща, до което се докосва човек и което може да се разбере, пък и онова, което дори не е възможно да се помисли и което само някоя душа в мига на смъртта прозира, което само се трупа и набира в човешкото сърце и издига тази душа в някаква непозната страна, извиква сладки сълзи на очите и я притиска с неутолима скръб като с камък.

Всичко това минаваше като облак пред него, та преди да разбере добре едни неща, прииждаха други, по-нови и по-непонятни.

Буден беше, а дрямка замрежваше очите му и го водеше над долове, развеждаше го над възхитителни краища, така че той се почувствува най-сетне като по време на черковен пренос, когато душата се възнася нейде и плува, коленичила в някакви ангелски градини, в някакви пълни с щастие небеса и райове.

Корав мъж беше той и неподатлив на нежности, но в тия чудни минути бе готов да падне на земята, да прилепи горещи устни до нея и да прегърне целия този любим свят.

„Нищо, само въздуха ме малко разслабва“ — бранеше се той от себе си, като триеше с длан очи и мръщеше вежди, но къде можеше да превъзмogne всичко това, къде можеше да сподави в себе си задоволството, което го изгаряше?

Защото пак се почувствува на земята, на бащините и прабащините си буци, между свои хора, та не е чудно, че цялата му душа се радваше и всеки удар на сърцето му изглеждаше като да вика силно и радостно по цял свят:

— Ето ме пак! Тук съм и тук ще остана!

Изпитваше устрем в себе си, беше готов да полети към този нов живот, по който вече е вървял баща му, по който са минали дедите и прадедите му и също като тях и той навеждаше плещи, за да поеме

тежкия труд и да го понесе безстрашно и неуморно, докато Петруш го замести на свой ред...

„Тъй трябва да бъде! Млад след стар, син след баща, един след друг и все така, докато бъде волята ти, боже милостиви“ — мислеше сурово.

Той наведе ниско подпряната си на ръце натезжала глава, защото го налетяха множество най-различни мисли и спомени, а някакъв твърд и укоризнен глас, сякаш гласът на съвестта му, почна да разказва горчиви и болезнени истини. Той се наведе и се смири пред него, като призна всичките си провинения и грехове...

Тежка бе тая изповед и съвсем не лесно покаянието, но той превъзможна гордостта си, сподави своята надменност и твърдост, като гледаше на целия си живот с неумолимите очи на опомнянието. Всяка своя постъпка той разглеждаше сега от край до край и я подлагаше на разумна и строга преценка.

„Глупав съм бил и нищо повече! На този свят всичко трябва по ред да върви! Наистина умно казваше тате: когато всички карат колите в една страна, горко томува, който падне от колата, ще се намери под колелата! Конете пеша не се стигат! Че всеки човек трябва всичко да разбере със своя ум! На мнозина скъпо излиза!“ — мислеше си тъжно той и горчива усмивка се яви на устните му.

Из гората задрънкаха клопотарчета и вече се чуваше мученето на проточили се към село стада.

Той взе Петруш и тръгна отстрани на тополовия път, като оставяше да минава идващият от горските пасища добитък.

Изпод копитата се вдигаше прах и се издигаше като облак над тополите. В зачервеното от залеза турло се мяркаха рогатите тежки глави и често се струпваха на купчини овцете, прибирани оттук-оттам от кучетата, защото все се дърпаха в крайпътните жита; свине поквикваха, шибани с тояги, телци с рев търсеха изгубените си майки, няколко пастири яздеха на коне, а другите вървяха пеша със стадата, чукаха с тоягите си, приказваха и подвикваха. Някой пееше, та огласяше наоколо.

Антек бе изостанал вече след всички, когато го съзря Витек и дотърча да му целуне ръка за добре дошъл.

— Много си порасъл — продума ласкаво Антек.

— Вярно, нали панталоните, дето есенес ми ги дадохте, ми са до коленете.

— Не бой се, господарката ще ти даде нови! Има ли какво да пасат кравите?

— Къде ти има, напълно изгоря вече тревата. Да не им подтуря господарката у дома, съвсем биха пресушили млякото. Дай ми Петруш да го покарам малко на кон — помоли му се Витек.

— Не може да се държи, ще падне!

— Малко ли съм го карал на кобилата! Нали ще го държа, детето чак пици за кон. — И той го взе и го качи на една стара кранта, която се тътреше с отпусната глава. Петруш се хвана за гривата с ръчичките си, заудря с голи пети по хълбоците на коня и радостно завика.

— Виж го какъв юнак! Милото ми синче! — прошепна Антек и веднага свърна през нивите и се насочи по слоговете към пътя, който водеше зад плевните.

Слънцето току-що залезе. Цялото небе беше в позлата и бледа зеленина, вятърът спря, житата отпуснаха натегнали класове, а по росата летяха някакви далечни песни и шум от селото.

Той вървеше бавно, сякаш обременен от спомените, понеже в паметта му се появи Ягуша. Час по час виждаше той пред себе си сините ѝ очи, лъскавите зъби и червените кипри устни, които дъхаха някак тъй близко, та чак трепваше и се спираше. Тя заставаше като жива отпреде му, той разтриваше очи, пъдеше я от паметта си, но тя като че ли напук вървеше до него, притиснала бедрото си до неговото както някога и както някога му се струваше, че такъв жар лъха от нея, та чак кръвта нахлуваше в главата му.

„Може би добре е направила, че я е изпъдила от къщи! Като трън, като болезнен трън се е забила под нокътя ми. Но няма да се върне, което е било — въздъхна той с чудно свито сърце. И като се изправи, каза строго на себе си: — Свърши се вече кучешката сватба!“ — и влезе в двора.

Там беше много шумно, всички се бяха прибрали и бързаха да свършат вечерната работа: Южка доеше кравите при обора и врецеше с пискливия си глас, а Ханка правеше юфка пред къщи.

Антек рече нещо на Петрек, които поеше конете, и влезе да разгледа онази страна, в която бе живял баща му; след него дотича и Ханка.

— Трябва да почистим и да се пренесем тук. Вар има ли?

— Купила съм още от панаира; утре ще повикам Стахо, той ще белоса. Истина, тук ще ни е по-сгодно.

Той мислеше нещо и обхождаше всички ъгли.

— Ходи ли по нивите? — попита тя нерешително.

— Ходих, всичко е хубаво, Ханушо. И аз да съм бил, по-добре не съм щял да го наредя.

Зарадвана от похвалата, тя силно се изчерви.

— Само че на Петрек му дай свини да пасе, а не да оре ниви! Мърляч!

— Нима не знам аз това! Дори питах вече за нов ратай.

— Ще го стегна аз, па ако и мене не слуша, ще го изпъдя, та няма и да се види.

Тя искаше още нещо да каже, но децата се развикаха, та отърча при тях, а Антек излезе на двора и разглеждаше всичко тъй внимателно и тъй строго, че макар и само нарядко да казваше по някоя дума, на Петрек му настръхваше кожата, а Витек, от страх да не се навира в очите му, се измъкваше още отдалече настрана...

Южка доеше вече третата крава и все по-високо пееше:

*Стой, Сивушко,
стой, ведро мляко дой!*

— Какво си се развикала, като че те дерат! — сгълча я той.

Тя спря изведнъж, но понеже беше горда и упорита, продължи по-нататък, само че вече по-тихо и някак плахо:

*Мама ти е поръчала
мляко повече да даваш,
стой, Сивушко, стой!*

— Я да си затваряш устата я, господаря е в къщи! — скара й се Ханка, като носеше пиене за последната крава. — Послушание да има отсега нататък тука! — добави тя.

Антек взе чебърчето от нея, сложи го пред кравата и рече със смях:

— Вреци, Южо, вреци да изплашиш плъховете, та по-скоро да избягат от къщи...

— Ще правя, каквото си искам! — избъбра тя надменно и заядливо, но щом си отидоха, изведнъж утихна, като странеше от брат си и сумтеше с нос.

Ханка се занимаваше сега със свинете и тъй чевръсто вдигаше тежките чебърчета с храна и пиене, че той я съжали и рече:

— Нека ратаите занесат това, виждам, че е много тежко за тебе! Знаеш ли какво? Ще ти ценя някое момиче, защото Ягустинка така ти помага, та да се доплаче на човек. Къде се е дянала тя днеска?

— При децата си изтича, отиде да се помирява с тях. Наистина, добре ще е да има едно момиче, ама ще ни излезе скъпо! И сама си мога, ама като искаш... твоя воля... — Тя едва се въздържа да не целуне ръцете му от благодарност, но само добави зарадвана: — И гъски ще може повечко да се отгледат, па и друго прасе ще се охрани за продан!

— На господарски сме сега имот и по господарски трябва да я караме, както е било и при бащите ни! — каза той след дълго мислене.

А след вечеря излезе пред къщи, защото взеха да идват познати и приятели. Всички го поздравяваха със завръщането и му се радваха.

Дойдоха Матеуш и Гжеля, кметовият брат, дойде Стахо Плошка, Клемб със сина си, братовчед му Адам и други.

— Поглеждахме като жаби на сухо за дъжд да си дойдеш! — рече Гжеля.

— Задържаха ме тия синове, като вълци ме държаха! Не можех по никакъв начин да се изкопча!

Насядаха на пейката под стряхата в тъмното. Само Рохо седеше при прозореца на светлината, която падаше на широк сноп чак в градината.

Беше тиха, топла и богато осеяна със звезди вечер. През дърветата бляскаха светлините на къщите, вирът помърморваше, като да въздишаше. Навред пред къщите хората бяха излезли на хладовина.

Антек разпитваше за това-онова и Рохо току го прекъсна:

— Знаете ли, началника извести, че след две седмици липчени трябва да се съберат и да вземат решение за училище!

— Не е наша работа това, бащите ни да решават! — изтърси Плошка, но Гжеля го скастри:

— Лесно е да стоваряш всичко връз бащите, а ти да се излежаваш възник! Ето затова, че никой от младите не иска да се главоболи за нищо, е процъфтяло селото ни!

— Да ми даде имот баща ми, тогава ще се грижа.

Запрепираха се здравата за това, най-сетне се намеси и Антек:

— И дума да не става, на Липци е потребно училище, само че за такова, дето иска началника, нито грош не бива да се дава.

Подкрепи го и Рохо, като ги заплашваше и наговаряше да се съпротивяват.

— Ще решите да се даде по злотувка на глава, а после ще ви заповядат по рубли да давате... Как беше с решението за изграждане на съдилището в града? Хубавичко се охраниха от парите ви. Пораснаха им коремите.

— Аз вече съм за това да не се взима решение — пошепна Гжеля и приседна до Рохо, който го отведе настрана, подаде му някакви списания и книжки и тихо и сериозно му заприказва нещо.

Другите поговориха още за това-онова, но някак заспало и без голямо желание, дори Матеуш беше днес неразположен, малко приказваше, а само разглеждаше внимателно Антек.

Канеха се вече да си вървят, че всички щяха да стават рано сутринта и да ходят на работа, когато долетя ковачът; оплакваше се, че току-що се върнал от дворянина, и псуваше всички и цялото село.

— Какво те е пак ужилило? — попита Ханка, като се подаде през прозореца.

— Какво ли? Срамно е да се каже, ама прости са нашенци и толкоз! Дворянина ги има за хора, за стопани, а те като гъскари! Погодиха се вече с дворянина, всички бяха на едно, а като дойде ред да се подписват, един се чеше по главата и мърмори: „Та знам ли!“, друг казва: „Да поговоря с жената в къщи!“, трети скимти да му добави и близката ливадка. Иди върши работа с такива. Дворянина тъй се ядоса, та не иска и да чуе вече за спогодба, дори даде заповед да не пущат липченски добитък на пасищата из гората, а което се хване, че пасе, да му се взима глоба.

Разтревожиха се от тази неочаквана новина и започнаха да псуват виновните и да се препират все по-разпалено помежду си.

Тогава Матеуш се обади навъсено:

— Всичко е затова, че хората са заблудени и оглупели като овци, а няма кой да ги вразуми!

— Та малко ли им разправя Михал на всеки?

— Какво ти там Михал! Търчи той за своя облага по тая работа, държи страната на дворянина, то се знае, че народа няма да му вярва. Слушат, ама след него няма да отидат...

Ковачът скочи и разпалено обясняваше, че гледа само доброто на селото, че дори и от себе си харчи, само и само да свърши тая работа.

— Ако ще би в черква да се закълнеш, пак няма да ти повярват — измърмори Матеуш.

— Нека тогава се опита някой друг, ще видим дали ще успее! — рече той.

— То се разбира, че някой друг трябва да се заеме с тая работа.

— Ама кой? Да не би свещеника или воденичаря? — се чуваха насмешливи гласове.

— Кой ли? Антек Борина! Па ако и той не докара ума на селото, тогава по дяволите всичко...

— Какво аз? Кой ще ме послуша мене? — заекна смутено Антек.

— Умен си, пръв си сега в селото и всички ще те слушат.

— Истина! Разбира се! Само ти! С тебе сме! — завикаха в надпревара, но това някак не допадна на ковача; той се въртеше неспокойно, дърпаше мустаците си и се засмя закачливо, щом Антек рече:

— Наистина, не е бог знае какво нещо, мога аз да опитам; ще поговорим някой ден за това.

Започнаха да се разотиват, но всеки поотделно го отвеждаше настрана и го уговаряше, като му обещаваха, че ще тръгне с него, а Клемб му рече:

— Над народа всякога трябва да има един, който да седи по-високо и по ум, и по сила, и по чест.

— Па когато потрябва, да може и с тояга да наложи ребрата някому! — засмя се Матеуш.

Всички се разотидоха. Останаха само Антек и ковачът до прозореца, защото Рохо бе коленичил в пруста, потънал в молитвите си.

Те дълго разговаряха в дълбоката тишина. Чуваше се само как Ханка шета из стаята: оправяше леглата, обличаше юрганите в нови калъфи, дълго време се ми като за някакъв голям празник, а после взе да разчесва косата си при прозореца, все по-нетърпеливо поглеждаше навън към тях и наостряше внимателно уши, когато ковачът почна тихо да го съветва да не се залавя с тая работа, защото не ще може да дойде до съгласие със селяните, па и дворянинът не е приятелски настроен към него.

— Не е истина това! Той му стана гарантин в съда! — рече тя през прозореца.

— Щом ти по-добре знаеш, тогава за друго да си приказваме...
— Ковачът беше сърдит като куче.

Антек стана и се запротяга на дрямка.

— Само това ще ти кажа: хванаха те в тая работа, нали? Ще се заловиш с чуждите интереси, ами ако след това те осъдят?...

Антек седна пак и тъй дълбоко се замисли, че ковачът не дочака отговор и си отиде.

Ханка се въртеше край прозореца и час по час поглеждаше към него, но той не я забелязваше. Най-после тя плахо и умолително му се обади:

— Ела си, Антоше, време е да спим... Много си уморен днеска...

— Ида, Ханушо, ида — и стана тежко.

Тя бързо се зае да се съблича и шепнеше с разтреперани устни молитвата си.

„Па ако ме осъдят на заточение в Сибир, та що?“ — мислеше загрижено той, като влизаше в стаята.

V

— Петрек, я донеси дърва за огъня — викна Ханка пред къщи, разкопчана и цяла набрашненена, че месеше хляб.

В печта бумтеше вече силен огън. Тя често го разравяше и тичаше да размесва хляба и да го изнася пред къщи на дъската, изложена малко на слънце, за да възиде по-лесно. Тя много бързаше, защото тестото вече кипеше в покритите с юрган големи нощви.

— Южке, дотури дърва в печта, че още не се е добре опалила!

Но Южка я нямаше, а и Петрек много не бързаше. Той товареше тор на двора, притупваше натоварената с връх кола, за да не се разсипва по пътя, и спокойно си приказваше със слепия старец, който сучеше въжета при плевнята.

Следпладнешкото слънце все още припичаше, та смола течеше по стените, земята пареше, въздухът гореше като жив огън и едва можеше да се движи човек. Само мухите се въртяха и бръмчеха над колата и конете малко оставаше да скъсат въжетата и да изпочупят краката си от тъпчене поради хапливите мухи.

Над двора висеше сънна, угнетителна жега, размесена с острата миризма на тора, та и птиците бяха млъкнали в градината, кокошките лежеха като мъртви край оградите, а прасетата с пъшкане се валяха в калта при кладенеца. Изведнъж просякът закиха силно, защото от обора замириса още повече.

— Наздраве, дядо!

— Не мирише на тамян, не. Божем съм привикнал на тая миризма, ама сега ме зачопли в носа от енфие по-силно.

— Кой на каквото е привикнал, това му е и сладко.

— Ех, че си глупав! Та какво, аз да не душа само лайна по света!...

— Рекох го, защото си спомних, че същото ми каза моя старши във войската, когато при учение за пръв път ме зашлеви по лицето...

— И ти свикна с това, а? Хи-хи-хи.

— Къде ти свикнах! Така скоро ми омръзна тази наука, че като пипнах тоя синковец веднъж насаме, наложих го едно хубаво, та чак

муцуната му се наду като тиква. После вече не смееше да ме бие...

— Дълго ли време служи?...

— Цели пет години! Нямах с какво да се откупя и трябваше да нося пушката. Само че отначало, докато бях глупав, комуто скимнеш, той ме подритваше и хубаво се натеглих. Ама другарите ме научиха, та ако нещо ми се изгубеше, открадвах си го или ми го даваше една мома слугиня, че ѝ бях обещал да се ожения за нея. А как ми викаха на прякор, задето обичах картофите, как се смееха на езика ми и на нашите молитви...

— Ах, безбожници проклети, на молитвата се смеят.

— Като наместих ребрата на тоя-оня, оставиха ме на мира!

— Я гледай какъв юнак си бил!

— Юнак-неюнак, ама на трима ще видя сметката! — хвалеше се усмихнат.

— На война бил ли си?

— Как да не съм, бил съм се с турците. Натупахме ги здравата!

— Петрек, къде са дървата? — завика пак Ханка.

— Там, където и по-рано — отвърна той под носа си. Просякът дочу и го смъмра:

— Господарката ти те вика!

— Нека си ме вика, няма да взема и паниците ѝ да мия!

— Ти глух ли си, бре! — кресна тя, като изтича пред къщи.

— Не ща да ти паля пещта, не съм се ценил за това — отвърна той.

Тя го нахока, както си знаеше.

Но и ратаят твърде надменно ѝ отговаряше и не мислеше да я послуша, а когато с някаква дума тя го бодна по-силно, той бучна вилата в тора и викна ядосано:

— Това не ти е Ягуша, не ще можеш с викане да ме изпъдиш.

— Ще видиш какво мога! Ще ме запомниш! — заплашваше тя, засегната на болното място, и силно ядосана, така се разбърза около хляба, че облак от брашно изпълни стаята и излизаше от прозореца навън. Тя мърмореше против вироглавеца, изнасяше хляба пред къщи, подтуряше дърва в пещта и в същото време поглеждала и към децата. Уморена бе от работа и жегата, защото в стаята горещината просто задушаваше човека, а в отвода, където гореше пещта, също едва се дишаше, при това и мухите непрестанно бръмчеха по стените,

страшно досадно хапеха, та почти с плач ги пѣдеше с клонче и тѣй бе изпотена и раздражена, че все по-бавно и по-неспокойно работеше.

Тѣкмо размесваше последната топка тесто, когато Петрек изкара из двора колата.

— Почакай, ще ти дам да похапнеш!

— Тпруу! Дай, че вѣлци ми вият в корема след обеда.

— Малко ли ти беше?

— Е-е, слабо ядене... Минава през корема като през решето.

— Слабо! Виж го ти него! Да не взема месо да ти давам? Като че аз съм седнала по ъглите само колбаси да ям. Хората по това време и хляб нямат. Я виж как живеят безимотните!

Тя сложи в отвода гърне с кисело мляко и един хляб.

Той седна лакомо до яденето и започна полека да се храни, като подхвърляше сегиз-тогиз залци хляб на щъркела, който се бе домъкнал от градината и чакаше при него като куче.

— Рядко, само цвик — мърмореше той, като си похапна.

— Да не би да искаш чиста сметана, ще има да чакаш!

А когато се натѣпка хубаво и хвана юздите, тя му подметна хапливо:

— Уцени се у Ягуша, тя ще ти дава по-тлъсто.

— Защо не, докато тя беше тука господарка, никой не умираше от глад — па зашиба конете с камшика, побутна с рамо колата и трѣгна.

Улучи я на слабото място, но преди да успее да му отговори, той отмина.

Ластовички зачуруликаха под стряхата и ято гѣлѣби кацнаха с гъргорене на отвода, а когато ги отпѣждаше, дочу някакво квичене откъм градината. Тя се уплаши, че свинете ровят в лехата с кромида, но добре, че не беше това, сѣседската свинка ровеше под плета.

— Само да си провреш рилото и да ровиш, аз ще те науча.

Едва се зае отново за работа, и щъркелѣт скочи в прустчето, притаи се и като погледа ту с едното, ту с другото око, закѣлва по хляба и загѣлта тестото на големи кѣсове.

Тя се спусна с крясѣк към него.

Щъркелѣт избяга с протегната човка и усилено преглѣщаше, а когато го достигна и замахна да го удари с дѣрвото, той подскочи и

хвъркна на плевнята, където остана дълго време, като тракаше и изтриваше клюна си о билото на сламения покрив.

— Чакай, крадецо, ще ти потроша аз пищялите — заканваше му се тя, като подмесваше отново надупчените хлябове.

В това време дотърча Южка, та всичкото се струпа на нея.

— Къде се току рееш? Скиташ само като лингурка! Ще кажа аз на Антек каква си работница! По-скоро да изметеш пещта!

— Бях само при Каша Плошкова. Всички излезнали на къра, а на нея, бедната, няма кой и вода да ѝ подаде.

— Що ѝ е, болна ли е?

— Навярно баба шарка, че е червена и пламнала в огън.

— Ха, донеси болестта със себе си, тогава ще те пратя в болница.

— Е па, не съм ли гледала болни! Не помниш ли как главата си не можех да вдигна от работа, когато ти беше родилка? — И Южка продължаваше да бърбори, както си знаеше, пъдеше мухите от тестото и се залови да изгриба въглените от пещта.

— На работниците следобедна похапка трябва да се носи — прекъсна я Ханка.

— Сега ще отърча. Да опържа ли яйца на Антек?

— Опържи, само че сланина много не туряй.

— Свиди ли ти се?

— Ех, свиди ми се. От много тлъсто може да не му е добре.

На Южка се искаше по-скоро да отиде, та в същия миг се залови за работа и още Ханка необлепила пещта, тя взе три ушатки с мляко и хляб в престилката си и полетя.

— Виж платното дали е изсъхнало, та да го натопиш, като се върнеш; все ще изсъхне още веднъж до заход слънце — викна ѝ тя през прозореца, но Южка бе вече отвъд прелеза, само песничка се чуваше след нея и тук-там из ръжта се мяркаше русата ѝ като коноп главичка.

На угарта до гората работнички разхвърляха изкарвания от Петрек тор, а Антек го заораваше.

Понеже земята бе глинеста, въпреки неотдавнашното ѝ завличане с грапата беше спечена и твърда, та се къртеха буци като балвани, а конете теглеха с такова усилие плуга, че дори въжетата се късаха.

Антек като сраснал в ръчицата на плуга ореше усилено, забравил напълно за света. Понякога шибаше конете с камшика по хълбоците, а по-често ги подкарваше само с чмокане, когато много се изморяваха. Работата беше тежка и мъчителна, но той управляваше плуга с твърда и опитна ръка и захлупваше бразда след бразда, като изкарваше последователно дълги и прави лехи, защото оранта бе за пшеница.

Врани се разхождаха из браздите и кълвяха глистите, а дорестото жребче, което щипеше трева по слога, час по час се спущаше лакомо към кобилата и посягаше към вимето ѝ.

— Я виж какво си спомня, галеник такъв — промърмори Антек, като го фрасна през краката, та то навири опашка и отскочи настрана. Той продължаваше да оре търпеливо и само понякога прекъсваше разпалената тишина, като подвикваше на жените, но беше вече тъй уморен от работа и от жегата, че щом Петрек дойде, викна му сърдито:

— Жените чакат, а ти се влачиш като смола!

— Така е, път тежък, а коня едва мърда краката си.

— А защо толкова време стоя при гората? Видях те аз.

— Можеш да видиш, не го заривам като котка с пясък.

— Устатник, синеца. Дий, стари, дий!

Но конете все повече се уморяваха и бяха вече целите в пяна, пък и на него, въпреки че бе съблечен по бели гащи и по риза, пот обливаше лицето и ръцете му отмаляваха от работа. Затова, като видя Южка, завика радостно:

— Тъкмо навреме идеш, че вече едва държим душите си в зъбите.

Изкара той браздата до гората, изпрегва конете, свали им юздите и ги пусна по тревясалия крайгорски път, а сам седна на сянката край гората и като прегладнял вълк заяде от ушатката. Южка му заприказва това-онова.

— Остави ме, не ме интересуват твоите новини — избъбра ядосано той, та тя отвърна нещо също ядовито и отърча за боровинки из гората.

Гората беше тиха, напечена, ароматна и малко по-примъглена в този слънчев порой, само понякога зелените шубраци по края тихо се раздвижваха, из дълбочината полъхваше ветрец с дъх на смола или се дочуваха някакви заблудени гласове и птичи песни.

Антек се опъна на земята и запуши цигара, но като че виждаше през все по-гъста мъгла как дворянинът препуска на кон през полето край гората и някакви човеци с пръти в ръце.

Грамадни борове, сякаш изковани от мед, се издигаха над него и хвърляха отгоре му разиграна и приспиваща сянка. Когато се бе вече напълно отпуснал, затропа някаква кола.

„Органистовия ратай превозва дървета на стружнята, това ще е“ — помисли си той, като повдигна натежала глава и пак я отпусна. Но не можа вече да заспи, понеже някой рече:

— Похвален!

Безимотни жени излизаха една по една с товари дърва на гръб, а най-сетне се мъкнеше Ягустинка, прегърбена почти доземи от тежината.

— Я си почини, че вече очите ти ще изскочат.

Тя седна до него, като подпря до дървото товара си и едва поемаше дъх.

— Не е за тебе такава работа — пошепна съчувствено той.

— Вярно е, съвсем съм останала без сили.

— Петрек, по-гъсто, по-гъсто стоваряй куповете! — викна той на ратая. — Защо те не отменят синовете ти?

Тя само намръщи лице и завърна зачервените си болни очи.

— Тъй си нещо отпаднала, че не може да те познае човек.

— И камъка що е, и той се троши под чука — простена тя, като отпусна глава. — Бедата по-скоро яде човека, отколкото ръждата желязото.

— Тежка година пред новото жито е тази дори и за стопаните.

— Който има лобода с трици, той не бива да говори за беда.

— Не приказвай така. Ела довечера, все ще се намери за тебе някоя крина картофи. Ще си ги отработиш по жътва.

Тя сърдечно заплака, като не можеше да изрече благодарността си.

— Па може и нещо повече да намери Ханка — добави е доброта той.

— Да не беше Ханка, всички бихме изпукали — шепнеше насълзено Ягустинка. — То се знае, че ще си го отработя, кога дотрябва. И не казвам за себе си. Бог да ти заплати! Що съм аз? — Смет, дето с ботуша се тъпче, дето никой я не знае, па съм и

привикнала добре на глад, ама когато запищят милинките ми червейчета: „Бабинко, искаме да ядем“, па като няма с какво да запълни човек гладните им коремчета, то, казвам ти, краката си бих отрязала или от черквата бих смъкнала нещо, да го занеса на евреина, само и само да ги нахраня.

— Ти пак ли си при децата си?

— Майка нали съм. Да ги оставя ли в такава беда? А това лято като че ли всички злини все на тях се струпаха. Крава им умря, картофите им изгниха, та трябваше и за семе да купуват, вятър плевнята им събори, на това отгоре и снахата след последното раждане все боледува и всичко е оставено така, на божията милост.

— Така е, защото на Войтек само водка му дай и все в кръчмата го тегли.

— От мъка се напиеше някога, само от мъка, ама като му дадоха работа в гората, и не помирисва към евреина, нека ти кажат хората — защищаваше тя горещо сина си. — На сиромаха всяка чаша броят! Омекна гнева на господ, омекна, та остави на мира един глупав човечец. И за какво? Какво ли пък лошо е направил? — бърбеше тя, като издигна към небето страшните си изпитателни очи.

— Малко ли ги кълнеше и ти? — рече натъртено той.

— Ех, ще слуша господ глупаво лаене! Ами — добави като че ли по-тревожно и по-неспокойно тя — дори и когато кълне децата си, майката в душата си не им желае злото. В яд езика няма граница. Ами как...

— Войтек продаде ли вече ливадата?

— Воденичаря донесе цели хиляда злоти, но аз не дадох, че като попадне в ноктите на тоя вълк, и дявол не може да му я вземе. Па може и някой друг да се намери с пари?

— Чудесна ливада. Две коситби в годината като в кърпа вързани, да имах готови пари! — въздъхна той и се облизваше като котка за мляко.

— И Мачей още искаше да я купи, че е тъкмо на слог с Ягушината земя.

Той трепна при това име, но едва след някое време попита уж случайно, зареял поглед далече низ полята:

— Ами у Доминиковица що става?

Но тя го прониза с поглед, усмивка премина по бледите ѝ устни, очите ѝ блеснаха и като се приближи до него, заприказва състрадателно:

— Какво! Същинско пъкло! В къщи е като след погребение, студено е чак от скръб, отникъде ни радост, ни спасение! Изплакват само очите си и чакат божията милост! А най-много Ягуша...

И размотаваше тя като прежда най-различни неща за Ягушините мъки, жалби и изоставеност. Говореше разпалено, подмазваше му се и като че ли го подпитваше да изкопчи нещо от него, но той упорито мълчеше, понеже неочаквано го обзе такава скръб, та цял се разтрепера.

За добра чест върна се Южка и донесе половин престилка къпини. Насипа му от тях в шапката, събра ушатките и затича с всички сили към дома.

А Ягустинка, като не изкопчи ни дума от него, почна да се вдига с пъшкане.

— Остави ги! Петрек, я ги качи на колата! — заповяда кратко той.

Улови пак плуга и търпеливо реза някое време спечената твърда земя, огъваше се като вол в ярем, отдаваше се цял на работата, но пак не можа да задуши мъката си.

Денят почна да му се вижда дълъг, та час по час поглеждаше слънцето и с нетърпелив поглед измерваше нивата: имаше още доста неизорано. Все повече се дразнеше той, неизвестно защо биеше конете и остро подвикваше на жените по-живо да работят. Нещо тъй го разпъваше, та едва изтрайваше, и такива мисли се мотаеха из главата му и премрежваха очите му, че плугът все по-често се клатушкаше в ръцете му, като заораваше в камък, а при гората запъна в някакъв корен и лемежът се счупи.

Не можеше да оре по-нататък, затова сложи плуга на влакчето, запрегна единия кон и подкара към дома за нов плуг.

В къщи нямаше никой и всичко бе разхвърляно и набрашнено, а Ханка се караше с някого в градината.

— Лапацало! За караници има време! — мърмореше той, като вървеше из двора, но там се ядоса още повече, че другият плуг, който изтегли изпод навеса, също не беше в ред. Дълго поправя нещо по него

все по-нетърпеливо и се вслушваше в караницата, защото Ханка вече се развика като бясна:

— Плати ми пакостта, ще ти пусна свинята, ако не, в съд ще те дам! Плати ми платното, дете ми го скъса лятоска на белилките, плати ми и изровените картофи. Свидетели имам за всичко! Гледай я ти каква умна била, свинята си с моето ще храни! Няма да ти простя! Па друг път и на свинята ти, и на тебе ще пребия пищялите! — тъй заядливо крещеше тя, но и съседката не оставаше длъжна, та се караха и махаха стиснати пестници през плета, готови да се избият.

— Ханко! — викна той, като нарами плуга.

Тя доприпка разкрещяна и разперена като квачка.

— Дереш се, та по цялото село се слуша!

— Браня си своето! Ами как да позволя аз на хорските свине да ми ровят лехите! Толкова пакост ми правят, полека ли да им викам? Да имат да вземат, не прощавам! — крещеше тя, та той остро я прекъсна:

— Загърни се, че си заприличала на плашило!

— Ами... за работа ще се обличам като за черква...

Той я погледна с укор, защото беше като из възглавница изтътрузена, сви рамена и излезе.

Ковачът работеше; отдалече се чуваха звънките силни удари на чуковете, а в ковачницата бухаше огън и бе горещо като в пъкло. Михал тъкмо изковаваше с помощника си някакви дебели желяза. Пот обливаше нацапаното му лице, но ковеше неуморно и сякаш с настървение.

— Чии са тия толкоз яки оси?

— За Плошковата кола! Ще вози дървета на стружнята!

Антек седна на прага и засвива цигара.

Чуковете все удряха с настървение и пееха непрестанно с трясък: едно-две, едно-две, и червеното желязо, чувано с всичка сила, се изработваше полека като тесто, измесвано според нуждата, та цялата ковачница трепереше.

— Ти не би ли желал да превозваш? — попита го Михал, като слагаше в огнището желязото и раздвижваше меха.

— Нима ще ме допусне мене воденичаря? Той и органиста навярно са взели всичката работа по превоза и са се побратимили с евреите.

— Конче имаш, всички наредби за това имаш, а ратая само краката си клати около дома. Плащат добре — шепнеше съблазнително ковачът.

— То се знае, че все ще е добре да се изкара някой грош за жътва, ама що, няма да отида да се моля на воденичаря.

— Трябва да поприказваш с търговците.

— Не ги и познавам! Ако искаш, поговори ти вместо мене!

— Щом ме молиш, ще поприказвам, още днес ще отърча.

Антек бързо се отдръпна във пред ковачницата, защото чуковете пак заиграха и искри като огнен и парлив дъжд се сипнаха.

— Ще дойда ей сега, да видя само какви дървета прекарват.

И на стружната работата кипеше като в кошер. Трионите непрестанно се движеха, с глухо стържене прояждаха дългите трупи, а водата с шум падаше от колелата в реката и разпенена, изморена, вреше с клобочене между тесните брегове. От колите стоваряха едва окастрени от клоните борове, та земята чак тътнеше при падането им. Шест души ги одялваха, за да им придадат четвъртита форма. Други изнасяха дъските на слънце.

Матеуш ръководеше цялата фабрика. Всеки миг можеше да го видиш на друго място, залягаше усърдно, разпореждаше и всичко внимателно наглеждаше.

Поздравиха се приятелски.

— Ами Бартек къде е? — попита Антек, като се вглеждаше между работниците.

— Омръзна му в Липци и тръгна да гони вятъра.

— То някои все така ги тегли по света! Вижда се, че имаш работа за дълго време. Доста материал!

— За някоя година, па и повече ще стигне. Ако дворянина дойде до съгласие с всички, до половин гората ще изсече и продаде.

— На Подлесието пак размерват земята днес.

— Защото всеки ден дохожда някой да се пазари. Овци такива, не послушаха да се сдружим селски, тогава дворянина щеше повече да даде, а сега всеки за себе си тайно работи, само и само по-скоро да стане.

— Има някои също като магарета: ако искаш да вървят напред, за опашката ги дърпай! Разбира се, че са овни, дворянина отскубва от

всеки по нещичко, защото поотделно си уреждат работата — рече Антек.

— Ти взе ли си вече имота?

— Още не е изтекъл срока след смъртта на тате и не можем да се делим, ама си определих вече нивите.

Между елите отвъд реката се мярна някаква жена. Стори му се, че е Ягуша, та ако и да приказваше, все по-неспокойно се взираше в крайречния гъсталак.

— Тъй е горещо, та ще ида да се изкъпя — рече най-сетне той и тръгна по реката надолу, уж да избере сгодно място, но щом се скри зад дърветата, спусна се бързешком.

Наистина тя беше. Отиваше с мотика на зелето.

— Ягушо! — извика той, като се изравни с нея.

Тя се огледа внимателно и като позна гласа му и показващото се между шавара лице, спря се развълнувана, без да знае какво да прави, съвсем безпомощна и изплашена.

— Не познаваш ли ме? — пошепна разпалено той и се опитваше да премине на другата страна при нея. Но реката бе дълбока на това място, макар и тясна само няколко крачки.

— Как, тебе ли да не познавам? — И тя поглеждаше страхливо зад себе си към зелището, където се червенееха някакви жени.

— Ами къде се криеш, та не може да те види човек?

— Къде? Изгони ме жена ти от къщи и сега седя при мама...

— Ето и за това бих искал да поговоря с тебе. Излез, Ягно, довечера зад гробищата. Ще ти кажа нещо, ела! — молеше я горещо той.

— Ами... да ме види някой! Стига ми вече това, що говорят за по-рано... — отвърна решително тя.

Но той тъй се молеше, тъй скимтеше, че смути сърцето ѝ и започна да ѝ става жал за него.

— Какво ново ще ми кажеш? Защо ме викаш?

— Нима вече толкова съм ти чужд, Ягушо?

— Не си ми чужд, ама и свой не си ми! Не ми е до това...

— Ти ела само, па няма да съжالياш. Ако те е страх зад гробищата, ела зад поповата градина, не помниш ли къде? Не помниш ли, Ягушо?

Такава червенина изби по лицето ѝ, че тя дори се завърна.

— Не думай такива, че ме е срам... — И тя се страшно засрами.

— Ела, Ягушо, до среднощ макар ще чакам...

— Почакай тогава... — И тя бързо се обърна и полетя към зелището.

Той гледаше след нея и такава услада го обзе, такива пламъци възбуниха кръвта му, че бе готов да припне след нея и да я хване, ако ще би пред очите на всички... Едвам се въздържа.

„Нищо, жегата ме така разслаби“ — помисли си той, като се събличаше бързо да се изкъпе.

Поразхлади се хубаво и се замисли за себе си.

„Като клечица е слаб туй човека, нищо ветрец може да го духне...“

Срам го обзе. Той се огледа дали някой не ги е видял, и с усилие размисляше върху всичко, каквото му бяха казали за нея.

„Такова, такава си ти цвете!“ — мислеше той с презрение и като че с жал, но изведнъж се спря под едно дърво и притвори клепачи, защото тя сякаш израсна с всичката си хубост пред очите му.

— Надали има в целия свят друга такава! — простена той и страшно закопня да я види още веднъж, още веднъж да я прегърне, да я притисне до сърцето си, да пие от тия червени устни, да пие до забрава този сладък мед, до дъното да го изпие...

— За последен път, Ягушо! За последен! — прошепна той умолително, като че ли на нея. Дълго след това търка очите си и разглежда дърветата, докато дойде на себе си и отиде в ковачницата. Михал бе самичък и тъкмо се залавяше за плуга.

— Ще издържи ли твоята кола такава тежина? — попита ковачът.

— Да има само що да товаря...

— Аз като ти казвам, все едно, че си натоварил вече.

Антек започна да пише с тебешир на вратата и да смята.

— До жътва бих изкарал триста злоти! — рече весело.

— Тъкмо за делото ти — обади се неволно ковачът.

Антек изведнъж се намръщи и очите му мрачно заблестяха.

— Душата ми яде това мое дело. Щом си го спомня, всичко пада от ръцете ми, отпява ми се дори да живея...

— Нищо чудно, само че не мога да разбера защо още не се грижиш за някакво спасение.

— Какво бих могъл да направя?

— Все нещо трябва да направиш! Ами как, да не отидеш сам да си сложиш главата под ножа като теле на касапин?

— С глава стена не мога да пробия! — въздъхна жалостно той.

Михал почна пак да кове с настървение, а Антек потъна в неспокойни и страшни мисли: такива мисли го налитаха, че дори цветът на лицето му се променяше, той подскачаше от мястото си и мяташе безпомощно поглед насам-натам. Но зет му го остави дълго да се помъчи, като скрито го наблюдаваше, и най-сетне рече тихо:

— Кажимеж от Модлица можа да си помогне...

— Този, дето избяга в Америка ли?

— Той същия. Умен, синчагата, разбра той добре какво го чака.

— Защото доказаха, че е убил стражаря ли?

— Не чака и да докажат! Не бе той глупав да изгние в затвора...

— Лесно му е било, ергенин човек.

— Който има нужда, той се спасява. Аз не искам да ти давам никакви съвети, да не би да помислиш, че си кроя някакъв план, ами само казвам какво в такива случаи са правили други. Прави, каквото ти харесва. Войтек Гайда от Воля току по празниците се върна от затвора. Е та що, десет години... то още не е цял живот... ще го понесе човек...

— Десет години, господи мили! — простена Антек и се хвана за главата.

— Толко е излежал на каторжна работа... то се знае, доста време си е.

— Всичко съм готов да претърпя, само не и затворен да седя. Божичко! Седях тези няколко месеца, та ума си щях да изгубя.

— А след три недели ще бъдеш вече зад морето, нека ти каже Янкел...

— Много далече! Та как да отиде човек! Да зарежеш всичко, да оставиш къща, деца, земя, село и да се запилееш по света, завинаги! — Ужас го обхвана.

— Толкова много доброволно са отишли, па никому и наум не идва да се върне в този рай.

— А мене ме е страх и да си помисля за това!

— Така е, ама я виж Войтек и чуй какво разправя за затвора, тогава още повече ще се угрижиш! Ами как, мъж още четирийсет години няма, па вече е побелял, прегърбил се, жива кръв плюва и

едвам се влачи. Току-виж, че умрял. Ама защо ли ти приказвам? Ти си имаш ум, слушай си него.

Ковачът млъкна, като разбра, че е посял тревога в душата му, а останалото остави на времето и само се радваше тайно на плодовете, които се надяваше да пожъне. Но като поправи плуга, обади се весело:

— Сега ще отърча при търговците, а ти пригответи колата за утре да прекарваш. Пък за делото недей мисли: не си заслужава да се трови човек. Ще бъде то, каквото ще бъде и бог милостив каквото нареди. Ще дойда довечера при тебе.

Но Антек не забрави тъй скоро. Той глътна приятелските му съвети като риба въдица. Давеше се с нея, та късаше дроба му, и едвам се движеше вече под ужаса на мъчителните мисли.

— Десет години! Десет години! — шепнеше той от време на време и се вкочаняваше от страх.

Мръкваше се вече. Хората напущаха работата в полето и си тръгваха, в двора се вдигна голяма глъчка, когато Витек докара добитъка, а жените се въртяха около доенето и вечерната работа. По селото чак гърмеше от разговори и крясъци на деца, които се къпеха във вира.

Антек изтегли зад плевнята колата, за да я прегледа и пригответи за сутринта, но веднага му се отця всичко, та викна на Петрек, който поеше при кладенеца конете:

— Намажи колата и я пригответи, от утре ще прекарваш дървета на стружнята.

Ратаят ядосано запсува. Не му се харесваше такава работа.

— Много не дрънкай, а прави, каквото ти казвам! Ханушо, дай една-две крини овес да хапнат конете, пък ти, Петрек, донеси им от полето детелина...

Ханка искаше да го запита за това-онова, но той измърмори нещо и като се повъртя из двора, отиде пак при Матеуш, с когото сега се бяха много сдружили.

Матеуш току-що се бе върнал от работа и ядеше пред къщи кисело мляко, за да се поразхлади.

Отнейде, като че от градината, се носеше тих и жален плач.

— Кой скимти така нататък?

— Настуша. Да полудее вече човек от тая любов и тия женитби: известието за годеща вече стана, сватбата трябва да бъде в неделя, а

Доминиковица съобщила вчера чрез помощника, че имота е записала на себе си, а на Шимек ни леха не ще даде, нито пък ще го пусне в къщата си. И ще го направи тя тъкмо както е рекла, знам я аз тая кучешка семка.

— А Шимек какво прави?

— Какво? Седнал е още от сутринта в градината и не мърда оттам като дърво. Дори и на Настуша не отговаря. Страх ме е вече да не би да се побърка.

— Шимек! — викна Матеуш през градината. — Я ела при нас; Борина е тука, може нещо да ти помогне...

След някоя минута се яви Шимек и седна на пейката под стряхата, без да се поздрави с никой. Момъкът беше твърде отслабнал и изсъхнал като липова дъска; само очите му горяха, а в изпадналото му лице се криеше някакво твърдо решение.

— Какво намисли? — попита го меко Матеуш.

— Какво ли, да взема секирата и да я съсека като куче!

— Глупак! Приказките остави за кръчмата.

— Казвам ви честна дума, ще я съсека. Какво друго ми остава, какво? Бащиния ми имот не дава, от къщи ме пъди, пари не ми дава срещу дела, какво да правя? Къде да се дявам, сиромаш, къде? И то родната ми майка такива въртели да ми прави! — изпъшка той, като изтри сълзите си с ръкав, но изведнъж скочи и се развика: — Няма да й простя, кучка такава, своето не прощавам, па ако ще да се скапя в затвора, няма да й простя!

Те го поуспокоиха, та седна мрачен и така ядосан, че не отговаряше дори и на Настушините сълзливи шепоти. А те размисляха как да му помогнат. Но нищо не можеха да измислят, защото на Доминиковица главата ѝ не увираше от нищо. Най-сетне Настка отведе брат си настрана и му каза нещо.

— Жена, ама умен съвет намерила! — викна зарадван Матеуш, като се върна при другите. — Казва да купим шест морги на Полесието от дворянина на изплащане! Какво, добър съвет ли е? А пък Доминиковица ще остане с пръст в устата, та ще побеснее от яд...

— Съвета като всеки съвет е добър, само че пари?

— Настуша има свои хиляда злоти, ще стигнат за капаро.

— Ами къща, други сгради, сечива, семе за посев откъде?...

— Откъде? Ето ги! Ето ги! — кресна изведнъж Шимек, като скочи пред тях и разтърси стиснатите си пестници...

— Така се приказва то, ама дали ще можеш? — промърмори недоверчиво Антек.

— Дайте ми, дайте ми само земя вие, па ще видите! — извика силно Шимек.

— Тогава няма какво да му мислиш, ами току върви при дворянина и купувай!

— Почакай, Антек, ей сега, да премисля всичко. Ще видите как ще се наредя аз — приказваше бързо Шимек. — А кой е орал имота на мама? Кой е сеял? Кой е прибирал? Нали все аз! Лошо ли съм уработвал нивите? Да не съм безделник, а? Нека каже цялото село, нека каже и мама! Земя ми само дайте, помогнете ми, братя рождени, па докато съм жив, ще ви се отплащам за това. Помогнете ми, мили хора! — викаше той и ту се смееше, ту плачеше, съвсем пиян от радостната надежда.

А като се поуспокои, почнаха и тримата да размислят върху всичко това.

— Само дворянина да се съгласи на изплащане! — въздъхна Настка.

— Ще станем поръчители с Матеуш, все ми се чини, че ще даде. Настуша искаше чак ръце да му целува за добрината.

— Настрадам съм се и аз така, та знам какво е! — рече той тихо и стана да си върви, защото се беше вече напълно мръкнало, само дето небето бе ясно и зарите догаряха на запад.

Антек стоя някое време край вира и се колебаеше накъде да тръгне, но след малко се запъти към дома си.

Вървеше бавно, като че насила, и току се спираше с познати, тъй като улицата бе пълна с хора, разшавали се животни и деца. Песни се извиваха по портите, нейде изплашени гъски изкряхаха, зад воденицата вдигаха врява къпеци се момчета, някакви жени се караха отвъд вира, като че ли пред Балцерекови, от другаде пищялка пронизваше ушите.

Макар че не му се бързаше и с готовност се спираше да приказва с който се случеше, най-сетне стигна до къщи. Прозорците бяха разтворени и осветени, детето плачеше отвън, из двора се носеше

кресливият глас на Ханка, а сегиз-тогиз и пискливото отвъръщане на Южка.

Отново се поколеба дали да си отиде, или не, но когато Лапа заскимтя и заскача радостно по него, ритна го внезапно ядосан и пак свърна към селото. Тръгна из поповата пътека, премъкна се тъй тихо покрай органистови, че и псетата не можаха да го усетят, и веднага, при широкия слог, който делеше Клембовия имот от имота на свещеника, се пъкна в неговата овощна градина.

Скри се в дебелия сянък на клонестите дървета.

Сърпът на луната бе увиснал вече на потъмнялото небе и звездите все по-треперливо се разгаряха. Наставаше роена и много топла, същинска лятна вечер. Пъдпъдъците се чуваха из житата, откъм далечните ливади долитаха гърлестите гласове на дърдавците, а над полята висеше тъй дъхава тишина, та чак главата се замаиваше.

Но не щеш ли, Ягуша не идваше.

Вместо нея на трийсетина крачки от Антек се разхождаше в бяло облекло и с гола глава свещеникът, така потънал в четене на молитви, та сякаш не виждаше, че конете му, както пасяха по мършавата и изгоряла угар, минаха в Клембовата детелина, която се чернееше като гора, израсла хубаво и цялата в цвят.

Свещеникът все ходеше и мърмореше молитви, рееше поглед към звездите, спираше понякога и се вслушваше внимателно, а когато низ селото нещо се раздвижваше, бързо се обръщаше и викаше уж ядосано на конете:

— Къде отиде бре, Сивчо? В Клембовата детелина, а? Я ги гледай, шмекерите! Чуждо ви се ще, а? А камшик по слабините не щете ли? Камшик, казвам ви! — заплашваше ги строго той.

Но кончетата тъй вкусно хрупаха, че на свещеника домиляваше да ги изпъди от чуждото, а само се оглеждаше наоколо и говореше тихо:

— Е, хапнете си, хапнете... ще прочета някоя молитва за душата на Клемб или пък ще му дам нещо за вредата! Лакомци, как са се нахвърлили на прясната детелина!

И пак продължаваше да ходи насам-нататък, четеше молитви и пазеше, без да се надява, че Антек го гледа, ослушва се и с все по-голямо безпокойство очаква Ягуша.

Доста време мина така, когато на Антек внезапно му хрумна да се приближи до свещеника и да изповяда мъката на душата си.

„Такъв учен, може да намери някакъв съвет!“ — размисляше той, като се отдръпваше в сянката на плевнята, и чак когато излезе смело на слога, прокашля се силно.

А свещеникът, като чу, че някой иде, викна:

— Пакостници такива! Да мигнеш само, и веднага в чуждото, свине такива! Оррт, Дорчо! — и като повдигна дрехата си, бързо ги изпъди.

— Борина! Как си? — извика той, като го позна отблизо.

— Вас търся, отче, наминах у дома ви.

— Пък аз излязох да прочета молитвите си и да наглеждам конете, че Валек отърча до чифлика. Ама такива настървени пакостници, че боже сохрани, не мога да изляза наглава. Гледай каква детелина е израснала на Клемб, като гора! Аз му дадох семето... А пък моята тъй измръзна, че остана само лайкучката и тръните! — въздъхна жално той и седна на един камък. — Я поседни да си поприказваме! Чудесно време! След три седмици ще зазвънят косите! Аз ти казвам!...

Антек седна до него и заприказва полека за какво бе дошъл. Свещеникът слушаше внимателно, поемаше с носа си енфие, подвикваше час по час на конете и силно кихаше.

— Къде натам! Сляп ли си, че е чуждо? Я ги виж, свине такива настървени!...

На Антек никак не му вървеше. Той заекваше и се заплиташе.

— Виждам, че нещо тежко те мъчи. Признай си чистосърдечно, ще ти олекне, признай си! Та пред кого ще изплачеш душата си, ако не пред свещеника? — Той го поглади по главата и го почерпи с енфие, та Антек събра сили и изповяда всичките си мъки.

Свещеникът мисли дълго върху думите му, въздиша и най-сетне рече:

— Зарад горския аз бих ти определил църковно покаяние: отбранявал си баща си, а понеже той беше такъв безумец и фармасонин, не е голяма бедата. Но съда няма да ти прости. Най-малко четири години ще поседиш. Какво да ти кажа? Боже мой, и в Америка живеят хората, и от затвора се връщат. Но и едното е лошо, и другото не е по-добро.

Ту му казваше ако ще би още утре да бяга, ту го съветваше да остане и да излежи наказанието си, а най-сетне рече:

— Най-сигурно е това: да се отдадеш на грижите на всевишния и да чакаш неговата милост.

— И ще ме оковат, и ще ме откарат в Сибир...

— Все пак мнозина се връщат, сам аз познавах не един...

— Истина е, само че какво ще сваря след години в къщи? Какво ще може сама жена ми? Всичко ще се разсипе! — шепнеше безпомощно той.

— От душа и сърце бих желал да ти помогна, но какво мога да сторя... Чакай, ще отслужи за тебе една литургия на Преображение господне. Вкарай конете ми в обора. Късно е вече! Късно е, казвам, да вървим да спим!

Антек бе тъй обзет от грижите си, та едва когато излезе от двора на свещеника, се сети за Ягуша и бързо изтича при нея.

То се знае, че тя чакаше приклепнала до плевнята.

— Чаках ли, чаках!

Гласът ѝ бе като че ли пресипнал от росата.

— Можех ли така лесно да се откача от свещеника? — Поиска да я прегърне, тя го отблъсна.

— Не ми е до закачки, нито до милувки!

— Ти си съвсем друга! — рече той, почувствувал се обиден.

— Каквато си ме оставил, такава съм си...

— Ама не приличаш на себе си... — И той се приближи повече до нея.

— Толкова време не се затъжи за мене, а сега се чудиш!

— Колко съм тъгувал, повече не може да бъде. Но можех ли да дотърча при тебе?

— А аз останах сама с оня труп и с мъките си! — Тя потръпна от студ.

— И през ум не ти мина да дойдеш да ме видиш, друго си мислила ти!...

— Антошко, ами ти чакал ли си ме? — измънка недоверчиво тя.

— И още как! Като щур всеки ден висях до решетките и очите ми се изгледаха за тебе, всеки ден те чаках! — Изведнъж жал го разтърси.

— Мили божичко! А така ме изхока там зад сенарника! И така лош бе преди! А когато те подкараха, нито ме погледна, нито ми продума... Помня много добре, за всички имаше добра дума, дори и за кучето, само за мене не! Струваше ми се тогава, че ще полудея!

— Не ме е било яд, Ягно, на тебе, не. Но като се скорави на човек душата от мъка, би погубил и себе си, и цял свят.

Застанали долепени един до друг, те мълчеха. Месецът светеше право в лицата им. Дишаха тежко, шибани от люти спомени, очите им плуваха в застинали сълзи на жалба и мъка.

— Не така ме посрещаше ти по-рано! — рече той мрачно.

Внезапно тя се разплака неутешимо като дете.

— А как да те посрещна, как? Малко ли беда ми навлече, та сега хората гледат на мене като на куче...

— Аз да съм ти навлякъл беда? Зарад мене ли е това! — Яд го обзе.

— Зарад тебе! Зарад тебе ме изгони из къщи тая распасница, тоя свински изхвърляк! Зарад тебе съм станала за присмех на цяло село...

— А кмета забрави ли вече? А другите? — избухна страшно той.

— Всичко, всичко е зарад тебе! — шепнеше тя все повече и повече разплакана. — Защо ме накара да ти дойда като някое куче? Нали си имаше жена? Аз бях глупава, а ти ме тъй замая, че целия свят забравих заради тебе! И защо след това ме остави сама да ме разкъсат?

Но и той, възбуден от жалбите ѝ, просъска със стиснати зъби:

— Аз ли ти казах да ми станеш мащеха? И аз ли те принуждавах да се мъкнеш с всеки, който пожелае, а?

— Тогава защо не ми забрани? Ако ме обичаше, нямаше да ми позволиш, нямаше да ме оставиш сама, а щеше да ме пазиш от злина, както други правят!

Така се оплакваше с болка тя и бе изпълнена с такава бездънна мъка, че той вече не можеше да се защитава. Всичкият яд го напусна и сърцето му затупа от любов.

— Мълчи, Ягушо, мълчи, детенце! — прошепна той сърдечно.

— И такова зло се струпа върху ми, па и ти, и ти си против мене, както всички, и ти! — хлипаше тя, опряла глава о плевнята.

Той я накара да седне до него на междата и почна да я притиска до сърцето си, да я гали по косата, бършеше разплаканото ѝ лице, целуваше разтрепераните ѝ устни и залетите с горчиви сълзи очи, тези

мили и тъй опечалени очи. Галеше я той, милваше я и я успокояваше, както можеше, а тя вече плачеше все по-тихо, притискаше се до него, доверчиво увисна на врата му и склопи глава на гърдите му, сякаш на майчино сърце, където е тъй мило да изплаче човек всичките си болки и скърби...

Но главатана Антек бе вече замаяна, понеже такава сладост лъхаше от нея, тъй го топеше топлината ѝ, та все по-разпалено я целуваше и по-силно я притискаше до себе си...

Отначало тя не схващаше накъде клони работата и какво става с нея. Чак когато се почувствува напълно във властта му и когато той започна да мачка устните ѝ със страстни целувки, взе да се дърпа и да го моли тихо, почти с плач:

— Пусни ме, Янтоше! Пусни ме! Пусни ме, че ще викам.

Но как да се откъсне от тоя змей, който я стискаше, та не можеше дори дъх да си поеме и цяла пламваше в огън и тръпки я обземаха.

— За последен път ми позволи, за последен! — скимтеше той и едвам дишаше вече.

Светът се завъртя с нея и тя полетя към дъното на някакъв рай, а той я взе, пак така лудо, както я вземаше някога в омаята на любовта, и тя му се отдаваше също както някога в сладостната мъка на безсилието да я носи към неизмеримо блаженство, към самата смърт...

Както някога, божичко мой! Както по-рано! Както винаги!

Нощта бе звездна, месецът висеше високо напред небето. Топлият, изпълнен с ухание въздух обгръщаше заспалите поля в бездънна тишина. Цял свят потъваше с притаен дъх в опиянението на забравата и в сладката нежност на унеса.

А и у тях вече нямаше нищо освен забрава, нищо освен огън и буря, нищо освен вечна жажда и вечно неутолима мъка. Също както изсъхнало дръвче се ожени с гърма и избухне в пламъци към небето, та умират заедно и възгласят сватбената песен на гибелта, така и те пропаднаха в някакви ненаситни жарави. Оживя в тях някогашната любов, съединиха се и неговата, и нейната и избухнаха в радостния огън на едничък миг забрава, на една минутка последна радост.

И когато седнаха отново един до друг, нещо вече тъй помрачи душите им, та се гледаха тревожно, крадешком, отбягваха погледите си като че със срам и жал.

Напразно той търсеше с устните си, както някога, нейните жадни за целувки устни: тя се отвръщаше с нежелание.

Напразно ѝ шепнеше най-сладките галени имена: загледана втренчено в месеца, тя не отговаряше. И той кипваше в себе си и изстиваше, обзет от странна мъка и жал.

Седяха те, без да знаят вече какво да си говорят, само се безпокоеха и чакаха кой пръв ще стане и ще се махне.

У Ягуша като че всичко изгасна до искрица и се разсипа като пепел, защото тя се обади с потаен яд:

— Като някой разбойник ме насили!

— Не си ли моя, Ягушо, не си ли? — Той поиска да я прегърне, но тя яростно го отблъсна.

— Нито твоя, нито ничия, разбираш ли? Ничия!

И пак се разплака, но той вече не я успокояваше, нито я галеше, а след някое време рече със сериозен глас:

— Ягушо, би ли тръгнала по света с мене?

— Къде? — вдигна тя разплаканите си очи към него.

— Ако ще и в Америка! Би ли тръгнала с мене?

— Ами жена ти какво ще прави?

Той скочи, като че ли някой с бич го удари.

— Искам да ми кажеш право! Ще я отровиш ли, или какво?

Той я хвана през кръста, прегърна я силно и като я целуваше страстно по лицето, започна да я моли и заклина да тръгне с него по света, където завинаги ще бъдат заедно. Доста време ѝ говори той за своите планове и надежди, защото като слепец за тояга се бе хванал изведнъж за мисълта да бяга с нея, и бърбеше като пиян, обзет от трескава възбуда. Тя изслуша докрай всичко и рече хапливо:

— Насили ме към грях и смяташ, че съм вече съвсем оглупяла и ще ти повярвам на тия вятър приказки...

Той ѝ се кълнеше във всичко, че казва светата истина. Но тя дори не желаше да го слуша, изскубна се из ръцете му и прошепна:

— И през ум не ми минава да бягам с тебе. За какво да бягам? Лошо ли ми е самичка? — Загърна се с престилката си и внимателно се заоглежда. — Късно е, трябва вече да си ходя.

— Къде бързаш, никой не поглежда из къщи за тебе.

— Но за тебе е време. Ханка там вече проветря завивките и въздиша...

Той страшно се ядоса от тия думи и процеди презрително през зъби:

— Аз не ти казвам кой те очаква тебе по кръчмите...

— Ами ти ако знаеше, че мнозина са готови да ме чакат дори до съмнало, ако знаеше! Много се големиш и смяташ, че си само ти! — приказваше тя, като се смееше заядливо.

— Тичай тогава, ако щещ, и при евреина тичай! — се откъсна от гърлото му.

Но тя не мръдна от мястото си; те все още продължаваха да стоят един до друг, дишаха тежко, поглеждаха се с разярени очи и сякаш търсеха в себе си най-обидни думи.

— Ако си имал да ми кажеш нещо, казвай го, че вече няма да ти изляза...

— Не бой се, няма да те викам, няма...

— Ако ще би в краката ми да скимтиш, няма да ти изляза.

— То се знае, не ти стига време, на толкова трябва всяка нощ да излизаш...

— Да пукнеш като куче!... — И тя скочи направо през нивите.

Но той не се спусна подире ѝ, нито пък я повика, а я гледаше как тича през лехите като сянка и се изгуби зад градините; само търкаше като от дрямка очите си и мрачно въздишаше.

— Вече съвсем оглупях! Божичко, докъде може да те доведе една жена.

Обзе го чуден срам, когато се връщаше в къщи; не можеше да си прости това, което направи, и страшно се мъчеше и ядеше отвътре.

Постелята му го чакаше вече готова в градината, в коша от колата, понеже в къщи не можеше да се заспи от горещина и мухи.

Но той не заспа. Загледан в далечните трепети на звездите и заслушан в тихите стъпки на нощта, той лежеше и мислеше за Ягуша.

„Нито с нея, нито без нея! Пусто да остане!“ — прокле той тихо, жално въздишаше, обръщаше се ту на една, ту на друга страна и отхвърляше завивката, като изкарваше краката си на хладката оросена трева, но нито дрямка му дохаждаше, нито мислите за нея преставаха за миг поне.

Едно от децата заплака в къщи и Ханка нещо замърмори. Той повдигна глава, но след миг всичко пак утихна. Отново го налетяха размисли и минаваха през него като миризливи пролетни ветрове и

полюляваха в сладки спомени душата му; но той не им се покори, напротив — разглеждаше ги трезво и най-сетне дойде до това, че си рече тържествено като на света изповед:

— Веднъж завинаги трябва да се тури край! Това е срам и грях! Какво ще кажат пак хората! Ами баща с деца съм и стопанин! Край трябва да се тури.

Решаваше той, но му беше жал за нея, неизразимо жал.

„Веднъж само да се отпусне човек, навеки е вече приятел с дявола, та и смъртта не може да ги раздели!“ — мислеше си той горчиво и унесено.

Раззаряше се вече и цялото небе се покриваше като с погребален плащ, но Антек още не спеше, а когато бял ден назърна в очите му, Ханка дотърча да го буди. Той я погледна с намръщено лице, но беше някак чудно добър с нея и щом му разправи за какво е идвал ковачът снощи късно, той я погали по невчесаната коса:

— Щом се е наредила работата с превозването, ще ти купя нещо от панаира.

Зарадвана от тази любезност, тя го помоли да купи един остъклен бюфет за чиниите, какъвто имаше у органистови.

— След малко ще ти се поиска и дворянско канапе! — засмя се той, като обеща да купи бюфет, и стана бързо, защото работата чакаше и трябваше да впрегне шия и да тегли както всеки ден.

Поприказва още малко с ковача и веднага след закуска изпрати Петрек да изкарва тор, а самият той с два коня и кола отиде в гората.

На сечището гърмеше от работа; множество народ кастреше и режеше изсечените още през зимата дървета; като чукане на кълвачи се чуваха ударите на брадвите и стърженето на трионите, а в буйната трева на сечището пасяха липченски стада и пушеха огнища.

Той си спомни какви работи ставаха тук някога и клатеше глава, като виждаше как сега работят дружно липчени с жепчани и други.

— Неволята ги вразуми. И имало ли е нужда от всичко това? — рече той на Филип, Ягустинкиния син, който кастреше един бор.

— Никой друг не беше крив за това, само дворянина и стопаните от селото! — отвърна мрачно селянинът, като не преставаше да кастри.

— А може би най-много злобата и глупавите подбуждания.

Антек застана на това място, дето бе убил горския, и някакво лошо чувство тъй притисна гърдите му, та изруга:

„Гад проклети, зарад него е всичката ми разсипия сега! Да бих могъл, още бих ти притурил!“ — плюна и се залови за работа.

И по цели дни прекарваше материал на стружнята и с такова усилие залягаше на работата, сякаш искаше живота си да вложи в нея. Все пак той не отпъди спомените за Ягуша, не му помогна и онази нещастна среща.

Един ден Матеуш му каза, че купили земя в Подлесieto, дворянинът я дал на изплащане, па обещал да даде и греди и летви за къща, а сватбата отложили, докато Шимек поуреди малко стопанството си.

Какво го интересуваха него чуждите грижи, малко ли са неговите? А при това ковачът току-речи всеки ден и по разни начини го плашеше с делото му и полека, внимателно и много хитро подговаряше, че ако се яви наложителна нужда, този или онзи биха дали пари...

Антек бе вече сто пъти готов да захвърли всичко и да бяга, но погледнеше ли селото и помислеше ли, че завинаги ще го напусне, обземаше го такъв страх, че предпочиташе затвора, предпочиташе всичко най-лошо, само не това.

Но и за затвора мислеше с отчаяние в душата.

И поради тази борба със себе си той отслабна, опроклетя и в къщи стана зъл и неразбран. Ханка си блъскаше главата и напразно искаше да узнае какво му е станало. Дори отначало подозираше, че той пак се е заловил с Ягуша. Но тя имаше зорко око и хлевоустата Ягустинка също го следеше, па и други твърдыха, че те явно странят един от друг и никъде не се срещат, затова бе спокойна от тази страна. Какво от това, че му служеше, колкото можеше, най-вярно: и яденето му отбрано и винаги навреме, и у дома пълен ред, та стопанството вървеше от добре по-добре, когато бе постоянно сърдит, намръщен, за нищо и никакво се караше и добра дума не й казваше.

А най-тежко беше, когато ходеше тих, опечален като есенна нощ и нито се ядосваше, нито дотягаше някому, а само въздишаше тежко и по цели вечери пиеше с приятели в кръчмата.

Да го пита открито, не смееше, па и Рохо се кълнеше, че не знае нищо, което си беше истина, защото старецът се прибираще само да ношува у тях, а по цели дни скиташе по другите села с книжките си да

поучава към набожност, към сърцето на Исуса, което властите забраняваха да прави из черквите.

Една вечер, когато още седяха на трапезата в къщи, защото след залез се бе надигнал вятър, множество кучета се разляяха край вира. Рохо остави лъжицата и внимателно се послуша.

— Някой външен човек! Трябва да видя.

Щом излезе, върна се преbledнял и рече набързо:

— Сабли дрънкат на пътя! Като че ли питаха за мене дали съм в селото!

Мушна се в градината и изчезна.

Антек преbledня като смъртник и скочи на крака. Кучетата лаеха вече при портата и на пруста се чува тежки стъпки.

— Може пък да са и за мене? — простена той развълнувано.

Всички примряха, като видяха на прага стражари.

Антек не можеше да се мръдне, само хвърляше поглед към разтворените прозорци и врати. Добре, че Ханка съвсем спокойно ги канеше да седнат и им подаваше пейка.

Те поздравиха любезно и в същото време си правеха устата за вечеря, та трябваше да им изпържи яйца.

— Къде така късно? — попита най-сетне Антек.

— По служба! Доста работа имаме! — отговори старшията, като разглеждаше насъбраните в стаята.

— Навярно по крадци? — подметна по-смело Антек, като изнасяше от килера шише с водка.

— И по крадци, и по друго! Я да се почерпим, стопанино!

Той се почерпи с тях, а те се заловиха с пържените яйца, та чак лъжиците звъняха.

Всички седяха тихичко като изплашени зайчета.

Стражарите изтопиха чинията, сякаш я измиха, а таршията изтри мустаците си и рече тържествено:

— Отдавна ли те пуснаха от затвора?

— Като че ли господин старшията не знае!

И Антек се поразтрепера.

— Ами Рохо къде е? — попита изведнъж старшията.

— Кой Рохо? — Той веднага разбра и доста се успокои.

— Като че ли у вас живее какойто^[1] Рохо?

— Да не казва господин старшията за онова старче, дето ходи по селата? Истина, че Рохо го викат!

Стражарят скочи нетърпеливо и рече заплашително:

— Не правете шутки, защото се знае, че у вас живее!

— Наистина, че неведнъж е бивал у нас, но седял е и у други. Просяк човек, където му се случи, там прислони глава да преспи. Днес в къщи, утре в обора, а понякога просто край плета. Какво се е вторачил господин старшията в него?

— Нищо, само тъй, познати сме, та затова...

— Добър човек, никому не би размътил водата — намеси се Ханка.

— Ну, знаем ние, знаем какъв е той! — измънка многозначително старшията, като се мъчеше по различни начини да разпитва за него. Дори черпеше и с енфие, но понеже всички казваха все едно и също, та нищо не можа да разбере, старшията стана ядосан от мястото си.

— А аз ви казвам, че живее у вас, в къщи!

— Та да не съм го скрил в джоба си! — измърмори Антек.

— По служба съм аз тука, разбираеш ли, Борина! — викна страшно старшията, но някак омекна, като получи за път петнайсет яйца и голяма буца прясно масло.

Витек ги проследи по петите им и после разказваше как влизали у помощника и се опитвали да назърнат в някои още осветени прозорци, но кучетата така ги връхлитали, че не успели никъде да видят нещо тайно и си отишли с празни ръце.

Но тази случка някак тъй чудно подеждува на Антек, че щом остана насаме с жена си, започна да ѝ изповядва мъките си.

Тя слушаше внимателно с разтуптяно сърце и не пропускаше нито дума. Едва когато най-сетне ѝ обади, че нищо друго не им остава, освен да продадат всичко и да избягат, ако ще би и в Америка, тя застана отпреде му бледа като стена.

— Няма да ида и не ще позволя да погинат децата ми! — рече страшно тя. — Няма да ида! Па ако ме насилиш, с брадвата ще разбия главите на децата си и сама ще се хвърля в кладенеца! Истина ти казвам, бог ми е свидетел! Запомни това! — викаше тя и коленичеше пред иконите като за тържествена клетва.

— Тихо! Само казвам тъй!

Тя си отдъхна малко и рече по-тихо, като едвам задържаше сълзите си:

— Ще си го излежиш и ще се върнеш! Не бой се, ще се справя самичка... нито леха няма да пропадне от имота ти, не ме познаваш още... Няма да изтърва нищо из ръцете си. Ще ми помогне господ, та и това наказание ще пренеса — плачеше тя тихо.

Антек дълго мисли и най-сетне рече:

— Ще бъде, както бог даде! Трябва да изчакаме делото.

И хитрите сметки на ковача пропаднаха.

[1] Стражарите руснаци говорят неправилен полски език, често с примеси на русизми. — Б.пр. ↑

VI

— Легни си пак и не ми пречи! — измънка ядосано Матеуш, като се обръщаше на другата страна.

Шимек утихна за малко и щом оня захърка отново, почна тихо да се облича, защото му се стори, че в плевнята, където спяха, се промъква вече дрезгавината на първата зора.

Той събираше пипнешком по тока приготвените още от вчера сечива и така бързаше, че всеки миг нещо падаше от ръцете му и силно издрънчаваше, та Матеуш изръмжаваше през сън.

Но над земята лежеше още мрак, само звездите бяха вече побледи, към изток малко се раззаряше и първите петли тупаха с крила и пееха пресипнало.

Шимек събра каквото можа в количката и тихичко, крадешком покрай къщата излезе при вира.

Селото спеше като заклано, дори куче не полайваше, а в тишината се чуваше само шумът на водата, която падаше през отворените ставила на воденицата.

По засенчените от градини улици бе още тъмно и само тук-там се мернеше някоя бяла стена, а вирът се виждаше само толкова в нощта, колкото се отразяваха в него светлите звезди.

Но като наближи майчината си къща, той намали крачка и се послуша, защото като че ли някой ходеше към портата и постоянно мърмореше тихичко.

— Кой е? — чу изведнъж гласа на майка си.

Той се смръзна, затаи дъх и не смееше да мръдне, а старата, недочакала отговор, пак започна да ходи.

Видя я как се мъкнеше като сянка под дърветата, опитваше пътя с тояжката си и шепнеше полугласно молитва.

„Блъска се в нощта като грешник в пъклото — помисли си, но въздъхна някак жално и тихичко и страхливо се промъкна по-нататък. — Яде я неправдата към мене! Яде я!“ — повтори си доволен, като излезе на широкия изровен път зад воденицата, и в същия миг се затича, сякаш нещо го гонеше, без да гледа нито дупки, нито камъни.

Спря се чак под кръста, където се разделяха подлеските пътища. Беше още много тъмно за работа, та поседна под кръста да си почине малко и да почака.

— Потайно време, не можеш да познаеш кое е нива, кое е гора — мърмореше той, като разглеждаше наоколо. Полята лежеха още потънали в раздвижените мрачини, но по небето все повече заблестяваха златните ивици на зората.

Времето много бавно течеше, та се залови да чете молитвата си, но докоснеше ли с ръка оросената земя, думите го напущаха и той си спомняше с умиление, че отива вече на свое стопанство.

„Имам си те и няма да те пусна“ — мислеше той гордо и радостно и с неизмерим любовен унес се взираше с пламнали очи в кълбестата тъмнина под гората, където вече го чакаха ония шест морги, които бе купил от дворянина.

— Ще ви поема в ръце, милички сироти, и додето съм жив, няма да ви пусна! — мърмореше той, като загръщаше с кожата разголените си гърди, защото му стана малко студено, облегна се с гръб на кръста, загледа се в зората и захърка, надвит бързо от съня.

Когато скочи на крака, полята вече бледнееха като широко разлята вода, а сивите от росата жита го закачаха с раздвижените си класове.

— Вече е сред ден, време е за работа — прошепна той, като протегна кокали и коленичи под кръста за молитва. Но не бързаше, както правеше винаги, само и само да свърши, да се навъздиша повече, да се наудря по гърдите и да се накръсти, та ръката му чак да отмалее. Днес беше другояче, защото се молеше усърдно за божията помощ, с цялата си душа, та чак сълзи потекоха от очите му, и като прегърна краката на Исус, заплака, приковал поглед в неговото измъчено и свето лице.

— Помогни ми, Исусе милостиви! Родната майка ми напакости, само на тебе се отдавам, сиромах! Помогни ми! Като последен в селото се залавям с тежка работа! Знаем аз, грешен съм, но помогни ми, боже милостиви, па ще платя за една служба в черква или за две! Ще купя свещи, а като спечеля, може дори и балдахин да направя! — Тъй се молеше и обещаваеше, притискаше горещо устни към кръста, заобиколи го коленешком, целуна покорно земята и стана, твърде укрепнал и самоуверен.

И той се почувствува силен, за всичко вече готов и така добър, че хвана тежката количка, затика я като перце и гордо гледаше към селото, което лежеше ниско, цялото още в мъгли, от които стърчеше само камбанарията и светеше с позлатения си кръст в зората.

— Ще видите! Хей! Ще видите! — викна радостно, като навлезе в своя имот. Той беше до гората, с едната си страна до липченското землище, ама, боже сохрани, какво място беше! Един къс от дива целина, пълна с дупки от тухларница и обрасли с тръни купчини камъни. Мащерика, лайкучка и конски щавел буйно растяха по възвишенията, а тук-там едва се издигаше разкривено борче или китка от ели или хвойна, а по долчинките и млаките бяха избуяли шавари и тръстики като някоя млада гора. С една дума, такава земя, дето и кучетата не я искат, дори и дворянинът сам не го съветваше, но момъкът се опря и не послуша.

— Само като за мене! Ще я уредя и такава!

И Матеуш се опитва да го отклони, като гледаше съд страх това диво ветрилице, където само чифлишките кучета си правеха сватбите, но Шимек все своето си знаеше и най-последно твърдо рече:

— Казах! Всяка земя е добра, щом човек я работи!

И я взе, защото дворянинът я продаде евтино, по шейсет рубли моргата, па обеща да помогне и с материал, и други работи за къща.

— Ами... защо пък да не изляза наглава! — викна той, като се взираше с пламнал поглед в имота си, остави количката на слога и тръгна по набелязаните с набучени вейки граници.

Вървеше бавно и с тъй дълбока и тиха радост, та сърцето му затуптя като чук и му задавяше гърлото. Ходеше той и обмисляше какво да прави и откъде да започне. Нали щеше да работи за себе си, за Настуша, за бъдещото Пачешово поколение... И така бе напрегнат от силно и бурно желание, като кога изгладнял вълк докопа овца и заръфа живото ѝ месо.

Обиколи целия си имот и започна внимателно да избира място за къща.

„Това е най-доброто, насреща — селото, отстрана — гората, по-удобно ще е за дърва през зимата и по на завет“ — мислеше си той,значи четирите ъгъла с камъни, съблече кожуха си, хвърли го, прекръсти се, плюна си на ръцете и се залови да подравня земята и сухите пънчета.

Настана вече златист ден. Откъм село се носеше мучене на изкарваните на паша говеда, скърцаха геранила на кладенци, хората излизаха на работа, по пътищата трополяха коли и различни други гласове се носеха с лекия вятър, който заигра по житата. Всичко вървеше като всеки ден. Само Шимек, без да мари за нищо, сякаш забравил се в работа, поизправяше от време на време гръб, отдъхваше, бършеше налените си с пот очи и пак като ненаситна пиявица усилено се залавяше за земята и по обичая си постоянно мърмореше с всеки предмет като с нещо живо.

А когато взе да разклаща един голям камък, заприказва и на него:
— Отлежал си се, починал си си и сега можеш да ми подпреш къщата.

А като отсичаше трънливите храсти, казваше на подбив:
— Не се пази, бре глупчо! Мисли, че ще ми се опре! Ами, ще те оставя тук да ми късаш панталоните, така ли!

А на натрупаните от веки камарки камъни рече:
— И вас ще ви поразмърдам, тежко ви е да се притискате така накуп! Ще си направя от вас едно калдъръмче около обора като у Боринови!

А понякога, като си отдъхваше, обгръщаше с любовен поглед земята и си шепнеше горещо:

— Моя си! Моя! Никой няма да ми те вземе!

И от съчувствие към тази буренясала земя, ялова, неплодовита и запустяла, той добавяше галено като на малко детенце:

— Почакай малко, бедничката ми, ще те изора, ще те наторя, ще те наредя хубавичко, та и ти ще раждаш като другите. Не бой се, ще ти угодя аз, ще ти угодя.

Слънцето се издигна над полята и засвети право в очите му.

— Благодаря ти, господи! — рече и премрежи очи. — Иде пак жега и суша — прибави той, защото слънцето бе твърде зачервено.

Наскоро се обади и малката черковна камбана, а над липченските комини бавно се издигаха синкави стълбове дим.

— Да беше си хапнал, стопанино, а? — и попритегна ремъка си.
— Само че майка ти няма да ти донесе храна, не — въздъхна печално той.

И по нивите на Подлесието загъмжа от хора. И те, както и той, се залавяха за работа на току-що купените имоти. Шимек съгледа Стахо

Плошка, който ореше с два силни коня.

„Божичко, кога ще ми дадеш барем едничък“ — помисли си той.

Юзеф Вахник караше камъни за основи на къща, Клемб и синовете му обкопаваха своята част с ров, а Гжеля, кметовият брат, нещо дълго размерваше с прът при самия кръст над пътя.

— Като че ли за кръчма място — забележи Шимек.

Гжеля означи с колчета отмереното място, дойде при Шимек и поздрави.

— Охо! Та ти, както виждам, работиш за десет души! — и го изгледа с удивление.

— Ами какво да правя? Какво друго имам? Едни панталони и голи ръце! — продума Шимек и не преставаше да работи.

Гжеля го посъветва това-онова и се върна на своята работа, а след него дойдоха и други — кой да го поздрави, кой да си поприкаже, а някой само колкото да изпуши цигара и да се посмее, но Шимек все по-нетърпеливо им отговаряше и най-после викна сърдито на Причек:

— Ти да си гледаш своята работа и да не пречиш на другите! Обърнали го на празник, синковците!

И остана сам, защото хората вече го отминаваха.

Слънцето се издигаше все по-високо, висеше вече над черквата и се носеше неспирано от никого, като заливаше света с ясен блясък и жар. Вятърът се бе дянал някъде, та горещината вече свободно обгръщаше земята с трепкаща покривка, в която житата се къпеха като в тиха кипнала вода.

— Мене лесно не ще прогониш — рече той като че ли на слънцето, когато видя Настуша със закуската, посрещна я и лакомо се нахвърли на ушатките. А Настуша някак тъжно гледаше имота.

— Дали ще се роди нещо на такъв камънак и мочурища!

— Всичко ще се роди! Ще видиш, че и пшеница за баница ще имаш.

— Трай, коньо, за зелена трева, докато умреш!

— Няма да умре, Настушо. Имаме ли земя, по-лесно ще се дочака, та цели шест морги са това — казваше той, като се хранеше бързо.

— То се знае, земя ще яде! Ами как ще презимуваме?

— Моя работа е това, ти не се грижи! За всичко съм мислил и на всичко ще изляза наглава! — И той отмести празната вече ушатка,

протегна кокали и я поведе, като ѝ показваше и обясняваше.

— На това място ще направим къщата — рече той радостно.

— Ще направим! Да не я излепиш от кал като ластовица!

— С дървета, с клони, с глина, с пясък, с каквото вече се случи, само и само да прекараме в нея няколко години, докато се позамогнем.

— Виждам, че хубав чифлик си замислил! — отвърна неразположено тя.

— По-добре в колиба, отколкото по хорските къщи под наем.

— Плошковица ми казваше да отидем у тях за през зимата, самичка ми рече да ни даде стая така, от драга воля.

— От драга воля! Я виж ти! Навярно иска да го направи напук на мама, нали се ядат като кучки една друга. Смахната такава, нямам нужда от добрината ѝ. Не бой се, Настушо, ще ти направя аз на тебе такава къща, че и прозорец ще има, и комин, и всичко там каквото трябва. Ще видиш като две и две четири как за три недели ще бъде готова. Само ръцете ми да са здрави да работя, и тя ще стане!

— Пък ти! Да не я направиш сам!

— Матеуш ще ми помогне, обеща ми!

— Майка ти няма ли да помогне с нещо? — рече тя плахо.

— Ако ще да пукна, пак няма да ѝ се моля! — подвижна той, но като видя, че тя се натъжи още повече, страшно се загрижи, та приседнаха до една ръж и започна боязливо да ѝ се обяснява:

— Ама мога ли, Настушо? Ами как, мене ме изгони и против тебе вика.

— Боже мой, да бяха поне кравичка някоя дали, пък то като най-долните просяци, без нищичко, страх да го е човек да си помисли.

— Ще има, ще има и крава, Настушо, хвърлил съм вече око на една.

— Че нито къща, нито говедце, нито нищо! — заплака тя, като се гушеше до него.

Той бършеше очите ѝ, галеше я по главата, но и нему страшно дожаля, та едвам не ревна. Затова скочи на крака, пипна лопатата и викна уж страшно ядосан:

— Бре жено, пък ти що правиш? Толкова работа, а ти си седнала да надумваш!

Тя се изправи, обзета от тежки грижи и големи безпокойства.

— Ако не измрем от глад, вълци ще ни изядат на тоя ветрилник.

Той се ядоса много и като се залавяше за работа, рече натъртено:
— Щом ще ми ревеш и ще ми дрънкаш, каквото ти дойде на ума, по-добре си стой у дома!

Тя поиска да се притули до него и да се придобрят, но той я отблъсна.

— Ех, само за галене е сега време! — но все пак се остави да го погали, макар че още се сърдеше на женските й приказки, та тя си отиде спокойна, дори весела.

— Какво нещо е то! Божем и жената е човек, а не разбира човешки. Само плачове и вайкане... Нищо не пада готово от небето, докато не се изработи с ръце. Също като децата: ту смях, ту плач, ту ядосване и надумки! Божичко!

Така си мърмореше и залягаше усилено, та скоро забрани за всичко друго.

И той работеше всеки ден; ставаше в зори и в късна вечер се връщаше. Често пъти по цял ден не отваряше уста с никого. Ядене му носеше Тереска, защото Настка отработваше на свещеника на картофите.

Изпърво някой се отбиваше при него, но понеже той не обичаше да приказва, гледаха само отдалече и се чудеха на неуморимостта му.

— Корав синеца! Да му се не надяваш! — каза Клемб.

— Доминиковичино семе! — викна със смях друг, но Гжеля, който още от началото внимателно го наблюдаваше, рече:

— Истина, мъчи се като вол, но трябва да му се помогне малко.

— То се знае, сам не ще може, редно е, заслужава човека! — повтаряха и други. Обаче никой не се погрижи пръв да му помогне, а чакаха той да отиде и да ги помоли.

Но Шимек не молеше, нито му идваше наум такова нещо, та се страшно зачуди, когато един ден видя, че една кола се приближава към него.

Беше Йенджих и още отдалече викаше:

— Покажи ми къде да захвана да ора! Не ме ли познаваш?

Шимек дълго не можа да повярва на очите си.

— Как си се решил, ще има да ядеш бой ти, нещастнико!

— Нека ям! А като ме набие, тогава вече съвсем при тебе ще дойда.

— Сам ли си намислил да ми помагаш?

— Сам, разбира се! Отдавна се канех, ама ме беше страх, тя ме пазеше, па и Ягуша ме съветваше да не идвам — разправяше Йенджих надълго и нашироко, като се залавяше за работа, та ораха цял ден, а вечерта, като си отиваше, обеща да дойде на другия ден.

И дойде точно с изгрев-слънце, а Шимек веднага забеляза, че бузите му бяха малко посинели, но чак надвечер го попита:

— Има ли много бой?

— Ех, сляпа, не е лесно да ме допипа, а сам няма да й вляза в ръцете — отвърна някак невесело.

— Ами Ягна не издаде ли те?

— Ягуша не ни издава нас.

— Докато не влезе някоя муха в главата й. Жена, можеш ли да я разбереш? — въздъхна той и му забрани да дохожда вече.

— Сега сам ще се оправя. После ще ми помогнеш на сеитбата.

И пак остана сам и неуморно работеше като кон на градинарско колело, без да гледа ни умора, ни жегата, защото дните се нижеха тъй горещи, напечени и задушни, че земята се пукаше, водите пресъхнаха, тревите пожълтяха, а житата стърчеха едва живи в този адски пожар. Полята опустяха и заглъхнаха, не можеше да се изтрае на работа: като че жив огън се лееше от небето и слънцето просто изяждаше очите. Побелялото мътно небе висеше като огнена, трепкаща покривка, която засланияше с такъв пек цялата земя, че ни ветрец полъхваше, ни дървета се поклащаха, нито птичка запяваше, ни човешки глас нейде се откъсваше. И всеки ден тъй пътуваше слънцето от изток до запад и немилостиво сееше жар и суша.

И всеки ден неизменно Шимек се залавяше за работа и не се оставяше да го изпъди жегата. Той дори нощуваше на полето, само и само да не губи време, та Матеуш трябваше да го възпира, но той му отвърна кратко:

— В неделя ще си почина!

И в събота вечерта си дойде в къщи, но тъй съсипан от работа, че заспа още на вечерята, а на другия ден спа почти целия ден. Едва надвечер се измъкна от постелята си, премени се празнично и седна пред пълните догоре паници. Жените шетаха около него като около някоя важна личност, често притуряха ядене и внимаваха за всеки негов знак. А пък той се натъпка хубаво, отпусна ремъка си, изправи кости и гръмна весело:

— Бог да ти наспори, майко! А сега да идем да се повеселим малко!

И тръгна с Настуша към кръчмата, а след тях Матеуш и Тереска.

Евреинът ниско му се кланяше, слагаше пред него водка, без да е поръчал още, наричаше го стопанин, от което Шимек много се надуваше, и като си пийна добре, почна да се навира между най-предните селяни и за всичко си даваше мнението.

В кръчмата имаше много народ и музиката посвирваше, за да им се пие повече, но още никой не започваше да танцува, само се черпеха помежду си и се оплакваха от жегата или от безхлебие, както бива обикновено в кръчма.

Дойдоха и Боринови с ковачите, но отидоха в страничната стая и трябва хубавичко да си пийваха, защото евреинът час по час им носеше водка и бира.

— Антек гледа днеска жена си като писано яйце, та чак да не го познаеш — оплакваше се навъсено Ямброжи, който назърташе напразно в стаята, отдето се разнасяха звънливи и мили гласове.

— Защото му е по-добре със свои обувки, отколкото с ботуши, в които всеки крак влиза — рече на подбив Ягустинка.

— Абе то в такива е по-добре, че не стискат! — прибави някой и цялата кръчма избухна в смях, като разбраха, че ставаше дума за Ягуша.

Само Шимек не се смееше, защото бе сграбчил за шията Йенджих, целуваше го и разправяше с вече пиянски глас:

— Ти трябва да ме слушаш мене, я си помисли само кой ти приказва.

— Та нали знам... само че мама заповеда — заекваше плачливо Йенджих.

— Каква ти майка! Мене трябва да слушаш, аз съм стопанина.

Музикантите засвириха танц, вдигна се врява, удариха токове, заскърцаха гредите на стените, песни се понесоха, двойки се завъртяха, та и Шимек прехвана през кръст Настуша, разкопча клашника си, накриви шапка и гръмна „да дана“, измъкна се на първо място и викаше най-силно, в най-голяма забрава тропаше по пода, още по-силно се обръщаше и се въртеше буйно, весело и шумно като напращял с пролетна сила поток.

Но като изтанцуваха веднъж-дваж, подчини се на жените да го изведат из кръчмата и вече поизтрезнял хубаво, седеше с тях пред дома им, па дойде и Ягустинка и заедно си поприказваха, макар че беше късно и Шимек се канеше да си отива, но някак не му се искаше, туткаше се, отлагаше, все до Настка се увърташе и въздишаше. Най-после майка ѝ му рече:

— Остани в плевнята, къде ще се мъкнеш сега по тъмнините.

— Ама постелята му е там, в колибата — обясни Настка.

— Тогава пусни го в леглото си, Настушо — обади се Ягустинка.

— Какво те е прихванало да дрънкаш! Ами!... — бранеше се Настка засрамено.

— Нали ти е мъж! Че щяло малко по-рано, преди попа да благослови, то не е грехота... А пък момчето тегли като вол, та има право и на награда.

— Това е истина! Настушо! Настушо! — скочи Шимек като вълк към момичето, притисна я нейде из градината и хванал я здраво в ръцете си, целуваше и скимтеше:

— Ще ме изпъдиш ли, Настушо? Ще ме изпъдиш ли, моя миличка, в такава нощ?

Майка ѝ си намери някаква работа в отвода, а Ягустинка стана да си върви и рече:

— Не го отблъсквай, Настушо! Не е много доброто на света, та падне ли на човека в ръцете, като зрънце на сляпа кокошка, да го стиска и да не го изпуска.

При портата тя се размина с Матеуш, който видя през прозореца какво става в стаята и викна на Шимек:

— На твое място отдавна да съм сторил това!

Подсвиркваше си и отърча по село да си търси развлечение.

На сутринта Шимек стана за работа, както винаги в зори, и пак неуморно работи, а когато Настка му донесе закуска, той по-лакомо посягаше към червените ѝ устни, отколкото към ушатките.

— Само да си посмял да се похвалиш някъде, с врела вода главата ще ти попаря — заплашваше го тя и се притискаше до него.

— Моя си, Настушо... самичка ми се даде... не те изпускам вече — бърбореше той и загледан в очите ѝ, прибави по-тихо: — Първото трябва да бъде момче.

— Глупчо, гледай го ти какви шеги си прави! — Тя го отблъсна и избяга зачервена, тъй като наблизко се появи господин Яцек, пушеше си луличката и стискаше цигулката под мишница. Поздрави с „Да бъде похвален“ и заразпитва за разни неща. Шимек с удоволствие му се хвалеше с онова, което бе вече извършил, и изведнъж занемя и опули очи, защото господин Яцек остави цигулката настрана, хвърли палтото си и се залови да меси глината.

Шимек дори изпусна лопатата и зяпна удивен.

— Какво се чудиш?

— Ами как? Вие, господин Яцек, с мене ли ще работите?

— Ще работя я, ще ти помогна на къщата. Мислиш, че не мога ли? Ще видиш.

И работиха двамата. Наистина старият нямаше много сила и не бе свикнал на селската работа, но тъй майсторски пипаше, че работата му вървеше по-бързо и по-хубаво. Разбира се, че Шимек го слушаше внимателно за всичко, само от време на време мърмореше:

— Господи, това още не е било на света... Дворянин да...

Господин Яцек само се усмихваше и започна да разправя за това-онова, за различни чудесии по света, та Шимек едва-що не падна в краката му от благодарност и почуда, но не намираше смелост, а вечерта отърча да обади всичко на Настуша.

— Казват хората, че бил глупав, пък той е като някой най-мъдър свещеник! — завърши Шимек.

— Някой умно говори и глупаво върши! То се знае, че ако имаше ум в главата, щеше ли да ти помага? И би ли пасъл кравите на Веронка?

— Истина, това човек не може да разбере!

— Нищо му няма, само му е хлопнала едната дъска на човека.

— Ама и по-добър човек не можеш намери на света — рече Шимек.

И той му беше безкрайно благодарен за добрината, но макар че работеха заедно, от едни ушатки ядяха и под един кожух спяха, Шимек не можеше да се сдружи напълно с него.

„Все пак той е от дворянски род“ — мислеше с дълбока почит и благодарност, защото с негова помощ къщурката растеше като тесто с квас. А когато дойде и Матеуш да помага, и Адам Клембовият докара материала от гората, стана тъй хубава къщичка, та чак от селото се

виждаше. Матеуш почти цяла седмица работи усилено и подканяше и другите да работят. А като свърши в събота след пладне, затъкна зелено клонче на комина и отърча по своята работа.

Шимек още варосваше къщата, почисти треските и сметта, а господин Яцек си прибра вещите, взе цигулката под мишница и рече с усмивка:

— Гнездицето е готово, сега да насадиш квачката...

— Та нали утре след обедня ми е сватбата? — Шимек се спусна да му благодари.

— Не съм работил напразно! Като ме изгонят от село, ще дойда у тебе под наем. — Той запали луличката си и се запъти към гората.

А Шимек, макар че беше вече всичко привършил, псе още се въртеше наоколо, протягаше изморени кокали и гледаше с неочаквана радост къщата си.

— Моя, разбира се, че моя! — приказваше си той и сякаш не вярваше на очите си, та току пипаше стените, обикаляше я, назърташе през прозореца и с умиление поемаше прокисналия дъх на варта и на суровата глина; едвам надвечер си тръгна към село, за да се стяга за сутринта.

Разбира се, вече всички знаеха за сватбата и на Доминиковица някоя от съседките бе съобщила, но тя се престорила, че не разбира за какво ѝ приказва.

А на другия ден, в неделя, още от ранно утро Ягуша час по час се измъкваше от къщи и тихичко, през градините, отнасяше тежки вързопи у Настушини. Но старата, ако и да усещаше добре какво става, на нищо не се възпротиви и само се тътреше мълчалива и така намръщена, та Йенджих едвам след черковен отпуск се реши да се приближи до нея.

— Да ида вече, мамо! — пошепна той внимателно, като се пазеше отдалеко.

— По-добре ще направиш да изкараш конете на детелината...

— Днеска е сватбата на Шимек, не знаеш ли?...

— Слава богу, че не е твоята! — засмя се тя презрително. — Па само да се напиеш, ще видиш какво ще те правя! — заплаши го тя ядосано и когато момчето взе да се пременява, тя се помъкна някъде по селото.

— Ще се напия, напук ще се напия! — мърмореше си той, като тичаше през селото към Матеушовата къща. Тъкмо тръгваха към черквата, само че тихо, без песни, без викове и музика. И венчавката стана твърде бедно, само с две свещи, та Настуша се разплака неутешимо, а Шимек се мръщеше и гордо, предизвикателно гледаше по хората и празната черква. Добре, че при излизането от черквата органистът засвири тъй игриво, та краката заподскачаха и на душите стана някак по-светло и по-весело.

Веднага след венчавката Ягуша се върна при майка си и после само от време на време назърташе при сватбарите, защото Матеуш свиреше с цигулка, Петрек, Бориновият ратай, му пригласяше с флейта, а някой усилено притупваше на дайре. Затанцуваха в тясната стая, а някои по-пъргави излязоха и пред къщи между масите, където бяха насядали сватбарите, хапваха, попийваха и тихичко приказваха, защото не бе редно да се вдига голям шум през деня и още на трезвено.

Шимек все ходеше след булката си и тъй страстно я целуваше, че дори му се смееха, а Ямброжи рече угрижено:

— Радвай се днеска, човече, защото утре ще плачеш! — и преследваше с поглед чашите.

Което си е право, и голямо желание нямаше, нямаше и изглед за голямо веселие, тъй като мнозина, щом похапнаха и поседяха колкото беше прилично, щом слънцето залезе и небето потъна в пламъците на зарите му, почнаха да се разотиват по домовете си. Само Матеуш се бе страшно развеселил, та свиреше, пееше, хващаше момичетата да танцува и черпеше с водка, а щом се появи Ягуша, залепи се за нея, вираше се в очите ѝ и нещо тихо и топло разказваше, без да гледа насълзените очи на Тереска, които неотстъпно го следяха.

Ягуша не странеше от него, той с нищо не ѝ пречеше; слушаше го търпеливо и само внимаваше дали няма да дойдат Антекови, с които не искаше да се срещне. Добре, че те не дойдоха. Нямаше никого и от по-заможните стопани, макар че на поканата не бяха отказали и бяха изпратили подарък на сватбата, какъвто си бе обичаят. И щом някой спомена за това, Ягустинка викна, както си знаеше:

— Да бяха изнаготвили хубави ястия, па да замиришеше бъчва водка, с прът не можеше да се отбрани човек от най-богатите, ама така без нищо не обичат да подрусват шкембетата си и да дрънкат на сухо езиците си.

А понеже бе малко пийнала, щом съгледа Яшко Превратния, че въздиша нейде в къта, потрива нос и поглежда с глупавите си очи Настуша, помъкна го за смях към нея:

— Потанцувай си с нея, барем това не напущай, щом майка ѝ не ти я даде, па се увъртай около нея, може от милост и да се посъжали над тебе, тя сега си има мъж, та ѝ е все едно един ли е, или са повече.

И такива шеги дърдореше, та да гръмнат ушите на човек, а когато и Ямброжи докопа чаша и отвори, както си знаеше, и той уста, така задрънкаха заедно, та всички в къщи си изпокапаха от смях и не забелязаха в тази веселба как мина късата нощ.

Докато по едно време от чуждите остана само Ямброжи, който изцеждаше до дъно бутилките, а младоженците решиха веднага да се пренесат в своята къща. Матеуш уговаряше Шимек да останат някое време у него, но той се опря, зае коня от Клембови, натовари в колата ракли, постелки и покъщнина, качи тържествено Настка, поклони се в краката на майка ѝ, целуна шурей си, на всички от домочадието се поклони ниско, прекръсти се, шибна коня и тръгна, а отстрани вървяха изпращачите.

И се изпровождаха мълчаливо. Слънцето току-що бе се показало, полята блестяха в роса и ечеха от птичи песни, раздвижиха се тежки класове, а по цял свят нахлу сватбената радост на новия ден, който като света молитва лъхаше от всяко стръкче и се издигаше към ясното небе.

Чак зад воденицата, когато два щъркела взеха да се въртят високо над тях, майка ѝ се обади, като щракна с пръсти:

— Да не са ви уроки, това е хубав знак — късмет в децата.

Настуша се поизчерви, а Шимек подпираше колата по изровените дупки, засвири с уста самонадеяно и гордо метна поглед наоколо.

А когато останаха вече сами, Настуша разгледа своето ново стопанство и се разплака жално, та Шимек ѝ викна:

— Не реви, мари! Други и това нямат! Ще ти завиждат дори — добави.

И понеже бе много изморен и пийнал, търкулна се на сламата в ъгъла и веднага захърка, а тя седна до стената и си поплакваше, като гледаше през овощните градини белите стени на Липци.

И още много пъти тя оплаква своята сиромашия, но все по-рядко, понеже като че ли цялото село се бе сдумало да ги подпомогне. Най-напред дойде Клембовица с квачка под мишница и рояк пиленца в кошница. Види се, полезът ѝ бе добър: почти всеки ден някоя от стопанките се отбиваше да я види и все с нещо в ръце.

— Мили хора, ами с какво ще ви се отплатя? — шепнеше тя развълнувана.

— Ех, ако ще би с добра дума — отговори Шикорица, която ѝ даде парче платно.

— Като поспечелиш, ще дадеш пък на по-бедни — рече задъхана Плошковица и измъкна изпод престилката си едър брус сланина.

И толкова им надонесоха, че за дълго можеше да им стигне. А една вечер Яшек им доведе своя Кручек, върза го до къщата и избяга като опърлен.

Смяха се много, като разправяха това на Ягустинка, която се връщаше от гората. Старата се начумери презрително и рече:

— Към пладне береше, Настушо, боровинки за тебе, но майка му ги взе.

VII

Ягустинка тръгна към Боринови, за да занесе на Южка червени боровинки. Но понеже в това време Ханка доеше кравите пред къщи, тя седна на пейката под стряхата и заприказва надълго и нашироко как носят подаръци на Настуша.

— Това правят напук на Доминковица — завърши тя.

— За Настка е все едно, но трябва и аз да ѝ занеса нещо — пошепна Ханка.

— Ти приготви, пък аз ще ѝ го занеса — предлагаше с готовност услугите си Ягустинка, когато откъм къщи се чу слабият умолителен глас на Южка:

— Ханушо, дай ѝ моето женско прасе! Аз навярно ще си умра, та нека се помоли някога за мене.

Това, види се, допадна на Ханка и тя веднага поръча на Витек да върже с въже прасето и да го закара на Настуша, понеже нещо не се решаваше да иде сама.

— Витек, па да ѝ кажеш, че свинката е от мене! И нека веднага дотича да ме види, че аз не мога да мръдна! — заоплакваше болно тя.

Разболяло се беше горкото момиче от една седмица и лежеше в другото отделение на къщата, подпухнало, в треска и цяло в изрив. Отначало я изнасяха под дърветата в градината, защото жално плачеше за това.

Ама какво да се прави, като все по-лошо ѝ ставаше, та Ягустинка каза да не я изнасят вън.

— Трябва да лежиш на тъмно, защото на слънце целия изрив ще влезе в корема.

И така си лежеше самотно Южка в мрачната стая, пъшкеше и се оплакваше тихичко, че не пущат ни деца, ни никоя от приятелките ѝ при нея, понеже Ягустинка, която я наглеждаше, пъдеше всички с тояжката си.

А сега, щом си поприказва с Ханка, отнесе на болното боровинки и се залови да приготви мехлем от чисто елдено брашно с множество несолено масло и жълтъци от яйца. После наложи дебел пласт от него

върху лицето и шията на Южка, па натрупа отгоре и мокри кърпи. Момичето се подлагаше търпеливо на това лекуване и разпитваше тревожно:

— Ама нали няма да ми останат дупки по бузите?

— Ако не ги чешеш, ще преминат и няма да останат белези от тях, както беше на Настуша.

— Ами като ме тъй сърби... божичко! По-добре вържете ми ръцете, че не ще изтрая! — молеше се Южка със сълзи на очи и едвам се въздържаше от чесане. Старата измърмори над нея някаква баилка, прекади я с изсушена тлъстига, привърза ръцете ѝ отстрани и отиде да си гледа работата.

Южка лежеше тихо, заслушана в бръмченето на мухите и в она чуден шум, който постоянно бучеше в главата ѝ, като насън чуваше, че сегиз-тогиз някой от домашните идва при нея да я види и пак си отива, без нито дума да каже, ту ѝ се струваше, че натежали с ябълки клони се свеждат тъй ниско над нея, а тя напразно скача да ги досегне и не може, ту пък, че овце с чудно някакво блеене се трупат около нея, но щом Витек влезе в стаята, тя веднага го позна.

— Закара ли свинчето? И какво рече Настуша?

— Така се зарадва на прасето, че само дето не го целуна под опашката.

— Я го виж, с Настуша ще се подиграва!

— Истина ти казвам! И ми поръча да ти кажа, че утре ще дотърчи те види.

Изведнъж тя се замята на леглото и тревожно завика:

— Изпъди ги, че ще ме стъпчат, изпъди ги, бре! Ваклушки! Рей! Рей!

И сякаш заспа, така спокойно лежеше. Витек си отиде, но час по час идваше да я види. Тя го попита неспокойно:

— Пладне ли е вече?

— Къде среднощ ще да е, всички спят.

— Истина, тъмно е! Иди да извадиш изпод билото врабчетата, пицят като оскубани.

Той заприказва нещо за гнезда, но тя се развика и се мъчеше да се надигне:

— Ами къде е Сивуша? Пази я, Витек, да не направи пакост, че тате ще те бие!

Един път му каза да седне по-близо до нея и шепнешком му разправяше:

— Ханка не ми дава да ида на Настушината сватба, ама аз напук ще ида и ще си облека синьото елече и оная фуста, дето я бях облякла на събора. Ще си изгледат очите по мене хората, ще видиш! Витек, набери ми ябълки, само гледай да не те види Ханка! То се знае, само с момчетата ще танцувам! — и тя изведнъж млъкна и заспа, а Витек по цели часове прекарваше при нея, пазеше я с вейка от мухите, вода ѝ подаваше и я чуваше като квачка, защото Ханка го бе оставила да ѝ помага покрай дома, а вместо него кравите им пасеше заедно със своите Мачуш Клембовият.

Отначало му беше мъчно за гората и за лудуванията по къра, но болестта на Южа го тъй много нажали, че да можеше, чудо би направил за нея, и все размисляше с какво да я поразвлече и развесели.

Един ден донесе цяло гнездо малки яребички.

— Южо, погали пиленцата, погали ги, те ще ти запиукат.

— Как да ги погаля, имам ли с какво? — изпъшка тя, като повдигна глава.

И когато той отвърза ръцете ѝ, тя хвана с изтръпналите си безсилни длани пърхащите птичета и ги запритиска към лицето и очите си.

— Така тупкат сърчицата им, тъй се плашат, бедничките! Пусни ги, Витек!

— Затова ли ги хванах, та да ги пуцам! — дърпаше се той, но ги пусна.

Друг път ѝ донесе малко зайче и както го държеше за ушите, сложи го пред нея на завивката.

— Мило зайченце, миличко зайченце, от маминка, от маминка са те взели.

Тъй шепнеше тя, притискаше го като детенце до гърдите си и го галеше, но заекът извреся като раздран, изскубна се от ръцете ѝ и скочи в пруста посред навлезлите на цяло ято кокошки, които се разхвърчаха със страшен шум, бухна се в отвода и през задрямалия Лапа се шмугна в градината. Кучето се спусна подире му, а след кучето и Витек със страшен вик, вдигна се такава врява, че дори Ханка дотича от двора, а Южа се пукаше от смях.

— Кучето хвана ли го? — попита после тя малко неспокойно.

— Ами! Отгледа му задницата, заека се шовна в житото и потъна като камък във вода, толкова бързо! Не се грижи, Южо, друго нещо ще ти донеса!

И донасяше всичко; каквото можеше: пъдпъдъчета, сякаш поръсени със златен прах, таралеж, опитомена катеричка, която скачаше много смешно по стаята, малки ластовички, които тъй жално писукаха, че старите се втурваха чак в стаята, та Южка му каза да им ги върне пак, или разни други неща, да не говорим, че беше надонесъл толкова ябълки и круши, колкото можеха да изядат скришом от по-старите. Но всичко това вече не я радваше, та често гледаше като че ли равнодушно и се обръщаше на другата страна отегчена и без желание.

— Не ща, друго нещо ми донеси! — викаше тя, като отвърщаше очи и дори не поглеждаше към щърка, който се тътреше по стаята, кълвеше по всички гърнета и напразно дебнеше при вратата за Лапа. Едва когато ѝ донесе жив кълвач, тя се малко оживи.

— Господи мили, каква е хубост, като че е изписан!

— Пази се да не те кълвне по носа, като куче е зъл.

— Я гледай, не иска дори и да бяга, да не е питомен?

— Крилата и краката му съм вързал, а пък очите му съм със смола залепил.

Забавляваха се някое време с птицата, но кълвачът беше все така неподвижен и невесел, не искаше да яде и умря за голямо огорчение на всички в къщи.

Тъй минаваха дните.

А вън бе постоянна жега и колкото повече приближаваше жътва, толкова повече и горещината се усилваше, та не можеше да се покаже човек през деня на полето. Нощите също не донасяха разхлада, а бяха задушни и напечени, та и в градините не можеше да заспи човек от топлина, същинска напаст бе сполетяла селото. Тревата вече бе тъй изгоряла, че добитъкът се връщаше гладен от паша и ревеше в оборите, картофите вехнеха, завързаха колкото лешници на корените си и тъй си и останаха, прегорелите овеси едвам бяха израсли над земята, ечемиците пожълтяха, а житата зрееха без време и белееха с празни класове. Селяните страшно се тревожеха от това и с мрачна надежда поглеждаха към всеки залез — дали няма да наклони на промяна времето. Но небето беше все безоблачно и цялото като че ли

озарено от стъклен, белезникав пожар, а слънцето залязваше чисто, незабулено дори от най-леко облаче.

Мнозина вече се молеха от все сърце пред иконите на Преображение господне, но нищо не помагаше. Полята все повече посърваха, увяхваха, незрелите овошки капеха от дърветата, кладенците пресъхваха, па дори и във вира водата толкова намалела, че и дъскорезницата не можеше да работи, воденицата бе затворена, а народът, доведен до отчаяние, прибягна към молебен с шествие, на което се събра цялото село.

И тъй горещо и от все сърце се молиха, че и камъкът би се смилил.

И като че ли господ даде воля на своето милосърдие, при все че на следния ден стана така горещо и знойно, така задушно и така прежуряше, та птиците падаха замаяни, кравите жално мучеха по пасищата, конете не искаха да излизат от конюшните, а измъчените до краен предел хора без сили се щураха из напечените градини и се боеха да погледнат към засаденото със зеленчуци. Но по пладне, когато изглеждаше, че всичко вече изпуска последен дъх в този бял, разтреперан врелец, слънцето внезапно помътня и потъмня, като да бе хвърлил някой шепа пепел върху лицето му; след малко нейде високо забуча като с крила на орляк от исполински птици, набъбнали сини облаци се стичаха от всички страни и слизаха все по-ниско и по-страшно.

Страх повея, всичко заглъхна и застана в притаени тръпки.

Забоботиха далечни гръмотевици. Появи се за кратко вятър, по пътищата се вдигна прахуляк, слънцето се разля като жълтък в пясък, изведнъж потъмня и на небето се нароиха рояци от светкавици, сякаш някой зашиба със златни въжета. Първият гръм удари нейде наблизо, та хората дори изскочиха пред къщите си.

Внезапно всичко закипя, слънцето угасна, небето помътня, разрази се такъв вихър, та в сплъстения мрак се лееха само порои от ослепителни блясъци, мълнии удряха, гръмотевици се преваляха по небето, шумеше проливен дъжд, ечеха вихри и дървета.

Мълниите биеха една след друга, очите чак ослепяваха от светкавици; валеше порой, та нищо не се виждаше, а някъде настрани падаше и градушка.

Близо един час трая бурята. Житата полегнаха, а по пътищата потекоха цели реки от разпенена вода. За миг дъждът преставаше и почваше да се прояснява, но после отново загърмяваше, като че ли хиляда коли препущаха по замръзнал неравен път, и пак лееше като из ведро.

Хората с тревога поглеждаха навън. Тук-там вече запалваха кандила и пееха „Под твоя закрила“; на други места бяха изнесли на пейките под стрехите икони за предпазване от беда, но благодарение на бога бурята минаваше, без да направи големи щети. Едвам когато вече почти съвсем се успокои и валеше все по-дребен дъжд, от последния надвиснал над селото облак удари гръм в плевнята на кмета.

Бухнаха пламъци и пушеци. В един миг цялата плевня бе в огън. В селото се вдигна страшен писък и който можеше, тичаше към пожара, но за гасене и дума не можеше да става: плевнята гореше от горе до долу като камара натрупани трески. Антек, Матеуш и други най-усилено пазеха само къщата на Козелови и други някои сгради; добре, че не липсваше вода и кал по пътя, защото някои покриви вече започваха да пушат, а искри често прехвърчаха към близките дворове.

Кметът не беше у дома си, още сутринта бил отишъл в общината, а кметицата тичаше разплакана наоколо като разквакана квачка. И когато вече мина опасността и хората се разотиваха, при нея се доближи Козеловица.

— Видиш ли? Даде ти, даде ти господ, госпожо кметице! За моите жалби ти даде!

До бой щеше да стигне, защото кметицата се хвърли да я сграбчи, но Антек успя да ги разтърве и така нахока Козеловица, че тя като сритано куче си отиде у дома с ръмжене и последно лаене:

— Надувай ми се, госпожо кметице, надувай ми се, ще ти го върна аз тъпкано!

Но никой вече не я слушаше. Плевнята догоря, насъбралите се покрива с кал още неизгасналото пепелище и се разотидоха по домовете си. Остана само кметицата да се окайва пред Антек, който я слуша търпеливо донякъде, па най-сетне махна с ръка и си отиде.

Бурята вече отмина към горите, слънцето се показа, по синьото небе се точеха стада от бели облаци, птички запяха, въздухът бе

хладен, а хората излизаха да отприщват водите и да заравнят изровените места.

Почти пред сам къщи Антек срещна Ягуша, която вървеше с кошничка и мотичка, поздравя я бързешком, но тя го изгледа с вълчи очи и мълком отмина.

— Фръц! Каква горделива! — измърмори той и като забеляза Южка на двора, скара й се, че ходи по влагата.

Момичето бе дотолкова оздравяло, че можеше по цели дни да лежи в градината, изривът се бе вече изгубил и зарасъл, без да остави никакви следи; Ягустинка я мажеше с мехлема само крадешком, понеже Ханка се мръщеше, че хаби много масло и яйца.

Така лежеше тя и бавно оздравяваше, току-речи самотна по цели дни, защото Витек пак пасеше кравите. Само нарядко някоя от другарките й дотичваше да си поприказват или Рохо посядваше за някоя минута, или пък старата Агата й разправяше все едно и също: че навярно по жътва ще си умре в стаята у Клембови и ще я погребат по господарски. Южка прекарваше най-вече с Лапа, който не се отделяше от нея, и с щъркела, който пристигаше, щом го повика, и с птичетата, които долитаха за хвърляните им трохи.

Един ден, когато в къщи нямаше никого, при нея дойде Ягна и й донесе цяла шепа бонбони, но още неуспяла Южка да й благодари, отнейде се разнесе гласът на Ханка, та Ягна изхвъркна подплашена.

— Да ти са наздраве — извика тя през плета и се изгуби.

Тя бързаше при брат си и му носеше нещо в пазва.

Там завари Настуша, която пое една крава с ведро, а Шимек пристройваше нещо и силно си свиреше с уста.

— Имате си вече и крава? — учуди се безкрайно тя.

— Имаме си, я! Що, не е ли хубава? — рече гордо Настка.

— Много добра крава, от чифлишките ще да е, кога я купихте?

— Наша си е кравата, макар че не сме я купували! Да взема да ти разправам, ще се хванеш за главата и няма да повярваш! Вчера къде зори усетих, че нещо се дръгне о ъгъла, та чак къщата се клати. Мисля си — изкарват хората стоката на паша, та някоя свиня ще се е отбила да си ожули калта. Легнах си пак и още незаспала, слушам, нещо тихичко поревнува. Излезнах, гледам — крава, вързана за вратата, и хлъпка детелина пред нея. Вимето й напращяло и тя току протяга глава към мене! Разтърках очите си, че ми се стори като да съм още заспала,

но не, жива крава стои, помучава и лиже пръстите ми. Ех, смятах си, че се е отлъчила от говедата, па и Шимек казва: сега ще дотърчи някой да си я забере! Чудех се само на това, че бе вързана. Ами как, та не е взела сама да се върже. Но мина пладне и никой не иде да си я подири. Аз я издоих да ѝ олекне, че млякото почна да тече из бозките ѝ. Мръкна се, мина се и нощта, питах по селото, питах дори и чифлишкия пастир, никой не е чул да се е изгубила крава някому. Стария Клемб каза, че може би е някоя крадена и по-добре да я заведем в канцеларията! То се знае, че ми беше жал, ама нямаше що да се прави. След пладне дойде Рохо и рече:

— Добра си и нуждаеща си, та господ Исус с крава те надарил.

— Като че кравите падат от небето. И глупавия няма да повярва това.

Той се засмя и каза, като си тръгна:

— Кравата си е ваша, не бойте се, никой няма да ви я вземе!

Разбрах, че е от него, хвърлих се в краката му да му благодаря, но той се дръпна.

— Па като срещнете господин Яцек — казва със смях, — не му благодарете за кравата, че ще вземе с бастуна да ви напере, не обича той да му се благодари!

— Значи, господин Яцек ти я е дал!

— Та има ли друг някой така добър за бедния народ!

— Истина си е, нали даде на Стахо материал за къща, па и толкова много помага!

— Просто светия, всеки ден се моля за него.

— Само да не ти открадне някой добичето.

— Що, кравата да ми откраднат! Господи, аз очите им ще издера, по цял свят бих тръгнала след нея! Бог няма да позволи такава пакост! В къщи ще я вкарвам нощем, докато Шимек не направи обор. Яшковия Кручек ще пази. Милинката ми, моя радост си ти! — шепнеше тя, като прегръщаше шията ѝ и я целуваше по муцуната, та кравата засумтя, кучето радостно залая и кокошките се разкряха изплашени, а Шимек все по-силно свиреше.

— Вижда се, че господ ви благославя! — въздъхна като че ли с тиха жалба Ягуша и се взираше по-внимателно и в двамата. Струваха ѝ се съвсем други, особено я учудваше Шимек: тя го познаваше като мухльо, неспособен на две магарета сламата да раздели; у дома при

майка си той беше като парцал и който си искаше, той го подмяташе. А сега бе съвсем друг, работеше умно, държеше се достойно и приказваше като мъдрец.

— Ами коя е вашата земя? — попита тя след дълго премисляне.

Настуша взе да ѝ посочва, като казваше къде какво ще сеят.

— Ами семе откъде ще вземете?

— Шимек каза, че ще има. Щом казва, сигурно ще има, той току-така никога не приказва.

— Брат ми е, а пък като че за съвсем друг човек слушам.

— Ама такъв добър, такъв умен и работен, че едва ли има друг на света — казваше разпалено Настуша.

— Сигурно — повтори тъжно Ягна. — Чии са тия ниви, отмерени с камарки камъни?

— На Антек Борина! Не ги работят, навярно чакат да ги разделят след Мачея.

— Ще има около петнайсет морги! Върви им на тях.

— Господ да му даде десеторно повече, че той стана поръчител пред дворянина за нашия имот, па и колко друго ни помогна!

— Антек помагал на Шимек! — дори се слиса тя от почуда.

— И Ханка не е по-лоша от него. Тя ми даде пък свинка, прасе е още, ама харно ще стане, че е от добра порода.

— Какво ми разправяш, Ханка да ти даде свинка, просто да не повярваш.

Те се върнаха при къщата и Ягуша развърза кърпичка десет рубли и ги втъкна в ръцете на Настуша.

— Вземи тия няколко гроша, не можах по-рано, че евреина не ми беше дал парите за гъските.

Те ѝ благодариха от все сърце, а на излизане тя рече:

— Почакайте, мама ще се придобри и все ще ви даде нещичко.

— Не искам, нека с това, що ми отне, погребалния си ковчег да постеле! — избухна изведнъж Шимек тъй ядовито, та Ягна си отиде, без ни дума да каже.

Тя се връщаше към дома си страшно замислена, тъжна и опечалена.

— А аз какво съм? Един сух стрък, ненужен на никого — въздъхна тя сиротно.

Нейде на половин път срещна Матеуш. Той бързаше към сестра си, но се върна с Ягна и внимателно слушаше разказа ѝ за Шимекови.

— Не на всички е тъй добре — рече той мрачно.

Разговорът им не вървеше. Той нещо въздишаше и се чешеше загрижено по главата, а Ягуша се загледа към потъналото в пожара на залеза Липци.

— Хей, задушно и тясно е на този свят — рече той сякаш на себе си.

Тя го погледна въпросително в очите.

— Какво ти става? Чумериш се, като че оцет си пил.

И той започна да се оплаква, че му омръзнало и живот, и село, и всичко и сигурно ще се запилее по света, където му очи видят.

— Тогава ожени се, ще се промени живота ти — пошегува се тя.

— Да ме щеше тази, която аз си искам... — и той я погледна втренчено в очите, а тя отвърна глава някак недоволна и смутена.

— Попитай я! Всяка ще те вземе и не една вече очаква да ѝ пратиш годежари.

— Ами ако ми откаже? Да се изяде човек от срам!

— Тогава на друга ще изпратиш!

— Не съм аз от тия: харесал ли съм си една, към друга не ме тегли.

— На мъжа всяка еднакво мирише и с всяка е готов да бъде малко тъй по-близко.

Той не се защити, а обърна разговора на друга страна.

— Знаеш ли, Ягушо, че момчетата само чакат да ти дойде времето, та да ти изпратят годежна водка.

— Да си я плюскат сами! Никого няма да взема! — рече тя натъртено, та той се стъписа. Но тя го рече искрено, защото никой не ѝ се виждаше по-мил от Яшо, но Яшо...

Тя въздъхна тежко и се отдаде с умиление на спомените си за него, а Матеуш, като не можа повече да изкопчи дума от нея, тръгна пак към сестра си.

А Ягна шареше с плахи очи по света и си мислеше:

— Какво ли прави той сега там, какво?

Неочаквано тя се задърпа, някой изневиделица я прегърна и застиска.

— Не можеш ми вече избяга — пошепна страстно кметът.

Тя се изскубна разярена из ръцете му.

— Още веднъж ако се допреш до мене, очите ти ще извадя и така ще се развикам, та цялото село ще се събере.

— Тихо, Ягушо, подарък съм ти донел — и втикваше корали в ръцете ѝ.

— Натъпчи си ги в задника, твоя подарък за мене не струва лула тютюн.

— Какво, какво правиш, Ягушо? — заекваше слисано той.

— Такова, че си свиня, и толко! Да не си посмял да ме пипнеш!

Избяга от него разярена и като буря се втурна у дома си. Майка ѝ белеше картофи, а Йенджих доеше кравите на двора, та тя се залови живо за привечерните работи, но цяла се тресеше от яд и като не можа да се успокои, щом се мръкна, пак отърча по селото.

— Ще намина у органистови — рече тя на майка си.

Често ходеше тя сега там и им услужваше това-онова, само и само поне понякога да чуе нещо за Яшо.

И сега тя отърча жадна за такава новина и с някаква тиха надежда, че днес ще чуе нещо ново.

И след малко засветиха в тъмнината прозорците на Яшовата стая, където сега Михал пишеше нещо под висящата лампа, а органистът и жена му седяха пред къщи на хладовина.

— Яшо си пристига утре след пладне! — с тази новина я посрещна органистката. Ягна едва не падна мъртва от това, краката ѝ се подкосиха, сърцето ѝ заби, та дъха си не можеше да поеме. Тя пламна в огън и цяла се разтрепера, па поседна, колкото да не се издаде, и пак побягна като подгонена чак нейде по тополовия път, към гората...

— Мили мой боже! — избухна тя и протегна благодарствено ръце. Сълзи потекоха от очите ѝ, такава радост пееше в душата ѝ, че ѝ се искаше да се смее, да вика, да тича нанякъде, дърветата да целува, да прегърне тия задрямали на лунната светлина полета.

— Иде си, Яшо си иде — шепнеше от време на време тя, подскачаше внезапно като птица и летеше, грабната от всичката сила на очаквания и мъки, сякаш да посрещне собствената си участ и неизказаното си щастие.

Беше вече късна вечер, когато се връщаше у дома си. Прозорците бяха вече тъмни. Светеше само у Боринови, където се бе събрал доста

народ. Тя си отиде у дома да чака следния ден и да сънува завръщането на Яшо.

Но напразно се въртеше в леглото и щом майка ѝ захърка, пак стана, позагърна се с престилката и седна пред къщи да чака или сън, или зора.

У Боринови отвъд вира още светеше от едната страна и понякога долитаха тихи отгласи на разговори.

Изпърво тя се вгледа в трепкащите върху водата отблясъци на светлините и забрави всичко; тя потъна в сумрачни и трепетливи мъгли, които я бяха омотали като паяжина и я понесоха в някаква тиха привечер, зачервена от зари, в един свят на неутолим копнеж.

Месецът бе вече залязъл и сива мрачина покриваше полята. Звездите светеха високо и сегиз-тогиз някоя падаше с такава бързина и нейде тъй страшно далеко, че дъхът замираще в гърдите и студени тръпки минаваха по костите. Понякога лекичък топъл полъх галеше като любими ръце, понякога се надигаше откъм полята гореща, пълна с благоухание въздишка на нивите и затрогваше сърцето, та Ягна се протягаше и разтваряше ръце. Или седеше потънала цяла в размисли и изпитваше неизказана сладост като кълн, който се напруга и изпълва със сокове... а нощта я обгръщаше тихо и внимателно, сякаш не искаше да плаши човешкото щастие.

У Боринови продължаваше да свети, а на пътя Витек бе на стража, да не би някой неканен да подслушва, понеже се бяха събрали на тихо приятелско съвещание преди утрешното събрание в канцеларията, на което кметът бе поканил всички липченски стопани.

В стаята бе възтъмно. Една свещ мъждукаше на поличката над огнището, та само някои глави можеха да се различат от множеството, тъй като се бяха събрали дваисетина души, всичките, които държеха страната на Антек и Гжеля.

Рохо, който седеше някъде в тъмното, обясняваше какво ще стане, ако се съгласят да се отвори училище в Липци. След това Гжеля учеше всеки поотделно какво да каже на началника и как да гласува.

Дълго през нощта се съвещаваха, тъй като не мина и без караници и противене, но най-сетне се съгласиха на едно и преди да се зазори, се разотидоха бързо, понеже на сутринта трябваше доста рано да тръгнат.

Само Ягуша остана да седи още на пейката под стряхата, вече съвсем потънала в мъглите и нощта, седеше сляпа и глуха за всичко и само понякога шепнеше сякаш горещи слова на безкрайна молитва:

— Ще дойде, ще дойде!

И се навеждаше неволно сякаш пред утрото, сякаш искаше да съзре какво ѝ носи тая посивяла зора над земята и със страх и радост се отдаваше на онова, което имаше да стане.

VIII

Наближаваше пладне. Жегата все повече се усилваше и вече всички се бяха събрали пред канцеларията, но началникът още не беше дошъл. Писарят час по час излизаше на вратата и заслонил очи с ръка, гледаше по широкия, засаден от страни с разкривени върби път. Но по него лъщяха само локвите, останали след вчерашния проливен дъжд, някаква окъсняла кола се мъknеше полека и тук-там между дърветата се бялкаше мъжки клашник.

Всички чакаха търпеливо, само кметът тичаше като опърлен, гледаше пътя и все по-силно подвикваше на селяните, които запълваха дупките на площада пред канцеларията.

— По-скоро, момчета! По-скоро да свършите, докато не е пристигнал.

— Ти гледай само да не изпуснеш нещо от страх — обади се един от групата.

— Шавайте брей, хора! Сега съм по служба тука, не е време за шегии.

— Хой, кмете, хой, от бога се бой! — засмя се някой от жепчаниге.

— Ако още някой се обади, в драголника ще заповядам да го затворят — развика се кметът и отърча да види от гробището, което беше на високо и до което беше залепена с калкана си канцеларията.

Грамадни вековни дървета се издигаха над нея. Камбанарията се сивееше между клоните, а черните рамене на кръстовете се навеждаха иззад каменната ограда към покривите и към пътя, който водеше през селото.

Като не видя нищо, кметът остави при работниците един от помощниците и влезе в канцеларията, където постоянно влизаше и излизаше този-онзи, защото писарят току извикваше някого от стопаните и му припомняше тихичко за изостанали данъци, за незаплатена вноска за съдилището или нещо повече. То се знае, че никому не се харесваха такива напомняния, но слушаха и въздишаха, защото какво можеха да направят сега при тая тежка оскъдица пред

ново жито? Нима можеха да платят, когато на мнозина и за сол не стигаха парите? И само се кланяха ниско на писаря, някои и ръка му целуваха, а някои и последната си злотувчица му втикваха в протегнатата ръка и всички заедно го молеха да почака било до жътва, било до най-близкия панаир.

Хитрец и умник беше този писар, дереше хората, та пушек се вдигаше. Уж всичко обещавахе, пък едни със стражари заплашваше, на други правеше вятър, на някого за побратим се докарваше и от всекиго измъкваше по нещичко; ту овесът му се свършил, ту млади гъски му трябвали за началника, ту слама за въжета си дрънчеше, та щат не щат, обещаваха, каквото си поискаше, а като си излизаха, отвеждаше по-познатите настрана и божем приятелски ги наговаряше:

— Па да решите нещо да се събере за училище, че ако се противите, началника може да се разсърди и е готов да ви развали работата с дворянина за гората — предупреждаваше той липчени.

— Ама как, ние по добра воля си се пазарим с дворянина! — почуди се Плошка.

— То е тъй, ама нали знаете: гарван гарвану око не вади, а пък бие...

Плошка излезе много угрижен, а писарят продължаваше да привиква и от другите села и всекиго плашеше с нещо друго и никого не пропускаше да не го понасили, та това веднага се разчу между насъбралите се.

А много се бяха събрали, можеше да има повече от двесте души, които отначало стоеха на купчини по села: свои при свои, та лесно можеше да ги познае човек кои са от Липци, кои от Модлица, кои от Пшиленк или от Жепки, тъй като всяко село се отличаваше с друга носия. Но щом се разчу, че трябва да се гласува за училище, защото тъй искал началникът, те почнаха да се размесват, да минават от група в група и да се сдружават кому както бе удобно. Само жепечките шляхтичи се държеха отделно настрана и горделиво и надменно поглеждаха към другоселците, макар че бяха всички бедняци и другите им се присмиваха, че на трима се пада една кравешка опашка. Останалият народ, измесен като граховина, се разхождаше по площада, а мнозина се криеха из сенките на гробищата и на колите.

Най-вече отиваха в голямата кръчма, която беше срещу канцеларията между дърветата, сякаш в сенчеста горичка. Там се

трупата най-бързо, защото макар че прохладен ветреца люлееше житата, все пак наставаше страшна жегата и тъй печеше, та мнозина вече едва дишаха и отиваха да се разхлаждат с бира. Ето защо и кръчмата беше препълнена, и под дърветата имаше групи, които разговаряха тихо и размисляха върху тази новина, като същевременно наблюдаваха канцеларията и жилището на писаря от другата страна на общинското здание, където шумът и шетнята ставаха все по-големи.

От време на време жената на писаря подаваше през прозореца охраненото си лице и викаше:

— По-скоро, Магдо! Дано си потрошиш джонгалите, мешино такава!

Слугинята час по час претичваше през стаите, та чак бумтеше под краката ѝ и стъклата на прозорците забръмчаваха. Едно дете надигна рев до небесата, някъде зад къщи закудкудакаха изплашени кокошки, а запъхтеният разсилен загони пилетата, пръснали се по житата и по пътя.

— Изглежда, че началника ще гоцават — рече някой.

— Вчера писаря като че ли докара цял кош пиене.

— Ще се наплюскат здравата.

— Лесно им е. Малко ли народ им трупа данъци, а никой не им гледа в ръцете — рече Матеуш, но някой завика:

— Ей, я мълчете, стражарите дойдоха!

— Мъкнат се като вълци, та не можеш да разбереш кога и накъде.

Но млъкнаха разтревожени, тъй като стражарите насядаха пред канцеларията, наобиколени от куп хора, между които бяха и кметът, и воденичарят, а изотдалече се въртеше и ковачът и внимателно се вслушваше.

— Воденичаря се мазни като гладно куче.

— Защото най-мил му е тоя, от когото се бои!

— Щом са дошли стражарите, и началника скоро ще пристигне!

— викна кметовият брат Гжеля и отиде настрана, където стоеха Антек, Матеуш, Клемб и Стахо Плошка. Поговориха си, пръснаха се между хората и им заприказваха и обясняваха нещо важно, та слушаха в пълна тишина. От време на време само някой въздъхваше, почесваше се загрижено или пък хвърляше поглед към стражарите и същевременно все повече се натискаше в купа.

Антек, облегнат о ъгъла на кръчмата, приказваше кратко, твърдо и сякаш заповеднически, в друга група под дърветата приказваше шеговито Матеуш, та мнозина се размиваха, а в третата група при гробищата Гжеля разправяше тъй умно, сякаш четеше от разтворена книга, та мъчно беше да го разбере човек.

И тримата уговаряха хората към едно: да не слушат началника, нито онези, които винаги държеха с властта, и да не гласуват за училище.

Народът в групите се вслушваше и се поклащаше ту на една, ту на друга страна също като гора, когато повее силен вятър.

Никой не вземаше думата. Всички само кимаха одобрително с глава, понеже и най-глупавият разбираше, че ползата от това училище ще е само дето ще наложи нови данъци, затова и никой не бързаше.

Но неспокойствие обземаше събраните. Те пристъпваха от крак на крак, взеха да храчат, да се покашлюват и никой не знаеше как да започне.

Наистина и Гжеля приказваше умно, и Антек улучваше право в сърцето, но се страхуваха да се противят на началника и да се заяждат с властта.

Всеки един гледаше какво ще направи другият, всеки поотделно си блъскаше главата, а всички се оглеждаха към по-богатите. Но воденичарят и най-първите от другите села се държеха някак настрана и стоеха като че ли нарочно все пред очите на стражарите и на писаря.

Антек се приближи към тях, за да ги уговори, но воденичарят процеди намръщено:

— Който има ум, той си знае за какво ще гласува — и се обърна към ковача, който се съгласяваше с всички, но се въртеше неспокойно между народа, за да подушва какво се тъкми, па отиваше и при писаря, и с воденичаря разменяше думи, черпеше Гжеля с тютюн и тъй тайно криеше намеренията си, че до края не можа да се разбере на чия страна е.

Но мнозинството вече бе склонно да гласува против училището. Всички се пръснаха по площада и без да гледат пладнешката жега, разговаряха все по-шумно и самоуверено. В това време писарят завика:

— Я да дойде тука някой!

Но никой не се помръдна, сякаш не чува.

— Я някой да изтича до чифлика за риба. Още отзарана щяха да изпратят, а не знам защо нещо не изпращат! Само по-скоро! — гърмеше заповеднически той.

— Не сме дошли тука да слугуваме — обади се един смел глас.

— Сам да изтича, или му е жал да поразтърси шкембето си! — засмя се някой, понеже писарят имаше шкембе като тъпан.

Писарят запсува, а след малко откъм двора влезе кметът, заобиколи кръчмата и иззад селото полетя към чифлика.

— Преповил е и поизбрисал децата на госпожа писарката, та излезе сега да се поповетри малко.

— То се знае, че госпожа писарката не обича такъв смрад в стаите си.

— Скоро ще му заповядат да им изнася и цукалата! — Присмиваха му се селяните.

— Ами дворянина се нещо не вижда — учуди се един, но ковачът отвърна на това с хитра усмивка:

— Не е щур да излиза налице.

Всички го погледнаха въпросително.

— Разбира се, кой ще му заповяда да се заяжда с началника, а пък за училище няма да гласува, малко ли ще трябва да плаща и за него! Умен е той!

— Ами ти, Михале, нашата страна ли държиш? — притисна го направо Матеуш.

Ковачът се виеше като настъпен глист, измърмори нещо и се запровира към воденичаря, който се бе приближил до селяните и говореше на стария Плошка с висок глас, та и другите да слушат:

— Аз те съветвам да гласуваш, както властта иска. Училището ни е нужно. И най-лошото да е, все ще е по-хубаво от никакво. А каквото бихте искали вие да бъде, няма да дадат. Жалко, с глава зид не се пробива. И да не гласувате, пак ще го направят и без вашето позволение.

— Като не дадем пари, с какво ще го направят? — обади се един от групата.

— Глупак! Сами ще си вземат, не дадеш ли доброволно, и последната ти крава ще продадат, па и в дранголника ще идеш за упорство! Разбираш ли сега! Това не ви е дворянина — обърна се той

към липчените, — с началника шега не бива. Казвам ви, правете, каквото ви заповядват, и благодарете богу, че не е по-лошо.

Тези, които мислеха същото, подкрепиха думите му, а старият Плошка след дълго мислене се обади неочаквано:

— Право казваш. На този народ Рохо разбърка ума и го тика към беда.

При тия думи се изстъпи един стопанин от Пшиленк и каза високо:

— Защото Рохо държи с господата^[1] и затова бунтува народа против управниците.

Върху него се спуснаха от всички страни и го нахокаха, но той не се уплаши и щом поутихнаха малко, пак извиши глас:

— А глупавите му помагат! Казах — и той се огледа с умни очи, — а комуто не се харесва, нека дойде при мене, в очите ще му кажа — глупците! Защото не знаят, че винаги така е било, че господата се бунтуват, подбуждат народа, докарват го до беда, па като дойде ред да се плаща, кой плаща? — селяните. Па като разквартируват казаци по селата ви, кой ще яде камшиците? Кой ще страда? Кого ще мъкнат по затворите? Само вас, селяните! А господата и зъб няма да обелят за вас, не, от всичко ще се откажат като юди, па отгоре и старшията ще гощават по чифлиците си.

— Защото колко им струва на тях народа? Толкова, колкото да пати зарад тях.

— Па ако можеха, още утре биха върнали крепостното робство — завикаха някои.

— Гжеля каже — започна пак той, — щом не дават да учим на наш език, тогава и ние нито грош не даваме за училище, ще се възпротивим. То се знае, на ратая е лесно да викне на господаря си: няма да ти работя, да ти пикая в паницата — и да избяга, за да не отнесе боя. Ама народа не може да избяга и за бунта ще си понесе тоягите, защото никой няма да подложи гърба си да го отмени... И ви казвам: по-евтино ще ви излезе да решите за училище, отколкото да се противите на властта. Истина, че няма да учат по нашенски децата ни, ама и така да е, пак не могат да ги направят руснаци, защото никой няма да разговаря и да казва другояче молитвите си, а тъй, както го е майка научила! Накрай ще ви кажа и това: да държим своята страна! Па ако господата се ядат помежду си, то не е наша работа. Нека се

карат и ядат, и едните, и другите са ни толкова братя, че по-добре мор да ги измори!

Натрупаха се върху него и се развикаха като по бясно куче. Напразно воденичарят се зае да го защити, напразно я някои взеха негова страна. Привържениците на Гжеля му показваха вече пестници и може би щеше да стигне и до нещо по-лошо, но старият Причек викна:

— Стражарите слушат!

В миг всички утихнаха, а старият излезе пред тях и захвана почти ядосано:

— Светата истина каза човека: да пазим своето! Мълчи сега, ти си каза думата, сега позволи и други да си я кажат! Дерат гърлата си и мислят, че те са най-умните глави! То се знае, ако кряскането беше ум, всеки нищо и никакъв дърдорко би бил по-умен и от свещеника! Смейте се вие, синковци, ама аз ще ви кажа как беше в ония години, когато господата се бунтуваха; помня добре как ни замотаваха главите и ни се кълняха, че като се освободи Полша, и ние, селяните, ще бъдем свободни, и земя ще ни дадат, и гора, и всичко! Обещаваха, приказваха, па тук-там някой даде това, дето го имаме сега, но го наказаха и не облекчиха с нищо положението на народа! Слушайте господата, щом сте глупави, ама мене не могат ме измами. Знам аз какво нещо е тая тяхна Полша: то е само камшик по нашия гръб, да работиш на господата и да те притискат! Иди им вярвай...

— Няма ли кой да го цапне по муцуната, та да престане? — откъсна се нечий глас.

— А сега — продължаваше той — и аз съм също такъв господин, както и другите, имам свое право и никой не смее с пръст да ме барне! Там е за мене Полша, където ми е добре, където имам...

Подигравателни гласове се зачуха от всички страни в го прекъснаха:

— И свинята поквиква от задоволство и се хвали, като има кочина и пълно корито!

— И за това хранене получава после сопа и нож в гърлото!

— Един стражар го нашлапа на панаира, а казва, че никой не смее с пръст да го барне.

— Плямпа, ама има ум колкото една конска опашка.

— Голям господин, каквото си иска, това прави, то се знае, с възките си се разхожда на свобода!

— И ланската ми шапка знае толкова!

— Не знае откъде пикае кокошка, а седнал да проповядва! Смъкльо такъв! Овен!

Старият много се ядоса, но каза само:

— Проклетници! Дори и бялата коса не почитат на човека!

— Излиза, че и всяка бяла кобила трябва да се почита само за това, че е бяла, а?

Избухна смях и същевременно почнаха да се разстъпват и да насочват погледи към покрива на канцеларията, където се качи разсилният, хвана се за комина и загледа в далечината.

— Юзек, затваряй си устата, че някой от тия ще ти влезе в нея! — викаха му на подбив, защото цяло ято гълъби се въртеше над него, но в същото време той закрещя!

— Иде! Иде! На завоя е вече при Пшиленк!

Навалицата почна да се събира към канцеларията, да се притиска накуп и търпеливо да поглежда към празния още път.

Тъкмо и слънцето се беше наклонило малко към билото на сградата, та под стряхата се простираше все по-широка сянка, в която сложиха покрита със зелено маса и кръст на средата. Рижокос пълнобузест помощник-писар изнасяше книжа, слагаше ги на масата и все човъркаше нещо в носа си.

Писарят взе набързо да се облича празнично и пак се разнесе по цялата къща кресливият глас на жена му, дрънкане на чинии, шум от премествани мебели и тичане, а след малко пристигна и кметът. Той застана на прага, червен като рак, изпотен и задъхан, но вече със служебната верижка на шията, и като погледа народа, извика строго:

— Тихо там, хора, това не е кръчма!

— Петре, я ела, имам да ти кажа нещо! — викна му Клемб.

— Де пък ти, никакъв Петър няма тука, а чиновник! — пробъбра горделиво кметът.

И те подхванаха на езиците си тия му думи, та чак се запревиваха от удоволствие. А кметът изведнъж завика тържествено:

— Я се отдръпнете, хора! Началника!

Един кабриолет се показа на пътя, подскачаше по изровеното и зави пред канцеларията.

Началникът подигна ръка към челото си, селяните сваляха шапки, настана мълчание. Кметът и писарят дотърчаха да го свалят от кабриолета, а стражарите се изправиха като тояги при вратата.

Началникът се остави да го свалят и да му съблекат горната бяла дреха, па се обърна, изгледа насъбралите се, поприглади червеникавата си брадичка, наежи се, кимна с глава и влезе в жилището, където го канеше превитият като подкова писар.

Кабриолетът се отдалечи, а селяните пак се натрупаха около масата, като смятаха, че веднага ще започне събранието. Но мина доста време, а началникът не се показваше; из стаите на писаря се чуваше дрънкане на стъкла, чуваха се смехове и някакви миризми се носеха оттам, та чак дразнеха ноздрите.

И понеже на хората вече им омръзна да чакат, па и слънцето прежуряше все по-силно, някои отиваха набързо към кръчмата, но кметът се развика:

— Не се разотивайте! Глоба ще има, който отсъства!...

То се знае, че все още се въздържаха да псуват, но все по-стръвено и нетърпеливо поглеждаха към прозорците на жилището на писаря, понеже някой отвътре ги затвори и заслони.

— Срам ги е да плюскат пред хорските очи!

— По-добре! Че всеки тук отвънка само преглъща на вятър лигите си! — обаждаха се някои.

От ареста, който бе наред с канцеларията, се разнесе жално и проточено му чене, а след малко излезе разсилният и теглеше за въже едно едро теле, което с все сила се дърпаше. Но изведнъж телето го шибна с глава, та човекът се строполи наземи, пък то навири опашка, побягна и прах се вдигна по него.

— Дръжте го! Дръжте крадеца!

— Сипи му солчица под опашката, то ще се върне!

— Какъв юнак, избяга от ареста, па отгоре и опаш навири на господин кмета!

Така си приказваше народът и се смееше с разсилния, който тичаше след телето и едвам с помощта на помощник-кметовете можа да го вкара в двора. Още неотдъхнали си от това гонене, и кметът заповяда да изметат ареста, като сам той наглеждаше, внимаваше и усърдно помагаше, от страх да не би тъй някак началникът да пожелае да назърне там.

— Кмете, трябва сега малко да прекадиш с тамян, че може да подуши какъв арестантин е имало вътре.

— Не бойте се вие, след водката не ще може никак да подуши.

Тук-там подмятаха по някоя острота, та кметът святкаше с очи и стискаше зъби, но най-сетне им се втръснаха дори и шегите, а така им омръзна да чакат на слънце и гладни, та всички вкупом тръгнаха към дърветата, без да гледат забраната на кмета. Само Гжеля му рече:

— Народа не е куче и няма да дойде при краката ти, ако ще би до довечера да викаш! — И доволен, че се магнаха от очите на стражарите, той пак се завъртя между хората и всекиму поотделно напомняше как трябва да гласува.

— Само да не се боите! — добавяше той. — Правото е наше! Каквото решим, това ще бъде; каквото народа не ще, никой не може да го принуди да го направи!

Но още не успели да се понаместят в сенките, нито да си похапнат нещичко, помощник-кметовете завикаха, а кметът дотърча и закрепця:

— Началника излиза! По-скоро елате! Започваме!

— Намирисал се на хубаво ядене, та сега го не сдържа! Ние много не бързаме! Нека почака!

Тъй бърбореха ядосано те и бавно се събираха пред канцеларията.

Помощниците застанаха начело на своите села, а кметът седна отстрани до масата с помощник-писаря, който си човъркаше носа и подсвирваше на уплашените от вдигнатата врява гълъби, които хвъркнаха от покрива и закръжиха като шумен бял облак.

— Молчать — кресна изведнъж един от изправилите се на прага стражари.

Всички очи се насочиха към вратата, от която обаче излезе само писарят с книжа в ръка и се промъкна към масата.

Кметът дрънна звънчето и рече тържествено:

— Започваме, драги селяни! Тихо там, модличани! Господин секретаря ще прочете за училището! Слушайте внимателно, та всеки да разбере каква е работата!

Писарят сложи очилата си и зачете бавно и изразително.

Чете той доста дължко при пълна тишина, когато някой извика:

— Нищо не разбираме!

— На наш език да се чете! Не разбираме! — откъснаха се много гласове.

Стражарите взеха да оглеждат внимателно събранието.

Писарят се поначумери, но продължи четенето, като превеждаше на полски.

Настана тишина, всички слушаха съсредоточено, мислеха над всяка дума и гледаха писаря като икона.

Той провличаше по-нататък:

— ... че се заповядва да се отвори училище в Липци, което ще служи и за Модлица, Пшиленк, Жепки и другите по-малки села.

После дълго доказва каква полза ще имат от това, какво благодееяние е туй просветата, как властта и ден и нощ мисли по какъв начин да помогне на народа, да го подкрепя, да го просвещава, да го пази от злото. Накрай правеше сметка колко пари ще трябва за училищен двор и за оземляване, колко за самата сграда и колко за обща издръжка и за учител, а за всичко това ще трябва да се гласува допълнителен данък по двајсет копейки на морга. Замлъкна, отри очилата си и рече като че ли на себе си:

— Господин началника каза, че като решите днес, ще позволи още тази година да се започне строежа и на следната година децата ще тръгнат на училище.

Той свърши, но никой не се обаждаше. Всеки мислеше и подгъваше колене, сякаш под тежината на новия данък. Най-сетне кметът се обади:

— Чухте ли добре какво рече господин секретаря?

— Чухме! То се знае, не сме глухи! — обадиха се тук-там.

— Който е против това, нека излезе напред и си каже думата.

Почнаха да се спобутват с лакти, да се избутват напред, да се почесват, да се споглеждат помежду си и към по-старите, но никой не се решаваше да се откъсне пръв.

— Щом е тъй, да гласуваме набързо данъка и да си ходим — предложи кметът.

— Значи, всички като един се съгласявате? — попита писарят тържествено.

— Не! Не желаем! Не! — викна Гжеля и няколко десетки други след него.

— Не ни трябва такова училище! Не искаме! Стигат ни вече данъци! Не! — викаха вече от всички страни все по-смело, по-силно и по-гордо.

При този крясък излезе началникът и застана на прага. Всички млъкнаха, като го видяха, а той поглади брадичката си и рече твърде любезно:

— Как сте, стопани?

— Благодарим на бога — отвърнаха първите, като се клатеха под натиска на другите отдире, които се тикаха напред, за да чуят началника. Той се облегна на рамката на вратата и заприказва нещо по руски, като постоянно се оригваше.

Стражарите скочиха между народа и завикаха:

— Шапки долой! Шапки!

— Махни се, сине майчин, не се мотай в краката ми! — запсува някой към тях.

А началникът, макар че приказваше сладко, завърши заповеднически и по полски:

— Гласувайте веднага данъка, че нямам време за бавене! — и загледа строго в лицата на събралите се.

Страх обзе мнозина, тълпата се залюля, понесоха се тревожни шепоти.

— Е какво, ще гласуваме ли за училището? Кажете, Плошка! Какво да правим?... Къде е Гжеля? Заповядва да гласуваме! Да гласуваме, да гласуваме, хора!

Все по-шумно закипя тълпата; най-после Гжеля излезе напред и смело каза:

— За такова училище не ще гласуваме нито грош.

— Не ще гласуваме! Не искаме! — подкрепиха го стотина гласа.

Началникът грозно се намръщи.

Кметът изгуби и ума и дума, а на писаря чак очилата паднаха от носа. Само Гжеля не се уплаши, а втренчи гордо поглед в началника и искаше да каже нещо, но старият Плошка излезе малко напред, поклони се ниско и започна покорно:

— Моля за благосклонността ви, почитаеми господин началник, да кажа как аз разбирам тая работа: то се знае, ако е за гласуване, ще гласуваме за училището, само че една злата и десет гроша на морга са

много. Сега са тежки времена и грош се мъчно изкарва! Само това исках да кажа.

Началникът не отговаряше. Потънал в свои размишления, той кимаше понякога божем одобрително с глава и потъркваше очите си. Окуражен от това, кметът ревностно уговаряше хората за училището; след него и другарите му напиреха за същото. Най-много държеше воденичарят, без да гледа острите възражения на Гжелювите привърженици. Най-после Гжеля завика ядосано:

— Преливаме само от пусто в празно! — и като долови удобен момент, излезе и рече решително:

— Като какво ще бъде това ново училище?

— Както всички други! — рече началникът и отвори очите си.

— Та ние тъкмо такава не искаме!

— За свое училище ще гласуваме, ако ще и половин рубла на морга, но за чуждо — ни пукната пара!

— Защо ни е такава училище? Моите деца три години учиха в такава, а сега ни гък не знаят!

— По-тихо, по-тихо, хора!

— Разиграли се овцете, а вълка гледа само как да се хвърли на стадото!

— Дърдорковци, синковците, нова беда ще издърдорят за всички ни!

Така подвикваха един през друг, та се вдигна страшна глъчка, понеже всеки доказваше, че има право, и искаше да убеди другите. Разпалваха се все повече, трупаха се на купчини и навред закипяха препирни и караници. Особено Гжелювите другари бърбеха най-високо и най-яростно против училището. Напразно кметът, воденичарят и стопани от другите села обясняваха, молеха, дори заплашваха неизвестно с какво. Мнозинството настръхваше все по-самонадеяно и приказваше кому каквото дойдеше на устата.

А началникът седеше, сякаш нищо не чува, шепнеше си тихичко нещо с писаря и им даваше възможност да си се наприказват. А когато сметна, че им стига лаене на вятъра, каза на кмета да удари звънчето.

— Тихо там! Тихо! Слушайте! — умиряваха ги помощниците.

И преди още да се бе утишило напълно, разнесе се заповедническият му глас:

— Училището трябва да стане, разбирате ли! Слушайте и правете, каквото ви заповядват!

Той изрече това строго, но никой не се уплаши, а Клемб изтърси без заобикалки:

— Никому не заповядваме да ходи на главата си, та нека позволят и на нас да ходим, както са ни израсли краката.

— Затваряйте си устата! Тихо, кучи синове! — изруга кметът, като дрънкаше напразно звънеца.

— Пак ще повторя, каквото казах, че в нашето училище на наш език трябва да се учи.

— Карпенко! Иванов! — ревна на стражарите, които бяха всред навалищата, но селяните в един миг ги притиснаха помежду си, а един им пошепна:

— Само някой да барне някого... триста души сме... правете му сметка...

И веднага се разстъпиха, направиха пътека и се струпаха след стражарите около началника със сподавена яростна врява, като само сумтяха, псуваха и разтърсваха пестници. Час по час някой изскачаше напред и викаше:

— Всяка гадина има свой език, само на нас заповядват да имаме чужд.

— И все заповеди, а ти, селянино, слушай, плащай и земята забрисвай с шапката си, като се кланяш!

— Скоро ще дойде дотам, че без позволение и по нужда да не можеш да отидеш.

— Щом могат толкова, нека заповядат и на свинете да им запечат като чучулиги! — гръмна Антек. Понесоха се смехове и той викаше разярено: — Или гъска да им замучи. Като направят това, ще им гласуваме за училище.

— Данъци заповядват — плащаме, новобранци заповядват — даваме, но от това...

— Тихо, Клембе. Сам най-светлейшия цар е издал закон и там е написано с ей толчави букви, че училищата и съдилищата ще бъдат на полски език! Така е заповядал сам царя и него ще слушаеме ние! — крещеше Антек.

— Ти кто такой?^[2] — попита го началникът с втрещен в него поглед.

Антек затрепера, но рече смело, като показва книгата, които бяха на масата:

— Там пише. Не съм на път намерен — добави той надменно.

Началникът поприказва нещо на писаря и след малко писарят обяви, че Антони Борина, който е под съдебно следствие, няма право да взема участие в общинското събрание.

Антек почервения от яд, но преди да се осмели да каже нещо, началникът кресна:

— Пашол вон!^[3] — и го посочи с поглед на стражарите.

— Не гласувайте, момчета, законът е на наша страна! От нищо не се бойте! — викна смело Антек.

Той се отдръпна бавно към селото и като вълк към кучета поглеждаше към стражарите, които оставаха все по-далече от него.

Но в събранието изведнъж закипя като в котел. Всички почнаха да приказват заедно, да викат, да се карат настървено, та началникът не можеше вече да чуе никой поотделно, а само откъслечни думи от псувни, заплашвания и подигравки хвърчеха като камъни над главите. Сякаш дявол се всели в душите им, така разпалено се развикаха, и никой не можеше да разбере откъде и за какво дойде всичко това.

За училището се препираха, за Антек, за вчерашния дъжд, някой миналогодишни щети припомняше на съседа си, някой само яда си изливаше, а друг се зъбеше само колкото да бъде против и настана такава бъркотия, та изглеждаше, че всеки миг ще се хванат за гушите и косите. Опита се Гжеля, опитаха се и други да ги успокоят, но не можаха да преодолеят помрачението. Кметът звънеше, та ръцете му чак отмаляваха, приканваше към ред, но напразно. Като разярени пуяци скачаха към очите си едни на други, слепи и глухи вече за всичко.

Едва когато един от помощниците заудря с тояга по оставената под капчука празна каца, та забумтя като тъпан, тогава се малко поопомниха и взеха да се усмиряват един друг.

Началникът, като не можа да дочака пълна тишина, завика ядосано:

— Тихо там! Стига сте се съвещавали! Когато аз говоря, да мълчите и да слушате. Гласувайте за училището.

Изведнъж настана дълбока тишина, страх овладя всички, тръпки ги побиха, та застанаха като вдървени и се споглеждаха безпомощно и

нямо. Дори и не мислеха да се противят, защото той стоеше заплашително и следеше с очи смутените им лица.

Той седна пак, а кметът, воденичарят и други навлязоха между народа да го приканват към покорство и да заплашват.

— Да гласуваме, да гласуваме за училището.

— Лошо може да стане, да?

В това време писарят проверяваше присъстващите, та час по час някой се обаждаше:

— Тук! Тук!

А след проверката кметът се качи на един стол и изкомандува:

— Който е за училището, да излезе надясно и да вдигне ръка.

Мнозина минаха, но много повече от народа останаха на мястото си. Началникът се намръщи и заповяда за по-голяма точност да гласуват поименно.

Гжеля се обезпокои от това, защото добре разбираше, че щом всеки вземе да гласува поотделно, не ще посмее да се противи.

Но нямаше какво да се прави. Помощник-писарят започна да извиква и всеки поред отиваше отделно, а писарят отбелязваше с чертичка срещу името му, ако беше за училището, или с кръстче, ако беше против.

Дълго се протака гласуването, понеже народът беше много, но най-сетне съобщиха:

— Двесте гласа за училището и осемдесет против.

Хората на Гжеля се развикаха:

— Наново да се гласува! Тук има измама!

— Аз рекох: не, а той ми писа чертичка! — крещеше някой, след него мнозина казаха същото, а по-буйните завикаха:

— Да не се позволи, книжата да се скъсат!

В това време файтонът на дворянина пристигна пред канцеларията, та, щат-нешат, хората трябваше да поотстъпят настрана, а началникът прочете листа, който слугата му подаде, и заяви тържествено:

— Да, много добре, в Липци ще има училище.

То се знае, че никой зъб не обели. Всички стоеха като стена и го гледаха спокойно.

Той подписа някакви книжа, качи се на файтона и потегли.

Хората му се покланяха покорво, а той нито погледна някого, нито кимна с глава, а поприказва малко със стражарите и сви по страничния път към модлицкия чифлик.

Гледаха някое време мълчаливо след него, най-сетне един от Гжелювите другари рече:

— Агънце, като го гледаш — мехлем на рана, а не можеш и да видиш кога ще те разкъса със зъбите си от вълк по-лошо или ще те стъпче под копитата си.

— Ами с какво биха могли да държат глупавите в ръцете си, ако не със заплашвания?

Гжелю само въздъхна, погледна навалицата и тихо прошепна:

— Изгубихме днес, няма какво да се прави, народа още не е привикнал да се бори.

— Бои се от нищо и никакви работи, та не е лесно и да навикне.

— Какъв човек, моля ви се, пет пари не дава за закона.

— То се знае, нали закона са го писали те за нас, а не за себе си.

Един селянин от Пшиленк дойде да се оплаква пред Гжелю:

— Исках да гласувам на ваша страна, ама като ме прониза с очите си като със свредел, глътнах си езика и писаря писа, каквото си искаше.

— Толко много измама беше, че можем да направим оплакване против избора.

— Вървете в кръчмата бе! Ах, дано чума ги ръгне — закълна Матеуш и като се обърна към навалицата, се развика: — Знаете ли, хора, какво забрави да ви каже началника? Това, че сте подлеци и овци... И добре ще заплатите за послушанието, но нека ви дерат кожата, щом сте такива глупаци.

Започнаха да му отвърщат, един дори отвори уста да се кара с него, но млъкнаха, защото мина една еврейска каруца, в която беше органистовият Яшо.

Липчени го заобиколиха, а Гжелю му разправи всичко. Яшо ги изслуша, поприказва малко и каза на каруцаря да кара.

Всички други се запътиха към кръчмата, а след втората чаша Матеуш загърмя:

— Казвам ви, че за всичко са виновни кмета и воденичаря!

— Вярно, те най-много говореха и заплашваха — добави Стахо Плошка.

— А пък началника заплашваше, като че знаеше за Рохо —
пошепна някой.

— И да не знае, ще се намерят такива да му обадят!

— Стражарите къде са? — попита Гжеля неспокойно.

— Като че ли към Липци тръгнаха.

Гжеля се завъртя из кръчмата и не го забелязаха кога излезе и се
запъти по слоговете на нивите към Липци, като внимателно се
оглеждаше наоколо.

[1] Полските дворяни. — Б.пр. ↑

[2] Ти кой си? — Б.пр. ↑

[3] Да се махаш! — Б.пр. ↑

IX

Антек обръщаше поглед към навалищата като отпъден от чиния котарак и мислеше дали да се върне пак. Но като видя, че идват стражари, внезапно му дойде някаква мисъл, защото откърши по пътя възголям клон, подпря се на един плет и започна да го кастри, като го премерваше към ръката си и внимаваше в ония кучета, които макар че вървяха колкото можеха по-бавно, след малко се изравниха с него.

— Къде така, господин старши, на разузнаване ли? — започна подигравателно Антек.

— По служба, господин стопанино, като че ли пътя ни е общ, а?

— Много би ми било драго, ама ми се струва, че нашите пътища ще се разделят.

Антек бързо се огледа. По пътя нямаше жива душа, само дето канцеларията беше твърде близо. И той тръгна с тях, като се държеше все близо до плета и много внимаваше да не се хвърлят внезапно отгоре му.

Старшията се сети и продължи приятелския разговор, като се оплакваше, че още от сутринта не бил турил залък в уста.

— Писаря не пожали нищо за началника, трябва и за господин старшията да са оставили нещо недоядено. А из селата де ще намерите такива вкусни ястия? Така е, юфка и зеле не са за такива господа — подиграваше се нарочно той, та дори по-младият, стегнат момък с раздалечени едно от друго очи, забърбори нещо, но старшията нищо не каза.

А пък Антек само се подиграваше и правеше все по-големи крачки, та едвам успяваха да вървят заедно с него и вече не гледаха дупките и локвите по пътя. Селото бе празно, сякаш измряло, а слънцето тъй прежуряше, че само тук-там някой поглеждаше към тях или нейде-нейде се бялваха из сенките детски главички. Само кучетата ги изпращаха неизменно със силен лай и ръмжене.

Старшията запали цигара, цвъкна през зъби и взе да се оплаква, че никога не намира ни нощ спокойна, ни ден — постоянно служба и служба.

— Сега надали е лесно да изтръгнете и нещо дребно от селяните...

Стражарят запсува дори на майка, но Антек, понеже му бяха вече омръзнали тия хитрувания, стисна по-здраво тоягата си и рече направо заядливо:

— Да си кажа правичката, от вашата служба ползата е само това, дето псетата се налайват по селата и някой се лишава от последната си злотувка.

Старшията преглътна и това, но позеленя от яд и посягаше към шашката си, а когато дойдоха при последната къща, той неочаквано се хвърли към Антек и викна на другаря си:

— Дръж го!

Но зле подловиха работата си, защото, преди да успеят да го задържат, той ги отблъсна като кучета, отскочи настрана към къщата, озъби им се като вълк, размаха тоягата и засъска със сподавен прекъсван глас:

— Вървете си по пътя... не съм аз плячка за вас... и четворица да сте, няма да ви се дам... като на кучета избивам зъбите ви. Що искате от мене?... В нищо не съм виновен... Па ако търсите бой, добре... но по-рано поръчайте кола за кокалите си... И само да ме барне някой, само да се опита! — развика се Антек и ги заплашваше с тоягата си, готов дори да убива.

Стражарите застанаха като вкопани, понеже селянинът беше грамаден, побеснял, сопата чак ръмжеше в ръцете му. Старшията видя, че Антек не си играе, и се опита да обърне всичко на шега.

— Ха-ха! Славно! Харна шега излезе! — и се хвана за хълбоците божем от смях, върна се назад, но като мина двайсетина крачки, заплаши го с пестник и закрещя вече съвсем другояче:

— Пак ще се видим ние, господин стопанино, пак ще си поприказваме!

— Дано преди това болест те намери! — отвърна Антек, без много да му мисли. — Гледай го ти него, изплаши се, а на шеги ще ми го извърта. Ще си поприказвам и аз с тебе, само да те пипна нейде насаме — мърмореше той и ги изгледа, докато се изгубиха от очите му.

„Онзи ги насъска да се нахвърлят въз мене и си мислеше, щурака, че ще ме хванат като кучета заек. То се знае, че не му се хареса упорството ми“ — мислеше си Антек и като дойде до

чифлишката овощна градина, доста въвн от селото, седна да си почине на сянка, защото още цял трепереше и беше изпотен като мишка.

През дървената ограда се виждаше бялото здание на чифлика във висока горичка от лиственици. Разтворените прозорци се чернееха като ями, а на колонадния пруст седяха мъже и жени и изглежда, че се хранеха, тъй като постоянно се въртяха около тях слуги, прибори дрънкаха, а понякога дълго звучеше весел смях.

„Добре им е на тези! Ядат си, пият си и все им е едно“ — мислеше си той и вадеше хляба и сиренето, които Ханка му бе сложила в джоба.

Похапваше си той и гледаше грамадните липи, които обграждаха пътя, отрупани с цвят и бръмнали пчели. Сладката, напечена от слънцето миризма го изпълваше с умиление, нейде из вирчетата закръжа патица и се разнасяше сънен жабешки крехот, из шубраците се чуваха тихички гласовце на различни гадинки, из полето музиката на щурците ту се усилваше, ту затихваше, а след някое време вече всичко утихна, сякаш залято със слънчев валец. Светът занемя и всичко живо се скри из сенките от жегата, само ластовичките се соваха непрестанно из въздуха.

Такава пладнешка жегата кипеше, та чак очите боляха от блясък и горещина. Дори сенките пареха. И последните локви бяха вече изсъхнали, а отгоре на всичко откъм почти узрелите ниви и от угарите полъхваше като от пещ.

Антък си отдъхна хубаво, стана и тръгна бързо към близката гора, но щом излезе из сянката и се намери на обления в слънце път, чак тръпки го полазиха и вървеше като през разпалени бели пламъци. Той съблече клашника си, но и без това ризата му бе прилепнала като нажежена тенекия до потното отстриани тяло, събу и ботушите си и ровеше с крака в пясъка като в гореща спуга.

Поизкривените тук-там брезички още не хвърляха сянка, житата навеждаха над пътя обременени класове и ослепелите в жаравата цветя висяха увехнали.

Гореща тишина цареше във въздуха. Нийде не се виждаше ни човек, ни птица, ни някакво създание, нийде ни листец не трепваше, ни дори най-нищожната тревичка, сякаш в този час самата Пладненка^[1] се бе спуснал над света и смучеше със загорели устни всичката мощ на отмалялата земя.

Антек вървеше все по-бавно и мислеше за събранието, та час по час ту яд го обземаше, ту смях го напушваше, ту пък отчаяние го налягаше.

„Иди върши работа с такива! От нищо и никакъв стражарин ще се изплашат... да им заповядат ботуша на началника да слушат, и него ще послушат. Овци, глупави овци! — мислеше си той с гняв и съжаление. — Наистина никой не е добре, всеки се вие като настъпен червен и всеки едвам стиска душа от беднотия, та де може да се занимава и с такива работи. Неграмотен и одрипавял народ, дори не разбира какво му трябва“ — загрижи се той твърде много зарад всичко и от сърце се опечали.

„И човека е като свинята, не му е лесно да издигне рилото си към слънцето.“

Мислеше той и въздишаше и печалбата от тия мисли и грижи бе, дето почувствува, че и неговата работа не е добре, а може би и по-зле, отколкото на другите.

„Защото само на ония е добре, които нямат за какво да мислят!“

Той махна с ръка и вървеше тъй дълбоко замислен, че насмалко щеше да се сблъска с амбулантния продавач евреин, седнал до житото.

— Вижда се, че си се уморил, такава горещина — заговори той пръв, като се поспря.

— Пещ е това, от бога наказание, а не горещина — избухна евреинът и като се понадигна, надяна на стария си понаведен врат ремъка, залепи се като пиявица за количката и я затика пред себе си с голямо усилие, понеже бе натоварена с чували вехтории и дървени кутии, а отгоре им имаше още и кошница с яйца и клетка с пилета. Освен това и пътят беше песъчлив, и жегата непоносима, та макар че напругаше последни сили и буташе, все пак често трябваше да почива.

— Нухим, ще закъснееш за съботната молитва! — укоряваше се плачливо той. — Нухим, тикай, ти си як като кон! — мърмореше си насърчително. — Хайде, Нухим, раз... два... три — и продължаваше да тика с отчаяно пъшкане количката, тикаше я двайсетина крачки и пак спираше.

Антек му кимна с глава и го отмина, но евреинът замоли плачливо:

— Помогни ми, стопанино, добре ще ти платя, никак вече не мога — па се отпусна върху количката бледен като мъртвец и едва

дишаше.

Антек се повърна мълком, метна клашника и ботушите си на количката, хвана я здраво и тъй бързо я затика, та колелото ѝ заскърца и прах се вдигна. Евреинът ситнеше отстриани, гълташе въздух със задъхани гърди и приказваше одобрително:

— Само до гората, там пътя е добър, не е вече далеко, цял десетак ще ти дам.

— Поврага ти десетака! Глупак, много ми е дотрябвал! Гледай сега как мислят пък тия евреи, че всичко на света само с пари става.

— Не се сърди, ще ти дам хубави играчки за децата, а? Или конци, или панделки някакви? Не! Или пък кифлички, бонбони, гевречета или още нещо? Аз имам всичко. Може пакет тютюн да си купи господин стопанина? Може да дам чашка екстра водка? Имам я за своя душа, ама зарад приятелство. Кълна се, само зарад приятелство!

Евреинът се закашля, та чак очите му изскочиха, а когато Антек позабави крачка, той се хвана за количката, влечеше се и го поглеждаше сълзливо.

— Добро хлебородие ще има, ръжта вече спадна — промени той разговора.

— И да не се роди, пак по-малко ще платят на стопаните. Все на загуба за нас.

— Хубаво време даде господ, зърното е вече сухо — и евреинът стриваше класове и слагаше в уста зърната.

— Разбира се, така го даде господ, та ечемиците вече пропаднаха.

Така си приказваха бавно те за това-онова, докато стана дума за събранието, за което евреинът знаеше, понеже се огледа неспокойно наоколо и каза:

— Знаеш ли, още зимъс началника направил контракт с един майстор да построи училището в Липци.

— Още зимъс ли? Преди да е гласувано? Що думаш пък ти?

— Та да не седне да иска позволение? Той не е ли господар в своята околия?

Антек взе да го поразпитва, понеже евреинът знаеше различни интересни неща и с готовност отговаряше, а най-сетне рече угоднически:

— Тъй трябва да бъде. Стопанина живее от земята, търговеца — от търговия, дворянина — от чифлик, свещеника — от енория, а чиновника — от всички. Така трябва да бъде и така е добре, нали всеки иска да живее. Не е ли истина?

— Чини ми се, че не е редно едни да дерат кожата на други, а всеки да живее справедливо, както бог е заповядал.

— Какво можеш да направиш на това? Всеки живее, както може.

— Знам аз, че всеки дърпа чергата към себе си, та затова е тъй лошо.

Евреинът само кимна с глава, но продължаваше да си мисли своето.

Стигнаха до гората и стъпиха на по-корав път. Антек спря количката, купи за цяла злотувка бонбони за децата, а когато евреинът почна да му благодари, избъбра:

— Глупак, помогнах ти, защото така ми беше воля.

И тръгна бързо към Липци. Приятна хладина го облъхна, клонестите дървета тъй закриваха пътя, че само посред се виждаше тясна ивица небе, а по земята трептеше поток от разискрена слънчева светлина. Гората бе стара и едра. В гъста размесена навалица се натискаха дъбове, борики и брези, а ниско, около дебелиите дънери се гушеше дребното горско население: лески, осики, хвойни и габъри; тук-там смърчови шубраци се изправяха гордо и алчно устремени към слънцето.

По пътя още често лъцяха локви от вчерашния проливен дъжд и се търкаляха изпочупени връшки и клони, а тук-там някое стройно дръвче, изскубнато от корен, запречваше като мъртвец пътя. Беше тихо, свежо и мрачно, миришеше на плесен и на гъби, дърветата стоеха неподвижно, сякаш загледани в небето, а през сплъстените клони само нейде се провираше слънцето и пълзеше като златни паяци по мъховете, по разпръснатите като състинали се капки кръв червени боровинки и по бледите треви.

Тази хладина и тази дълбока тишина на гората така разхлабиха Антек, та той поседна под едно дърво и неволно задряма. Събуди се чак когато чу конски тропот и пръхтене, а като видя дворянина, който пътуваше с коня, приближи се към него.

Поздравиха се най-просто, по съседски.

— Ама жегал ли е, а? — заприказва дворянинът и гладеше неспокойната кобила.

— Страшна горещина, след някоя седмица ще трябва вече да се излиза на жътва.

— В Модлицко вече жънат, да ти е мило да гледаш.

— Пясъци са там, ама туй лято жътвата е по-ранна навсякъде.

Дворянинът попита за събранието в канцеларията и като чу как бе станало всичко, разтвори широко очи от почуда.

— И ти тъй гласно, открито си настоявал за полско училище?

— Ами казах, не се отмятам от думата си.

— А как се реши да излезеш с това пред самия началник?

— В закона е написано с ей такива букви, затова имах право.

— Но откъде на къде ти дойде на ум да се застъпваш за полско училище?

— Откъде! Ами поляци сме, не сме нито немци, нито никакви други.

— А кой ви наговори за това? — попита той по-тихо, като се наведе над него.

— Децата понякога и без учител поумняват — отговори хитро Антек.

— Виждам аз, че Рохо ненапразно се върти по селата — продължаваше дворянинът.

— И заедно с вашия чичо поучават народа, както могат.

Той рече натъртено това и го гледаше открито в очите, а дворянинът се засуети някак неспокойно и заприказва за нещо друго, но Антек нарочно довеждаше думата все за това и за различни други неволи на селяните, като постоянно се оплакваше от непросветеността и изоставеността, в която живее народът.

— Защото този народ не слуша никого! Нали знам как работят над него свещениците, как го призовават към труд, но всичко отива на вятъра.

— Е да, с проповед толкова ще му се помогне, колкото на умрял с кадилница.

— Ами с какво? Виждам, че си поумнял в затвора — подметна той хапливо, та Антек дори почервения и примига, но отвърна спокойно:

— Поумнял съм, защото знам, че за всичко господата дворяните са виновни.

— Глупости дрънкаш. А какво лошо си видял от тях?

— Това, че в свободна Полша са обръщали внимание на народа, само колкото с камшик да го подгонват и да го притискат, а пък те се разпущали така, че разпуснали до крайност и целия народ, та сега трябва всичко отначало да се започва, всичко отново.

Дворянинът беше сприхав човек, та се разсърди и кресна:

— Селяндур такъв! Ти да не се занимаваш с това, което дворяните са вършили, а по-добре ще направиш да си гледаш там тора и вилата, разбираш ли? А езика си дръж зад зъбите, да не ти го отрежат!

И той изплющя с камшика и препусна, та чак коремът на кобилата се разигра.

Антек тръгна по пътя си също така сърдит и разгневен.

— Кучешко племе! — мърмореше си той ядосан. — Благородни господата, кучешките му синове! Когато имаше нужда от помощта на селяните, побратимяваше се с всекиго. Гадове такива! Самият той не струва и колкото заешка дърдонка, а другите нарича селяндури! — бушуваше ядно той и подритваше мухоморките, които се изпречваха по пътя му.

Тъкмо излизаше вече из гората на тополовия път и дочу някакви като че ли познати гласове. Той се огледа внимателно: под кръста, в сянката на брезите се гушеше една прашна каруца, а в края на гората стоеха Яшо органистовият и Ягуша.

Антек разтърка очи. Беше напълно уверен, че само му се е сторило така. Но не, те бяха и стоеха едвам на двајсетина крачки от него, загледи един в друг и радостно усмихнати.

Той много се зачуди и се ослушваше, но при все че чуваше гласовете им, не можеше нито дума да схване и разбере.

„Връщала се е от гората, той пътувал и се срещнали“ — помисли си Антек, но в същия миг нещо го бодна в сърцето. Той посърна и глухо и мъчително подозрение се раздвижи нейде в душата му.

„Не е така, ами са се наговорили!“ — Но като видя Яшовото свещеническо облекло и някак си светото му лице, се поуспокои и въздъхна с неизмеримо облекчение. Не можа обаче да разбере защо Ягуша се бе тъй пременила за в гората. И защо така синееха

разискрените ѝ очи. Защо така играеха червените ѝ устни и такава радост лъхаше от нея. Яшо я обгръщаше с гладни вълчи очи, особено когато тя излъчваше напред пълните си гърди и му подаваше кошничката с боровинки, от която той си избираше и ядеше, па слагаше и на нея в устата.

— Току-речи свещеник, а му се ще като дете да се забавлява — пошепна Антек със съжаление и тръгна бързо към дома си, като виждаше по слънцето, че вече приближава привечер.

„Щом се допра до тоя трън под нокътя, и ме заболи — мислеше си той за Ягуша. — А как лакомо го гледаше, насмалко да го изяде. Ах, дано да те...“

Обаче напразно искаше да мине на друго, тоя трън и без това опираше до живо месо.

„А от мене бяга като от чума. То се знае, още една нова любов. Добре че с Яшо нищо няма да успее — все повече кипваше Антек в душата си. — Има жени като кучки: който не им подсвирне, по него не налитат.“

Той вървеше бързо, но не успя да се отърве от горчивите спомени. Някакви хора го отминаваха, а той не забелязваше никого. Едва при селото се поуспокои, понеже видя органистката, която седеше над изкопа и плетеше чорап, най-малкото ѝ дете топуркаше пред нея из пясъка, а малкото стадо подскубани гъски щипеха тревата между тополите.

— Чак тук ли дойде с гъските, госпожо? — рече Антек, спря се и изтриваше изпотеното си чело.

— Излезнах да причакам Яшо, всеки миг може да пристигне.

— Току-що го задминах при гората.

— Яшо ли? Иде си вече! — развика се тя, като скочи на крака. — Мъни-мъни! Къде, пакостници ниедни? — вресна тя, понеже гъските някак случайно се бяха наврели в една ръж над пътя и стръвно почнаха да вършеят.

— Каруцата бе спряла до кръста, а той приказваше с някаква жена.

— Някоя позната ще да е срещнал и си приказват. Ей сегичка ще си дойде. Милото ми момченце, той дори и чуждото куче не пропуска да не го погали. Ами коя ли е срещнал?

— Не загледах добре, но ми се стори, че беше Ягуша. — А като видя, че тя се начумери някак неприятно, добави с многозначителна усмивка: — Не познах, че се изгубиха от очите ми някъде из шумака... навярно от горещината...

— Светци божи! Какво пък ти е влезнало в главата? С такива ще се занимава Яшо...

— Толко добра е тя, колко и другите, а може да е и по-добра! — ядоса се той.

Органистката задвижи по-бързо иглите и се вгледа някак повтречено в чорапа. „Дано езика ти да изсъхне, плескало ниедно — мислеше си тя, дълбоко докачена, — с такава никаквица ще се занимава Яшо... току-речи свещеник вече...“ — Но тя си спомни различни свещенически истории и я обзе безпокойство, почеса се с една от иглите по главата и реши да го разпита по-подробно, но Антек го нямаше вече. Затова пък на пътя откъм гората се вдигна облак прах и се движеше все по-бързо към нея; не мина много и Яшо вече я прегръщаше с всички сили и скимтеше:

— Миличка мамичко! Мамичко!

— Светци божи! Пък ти ще ме удушиш! Пусни ме бре, змею, пусни ме! — А като я пусна, тя сама взе да го притиска, да го целува и да го разглежда с изпълнени с обич очи.

— Отслабнал си, мъничкото ми дете! Тъй си ми бледничък, синко! Тъй си се стопил!

— Супи от светена вода не охранват! — смееше се Яшо и полюляваше на ръце братчето си, което чак пищеше от радост.

— Не бой се, ще те охраня аз сега — шепнеше майката и го галеше нежно по лицето.

— Тогава да се качим, мамо, по-скоро ще стигнем у дома.

— Ами гъските? Светци божи! Пак в нивата!

Яшо скочи да ги изкара, понеже пак се бяха докопали до ръжта и жулеха класовете, та да ти е драго да ги гледаш. После качи братчето си в каруцата, подкара гъските напред и тръгна напред, като разказваше на майка си за пътуването.

— Я гледай това топарлаче как се е изцапало! — забеляза майката, като посочи малкия в колата.

— Напипал е боровинките ми. Яж, Сташо, яж! Срецнах край гората Ягуша, връщаше се от боровинка, та ми насипа малко... — рече

той и се изчерви засрамено.

— Преди малко ми каза Борина, че ви срещнал...

— Не съм го видял, трябва нейде отстрана да е минал.

— Дете мое, на село хората дори през стените виждат и това, което не е било! — рече тя натъртено и наведе поглед към излъсканите плетачни игли.

Яшо сякаш не разбра, а като видя полетялото ниско над житата ято гълъби, хвърли камък по тях и викна весело:

— По пълните им гуши веднага можеш да ги познаеш, че са на свещеника.

— Я мълчи, Яшо, ще чуе някой! — смъмра го тя кротичко, като се размечта в душата си как ще стане той свещеник, а тя ще се настани при него да си доживее старините в спокойствие и щастие.

— А Фелек кога ще си дойде на ваканция?

— Ама ти, мамо, не знаеш ли, че го арестуваха?

— Светци божи! Арестували го! Ами що е направил? Всякога съм казвала и предсказвала, че няма на добре да изкара той! Такъв непрокопсаник, бива го само за писарушка, ама на воденичарите доктор се поиска да го правят! И така се държеха наголемо с него, така виреха нос, а сега синчето им в затвора, хубава радост! — Тя чак се тресеше от някакво отмъстително злорадство.

— Ама то е съвсем друго нещо, в цитаделата^[2] е затворен.

— В цитаделата? То ще да е нещо политическо? — понижи глас тя.

Яшо не можа или не пожела да отговори, а тя шепнеше развълнувано:

— Малкото ми момченце, ти само не се мешай в нищо.

— При нас не е позволено дори да се приказва за такива работи. Веднага биха те изпъдили.

— Видиш ли? Ще те изпъдят и няма да станеш свещеник! Бих умряла тогава от срам и мъка! Боже мой, смили се над нас!

— Не бой се, мамо, за мене.

— Нали виждаш как се измъчваме, как тичаме, та поне на вас, на децата ни да е по-добре. Самичък знаеш как е тежко, как все по-малко приходи падат, а пък толкова народ сме в къщи и ако не е тая малко земица, дето я имаме, бихме си умрели от глади при тоя наш свещеник. Знаеш ли? Свещеника сега сам си се пазари със селяните за венчавки,

за погребения, сам, де се е чуло такова нещо! Казва, че баща ти скубел хората! А той благодетел за чужда сметка.

— Защото наистина ги скубеше! — изрече нерешително Яшо.

— Що думаш пък ти?! Против татко си приказваш! Против своя роден баща! Та ако е скубал, за кого е било това? Нали не за себе си, а за вас, за тебе, за науката ти — заоплаква се тя с болка.

Яшо започна да ѝ се извинява, но някакво, резливо звънтене откъм вира прекъсна думите му.

— Чуваш ли, мамо? Навярно свещеника отива при болен с причастие.

— По-скоро звънят на пчели да не избягат, от поповия пчелин ще да са се роили. Свещеника сега си гледа повече бика и пчелина, отколкото черквата.

Тъкмо се доближиха до гробищата, и изведнъж ги връхлетя шумно бръмчене, та Яшо едвам успя да викне на каруцаря:

— Пчели! Дръж конете, че ще се уплашат!

Над черковния площад хучеше грамаден рояк пчели, носеше се нависоко като разбръмчан облак, въртеше се и търсеше удобно място, ту се снишаваше и се промъкваше между дърветата, а след него свещеникът, по панталони и риза само, без шапка, тичаше задъхан и постоянно махаше ръсилото, Ямброжи пък се прокрадваше от страни из сенките, продължаваше усилено да звъни и крещеше. Те заобиколиха няколко пъти площада и не се застояха нито за миг, тъй като пчелите слизаха все по-ниско, сякаш имаха намерение да кацнат върху покрива на някоя къща. Децата, които бяха под стрехите, хукнаха да бягат, а пчелите изведнъж се поиздигнаха и се насочиха към Яшовата каруца. Органистката изписка, закри главата си с престилката и се скри някъде из крайпътния ров, конете се задърпаха, та каруцарят трябваше да скочи долу да им закрие очите, гъските се разхвърчаха, само Яшо стоеше спокойно с вдигната нагоре глава: роякът изведнъж изви току над него и се понесе право към камбанарията.

— Вода! — ревна свещеникът, като препусна след пчелите, настигна ги и тъй ги наръси с вода, че те не можеха вече да се движат с измокрени крила и започнаха да кацат по прозорчето на камбанарията.

— Ямброжи! Стълбата, ситото, по-скоро, че ще избягат! Побързай, куцако! Как си, Яшо, я запали огън в кадилницата, трябва да ги подкадим, ще се успокоят! — разпалено крещеше свещеникът и не

преставаше да ръси по рояка, който кацаше. Не мина много време и стълбата бе вече изправена въз камбанарията; Ямброжи звънеше със звънчетата, Яшо пушеше с кадилницата като от комин, а свещеникът се катереше по стълбата и като достигна пчелите, взе да рови между тях да намери царицата.

— Ето я! Слава богу, няма вече да избягат! Подкади, Яшо, отдолу, че вече се разпълзят! — даваше заповеди той и с голи ръце събираше накуп пчелите. Никак не се страхуваше от тях, макар че накацах по главата и залазиха по лицето му. Той само им приказваше нещо тихичко и ги събираше, събираше в ситото, тъй като роякът бе много голям.

— Внимавайте! Сърдят се, може да жилият! — предупреждаваше той, като слизаше по стълбата, обграден от цял облак, който се виеше с бръмчене и с шум над него, а щом слезе, понесе пред себе си ситото с пчелите важно и тържествено, сякаш потир с причастие носеше. Яшо полюляваше кадилницата и оказваше оттук-оттам около него, а Ямброжи подрънваше звънчетата и току ръсеше. В такова шествие вървяха те към пчелина зад къщата, дето в отделна градинка имаше няколко десетки кошери, тъй бръмнали, като че във всеки от тях имаше роене.

А когато свещеникът се залови да нагажда пчелите, Яшо, хубаво изгладнял и изморен, се измъкна към дома си.

То се знае, че му се израдваша неизказано, а пък що писъци бяха, що целуване и въпроси, то нямаше край. Щом мина първата радост, сложиха трапеза, па като взеха да принасят и да му сипват най-различни вкусни неща, па като го замолиха, па като го подканяха да яде, та цялата къща се тресеше от тичане, нали всички гледаха да му услужат и да бъдат по-близо до него. Тъкмо в тази врява влезе запъхтян Гжеля, кметовият брат, и попита неспокойно дали не са видели Рохо. Но никой не бе го видял.

— Не мога никъде да го намеря — оплакваше се загрижено Гжеля и без да влиза в разговор, отърча по-нататък да го дири по къщите. Веднага след неговото излизане повикаха Яшо при свещеника. Той не искаше, бавеше се, но трябваше да отиде.

Свещеникът го чакаше на пруста при сложена следобедна закуска, целуна го бащински и като го накара да седне до него, рече му твърде любезно:

— Радвам се, че си дойде. Ще имам с кого да чета молитвеника! А знаеш ли колко тазгодишни рояци имам? Петнайсет! Пък силни като стари, някои вече напълниха по четвърт кошер с мед! Повече от тях се изроиха. Казал бях на Ямброжи да нагледва, ама той, тиквеника му, заспи и пчелите... фиут! — в гората. Един рояк воденичаря ми открадна! Открадна го, ти казвам! На неговата круша избяга, а той го взе като да е негов, па сега не иска и да чуе за връщане! Яд го е на мене зарад бика и ми отъмщава, както вече може, крадец ниедин. Ами за Фелек чул ли си вече? Тия гадове хапят като оси, е-ех! — простена свещеникът и се бранеше с кърпичка от мухите, които постоянно кацаха по лисата му глава.

— Само това, че е запрян в цитаделата.

— Дано само с това се и свърши. Счупи си врата най-последно, а? А колко му приказвах, що му не обяснявах, не послуша, магарето, и ето му сега участ! Стария е простак и фанфарон, ама за Фелек е жалко, способен дявола, латински превъзходно знае, и епископа по-добре не би могъл да чете. Ама какво да се чини, когато е още много неопитен и мисли, че морето е до колене... А казано е: как беше... аха! — непозволеното не пипай, а забраненото отдалече отбягвай. Кроткото агне от две майки бозае... да... — продължаваше по-нататък и все потихо свещеникът, като се бранеше от мухите. — Запомни това, Яшо! Казвам ти, запомни го! — И свещеникът отпусна глава и потъна в дълбокото кресло, а когато Яшо се надигна от стола, отвори очи и замърмори:

— Пчелиците ме измориха! Па идвай вечерно време да четем молитвеника. Но внимавай за себе си и много-много не се отпущай със селяните, че който рови из плявата, и него свинете изяждат! Казвам ти, ще го изядат и свършено! — И той покри с кърпичка лисата си глава и захърка здравата.

Види се, същото мислеше и органистът, защото, когато пастирът изкарваше конете на паша и Яшо скочи на един кон, той викна:

— Слизай веднага! Не е прилично свещеник да язди на голица и да се разправя с пастирчетата!

Страшно му се искаше да си пояди, но слезе засрамено и понеже вече се мръкваше, отиде зад градината да изчете вечерните си молитви. Но можеше ли да събере мислите си, когато наблизо звънеше някаква момичешка песничка, жени приказваха в някоя градина, та

всяка тяхна дума хвърчеше по росата, а децата се къпеха и крещяха във вира, някъде ечеха кръшни смехове, крави мучеха или пък поповите токачки крякаха пронизително — цялото село ехтеше от разни гласове като бръмнал кошер и той постоянно бъркаше молитвите, а когато най-сетне им хвана нишката, коленичи зад ръжта, устреми молитвено очи в осеяното със звезди небе и душата му се понесе нейде отвъд световите. Но откъм селото избухнаха такива страшни викове, вайкания и клетви, че той затича твърде неспокоен и изплашен у дома си.

Майка му тъкмо излизаше да го вика за вечеря.

— Какво е станало там? Бият ли се, какво?

— Юзеф Вахник се върнал малко пиян от общината, та се посбил с жена си. Отдавна ѝ се падаше на тая жена един хубав бой. Гледай си работата, нищо няма да ѝ стане.

— Ама вика, като че я дерат.

— Обикновени женски врьсъци. Да беше я бил с тояга, не би викала така! Ще си му го върне тя още утре! Ще! Хайде, синчето ми, че ще изстине вечерята.

Едвам докоснал вечерята, той се усети страшно изморен и веднага си легна да спи. Но на сутринта, още щом изгря слънцето, стана на крак. Изтича на полето, донесе детелина на конете, подразни пуяците на свещеника, те се разгълготиха, поздрави кучетата, та едва не изкъсаха веригите си от радост, сипа зърна на гълъбите, помогна на малкото си братче да изкара кравите и нарязва дърва вместо Михал. После на зърна да види незрелите круши в градината, па се позакачи и с жребчето. Навсякъде беше, всичко поздравляваше с целуващи очи като сърдечни приятели, като родни братя, дори обсипаните с цвят ружи, дори изтегналите се на слънце прасенца, копривите и бурените, които се гушеха под плетищата. А майка му, която неотстъпно го следеше с влюбени очи, шепнеше с покровителствена усмивка:

— Полудял ми си, полудял ми си!

А той сновеше насам-натам, лъчезарен като тоя юлски ден, ясен, засмян, слънчев, пълен с топлина и готов да обгърне цял свят с любеща душа, но щом удари камбанката, остави всичко настрана и бързешком отиде в черква.

Свещеникът излезе да служи. Пред него вървеше Яшо в нова одежда, украсена с червени панделки. Органът засвири кръшна, гръмлива мелодия и от балкона се разнесе дебел глас, от който

затрепераха пламъците на кандила и свещи, петнайсетина души коленичеха пред олтара — и службата започна.

Макар че помагаше при литургията, а в прекъсванията се молеше унесено, Яшо все пак забеляза Ягуша, която бе коленичила малко отстрана, и повдигнеше ли глава, виждаше сините ѝ блеснали очи, вперени в него, и някаква прикрита усмивка на полуразтворените ѝ червени устни.

Веднага след службата свещеникът го взе със себе си да пишат, та чак след пладне можа да се изкубне и да отиде по познати из селото.

Най-напред се отби у Клембови, понеже бяха най-близо, само през уличката. Но в къщи не завари никого. Само в отвода, отворен и от двете страни, нещо се раздвижи в къта и някакъв пресипнал глас се обади:

— Това съм аз, Агата! — И тя се надигна и разпери учудено ръце. — Исусе, господин Яшо!

— Лежи си спокойно. Болна ли си? — попита я загрижено той, попримъкна едно трупче, седна близо до нея и едва различаваше изсъхналото ѝ като пръст лице.

— Чакам само кога ще се смили господ. — Гласът ѝ звучеше тържествено.

— Какво ти е?

— Нищо, смъртта расте в мене и чака да ме пожъне. Прибраха ме Клембови у тях да си умра, та само си се моля на бога и чакам търпеливо тоя час, кога умирачката ще почука и ще каже: ела, измъчено душо.

— Ами защо те не пренесат в стаята?

— Е-ех, докато още не е дошло време, защо ще им заемам там мястото... и тъй трябваше да преместят телето из отвода зарад мене. Но ми обещаха, че в последния ми час ще ме пренесат в стаята, на легло, под иконите, и свещ ще ми запалят... и свещеника ще повикат... после ще ме облекат в празнични дрехи и ще ме погребат като господарка. То се знае, за всичко съм дала... хората са добри, надали ще оставят сиротата. Няма, няма дълго да им преча тука... и пред свидетели ми обещаха, пред свидетели...

— Ами не домъчнява ли ти, като си самичка? — Гласът му бе пълен с жал и сълзи.

— Много ми е добре, господине. А малко ли свят виждам през вратата? Кой по път мине, кой заговори някъде, кой дори и при мене назърне и каже някоя блага дума, все едно като по село да ходя. А пък като отидат всички на работа, кокошки поровят в сметта, свине загърдят под стената, кучета назърнат, врабчета влязат в отвода, слънце ми погрее пред залез, па случи се, та някой немирник хвърли буца пръст и деня мине, докато видиш. Па и нощем ми идват, то се знае... мнозина...

— Кой? Кой ти идва? — рече Яшо и се вгледа в разтворените ѝ и сякаш невиждащи очи.

— Моите, ония, дето отдавна измряха... роднините ми и познатите. Истина ти казвам, господине, идват... А веднъж — шепнеше тя с усмивка на неизказано щастие и сладост — дойде тихичко при мене света Богородичка и ми каза: „Лежи си, Агато, Исус Христос ще те възнагради!...“ Самата Ченстоховска Богородичка, познах я веднага... с корона, загърнатата с мантия и цяла в злато и корали... Поглади ме по главата и рече: „Не бой се, сирота, господарка ще бъдеш, първа господарка в небесния чифлик, госпожа ще бъдеш, дворянка...“

Така си приказваше старицата като птичка, когато заспива, а наведеният над нея Яшо слушаше и гледаше сякаш в някаква неразгадаема пропаст, в която клоkochи нещо тайно и приказва, и святка, и става нещо такова, което човешкият ум не може да го разбере. Някак страшно му стана, но не може да се отдели от тази човешка пращинка, от този вече изнемощял стрък, който трепкаше като угасващ в мрака лъч и сънуваше вече дните на новия живот. Той за първи път назърна отблизо в неумолимата участ на човека, та нищо чудно, че го овладя грозен страх, жал притисна душата му, сълзи напълниха очите му, съчувствено съжаление го прегъна доземи и гореща сърдечна молитва сама се отронваше от разтрепераните му устни.

Старата се сепна от унеса, вдигна глава и прошепна с възхищение:

— Пресвети ангеле! Сърдечни мой месечко!

А после той стоя дълго до някаква стена, припичаше се на слънце и погледът му се радваше на този ясен ден и на живота, който кипеше наоколо.

Пък и какво от това, че някаква душа скимтеше там в ноктите на смъртта!

Слънцето не преставаше да свети, житата шумяха, бели облаци плуваха високо-високо, деца играеха по улиците, из градините червенееха зрели ябълки, в ковачницата биеха чукове, та по цялото село се чуваше: кой кола потягаше, кой коса ковеше и се тъкмеше за жътва, току-що изпечен хляб миришеше, жени разговаряха, забрадки съхнеха по плетищата, движение по нивите и дворищата, както биваше всеки ден, както винаги. Човешкият рояк гъмжеше насам-натам сред грижи и труд и дори не мислеше кой пръв ще си отиде по реда.

Нима някой би имал полза от това?

Та и Яшо скоро се отърси от скръбта и отиде по селото.

Поседя малко при Матеуш, който вече изкарваше стените на Стаховата къща; постоя край вира с Плошковица, която белеше платна; посети болната Южка; наслуша се на вайканиците на кметищата; погледа в ковачницата как ковачът близничеше коси и назъбваше сърпове. По-нататък той назърна и в градините, където работеха най-вече моми и жени. Всякъде му се радваха много, поздравяваха го приятелски с добре дошъл и с гордост го гледаха: нали беше липченско чедо, един вид роднина на всички.

Най-сетне се отби и у Доминиковица; старата седеше пред къщи и предеше вълна; той се почуди как преде, като й бяха превързани очите.

— С пръсти пипам и знам каква е нишката, тънка ли е, дебела ли е — обясни тя, много зарадвана от посещението му, и извика Ягуша, която бе заета нейде из двора.

Веднага дотича и тя, малко нестегната, само по вълненик и риза, но щом видя Яшо, закри с ръце гърдите си, изчерви се като вишна и избяга в къщи.

— Ягушо, я изнеси мляко, може господин Яшо да се поразхлади!

След малко Ягуша изнесе пълна кана и чаша. Тя бе вече забрадена с кърпа, но някак тъй смутена, че като взе да налива мляко, ръцете й трепереха, а лицето й ту бледнееше, ту червенееше. Не смееше да го погледне.

През всичкото време не каза ни дума и чак когато той си тръгна, изпрати го до пътя и го изгледа, докато се скри от очите й.

Нещо неизразимо я теглеше към него и тъй страшно я бе завладяло, че за да не изпадне в изкушение и да припне подире му, влезе в градината, хвана се с двете ръце за едно дърво и сгушена до него стоеше почти без да диша и почти в несвяст, покрита сякаш с плащ от натежали с ябълки клони. Стоеше тя със затворени очи и със затаена в ъглите на устните ѝ усмивка, щастлива и плаха едновременно, пълна с някакви сладки сълзи и с мил трепет, също както тогава, когато го гледаше през прозореца в оная пролетна нощ.

Но и Яшо като че ли го теглеше към нея, защото, макар и неволно, все се отбиваше за малко у тях и си отиваше странно зарадван, а всеки ден я виждаше в черква, винаги коленичила през цялата служба и така унесена в молитви, сякаш в небесата възнесена, та той я поглеждаше със сладко вълнение и веднъж разправи у дома за нейната набожност.

Майка му само сви рамене.

— Има за какво да моли прощение от бога, има...

Яшо имаше чиста като най-бял цвят душа, та и не разбра какво искаше да каже майка му. И понеже Ягуша често дохождаше у тях, понеже всички я обичаха, понеже знаеше каква е набожна, и на ум не му идваше каквото и да било подозрение; само това го учудваше, че откакто си бе дошъл, тя не бе идвала нито веднъж.

— Ей сега изпратих да я повикат, че имам много за гладене — рече майка му.

И тя наскоро пристигна, тъй пременена, че Яшо се учуди.

— Какво, да не идваш на сватба?

— Може годечари да са ти дохождали? — писна едно от момичетата.

— Само да посмее някой, ще го изгоня из къщи, та няма и да се види! — засмя се тя и се зачерви като роза, понеже всички я гледаха.

Старата я нареди веднага да захваща гладенето. След нея изтичаха органистовите момичета с Яшо и наскоро стана тъй весело при тях, тъй се кискаха за нищо и никакви глупости, тъй крещяха, та органистката трябваше да ги усмирява:

— Мълчете, бре свраки! Яшо, ти по-добре ще направиш да отидеш в градината, не е прилично за тебе да се смееш тука!

Ще не ще, той взе книга и се потътра както обикновено към нивите, нейде далече, във от селото; там той поседяваше под крушите

и до купчините камъни по слоговете, задълбочен в четене или само замислен.

Но Ягуша знаеше добре тия самотни скривалища, добре знаеше къде да го търси със закопнелите си очи, къде да литне към него макар и само с радостната си мисъл; защото тя се въртеше около него като пеперуда около запалена свещ и трябваше да се върти: нещо необуздаемо, нещо непреодолимо я влечеше към него... И тя се отдаде до забрава на волята на тази сладка сила, отдаде ѝ се като на разпенени води, та я понесоха в някакви бленувани светове на щастие, отдаде им се с цялата си душа и сърце и не мислеше дори нито на какъв бряг ще я изнесат, нито за каква участ.

И когато в късна нощ си лягаше да спи и когато сутрин ставаше, сърцето ѝ постоянно трепереше от една и къща молитва:

— Ще го видя пак, ще го видя!

И много пъти, когато коленичеше пред олтара и свещеникът излезеше да служи, и органът засвиреше трогателна мелодия, и се понесеше тамянов дим, и затрептяваха горещите молитвени шепоти, и тя се загледаше в молитвено унесените очи на Яшо, който, облечен в бяло, строен, хубав, сновеше със сгънати за молитва ръце из кадилничния дим и из пъстрите разноцветни светлини от прозоречните стъкла — струваше ѝ се, че жив ангел е слязъл от иконата и ето, носи се към нея със сладка усмивка... идва... струваше ѝ се, че раят се отваря в душата ѝ, и тя падаше ничком в праха и притискаше устни до местата, където беше стъпвал той, и обзета от възторг, пееше с всичката сила на човешкото щастие:

— Светецо! Светецо! Светецо!

А неведнъж и службата бе свършила, и хората се разотиваха, и Ямброжи вече дрънкаше ключовете по празната черква, а тя още коленичеше, загледала в празното след Яшо място, унесена в пресветата тишина на молитвено упоение, в изпълващата я до болка радост, в ония сълзи, които течеха сами от очите ѝ като зърна пълни, тежки и пречисти.

Защото дните бяха за нея като непрекъснати празници, като тържествени грехоопрощения в непрестанната радост на литургията, която се отслужваше неспирно в душата ѝ; защото погледнеше ли към полето, същото нещо ѝ звъняха узрелите класове, звънеше ѝ спеклата се земя, звъняха натегналите от плодове градини, звъняха далечните

гори и онези облаци-скитници, и онази пресвета дарохранителница — слънцето, издигната високо над света, и всичко пееше заедно с нейната душа един извисен до небето химн на благодарност и радост:

— Светецо! Светецо! Светецо!

Хей, колко е хубав този свят, когато го гледат влюбени очи!

И колко е силен човек в такъв свещен час! С бога би се борил, на смъртта не би се дал, дори на участта си би се противил. Животът му е непрекъснатата веселба, а дори и най-нищожната гадинка му е брат. Пред всеки ден би коленичил с благодарност, всяка нощ би благославял и на всяка крачка цял би се раздавал на ближните и пак богат си остава, и все му приижда сила, любов и още по-чудни дни.

Неговата душа се носи високо из световите, оглежда отблизо звездите, самонадеяно докосва небето и за вечно щастие копнее, защото ѝ се струва, че няма граници, нито пречки за нейната сила и любов.

Същото се струваше и на Ягуша в това време на любовта.

Наставаха обикновени дни, дни на усилен приготвления за жътва, а тя тичаше на работа, разпяла се като чучулига, неуморно радостна и сватбено разцъфтяла като розата в градинката ѝ, като ружите стройна, като онзи цвят на божията нива, най-хубава и тъй привличаща погледите, тъй примамлива със светнали очи и все усмихната, че дори и старите я следяха с погледи, а момците започнаха отново да се увъртат около нея и с въздишки да се спират край дома ѝ. Но тя отпращаше всекиго по пътя му.

— Ако ще би да пуснеш корен тук пред къщи, пак нищо няма да те огрее — казваше им тя на подбив.

— С всекиго се вече подбива! И като дворянка се големи! — оплакваха се пред Матеуш, а той само жално въздъхваше, понеже и него го огряваше само толкова, че можеше понякога привечер да поприказва с Доминковица и да гледа как Ягуша шета в стаята и си пее. Гледаше я той и слушаше тъй горещо, че все по-печален си отиваше и все по-често се отбиваше в кръчмата, след което вдигаше скандали в къщи. То се знае, че най-много си изпащаше Тереска, та ходеше вече едвам жива от мъки, а веднъж, като срещна Ягуша, отвърна лице от нея и плюна.

Но Ягуша, загледана нейде пред себе си, отмина и дори не я забеляза.

Ядосаната Тереска свърна към момите, които перяха на вира.

— Видяхте ли я каква се пери като паун! Минава и не поглежда човека.

— Па пременена като за черква.

— Как не, като седи до пладне да се реши.

— И току само си купува кордели и накити — приказваха те завистливо, защото от някое време, щом се покажеше из село, все я следяха женски погледи, остри като нокти и като змии отровни. При най-незначителния повод я емваха на езиците си и я разтърсваха от всяка една страна, та бог да пази, понеже не можеха да ѝ простят, че се облича като никоя друга и че е най-стройна от всички, да не говорим за това, което правеше с мъжете.

— Държи се на голямо, та не може да я търпи човек.

— Па се гизди като дворянка и откъде ли взима за всичко това?

— Хе, па за какво е така любезна с кмета?

— Казват, че и Антек не жали парите си... — думаха си на ухо стопанките, събрали се при портата на Плошковица.

— Толкова го е грижа Антек за нея, колкото куче за рога — намеси се Ягустинка, — друг сега е там на реда! — И тя се засмя така многозначително, че захванаха да я умоляват най-настоятелно да каже, но тя нищичко не издума, само накрая им рече:

— Не разнасям сплетни. Имате очи, гледайте си сами!

И от този миг още сто чифта очи тръгнаха да следят стъпка по стъпка Ягуша като ловни кучета заек.

Но Ягуша, ако и да срещаше на всяка крачка тия притаени да дебнат погледи, нищо не се досещаше; какво я интересуваха те, когато всеки ден можеше да вижда Яшо и да потъва до смърт в неговите очи?

У органистовица тя отиваше току-речи всеки ден и винаги в такова време, когато Яшо биваше у дома си. Често пъти, когато той седеше наблизко до нея и тя усетеше върху себе си погледа му, едва не припаднаше от сладост: сякаш вряла вода я обливаше, краката ѝ се разтреперваха и сърцето ѝ биеше като чук, а веднъж, когато той учеше сестра си в другата стая, тя чак дишането си спотайваше и се вслушваше в гласа му като в някакъв сладък звън, та органистката забеляза:

— Защо тъй внимателно се прислушваш?

— Защото господин Яшо тъй умно разправя, пък аз нищо не мога да разбера.

— Иска ти се и тебе да учи! — засмя се тя снизходително. — Ами това се учи в големите училища — добави с гордост тя, като се увлече в дълъг и широк разговор за сина си, понеже обичаше Ягуша и с радост я канеше у тях. Па и Ягуша с готовност ѝ помагаше във всяка работа и честичко донасяше това-онова: било круши, било боровинки, било дори и по топчица прясно масълце.

Ягуша слушаше тия разговори винаги с еднакъв жар, но щом Яшо излезеше от къщи, и тя ставаше уж да иде при майка си, защото страшно обичаше да го следи с поглед отдалече, и неведнъж, скрита в житото или зад някое дърво, тя гледаше след него дълго и с такова умиление, че не можеше да сдържи плача си.

Но най-мили ѝ бяха онези къси, затоплени и ясни нощи, когато, щом майка ѝ заспиваше, тя изнасяше постелята си във в градината и легнала възник, загледана в небето, което трепкаше през клоните, потъваше в някакви пресладки безкрайни мечти. Топлият нощен полъх я галеше по лицето, звездите я гледаха в широко отворените очи. Изпълнените с благоухания гласове на мрачините, гласове накупели от тревожен жар и умиление, задъханите шепоти на листа, сънните, прекъсвани шумоления на някакви създания, сякаш сподавени въздишки, сякаш викове нейде изпод земята, сякаш тревожни кикоти, се лееха като чудна музика в нея и я пронизваха с жар и трепет, спираха дишането ѝ и я разпъваха в такова протягане, че тя се свличаше на хладната роена трева и падаше тежко като узрял плод... И лежеше безсилно, преизпълнена с някаква свещена родилна сила като зреещите ниви, като натежалите от плод клони, като узрялата пшеница, готова да се предаде на сърповете, на птиците или на вихрите, защото вече с еднакъв копнеж чакаше каквато и да било участ.

Такива бяха тези къси, горещи и ясни нощи за Ягуша, такива жежки, знойни юлските дни, които отминаваха като сладък, постоянно жадуван сън.

Тя и ходеше като насън, и едва вече съзнаваше кога е ден и кога е нощ.

Доминиковица усещаше, че с нея става нещо особено, но не можеше да го разбере, та само се радваше на неочакваната ѝ и разпалена набожност.

— Ще ти кажа, Ягушо, че който е с бога, и бог е с него! — повтаряше с доброта майката.

Ягуша само се усмихваше, пълна с тихо и покорно щастие и очакване.

И един ден съвсем неочаквано срещна Яшо. Той седеше до една гранична могилка с книга в ръка; тя не можа да се върне и застана пред него, облята в руменина и силно засрамена.

— Какво правиш тука?

Тя заекваше от вълнение, да не би да се досети той нещо.

— Седни, виждам, че си уморена.

Тя се колебаеше и не знаеше какво да прави. Тогава той я дръпна за ръката и тя седна до него, като скри набързо босите си крака под вълненика.

Но и Яшо бе смутен и се оглеждаше безпомощно наоколо.

По нивите бе пусто, липченските покриви и овощни градини се издигаха като далечни острови над житата, вятърът полюляваше класовете, миришеше на напечена мащерика и на ръж, някаква птица прелетя над тях.

— Страшно горещо е днеска! — каза той, само и само да започне.

— И вчера припичаше също така! — Някаква радостна уплаха я хвана за гърлото, та едвам можа да отговори.

— Скоро ще почне жътва.

— Така е, то се знае — потвърждаваше тя, вперила тежък поглед в него.

Той се усмихна и се опита да говори по-свободно, почти шеговито:

— Пък ти, Ягушо, всеки ден ставаш все по-хубава...

— Ех, не ми е до хубост сега! — И тя плувна в червенина, пламъци лумнаха от потъмнелите ѝ очи, а устните ѝ затрепкаха в притаена усмивка от радост.

— Истина ли не искаш да се жениш, Ягушо?

— И насън не ми идва да се женя, лошо ли ми е самичка?

— И никой ли не ти се харесва? — набираще той все повече смелост.

— Никой, никой! — поклащаше тя глава и го гледаше със сладко замечтани очи.

Той се наведе и погледна дълбоко в тези небесносини пропасти; в погледа ѝ имаше най-дълбока, най-сладка и най-доверлива молитва, пламенен вик на сърце, разтуптяно като при пренос. Душата ѝ пърхаше като слънчевите трептения над полята, като птица, унесена в песен високо над земята.

Той се отдръпна някак чудно неспокоен, потърка очи и стана.

— Трябва да си вървя! — Кимна ѝ за сбогом и тръгна по широкия слог към село, като четеше от време на време от книгата или блуждаеше с поглед. Но по едно време се озърна и спря.

Ягуша вървеше на няколко крачки след него.

— Защото и на мене оттука ми е най-близо — обясняваше тя някак изплашена.

— Тогава да вървим заедно — промърмори той, не твърде доволен от присъствието ѝ, прикова поглед в книгата и с бавен ход четеше полугласно.

— За какво пише? — попита тихо тя и поглеждаше в страниците на книгата.

— Щом искаш, ще ти почета малко.

Тъй като тъкмо там, недалече от слога, имаше клонесто дърво, той седна на сянка и зачете. Ягуша приклепна срещу него и подпряла с пестница брада, се заслуша с цялата си душа, без да махва поглед от него.

— Как ти се харесва? — рече той след малко и вдигна глава.

Тя се изчерви, погледна настрани и измънка засрамено:

— Та знам ли... Не е ли това история за царете?

Той само се начумери и зачете пак, но вече бавно, изразително и дума по дума: четеше той за поля и ниви, за някаква дворянска къща в брезова горичка, като че ли за дворянски син, който се върнал у дома си, и за дворянска госпожица, която била с децата в градината... А всичко бе нагледено в стихове, също както в черковните песнопения, като че някой го казваше от амвона, та много пъти ѝ идеше да си въздъхне, да се прекръсти и да заплаче, така трогваха сърцето ѝ.

Но страшно горещо бе в тоя завет, в който седяха. Наоколо се изправяше гъстата стена на ръжта, изпъстрена с метличина, грахор и миризлив съвлек, та нито един полъх не прохладждаше, а в тази гореща тишина понякога се сипваше само шумът на надвисналите класове, понякога врабци зацвъртяваха между клоните, пчела някоя бръмваше

над тях, звънеше и Яшовият глас, пропит с чудна сладост, но Ягуша, макар че бе загледана в него като в най-хубава икона и не изпусна нито една дума, все пак климна веднъж-дваж глава, понеже топлината я така разслабваше и така я притискаше дрямка, та едвам изтрайваше.

Добре, че Яшо прекъсна четенето и погледна дълбоко в очите ѝ.

— Много хубаво, нали?

— Истина, колко е хубаво... като че ли съм слушала това слово.

На Яшо чак очите му светнаха, а на лицето му се показва червенина, когато започна да излага и чете още веднъж ония места, в които се говори за гори и поля, но тя го прекъсна:

— Та то и децата знаят, че в горите растат дървета! Защо ли пък го печатат това?

Яшо чак се отдръпна от почуда.

— А на мене ми харесват ей такива истории за царе, за змейове или за таласъми, та като слуша човек, чак тръпки го полазват и сякаш жаравата посипват на сърцето му. Такива истории, каквито често разправя Рохо, и ден и нощ бих ги слушала. Ти, господин Яшо, имаш ли такива книги?

— Кой ще се занимава с такива празни работи? — рече презрително той, дълбоко огорчен.

— Как да са празни! Ами нали Рохо ги чете от напечатано.

— Чел е глупости и чисти лъжи!

— Ами как, само за да лъжат ли са измислили такива чудесии?...

— Да, всичко е приказки и измислици.

— И за самовилите, и за змейовете ли не е истина? — попита тя все по-жално.

— Не е истина, нали ти казвам! — отговаряше Яшо, изгубил вече търпение.

— Та и това ли не е истина как Исус Христос пътувал със свети Петър?

Яшо не можа да отговори, защото Козеловица изниква като из земята пред тях и ги гледаше с присмехулни очи.

— А господин Яшо го търсят по цялото село — рече сладниково тя.

— Какво е станало там?

— Цели три каруци джандари надойдоха при дома на свещеника. Той скочи развълнувано и отърча с всички сили.

А Ягуша тръгна към село, но някак особено мрачна.

— Като че ли ви попречих на молитвите, а? — изсъска Козеловица, като вървеше до нея.

— Ех, молитви! Четеше ми от една книга такива едни истории... като песен наредени.

— Ха... пък аз си мислех съвсем друго нещо. Органистката ме прати да го търся... залетях се насам, гледам... никого няма... нещо като че ли ми рече да надзърна под крушата... гледам... седят си някакви гугутчици... гугукат си... То се знае, мястото си го бива... далече от хорските очи... то се знае...

— Ах, да ти изсъхне този мръсен език! — избухна Ягна и затича напред.

— Барем ще има кой да ти опрощава греховете! — викна хапливо след нея Козеловица.

[1] Зъл дух, който докарва злини и нещастия на жътварите. — Б.пр. ↑

[2] Варшавска крепост, в която затваряли политическите престъпници при руския царски режим. — Б.пр. ↑

Х

Още щом влезе в село, Ягуша разбра, че там става нещо важно. Кучетата някак усилено лаеха по дворищата, деца се криеха из градините и поглеждаха иззад плетищата и дърветата, народът вече се връщаше от полето, макар че слънцето бе още високо, някъде се трупаха жени и тихо си приказваха, по всички лица се четеше силна тревога и всички очи бяха пълни с уплаха и очакване.

— Какво става? — попита тя Балцерековица, която поглеждаше иззад ъгъла на къщата.

— Не знам, като че ли войска иде откъм гората.

— Божичко, света Богородичке! Войска! — и краката ѝ се подкосиха от страх.

— Ами Клембовото момче току-що каза, че казаци идат откъм Воля — добави Причековица, затичала нанякъде.

Ягуша ускори крачки и вече с голямо вълнение дойде до къщи. Майка ѝ седеше с къделя на прага и при нея няколко раздрънкали се жени.

— Както тебе виждам сега, така ги видях: седят в отвода, а по-старшите в стаите на свещеника.

— А Михал органистовия изпратиха да повика кмета.

— Кмета да вика! Казвам ви аз, мили мой, не е шега тая работа, ще излезе тя някаква...

— Може да са дошли само данъци да събират.

— Ех, за това толкова народ ли ще дохожда? Друго нещо ще да е.

— Така е, ама ще видите, че не ще да е на добро, помнете ми думата.

— Да ви кажа ли защо са дошли? — подзе Ягустинка, като пристъпи до тях.

Жените се приближиха една до друга и проточиха шии като гъски, заслушани любопитно.

— Вас ще ви записват за войници — засмя се тя кресливо, но никоя не ѝ отвърна, само Доминиковица рече язвително:

— Ти все с тия кучешки шеги.

— Защото от влакното валмо правите, всички са си глътнали езиците от страх, а всяка иска да стане нещо. Голяма работа — стражари!

Плошковица се намъкна в портата с шишкавия си корем и захвана да разправя как веднага нещо я жегнало, щом току забелязала каруците, как...

— Мълчете, мари! Гжеля и кмета тичат към поповия дом.

Вдигнаха очи към отсрещната страна на вира и съпровождаха двамата братя.

— Я виж, и Гжеля викат.

Но не бяха прави, защото Гжеля пусна брат си да влезе вътре, а той разгледа оставените пред дома каруци, поразпита каруцарите, изгледа седналите в отвода стражари и силно разтревожен отърча при Матеуш, който работеше на Стаховата къща. Матеуш тъкмо бе възседнал слемето и врязваше жлебчета да сковава мертеците на покрива.

— Още ли не са си отишли? — попита той, без да престава да дяла.

— Не са и там е лошото, че не се знае за какво са дошли.

— Нещо недобро има в тая работа — почна да заеква старият Билица.

— Може за събранието да е! Началника нещо заплашваше, а стражарите поразпитваха тук-там кой бунтува Липци — рече Матеуш, като се смъкваше на земята.

— Тъкмо това ще да е, за мене са дошли! — пошепна Гжеля, огледа се неспокойно, побледня и задиша тежко.

— Мене ми се чини, че по-скоро за Рохо! — забеляза Стахо.

— Истина, нали за него и подпитваха! Пък и наум не ми идваше! — отдъхна с облекчение Гжеля, но загрижен доста за Рохо, рече тъжно:

— То се знае, че ако задържат някого, само Рохо ще вземат!

— Ами как, няма ще го дадем? Родния ни баща, а? — викна Матеуш.

— Де можеш да им се противиш, и дума да не става...

— Той само да се скрие някъде, трябва да му се обади, то се знае... — заекваше Билица.

— Може пък друго нещо да е, може да е някаква кметова работа — намеси се несмело Стахо.

— За всеки случай аз ще отърча да го предупредя! — викна Гжеля, втурна се в житата и се промъкна през градините до Боринови.

Антек седете пред къщи и клепеше върху една наковалничка сърпове. Той скочи разтревожен, щом узна каква е работата.

— Да, да, видях ги, че пристигнаха. Рохо, я ела при нас! — викна Антек.

— Какво има? — попита Рохо, като подаде глава през прозореца, но преди да му кажат, дотича с изплезен от умора език Михал органистовият.

— Знаете ли, Антони, у вас идат джандарите! При вира са вече...

— За мене са! — изстена Рохо и отпусна тъжно глава.

— Господи! Божичко! — писна Ханка, като застана на прага и го удари на плач.

— Тихо! Трябва да се направи нещо! — шепнеше Антек и мислеше напрегнато.

— Селото ще събера и няма да те дадем, Рохо! — ежеше се Михал, като откърши един як клон и святкаше страшно с очи.

— Не дрънкай глупости! Рохо, по-скоро зад сенарника и в житото, по-скоро! Причакай там в някоя бразда, докато те повикам. Бързо, докато не са дошли...

Рохо се завъртя из стаята, хвърли някакви хартии на Южка, която лежеше в леглото си, и ѝ пошепна:

— Скрый го под себе си и не ги давай!

И както си беше, без шапка и без клашник, шмугна се в градината и пропадна като камък във вода, само житото нейде зад сенарника се пораздвижи.

— Върви си, Гжеля! Ханко, гледай си работата! Бягай, Михале, и ни гък! — даде заповед Антек, па седна пак при прекъснатата си работа и започна да клепе тъй равничко и спокойно, както и по-рано, само че час по час поглеждаше острието срещу светлината и мятеше погледи на всички страни, понеже кучетата лаеха все по-близо и скоро се раздадоха тежки стъпки, дрънкане на саби и разговори...

Сърцето му затуптя, ръцете му затрепераха, но той чукаше равномерно, едно след друго, без да откъсва очи от работата, докато най-сетне те застанаха отпреде му.

— Тук ли е Рохо? — попита кметът страшно изплашен.

Антек обгърна с поглед всички и отговори бавно:

— Из селото ще да е, от сутринта не съм го видял.

— Отворете! — заповяда гръмогласно един старшия.

— Та разтворено е! — отвърна Антек, като се надигна от пейката.

Чиновникът влезе заедно с жандармите в къщи, а други стражари отърчаха да наглеждат градината и двора.

На улицата вече се насъбра половината село и гледаха мълчаливи как претърсват къщата, сякаш е копа сено. Антек трябваше всичко да отваря и да им показва, а Ханка седеше при прозореца с детето на гърди.

Разбира се, че търсиха напразно, но тъй разглеждаха навред и тъй не пропускаха нищо, та един дори и под леглото назърна.

— Там е той, чака ви да го намерите! — промърмори Ханка.

Старшията съзря на масата някакви книжки, притиснати с металическо кръстче. Той скочи като рис към тях и почна внимателно да ги разглежда.

— Откъде ги имате?

— Рохо ще да ги е оставил, така си седят там.

— Жената е неграмотна — обясни кметът.

— Кой от вас може да чете?

— Никой, така са ни учили в училището, че сега никой не може да разбере дори и молитвеника! — отговори Антек.

Старшията предаде на един стражар книжките и мина в другото отделение на къщата.

— Какво, болна ли имате? — рече той и се приближи до Южка.

— Болна, от няколко недели лежи от сипаница.

Чиновникът бързо се отдръпна към отвода.

— В тази ли стая живееше? — разпитваше той кмета.

— И в тази, и където му се случеше, като просяк.

Разглеждаха всички кътчета, дори и зад иконите; Южка ги следеше с разпалени очи и тъй разтреперана от страх, че когато един от тях се доближи до нея, тя се развика като обезумяла:

— Да не съм го скрила под мене? Търсете!...

А когато привършиха, Антек пристъпи до старшията, поклони му се ниско и го попита с покорен глас:

— Извинявайте, ама да не би Рохо да е направил някакво престъпление?

Чиновникът го изгледа някак отблизо в лицето и му рече натъртено:

— Вижда се то, че го укриваш, затова заедно ще отпътувате, чуваш ли?

— Чувам, само че не мога да разбера какво има! — рече Антек и се почеса угрижено, а чиновникът го погледна свирепо и отиде по селото.

Те ходиха и в други къщи, тук-там назърнаха и поразпитаха кого де се случеше, докато слънцето залезе и пътищата се претърпкаха с подкарани от паша стада. Тогава те си отпътуваха, без да намерят нищо.

Селото си отдъхна. Изведнъж на всички се отвориха устата, защото всеки разказваше как претърсвали у Клембови, как у Гжеля, у Матеуш, и всеки най-добре бе видял всичко, най-малко се страхувал и най-много се ядосвал.

А когато останаха сами, Антек рече тихо на Ханка:

— Виждам, че работата е опряла дотам, та не ще можем да го държим в къщи.

— Ами как, ще го изпъдиш ли! Такъв свет човек, такъв благодетел!

— Ай дявол да го вземе! — завайка се Антек и не знаеше вече какво да прави. Добре, че след малко дотичаха Гжеля и Матеуш и за да решат нещо сигурно, затвориха се в плевнята, понеже в къщи все някой дохождаше да пита нещо.

Тъмнината вече напълно заслони света, Ханка издои кравите и Петрек си дойде от гората. Чак тогава излязоха. Антек веднага се залови да стяга бричката, а Гжеля и Матеуш, за да замажат очите на хората, тръгнаха по село да търсят Рохо.

Всички се чудеха на това, защото бяха дълбоко убедени, че е скрит някъде у Боринови.

— Веднага след обета изчезна някъде, та и следа не може да се намери от него! — казваха приятелите.

— Какъв късмет, а то сега щеше да пътува в окови!

И мигом се разнесе, както желяза тримата, че Рохо от след обед го няма вече в село.

— Подушил е и дим да го няма, където очите му видят! — казваха те задоволени.

— Дано само не се връща вече, не ни е дотрябвал! — рече старият Плошка.

— Пречи ли ти? Нещо да не ти е напакостил? — изръмжа Матеуш.

— А малко ли глави размъти? Малко ли ви възбунтува? Зарад него ще пострада цялото село...

— Тогава хванете го и го предайте!

— Ако имахте ум, отдавна да сте го...

Матеуш изпсува и посегна да го набие, та едва ги разтърваха, а той само го нахока като куче, закани му се с пестник и си отиде. А понеже се беше вече напълно стъмнило, и народът се разотиде по домовете си.

Тъкмо това чакаше Антек, тъй като, щом улиците опустяха и хората седнаха да вечерят, а по селото се разнесе миризма на пържена сланина, стържене на лъжици и тихи разговори около софрите, той доведе Рохо в стаята, където лежеше Южка, и не позволи да се запали лампа.

Рохо хапна нещо набързо, посъбра каквото имаше свое и се сбогува с жените. Ханка падна в краката му, а Южка избухна в жалостен сърдечен плач.

— Останете си сбогом, може пак да се видим! — шепнеше насълзен Рохо, притискаше ги до гърдите си и целуваше главите им като роден баща, но понеже Антек го подканяше да бърза, той благослови децата и къщата, прекръсти се и тръгна към прелеза при сенарника.

— Бричката ще чака у Шимек на Подлесието, а Матеуш ще те закара.

— Трябва да се отбия до някои хора из селото... Къде ще се срещнем?...

— При кръста до гората, ей сега тръгваме за там...

— Добре, защото имам още доста нещо да си поприказвам с Гжеля.

И той изчезна в мрака, та и стъпките му дори заглъхнаха.

Антек впрегна конете, сложи някоя крина ръж и чувал картофи в бричката, поприказва надълго нещо настрана с Витек и рече високо:

— Витек, откарай конете при Шимек на Подлесието и веднага се връщай! Чу ли?

Момчето само метна поглед, пипна юздите на конете и тъй силно ги подкара, че Антек викна след него:

— По-полека, лудетино, че ще ми разсипеш конете!

А в това време Рохо се промъкна тихо у Доминиковица, където имаше някакви неща, и се затвори в килера.

Йенджих пазеше на пътя, Ягуша постоянно наглеждаше към портата, а старата седеше в къщи и неспокойно се заслушваше.

Мина доста време, докато той излезе, поприказва още малко настрана с Доминиковица, праметна торбата си на рамо и щеше да тръгне, но Ягуша настоя да му я отнесе поне до гората. Той не се възпротиви на това, сбогува се със старата и тръгна през градината към полето.

Вървяха те бавно, предпазливо и мълчаливо по слоговете.

Нощта бе ясна и изпъстрена с безброй звезди, заспалата земя почиваше в тишина, само нейде в селото лаеше куче...

Стигнаха вече до гората, когато Рохо се спря и хвана Ягна за ръка.

— Ягушо — пошепна благо той, — внимавай какво ще ти кажа!

Тя слушаше внимателно, разтърсвана от някакво лошо предчувствие.

Той ѝ говори като свещеник на изповед и ѝ напомняше за Антек, за кмета и най-много за Яшо! Молеше я и я заклеваше във всичко свето да се опомни и да започне другояче да живее!

Тя отвърна засраменото си лице, горещ срам я обзе цялата, сърцето ѝ се сви от мъка, но когато спомена за Яшо, тя вдигна гордо глава.

— Ами какво лошо правя пък с него?

Той започна да я убеждава, както си знаеше, и да и представя с добром какви изкушения стават и до какъв грях и до какви престъпления може да ги доведе дяволът...

Тя не слушаше, а само въздишаше и се носеше с мисъл към Яшо, и сочните ѝ пълни с кръв устни шепнеха сладко, горещо и безумно: „Яшо! Яшо!“, а разпалените ѝ очи се носеха някъде като разпели се птичета и се въртяха над неговата най-мила глава...

— Ами аз след него накрай света бих отишла! — се изтръгна от устата ѝ, та Рохо се разтрепера, погледна в широко отворените ѝ очи и млъкна.

На края на гората при кръста се забеляза нещо като клашници.

— Кой е там? — и той се спря неспокойно.

— Ние сме? Свои!

— Преплитат се вече краката ми, та ще си почина малко — рече Рохо, като седнаше между тях. Ягуша сне торбата и седна малко настрана под кръста, в дълбоката сянка на брезите.

— Само някои нови грижи да нямате...

— Е-ех... най-лошо е, че си отиваш вече от нас! — рече Антек.

— Може би ще дойда пак някога, може би!...

— Ах, гадове такива, да гонят човека като краставо куче! — избухна Матеуш.

— И защо, боже мой, защо? — простена Гжеля.

— За това, че искам правда и справедливост за народа! — обади се тържествено Рохо.

— За всекиго на света е лошо, ама най-лошо е за справедливия човек.

— Не грижи се, Гжеля, ще дойде, ще дойде и добро...

— Така и аз смятам, защото тежко е да се помисли, че всички усилия ще отидат напразно.

— Трай, коньо, за зелена трева! — въздъхна Антек, загледан в сянката, където му се белееше лицето на Ягуша.

— Казвам ви, че който плеви бурените и сее добро семе, той ще и да жъне, когато му дойде времето!

— Ами ако не се роди? Нали и това може да се случи?

— Е да, но всеки сее с надежда, че двойно повече ще му се роди.

— То се знае, иначе кой би се заел да се трепа напразно?

Всички се замислиха дълбоко над тия думи.

Вятър повея, над тях зашумоляха брезите, глухо зашумя гората, а по полята се понесе съскавият шум на житата. Месецът изплува и се носеше по небето като из улица между натрупани в редици бели облаци, дърветата хвърляха рехави от светлината сенки, сови тихо и лекичко хвърчиха около главите им, а някаква скръб обземаше сърцата.

Ягуша неизвестно защо заплака тихичко.

— Какво ти е, какво? — попита я благо Рохо.

— Та знам ли, нещо ми е мъчно...

Но и на всички бе мъчно и някаква жалба разпъваше душите им, та седяха отпуснати и с угаснали погледи обгръщаха Рохо, който в тоя миг им изглеждаше като бог и светец. Той седеше под кръста, от който тежко увисналият Христос като че ли благославяше с окървавените си ръце побелялата му измъчена глава. И ето че заговори с пълен с надежда глас:

— А за мене да се не грижите, аз съм една прашинка, един стрък от буйна нива, ще ме хванат, ще ме унищожат и какво от това, когато ще останат още толкова много като мене и всеки е готов да даде живота си за делото... Па ще дойде време, когато ще се появят хиляди такива. Ще дойдат от градове, от селски къщи, от чифлици и в тази непрекъснатата върволица ще положат главите си, ще дадат кръвта си, ще паднат един след друг, ще се трупат като камъни, докато от тях не се изгради онази света, възмечтана църква... Казвам ви, че ще се издигне тази църква и ще трае во веки веков, и никаква лоша сила няма да я победи, защото ще израсте от жертвена кръв и от любов...

И разправя той надълго и широко, че нито една капка кръв, нито една сълза, нито едно усилие не отива напразно, че постоянно, като житата на наторени ниви, се раждат все нови борци, нови сили, нови жертви, докато най-сетне дойде онзи свещен ден, ден на възкресение, ден на правда и справедливост за цял народ...

Говореше разпалено, а понякога тъй мъдро, че дори не можеше всичко да се разбере. Но тях ги обзе свещен огън, сърцата им се напрегнаха от унес и от такава вяра, мощ и копнеж, че Антек дори извика:

— Божичко... поведи ме само... па ако ще на смърт, ще отида, ще отида...

— Всички ще идем и каквото се изпречи на пътя ни, ще го унищожим!

— И кой ли ще ни се опре, кой ще ни надвие? Само да се опита...

Така избухваха те един след друг и все по-разпалено, та той трябваше да ги усмирява, и като се приближи повече до тях, почна да им говори какъв ще бъде оня възмечтан ден и какво трябва да правят те, за да го ускорят...

Рохо приказваше тъй важни и съвсем неочаквани неща, а те слушаха с притаен дъх, с тревога и с радост в същото време и приемаха всяка негова дума с трепет на сърдечна вяра, като пресвето причастие... Защото той отваряше сърцата им, рая им показваше, та душите им падаха на колене от очарование, очите виждаха неописуеми чудеса, а сърцата се хранеха с ангелското пресладко пение на надеждата...

— От вас зависи да стане това — завърши той вече доста уморен.

Месецът се скри зад облак, небето посивя и полята помътняха, гората нещо тихо запrikaзва, житата тревожно зашушнаха, нейде от далечните села се носеше кучешки лай, а те седяха неми, чудно тихи и още вслушани, сякаш опиянени от думите му и тъй тържествени като след велика клетва.

— Време е вече да тръгвам! — рече Рохо, като стана. Той прегръщаше всекиго, притискаше го до себе си и го целуваше за сбогом. Едва не се заплакаха от жал, а той коленичи, каза късичка молитва, падна ничком и прегърна земята като майка, с която завинаги се разделя.

Ягуша чак се занесе от хълцане, а мъжете крадешком бършеха очи.

И веднага се разотидоха.

Само Антек и Ягуша се върнаха в село, а другите се изгубиха нейде край гората.

— Па пред никого да не казваш какво си чула! — рече след дълго Антек.

— Това ми е работа да търча да разправам по къщите — каза ядосано тя.

— Да пази господ кмета да не се научи — напомни той строго.

Тя нищо не отвърна, само ускори крачките си, но той не се остави да го изпревари, а вървеше отстрани и час по час поглеждаше разплаканото ѝ и ядовито лице...

Месецът отново изгря и висеше над самия път, а те вървяха като по сребриста межда, оградена от разкривените сенки на дърветата. Изведнъж сърцето на Антек затрептя, копнеж протегна ненаситните ръце, той се доближи тъй близо до нея, че стигаше само да посегне и

да я притегли към себе си. Но не посегна, не се реши, а и упоритото ѝ и надменно мълчание го възпираше, та само рече хапливо:

— Бързаш, сякаш искаш да избягаш от мене...

— Така си е! Ще ни види някой и ето ти нови клюки.

— Или пък при някой друг бързаш!

— То се знае, нямам ли право! Не съм ли вдовица!

— Виждам, че ненапразно казват, че се тъкмиш за домакиня на свещеник...

Тя се спусна вихром, а сълзите като буйни горещи потоци потекоха из очите ѝ.

XI

По краищата, по песъчливите места и по по-слабите ниви излизаха със сърпове, а тук-там по височините блясваха вече и коси, но в селата, чиято земя беше по-тлъста, още се стягаха и жътвата всеки ден можеше да започне.

Та и в Липци няколко дена след Роховото бягство усилено почнаха да се готвят за жътва. Набързо натъкмяваха ритли и киснеха във вира разсъхнали се коли, разтребваха плевните, та вратите им стоеха разтворени и от двете страни, тук-там из сенките на градините сучеха възета за снопи и почти при всяка къща със звънтеж клепеха коси, жените бързаха да пекаат хляб и да тъкмят, храна. От всичко това наставаше такава шетня и припряност, та селото изглеждаше като да е пред някакъв голям празник.

А понеже от другите села беше надошъл много народ, по улиците и при воденицата кипеше като на панаир, защото най-вече прииждаха да мелят жито, но за пакост водата бе тъй намаляла, та само един камък работеше, а и той едвам-едвам се въртеше. Но народът чакаше търпеливо реда си, че всеки искаше да има достатъчно брашно за жътвата.

Не бяха малцина и тези, които се трупаха пред дома на воденичаря да купуват брашно, разни булгури и дори готов хляб.

Воденичарят лежеше болен, но изглежда, че нищо не ставаше без негово позволение, тъй като викна на жена си, която седеше отвън при отворения прозорец:

— Па на жепечани ни за грош не давай, те водеха кравите си на поповия бик, нека сега свещеника да им даде на вересия и брашно.

Не помогнаха никакви молби и хленчове. Напрасно се застъпваше и жена му за по-бедните. Заинати се той и никому, който бе водил кравата си при поповия бик, не позволи да се даде ни половин крина брашно.

— Щом им се харесва поповия бик, нека си го доят — подвикваше той.

Воденичарката също така нещо мърмореше, оправдаваше се и свиваше рамене, но колкото можеше, крадешком даваше на доста хора на вересия.

Дойде Клембовица и помоли за половин крина булгур от просо.

— Ако си платиш сега, ще вземеш, на вяра ни зрънце не давам.

Тя много се угрижи, защото, то се знае, беше дошла без пари.

— Томек държи страната на свещеника, нека иде и булгур да си изпроси от него.

Клембовица се докачи и рече предизвикателно:

— Истина е, че държи страната на свещеника и ще държи, но неговия крак вече няма да стъпи тука.

— Бълха ще ме ухапе! Опитайте се другаде да си мелете.

Жената си отиде силно загрижена, понеже нямаха нито грош в къщи, а като видя седналата при затворената ковачница ковачка, оплака ѝ се от воденичаря и заплака.

А ковачката се обади на подбив:

— Само това ще ти кажа, че скоро ще му се свърши царството.

— Ех, кой може да навие врата на такъв богаташ, кой?

— Като направят една вятърница до неговата воденица, ще му го навият.

Клембовица чак се опули от смайване.

— Мъжа ми ще направи вятърница. Току-що отидоха с Матеуш да оглеждат материал в гората, на Подлесието при кръста ще я построят.

— Я виж... Михал прави вятърница, това и насън не ми е идвало! Ама нека, нека на тоя кождер да му се посмъкне малко шкембето.

И тъй олекна на душата ѝ, че тръгна по-бързо към дома си, но като видя Ханка, която переше пред къщи, отби се да сподели с нея неочакваната новина.

Антек майстореше нещо около колата и като чу разговора, рече:

— Право ти е казала Магда. Ковача купи вече на Подлесието от дворянина дващсет морги току до самия кръст и там ще направи вятърница! Воденичаря ще побеснее от яд, ама нека му поомекне малко муцуната! Толкова е омръзнал на всички, та никой няма да го пожали.

— Не знаете ли нищо за Рохо?

— Нищичко — рече той и някак бързо обърна лицето си на друга страна.

— Чудна работа, трети ден вече, а нищо не се знае какво става с него.

— Та малко ли пъти се е случвало — отиде някъде, а после пак си дойде.

— Кой от вас ще ходи на Ченстохова на манастира? — попита Ханка.

— Нашата Йевка и Мачуш ще идат. Това лято малцина от селото се тъкмят.

— И аз ще ида. Затова си препирам някои по-лекички дрехи за из път.

— Ама като че ли от други села мнозина се тъкмят.

— И те време са избрали, тъкмо по най-голямата работа — измърмори Антек, но на жена си не възразяваше, защото отдавна знаеше за какво бе дала обет да иде на манастира.

Бяха почнали да се разправят това-онова, когато дойде Ягустинка.

— Знаете ли какво — изкряска тя, — има-няма един час, откак си е дошъл Яшек от войската.

— На Тереска мъжа й! Ами нали тя казваше, че наесен по картофи щял да си дойде?

— Току-що го видях. Добре изглежда и страшно му е домъчняло за домашните му.

— Харно е момчето, ама и от лесните не е. Тереска у дома ли си е?

— Тя скубе лен на свещеника. Още не знае какво я чака в къщи.

— Пак ще се вдигнат разправии из село, нали ще му кажат още щом го видят?

Антек слушаше внимателно, понеже новината силно го заинтригува, но не се обади, а Ханка и Клембовица съжаляваха искрено Тереска и започнаха да предсказват най-лошото, което можеше да я сполети. Накрай Ягустинка ги прекъсна:

— Кучешка правда си е това! Ами, запилее се някой мъжкар за цели години по света, жена самичка остави, па сетне, като й се случи нещо на сиротата, може и да я заколи! И викнат из едно гърло всички: удри, бре, утрепи я! Та право ли е това? На мъжа никой не задирва,

нему като на куче е позволено и никой за това лоша дума няма да му продума! От глупав по-глупав е тоя ред на света. Ами как, жената не е ли жив човек, или тя е от дърво издялана? Щом трябва да се отговаря, нека и любовника да си плати дела, нали и двоицата еднакво са грешили. Защо пък за него да е само наслада, а тя само да си оплаква дните?

— Ех, мили мои, така е наредено, откак свят светува, така ще си и остане — пошепна Клембовица.

— Ще остане да се разсипва народа, да се радва дявола. Но аз другояче бих наредила: тръгне ли някой с чужда жена, да си я вземе за всякога, па ако не ще, че друга му се харесала повече, да му наложат хубаво задника и в дранголника!

Антек се разсмя на нейната разгорещеност, а тя скочи с крясък към него.

— Тебе ти е смешно, а? Разбойници такива! Всяка ви е най-мила, докато ви падне в ръцете! Па сетне й се присмиват отгоре!

— Разкрякала си се като сврака на дъжд! — подхвърли той неразположено.

Тя отърча по селото и се върна чак привечер, но доста разплакана.

— Какво ти се е случило? — попита я Ханка разтревожено.

— Какво ли, нагледах се на човешки мъки, та чак свят ми се замая. — И тя се разплака пак и продължи да разказва през сълзи и хлипания: — Козеловица подбра Яшек у себе си и вече всичко му разправи.

— Ако не е била тя, друга е щяла да му каже. Такива работи не могат да се укроят.

— Казвам ти аз на тебе, нещо лошо се готви в тая къща! Отърчах до дома им, никого няма. Сега назърнах, седят и той, и тя и плачат, на масата наслагани подаръците, дето й донесъл. Божичко, тръпки ме побиха, като че ли в гроб, а не в къща надникнах. Нищо не си приказват, а плачат. Майката на Матеуш ми разправи какво било, косата на главата ми настръхна!

— Не знаеш ли дали е приказвал за Матеуш? — попита неспокойно Антек.

— Така му се заканва, че бог да е на помощ! Яшек няма да му прости това, няма!

— Бъди спокойна, и Матеуш няма да иде да му се моли за прошка — отвърна ядосано Антек и без да слуша по-нататък, изтича към Подлесieto да предупреди приятеля си.

Намери го чак у Шимекови, седяха там до стената с Настуша и си приказваха нещо тихичко. Той веднага го повика и като извървяха доста път, разправи му всичко.

Матеуш чак се задави и се разпусува.

— Триста гръмотевици да треснеха такава новина!

Те се връщаха към селото. Матеуш се мръщеше и дишаше болезнено и тежко.

— Виждам, че ти е тежко и мъчно — подхвърли предпазливо Антек.

— За нея ли да жая, тя ми беше като кокал в гърлото. Друго нещо ме мъчи мене.

Антек се учуди, но не му се искаше да го разпитва.

— Време не би ми стигнало, ако взема да жая за всяка! Падна ми в ръцете, взех. Който и да беше, щеше да направи същото! Ама и то из носа ми е излезнало, че колко хленчове и укори съм се наслушал, стига ми и престига. Бягал съм, а тя като сянка подире ми. Нека и Яшек сега да ѝ се понарадва. Не любовница ми е в главата сега, а съвсем друго нещо.

— Навярно, че трябва да се жениш вече.

— Тъкмо това. И Настка сега същото ми думаше.

— В селото момичета с лопата да ги ринеш, лесно ще си избереш.

— Отдавна вече съм се вгледал в една — откъсна се неволно от устата му.

— Тогава покани ме за годежар и прави сватба, ако ще би веднага след жътвата.

Това предложение не се хареса на Матеуш. Той се начумери и заприказва за Яшек, па като узна всичко, каквото имаше, започна да разправя за стопанството на Шимек, като при това уж неволно се изпусна, че Йенджих тайно казал на Настка, че Доминковица се канела да подава в съда жалба за дела на Ягуша от имота на Мачей.

— Тате ѝ е приписал, никой не ѝ го спира. То се знае, че самия имот няма да дам, но ще ѝ го заплатя честно, колкото струва! Крамолиница недна, иска по съдилища да се влачи!

— Истина ли е, че Ягуша върнала приписа на Ханка? — попита Матеуш предпазливо.

— Това нищо не значи, нали не се е отказала пред нотариуса.

При тия думи Матеуш стана някак по-весел и като не можеше вече да се сдържа, час по час заговаряше за Ягуша и явно я хвалеше.

Антек разбра накъде бие, и рече подигравателно:

— Ти чу ли какво приказват пак за нея?

— Жените все ще намерят трески за дялане.

— Разправят, че по Яшо органистовия се е разлетяла като кучка — добави той нарочно.

— Ама ти видял ли си? — И Матеуш почервения от гняв.

— Няма да тръгна да я следя, пък и не ми влиза в работа, но има хора, които виждат как всеки ден се среща с Яшо било в гората, било по междите...

— Един бой да удариш на една-две, ще видиш как ще престанат да клюкарствуват.

— Опитай се, може да се уплашат и да престанат! — рече полека Антек. Внезапно го обзе страшно хаплива ревност за Ягуша, а мисълта, че Матеуш може да се ожени за нея, го ръфаше като бясно куче.

Не отговаряше на закачливите му и често неприятни думи, само и само да не издаде мъката си, но когато се разделяха, не можа да се въздържи и рече със зъл присмех:

— А който се ожени за нея, ще си има доста кумове...

И те се разделиха твърде хладно.

Като измина няколко крачки, Матеуш се изсмя тихо и си помисли:

„Навярно не му пее много петела при нея, та затова й е тъй сърдит и я напада. Па нека тя си се занася по Яшо, такъв хлапак. По-скоро ще да я привлича там бъдещия свещеник, а не самия момчурляк.“

Така си мислеше той снизходително, защото, като узна от Антек как стои работата с приписа, вече окончателно реши да се ожени за нея. Той забави хода си и се унесе в пресмятания: по колко трябва да изплати на Йенджих и на Шимек, за да остане сам на целия имот, на всичките двацет морги.

„Дъртата е досадна, то се знае, ама тя няма да векува.“

Припомни си различните историйки на Ягуша и това го малко позагрижи:

„Било каквото било, па ако ѝ се приискат нови кръшканици, лесно ще ѝ ги избия из главата.“

Пред портата го чакаше майка му.

— Яшек се е върнал — пошепна му разтревожена тя, — разправили му вече за онова.

— По-добре, не ще има нужда да го лъжем.

— Тереска дотичва няколко пъти, заплашва, че ще се дави... че не...

— Сигурно, сигурно, тя може да стори това — шепнеше той изплашен и тъй се обезпокои, та макар че седна при вратата да вечеря, не можа да яде, а все слухтеше към градината на Яшек, от която ги делеше само един плет. Все по-голямо безпокойство го обземаше. Той отместианицата, пушеше цигара след цигара и напразно се бореше с трепета на тревогата си, напразно ругаеше и себе си, и всички жени, напразно искаше да обърне всичката тая работа на шега, защото страхът за Тереска се разрастваше в него все повече и го измъчваше непоносимо. Няколко пъти вече ставаше да излезе някъде из селото, да иде между хора, но пак сядаше и очакваше неизвестно какво.

Нощ вече настана, когато той чу изведнъж някакви стъпки и докато разпознае откъде идват, Тереска увисна на шията му.

— Спаси ме, Матеуше! Божичко, тъй те чаках, тъй поглеждах за тебе.

Той я сложи да седне до него, но тя се хвърли като дете на гърдите му и през сълзи, които се лееха като дъжд, с мъка и отчаяние шепнеше:

— За всичко му казала! По-скоро се надявах да умра, отколкото той да си дойде. Бях на лена на свещеника... дотича една и ми каза... насмалко щях да умра... вървах като на смърт... тебе те нямаше у дома... тръгнах да те търся... никъде те няма по селото... цял час се въртах нагоре-надолу, но трябваше да си ида... влизам в къщи... той застанал насред стаята, блед като стена... налетя с пестници връз мене... истина ли е, пита... истина ли...

Матеуш се чак затресе и току бършеше от чело студената, ледена пот.

— Признах му... видях, че лъжата няма да помогне... Той грабна секирата... Свърши се вече, помислих си и първа му рекох: „Убий ме! И на двама ни ще олекне!“ Ама и с пръст не ме барна! Погледа ме само, па седна до прозореца и заплака!... Божичко милички, да беше ме поне набил, сритал, смазал, по-лесно щеше да ми бъде, а той седи и плаче! Ами сега какво аз, сирота, да чиня, какво? Де да се дяна? Спаси ме или ще скоча в кладенеца, или нещо друго ще си сторя, спаси ме! — писна тя и падна в краката му.

— Какво, какво да ти помогна, сирота? — заекваше безпомощно Матеуш.

Тя внезапно скочи с дива ярост и бесен гняв.

— Тогава защо ме подмамваше? Защо ме омагьоса? Защо ме вкара в грях?

— Я мълчи, цялото село ще дотърчи тука!

Тя пак се хвърли на гърдите му, прегърна го, зацелува го и захленчи с всичката сила на страха, любовта и отчаянието:

— Ах, едничък мой, ах, избранико мой от хиляда, убий ме, но не ме пъди! Обичаш ли ме? Обичаш? Прегърни ме тогава за последен път, вземи ме, прегърни ме и не ме предавай на мъка, на плачове, на гибел! Само тебе имам на тоя свят... Остави ме при себе си. Като вярно куче, като последна слугиня ще ти служа!

Тя стенеше с трогателни думи, изтръгвани от самото дъно на дълбоко измъчената ѝ душа.

А Матеуш се виеше като в клеци и доколкото можеше, избягваше да даде решителен отговор, само се задоволяваше с целувки и ласки, съгласяваше се с всичко, каквото кажеше тя, и се оглеждаше нетърпеливо и тревожно наоколо, понеже му се видя, че Яшек стои на прелеза.

Но след няколко минути Тереска разбра напълно истината, отблъсна го от себе си, закрещя и го зашиба с думи като с бичове:

— Лъжеш като циганин! Всякога си ме лъгал! Ама сега вече няма да ме измамиш! Страх те е от сопата на Яшек, затова се виеш като стъпкан червей! А аз му повярвах като на най-добрия! Боже мой! Боже мой! Яшек е такъв добър, надонел ми е подаръци, никога лоша дума не ми е рекъл, а аз как му се отплатих! Да вярвам на такъв неверник, на такъв разбойник, на такава куче! Върви си при Ягуша! —

закреця тя, като подскачаше с пестници към него. — Върви! И нека кучкар да ви ожени, приличате си един на друг: пачавра и разбойник!

Тя падна на земята и се захласна в страшен и безумен плач.

Матеуш стоеше над нея и не знаеше какво да прави, майка му хлипаше нейде до стената, когато Яшек излезе от градината, приближи до жена си и ѝ зашепна трогателни, пропити със сълзи и доброта думи:

— Ела си, ела си у дома, клетнице. Не бой се, нищо лошо няма да ти сторя, стига ти това, що си претърпяла, ела си, жено...

Той я взе на ръце и когато вече я пренесе през прелеза, викна на Матеуш:

— Доде съм жив, няма да ти простя това, що си ѝ направил, господ нека ми е на помощ!

Матеуш мълчеше. Срам го задушаваше и заливаше сърцето му с такава горчивина, с такава прекомерна мъка, че отиде в кръчмата и пи там цяла нощ.

В миг цялата история се разнесе по селото и за общо учудване разправяха за Яшковата постъпка с голямо уважение.

— Със свещ да търси, няма да намери друг като него — казваха с умиление жените, като в същото време страшно негодуваха против Тереска, но Ягустинка разпалено я бранеше.

— Тереска не е виновна! — врецеше тя по людските порти, където дочуеше, че я одумват. — Тя беше още дете, когато Яшек отиде войник, остана сам-самичка, дори и без дете, та чудно ли е, че през толкова години ѝ е домъчняло за мъж. А Матеуш подушил като куче и почна да се подмилква, да ѝ разправя чудесии, да я води по танци, докато прелъга глупавата женица.

— Няма ли съд за такива съблазнители? — въздъхна една.

— Главата му вече побелява, а още се мъкне по жени.

— Ергенско тегло, откъде да си вземе, бедния, ако не от чуждото — присмиваха се ергените.

— И Матеуш не е виновен, нали знаете, дето има една дума, че ако кучката не дава, и кучето не може да вземе! — засмя се Стахо Плошка, за което по чудо не го набиха.

Но скоро престанаха да приказват за това, понеже жътвата хлопаше на вратите, настъпиха хубави, сухи и горещи дни. По възвишенията житата просто плачеха за коса и ечемиците вече

узряваха, та всеки ден някой излизаше да нагледа нивите си, а по-богатите вече подпитваха за работници.

Най-напред тръгна органистът. Петнайсетина жътварки изведе, дори и самата органистка бе взела сърпа, дъщерите й също жънеха, а старият само наглеждаше. Яшо дотърча след черковната служба, но не остана дълго, понеже, щом запрежурия пладнешката жега, майка му го изпъди, да не му изгори главата на слънцето.

— Ще си потърси сянка у Ягушини, това му дай на него — процеди Козеловица.

Но у дома му бе горещо, досадно и мухите така страшно хапеха, та излезе по селото. Като минаваше покрай Клембови, дочу някакви сподавени охкания, които излизаха от широко разтворената врата.

Агата лежеше в отвода при прага. В къщата нямаше никого, всички бяха отишли на жътва.

Той я пренесе в стаята, сложи я на леглото, подаде й вода и тъй се грижеше за нея, докато най-сетне тя дойде на себе си и отвори насълзените си очи.

— Свършвам вече, господарче — усмихна се тя като пробудено дете.

Той пожела веднага да изтича за свещеника, но тя го задържа за расото му.

— Света Богородичка ми каза днеска: „Тъкми се за утре, измъчена душо!“ Имам още време, господарче! Утре... благодаря ти, боже милостиви, благодаря ти! — охкаше тя все по-слабо. На устните й затлея усмивка, тя скръсти ръце и загледана нейде, в някаква далечина, потъна като че ли в дълбока, задушевна молитва. Като разбра, че настъпва вече краят, Яшо изтича да вика Клембови.

Той намина отново чак след пладне. Тя лежеше на леглото в пълно съзнание. На пейката край нея беше раклата й и тя с изстиващи ръце изваждаше всичко, каквото си бе приготвила за тоя последен час: чиста кърпа за под себе си и чисти чаршафи за леглото, светена вода, още добре запазено ръсило, големичка част от погребална свещ и иконка на света Богородица Ченстоховска за в ръка, нова риза, хубав широк вълненик, богато украсен с набор, над челото чепец заедно със забрадка и съвсем нови обуца — цял погребален чеиз, изпросен през цял живот. Тя го бе разпростряла около себе си, като се радваше на

всяко нещо и се хвалеше пред жените, а пък чепеца дори го премери на главата си, оглеждаше се в огледалце и шепнеше твърде щастлива:

— Много ще бъде хубаво, на голяма господарка ще приличам.

Тя нареди още от сутринта на другия ден да я пременят с цялото това съкровище.

То се знае, никой не ѝ се противопостави. Всички ходеха на пръсти около нея, за да ѝ подсладят, колкото можеха, последните минути.

Яшо стоя при нея до мръкнало и ѝ четеше молитви, а тя повтаряше след него и час по час заспиваше с някаква лекичка усмивка.

Когато седнаха да вечерят, поиска да ѝ дадат от пържените яйца, но хапна само веднъж-дваж и веднага отстрани ястието. През всичкото време лежеше тихичко и едва когато се тъкмяха да спят, тя повика Томек.

— Не бой се, няма дълго да ти досаждам, няма — рече тя тихо.

На сутринта я премениха, както бе наредила, сложиха я в леглото на Клембовица, но на нейната собствена постеля. Самата тя наглеждаше да бъде всичко, както трябва, самата тя разтреперана отупваше изтънелия юрган, самата тя наля светената вода в паничката и положи върху нея ръсилото. И като видя добре, че всичко е наред, както трябва да бъде в такъв случай у господари, помоли да повикат свещеника.

Свещеникът дойде с причастието, пригответи я за последния ѝ път и поръча на Яшо да остане при нея докрай, понеже бързал за някъде.

Яшо седна при нея и четеше тихо от молитвеника. И Клембови останаха у дома си, а наскоро дотърча и Ягуша и се сгуши като зайче някъде в ъгъла. В стаята бръмчеха само мухите, понеже хората се движеха безшумно като сенки и само поглеждаха тревожно към Агата... Тя лежеше с броеница в ръка още напълно в съзнание и се сбогуваше с всеки, който влезеше вътре, а на събралите се в отвода или под прозорците деца раздаваше и по някой грош.

— На ти, па се моли за Агата! — шепнеше тя с умиление.

А после цели часове никому не проговорваше.

Лежеше си достойно, по господарски, на креват и под икони, както бе мечтала през цял живот. Лежеше тя, изпълнена с тиха гордост и неизразимо щастие, радостни сълзи блестяха в очите ѝ. Помръдваше

леко устни, блажено усмихната и загледана през прозореца в бездънното небе, в необхватните поля, където вече тук-там звънливо святакаха коси и се поваляха зрели тежки жита, гледаше в някакви далечини, доловими само за угасващата ѝ душа.

Но по едно време, когато денят вече си отиваше и стаята бе залята от червените зари на залеза, тя изведнъж се стресна, седна и като протегна ръце, извика със силен и сякаш чужд глас:

— Време ми е вече, време ми е.

И падна възник.

В стаята стана страшно, избухна плач, всички наколеничиха около леглото, Яшо зачете молитвата за смъртници, Клембовица запали свещта, умиращата повтаряше след Яшо, но все по-слабо, все по-тихо, все по-неразбрано, очите ѝ гаснеха като изнурения от пек летен ден, лицето ѝ потъваше в мъглата на вечния мрак. Тя изпусна свещта и свърши.

Така си умря тази просякиня, като да бе най-богатата в село, а Ямброжи, който пристигна на самия край, затвори очите ѝ, Яшо ѝ отчете от все сърце молитва и цяло село се изпровърви да се помоли пред останките ѝ, да поплаче и да се почуди със завист на щастливата ѝ смърт и леката кончина.

Само Яшо, щом видя мъртвите ѝ очи и състиналото се на буци, издраскано от ноктите на смъртта лице, се разтресе от такъв страх, че избяга у дома си, хвърли се на леглото, зарови глава във възглавниците и заплака.

Веднага след него дотърча Ягуша и макар че самата бе изпълнена с ужас и жал, залови се да го успокоява и да изтрива разплаканото му лице. Той се притули към нея като към майка, сложи оболялата си глава на гърдите ѝ, прегърна я през шията и задавен от хлипания, взе да се оплаква от сърце:

— Боже мой, как страшно, как грозно е това!...

В това време влезе органистовица, видя ги и страшен гняв забушува в душата ѝ.

— Какво става тук? — Тя застана наред стаята и засъска, като едва се владееше. — Виж я ти нея каква нежна опекунка! Жалко само, че Яшо няма вече нужда от бавачка и може сам да си избърше носа.

Ягуша вдигна разплаканите си очи към нея и разтреперана от уплаха, започна да разправя за смъртта на старицата. Яшо също се

хвърли чевръсто към майка си и обясняваше какво му е станало, но тя, изглежда, вече добре надумана от приятелки, му се озъби:

— Глупав си като теле! Ти по-добре да мълчиш, за да не ядеш бой!

И скочи изведнъж към вратата, разтвори я цялата и закреця към Ягуша:

— Пък ти се махай и крака ти вече да не стъпи тук, че ще насъскам кучетата по тебе!

— Па какво съм виновна аз, какво? — заекваше Ягуша, вече забравила се от срам и болка на душата.

— Вън, и още сега, че ще кажа да насъскат кучетата по тебе! Не ща аз да плача като Ханка или кметицата зарад тебе! Ще те науча аз тебе, гиди маймуно недна, на една любов, та ще ме запомниш ти мене, пачавро такава! — дереше тя гърло, колкото глас й стигаше.

Ягуша избухна в плач, изскочи от къщи и избяга, където очите й видяха.

А Яшо стоеше сякаш от гръм поразен.

XII

Изведнъж той скочи да я гони.

— Къде сега? — изръмжа страшно майка му и се изпречи на вратата да му прегради пътя.

— Защо я изгони, мамо, за какво? Че е тъй внимателна към мене ли? Не е право това, аз няма да позволя такова нещо! Какво лошо направи тя? Какво? — надигаше той трескаво глас и искаше да се изскубне от коравите ръце на майка си.

— Седни спокойно или ще повикам баща ти... За какво ли? Ей сега ще ти кажа: ти свещеник ще ставаш, затова не искам в моята къща любовница да си гледаш, не искам да доживея такъв срам и позор, та хората с пръст да те сочат! За това я изгоних, разбра ли сега?

— Господи боже! Какво разправяш пък ти, ма мамо! — изохка той, дълбоко възмутен.

— Разправям това, което знам! Разбира се, знаех, че я срещаш тук-там, но бог ми е свидетел, нищо безпътно не подозирах! Винаги си мислех, че щом сина ми носи вече свещеническо расо, той не ще се реши да бъде то опетнено! Аз бих те навеки проклела и от сърцето си изскубнала, па ако ще би в същия миг то да се пръсне... — Очите й пламнаха в такъв свещен и неумолим гняв, че Яшо окаменя от страх. — Та едва Козеловица ми отвори очите, а сега и сама видях докъде иска да те докара тая кучка...

Той жално се разплака и захлипа при тия страшни обвинения и с такава искреност разказа за всички свои срещи, че тя му повярва напълно, прегърна го и започна да изтрива сълзите му и да го успокоява.

— Да не ти е чудно, че се изплаших за тебе, ами че тя е най-лошата разпътница в селото...

— Ягуша! Най-лошата в селото! — Той не повярва на ушите си.

— Срам ме е, ама за твое добро трябва всичко да ти разкажа.

И тя му разказа най-различни истории за нея, без да скъпи на това отгоре и сплетните, нито различните измислици.

Косата на Яшо настръхна и той чак скочи от мястото си и извика:

— Не е истина, никога няма да повярвам, че Ягуша е такава долна, никога...

— Майка ти казва това, разбираш ли? От пръстите си не съм го изсмукала.

— Приказки, нищо повече! Та това би било страшно! — И той отчаяно закърши ръце.

— Защо пък я браниш така настървено?

— Браня всеки, който не е виновен!

— Глупав си като овца. — И тя се ядоса, жестоко обидена от невярването му.

— Както щеш си мисли. Но щом Ягуша е такава най-долна, защо ѝ позволяваше да идва у нас? — изпъчи се той разпалено като малко петле.

— Сметка на тебе няма да давам, щом си тъй глупав, та не можеш нищо да разбереш, но ти казвам: стой далечно от нея, че ако ви придебна някъде заедно, па ако ще пред цялото село да бъде, така ще я наредя аз нея, та доде е жива, ще ме помни! Па и ти може би ще си огребеш нещо...

И тя си отиде, като тряскаше вратите от яд.

А Яшо, без дори да разбира защо толкова го интересува мнението за Ягуша, предъвкваше като остри тръни майчините си думи, задавяше се с тях и тровеше с пелиновата им горчивина душата си.

„Значи, такава си ти, Ягушо! Такава!“ — оплакваше се той с жалостен укор, че ако му се бе мярнала в тоя миг, би се отвърнал от нея с яд и презрение. Защото могъл ли е да се надява за нещо подобно? Не е могъл дори и да си помисли за такива страшни неща. И той размисляше с все по-голяма душевна мъка и има сто пъти щеше да отърчи при нея, да се изправи пред очите ѝ и да хвърли в лицето ѝ целия този поменик от грехове... Нека чуе какво разправят за нея и нека отрече, ако може... Нека каже с висок глас: не е истина! Трескаво мислеше той, но все по-дълбоко вярваше в нейната невинност и жал го обземаше, тиха скръб се надигаше в него и сладките, радостни спомени за срещите им се събуждаха, някаква слънчева омара на непозната наслада заслони очите му и мъчеше сърцето му и той изведнъж скочи и завика сякаш срещу цял свят:

— Не е истина! Не е истина! Не е истина!

Но по време на вечерята той гледаше упорито в чинията и избягваше майчините си очи; и макар че се приказваше за Агатината смърт, той не се намесваше в разговора, а само се мръщеше, не харесваше ястията, заяждаше се със сестрите си, оплакваше се от жега в стаята и щом вдигнаха трапезата, отиде при свещеника, който седеше пред къщи с лула в уста и нещо важно разговаряше с Ямброжи. Яшо ги заобиколи отдалече, взе да се разхожда под дръвчетата и мислеше загрижено:

— Може пък и да е истина! Мама не го е съчинила.

От прозорците на къщата се лееха ивици светлина върху кръглата леха, където се боричкаха кученца и ръмжеха приятелски едно на друго, а откъм преддверието се разнасяше дебел глас:

— А ечемика на Свинския дол преглежда ли?

— Сламата е още малко зелена, ама зърното е сухо като барут.

— Трябва да ми проветриш утре одеждите, ще мухлясат. Белите одежди занеси у Доминиковица, нека Ягуша ги опере. Ами кой беше докарал крава днеска след пладне?

— Един от Модлица. Воденичаря го срещнал на моста и се опитал да го отмъкне при своя бик, обещава му дори нищо да не му вземе, ама човека тука искал да си я докара...

— Умен е бил човека, една рублина ще плати, ама ще има полза за цял живот, поне крави ще си навъди. Не знаеш ли Клембовите дали ще правят погребение на Агата?

— Ами цели десет злоти е оставила жената за това.

— Като господарка ще бъде погребана, тържествено. Я кажи там на членовете на братството, че ще им продам восък, те нека само си докупят от избеления. Утре Михал ще прислужва в черквата, а ти иди с работниците на нивата и ги подканяй да работят, да не се размайват, че барометъра нещо се колебае, може и буря да има. За кога се тъкмят поклонници за Ченстохова?

— Заплатиха за служба в четвъртък, то се знае, че след службата веднага ще тръгнат...

Този разговор дразнеше малко Яшо и той се отстри чак до ниския плет, който отделяше градината от пчелина. Излезе на тясната обрасла пътека и се разхождаше по нея, като от време на време закачаше с глава натежалите и увиснали от ябълки клони.

Беше топла и задушна вечер. Миришеше на мед и ръж, окосена нейде близо до градините. Въздухът беше тежък и спечен. Белосаните дънери на овошките се мяркаха в мрачината като навесени за сушене парцали, нейде край вира заядливо полайваха кучета, а откъм Клембови сегиз-тогиз достигаха жални и проточени оплаквания.

Изморен най-сетне от размисли, Яшо се запътя към дома си, но изведнъж чу като че ли от пчелина някакви сподавени горещи шепоти. Никого не виждаше, но се спря и се заслуша със затаен дъх.

— ... да се скапеш дано... пусни ме, че ще викам!...

— ... защо си такава проста, мари... защо се дърпаш? Лошо ли ти мисля, лошо ли?

— ... па и ако чуе някой. Моля ти се, ребрата ще ми смачкаш... пусни...

Петрек, Бориновият ратай, и Марина, слугинята на свещеника! По гласовете ги позна и се отстрани с усмивка. Но след няколко крачки пак се върна на предишното си място и се вслушваше със странно разиграно сърце. Гъсти храсти и тъмнина ги засланиха, не можеше да ги различи човек, но той чуваше все по-ясно кратки, откъслечни и кипнали от страст изрази, които избухваха като пламъци, а понякога дълго време вреше трескаво, сподавено дишане и боричкаие.

— ... такавачка, като моята Ягуша, ще видиш... само ми позволи, Маришко, само...

— ... нима ще ти повярвам... да не съм аз такава... ох, дай ми да си събера душата.

Изведнъж храстите зашумяха, нещо падна тежко на земята, но не след много се разклатиха и — пак къси, разгорещени шепоти, тихи смехове и целувки.

— ... сън ме вече не лови, само за тебе, Маришо... за тебе, най-миличка...

— ... на всяка все същото разправяш... до среднощ те чаках... при друга си бил...

Яшо като че ли внезапно оглуша и затрепера като трепетлика. Вятър се понесе из градината, разклатиха се дърветата и зашепнаха тихо като насъне, от пчелина лъхнаха такива медени благоухания, та чак нещо го стисна под гърдите. Очите му се наляха със сълзи, някакъв трепетен кипеж и нещо тъй приятно почна да го измъчва, че той час по час се протягаше и въздишаше.

— ... грижа ме е за нея, колкото за ланския сняг... тя сега с Яшо се е сдушила...

Той дойде на себе си, притисна се до плета и слушаше все по-разтреперан.

— ... истина... всяка нощ му излиза... Козеловица ги издебнала в гората...

Свят му се зави и му притъмня на очите. Той едва се задържаше на краката си, а там в шубрака целувките непрестанно мляскаха раздразнително, смеховете и шепотите не стихваха...

— ... с вряла вода като на някое куче ще ти попаря главата...

— Само веднъж, миличката ми... нищо лошо няма да ти направя... ще видиш...

— ... Петруш, какво правиш, Петруш?...

Яшо отскочи и избяга като вятър, съдра о храстите расото си, втурна се в къщи червен като божур, облян в пот и обзет от треска. Добре, че никой не му обърна внимание. Майка му седеше пред огнището, предеше на хурка и пееше тихичко: „Всичките ни дневни грижи“, сестрите му ѝ пригласяха с тъничките си гласове заедно с Михал, който лъскаше черковните свещници, а баща му вече спеше.

Яшо се затвори в стаята си и се залови за молитвеника, но макар че упорито повтаряше латинските думи, той постоянно чуваше ония шепоти, ония целувки. Най-сетне допря чело до книгата и вече неволно се отдаваше на някакви мисли, сякаш на горещи вихри.

„Значи, тъй? — мислеше си с все по-голям ужас, а в същото време и с някакви сладостни тръпки. — Значи тъй!“ — повтори изведнъж гласно и в желанието си да се откъсне от тия отвратителни размисли, взе под мишница молитвеника и отиде при майка си.

— Ще ида да изчета молитва при Агата — рече ѝ той тихо и покорно.

— Иди, сине, и аз ще дойда по-късно. — И тя го погледна много мило.

У Клембови нямаше почти никого в къщи. Само Ямброжи мърмореше нещо от молитвеника при умрялата, която лежеше покрита с покров. Откъм главата, на леглото, прикрепена в каничка, мъждееше дебела свещ. През отворените прозорци надничаха отрупани с плодове ябълкови клони. Нощта бе обсеяна със звезди. От време на време

някой закъснял минувач подаваше учудено лице, а в отвода непрестанно ръмжеха кученца.

Яшо коленичи под свещта и тъй горещо се отдаде на молитвите, че не усети кога Ямброжи откуца към дома си. Клембови си легнаха да спят нейде в градината и наскоро пропяха първи петли, обаче майка му не го забрави.

Но какво да прави, когато сън го не хващаше, тъй като, щом го налиташе дрямка, пред него се явяваше като жива Ягуша и той скачаше в леглото, потриваше очи и се оглеждаше изплашен. Разбира се, нямаше никого, цялата къща бе потънала в дълбок сън, а откъм другата стая се разнасяше хъркането на баща му.

„Може би тя затуй... — Той се замисли, като си спомняше нейните горещи целувки, разпалени очи и разтреперан глас. — А аз си мислех!“ — Той се разтrese от срам, скочи от леглото, отвори прозореца и седна на него, като чак до съмване размишляваше и се покаяваше за неволните си прегрешения и изкушения.

А сутринта при службата не посмя дори очи да вдигне към народа, нито да се огледа по черквата и толкова по-горещо се молеше за Ягна, защото вече напълно бе повярвал в страшните ѝ прегрешения, но не успя да възбуди у себе си гняв и отвращение към нея.

— Какво ти е, така въздишаше, че малко оставаше да угасиш свещите! — питаше го свещеникът в ризницата.

— Тъй горещо ми е в расото! — оплака се Яшо и бързо обърна лице.

— Като свикнеш, ще го носиш като втора кожа.

Яшо му целуна ръка и отиде да закуси. Той мина под сенките край вира, понеже слънцето непоносимо прежурите. По пътя срещна Марина, слугинята на свещеника, която теглеше слепия кон за гривата и пееше кресливо.

Спомените го прободоха като с шило и той се приближи към нея ядосан.

— Какво ти е тъй весело, Маришо? — и я гледаше със срамежливо любопитство.

— Ами весело ми е! — засмя се тя, та чак белите ѝ зъби заиграха, па удари коня и още по-силно запя.

„От снощната среща е тъй весела!“ — помисли си и бързо отвърна поглед, защото изпод високо запретнатата ѝ фуста лъщяха

белите ѝ крака, па разгърна безпомощно ръце и влезе у Клембови. Агата вече лежеше наред стаята с всичкия си блясък. Тя бе облечена в празнична премяна, на главата ѝ чепец с богати бели гънки над челото, с огърлица на шията, с нов вълненик и обуца, завързани с червени връзки; лицето ѝ беше като че ли излято от бял восък и някак чудно зарадвано. Във вкочанелите ѝ пръсти се виждаше сложена накриво иконичка, до главата ѝ горяха две свещи. Ягустинка отпъждаше с голяма вейка мухите, хвойнов дим се провличаше от огнището и се разстиляше по цялата стая. Час по час някой влизаше да се помоли за покойната, а няколко деца сновяха край стените.

Яшо се оглеждаше някак неспокойно по мрачната къща.

— Клембови отидоха в града — пошепна му Ягустинка. — Доста им остави, та трябва и да се подокарат за погребението, роднина нали им е! Надвечер ще я погребват, а Матеуш още не е направил ковчега.

Вътре бе задушно и жълтото, застинало в усмивка лице на мъртвата му навяваше такава тревога, че той само се прекръсти и си излезе. Току на прага се срещна лице с лице с Ягуша, която идваше заедно с майка си. Като го видя, тя се поспря, но той отмина, без нито дума да каже, дори и не поздрави. Едва при портата той неволно се обърна. Тя още стоеше на мястото си, загледана с тъжни очи в него.

У дома си той не пожела да закуси, като каза, че страшно го боляла глава.

— Поразходи се малко, може да ти мине — посъветва го майка му.

— А къде да ида? Веднага ще помислиш кой знае какво.

— Яшо, не приказвай глупости!

— Та нали не ми позволяваш да се мръдна от къщи навън! Та нали ми забрани дори да приказвам с хората! Та... — отмъщаваше си той силно раздразнен. Но свърши с това, че тя му обвърза главата с натопена в оцет кърпа, накара го да си легне в тъмната стая, изпъди децата навън и остана да бди над него като квачка, докато се наспа хубавичко и си хапна до насита.

— А сега иди се поразходи, иди по тополовия път, там е по-сенчесто и прохладно!

Той не каза нищо, но понеже чувствуваше, че майка му твърде много бди над него, напук на нея тръгна в съвсем друга посока;

помъкна се по селото, погледа гръмливите чукове на ковачите, надникна във воденицата, влачи се по градините, усърдно заглеждаше по ленищата и навред, където се червенееха женски облекла, поседя с господин Яцек, който пасеше на един слог Веронкините крави, у Шимекови на Подлесието пийна мляко и чак по здрач се върна в село, без никъде да срещне Ягуша.

Видя я едва на следния ден, на Агатиното погребение. През цялото време на опелото тя така гледеше към него, че буквите скачаха пред очите му и той грешеше в пеенето, а когато изпровождаха тялото за гробищата, тя, без да се пази от страшните погледи на органистката, вървеше почти досам него, та той се вслушваше в жалните ѝ въздишки и се топеше в душата си, както се топи сняг под пролетно слънце.

А когато спущаха в гроба ковчега и избухнаха плачове, той чу и нейния сърдечен плач, но разбра, че плаче не зарад умрялата, а поради тежката мъка на бедното си оскърбено сърце.

„Трябва да се поразговоря с нея“ — реши той, когато се връщаха от погребението, но не можа лесно да се освободи, тъй като веднага след пладне почнаха да се стичат в Липци хора от далечните села, па дори и от други енории заради утрешното тръгване на поклонение в Ченстохова. Дружината щеше да потегли рано сутринта, веднага след тържествената служба, затова пристигаха едни след други и изпълваха улиците край вира с коли и с глъчка. Мнозина отиваха и при черковния дом, та Яшо трябваше да бъде там и да услужва в най-различни работи на свещеника. Но някак надвечер намери сгода, взе една книга и се измъкна незабелязано на слога зад плевните, под крушата, където неведнъж бяха поседявали с Ягна.

Разбира се, че той нито погледна в книгата, а я захвърли нейде в тревата и като разгледа из нивите, скочи в житото и бързо, почти пълзешком се добра до Доминиковичината градина.

Ягуша подриваше картофите и не се надяваше, че някой я наблюдава, защото час по час се изправяше тежко и подпряна на мотиката, хвърляше печален поглед наоколо и дълго и тежко въздишаше.

— Ягуша! — извика той плахо.

Тя побледня като платно, застана като вкопана и едва вярваше на очите си, нещо я стисна в гърдите, не можеше дъха си да поеме, но го

гледаше като чудно видение и сладка усмивка се разгоря на внезапно почервенелите ѝ устни, заигра на пламъчета и засия като слънце.

Светнаха и на Яшо очите и мед заля сърцето му, но той се овладя, мълчеше, само приседна на лехата и я гледаше с чудно умиление.

— Боех се, че никога вече няма да видя господин Яшо...

Като че благоуханен вятър полъхна от лъките и се блъсна в него, та той дори наведе глава — така звънливо отекваше тоя глас в душата с чувство на почти непонятно щастие.

— А вчера пред Клембови господин Яшо не ме и погледна...

Тя стоеше отпреде му, пламнала като розов храст, като ябълков цвят, изнемогващ в жаравата на тъгата, от хубава по-хубава и също като някакво чудо.

— А то щеше да ми се пръсне сърцето! Щях да полудея.

На ресниците ѝ блеснаха сълзи и като диаманти заслониха сините небеса на очите ѝ.

— Ягушо! — изтръгна се нейде изпод самото му сърце.

Тя приклекна в браздата, притискаше се до коленете му и впиваше в него очи огнени пропасти, очи сини като небето и като небето бездънни, упоителни като целувки и като прегръдки на любими ръце, очи на изкушения, а в същото време и на невинно детинство.

Яшо изведнъж се сепна и като че се бранеше от магии, започна строго да ѝ припомня всички грехове, които му бе казала майка му. Тя гълташе всяка дума, без да спуща поглед от него, но твърде малко можа да разбере, защото знаеше само едно — че пред нея седи той, който е избран над всичко друго, че нещо се говори, че очите му горят, а тя е коленичила пред него като пред светец и се моли с бездънната вяра на любовта.

— Кажи, Ягушо, не е ли истина всичко това? Кажи! — наблягаше той умолително.

— Не е истина! Не е истина — заяви тя с такава искреност, та той изведнъж повярва, трябваше да повярва. А тя, опряла гърди на коленете му и потънала в очите му, признаваше тихичко своята обич... Като на света изповед разтвори тя напълно душата си пред него и я сложи в краката му като заблудена птичка и молитвено, с гореща молба се предоставяше цяла на неговото милосърдие и на неговата добра или зла воля.

Яшо се разтрепера като лист, раздрусан от внезапна буря. Той пожела да я отблъсне и да избяга, но само прошепна с безсилен глас и като че в несвяст:

— Тихо, тихо, Ягушо! Не бива тъй, грехота е, тихо!

От тия думи тя замлъкна, останала съвсем без сили.

Мълчеха и двамата и избягваха погледите си, а в същото време се притискаха един към друг, та чуваха как туптят сърцата им и усещаха горещия си дъх. Неизразимо хубаво и радостно им беше, сълзите и на двамата течеха по бледите им лица, и на двамата червените устни се смееха, а душите им като във време на пренос бяха потънали в някаква най-света тишина и светеща нейде във висотите тайна и се издигаха още по-високо, над всички светове.

Слънцето вече зайде и земята плувна в зари като в златиста роса. Всичко затихна, всичко затаи дъх и като че ли се послуша в биенето на камбани за вечерня. Всичко като че възнасяше тиха, благодарствена молитва за светата милост на изминалия ден. Те тръгнаха из нивите, засипани от праха на вечерните зари, вървяха по някакви слокове, пълни с цветя, между зрели жита, влачеха ръце по нависналите до колената им класове, вървяха вгледани в отраженията на залеза, в обширните златисти пропасти на небето и с небе в душите си, и с небе в очите си, и сякаш с небесни сияния около главите.

В тях като че ли се извършваше литургия, така бяха изпълнени от свето богослужение, душите им така коленичеха във възхита, възнесените им сърца така пееха за божията милост, изявена само на тях двамата в този час на живота.

Ни дума повече не си продумаха, нито едничка дума, само понякога погледите им се кръстосваха като светкавици, вече напълно прегорели от собствения си огън и забравили всичко за себе си.

Те не знаеха също, че пеят някаква песен, която сама се бе родила от тях и като разпяла се птичка се носеше над помръкналите поля, по цял свят.

Не знаеха дори къде са, къде отиват и за какво отиват.

Внезапно нейде отблизо, над самите им глави проехтя сух и твърд глас:

— Яшо, у дома!

В същия миг той изтрезня. Бяха на тополовия път и майка му стоеше пред тях със страшно и свирепо лице. Той почна да мънка нещо

и да говори несвързано.

— Дома да вървиш!

Тя го хвана за ръка и ядосано го потътра след себе си. Той не се опря и покорно тръгна...

Ягуша вървеше подире им като омагьосана, но изведнъж органистката взе камък от пътя и го хвърли със страшен яд към нея.

— Махай се отгук! В кучкарника да си вървиш, кучко такава! — викна тя с презрение.

Ягуша се огледа наоколо и никак не разбираше към кого се отнасят тия думи, но щом те изчезнаха от погледа ѝ, тя дълго се мъкна по пътищата, а после, когато домашните ѝ си легнаха да спят, седя до съмнало при прозореца.

Часовете течеха един след друг, петли пееха, коне пръхтяха при колите до вира, раззаряше се, селото се разбуждаше, вода черпеха от вира, стока изкарваха на паша, някой вече излизаше на работа, някъде жени забъбраха, другаде деца хленчеха, а тя не мръдваше от място и с отворени очи сънуваше наяве Яшо — че разговаря нещо с него, че се гледат тъй отблизо, та чак сладостни тръпки я обземаха, че отиват някъде и пеят нещо такова, което не можеше да си припомни — и все тъй в кръг едно и също.

От тия чудни видения я сепна майка ѝ, а най-много Ханка, която дойде, притъкмена вече за път, и макар нерешително, първа подаде ръка за помирение.

— Отивам в Ченстохова, та прощавайте, каквото съм ви прегрешила...

— Бог да те възнагради за добрите думи, ама неправдата си е неправда! — измърмори старата.

— Да не приказваме за това! Аз ви моля от чисто сърце да ми простите.

— Нямам злоба в сърцето си към тебе! — въздъхна дълбоко Доминиковица.

— Нито аз, макар че не малко изстрадах! — рече гордо Ягна и като чу черковната камбанка, отиде да се преоблече за черква.

— Знаете ли, че Яшо органистовия ще дойде с нас — рече след малко Ханка.

Като чу тази новина, Ягуша изскочи недооблечена от стаята.

— Току-що ми каза самата органистка, приискал и той да иде, та да иде на Ченстохова! По-весело ще ни е да пътуваме с попче, па и по-почетно ще е! Хайде сбогом! — И тя се сбогува приятелски с тях и тръгна за черква, като разправяше новината на срещнатите по пътя. То се знае, че се чудеха на това. Само Ягустинка поклати глава и рече тихо:

— Има нещо тука! Току-така на драго сърце не е тръгнал той!...

Но нямаше време за по-дълги догадки, че половин село се бе събрало в черквата и свещеникът вече излизаше да отслужи за добър път на поклонниците.

Яшо помагаше в службата, както и всеки друг път, но днес лицето му беше по-бледо и някак чудно оболяло, а очите му със сини кръгове и още влажни от сълзи, така че цялата черква му се мяркаше като в мъгла: Тереска, просната на кръст през всичкото време на службата, изплашените очи на Ягуша, майка му, седнала на чина на дворянина, и пристъпващите за причастие поклонници-пътници — като през мъгла виждаше той, през едва сдържаните сълзи, през скръбта, която разкъсваше сърцето му, и през смъртната си печал.

Свещеникът прекръсти от олтара заминаващите, а като наизлязоха пред черквата, поръси ги със светена вода и ги благослови. Вдигнаха веднага хоругвата, кръстът блестеше начело, някои запя и дружината тръгна в далечния си път.

От Липци бяха: Ханка, Мариша Балцерекоте, Клембовица с дъщеря си, Гжеля Кривоустия, Тереска и мъжът ѝ, който се бяха обrekli из целия път нищо топло да не хапнат, и няколко коморнички. Но заедно с другоселците се бяха събрали стотина души.

Цялото село ги изпращаше, а натоварените с вързопи коли вървяха отподире. Въпреки ранния час жегата вече се усилваше, слънцето заслепяваше очите и такъв прах се вдигаше, та вървяха като в задушливи облаци.

Ягуша вървеше с другите и с майка си. Тя бе страшно отслабнала, тресеше се вътрешно от жал, преглъщаше горчивите сиротински сълзи и гледаше в Яшо като в слънце, разбира се, отдалече, понеже органистката с децата си нито за миг не го напущаше, та нямаше възможност ни да си продума човек с него, нито дори да се изпречи пред очите му.

Матеуш ѝ приказваше нещо, ту майка ѝ, ту други ѝ заговорваха, а тя знаеше само едно: че Яшо си отива завинаги, че никога, никога няма да го види.

При кръста на Подлесието се сбогуваха с поклонниците, които незабавно продължиха с песни нататък, отдалечаваха се все повече и повече, докато изчезнаха напълно от погледа и само някъде в слънчевите далнини се вдигаха кълба прах над пътя.

„Защо? Защо?“ — стенеше Ягуша и се тътреше като мъртва след другите към село.

„Ще падна и ще умра!“ — мислеше си тя, сякаш усетила в себе си началото на смъртта. Тя вървеше все по-бавно и по-тежко, лишена от сили поради този пек, умората и страшната мъка на душата си.

„И какво ще правя аз сега, какво?“ — питаше се тя, загледана в този странно опустял и болезнено ослепителен ден.

Тя жадно очакваше нощта и тишината ѝ, но и нощта не ѝ донесе нито облекчение, нито успокоение: до зори се блъска около къщи, излиза на пътя, дори изтича чак на Подлесието, до кръста, където за пръв път бе видяла Яшо, и с изгорели от мъка очи търсеше по широкия песъчлив друм нещо като следи от стъпките му, поне сянка от него, поне грудчица пръст, докосната от него.

Нямаше. Никъде нямаше нищо за нея, нямаше вече милост и спасение.

Накрай тя не можеше дори и сълзи да намери в себе си, убитите ѝ от печал и отчаяние очи светеха като кладенци на бездънна болка.

И само понякога през време на молитва от засъхналите ѝ устни се откъсваше жалостен плач.

„И за какво е всичко това, боже мой, за какво?“

XIII

У Доминиковица стана вече съвсем непоносимо, защото Ягуша се въртеше като замаяна и сякаш откъсната от божия свят, Йенджих също нищо не работеше и все по-често си поседяваше при Шимек, а в стопанството наставаше такава бъркотия и похаба, че неведнъж изкарваха кравите неиздоени на паша, свинете квичеха гладни, а конете изгризваха дърветата на празните ясли и ръжеха, защото старата не можеше да свърши всичко: тя още ходеше опипом с тояжка, още бе с превързани очи, полусляпа, та не бе и чудно, че главата ѝ се пръскаше от грижи.

И как да не се пръска: торът за пшеницата съхнеше разхвърлян на нивата, а нямаше кой да го заоре, ленът вече плачеше за скубане, добре беше и картофите още веднъж да се оплевят и възрият, дървата за огрев се бяха свършили, стопанските уреди се похабяваха, жътвата дойде — работа за десет души да стигне, а то вървеше, като че с игла кладенец копае човек. Тя дори нае една работница и сама тичаше, колкото можеше, и децата редеше на работа, но Ягуша беше като че ли глуха за всички молби и увещания, а пък Йенджих на една нейна заплаха надменно ѝ се озъби:

— Ще зарежа всичко и ще се запиля по света! Ти изгони Шимек, сега си върши сама работата! Не го е грижа там него за тебе. Къща си има, пари си прихваща, жена си има, кравата му крава и е чудо стопанин. — Така ѝ надумваше той нарочно и се попредпазваше настрана.

— Така си е, тоя разбойник успя всичко добре да си нареди — въздъхна тежко старата.

— Наредил е я, дори Настуша му се чуди!

— Трябва да повикаме някого или ратай да главим... — мислеше Доминиковица с глас.

Йенджих се почеса и рече нерешително:

— Ех, чуждия ще търсиш, когато Шимек е готов... само да му речеш...

— Глупак, ти да не се бъркаш, дето не ти е работа — озъби му се тя и много се ядоса, че, тъй или иначе, трябваше да отстъпи и да се помири с него.

Все пак най-много беше загрижена за Ягуша, защото напразно се опитваше да узнае какво ѝ е. И Йенджих не знаеше, а пък да разпитва съседки и приятелки тя не смееше, да не би да притурят още. Целите тия три дена от заминаването на поклонниците за Ченстоховския манастир тя се луташе в най-различни догадки като в досадна тъмнина. Най-сетне в събота след пладне, отчаяна до краен предел, взе под мишница един охранен паток и отиде при свещеника.

Върна се чак вечерта, сърдита като есенна нощ, разплакана и с тежки въздишки. Никому не продумваше, едва след вечеря, като остана насаме с Ягуша, притвори вратата откъм отвода и рече:

— А ти знаеш ли какво се приказва за тебе и за Яшо?

— Не искам и да знам какво дрънкат! — отвърна Ягна недоволно и повдигна разпалените си като от треска очи.

— Искаш не искаш, ти трябва да знаеш, че от хората се нищо не укрива! А който скришно върши нещо, за него явно се приказва! А пък за тебе разправят такива работи, че господ да чува!

И тя надълго и нашироко разказа какво се бе научила от свещеника и от органистови.

— Още през нощта го пресъдили: органиста му наложил кокалците, па и свещеника притурил с чибука си и за да го опазят от тебе, пратили го до Ченстохова. Чуваш ли? Я си помисли какво нещо си направила ти! — викна ѝ гневно тя.

— Божичко! Били го! — скочи Ягна, готова да изтича да го отбрани, но можа само да извика през стиснати зъби:

— Дано ръцете им да откапят, дано чума да ги ръгне! — И тя заплака, от зачервените ѝ очи зашуртяха потоци горчиви сълзи и всички рани на душата ѝ като че плувнаха в жива кръв, кръв от самото ѝ сърце.

Но Доминковица не обърна внимание на това и я зашиба сякаш с тояга, като ѝ напомняше всички провинения и прегрешения. Нито едно не пропусна и даде израз на всичко, което я ядеше толкова отдавна и над което страшно страдаше.

— Веднъж завинаги това трябва да се свърши, разбираш ли ти! Не можеш повече да живееш така! — викаше тя все по-разпалено,

макар че горещи сълзи течеха изпод превръзките на очите ѝ. — Да те имат тебе за най-долната, да те сочат с пръст! Такъв срам на старите ми години, такъв срам, боже мой! — охкаше тя в отчаяние.

— А ти на младини да не си била по-добра! — рече ѝ Ягна хапливо.

Старата така се разгневи, че едва промълви:

— Ако ще светец да бъде, няма да му простят!

Повече не посмя да излива яда си върху нея, а Ягуша се залови да глади някакви диплени якички за другия ден. Наставаше ветровита вечер, дърветата шумяха, по покритото с дребни облаци небе се носеше месецът. Някъде из селото пееха момичета, а една цигулка стъргукеше твърде скоклива мелодия.

Край прозорците се чу гласът на жената на кмета:

— Като замина вчера за общината, там си и остана...

— Още снощи късно отишъл с писаря в околийското. Помощника казва, че началника го бил повикал — отговаряше Матеуш.

Когато отминаха, майката пак се обади, но вече по-меко:

— А защо изпъди от къщи Матеуш?

— Защото ми се втръсна. Па и за какво ще ми кисне тук! Не съм заритала за мъж!

— Време е вече да се поогледаш наоколо за някого, време е! И хората веднага ще престанат все с тебе да се занимават! Па дори и Матеуш да е, и той не е за изхвърляне, разумен мъж, добър...

Тя дълго ѝ бърбра и много я увещава, но Ягуша, заета с работата и с грижите си, не каза нито дума, та старата я остави най-сетне на мира и се залови с броеницата си да чете молитви. Вън вече утихнаха гласовете, само овошките се бореха с вятъра и воденицата бучеше. Беше късна нощ, месецът цял потъна като че ли в преспи и само тук-там светеха краищата на облаци и се процеждаха снопове лъчи.

— Добре е утре да идеш да се изповядаш, Ягушо. По-леко ще ти бъде, като махнеш греховете от себе си.

— Не ми е до изповед, няма да ида!

— На изповед не искаш да идеш! — и гласът ѝ чак се схвана от ужас.

— Няма я. Свещеника знае само да наказва, а да помогне някому, не бърза...

— Я мълчи да не те накаже господ за такива грешни думи! Казвам ти, върви на изповед, покаяй се и се моли на бога и всичко ще ти тръгне на добре!

— А малко ли покаяние ми мина през главата? Какво съм прегрешила? За какво? Навярно за моята любов и за страданията ми такава награда ми се падна, а? Че всичко най-лошо на света все до моята глава ще дойде! — оплакваше се тя жално.

Тя и не предчувствуваше, бедната, че ще я сполети нещо още по-лошо, по-неочаквано и по-несправедливо.

Защото на сутринта в неделя преди черковна служба гръмна по село новината, че кметът бил арестуван, защото липсвали пари в общинската каса.

Не можеше човек отведнъж да повярва и макар че всеки час някой дотичваше с нова и все по-лоша прибавка, още не вярваха напълно.

— Безделници, измислят си нещо и го раздрънкат само смях да си правят! — казваха по-сериозните хора.

Но когато ковачът се върна от града и потвърди всичко до дума, тогава повярваха. А по пладне Янкел заяви пред цял куп хора:

— Всичко е истина! Пет хиляди липсват от касата, целия му имот ще продадат за това, па ако не стигне, Липци ще трябва да доплаща за него!

Това толкова възбуди всички, че повече не можеше да бъде. Сиромашията върлува навред, няма какво в гърнето си да сложат, мнозина са взели назаем само и само да могат да изживеят някак до жътва, па на всичко отгоре да плащат и за тоя крадец! Това вече беше премного за човешкото търпение, та не бе и чудно, че цялото село сякаш побесня от гняв. Клетви, заплашвания и нападки като камъни се посипаха.

— Да пукнеш като куче, мръсноко такъв!

— Не съм ял и пил с него, няма и да плащам!

— Нито пък аз! Угаждал си, а ти тегли за чужди грехове! — обаждаха се тъй угрижени, че на мнозина идеше до плач от мъка.

— Отдавна следях аз тоя човек и казвах докъде ще я изкара той, обяснявах, ама не слушахте и ето ви сега грижи! — добавяше с умисъл старият Плошка. Плошковица му помагаше, като разправяше на тези, които желяеха да слушат:

— Знаете ли, Антек вече пресметнал, че да помогнем на господин кмета, трябва да платим по три рубли на морга, но за такъв хубавец и десет да не жалим...

Тия новини така съсипаха народа, че малцина отидоха на черква. Другите само приказваха и се окайваха един друг. Пълно бе пред къщите, пред портите и особено край вира и напразно си блъскаха главите къде е дянал толкова пари.

— Трябва да са го обрали, къде може един човек да разсипе толкова нещо!

— Вярвал е много на писаря, а пък знае се какво цвете за мирисане е той.

— Жалко за човека. Истина, и на нас е сторил пакост, ама на себе си най-вече! — казваха някои от по-разумните, при което Плошковица промъкваше дебелия си корем помежду им и продължаваше с всички сили божем да съжالياва и да трие сухите си очи:

— Мене за кметицата ми е мъчно. Господарка си беше, сирота, па и на голямо се държеше, а сега! Ще ѝ вземат къщата, нивите ще ѝ продадат, та по чуждо ще, сирота, да тръгне, по чужди стрехи. Барем да разбра и тя нещо от кметуването!

— А малко ли нещо изяде и изпи! — вресна Козеловица да ѝ приглася разпалено, само че на друг глас. — Угаждаха си тия гадове като дворяни. Всеки ден месо ядяха! Кметицата по половин кривача захар в млякото си туряше, а пък чист арак с водни чаши пиеха. Нали съм видяла как по половин каруца сладкиши докарваше от града. Ами коремите им от какво се надуха толкова, да не мислите, че от постене!

Всички слушаха и мислеха, макар че накрай тя започна да плеще и глупости. Но най-сетне органистката улучи сърцата на всички. Тя уж случайно се намери там, послуша какво приказват и рече просто:

— Нима не знаете как е прахосал кмета толкова пари?

Всички взеха да се притискат към нея, да я питат и принуждават да отговори.

— Па за Ягуша, разбира се.

Това вече не очакваха, та всички се запоглеждаха смаяно.

— Всичките села наоколо приказват от пролетта за това. Аз няма да ви кажа, ама запитайте когото щете, макар в Модлица, и ще узнаете цялата истина!

Тя тръгна да си върви, като да не искаше да се издаде, но жените не я пуснаха. Те я притиснаха до плета и така я умоляваха, че тя започна уж под секрет да им разправя: какви пръстенчета от чисто злато донасял кметът на Ягуша, какви копринени кърпи, какви тънички басми, па какви корали, па колко суха пара ѝ е издавал! Разбира се, тя лъжеше на поразия, но напълно ѝ повярваха, само Ягустинка се обади ядосано:

— Дрън-дрън ярина! А ти видяла ли си?

— Видяла съм, мога и в черквата да се закълна, че зарад нея е откраднал, зарад нея, па може дори и да го е подкустрила! Хо, хо, тя на всичко е готова, нищо свето за нея няма, тя няма ни срам, ни очи. Като разбесувала се кучка митка по селото и разнася само зло и несрета! Тя дори моя Яшо искаше да прелъсти. Момче невинно като дете, избягало от нея и всичко ми разправи! Това не е ли зло, на свещеника дори мира не дава! — приказваше тя бързо и едвам дишаше от злина.

Като искра въз барут избухнаха всички стари злоби към Ягуша, всичката завист и гняв, и омраза; почнаха да разправят коя какво имаше на сърце, та се вдигна неизказан врясък. Всички викаха една през друга и все по-бясно:

— Как ли тази света земя още носи такава жена!

— А зарад кого умря Мачей? Я си припомнете!

— Цялото село ще има да изплаща грехове зарад такава никаквица!

— И свещеника дори искала да изюди в грях! Исусе, смили се над нас!

— А малко ли пиянство, малко ли прегрешения към бога бяха зарад нея!

— Срам и укор за цяло село! Зарад нея вече сочат с пръст Липци!

— Чумата не е по-лоша от такава зараза.

— Дорде такава седи в селото, дотогава ще има грях и разврат, и зло, че ако днеска кмета е откраднал за нея, утре друг ще направи същото!

— С тояги да се пребие и мършата на псетата да се хвърли!

— Из селото да се изгони, ей там в гората да се изхвърли като някоя зараза.

— Да я изгоним! Друго не остава! Да я изгоним! — закрещяха жените настръхнали, готови вече на всичко и наговорени от

органистката, тръгнаха към кметицата.

Тя ги посрещна подпухнала от плач и тъй убита, тъй злочеста и разплакана, та я запрегръщаха, плачеха заедно с нея и я ожалваха от все сърце.

Едва след някое време органистката ѝ науми за Ягуша.

— Светата истина си е! Тя е виновна за всичко — завайка се отчаяно кметицата. — Това миткало кучешко, тая сатана! Дано на пътя да псовисаш за злото, дете ми направи, дано червеи месата да ти разнесат за срама, дете ми го докара, за моето злочестие! — И тя се строполи на пейката, изнемогнала от неизказана мъка и в хлипания.

Всички се наплакаха до насита над нея, навайкаха се и се разотидоха по домовете си, тъй като слънцето вече клонеше към залез. Остана само органистката и като се затвориха двете, уговориха нещо важно и още преди здрач се разтичаха из селото, по къщите и започнаха някаква тиха и тайна работа.

Към тях се присъединиха Плошковите, подбраха и някои други и отидоха заедно при свещеника. Той изслуша всичко, но разпери ръце и рече:

— Не се бъркам в нищо. Правете, каквото искате, аз нищо не знам и утре още от сутринта отивам за цял ден в Жарнов!

Настана страшно неспокойна вечер, изпълнена с наговаряния, разпри и потайни шепоти, а като падна тъмна нощ, всички заговорници се стекоха в кръчмата и черпени от органиста и жена му, отново почнаха да се съветват и да обмислят. Бяха се събрали все първите стопани в селото и току-речи всички женени жени. Съветваха се доста дълго, когато Плошковица закрепця:

— А къде е Антек Борина? Цялото село се е събрало, а той е пръв стопанин в Липци и без него не може. Каквото и да се реши, няма да е в сила без него.

— Истина, я го повикайте! Трябва да дойде! Не може без него! — крещяха.

— А може пък той да я защити, кой знае? — пошепна една.

— Би ли посмял да се противи на цяло село! Щом са всички, всички да са!

Скокна да го повика помощникът и трябваше от леглото да го издърпа, защото вече спеше.

— Трябва да отидеш и да си кажеш думата! Ако не отидеш, ще рекат, че я браниш и че си против цялото село! Жените няма да ти простят старите грехове. Върви, хайде, веднъж завинаги да се свърши с това.

И той отиде, макар и с тежко сърце, защото го принудиха.

Кръчмата беше като натъпкана, игла да хвърлиш, нямаше къде да падне, и тихо шумеше, защото органистът тъкмо бе застанал на една пейка и говореше, сякаш държеше проповед:

— ... и няма друг начин! Селото е като една къща: ако някой злосторник измъкне долната греда, друг се полакоми за горните греди, а на трети се прище да вземе част от стената, тогава и къщата ще се събори и ще смаже и хората в нея! Разберете го добре това! А ако всекиму бъде позволено да краде, да чупи, да прави пакост, да развратничи, тогава какво ще стане със селото? Казвам ви, то няма вече да е село, а дяволска кочина, срам и укор за честните хора! Отдалече ще го отминават и ще се кръстят, колчем споменат името му. Но казвам ви, че рано или късно божие наказание ще сполети такова село, както е сполетяло Содом и Гомора! Ще сполети и всички ще погуби, защото всички са еднакво виновни — както тези, които не вървят в пътя, така и онези, които позволяват на злото да се шири! Свещеното писание ни учи: ако ръката ти те съблазни, отсеци я, а ако окото ти те съблазни, извади го и го хвърли на кучетата! Ягуша, казвам ви, е по-лоша от мор, по-лоша е от чума, защото сее поквара, грешни срещу всички заповеди и навлича върху селото ни божия гняв и божие страшно наказание! Изгонете я, докато е още време! Преля вече мярката на греховете и настана време за отплата! — ревеше той като бик, та чак очите му изскачаха от зачервеното лице.

— То се знае! Време е! Народа може да наказва, може и да награждава! Да я изгоним от селото! Да я изгоним! — крещяха все по-високо.

Говори и Гжеля, братът на кмета, говори и старият Плошка, и Гулбас се дърли, но малцина ги слушаха, защото всички приказваха едновременно. Органистката все разправяше каква била работата с Яшо, кметицата също набиваше всекиму в ушите какви пакости й бе сторила, па и други се бяха доста поотпуснали, та кипеше като на панаир.

Само Антек не се обаждаше. Той стоеше при тезгяха мрачен като нощ, стиснал зъби и блед от мъка. Налитаха го такива минути, та му идеше да сграбчи пейката и да замлати по тия разкрещели се муцуни и да ги тъпче като гнусни червеи. Тъй отвратително му се видя всичко това, та пиеше чаша след чаша и само плюваше и псуваше тихо.

При него се приближи Плошка и го попита така високо, че цялата кръчма да чуе:

— Всички вече се съгласиха, че Ягуша трябва да бъде изгонена от селото. Кажи си и ти думата, Антони!

Изведнъж кръчмата утихна. Всички очи се спряха върху него, бяха почти убедени, че ще се възпротиви, но той изфуча, изправи се и рече високо:

— В селото живея и със селото държа! Щом искате да я изгоните, изгонете я! Па ако щете на олтара да я сложите, сложете я! Все едно ми е!

Разблъска с ръце тези, които бяха му заградили пътя, и си излезе, без да погледне никого.

Дълго още след излизането му се наговаряха, почти до зори. На сутринта вече всички знаеха, че е решено да изгонят Ягуша от селото.

Малцина се обявяваха в нейна защита, защото всекиго нахокваха. Само Матеуш, без да се бои от никого, псуваше всички направо в очите и се заканваше на цялото село. Побеснял вече до крайност, той изтича да търси помощ от Антек.

— Знаеш ли за Ягуша? — Беше блед като мъртвец и цял трепереше.

— Ами знам, такъв е обичая! — рече Антек късо, като се миеше на кладенеца.

— Мор да ги измори с такъв обичай! Органистова работа е това! Как, ще позволим ли такава несправедливост? Какво и кому е напакостила? А пък дето я обвиняват, не е истина, чиста лъжа е това! Господи, да решат да изгонят човека като бясно куче. Това не може да бъде!

— Ти против цяло село ли си?

— Казваш го, като че ли си с тях! — изръмжа Матеуш със страшен укор.

— С никого не съм, ама и за нея ме боли колкото ей за тоя камък.

— Помогни, Антек, дай ми някакъв съвет. Ей, казвам ти, нещо ми притъмнява в главата! Помисли само какво ще прави тя, къде ще се дене! Ах, кучите им синове, разбойници, вълци такива. Ще грабна секирата и ще сека, но няма да позволя! Няма да позволя!

— Нищо не мога да ти помогна. Решили са, а какво може един срещу всички? Нищо!

— Ти имаш зъб на нея! — изкрещя неочаквано Матеуш.

— Имам или нямам, това си е моя работа — рече Антек сурово и подпрян на кладенеца, се загледа нейде далече. Като болезнено кълбо се намотаха в него само потулените, но вечно живи любов и ревност и той се люшкеше в душата си с пъшкане като блъскано от вихър дърво.

Изведнъж се озърна. Матеуш вече го нямаше там, а селото му се стори някак чуждо, странно неприятно и страшно разкрещяло се.

Наистина и този паметен ден беше някак необикновен. Слънцето се мъкнеше бледо и сякаш подпухнало. Вън бе задушно и страшно горещо, небето се бе снишило, отрупано с дрипави облаци, всеки миг се напъваше вятър и замиташе, та по улиците се вдигаха кълба от прах. Клонеше на буря, нейде над горите като че ли се святкаше.

И между народа се вдигаше страшна виелица. Хората тичаха като обезумели по селото. Във всички къщи кипяха караници, а едни жени дори се сбиха при вира. Кучетата неспирно лаеха, току-речи никой не излезе на работа по къра. Неизкараните на паша говеда ревяха из оборите. Дори черква нямаше този ден, свещеникът още в зори бе отпътувал. Бъркотията ставаше все по-голяма и безпокойството от минута на минута растеше.

Като забеляза, че пред портата на органистови се събира все повече народ, Антек нарами косата и бързо отиде на нивата при гората.

Вятърът му пречеше, като разбъркваше житото и шибаше пясък в очите му, но той задълба в нивата, започна да коси и в същото време спокойно се вслушваше в далечната гълчава.

„Може би вече...“ мина му внезапно през ума, сърцето му заби като чук, яд го залюшка. Той изправи гръб и ха да захвърли косата и да полети да я спасява, но навреме се овладя.

„Който е сгрешил, да понесе и наказанието си. Нека, нека!“

Житните стъбла с шум се навеждаха в краката му и го шибяха като развълнувана вода, вятърът развяваше косата му и сушеше изпотеното му от мъка лице, очите му почти нищо не виждаха, сякаш

целият бе там, при Ягуша, и само коравите му приучени ръце сами размахваха косата и слагаха откос след откос.

Вятърът донесе някакъв дълъг и проточен писък откъм селото.

Той захвърли косата и седна под житната стена, сякаш зарасна към земята, сякаш с всички сили се бе вкопчал в нея и цял бе обгърнат от нея като че ли от железни нокти и се задържа, не се поддаде, макар че очите му летяха над селото като обезумели птици, макар че сърцето му пищеше от тревога, макар че се тресеше и трепереше от вълнение.

„Всичко трябва да върви по реда си! Трябва да ореш, за да сееш, трябва да сееш, за да жънеш, а което пречи, трябва да се оплеви като вреден бурен“ — казваше в него някакъв суров, предвечен глас, сякаш гласът на тая земя и на тия човешки селища.

Той все още се бунтуваше, но слушаше вече все по-покорно.

„То се знае, всеки има право да се пази от вълци, всеки.“

Някакви последни жалби и мисли го сграбчиха като люти, хапливи вихри, обвиха го в гъста мъгла и мигом го понесоха.

Той скочи на крака, заглади с бруса косата, прекръсти се и пак се залови за работа, като поваляше откос след откос с такава самозабрава, че тънкото острие на косата съскаше и стените на ръжта изохкваша.

А в това време в селото настъпи страшният съд и наказание, та не можеше да се изкаже какво ставаше там. Сякаш безумие бе обзело Липци, а хората бяха напълно побеснели, защото по-разумните се изпозатвориха в къщи или бягаха в полето по работа, а останалите, събрани на купчини край вира и като пияни от злина, кипяха все по-разпалено и се възбуждаха един друг с викове всеки крещеше, всеки заплашваше, всеки се наежваше и всички вкупом вдигаха поразителна врява, прилична на далечен и страшен гръм.

По едно време цялото село като дотекъл шумен порой тръгна към Доминиковичини. Водеха ги органистката и кметицата, а след тях налиташе с рев цялото бясно стадо.

Те нахлуха като буря в къщи, стените чак затрепераха. Доминковица се изпречи на пътя им — стъпкаха я, Йенджих скочи да защитава — в един миг и него постигна същата участ. Най-сетне Матеуш искаше да ги спре пред килера и макар че млатеше с един прът, макар че с всички сили бранеше, не след дълго и той лежеше с разбито чело и в безсъзнание нейде до стената.

Ягуша се бе затворила в килера и когато те разбиха вратата, тя стоеше притулена до стената, не се бранеше, дори не издаде вик, беше бледа като мъртвец, а в широко отворените ѝ очи гореше мрачен пламък на ужас и смърт.

Сто ръце се протегнаха към нея, сто ръце с гладни, хищни нокти я сграбчиха отвед, изскубнаха я като плитко вкоренен в земята храст и я помъкнаха към портата.

— Вържете я, ще вземе да се измъкне и да избяга — разпореждаше се кметицата.

На пътя вече чакаше готова кола, натоварена до горе със свински тор и впрегната с две черни крави. Хвърлиха я върху тора вързана като овца и тръгнаха с адски шум. Издевателски хули, смехове и клетви се сипеха върху нея като стократно убийствен град.

Но пред черквата цялото шествие спря.

— Гола да я съблечем и пред входа с пръчки да я наложим — викна Козеловица.

— Такива всякога пред черквата са ги били! Кръв да пропръска, взимайте я! — крещяха други.

Добре, че портата на черковния двор бе затворена, а на вратичката стоеше Ямброжи с пушката на свещеника в ръка и щом спряха, ревна колкото му глас държи:

— Който посмее да стъпи на черковно място, бог ми е свидетел, ще го застрелям. Като куче ще го утрепя — заплашваше той и тъй страшно гледаше и се примерваше с пушката, та те се отказаха от намерението си и продължиха по тополовия път.

Дори започнаха да побързват, защото бурята можеше всеки миг да избухне. Небето все повече мрачнееше, вятърът удряше о тополите, та чак polegваха, изпод краката се вдигаше турло и засипваше очите, а наоколо бучеха трясъци.

— По-бързо карай, Петрек, по-бързо! — подканяше тълпата и поглеждаше неспокойно към небето. Някак попритихнаха, вървяха отстрани на пътя, понеже по средата имаше много пясък, само сегиз-тогиз някоя по-разпалена прибягваше до колата и облекчаваше душата си със злобни викове:

— Ти, свиньо! Ти, мешино! При солдатите, пачавро ни една!

— Угаждаше си, наяж се сега срам, виж сега колко е благо! — деряха гърла над Ягуша.

Петрек, Бориновият ратай, който караше колата, понеже друг не се съгласи, вървеше наблизко, шибаше кравите и щом само намереше сгода, шепнеше ѝ съжалително:

— Близко е вече... това е, задето... мъчи се сега...

А Ягуша, увързана с въжета върху тора, смазана до кръв, с разкъсани дрехи, посрамена навеки, опозорена повече от всичко, което може да си представи човек, и злочеста повече от всичко, лежеше, сякаш не чувствуваше какво става наоколо ѝ. Само живи сълзи се лееха на неспирен порой по лицето ѝ, цяло в синини, а понякога в този сякаш окаменял крясък се издигаха гърдите ѝ.

— По-бързо, Петрек, по-бързо — викаха все по-често, понеже нетърпението им нарастваше и като че ли се опомняха, та почти тичешком стигнаха граничните могили при самата гора.

Вдигнаха ритлите на колата и Ягна се изтърси като отвратителна мърша заедно с тора, та чак земята изохка под нея. Тя падна възник и дори не помръдна.

Приблужи се кметицата, ритна я с крак и закрепця:

— Па ако се върнеш в село, ще насъскаме псетата по тебе! — И взе една буца или камък и с все сила я хвърли по нея. — За злото, дето стори на децата ми!

— Задето цялото село осрамоти! — биеше я друга.

— Да се пръждосаш навеки!

— Дано светата земя не те приеме!

— Да пукнеш от глад и жажда!

И я удряха с гласове, с буци пръст, камъни и шепи пясък, а тя лежеше като пън, загледана само в разлюлените над нея дървета.

Внезапно притъмня и заваля едър и зърнест дъжд.

Петрек се нещо позабави с колата, та без да го чакат, връщаха се на групи и някак странно притихнали. Но нейде на средата на пътя срещнаха Доминковица, която идеше окървавена, с разкъсани дрехи, разплакана и едва опипваше с тоягата си пътя. Като разбра кои хора я срещат, тя избухна със страшен глас:

— Дано мор да ви измори! Чума да ви тръшне! Огън и вода да не ви пощади!

Всяка свиваше глава в рамене и бягаше изплашена.

А тя с големи крачки забърза да спасява Ягуша.

* * *

Бурята беше страшна, небето посиня като олово, прах на исполински кълба се замота, тополите с хлипане и с вик се огъваха доземи, зафучаха ветрища и все по-безумно се втурваха в житата, пръсваха се на всички страни и ревяха като бесни бикове, па се хвърляха в горите буйни, разфучали се и с шум до небесата.

Гръм след гръм следваха, търкаляха се с трясък по цял свят, та чак земята трепереше и къщите се тресяха.

Измотаните валма на медно-сините облаци отпуснаха ниско набъбнали и подути кореми и час по час някой се пукваше, трясваше мълния и изригваха потоци от ослепителна светлина.

Понякога се сипеше рядък град и чукаше по листата и клоните.

А в синята мрачина на деня, на мътилката и на градушката се блъскаха отчаяно дървета, храсти и жита, сякаш искаха да побягнат някъде, но удряни отвред от вихъра, ослепявани от светкавици, пощурели от рев, те само се виеха и блъскаха с диво съскане, а нейде отвисоко, през облаци, мрак и виелици прелитаха сини светкавици, хвърчеха като гъмжило от огнени змии, летяха те изтръгнати от нещо и неизвестно къде запокитени, ту летяха мигновено, ту загасваха и ослепяваха цял свят, самите те слепи и неми като човешката участ. И така с прекъсвания продължи чак до вечерта. Едва по мръкнало се успокои напълно и настана тиха, тъмна и възхладна нощ.

На сутринта се отвори чуден ден. Небето беше безоблачно и се синееше като оплакнато, земята блестеше от роса, птички радостно пееха и всички създания се къпеха с умиление в пресния благоуханен въздух.

А в Липци всичко тръгна по старому. Щом слънцето изскочи на няколко остена, всички като наговорени занаизлизаха на жътва: от всяка къща тръгваха на цяла дружина, от всяка къща святкаха сърпове и коси, из всеки двор се източваше кола и тръгваше по междите и полските пътеки.

И когато черковната камбанка зачурулика, всички вече стоеха готови на постагта си и като чуха звъна, а които бяха по-близо — и трогателното свирене на органа, почнаха да четат молитви: кой коленичеше, кой дори с глас се молеше, кой само въздишаше набожно

и набираще сили, но всеки се кръстеше, плюеше на ръце, заставаше здраво на постатта, прегъваше гръб, хващаше лакомо сърпа или косата и почваше да жъне и да коси.

Пълна, тържествена тишина обгърна нежънатото поле, настана като че ли свето богослужение на тежкия, неуморен и плодовит труд.

Слънцето все по-високо се издигаше, жегата от час на час се усилваше, огнени блясъци обливаха полето и жътвеният ден се проточи като пшениченото злато и звънеше като злато с тежко, зряло зърно.

Селото опустя и сякаш замря. Къщата бяха изпозатворени, защото всичко живо, което можеше да се мръдне от мястото си, отиде на жътва; дори и децата, дори старите и немощните, дори кучетата късаха връзлата си, напущаха обезлюдените дворища и тръгнаха след народа.

Вече по всички ниви, докъдето око можеше да достигне, в страшна жега, между златисти жита, в трепкация от мараня ослепителен въздух, от зори до късна вечер лъскаха сърпове и коси, ризи се белееха, вълненици се аленееха, мяркаше се неуморим народ и продължаваше тихата и напрегната работа. Никой вече не се ленеше, никой не се озърташе към съседа си, за нищо друго не мислеше, а прегънат като вол на нивата, работеше с пот на челото.

Само нивите на Доминиковица бяха изоставени и сякаш забравени. Зърното им вече течеше из класовете, житото премалняваше от сушата, но никой дори не се показва там. С плаха тъга всеки извъръщаше поглед от тях, не един вече въздишаше над тях, не един загрижено се почесваше, заглеждаше тревожно към другите и после още по-чевръсто се залавяше за работа; не беше време да се мисли за такава разсипия, за такива загуби.

Защото жътвените дни се търкаляха като колела, блестяха със златните спици на слънцето, преминаваха един след друг и все по-бързо, но всички еднакво знойни и еднакво отдадени на тежък и радостен труд.

А наскоро, след няколко дена, понеже бързаха и времето беше все хубаво, почнаха да връзват пожънатото на дебели снопи, да ги подреждат на кръстци из нивите и полека-лека да ги превозват в Липци.

И непрекъснато се точеха тежки натоварени коли. Нижеха се отвред по всички пътища, към всички широко разтворени плевни. Сякаш вълни от течено злато се разляха по пътища, дворове и гумна, люшкаха се дори край вира, дори и по дърветата край пътищата висяха златни сламени бради и нейният свят благоухаеше на повехнала слама, на треви и на прясно зърно.

Вече тук-там из плевните удряха бухалки и бързо очукваха зърно за хляб. А по обширните изоставени поля, по златистите стърнища сновяха лакомо за класове стада гъски, пасяха цели стада овце и крави. Тук-там вече пушеха първите пастирски огънове и по цели дни се разнасяха песни на момичета, радостни крясъци, подвижвания, тропот на коли и яснееха опалените щастливи лица на хората.

Още ръжта не беше напълно ожъната, и по могилите овесите вече плачеха за коса, ечемиците зрееха току-речи пред очите, а пшениците ръждавееха все по-златисто, та нямаше време дъх да си поеме човек, нито дори да си хапне като света. Въпреки тежкия труд и голямата умора, та не един заспиваше над яденето, вечерно време, когато се връщаха от полето, Липци чак се тресеше от радостна врява, смехове, разговори, песни и музика.

Защото безхлебието свърши, плевните бяха пълни със снопи, житото беше спорно и всеки, дори най-бедният, вдигаше гордо глава, с упование гледаше на утрешния ден и си бленуваше отдавна жадувано щастие.

През един такъв златен жътвен ден, когато превозваха вече ечемиците, през селото мина слепият просяк, воден от кучето, но въпреки горещината не се отби никъде, защото бързаше към Подлесието. Беше му тежко да носи охранения си корем и разкривените си крака, затова се мъкнеше бавно, постоянно душеше с нос, слухтеше внимателно и като се спираше при жътварите, поздравяваше с „Да бъде похвален“ и черпеше с енфие, а когато капваше неочаквано някой грош в ръката му, замърморваше молитва, но и нарочно, божем случайно, заприказваше за Ягуша и какво има и какво няма в Липци.

Обаче не научи много работи, защото му отговаряха все нещо друго и без желание.

Едвам на Подлесието, когато седна при кръста да се поотмори, срещна го Матеуш, който подготвяше наблизко дървета за вятърницата

на ковача.

— Покажи ми пътя за у Шимек! — помоли го просякът, като се вдигаше на патериците си.

— Нищо не ще те огрее у тях! Само плач и печал има сега там! — пошепна Матеуш.

— Ягуша още ли е болна? Казваха, че нещо ума ѝ се побъркал...

— Не е вярно, ала все лежи и много малко помни за божия свят! Камъка би се съжалил над нея! О, хора, хора!

— И тъй да погубиш християнска душа! Ами старата щяла да даде под съд цялото село, а?

— Нищо няма да спечели! Решили са всички, цялото село, обичая е такъв...

— Страшно нещо е, когато се разгневи цял народ, страшно! — рече старецът и чак потръпна.

— Така е то, ама глупаво и несправедливо, и зло нещо е! — избухна Матеуш, доведе го до къщата и сам той назърна вътре, но бързо излезе, като изтриваше крадешком сълзите си. Настуша предеше лен до стената, просякът приседна отстрани и извади едно синьо шише.

— Знаеш, с тази вода да поръсваш Ягуша по три пъти на ден и темето ѝ да натриваш. За една седмица като с ръка ще се махне болестта! Тая вода ми я дадоха калугерките в Пширов.

— Бог да те възнагради! Две недели вече минаха, а тя все лежи безпаметна. Само понякога поиска да бяга нанякъде, плаче и Яшо вика.

— Доминиковица как е?

— И тя е като мъртвец, все при нея си седи. Няма, няма да карат дълго.

— Божичко, божичко, как се народ разсипва! А Шимек къде е?

— В Липци живее, нали всичко на него е легнало сега, а пък аз трябва да седя и при двете.

Тя му сложи в ръката цял десетак, но просякът отказа да го вземе.

— От добро сърце съм донесъл това за нея, па и някоя броеница ще добавя до Преображение господне. Добра беше тя за бедните, рядко има такива на света, добросърдечна.

— Истина си е, добро сърце имаше тя, истина! А може би и поради това трябваше толкова да изстрада! — шепнеше Настка и

гледаше с тъжни очи наоколо.

Откъм Липци се разнесе звън за вечерня, а понякога се дочуваше тропот на коли, клепане на коси и далечни далечни песни. Златистият прах на залеза почна да покрива цялото село, всички поля и гори.

Просякът стана, вдигна кучето, оправя торбичките си и като се подпря на патериците, рече:

— Останете си сбогом, мили хора!

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.